

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
Х.ДОСМУХАМЕДОВ АТЫНДАҒЫ АТЫРАУ УНИВЕРСИТЕТІ
АТЫРАУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Х.ДОСМУХАМЕДОВА
KH.DOSMUKHAMEDOV ATYRAU UNIVERSITY

ATYRAU
UNIVERSITY

«ДОСМУХАМЕДОВ ОҚУЛАРЫ»
АЯСЫНДА ҚАЗАҚ КСР ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ
АКАДЕМИГІ ҚАНЫШ ИМАНТАЙҰЛЫ СӘТПАЕВТЫҢ
125 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«Қ.И.СӘТПАЕВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҒЫЛЫМ»
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРИБЕЛІК
КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛДАР

ЖИНАҒЫ

СБОРНИК

МАТЕРИАЛОВ МЕЖДУНАРОДНОЙ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«К.И.САТПАЕВ И КАЗАХСТАНСКАЯ НАУКА»,
ПОСВЯЩЕННАЯ 125-ЛЕТИЮ АКАДЕМИКА
АКАДЕМИИ НАУК КАЗАХСКОЙ ССР
КАНЫША ИМАНТАЕВИЧА САТПАЕВА В РАМКАХ
«ДОСМУХАМЕДОВСКИХ ЧТЕНИЙ»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
"K. SATPAYEV AND KAZAKHSTANI SCIENCE"
DEDICATED TO THE 125TH ANNIVERSARY OF ACADEMICIAN
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE KAZAKH USSR
KANYSH SATPAYEV WITHIN THE FRAMEWORK OF
"DOSMUKHAMEDOV'S READINGS"

PROCEEDINGS

II ТОМ

29 мамыр 2024 ж.
Атырау

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
Х.ДОСМҰХАМЕДОВ АТЫНДАҒЫ АТЫРАУ УНИВЕРСИТЕТІ**

**«ДОСМҰХАМЕДОВ ОҚУЛАРЫ» АЯСЫНДА ҚАЗАҚ КСР ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ
АКАДЕМИГІ ҚАНЫШ ИМАНТАЙҰЛЫ СӘТБАЕВТЫҢ 125-ЖЫЛДЫҒЫНА ОРАЙ,
«Қ.И.СӘТБАЕВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҒЫЛЫМ» АТТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРИБЕЛІК КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛДАР
ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК
МАТЕРИАЛОВ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«К.И.САТПАЕВ И КАЗАХСТАНСКАЯ НАУКА», ПОСВЯЩЕННАЯ 125-ЛЕТИЮ
АКАДЕМИКА АКАДЕМИИ НАУК КАЗАХСКОЙ ССР КАНЫША ИМАНТАЕВИЧА
САТПАЕВА В РАМКАХ «ДОСМУХАМЕДОВСКИХ ЧТЕНИЙ»**

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE "K. SATPAYEV AND
KAZAKHSTANI SCIENCE" DEDICATED TO THE 125TH ANNIVERSARY OF
ACADEMICIAN OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE KAZAKH USSR KANYSH
SATPAYEV WITHIN THE FRAMEWORK OF "DOSMUKHAMEDOV'S READINGS"
PROCEEDINGS**

II ТОМ

**29 мамыр 2024 ж.
Атырау**

ӘОЖ 001 (574)

ББК 72 (5Каз)

Қ16

Редакция алқасы: Идрисов С.Н., Утепкалиева К.М., Бакирбекова А.М.,
Базарғалиев Ғ.Б., Анарбек Р.К.

ISBN 978-601-262-549-3

«Досмұхамедов оқулары» аясында Қазақ КСР ғылым академиясының академигі Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың 125-жылдығына орай, «**Қ.И.Сәтбаев және Қазақстандағы ғылым**» атты Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясы материалдарының жинағы. ASUPress баспасы, 2024 ж. – 820 б.

Сборник материалов Международной научно-практической конференции «**К.И.Сатпаев и казахстанская наука**», посвященная 125-летию академика академии наук Казахской ССР Каныша Имантаевича Сатпаева в рамках «Досмұхамедовских чтений». – Атырау, Издательство ASU Press, 2024 – 820 с.

Жинаққа Академик Қаныш Сәтбаевтың қазақ ғылымына қосқан үлесі мен тәжірибелерін насихаттау, сонымен қатар қоғам және мемлекет қайраткері, энциклопедист – ғалым, профессор Х.Досмұхамедұлының ғылыми мұрасын зерттеу, зерделеу және Қазақстандағы ғылымды жаһандану дәуіріне сай цифрландыру мәселелеріне арналған мақалалар енгізілген. Жинақ жоғары оқу орындарының оқытушыларына, докторанттарға, магистранттарға, колледж және мектеп мұғалімдеріне арналған.

В сборник вошли статьи, посвященные вопросам пропаганды вклада и опыта академика Каныша Сатпаева в казахстанскую науку, а также исследованию и изучению научного наследия общественного и государственного деятеля, ученого – энциклопедиста, профессора Х. Досмұхамедова и цифровизации науки в Казахстане в эпоху глобализации. Сборник предназначен для преподавателей вузов, докторантов, магистрантов, учителей колледжей и школ.

The proceeding includes articles devoted to the promotion of the contribution and experience of Academician Kanysh Satpayev in Kazakh science, as well as research and study of the scientific heritage of the public figure and statesman, scientist-encyclopaedist Professor Kh. Dosmukhamedov, and digitalisation of science in Kazakhstan in the era of globalisation. The proceeding is intended for university teachers, PhD and Master students, teachers of colleges and schools.

ISBN 978-601-262-549-3

І ТОМ ЖАЛҒАСЫ

3 СЕКЦИЯ

ПЕДАГОГ МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ CURRENT PROBLEMS IN TRAINING FUTURE TEACHERS

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТРУДА И ЧЕРЧЕНИЯ

Қоянғалиев Е.С.

Педагогика ғылымдарының кандидаты
Атырауский университет им Х.Досмұхамедова

Түйіндеме: Жоғары оқу орындарында көркем еңбек және сызу мұғалімін даярлау проблемалары заманауи жағдайларды ескере отырып, арнайы зерттеуді қажет етеді. Мұғалімнің кәсіби-әдістемелік дайындығы туралы мәселе өте маңызды. Сондықтан мақалада болашақ көркем еңбек және сызу мұғалімдерін дайындауда қолданылатын әдіснамалық тәсілдер қарастырылады.

Кілт сөздер: методологиялық тәсіл, болашақ мұғалімдер, әдістемелік даярлық, көркем еңбек және сызу, кәсіби іскерліктер мен дағдылар

Проблемы подготовки учителя художественного труда и черчения в вузах требуют специального исследования с учетом современных условий. Возникает вопрос о профессионально-методической подготовке учителя что тесно связана с понятием педагогического мастерства. Педагогическое мастерство следует рассматривать как сложное и многогранное явление, включающее в себя знание, методическое искусство, практические умения и навыки, а также определенные личные качества учителя. Отсюда вытекает что методическая подготовка учителя является основой его педагогического мастерства, она служит основным компонентом профессионального становления будущего учителя. Поэтому учителя называют по профессии педагогом, а по квалификации - учителем по преподаваемому предмету. Соответственно профессия педагога предполагает профессионально-педагогическую подготовку, квалификация учителя-предметника требует профессионально-методической подготовки. Исходя из этого подготовка к преподавательской деятельности можно называть методической подготовкой. Следовательно под профессионально-методической подготовкой учителя

художественного труда и черчения можно понимать его способность, сформированную на основе специальных научных педагогических знаний, умений и навыков.

В научной литературе методологический подход рассматривается как совокупность принципов, методов и подходов, используемых при изучении той или иной педагогико - психологической проблемы. Понятие «подход» используется в педагогике как конкретный способ, элемент, используемый наукой. Подход - это элемент какого-либо процесса научно-педагогической деятельности, своего рода деятельность. Если понятие «метод» подразумевает совокупность способов научно- педагогической деятельности, то понятие «методологический подход» означает, что данный подход используется исследователем на протяжении всего периода научно- педагогической деятельности. Совокупность позиций исследования определяет последовательность и логику их применения, технологию проведения педагогического исследования [1, с. 10].

Ученые педагоги часто используют понятие «подход» в качестве методологического ориентира. В связи с содержательной спецификой исследования педагогических явлений

методологические подходы были разделены на три группы. Например, мега, макро, микрометодологические подходы. Мегаметодологические платформы: естественнонаучно-научная и гуманитарная. Макрометодологические платформы: культурная, синергетическая, инновационная, экологическая.

Микросреды: личностные, системные, деятельностьные и др.

Отечественные ученые Г.К. Нургалиева, А.К. Кусаинов, Ш.Т. Таубаева и др. определили содержание методологических позиций педагогических исследований. Ученые, опираясь на мировой опыт, конкретизировали содержание методологических позиций педагогических исследований.

Проведенный анализ методологических позиций Ш. Т. Таубаевой показывает систему позиций в педагогике и культурологии: системную, целостную, науку - социально-педагогическое явление, как педагогическая деятельность в общекультурном поле позволяет рассматривать исследовательскую культуру педагога, всесторонне изучать и рассматривать факты, явления, механизмы и закономерности в сфере образования и науки.

Личностный подход позволяет будущим педагогам художественного труда и черчения всесторонне сформироваться как личность, владеющая полиязычием, профессионально сформироваться, с точки зрения профессиональной компетентности принять себя в качестве субъекта деятельности, развить необходимые для своей профессии личностные качества и повысить внутренний потенциал, это опора на систему взаимосвязанных понятий, идей и способов деятельности по профессиональной компетентности будущих педагогов, поддержка процесса самопознания и самосовершенствования личности педагога, развитие его самостоятельности.

Личностный подход в образовании предполагает восприятие личности каждого обучающегося как высшей ценности в процессе обучения и воспитания. В педагогических словарях под личностной ориентацией в учебно-воспитательном процессе понимается последовательное отношение педагога к обучающемуся как сознательному, ответственному субъекту воспитательного воздействия.

Компетентностный подход в процессе профессиональной подготовки будущих учителей художественного труда и черчения предполагает формирование ожидаемого результата через совокупность различных видов компетенций. Казахстанский ученый Г.И. Ибрагимов подчеркивает, что компетентностный подход соответствует условиям рыночного хозяйствования, так как предполагает ориентацию на формирование профессиональных технологий.

В некоторых научных работах проблема профессиональной компетентности рассматривается как система познавательных, технологических, мотивационных, поведенческих, ценностных ориентаций. Существует также большое количество научных трудов, рассматривающих полученные обучающимся знания, умения, опыт, способы поведения как процесс, включающий интеграцию содержания образования, формируемую в ситуациях, в условиях практической деятельности или «от результата». В науке существует мнение, что профессиональные компетенции будущего педагога формируются не только в процессе обучения в вузе, но и в практической деятельности или в результате самостоятельного поиска.

Таким образом, понятие «компетентностный подход» определяется уровнем профессиональных знаний личности педагога, личностными способностями, умением к непрерывному самосовершенствованию, творчеством, ответственностью за свое дело, умением эффективно применять теоретические знания на практике. [2, с. 109].

О системном подходе нужно сказать, что это общенаучная основа исследования, позволяющая рассматривать процесс формирования профессиональной компетенции будущих педагогов художественного труда и черчения как сложную педагогическую систему, которая обладает специфическим содержанием и соответствует основным признакам педагогической системы; выделить системообразующий фактор формирования профессиональной компетенции будущих педагогов художественного труда и черчения, а

именно - цель; построить модель процесса формирования профессиональной творческой компетенции будущих педагогов художественного труда и черчения, определить компоненты ее структуры, их значение и место, раскрыть диалектику их взаимосвязи. Основным принципом системного подхода к изучению проблем образования о компетенции будущих педагогов художественного труда и черчения является принцип целостности, реализующий структуру педагогической системы в многообразии необходимых для ее функционирования системно организованных компонентов и позволяющий нам при построении моделей этого процесса создавать в условиях вуза.

Применение системного подхода позволило нам определить процесс формирования профессиональной компетенции будущих педагогов художественного труда и черчения в системе вузовского образования с учетом системных особенностей этого процесса и его содержательной специфики. Системный подход к изучению процесса формирования профессиональной компетенции будущих педагогов художественного труда и черчения обеспечивает общую направленность научного познания.

Деятельностный подход позволяет нам приступить к изучению особенностей профессиональной педагогической деятельности будущих педагогов художественного труда и черчения; созданию условий для формирования профессиональной компетенции и саморазвития будущих педагогов через включение их в различные виды деятельности (творческая, игровая, исследовательская, проектная и др.), определению содержания образования, форм, методов для организации активности будущих педагогов художественного труда и черчения.

С точки зрения деятельностного подхода, профессиональная компетенция - это совокупность знаний и умений, которые определяют результативность педагогической деятельности.

Аксиологическое понимание мы рассматриваем, как ценностное закрепление его бытия. Созидая и применяя детали новизны, педагог усваивает ценности технологической деятельности, субъективизирует их. Субъектное восприятие и обладание указанными ценностями определяется богатством личности педагога, инновационной направленностью профессиональной деятельности, развитым самосознанием, и отражает внутренний мир педагога. Степень владения личностью ценностями профессиональной деятельности зависит от состояния педагогического сознания, поскольку сам факт установления ценностей какой-либо новой педагогической идеи происходит в процессе ее оценки личности. Профессиональное сознание направлено на анализ «Я» личности педагога и различных сторон его профессиональной деятельности и призвано определить перспективы и границы развития смысла личности.

Синергетический подход позволяет рассматривать педагога художественного труда и черчения как самоорганизующуюся систему, которая способна реализовать свой творческий потенциал посредством самоорганизации в процессе учебно-креативной деятельности; определить сущность и содержание творческого саморазвития личности будущих педагогов художественного труда и черчения в условиях высшего учебного заведения как стратегию раскрытия их творческого потенциала, обосновывает роль творческого саморазвития личности будущего педагога художественного труда и черчения в процессе формирования его профессиональной компетенции. Ученые считают, что синергетику надо понимать как теорию самоорганизации, характеризующую поведение саморазвивающейся личности, изучающую системы открытого типа, а ее ведущим принципом существования считать самоорганизацию, саморазвитие, осуществляемые на основе постоянного и активного взаимодействия этих систем с внешней средой. [3, с. 162].

Культурологический подход - учебно-воспитательный процесс в обществе должен строиться в соответствии с общечеловеческими ценностями культуры и нормами общечеловеческих ценностей и национальной культуры. С точки зрения культурологического подхода - духовно-культурные традиции, передаваемые из поколения в поколение, являются основой национального сознания, познания. Это определенная степень исторического

развития общества и человека, выражающаяся в создании материальных и духовных богатств из поколения в поколение, как достояние человечества, в культурном наследии казахского народа отражены мировоззрение, язык и менталитет государствообразующей нации, которые должны способствовать воспитанию, совершенствованию, служению национальной культуре как обществу, Родине, человеку, личности, жизни, доброте отношения людей друг к Другу, правдивости, справедливости, образования, науки, искусства.

Коммуникативный подход позволяет охарактеризовать коммуникативные отношения, культуру, умения педагога.

Здесь педагог художественного труда и черчения демонстрирует умение быстро находить общий язык и эффективно общаться с лицами различных категорий, владение приемами общения, техникой речи, жестами, мимикой. Чтобы объяснить этот методологический подход, мы учитываем три случая.

Так, во-первых, педагог художественного труда и черчения должен уметь понимать, узнавать и проявлять себя в других людях.

Во-вторых, необходимо стремиться объяснить свои мысли, настроения, взгляды, цели человеку, коллективу слушателей и понять их.

В-третьих, в процессе общения с людьми важно основываться на толерантности и уметь находить положительное решение.

Правильный подход при преподавании художественного труда и черчения - это выбор своего подходящего для этой аудитории метода, применение современных интерактивных подходов, которые дают возможность обучающему не только активно участвовать в процессе урока, но и стать лидером, самостоятельно решающим те или иные задачи. При этом формы подачи материала урока могут быть весьма различными, дающими наибольший эффект для усвоения, вовлекающие аудиторию активно участвовать в процессе.

Кроме того, навыки преподавателя формируются в процессе проведения урока с применением инновационных методов обучения. При этом особую роль играет находчивость педагога, что очень важно при нахождении верного решения из множества вариантов, где к обсуждению принимаются все предложенные ответы обучающихся, из которых выбирается правильный вариант. Исходя из вышесказанного, дальнейшую работу по подготовке специалистов предмета художественный труд и черчение в общеобразовательных школах и учреждениях профессионального образования необходимо вести в направлении технического, технологического и интеллектуальной подготовки студентов, навыки которых формируются в процессе выполнения и защиты курсовых и дипломных работ, подготовки и представления презентационных материалов с использованием интерактивных методов обучения и длительным процессом подготовки к уроку. [4, с. 463].

Эффективное развитие творческих способностей на занятиях художественного труда и черчения может успешно осуществляться при выполнении следующих условий:

- поддержание у студентов устойчивого интереса к предмету, путём раскрытия художественно - образной выразительности рисунка; использование содержательного учебного материала, вариативности в применении методов и средств обучения, предоставления студентам возможности работы с разнообразными материалами и инструментами;

- осуществление педагогического воздействия на систему мотивационно- ценностных ориентаций студентов, путём разработки содержания обучения с учётом его направленности на будущую профессионально-педагогическую и художественно-творческую деятельность;

- формировании у студентов знаний, умений и навыков, необходимых для грамотного выполнения учебно-творческих заданий на высоком художественном и техническом уровне;

- подборе содержания каждого учебного занятия с опорой на имеющиеся у студентов знания, при изучении других предметов художественного цикла: рисунка, живописи, композиции, декоративно-прикладного искусства, с последующим их усложнением;

- применении в обучении эффективных методов и средств, способствующих творческому подходу при выполнении учебных заданий, привлечении студентов к

исследовательско-поисковой работе, решению проблемных задач и предоставлении им возможности экспериментирования материалами, осуществлении взаимосвязи между теорией и практикой, использовании на занятиях разнообразного наглядного материала: методических плакатов, иллюстраций, технических средств обучения;

- предоставлении студентам возможности для проявления самостоятельности в процессе обучения для развития способности к самоорганизации своей деятельности.

Такой подход предполагает, с одной стороны, превращение процесса обучения в действенный механизм развития творческих качеств личности учителя художественного труда и черчения, с другой, - фактор формирования профессиональных знаний, умений и навыков.

Список источников

1. Кукуев А.И., Шевченко В.А. Современные подходы в образовании// Международный журнал экспериментального образования. - 2020. - № 3. - С. 10-12;
2. Методология и методы психолого-педагогических исследований: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Н.М. Борытко, А.В. Моложавенко, И.А. Соловцова; под ред. Н.М. Борытко. М.: Издательский центр «Академия», 2018. 320 с.
3. Морева Н.А. Технологии профессионального образования. (Рекомендовано УМО по специальностям педагогического образования). М.: Асэйешіа. 2023 428 с
4. Осадчук О.Л., Галянская Е.Г. Современные методологические подходы к исследованию педагогических процессов // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. - 2023. - № 3-3. - С. 463

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДІ ЖАҢҒЫРТУ

Құбайдолла С.Қ.

педагогика ғылымдарының
магистрі, педагог –психолог

Д.Қонаев атындағы BINOM SCHOOL мектеп – лицейі

Аннотация: Білім беруді жаңғырту – қазіргі күннің басты талабы. Болашақ мамандардың сауатты, кәсіби білімдерді дұрыс игеруі білім мекемелеріндегі дұрыс оқытудың нәтижесіне тікелей байланысты. Білім беру жүйесіне онды-солды қарауға болмайды. Себебі, бүгінгі өскелең ұрпақ – ертеңгі мамандық иесі. Білімді дұрыс меңгермеген оқушыдан жақсы мамандық иесі шықпайтыны тағы белгілі. Сондықтан, білім беру саласына мемлекеттің тарапынан жасалынып жатқан көптеген шаралар, жаңашыл бастамалар осы кемшіліктердің орнын толтыруы тиіс. Қазіргі таңда мемлекетімізде оқыту саласында шешімін таппаған мәселелер өте көп. Мысалы, оқытушының кәсіби біліктілігі, оқулықтардың жеткіліксіздігі, оқушылардың тәрбиесі секілді тағысын тағы болса, ал педагогикалық жүйедегі негізгі өзекті мәселе — мектеп оқушылары мен ЖОО студенттерінің ойлау қабілетін арттырып, өздігінен қызмет жасауға баулу, өз ойларын анық әрі нақты тұжырымдауға дағдыландыру болғандықтан сабақ беру барысында кеңінен деңгейлеп, дамыта оқытудың модульдік әдісін жиі пайдалану қолдау табуда.

Тірек сөздер: жаңғырту, білім беру, педагогикалық жүйе, психикалық саулық, идея, педагогикалық технологиялар.

Бүгінде бүкіл әлемде білім беру саласында елеулі өзгерістер орын алуда. Білім беру жүйесін жаңартудың маңызды стратегиялық бағыты педагогикалық білім беруді жаңғырту болып табылады, Өйткені, бұл жалпы ұлттық білім беру жүйелерінің орталық элементі болып табылатын педагогикалық кадрларды даярлау жүйесі.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың тапсырмасымен дайындалған «Білімді ұлт» ұлттық жобасы аясында қолға алынған жұмыстар жайында: «Алдымызда 2025 жылға дейін мың мектеп салу жоспары тұр. Бұл тек білім беретін мекеме тұрғызу деген сөз емес. Ең басты мәселе – сол мектептерді сапалы, білікті мұғалімдермен қамтамасыз ету. Мың мектепке кем дегенде 100 мың мұғалім қажет. Сондықтан да қазіргі уақыттан бастап болашақта сапалы білім беретін педагог даярлау мәселесіне ерекше мән беруіміз қажет. Білім беру гранттарын

тағайындағанда, осы бағытта тиісті мемлекеттік тапсырыс бергенде ең бірінші кезекті нарықтағы сұраныс пен қажеттілік назарға алынады», деді.

Тәуелсіз Қазақстанды алдыңғы қатарлы, өркениетті дамыған мемлекеттермен теңдестіру үшін, қазақ елінің мәдениетін, тілін, әдебиетін, экономикасын, ғылымын көтеріп дамытатын кәсіби білімді толығымен игергенбілімді азаматтарды қалыптастырып шығару қазіргі Қазақстандағы педагогика ғылымының басты мақсаты болып табылады. Сондықтан, өткен тарихымыздағы озық педагогикалық идеяларды ұлттық құндылықтар тұрғысынан қарап, бүгінгі өскелең ұрпақты жан-жақты дамытуға пайдалануымыз керек.

Педагогикалық теория мен тәжірибені бір-бірінен айыру – соңғы он жылдықтар бойында педагогтар санасында жатталып қалған, педагогикалық ойлау тәсілдеріне тікелей ықпал ететін, қазіргі педагогикалық ақиқат. Бұл тұрғыда қазақстандық жоғары оқу орындарында болашақ ұстаздардың кәсіби дайындығын жетілдіру және іргелі ету проблемалары өзекті болып табылады. Олар неден көрінеді? Алдымен, болашақ мұғалімдердің күшейтілген пәндік даярлығында. Қазақстанның педагогикалық жоғары оқу орындарында мұғалімнің кәсіптік даярлауындағы прагматикалық, технократтық бағыттылықтың үстемдігі "мұғалімнің қызметі туралы жеңілдетілген идеяны, оны белгілі бір біліктіліктің жоғары кәсібилендірілген мамандарын даярлауға және оның негізгі артықшылықтарының бірі – фундаментализмді жоғалту қаупінің бар екендігін" айғақтайды [1]. Кәсіптік даярлықтың негізділігі оның мазмұндық (пәндік) және процестік (психологиялық-педагогикалық) компоненттерін үйлестіруді көздейді. 2007 жылы қазақстандық ғалым Н.Д. Хмель былай деп жазды: "Ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүр бойынша арнайы білім жиынтығы бірінші орында тұр, оған оқу жоспарларында үлкен көңіл бөлінеді және сағаттардың біраз бөлігі оларды зерттеуге бөлінеді. Қазіргі таңда мамандықтар бірнеше топқа классификацияланады. Олар:

1) Мамандықтар "Адам-Табиғат", "адам-техника", "адам-образ", "адам-адам" жүйелерінің айналасында топтастырылады;

2) Тұлға іс-әрекетте қалыптасады. Іс-әрекет қандай болса, тұлғаның дамуы да, ақыл - ойы іс-әрекетке қарай бейімделеді. Мұғалім "педагог-оқушылар" деп аталатын әлеуметтік бірлескен әрекеттен құралған "адам-адам" жүйесінде қызмет атқарады.

3) Әлеуметтік жүйелер ішкі жүйелер арасында қызмет алмасу есебінен өмір сүреді;

4) Қазіргі оқушының көптеген ақпарат көздері бар, алайда, оқушыларға әртүрлі ақпарат түрлерімен жұмыс істеу тәсілдерін үйретпей, оқушының жеке басының дамуы болмайды;

5) Кәсіптік даярлау кәсіптік қызмет объектісінің (тұтас педагогикалық процестің) ерекшеліктерін ескермей тиімді бола алмайды;

6) Кәсіптік даярлықтың мазмұны, әрине, жоғарыда аталған элементтерді өзара байланыста және үйлесімді бірлікте қамтуы тиіс. Алайда, ғылыми әлеуетті кәсіби дайындыққа нақты енгізу педагогикалық процестің ілгері жүруінде көптеген нәрседен едәуір артта қалатыны жасырын емес. Яғни, қазіргі мұғалімдердің оқу процесін жүйелі ұйымдастыру мен оның қажеттіліктерін өтеуде біраз қиындыққа ұшыратады. Біздің тәжірибемізде не бар екендігі туралы қысқаша шолу қорытынды жасауға мүмкіндік береді: жоғарыда көрсетілген кәсіби дайындықтың бес элементінің ішінде бірінші элемент іс жүзінде ұсынылған – мамандық бойынша білім, барлық басқа элементтер тек белгіленген, бірақ дамымаған. Мысалы, жаңа оқу бітіріп келген жас мұғалім мектептегі жұмысына өте төмен дәрежедегі дайындықпен келеді. Мұның себептері, бұл адам өзі таңдап түскен мамандығына деген әуел бастан қызығушылығының төмен болуы мүмкін, немесе бұл адам қабілет қарқыны педагогикалықтан бөлек басқа салаға икемдірек болуында, яғни, негізгі кәсіп түрін таңдаған адам болуында. Педагогикалық қызметте жұмыс атқаратын кез келген кәсіби маманның мұғалімнің сабаққа қаншалықты дәрежеде дайындығын бірден байқай алады. Н.Х.Розова мен Н.Д.Хмельдің жоғарыда аталған барлық ережелерімен келісе отырып, біз мынаны атап өтеміз: психологиялық-педагогикалық тұрғыда негізделмеген күшейтілген пәндік дайындық 21 ғасырда талап етілетін мұғалім бейнесін дайындауға мүмкіндік бермейді. Мұндай дайындықтың пайдасы неде? Психологиялық-педагогикалық тұрғыда негізделмеген

күшейтілген пәндік дайындық болашақ ұстаздардың кәсіби маман болып қалыптасуына зиян келтіре отырып, әрқашан өзінің теріс нәтижелерін береді. Қазіргі тез өзгермелі заманда барлығы бірден көшіріледі. Яғни, практикалық өмірде не көріп, не естіп жүрсек, кейінгі буын өкілдері де дәл соны қайталайтыны анық.

Қазақстан Республикасындағы педагогикалық оқытудың нақты жай-күйін талдау жүйедегі оң бастамаларды айғақтайды. Алайда, бұл оны білім беру саласындағы мамандарды кәсіби даярлаудағы бірқатар проблемалардан босатпайды:

- оқытудың дәстүрлі ақпараттық-пәндік парадигмасы әлі де үстемдік алуда, бұл тұрғыда педагогтарды кәсіби маман ретінде дайындау тез өзгермелі әлемнің сыни тегеуріндеріне сәйкес келмейді.

- педагогикалық жоғары оқу орындарының білім беру процесінің инновациялық бағыттылығының, педагог оқытушылық құрамының инновациялық бағытталуының және білім алушылардың инновациялық қабілеттерін дамытудың жеткіліксіз деңгейі;

- оқу-тәрбие процесі білім алушыларға бағытталған креативті-дамытушылық оқытуға, студенттің субъект-субъектілік серіктестік жүйесіндегі қызмет субъектісі ретінде қалыптасуына толық бағытталмаған;

- болашақ маманның инновациялық – танымдық белсенділігінің төмендігі, білім алушылардың мета – пәндік құзыреттіліктері мен Мета дағдыларын қалыптастыруға дайындығы көрініс табатын кәсіптік-педагогикалық даярлықты дараландыру мен дербестендірудің тиісті деңгейі емес;

- ЖОО-ның білім беру процесі білім алушының саналы өмірлік ұстанымын қалыптастыруға, оның жеке-кәсіби өсу стратегиясын қалыптастыруға жеткіліксіз бағдарланған. Білім беру процесінің барлық субъектілерінің адаптивті көшбасшылығын дамыту үшін университеттердің мүмкіндіктері толығымен пайдаланылмайды. Білім беру ұйымдарында педагогтерді даярлау мен жалпы орта білім беру саласында енгізілетін инновациялар арасында біраз алшақтық бар. Педагогтардың материалдық техникалық жай-күйінің төмендігі болашақ педагогтердің цифрлық сауаттылығы мен құзыреттілігін дамыту тиімділігін әлсіретеді. Болашақ мұғалімдердің оқушылардың денсаулығын сақтауға және дамытуға (адамгершілік, физикалық, психикалық, әлеуметтік тұрғыдан) жетілмеген дайындығы, олардың Денсаулық сақтау технологияларын жеткіліксіз меңгеруі Қазақстанның өскелең азаматтарының денсаулығының төмендеуіне әкеледі. Ауылдық және қалалық жерлерде білім беру сапасы арасындағы теңсіздік, сондай-ақ өңірлік саралау түлектердің әртүрлі бастапқы мүмкіндіктеріне алып келеді. Психологиялық-педагогикалық тұрғыда негізделмеген пәндік дайындығы күшейтілген ЖОО-да оқу тәжірибесін болашақ мұғалімдер өздерінің кәсіби қызмет тәжірибесіне көшіреді. Меңгереді. Алайда, күшейтілген пәндік компонент мектептегі оқушылардың адамгершілік, еңбек, эстетикалық және дене тәрбиесіне зиян келтірмесе, оны дамытпайтыны анық. Бұл тұрғыда, болашақ әрбір жас маман өз бойларына қарым-қатынас стильдері, психологиялық тұрақтылық, өзгермелі заманда стресске төзімділік, икемділік дағыдаларын бойларына сіңіріп шығулары қажет.

Мұғалімдердің сапасыз дайындығының жағымсыз көріністерінің болуы жалпыға белгілі фактімен де дәлелденеді: бастауыш мектепті аяқтағаннан кейін оқушылардың 80% - дан астамы «үздік оқушылар» және «жақсы оқушылар» болып табылады. Жоғары сыныпқа келген кезде олардың үлес салмағы жыл сайын азаяды: мектеппен қоштасар кезінде олар әрең дегенде 10% құрайды. Бүгінгі таңда мектепке (медициналық, психологиялық, әлеуметтанулық зерттеулердің деректері бойынша) сау емес балалардың 30-40% - ы келеді (моральдық, психикалық, физикалық, әлеуметтік аспектілерде), ал мектептен оқушылардың осындай контингентінің 80-85% - ы шығады. Біздің оқушылардың денсаулығының төмен деңгейі оның барлық аспектілерінде (моральдық, психикалық, физикалық, әлеуметтік) оқыту сапасына тікелей пропорционалды түрде әсер етеді. Мұның бірден бір дәлелелі жыл сайынғы ҰБТ қорытындысы. Оқушылардың тек интеллектуалдық дайындығына мән берсек, адамгершілік, еңбек, эстетикалық және дене тәрбиесіне зиян келтіре отырып, жеке тұлғаның, қоғамның,

ұлттың зияткерлік әлеуетін дамытуға ғана емес, жалпы мемлекеттің қауіпсіздігіне де қауіп төнеді.

Қазіргі таңда еліміздің түрлі өңірлері бойынша педагогикалық кадрларға қажеттіліктердің нақты бөлінбеуі байқалады. Сонымен қатар, орыс тілінде оқытатын кадрлардың айтарлықтай жетіспеушілігі аңғарылады. Сонымен қатар, жоғары оқу орындарында білім беруді іске асыру, рентабельді толыққанды оқу топтарын қалыптастыру процесінде сынамадан өткізеді. Бұл кадр тапшылығына, сондай-ақ орыс тілінде оқытатын мектептердегі педагогикалық кадрлардың есеюіне әкелуі мүмкін. Осылайша, педагогикалық кадрларды даярлауды жоспарлаудың маңызды аспектісі өңірлер деңгейінде кадрларға қажеттіліктерді болжау жүйесін құру қажеттілігі болып табылады. Мұндай жүйе демографиялық мәліметтерге негізделіп, болжамды қажеттілікті статистикалық тұрғыдан байқап білуі керек. Сонымен қатар, мұндай болжамдар оқытушыларға қандай пәндер қажет екендігін ескере отырып, оның ішінде жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру бағдарламаларында мектептердің басшылық құрамын оқытудың қажеттілігін туындатады. Орыс тілінде оқытатын мектептер үшін педагог кадрларды даярлау үшін мемлекеттік білім беру гранттарын квоталауды қарастырған жөн. Жоғары оқу орындарының академиялық бағытта еркіндігі шеңберінде педагог кадрларды даярлау жөніндегі академиялық күнтізбелерді мектептердің циклділігі мен жұмыс кестесін ескере отырып қайта қарау орынды болып отыр. Сондай-ақ, жұмыс істейтін мұғалімдерге арналған магистратура бағдарламаларының икемді академиялық күнтізбелерін, мысалы, оларды демалыс кезінде оқытуды қамтамасыз ету қажет. Педагогикалық білім берудің барлық деңгейлерінің нәтижелі жұмыс істеуі жаңа Қазақстан педагогтерін кәсіптік даярлауға студенттерге бағдарланған, дуальді-бағдарланған және креативті-дамытушылық тәсілдерді талап етеді. (7, 5 б.)

Әдебиеттер тізімі

1. Дзиов А.Р. Содержание высшего профессионального образования в условиях перехода к инновационному развитию // Современные проблемы науки и образования. – 2011. – № 3].
2. Розов Н.Х., декан факультета педагогического образования МГУ им. М.В. Ломоносова //Материалы Всероссийского семинара-совещания ректоров педагогических высших учебных заведений России (Москва. 25 февраля 2010 год
3. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6-ти томах. М., 1984. Т.
4. Н.Д.Хмель Н.Д. Научное обеспечение функционирования 12-летнего среднего образования//Материалы Международной научно-практической конференции. В 2-х ч. Алматы:КазНПУ им.Абая и РНПЦ проблем 12летнего образования, 2007 – Ч.1. – С.55-59.
5. Журавлев Д.И. Психическое здоровье во многом определяет физическое// Народное образование, 2004. № – С. 147-155.
6. Зайцев Г.К. Валеолого педагогические основы обеспечения здоровья человека в системе образования. Автореф. Дисс... докт. пед. наук. – СПб., 1998. – 48с.
7. Д.Н.Бильялов, М.А.Бектемисова, К.К.Джампеисова, Н.Н.Хан, Ш.Колумбаева Қазақстан Республикасының педагогикалық білім беруді жаңғырту тұжырымдамасы (Алматы, 2022 жыл), 5-22 б.

ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІ ПӘНІНЕН ҚОЛДАНЫЛАТЫН ӘДІС-ТӘСІЛДЕР

Қуандықова Э.Қ.

Қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі, педагог-шебер
Атырау облыстық дарынды балаларға арналған
интернатық мекемесі бар ұлттық гимназия

Бүгінгі таңда негізгі талап – өмірден өз орнын таңдай алатын, өзара қарым-қатынаста өзін еркін ұстап ,кез-келген ортаға тез бейімделетін ,белгілі бір ғылым саласынан білімі мен білігін көрсете алатын, өз ойы мен пікірін айта білетін,мәдениетті жеке тұлғаны қалыптастырып тәрбиелеу. Оқыту әдістері - оқытудың мақсат-міндеттеріне сай оның мазмұнын оқушыларға меңгертуде оқытушы мен оқушылардың қолданатын амал-тәсілдері мен құралдарының жиынтығы болып табылады. Оқытушы оқыту әдістерінің көмегімен оқушыларға білім беріп, олардың тәжірибелік әрекетін ұйымдастыруда өзінің іс-әрекетін оқушылардың таным әрекетіне басшылық етумен байланыстырады. [1.5].

Мұғалім оқытудың нәтижесін арттыруда оқыту әдістеріне қатысты амал-тәсілдерімен қатар оның құралдарын да пайдаланады.

Әдіс деген сөз гректің "metodos" деген сөзінен шыққан. Метод деген ұғым *белгілі ақиқатқа, шындыққа, мақсатқа жетудің жолдары* деген мағынаны білдіреді. Қысқаша психологиялық-педагогикалық сөздік "әдіс" — мақсатқа қол жеткізетін жол, тәсіл, белгілі жолмен тәртіпке салынған іс-әрекет"- деген анықтама береді.[2.9].

Қоғамымыздың қазіргі даму кезеңі мектептегі білім беру жүйесінің алдына оқыту үрдісін технологияландыру мәселесін қойып отыр. Оқытудың әр түрлі технологиялары жасалып, білім беру мекемелерінің тәжірибесіне енуде. Жаңа технологияларды меңгерту мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және де басқа да көптеген адами келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді. Жаңа технологиялар теориялық тұрғыда дәлелденіп, тәжірибеде жақсы нәтижелер беруде.

Жаңа педагогикалық технологияларды күнделікті сабақ үрдісінде пайдалану үшін, әр мұғалім алдында отырған оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, педагогтік мақсатына, мүддесіне сай, өзінің шеберлігіне орай таңдап алады. Бұл жаңа технологиялар - оқушылардың шығармашылық қабілеттерін, терең ойлай білуін, теориялық негіздерін, эстетикалық көзқарастарын пайымдауын, баға беруін, танымдық белсенділігін дамытуға бағытталған. Жалпы білім беретін мектептердегі оқу-тәрбие үрдісін жаңаша дамыту, яғни оның нәтижесінің жоғарғы деңгейде болуын қадағалау жаңашыл педагогтардың қолында болды. Олар педагогикаға «жаңа технология»терминін енгізді. Бұл жаңашыл педагогтардың мақсаты - оқушылардың алатын білімдерін сапалы ету, оның толыққанды жеке тұлға болып қалыптасуына негіз болу. Осыған орай қазірде педагогикалық технологиялар көптеп саналады.[3.5].

Еліміздің алдағы уақытта көркейіп, дамыған елдің қатарына қосылу мақсатында білім сапасын арттыруымыз қажет. Мұғалім өзінің біліктілігін арттырмайынша, оқушының білім сапасын арттыра алмайды. Еліміздің дамыған елге айналуына, көк байрағымызды желбірете жоғары көтеріп, Қазақстан деген елдің бар екендігін әлемге танытатын біздің білімді жастарымыз. Демек, ХХІ ғасырдағы жастарда білім болмай, еліміз ешқашан өркендемейді.

Заман талабына сай білім ордаларында оқушыларға тиімді сабақ үдерісін ұйымдастыра білетін, жаңашыл ұстаз болу барша ұстаздың басты мақсаты. Оқушыларға сабақ беруде жаңа технологияларды пайдалану арқылы білімін арттыра аламыз. Сондықтан да олардың білімді терең меңгеруіне, ойлануына,өз бетінше ізденуіне, алған білімін кез келген жерде пайдалана алатындай етіп қалыптасуына қолдау көрсетуіміз қажет. Жалпы алғанда, заман талабына сай білім беруде маңызды жақтары өте көп. Білім-теңіз, оның тереңін жетік білетін, қыр-сырын меңгерген, құпиясын аша алатындар ғана бойлай алады. Мұндай адамдарды мұғалімдер ғана тәрбиелеп, дайындайды. Мұғалім білімді оқушы санасына сабақ арқылы жеткізеді, ал сабақ

сапасын арттыру – барлық мұғалімдерді толғандыратын маңызды мәселе. Күн сайын өтетін жаттанды кезеңдерден тұратын дәстүрлі сабақтар оқушыларды жалықтырып, білімге ынтасын төмендетері сөзсіз. Сондықтан өзімнің алдағы педагогикалық жұмысымда сабақты жандандырудың әдіс-тәсілдерін дұрыс тандап, бұған оқушыларды тартып, олардың белсенді өз бетімен ізденіп жұмыстануын ұйымдастыруды алдыма міндет етіп қойдым.[6.15].

Қазіргі кезде мектептерде жиі қолданылып отырған жаңа технологиялардың бірі – оқушылардың жазу мен оқуда сын тұрғысынан ойлау қабілетін қалыптастыруға бағытталған әдіс-тәсілдер. Осындай әдістеме негізінде жасөспірімдерге қазақ тілі мен әдебиетінен терең де тиянақты білім беруді өз тәжірибемде жиі қолданып келемін.

Сын тұрғысынан ойлау әдісі арқылы оқушылардың өз бетімен ізденіп, өзін-өзі реттей отырып диалогтік қарым-қатынас арқылы білімдерін арттырып, сандық технологияларды пайдалана білетін белсенді, білімді, саналы азаматтарды тәрбиелеу керек екендігін түсіндім.

Оқушылар басқалардың айтқан пікірлеріне күмәнмен қарап, ой електерінен өткізе білу қабілеті болып саналады. Яғни мұғалімнің де, оқушының да сыни тұрғыдан ойлау қабілеті арта түсетіні анық.[7.8].

Бүгінгі таңда оқу және жазу арқылы сын тұрғысынан ойлау әдісі кез келген сабақта кез келген стратегиялары құнды, әрі бағалы. Бұл стратегиялар оқушылардың қызғушылығын арттыра отырып, ұстаздың тығырыққа тірелетін сәттерінен арылтады. Сұрақ қою, ой шақыру, білім көпірі, бес жолды өлең, еркін жазу, білемін, үйренгім келеді, білгім келеді, Венн диаграммасы, пікірталас, болжау, Автор орындығы, топтастыру, т.б, стратегияларын қолдану оқушылардың мотивациясын оятып, ынталандыра түсері сөзсіз. Сонымен қатар бұл стратегиялар оқушының көзқарасын, түсінігін дамыта түседі, жалықтырмайды.

Сыни тұрғыдан ойлау «ойлау туралы ойлану» деп сипатталған. Ол маңызды мәселелерді талқылау және тәжірибені ой елегінен өткізуді қамтиды. [Мұғ.арн.нұс. 49 бет].

Сыни тұрғыдан ойлау – қазіргі таңда Қазақстандағы білім алушы жастар үшін ең тиімді тәсіл. Өйткені, оқушы мен мұғалімді сыни тұрғыдан ойлауға итермелейді. Оқушылар өздерінің ақпараттарының шынайылығына және басқалардың айтқан пікірлеріне күмәнмен қарап, ой елегінен өткізе білу қабілеті болып саналады. Ал мұғалімдер өздерінің іс-тәжірибелерінде жаңа тәсілдерді пайдалана отырып, сыни тұрғыдан бағалау болып табылады.

Сыни тұрғыдан ойлау ең маңыздысы болғандықтан, ойлай отырып мәселелерді талқылайды. Оқушыларға шығармашылық бағыт-бағдар бере отырып, үздіксіз іс-әрекетке жетеледім. Бұл бағдарламаны оқып, үйреніп оны өз жұмысымда қолданып мұғалімдік кәсіптің қыр-сырына тереңдей түстім. Бағдарлама стратегиялары оқушылардың бірін-бірі тыңдап, құрметтеуіне үйретті. Қуанышпен айта кететін жайт, бұрын үндемей отыратын балалардың сабаққа қызу араласуы. Жай уақытта олар өздерін бұлай көрсетуге бара қоймас еді. Сабақтарды ерекше, жаңа технология жобасымен өтуі оларға еркін сөйлеп, ойларын ашық жеткізуге, сыншыл көзқарас байқатуларына мүмкіншілік туғызғандай.[8.3].

Постермен жұмыс – тақырыпты ашудың тиімді тәсілі. Постермен жұмыс барысында оқушылар түрлі идея тастап, оны дәлелдеу үшін еңбек етеді. Оқушының ойлануы, ол ойын жеткізуі тілді меңгеру үшін өте тиімді. Постерді қорғау шешендік өнерді қажет етеді.[9. 4].

Мозаика әдісі (А.Ронзон, Гонсалес). - Қатысушыларды топтарға бөлу; - Тақырып бөліктеріне бөлінеді (әдетте 6 бөлікке) және әрбір топ өз бөлігі бойынша маманға айналады. - «Мозаиканың бөлігін» талқылау; - Барлық мәселелерді біріктіру

«Бортты журнал» немесе «Жүк журналы» әдісі - болжам жасау арқылы тақырып бойынша бұрыннан не білемін?, бұл туралы не білуім керек? сұрақтарын талдап, оқушылар жүк журналының **болжам** бөлімінде берілген сұрақтарға жауап беріп, **жаңа ақпарат** бөлімін толтырды, жұп болып бір-бірінің жұмыстарын тексерді.

«Рөлдік ойын» Мақсаты: оқушылардың қызықтыру, таң қалдыру, селт еткізу, проблема қоя білу. Сахналандыру (қызығушылықты ояту)

«Ашық хат» Аргументтік хат. Бірнеше минут ішінде тақырып туралы өз ойларын жазады. эссе. Негізгі ойды мақал-мәтелмен түйіндеу. Рефлексия

«Ашық сұрақтар арқылы гипотеза құру» Мәтінді бөлшектерге бөліп оқыту. Кейіпкердің болашақ өмірі жайлы сұрақтар құру. Кейіпкерді бейнеле. Қалай аяқталады т.б.

Сұрақтар токсономиясы : 1.Қарапайым /нақты/2. Дәлелдейтін /Сенің ойың? Сен қалай жауап бересің? /3. Түсіндірме / «Неліктен?»/4.Шығармашылық / «Егер мен»./5 Бағалау / критерийлерді құру,фактілерге қорытынды жасау : «Қандай айырмашылықтар бар» 6 .Практикалық / теория мен практиканы ұштастыратын сұрақ: «Сен орнында болсаң не істейсің?», ...?»/Сұрақтарды түймедақ түрінде безендіруге болады. (Мағынаны тану)[10. 1286].

Сын тұрғысынан ойлауға арналған әртүрлі қызықты тапсырмалар беру, топтық жұмыста белсенділігін арттыру мақсатында постерлер жасату арқылы баланың қызығушылығы артады. Әрбір сабақ соңында оқушылармен кеңесу барысында оларға зерттеушілік қабілетті арттыру үшін интернет желісіне кіріп, іздену керектігін және кітапханаларға барып тіл байлықтарын арттыру үшін әдеби оқулықтар алып оқуды түсіндіремін. Оқушының сыни тұрғысынан ойлануына оң ықпалын тигізетін әңгіме түрі зерттеушілік әңгімесі болып саналады. Осы зерттеушілік әңгімені өз сабақтарымда жиі қолданамын. Сонда ғана оқушы білімді, саналы, ойлау қабілеті мен сөйлеу шеберлігі дамитындығын, өмірге көзқарасы қалыптасып, белгілі бір шешімді қабылдай алатынын, есте сақтау қабілеті дамитындығын, алған білімін кез-келген жерді пайдалана алатын тұлға қалыптасатынына сенемін.

Әдебиеттер тізімі

1. Артықова Т.М. Қыстаубаева Ж. Қазақ тілі. Оқыту әдістемесі. А.: 2020 ж.
2. Бақыбекова.Н. Саралап деңгейлеп оқыту технологиясы арқылы оқушылардың білім деңгейін арттыру.-А: Қазақ тілі, №4, 2017.166.
3. Қуанышбаева А.Жаңа технологиялық әдіс-тәсілдерді пайдалану. А: Қазақтілі: Әдістеме. Республикалық ғылыми-әдістемелік журнал, №2,2022. 47 б.
4. Қадашева,Қ. (2020). Жаңаша жаңғыртып оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері: өзгетілді, дәрісханалардағы қазақтілі. Алматы
5. Мирсеитова, С(2022). Сыни тұрғыдан ойлау технологиясы.
6. Рақышова, Г.А., Игибаева, А.К.(2006). Жаңаша оқыту- жетістік көзі.
7. Тұрғынбаева, Б.(2020). Шығармашылық қабілеттерін дамыту. Қазақстан мектебі, 4

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ҚҰНДЫЛЫҚТАРҒА НЕГІЗДЕП ОҚЫТУ ЖОЛДАРЫ

Мадиева Н.С.

3.Серікқалиев атындағы мектеп-интернатының
қазақ тілі мен әдебиті пәнінің мұғалімі,
педагог зерттеуші,
директордың тәрбие ісі жөніндегі орынбасары

Аннотация: Мақалада қазіргі білім беру жүйесінің ерекшеліктері, оқытудың құндылықтар мен дағдыларға негізделген парадигмасы талданады. Қазақ әдебиеті пәнін құндылықтарға негіздеп оқыту мәселесі қарастырылады. Жаңартылған білім беру бағдарламасындағы қазақ әдебиеті пәні бойынша берілген оқыту мақсаттары сараланып, оны жүзеге асырудың қадамдары ұсынылады. Көркем шығармадан үзінді ретінде берілген мәтіндерге, мәнмәтіндерге аксиологиялық талдау жасаудың үлгісі көрсетіледі.

Тірек сөздер: білім беру жүйесі, құндылықтар, дағдылар, қазақ әдебиеті, аксиология, аксиологиялық талдау, жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтар.

Аннотация: В статье анализируются особенности современной системы образования, парадигма обучения, основанная на ценностях и навыках. Рассматривается вопрос обучения казахской литературы на основе ценностей. Проанализированы цели обучения по казахской литературе в обновленной образовательной программе и предложены шаги по его реализации. Показана модель аксиологического анализа текстов, контекстов, представленная в виде отрывка из художественного произведения. Ключевые слова: система

образования, ценности, навыки, казахская литература, аксиология, аксиологический анализ, общечеловеческие и национальные ценности.

Қазіргі білім беру жүйесінде білім алушылардың бойындағы құндылықтар мен дағдылардың қалыптасуына ерекше мән беріледі. Олай болатын себебі: құндылықтар адам мен адамның, адам мен қоғамның, қоғам мен қоғамның үйлесімі пен интеграциялануына тікелей әсер етеді, ал, дағдылар әрбір адамның өмірден өз жолын табуына, кәсіби дамуына негіз болады. Әрбір адам, әрбір ұлт, әрбір мемлекет үшін мәдени әлемінің мазмұнын құраушы құндылықтар болмаса, біз хаоста тіршілік етер едік. Ал, дағдылар бізді өз ісіміздің майталман маманы болуға жетелейді. Шәкәрім Құдайбердіұлы: «Сөзіңді түзе - әдетіне айналады, әдетің - мінезіңе айналады, мінезің - сенің тағдырың» - деп жазады. Терең ой, тағылымды пікір! Бұл мысалды неге келтіріп отырмыз? Біріншіден, ойшыл айтып отырған «әдет» ұғымы өзінің мазмұндық, мағыналық ауқымы жағынан белгілі бір деңгейде «дағды» ұғымымен байланысады. Себебі, дағды да, әдет те үнемі қайталанып отыру сипатына ие. Екіншіден, өмірлік және кәсіби дағдылар адам туралы түсінік, пайым қалыптастырады. Соған қарап, сіздің кім екеніңізді байыптайды. Яғни, біздің құндылықтарымыз бен дағдыларымыз - қоғамдағы орнымыз бен мән-маңызымызды айқындайтын негізгі мәдени өлшемдер.

Қазақ тілінің сөздігінде «құндылық» ұғымына мынадай түсініктеме берілген:

1. қымбаттылық, бағалылық; 2. маңыздылық, мәнділік [1,423]. Демек, біз объективті шындықтағы ең мәнді игіліктерді құндылық деп танымыз. Ал, олар, сөзсіз, біздің өмірлік мақсат-міндеттеріміз бен мұраттарымыздан, этникалық ерекшеліктерімізден және өзге де факторлардан келіп туындайды.

Ғылымда құндылықтар әлемін зерттеп, зерделейтін аксиология деген сала бар. Аксиология (гр. *axio\$* - құнды, *lodo\$* - ілім) - құндылықтардың табиғаты, олардың әлеуметтік шындықта аталған орны және құндылық әлемінің құрылымы туралы философиялық ілім. Бүгінде аксиологиялық ізденістер мен зерттеулер саны көбеюде.

Ғалым Ю.Г.Вешнинский құндылықтарды бір жүйеге келтіре отырып, 13 типке бөледі:

1. мемлекеттік-саяси, әскери, азаматтық, құқықтық құндылықтар (күш, қауіпсіздік, заңдылық, әділеттілік, т.б.);
2. тарихи-мәдени құндылықтар (уақыт байланысын беретін барлық құндылықтар, мәденитарихи естеліктер, салт-дәстүрлер, т.б.);
3. қарым-қатынас құндылықтары (қоғам мен ұжымда құндылықтардың таралуы);
4. экологиямен байланыстырылатын табиғи құндылықтар (таза ау, таза су, денсаулық, халықтың өмір сүру ұзақтығы, т.б.);
5. ғылыми-танымдық құндылықтар (білім, ғылым, біліктілік, білім беру жүйесі, т.б.);
6. жеке адам құндылықтары (адамның өзін қалыптастырудағы жеке құндылықтары);
7. діни құндылықтар (Құран, мешіт, иман, шіркеу, символ, т.б.);
8. әлеуметтік құндылықтар (халықтық, буржуаздық, интеллигенттік, париялық, т.б.);
9. эстетикалық-көркем құндылықтар;
10. аумақтық, жергілікті құндылықтар;
11. экономикалық құндылықтар (шаруашылық білімдер, заттық орта, байлық т.б.);
12. этикалық құндылықтар;
13. ұлттық құндылықтар (тіл, фольклор, салт-дәстүр, т.б.) [2,26].

Біз негізгі зерттеу нысанымызға сәйкес, осы аталған құндылықтардың қазақ әдебиетіндегі берілу сипатын, көріністерін талдаймыз. Бұл білім алушылардың қоғамның әлеуметтік-мәдени жүйесінде, кәсіби қауымдастықта өзіндік ұстанымдары мен қағидалары айқын, жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген бәсекеге қабілетті тұлға болып қалыптасуына тікелей әсер етеді. Қазақ әдебиетін құндылықтарға негіздеп оқыту - білім алушыларды тек фактологиялық ақпараттар негізінде емес, шын мәнінде, аксиологиялық, эстетикалық, гуманистік қағидаларды басшылыққа ала отырып оқыту. Осы тұста айта кететін бір жайт: пәннің атауының өзі «қазақ әдебиеті» деп аталып тұрғандықтан, сөзсіз, пәндік білім мазмұнын құраушы материалдарда халқымыздың ұлттық құндылықтары ерекше мол көрініс тапқан. Олай болуы заңды да. Себебі, ұлттық құндылықтар - біздің елдімізді айқындап, әлемдік өркениеттегі орнымызды анықтайтын негізгі ерекшеліктер. Бұл

ойымызды тарихшы маман Қ.Әдиеттің мына сөзі дәлелдей түседі: «Әрбір халықтың тарихи өмірінде қол жеткізген ең құнды дүниелері - рухани және адами қасиеттері, моральдық нормалары, ұлттық құндылықтары бар. Ұлттық құндылықтар - қандай да бір этникалық қауым өкілдерінің өзіндік тарихи көрінісі бар рухани мұраттарының жиынтығы» [3].

Қазақ әдебиеті пәнінің үлгілік оқу бағдарламасында [4], [5] құндылықтарға қатысты көптеген оқыту мақсаттары берілген. Бұл оқыту мақсаттары аксиологиялық білім беруге және сол арқылы білім алушы бойында өзіндік ұстанымдар мен қағидаларды қалыптастыруға бағытталады. Сөзіміз дәйекті болуы үшін төмендегі кестені ұсынамыз:

Кесте 1 - Құндылықтарға қатысты оқыту мақсаттары

5-сынып	Оқыту мақсаттары: шығармадағы эпизодтар арқылы тарихи құндылығын бағалау; шығармадағы кейіпкерді өзіндік құндылығы тұрғысынан талдап, әдеби эссе жазу.
6-сынып	Оқыту мақсаттары: шығармадағы кейіпкерлерді өзара салыстыра отырып, тарихи және көркемдік құндылығына баға беру; шығармадағы кейіпкерлер қарым-қатынасын отбасылық құндылық тұрғысынан талдап, әдеби эссе жазу.
7-сынып	Оқыту мақсаттары: кейіпкерлердің іс-әрекеті мен автор берген портреттік мінездемені салыстырып, тарихи және көркемдік құндылығына баға беру; шығарманы ұлттық құндылық тұрғысынан талдап, әдеби эссе жазу.
8-сынып	Оқыту мақсаттары: шығармадағы материалдық және рухани құндылықтарды заманауи тұрғыда салыстырып, жаңашылдығына баға беру; шығарманың көркемдік-идеялық құндылығын гуманистік тұрғыдан талдап, әдеби эссе жазу.
10-сынып	Оқыту мақсаттары: шығармадағы ұлттық құндылықтардың әлемдік тақырыптармен үндестігін ашу; әлем және қазақ әдебиетіндегі құндылықтардың үндесуін талдап, өзіндік ой қорыту шығарманың идеясын жалпыадамзаттық құндылық тұрғысынан талдап, әдеби эссе жазу.
11-сынып	Оқыту мақсаты: шығармадағы ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтардың әлемдік тақырыптармен үндестігін ашу.

Аталған оқыту мақсаттарына жету үшін төменде біз келтіретін мысалдарды пайдаланудың маңызы зор.

Қазақ әдебиетін оқыту үдерісі көркем шығармаларды талдаумен тікелей байланысты. Біз сөз етіп отырған құндылықтар да бағдарлама бойынша берілген көркем шығармалар негізінде қарастырылады. Мұнда біздің басшылыққа алатынымыз - мәтінмен және мәнмәтінмен жұмыс. Себебі, құндылықтарды анықтау, айқындау мәтін динамикасын терең түсіну мен мәнмәтінде берілген көркемдік детальдарға ой көзімен қарап, айрықша назар аударуды талап етеді.

Төменде қазақ әдебиетін құндылықтарға негіздеп оқытудың жүйесі берілген. Бірақ, бұл «аксиологиялық талдаудың толық үлгісі осы» деген сөз емес. Мұны біз бағыт-бағдар, жүйе ретінде ұсынып отырмыз. Мәтінмен, мәнмәтінмен жұмыс барысында білім алушылар көркем шығармадағы жағдаяттарды өзіндік «призмасымен» танып, бағалайды. Сондықтан,

аксиологиялық талдау осындай факторлар негізінде өзгеріп, дамып, жетіліп отырады.

Қазақ әдебиетін құндылықтарға негіздеп оқытудың жүйесіне қатысты мысалдар (мысалдар 11-сыныптың оқулығы [6] негізінде беріліп отыр):

1-мысал: Осы жиынға қараған бетімен, екі жолдасынан озып кеп бұрын түскен Абайдың атын біреу алып кете берді. Бала көп ішінен, ең алдымен өзінің шешесін көріп, соған қарай жүре беріп еді, шешесі анадай жерде тұрып:

- Әй, шырағым, балам, әуелі ар жағында әкең тұр... Сәлем бер! - деді. Абай жалт қарап барып, жаңа көрді. Анадай жерде, қонақ үйдің сыртында, қасында екі-үш үлкен кісі бар - әкесі Құнанбай тұр екен. Ыңғайсыздықпен қысылып қалған бала шешесінің сондайлық салқын сабырының мәнін ұқты да, әкесіне қарай тез бұрылды (М.О.Әуезов «Абай жолы» роман-эпопеясы, «Қайтқанда» тарауы).

1- мысал: Баласы атқа қонып, жүруге ыңғайланып, тізесін қымтай бергенде Ұлжан өзінің үлкен ақ саусақтарын жирен аттың жалына салды. Бір нәрсе айтатын сияқты. Абай осыны аңғарып, анасының жүзіне қарағанда, Ұлжан бұған біраз көз салып тұрып:

- Балам, үлкендер бірде тату, бірде араз бола беретін. Бөжекеңді көрген жерде сәлемінді түзу бер. Бір кезде жақсы жақының еді. Кім тентек, кім мақұл? Қайдан білдің? Әкең дұшпан десе, сен әділ бол! Жамандыққа кім табылмайды дейсің, жанашырдан айрылма! - деді. Абай жүріп кетті. Артына бірнеше бұрылып қарағанда, аналары үйге кірмей, ұзақ қарап тұр екен. Шешесінің соңғы сөзі Абайдың құлағына әлі естіліп тұрған секілді (М.О.Әуезов «Абай жолы» роман-эпопеясы, «Жолда» тарауы).

2- мысал: Ұлжан әл үстінде жатқанда, Майбасар көңілін сұрап отырып, өрескел сөйлепті:

- Қалайсың, бізді тастап еріңнің артынан сапар шеккелі жатырсың-ау! Көпті көрдің ғой, айта кетсеңші, өлген деген қандай болады екен? - депті. сонда Ұлжан сәл езу тартып, ақырын ғана әзіл айтыпты:

- Пәруәйсіз қайным-ау! Көрсем - қартайғанша ой түспеген сені көрдім. Бұрын мен өліп көріпшім бе? Өзің өлгенде көресің, несіне ынтықтың! — депті де, тіл-аузын қойыпты.

Өмір бойы ашық ойлы, білгір саналы болған асыл жан өлім сағатында да даналық қайратынан айырылмаған. Барлық ықтиярсыз, теңсіз тірлігіне өзінің адамгершілік таза биігінен қарап өте білген. Өлімнен де жасқанбай, бұқпай кеткен тәрізді. Кең сабырға толы момын жан өмір есігін ақырын ғана жауып жол кешкендей (М.О.Әуезов «Абай жолы» роман-эпопеясы, «Қарашығын» тарауы).

Аксиологиялық талдау: Қазақ әдебиетін оқыту үдерісінде, көркем шығарманы талдау барысында осындай фрагменттерге айрықша көңіл бөлу қажет. Бұл, біріншіден, текті ананың ұғымтал ұлына берген тәлімі мен тәрбиесінің тұнығы. Екіншіден, біз қадір тұтатын, қазақ әлемін танытатын құндылықтардың жарқын көрінісі (ата-ананы, үлкенді сыйлау; кекшіл болмай, көпшіл болу; ынтымақ, бірлік т.б.). Үшіншіден, қазақ кісілік келбеті. Мәселен, үшінші мысал - қазақ әйелінің ұлттық мінезін, психологиялық портретін танытатын көркемдік деталь. Осы көркемдік деталь арқылы даналық пен ділмарлық, кісілік пен кемелдік, байсалдылық пен байыптылық, сабырлылық пен салмақтылық сынды ұлттық мінезді қалыптастырушы қасиеттер жүйесі қазақ халқының аксиосферасының компоненттері ретінде көрініс тапқан. Әрі атаның ғана баласы болмай, адамның баласы болуға шақырған Абайға: «Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп, Және сүй

хақ жолы деп әділетті» - дегізген кемел ойдың кені, бастау бұлағы ана сөзінде, ана тәрбиесінің тереңдігінде жатқанын байқау қиын емес. Жалпы, классик жазушы М.Әуезовтің «Адамшылық негізі - әйел» деп түйін жасауының өзінде де терең мән бар.

4- мысал: Ел ішінде Алшынбайды «Алшеке» деп атайды екен. Өзі Қазыбек бидің ұрпағы. Атасы Тіленші де би болған. Осыдан екі жыл бұрын Алшынбайдың Ділдә деген немере қызын Абайға айттырысқаннан кейін Құнанбай екеуінің достығы құдалыққа ұласқан (М.О.Әуезов «Абай жолы» роман-эпопеясы, «Жолда» тарауы).

5- мысал: Қарқаралыға келгелі Алшынбай Құнанбайға бірнеше рет келіп, қонақ боп кеткен. Бүкіл бұл атыраптағы атқамінердің Алшынбай атын атауы басқаша көрінген. Оны

Алшынбай деуші кісіні Абай әлі есіткен жоқ. Ылғи «Алшекең», осы өңірде аға сұлтан Құнанбай атымен тең аталатын, кейде тіпті жапа-жалғыз аталатын ат - соның аты (М.О.Әуезов «Абай жолы» роман-эпопеясы, «Жолда» тарауы).

Аксиологиялық талдау: Сыйластық - адами қарым-қатынастардың басты өлшемі, қазақ әдебіндегі ерекше рухани құндылық. Қазақы болмыс сыйластықты биік қойғандықтан «алдыңа келсе, атаңның құнын кеш», «сыйға - сый, сыраға - бал», «әркім - сыйлағанның құлы» сынды салмақты сөздерді ұрпақтан ұрпаққа өсиет еткен.

Сыйластықтың құндылығын саралай білген сезімтал ұлтымыз үшін ол екі шарттан құралды: бірі - сыйлай білу; екіншісі - сыйлы бола білу. Осы екі шарт негізінде қазақ қоғамындағы түрлі қарым-қатынастарды реттеудің ұлттық механизмі қалыптасты.

Қазақ халқының өміріндегі, тұрмыс-салтындағы сыйластықтың спектрі ауқымды. Ол қарапайым туысқандық қарым-қатынастардан бастап мемлекеттік маңызы бар ресми қарым-қатынастарға дейінгі деңгейлердің бәрін қамтиды.

Сыйластықтың құндылық ретіндегі мәні - әлеуметтік-қоғамдық қатынастарды мәмілегерлік қағидалармен реттеуі. Яғни, халықтың, ұлттың, әрбір адамның ырысты тірлігі үшін ынтымақты сақтау; өзара ниеттестік пен мүдделестік гармониясына әсер ету. Бұл отбасылық, қоғамдық, жалпы кез келген қарым-қатынас жүйесінде әрбір адамға өз шегарасын білуді міндеттеді. Сондықтан, қазақ қоғамында әрбір адам өз сыйын жоғалтпау үшін өзінің орнын, жөнін білді. «Ата тұрып, ұл сөйлегеннен без, ана тұрып, қыз сөйлегеннен без» - соның ең қарапайым да жарқын дәлелі.

Жоғарыда келтірілген мысал қазақы сыйластықтың өзіне тән бояу-бедерін айғақтайды. «Нұреке, Асеке, Құнеке, Алшеке» т.б. атаулар — ұлттық ұғымдағы сыйластықтың интерпретациясы. Лингвистикалық тұрғыдан қарастырар болсақ, зат есімнің реңк мәнін тудырушы - ЕКЕ қосымшасының функционалды-семантикалық өрісінде «құрметтеу», «қадірлеу», «сыйлау», «өзімсіну», «еркелету» мағыналары бар. Бұл - сыйластықтың ұлттық үлгі-формасы, қазақ менталитетінің өзіндік ерекшелігі.

Ақпараттық дәуір адамдар арасындағы емен-жарқын, сырлы да сұлу сұхбаттастықты шектеп, коммуникацияның технологиялық түріне көшті. Бұл, біріншіден, сыйластықтың құндылық ретіндегі мәнін әлсіретсе, екіншіден, ұлттық коммуникацияның өзіне тән белгілерін өшіруде. Сондықтан, біздің мақсат - қазақ әдебиетін оқыту барысында құндылықтарға негізделген жүйені тұғыр ете отырып, осындай детальдарға тереңірек талдау жүргізу.

6- мысал: - Ей, сол антұрғанның баласының сәлемін алушы ма ем?.. - деп Байсал Абайға қабағын түйе қарады. Абайдың екі беті ду етті. Оқыс жалын беті емес, ішін де шарпып өткендей. Кінәлап, ренжіген жазықсыз баланың отты көздері жарқ етіп, Байсалға қадала қарады. Бөжей Абай күйін жақсы таныған сияқты еді. Байыптап қарап алып:

- Балам, жөніңді айтшы, бізді көрсен, сәлем бер деп әкең айтып па еді, жоқ өздігіңмен істедің бе? - деді.

- Бөжіке, әкем емес, өзім беріп тұрған сәлемім сізге!.. Абай жауабын естіген соң, Бөжей ықыласпен қарай түсіп, жақындады да:

- Әкең айтпай, өзің білген болсаң, батамды берейін. Көзіңнен жақсы жанар көрдім ғой, шырағым!.. - деді (М.О.Әуезов «Абай жолы» роман-эпопеясы, «Жолда» тарауы).

7- мысал: Әбіштің өзі де Мағрипаға қарай түскен шақтарында бір қызарып, бір ағарады. Мағрипаның қасында отырған Дәрмен бір ауық:

- Күй жақсы ма? - деп сұраған еді. Мағрипа сыпайы бұрылып, қызара күлді де, нұрлы сұрғылт көздерін Дәрменге аударды. Жігіт ішінен: «Не деген ғажайып, сәулелі көздер!», - деп қалды. Тағы бір күйдің тұсында Әбіштен көзін алмай, ұзақ қарап қалған Мағрипаға Дәрмен дәл соның ойының үстінен түскендей болып: - Жігіт жақсы емес пе? - деп еді. Мағрипа үлкен ақ жүзін Дәрменге шұғыл бұрғанда, екі беті қатты ду етті. Қастары да сәл-сәл шығынып қалды. Ұялатын сөз тастағанын және бұл сөзіне ешуақытта жауап ала алмайтынын енді аңғарған Дәрмен кеудесіне қолын қойып, басын қайта-қайта иіп, кешірім сұрағандай белгі жасады (М.О.Әуезов «Абай жолы» роман-эпопеясы, «Өкініште» тарауы).

Аксиологиялық талдау: Ұлттық ұғымдағы сыпайылық, ең алдымен, ұяндықтан

көрінеді. Бірақ, ескере кететін бір жайт: қазақ тәрбиесіндегі ұяндықтың түпнегізінде тұйықталу немесе ынжықтық емес, керісінше, ұят деген ұғымды сезіну мен ұғыну жатыр. Егер тәрбиені алдыңғы буынның кейінгі буынға табыстайтын тәжірибесі деп қарасак, олай болуының белгілі бір заңдылықтары бар.

Құндылықтар туралы ғылымда (аксиологияда) «бағалау» деген категория бар. Бағалау - адамның, ұлттың, халықтың материалдық және рухани дүние болмысын танып, қабылдауы мен қорытуын білдіретін философиялық категория. Бір жағынан, өмір құбылыстарына баға беру әдебиеттің де негізгі мақсаттарының құрамына кіреді (қараңыз: Рымғали Нұрғалидің «Сөз өнерінің эстетикасы» монографиясы, 2003 ж.). Дәл осы бағалау барысында қазақ халқы сыпайылықты құндылық ретінде қабылдап, оны адам тәрбиесінде пайдаланған.

Адам баласының қадірін арттыратын - қасиеттері. Ал, сыпайылық адам баласының қадірін арттырар қасиеттердің санатында. Қазақ тәрбие жүйесіндегі сыпайылық, біріншіден, көргенділік белгісі; екіншіден, адамның өзін және өзгені сыйлауының көрінісі. Кеңінен талдағанда, сыпайылық - адам баласының мінез сүйкімі ғана емес, ол - интеллект пен мәдениет деңгейін танытатын рухани өлшем. Сондықтан, қазақ арасында «сүйкімсіз», «қасиетсіз», «қадірсіз», «көргенсіз», «тексіз» атану адам болмысының құнсыздануын білдіреді. Аталған сөздер ұлттық тәрбие жүйесінде сыпайылыққа қарама-қарсы түрде қарастырылатын антипод ұғымдар. «Жаным - арымның садағасы» дейтін қазақ үшін бұдан артық ауыр сөздер жоқ.

Жаһандану дәуірінде субмәдениеттер көбейді. Әуелде игілікті мақсат көздеген «адамның тұлғалық дамуын шектемеу керек» деген педагогикалық позицияның өңі теріс айналып, мінез этикасы екінші орынға түсіп қалды. Популистік көзқарастар дарақылық пен көргенсіздіктің көбеюіне алып келді. Адами қарым-қатынастарда сыпайылық пен сыйластық сынды құндылықтар болмай, қоғамда қандай даму болуы мүмкін?! Міне, осындай күрделі кезеңде пән бойынша берілетін білімді ұлттық құндылықтарға негіздеу, білім алушыларды жоғарыда біз айтып өткен құндылықтармен тәрбиелеу — өте өзекті мәселе.

8- мысал (аксиологиялық талдаумен бірге): Кейде көркем шығармада кейіпкердің сөз саптауы мен іс-әрекеті арқылы бүтін бір ұлттың өзіндік мінезі танылады. Сол ұлттық мінезді тану арқылы оқырман кейіпкердің сөзі мен іс-әрекеттерінің негізгі қозғаушы күші саналатын құндылықтарды да анықтайды. Көлемді, эпикалық шығармаларда әдеби туынды авторы мұны жинақтау (типтендіру) үшін де пайдаланады.

Ұлттық мінез - әдеби шығармадағы кейіпкердің ұлттық сипатымен ерекшеленген мінез-бітімі, оның белгілі бір халықтың өкілі екендігін танытатын психологиялық және ойлау, сөйлеу өзгешелігі. Ұлттық мінез - тарихи категория. Ол қоғамдық, рухани, экономикалық және саяси жағдайларға сәйкес қалыптасады. Дүниені ұлттық түсінікпен қабылдау жолы - қай адамға болсын тән қасиет. Өнерде, әдебиетте адам бейнесінен бұл қасиет толық көрініп отырады. Әр халықтың өз эпикалық туындыларын олардың талай замандар ұлт болып қалыптасуынан бөліп қарауға болмайды (Т.Бекниязов).

Кейіпкердің ұлттық келбетін сәтті ашу - жазушының суреткерлік шеберлігін танытатын маңызды атрибут. Ол үшін, Ғабит Мүсірепов сөзімен айтқанда, «ойға мырза, образға бай» болу қажет екені сөзсіз. Бұл тұрғыда белгілі жазушы Асқар Сүлейменовтің 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісті суреттеген шоқтығы биік шығармасы «Бесатар» повесінен үзінді келтірмекпіз.

Шығармадағы Төреханның сөзіне назар аударайық:

- Жұқа шапқа бөгелек төнгенде құлын екеш құлын да қайрат қылмақ. Қыңқыл мен қыңсыл үшін оқып жүрсең өзің біл, менің, бірақ, басымды қатырма, айналайын. Алла жазған ырысым бар шығар. Біреуде артық, біреуде кем - ырзықсыз жан жоқ. Азды-көпті өмір кештік, татып, талмап келе жатқаным сол ырзық, ешкімнің садағасы емес, сенің ақылың емес, жүдә. Енді бүгін кеп саба түбі сарқынды жасым қалғанда, ақ патшаның ауыздығын қарш-қарш шайнаған күдері желке төресі дікектер екен деп құрақ ұшар жайым жоқ. Ұшпадым, ұша алмадым, уа сақалымды секеңдетіп ұша алмаймын, жүдә. Енді менің ауызымды қыздырма.

Үзіндідегі Төреханның көркем бейнесі, мінезі арқылы оқырман қауым НАМЫС ұғымының аксиологиялық сипатын бірінші аңғарады. «Қоянды қамыс, ерді намыс өлтіреді», «Намысты нанға сатпа» дейтін қазақы қағидалардың құндылық ретінде көрінуі кейіпкер

бейнесін қаһармандық деңгейге көтеріп тұр. Бұл, бір жағынан, «асқақтық» деген эстетикалық категориямен де тығыз байланысты.

Әдеби туындыдағы ұлттық мінез көрінісі - ғасырлық тәжірибе негізінде қалыптасқан мәдени кодтардың кейіпкер тұлғасы арқылы толық ашылуы. Мұндай мысалдарды талдау нысаны ретінде алу ұлттық мінезді құраушы құндылықтарды (аксиологиялық бірліктерді) тануға мүмкіндік береді.

Қазіргі кезде әдебиетті оқыту білім алушының бойына жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарды сіңіруді басшылыққа алады. Яғни, аксиологиялық білім беру - көркем шығарманың негізгі идеясын, оның мән-маңызын түсіндіру мен айқындаудағы жетекші ұстаным. Көркем шығарманың өн бойында өріліп жататын құндылықтарды оқырман мәтін динамикасын терең сезініп, ой көзімен оқығанда аңғарып, таба алады.

Бүгінде Қазақстандық білім беру моделінің мақсат-міндеті - бәсекеге қабілетті тұлға даярлау. Ал, тұлға болмысын қалыптастыратын - құндылықтар. Сондықтан, мұндай көркемдік детальдарға назар аударып, аксиологиялық талдау жүргізу, біріншіден, ұлттық құндылықтарды тереңірек тануға жол ашып, білім алушы бойындағы тұлғалық қасиеттердің қалыптасуына әсер етеді. Екіншіден, құндылықтарға негізделген білім беру - эстетикалық тәрбие берудің нәр алар негізі, қайнар көзі.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақ тілінің сөздігі / Жалпы ред. басқарған Т.Жанұзақов. - Алматы: Дайк-Пресс, 1999. - 776 б.
2. Вешнинский Ю.Г. Аксиология культурного пространства-времени (в границах постсоветского культурного пространства) // Мир психологии. - 2015.- № 4. - С. 226.
3. Әдиет Қ. Ұлттық құндылықтар негізінде отаншылдыққа тәрбиелеу (09.06.2017 ж.). <http://e-hlibrary.kz/kx/pe/U8/8ho\\7456/>
4. Негізгі білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған «Қазақ әдебиеті» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы (оқыту қазақ тілінде).
5. Жалпы орта білім беру деңгейінің қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы 10-11-сыныптарына арналған «Қазақ әдебиеті» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы.
6. Ақтанова А.С., Нұрлыбаева Ж.Н. Қазақ әдебиеті: 2-бөлім. Жалпы білім беретін мектептің қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы 11-сыныбына арналған оқулық. - Алматы: Атамұра, 2020. - 224 б.

ЖАҢА ҚАЗАҚСТАН ЖАҒДАЙЫНДА БІЛІМГЕ – ЖАҢАША КӨЗҚАРАС

Мажитов М.И.

Бейнелеу өнері және дизайн кафедрасының
аға оқытушысы, өнертану ғылымдарының магистрі
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті.

Еліміздегі білім беру саласы жаңа жүйеге көшіп жатыр. Ұлтымыздың болашағына тірек болар азаматтардың білім деңгейі жоғары, ой өрісі дамыған, өз ойын еркін жеткізе алатын, шынайы өмірге бейім жаңашыл ұрпақ тәрбиелеуді басты фактор ретінде қарастырып отыр. Ендеше жаңашыл, соңғы технологияны меңгерген, әдіс-тәсілдерді игеру жағы мықты орныққан мұғалім заманға сай оқушыны оқытып, тәрбиелеп шығарады деп сенемін. Қазіргі таңда мұғалімдерге қойылатын талаптардың бірі – оқытудың жаңа әдіс-тәсілдерін меңгеріп, іс-тәжірибесінде үнемі қолдану. Мұғалімдер оқып, болашақта қолданатын оқыту әдіс-тәсілдері оқушыларды оқытудың ең жоғары стандарттарын қамтамасыз ету үшін маңызды. Қазіргі кезде үштілділікті қатар алып жүру, ең маңызды білімнің талабы болып отыр. Қазақ тілі– мемлекеттік тіл болса, қарым-қатынас тіліне –орыс тілін жатқызсақ, ағылшын тілі–

әлемдік кеңістікті тану тілін оқытуда жаңа идеяларды әр сабағымызда қолдану, жаңаша оқытудың тиімді жолдарын ізденіп, тауып, тарату заман талабы болып отыр. Оқытудың түрі мен әдіс-тәсілдері өзгерді. Білім берудің мазмұны жаңарып, жаңаша көзқарас пайда болды. осыған байланысты мұғалімдер алдында сабақтың түрін, типін, әдіс-тәсілдерімен қатар тиімді оқытуды басты назарға алу керек екендігін үнемі естен шығармауымыз керек. Себебі, заман бір орында тұрмайды. Ағын су қай жаққа ақса, білім де ағынды су сияқты, таза бұлақ сияқты жаңашылдыққа жақын жүруі керек деп ойлаймын. Мемлекетіміздің білім беру үдерісінде енгізілген жаңартылған білім беру бағдарламасы –келешек ұрпақтың сұранысын қанағаттандыратын тың бағдалама. Білім мазмұнын жаңарту тікелей шағармашыл ізденіс үстіндегі ұстаздарымыздың қолында деп білемін. Өйткені, шығармашыл ұстаз — ол әрдайым жаңалық ашуға жақын, әрі өз кәсіби шеберлігінде оқушының дарындылығын ашуға назар аударады. Дарынды аша отырып, оқушының бойынан түрлі тәжірибелер арқылы ойын, сөйлеу мәнерін, жұмыс істеу дағдысын түбегейлі өзгертеді.[1]

7. «Мұғалім көп әдістерді білуге тырысуы керек. Оны өзіне сүйеніш, қолғабыс нәрсе есебінде қолдануы керек»-, деп Ахмет Байтұрсынов айтып кеткендей, қазіргі заман талабына сай білім беру мәселесі сол қоғам мүддесіне сай болуы шарт.

8. Білім беру мазмұнын жаңарту аясындағы оқу пәнінде көңіл қойып, ой түйетін маңызды сәттер көп болады: жаңа бағдарлама бойынша сабаққа қысқа мерзімді жоспар құрастыру, төрт дағды бойынша (айтылым, тыңдалым, жазылым, оқылым) оқып үйренген тренингтер біздің педагогикалық білімімізді тереңдете түсті. [2] Осы төрт дағдыны үнемі назарда ұстап отыру, білім саласындағы тың өзгерістерді танып-білу, өз білімінді көтеру үнемі жаңалыққа ұмтылу қазіргі таңда аса маңызды. Ұстаз еңбегі өлшеусіз, әрдайым еңбегіңіз жемісті болып, білімді ұрпақ, сапалы мамандарды тәрбиелей беріңіз демекпіз. Топпен, жұппен, жекелей жұмыстар істей отырып, бір-бірімізден үйренеріміз де көп болды. Жаңартылған білім бағытына көшу үшін жасалынып жатырған жағдайлар, енгізіп жатқан оқу пәндері басқаша ойлаумен қатар, тіпті сөйлеу мәнерім де өзгерді десем артық айтқандығым болмас. Аталған оқу пәні маған сенімділік пен қатар болашаққа дұрыс қадам басуды үйретті. Оқушының психологиясын тереңірек түсіну, оқушының орнына өзімді қою, оқушының айтар ойы мен іс-әрекетін дұрыс жоспарлауды үйрене бастадым. Себебі, жаңартылған тек білім беру бағдарламасын өзгертіп қана қоймайды. Сонымен қатар ұстаз келбетін де, ұстаз этикетін де өзгертеді. Курстан кейін сен басқаша ойлайтын, өмірге басқа көзқараспен қарайтын тұлға ретінде қалыптаса бастайсың. Өзгерістер күн сайын емес, сағат сайын өзгереді. Яғни, білім бір орында тұрмайды деген сөз. Жақсы жаққа бет бұрғанымыз еліміздің дамып келе жатқандығын білдіреді. Оқу бағдарламасын оқу барысында ой түйгенім, күнделікті 50 минуттың ішінде есте қалатындай, өмірде сол алған білімдерін қолдана алатындай, жоспарлаған жоспарымның нәтижесін көре алатындай құруым керек екендігін түсіндім. Тиімді және сапалы оқытуды басты назарда ұстау. Мұғалім оқушылар үшін қандай да бір пән бойынша білім беретін адам ғана емес, сондай-ақ олардың оқудағы еңбегін қызықты, тиімді ұйымдастыра алатын, оларға үлгі болатын ерекше тұлға болуы керек. Жаңа заман мұғалімінен күнделікті оқушылармен қарым-қатынас барысында әрбір жағдаят үстінде ерекше білім деңгейін көрсетуді және шығармашыл шешім қабылдай алуын талап етіп отыр. Оны қанағаттандыру үшін қазіргі заманның мұғалімі жаңашыл, икемді, өзгерісті тез қабылдай алатын, жан-жақты, жаңа педагогикалық инновациялық технологияларды меңгерген болуы керек. Сонда ғана біз жаңартылған білім аясында жетістіктерге жетеріміз хақ. «Критериялды бағалау пәні маған не береді...» деген сұраққа мен қорықпай, алдымен – ұстаздық шеберлікті арттырады, білім сапасында өзгерісті енгізеді, оқушыны белгілі бір білім шынына жеткізеді»-, деп үлкен сеніммен айта аламын. Оқу пәні бізді тек білім берудің жодарын үйретіп қана қоймайды, сонымен қатар өз өміріңді реттеуге, өзгерістерді енгізуге жетелейді деп білемін. Алдағы уақытта еңбек жолымды заман талабына сай жаңаша бастауға, нағыз педагог ретінде танылуыма сенімім мол. Болашақта барлық үйренгендерімді үнемі жетілдіріп, әрбір сабақтарымда қолданамын деп нық айтамын.

Әдебиеттер тізімі

1. «Жаңартылған білім беру мазмұны аясында критериалды бағалауды жоспарлау және ұйымдастыру» 2017ж
2. Мұғалімдердің біліктілігін арттыру бағдарламасы (екінші басылым) «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2022
3. Жалпы білім беретін мектеп мұғалімдеріне арналған критериалды бағалау басшылығы Астана 2020
4. Мұғалімге арналған нұсқаулық (екінші басылым) «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2023

ЖАҢА ҚАЗАҚСТАНДА БІЛІМ БЕРУДІ ЖАҢАРТУ - ЗАМАН ТАЛАБЫ

Махметова Э.М.

Бейнелеу өнері және дизайн кафедрасының оқытушысы
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Бүгінде Отанымыздың жетістіктері - әрбір азаматтың ұлттық мақтанышы. Күшті, қуатты мемлекеттер ғана ұзақ мерзімдік жоспарлаумен, тұрақты экономикалық өсумен байланысты. Ата бабаларымыздың мәңгілік арманы, аңсары болатын. Қазақ жері - көп ұлтты мемлекет. Дегенмен, халқымыздың ұлттық салт- дәстүрін, тарихын, елін, жерін таныта отырып білім нәрімен сусындандырудың көздегеніміз дұрыс. Онсыз алға жылжу болмайды. Ұлттық білім берудің өзі - ұлттық қауіпсіздік пен мәдениеттің құрамдас бөлігі. Ал ұлттық білім берудің құндылығы әлеуметтік дамумен, қалыптасқан дәстүрмен анықталған.

Қазіргі кезде әлемдік білімге көшуге байланысты, оқушылардың кәсіби мамандық алуына жете көңіл бөлінуде. Жаһандану заманында өмір талабы, уақыт ағысы жастарды кәсіби мамандық алуына итермелейді. «Өнер көзі - халықта» дей келе, алдымен өнерді халықтан үйреніп, көне мұрасын жаңғыртып, іздеп іске асыру перзенттік парызымыз деп түсіну керек. Осыған орай, қазіргі кездегі қоғамымыздың талабы қолөнер дүниелерін топтастырып, жинақтап, жүйелеп, заман талабына сай түрлендіріп тұтыну қажет.

Бәсекелестік - қашанда дамудың басты құралы, ал қабілеттілік - кез келген іс- әрекеттің тиімді шешілуіне икемділік. Ұлттық білім беру жүйесінде негізгі екі бағытты ұстанғанымыз дұрыс.

М.Дулатовтың ұлттық мектептерде оқу-тәрбие үрдісін ұлттық сипатта жүзеге асыру туралы ой-пікірлерінің маңызы мен мәні ерекше. Ол “Жалғыз құрғақ білім үйрету емес, біліммен бірге жақсы тәрбиені қоса беру керек”, “балқыған жас баланың бойына ана тілін анық үйретіп шығару қажет”, “оқу кітаптары ана тілімен, өз ұлттық тұрмысымен һәм табиғаттан жазылуы, мектепте алған тәрбиенің күшті, әсерлі, сенімді болуы тиіс. Мұндай балалар мектепті бітіргеннен кейін қай жұрттың арасында жүрсе де, сүйегіне сіңген ұлт рухы жасымайды, қайда болса да, тіршілігінде қандай ауырлық өзгерістер көрсе де ұлт болып қалады” - деп, ұлттық тәрбие берудің әсерін тамаша көрсеткен.

Мектепте оқушыға жан-жақты білім берумен шектелмей, “білім тәрбие - егіз” ұғымын ескеретін болсақ, сол ұлттық тәрбиені бойына сіңіруіміз қажет. Ол мектеп өмірінде алған білімі мен тәрбиесін ертеңгі қоғам дамуына жұмсайтына сөзсіз.

Жас ұрпақтың санасына батыстық тұрмыс-салт үлгілерінің ықпал ете бастағаны да жасырын емес. Академик Г.Волков “Батыстан келген бұл рухани апаттан жастарды аман алып қалудың жолын қарастыруымыз керек. Ол әр халықтың ғасырлар бойы ұрпақ тәрбиесінде қалыптасқан, түрлі сындардан өткен, халықтың бай тәжірибесіне сүйенген халықтық педагогика болмақ” -деп ой түйінделген. Халықтық педагогиканы сабақтарда және сыныптан тыс шараларды қолдаудағы негізгі алға қояр міндеттері төмендегідей болуы тиіс:

- халық педагогикасы элементтерін қолдануға қолайлы жұмыс түрін ұйымдастыру;
- қазіргі оқытудың жаңа технологияларын тиімді қолдану;

- қазіргі заман талабына сай азаматты тәрбиелеу;
- ұлттық намыс, патриотизмге тәрбиелеу;
- өз халқының және басқа халықтың салт-дәстүрін сыйлауға тәрбиелеу.

Ал ұлттық педагогиканың негізгі қағидалары мыналардан тұрады.

1. Келер ұрпақтың ақылды, намысқор, өміршең азамат болуы. Дәлірек айтсақ, ұрпақты тәрбиелейтін халық мектебінің есігі сәбидің дүниеге келген күнінен айқара ашылады.

2. Баланы жастайынан еңбек сүйгіш, елгезек азамат етіп тәрбиелеу. Ол бесік жыры, тұсау кесу жыры, бата-тілек, термеде орын алған.

3. Адамгершілік асыл қасиеттерді баланың бойына дарыту. Ізгілікке, имандылыққа тәрбиелеу.

4.Ізгілік пен патриотизм - халықтық тәрбиенің басты қағидасы. “Отан отбасыдан басталады” деп ұққан ата-бабамыз отбасынаң, ананың, Отанның намысын қорғауды отбасының өзекті ұстанымы есептейді. Сондықтан “Ел үшін еңбек ет, халқын сүйген қор болмайды” деген өсиет тәрбиеден өзекті орын алған.

Әлемдік білім кеңістігінің даму тарихы, оның әр кезеңіндегі айқындалған тенденциялары әр халықтың гүлденіп өркендеуінің, қоғамдағы прогрессивтік өзгерістердің білімге байланыстылығын, жалпы білім саласының маңыздылығы дәлелдейді. Әрбір мемлекеттің интеллектуалдық, экономикалық, парасаттылық және мәдени қарымы білім саласының күйіне және оның прогрессивтік даму мүмкіндіктеріне тікелей байланысты екендігін педагогика ғылымы мен білімнің даму тарихы айқындайды. Осы тұрғыдан алғанда егемен Қазақстанның ғылымы мен білімінің стратегия білім беру жүйесінің ұлттық білім мен тәлім - тәрбие идеяларын сақтай отырып, әлемдік білім кеңістігіне кірігумен анықталады. Үшінші мыңжылдық жылнамасын ашып отырған бүгінгі Қазақстанның білім беру саясатындағы өзекті ой - еліміздің экономикасы мен әлеуметтік саласының тұрақты дамуының басты факторларының бірі - білім екендігінде. Осынау ақиқаттың дәлелі - Қазақстан Республикасы дамуының 2030 жылға дейін межелеген стратегиясында, он жүзеге асыруға бағытталған кезең-кезеңмен дамуының стратегиялық жоспарларында білім саласына айрықша басымдылықпен мән берілгендігінде [2].

Қоғамда орын алып жатқан әлеуметтік-экономикалық және саяси қатынастар білім беру ісін түбегейлі өзгертіп, оның тарихи тамырын қайта қарап жаңғыртуды талап етеді. Өткеніміз бен болашағымыздың өркендеуіне жол ашады. Өйткені ұлт тағдыры, халқымыздың әл-ауқатын жақсартуы жас ұрпақтың білім деңгейіне, мәдениетіне, өмірде оз таңдауларын дұрыс жасауға, қоғамдық қатынастарға, оны дұрыс ұйымдастыруға қабілетіне тікелей байланысты. Бұл көзқарастың білім жүйесінде өзіндік маңызы зор.

XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасыр басында Қазақстанда кәсіби білім беру негізі қалыптасты. Қазақстандағы білім беру жүйелерінің қалыптасуы Ыбырай Алтынсарин есімімен тікелей байланысты. Оның күш жұмсауының арқасында орыс-қырғыз екі сыныптық училище, әйел тұрғындар үшін оқу мекемесі, қолөнер училищесі құрылды. Экономикалық және әлеуметтік сипаттағы қиыншылықтарға қарамастан кәсіби білім беру негізін оқушылар ауылшаруашылық мектептерде, мұғалімдік семинарияда, фельдшерлік және қолөнер мектептерінде алды.

Жалпы білім беру мәселесі барлық кезде де ғалымдар мен ағартушылардың зор қызығушылығы мен назарын тудырған мәселе болып табылады. Халқымыздың білім беру негізінің қалануына Әл-Фарабидың трактаттары, Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» еңбегі, Ахмет Иүгінекидің «Ақиқат сыйы» дидактикалық поэмасы (өсиетнама), Махмұд Қашқаридің «Диуани лұғат-ат-түрік», Әбілғазының «Түрікпен шежіресі», «Түрік шежіресі», «Көне қыпшақ жазу шежіресі» т.б. көп әсері болды. Мұхаммед-Хайдари Дулати «Тарихи Рашиди», «Жоһаннама», Қыдырғали Қасымұлы Жалайырдың «Жамиғат- Тауарих» (жылнамалар жинағы), халық туындылары «Нысабнами», «Наурыз-бәйіті» қазақ шежіресі т.б ұрпақ танымы үшін аса зор тәләмдік мәнді шығармалар. Халқымыздың «Оқу- оқу түбі-тоқу», «Білімнен асар байлық жоқ» миға қонатынын жақсы түсінгенін көреміз. «Оқу инемен құдық қазғандай» «Ғалым болып ешкім тумайды, оқумен жетіледі», яғни оқу-адамның аса күрделі әрекеттерінің

бірі, көп еңбектену арқылы ғана жан-жақты білімді адам бола алады дейді [3].

Қазақстан Республикасындағы білім беруді жаңарту бір-бірімен тығыз байланысты, әрі өзара шарттас екі қағидамен сипатталады: біріншіден, әлеуметтік ортаның терең демократиялығы, гуманизация және гуманитаризациямен байланысты; екіншіден, тұлғаның тұтас дамуына бағыттылығы. Кеңес дәуірі кезіндегі білім беруде тұлға тек білімді меңгеруші, халықтың мәдениетін тасымалдаушы және көрсетуші болып табылатын. Ал қазіргі 12 жылдық бейінді білім берудің өзіндік ерекшелігі бар, ол тұлғаның жан-жақты дамуына жағдай жасай отырып денсаулығын нығайту мен өзінің қоғамдағы орны мен рөлін, кәсіби қызығушылығы мен бағыттылығының еркінше таңдау, әрі меңгеру болып табылады.

М.Н.Скаткин мен И.Я.Лернер «Білім берудің негізгі әлеуметтік қызметі-адамдардың жинақталған іс-тәжірибесінің келесі ұрпаққа мұра болуы» деп айтқан. Бұл тұрғыдағы білім беру мазмұны ол оқушының білімді, қабілет пен нышанды меңгеруіндегі арнайы ұйымдастырылуы. Тұлғаның дамуы мен оның мәдени базасының қалыптасуының негізі болып білім берудің мазмұны табылады.

Білім беру мазмұны түсінігі әр түрлі сарапталады. Ю.Бабанский бойынша, «Білім берудің мазмұны-ғылыми білім, қабілет пен нышанның жиынтығы, оны меңгеріп алу оқушының ақыл-ой және физикалық қабілеттерінің жан-жақты дамуын, дүниеге көзқарасын, әдеп пен мінез-құлықты, қоғамдық өмірге және еңбек етуге даярлықты қалыптастырады, қамтамасыз етеді». Бұл жерде білім беру мазмұнына адамның барлық жинақтаған әлеуметтік тәжірибесі енеді. Бірақ білім беру мазмұнын оқыту үдерісінің бір компоненті ретінде қарастырады. Қазіргі кезде 12 жылдық мектепке есептелінген белгілі бір халықтардың білім беру стандарты қалыптасқан. Осыған байланысты, Еуропалық кеңестіктің 1992 жылғы декларациясына сәйкес 12 жылдық білім беру кеңістігіндегі 169 елде жүзеге асырылуда. Олардың ішінде ТМД елдерінен Украина, Белоруссия, Өзбекстан және балтық елдерден АҚШ, Жапония, Германия, Франция, Англия тағы басқа да мемлекеттер бар. Жалпы, 12 жылдық мектепте оқыту құрылымы мен ұйымдастырылуы оқушылардың қызығушылығы мен қабілеттеріне, рухани дамуына, олардың өмірлік жоспарларының жүзеге асырылуына бағытталған, көпвариантты және икемді болуы қажет. Сондай-ақ бұл мәселеде негізгі, орта және жоғары мектептің, өндірістің т.б. өзара сабақтастығы мәселесін ескерген жөн.

Қазіргі жағдайда мектеп түлегіне қойылатын талаптар да өзгеруде:

- қоғам өміріндегі өзгерістерге бейімделгіш, қажетті білімді өз бетінше игере алатын, ізденімпаз, түрлі мәселелерді шешуде өз білімін қолдана алатынын;
- өзіндік ой-пікірі бар, сыншыл, өмірде туындайтын қиындықтарын көре білетін және жаңа технологияны қолдана отырып, мәселені шешудің тиімді жолдарын таба білетін, өзінің алған білімін тиісті жағдайда қолдана алатын, жаңа идеяларын ұсынып, шығармашылық тұрғыда ойлана алатын;
- ақпараттармен сауатты жұмыс істеу, оны талдау, проблеманы шешуде болжам жасау, жалпылау, ұқсас және қарама-қарсы нұсқаларын салыстыру, тұжырым, қорытынды жасау және оның негізінде жаңа проблемаларды табу және шешу;
- қарым-қатынас мәдениетін білу, түрлі әлеуметтік топтарда қарым-қатынас жасай алу, даулы жағдайларды жою және одан шыға білу;
- жеке басының адамгершілік, мәдени деңгейін, шығармашылық әлеуетін үнемі дамыта алатын болуы қажет.

Қазіргі мектепте қалыптасқан білім беру ісі жеке адамның бойына мәдени-тарихи құндылықтарды, нормалар мен дәстүрлерді сіңіруді, оған дайын білім мазмұнын беруді көздейді. Оқу бағдарламаларының, оқулықтар мен әдістемелердің көпшілігі оқушылардың бүгінгі ғылымның әдістері арқылы нақты шындықты меңгеруіне емес, әлі де сол бұрынғысынша бойынша дайын ақпарат алуына сүйенеді. Білім берудің мақсаттарына, мазмұны мен технологиясында артық тапсырмалардың басым болуы оқушылардың қызығушылықтарының төмендеуіне, олардың әлеуетінің талап етілмеуіне соқтырады. Бұл проблеманы шешудің жолдары, «оқушыға білім беру» үлгісінен «нәтижелі білім беруге» көшуден көрінеді. Онда оқушы білімінің өсуі оның өз қолымен жасаған білім өнімдерінің -

болжамдардың зерттеулердің, шығармалардың, ережелердің, кескіндеме картиналарының, компьютерлік бағдарламалардың және басқалардың негізінде жүреді.

Оқушының білімінің, сезімдері мен қабілеттерінің, тәжірибесінің артуы мұндай жағдайда оны ғылыми және мәдени-тарихи процестерге толыққанды қатыстыру арқылы бір мезгілде жүргізіледі.

Әлемдік білім кеңістігіне еркін енуі көздейтін жаңа білім беру жүйесіне көшу бүгінгі заман талабы. Жаңаша білім беру жағдайында мұғалім қызметі жаңа мазмұнға ие болды. Оқушы тұлғасына бағытталған білім беру адамның беленділігін, шығармашылық қабілетін, әлеуметтік жауапкершілігін, өмірде өз білімін іске асыру мүмкіндігін дамытуға қолайлы жағдайлар туғызады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қасимбекова Б.А. Қазақ сәндік-қолданбалы өнері арқылы жеткіншектердің эстетикалық мәдениетін қалыптастыру. (автореферат) Түркістан, 2018
2. Әлібеков Т. Қазақ мектебінде сапалы білім беруді қамтамасыз ету мәселелері // XX ғасыр мектебі. - №5. - 2022
3. Педагогика: теории, системы, технологии: учебник для студ. высш. и сред. учеб. Заведений центр «Академия», 2022. - 515 с.

МЕКТЕПШІЛІК БАҚЫЛАУ - БІЛІМ БЕРУ ОРНЫН БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ БӨЛІГІ РЕТІНДЕ

Мәдениетова З.А.

Білім берудегі менеджмент мамандығының II курс магистранты
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Андатпа.

Бұл мақалада білім беру орнын басқару жүйесінің бір бөлігі ретіндегі мектепшілік бақылау туралы түсінік беру көзделген. Кез келген мектептің педагогикалық қызметі жинақталған жұмыс тәжірибесін түсінумен, жаңа идеяларды іздеумен, оқу-тәрбие қызметін ұйымдастырудағы педагогикалық шеберліктің жоғары деңгейіне жетуімен, педагогикалық, ата-аналық, басқарушылық ортада пайда болуымен және таралуымен, өскелең ұрпақтың өмірінде білім басымдыққа айналған кезде білім құндылықтарын жаңаша түсінумен сипатталады. Ал әрбір мектепте мұндай дамудың нақты бір тұтқасы – мектепшілік бақылау аппараты. Мектепшілік бақылау оқу үдерісіне барлық қатысушылардың мүмкіндіктері мен қызығушылықтарын білуге негізделген уәжді және ынталандырушы болуы керек. Бір жағынан, оның нәтижесі белгілі бір топ ішіндегі және олардың арасындағы қарым-қатынастардың сапалы жақсаруы, екінші жағынан, мұғалімдер мен оқушылардың кәсіби өсу дәрежесі мен жетістіктерінің болуына септігін тигізеді.

Ғылыми зерттеуде «мектепшілік бақылау» ұғымын және оның білім беру ұйымдарындағы өзіндік рөлі мен ерекшеліктерін зерттеу мәселесі қамтылған. Талдау барысында контекстік-түсіндірмелі, салыстырмалы, концептуалды талдау, сипаттау, оның ішінде бақылау, салыстыру, жалпылау сынды методологиялық әдістер қолданылды. Жүргізілген зерттеулердің негізінде автор тарапынан білім беру саласындағы мектепшілік бақылау ұғымының мәні ашылды, қазіргі отандық және шетелдік ғылыми білім парадигмасындағы «мектепшілік бақылаудың» типтік сипаттамалары анықталды, педагогикалық аспектідегі мектепшілік бақылаудың маңызды белгілері қарастырылды, мектепшілік бақылаудың білім беру орнын басқару жүйесі ретіндегі мақсат-міндеттері, формалары мен әдістері, принциптері мен кезеңдері тұжырымдалды.

Тірек сөздер: Мектепшілік бақылау, мектепшілік бақылау нысандары, түрлері, формалары, әдістері, принциптері.

Аннотация.

В данной статье дается объяснение внутришкольного контроля как части системы управления образовательным учреждением. Педагогическая деятельность любой школы характеризуется осмыслением накопленного опыта работы, поиском новых идей, достижением высокого уровня педагогического мастерства в организации учебной деятельности, возникновением и распространением в педагогической, родительской, управленческой среде. и новое понимание ценностей образования, когда образование становится приоритетом в жизни подрастающего поколения. И в каждой школе одним из реальных рычагов такого развития является аппарат внутришкольного контроля. Внутришкольное наблюдение должно быть мотивированным и

стимулирующим, основанным на знании возможностей и интересов всех участников учебного процесса. С одной стороны, ее результатом является качественное улучшение отношений внутри определенной группы и между ними, с другой стороны, она способствует степени профессионального роста и достижений преподавателей и учащихся.

Научное исследование включает проблему изучения понятия «внутришкольный контроль», его конкретной роли и особенностей в образовательных организациях. В ходе анализа использовались такие методические методы, как контекстно-объяснительный, сравнительный, концептуальный анализ, описание, включающее наблюдение, сравнение и обобщение. На основе проведенного исследования автор раскрыл значение понятия внутришкольного контроля в сфере образования, выявил типичные характеристики «внутришкольного контроля» в современной отечественной и зарубежной парадигме научного образования, рассмотрел важные особенности внутришкольного контроля в педагогическом аспекте, сформулированы цели и формы внутришкольного контроля как системы управления образовательным учреждением, а также методы, принципы и этапы.

Ключевые слова: Внутришкольный контроль, формы, виды, формы, методы, принципы внутришкольного контроля.

Abstract.

This article provides an explanation of intra-school control as part of the management system of an educational institution. The pedagogical activity of any school is characterized by comprehension of the accumulated work experience, the search for new ideas, the achievement of a high level of pedagogical excellence in the organization of educational activities, the emergence and dissemination in the pedagogical, parental, and managerial environment. and a new understanding of the values of education, when education becomes a priority in the lives of the younger generation. And in every school, one of the real levers for such development is the apparatus of intra-school control. In-school observation should be motivated and stimulating, based on knowledge of the capabilities and interests of all participants in the educational process. On the one hand, its result is a qualitative improvement in relations within a certain group and between them, on the other hand, it contributes to the degree of professional growth and achievements of teachers and students.

Scientific research includes the problem of studying the concept of “intra-school control”, its specific role and characteristics in educational organizations. During the analysis, such methodological methods as contextual explanatory, comparative, conceptual analysis, description, including observation, comparison and generalization were used. Based on the research, the author revealed the meaning of the concept of intra-school control in the field of education, identified the typical characteristics of “in-school control” in the modern domestic and foreign paradigm of scientific education, considered the important features of intra-school control in the pedagogical aspect, formulated the goals and forms of intra-school control as a management system of an educational institution, as well as methods, principles and steps.

Key words: Intra-school control, forms, types, forms, methods, principles of intra-school control.

Кіріспе.

XX ғасырдың соңғы онжылдығы мен XXI ғасырдың басы жалпы білім берудің сапасын арттыратын жаңа концептуалды идеяларды қарқынды іздеу кезеңі. Қазақстан қоғамында болып жатқан терең әлеуметтік-экономикалық қайта құрулар білім беру саясатының жаңа мақсаттарын іздеуді қажет етеді және оның дамуындағы білімнің рөліне жаңа көзқарасты анықтайды.

Білім интеллектуалдық ресурстарды қалыптастырудың және өндіргіш күштердің сапалық деңгейінің жоғары деңгейін қамтамасыз етудің шешуші факторларының бірі ретінде қарастырылады. Осы себепті білім берудің өзін сапалы ету және білім беру жүйелерінің жұмыс істеу тиімділігін арттыру мәселесі әр дәуірде де өзекті болып қала бермек.

Білім беру жүйесін басқарудың жаңа үлгілерін іздеу елдің әлеуметтік-экономикалық өміріндегі өзгерістермен (қоғам қажеттіліктеріне бағытталған экономикаға көшу) және әртүрлі әлеуметтік жүйелердегі сапа менеджменті теориясының қарқынды дамуымен байланысты мектепшілік білім беру сапасын басқарудың тиімді технологияларын әзірлеу үлкен мүмкіндіктер береді.

Кез келген мектептің педагогикалық қызметі жинақталған жұмыс тәжірибесін түсінумен, жаңа идеяларды іздеумен, оқу-тәрбие қызметін ұйымдастырудағы педагогикалық шеберліктің жоғары деңгейіне жетуімен, педагогикалық, ата-аналық, басқарушылық ортада пайда болуымен және таралуымен, өскелең ұрпақтың өмірінде білім басымдыққа айналған кезде білім құндылықтарын жаңаша түсінумен сипатталады. Ал әрбір мектепте мұндай дамудың нақты бір тұтқасы – мектепшілік бақылау аппараты.

Мектепішілік бақылау – талдау және мақсат қою функцияларымен тікелей байланысты маңызды басқару функцияларының бірі: талдаусыз деректер өлі, мақсат болмаған жағдайда басқаратын ештеңе жоқ.

Мектепішілік бақылау – білім беру ұйымының қызметін жетілдіру, сонымен қатар жалпы мемлекеттік талаптарға (нормативтерге), білім алушылар мен педагогтердің сұраныстарына сәйкес оқу-тәрбие процесін зерделеу және талдау негізінде мектептегі білім беру сапасын жақсарту мақсатында жүргізіледі.

Зерттеу тақырыбы мектепішілік бақылаудың педагогикалық ұжымның білім беру қызметінің сапасын диагностикалық бағалау нәтижелері бойынша мектептің дамуын жобалауға дайындығын болжайтындығымен өзекті.

Зерттеу объектісі – мектепішілік бақылау және оның білім беру жүйесіндегі әртүрлі көріністері.

Зерттеу жұмысының мақсаты - мектепішілік бақылауды білім беру орнын басқару жүйесінің бөлігі ретінде жан-жақты қарастыру. Мақсатқа жету үшін төмендегі міндеттерді шешу көзделді:

- білім беру саласындағы мектепішілік бақылау ұғымының мәнін ашу;
- қазіргі отандық және шетелдік ғылыми білім парадигмасындағы «мектепішілік бақылаудың» типтік сипаттамаларын анықтау;
- педагогикалық аспектідегі мектепішілік бақылаудың маңызды белгілерін қарастыру;
- мектепішілік бақылаудың білім беру орнын басқару жүйесі ретіндегі мақсат-міндеттерін, формалары мен әдістерін, принциптері мен кезеңдерін айқындау.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Зерттеу материалдары ретінде отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері мен ғылыми конференция мақалалары, ғылыми монографиялар пайдаланылды. Олардың ішінде М.П.Портнов, П.И. Третьяков, Ю.А.Конаржевский, Т.И. Шамова, Л.Т. Исакова, Р. Есімханова, Р. Дауылбаева сынды ғалымдардың іргелі еңбектері қарастырылды.

Ғылыми жұмыстың теориялық және практикалық мәселелері мен әдістемелік негіздерін зерттеу барысында біз К.И. Беленовский, А.Н. Волковский, Н.В. Горбунова, Н.С. Жбанкова, Л.Л. Каганова, Ю.А. Конаржевский, М.И. Кондакова, М.К. Рункова, В.Ф. Сауткина, В.П. Стрезикозина, Р.Х. Шакурова, Ф.Е. Штыкало, Н.А. Шубина және т.б. ғалымдардың еңбектеріне де арқа сүйедік.

Білім беру мекемелері басшыларының басқару қызметінің мәселелері өзінің маңыздылығына байланысты педагог-зерттеушілердің үлкен тобының назарын үнемі аударып келеді. Ю.А.Конаржевский, М.П. Портнов, В.П. Симонов, В.А. Сланина, А.И. Тебякин, Т.И. Шамова және т.б. зерттеулері оқу орындарын басқарудың әртүрлі аспектілеріне арналған.

Мектепішілік бақылауды сипаттау үшін оның түрлерін, формаларын және әдістерін түсіну маңызды. Оларды жіктеу мәселесі қазіргі уақытта даулы күйінде қалып отыр, бұл осы мәселенің теория мен практикадағы өзектілігін және оның оңтайлы шешімін табудың үздіксіз ізденістерін растайды. Бұл мәселемен М.Л. Портнова, Н.А. Шубин, Т.И. Шамова және т.б. ғалымдар айналысып келеді. Мектепішілік бақылаудың классификациясында Т.И. Шамова бақылаудың екі түрін ажыратады: тақырыптық және фронтальды.

Зерттеу әдістемесі де заңнамалық және нормативтік құжаттармен және білім беруді басқарудың демократиялық мемлекеттік-қоғамдық сипатымен айқындалды.

Қойылған мәселелерді шешу және бастапқы ұсыныстарды тексеру үшін зерттеудің мақсаты мен міндеттеріне сәйкес бір-бірін өзара дәлелдейтін және толықтыратын әдістер кешені пайдаланылды:

- теориялық талдау (тарихнамалық, салыстырмалы, ретроспективті, модельдеу) әдісі;
- диагностикалық (сараптамалық бағалау, тәуелсіз сипаттамаларды жалпылау) әдісі;
- бақылау (тікелей, жанама, қатысушы бақылау) әдісі;
- озық педагогикалық тәжірибелерді зерделеу әдісі;

- жүйелеу және жалпылау әдістері;
- ретроспективті және перспективалық жоспарлардағы анықталған тенденцияларды бағалау әдісі;
- контекстік-түсіндірмелі әдіс;
- салыстырмалы әдіс;
- концептуалды талдау әдісі.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Мектепішілік бақылау (МІБ) – қойылған міндеттерге сәйкес барлық жұмысты үйлестіру мақсатында мектептегі оқу-тәрбие процесін жан-жақты зерделеу және талдау. Дәл мектепішілік бақылау қажетті буын болып табылады. Себебі оның нәтижесінде талдау процесінде де, іс-әрекетті жоспарлау мен ұйымдастыру процесінде де қажетті түзетулер енгізе отырып, реттеу функциясы жұмыс істей бастайды. Басқару процесіндегі түзету әрекеттерінің мақсаты, мазмұны және әдістері бақылау функциясымен белгіленеді, ол стандарттар мен талаптарға сәйкессіздікті анықтай отырып, оны қайда, нені, қалай және қашан дұрыс енгізу қажет екендігі туралы ақпарат береді. Реттеу функциясының таңдамалылығы мен дәлдігі толығымен мектепішілік бақылау сапасының деңгейіне байланысты болады.

Мектепішілік бақылау мақсаттары:

- мектептегі педагогикалық процестің қызмет етуі мен дамуының мемлекеттік білім беру стандартының талаптарына сәйкес келуіне қол жеткізу;
- білім алушылардың жас ерекшеліктерін, қызығушылықтарын, білім алу мүмкіндіктерін, денсаулық жағдайын ескере отырып, білім беру процесін жетілдіру.

Мектепішілік бақылаудың міндеттері:

- білім беру саласындағы заңнамалық және өзге де нормативтік құқықтық актілерді бұзу және орындамау жағдайларын анықтау және олардың алдын алу жөнінде шаралар қабылдау;
- педагог қызметкерлер қызметінің тиімділігін талдау және сараптамалық бағалау;
- білім беру процесін ұйымдастырудағы жағымсыз және оң үрдістерді анықтау және оларды жою мен дамыту бойынша ұсыныстар әзірлеу;
- мектептегі бұйрықтар мен өкімдерді іске асыру нәтижелерін талдау;
- педагогтерге әдістемелік көмек көрсету.

Оқу жылына арналған мектепішілік бақылау жоспары «Орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының педагогтері жүргізу үшін міндетті құжаттардың тізбесін және олардың нысандарын бекіту туралы» ҚР БҒМ-нің 2020 жылғы 6 сәуірдегі №130 бұйрығына сәйкес дайындалады. Білім беру ұйымдарында мектепішілік бақылауды педагогикалық кеңес бекітетін Мектепішілік бақылау туралы ережеге сәйкес жоспарлы немесе жедел тексерулер, мониторинг, әкімшілік жұмыстар жүргізу түрінде жүзеге асыру ұсынылады [22,б.1].

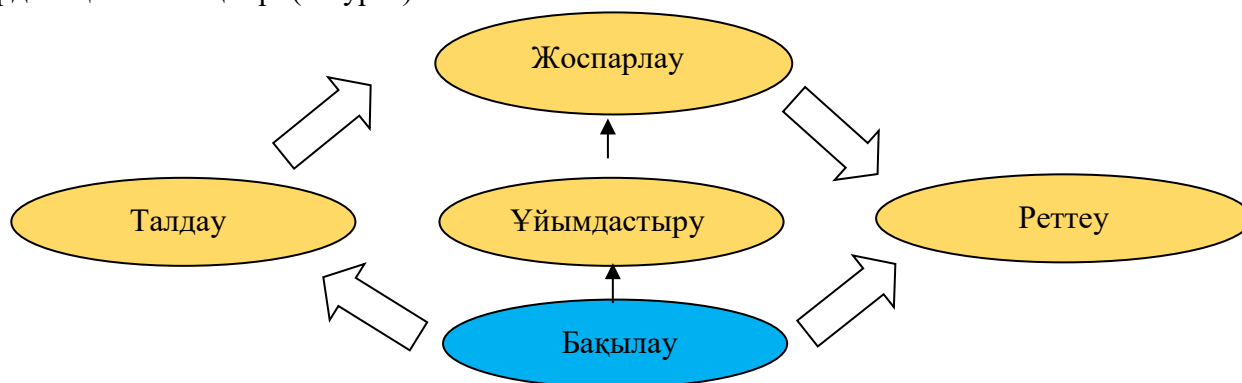
Қазіргі мектеп басшысы қандай болуы керек? Бұл сұрақ әдетте жұмысты бастағандар үшін басқа сұрақпен байланысты: «Неден бастау керек?». Практикалық жұмыста мол тәжірибесі бар ғалым-педагог М.П.Портнов басқарудың шеберлігі мен мәдениеті туралы өз ойларымен бөлісіп, мектеп директорының алғашқы кезеңде іс-әрекетін ұйымдастыруға кеңес береді. Сәтті бастама – жоғары кәсібилікке қадам [25,б. 2].

П.И. Третьяков мектепті жұмыс істеу режимінен дамушы режимге ауыстырудың негізгі басқару әдістерін ашады. Мектепішілік басқару құрылымдарын қалыптастыруға және өзін-өзі басқару принциптерін дамытуға ерекше көңіл бөлінеді. Бүкіл менеджмент жүйесінің демократияландыру мектебіндегі тұлғалық-бағдарлы көзқарасты ескере отырып, олардың табысты жету жолындағы түпкілікті нәтижелерге бағдарлануын байқауға болады [47,б. 3].

Ю.А.Конаржевский кейбір басқару позицияларын пайдалана отырып, басқарудың теориялық ұстанымдары мен мектепішілік басқарудың байланыс нүктелерін ашады [55,б. 4].

Т.И. Шамова білім беру жүйелеріне және оларды басқаруға жалпы сипаттама береді; мектепке ерекше көңіл бөледі; оқу-тәрбие процесінің мәнін терең ашады [68,б. 5].

Бақылау – бұл функцияның қызметі мен рөлін терең түсінуді, оның мақсатты бағдарын түсінуді және әртүрлі технологияларды меңгеруді талап ететін оқу орны басшысының ең күрделі қызметінің бірі (1-сурет).

Сурет 1. Мектепшілік басқару механизміндегі бақылаудың орны мен рөлі.

Бақылау – мектепшілік басқарудың құрамдас бөлігі, басқару қызметінің басы.

Мектепшілік бақылау күрделі және көпжақты процесс болып табылады және ол кез келген тұтастық сияқты белгілі бір тәртіпке, өзара байланысты бөліктердің ұйымдасуына ие, олардың әрқайсысы белгілі бір функцияларды орындайды.

Мектепшілік бақылау басқару жүйесінің бір бөлігі ғана емес, сонымен бірге жүйенің өзін де білдіреді, сондықтан оны қалыптастыру және ұйымдастыру жүйелік тәсілдің барлық талаптарына бағынуы керек, ең алдымен, нақты құрылымдалған болуы керек. Мектепшілік бақылау құрылымы барлық деңгейдегі бақылауды ұйымдастыруды көрсетеді: сыртқы – мемлекеттік, қоғамдық және ішкі – педагогикалық [51,б. 6].

Мектепшілік бақылау нысандары:

1. Оқу үрдісі:

- оқыту бағдарламаларын жүзеге асыру;
- оқушылардың білім деңгейі;
- мұғалімнің өнімділігі;
- оқушылармен жеке жұмыс.

2. Тәрбие үрдісі:

- оқушылардың білім деңгейі;
- сынып жетекшілердің жұмыс сапасы;
- ата-аналардың оқу процесіне қатысуы;
- «қиын» балалармен жұмыс;
- мектепшілік іс-шаралардың сапасы.

3. Әдістемелік жұмыс:

- әрбір мұғалімнің әдістемелік деңгейі;
- педагогикалық тәжірибені тарату;
- мұғалімдердің біліктілігін арттыру.

4. Ғылыми және тәжірибелік жұмыстар:

- инновациялардың ғылыми негізділік дәрежесі;
- оқытушылардың ғылыми дайындық деңгейі;
- оқушылардың зерттеушілік әрекеті.

5. Психологиялық жағдай:

- оқушылар мен мұғалімдердің психологиялық жайлылық/ыңғайсыздық дәрежесі;
- ұжымның мәселелерді шешуге психологиялық дайындығы.

6. Білім беру қызметкерлерін қажетті шарттармен қамтамасыз ету:

- еңбекті қорғау;
- санитарлық-гигиеналық жағдайлар;

- оқу-әдістемелік әдебиеттермен қамтамасыз ету;
- оқу-техникалық жабдықтармен қамтамасыз ету.

Бақылау түрлері (бақылауды жүзеге асыратын субъектіге қатысты):

- Ұжымдық бақылау (басқарудың барлық деңгейлері қатысады: әкімшілік, педагогикалық ұжым, оқушылар, анық өкілеттіктері бар ата-аналар делегациясы).
- Өзара бақылау (тәлімгерлік, әріптестер сабаққа өзара қатысу арқылы жүзеге асырылады).
- Өзін-өзі бақылау (өзін-өзі есеп беру арқылы жүзеге асырылады).
- Әкімшілік жоспарлы бақылау (мектепшілік бақылау жоспарына сәйкес әкімшілік мүшесімен жүзеге асырылады).
- Әкімшілік жоспардан тыс бақылау (әкімшілік мүшесімен күтпеген жағдайларда жүзеге асырылады).

- Мектепшілік бақылау формалары (басқару объектілерінің шеңбері бойынша жіктеледі):

✓ Сыныптағы жалпылаушы бақылау (бір топтағы мұғалімдердің бір ұжымдағы оқушыларға педагогикалық әсерін бақылауға және салыстыру әдісін қолдана отырып, осы әсердің ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Жылына 4 рет қолданылады, бір немесе бірнеше күнге созылады. Әкімшілік мүшелері бір сыныптағы барлық сабақтарда ақаулықтардың себептерін анықтау үшін қатысады). Жалпы бақылауда оқушылардың білім мен тәрбие деңгейі; мұғалімнің сапасы мен оқыту әдістері; сынып жетекшісі жұмысының сапасы болуы мүмкін.

✓ Фронтальды бақылау (бір оқытушының немесе бүкіл әдістемелік бөлімнің жұмысын толық бақылауға мүмкіндік береді. 10-20 күнге созылады. Оқуға және тәжірибе таратуға көмектеседі). Фронтальды бақылауға мыналар жатқызылуы мүмкін: пәндерді оқыту жағдайы, сынып жетекшілерінің параллельді сыныптардағы жұмыс деңгейі.

✓ Тақырыптық бақылау (оқыту деңгейін және оқушылардың нақты тақырыптарды меңгеруін және сабақ процесіндегі тапсырмаларын орындауын зерттеуге бағытталған, сонымен қатар әр мұғалімнің практикалық іс-әрекетінде қазіргі заманғы сабақтың негізгі компоненттерін, ұтымды әдістер мен формаларда қолдана алуын тексеру). Тақырыптық бақылау кез келген оқу тақырыбы бойынша оқушылардың білім деңгейін немесе сынып жетекшісінің бір бағыттағы жұмысын зерттеуге бағытталуы мүмкін;

✓ Жеке бақылау (жеке мұғалімнің қызметін бағалау. Мұғалімнің дұрыс жұмыс істеуін қамтамасыз ету мақсатында оның жұмысында тиімді көмек көрсету үшін қолданылады. Мұғалімді жеке бақылауға алуға оның әдістемелік деңгейінің немесе қызметінің төмен көрсеткіштері себеп бола алады.

✓ Шолу бақылауы (жыл басында мұғалімдердің бүкіл ұжымының немесе оның бір бөлігінің кәсіби деңгейімен жалпы танысу үшін пайдаланылады). Шолу бақылауы мектеп құжаттамасының жай-күйі мен мұғалімдердің еңбек тәртібінің жағдайын зерттеуге бағытталған болуы мүмкін.

Мектепшілік бақылау әдістері:

- Бақылау (кейіннен талдау жүргізілетін сабақтарға, іс-шараларға қатысу арқылы ұйымдастырылады).
- Құжаттаманы тексеру (әртүрлі құжаттама бағаланады: сынып құжаттары, сабақ жоспарлары, т.б.).
- Сауалнама – ауызша/жазбаша (сұхбат, сауалнама ретінде қарастырылады).
- Тестілеу (мұғалімдер мен оқушылар арасындағы жеке айырмашылықтарды өлшеу үшін жүргізіледі).
- Операциялық талдау (жаңа ғана өткізілген іс-шараны, сабақты талдау).
- Ретроспективті талдау (басқа тұлғалардың мектеп қызметін бағалауы) [41,б.7].

Мектепшілік бақылау процесін тиімді ететін принциптер:

- жүйелілік (мектепшілік бақылау жоспарының жобасы ағымдағы жыл бойы әзірленеді, бақылау тақырыптары өткен тексерулер және олар бойынша қабылданған шешімдер

(қорытындылар) негізінде белгіленеді. Мектепшілік бақылаудың жүйелік сипаты жайлы психологиялық жағдай жасауды қамтамасыз етеді. Білім беру мекемесінің барлық объектілерін дамыту жағдайлары);

- негізділік (нақты идея, нені, қашан және қандай мақсатта бақылау керектігін түсіну);

- толықтық (мектептің өмірлік жүйесінің барлық құрамдас бөліктерін, салаларын қамту, сондай-ақ олардың мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізудегі өзара әрекеттесуінің тиімділігі);

- бақылаушының құзыреттілігі (алдағы тексеруге дайындалып жатқан адамдардың құзыреттілігінің жеткілікті деңгейі);

- ашықтық (бұл МІБ-дың маңызды қағидаттарының бірі. МІБ-дың әрбір тікелей қатысушысы өзінің болашақ дамуын одан әрі жоспарлау үшін өзінің қандай «деңгейде» тұрғанын білуі керек);

- сабақтастық (мұғалім жұмысының нәтижелерін бақылау кезінде бұл принцип маңызды, әсіресе бұл оның кәсіби құзыреттілігін дамыту процесін үздіксіз етеді);

- жүйелілік – жүйелі бақылау; мектепте педагогикалық процестің бүкіл барысын басқаруға мүмкіндік беретін бақылау жүйесін құру;

- объективтілік – әзірленген және келісілген критерийлер негізінде мемлекеттік стандарттар мен білім беру бағдарламаларының талаптарына сәйкес педагог немесе педагогикалық ұжым қызметін тексеру;

- тиімділік – қабылданған шешім (қорытынды) орындалатын, нақты, оң өзгерістерге, өсуге бағытталған болуы керек).

Осылайша, кез келген педагогикалық жүйеде оқу-тәрбие үрдісінің сапасын арттыруда мектепшілік бақылау үлкен рөл атқарады. Бақылауға келетін болсақ, ол ұсақ-түйек мәселе ретінде қарастырылмауы керек. Адамдардың жұмысын бақылау өте нәзік мәселе. Бақылау арқылы жұмысшылардың бастамасын арттыруға болады, бірақ екінші жағынан оны әлсіретуге де болады. Шебер, тиімді бақылау – тұтас ғылым. Мектепшілік бақылау әдістерін, формалары мен принциптерін тиімді анықтау тек бұрын қабылданған және жүргізіліп жатқан әрекеттердің әсер ету дәрежесін нақтылау негізінде, психологиялық-педагогикалық теория мен практиканың жетістіктерін енгізу негізінде мүмкін болады. Өз кезегінде бұл нәтижелер бақылау кезеңдері мен оның қорытындысына да оң әсерін тигізеді. Осы тұста бақылау кезеңдерін атап өтейік.

Бақылау кезеңдері:

I. Дайындық кезеңі:

- мақсатты анықтау;
- бақылауды жоспарлау;
- бақылау түрі мен формаларын таңдау;
- стандарттарды анықтау;
- тексеру тобын құру;
- тексерушілерге нұсқау беру.

II. Диагностикалық кезең:

- сабақтарға қатысу;
- бақылау жұмыстарын алу;
- құжаттамамен жұмыс;
- оқушылар сауалнамалары.

III. Ақпаратты талдау, мұғалімдермен әңгімелесу.

IV. Қорытынды кезең:

- қорытындылар шығару;
- ұсыныстарды дайындау;
- қорытындыларды рәсімдеу;
- қорытындыларды талқылау (педкеңесте, т.б.)
- әдістемелік көмек көрсету.

Бақылаудың сапалы жүруіне оның шарттары да әсер етеді. Ол шарттарға мектептегі жұмыстың жағдайы туралы дер кезінде және нақты ақпарат беру; бақылаудың нәтижелілігі,

мұғалімдерге қажеттілігі бойынша дер кезінде көмек көрсету, озат тәжірибені тарату; тексерушілердің жоғары мәдениеттілігі, олардың құзыреттілігі; күйзеліс жағдайлардың алдын алу, жақсы бастамаларды қолдау сынды шарттарды жатқызамыз.

Бақылау нәтижелері қаралатын орындар:

- директор немесе оның орынбасарлары жанындағы кеңестерде;
- әкімшілік кеңестерінде;
- ӘБ отырыстарында;
- педагогикалық кеңестерде.

Бақылау нәтижелерін қорытындылау тәсілдері:

- анықтама;
- есеп;
- графикалық есеп;
- әңгімелесу, т.б. [78,б. 8].

Мектепшілік бақылау бақыланушылардың жұмысын жақсарту бойынша ұсыныстарды тұжырымдаумен, ал қажет болған жағдайда оларға көмек көрсету туралы ұсыныстармен аяқталуы керек. Ал, табылған оңды жетістіктер де бүкіл оқу-тәрбие үрдісін жетілдіру мақсатында озық тәжірибені, озық жұмыс үлгілерін тарату арқылы ұжымның, жұртшылықтың игілігіне айналуы тиіс.

Бақылаудың тиімділігі ең алдымен мұғалімнің оқу-тәрбие жұмысының сапасын және оқушылардың білім, білік, дағдыларының сапасын арттыру болып табылады. Мектепшілік бақылау өз алдына мақсат емес, ол оқу-тәрбие процесінің мәні, іс-әрекет жағдайы, оның нәтижелері белгілі бір жекелеген сыныптардағы, белгілі бір мұғалімдермен алға қойылған педагогикалық қажеттілік.

Қорытынды.

Бүгінгі таңда білім беру мекемесін басқару жүйесіндегі мектепшілік бақылау өзекті мәселе болып табылады. Қорытындылай келе, мектепшілік бақылаудың табысты болуына ықпал ететін жағдайларды атап өткім келеді:

- ✓ оқу-тәрбие процесінің барлық қатысушыларының өз қызметінің нәтижелеріне белсенділігін, жауапкершілігін және дербестігін арттыру үшін мұғалімдермен жұмыс істеу жүйесі;
- ✓ педагогикалық менеджменттің жетістіктеріне сүйену, технологиялық тиімділік, интерактивті әдістемелерді, ақпараттық технологияларды қолдану, озық тәжірибені тарату мүмкіндігі;
- ✓ объективті, құрметті, сенімді деңгейде бақылауды қамтамасыз ету; - жағымды мінездің басымдылығы, табысы;
- ✓ бақылауды қамтамасыз ету үшін деректер банкін қалыптастыру және міндетті түрде болуы: бақылау бағдарламалары, ақпаратты жинау және өңдеу технологиялары, бақылау нәтижелерін бағалау параметрлері және т.б.;
- ✓ кәсіптік бірлестіктердің кеңінен қатысуы, кейбір бақылау функцияларын беру, мемлекеттік-қоғамдық сипат, мұғалімдердің өзін-өзі бақылау және өзін-өзі бағалау бойынша жұмысы, сыртқы сарапшыларды тарту, ашықтық және т.б.

Мектепшілік бақылауды жетілдірудің негізгі, принципті маңызды мәні табыс немесе сәтсіздік себептеріне терең талдау жасау болып табылады. Білім беру ұйымдарында мектепшілік бақылауды білім беру үдерісінің маңызды бөлігі ретінде қарастыра отырып, оқыту мен тәрбиелеуде жақсы нәтижелерге қол жеткізу және оқыту мен тәрбиелеу процесіне белсенді араласу үшін әрбір мектеп мұғалімінің сабақтарды, факультативтерді, факультативтік курстарды өткізудегі барлық күшті және әлсіз жақтарын терең білу қажет. Осылайша, мектепшілік бақылаудың білім беру саласындағы маңызы орасан үлкен деуге толық негіз бар деген қорытындыға келеміз.

Әдебиеттер тізімі

1. 2023-2024 оқу жылында Қазақстан Республикасының Жалпы орта білім беретін ұйымдарында Оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы. Әдістемелік нұсқау хат. Астана. – 2023. – [Электрондық ресурс] — URL: <https://uba.edu.kz/qaz/metodology/2> (қаралу уақыты 16.10.2023).
2. Портнов М.П. Азбука школьного управления. –1981. – 191 с.
3. Третьяков П.И. Управление школой по результатам: Практика педагогического менеджмента. –1997. – 288 с.
4. Конаржевский Ю.А. Менеджмент и внутришкольное управление. – 2000. – 222 с.
5. Шамова Т.И., Третьяков П.И., Капустин Н.П. Управление образовательными системами. Учебное пособие. – 2002. – 25 с.
6. Пидкасистый П.И. Педагогика. Учебное пособие для студентов пед. вузов и пед.колледжей. – 1995. – 332 с.
7. Курачицки А. Менеджмент в начальном образовании. Учебное пособие. – 2020. – 108 с.
8. Искакова Л.Т., Есімханова Р., Дауылбаева Р. Мектепшілік бақылау: түрлері, формалары, жоспарлары. Әдістемелік құрал. – 2014. – 53 б. [Электрондық ресурс] — URL: <https://agartu.kz/news/?pkid=1526717847597382> (қаралу уақыты 28.03.2024).

МЕДИА БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мекебаева А.Т.

7M01101-«Педагогика және психология»
білім бағдарламасының 1 курс магистранты

Казиев К.О.

PhD, қауымдастырылған профессор
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Бүгінгі таңда бұқаралық ақпарат құралдарының адамға, оның санасына, тіршілігіне және дүниетанымына ерекше әсер ететіндігін дәлелдеп жатудың қажеті шамалы. Әрине, бұл үшін ол өзіне тән барлық айла-әдістерінің ғасырлар бойы жинақталған тәжірибелерін пайдалана отырып, жаңа қоғам үшін жаңа тұлғаны қалыптастырды деуге айғақ бар. Ал, осы жаңа жеке тұлғаның жан-жақтан ағылған ақпарат ағынына қарсы тұра алуы үшін білім қажет. Ондай білім – медиабілім, медиа сауаттылық және медиа мәдениет болмақ.

«Медиа» термині қазіргідей жаһандану заманында жиі қолдану аясына байланысты жоғарыда тоқталып өткеніміздей көптеген түрлі мағыналарға ие көп ауқымды, көп аспектілі ұғым. Медианың көп аспектілігі ғылымның түрлі салаларында жеке пән ретінде зерттелуімен қатар, адамдар өмір сүріп жатқан қоғамның техникалық-технологиялық, әлеуметтік, мәдени-идеологиялық, экономикалық және басқа да параметрлерін де молынан қамтиды. «Медиа» ағылшын тілінен аударғанда «бұқаралық ақпарат құралдары» деген мағынаны білдіреді. Сондықтан теледидар, радио, газет, интернет сияқты ұғымдардың жиынтығы болып саналады.

XVIII ғасырдан бастап бұл ұғым алғаш рет бұқаралық ақпарат құралдарына – газеттерге, кейінірек - журналдарға қатысты қолданылды. Ал, технологиялық революция дәуірінде, яғни электрлі коммуникация құралдарының пайда болуына орай оның қолдану аясы бұрынғыға қарағанда әлдеқайда еселене түсті. Сондай-ақ, XIX ғасырдың орта тұсынан бастап медиа ұғымы электр, медиа-телеграф, радио, телефон сияқты техникалық байланыс құралдарына қатысты толығып жаңа, тың серпіліске ие болды. Уақыт өте келе XX ғасырдан бастап БАҚ, енді бұқаралық коммуникация терминдерімен тығыз байланыс орнатып, өзінің жаңа қадамын бастады.

Медиабілімнің негізгі бағыттарына:

- а) қазіргі ақпараттық жағдайда жаңа ұрпақты өмірге дайындау;
- ә) әр түрлі ақпаратты қабылдауға, оны адамның түсіне білуіне;
- б) зардабының жүйкеге әсерін түсіне білуіне;
- в) техника құралдарының көмегімен қарым-қатынас жасау қабілетін игеруге үйрету сияқты мәселелер жатады.

Еуропа Одағының құжаттарында «медиабілім» (media education) алынған ақпарат негізінде өздерінің ой-пікірлерін айтуға қабілетті, ақпарат құралдарына сыни және өзіндік көзқарасы бар отандық азаматтарды тәрбиелеу мақсатында медиақұзыреттілікті дамытуға бағытталған оқу ретінде айқындалады. Бұл оларға қажетті ақпаратты пайдалануға, оны талдауға, сондай-ақ ақпаратқа қатысты экономикалық, саяси, әлеуметтік немесе мәдени мүдделерді үйлестіруге мүмкіндік береді. Медиабілім адамдарды хабарламаларды жасауға, коммуникацияға мейлінше тиімді ақпарат құралын таңдауға оқытады. Медиабілім адамдарға өздерінің ойларын және ақпаратты еркін білдіру құқығын жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Бұл олардың жеке дамуына ғана әсер етіп қоймай, сондай-ақ, олардың әлеуметтік тұрғыда белсенді атсалысуын және интербелсенділігін күшейтеді. Бұл тұрғыдан алғанда медиабілім демократиялық азаматтыққа және саяси түсіністікке дайындайды. Демек, адам өмірінің барлық ағымында оқыту тұжырымдамасының бір бөлігі ретінде медиабілімді дамытқан тиімді болып табылады. Ең беделді медиапедагогтардың және медиатеоретиктердің бірегейі Л.Мастерман (L.Masterman) қазіргі әлемдегі медиабілімнің маңыздылығы мен басымдығын айқындайтын жеті себебін негіздеп берді:

- Медианы тұтынудың жоғары деңгейі және қазіргі қоғамда бұқаралық ақпарат құралдарының шектен тыс көптігі.
- Медианың идеологиялық маңыздылығы, өнеркәсіптің саласы ретінде олардың аудиторияның санасына ықпалы.
- Медиаақпарат санының жылдам өсуі, оны басқару және тарату тетіктерінің күшеюі.
- Негізгі демократиялық процестерге медианың ену интенсивтілігі.
- Барлық салада визуалды коммуникация мен ақпарат маңыздылығының артуы.
- Болашақ талаптарға сәйкес бағдарланған оқушыларды, студенттерді оқытудың қажеттілігі.

- Ақпаратты жекешелендіруде ұлттық және халықаралық процестердің ұлғаюы.

Күнделікті тірлік өзі көрсетіп отырғандай, балалардың басым көпшілігі медиа-өнімдерге өзін-өзі тәрбиелеу үшін емес, үнемі ойын-сауық ниетімен ғана жүгінеді. Ал тоқтау қойылмаған, шектеу жасалмаған, еркін қолжетімділікке ие медиа ақпараттың дені балалардың жасына арналмаған. Баланың санасы сынға төтеп бере алмағандықтан және олардың тек еліктеу қабілетіне ғана ие екендігін ескерер болсақ, медиа сауаттылық пен талғам таразысының жоқтығынан орасан зор психологиялық зиян келіп жатқанын аңғарамыз. Ал мұның өзі түптеп келгенде адамгершілігі жоғары, жан-жақты сауатты тұлғаны дамытудың мүмкіндігіне тежеу салады. Міне, осының барлығы бізді медиа білімге маңыз беруге, медиа сауаттылықты және медиа-құзыреттілікті қалыптастыруға жетелеп отыр. Бұл – бүгінгі өмірдің талаптарын туындаған қажеттілік. Сондықтан да біз тұрақты түрде әрі мақсатты тұрғыда медиа білім беруден еш айналып кете алмаймыз. Әрі бұл үрдіс қауымдасқан түрде – мектеп, мұғалім, ата-ана және қоғамдық орта – жүзеге асса ғана нәтиже беретінін естен шығармауымыз қажет.

Бастауыш мектепте сіңірілетін Медиа білімнің, сауаттылықтың басты міндеттері ретінде төмендегілерді атауға болады:

- оқушыларды медиа, ақпарат, ақпарат тарату құралдары деген ұғымдармен таныстыру;
- медиа өнімдердің негізгі түрлерін ажырата білуге баулу;
- медиа ақпараттарды іздеу, таңдау, талдау, сараптау, өңдеу бойынша бастапқы дағдыларды орнықтыру;
- медиа өнімдерді – мәтінді, фотосуреттерді, бейнені, аудиожазбаны қабылдау, пайдалану, сұрыптау, өңдеу туралы бастапқы білім дағдыларын қалыптастыру;

- интернет кеңістік, әлеуметтік желілер туралы түсінік беру;
- әлеуметтік желілердің түрлері, оқушылардың қолданысындағы әлеуметтік желілердің өзіндік сипат-ерекшеліктері туралы танымды тереңдету;
- оқушылардың пайдалануындағы желілерде аккаунт жүргізудің өзіндік талаптары мен ерекшеліктерін айқындау;
- әлеуметтік желілердегі жеке аккаунттарды (парақшаларды) дұрыс, талғамды жүргізу дағдысы — мәтін дайындау, фото, аудио, бейне ақпаратты салу сауаттылығы мен шеберлігі;
- мектептегі тапсырмаларға сәйкес қосымша білім ақпараттарын алудың өзіндік талаптары мен бағдарын үйрету;
- жалған, адастырушы, алдаушы, яғни фейк ақпараттарды тани білу, олардан аулақ болу мәселелерін тарқата түсіндіру;
- әлеуметтік желілерде жекелей немесе топтық қарым-қатынас жасаудың мәдениетін сақтау;
- кез келген медиа өнімге қатысты сыни ойлау, екшеу, талғау қабілетін дамыту;
- қабылдау, түйсіну, түсіндіру қабілеті қалыптасқан сауатты көрермен мен тыңдаушыны тәрбиелеу;
- ақпараттық кеңістікте, соның ішінде әлеуметтік желілерде өзін-өзі көрсетудің түрлі тәсілдерін үйрету және шығармашылық қабілеттерін дамыту;
- кино, мультипликация өнімдерін өз жас ерекшеліктеріне сай таңдай білуге баулу;
- интернет ойындардың тәрбие мен танымға ықпал ететінін, ақыл-білім, ой-өріс, қабілетті дамытуға себеп болатын түрлеріне жүгіндіру;
- қазіргі уақытта күн өткен сайын үлкен сұранысқа ие болып отырған мобилография ұғымына жетелеу, бастапқы дайындықты сіңіру.

Міне, жоғарыда аталған бағыттарды бастауыш сынып оқушыларымен ауық-ауық қарастырып, нақты мысалдар арқылы тәжірибе жасай отырып меңгерту нәтиже беретін еді.

Қазіргі уақытта біздің еліміздегі жалпы орта білім беретін мектептерінің орта және жоғары буындарында Медиа сауаттылық курсы енгізуге жол ашылған. Өкінішке қарай, мұның бір жүйеге келтірілген нақты әдістемелік құралы жоқ. Бағдарлама мен қажетті әдістемелік құралдарды, оқу материалдарын мұғалімдер өздерінің ізденісімен іздеп тауып, қолданып келеді. Оның үстіне мұндай курстарды медиа кеңістікте еңбек етіп жүрген мамандардың көмегенсіз де тиімді жүзеге асыру мүмкін емес. Сондықтан да ақпарат жасаушы кәсіби мамандармен, ақпаратты таратушы құралдармен тығыз байланыста болудың маңызы зор.

Сайып келгенде, толассыз ақпаратты талғаммен тұтынуды бастауыш мектептен бастап үйретуге бүгінгі өмірдің қатаң талаптарының өзі жетелеп отырғанын түсіне білсек, ұтарымыз мол.

Оқытудың жаңа ақпараттық- коммуникациялық технологияларын меңгеру – қазіргі заман талабы. ХХІ ғасыр – ақпараттық технология ғасыры. Қазіргі қоғамдағы білім жүйесін дамытуда ақпараттық – коммуникациялық технологиялардың маңызы зор. Білім беруді ақпараттандыру және пәндерді ғылыми – технологиялық негізде оқыту мақсаттары алға қойылуда. Ақпараттандыру технологиясының дамуы кезеңінде осы заманға сай білімді, әрі білікті жұмысшы мамандарын даярлау оқытушының басты міндеті болып табылады. Қоғамдағы ақпараттандыру процестерінің қарқынды дамуы жан-жақты, жаңа технологияны меңгерген жеке тұлға қалыптастыруды талап етеді.

Коммуникативтік құзыреттілікті жетілдіру үдерісін жеке тұлғаның жалпы дамуынан бөліп қарауға болмайды. Коммуникативті әрекеттерді реттеу құралдары адамзат мәдениетінің құрамдас бөлігі болып табылады, оларды иемдену және байыту жалпы мәдени мұраның дамуы мен жетілдірілуі сияқты заңдылықтарға сәйкес жүреді. Қоғам жеке тұлғаның алдына проблемаларды (соның ішінде коммуникативті) ғана емес, сонымен бірге оларды шешу жолдарын үйренуге мүмкіндік береді.

Біз коммуникативті тәжірибені басқа адамдармен тікелей әрекеттесу арқылы ғана емес әдебиеттерден, фильмдерден және бұқаралық коммуникацияның басқа арналарынан адам

коммуникативті жағдаяттардың табиғаты, тұлғааралық қарым-қатынас мәселелері және оларды шешу жолдары туралы ақпарат аламыз. Тұлғаның коммуникативті әлеуетін қалыптастыру және дамыту үшін мамандар әзірлеген бағдарламалар қаншалықты кемел болса да, тұлғаның қоғамның коммуникативті мәдениетімен «табиғи» танысуын алмастыра алмайды. Мұндай бағдарламалардың мақсаты «табиғи» тәжірибені басқа, тиімдірек тәжірибемен алмастыру емес, коммуникативті мәдениеттің байлығын игерудің ең тиімді жолдарын ұйымдастыру, дәлірек айтқанда, өзін-өзі ұйымдастыруға көмектесу болуы керек.

Қарым-қатынас саласын игере отырып, адам мәдени ортадан коммуникативтік жағдаяттарды вербалды және бейнелі формада талдау құралдарын алады, бұл оған бөлуге және қайта синтездеуге, сонымен қатар эпизодтарды жіктеуге мүмкіндік береді. Әлеуметтік өзара әрекеттесу. Әрине, қарым-қатынас сферасының «тілін» меңгеру кезінде коммуникативтік әрекеттерді бағдарлауға жауап беретін адекватты емес когнитивтік құрылымдар да дамуы мүмкін. Көбінесе бұл адамға белгілі бір субмәдениетпен (қызметтегі бағынышты қарым-қатынас және т. бар деформацияларды түзете алады. Әлеуметтік-психологиялық әдебиеттермен танысу да өз рөлін атқара алады – бұл сөздікті байытады, жіктеу құралдарын оңтайландырады.

Арнайы әлеуметтік-психологиялық көмек игерілетін қаражаттың сенімділігі мен тиімділігін бағалауда қиыншылықтар туындаған кезде, баламалы кері байланысты алу және беру мүмкін еместігімен байланысты қажет. Мұнда интроспекциялық топтар стиліндегі топтық жұмыс формалары мен іскерлік қарым-қатынас тренингі өте тиімді, мұнда қатысушылар барлық топ мүшелерінің пікірлерін салыстыру арқылы коммуникативті жағдайлар туралы өз идеяларын екі рет тексеруге мүмкіндік алады.

Топтық жұмыс формаларының маңызды артықшылығы - талдаудың жаңа құралдарын бірлескен күш-жігермен жасауға болады, оның артықшылығы олардың қалыптасу процесінде айқын көрінісі және, демек, бастапқы түзету мүмкіндігі болады. Бірақ топтық талдаудың ең үлкен артықшылығы - топ коммуникативті әрекеттерді бағдарлау құралдары жүйесін диагностикалау және жетілдіру үшін біркелкі процедураларды қолдана алады.

Қарым-қатынас дағдыларын қалыптастырудың маңызды сәті әр түрлі жағдайларда адамның мінез-құлқын ойша жаңғырту болып табылады. Өз іс-әрекеттеріңізді санада жоспарлау қалыпты түрде жүретін коммуникативті әрекеттің көрсеткіші болып табылады. Қиялдағы мұндай ойнату, әдетте, нақты орындаудан тікелей бұрын болады, бірақ оны алдын ала орындауға да болады, кейде ойша ойнату коммуникативті әрекеттің алдында емес, аяқталғаннан кейін (көбінесе сәтсіз) орындалады. Қиял әрқашан шындыққа аударылмайды, бірақ ондағы жасалған «мінез-құлық бланкілері» басқа жағдайларда жүзеге асырылуы мүмкін. Бұл қиялды ойнатуды коммуникациялық дағдыларды жақсарту құралы ретінде пайдалануға мүмкіндік береді («идеялық оқыту»).

Демек, арнайы дайындық қарым-қатынас құзыреттілігін дамытудың жалғыз жолы емес. Жеке тұлғаның коммуникативті әлеуетін арттыру үшін қолда бар құралдардың барлық арсеналын пайдалану қажет.

Сонымен, коммуникативтілік және коммуникативтілік ұғымдарына теориялық талдау жүргізгеннен кейін мынадай қорытынды жасауға болады: коммуникативтік құзыреттілік – бұл басқаларды түсіну және өзіндік мәлімдеме жасау қабілеті ғана емес, сонымен қатар күрделі коммуникативті дағдылар мен дағдыларды, білімдерді меңгеру. қарым-қатынастағы мәдени нормалар мен шектеулерді, әдет-ғұрыптарды, салт-дәстүрлерді білу, қарым-қатынас саласындағы әдептілік, инабаттылықты сақтау, жақсы тәрбие беру, коммуникативті құралдарда бағыт-бағдар беру. Коммуникативтік құзіреттілік – іскерлік қарым-қатынас саласындағы қарым-қатынас қабілеттерін, білімін, дағдысын, сенсорлық және әлеуметтік тәжірибесін қамтитын тұлғаның жалпылама коммуникативті қасиеті.

Әдебиеттер тізімі

1 Орысша-қазақша түсіндірме сөздік. / Құрастырған: С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, - Павлодар: Кереку, 2006. - 482 б.

2 Жеңіс М. Қазіргі медиабілімнің даму жолдары // «Медиабілім беру және киберәлеуметтену» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 215-218 б.

3.Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ. ЖУРНАЛИСТИКА сериясы 50 №4 (129)/2019

4. Халықаралық ғылыми практикалық семинар материалдар жинағы «Использование медиаресурсов в практике работы современного педагога» (Киров, 22 қазан, 2020 жыл)

5. Таженова Г.С. Студенттердің медиақұзыреттілігін қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық шарттары: Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация – Алматы, 2022. – 148 б.

ПРОБЛЕМА ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА (В УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ)

Мисисян С.С

кандидат филологических наук,
старший преподаватель кафедры
русского языка и профессиональной коммуникации
Российско-армянского университета,
Ереван, Армения

Анумян К.С.

кандидат филологических наук,
ассистент кафедры иностранных языков
Филологического факультета
Российского университета дружбы народов,
Москва, Россия

Аннотация:Статья посвящена исследованию проблемы оценки эффективности образовательного процесса и результатов обучения в условиях дистанционного обучения. Авторами анализируются критерии оценки качества образовательного процесса, особенности субъектов оценивания, итоговые последствия оценивания для высших учебных заведений и т. Д., изучаются возможности феномена клипового мышления.

Ключевые слова: эффективность образовательного процесса, дистанционное обучение, клиповое мышление.

В связи с широким использованием информационных технологий (в частности, в эпоху пандемии) многие высшие учебные заведения начали активно внедрять формы дистанционного обучения. Данный формат учебной работы предполагает, что студент всю необходимую информацию получает посредством компьютера, а преподавателю-предметнику отводится лишь роль координатора такого процесса. В этой связи в современной зарубежной и отечественной педагогической науке остро встает проблема оценки эффективности процесса и результатов обучения в условиях дистанционного обучения.

Общеизвестно, что в основе самых лучших мировых образовательных практик лежат надежные оценочные системы в рамках реализации дистанционного образования. Эти системы постоянно обновляются, развиваются, совершенствуются. В вузах постсоветского пространства данный процесс, на наш взгляд, развивается достаточно медленно и сложно.

В работах ряда ученых, исследующих проблему эффективности дистанционного образовательного процесса (Н.В. Акинфиевой, Н.Ф. Ефремовой, А.А. Полозова, И.В. Сазоновой, Н.В. Свиридовой и др.) Анализируются такие аспекты, как критерии оценки качества образовательного процесса, особенности субъектов оценивания, итоговые последствия оценивания для высших учебных заведений и т. Д.

Рассматривая данные аспекты, ученые приходят к выводу о том, что все критерии служат идентификаторами уровня качества самого дистанционного образования, которое студенты получают в этих вузах [1, с. 203].

Анализируя факторы, влияющие на объективность оценки качества образования, следует остановиться на некоторых специфических особенностях самого дистанционного образования.

Актуальность исследования данного феномена обусловлена рядом факторов:

- > Многоаспектностью дистанционного образовательного процесса;
- > Качеством возможностей дистанционных образовательных систем, обеспечивающих результат;
- > Качеством дистанционного образовательного процесса, качеством субъектов образования;
- > Многосубъектностью (оценка эффективности образовательного процесса осуществляется множеством субъектов - студентами, выпускниками, родителями студентов, обществом в целом, государственными органами, работодателями);
- > Представителями самой системы образования (педагогами, организаторами образования);
- > Исследователями образовательной системы, не включенными в нее непосредственно);
- > Многоуровневостью результатов дистанционного образования (качество подготовки выпускников различных образовательных ступеней);
- > Многокритериальностью (результативность образовательного процесса оценивается различными субъектами на основе целого набора критериев);
- > Неопределенностью в оценке эффективности дистанционного образовательного процесса различными субъектами при высоком уровне субъективности;
- > Полихронностью дистанционного обучения.

При оценке эффективности дистанционного образовательного процесса необходимо учитывать как тактические, так и стратегические аспекты образовательного процесса, которые по-разному воспринимаются различными субъектами образования. Например, как отмечает Е.В. Брызгалова, государство и общество в зависимости от своего состояния пересматривают приоритеты в содержании и формах образования, а значит и в трактовке его качества [2].

Проблема оценки эффективности дистанционного образовательного процесса и результатов обучения тесно взаимосвязана с проблемой качества высшего образования в целом. Во всемирной декларации «О высшем образовании для XXI века» отмечается, что «качество в сфере высшего образования является многомерной концепцией, которая должна охватывать все функции и виды деятельности: учебные и академические программы, научные исследования и стипендии, укомплектование кадрами, материально-техническую базу, здания оборудование, работу на благо общества и академическую среду» [3].

Из вышесказанного вытекает, что понятие качества дистанционного обучения имеет несколько измерений: педагогическое (дидактическое), экономическое, социальное, структурное и др. В силу этого получить одномерную оценку качества в целом и эффективности образовательного процесса в частности не представляется возможным.

Развитие информационных технологий и внедрение дистанционного образования в период пандемии привело к тому, что преподаватели высшей школы волей-неволей начали работать с так называемой «электронной личностью» студента. Это влечет за собой изменения мышления: сокращается количество желаемых, искомых, значимых, неизвестных объектов мышления и мысль, растерявшая свои проблемные объекты, прекращает порождать мыслеобразы, символы и идеи [4, с. 178]. Особую практическую значимость в данном контексте приобретает феномен клипового мышления.

Изучению феномена клипового мышления и поиску концепции развития положительных аспектов рассматриваемой проблемы посвящены исследования, в которых указываются различные грани клипового мышления. В связи с этим есть основания утверждать, что у современного обучающегося преобладает клиповое мышление, которое характеризуется следующими особенностями:

- фрагментарностью и мозаичностью картины мира;

- пониженной способностью к анализу и поиску смысла;
- некритичностью восприятия, неспособностью к логическим построениям, длительным и интенсивным учебным нагрузкам, репродукции;
- неразвитостью чувственной сферы, неуважительным отношением к соблюдению этических и эстетических норм;
- склонностью к простым решениям, устроению проблем «кнопочным стилем».

Эти особенности необходимо учитывать в учебном процессе как в средней, так и в высшей школе. Так, Т.В. Семеновских предлагает кардинально трансформировать образовательную систему, принимая во внимание тенденции развития современного мышления обучаемого: «Необходимо пересмотреть содержательную составляющую учебного материала. С учетом индивидуально- психологических особенностей студентов требуется структурировать информацию в виде клипов, изменить формат изложения - приоритетом станут яркие, четкие и наглядные презентации, с понятными и образными, запоминающимися формулировками» [5].

Однако, как показывает наш двухгодичный опыт преподавания в дистанционном формате, необходимо изменить не только содержательную составляющую учебного материала, но и методы и формы обучения в соответствии с новыми тенденциями.

На наш взгляд, образовательные технологии в высшей школе должны сочетать в себе методики, аккумулирующие способы отражения действительности в визуально-образном и словесно-логическом выражении, создавать образовательное пространство, в котором демонстрировать способы перевода клипового мышления в понятийное и обучать такой перефокусировке, при этом необходимо научить студентов пользоваться обоими когнитивными стилями и эффективно переключаться между ними в зависимости от типа когнитивных задач, связанных с работой с информацией.

Как показывает анализ научной литературы по исследуемой проблематике, согласно материалам современных отечественных и зарубежных исследований, эти проблемы сосредоточены в таких областях, как развитие образования во взаимосвязи с формированием учебной и педагогической деятельности, которые целесообразно системно рассматривать в контексте развития информационных технологий и клипового мышления.

Выделены следующие области исследований:

- 1) особенности современного учебного процесса,
- 2) студент как субъект учебной деятельности,
- 3) преподаватель как субъект педагогической деятельности.

Студент как субъект учебной деятельности характеризуется не только по критериям его познавательного и мотивационного развития, но и в контексте рисков снижения психического здоровья при наличии опасных факторов жизнедеятельности в информационном пространстве.

Важным аспектом понимания современного студента является анализ его ценностных ориентаций для оказания на него своевременного воспитательного воздействия в ходе образовательного процесса.

Преподаватель как субъект педагогической деятельности изучается с точки зрения его профессиональной успешности, рассматриваются такие факторы профессионализации, как мотивация, педагогическое общение, стрессоустойчивость в различных условиях труда.

Список источников

1. Абдаллах К.М. Актуальные проблемы оценки качества образования в вузе / К. М. Абдаллах.
- Текст: непосредственный, электронный // Молодой ученый. - 2019. - № 17 (255). С. 203-204. иКБ: <http://iutohich.gi/agchi'e/255/58365/> (дата обращения: 19.11.2023).
2. Брызгалина, Е.В. Проблемы оценки качества образования: теория и практика [Электронный ресурс] / Е.В. Брызгалина. - 2213. - Режим доступа: <http://l.l.l'.cheip.t8и.gи/ги8/Book8/2012/8сiепсе-ейисаlиоп-2012/124.рй£> (дата обращения: 19.11.2023).

19.11.2023).

3. Исаева А.Н. «Клиповое мышление»: психологические дефициты и альтернативы (пространственный фокус) // Мир психологии. 20159 №4 (84). С. 177-191.

4. Семеновских Т.В. Феномен «клипового мышления» в образовательный вузовской среде // Наукоеведение: интернет-журнал. 2019. Вып. 5 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: Бйр://паикоеуессешег/ги (дата обращения: 19.11.2022).

5. Трайнев В.А. Системы и методы стратегии повышения качества педагогического образования. Обобщение и практика. М., 2006. - 295 с.

МӘТІНМЕН ЖҰМЫС ЖАСАУ АРҚЫЛЫ ТӨРТ ТІЛДІК ДАҒДЫ ӘРЕКЕТТЕРІН ДАМУ

Мурзагалиева Г.А.

Атырау облысы Білім беру басқармасының №1 «Білім-инновация»
лицей-интернатының қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі

Аннотация: Берілген мақалада оқушылардың тілдік дағды әрекеттерін дамыту үшін мәтінмен жұмыстың тиімді жолдары қарастырылған. Жұмыста тілдік дағдыларды қалыптастырудағы әртүрлі тәсілдер, мәтінмен жұмыстың тиімді жолдары, көрсетілген. Оқу бағдарламасына сәйкес алынған мәтінді талдау жұмыстарындағы грамматикалық, ширату тапсырмалары оқушылардың сыни ойлау дағдыларын дамытуға арналған.

Түйін сөздер: тілдік дағды, мәтін, сыни ойлау, дүниетаным, меңгерту.

Аннотация: В данной статье рассмотрены эффективные методы работы с текстом для развития и совершенствования языковых навыков обучающихся. В работе указаны оптимальные стратегии для формирования языковой компетенции в процессе анализа текста. В заданиях, подобранных в соответствии с учебной программой, представлены упражнения познавательного характера, а также для закрепления функциональной грамотности, которые направлены на развитие критического мышления учащихся.

Ключевые слова: языковые навыки, текст, критическое мышление, мировоззрение, освоение.

Annotation: This article discusses effective methods of working with text for the development and improvement of students' language skills. The paper indicates the optimal strategies for the formation of linguistic competence in the process of text analysis. The tasks selected in accordance with the curriculum include exercises of a cognitive nature, as well as to consolidate functional literacy, which are aimed at developing students' critical thinking.

Keywords: language skills, text, critical thinking, worldview, mastering.

Тіл – қарым-қатынас құралы. Оқушы өзінің естіген, көрген, тыңдаған ақпаратын қабылдайды, ой елегінен өткізеді, белгілі бір қорытынды шығарады, оны жанындағы достарымен бөліседі, олармен қарым-қатынасқа түседі, өзіндік тұжырым жасайды.

Оқушылар оқылым, жазылым, тыңдалым, айтылым дағдыларын қалыптастыра отырып, еркін қарым-қатынас жасауға, сын тұрғысынан көзқарасын білдіруге, өз ойын жеткізіп, шешім қабылдауға дағдыланады. Қазақ тілінде берілген кез келген ақпараттарды тиімді қолдана отырып, өзіне қажетті мәліметті ала алады. Әрбір дағдыға қатысты орындалатын тапсырмалар белгілі бір мақсатқа жетудің құралы болып табылады. Сондықтан да сабақ барысында оқу мақсаттарына сәйкес қосымша мәтіндерді қолдану оқушылардың танымдық көзқарасын кеңейтеді.

Мәтінмен жұмыс кезінде не үшін оқу керек екені анықталады. Себебі мәтінді оқу әртүрлі мақсат көзделеді, соған орай оның нәтижесі де әртүрлі болады. Осыған орай мәтін мағынасын түсіндіруге байланысты жұмыстар жүргізіледі. Бұл жұмыстардың барлығы тілдік дағдылар әрекеттеріне қатысты болады. Қазақ тілінде оқытатын мектептердегі қазақ тілі оқу бағдарламасының бөлімдері төрт тілдік дағдыны қамтиды; тыңдалым мен айтылым бір бөлімге біріктірілген. Оқушылар осы төрт тілдік дағдылары бойынша түсініктері мен қабілеттерін кеңейтеді, дағдыларды меңгерген оқушы өзіндік пікірін жинақтап, өз ойын ашық, еркін айтуға үйренеді.

Осы дағдыларды қалыптастыруда мәтінмен жұмыс жүргізуде көптеген қызықты тапсырмалар ұйымдастыруға болады.

«Тыңдалым-яғни аудирование-соңғы жылдары көп сөз болып жүрген және оқу процесінде кеңінен орын алған маңызды сөйлесім әрекетінің бірі.

Бұл атаудың ең басты мәні- адамдар арасындағы қарым-қатынасты жүзеге асыратын тілдік бірліктерді тыңдау, есту арқылы қабылдау және ұғу»». [1, б. 286].

Бүгінгі жаңартылған бағдарлама оқушыларға көптеген мүмкіндіктер береді. Соның ішінде тыңдалым мен айтылым даңдысы бойынша оқушылар белгілі бір ақпаратты түсінеді, тыңдалған материалдары бойынша жауап береді, тыңдалған материалды бағамдайды, түрлі аудиомәтіндерді тыңдай отырып, сөйлейді, өз ой-пікірін білдіреді,мәтіндегі астарлы ойды анықтай алады.

Оқушыларға аудимәтінді ұсынғанда мақсат та бірге ұсынылады. Мұғалім тыңдалым әрекеті бойынша белгілі мақсатты таңдап, сол мақсатқа сай тапсырма құрастырады.

Мысалы,8-сыныпта «Көне түркі жазбаларды зерттеуші ғалымдар» тақырыбын өткенде тыңдалым дағдысы бойынша төмендегідей жұмыс түрлері ұйымдастырылады.

1-тапсырма. Берілген үзіндіні тыңдатып, тыңдалым мәтініне болжам жасатылады. Осы арқылы оқушының ой-өрісі, логикалық ойлауы дамиды.

Ол,шынында да,жұмбақ жазу сырын тапты. Бір емес, екі сөзді оқыды.

Тілді оқытудағы мақсат-оқушыны сөйлеуге,яғни айтар ойын жеткізе білуге үйрету. «Оқушыны қазақ тілінде ойын ауызша жеткізе білуге үйрету деген сөз-ең алдымен оны екінші адаммен түсінісе білуге үйрету, ойын ауызша жеткізіп қана қоймай, оған жауап ала білуге үйрету, өзара ұғынысуға, тілдік қарым-қатынас жасай білуге үйрету деген сөз». [2, б. 293].

Келесі тапсырма да осы айтылым дағдысына негізделеді.

2-тапсырма. Оқушыға мәтінді тыңдата отырып,оқушы тек өзі сөйлеп қана қоймай, жанындағы жұбын тыңдайды, мәтін мазмұнына сәйкес талқылауға қатысады, өз ойын жеткізеді, мәтін мазмұнына сәйкес бір-бірінің ойын толықтырады, дәлелдер келтіреді.

3-тапсырма. Тыңдаған мәтініндегі туындаған мәселені анықтап, кестені толтырады.

Кесте 1- Тапсырма

Көтерілген мәселе	Себептері	Менің пікірім

Сонымен қатар тыңдалым мәтінін тыңдай отырып,бас әріппен жазылатын күрделі-құрама атауларды теріп жазғызып,оларды қатыстырып, екі сөйлем құратуға болады.

Edupage.org платформасы-бүгінгі күні сабақ үдерісінде АКТ-ны қолданудың ең тиімді жолдарының бірі. Осы платформада күрделі-құрама атауларды сәйкестендіруге тапсырма беріледі.

Оқушыларға «Адамзаттық құндылықтар және әлем мәдениеті» бөлімі бойынша «Пейіл мен көңіл»тақырыбында аудиомәтінді тыңдату арқылы олардың қабылдау дағдыларын дамыту жүзеге асырылады. Осы мәтінге сәйкес оқушылар тыңдалған мәтін бойынша тақырыбы мен идеясын анықтайды. Мәтін түрін (әңгімелеу,сипаттау, талқылау),мәтіннен негізгі ақпаратты табады. «Пейіл» сөзінің мағынасын ашады. «Кластер» әдісімен топтастыру жасайды. Мәтіндегі кейіпкерлер іс-әрекетіне баға береді.

Оқылым-берілген материалды түсініп,ұғыну ғана емес,ондағы әрбір тілдік-қатысымдық бірліктердің мағынасын білу, қалпын тану және оны тілік қарым-қатынаста кеңінен пайдалана білу. [3, б. 278].

Профессор Ф.Оразбаева оқылым түрлерін қолдану мақсаты мен тапсырмалық көрсеткішіне қарай былай бөлген:

Танымдық оқылымда автор өзінің қабілеті мен қажетіне қарай ең маңыздысын ұғып пайдаланады.

Зерделік оқылым бойынша оқушы берілген материалды, не тексті басынан аяғына дейін толық түсініп оқуы керек.

Ізденімдік оқылым-берілген материалдың ішінен автор өзіне керек фактіні, хабарды, сілтемені, көрсеткішті іздеп тауып, пайдалана білу.

Көрсетімдік оқылым-берілген материалды жүйеліп қарап шығып, оның не туралы екенін қысқаша анықтап беру, оның тақырыбын айқындау, ең басты мәнін, ерекшелігін танып көрсету. [4, б. 280].

Камбурн (1988) оқылымға арнап мәтін таңдаған кезде мәтіннің деңгейіне ғана мән беріп қана қоймай, сонымен бірге мәтіннің мазмұны да қызықты болуына назар аударған жөн деп тұжырымдайды. Себебі мәтін оқушы деңгейіне сай болып, олар үшін қызықты болса, оқушылардың мәтінді зерделеу үдерісі табысты болмақ.

Профессор Ф.Оразбаева атаған оқылым түрлерін сабақ барысында мәтінмен жұмыс жүргізуде өте тиімді. Осы ретте «Лексика. Кәсіп және еңбек. Болашақ мамандықтары» бөлімін өткенде еңбек тақырыбына мәтін беріледі, сол тақырыпқа қатысты ұлы адамдардың нақыл сөздері жазылады. Оқушылар еңбек тақырыбындағы мәтін мен қанатты сөздердегі ойды байланыстырып талқылайды. Мәтіннен қажетті ақпаратты табады. Бұл мәтінде оқушылар еңбектің маңыздылығын түсініп қана қоймай, мәтін мазмұнына мән береді, оны нақыл сөздермен байланыстырып зерделейді.

Кесте 2 - Мәтінмен жұмыс тапсырмасы

Адал еңбек	Ұлы адамдардың нақыл сөздері
Баяғыда көпті көрген бір кісінің жалғыз ұлы болыпты. Ұлы ержеткенде әкесі оған адал еңбек етіп, ақша табуды тапсырады. Бірақ әйелі баласын аяп, жұмысқа жібермей, күнде ақша беріп тұрады. Ал ұлы әлгі ақшаны кешқұрым «бүгінгі табысы» екенін айтып, әкесіне ұсынады. Әкесі еш ойланбастан «табысын» отқа лақтырып жібереді. Ұлы ештеңе демей, үйден шығып кетеді. Бұл жағдай бірнеше рет қайталанған соң, ұлы еңбектену керектігін түсінеді. Таңертең ерте тұрып, базарға барады. Бір саудагермен келісіп, жүгін тасып береді. Кешке еңбекақысын алып, әкесіне қарай құстай ұшады. Үйге кіре сала маңдай терімен тапқанын әкесіне береді. Әкесі барлығын біле тұра, бұрынғы әрекетін тағы қайталайды. Бұған шыдамаған бала лаулап жанып тұрған оттан ақшаны суырып алады да: – Әкетай, мен бұл ақшаны кешке дейін еңбектеніп, әрең таптым. Ал, сіз болсаңыз отқа тастайсыз,– дейді көзі жасаурап. Сол кезде әкесі: – Балам! Сенің айтқаның орынды. Мен саған адал еңбекпен табылған малдың қаншалықты қадірлі болатын ұқтырғым келген еді,–деп ұлын бауырына басып, құшағына алыпты.	1.Еңбек-қуаныш, жалқаулық-айырылмас азап. (Абай) 2.Адам үшін ең алтын қазына-еңбек ете білу. (Эзоп) 3.Берекені көктен тілеме, еткен еңбектен тіле. (М.Әуезов) 4.Еңбек мұратқа жеткізер, жалқаулық абырой кеткізер. (Ы.Жақаев) 5.Еңбек етуді сүйіндер. Адамның қолын ең зор, ең мәртебелі қуанышқа жеткізетін нәрсе-еңбек.(В.А.Обручев) 6. Жұмыс бізді үш үлкен жамандықтан: зерігуден, ауру-сырқаудан және жоқшылықтан құтқарады. (Ф.Вольтер)

Бұл тапсырмаларды орындағанда жоғарыда профессор Ф.Оразбаеваның оқылым түрлерін қолданылу мақсаты мен тапсырмалық көрсеткішіне қарай бөлген зерделік пен ізденімдік оқылым қолданылады.

Жазылым-бұл оқушылардың үйлесімді мәтін құру үшін көптеген күрделі дағдыларды меңгеруді талап ететін міндет.

Флауэр мен Хайс (1981) жазу үдерісін авторлар шығарма жазу кезінде жүзеге асыратын ойлау үдерістерінің ерекше жиынтығы деп мәлімдейді.

Мұғалім жазу үдерісінің әр кезеңінде оқушыларға қолдау көрсетіп отырады:

-Өз бетінше жазу алдында идеяны тұжырымдауға қолдау көрсетеді.

-жазу барысында-оқушылардың нақты іріктелген лексикалық бірліктерді қолданғанын,грамматикасы ережеге сай екенін,сөздердің үйлесімділігін қадағалайды.

-жазып болғаннан кейін –жұмыстың алдын ала белгіленген критерийлерге сәйкестігін тексереді,түзетеді, жетілдіреді.

Жазылымның психологиялық ерекшелігі-жазбаша тапсырмаларды дұрыс пайымдап,логикалық жағынан меңгеру және графикалық,орфографикалық дағдылар мен шеберлікті ұштау. [5, б. 284].

Оқушыларды жазылым дағдыларына арналған тапсырмаларды орындатуда сыни ойлауын дамыту өте маңызды. Осы ретте құндылықтарға баулуда «Қымбат қазына» мәтінін талдауда оқушыларды әрі ойландырып, әрі сол мәтіннің негізінде жазылым тапсырмасын орындатуға болады.

Қымбат қазына

Өте ертеде бір дана қария дүниеден көз жұмарында қасына ұлын шақырып алып:

-Балам,менің дүниемен қоштасар күнім жақын. Өзіңе қалдырып бара жатқан асыл қазынам бар. Сен соны іздеп тап, ұқыпты пайдалан, ұқсатып қолдан,-депті.

Күндердің күнінде бала әке қалдырған қазынаны іздеймін деп әбден шаршайды. Бірақ әкеден қалған қазына таптырмайды. Амалы таусылған бала ел ішіндегі көпті көрген бір қариядан ақыл сұрай барады.

-Әкеңнің сөзі рас, балам. Оның саған қалдырған қазына мұрасы-тіл. Ол сөзге шешен кісі еді ғой. Бәріміз де сөз асылын сенің әкеңнен үйрендік. Тілден қымбат қазына жоқ,-деп кемеңгер қария аталы сөздің шешуін айтыпты.

-Әкеңнің сөзі рас, балам. Оның саған қалдырған қазына мұрасы-тіл. Ол сөзге шешен кісі еді ғой. Бәріміз де сөз асылын сенің әкеңнен үйрендік. Тілден қымбат қазына жоқ,-деп кемеңгер қария аталы сөздің шешуін айтыпты.

Оқушылар осы мәтін аясында бірнеше тапсырмаларды орындайды.Алдымен сыныпты топқа бөліп, тапсырма үлестіріледі.

1-тапсырма. Әр топ берілген мәтінді топ ішінде талқылайды. Мақсаты: мәтін мазмұнын түсініп, ойын нақты, жүйелі айтуға дағдыландыру. Нәтиже: оқушы мәтін мазмұнын түсініп, өз ойын қысқа жеткізе білуге үйренеді.

2-тапсырма. Тақырыпқа қатысты құндылықтарды анықтау. Мақсаты: пікір таластыра отырып, әртүрлі көзқарастардың нәтижесінде дұрыс, ортақ бір шешімге келуге дағдыландыру. Нәтиже: Пікір таластыра отырып, әртүрлі көзқарастардың нәтижесінде дұрыс, ортақ бір шешімге келеді.

3-тапсырма. Өздері анықтаған құндылық бойынша мәтін құрау. Мақсаты:Таңдалған құндылық бойынша мәтін құрау арқылы ойын жүйелі жеткізеді, құндылықтың мағынасын ашады, мәтін түріне сәйкес құра алады. Нәтиже: Мәтінді құра отырып, құрылымын сақтайды, таңдаған құндылықтың мағынасын ашады.Ойын жүйелі жеткізе біледі.

Қазақ тілін сауатты үйрету үшін, оқушыларға берілетін жұмыстарының бірі-жазбаша ойындар. Бұндай ширатуға арналған мәтіндер оқушылардың сөздік қорын, ойлау қабілетін дамытады. Әрі оқушының шаршамауына көмектеседі,логикалық ойлауына ықпал етеді.Оқушыларға тапсырма қызықты болу үшін мәтінде берілген сөздерді суреттермен алмастырылады. Балалар оны не екенін тауып, тапсырманы қызығушылықпен орындайды. 8-сыныпта «Табиғат» тақырыбында мынандай тапсырмалар ұйымдастыруға болады.

1-тапсырма. Суреттерді сөйлеммен алмастырып, мәтін құраңыз. Оқушы суреттерді сөзбен алмастырады. Бұл оқушының логикалық ойлауына мүмкіндік береді әрі оқушы шаршамайды.

2-тапсырма. Берілген аң-құстардың бірін тандап, олардың атынан рөлге еніп, сөйлейді. Қалған оқушылар қай аң-құстың атынан сөйлеп тұрғанын табады. Сонымен бірге мәтіннен анықтауыштарды теріп жазады.Оқушылар тапсырманы жазбаша да, ауызша да орындайды.Осындай танымдық тапсырмалар беру арқылы оқушылардың танымдық дүниетанымдық көзқарастарының дамуына негіз болады.

Оқушыларға «Синтаксис. Қоршаған орта және энергия ресурстары» бөлімінде мынандай тапсырмалар ұсынылады:

1-тапсырма. Оқушылар табиғат құбылыстарына ассоциация құра отырып, оны адамның мінезімен байланыстыру тапсырылады. . Бұл оқушылардың ойлау қабілетін ширатады.

2-тапсырма. Оқушылар сол құраған ассоциацияларының ішінен таңдаған сөздерін пайдаланып, мәтін құрады. Мәтін ішінде грамматикалық тапсырмалар да орындайды. Бұл тапсырмада оқушылар бірыңғай мүшелерді қолданады. Және тапсырманы қызықтырақ болу үшін «Табиғат құбылыстары» тақырыбына сөзжұмбақ құрастырады. Бұл тапсырмалардың барлығы да оқушылардың пәнге қызығушылығын арттырады.

Оқушыларды табиғатты сүйе, аялауға үйретуге тәрбиелеуде **Қадыр Мырза Әлі** «Қызыл кітап»өлеңін пайдалануға болады. Бұл өлең оқушылардың жас ерекшеліктеріне де сәйкес келеді. Алдымен оқушылар мәтіннен негізгі ойды анықтайды. Одан кейін өлеңнен автордың көңіл күйі берілген тұсты тауып, өзіндік көзқарастарын білдіреді. Өз ойларын **«Төрт сөйлем»** тәсілі арқылы жазады.

Пікір. Оқыған мәтін бойынша өз пікіріңді бір сөйлеммен жаз.

Дәлел. Өз пікіріңді бір сөйлеммен дәлелде.

Мысал. Пікіріңді өмірмен байланыстырып, бір мысал келтір.

Қорытынды. Тақырып бойынша қорытынды жаз. Мақсаты: мәтін мазмұнын түсініп, ойын жүйелі жеткізеді, өмірмен байланыстырады. Берілген өлеңнен бірыңғай мүшелерді тауып, олармен сөйлем құрайды

Жазылым дағдыларын қалыптастыруға Ш.Мұртазаның «Жүз жылдық жара» шығармасынан тапсырмалар беруге болады. Берілетін тапсырмада грамматиканы да қамтуға болады.

Отқа шаңырақты қимаған жұрт Мыңбұлақтың қарқарадай қасиеттісі, бөркіндегі үркідей аяулысы – Бақтияр баба бағына ауыз салып, балта шаба бастады. Әуелі бір-бірінен: «Әй, аруақ-құдайдан қорықсаңдаршы» – деп еді, артынан бұл сөз отын болмайтынына көздері жеткен соң тілдерін тістеп, Бақтияр бағына жаппай тиіскен. **Әуелі майда шілік қиылды. Содан сүмбіл тал мәжнүн тал, сөгеті тал сөгілді.** (Енді киіз үйге уық-кереге қайдан болсын!) **Артынан ақ терек, көк терек қырқылды.** Ал айналасы тып-типыл жалаңаштанып, жалғыз өзі аспандап қалған Байшынарға балта шабуға ешкімнің батылы бармады.

Сүмбіл талды балтамен отаған түні әлде кімдер боран арасынан ыңырсып, кейде шыңғырып жылағандай болды деседі. Талда жан жоқ болмаушы ма еді, бар ғой. Бірақ оны білініп-түсіну үшін адам сезімі әлі жетіліп болмаса керек. Адам баласы әлі балаң шақта шығар. Әлі ақыл-есі толаспаған болар. Ал тал-барақ дүниеге адамдар әлде қайда ерте келген. Өзінен көп кейін туған адамға сая болғаннан бастап, қару-жарағы, тіпті туасы қара бесігі болғаннан басқа жазығы жоқ. Жас жапырақ жайып, ауаны жұпарымен байытып, адам тынысын ашқаннан басқа, бауыры иіп, тамырынан бұлақ ағызғанынан басқа не кінәсі бар? Ағаш баласы өзінен-өзі адамға барып тиісіпті, басын жарып, көзін шығарыпты дегенді ешкім естіген емес.

Мәтінге қатысты төмендегідей тапсырмалар беріледі:

1. Берілген мәтіндегі негізгі ойды анықтаңыз.

2. Мәтіннен бірыңғай мүшелерді теріп жазыңыз, қай сөйлем мүшесі қызметін атқарып тұрғанын анықтаңыз.

3. Қарамен берілген сөйлемдерді сөйлем мүшесіне талдаңыз.

«РАФТ» тәсілін қолдану арқылы Бақтияр баба атынан монолог жазыңыз.

Кесте 3 - «РАФТ» тәсілі

Р	А	Ф	Т
Бахтияр баба	адамдар	монолог	Табиғатты қорғау-болашағыңды ойлау

Бұндай тапсырмалар оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, орынды ұйымдастырыла білсе, өз нәтижесін береді.

Оқушылар оқылым, жазылым, тыңдалым, айтылым дағдыларын қалыптастыра отырып, еркін қарым-қатынас жасауға, сын тұрғысынан көзқарасын білдіруге, өз ойын жеткізіп, шешім қабылдауға дағдыланады. Осындай түрлі тапсырмаларды сабақ барысында пайдалану арқылы біз ой өрісі дамыған, тіл арқылы өз ойын еркін жеткізе алатын, сыни ойлай білетін ұрпақ тәрбиелейміз.

Әдебиеттер тізімі

1. Ф.Оразбаева. Тіл әлемі. – Алматы, 2009. – 368б
- 2.«Мұғалімге арналған нұсқаулық». Баспаға «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығының әдістемелік кеңесі ұсынған-70б
- 3.Жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбына арналған оқулық Алматы «Атамұра» 2018 жыл
4. «Қазақ тілі оқыту әдістемесі» Алматы «Атамұра» 2018 жыл
5. «Ақыл кені» Алматы «Көшпенділер» 2005 жыл

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ПАТРИОТИЗМДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ РӨЛІ

Мурзагалива С.А.

Дене шынықтыру және бастапқы әскери дайындық
кафедрасының аға оқытушысы
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Дене тәрбиесінің мұғалімдері шәкірттерге спорттық дайындықпен қосаөз Отанын мақтан тұта білетіндей, патриоттық тәрбие беріп, жеңіске жету үшін қайсарлық танытып, спорттағы жағымсыз көріністерге қарсы тұраалатындай үлгі - өнеге дарыту міндеті. Спорт еш уақытта өзімен-өзі шектеліп, жеке - дара өмір сүрмейді. Оқушылар ұжымда, мектепте, жоғары оқу орнында, өндірісте, спорт секциясында тәрбиеленеді. Мұнда олар өзге әріптестерімен, өзге ұжымдармен өзара іштей бәсекелесіп, жарысып, спорттық жағынан алғанда тайталасып, өте қиын психологиялық өткелдерден өтеді. Міне, нақ осы жерде олардың өзара жолдастығы, достығы, қарсыласын тануы, құрметтеуі, тіл табысуы, өз мектебі, ауылының абырой-беделі жолындағы патриоттылығы бекіп, ерік-жігері, тәртіптілігі, бір сөзбен айтқанда, азаматтық болмысы қалыптасады. Мұндай жағдайда спортшының бойына идеялық сенім, шыншылдық, жоғары жауапкершілік, пәрменділік, оқу мен еңбекке деген көзқарас сияқты тәлім-тәрбие дәнін себе беру керек. Бұл істің жемісті болуы, әрине, жаттықтырушыға, мұғалім-ұстазға байланысты. Ол өз кезегінде оқу мен тәлім-тәрбие жұмысын жымдастырып, қатар жүргізіп отыруы тиіс. Әрбір жас ұланның өз ұстазына немесе үлгілі үлкендерге еліктейтіні бесенеден белгілі. Сондықтан да ұстаздың адамгершілігі жоғары болғаны абзал. Ол өзінің білік-білімін арттырып, идеялық деңгейін, көзқарасын, іс-тәжірибесін жетілдіріп отыруға тиіс.

Тәрбие жұмысы кез келген жағдайға лайықты жүргізілуі керек. Ол шәкірттің болмысын жан-жақты терең білуге тиіс. Оның мінез-құлықтық тежелуін, әдет- дағдысын жете ұғынып, соған орай қатып, сіресіп қалған тәрбиелік айла-тәсіл қолданбай, керісінше, шәкіртінің сенімді көзқарасын жебеп-демей түсуге, алған ісінің дұрыс-бұрыстығын ажырата білуге, кездескен қиындықты жеңе білуге, келеңсіз мінез-құлықтан арылуына ықпал еткені жөн. Жаттықтырушы шәкіртіне темекі тарту мен арақ-шарап ішудің, есірткіге еліктеудің зиянды екенін айтып, айтып қана қоймай, санасына құйып, осы жаман әдеттің спортпен ешқашан басы піспейтінін аса ұқыптылықпен, нақты мысал келтіре отырып ұғындыруы қажет. Салауатты өмір сүріп, ағзаны зиянды, кеселді дерттен таза ұстағанда ғана, сондай-ақ оқу мен

жаттығуға ынталы, жауапты көзқарас қалыптастырғанда ғана спортта алға қойған елеулі табыстарға жетуге болатынына сенімін арттыру керек. Мінез-құлқы берік қалыптаспаған, көзқарасы тұрақсыз спортшылардың табысқа жетуі уақытша болатынын іс-тәжірибе талай көрсеткен. Оларда «табыстан басы айналу» деген ауру пайда болып, спорттық тәртіпті бұзу жиі байқалады. Соның салдарынан рухани жұтандыққа ұшырап, күш-қуаты тоқырап, спорттан қол үзеді. Тәрбие жұмысында шәкірттермен ортақ әңгіме жүргізіп, немесе, қажеттілік туындаса, жеке-дара әңгімелесіп, оларға ақыл-кеңес берудің, топ алдында лекция оқу, баспасөзде жарияланған қызықты материалдарды оқып беру, ретті кезінде өздеріне оқытудың, көрнекі құралдарды тиімді пайдаланудың, жарасамды әзіл-қалжың, сыни материалдарды оқытып, ой-санасына тәрбиелік түйсік берудің, спорттық разрядтардың белгісін салтанатты жағдайда табыстау мен марапат мадақ, мақтау сәттерінде бұған тәлім-тәрбиелік мен берудің, мәні зор. Сондай-ақ жеңімпаз атанған шәкіртіне сый-сияпат көрсеткенде де оның қызғылықты, тартымды болуына назар аударудың, соғыс, еңбек, спорт ардагерлерімен кездесулер өткізудің пәрменділігі, тиімділігі ерекше. Міне, осындай іс-шаралардың бәрі, тұтастай алғанда, жеткіншектердің, жастардың бойында берік идеялық сенім тудырады, көзқарасын қалыптастырады, рухани байлығын арттырып, жігерін жетілдіріп, спорттық табандылығын, қайсарлығын қайрайды. Олар өзінің іс-әрекетінің маңызды да мәнділігін терең ұғынады. Отан, халық алдындағы төл борышын сезінеді. Өскелең ұрпақ ұстазынан тәлім-тәрбиелік нәр алып, өз қабілетін, білік-білімін бүгінгі таңда алда тұрған міндеттерді шешуге жұмылдыра білуі керек. Олар қоршаған ортада, спорт әлемінде нендей өзгерістер болып жатқанынан жан-жақты хабар алып, солардың аражігін ажырата білуі қажет. Бір сөзбен айтқанда, олар азаматтық парызын өтейтіндей дәрежеде болуы тиіс. Бұған Қазақстанда өтетін кешенді іс-шаралар өзіндік ықпал етеді. Бірақ, олар идеялық жағынан да, тәлім-тәрбиелік жағынан да үлгі аларлықтай дәрежеде ұйымдастырылсын. Осы жерде мектеп пен колледж оқушыларының жазғы, қысқы спартакиадалары мен студенттер универсиадаларының аса мәнді де мағыналы өткізіліп жүргенін айрықша айтар едік. Оны ұйымдастырып, өткізу барысында қазақ халқының тілі мен ғасырлар бойы қалыптасқан салт - дәстүрі, мәдениеті насихатталды, Қазақстандағы ұлтаралық, дінаралық келісімнің халықтар достығының бейнесі спартакиада мен универсиадалардың салтанатты ашылуы, жабылуы қойылымдарына негізгі арқау болды [2]. Осындай шараларды өткізгенде спортшыларға патриоттық-тәлім-тәрбие беру ісі басты назарда ұсталды. Осы мақсатпен Ұлы Отан соғысының, Ауған соғысының, еңбек пен спорттың ардагерлерімен өскелең ұрпақтың кездесулерін ұйымдастыру дәстүрге айналды.

БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫҢ КӘСІБИ МОТИВАЦИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Муханова М.К.

«Педагогика және психология» мамандығының 1 курс магистранты
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау
университеті

Андатпа: Қазақстан Республикасының білім және ғылым саласында кәсіби маман даярлау - білімді ұрпақ пен ұлт болашағының бірден-бір кепілі. Бұл мақалада колледж студенттерінің білікті маман болуы үшін олардың кәсіби мотивациясын қалыптастыру жолдары мен негіздерінің ерекшеліктері көрініс табады.

Тірек сөздер: кәсіптік бейімделу, колледж, мотивация, таным, психология

Қазіргі уақытта білім беру мәселесі - жалпы әлемдік қоғамдастықтың өзекті мәселелердің бірі болуы өркениет дамуының білім беру сапасымен бірден-бір байланысты. ҚР Білім беру мемлекеттік бағдарламасында білім беруді жетілдіру мен оқыту процесіне жаңа акпараттық технологияларын енгізу арқылы сапалы кәсіби мамандарды даярлауды қамтамасыз ету мәселесі қарастырылған.

Адам өмірінде кәсіп таңдау, мамандық меңгеру, кәсіпке бейімделу мәселесі үлкен орын алады. Кәсіпке бейімделу мәселелерін Т.Н. Вершинина, И.К. Кряжева, М.П. Будякова, А.А. Русалинова, Л.М. Митина және т.б. көптеген ғалымдар қарастырған. Олардың айтуынша, кәсіби бейімделуге дайындық, яғни оқу процесі кезінде кәсіпті меңгеру кезеңі мен жас маманның жұмыс ортасына қосылуы, өндірістік практика кезіндегі іс-әрекеті негіз болады. Студент кәсібін меңгеру, кәсіби қалыптасуы кезінде өмірлік, кәсіби жоспарлары өзгереді, жетекші іс-әрекеттері ауысады, тұлға құрылымының қайта құрылу процесі жүреді. Т.А. Кухарева, И. Калайкова, Ю.А. Александровский, М. И. Дьяченко және П.А. Кандыбович еңбектері қазіргі оқу орындарында кәсіби бейімделу себептері мен қиындықтарын зерттеуде мәнді орын алады.

Кәсіптік бейімделу сатысында қоғамның педагогикалық ұжымның және іс-әрекеттің жоғарылап кеткен талаптары тұлғаның колледж қабырғасында қалыптасқан кәсіптік сипаттамалары білімдерімен және іскерліктерімен қайшылыққа түседі. Кәсіптік бірлестікке бейімделе отырып маман тиісті тәжірибелерді өз бойына сіңіреді. Өзі үшін маңызды ортаның талаптарын қанағаттандыруға тырысады.

Осылайша, студенттердің кәсіпке бейімделу ерекшеліктеріне тоқталатын болсақ, олардың кәсіпке бейімделуін анықтау арқылы біз олардың құндылықтарымен де танысуға мүмкіндік аламыз. Кәсіпке бейімделу әр курс студенттерінде әр түрлі болады. ХХІ ғасырдың табалдырығын білім мен ғылым дамуын саралаумен аттауымыз үлкен үміт туғызады. Сондықтан тәуелсіз мемлекетімізге білікті, өз кәсібін терең түсінетін, өзінің іскерлігі мен білімін жан-жақты қолдана білетін мамандар ауадай қажет.

Болашақ мамандарды кәсіби даярлаудың маңыздылығы маманның жеке тұлғасы мен қызметіне деген осы заманғы талаптарымен сипатталады.

Колледждерде болашақ мамандарды түрлі сипаттағы кәсіби, қоғамдық-саяси, әлеуметтік-мәдени қызметтерге даярлайды, оларға белгілі бір көлемде нақты білім беріп қана қоймай, сонымен қатар олардың адамдармен және адамдар үшін жұмыс істей алуын қалайды.

Колледждердегі оқу-тәрбие үрдісін жетілдіру мен мамандарды дайындау сапасын жақсартудағы әдістемелік жұмыстың маңызды екендігін ескеру қажет. Міне, осы мақсаттарды орындау үшін мынандай міндеттер көзделіп отыр: заман талабына қарай ғылыми-техникалық үрдіс талаптарына сай мамандар дайындаудың оңтайлы мазмұнын анықтау; ең тиімді әдістер мен құралдарды жасауды қайта қарастыру; оқу-тәрбие үрдісінің ғылыми дәлелденген материалдық-техникалық базасын жасау және құру; оқу барысында студенттердің шығармашылық белсенділігін арттыру және оларға берілген ақпараттың берік игерілуін қамтамасыз ету; студенттер мен оқушыларды ғылым, техника мен өндірістің қазіргі жағдайына және дидактикалық талаптарға жауап беретін қажетті оқу және әдістемелік әдебиеттермен қамтамасыз ету және т.б.

Білімді жақсарту мен жетілдіру ұмтылысы, кәсіби дамыған біліктілік пен білімді әмбебаптандыру, түрлі білімдерді қалыптастыра алатын қабілеті бар жаңа типтегі маманды, өз ісі маманының негізгі қасиеті сияқты кәсіби бағыттылықтың қалыптасуын ескертеді. Бұның бәрі мамандардан болашақ жұмысына жоғары деңгейдегі даярлықты талап ететіні даусыз.

Сондықтан студенттер үшін негізгі немесе басты іс-әрекет аясы ретінде білім алу жатады, ал жетістікке жетудің негізгі критерийі білімді игеру, жаңалық ашу. Кәсіпке бейімделу мәселесін мемлекеттік деңгейде қолға алған тиімді. Бұл мәселе білім беру стандарттары мен бағдарламаларында және білім берудің жалпы тұжырымдамасында нақтылы қарастырылуы қажет. Бүгінгі таңда аталмыш мәселе жалпылама түрде ғана қарастырылған. Бұған мемлекеттік органдар ғана емес, жекелеген білім беру ұйымдары ат салысуы қажет. Бұл орайда, батыстық стандарттарды бірден қабылдай салмай, өз қоғамымыздың болмысы мен ерекшеліктерін ескергеніміз абзал.

Қазіргі таңда қоғамдық түбегейлі бетбұрыстар тұлға құрылымын психологиялық тұрғыда жаңа сипатта зерттеуді талап етіп отыр. Осы орайда, болашақ мамандарды даярлауға деген көзқарас жаңа сипатқа ие болуда. Оқу орындарындағы кәсіби мамандар даярлау

мазмұнының өзгеруі бүгінгі күнгі кәсіби құндылықтардың даму ерекшеліктерін негіздеуді талап етеді.

Өзін-өзі тәрбиелеу және кәсіби өзін-өзі жетілдіру жұмысына кіріспес бұрын бастаушы мұғалім ең алдымен өз жұмысының қандай бір мерзіміне сараптамасы болуы керек, оның дұрыс бағалануына және өз жұмысын одан әрі жетілдіруге деген жетекшісінің ұсынысы болуы керек.

Өзінің әрекетінің қорытындысын сараптай отырып мұғалім рефлексия жасайды. Онсыз білім беру процесінің заңдылығын түсіну мүмкін емес, педагогикалық шеберлікке бастайтын қозғалыс жоқ. Кәсіби өзін-өзі дамытудың бастапқы компоненті өздігінен білімін көтеру болып табылады.

«Орыс оқытушыларының оқытушысы» деген атақ алған К.Д. Ушинский «оқытушы оқу барысында ғана өмір сүреді» деп санаған, қазіргі кезеңгі белгілі ғалымдардың бірі Д.С. Лихачев жастарға: «Үнемі оқу керек. Барлық ірі ғалымдар тек қана біреуді оқытып қойған жоқ өздері де оқыды. Оқуды тоқтатқан күні - оқыта да алмайсың. Себебі білім үнемі өсіп жетіліп отырады» деген.

Өзін-өзі жетілдіру білімі мен тәжірибесі - өзін-өзі тәрбиелеудің алғышарттарын құрайды, ол өз кәсіби жекелігін дамытудағы үш бағытын меңзейді:

А) өзінің жеке, қайталанбайтын ерекшелігін педагогикалық әрекеттер талаптарына бағыттау;

Б) кәсіби компетенттігін үнемі арттырып отыру;

В) жеке тұлғаның әлеуметтік-адамгершіліктік басқа да қасиеттерін үнемі арттырып отыру.

Кәсіби өзін-өзі тәрбиелеудің басқа да әрекеттер сияқты өзінің негізгі күрделі жүйесі, мотивтері, белсенділік мотивтері бар. Әдетте болашақ мамандардың өзін-өзі тәрбиелеудің қозғаушы күші мен көзі жетілуге деген қажеттілік арқылы түсіндіріледі. Алайда бұл қажеттілік арқылы талаптар арасындағы қарсылықты шешуді құрамайды. Болашақ маманға ұсынылатын талаптар «өзін өзі ынталандырады немесе болашақ маманды осы қарама-қайшылықты шешетін қандайда болмасын әрекетті қолдануға итермелейді».

Кәсіби өзін-өзі тәрбиелеу негізінде келешек маманның әрекеті негізіндегі сияқты мақсат пен мотив арасында қарама-қайшылық туындап отыр. Мотивтің мақсатқа қара жылжуын қамтамасыз ету - өзін-өзі тәрбиелеуге деген нақты қажеттілік деген сөз. Болашақ маманның өзін-өзі тәрбиелеуге деген қажеттілігі одан әрі жеке белсенділігі арқылы көрініп отырады (сенімі, парызын сезіну, жауапкершілік, кәсіби адалдық, дұрыс бағалай білу т.б.).

Студенттердің оқу іс-әрекеті мотивациясының ерекшеліктері:

Мотивация психология ғылымында жеке тұлғаның дамуындағы мінез-құлқы мен іс-әрекеті, әрекеттегі белсенділігін реттейтін фактор ретінде қарастырылады. Ал жеке тұлға іс-әрекеттің қай түрі болмасын, оның мотивациялық ерекшеліктерін ескермей, әлеуметтік психологиялық тиімді өзара әрекет, қатынас жасау мүмкін еместігі белгілі. Әрбір жеке тұлғаның мотивациясы өзіндік сипатқа ие болатындықтан, нақтылы фактілер мен заңдылықтарды талқылауға өтпей тұрып, негізгі ұғымдарды анықтап алу керек. Қазіргі кездегі психология ғылымы мотив, мотивация ұғымдарына әртүрлі анықтамалар береді. Сондықтан бұл ұғымдарды бірегей анықтау белгілі ғылыми мәселе болып табылады. Кейбір авторлар (В.В. Юрчук, М. Кордуэлл) мотив ұғымы арқылы психикалық құбылысты сипаттаса, ал басқалары (А.К. Маркова, В.И. Ковалев) жеке тұлғаның қылықтары мен іс-әрекетті таңдау себептерін түсіндіреді. Сонымен қатар, мотивация қызметі адамды қандай да бір күшке итермелеуші, қозғалмалы күштердің жиынтығы ретінде түсіндіріледі. Бұл күштер адамның ішкі және сыртқы жағында орналасады және оны саналы немесе саналы еемес кейбір іс-әрекеттерге итермелейді. Осыған байланысты іс-әрекет түрткісі мен адамның реакциясы өмірлік тәжірибеге, тәрбиеге, эмоциялық күйіне байланысты адамдар бірдей әрекетке әртүрлі қабылдауы мүмкін. Сондықтан мотивацияның нақты анықтамасын беру керек: «Мотивация - бұл жеке тұлғаны немесе топты ішкі немесе сыртқы әсерлер ықпалынан өз қажеттіліктерін қанағаттандыру және ұйымның мақсатына жету процесі». [1],[2]

Мотивацияның күші- оның құрылымында және оқыту мотивациясының жетекшілігінде, кәсіби құзіреттілікті кәсіби меңгерілуінде. Студенттерді оқыту қызметінде міндетті түрде мотивтік құрылымды білу керек.

Оқу мотивациясының қызметтілігін анализдеуде міндетті түрде басымырақ қозғаушысын анықтай келе, мотивациялық сферадағы адамның барлық құрылымын ескеру керек. М.В.Матюхина оқу мотивациясының қайнар көзін үш мотивке тәуелді деп көрсетті:

Ішкі – танымдық және әлеуметтік қажеттіліктер (әлеуметтік іс- әрекеттерге және жетістіктерге жету ұмтылысы);

Сыртқы - қатысушының өмірлік жағдайымен анықталады; оған талап, нәтижелілік, мүмкіншіліктер кіреді;

Жекешелік - қызығушылықтар, қажеттіліктер, нұсқаулар, өлшемдер және стереотиптер, сонымен қатар өзін-өзі кемелдендіруге ұмтылу, басқа қызмет түрлерінде өзін-өзі тануы.

Оқу мотивациясында ішкі, сыртқы және жекешелік көздерінің әрекеттесуі оқыту қызметі мен оның нәтижесіне ықпал етеді. Бір қайнар көзінің болмауы оқу мотивіне немесе оның өзгеруіне алып келеді.

Мотивацияның атқару тәртібі келесідей психикалық процестерден тұрады: түрткіні қабылдау, оның эмоционалдық бағасының мағынасы, мәнін түсіну және түрткі бағасы, түрткіге көз жеткізу. Мотивтің мазмұны мотив түріне тәуелді. Ішкі мотив мазмұны оқып жатқан материалдың дүниетанымдылығы, сол объектіні практикалық қызметте тану болып табылады. Осы білімді игеру сана- сезімнің туындауын көрсетеді. Сөйтіп, мотив мазмұны - оның әділетті негізі. Субъектілік мотив негізі - тұлғаның дара ерекшелігіне байланысты оқу материалының маңызы.

Мазмұн ұғымы мен мотив бағасы - бұл білім алушы жұмысының ішкі ойы, ол білім мен басқа бір жұмысты тандауда осы білімнен алынған нәтижеге ақы төлеу болып табылады (уақыт, күш).

Мотивке көз жеткізуде нақты және бекітуші күш бар, ол көбінесе оқу процесінде - білімбіліктілікті өңдеуде, анықтауда көрінеді. Жоғарғы қарастырылған белсенділіктің негізінде В.А. Гордашников және А.Я. Осин келесідей мотив топтарын көрсетті:

- коммуникативтік мотив (қарым-қатынас қажеттілігіне байланысты);
- сәтсіздікке ұшырамау мотиві (қызметті орындау кезінде болуы мүмкін сәтсіздіктерге, ұнамсыздықтарға, жайсыздыққа, жазалауға байланысты);
- мотив мәртебесі (жоғарғы әлеуметтік статусқа ие болуға немесе оған қол жеткізуіне байланысты);
- кәсіби мотив (өзі білім алып жатқан мамандығының кәсіби жетекшісі болуына байланысты);
- өзін-өзі қалыптастырудағы шығармашылық мотив (берілген тапсырмаға шығармашылықпен қарауда өз бойындағы қасиеттерімен және өзін-өзі қалыптастыруымен байланысты). [3]

Студенттердің оңды белсенді мотивациясын қалыптастыру үшін, міндетті түрде олардың оқу мотив қозғалысын бақылау керек. Ол үшін міндетті түрде оқу процесінде студенттердің өз ойын, доминантты мотивін қалыптастыру керек. Сондықтан да мотивация туралы мәселе студенттің оқу-танымдық жұмысының сапасының мәселесі.

«Оқытушы – оқушы» жүйесі арасында студент тек басқаратын нысан ғана емес, қызмет субъектісі екендігін ескеру керек, колледждегі оқу жұмыстарына талдау жасауда біржақтылық болуы мүмкін емес, оқу үрдісінің технологиясына назар аудара, мотивацияны да есепке алуымыз қажет. Әлеуметтік психологиялық зерттеу көрсеткендей, оқу жұмысындағы мотивация біржақты емес, ол студенттің жеке ойлау қабілетіне, топтың сипатына, студенттік топтың даму деңгейіне, нақты жағдайларға және т.б. байланысты.

Мотив- нақты әрекеттің себеп психикасының қажеттілікті қанағаттандыру құралы немесе тікелей бағыты. Әртүрлі және нақты адами қажеттілік бар, осы қажеттіліктерді қанағаттандырып, мақсаттарға қол жеткізуге болады. Осы мәселені талдаған зерттеуші

С. Кэррол және Г. Тоси былай деген: «Адамның қажеттілік құрылымы оның әлеуметтік құрылым орнына және бұрынғы алған тәжірибесімен анықталады. Адамдардың арасында олардың өздеріне маңызды әртүрлі қажеттілік бар». [4]

Адам белгілі бір қоғамның мүшесі, ол қандай да болмасын бір іспен айналысады, оның азды-көпті тәжірибесі, білімі, өзіне тән ерекшеліктері болады. Осы айтылғандардың жиынтығы оны жеке адам етеді. Жеке адамның өзіндік ерекшелігі оның дүниетанымынан, сенімінен, талғам, мұратынан, бағытынан, қабілет қызығушылығынан жақсы байқалады. Адамның айналасын қоршаған дүние үнемі өзгеріп отырғандықтан оның түрлі ерекшеліктері, танымдық қызығушылықтарын да дамып өзгеріп отырады. Танымдық іс-әрекеттер адам мақсаттарымен ұмтылыстарының негізі болатын, білімін қалыптастыратын, шығармашылық қызметінің тарихи үрдісі. Ой еңбегімен дене еңбегі арасында танымдық іс-әрекет шығармашылық қабілетін арттыруда жаңалық ашушы мен тудырушы болып табылады.

Ал, таным - рухани өндірістің (ғылым, эстетика, діни, парасаттылық және т.б.) түрлі салаларындағы кәсіби мамандардың ерекше қызметі ретінде көрінеді. Таным - адамның табиғатқа белсенді түрде әсер етуінен, табиғат заттарын өңдеуден, зат қасиетін өндірісте пайдаланудан бағыт алады.

Танымдық қасиеттер - адамның тіл байлығының дамуынан, ойлау қызметінің артуынан байқалады. Егер студенттер өздерінің оқыту процесіндегі бағдарының мәнін, маңыздылығын ұғынып, оның ерекшеліктері мен заңдылықтарын, компоненттерін меңгеруге қажетті білім негіздерін игерсе, онда танымдық қызығушылық пен танымдық іс-әрекеттің маңызы артады.

Аталған тұжырымдарға орай отандық психолог С.М. Жакуповтың «Танымдық іс-әрекет психологиясы» еңбегінде оқу-тәрбие процесінің тиімділік, дәстүрлік оқыту жүйесімен жаңаша оқыту үрдісінде танымдық іс-әрекеттің жолын ұсынды. Ғылыми еңбектерді сараптай келе танымдық іс-әрекеттің жүргізілу жолдарын төмендегідей бағыттарда қарастырған:

Бағыттылық - жеке адамның маңызды қасиеті, адамның қоғамдық тірі ағза ретінде дамуының динамикасы.

Қажеттілік - адамның белгілі бір тіршілікке немесе дамуда бір нәрсені керек етуі.

Мотивтер немесе түрткілер - бұл әрекетке талаптанған немесе ниеттенген белгілі бір қажеттіліктің қанағаттануымен байланысты.

Түрткілер - қажетті қанағаттандыра алатын қабілеттің материалдық немесе идеалдық объектісі және оның қанағаттану қабілетін әкелетін қимыл- қозғалыстар.

Мотивация - бұл түрткілердің біршама тұрақты және қайталанбайтын жүйесі.

Темперамент - индивидтің психикалық әрекетінің жүйкелік динамикалық ерекшелігі жағынан мінездеме беру.

Қабілеттілік - қандай да бір немесе бірнеше әрекетті жемісті атқарудағы психикалық қасиет, өмірдің алдында қалыптасатын негізгі, өзекті қасиеттер.

Мінез-құлық - адамның өміріндегі қарымқатынасты оның барлық қимыл-қозғалыстары мен қылықтарының танылу ерекшеліктері немесе белгілері.

Белсенділік - қоршаған ортадағы ақиқат шындық пен өзара қимылының өлшемі, кез келген әрекеттің немесе қимыл-қозғалысы орындалуындағы өнімділігі және қарқындылығы.

Өзін-өзі реттеу сферасы - жеке адам өзінің жүріс-тұрысы мен әрекетін реттеуге бағытталған.

Талаптану, ниеттену - мінез-құлықтың мотивациялық компонентіне жатқызылады.

Ерік - кедергі қиыншылықты жеңудегі қажеттілік.

Танымдық іс-әрекеттің бағыттылығын сипаттай отырып, бірлескен танымдық іс-әрекеттің тиімділік негіздерін нақты көрсеткен. Адам-өзінің қажеттерін орындау үшін бар мүмкіндігін пайдаланады. Қажеттерін өтеу жолында сыртқы ортаны, табиғатты өзгертуге дейін барады. Қажеттердің өтелуі, өтелмеуі адам психологиясына, оның күйініш-сүйінішіне әсер етеді. Қажеттер орындалу тәсіліне қарай кісіде мазасыздану, не тынышталу, рақат, ләззаттану, не азап шегу сезімдерін туғызады. Қажеттерді өтеу арқылы адам тиісті құралдарды іздестіріп солардың күшімен мақсатқа жетуге тырысады. [5]

А.П. Сейтешев кәсіби бағыттылық тұлға бағыттылығының маңызды қыры болып табылады, өмірлік жолдарын таңдау оқу іс-әрекетінің мотивациялық мазмұнына байланыстылығын атап көрсетті.

В.А. Сластенин өзінің тұжырымдауынша танымдық түрткінің студенттердің оқу-танымдық іс-әрекетіндегі маңыздылығын атап көрсетеді:

- жеке тұлғаның қалыптасуының негізі, ол студенттің әрі қарай дамуының факторы ретінде көрінеді;
- ойлау жүйесін реттеуге әсер етіп, интеллектуалды белсенділігінің көзі болады;
- танымдық тапсырмаларды шешуге, ізденуге шығармашылық күш беріп, білім сапасына, оның тереңдеуіне әсер етеді;
- өздігінен білім алуға ұмтылушылықтың дамуының ішкі шарты болып табылады. [6]

Аталған зерттеулерді қарастыра келе, танымдық түрткілер мен қызығушылықтар студенттердің білімін дамытып, әртүрлі әдістер арқылы әрі қарай жетілдіреді. Яғни, ғылыми танымға, оқу әрекетін білуге, зерттеуге, ізденуге деген қызығушылықтарын туғызады. Ал, өзіндік білім түрткісі - олардың білімін жетілдіру әдістері. Бұл деңгейлер оқушылардың нәтижеге жетуін қамтамасыз етеді.

Студенттердің оқуға деген негізгі екі түрлі мотивтері болады:

- табысқа жету;
- танымдық мотив.

Мұндағы танымдық мотив студенттің оқу-танымдық әрекетінің, оның ішінде ойлау іс-әрекетінің негізін құрап қарастырады. Бұл іс-әрекет проблемалық ситуация кезінде пайда болады да, студенттер мен оқытушылардың қарым-қатынасының дұрыс жағдайда өрбуіне себеп болады. Ал, табысқа жету мотивтері студенттердің оқыту процесінде танымдық және кәсіби мотивтерге бағынышты болады.

Студент тұлғасының дамуы мен қалыптасуы кәсіби бағыттылықтың, оның іс-әрекетіне ықпалын бейнелейді. Өз кезегінде, оқу іс-әрекеті оған болашақ мамандығының жағымды жақтарына әсер етеді. Бағыттылықтың дамуы негізінде, оларды анықтайтын қажеттіліктердің, бағдарлардың, қызығулардың, мақсаттардың, бейімділіктердің, мұраттардың және сенімдердің жиынтығы болып табылатын күрделі құрылым деп саналады.

Тұлғаның бағыттылығының барлық формалары оның іс-әрекетінің мотиві болып саналады, сондықтан ұғынылу дәрежесі бойынша, күші бойынша, энергиясы бойынша ажыратылады. Тілектер ол бағыттылықтың формасы, онда қажеттілікті қанағаттандырудың мүмкін деген жолдары мен объектілер ұсынылады. Өз тілектерінің негізінде адам болашақ әрекетінің мақсатын ұғынады, жоспарлар құрады. Ұмтылулар қажеттілікті сезімдік бастан кешіру болып табылады. Ұмтылу субъектінің басынан кешкен сезімдермен тығыз байланысты, ол мақсатқа жету туралы адамға сигнал береді, қанағаттану не қанағаттанбау сезімін тудырады. Ұмтылуда ерік компоненті қатысады, ол әртүрлі қиындықтарды жеңуге көмектеседі. Қызығу бағыттылықтың танымдық формасы, адамның белсенділігін оятушы ретінде қарастырылады.

Өзін-өзі анықтау деңгейі - жас мамандардың кәсіби қалыптасу уақытымен және кәсіби өсу деңгейімен анықталады. Кәсіби өзін-өзі көрсетудің алғашқы деңгейі - таныстыру және хабардар болу. Бұл - кәсіби іс-әрекеттің элементтерінің жас маманда өзінің кәсіби іс-әрекетінің элементтерінің болуымен сипатталады. Мұндай ерекшеліктер өзін-өзі анықтау деңгейінің жетістігінің критеріі болып табылады.

Екінші деңгей - кәсіби өзін-өзі анықтауды көрсету (дербес іс-әрекетке көшу) функциональдық міндеттерді дербес орындауда оның дұрыстығымен сипатталады. Бұл деңгейге жетудің критеріі болып маманның кәсіби міндеттерді орындаудағы жетістігі болып саналады.

Кәсіби өзін-өзі анықтаудың үшінші деңгейі - кәсіби дербестілігінің толықтығы, яғни жас мұғалімдердің бойында ұғымдардың міндетін жүктеу және жақсы дайындық. Зерттеулер бойынша 82% оқиға 3-4 жылда дербес жұмыс істеуге, ал кейбіреулерінде бұл процес аз

мөлшерде кішкене белгілі бір уақыт аралығына дейін созылады. Бұл жерде мұғалімдердің кәсіби өзін-өзі анықтаудағы тұрақсыздықта кездесетін әлеуметтік-психологиялық факторлар және шағын мотивациялық мақсат бейімделуге ықпал етеді. Кәсіби өзін-өзі анықтаудың бұл деңгейі (үшінші) барлық кәсіби міндеттерді дербес орындаумен және олардың белсенділік танытуымен, шығармашылық тұрғыда келуімен және оқу- тәрбие процесінің сапасын, эффективті жағдайын іс-әрекет тарапынан мектепте педагогикалық ұжымда психологиялық дұрыс климаттың болуымен сипатталады. Бұл деңгейге жетудің критеріі болып іс-әрекеттің сапасы және эффективтілігінің бір-бірімен сәйкестілігінің талаптары мен нормалары болып саналады. Кәсіби өзін-өзі анықтау эффективті түрде практикалық шеберліктерінің қалыптасуына ықпал етеді. Олар толығымен базалық пәндер бойынша кәсіби дайындық деңгейіне тәуелді, сонымен қатар кәсіби белсенділікке (инициатива (бастамашылық), шығармашылық, жаңашылдық), іс- әрекеттің профилі бойынша және танымдық белсенділіктің терең теориялық білімнің негізіне сүйенеді.

Төртінші деңгей - кәсіби шеберлік. Бұл жоғары шарықтаған қоғамдық және кәсіби белсенділік, жауапкершілік, кәсіби өзін-өзі басқара алатын маман болып есептеледі. Деңгейдің жетістігінің критерийі: нормативтерді бәрінен артық санау және іс-әрекеттегі кәсіби шеберлік. Төртінші деңгейге колледжде студенттік өмірдегі 4 жыл бойы дербес жұмыс жүргізген немесе колледжден кейін кәсіби өзін-өзі анықтаған түлектер жетеді. Олар іс- әрекетте өздерін жоғары эффективті белсенділік және шығармашылық негізінде көрсетеді. Студенттің жеке басының қалыптасуы мен дамуына жоғары оқу орнындағы оқу-тәрбие процесінің ерекшеліктері әсер ететінін ескеру қажет. [7]

Әдебиеттер тізімі

1. Юрчук В.В. Современный словарь по психологии. - М.: Современное слово,
2. Ковалев В.И. Мотивы поведения и деятельности. - М.: Наука,
3. Гордашников В.А., Осин А.Я. Образование и здоровье студентов медицинского колледжа. - М.: Издательство Академия Естествознания,
4. Пейсахов Н.М. Прикладная психология в высшей школе. - Казань, 1979.
5. Джакупов С.М. Психологическая структура процесса обучения: дис...док. псих. наук.
6. Сейтешов А.П. Профессиональная направленность личности: (Теория и практика воспитания). - Алма-Ата: Наука,
7. Жарықбаев Қ.Б. Психология. - Алматы, 13. Дьяченко М.И. Психология высшей школы. - Минск.

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ НЕГІЗІНДЕ БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Муханова А.Т.

Бейнелеу өнері және дизайн кафедрасының аға оқытушысы
Педагогика ғылымдарының магистрі
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Түйіндеме: Еліміздегі зияткерлік және шығармашылық тұлғаны жасау мәселесі, ұлттың бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату заманауи қазақ қоғамының өзекті міндеттерінің бірі. Қазіргі уақытта «педагогикалық технология» ұғымы әр түрлі түсіндіріледі. Педагогикалық білім берудің заманауи тенденциясы болашақ мұғалімдердің іс-әрекеттерін қалыптастыруға үлкен талаптар қояды. Мұғалімдердің инновациялық іс-әрекетінің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі -маңызды мәселелердің бірі деп қарастырылады.

Кілт сөздер: Кәсіби біліктілік, педагогикалық іс-әрекет, жаңашылдық, жаңа технологиялар, нарық.

Аннотация: Проблема формирования в нашей стране интеллектуальной и творческой личности, повышения конкурентоспособности нации является одной из актуальных задач современного казахстанского общества. В настоящее время понятие «педагогическая технология» трактуется по-разному. Современное направление педагогического образования предъявляет большие требования к формированию деятельности будущих учителей. Овладение научно- педагогическими основами инновационной деятельности педагогов считается одним из важных вопросов. инновационной деятельности педагогов считается одним из важных

вопросов.

Ключевые слова: профессиональные навыки, педагогическая деятельность, инновации, новые технологии, рынок.

Бүгінгі күні еліміздің әлемдік біртұтас білім кеңістігіне ену жағдайында мамандар дайындау сапасын арттыру білім беру жүйесінің ең маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Қоғамдағы үдемелі өзгерістер педагогикалық білім беру жүйесінде болашақ мұғалімдерге жаңа кәсіби ойлауды қалыптастыруды көздейді [1]. Заманауи қоғам бәсекеге қабілетті, шығармашыл, жаңа өзгермелі жағдайларға тез бейімделуге дайын, өзін-өзі дамытатын, өз бетінше шешім қабылдай білетін азаматтарды тәрбиелеуге қабілетті, кәсібилігі жоғары мұғалімдерді қажет етеді. Осы қоғамдық сұранысқа сәйкес лайықты маман дайындауда ең бастысы олардың кәсіби шыңдалуына басымдық берілуде. Жоғары педагогикалық білім берудің маңызды құрамдас бөлігі - болашақ мұғалімдердің инновациялық технологиялар негізінде кәсіби білігін арттыру болып табылады. Қоғамның саяси, әлеуметтік-экономикалық, техникалық және мәдени дамуында білім беру жүйесінің рөлі өте жоғары екені белгілі. Тек осы білімділік қуаты ғана мемлекетіміздің лайықты бейнесін және әлемдік қауымдастықтағы орнын қамтамасыз етеді, қоғамдағы әрбір адамның және халықтың әлемдегі статусын анықтайды. Ал, жоғары мектеп интеллекттік, ғылыми және мамандық қуаттың басты қозғаушы күші болып табылады. Еліміздегі зияткерлік және шығармашылық тұлғаны жасау мәселесі, ұлттың бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату заманауи қазақ қоғамының өзекті міндеттерінің бірі болып отыр. Осы тұрғыдан келгенде болашақ мұғалімдердің іс-әрекетін қалыптастыру мазмұны ең алдымен іс-әрекет негізінде толықтырылумен байланысты деуімізге болады [2,45-6]. Бұл әсіресе бүгінгі күнгі нарық заманындағы өте өзекті мәселеге айналып отыр. Педагогикалық іс-әрекет - мақсатты бағытталған адам іс-әрекетінің ерекше түрі, себебі мұғалім өзінің алдына белгілі бір мақсат қоймауы мүмкін емес. Кең мағынада педагогикалық іс-әрекет жинақталған адамзат тәжірибесін болашақ ересектерге беру мәңгі әлеуметтік функциясын орындауға бағытталған. Осыдан шығатыны педагогикалық іс-әрекет адам баласын қоғамдық өмірге кірістіру бойынша ерекше, әлеуметтік және тұлғалық детерминацияланған іс-әрекет. Бүгінгі білімгер - ертең білімді ұстаз, тағылымды тәрбиеші, басқадан ойы озық тәлімгер болуы маман болып қалыптасудың баспалдақтарында басталады. Еліміздің тәуелсіздік алғаннан кейінгі білім саласындағы туындаған қиындықтар ұстаздар қауымын тығырыққа тіреп, дағдарысқа әкелді.

Бұл дағдарыстан шығу үшін педагогтар бас қосып, қиыншылықтан шығу мәселелерін біріге қарастырды. Республикамыздағы белсенді, ізденіс үстіндегі оқытушылар өз қолдаушыларымен бір ұжым болып, ынтымақтастық педагогикасының аясында біріге қызмет етуге ынта білдірді. Олардың ерекшеліктері: біріншіден, жаңашылдық жолындағы авторлық курстар мен ғылыми-әдістемелік семинарлар, конференциялар ұымдастыру арқылы білім беру мазмұнын тереңдетумен айналысатын даму деңгейі жоғары дәрежедегі топ. Екіншіден, өзін-өзі жетілдіруші, қалыптастырушы, басқарушы жаңашыл жүйе. Үшіншіден, әр аймақтан ерікті түрде жаңашылдық ілімін қолдаушы, сыннан өткізуші, таратушы креативті оқытушылар тобы - жаңа үдерісті толық іске асырушы жаңашыл топ. Педагогикалық білім берудің заманауи тенденциясы болашақ мұғалімдердің іс-әрекеттерін қалыптастыруға үлкен талаптар қояды [3,45-6].

Алайда болашақ мұғалімдерді қалыптастыру процесінің өзгермейтінділігі - жоғарғы мектепке қойылатын басты міндеттердің бірі, өйткені, бүгінгі күнгі педагог жан-жақты, инновациялық білімдермен қаруланған болуы тиіс. Мұндай сипаттағы білім тұлғаның бүкіл өміріндегі қоршаған ортамен ақпарат алмасуымен жүретін тұлға қалыптастырудың үнемі жалғасын тауып отыратын процесі болып табылады. Бүгінгі күнгі іс-әрекеті

қалыптасқан мұғалім дегеніміз мұғалімдердің өздерінің шығармашылық ғұмырында жасайтын әрбір іс-әрекетінің «акме» деңгейінде болуын айта аламыз. Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіз мемлекет екендігін бүкіл әлемге дәлелдеді. Ендігі басты мақсат - осы мемлекеттің өркендеп өсуі, халықтық әлеуметтік, экономикалық жағынан кемелденуі болып табылады.

Мемлекеттің әлеуметтік, экономикалық өсіп-өркендеуінің түпқазығы - білім мен ғылым екендігі даусыз [2,23-6]. Бүгінгі заманда жаңа компьютерлік технологияларды енгізумен бірге «технология» деген ұғым жиі кездеседі. XX ғасырдың 60-шы жылдарындағы АҚШ пен Англияда пайда болып, содан бұл термин өмір қажеттілігіне байланысты дүниежүзіне таралып кетті. Педагогикада бұл ұғым оқушылардың аз ғана күш жұмсап, ең жақсы жоғарғы нәтижеге жетудің тиімді принциптері мен әдістерін анықтауға бағытталған. Егер материалдық өндіріс саласында еңбек затын бірте-бірте терең меңгеру негізінде еңбек өнімінің өсуіне әкелетін жаңа технологиялар жасалса, ол білім беру саласында басқаша, технологиялар ұстаз іс-әрекетінің жеке жақтарына сай жасанды, қолдан істелген конструкциялар ретінде жасалынады. «Технология» деген термин гректің түп тамыры «*techne*» - өнер, шеберлік, кәсіп және «*iodos*» - ғылым, білім деген сөздерінен шыққан. Екі түп тамырының бірлігін шеберлік туралы ғылым немесе білімді беретін деген сөзді құрайды. Ол өндірістік үдерістерді жүргізудің тәсілдері мен құралдары туралы білімдер жиынтығы. Қазіргі уақытта «педагогикалық технология» ұғымы әр түрлі түсіндіріледі. Жаңа педагогикалық технология деген не? Ол үшін алдымен «техника», «технология» терминдерінің мағынасын түсініп, тереңінде не жатыр, соны ақылмен аңғаруымыз қажет. Ол үшін әлемдік педагогикалық тәжірибеде «технология» ұғымының тарихына көз жүгірткеніміз жөн.

«Техника» терминінің екі мағынасы бар екені айқын:

- біріншісі - өндіріс құралдарының жиынтығы;
- екіншісі - бір істі орындағанда қолданылатын тәсілдер жинағы. «Технология»

термині сол тәсілдер жүйесі (ілім) деген мағынаны білдіреді .

Бүкіл дүниежүзілік білім беру кеңістігіне кіру мақсатында қазіргі кезде Қазақстанда білімнің жаңа жүйесі құрылуда. Бұл үрдіс педагогика теориясы мен оқу- тәрбие үрдісіне нақты өзгерістер енгізумен қатар елімізде болып жатқан түрлі бағыттағы білім беру қызметіне жаңаша қарауды, қол жеткен табыстарды сын көзбен бағалай отырып, саралауды, жастардың шығармашылық әулетін дамытуды, мұғалім іс-әрекетін жаңаша тұрғыда ұйымдастыруды талап етеді. Келер ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруде мұғалімдердің инновациялық іс- әрекетінің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі -маңызды мәселелердің бірі. Қазіргі кезде егемен елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Бұл педагогика теориясы мен оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр: білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің жаңа мазмұны пайда болды [4,144-6]. Қазіргі қазақстандық білім беру кеңістігіндегі түбегейлі өзгерістер - тарихи объективті процес. Білім беру саласын реформалаудағы мақсат - білім беру жүйесін қайта қарап, оқушылардың шығармашылық бейімделуіне қарай бағдарлы, сатылы білім алуларына жағдай жасау болып табылады.

Бүгінгі таңда оқушының білім сапасын бұрынғыдай білім, білігі және дағдысымен өлшеу жеткіліксіз. Қазіргі талап - білім сапасы оқушының алған білімін жеке басын әрі қарай дамытуына, тұлға ретінде қоғамның өркендеуіне пайдалана білуімен өлшенеді деп тұжырымдалады. Инновация дегеніміз (латын сөзі *in* - в, *novus* - жаңа) - жаңа мазмұнды ұйымдастыру, ал жаңалық енгізу дегеніміз - тек қана жаңалық енгізу, ұйымдастыру, яғни, инновациялық процесті мазмұнды дамыту, жаңаны ұйымдастыру, қалыптастыруды анықтайды, ал «жаңаша» деп жаңаның мазмұны, оны енгізудің әдіс-тәсілі мен технологиясын қамтитын құбылысты түсінеміз. Инновациялық технологияларды тиімді қолдану - болашақ мұғалімдердің шығармашылық іс-әрекетін қалыптастыруға негіз болады. Бүгінде болашақ мұғалімдердің шығармашылық іс-әрекетін қалыптастыруда көптеген инновациялық технологиялар бар, оларға: миға шабуыл, ТРИЗ, жобалау технологиясы, ойын технологиясы, кейс-стади және т.б. технологиялар жатады [5,208-6]. Болашақ мұғалімдердің шығармашылық іс-әрекетін қалыптастырудың бір көрінісі - сабақтарда оқытудың технологияларын тиімді қолдана білуі.

Осылайша, жоғарыда аталған технологияларды пайдалану арқылы болашақ мұғалімдердің шығармашылық іс-әрекетін қалыптастыруға мүмкіндік аламыз. Болашақ мұғалімдердің іс-әрекетін қалыптастыру мәселелерін шешу, психологиялық-педагогикалық

ғылымдардың озық жетістіктерін қолдану, оның ішінде инновациялық технологияларды қолдану, болашақ мұғалімдердің білім беру тәжірибесіне инновациялық оқыту технологиясын ендірудің тиімділігін жоғарылатуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы Астана, Ақорда, 2007 жылғы шілденің 27-сі. № 319-III ҚРЗ
2. Таубаева Ш. Введение в методологию и методику педагогического исследования: учебное пособие. - Түркістан: «Тұран» баспасы, 2017. - 190 с.
3. Тұрғынбаева Б.А. Ұстаздық шығармашылық. - Алматы, 2022. - 236 .
4. Өстеміров К. Қазіргі педагогикалық технологиялар мен оқыту құралдары: Оқу құралы: -Алматы: ЖШС «КАЗПРОФТЕХ», 2017. -144 б.
5. Еркибаева Г.Г., Оқыту үрдісіндегі жаңа технологиялар: теория мен практика: Оқу әдістемелік құрал. -Алматы: гигатрэйд, 2020. - 208 б.

«МӘДЕНИЕТ» ҰҒЫМЫНЫҢ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ

Мухамбеталиев А.К.

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Аннотация: В данной статье изложены сущность и содержание понятия культуры, научные труды ученых, которые дали понятие культуры и определения в нормативном документе. Также были рассмотрены типы и критерии культуры. Выявлена сложная и многоуровневая структура культуры, многообразие ее функций в жизни человека и общества.

Ключевые слова: культура, духовная культура, материальная культура, мировая культура, массовая культура.

Қай халықтың болмасын өзге жұртқа ұқсамайтын, бөлек болмыс-бітімін даралап, өзіндік тағдырын айқындайтын басты белгісі - ол мәдениеті. Мәдениет - ұлттың бет-бейнесі, рухани болмысы, жаны, ақыл-ойы, парасаты. Өркениетті ұлт, ең алдымен, тарихымен, мәдениетімен, ұлтын ұлықтаған ұлы тұлғаларымен, әлемдік мәдениеттің алтын қорына қосқан үлкенді-кішілі үлесімен мақтанады. Солай тек өзінің ұлттық төл мәдениеті арқылы ғана басқаға танылады.

Қазақстан Республикасының «Мәдениет туралы» Заңында «мәдениет - жеке адамның жарасымды дамуына, Қазақстан Республикасы азаматтарының патриотизмін тәрбиелеуге және эстетикалық қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыруға бағытталған мәдени құндылықтар жиынтығы, ал мәдени құндылықтар - тарихи, көркем, ғылыми немесе өзге де мәдени мәні бар, зайырлы және діни сипаттағы материалдық және материалдық емес құндылықтар» деп анықтама берілген [1].

Мәдениет - халықтың мыңдаған жылдар бойындағы шығармашылығы, онда қауым мен жеке адамның рухани ізденісі, халықтың даналығы мен адамгершілік нышандары жинақталады. Адамзаттың рухы мен келбеті, оның ерік бостандығы мен тарихи зейіні, философиялық жүйелері мен рәміз таңбалық өсиеттері, орын толмайтын шығындары мен өмірлік сабақтары, діні мен тілі, мұраты - осының бәрі мәдениетпен біте қайнасқан [2].

Мәдениет туралы ххғ. Гуманисі Альберт Швейцер былай дейді: «Мәдениет дегеніміз адам баласының және бүкіл адамзаттың прогресінің жиынтығы, ал бұл прогресс индивидтің рухани жетілуге ықпал тигізуі тиіс. Өйтпеген жағдайда, бұл прогресс мәдениетке апармайды» [3]. Яғни бұл прогресс адам баласының рухани жетілуінің белгісі болып табылады. Прогресс дегеніміз тек ғылыми техникалық прогресс емес, керісінше, рухани дүниенің, қазынаның, құндылықтың, болмыстың өркендеуі болуы тиіс.

Мәдениет - адамды қоршаған әлеммен байланыстыратын құндылықтар жүйесі. Бұл тұлғааралық қатынастар нәтижесінде пайда болған ерекше құбылыс. Адамдар қоршаған

ортаға, оның әлеуметтік және мәдени негіздеріне әсер етеді. Мәдениет кез- келген қоғамның өміріндегі маңызды элемент және тарихи мұра болып табылады. Осыған байланысты ұлттық мәдениет - бұл халықтың мыңжылдық тарихы, оның құндылықтар жүйесі, белгілі бір тарихи кезеңде болып жатқан оқиғаларға философиялық көзқарастар. Басқа салалар сияқты, бұл әр халықтың менталитеті мен рухани байлығын айқын және нақты көрсететін мәдениет.

Мәдениет әлеуметтік құрылымдардың, топтардың, тектердің, таптардың, ұлттардың, жеке тұлғалардың өмір сүру жағдайлары мен қажеттіліктеріне сәйкес пайда болады және қалыптасады. Бұл қажеттіліктер қоғамдық прогреспен, оның дамуымен тығыз байланысты. Осылайша, мәдениет әлеуметтік құрылымдардың, жеке тұлғалардың қажеттіліктері мен қажеттіліктеріне сәйкес дамиды.

Қоғамда адамның қалауынан тыс мәдениет қалыптаспайды. Ұлттық мәдениетті зерделеу, оның бағалары Ш.Уәлихановтың, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев, А. Байтұрсынов, Ж. Аймауытова, М. Жұмабаева [4,5,6].

Зерттеуші ғалымдар М.О. Әуезов, Е.Б. Бекмаханов, М. Ғабдуллин, С.А. Қасқабасов, А. Марғұлан, Б. Байжігітов, Н. Сәрсенбаев және т. Б. Еңбектерінде бұл мәселелер одан әрі дами түсті. Мәдениет - бұл адамның құндылықтар жүйесі. Әр халықтың бала тәрбиесінде өзіне ғана тән өзіндік ерекшеліктері, құндылықтары қалыптасады. Адам өмірі үшін құндылықтардың маңыздылығы, әлеуметтік сипатқа ие болу олардың рухани және адами табиғатына ерекше назар аударуға мүмкіндік береді. Мәдениет - бұл қоғамның қозғаушы күші, оның дамуы қоғамның өзін алға жылжытатын әлеуметтік фактор.

Мәдениеттің философиялық сипаттамасын оның құрылымы арқылы көруге болады. Ресми әдебиетте «саяси мәдениет», «экономикалық ойлау мәдениеті», «адамгершілік мәдениеті», «тәрбие мәдениеті», «ұлтаралық қатынас мәдениеті» деген көптеген мәдениетке қатысты сөз тіркестері кездеседі [7]. Олардың әрқайсысы, жекелеп алып қарағанда, философиялық мәселелер. Басқаша айтқанда, философия мен мәдениеттің арақатынасы қоғамның рухани өмірінде орын алатын келелі, күрделі құбылыс екенін бөліп қарау қажет.

Қазіргі таңда ғаламшарымызда тұратын халықтардың ұлттық мәдениеттерінің ең үздік жетістіктерінің синтезі ретінде «Әлемдік мәдениет» ұғымы қалыптасуда. Ұлттық мәдениет өз кезегінде сәйкес қоғамның әртүрлі әлеуметтік топтары мәдениетінің синтезі болады. Ұлттық мәдениеттің өзінділігі, оның белгілі қайталанбас ерекшелігі және өмір мен қызметтің рухани және материалдық сфераларында байқалады.

Мәдениет нақты түрлерге бөлінеді. Адам қызметінің алуан түрін есепке алу осылай бөлуге негіз бола алады. Осыдан материалдық және рухани мәдениет бөлініп шығады. Материалдық мәдениет ең алдымен материалдық өндіріс сферасы мен оның өнімдері - техниканы, технологияны, байланыс және коммуникация құралдарын, өндірістік ғимараттар, жолдар мен көлікті, тұрғын үйді, тұрмыстық заттар мен киімді қамтиді.

Рухани мәдениет рухани өндіріс сферасынан және оның нәтижелері - дін, философия, мораль, өнер, ғылымнан құралады. Рухани мәдениеттің ішінен көбінесе өнер мен ғылым туындыларынан құралатын көркем мәдениетті арнайы бөліп көрсетеді.

Материалдық және рухани мәдениет арасында терең бірлік бар, өйткені олардың екеуі адам қызметінің нәтижесі болып табылады, оның бастауында рухани басы - адамның материалдық формаға айналдыратын идеясы, жобалары, ойлары тұр.

Мәдениет нормалары - нақты үлгілер, мінез-құлық пен әрекет ережелері. Олар қоғамның үйреншікті танымында қалыптасады, бекітіледі. Осы деңгейде мәдени нормалардың қалыптасуында дәстүрлі және аңдаусыз сәттер үлкен рөл атқарады. Қабылдау дәстүрлері мен тәсілдері жылдар бойы қалыптасып, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырған. Мәдени нормалар идеологияда, этикалық ілімдерде, діни тұжырымдарда іске асырылған.

Мәдениет, негізінен, қарқынды түрде қоршаған ортаны, қоғамды, адамзаттың өмір сүру салтын өзгеріске ұшырата алады, сондықтан да ол өмір сүрудің шығармашылық факторы ретінде және қоғамдық жаңа өзгерістердің шексіз қайнар көзі ретінде бағаланады. Осыдан мәдениеттің потенциалын, оның ішкі байлығын іздеп табуға және оның мүмкіндіктерін жүзеге асыруға деген құлшыныс туындайды. Адам баласы мәдениетті өзінің ішкі потенциалын

жүзеге асыруы мен өзінің жеке ерекшелігін атап көрсетуінің құралы ретінде қарастыра отырып, мәдениеттің тарихи үдерістерін және адам баласына позитивті әсер ететін жаңа түпсіз, шексіз импульстарын көруге болады.

Мәдениет адамзат әрекетінің нәтижесі болып табылатындықтан адамдар жиынтығынсыз тіршілік ете алмайды. Бұл жиынтық, тұтастық мәдениет субъектісі және оның жаратушысы, сонымен қатар мәдениет тасымалдаушысы болып табылады. Сондықтан жеке адам баласы өз-өзін әрдайым тек ұлттық нышандарға негізделген нормалар жүйесімен ғана тәрбиелемеуі тиіс, ол керісінше, жалпы адами қасиеттерді дәріптейтін, арттыратын нормалар жүйесімен де тәрбиеленуі тиіс. Бұл - адамгершіліктің басты бағыты. Өйткені оқшауланушылық менмендікке, рухани және материалды дағдарысқа әкеледі. Адамзат бір-бірінің өмір сүре алмайды, оларға әрдайым қарым-қатынас қажет. Қарым-қатынас арқылы адам баласы ұлт, мемлекет өзінің табиғатын, мәнін, «Менін» анықтап, танып, оны ары қарай өсіріп, дамытып отырады. Мәдениеттің басты қызметі - бұл адамзатты адамгершілікке тәрбиелеу болып табылады.

Адамзаттың даму тарихы бірнеше уақыт кезеңдерін басынан кешірді және әр кезең адамзатқа үлгі-өнеге, сабақ болар оқиғаларға толы. Мәдениет осы әр уақыт кезеңінде өзіндік ерекшеліктерге ие болып отырады. Осындай күйлерге ие болған мәдениетті әмбебап мәдениет деп атайды.

Мәдениеттің қалыптасуы - бұл абсолюттік дамудағы ашық тұтастық. Ендеше, мәдениет өркениеттің қуаттылығы негізінде жетіліп, дамып, жүзеге асуы қажет. Ал адамзаттық мәдениет заңдылығы мен тұтастық бірлігі ерекше дүниелер болып есептелінеді. Мәдениет тұтас және әр алуан, ерекше мәдениеттердің көпжақтылығы біртұтас адамзаттық мәдениеттердің болмыстық тәсілі болып табылады. Демек, мәдениеттің өркениет негізінде дамып, жетілетіндігі даусыз. Ерекше мәдениеттер ғана өзекті, әрі оқшауланған.

М.М.Бахтиннің пікірінше, «бөгде мәдениет - тек өзге мәдениеттің алдында ғана өз мәніне тереңірек үңілуге тырысады». Яғни бір мәдениеттің ерекшелігі екінші бір мәдениет арқылы танылмақ. Бір мән екінші бір өзге, бөгде мәдениетпен кездесіп, сұхбаттасу және жанасу арқылы өзінің шынайы табиғи мән-сырын ашады. Нәтижесінде олардың арасында мәдениеттердің біржақтылығын, оқшаулығын, игеретін диалог, яғни сұхбаттастық пайда болады[8].

Қорытындылай келе, мәдениеттің әлеуметтік рөлінің маңызы зор екенін байқадық. Яғни, мәдениет адам баласының жабайылық пен тұрпайылыққа, еріншектік пен зұлымдылыққа, менменшілдік пен жауапкершіліксіздікке жол бермейді. «Қай елдің мәдениеті мықты дамыса, сол елдің еңсесі де биік болады» - дегендей әрбір азамат мәдениетімізді ұлықтап, еліміздің дамуына өз үлесін қосады деп сенеміз.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының «Мәдениет туралы» Заңы, 2006 жылғы 15 желтоқсандағы №207 Заңы.
2. Философиялық энциклопедия. - Алматы: ІБВН - 978-601-304-004-2 © Лантар Трейд, 2021. - 367 б.
3. Швейцер А. Мәдениет және этика. М. Прогресс, 1973.
4. Уәлиханов Ш. Қазақтардың этнографиялық мұрасы. Астана, Алтын кітап, 2007.
5. Алтынсарин Ы. 3 томдық таңдалған шығармалар.- Т.2.- Алматы, 1976.
6. Құнанбаев А. Таңдаулылар. Ред. Н.Л. Соболев. - Алма-ма: Гуд.Жарық., 1945.
7. Қазбеков Н.А. Мәдениет және мәдениеттанулық концепциялар. Қарағанды: Болашақ-Баспа, 2003. 132-б.
8. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. - М.: Художественная литература, 1979. - 412 с.

ЖАҢА ҚАЗАҚСТАНДА БІЛІМ МАЗМҰНЫН ЖАҢАРТУ-ЗАМАН ТАЛАБЫ

Мустажапова А.Б.

Қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі. Педагог-зерттеуші
№4 Ю.Гагарин атындағы жалпы орта мектебі

А.Құнанбаевтың жетінші қара сөзіндегі «Жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады. Біріншісі – ішсем, жесем, ұйықтасам деп тұрады. Екіншісі – көрсем, білсем деп, ер жетіңкірегенде ит үрсе де, мал шуласа да, «ол неге өйтеді?», «бұл неге бүйтеді?» деп көзі көрген, құлағы естігеннің бәрін сұрап, тыныштық көрмейді», – деген ой тұжырым оқушының биік танымдық қабілет, тұрмыс-тіршіліктің сырын ұғуға талпыныс баланың ерте жасынан туындайды екен. Сондықтан оқушыны ізденушілік, зерттеушілікке баулу бастауыш сыныптан басталуы тиіс.

Өйткені оқушысының түрлі сөздіктер мен қызықты әдебиеттерді іздеп табуға, оқып танысуға деген құштарлығы басым болады. Баланы ізденушілікке баулу, оған зерттеу дағдысы мен білігін игерту бүгінгі білім беру саласының маңызды міндеті болып саналады.” Өткенге қарап басымызды иеміз, ертеңге қарап білек сыбанамыз” демекші, бүгінгі бала – ертеңгі азамат. Сондықтан қазіргі мектептің басты мақсаты – баланың табиғи күштері мен мүмкіншіліктерінің ашылуына қолайлы жағдай жасау. Білім беру мазмұнын жаңарту, үздіксіз білім беру жүйесін дамыту – бүгінгі күннің басты талабы. Қазіргі кездегі білім беру ісінің негізгі нысаны жас ұрпақтың біліктілігін ғана қалыптастырып қоймай, олардың бойында ақпаратты өздері іздеп табатын және талдай алатын, сонымен қатар оны ұтымды пайдалана білетін, жылдам өзгеріп жатқан бүгінгі күнге лайықты өмір сүріп, қызмет етуге қабілетті тұлғаны қалыптастыру болып отыр. Бәсекеге қабілетті жетілген тұлғаны қалыптастыру үшін оқушыны ізденушілікке, өз бетінше жұмыс жасауға, бақылау мен зерттеуге, зерттеу нәтижелерін жинақтап, қорытынды жасай білуге үйрету бастауыш сыныптан басталуы қажет.

Оқушының танымдық өзгертушілік әрекеті зерттеушілік деп аталатын әдістің көмегімен жүзеге асырылады. Шығармашылық қабілетті дамытудың құралдары мен түрлі жолдарының арасында оқушының өзіндік зерттеу тәжірибесі өте тиімді болып табылады. Зерттеушілік білігі мен дағдылары бүгінгі күні ғылыммен айналысатын адамдарға ғана тән емес, түрлі саладағы әрбір адамның әрекетіне қажет. Зерттеуші-оқушы өзінің табиғатынан зерттеуге бейім келеді. Білуге құмарлық, бақылау жасауға, өзінше эксперимент жүргізуге талпыныс – баланың балалығымен бірге жүретін процесс. Зерттеу, іздеу белсенділігі – баланың жаратылысына тән табиғи құбылыс. Зерттеушілік әдісін қолдану қажеттігі оқушының білім алу процесінде қоршаған ортасына қызығушылығымен, сүйіспеншілікпен қарауымен түсіндіріледі. Оқушының өз бетінше зерттеу жүргізуі оның жеке талабын қанағаттандыруға, көкейінде жүрген сұрақтарға жауап табуға үлкен ықпал етеді. Одан басқа зерттеу жүргізу интеллектуалдық және шығармашылық қабілеті мен ойлау, зерттеу білігінің дамуына мүмкіндік туғызады. Оқушы өз бетінше зерттеу жүргізу арқылы қоршаған ортасын тани алады, жаңа білімді дайын күйінде емес, өзі үшін жаңа білім ашады. Соңғы он жылдықтан бастап, оқушылардың зерттеушілік, ізденушілік, жобалау әрекеті біртұтас жүйе ретінде құрылды. Ал бүгінгі күні бұл әдістеме оқытудың күзіреттік тәсілі жағдайында ерекше қажеттілікке ие. Жоба латын тілінен аударғанда «алдын ала» деген ұғымды береді. Зерттеу күнделікті қолданыста адамның танымдық әрекет түрлерінің бірі ретінде жаңа білімді игеру қабілетімен түсіндіріледі. Зерттеушілік оқыту- баланың қоршаған ортасын өз бетінше танып білуге деген табиғи ынтасы негізінде құралған оқытудың негізгі тәсілі. Зерттеудің жобалаудан айырмашылығы мынада. Зерттеу алдын ала жоспарланған нысанды құруды көздемейді. Ол белгісізді іздеу, жаңа білімді іздеу процесі. Бұл – адамның танымдық әрекеттерінің бірі. Осылайша, жобалау мен зерттеу басынан-ақ әрекет түрлерінің бағыттары, мәні мен мазмұны жағынан түрліше. А.И.Савенков «Жобалау мен зерттеу бағыттылығы, мен мағынасы және іс-әрекетінің мазмұны бойынша әртүрлі» -, деп атап көрсетті. Дегенмен жобалар әдісі мен зерттеу әдістерінің негізіне мыналар жатады:

- оқушының танымдық білігі мен дағдысын дамыту;
- ақпараттық кеңістікте бағдарлай алу білігі;
- өз білімін өздігінен құрастыра алуы;
- ғалымның әр саласының білімдерін кіріктіре алу білігі;
- сын тұрғысынан ойлай алуы;

Екі әдіс те оқушылардың өзіндік әрекетіне бағдарланған (дербес, топтық, жұптық), оны арнайы бөлінген уақыт аралығында (сабақтың бірнеше минуттарынан бастап бірнеше апталар мен тіпті айлар аралығында) орындайды. Жобалау технологиясы және зерттеушілік әрекет технологиясы төмендегілерді қамтиды:

-кіріктірілген білім мен оны шешудің зерттеушілік ізденісін талап ететін проблеманың болуы;

- алынатын нәтижелердің практикалық, теориялық, танымдық маңыздылығы;
- оқушының өзіндік әрекетін;
- жобаның мазмұндық бөлігін оның кезеңдік нәтижелерін көрсете отырып құрылымдау;
- зерттеу әдістерін қолдану, яғни проблеманы және одан туындайтын зерттеу әдістерін

анықтау; зерттеу әдістерін талқылау, ақпарат жинау, соңғы нәтижелерді рәсімдеу; алынған өнімнің тұсауын кесу, талқылаулар мен қорытындылар.

Дарындылықтың табиғаты шексіз. Осы дарындылық пен шығармашылықты дамытудың түрлі жолдарының ішінде баланың өзіндік зерттеу тәжірибесі ең тиімді болып есептеледі. Зерттеушілік, ізденушілік – бала табиғатына тән құбылыс. Білуге деген құштарлық, бақылауға тырысушылық тәжірибеден өткізуге дайын тұру, әлем туралы жаңа мәлімет жинауға талпынушылық қасиеттер балаға тән дәстүрлі мінез. Зерттеу жұмысымен айналысу, шығармашылық жоба жазу оқушының аналитикалық ойлау қабілетін дамытады, шешім қабылдай алу қабілетін қалыптастырады. Оқушыны ізденушілікке баули отырып, ғылым мен техниканың жетістігіне сәйкес армандарына жетуге, өз жолдарын дәл табуға көмектеседі.

Зерттеу түрлері:

- 1) теориялық 2) фантастикалық 3) эксперимент

Теориялық – зерттеу мәселелерін теориялық талдау. Мәселелердің маңыздылығын, оның ерекшеліктерін, осы тақырып бойынша әртүрлі көзқарастарды сипаттау, сондай-ақ оның бүгінгі таңдағы шешілу жолдары. Осының барлығы зерттеу бөлімінің 1-теориялық мазмұнын құрайды.

Фантастикалық өмірде болмайтын фантастикалық құбылыстар мен заттар жөнінде.

Эксперименттік – өзіндік байқаулар мен эксперименттерді жүргізуді талап етеді. Балалар үшін ең қызықты эксперимент – нақты заттарға және олардың қасиеттеріне жасалған тәжірибелер. Оқушыларға әр түрлі тақырыпты беруге болады. Экспериментальді (практикалық бөлім) зерттеу мәселелер мәнісін түсіндіретін немесе оны шешуге мүмкіндік беретін ғылыми әдістерді пайдалануды болжайды. Зерттеу жұмыстарының бұл кезеңі маңызды болып табылады, бұл кезеңде жоба авторы өзінің шығармашылық мүмкіндігін көрсете алады. Бұл кезеңде эксперименттер, байқау, сауалнама, әңгімелесу, сұрақ қою, интервью алу т.б. зерттеу әдістері пайдаланылады. Ғылыми зерттеуді жүргізу кезінде дұрыс ақпарат алу үшін бір емес, бірнеше әдістер жиынтығы қолданылады.

Ғылыми зерттеу табыстылығының маңызды шарты – тақырыпты дұрыс таңдау. Тақырыпты таңдау – біржолғы процесс емес және қиын өзіндік ізденістің нәтижесі болып табылады. Тақырып оқушыларға қызықты, оларды тартатындай болу керек. Тақырып орындалатын, шешімі зерттеуге қатысушыларға пайдасы тиетіндей болу керек. Оқушылардың қызығушылығын ескере отырып, жетекші өзі жақсы білетін тақырып аясын таңдау керек. Тақырып шынайы болу керек, онда жаңа дүниелер, күтпеген жаңалық, ерекшелік элементтері болу керек. Зерттеу жұмысының басты шарты – оның жаңалығы және өзектілігі.

Жұмыстың сәтті болуы үшін зерттенудің мақсаты мен міндеттерін ұғыну қажет. Мақсат – бұл зерттеушінің ізденіс нәтижесі. Зерттеу мақсаты нақты және қол жетерлік болсын. Міндеттер қадамдарды, мақсатқа жету кезеңдерін көрсету болып

саналады. Жұмыстың өзектілігі –яғни бұл жұмыстың қазіргі кезеңіндегі проблемасы. Болжам – логикалық дәлелденбеген, тәжірибемен нақтыланбаған, алдын ала ойластырылмаған білім. Қорытындыда болжамды дәлелдейтін жобаның негізгі нәтижелері мен тұжырымдары мазмұндалады, ұсыныстар беріледі.

Зерттеудің қол жетімді әдістері:

1. дербес ойлау
2. кітаптан оқып білу
3. кино, теле фильмдерден білу
4. интернет желісінен іздеп табу
5. басқа адамдардан сұрап білеу
6. байқау
7. эксперимент жүргізу.

Оқушыларды ғылыми ізденіске баулу мақсатында «Мен – зерттеушімін», «Мен – жобалаушымын» деген дәптер арнату. Дәптерге оқушылар ғылым әлеміне енудің түрлі жолдарын жазады, ұлы ғалымдар еңбегі, өмірінен мәліметтер береді. Оның маңызы оқушыларға практикалық та, теориялық та көмек бере алатынында. Ол әр баланың алдында жатады. «Мен-зерттеушімін» тақырыбында оқушылармен «дөңгелек үстел», әңгімелер өткізуге болады. Алғашқы әңгімелерде «ғылыми жұмыстардың түрлері» сөз болады. Бұл жұмыстың тиімділігі оқушылардың ғылым туралы ұғымдарын кеңейтуге ықпал етіп, іздену, зерттеу жұмыстарының түрлерімен таныстырады. Педагогикалық үрдісте балалардың дарынын ашуда оқушы мен мұғалімнің ынтымақтастығы қажет. Зерттеу білігі мен дағдысы тек ғылыммен айналысатын адамға ғана емес, сондай-ақ әр адамның түрлі саладағы қызметіне қажет. Оқушының өзіндік зерттеу әрекеті оның өзіндік талабын қанағаттандыруға ықпал етеді. Оқушылар қоршаған ортамен таныса отырып өзіндік зерттеу әрекетінің көмегімен жаңа білімді дайын күйде емес, өзі ашады.

Бастауыш сыныптан бастап ізденушілікке баулыса, бала кішкентай кезінен өздігінен ой түйіп, дәлелді шешімдер қабылдай білуге үйренеді, оны математика, логика сабақтарындағы оқушылардың белсенділіген байқауға болады. Оқушыларды зерттеу-ізденушілік жұмыстарға баулуды ерте жастан қолға алу қажет.

Зерттеу әрекеттері бала жаратылысына тән: білуге құмарлық, байқау жасауға талпыныс, өзінше эксперимент жүргізу сияқты табиғи құбылыстарды ынталандыра отырып, олардың жеке қасиеттерін ашуға жағдай жасайды. Алайда, бастауыш сатыда зерттеудің әдістерін қолданудың өзіндік қиындықтары бар. Төменгі жастағы баланы зерттеу тақырыбымен «қинауға» болмайды. Әрине, ол табиғатынан туа біткен зерттеуші, бірақ алғашқыда оған бәрі арнайы түрде үйретіледі: проблеманы қалай анықтауға болады, болжамды қалай құрылымдау керек, байқауды, экспериментті қалай жүргізу керек және т.б. қысқасы, оның зерттеушілік табиғаты үнемі педагогикалық қамқорлықты қажет етеді. Баланың айналаны өз бетімен танып білуге деген ұмтылысы негізінде құрылған оқытуда зерттеу тәсілін пайдалану ерекше орын алады. Балаларды оқуда зерттеу тәсілін қолданудың қажеттілігі бола болмысының білмекке құмарлығымен, оны қоршаған дүниені зерделеуге деген қызығушылығымен түсіндіріледі. Оқушылардың өзіндік зерттеулері, олардың жеке қажеттіліктері мен сұраныстарын қанағаттандыруға септігін тигізеді.

Қорыта келгенде, сабақтарды осындай әдіс-тәсілдермен өткізу арқылы мен оқушылардың білімді өз бетімен оқып-үйрене алатынына, өзінің оқуы үшін өзі жауапты екендігін сезінетіндігін, қызығушылықтары оянып, белсенділіктері артатындығын, олардың ой еркіндігі дамитындығына көзім жеткіздім. Күнделікті сабақ барысында оқушылардың өзіндік жұмыстарын тиімді орналастырумен қатар дәстүрлі емес сабақ түрлерін және әр түрлі оқыту әдістерін қолдану олардың теориялық білімді қолдану біліктілігін арттырып қана қоймай шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруда танымдық көзқарастарын дамытуда роль атқарады. Сонымен қатар оқушылардың география пәніне қызығушылығын арттырады.

Әдебиеттер тізімі

1. Галиева Б.Х. Ғылыми-зерттеу жұмысын жобалау [Текст] / Б.Х. Галиева // Білім беру мекемесі басшыларының анықтамалығы- 2022- 16-18 б.
2. Әлімқұлова А.Б. Оқушылардың жобалық-зерттеу әрекетін ұйымдастыру [Мәтін]: Республикалық ғылыми-әдістемелік және педагогикалық журнал /... Әлімқұлова А.Б. // Бастауыш мектеп: ҚР МАЖБҚМ- Алматы, 2023- №7-8- Б.6- ISSN 0207-5474
3. Жұмағұлова А.З. Оқушылар арасында ғылыми жұмыстарды қалыптастыру [Мәтін] / А.З. Жұмағұлова // Открытая школа- 2023- №3-13б.
4. Айтқалиева Г. Мектепке дейінгі ересек бүлдіршіндердің зерттеушілік, жобалаушылық дағдыларын дамыту [Мәтін]: Республикалық ғылыми-әдістемелік журнал / Г. Айтқалиева // Білім кілті- ҚР БЖАМ.- Алматы, 2023- №4(70)- Б.7-9

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫНДА ПЕДАГОГТЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Мусаева Ә.Е.

Қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі
Ж.Қаражігітов атындағы 16 мектеп

Педагогикалық инновациялық іс-әрекеттің негізгі мақсаты: мұғалім-оқушы арасындағы шығармашылық қарым-қатынас субъектісін анықтау; педагогикалық үрдіс кезеңіндегі оқушының жеке басының шығармашылық дамуын қамтамасыз ету.

Заман талабына сай көштен қалмай қазіргі таңда педагогтан өз пәнінің терең білгірі ғана болу емес, теориялық, нормативтік-құқықтық, психологиялық-педагогикалық, дидактикалық әдістемелік тұрғыдан сауатты және ақпараттық компьютерлік технология құралдарының мүмкіндіктерін жан-жақты игерген ақпараттық құзырлығы қалыптасқан маман болуын талап етуде. Мұғалімге қойылатын талап – жауапкершілік, жүктелген үлкен міндет, абыройлы істің сан қырлылығы одан жан- жақты терең біліктілігі, аса педагогикалық шеберлікті, өте нәзік шеберлікті талап етеді.

Соңғы жылдарда оқушылардың өз бетімен білім дағдыларын қалыптастыру, шығармашылық қабілетін дамыту және сабақ барысын қызықты етіп құру мақсатында жаңа әдіс тәсілдерді қолдануға үйренудеміз. Білім беру жүйесінің міндеті – ұлттық және адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шынға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау. Оқытудың жаңа технологияларын еңгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық желілерге шығу. Педагогтың негізгі қызметі оқушылардың тірек құзыреттілігін қалыптастырып, оның шығармашылық қабілетін дамытып, жеке тұлғалық қасиеттердің артуына ықпал ететін құзыреттілік – оқушының әрекет тәсілдерін жан жақты игеруінен ккрінетін білім нәтижесі. Сонымен бірге білім беру жүйесін адан әрі дамыту міндеттері айтылған. Қазіргі жағдайда инновациялық үрдістер, тиімді басқару мәселесі, педагогиканың жаңашылдық құрылымының негізгі түйіні.

Мұғалім жаңа педагогикалық технологияның теория мен концепциясының авторы, талап жасаушысы зерттеушісі тұтынушысы және насихаттаушы қызметін атқарады. Осы процесті басқару мұғалімнің өз қызметінде әріптестерінің тәжірибесі немесе ғылымдағы жаңа идеялар, әдістемелерді дұрыс таңдау бағалау және қолдануын қамтамасыз етеді.

Педагогикалық инновациялық қызмет шығармашылық іс- әрекеттің ерекше түрі ретінде білім беру жүйесін жаңартуға бағытталған. Инновациялық қызметтің негізгі міндеттері:

- Жаңалықтардың басқа жаңалықтармен салыстырып, олардың тиімдісін таңдап алу, мәні мен зерттелуін анықтау;
- Жаңалық еңгізілетін инновациялық қабілетті бағалау;

- Жаңалықтың жетіксіз жақтарын анықтап, оны еңгізуді ұйымдастыру екзінде толықтыру мақсатын көздеу;
- Жаңалықты тұтастай, жекелеген кезеңдерінде нәтижелерін болжау;
- Арнайы әдістемелік әдебиеттерді, қосымша газет- журнал материалдарын жекелеген әдіскерлер еңбектерінен инновациялық қызмет түрлерімен танысып, оларға талдау жасау, қолданылу мүмкіндіктерін айқындау;
- Өз іс- әрекетіне үнемі әдістемелік талдау жасау;

Педагогикалық технологияларды оқыту әдістері мен тәсілдерінің жиынтығын жетілдіру үдерісін білім берудегі инновация деп түсінеміз. Инновациялық педагогикалық қызметінің басты формасы:

- Жалпы әдістемелік инновациялар. Педагогикалық тәжірибеге дәстүрлі емес кез-келген пән саласында қолдануға мүмкіндік болатын әмбебап педагогикалық технологияларды ендіру қажет.

- Пәнішілік инновациялар. Бұл пән ішінде іске асырылатын, яғни пәнді оқыту ерекшеліктеріне негізделген.

- Идеологиялық инновациялар. Бұл инновациялар санын жаңартуға шақыртады.

Педагогикалық инновация- педагогикалық іс- әрекетке жаңалық еңгізу, тиімділігін арттыру, мақсатында оқыту мен тәрбиелеу технологиясына және мазмұнына өзгерістер еңгізу. Педагог төмендегідей критерилерді ескеру керек:

- Өз іс- әрекетін жетілдіруге дайындығы және сол дайындықты қамтамасыз ететін ішкі әдістер мен құралдардың болуы.

- Жаңа идеяларды ойлап табу, оны жүзеге асыру. Ең бастысы – оларды практикалық түрде жобалау, мен пішіндеу шығармашылық қабілеті.

- Мәдени эстетикалық дамуы мен білімін жоғары бағалау:

- Дамыған инновациялық сана құндылығы.

Педагог инновациялық технологияларды қолдануда: теориялық және практикалық дайындығын жеткізеді; педагогтың технологиялық іс- әрекетімен оқушының іс әрекетіндегі қызмет үйлесімділігі, мұғалімнің өзіндік әдістемелік жұмысының жүйесі болады; Мұғалімнің күнделікті сабақ жоспарын құруда жаңа технологияның тиімділігін ескереді; Сабаққа жаңа технология әдіс тәсілдерінің қажеттілігін анықтайды; Сабақтың нәтижелі өтуіне назар аударады; Әр сабақтың технологиялық картасын жасайды. Нәтижесінде білім беру саласында үнемі жаңарып отыратын өзгерістерге икемді, жаңа технологияларды оқу- тәрбие үрдісіне біліктілікпен қолданатын кәсіби білікті педагог тұлғасы қалыптасады.

Жаңашыл педагогтың қызметі сәтті жүзеге асырылған нәтижесінде:

- Мұғалім бағыт беруші, сабақ барысында оқушы өз бетінше жұмыс істеуге дағдыланады;

- Әр оқушы білім деңгейін байқауға мүмкіндік алады;

- Білім алуға жүйелілік қалыптасады;

- Оқушының ауызша және жазбаша баяндау дағдысы қалыптасады.

- Оқушыларға еркін ойлауға мүмкіндік береді;

- Өз ойын жеткізуге, жан-жақты ізденуге үйретеді;

- Шығармашылық белсенділігін арттырып;

- Ұжымда бірігіп жұмыс істеуге тәрбиелейді.

- Өз бетімен білім алатын, ақпараттық технологияларды жақсы меңгерген, білімді жеке тұлғаны қалыптастырады.

- Оқушының танымдық қабілеті мен танымдық үрдістерін дамытуға мүмкіндік туады.

Қазіргі заманғы білім берудің бағыты мен технологияларын қамтитын педагогикалық технологияларды мұғалімдер өз тәжірибесінде жүйелі қолданып, білім сапасының жоғары болу мақсатында іске асырғанда ғана кәсіби маман болып қалыптасары сөзсіз.

Бүгінде білім беру саласында оқытудың озық технологияларын меңгеру оқытушының интеллектуалды, кәсіптік адамгершілік, рухани азаматтық және адами қабілетінің

қалыптасуына әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу- тәрбие үлгісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі. Сондықтан оқытушы жекке тұлға бойында:

- Проблеманың шешімін табу;
- Коммуникативті құзыреттілік;
- Ақпараттық- технологиялық құзыреттіліктерді қалыптастыра білу қажет.

Педагогикалық үрдіске жаңалықты еңгізгеннен кейін соңғы кезеңінде мұғалім өзі қолданған педагогикалық технологияның жетістіктері мен кемшіліктерін айқындай алады. Инновациялық қызметтің өрбеуіне кедергі болған факторларды анықтап, оларға талдау жасайды. Бұл процесс мұғалімнің инновациялық қызметінің жоғары сатылы нәтижелігімен сипатталады. Мұғалімнің инновациялық қызметіне шығармашылық белсенділік, ізденістер орын алады. Мұғалімнің инновациялық дайындығын қалыптастыру бәскеге қабілетті білім беруді жүзеге асыру , қоғамды дамытудағы үлесін арттыру. Мұғалімнің инновациялық белсенділігі жаңаны білсем, үйренсем, қолдансам деген іс – әрекеттерді білдіреді. Педагогтың дайындық деңгейі мұғалімнің өзін- өзі дамытуы инновациялық іс- әрекеттің мақсатына қатысты. Мақсат инновациялық іс- әрекеттің мазмұнына бағытталады. Мұғалім сабақ барысында инновациялық іс- әрекетке рефлексия, диагностика жсапа отырады. Қажетті түзетулер еңгізе отырып, алға қойған мақсатына жетеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1.Қ.К.Тоқаев Қазақстан халқына жолдауы, Астана 2022 ж
2. Бұзаубақова Қ. Жаңа педагогикалық технологиялар, Алматы, 2022ж
3. Ж. Диханбаева Сын тұрғысынан ойлау мен дамытпалы оқыту. 2023ж

ОРТА МЕКТЕПТЕРДЕ КӨРКЕМ ЕҢБЕК ПӘНІН ОҚЫТУДА ЖАҢАША ӘДІС-ТӘСІЛДЕРДІ ҚОЛДАНУ

Насипуллаев Е.Б.

Бейнелеу өнері және сызу дизайн кафедрасының аға оқытушысы.

Өнертану ғылымдарының магистрі

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Көркем еңбек пәнінің маңыздылығы осы пәннің оқу бағдарласында мақсаты мен міндеттері арқылы негізделген. «Көркем еңбек» пәні мақсаты - жеке тұлғаның қалыптасуы және өз ойын білдіруінің негізі ретінде, рухани-адамгершілік мәдениетін дамыту, шығармашылық, кеңістік - образдық ойлаудын, көркемдік - технологиялық білімнің негізін қалыптастыру болып табылады.

«Көркем еңбек» пәнінің міндеттері:

- әртүрлі кіріктіру іс-әрекеттері арқылы, пәндік білімдерді, дығдыларды және қабілеттерді дамыту;
- ұлттық және әлемдік көркем мәдениеті мен, өнер шығармаларымен таныстыру арқылы құндылық бағыттарын қалыптастыру;
- оқушылардың визуалды және эстетикалық қабылдауын, сыни ойлауын дамытуға, терминдер мен түсініктерді меңгеріп, өнердің түрлері мен жанрлары жайлы білімді қолдану;
- бақылау, эксперимент жүргізу және көрсетілім жасау арқылы зерттеу дағдыларын дамыту;
- әртүрлі материалдар мен құралдарды қолдану арқылы шығармашылық жұмысты жасау дағдыларын меңгеру;
- өзін-өзі бағалауды жоғарылату және жағымды көзқарасты қалыптастыру;
- коммуникацияның бір тілі ретінде ұлттық және әлемдік мәдениет мұраларының мағынасын, сонымен қатар көркем еңбектің рөлін түсіну;
- өз жұмысын жасау үшін, әртүрлі ақпарат түрлерін (іздеу, жинау, сұрыптау)

бағдарлау қабілетін дамытуға ықпал жасайтын, әртүрлі танымдық, коммуникативтік, ұйымдастырушылық және адамгершілік сипаттағы міндеттерді өздігімен шешу тәжірибелерін қалыптастыру;

– ұжымдық, топтық және жеке жұмыстарды орындау үдерісінде қолдың моторикасын, сенсорикалық, қиялдауы мен шығармашылығын, елестетуін және қабылдауын дамыту.[1]

Аталған талаптар бастауыш мектептегі оқушылардың технологиялық дайындығына және эстетикалық тәрбиесіне тікелей және жанама түрде қатысты. Технологиялық және эстетикалық білім беру артықшылықтарын біріктіруге қабілетті оқушылардың оқу іс-әрекеті көркемдік жобалау болып табылады. Алайда, білім беру мазмұнында осы екі бағыт бір-бірімен алыс байланыста болады, бұл көбінесе қажетті білім беру нәтижесіне қол жеткізуге мүмкіндік бермейді. Бұл мұғалімдердің, студенттердің және ЖОО оқытушыларының пікірімен расталады.

Осы тақырып бойынша мүдделі тараптардың пікірін зерттеу мақсатында біз негізгі білім беру бағдарламаларын меңгеру нәтижелеріне қойылатын талаптар негізінде тұжырымдалған 6 сұрақ жасадық.

Барлығы 50-ден астам адам сұралды. Көрсетілген тақырып бойынша талқыланатын сұрақтар және жауаптар статистикасы.

1. Оқушылардың еңбекке деген құрметін тәрбиелеуге, тұлғалық өзін-өзі айқындауды қалыптастыруға, оқушылардың өзін-өзі дамытуға дайындығы мен қабілеттілігіне көркем еңбек сабақтар әсер ете ме? Осы стандарттың талаптары қазіргі заманғы технологиялық білім беру жүйесінде қаншалықты іске асырылады?

- "Иә, әсер етеді және толық көлемде іске асырылады" - респонденттердің 12 % ;

- "Иә, әсер етеді, бірақ толық көлемде жүзеге асырылмайды" - респонденттердің 67 %;

– "Жауап беруге қиналамын" - респонденттердің 21%.

2. Көркем еңбек сабақтары оқушылардың маңызды әлеуметтік және құндылық-мағыналық ұстанымдары жүйесін қалыптастыруға, сондай-ақ оқу қызметін дербес жоспарлау мен жүзеге асыру және оқу ынтымақтастығын ұйымдастыру қабілетін қалыптастыруға әсер ете ме? Осы стандарттың талаптары қазіргі заманғы технологиялық білім беру жүйесінде қаншалықты іске асырылады?

- "Иә, әсер етеді және толық көлемде іске асырылады" - респонденттердің 6 % ;

- "Иә, әсер етеді, бірақ толық көлемде жүзеге асырылмайды" - респонденттердің 52%;

- "Жоқ, әсер етпейді" - респонденттердің 11% ;

– "Жауап беруге қиналамын" - респонденттердің 31%.

3. Көркем еңбекпен айналысу оқушылардың этномәдени ортада азаматтық сәйкестілікті сезінуге қабілетін қалыптастыруға әсер ете ме? Осы стандарттың талаптары халық ұлттық дәстүрлерін, қолөнерін, сәндік-қолданбалы өнерін зерттеу арқылы оқушылардың заманауи технологиялық білім беру жүйесінде қаншалықты жүзеге асырылады?

- "Иә, әсер етеді, бірақ шамалы; толық көлемде іске асырылады" - респонденттердің 17 % ;

- "Иә, әсер етеді; толық көлемде іске асырылмайды" - респонденттердің 2% ;

- "Жоқ, әсер етпейді" - респонденттердің 38 % ;

– "Жауап беруге қиналамын" - респонденттердің 43%.

4. Сабақ оқушылардың материалдарды қолмен өңдеудің технологиялық тәсілдерін меңгеруіне, қауіпсіздік техникасы ережелерін меңгеруіне, күрделі емес конструкторлық, көркем-конструкторлық (дизайнерлік), технологиялық және ұйымдастырушылық міндеттерді шығармашылық шешу үшін алған білімдері мен іскерліктерін пайдалануға әсер ете ме? Осы стандарт талаптары қолмен көркем еңбекті зерттеу арқылы оқушылардың қазіргі заманғы технологиялық білім беру жүйесінде қаншалықты жүзеге асырылады?

- "Иә, әсер етеді және толық көлемде іске асырылады" - респонденттердің 66 % ;

- "Иә, әсер етеді, бірақ толық көлемде жүзеге асырылмайды" - респонденттердің 34%.

– "Жауап беруге қиналамын" - 0% респонденттер.

5. Оқу-зерттеу және жобалау іс-әрекетінің дағдыларын қалыптастыруға, арнайы іс-әрекет дағдылары мен тәжірибесін, ойлаудың ғылыми түрін қалыптастыруға, оның ішінде ғылыми терминологияны, негізгі ұғымдарды, жұмыс әдістері мен тәсілдерін меңгеруге қол көркем еңбегімен айналысу әсер ете ме? Практикада ғылымилық талаптары жүзеге асырылады ма?

- "Иә, әсер етеді; толық көлемде іске асырылады" - респонденттердің 26 % ;
- "Иә, әсер етеді; толық көлемде іске асырылмайды" - респонденттердің 34% ;
- "Жоқ, әсер етпейді" - 21% респонденттер;
- "Жауап беруге қиналамын" - респонденттердің 19%.

6. Технологиялық білім беруде мектептің бастауыш білімі мен орта буыны арасындағы сабақтастықты қолмен көркем еңбекті зерттеу арқылы қамтамасыз ету жеткілікті ме?

- "Иә, жеткілікті қамтамасыз етіледі; бұл ретте қол көркемдік еңбегі көмекші рөл атқарады" - респонденттердің 26 % ;
- "Иә, жеткілікті қамтамасыз етіледі; бұл ретте қол көркемдік еңбегі ерекше рөл атқармайды" - 52% респонденттер;
- "Жоқ, жеткілікті қамтамасыз етілмейді; бұл ретте қолдық көркем еңбекке маңызды рөлге бөлінбейді" - респонденттердің 11% ;
- "Жауап беруге қиналамын" - респонденттердің 31%.

Бүгінгі таңда, жастардың адам өміріндегі еңбектің социумдағы рөлі туралы жалған түсініктері, іскерліктің және дағдылардың үлкен шеңберін қалыптастырудың міндеттілігі туралы түсініктерін дамыту; "тұтынушылар қоғамын" қалыптастыру мәселесі өзекті болып келеді. Жұмысшы мамандықтары беделінің және оқушылардың қол еңбегіне деген қызығушылығының төмендеуі байқалады; жасөспірімдердің жалпы жұмысқа және қол еңбегіне деген сүйіспеншілігі мен құрметінің қалыптаспауы, атап айтқанда, жастардың жұмысшы кәсіптерін таңдауына уәждемесінің өте төмендігі.

Жоғарыда анықталған проблемалардың себептері ретінде мұғалімдер эстетикалық және технологиялық пәндері арасындағы негізгі білім беру бағдарламасын игерудегі интегративтік байланыс мектебінің орта буынындағы алшақтық, бұл оқушылардың эстетикалық талғамын, композициялық қабілеттерін дамытуға, қол мен көз өлшегіштің ұсақ моторикасын дамытуға, ми, көз мен қолдың жұмысын синхрондау және қимылдарды дұрыс үйлестіруге, жобалау-шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруға және дамытуға ықпал етпейді.

Бағдарлама бойынша дайындалатын көптеген объектілердің практикалық пайдалылығын балалардың түсінбеуі және кең сатылымда ұқсас бұйымдардың ассортименті болған жағдайда қол еңбегінің көмегімен оларды орындау іскерлігін қалыптастырудың маңыздылығы;

Мұғалімдердің ақпараттық-пәндік дайындығындағы кемшіліктер, олардың кейбір жағдайларда интернеттен төмен сапалы ақпаратты пайдалануы, сондай-ақ арнайы терминологияны білмеуі және пайдаланбауы;

Бірқатар жағдайларда жастардың бағдарлама шеңберінде зерттелетін шығармашылық пен еңбек нысандарына арналған жаңа техниктер мен материалдарға деген қызығушылығының арасындағы алшақтық. Виртуалды-жобалық сипаттағы тапсырмаларды қолдану арқылы практикалық жұмысты ұйымдастыру кезінде мектептің орта буынындағы іс-әрекет тәсілін нақты нивелирлеу;

Отбасылық тәрбиеде балалармен өз бетінше және бірлесіп жасалған бұйымдарды жас ерекшеліктеріне, эстетикалық және ұлттық дәстүрлеріне сәйкес отбасылық тәрбиеде біртіндеп жоғалту. Оқушылардың этномәдени тәрбиесінің проблемасы, оны шешу арқылы, оның ішінде қолдағы көркем еңбегін қосу арқылы ерекше назар аударуға тұрарлық. Мұғалімдер оқушылардың халықтық мәдени мұрасымен танысуға уақыт бөлетінін, экскурсияға баруды ұйымдастыратынын, сабақтарда дәстүрлі кәсіпқойлар туралы әңгіме өткізіп, мектептің тәрбие іс-шаралары жүйесіне сәйкес ағартушылық элементтерді енгізетінін атап өтті.

Кіріктірілген «Көркем еңбек» білім беру бағдарламасының құрылуында ескерілетін мәселе, ол кіріктіре білім беру мен оқытудың теориялық негізін ерекше көңіл аударылуы қажет еді. Ол білім беру тұрғысында екі оқу пәннің біріктірілуінде бір оқу пәнінің оқу материалының басымдылығымен анықталуды ұсынады. Бірақ, ол оқу материалы қоғамдық қажеттілікті, оқушы тұлғасының сұранысы мен қызығушылықтарын ескеруі абзал. «Көркем еңбек» оқу пәнінің атау мазмұнында да бейнелеу өнерінің оқу материалына тән белгі – «көркем» ұғымымен ғана байланысты болып қана тұр. Оның өзі де тек «механикалық» сөз құрауға ғана қажет болғаны байқалады. Шын мәнінде «көркем» сөзіне емес «еңбек» ұғымы сөйлемнің және «көркем еңбек» атаудың түйінді мәнін ашады. Олай болса, «Көркем еңбек» білім беру бағдарламасының мақсаты орынды анықталып, ал, оқыту жүйелерінің мақсаттары және қолданылатын ресурстар бейнелеу өнер оқу материалдарына икемделіп кеткені анықталып отыр. Сондықтан, кіріктірілген «Көркем еңбек» оқу бағдарламасының білім беру мазмұнында жетекші білім беру мазмұны технология оқу материалы болып сақталуына толық дәрмендігі бар. Ал, бейнелеу өнері оқу материалы оқушылардың еңбек өнімдерін жасау барысында қолданбалы сипаттағы, яғни бұйымдарды әсемдеу мен көркемдеу тәсілдерін қолдануда ғана қажет етеді. Көркем еңбек оқу пәнінің сабақтарында оқушылар технология оқу пәнінің оқу материалдарымен тығыз жұмыстана отырып, өздерінің танымдық, тұлғалық және әлеуметтік қасиеттерін дамытуға толық мүмкіндіктері бар.

Әдебиеттер тізімі

1. Көркем еңбек. Білім беру мазмұнын жаңарту аясында бастауыш сыныптарға арналған оқу бағдарламасы. –Астана, «Назарбаев зияткерлік мектептер» ДББҰ, Ы.Алтынсарин ат. Ұлттық білім беру Академиясы, 2022. – 58 б.
2. Мұғалімге арналған әдістемелік нұсқау. Әдістемелік құрал. –Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, Педагогикалық шеберлік орталығы, екінші басылым, 2020. – 41 б.
3. Байдалиев Қ.А. «Көркем еңбек» білім беру бағдарламасында туындаған проблемалар». - «Білім беру мазмұнын жаңарту жағдайында smart техникаларды тиімді пайдалану және әлемдік тәжірибе» тақырыбындағы халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары. I бөлім - Орал, 2017 – 368 бет.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА МАТЕМАТИКА ПӘНІН ОҚЫТУДА ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ МАЗМҰНЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Нүреденова Ж.С.

Бастауыш сынып мұғалімі

Үш тілд оқытаты дарынды балаларға арналған 30 мектеп-гимназия

Тәуелсіздік жылдарында еліміз екі процесті – саяси реформа мен экономикалық жаңғыруды қатар жүргізіп, белгілі бір нәтижеге жетті, қазіргі уақытта жаңа тарихи кезеңге – Жаңа Қазақстан кезеңіне аяқ басты. Бұл бізден ұлттық санамызды қалыптасып, бәсекеге қабілетті болып, жалпы алғанда ұлттық бірегейлігімізді сақтай отырып дамуымызды талап етеді. Бұл кезеңнің басты шарты «білімді, көзі ашық, көкірегі ояу болуға ұмтылу» болып табылады. Өйткені Қазақстан Республикасының президенті Қ.К.Тоқаев атап көрсеткендей, табысты болудың ең іргелі басты факторы білім екенін әрқайсысымыз терең түсінуіміз керек. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді. Бұл жерде әңгіме еліміздің болашағы туралы Қазақстан Республикасының болашағы жас ұрпақтың қолында. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында 8-бабында көрсетілген міндеттер бойынша «Ұлттық және жалпы адамзаттық» құндылықтарды игеріп, ғылыми және практикалық жетістіктеріне негізделген білім алулары керек. Сол себептен, біздің ұстаздарымыз қазіргі кезде оқытудың жаңа технологияларын еңгізіп, білім беруді

ақпараттандырып, мамандардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастырғанда ғана қоғамымыздың дамуына елеулі үлес қоса алады. Бұл істердің барлығын жүзеге асыратын – еліміздің ұстаздары яғни, біз. Қазіргі таңда сол себептен ұстаздар қауымына қойылатын талап та жоғары болмақ. Ұстаз – жан-жақтағы, әлемдегі жаңалықтарды, үнемі шығармашылық ізденістегі, кәсіби біліктілігін жоғары көрсететін, соңы қорғай білетін жігерлі тұлға. Күнделікті ісіне шебер қолдана білетін, өзінің оқушысын өз бетінше білім алуға баулитын кәсіби маман иесі болуы керек. Бұл – өмір талабы. Ұстазда ұйымдастырушылық, құрылымдылық бейімділік, сараптамалық қабілеттерінің бәрі де болуы тиіс. Білім беру бағдарламасының негізгі мақсаты білім мазмұнының жаңаруымен қатар, критериалды бағалау жүйесін енгізу және оқытудың әдіс-тәсілдері мен әртүрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды талап етеді. Бастауыш сынып пәндеріне арналған оқу бағдарламаларындағы оқу мақсаттары оқушылардан шынайы проблемаларды анықтап зерттей білуді талап етеді. Негізінен жаңартылған білім жүйесі – құзыреттілікке және сапаға бағытталған бағдарлама. Жаңартылған білім берудің маңыздылығы – оқушы тұлғасының үйлесімді қолайлы білім беру ортасын құра отырып сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау. Қазіргі кезеңдегі оқытудың негізгі мақсаты – болашақ мамандығына байланысты әрбір балаға тереңірек білім беру, білімді өзгермелі өмір жағдайларына пайдалана білу дағдысын қалыптастыру. Сондықтан қазіргі қоғамның өзекті мәселелерінің бірі – әлеуметтік экономикалық өзгермелі жағдайларда өмір сүруге дайын болып қана қоймай, сонымен қатар оны жақсартуға игі ықпал ететін жеке тұлғаға қойылатын бірінші кезектегі нақты талаптар: шығармашылық, белсенділік, әлеуметтік жауаптылық, жоғары интеллектуалдық, терең білімділік, кәсіби сауаттылық. Қоғамның өзгеруімен байланысты білім беру әдістері де білім көлемі де үнемі өзгеріп отырады. Ол білім беру заңдылықтарына байланысты өзгеріп дамып отырады. Біз, ұстаздар қауымы қандай болмасын жаңалыққа құлақ түре жүретініміз айқын. Жаңа технологияларды сабақта қолданудың тиімділігін қашан да жолға қоярымыз анық.

Жаңа білім берудің мазмұндылығы – оқушы тұлғасының үйлесімді қолайлы білім беру ортасын құрып, сыни тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау.

Жаңа білім берудің ерекшелігі – спиральді қағидатпен берілуі. Бағалау жүйесі де түбегейлі өзгеріске ұшырап, критериалды бағалау жүйесіне өтеді. Критериалды бағалау кезінде оқушылардың үлгерімі алдын ала белгіленген критерийлердің нақты жиынтығымен өлшенеді. Оқушылардың пән бойынша үлгерімі екі тәсілмен бағаланады: Біріншісі, қалыптастырушы бағалау – тоқсан кезінде қойылатын үлгерім бағасы. Ал екіншісі, жиынтық бағалау – тоқсан яғы кезінде оқушылардың үлгерімін толықтай тексеріп, бағалау. Кеңестік заманнан қалған бес балдық бағалау жүйесі жойылды. Қалыптастырушы бағалау және жиынтық бағалау барлық пәндер бойынша қолданылады. Критериалды бағалау жүйесі Филиппин, Сингапур, Жапония, Франция, Финляндия, елдерінде пайдаланылады. Бағдарлама оқушылық төрт тілдік дағдысын яғни, тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылымды жетілдіруге бағытталған.

Білім бағдарламасы бойынша әр мұғалім төмендегідей нәтижелерге қол жеткізуі тиіс:

1. Жаңартылған оқу бағдарламасының құрылымына,
2. Оқу бағдарламасының және оны іске асыруына байланысты құжаттамалардың мақсаты мен рәсімделуіне,
3. Білім беру бағдарламасын әске асыруға көмектесетін тиісті педагогикалық тәсілдерді меңгеруге.

Кезінде ұлт ұстазы А.Байтұрсынұлы «Мұғалім қандай болса, мектеп һәм сондай болмақшы, яғни ұстаз білімді болса, ол мектептен көбірек білім алып шықпақшы» деген болатын. Математика сабағында ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы оқушылардың ақпараттық құзіреттілігін қалыптастыру, қазіргі заман талабына сай ақпараттық технологияларды, электрондық оқулықтарды және Интернет ресурстарды пайдалану оқушының білім беру үрдісінде шығармашылық қабілетін дамытуға мүмкіндік береді. Оқушылардың ақпараттық құзырлылығы мен ақпараттық мәдениетін қалыптастыру қазіргі

таңда үздіксіз педагогикалық білім беру жүйесіндегі ең көкейтесті мәселелердің біріне айналып отыр. Ақпараттық-коммуникациялық технологияның тиімділігі келешек ұрпақтың жан-жақты білім алуына, іскерлігі мен шығармашылығын еркін дамытуға жол ашатын педагогикалық-психологиялық жағдай жасауында. Сондай-ақ, интерактивті тақта арқылы әр түрлі грамматикалық тапсырмаларды орындау, мәтіндермен, жаңа сөздермен түрлі жұмыстар жүргізуге, сөздерге талдау жасауға, уақытты үнемді пайдалануға, оқушылардың ынтасын арттыруға қажетті әрі пайдалы құрал. Әр түрлі тест тапсырмаларын жүргізіп, оқушылардың білім сапасын бақылауда да компьютерлік технологияның үлесі зор. Бастауыш сыныпта математика пәнін оқытуда білім мазмұнының ерекшеліктері: Математика сабағында Блум таксаномиясы кеңінен қолданылып келеді. Блум таксаномиясы бойынша ұйымдастыру оқушылардың дайын ақпаратты қабылдауынан гөрі ондағы қойылған мәселені зерттеуіне, талдауына және салыстыруына, ой толғауына және бағалауына қолдау ететінін айта кеткен жөн. Блум таксаномиясы адамның ақыл-ой қабілеттерінің құрылымы танымдық үдерісінің ең қарапайымнан бастап күрделіге біртіндеп өту барысында белсенді әрекетке жетелейтін деңгейге сәйкес тапсырмаларды құруды қажет етеді. Блум таксаномиясының жеті модулін пайдаланып, оқушылардың не білетінін және нені жасай алатынын, сондай-ақ қызығушылықтарын түсініп, оқытудың жаңа тәсілдерін тиімді және орынды пайдаланып, оқушы бойында ішкі уәж тудырып, өз қабілеттеріне сенім арттырып, ол өз кезегінде жаңа материалды саналы түрде меңгеруіне әсер етеді деп күтіледі. Математика сабағы кезінде оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыру үшін көптеген әдіс-тәсілдерді қолданып қызықты есептер шығарта білу қажет. Бастауыш сыныпта математика пәнін оқытуда жаңартылған білім беру мазмұны өте ерекше орын алады. Сонымен қатар, 1-сынып пен 4-сынып аралығында осы математика пәні бойынша көптеген өзгерістер орын алып отыр. Олардың ішінде бағалау критерийлері және де сабақ айту үдерісі өзгеше жұмыста жүргізілуде. Яғни, 1-2-3-4-сыныптарда Блум таксаномиясы, критериалды бағалау жүйесі жүзеге асып отыр. Қазіргі таңда жаңартылған білім мазмұнына сәйкес математика сабағында мұғалім теориялық ілімдерді меңгертуді, практикалық әдіс-тәсілдермен ұштастыра отырып, тез, ұтымды есептеулерге жаттықтырады. Оқушы үй тапсырмасы ретінде өткен тақырыптарды қайталамаса, үй тапсырмасын орындамаса, есеп шығармаса, белгілі нәтижеге қол жеткізе алмаймыз. Оқушы бұл пәнді тиімді меңгеру үшін, оқытылатын материалға қызығуы, есеп шығарудан рахаттануы тиіс. Математикалық есептердің тәрбиелік мәні зор. Есеп шығару кезінде төзімділік пен табандылық қалыптасады. Жаңартылған білім мазмұны бойынша математика сабағын жүргізгенде әр түрлі әдіс- тәсілдерді тиімді пайдалана білу керек. Математика пәні нәтижелі болу үшін:

- ☐ Әдіс-тәсілдердің тиімді таңдалуы;
- ☐ Сабақтан алған әсері оқуға қызығушылығын және білімге деген сұранысты арттыруы;
- ☐ Сабақ қарқынының оқушыларға қолайлылығы, мұғалім мен оқушы жұмыстарының нәтижелілігі;
- ☐ Жұмыс барысында мұғалім мен оқушы арасында тығыз байланыс орнату, әр оқушыға сенім білдіру қажет.

Математика сабағындағы білім беру сапасын арттыру мақсатында жүргізіліп жатқан жұмыстарымның негізгі бағыты осындай теориялар мен оқыту мен оқуды жақсатудың жолдарына негізделген. Сындарлы оқытудың теориялық негіздеріне сүйене отырып әрбір сабағымды сыни ойлана отырып, оқушылардың білімінің қалыптасуына ықпал ететін әдістерді қолданып өтуімнің нәтижесінде, оқушыларым айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізді. Олар, ортақ проблеманы шешуде бірлесіп жұмыс істей алды, әдіс-тәсілдерді қолданып, ойлау дағдыларын, оны жеткізу дағдылары қалыптасты. Бір сөзбен айтқанда математика пәнінің мұғалімдері көп әдісті білуге тырысуы керек. «Оны өзіне сүйеніш, қолғабыс нәрсе есебінде қолдануы керек», - деп Ахмет Байтұрсынов айтқандай қазіргі заман талабына сай білім беру мәселесі сол қоғам мүддесіне сай болуы керек деп ойлаймын. Өз пәнін сүйетін ұстаз ғана өз ісінің шебері болып қана қоймай, жоғары жетістіктерге жететініне

сеніммен қараймын.

Қорыта айтқанда, аталмыш бағдарламаның мәні, баланың функциональды сауаттылығын қалыптастыру қажет. «Білімді болу деген сөздің мағынасы – белгісіз нәрсені ашуға қабілетті болу»-деген Әл-Фарабидің сөзіне жүгінетін болса, ел ертеңі білімді ұрпақпен ғана өлшенбек. Қазіргі заман – математика ғылымының өте кең, жан-жақты тараған кезеңі. Ал талапқа сай математикалық мәдениеттіліктің деңгейін көтеру болып табылады. Ал математиканың дамуына адамзат тіршілігінің дамуының басқа да түрлерін тарихтың дамуын, өндірістік қатынастармен өндірістік күштердің дамуыф, мәдени тарихпен, техника, физика, астрономия, маханика, философия тарихымен де тығыз байланысты. Демек, математиканың дамуына жетілдіріп, толықтырып, математика мен математикалық теориялардың, идеялардың дамуы емес, сол кездегі халықтың тұрмыс тіршілігінің деңгейіне сәйкес, білімнің дамуы зор ықпал етеді. Ал білімнің оқыту процесімен тығыз байланыстылығы мәлім. Сонымен қатар қоғам үшін де, математиканың рөлі ерекше, себебі әр түрлі бағыттағы математикалық әдістерді қолданбаса ғылыми прогрестің болуы мүмкін емес. Бұл жерде математикалық дайын ақпараттарды қолдану ғана емес, ғылыми мен техникалық дамуына ықпал ететін жаңа туындыларға жол ашу, мүмкіндік жасау. Бұл үшін қажет болған жағдайда жаңа идеялар айтатын, математикалық сауаты жоғары мамандар дайындау қажет. Қазіргі қоғамымызда болып жатқан түбірлі өзгерістерге байланысты әрбір мұғалім оқытудың сан қилы әдістері мен формаларын білу қажет. Сабақ барысында шәкірттің білімге құштарлығын арттыру, өздігінен ойлау қабілетін жандандыру, еңбек етуге баулу, жауапкершілік сезімін қалыптастыру – мұғалімнің басты талабы. Жаңа талаптарға сай көптеген оқыту технологиялары бар. Бұл технологиялардың біразы осы жылы нақты жүйеде қалыптастырылып, енгізіліп келеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Жанпейісова М.М. Технология модульного обучения. Актөбе. РИПК СО, 2010.
2. Қазақстан Республикасы “Білім мемлекеттік бағдарламасы” / Қазақстан мұғалімі. – 2020. - №33-34
3. Қазақстан Республикасында гуманитарлық білім беру тұжырымдамасы. – Алматы: Қазақстан, 2020ж
4. Қазақстан Республикасында орта білімнің дамыту тұжырымдамасы. - Алматы: Қазақстан, -2020, 34б.
5. Әбдіғалиев Қ. Шоғырландырып қарқынды оқыту жүйесі. // Қазақстан мектебі. – 2020.-№11-12, 24-35б.
6. Таубаева Ш.Т., Барсай Б.Т. Оқытудың қазіргі технологиялары // Бастауыш мектеп. - №3, 4, -2016.

ПЕДАГОГТЫҢ КӘСІБИ ШЕБЕРЛІГІ – БІЛІМ САПАСЫНЫҢ КІЛТІ

Нұрсұлтанова Г.Ж.

аға оқытушы, магистр, халықаралық дәрежедегі тренер.

Кадрларды қайта даярлау және біліктілікті

арттыру кеңсесінің жетекшісі

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Андатпа

Мақалада білім беру саласына инновациялық технологияларды енгізу жүйесіндегі педагогтың біліктілігін арттырудағы практикалық қызметі қарастырылған. Қазіргі педагогиканың кәсібилік концепциясындағы өзгерістердің мазмұны айқындалды. Кәсіби өсудегі шығармашылық әлеуеттің критерийлері мен күтілетін нәтижелерінің мысалдары келтірілген.

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы практической деятельности педагога по профессиональному становлению в системе внедрения инновационных технологий в сфере образования. Определено содержание изменений в понятии профессионализма современной педагогики. Представлены примеры критериев и ожидаемых результатов творческого потенциала в профессиональном росте.

Annotation

In the article, questions about the practical work of forming the teacher's professionalism in the system of introducing new technologies in education were considered. The content of the changes is defined in the professional concept of the modern teacher. Criteria and expected outcomes for creative potential in professional growth are presented.

Тірек сөздер: педагог, заманауи педагог, кәсібилік, құзіреттілік, инновациялық сабақ

Қазіргі әлемде болып жатқан қарқынды өзгерістер әлемдік білім беру жүйесін қайта қарауға себепші болуда. Қарқынды өзгеріп жатқан әлемде білім беру саласындағы саясаткерлер үшін де, жалпы білім беру мекемелер үшін де, соның ішінде педагогтер үшін де ең басты, маңызды болып отырған мәселе – «XXI ғасырда нені оқыту керек?» және маңыздылығы жағынан одан кейінгі екінші мәселе – «Педагогтарды XXI ғасырға қалай дайындайды?».

Қазіргі уақытта білім беру саласында терең білім мен сәйкес практикалық дағдылар білім алушылар үшін бірдей маңызды деген қорытындыға келеді. Заманауи оқыту әдістерінің басты ерекшелігі – мектеп оқушылары мен ЖОО білім алушылардың білім алуына ғана емес, оны іс жүзінде қолдана білуге де көңіл бөлуі XXI ғасырда қажетті дағдылардың мәніне сәйкес келеді. XXI ғасыр білім алушысына қажет дағдыларды жаңа деп айтуға болмайды. Мысалы, сыни ойлау және практикалық мәселелерді шешу дағдылары адамзат дамуының бүкіл тарихында алғашқы құрал жасаудан, ауылшаруашылық жетістіктерінен және вакциналарды ойлап табудан қазіргі заманғы зерттеулерге дейін адамзат прогресінің сенімді серігі болып келеді. Сол сияқты күрделі сараптамалық білімді меңгеру қажеттілігі сияқты дағдылар о бастан бүгінде пайда болды десек қателескен болар едік. Ал мұндай дағдылардың болуы немесе болмауы ұжымдық және жеке табысқа ықпал ететіндігі, сол арқылы жаһандық экономикадағы өзгерістердің қарқынын жеңілдететіндігі туралы тұжырым шын мәнінде жаңалық. Осыған байланысты мектептер сыни тұрғыдан ойлауға үйретуде, әр оқушының жеке ерекшеліктеріне байланысты мәселелерді бірлесіп шешуде өте мұқият болғаны абзал. Мұндай өзгерістерді жүзеге асыру үшін барлық мүдделі тараптардың, мектеп басшылығының, сонымен қатар тәжірибелі және дарынды мұғалімдердің қатысуы жөн. [1,84-б.]

Қазіргі кезде табысты болу үшін білім алушыларға білім қандай қажет болса, дағды да сондай қажет деген ойдың жақтастары көбейіп келеді. Бұл оқушылардың ақпаратты есте сақтап, алған білімдерін ұғынуын, түсінуін және әртүрлі салада қолдана білуін талап етеді. Білімді дәл осылай қолдану оқушыларға «XXI ғасыр дағдысы» деп жиі айтылып жүрген кең ауқымды құзыреттілікті меңгеруге мүмкіндік береді. XXI ғасыр дағдылары деген ұғымның бірнеше анықтамасы бар. Бұл Бағдарламада Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы әзірлеген Құзыреттерді анықтау және іріктеу жобасының шеңберінде жасалған құрылым пайдаланылады. Бұл ретте құзырет «жай ғана білім мен дағдыдан анағұрлым күрделі. Ол белгілі бір жағдайларда психологиялық ресурстарды (оның ішінде дағдылар мен өмірлік ұстанымдарын) жұмылдыра және соған сүйене отырып, күрделі міндеттерді шеше білу қабілетін қамтиды. Мысалы, тиімді қарым қатынас құру қабілеті жеке адамның тіл білуіне, ақпараттық технологиялар саласындағы тәжірибелік дағдыларына және оның өзгелермен қарым-қатынас құра алуына сүйенетін құзырет болып табылады». Жаңартылған жалпы білім беру бағдарламаларында білім алушылардың бойында қалыптастыру қажет келесі құндылықтар мен дағдылар анықталған. Құндылықтар:

- шығармашылық және сын тұрғысынан ойлау;
- қарым-қатынас жасау қабілеті;
- өзгелердің мәдениетіне және көзқарастарына құрметпен қарау;
- жауапкершілік;
- денсаулық, достық және айналадағыларға қамқорлық көрсету;
- өмір бойы оқуға дайын болу

Дағдылар:

- сын тұрғысынан ойлау;
- білімді шығармашылық тұрғыда қолдана білу қабілеті;
- проблемаларды шешу қабілеті;
- ғылыми-зерттеу дағдылары;
- қарым-қатынас дағдылары (тілдік дағдыларды қоса алғанда);
- жеке және топпен жұмыс істей білу қабілеті;
- АКТ саласындағы дағдылар [2,8-6.]

Дәл қазіргі уақытта білім саласына жаңашыл педагог қажет. Сапалы білім беру де, сапалы білім алу да – үздіксіз ізденумен байланысты. Үздіксіз іздену бүгінгі таңда екі жаққа да қойылып отырған талап, әсіресе, педагогке қойылатын талап күшті. Педагогикалық қызмет табиғатынан ізденуді қажет ететіні сияқты, шығармашылықты да, балаға деген махаббатты да талап етеді. Педагогтердің кәсіби даму мақсаты да өзгереді. Білім берудің мазмұны жаңарғанына он шақты жыл шамасы болды. Білім беру парадигмасы да өзгерді, жаңа көзқарастар пайда болды. Альфа ұрпаққа қазіргі қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруде педагогтердің инновациялық іс-әрекетінің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі маңызды мәселелердің бірі.

Ғылым мен техниканың жедел дамыған, ақпараттық мәліметтер ағыны күшейген заманда ақыл-ой мүмкіндігін қалыптастырып, адамның қабілетін, талантын дамыту педагог дайындайтын жоғары оқу орындары мен білім беру мекемелерінің басты міндеті болып отыр. Білім беру саласы қызметкерлерінің алдына қойып отырған міндеттердің бірі - оқытудың әдіс-тәсілдерінің үнемі жетілдіріп отыруында және қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды меңгеруінде. Қазіргі таңда оқытушылар инновациялық және интерактивтік әдістемелерін сабақ барысында пайдалана отырып, сабақтың сапалы әрі қызықты өтуіне ықпалын тигізуде. Мұндай түрлі технологиялардың бір жақсы жері білім алушылардың сабаққа деген белсенділігі артып, қызығушылықтарын танытады. Білім беру мекемелерінде инновациялық технологиялар бүгінгі білім беру кеңістігіне ауадай қажет. Сондықтан әрбір оқушының қабілетіне қарай білім беруді, оның дербестікке, ізденімпаздыққа, шығармашылыққа тәрбиелеуді жүзеге асыратын жаңартылған педагогикалық технологияны меңгеруге үлкен бетбұрыс жасалып отыр. Себебі мемлекеттік білім беру стандарты деңгейінде оқу үрдісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияны ендіруді міндеттейді.

Педагогтың кәсіби құзіреттілігі күнделікті педагогикалық қызметте әр түрлі танылады және әр түрлі істе көрінеді. Педагогтердің кәсіби құзіреттілігі деп өзара байланысты үш компоненттен тұрады: педагогикалық қызметте жүзге асатын кәсіби білім; кәсіби біліктілік; педагогтің кәсіби құнды қасиеттері. Бұл компоненттер педагогикалық үрдісінде бірде алғышарт, бірде құралы, бірде нәтижесі болып қызмет атқарады. Кәсіби құзіреттілікті қалыптастыру үрдісі кәсіби білім, білік, дағдыны қалыптастыру, педагогтың жалпы мәдени дамуын, оның тұлғалық көзқарасын және кәсіби маңызды сапаларын қалыптастыруды білдіреді.

Педагог қызметкерлердің біліктілігін арттыру заман талабына сай өзгеруде. Соның бірі – 2015 жылдан бастау алған жаңартылған бағдарламалар негізінде кәсібилікті, астарлы ойларды талап ететін курстары. Оқыту барысында әр педагогке өзінің шығармашыл әлеуеті, жеке басты көзқарасы өте маңызды. Біліктілікті арттыру бағытында педагог шығармашылықты қабылдай отырып, өзінің тәжірибесіне қорытынды жасайды. Осы курстарда кәсіби өсуде көздейтін шеберлікті дамытуда әр түрлі көзқарастар болады.

...Ұстаз – жаратылысынан өзіне айтылғанның бәрін жете түсінген, көрген, естіген және аңғарған нәрселердің барлығын жадында жақсы сақтайтын, бұлардың ешнәрсесін ұмытпайтын ... алғыр да аңғарымпаз ақыл иесі. Меніңше, шешен, өнер-білімге құштар қанағатшыл жаны асқақ және ар-намысын ардақтайтын, жақындарына да, жат адамдарына да әділ.., жұрттың бәріне жақсылық пен ізеттілік көрсетіп, қорқыныш пен жасқануды білмейтін батыл, ержүрек болуы керек, - ұлы ғұлама әл-Фарабидің нақыл сөздері күні бүгінге дейін өз маңызын жойған жоқ.

Педагогтың шығармашыл әлеуеті тиісті деңгейде болу үшін келесі критерийлерге және көрсеткіштерге назар аударғанымыз жөн.

Кесте 1- Педагогтың шығармашыл әлеуеті тиісті деңгейде болу үшін келесі критерийлер және көрсеткіштер

Критерийлер	• Педагогикалық шығармашылыққа құнды көзқарас • Шығармашылық туралы жүйелі кәсіби маңызды білім. • Мұғалімнің жеке кәсіптік қабілеті.
Көрсеткіштер	• Өзін шығармашылық педагогикалық әрекеттің субъектісі ретінде қабылдау; • Білім беру жүйесіндегі субъектілермен құндылық қатынастары; • Мамандық бойынша шығармашылық идеалдар мен бейнелерді қамтамасыз ету; • Шығармашылыққа бағытталған педагогикалық көзқарас; • Өзінің шығармашылық қабілеттерінің диагностикалық негіздерін білу; • Білім беру жүйесінде оқушылардың шығармашылық қабілеттерін диагностикалау негіздерін және олардың іс-әрекетінің ерекшеліктерін білу; • Ақпаратпен шығармашылық жұмыс; • Педагогикалық құралдарды шығармашылықпен қолдану.

Педагогтың шығармашыл әлеуетінің қызметінің бес деңгейін қарастыруға болады: [3,84-6.]

1. Қызметтің репродуктивтік – бейімделу сипаты: мамандықтың негіздемесімен, мазмұнымен танысу. Оны қызметте өзін таныта алу.

2. Репродуктивтік ізденіс қызметте педагог ақпаратқа ізденіс жасап, сараптама жасайды. Өздігімен жеңіл шығармашылық элементтерді қоса отыра, педагогикалық міндеттерді атқарады.

3. Қайта құрылымындағы сипатындағы қызмет. Педагог бұрынғы әдіс-тәсілдерді өңдейді, дамытады.

4. Шығармашылық қызмет: мұғалім өз тәжірибесіне сүйене отыра идея ұсынады. Оның шығармашылығында өз еңбегінің элементтері қатысады, дәстүрлі емес міндеттерді іске асыра алады.

5. Болжамды – шығармашыл қызмет: педагогикалық ашулар жасауға бет алады.

Педагог шығармашылығы тікелей кәсіби түрде өзінің қызметіне сараптама жасауға әкеледі. Рефлексивті зерттеу жүргізу және білім беру мекемелерінің жұмысының тиімділігі жөніндегі талдау деректері педагогтың рөлін бағалайтын маңызды фактор болып табылады. Себебі, заманауи білім беру мекемесінде педагог – практик қана емес, зерттеуші болуы тиіс. Әрбір жасаған іс-әрекеті «не үшін?», «қалай?», «не күтемін?» деген сауалдарды соңынан жалғастырады. Өйткені, жаңартылған білім беру бағдарламаның негізгі қағидаты тәжірибелік қызметті нақты ғылыми зерттеулердің дәлелденен нәтижелерімен кіріктіру болып табылады.

Өзіндік білім алу жүйесі құрылымының бағыттары: жаңашыл педагогикалық технологияларды, оқытудың әдістерін, түрлерін оқу және іске асыру, тәжірибемен алмасу, әріптестердің сабақтарына қатысу, кәсіби қызметке өзіндік сараптама жасап отыру, заманауи психология және педагогика саласы бойынша білімді жетілдіру, экономикалық, саяси және мәдени өмірдің оқиғаларымен таныс болу, өз интеллектін, құқықтық, жалпы мәдениетті арттыру.

Білім алушылар, болашақ педагогтар метатану процесі арқылы оқу тәжірибесін түсіну, қадағалау және бақылау қабілеттерін дамытып, өзін-өзі реттей алу керек. Ол білім

алушылардың саналы оқуы мен ойлауын дамытуға ықпал ететін процестердің жиынтығын көрсету үшін қолданылады. Өздігінен реттелетін оқудың үш элементі аса маңызды болып табылады:

- тапсырмамен жұмыс барысында өздігінен бағытталушылығы;
- оқушының проблемалар мен мақсаттарды өздігінен айқындауы,
- проблеманы шешу мен мақсатқа жетуге арналған әдіс-тәсілдерді өздігінен таңдауы. Таңдалып алынған тапсырмалар өзін-өзі реттеу тәсілдерін жүзеге асыруға ықпал етуі қажет.

Өздігінен реттелу тапсырмаға қызығушылықтың неғұрлым жоғары деңгейіне өтуге ықпал етеді.

Нәтижелі білім алу үдерісі педагогтердің білім алушы өздігінен меңгеріп, таныта білген білім-дағдылары мен амал, көзқарастарын зейін қойып, зерделей білген білім модельдері аясында ғана жүзеге асады. Оқыту үдерісінің басында педагогтар білім алушылар не біледі, оларда қандай қате ой-түйгендері бар және бұны қалай түзеткен дұрыс екенін білу үшін арнайы құралдарды пайдаланады. Бұған дейін бөлім оқу үдерісінің басында білім алушылардың қарастырылатын тақырып туралы шамалы білімі болғанын және осы бастапқы білім жаңа материалды игеру үшін бастау болып табылатынын көрсетті. Егер педагог пен білім алушының білім игеруді бастау нүктесі өзара үйлеспейтін болса, онда оқуда табысқа жету күмәнді болады. Егер білім игеруді бастау нүктесі қолайсыз таңдалынып алынса, онда тіпті ең жақсы білім алушының өздеріне де алған білімдерін есте сақтау қиындық тудырып, тестіден немесе емтиханнан өткеннен кейін мүлдем ұмытып қалады. Осыған орай, әр сабақта білім алушыға оқу үдерісінің барлық аспектілеріне белсенді қатысу керек: олар өзінің болжамдары мен сұрақтарын тұжырымдайды, бір-біріне кеңес береді, өз алдына мақсат қояды, алынған нәтижелерді қадағалайды, идеялармен эксперимент жасайды және қателер – оқудың ажырамас бөлігі екенін түсіне отырып, тәуекелге барады. Білім алушылар алған ақпаратты сақтауының орташа пайызын көрсетер болсақ (дереккөз: Ұлттық оқу зертханалары, Бефель, Мэн штаты, АҚШ) Дәрісте 5%, оқуда – 10%, аудио-визуалды қабылдау – 20%, көрсетілімде – 30%, талқылауда – 50%, тәжірибе жасауда 75%, өзгелерді оқытуда 90%. Бұл оқу пирамидасынан көріп тұрғанымыздай, сабақ үдерісін түрліше тәсілдермен өткізу әр педагогтың міндеті болу керек. Педагог білім алушының зер салып тыңдауын сақтап қалу мақсатында сабақта орындалатын жұмыс барынша күрделі және әртүрлі болуын қадағалайды, бұл ретте білім алушылардың бойында бұл тапсырмаларды орындау үшін қажетті дағдыларды қалыптастырып, білім береді. Педагог білім алушыларда өзіндік мақсат болу керектігін және ішкі уәжі болуына жағдай жасау керек. Басқаша айтқанда, білім алушылар өзін-өзі ынталандыра алады және осыған орай, оларда ұмтылыс пен қызығушылық пайда болады. Бұны жазалауға ұшырамау немесе емтиханнан құламау түрткі болып табылатын сыртқы уәжден ажырата білген жөн. [3,31-б.] Осы мақсатта педагогтар білім алушыларға өз мақсаттарын қояды үйретеді, нәтижесінде білім алушылар жоспарлау мен белгілі бір нәтижеге жету үдерісінен рахат алады. Сабақтар білім алушылардың мәселенің бүге-шүгесіне дейін назар аудару қабілеті дамитындай және тізбектелген сабақтар топтамасының материалын жүйелі түрде игере отырып, ұзақ уақыт назарда ұстайтындай етіп құрылады. Педагогтар білім алушыларды жұмысқа ынталандырады және сыныпта болатын жағдайлардың бәріне белсенді қатысуға мүмкіндік береді.

Бұдан мынадай қорытынды шығаруға болады: білім алушы оқу процесіне белсенді қатысқанда ғана материалды терең меңгере алады. Басқаша айтқанда, білім алушыға бағытталған оқыту жағдайында педагог білім алушылардың сыныпқа кірген кезде өздерінің бастапқы сенімдеріне, білімдеріне және өзіндік тұжырымдамаларына негізделген өз пікірлерін жасай алатынын түсінеді. Егер білім беру процесі білім алушылар мен оқу материалы арасында «көпір салуға» негізделген болса, онда бұл процесті үйлестіруші педагог көпірдің екі жағын да басқара алуы керек.

Педагогтар білім алушылардың не білетінін және нені жасай алатынын, сондай-ақ олардың қызығушылықтарын, әр білім алушының нені жақсы көретінін және не істегісі

келетінін түсінуге тырысады. Бұл әр тезис оқыту мен оқудағы жаңа тәсілдер бойынша педагогтар қалай оқу керек екендігін үйретеді.

Бірінші тезис: Жаңа тақырыпты оқыту адамның нені білетіні және түсінетінімен байланысты болады.

Екінші тезис: Оқыту оқушының бастапқы білімі мен дағдыларын назарға алып, оларды өрістетуді мақсат еткенде мәнді болады.

Үшінші тезис: Осы байланыстарды дамытып, нығайту үшін проблемаларды шешу үдерісін толыққанды қатыстыру қажет.

Төртінші тезис: Оқушыларға болжам жасауға, өз ойын құруға, оны қорғауға жәнәсынақтан өткізуге уақыт беріңіз.

Бесінші тезис: Оқушылардың бір-бірін оқытуына мүмкіндік беріңіз.

Алтыншы тезис: Белгілі бір уақыт ішінде жұмыс істеуге арналған материалдың көлемі шектеулі болуы керек.

Жетінші тезис: Мұғалімдер оқушылардың өз идеялары туралы рефлексия жасап, оларды ойластыруды ынталандыру арқылы алған білімдерін қорытындылап талдауға көмектесуге тиіс.

Сегізінші тезис: қолайлы оқу үшін адамдарға кері байланыс пен мадақтау қажет, сондықтан бағалау ізгі болуы керек.

[3,34-6.]

Кәсіби даму бағытында педагогикалық қағидаттарға назар аудару оқу қызметінің арқауы болып табылады. Өйткені, ынтымақтастық негізінде педагог білім алушылардың белсене қатысуын, оқу үдерісінің әрбір қатысушысының жауапкершілігін қамтамасыз етуге, диалог орнату үшін қолайлы жағдай жасайды.

Әрбір білім алушының жеке қабілетін ескере отырып, оқу бағдарламасының мазмұнында ұжым тәжірибесін көрсетеді. Әрине, осының барлығы білім алушыға деген сенімділікпен жасалу тиіс. Бүгінгі таңда педагог заманауи педагог ретінде өзгерістің мазмұнын дұрыс қабылдағаны жөн. Ол дегеніміз: біріншіден шебер педагогтан күтілетін жұмыс сапасы қоршаған ортаны жақсыға өзгертетіндейге теңелу қажет; екіншіден білім беру сапасының түсінігінің өзгеруі: білім, өзіндік, шығармашылық; үшіншіден, білім берудегі өзгерістер қажеттіліктердің түсінігі келесі сұрақтарға жауап алуға бағыт береді:

1. Мақсатымыз қандай?
2. Мақсаттарды іске асыру үшін не қолданамыз?
3. Қандай нәтижеге жеттік?
4. Келешектегі жоспарыңыз?

Педагог өзінің кәсіби дамуы туралы ойланғаны келесі сұраққа әкеледі – бүгінгі күні қоғам қандай педагогты талап етеді? Тереңірек ойлансақ, бұл дегеніміз баланы жақсы көруіміз, оны жан-жақты танып білуіміз, қазіргі білім алушы сұранысына икемділігіміз, оқыту ортасын үнемі жақсарту, жаңа креативті идеяларды ұсына білуіміз, өз қызметіміздің сапасына деген жауапкершілігіміз.

Педагог репродуктивтік және конструктивтік білімнің екі түрінен соңғысы басым болу керектігін түсіну қажет. Себебі, конструктивтік білімде оқытуда басты назар үйренуші тұлғаға аударылады. Бұл тұста ұсынылған білім тұлғаны өзгерістерге ынталандырады. Білім алуда шәкірт өз бетімен білім алып, ой-толғаныс жасап, өзін-өзі түрлендіре тырысады. Сондықтан, бүгінгі таңда конструктивтік білім өзекті мәселе болып табылады. [3,38-6.]

Педагогтердің кәсіби ойлану мәдениетінің қалыптасуы, ой қозғау түсінігі тарихи тұрғыдан ғалымдар бес кезеңге бөледі: алғашқы дәуірдегі, орта ғасырдағы, жаңа заманның ойлануы және заманауи ойлану. Мәдениет тарихи дамыған жүйе ретінде адамның шығармашыл қызметінің бағыты болып табылады. [5.]

Сөзімнің соңында айтарым: кәсібилікті меңгерген педагог қана шығармашыл тұлғаға айналады. Заман талабына сай педагогтерде ойлану дәрежесінде көп өзгерістер бар. Ондай педагогта идеялар көп болады. Олар өз жұмыстарын жария етуге жасқанбайды. Нақтырақ айтсам, олар өзіндік педагогикалық тәжірибесін сараптай отырып, өзіндік дамуын арттырады.

Әдебиеттер тізімі

1. Schleicher, A. Preparing Teachers and Developing School Leaders for the 21st Century: Lessons from around the World [XXI ғасырға арнап мұғалімдерді даярлау және мектеп көшбасшыларын дамыту: әлем елдерінің сабақтары], 2014 ж
2. Мұғалімге арналған нұсқаулық. Жаңартылған білім беру бағдарламасы бойынша, Астана, 2017 ж.
3. Мұғалімге арналған нұсқаулық. «Мектептегі мұғалім көшбасшылығы» Қазақстан Республикасы педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттыру бағдарламасының мазмұны, Астана, 2014 ж.
4. Әлімов А. «Оқытудағы интербелсенді әдіс-тәсілдер» Астана, 2014 ж.
5. «Классикалық теорияның жаңа өмірі: П.Я.Гальпериннің туғанына 110 жыл толуына» Халықаралық ғылыми конференцияның бағдарламасы. Тексерілді 9 мамыр 2015. Мұрағатталған 18 мамыр 2015 ж.

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДА БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТИҢ ӨЗІНДІК СТИЛІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Омарова Г.Р.

Психология және педагогика кафедрасының аға оқытушысы
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Жаңа Қазақстанда педагог тұлғасы мен кәсіби біліктілігіне жаңаша міндеттер жүктейді. Жалпы және кәсіби мәдениеті жоғары деңгейдегі, әдіснама және педагогика саласы бойынша іргелі білімі бар, білім берудегі педагогикалық проблемаларды жүйелі көре алатын құзыретті педагог іс-әрекетте өзіндік шығармашылық стилін қалыптастыру мен жетілдіруге бағытталады. Педагогикалық біліктілік, біріншіден, тұлғаның дербес ерекшеліктерін өздігінен жүзеге асыруының жоғары деңгейімен және өзіндік стильде іс-әрекет ету қабілеттілігіне байланысты. Мұндай стиль жоғары оқу орнында оқып жүргенде қалыптаса бастайды және болашақта жетістіктерді қамтамасыз ететін өзіндік ерекшелігі бар тәсілдер жүйесін көрсетеді. Кәсібилікті қалыптастыру жолдары әр қилы болуы мүмкін. Мұғалімнің педагогикалық әрекетінің, педагогикалық қарым-қатынасы мен тұлғалық құндылықтарының қалыптасқандығын айқындайтын кәсіби білім, білік, дағдының қажетті мөлшерін меңгеру, яғни, кәсіби-педагогикалық құзыреттілік – педагогтың кіріктірілген кәсіби-тұлғалық сипаттамасы ретінде анықталады.

Маманның кәсіби бағыттылығының маңызды компоненттерінің бірі оның психология-педагогика ғылымдары жүйесінде жан-жағынан қарастырылып, зерттелетін педагогикалық мәдениеті болып табылады:

- әдіснамалық (В.А.Сластенин, В.В.Краевский, т.б.);
- адамгершілік-эстетикалық (Э.А.Гришин, Д.С.Яковлева);
- коммуникативтік (А.В.Мудрик, О.О.Киселева, Т.Н.Левашова);
- технологиялық (М.М.Левина, Н.Е.Щуркова) және басқалар.

Соңғы кездері ғалымдардың пайымдауы бойынша болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастырудың жаңа мақсаттары жеке тұлғаға бағытталған позицияға негізделуде. Осыған орай білім беру мазмұнының жаңаруы жағдайында «субъект-субъектілік» қатынасқа негізделген жаңа парадигманың құрылуы болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастыру әдістемесін жаңартып, жаңа оқыту технологияларын зерттеу және оларды жоғары білім беру жүйесіне енгізуді міндеттейді.

Профессор Н.Д.Хмельдің пікірінше, педагог оқыту-тәрбиелеу үрдісін технологиялық түрде белгіленген қызметтің құрылымы мен логикасын түсінгенде ғана құрады: мақсат, міндет, мазмұн, құрал, форма, әдіс және тапсырмалар. Олардың кезеңдерін көріп тізіп

отырады, қызмет тәсілдерін меңгереді, бұл әр бір кезеңді толықтай және бөлек ұйымдастыру үшін қажет.

ЮНЕСКО құжаттарында оқыту технологиясы оқытудың тұтас үрдісін жасау, қолдану және анықтаудың және есепке ала отырып меңгерудің білімді техникалық, адами ресурстарды, білім беру формаларын оңтайландыру міндетін көздейтін олардың өзара қарым-қатынас жүйелі әдісі ретінде қарастырылады.

Бұл мәселеге көзқарастардың бірі технологияны түлектің бойында қазіргі қоғам және экономиканың даму деңгейі талап ететіндей қабілеттер мен қасиеттерінің қалыптастыру үшін ақпараттық технология әлеуетін белсенді қолданатын оқытудың әдіс-тәсілдері ретінде айқындайды.

Алайда бұл компонентті әдістерге ғана орайластыру педагогикалық технологияның білім беру, тәрбиелік мәнін айтарлықтай кемітеді.

Күні бүгінге дейін отандық педагогикалық әдебиетте оқыту және тәрбиелеудің «әдістемесі» термині кеңінен қолданылады. Оның зерттейтін негізгі мәселелері – ұйымдастыру субъектілері, түрлері, құрылымы, мазмұны мен формалары және іс-әрекетті ұйымдастыру тәсілдері. «Әдістеме» сөзі тар мәнде – білім беру үрдісінің мақсаттары және міндеттеріне ұйымдастыру мен қол жеткізуге орай әдістер, тәсілдердің жиынтығы. Бұл ғылыми-әдістемелік пән педагогтің практикалық жұмысы тікелей байланысты, оның ережелері болашақ маманның нәтижелі жұмысы үшін нұсқау және міндетті ретінде танылады. В.Ф.Шаталов өз пайымдауын ұсынады: «Әдістемелік тәсіл – белгілі бір тәрбиелік-бейімдік міндеттің шешімін табуды қамтамасыз ететін, мақсатқа бағытталған педагогикалық әрекет. Жоспарланған нәтижеге сөзсіз қол жеткізуге мүмкіндік беретін әдістемелік тәсілінің жиындығы әдіс ретінде айқындала алады. Әдістердің біріктірілуі әдістеме құрайды».

Кейде білім беру мен тәрбиеленудің теориясы және әдістемесі кейінге қалдырылғандай, барлығын технология ауыстырып, қамтығандай әсер туындайды. Бұл саланың жетекші мамандарының бірі Н. Е. Щуркова мұны теріске шығарады: «... педагогикалық технология ғылыми екі маңызды пәндер – тәрбиелеу теориясы мен тәрбие үрдісін ұйымдастыру әдістемесін ауыстырмайды. Ол аталған пәндер де қарастыратын сұрақтар жиынтығының шешімін табады, алайда бұл мәселелерді өзге деңгейде қарастырады».

Сондықтан, оның тұжырымдауынша педагогикалық технологияны зерттеу «оқыту мен тәрбиелеудің теориясы мен әдістемесімен алдын-ала танысуды ұйғарады», өйткені бұл бағыттың кейбір проблемалары «келешек болашақ мұғалімнің теориялық әдістемелік дайындықсыздығы себебінен түсініксіз көрінеді».

Технология педагогикалық жүйенің іс-әрекеттік қызметін бейнелейтінін түсіну қажет. Ол көбіне нақты психологиялық-педагогикалық, философиялық тұжырымдамаға сүйенеді. Бірақ бірінші педагогикалық әдіс-тәсілдер, мақсат, міндеттер, ұстанымдар, іске асырушы тәсілдер ретінде болады және әдістер жүйесін көрсетеді.

Оқыту әдісінен бөлек, алгоритмизация мен нақты жазбаға бағыну технология бола алады. Оларға жүйелілік тән (ойлаудың жүйелілік тәсілі мен қызметті ұйымдастыру) өндіруші (бұл басқа педагогтардың өндіруімен іске асуы мүмкін).

Нәтижелілік (қойылған мақсат педагогикалық үрдіс нәтижелілігінің бір қалыптылығы, нәтижелер диагностикасының тәсілдеріне сәйкес келеді және диагностикалық мақсаттарды құруды талап етеді). Сонымен қатар кез келген педагогикалық технология жағдайға сәйкес икемделе алуы тиіс. Қазіргі заманғы технологияларды өндіру нәтижелерінің талдауы көрсеткендей, педагогикалық үрдісті жүйелеу негізі арқылы басқару тиімді болады, ал оларды игеру оқытушылардың деңгейін көтеріп кәсіби тұлғалық құзыреттілік және педагогикалық шеберлігін көтереді.

Қазіргі заманғы білім беру технологияларының көп тараған түрі мақсатты бағыттары арқылы екі үлкен топқа бөлінеді:

1) пәнге бағдарланған технологиялар, пәндер бойынша дағдылар мен біліктіліктерді яғни бірінші кезекте болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастыруда белгілі пәндер мазмұнын меңгеруі.

2) тұлғаға бағдарланған технологиялар, гуманистикалық мақсаттарды және тұлғаға бағдарланған оқыту ұстанымдарын іске асырушы.

Тұлғаға бағдарланған оқытудың мақсаты болашақ мұғалімнің жеке тұлғалық құрылымы мен сипаттамаларын, дамытушы мәдени және рухани байланысын қамтамасыз етуші болып табылады. Е.В.Бондаревская берілген пікірінде технологиялардың негізгі көрсеткіштік сипаттамалары: диалогтік, іс-әрекеттік, шығармашылық мазмұнды таңдау, оқыту тәсілдері мен іс-әрекеті. Оқыту технологияларының құрылымы, оның тұлғалық бағыты, олардың арасындағы субъектілердің ара-қатынас сипаттамасының өзгеруін талап етеді. Болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлігін қалыптастыруда бір жағынан тұлғаға бағдарланған оқыту технологиялардың негізгі критерилеріне «тұлғалық жағдайды бекіту» құру мүмкіндігі жатады.

Тұлғаға бағдарланған технологияларды үш топқа бөліп қарастыруға болады:

Толық бағдарланған-бағытталған, инновациялық білім беру кеңістігінде болашақ мұғалімнің санасын дамытуға бағытталған, оның толықтай өзіндік анықтамасы (тұлғалық, өмірлік, адамгершілік, кәсіби және т.б.).

Бейімделген технологиялар, бұлардың мақсаты - «бейімделу» жеке мүмкіндіктерге қатысты оқыту, оқыту іс-әрекетіндегі өзіндік тұжырымдар мен өзін-өзі іске асыруды қамтамасыз ететін психологиялық ыңғайлы жағдайларды құру: оқыту технологияларын саралау және жеке даралау (оқытудың үш өлшемдік әдістемелік жүйесі, модульдік оқыту технологиялары т.б.);

Тұлғаны шығармашылық дамыту технологиясы - оқушылардың тұлғалық әлеуетін дамытуға бағдарланған, сонымен қатар шығармашылық ойын дамытуға бағытталған: оқытуды жобалау технологиясы, білім алушылардың зерттеу дағдысын дамыту ретінде, шығармашылық шеберханалар технологиясы және т.б.

Бұрын белгілі болғандай, технологияларды бұндай топтарға бөлу шартты болуы мүмкін, өйткені бұлардың әрбіреуі тұлғаға бағдарланған оқытудың мақсатын іске асырады. Олай болса, жаңартылған білім мазмұнына бағдарланған әр мұғалім білім технологияларын өз тәжірибесінде нәтижелі қолдануға ұмтылуы қажет. Бұл жаңартылған мазмұн бағдарламаларының тұлғаға бағдарланған оқытудағы жоғары мүмкіндіктерін дәлелдейді.

Әдебиеттер тізімі

1. А. Байтұрсынов А. Қай әдіс жақсы? Жаңа мектеп. 1928, №4

2. Ж. А. Караев. Трехмерная методическая система обучения - основа формирования функциональной грамотности учащихся. Международный журнал экспериментального образования - №11, - 2018г. – 19-25 стр.

3. Жайтапова А. А және т. б. 21-ші ғасыр педагогикасы мектеп табалдырығында (ақпараттық-әдістемелік дайджест) Алматы, 2019.

4. Таубаева Ш. Т., Лактионова С. Н. Педагогическая инноватика как теория и практика нововведений в системе образования. – Алматы. Ғылым. 2022.

МЕКТЕПАЛДЫ ТОП БАЛАЛАРЫНЫҢ АДАМГЕРШІЛІК МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘНІ

Оразова Г.

Мектепке дейінгі және бастауыш білім беру
кафедрасының аға оқытушысы
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Түйіндеме: Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың адамгершілік мінез-құлқын қалыптастыру туралы қысқаша шолу беріледі. Мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, адамгершілік мінез-құлқын қалыптастырудың маңыздылығы және оны қалыптастыру жолдары ұсынылады.

Кілт сөздер: мектепке дейінгі кезең, құндылық, адамгершілік тәрбие, адамгершілік мінез-құлық, мінез-құлық мотивтері;

Аннотация: В данной статье представлен краткий обзор формирования нравственного поведения детей дошкольного возраста. В статье предлагается важность формирования нравственного поведения и способы его формирования с учетом психологических особенностей дошкольников.

Қоғамның рухани мәдениетінің барлық салаларында, ең алдымен, білім беру және тәрбиелеу саласында жалпыадамзаттық құндылықтарды қалпына келтіріп, дамытып, байыту, адамгершілік мәдени мінез-құлықты қалыптастыру - бүгінгі таңда мектепке дейінгі кезеңнің қайта құрудың өзекті мәселесі. Қазіргі заманның маңызды мәселелерінің бірі - адамгершілік мінез-құлықтың, ұрпақтар арасындағы байланыстың үзілуі, жастарды мәдени-тарихи дәстүрлерден, өз халқының құндылықтары мен менталитетінен тыс тәрбиелеудің басымдық алуынан көрініс табады.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Мен халқымыздың әлем үлгі тұтарлық жақсы қасиеттерінің көбірек болғанын қалаймын. Бізге керегі - әділдік, адалдық, ұқыптылық, тиянақтылық. Бәріміз нағыз қазақты дәл осындай кейіпте көргіміз келеді. Біз сонда ғана бәсекеге қабілетті мемлекет, зияткер ұлт қалыптастыра аламыз» деген болатын. [1].

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2022-2026 жылдарға арналған тұжырымдамасында «Кез келген мәдени қоғам үшін басты міндет - жас ұрпақты дұрыс тәрбиелеу. Дені сау, алдына мақсат қоя білетін, саналы, рухани бай және адамгершілік қасиетке ие тұлғаны тәрбиелеу - мемлекеттің орнықты қалыптасуының және оның болашақта бейбіт дамуының аса маңызды кепілі» деп атап көрсетілген. [2].

Сондықтан жеке тұлғаның рухани және жан-жақты дамуының қайнар көзі білім мен ғылымды қоғам талабына сай дамыта отырып, жас ұрпақтың бойына имандылық, адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру басты міндет болып есептеледі.

Президентіміздің 2022 жылғы 1 қыркүйектегі «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Жолдауында «Қазақта «Ел боламын десең, бесігіңді түзе» деген сөз бар. Сондықтан, мектепке дейінгі тәрбие жұмысы басты назарда болуы керек» деп атап көрсетуі мәселенің өзектілігін нақтылай түспек. [3].

«Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасында «Әр баланың қызығушылықтарын, ерекшеліктері мен қажеттіліктерін ескере отырып, жалпы адами және ұлттық құндылықтар негізінде оларды толыққанды дамыту мен әлеуетін ашу» - міндетінің ерекше аталуы да біз көтерген мәселенің қоғам талабынан туындап отырғандығын көрсетеді.

Адамгершілік тәрбиесі қоғамның барлық сатысында зерттеу объектісі екені белгілі. Тарихқа көз жіберсек, рухани-адамгершілік құндылық, адамгершілік тәрбие жөніндегі идеялардың сонау ежелгі философтар Конфуций, Сократ, Платон, Аристотель еңбектерінен бастау алып, орта ғасыр ойшылдары Әл-Фараби, Ж.Баласағұн т.б. ғұламалардың еңбектерінде жалғасын тапқанын көреміз. Сондай-ақ, Ш.Уалиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев, Ш.Құдайбердиев, А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов сынды ағартушылар өз еңбектерінде құнды ой-пікірлерін қалдырып кеткен.

Мектеп жасына дейінгі баланың жеке басының адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру мәселелері ресейлік ғалымдар Ю.К. Бабанский, Л.С. Выготский, Д.Б. Эльконин, Л.И. Божович, А.В. Запорожец, Р.И. Жуковская, Я.З. Неверкович, Г.И. Щукина қарастырса, адамгершілік тәрбие мәселелері А. М. Виноградова, А. Н. Леонтьев, Т. М. Маркова, В.Г. Нечаев, Л.Н. Стрелкова, М.И. Лисина, А.Г. Рузская т.б. еңбектерінде орын алған.

Халықтық тәрбие тұрғысынан адамгершілік тәрбиені негіздеген ғалымдар Қ.Б.Жарықбаев, С.Қ.Қалиев, С.А.Ұзабаева, Қ.Ж.Қожахметова, Қ.Бөлеев, Ә.Табылдиев, А.Ашайұлы, С.Иманбаева, Г.А.Қабибуллаева, ұлттық педагогиканың теориялық негізін айқындаумен қатар, тәрбие үрдісінің тиімділігін арттыру жолдарын ашып көрсеті.

Балдырғандарға адамгершілік тәрбие беру - мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының маңызды міндеті. Бұл заңды да, өйткені, біздің қоғам өмірінде адамгершілік бастамаларының рөлі барған сайын артып, моральдық фактордың аясы кеңейіп, қазіргі тәрбие тұлға құндылығына қайта оралуда.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасының «Әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру» бөлімінде балаларды қоғамның әлеуметтік және этикалық нормалары мен дәстүрлеріне, жалпы адами құндылықтарға баулу; дербестікке тәрбиелеу; балалардың жалпы қабылданған моральдық-адамгершілік нормалар мен құндылықтарды меңгеруіне ықпал ету. Балаларда "дұрыс" немесе "дұрыс емес", "жақсы" немесе "жаман" әрекеттер (қылықтар) туралы қарапайым түсініктерді дамыту, әлеуметтік және эмоционалды зиятты тәрбиелеу: балалардың назарын адамның жеке қасиеттеріне (мейірімді, жанашыр, қамқор, сезімтал және іскер, еңбекқор, ұқыпты) аудару, жақсы және жаман әрекеттерді дұрыс бағалау тәжірибесін қалыптастыру т.б. міндеттерінің атап көрсетілуі біз көтергелі отырған мәселенің өзектілігін нақтылай түспек. [4].

Адамгершілік тәрбие дегеніміз-адамның моральдық қасиеттерін белгілі бір мақсатқа бағыттап қалыптастыру. Адамгершілік тәрбиесінің жалпы міндеті - мектеп жасына дейінгі балалардың мінез-құлқы мен тәртібін, адамгершілік сезімі мен сана нышандарын, адамгершілік түсініктері мен мінез-құлқын қалыптастыру болып табылады. Адамгершілік сезім адамгершілік түсініктерді меңгерудің негізінде туып, балалардың іс-әрекеті мен мінез-құлқынан, тәртібінен көрініс табады.

Баланың алғашқы адамгершілік түсініктерін аңғарып, мінез-құлқы мен тәртібін қалыптастыруда мектепке дейінгі шақ- ең жауапты кезең. Балалардың отбасымен қарым-қатынасында, оқу-тәрбие ісінде, тікелей өмір тәжірибесінде ненің жақсы ненің жаман екенін байқайды, жақсы мен жаманға үлкендер тарапынан берілген бағаның меңгереді.

Психология ғылымы да баланың айналадағы болмысты дұрыс түсінуін мектеп жасына дейін қалыптасатынын, олар өз айналасындағы адамдардың көзқарасы мен талпынысынан жастайынан-ақ үлгі алатынын дәлелдеді. Бірақ, бұл өзгерістердің бәрі де өзінен-өзі немесе жүйкенің туа біткен заңдылық күші арқылы емес, арнайы мақсат көздеп ұйымдастырылған оқу-тәрбие процесінде іске асады. [5].

Мектеп жасына дейінгі балаларды адамгершілікке тәрбиелеудің нақты міндеттері:

- 1) балалардың отбасына, жақындарына, құрбы-құрдастарына, жалпы адамдарға, Отанға деген сүйіспеншілік сезімін тәрбиелеу;
- 2) адамгершілік ережелеріне сай балалардың мінез-құлқын, ұйымдасқан тәртібін, мәдениеттілігін, жақсы әдеті мен дағдысын қалыптастыру;
- 3) балалардың адамгершілік түсініктері мен қасиеттерін тәрбиелеу.

Адамгершілік тәрбиесінің мазмұнына баланың мінез-құлқын тәрбиелеу жатады. Мінез-құлық дегеніміз- адамдардың өзін қоршаған ортаға, қоғамға, басқа адамдарға деген қарым-қатынасынан көрініс табатын тұрақты психикалық ерекшелігінің жиынтығы.

Мінез өзгермейтін тума қасиет емес, ол өмірде қалыптасады. Мәселен, ешбір бала туысынан еңбексүйгіш не жалқау, тәртіпті, не ұстамсыз болып тумайды. Оның мінезі, ұзақ жылғы өмір сүру барысында өмірдің сан алуан ағымына қарай тәрбие процесінің ықпалымен қалыптасып отырады. Адамның сыртқы ортамен жасайтын қарым-қатынасы - белсенді қарым-қатынас. Сондықтан да оны қоршаған ортасы ғана өзгертпей, өзі де шама-шарқынша сол

ортасына тиісті өзгерістер енгізеді. Адамның нақтылы іс-әрекеті де мінез бітістерінің қалыптасуына шешуші рөл атқарып отырады. Психикалық ерекшеліктердің ең бастысы- сана мен ерік. Мінез- құлық өте ерте жастан бастап қалыптасады және саналы, ақылды ұйымдастырылған тәрбие ісіне бағынады. Балалардың мінез-құлқын қалыптастыруда жоғары жүйке жүйесінің қызметі ерекше рөл атқарады. И.П.Павловтың адамның өмір сүру жағдайы мен тәрбиесіне байланысты жүйке жүйелерінің икемділігі мен жөніндегі қағидасын есте ұстау абзал. Ол балалардың темпераментінің қасиетіне, типіне, баланың денсаулығына, қуанышы мен сүйенішіне, қайғысына байланысты.

Сылбыр, енжар балаларды тәрбиелеуде олармен арнайы ойын, түрлі іс-әрекет ұйымдастыруды белгілеу, баланың белсенділігін қуаттай отырып, дербес іс-әрекетке баулу, оларды дамыту сияқты әр түрлі әдіс-тәсілдер қолданылады. Сезімтал, жеңілтек, шапшаң баланың ерік-жігерін тежеп ұстау керек, себебі мұндай балалар тез шешім жасауға, ойланбай асығыс іс жасауға бейім тұрады. Сондықтан оларды мақсаттылыққа бірте-бірте үйрету керек. Әсіресе тез әсерленгіш балаларға көбірек көңіл бөлу қажет.

Мектепке дейінгі шақ баланың мінез-құлық мотивтері айтарлықтай өзгереді. Мотив дегеніміз (себеп, түрткі) - тұлға белсенділігінің ішкі көзі, тұлғаның қылықтар мен әрекеттерді тандау негізінде жататын себептерді жандандырады. Мотив- субъектінің қажеттіліктерімен байланысты, бірақ ол тек қажеттілікті ғана емес, оны қанағаттандыру жолдары мен әдістерін білумен де байланысты.

Балалардың мінез-құлқына ең көп ықпал ететін мотивтердің кейбір түрлерін бөліп көрсетуге болады. Бұған алдымен балалардың үлкендер дүниесіне қызығуымен, олардың үлкендерше іс-әрекет жасауға тырысуымен байланысты пайда болатын мотивтер жатады.

Өртүрлі жастағы көрсеткен бірдей қылықтың түрткі себептері мүлде түрліше болуы мүмкін. Үш жасар бала тауықтарға қықымды олардың жүгіріп келіп шоқығанын қарау үшін шашса, алты жасар бала үй шаруашылығындағы анасына болысу үшін жасайды.

Мінез-құлық мотивтерінің дамуына балалардың өзге адамдарға қарым- қатынасын көрсететін адамгершілік мотивінің ерекше мәні бар. Адамгершілік нормалары мен мінез-құлық ережелерін игеру мен түсіну өз қылықтарының басқа адамдар үшін мәнін түсінуге байланысты мектепке дейінгі балалық шақта өзгеріп және дамып отырады.

Психологиялық аспектіде адамгершіліктің дамуы екі жақты қарастырылады. Біріншісі- бұл сезімдердің және еріктің дамуы болса, екіншісі- бала қоршаған ортаны бірте-бірте түсіне бастайды және оған түрлі қылықтарының ықпалынан мінез- құлықтың жаңа үлгілері туындап өз орнын ұғынады.

Баланың жақсы мен жаманды, қажет пен қажет еместі, болуы керек немесе болмайтындығы туралы, қоғамдық әлеуметтік нормаларды ұғыну туралы күрделі дамыған түсініктерінің нәтижесінде адамгершілік сезімдері қалыптасады. Жеке тұлғаның адамгершілік санасында бұл сезімдер адамгершілік түсінік бірлігіндегі және адамгершіліктің, сананың сезімталдықтың нәтижесінде көрінеді.

Тұлғада адамгершілікті қалыптастыруда сезімнің рөлі зор. Адамның мінез- құлқы көпшілік жағдайда бағытталған адамгершілік сезімге тәуелді. Балабақшада балалар сезімдерін тәрбиелеу ерекше назарға алынған. Балалардың эмоциялық ықыласына, әсершілдігіне, қиялының ұшқырлығына, еліктеулеріне сүйене отырып, педагог балаларда алғаш рет қамқоршылық, тілектестік, ықыластылық сияқты мейірімді, қайырымды сезімді тәрбиелейді. Осының негізінде достық, жолдастық, ұжымшылдық сезімдері қалыптасады.

Адамгершілік құндылықтарды кеңейтумен, адамгершілік түсініктерді игерумен балалардың адамгершілік сезімдері кеңейіп, тереңдетіледі. Нақты мектепке дейінгі жаста балалардың Отанға деген сүйіспеншілігі, интернационалдық сезімдер сияқты күрделі әлеуметтік сезімдері қалыптаса бастайды.

Мектепалды сыныбындағы балалар сезімін байыту мен дамытуға, оны басқару қабілетін қалыптастыруға үлкен назар аударылады. Бұл жаста балалардың айналасындағы адамдарға, еңбекке, табиғатқа, маңызды қоғамдық оқиғаларға қатынасын анықтайтын адамгершілік сезімдері тәрбиеленеді.

Мектепке дейінгі балалық шақ ішінде мінез-құлық мотивтерінің өзгеруі олардың тек мазмұнының ауысқандығында ғана емес, мотивтердің жаңа түрлерінің пайда болуында. Мотивтердің әр түрлерінің арасында мотивтердің қатар бағынуы, сатылы бағынуы жасалады, бала үшін бұлардың біреуінің мәні екіншісіне қарағанда басымырақ болады.

Мектеп жасына дейінгі баланың өзінің кім және қандай қасиеттерге ие екенін, төңіректегі адамдардың оған деген қарым-қатынасы мен қарым-қатынастар неден туатынын түсінгенде сана-сезімінің дамуы орын алады. Сана-сезім бала өзінің жетістіктері мен сәтсіздіктерін, өзінің сапалары мен мүмкіндіктерін бағалауынан көрінеді.

Балаларды тәрбиелеу міндеттері мен мазмұны мақсат көздеушілік ұстанымы негізінде жасалады. Қазақстанда мектепке дейінгі балалар ұйымында адамгершілік тәрбие достық, бейбітшілік, туысқандық, ынтымақтастық, өзара құрмет негізінде жүргізіледі. Педагог барлық оқу-тәрбие жұмысында осы ұстанымдарды басшылыққа алады.

Адамгершілік тәрбиесінің маңызды ұстанымы - балаларды ұжымда тәрбиелеу. Мектепке дейінгі ұйым балаларды бірігуге, мақсаттар мен міндеттер барлық балаларға ортақ болуы керектігіне, мақсаттар мен міндеттерді бірге шешуге үйретеді. Ұжымның маңыздылығы балада достық сезім, айналадағыны құрметтеу, өзара көмек, адамдар арасындағы жағымды қарым-қатынастар тәрбиелеуде, баланың жеке басын қоғамдық бағытта қалыптастыруда. Адамның жеке қасиеті, қабілеттілігі, адамгершілік сапалары, моральдық тазалығы ең алдымен оның іс- әрекетінен көрінеді. Ұжымда бала өзінің білімін, айналадағы болмысқа көз қарасын көрсете алады.

Ұжымда тәрбиелеу ұстанымы балаларды бірлесіп қызмет етуге, бірлесіп күш жұмсау арқылы мақсатқа жетуге үйретеді. Қарым-қатынас жасау арқылы бір-біріне өзара ықпал етеді.

Келесі ұстаным - балаға талап қоюды оның жеке басын құрметтеумен ұштастыру. Бұл адамгершілік моральдың мәніне сай келеді: адамды құрметтеуге және оның адамгершілігін бағалауға негізделген. А.С.Макаренконың оқыту жүйесінде нақты көрініс тапқан бұл ұстанымды қолдану тәрбиешіден мейірімділікті, балалардың жеке ерекшеліктерін, адамгершілік тәжірибесін, дамуы мен мүмкіншіліктерін ескеруді талап етеді.

Сезімге, санаға және мінез-құлыққа ықпал жасау бірлігі ұстанымы адамгершілік тәрбиесі құралдары мен әдістерін таңдап алуда кешенді көзқарасты талап етеді. Тәрбиелік іс-шара мазмұнын белгілеуде оның балада көңіл-күй тудыратындай болуын, түсініктілігін, айналадағы өмір туралы белгілі бір ұғымдар қалыптастыратындығын, саналы мінез-құлыққа тәрбиелейтіндігін ескеру керек.

Мектепке дейінгі ұйымда және отбасында балаға қойылатын талаптардың жүйелілігі, бірізділігі және бірлігі ұстанымы мінез-құлық дағдыларын меңгеруді, баланың жеке басының адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуын қамтамасыз етеді. Педагогтан тәрбие жұмыстарын жүйелі түрде жүргізуі және тәрбие міндетін бүкіл топпен және әр баламен біртіндеп күрделендіре отырып жүзеге асыруы, адамгершілік қасиетті қалыптастыратын қылықтарды жүйелі түрде жаттықтыруы тиіс. Тәрбие міндеті толық шешілуі мақсатында ата-аналар мен тәрбиешілер қоятын талаптар бірдей болуы қажет. Талап бірдей болмаған жағдайда балалар өз мінез- құлқын саналы басқара алмайды, тек үлкендердің бұйрығына бағыну қалыптасады да бейімделгіш болу қаупі туады.

Бұл ұстаным педагогтан баланың отбасымен тығыз байланыста болуын, түсіністікпен жұмыс жүргізуді, ата-аналарға белгілі бір ұсыныстар жасап, балаларға ықпал етудің ортақ, біртұтас әдістерін жасауды талап етеді.

Мектепке дейінгі ұйым тәрбиешісінің міндеті - Қазақстан Республикасының ең жас азаматтары бойында моральдық сапа қалыптастыру. Ол үшін педагогтың бойында жоғары моральдық сапалар болуы шарт, сондай педагог қана қоғамдық оқиғалардың әлеуметтік мағынасын балаларға жеткізеді, адамдардың еңбек сүйгіштігін, ерлігін, жолдастық өзара көмегін, басқалардың қайғысына ортақтасуды балаларға күнделікті істерінде көрсете біледі. Балалар өзінің тәрбиешісіне еліктейді, оған сенеді. Педагогтың моральдық бейнесі олар үшін қарым-қатынас үлгісі болып қалады.

Педагог баланың кез-келген қылықтарын дұрыс бағалап, еңбекке деген бастамасын, басталып келе жатқан қайырымдылықты немесе жалқаулықты көреді, Отанын сүюді, патриотизмді, еңбекшілердің еңбегін құрметтеуді қалыптастырады.

Мектепке дейінгі ұйым педагогы өзін-өзі тәрбиелеуі, өзінің мінез-құлқымен балаларға үлгі болуы, айналаға үнемі бақылау жасап, өзінің теориялық білімін және кәсіби дәрежесін үнемі көтеріп жүру тиіс.

Қорыта айтқанда, балалардың адамгершілік тәрбиесін қалыптастыру мәселесі барлық уақытта өзекті болып қала беретініне қарамастан, әлі де жеткілікті зерттелмеген мәселелердің бірі болып табылады. Баланың бойында адамгершілік тәрбиені қалыптастыру - бұл жеке тұлғаның ішкі қажеттіліктерін ғана емес, сонымен бірге адам мен қоғамның құндылық қатынастарын да қамтитын күрделі мәселе. «Жұмыла көтерген жүк жеңіл» демекші бала тәрбиелеудегі осындай міндеттерді іске асырушылар - балабақша мен отбасы. Осы екі арнада жүргізілетін тәлім-тәрбие сабақтаса, ұштаса өткізілгенде ғана көздеген мақсат нәтижелі болары сөзсіз. Бүгінгі жаңа қоғам мүддесіне лайықты, жан-жақты жетілген, бойында ұлттық сана, ұлттық психология қалыптасқан ертеңгі қоғам иегері боларлық парасатты азамат тәрбиелеп өсіру - отбасының, балабақшаның, мектептің, барша халықтың міндеті.

Әдебиеттер тізімі

1. Қ. Тоқаевтың 2020 жылғы 1 қыркүйектегі // «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Қазақстан халқына Жолдауы. -Астана, 2020
2. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2022 - 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасы // -Астана, 2022,
3. Тоқаевтың 2022 жылғы 1 қыркүйектегі // «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Қазақстан халқына Жолдауы. -Астана, 2022
4. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы //Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің м.а. 2020 жылғы 12 тамыздағы № 499 бұйрығы//
5. Ә.Меңжанова. Мектепке дейінгі педагогика. - Алматы: Рауан 2020

ҚҰЗІРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ СУБЪЕКТІСІ – БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ӨЗ БЕТІНШЕ ЖҰМЫСЫН ТИІМДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Орынбасар Ә.

Химия пәні оқытушысы

Қ.Дүтбаева атындағы Атырау гуманитарлық колледжі

Еліміздегі Жаңа Қазақстан жағдайындағы дүбірлі өзгерістер, қайта жаңарулар білім беру жүйесіне де айтулы реформалар мен мақсаттар әкелді. Білім стандартының жасалуы, мектептерді жаппай компьютерлендіру, инновациялық технологиядан іздену, білім мазмұнын байыту, әлемдік білім кеңістігіне ену мақсатындағы жұмыстар сол өзгерістің куәсі. Білім парадигмасы өзгерді. Білімді жеке тұлғаға қарай бағыттау студенттің «мен» менталитетін және белгілі бір құзіреттілікті қалыптастыру негізгі субъект болмақ. Құзырлылықтың (құзіреттілік) латын тілінен аудармасы «компетенс» белгілі сала бойынша жан – жақты хабардар білгір деген мағынаны қамти отырып, қандай да бір сұрақтар төңірегінде беделді түрде шешім шығара алады дегенді білдіреді – деп көрсетеді. Бұл жайлы Б.Тұрғанбаева «Өзінің практикалық әрекеті арқылы алған білімдерін өз өмірлік мәселелерін шешуде қолдана алуын – құзырлылықтар (құзіреттілік) деп атаймыз» деп анықтаса, Ресей ғалымы Н.Кузьминаның көзқарасы бойынша, «Құзырлылық (құзіреттілік) дегеніміз – педагогтің басқа бір адамның дамуына негіз бола алатын білімділігі мен абыройлығы» [1].

Құзірет – дара тұлғаның бойындағы өзара байланысты сапалардың (білім, білік, дағды) жиынтығы. Ал қазақ тілі сабағында оқушылардың өз бетінше жұмысын ұйымдастыру арқылы

білім, білік, дағдының жоғары деңгейіне шығу, яғни, жеке тұлғаның құзыреттілігін жүзеге асыру тақырыптың өзектілігі болып отыр.

Құзіреттілік – қызмет атқарушының жеке мүмкіншілігі, оның квалификациясы (білімі мен тәжірибесі), шешім қабылдай алуы немесе белгілі бір білім мен дағдыларына сәйкес шешім қабылдауы.

Маманның кәсіби құзіреттілік мәселесі күрделі де көп қырлы. Бұл ғылыми педагогикада, психологияда, әлеуметтануда, кәсіби білім берудің теориясы мен әдістерінде, акмеологияда, андрогикада, гуманитарлық ғылымда әр қырынан қарастырылып жүр. Мәселе кешенді түрде зерттелуде.

Құзіреттілік – жеке тұлғаның теориялық білімі мен практикалық тәжірибесін белгілі бір міндеттерді орындауға даярлығы мен қабілеті. Ол жансыз жаттанды білім түрінде емес жеке тұлғаның танымға, ойлауға қатысын және әрекетке, белгілі мәселелерді ұсынып, шешім жасауға, оның барысы мен нәтижелерін талдауға, ұдайы түрде ұтымды түзетулер енгізіп отыруға деген икемділігінің белсенділігінен көрінеді.

Н.С.Розов құзіреттіліктің екі жағы болатынын анықтайды да, бірінші жақты танымдық және практикалық жаңалық енгізуді (инновация) ассимиляциялау мүмкіндігімен, екінші жақты – білім беру жүйелерінің әр түрі, тип, профилі сатыларына қойылатын білім талаптарын анықтау мүмкіндігімен байланыстырады.

Н.С.Розовтың пікірінше, құзіреттіліктің мынадай қырлары бар:

— мәндік аспект, неғұрлым жалпы мәдени контекстегі ахуалды жете түсінудің бара-барлығын көрсетеді. Бұл контекстің аяғына осы сияқты ахуалды бағалау, ұғыну мен оған деген қарым-қатынас кіреді;

— проблемалық-практикалық аспект, бұл осы бір жағдайда ахуалды айқындай білудің мақсат, міндет, нормаларды алға қою мен орындау тиімділігінің бара-барлығын сипаттайды;

— коммуникативті аспект, бұл – осы тәріздес ахуалдағы қатысымның және адамның осындай жағдайда қатысын және өзара ықпал жасауға тиісті мәдени үлгісі, деңгейінің бара-барлығын қамтамасыз етеді.

Құзіреттілікті оның жалпы мәдени және кәсіби көріністерін сипаттау үшін былайша аспекттерге бөлу жасанды екенін көруге болады.

Қазіргі қоғамдық өзгерістердің қарқындылығы жаңа сипаттағы мамандарды қажет етіп отыр. Ондай мамандар дәйім өзгеріп отыратын әлеуметтік-экономикалық үрдістерді талдай білуге, нарықтық бәсеке жағдайына сай шешімдер қабылдап, жүзеге асыра білуге, өндіріс пен жеке адам арасындағы ықпалдастықтың ізгілікке бағытын стереотиптендіруден арылта білуге тиіс. Осы жағдайларға байланысты жоғары оқу орнының ең бір маңызды міндеті кәсіби жағынан білімдар да құзіретті маман даярлау болып отыр.

Осы өзектілікті жүзеге асыру барысында «Құзіреттілікті қалыптастырудың негізгі субъектісі – білім алушылардың (студент немесе оқушы) өз бетінше жұмысын тиімді ұйымдастыру» атты тақырып таңдалынып алынды.

Мақсаты: өз бетінше жұмысты тиімді ұйымдастыру арқылы өздігінен дамуға ұмтылатын жеке тұлғаның құзіреттілігін қалыптастыру.

Міндеттері: жеке тұлғаның дамуында маңызды роль атқаратын

- білім алушылардың өз бетінше жұмысын тиімді ұйымдастыра білу;
- сол арқылы білім, білік, дағдының жоғары деңгейіне шығу;
- білім алушының түрлі дара қабілеттерін арттыру.

Нысаны: өз бетінше жұмысты ұйымдастыру арқылы жеке тұлғаны қалыптастыруда құзіреттіліктің маңызы.

Жаңашылдығы: құзіреттілікті қалыптастырудың негізгі субъектісі – білім алушылардың өз бетінше жұмысын тиімді ұйымдастыру – білім сапасын арттырудың негізгі жолы.

Болжамы: білім алушылардың өз бетінше жұмысты тиімді ұйымдастыру – жеке, дара тұлғаның еркін қалыптасуына мүмкіндік береді.

Латын тіліндегі «компетенс» сөзін ғалым К.Құдайбергенова «Құзырлылықты (құзіреттілікті) білімін, біліктілігін, дағдысын, тұлға мінез - құлқын, ең бастысы тұлға мүмкіндігін бағалаудың критерийі мақсатында қарастыру құзырлылық(құзіреттілік) маңызын толық аша алады. Олай болса, құзырлылық, нәтижеге бағдарланған жаңа білім беру жүйесінің сапалық критерийі ретінде әлеуметтік және өмірлік көзқарастарды есепке алу қажет» деп жазса [2], Б.Тұрғанбаева «Құзырлылыққа (құзіреттілікке) бағытталған оқыту үрдісінде тәжірибелік жолмен мәселені шешу мүмкіндігі молаяды. Осы жағдай біліктілікті арттырудағы екінші үлгіге көшірудің негізі бола алады. Өйткені, құзырлылыққа (құзіреттілікке) бағытталған үлгіде білім алушылардың өз бетімен жұмысын ұйымдастыру - басты мақсаты » - деп көрсетеді [3].

Ал, бұл құзіреттіліктер (оқытушының құзіреттілігі және оқытушы мен студенттің құзіреттілігі) өз бетімен жұмысты ұйымдастыруда анық байқалады. Оқушының өз бетінше жұмысын тиімді ұйымдастыра білу - сол арқылы білім, білік, дағдының жоғары деңгейіне шығу.

Американдық психологтардың анықтамасы бойынша өз бетімен жұмысты ұйымдастыру дегеніміз – бұл, өз бетімен тани білу, өз бетімен жаңа бір нәрсені анықтауға ұмтылу және өз тәжірибесін терең түйсіне білу қабілеті. Өз бетімен жұмысты ұйымдастыру психологиялық тұрғыдан алғанда, нәтижесінде жаңа материалдық рухани құнды дүние тудыратын әрекет. Ал педагогикалық тұрғыдан алсақ, өз бетімен жұмысты ұйымдастыру дегеніміз – адамның белсенділігі мен өз бетінше жұмыс істеуінің жоғары түрі және ол әлеуметтік қажеттілігі мен өзінің ерекшелігімен бағаланады. Ең бастысы, жеке тұлғада өз бетімен жұмыс істеуге деген тұрақты қажеттілік, тұрақты сұраныс болып, өз ісіне қанағат табу сезімі болуы қажет [4].

Сабақ барысында оқытудың әр түрлі әдіс-тәсілдерін қолдана отырып, студенттердің өз бетінше жұмыс істеу белсенділіктерін арттыру барысында теориялық білімдерін кеңейтіп, ойлау қабілеттерін дамытуға болады. Білім алушылардың пәнге қызығушылығын арттыра отырып жеке тұлға ретінде дамытудағы іздену-зерттеу бағытындағы тапсырмалар жүйесін ұсыну өмір талабы.

Өз бетімен жұмысты ұйымдастыру – белгілі бір іс-әрекетте, ең тәуір нәтижеге жетуге мүмкіндік беретін адамның жеке-дара ерекшеліктері.

Еліміздің саяси, экономикалық, мәдени, қоғамдық өміріндегі өзгерістерге сай білім беру ұйымдарының үлкен жауапкершілікті сезініп, білікті, өз ісінің шебері, бәсекеге қабілетті, кең ауқымды, жан-жақты дамыған маман дайындауға ұмтылуы, өзінің бүкіл қызметін осы бағытта құруы заңды құбылыс, себебі қоғам өзінің әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуының мазмұны мен сипатының өзгеруіне және еңбек сапасына талаптың жоғарылауына байланысты өз ісін жетік білетін, кәсіби білімі мол мамандарды қажет етеді.

Соңғы жылдары болашақ мамандардың құзыреттілігі туралы пікірлер кәсіби маман даярлау мәселелері жайлы көптеген пікірлер айтылып жүр. Соларға сүйене отырып, мұның өзі болашақ мамандарды қаршаған дүниені, табиғатты, қоғамдық өмірдің құбылыстарын тану, әлеуметтік-экономикалық даму мәселелерін пайымдау, талдау, маңыздысын ажырата білуге, адамдармен қарым-қатынастағы жоғары мәдениеттілікке үйренуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Кузьмина Н. Классификация профессионально-личностных компенсаций вузовского преподавателя // Педагогика. 2022. №9. С 55-60
2. Шилова О.Н. Что такое ИКТ - компетентность студентов педагогического колледжа и как ее формировать // Химия и образование. 2018 №3 с.96-1
3. Тұрғанбаева Б. Қатысымдық құзыреттілік мәселесі туралы. // Білім.Образование. 2014 №6 б.32-33
4. «Инновациялар мен оқу-білімді жетілдіру арқылы білім экономикасына» - Л.Н.Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті. Астана, 2022.

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ ЦИФРЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Өтебай А.Қ.

Математика пәні оқытушысы

Қ.Дүтбева атындағы Атырау гуманитарлық колледжі

Аннотация: Бұл мақалада болашақ педагог-психологтардың цифрлық құзыреттілігінің қалыптасуы мен дамуы қарастырылады. Білім беру саласын жаһандандыру ісінде оқытушыларының алдында тұрған міндет жаңа педагогикалық әдістер мен технологияларды оңтайлы біріктіре отырып, студенттерді оқытуды тиімді ете түсу. Оқытудың сапасы мен білім беру тәжірибесі білім алушыларды заманауи қоғам өміріне толыққанды атсалысу үшін қажетті үздіксіз оқу дағдыларымен қаруландырудағы аса маңызды өлшемдер саналады. Цифрлық құзыреттілікті дамыту болашақ педагог-психологтарды дайындау үдерісін ұйымдастыруға және оның мазмұнын анықтайтын тәсілдерді өзгертуді көздейді, бұл білім беруді модернизациясын айқындайды. Болашақ педагог-психологтардың цифрлық құзыреттілігінің құрылымы тұлғалық-мотивациялық, танымдық, іс- әрекеттік, рефлексиялық- бағалаушылық компонентерден тұрады.

Кілт сөздер: құзыреттілік, құзырет, цифрлық құзыреттілік, цифрлық құзыреттілікті дамыту, цифрлық құзыреттіліктің құрылымы, құрылым, мазмұн, тәсілдер

Білім беру саласын жаһандандыру ісінде оқытушыларының алдында тұрған міндет жаңа педагогикалық әдістер мен технологияларды оңтайлы біріктіре отырып, студенттерді оқытуды тиімді ете түсу. Оқытудың сапасы мен білім беру тәжірибесі білім алушыларды заманауи қоғам өміріне толыққанды атсалысу үшін қажетті үздіксіз оқу дағдыларымен қаруландырудағы аса маңызды өлшемдер саналады.

Білім берудегі ойлау дәстүрінің белгілі бір орныққан жүйесі бар. Біздің білім алушыларға сапалы білім беру жөніндегі түсінігімізді қалайша өзгерту қажет екені турасында әлі ешкім қисынды нұсқаулық жасай алған жоқ. ХХІ ғасырда оқыту процесін түбегейлі өзгертетін технологиялар мәселесі бойынша талпыныстарға қатысты жаңалық ашушылардың тарапынан кейбір оғаш мәлімдемелердің болғаны рас, алайда олар қалыптасқан ұстанымдардың теориялық негіздерін түбегейлі теріске шығара алмады. Қандай теориялық тұжырымдамалар мен пікірлер болсын, бұрынғысынша, Дьюидің, Выготскийдің, Брунердің, Паперттің, Лаве мен Венгердің еңбектерін түп қазық етіп, формалды білім беру үлгісіне қатысты іргелі дүниетанымымызға тосын жаңалықтар енгізген жоқ. Педагогиканы, қалыптасқан дәстүрге сай, білім алушыны оқытып, тәрбиелеуге байланысты бағыт-бағдар беретін ғылым саласы ретінде білеміз. Ендігі басты міндет- түрлі технологиялардың көмегімен қолданылатын амал-тәсілдерге бейімделу емес, осы технологияны қолдану арқылы педагогиканы дамыту, соған сай мамандар даярлап шығару. Олай болмаса классикалық педагогика бағытымен сусындаған педагог мамандар күннен - күнге цифрлық технологиялардың алдында дәрменсіз болып, білім алушылар біржола кибер - кеңістікке жұтылу қаупі алдында [1, 257].

Бізге алдымен осы күні педагогиканың не екенін айқындап алу шарт. Білім беру дискурсында білім алу термині оқыту терминінен жоғары тұратындығын мойындауымыз қажет. Ал сол білім алуымыз - білім алуға нұсқау беру болып өзгереді. Осы төңкерісті мойындаудың бір дәлелі - білім беру дискурсында «білім алу» терминінің «оқыту» терминінен жоғары тұратынын қабыл алу. Басқаларға білім алуға нұсқау беру - бірегей, білікті, шығармашыл және адамгершілікті талап ететін іс-әрекет, ол үшін білімді болу қажет. Біз «оқыту» және «білім алу» терминдерін қатар қолданудан қашпаймыз, себебі білім беру адамдардың қоршаған ортасында «табиғи жолмен» үйренуге ғана емес, осы ұғымдарды білдіретін әлеуметтік қатынастарға, осы терминдердің арқасында пайда болған институттар мен қызметтерге қатысты екенін мойындаймыз. Шындап келсек, іс-әрекеттің осы екі түрінің (оқыту және білім алу) арасындағы басты диалог біз «педагогика» деп түсінетін дүниені оқытудағы үстемдік, біржақтылық немесе жазалаушы формалары сияқты жағымсыз түсінік қалыптастыратын көзқарастан азат етуді көздейді. Демек, «педагогика» термині күрделене

түседі. Ол білім беру және оқыту саласындағы іс- әрекетті білдіреді дегеннен бөлек, біздің қалай ойлайтынымыз бен сөйлейтініміз, осы әрекетпен айналыспай жатып, оны қалайша жоспарлап, құрылымдайтынымызды сипаттау үшін де қолданылады. Платон заманынан бері ойшылар білім берудің нақты теорияларымен қатар, әдістерін де ұсынып келеді. Яғни педагогика білу тәсілдерінен бөлек, оны жүзеге асыру амалдарын да қамтиды. Басқа да қолданбалы пәндер тәрізді, педагогика біздің тәжірибеге байланысты түсінігімізге (теорияның «дәлелдемелік негізі») және осы теориялық түсінігімізді іс жүзінде қалайша қолданатынымызға тығыз байланысты.

Педагогика оқыту технологияларымен тығыз байланыста болғандықтан, олардың дамуына орай, әлбетте, педагогикалық орта мен әдіс-тәсілдер де өзгереді. Мектеп пен мұғалімнен тыс ортадағы оқыту технологияларының алуан түрлілігі білім алудың жаңа тәсілдерін құруға мүмкіндік беріп отыр. Цифрлық технологиялар оқытушы мен білім алушы арасындағы қарым-қатынастардың мүлде басқа түрін қалыптастыра бастады. Иә, бізге педагогиканың стилі мен мазмұнын қайта қарастыру қажет, себебі цифрлық дәуір бізге жаңа технологиялық сын-тегеуріндерін қарсы қойып келеді. Оқып-жазуды меңгерген адамның кітаптың көмегімен де білімді игеріп кетуі екіталай. Білім алушыларға оқытушылар қажет. Білім алушы ретінде біз нені меңгергіміз келетінін немесе білім алудың «соқпақ жолы» бізді қайда жетелейтінін білмеуіміз мүмкін. Бізге жетекші қажет. Педагогика білім алушыларды өз жолын тауып, өз бетімен білім алуын қамтамасыз етуді емес, олардың оқу барысын бір арнаға бағыттауды мақсат етеді. Педагогика оқытушының алдына білім алушыны нақты және нәтижелі мақсатқа бағыттауды міндет етіп қояды. Әлбетте, біз өз жолымызды тапқанды жөн көруіміз мүмкін. Жақсы. Бұл мақсатты іске асыру үшін әрқашан кітапханалар, достар және тәжірибе жеткілікті болған, енді бұл тізім цифрлық қорлармен, интернет-достармен және виртуалды байланыспен толығып жатыр. Формалды емес оқудың мүмкіндіктері көбеюде. Білім беру біздің өзімізге жасай алатын жағдайымыздан өзгеше. Білім алуды мақсат ететін оқушылар ретінде алдымызға қойған міндеттеріміз үлкен, ол үшін бізге ұстаздар қажет, себебі қай заманда болсын, білімді игеру - оңай шаруа емес. Жаңа идеялар және жоғары деңгейлі дағдылармен айналысатын білім алушылардың іс-әрекетінің күрделі құрылымы оқыту міндетінің қиындығын көрсетті. Білім беру процесінде оқыту технологияларын қолдануды тиімді етіп, барынша үйлесімді ұйымдастырудың шешімін табу барысында ұстаздар бір-біріне көмектесуі керек екені айдан анық мәселе.

Бүгінгі таңда білім беруге арналған жасанды өнімдер нақты оқу тәжірибесінен гөрі іс-әрекеттің бағытына қолдау көрсетеді. Дәрісханалардағы электрондық интерактивті тақталар мен технологиялар оқытудың/оқудың нақты тәсілдерін жетілдіруді мақсат тұтады. Арнайы бағдарламалық жасақтама нақты бір академиялық немесе кәсіби тәжірибеге қолдау көрсету үшін жасалып, дамытылып жатыр, бірақ, қалай болғанда да, олар іс-әрекеттің кең ауқымына ғана қолдау көрсетуде. Мысал ретінде басқаруға арналған анықтамалық-бағдарламалық жасақтаманы, берілген деректерді сапалық және цифрлық талдау құралдарын, компьютерлендірілген жобалау жүйелерін және басқарылатын оқу орталарын келтірсек болады.

Алайда білім алушылар қолданып жүрген цифрлық технологиялардың көбі мүлде оқытуға арналмаған. Студенттердің басым көпшілігі академиялық контентке қол жеткізіп, академиялық тақырыптарды талқылау үшін де мобильді негіздегі қосымшалар немесе браузер арқылы қолданатын уеб-сервистерді күнделікті шаруаларын ұйымдастыруда немесе ойын-сауық үшін қолданатын арналарды пайдаланады. Бұл ыңғайлы жағдай цифрлық технологияларды үйреншікті санайтын студенттер үшін желілерде оқу мүмкіндіктерін еш қорқыныш-уайымсыз етуді қамтамасыз етеді. Бірақ сонымен бірге «оқу мен көңіл көтеру» арақатынасын белгілеуде түрлі шатастырулар мен түсініксіздікке соқтыруда. Бұл дизайнерлер үшін жаңа қиындықтар тудырады, себебі іс-әрекет жүйесінің шешуші компоненті олардың бақылауынан тыс қалады.

Нақты білім беру технологияларын немесе ресурстарды қолдануды талап еткенше, білім алу мақсатын тиімді түрде қамтамасыз ете алатын қолжетімді жасанды өнімдер жасақтап

және осыған орай білім алушының таңдау жасауына көмектесетін оқу үлгісін көрсеткен жөн. Жоғарыда айтылғандай, нақты бір пәнге арналған ерекше жүйені меңгеру қажет болатын жағдайларды санамағанда, білім беру үлгісін жобалаушы үшін «үлгіге» оқу тапсырмаларының нақты бір шешімін енгізудің орнына, цифрлық технологиялардың қайсысы және қалайша тиімді болатынын қарастыру әлдеқайда маңызды [2,67]. Презентацияларға арналған бағдарламалық жасақтама, мәліметтерді визуалдандыруға арналған қосымшалар, анимация құралдары, видеожазбаларды редакциялауға арналған жинақтар, уики мен блогтар, тіпті қосымшаларды жобалап шығаруға арналған жеңіл құралдардың өзі күн санап саны ұлғайып отырған көптеген білім алушыға қолжетімді. Дегенмен студенттер лайықты дағдылардың біразын игергенімен, жиі-жиі академиялық коммуникация ережелерін ұғына алмай жатады. Осы жерде академиялық ой-пікірді білдіру формасын емес, критерийлерін тағайындайтын модель оқытушыларға студенттердің цифрлық «ноу-хау» әдістерін қызықты түрде қолдануға жол ашады. Бірақ, әдеттегідей, оқытушыларға түрлі оқу нәтижелерін әділ бағалап, пайдалы кері байланыс орнату үшін уақыт пен өз-өзіне деген сенімділік қажет. Цифрлық оқу нәтижелерінің ықшамдығы кері байланыс пен сарапшылық бағалау тұрғысынан үлкен артықшылыққа ие. Іс-әрекет нәтижелерін жария ету - білім алушы үшін өте жауапты мәселе, сондықтан бұл аса ынталандырушы шаруа болғанымен де, оған асықпай және барынша жауапкершілікпен қараған жөн.

Білім алушылар цифрлық қоғамға тиімді түрде қатысқысы келсе, оларға рөлдер мен өз даралықтарын талқылау, сондай-ақ цифрлық желілердегі өз бет- бейнесін қалыптастыру үшін байланыс құру және ынтымақтаса әрекет етудің сан түрлі мүмкіндіктерін игеру қажет болады. Алайда оқудың жаңа үлгілерін дизайндаушылар өзара ынтымақтасуды білім алушыға үйренуге арналған цифрлық медиаларды пайдалану рөлдер мен қарым-қатынастарды түбегейлі өзгертіп жібере алатынын ескеруге тиіс. Мұндағы ескеретін жайт, өзара цифрлық әрекеттесуге арналған дизайн қатысушылардың рөлдеріне мән беріп, негізгі ережелер мен күтілетін нәтижелерді айқындап алуды талап етеді. Бұл дизайнер материал алмасуда қоғамдық қызметтер пайдаланылса да, білім алушылардың жұмыстарына ешкімнің қол сұқпауын қамтамасыз етіп, оқу іс-әрекетінің айқын мақсаты болмаса да, ізденіс нәтижелерін көпшілікке қалайша жария етуге болады деген мәселелерді ескеруге тиіс. Көптеген оқытушылар білім алушылардың онлайн тәртіпте жасайтын жұмысын қатаң басқару мен жүйелеудің қажеттілігін айтса да, цифрлық орта сабақ беру мен білім алудың үйреншікті тәсілдерінен бас тартуға да жағдай жасай алады [3, 259].

Әдетте оқытушылар мен білім алушылар өзара қарым-қатынас жасайтын сыныптарда оқыту процесіне мұғалім жетекшілік етеді. Мұндай сабақтарды жоспарлау кезінде мұғалім студенттердің оқу іс-әрекеті түрлерін олардың қызығушылығын оятатындай және оқыту нәтижесінде дағды қалыптастыра алатындай етіп құруға тырысады. Технологиялар арқылы жүзеге асатын оқу ортасындағы оқу іс-әрекеті кезінде мұғалім тікелей рөл ойнамайды. Осындай оқу ортасында оқушылар, негізінен, мұғалім шешуге тиіс мәселелердің түйінін өз бетінше тарқатуы қажет болады. Әдетте электрондық оқыту ортасында студенттердің оқу іс-әрекетін бағыттау үшін оларға конспектiлер, жаттығулар және нұсқаулар берiледi. Бұларды мұғалiмдер жасап шығарады, алайда мiндеттi түрде бiлiм алушыға тiкелей жұмыс iстейтiн мұғалiмдердiң өзi дайындамауы мүмкiн. Бiлiм алушылар мен оқытушы арасындағы байланыс онлайн - режимiнде жүргенi екi жақ үшiн де өте тиiмдi болады. Себебi, виртуал кеңiстiктегi рөлдерi олардың емiн-еркiн қарым қатынас жүргiзуiне мүмкiндiк бередi. Қарапайым бiлiм беру процесi кезiндегi тұлғалық алшақтық пен психологиялық кедергiлер де бiржола жойылады. Себебi, бiлiм алушы онлайн кеңiстiкте өзiн еркiн сезiнгендiктен де көздеген нәтижеге жету оңайға соғады.

Соңғы кездегi оқытушылардың цифрлық құзiреттiлiгiн арттыруға байланысты iзденiстер мен жұмыстардан көретiнiмiз - педагогика әлi де оқыту деңгейiнен шықпай отыр. Жоғарыда айтқандай, бағыт беру тұрғысынан қарасақ, әлдеқайда алға жылжу болар едi. Бұл тұрғыда бiлiм алушы да, оқытушы да көздеген мақсаттарына жете алады. Бiрiншiден, бiлiм алушының тұлғалық қасиеттерiн оқытушы цифрлық кеңiстiкте отырып аша алады. Екiншiден,

цифрлық дәуірде ақпараттық құралдар мен оның өнімдерін қалай тиімді пайдалану керектігін және осы кеңістікте қажет дағдыларға қол жеткізе алады.

Әдебиеттер тізімі

1. К. Мэри, Х.Луиза, М.Джейн. Әлеуметтік жұмыс: контексті мен практикасы, Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2020. 384 бет
2. Э.Битем, Р.Шарп, Педагогиканы цифрлық дәуірде қайта зерделеу. Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2019. 328 бет.
3. С.Бартлетт, Д.Бертон. Білім берудегі зерттеулер. Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2020. 464 бет

ҚАЗІРГІ ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫНЫҢ НЕГІЗГІ ПАРАДИГМАЛАРЫ

Өтепова А.Т.

«Білім берудегі менеджмент» мамандығының 2-курс магистранты
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Аннотация. Бұл ғылыми жұмыс жетекші педагогикалық парадигмаларды талдауға тырысады. Білім беру сияқты күрделі әлеуметтік жүйені жан-жақты талдау принципіне негізделген интегративті тәсіл арқылы негізгі білім беру парадигмалары мен үлгілерінің классификациясы беріледі.

Тірек сөздер: парадигма, ғылыми идеялар жүйесі, қазіргі педагогика, білім, ғылым, әлеуметтік-мәдени орта.

Аннотация. В данной исследовательской работе предпринята попытка проанализировать ведущие педагогические парадигмы. Классификация основных образовательных парадигм и моделей осуществляется посредством интегративного подхода, основанного на принципе комплексного анализа такой сложной социальной системы, как образование.

Ключевые слова: парадигма, система научных идей, современная педагогика, образование, наука, социокультурная среда.

Annotation: This research paper tries to analyze the leading pedagogical paradigms. A classification of the main educational paradigms and models is provided through an integrative approach based on the principle of comprehensive analysis of a complex social system such as education.

Keywords: paradigm, system of scientific ideas, modern pedagogy, education, science, socio-cultural environment.

Әлеуметтік-мәдени саладағы педагогикалық іс-әрекет тәжірибесінің түбегейлі өзгеруі кезеңінде осы қызметтің заңдылықтарын түсінетін теория өзгермеуі мүмкін емес.

Өзгерістер теориялық және әдістемелік мәселелердің өзегіне әсер етеді; ғалымдар қолданатын танымдық құралдардың бүкіл жүйесіне әсер ету; әлеуметтік-мәдени қызмет бойынша қазіргі ғылыми зерттеулерде жүзеге асырылатын құндылық-семантикалық, мазмұндық, технологиялық тәсілдер түрлендіру.

Бұл баяндаманың мақсаты қазіргі педагогика ғылымындағы жетекші парадигманы анықтау болып табылады. Мақсатқа жету үшін келесі міндеттерді шешу қажет:

- қазіргі педагогика ғылымының негізгі парадигмаларын зерттеу.

- мұғалімнің практикалық қызметі үшін қолданыстағы педагогикалық парадигмалардың маңыздылығын анықтау.

Дәстүрлі түрде «парадигма» ғылыми әдіснаманың тұжырымдамасы ретінде қарастырылады, алайда әлеуметтік жағдайлардың көп өлшемділігі, сәйкессіздігі және тұрақты өзгермелілігі, бір жағынан, әлеуметтік-педагогикалық, әлеуметтік-мәдени тәжірибенің баламалы концепцияларын әзірлеуді қажет етеді. , екінші жағынан, олардың қатаң әдістемелік негіздемесі. Бұл қазіргі заманғы мұғалімдер мен мәдениет қызметкерлерінің күнделікті жұмыс саласына парадигматикалық көзқарасты көшіру мүмкіндігі туралы мәселені көтеруге мүмкіндік береді.

Парадигма ұғымын әртүрлі тәсілдермен түсіндіруге болады. Т.Кун «Ғылыми революцияның құрылымы» атты еңбегінде «Парадигма – қабылданған үлгі, эталон, үлгі...» дейді.

«Парадигма» ұғымы бүгінгі таңда «барлығы мойындаған, белгілі бір уақыт аралығында ғылыми қоғамдастық алдында проблемаларды және олардың шешімдерін қоюдың үлгісін беретін ғылыми жетістіктерді» анықтайды [5, б. 71]. Әңгіме зерттеушілерге дүниеге белгілі бір көзқарас беретін және теориялық және практикалық мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін және ғылыми ойлаудың эталоны қызметін атқаратын идеялардың, ғылыми тұжырымдамалардың белгілі бір басым жүйесі туралы болып отыр. Қалыпты ғылым, ғалым Т.Кунның пікірінше, жаңа теориялар жасамайды, бірақ «парадигмамен анық алдын ала анықталған теориялар мен құбылыстар арқылы жұмыс істейді» [1, б. 51]. Сонымен, парадигма – ғылыми қоғамдастықтың әдіснамалық, теориялық және қолданбалы қызметінің жалпылаушы моделі.

Қазіргі педагогикада парадигмалар бірін-бірі жоққа шығармай, қатар өмір сүреді. Білім беруде эксклюзивті парадигма жоқ және болуы да мүмкін емес, парадигмалардың нақты бөлінуі тек теориялық тұрғыдан ғана орын алады.

Педагогикалық парадигмалар мен модельдерді талдауға жүгіну оның мәні, ұйымдастырылуы, әдістемесі мен нәтижелері туралы теориялық идеяларды жалпы түсіну үшін теоретиктер мен практиктердің шұғыл қажеттілігін білдіреді. Теориялық жалпылау – салалық ғылымды дамытудың ұзақ мерзімді мақсаттарын анықтау, педагогикалық іс-әрекеттің үлгілері мен технологияларын құру шарттарының бірі.

Тәрбие парадигмасы – мұғалімнің оқу іс-әрекетінің әртүрлі түрлеріндегі нақты іс-әрекетін анықтайтын теориялық және әдістемелік алғышарттардың, оны іс-әрекет үлгісі ретінде бағыттайтын алғышарттардың жиынтығы.

Білім беру парадигмаларының ең соңғы классификацияларының бірін қарастырайық.

Қазіргі педагогикада білім берудің төрт жетекші парадигмасы бар: когнитивтік, тұлғалық-бағдарлы, функционалистік, мәдени.

Когнитивті парадигма. Когнитивтік (лат. cogito – менің ойымша) – білімге тек ойлау негізінде қатысты. Когнитивтік парадигмаға сәйкес білім тек ойлауға негізделген таныммен байланысты.

Оқытудың мақсаты – әлеуметтік тапсырысты бейнелейтін білім, білік және дағды (БҰҰ) [3, б. 37].

Білімнің негізгі көзі – ұстаз (мұғалім). Оқушы біліммен толтырылуы қажет объект (адам емес) ретінде көрінеді. Оқытудың тұлғалық аспектілері тек танымдық мотивация мен танымдық қабілеттерді қалыптастыруға түседі. Жеке тұлғаны жан-жақты дамыту және оның оқудағы белсенділігін дамыту міндеті қойылмаған.

Оқу пәні ғылымның «проекциясының» бір түрі ретінде, оқу материалын дидактикалық тұрғыдан түсіндірілетін ғылыми білім ретінде қарастырылады.

Когнитивтік парадигмадағы негізгі категориялардың бірі – оқу әрекеті. Сондықтан оқу процесін бүкіл ұйымдастыру ғылыми білімнің жай-күйі мен оны игеру әдістерін бағдарламалар мен оқулықтарда көрсетуге бағытталған.

Оқыту тиімділігінің негізгі критерийі – білім, білік, дағды. Тұлғаның даму ерекшеліктері ескерілмейді. Сондықтан жеке тұлғаның дамуына емес, оның ақпараттық қолдауына басты назар аударылады. Бұл даму білім беру қызметінің «қосалқы өнімі» ретінде қарастырылады, оның мақсаты белгілі бір білім мен қызмет әдістерін игеру болып табылады.

Өзінің ережелерін когнитивтік парадигма контекстінде негіздейтін педагогика «білімге негізделген», императивті, дәстүрлі деп аталады, ал мектеп «есте сақтау мектебі» деп аталады, өйткені басты назар есте сақтауды дамытуға емес, есте сақтауды дамытуға аударылады. ойлау қабілеті.Тұлғаға бағытталған парадигма. Когнитивтік парадигма аясында қазірдің өзінде оқытудың жаңа тәсілдері пайда болды: шығармашылық есептерді шешу, оқушылардың өз бетінше белсенділігін арттыру, проблемалық оқыту, бейіндік сыныптар және т.б. 1980 жылдардың аяғындағы білім.

Білім берудің тұлғалық-бағдарлы парадигмасын дамытуда жаңашыл педагогтар (В.Ф.Шаталов, Ш.А.Амонашвили, Е.Н.Ильин, С.Н.Лысенкова, И.П.Волков, т.б.) үлкен рөл атқарды. Олар өздерінің практикалық оқыту іс-әрекетінде әртүрлі дидактикалық ұғымдарды біріктіруге ұмтылды: проблемалық оқыту, бағдарламаланған оқыту, оқытуды оңтайландыру, дамыта оқыту және т.б. Олар әзірлеген тәжірибеге бағытталған жүйелер жақсы аспаптық қолдауға ие болды және сенімділігімен және тұтастығымен ерекшеленді, олар оқудағы белсенділік пен дербестікті дамытуға ықпал етті.

Олардың әдістерінің жүйе құраушы факторы оқушының қайталанбас және қайталанбас тұлғасы болды.

Тұлғалық-бағдарлы педагогиканың мәні мұғалімнің оқушыға жеке тұлға ретінде, өз дамуының дербес және жауапты субъектісі ретінде және тәрбиелік ықпал ету субъектісі ретіндегі дәйекті қатынасында жатыр.

Көріп отырғанымыздай, когнитивтік педагогикада қарым-қатынас мазмұны, формалары, әдістері мен құралдары арқылы жүзеге асады. Тұлғалық-бағдарлы оқытуда формаларды, әдістерді және құралдарды пайдалана отырып, материалды меңгеруге бағытталған мұғалім мен оқушының тікелей өзара әрекеті болады.

Тұлғалық-бағдарлы оқытуда әрбір оқушының өз даму векторы болады, ол мұғалімнен оқушыға емес, керісінше, оқушыдан мұғалімге құрылады.

Функционалистік парадигма. Білім берудің осы екі парадигмасымен қатар зерттеушілер (Н. А. Алексеев, Е. Ф. Зеер) тағы бір – функционалистті анықтайды. Ондағы жетекші рөлді қоғамның білім берудегі әлеуметтік тапсырысы атқарады. Ол білім берудің әлеуметтік-мәдени технология екендігінен шығады, сондықтан ол қоғамға қажетті кадрларды дайындауы керек [3, б. 81].

меңгеруге бағытталған мұғалім мен оқушының тікелей өзара әрекеті болады.

Функционалистік көзқарас жеке тұлғаның білімді меңгеру, оны шығармашылықпен пайдалану және жаңа білімді құру қабілетімен байланысты белгілі бір құзыреттілігін болжайтын қоғамның кейбір функцияларының бір бөлігін қабылдауы керек дегеннен шығады. Кәсіби білім берудің нақты функционалдық бағыты бар – жеке тұлғаны кәсіби жұмысқа дайындау. Бұл парадигма не когнитивтік парадигма бойынша (маман дайындау) немесе тұлғалық-бағдарлы парадигма бойынша (жеке тұлғаның кәсіби дамуы) жүзеге асырылуы мүмкін.

Мәдени парадигма. Білім – әлеуметтік-мәдени құбылыс. Тіпті С.И.Гессен білім беруді мәдениеттің құндылық-мақсатты объектісі ретінде көрсетті. Білім берудің мәдени сәйкестік принципі көптеген атақты педагогтар көрсеткен: А.Дистерверг, К.Д.Ушинский, В.А.Сухомлинский, т.б.

Қазіргі уақытта мәдениет қоғам қол жеткізген білімнің, ғылымның, өнердің, мемлекеттілік пен адамгершіліктің даму деңгейін қамтиды. Мәдениет пен білімнің арақатынасы мәселесі мәдени білім беру парадигмасының дамуына ықпал ететін арнайы зерттеу нысанына айналады.

Сонымен, М.М.Бахтин мен В.С.Библер мәдениет пен білімнің диалогтық концепциясын жасады, оған сәйкес әртүрлі мәдениеттер адамдары арасындағы диалог мәдени болмыстың негізгі формасы және тәрбиенің дидактикалық бірлігі болып табылады [4, б. 90]. Осы жерден мәдени-бағдарлы білім берудің негізгі құндылықтары анықталады: адам мәдениет субъектісі ретінде, өзінің өмірі мен жеке дамуы.

-шығармашылық пен диалог адамның мәдени-білім беру кеңістігінде өмір сүруінің және өзін-өзі дамытуының жолдары ретінде.

Е.В.Бондаревская тұлғаға бағытталған білім берудің мәдени тұжырымдамасын негіздейді. Осы тұжырымдаманың негізгі ережелері мыналар болып табылады:

- қазіргі жағдайда білім беруді реформалаудың негізгі қағидасы идеологиядан мәдениетке, оның ішінде педагогикалық мәдениетке көшу;

-тәрбие – мәдениеттің адамгершілік-рухани құндылықтарын меңгеру барысында дамитын адамның рухани бейнесі;

- тәрбиенің объектісі мен мақсаты мәдениет адамы;
- білім берудің мәдени-тұрмыстық мазмұнын қалыптастыру және білім беру құрылымдарында қоғамның қазіргі жағдайынан алда тұрған мәдени үлгілер мен өмір сүру нормаларын жаңғырту қажет; мұның қажетті шарты – білім беруді мәдениетке кіріктіру;
- дүниежүзілік және ұлттық мәдениет контекстінде білім беруді жүзеге асыру мазмұнды ізгілендіруді, оқыту мен тәрбиелеудің гуманистік технологияларын енгізуді, білім беру ұйымдарында заманауи жағдайда өзін-өзі шығармашылықпен жүзеге асыруға қабілетті тұлғаны қалыптастыратын ортаны құруды көздейді. әлеуметтік-мәдени жағдай;
- шығармашылық мәдениеттің дамуының негізі болып табылады, сондықтан мәдениет контекстіндегі білім берудің негізгі принципі ынтымақтастық пен бірлесіп шығармашылық атмосферасын құруды көздейтін шығармашылық принципі болып табылады;
- тәрбие мәдени, яғни адами мағыналармен толтырылуы керек.

Мәдениеттанулық тәсіл тұлғалық-бағдарлы білім беруді жобалаудың негізгі әдісі болып табылады, оның құрамдас бөліктері: мәдени өзін-өзі дамытуға қабілетті субъект ретінде балаға қатынасы; мұғалімге бала мен мәдениет арасындағы делдал ретінде баланың өзін-өзі анықтауы мен дамуына қолдау көрсете алатын қатынасы;

- қозғаушы күштері тұлғалық мағыналар, оған қатысушылардың диалогы мен ынтымақтастығы болып табылатын мәдени процесс ретінде білімге деген көзқарас; өмірдің мәдени үлгілері жаңғыртылатын және мәдениетті тұлғаны тәрбиелеу жүзеге асырылатын біртұтас мәдени-білім беру кеңістігі ретінде мектепке деген көзқарас.

Мәдени көзқарас тұрғысынан алғанда, білім беру орталығы - басқа адамдармен және мәдениетпен қарым-қатынаста және ынтымақтастықта өзін-өзі анықтауға қабілетті, еркін, белсенді тұлға ретіндегі тұлға.

Сонымен, білім мәдениеттің бір бөлігі ретінде, бір жағынан, одан нәр алса, екінші жағынан, адам арқылы оның сақталуына, дамуына әсер етеді. Сонымен бірге білім беру келесі мәдени функцияларды орындайды:

- гуманитарлық (адам экологиясын, оның физикалық және психикалық денсаулығын, жеке бас бостандығын, даралығын, руханилығын, имандылығын сақтау және қалпына келтіру);

- мәдени-шығармашылық (білім беру арқылы мәдениетті сақтау, беру, көбейту және дамыту);

- әлеуметтану (әлеуметтік тәжірибені игеру және жаңғырту). Демек, мәдениет тәрбиенің мақсатын, міндеттерін және мазмұнын анықтайды.

Сонымен қатар, білім мәдениеттің бір бөлігі ретінде мәдениеттің сақталуына және дамуына ықпал етеді. Мәдениет пен білімнің арасындағы байланыстырушы – бір уақытта белгілі бір мәдениеттің субъектісі де, сәйкес білімнің де субъектісі болып табылатын адам.

Сонымен, педагогикалық парадигмаларды зерттеудің өзектілігі педагогикалық іс-әрекетті ғылыми-әдістемелік негіздеу қажеттілігінен туындағанын көреміз.

Интегративті тәсілдер ғылымды одан әрі дамыту үшін ең перспективалы болып көрінеді: білім мен дағдыларды меңгеруден бастап білім жүйесі мен әрекет әдістері ретінде дүние бейнесін игертуге дейін, әлем бейнесін өз бетінше құруға дейін; шығармашылық және жаңа идеяларды тудыру.

Қазіргі білім беру ең маңызды педагогикалық үлгілердің прогрессивті элементтерін біріктіру жолымен дамуы керек.

Парадигмалардың ауысуы әлеуметтік прогрестің маңызды шарты және алғышарты болып табылады, ол бізге осындай әсердің жақын және ұзақ мерзімді салдарын болжай отырып, қоғамның дамуына неғұрлым тиімді және табысты әсер етуге мүмкіндік береді.

Зерттеудің теориялық сипатына байланысты баяндаманы дайындау кезінде ешқандай эксперимент жүргізілмеді, бірақ білім беру парадигмаларының әртүрлі элементтерін жүзеге асырудан тұратын автордың өзіндік педагогикалық тәжірибесі әртүрлі тәсілдер бірін-бірі толықтырады деп қорытынды жасауға мүмкіндік береді. бірлікте жүзеге асырылады, бірақ

білім берудің жүйе құраушы парадигмасы ретінде тұлғаға бағытталған парадигма да пайдаланылуы тиіс.

Сонымен қатар, бүгінгі күні білім беру процесінің күтілетін нәтижесі мемлекет жариялаған негізгі құзыреттердің жиынтығы болып табылады, оларсыз зияткерлік, қоғамдық-саяси, коммуникациялық, ақпараттық және басқа да салалардағы заманауи тұлғаның қызметі мүмкін емес және бұл факт когнитивтік парадигманың өзектілігін арттырады.

Әдебиеттер тізімі

1. Кун Т., Ғылыми революциялардың құрылымы. – М.: Прогресс, 2008. – 288 б.
2. Амонашвили Ш.А. Гуманитарлық педагогика туралы ойлар. – М., 200. – 120 б.
3. Алексеев Н.А. Жеке тұлғаға бағытталған оқыту: Теория және практика сұрақтары. – М., 2006. – 163 б.
4. Бахтин М.М. Сөздік шығармашылық эстетикасы. – М.: Өнер, 2002. – 445 б.
5. Белдей В.А. Субъективтіліктің қазіргі парадигмалары: дис. ...мүмкіндік. Философ Ғылым. – Петербург, 1996. – 175 б.
6. Выготский Л.С. Педагогикалық психология. – М., 2010. – 534 б.

АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ

Позднякова О.К.

д.п.н., профессор,

член-корреспондент РАО

Самарский государственный социально-педагогический

университет,

г. Самара, Россия

Аннотация: в данной статье нравственное воспитание обучающихся рассматривается как приобщение к ценностям; в качестве ценностных оснований нравственного воспитания обучающихся рассматриваются ценности «добро», «справедливость», «счастье»; отражается соотношение содержания ценностей, образующих ценностные основания нравственного воспитания, и моральных понятий.

Ключевые слова: воспитание, нравственное воспитание, обучающийся, ценность, основания, добро, справедливость, счастье.

Современное человечество восходит на новый этап развития - информационный этап. С одной стороны, данный этап несет с собой прогресс в развитии разнообразных общественных сфер, но, с другой стороны, порождает новые проблемы. Одна из таких проблем проявляется в обнаруживаемом сегодня разрыве между человеком и человечеством, который (разрыв) явно просматривается в изменении информационного пространства. В жизнедеятельности информационного общества, создающего такое пространство, наблюдается «смещение ценностных координат, что дестабилизирует мировоззренческий и нравственный контексты человеческого бытия» [6, с. 173-178]. Тем самым актуализируются такие проблемы как бесконтрольное расширение виртуального пространства; перемещение в данное пространства многих сфер жизни человека, что приводит к замещению традиционных форм общения виртуальными; погружение человека в виртуальную реальность, в результате чего возможна дезориентация личности в ценностной сфере и др. В сознании человека границы между реальным и виртуальным мирами стираются, что зачастую приводит к проявлениям жестокости в реальной жизни. Особенно это актуально для детей, подростков, молодых людей, ценностная сфера сознания которых еще не в полной мере сформирована.

Представляется важным тот факт, что обозначенные проблемы напрямую соотносятся с человеком. Такое соотнесение позволяет зафиксировать нравственный аспект этих проблем, благодаря которому их решение может быть приведено к «общему» знаменателю.

«Нравственный аспект данных проблем, - пишет И.Л. Зеленкова, - не только может быть зафиксирован в качестве определяющего, но и представляет наилучшие возможности для приведения иных аспектов (экономического, правового, утилитарного и пр.) к более-менее сбалансированному единству» [6, с. 7]. Иными словами, вычленение нравственного аспекта проблем, порождаемых информационным обществом, позволит избежать деструктивности, искаженности жизни человека и человечества и в идеале привести ее к нравственному знаменателю, то есть сделать жизнью достойной человека.

Пространство жизни человека - это пространство его ценностей. Интернет-пространство как неотъемлемая часть жизни современного человека также наполняется ценностями. И возникает вопрос: «Что это за ценности?». Для современных людей, особенно для людей молодых, интернет является органичной частью жизнедеятельности. Поэтому столь важно, какую информацию, какие образцы деятельности, примеры для подражания увидит и воспримет человек в рамках интернет-пространства, какой выбор он сделает. В связи с этим необходимо акцентировать внимание на нравственном воспитании подрастающего поколения. Человек нравственный имеет больше возможностей разобраться в море информации, отринув плохое и сделав верный нравственный выбор. Тем самым можно утверждать, что среди актуальных проблем, стоящих перед современным обществом и образованием, важное место занимает проблема формирования человека нравственного, что возможно прежде всего в процессе нравственного воспитания.

Анализ научной литературы по проблеме воспитания показал, что современные ученые акцентируют внимание на ценностной составляющей воспитания. Так, по мнению О.С. Газмана, воспитание представляет собой «специально организованный процесс предъявления социально одобряемых ценностей, нормативных качеств личности и образцов поведения» [5, с. 59]. Н.Е. Щуркова и М.И. Мухин утверждают, что воспитание «есть введение учащегося в мир ценностей, оснащение элементарными привычными социальными нормами, научение производить свободный сознательный выбор в жизненных ситуациях». С точки зрения А.А. Вербицкого, воспитание связано с обретением человеком «общественно признанных и одобряемых обществом социальных ценностей, нравственных идеалов и правовых норм, адекватных им качеств личности и образцов поведения» [4, с. 85]. К.Д. Радина полагает, что воспитание должно приобщать человека «ко всем ценностям современной культуры» [11, с. 14]. В.В. Николина рассматривает воспитание как «ценностный смысложизненный процесс» [10, с. 56]. А.В. Бездухов, Ю.В. Лопухова пишут: «Воспитание есть приобщение к ценностям» [2, с. 69].

Мы разделяем позицию вышеназванных ученых и полагаем, что если воспитание в целом есть приобщение человека к ценностям, то осуществление нравственного воспитания обучающихся предполагает их приобщение к конкретным ценностям - нравственным ценностям. Спектр этих ценностей весьма широк и не может быть охвачен в рамках одной статьи. Мы обратимся лишь к некоторым ценностям, образующим аксиологические основания нравственного воспитания обучающихся.

Одной из основополагающих ценностей является ценность «добро». В содержании ценности «добро», которое имеет исторически изменчивый характер, находят отражение взаимоотношения между людьми. Сквозь призму добра как ценности, во-первых, раскрывается нравственная направленность поступка; во-вторых, определяется нравственная цель поведения. Именно ценность «добро» принимает форму мотива нравственного, добродетельного поведения человека. Кроме того, добро находит выражение в таких личностных качествах как доброта, добродетель. Столь разностороннее понимание добра как ценности происходит из природы морали, пронизывающей все стороны жизнедеятельности человека.

Необходимо отметить взаимосвязь добра с другими нравственными ценностями. Такие ценности как ответственность, справедливость, милосердие и многие другие смогут обрести форму нравственного мотива поведения человека исключительно в том случае, если он правильно понимает добро и его противоположность - зло. Невзирая на изменчивый в

контексте исторического развития характер добра и зла, суть их заключается в том, что «...под “добром” в любые времена и эпохи понимали то, что считается нравственным, достойным подражания, а под “злом” - противоположное значение: безнравственное, достойное осуждения». Тем самым поведение человека, отвечающее моральным и нравственным нормам, соотносится с добром, а противоречащее данным нормам - со злом.

Еще одной важной ценностью, образующей аксиологические основания нравственного воспитания, является, обладающая ярко выраженным нравственным содержанием ценность «справедливость». Как верно отмечает М.Н. Руткевич, в справедливости «фиксируется нравственное представление о том, что соответствует и что не соответствует господствующей в обществе морали, что заслуживает нравственного признания, а что нет». По утверждению З.А. Бербешкиной, справедливость характеризует «меру воздействия и требования прав и благ личности или социальной общности, меру требовательности к личности, обществу, правомерность оценки экономических, политических, нравственных явлений действительности и поступков людей с позиции определенного класса или общества» [3, с. 23]. Ученый тем самым актуализирует императивную направленность справедливости. Заметим, что такая направленность присуща нравственному сознанию.

Самые разнообразные явления общественной жизни, решения, принимаемые властными структурами, люди рассматривают сквозь призму справедливости. В связи с чем регулярно повторяемые факты социальной несправедливости приводят к разочарованиям и деструктивным настроениям. Традиционно справедливость ассоциируется с гармоничным устройством общества, в котором все равны перед законом, созданы условия для развития личности, ее самореализации и самоактуализации, реализуются широкие социальные гарантии. Тем самым в справедливости как в регуляторе общественных отношений находит отражение ценностный аспект.

Значимое место в ценностной сфере сознания человека отводится ценности «счастье». Проанализировав различные определения данного феномена, мы выбрали то, в котором подчеркивается его связь с понятием «ценность». Данное определение дано К. Нешевым: «Счастье - ценность, мера добра в жизни человека, идеал совершенства личности и бытия вообще» [9, с. 63].

В счастье как ценности выделяются общественный и личностный аспекты. Под «общественным счастьем» подразумевается благо больших масс народа. В этом смысле можно говорить о счастье людей какого-либо государства, страны и планеты в целом. И его чаще всего связывают с отсутствием войн, экологических катастроф, эпидемий и т.д., то есть с исключением всего того, что несет угрозу человечеству. В личностном аспекте под «счастьем» чаще всего понимают удовлетворенность жизнью в целом.

В контексте психологии счастье связывается с удовлетворенностью жизнью в целом и отдельными ее сторонами, с приятными аффектами, с отсутствием значительных неприятностей, которые могли бы подавить позитивное настроение человека. Мы полагаем, что «счастье» вбирает в себя такие характеристики, как изменчивость, непрерывное развитие и движение по мере совершенствования самого человека. Оно связано с деятельностью людей во имя воплощения мечты и цели, во имя постановки все усложняющихся задач. В таком движении осознается и чувствуется радость и полнота человеческой жизни.

Человеческая жизнь должна быть наполнена смыслом. Только в этом случае она будет его удовлетворять, приносить счастье. Смысл жизни напрямую связан с теми целями, которые ставит перед собой человек. Именно поэтому ценность «счастье», рассматриваемая как высшая цель, непосредственно связана с понятием «смысл жизни». Смысл жизни и счастье заключаются не в пассивном созерцании и довольстве предметным миром, а в его преобразовании в соответствии с развивающимися потребностями, в деятельности. На эту особенность ценности «счастье» обращал внимание еще Аристотель, который полагал, что «счастье полнее всего раскрывается в деятельности, сообразующейся с высшей добродетелью души, и связано с участием в жизни государства, а не в телесных удовольствиях, развлечениях, бездельном времяпрепровождении» [1, с. 303]. С точки зрения философа, человек может стать

счастливыми благодаря обучению и усердию.

Объективным основанием счастья признается универсальное добро, которое является порождением данного феномена как всеобщей формы мышления.

Содержание ценностей, составляющих ценностные основания нравственного воспитания, отражается в моральных понятиях.

Проблема всеобщности моральных понятий была поставлена еще И. Кантом в первой части его категорического императива. И. Кант, формулируя категорический императив, исходил из того, что императив кроме закона содержит в себе только необходимость максимы, которая, как субъективный принцип совершения поступков, содержит в себе практическое правило, согласно которому субъект действует, поступает, а закон, согласно которому человек должен действовать, как объективный принцип, имеет силу для каждого. Закон, согласно И. Канту, поскольку он не содержит никаких условий и не может быть ничем ограничен, имеет всеобщность. «Существует только один категорический императив, - писал И. Кант, - а именно: поступай только согласно такой максиме, руководствуясь которой ты в то же время можешь пожелать, чтобы она стала всеобщим законом» [8, с. 83].

Осмысление идей И. Канта о категорическом императиве в терминах всеобщности показывает, что с этой точки зрения первая часть категорического императива эквивалентна второй его части: «Поступай так, чтобы ты всегда относился к человечеству и в своем лице, и в лице всякого другого также как к цели и никогда не относился бы к нему только как к средству» [8, с. 90].

Во второй своей части категорический императив как моральное суждение имеет более четкий нравственный смысл, чем в первой своей части, ибо он указывает, как направление действия, так и его содержание в терминах всеобщности.

С педагогической точки зрения моральный закон, выражение которого, согласно И. Канту, должно иметь безусловный категорический характер, в представлениях нравственного сознания обучающегося в терминах всеобщности означает, что категорический императив (вторая его часть) обязывает обучающегося признавать другого человека как своего-другого, видеть в нем продолжение себя самого. Суть всеобщности морального закона заключается в том, что нравственное сознание обучающегося избирает его в качестве нормы собственного поведения и предписывает предъявить его другим людям.

Как обосновано В.П. Зинченко, сознание есть не только знание, но и отношение [7, с. 23]. Дальнейшее развитие данной идеи В.П. Зинченко получило в работах ученых- этиков, исследующих проблему нравственного сознания и пришедших к пониманию того, что нравственное сознание - это субъективный способ бытия нравственных отношений. Бытие нравственных отношений «во мне» предполагает их отражение, осмысление, прочувствование, становится их основанием и обоснованием. Из сказанного следует, что одной из форм существования нравственного сознания является нравственное отношение.

Осознание обучающимся необходимости реализации в своем поведении определенной системы ценностей и тем самым осознание себя субъектом нравственных отношений становится источником самоуважения, достоинства и нравственной активности личности. На основе сложившихся ценностных ориентаций осуществляется саморегуляция деятельности, заключающаяся в способности обучающегося сознательно решать стоящие перед ним задачи, осуществлять свободный нравственный выбор, утверждать своей деятельностью те или иные нравственные ценности. Реализация ценностей в этом случае воспринимается обучающимся как нравственный долг, уклонение от которого предотвращается, прежде всего, механизмом внутреннего самоконтроля - совестью.

Список источников

1. Аристотель. Сочинения. В 4 т. Т.4. - М.: Мысль, 1983. - 830 с.
2. Бездухов А.В., Лопухова Ю.В. Воспитание как движение, превращающее возможное в действительное // Известия РАО. - 2011. - № 1(17). - С. 66-75.
3. Бербешкина З.А. Совесть и справедливость. - М.: Знание, 1987. - 64 с.

4. Вербицкий А.А. Проблемы воспитания в современном образовании // Проблемы социально-экономического развития Сибири. - 2010. - № 1 (1). - С. 85-88.
5. Газман О.С. Педагогическая поддержка детей в образовании как инновационная проблема // Новые ценности образования. - Вып. 3. - М.: Инноватор, 1995. - С. 58-63.
6. Зеленкова И.Л. Прикладная этика. Минск: ТетраСистемс, 2002. 208 с.
7. Зинченко В.П. Миры сознания и структура сознания // Вопросы психологии. - 1991. - №2. - С. 15-36.
8. Кант И. Критика практического разума. - СПб.: Наука, 1995. - 528 с.
9. Нешев К. Этика счастья. - М.: Знание, 1982. - 64 с.
10. Николина В.В. Воспитание как ценностный смысложизненный процесс // Русское православие и интеллигенция : XXVII Рождественские православно-философские чтения. - Н. Новгород: Нижегородский государственный университет им. К. Минина, 2018. - С. 56-62.
11. Радина К.Д. Категория воспитания и ее роль в развитии педагогической науки (история и современность) // Воспитание : научные дискуссии и исследования : сборник научных трудов / под ред. Е.В. Титовой. - СПб.: РГПУ им. А.И. Герцена, 2005. - С. 9-14.

SOFT SKILLS-ТІ ДАМЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Сабирова Ж.Н.

Психология және педагогика кафедрасының
қауымдастырылған профессоры, пс.ғ.к.

Ергалиева Ж.А.

7М01101-Педагогика және психология
мамандығының магистранты

Түйіндеме: Мақалада білімалушылардың жұмсақ дағдыларын дамыту мәселелері қарастырылады. "Soft skills" ұғымын жеке тұлғаны дамытудың жалпы тенденцияларымен сипаттауға болады.

Кілт сөздер: "ікемді, "жұмсақ" дағдылар, soft skills, hard skills, әлеуметтік дағдылар

Резюме: В статье рассматриваются вопросы развития мягких навыков обучающихся. Понятие "Soft skills" можно охарактеризовать общими тенденциями развития личности.

Ключевые слова: "гибкие," мягкие " навыки, soft skills, hard skills, социальные навыки.

Summary: The article deals with the development of soft skills of students. The concept of "Soft skills" can be characterized by general trends in personality development.

Keywords: "flexible," soft " skills, soft skills, hard skills, social skills

Шетелдік ғылыми әдебиеттерде soft skills ұғымы көптеген синонимдерге ие: employability skills (жұмысқа орналасу дағдылары); penetrating skills (ену дағдылары); basic skills (негізгі дағдылар); non-professional skills (кәсіби емес дағдылар) және т. б. отандық ғылымда soft skills "жұмсақ дағдылар", "ікемді дағдылар" ретінде анықталады. Нұсқалардың алуан түрлілігіне байланысты бұл ұғымды түсіну үшін белгілі бір қиындықтар туындайды, бұл бір атауды таңдауға мүмкіндік бермейді (осы мақалада soft skills терминімен бірге "basic skills" термині қолданылады).

Ікемді дағдылар (жұмсақ дағдылар) кез-келген ортада жүзеге асырылуы мүмкін әмбебап дағдыларды білдіреді, бұл белгілі мамандық болсын, жеке өмір сүруде болсын және т.б. ікемді дағдыларды дамытудың осы ерекшелігіне байланысты оқытудың тиімді әдісі болып табылады. Егер бір дағдыны өмірдің көптеген салаларында жүзеге асыруға болатын болса, бұл оның тиімділігін едәуір арттырады, бұл қазіргі уақытта өмір сүру қарқынын ескеретін болсақ, өте сұранысқа ие. Ікемді дағдылар барлық білімалушылар үшін қажетті көптеген мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Өзінің әмбебаптығына байланысты ікемді дағдылар көптеген жылдар бойы өзектілігін жоғалтпайды. Жоғары сынып түлектері жоғары білім беру ұйымында өз оқуын жалғастыруды жоспарлаған кезде ікемді дағдылардың болуы талапкердің сәтті түсу

ықтималдығына пайдалы әсер етеді. Икемді дағдылары дамыған орта мектеп оқушыларының ҰБТ-да жоғары ұпай жинау ықтималдығы жоғары [1].

Жоғары сынып оқушыларында икемді дағдыларды дамыту тиімді оқытудың басым міндеттерінің бірі болып табылады. Психологиялық-педагогикалық жағдайлар жоғары сынып оқушыларының материалды игеруінде маңызды рөл атқарады. Дұрыс құрылған білім беру процесі жоғары сынып оқушыларына қажетті дағдыларды жеткілікті түрде игеруге мүмкіндік береді. Бұл зерттеудің мақсаты икемді дағдыларды дамыту үшін оңтайлы психологиялық-педагогикалық жағдайларды анықтау және жоғары сынып оқушыларында soft skills дамыту бағдарламасын жүзеге асыру болып табылады.

"Жұмсақ дағдылар" ұғымы айтарлықтай көлемді және бірқатар негізгі сипаттамаларды қамтиды:

Әлеуметтік дағдылар тұрғысынан қарастырсақ, дамыған әлеуметтік интеллект жеке тұлғаны басқа адамдардың сезімдерін түсіну, өз эмоцияларын бақылау, өзара әрекеттесудің ең тиімді стратегиясын тандау үшін қоршаған ортаның ықтимал мінез-құлқын болжау қабілетімен көрінеді. Әлеуметтік дағдылар дені сау адамның маңызды аспектілерінің бірі болып саналады. Әңгімелесушіге психологиялық қысым көрсетпестен және өзін жайлы сезінбейтін жағдай туғызбай, өз ұстанымын білдіре білу дамыған әлеуметтік өзара әрекеттесу дағдысын қолданудың негізгі мүмкіндіктерінің бірі болып табылады. Бұл жағдайда сұхбаттасушының барлық психологиялық ерекшеліктері ескеріледі және коммуникативті дағдыларды меңгерудің жоғары деңгейі қажет.

Тұлғааралық қарым-қатынастың дамыған дағдылары- бұл адам қызметінің барлық салаларында қолданылатын әмбебап дағдылар. Өз ортаңызбен тиімді қарым-қатынас жасай білу көбінесе бірлескен қызметтің сәттілігін қамтамасыз етеді. Жоғары сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын дамыту өте перспективалы. Белсенді тыңдау дағдылары, топпен достық қарым-қатынасты сақтау, тақырыптық әңгіме жүргізу қабілеті және өз ойларын барынша анық жеткізе білу өмір бойы өзекті болып қала береді және олардың жоғары мектеп жасында дамуы жоғары сынып оқушысының жеке басының дамуына және оның болашақ кәсіби құзыреттеріне айтарлықтай жағымды әсер етуі мүмкін. Осы әлеуметтік дағдылар кәсіби, академиялық немесе жеке салаларда туындайтын конфликті жағдайларды шешу қабілетін жатқызуға болады.

Дамуға ұмтылу негізінде Soft skills-ті дамытудың айрықша қабілеті-бұл үйренген дағдыларды дамытуға үнемі ұмтылу. Бұл өзін-өзі толықтай жүзеге асыра алатын орынды іздей отырып, үнемі жеке өсуге деген ұмтылыста көрінуі мүмкін. Бұл процесс өте ұзақ, бірақ оның басталуы орта мектеп жасында жоғары сынып оқушысының өзін-өзі бағалауына және өзінің мотивациясын түсінуіне жағымды әсер етуі мүмкін. Өзіңіздің ұмтылыстарыңызды түсіну және белсенді мақсат қою-бұл үнемі дамуға ұмтылатын адамның ажырамас бөлігі. Икемді дағдылар әмбебап болғандықтан, олар адам өмірінің барлық салаларында жүзеге асырылуы мүмкін, бұл оларға мақсаттарды тиімдірек анықтауға және оларды маңыздылық дәрежесі бойынша құрылымдауға мүмкіндік береді. Жоғарыда айтылғандай, мотивация ішкі және сыртқы қажеттіліктерге байланысты жеке тұлғаны алға жетелейтін арнайы құрылымды құрайды. Дамыған икемді дағдылар жаңа қажеттіліктерді тудырады. Таным немесе іс-әрекетте өзін-өзі жүзеге асыру, бұл мотивацияның саналы болуына және бірнеше, ерекше жолдармен кез-келген мәселені шешуге бағытталуына мүмкіндік береді [2].

Soft skills қалыптасатын жағдайлар бірқатар ерекшеліктерге ие:

1. Ата-ананың өз баласын тәрбиелеуге және оқытуға қатысуы. Икемді дағдыларды дамыту отбасы жағдайында жүзеге асырылуы мүмкін осы дағдыны үнемі нығайтуды талап етеді. Отбасы жоғары сынып оқушысына жан-жақты қолдау көрсете алады, өйткені икемді дағдылар кез-келген отбасылық қарым-қатынастан туындайды. Тұрақты отбасылық байланысты сақтау оқушыға белгілі бір жағдайда қажетті мінез-құлық үлгілерін игеруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, осы жүйеде мұғалім мен психолог модератор ретінде әрекет етеді, оның мақсаты отбасылық өзара әрекеттесуді тиімді ұйымдастыруға көмектесу болып табылады.

2. Оқытуды ұйымдастырудың ерекшеліктері. Кез-келген оқу процесі мамандандырылған оқу материалымен бірге жүреді. Soft-skills-ті дамыту материалға мамандандырылған талаптарға ие, онымен танысқаннан кейін жоғары сынып оқушысы қажетті қорытынды жасайды және қажетті білім алады. Soft-skills оқытуды жүзеге асыруға арналған материалдардың негізгі ерекшеліктерінің бірі-бұл мәселенің ашықтығы. Егер мәселе ашық болса, онда студенттер өздерінің жеке тәжірибелері мен білімдеріне негізделген бірегей шешімдерді іздеуге тырысады. Шешімді іздеу барысында олар ынтымақтастыққа тырысады, өйткені олар нәтижеге қызығушылық танытады. Ашық жағдайлар проблемаларды шешуге шығармашылық көзқарастың дамуын айтарлықтай ынталандырады. Мәселені тікелей шешуден басқа, көлемді жобалар немесе тапсырмалар жағдайында топтық жұмысты ұйымдастыру, әзірленген өнімді ұсыну, рефлексия ерекше рөл атқарады.

3. Сандық технологияларды қолдану. Цифрлық технологиялардың оқу процесіне қосылуы ХХІ ғасырдағы өмірдің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Техникалық құрылғыларды пайдалану дағдыларын қажетті цифрлық құрылымы бар аймақта тұратын адамның өміріндегі әмбебаптығына байланысты soft-skills деп жіктеуге болады. Оқытуда осы технологияларды қолдану өте маңызды болумен қатар, техникалық құралдар оқыту материалды игеру процесін едәуір жеңілдетеді. Олар қарастырылып отырған тақырыпты визуализациялауға, оны интерактивті етуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ, М.В.Мухина және бірлескен авторлардың зерттеулері технология қатысушыларға soft-skills-ті игеруге көмектесетін білім беру процесінің құралы болуы мүмкін екенін көрсетеді [3].

4. Қарым-қатынас және ынтымақтастық дағдыларын дамыту. Жоғарыда айтылғандай, әлеуметтік өзара әрекеттесу дағдылары soft skills-тің негізгі элементтерінің бірі болып табылады. Ынтымақтастық процесінде студенттер әр түрлі жағынан проблемалық жағдаймен танысып, мәселені талқылау негізінде шешім таба алады. Байланыс ережелеріне ерекше орын беріледі. Мәселені шешу тапсырманы тікелей шешіп қана қоймай, топтың барлық мүшелерін қанағаттандыруы керек.

Жүргізілген теориялық шолуға сүйене отырып, жоғары сынып оқушыларының икемді дағдыларын дамыту үшін арнайы жағдайлар жасау керек деген қорытынды жасауға болады. Hard skills оқытудан айырмашылығы, мұндай оқыту қатысушылар арасындағы өзара іс-қимыл дағдыларын дамыту және шығармашылық әлеуетті іске асыру төңірегінде құрылатын болады. Soft skills-ті дамыту жоғары сынып оқушыларына кең ауқымды тапсырмаларды шешуге және өз ортасымен тиімді қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді.

Ғылыми әдебиеттерді теориялық талдау барысында жоғары сынып оқушыларында soft skills қалыптастыру шарттары анықталды: отбасы, оқытудың ерекшеліктері мен формалары, оқыту процесінде технологияларды қолдану, коммуникация мен ынтымақтастыққа баса назар аудару қарастырылды. Барлық жағдайлар өзінше әмбебап және жоғары сынып оқушысының өмірі мен қызметіне деген көзқарасына жеткілікті түрде әсер етуі мүмкін. Барлық осы аспектілерді ескере отырып, икемді дағдылардың қажетті психологиялық-педагогикалық жағдайларын құруға болады. Диагностика барысында жоғары сынып оқушыларының жартысынан көбі олардың даму деңгейінің жеткіліксіздігіне байланысты икемді дағдыларды жүзеге асыруда қиындықтарға тап болғаны анықталды. Soft skills даму шарттары туралы алынған мәліметтер түзету-дамыту бағдарламасында сәтті қолданылды. Статистикалық әдістер арқылы ұсынылған іс-шаралардың толық тиімділігі және орта мектеп оқушыларында soft skills дамуының психологиялық-педагогикалық жағдайлары мәселесін қарастыруға теориялық көзқарастың дұрыстығы дәлелденді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Румянцева О.В. Развитие soft skills в вузе: взгляд студентов// Вестник Самарского университета. История, педагогика, филология. 2022. Т. 28, № 4. С. 98–105

2. Хижная А.В., Быстрова Н.В., Шарыгина Е.Н. Развитие soft skills ("гибких навыков") для успешной карьеры выпускников вуза // Проблемы современного педагогического образования, 2019. №65-2. С. 261-264.

3. Мухина М.В., Мухина Е.С. Проблема развития soft-skills у современного школьника // Современное технологическое образование: проблемы и решения : Материалы III Международной научно-практической интернет-конференции, М.: «Диона», 2020. С. 93-96.

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ПӘНІНДЕ ЖАҢА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ТӘСІЛДЕРІ

Салменова Г.Т.

Дене шынықтыру және бастапқы әскери дайындық
кафедрасының аға оқытушысы.

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Еліміздің даму бағытын бекіткен Қазақстан Республикасыны спортты дамыту бағдарламасында салауатты өмір салтын ұстану мемлекеттік маңызы бар мәселелермен тең дәрежеде екендігі баса көрсетілген. Өмір салты мен денсаулық арасындағы өзара байланыс салауатты өмір салты ұғымын құрастырады.

Салауатты өмір салтын насихаттауда, салауатты өмір сүру мәдениетін қалыптастыру мәселелерін жетілдіретін, осы саладағы басымдылықтарды анықтайтын ғылым да, өскелең ұрпақты оқыту, тәрбиелеу формалары мен жаңа әдістерді ұстанатын білім де қажет. Мектеп оқушыларының салауатты өмір салтын қалыптастыру туралы алған білімдері болашақ азаматтардың денсаулығын сақтап қалуға берік тірек болады.

Мектеп оқушыларының салауатты өмір сүру мәдениетін қалыптастыру дегеніміз:

I Жеке тұлғаның өзін қоршаған жансыз және жан- ды табиғи ортамен жан жақты үйлесім тауып, өз ғұмырын Отаны, елі, отбасы және өзі үшін барынша пайдалы өткізу дағдысын қалыптастыру;

II Салауатты өмір салты ол денсаулықтың үйлесімді дамып, сақталуы мен орнығуын қамтамасыз ету мақсатында денсаулықты нығайтуға бағытталған іс-шараларды жүргізу.

Салауатты өмір салтын қалыптастыру үшін қандай жағдайларға назар аудару керек?

Өмір салты дегеніміз не?

Бұл жеке адамның тіршілік етуге бағытталған мүмкіндіктерін қалыптастыру.

Біздіңше, адамның әлеуметтік-психологиялық және биологиялық жақтан салауатты өмір салтын қалыптастыруға мына жағдайлар негіз бола алады:

- белсенді қозғалыс нәтижесінде организмді шынықтыру дене тәрбиесі немесе спортпен шұғылдану;

- физикалық еңбектің гигиеналық талаптарын жүзеге асыру;
- жеке және әлеуметтік гигиеналық талаптарын жүзеге асыру;
- қарым-қатынас және экологиялық мәдениетке жету;
- дұрыс қарым-қатынас тәрбиесін алу;
- зиянды әдеттерден аулақ болу.

Сондықтан менің өз ойым балаларды жасынан салауатты өмір салтына қалыптастыруға күш салып, зиянды әдеттерден сақтандыруымыз керек. Денсаулық тәрбиесі ортақ мәселе. Халық санының өсуі, оның сапасы, деннің саулығы мемлекет әл-ауқатының дамуына мұрындық болады.

Дене шынықтыру пәнінің басқа пәндерге қарағанда көптеген ерекшеліктері бар. Мұнда негізінен оқушының қабілеті, бейімділігі баса назарда болуы керек. Дегенмен де оқушыларды бейімдеу, қабілетін дамыту, спортқа деген қызығушылығын арттыру жақсы ұйымдастырылған сабаққа байланысты. Сондықтан оқушылардың пәнге қызығушылықтарын арттыру, сабақта тақырыпқа байланысты спорт түрлерінің шығу тарихын, спорт түрлері дамыған елдерді спорттың әр саласындағы белгілі спортшылар өмірін алуға болады. Сол себептен мұғалім сабақты тартымды етіп теория мен практиканы ұштастыруында жаңа инновациялық технологиялардың тиімділігі басты назарда болуы қажет. Бұл мұғалім мен

оқушы арасындағы қарым- қатынас, сабақты жақсы оқитын, спортқа бейім оқушылармен белсенді жұмыс істеп қана қоймай, барлық баланың дамуы үшін қолайлы жақсы ойлар туғызып, қабілеті жеткен жерге дейін еңбек етуін ойластыру тиіс. Барлық оқушылар өз қабілетін ең төменгі жеңіл тапсырмаларды орындаудан бастайды, оларды міндетті түрде толық орындап болғаннан кейін ғана, келесі күрделі деңгейдегі жаттығуларды орындауға көшіп отырады. Бұл оқушылар арасындағы бәсекелестікті және әр оқушының өз қабілетіне, қызметіне сәйкес жоғары деңгейге көтерілуіне толық жағдай жасалады.

Жаңаша әдістерді сабақтарда үнемі қолданысқа енгізуде теория мен практиканың ұштасуына мән бергенде ғана жұмыстың мазмұндылығы көріне алады. Осы бағыттарда сын тұрғысынан ойлау және деңгейлеп оқыту технологияларының тиімді әдістерін дене шынықтыру пәнінде қолдануды ұсынамын. Алдымен «Дене шынықтыру пәні не береді?» деген сұраққа: «Қимыл-қозғалысты береді. Машықтандыру. Дене мәдениетін қалыптастыру. Денені шынықтыру, тәрбиелеу. Жалпы дамыту жаттығуларын меңгертеді. Мемлекеттік стандарттық бағдарламаны жоспарлай білуді, нормативтік тест жаттығуларды игертуді береді» деп жауап беруге болады.

Дене тәрбиесі сабағында сын тұрғысынан ойлау технологиясын тиімді пайдалануға да болады. Осы технологияның шығармашылық бөлігін басшылыққа ала отырып, ой толғау жасауға болады (мысалы, дене шынықтыру сабағын ойын түрінде ұйымдастыру), сол арқылы, оқушылардың бейімділігін арттыруға болады.

Күтілетін нәтиже дене тәрбиесі пәніне деген қызығушылықтарының артуы.

Оқушы шығармашылығы, өзін-өзі басқаруы, құрметі, эстетикалық талғамы да артып келеді. Мысалы, дене шынықтыру сабағында 7-8 сыныптарына сергіту сәтін алатын болсақ, өз 9-сыныптарға өткізген тәжірибемде «Эстафеталық жарыстар» атты сабағымда, алдымен оқушыларға ой толғау жасау мақсатында, қазақтың ұлттық ойын түрлеріне тоқталдым, ұлттық ойындар туралы өз түсініктерін сұрай отырып, сабақ барысы кезінде орындатуды жоспарладым. Міне, осы арқылы оқушылар сабақтың жарыс түрінде топтық ойын әдісінде болатына көз жеткізеді.

Ойлау қабілетін дамыту тұрғысында 9-сыныптар арасында «Көңілді мәре» сайысы оқушылардың ой-қабілетін, жылдамдық ерекшелігін, тез шешім қабылдауына және топтық әрекет жасауына пәндерді байланыстыра отыра кіріктірілген сабақ көрермендердің көңілінен шықты. Сабақты қызықты өткізу үшін мультимедиялық проектор арқылы қазақтың ұлттық ойындарының тарихын таныстырып өтіп, жасырылған сұрақтарды табуға машықтандыру, әр топқа белгіленген ұпай сандарына қарай бағалап отырдым.

Кейін сабақ барысын: «Кім шапшаң?» бөлімі деп алып, бұл бөлімінде оқушылар белгіленген жерге дейін эстафеталық таяқшамен жүгіріп барып, белгілі жеріне жеткен кезде, тақтаға жазылып берілген есептерді шапшаң орындап шығып кейін қайтып келу талабы қойылды. Оқушылардың бұл бөлімде сабаққа деген қызығушылығының артуы мен бірге машықтанады, логикалық ойлау қабілеттері артады, қимыл қозғалыс әркеті дамиды.

Тәңертеңгілік бой жазу және сергіту жаттығулары мен бірге мектебімізде ұлттық өнеріміз «Қара жорға» биін жаңғырту үстіндеміз, биді сергіту, тәңертеңгі бой жазу жаттығуларының орнына да пайдалануға болатынына көз жеткіздік. Сондай-ақ «Спорт әлеміне саяхат» тақырыбында мультимедиялық проектор арқылы 8-сынып оқушылармен ойын сабағын өткізіп оқушылардың спортқа деген қызығушылығын арттырдық. Бұл сабақта Қазақстан спортының алғашқы шыққан, атақты да даңқты чемпиондарынан бастап, қазіргі таңдағы олимпиада чемпиондары туралы викторина сайысы оқушылардың көңілінен шығып, оқушыларымыз өз елінің патриоты екендерін сабақ барысында дәлелдеп, мүдірместен жауап беруге тырысты.

Сондай-ақ қатарынан үшінші жыл мемлекеттік тілдегі мектептердің 9-сынып оқушылары арасында ұлттық ойын және спорттық ойын түрлерінен жарыстар ұйымдастырып, жеңіпаздарды анықтап, оқушылардың кішкене кезінен бастап спортқа деген қызығушылығын арттыру мақсатында тынымды еңбектер атқару үстіндеміз. Ауыл көлемінде Наурыз айында ұлттық мерекемізді насихаттау барысында «Төрт түлікке ен салу», «Арқан тарту», «Қол

күрес», «Асық ату» ойын түрлерінен жарыстар ұйымдастырып, ұлттық ойын өнерімізді өзге ұлт өкілдеріне насихаттау басты міндетіміз.

Ұлттық телеарнада салауатты өмір салтын насихаттау мақсатында өтіп жатқан жаңашыл әдістегі бағдарламалардың желісінде «Намыс дода», «Толағай», «Асық ату» атты спорттық, ұлттық ойын- дар сайысын сынып аралық топтық сайыс түрінде өткіздім. Әр тоқсан сайын ауыл мектептері арасында ұлттық және спорттық ойындардан жарыстар өткізіліп, әсіресе «Асық ату» ойыны оқушылардың арасында қызығушылығын арттырды. Себебі дене тәрбиесімен айналысатын адам өзін әрқашан сергек сезінеді. Ал сергек адамның өмірге көзқарасы ерекше. Спорт қайратты қажет етіп, өмірге құштарлықты арттырады.

Жоғарыда аталған ұлттық спорттық ойындардың өтілу нәтижесінде оқушының:

- Салт-дәстүрді құрметтеуі;
- Ұйымшылдығы, ізденімпаздығы;
- Намысқойлығы;
- Жүйке жүйесінің шынығуы;
- Ойлау қабілетінің дамуы;
- Білім алуға құштарлығы артады.

Жаңа идеяларды енгізу барысындағы орындала- тын міндеттер:

1. Оқушымен қарым-қатынасты қалыптастыру.
2. Оқушының логикалық ойлау қабілетін дамыту.
3. Әр оқушының әрекетін, ұлттық болмысын пайдалануға жұмыстану.
4. Оқушының санасын, сенімін, көзқарасын, білімін арттыру.
5. Оқушының парасатын, ойлауын қалыптастыра отырып машықтандыру.

Ең бастысы, оқу үрдісінде міндетті пәндерде оқушылардың теориялық білімін өлеуметтік тұрғыдан қалыптастыруға мән беру керек.

Қорыта айтқанда:

- 1) Әр оқушының білімі, қабілеті қалыптасады.
- 2) Оқушының бойындағы жетістіктері көрінеді.
- 3) Оқушылар қиындықтарды жеңеді, әлеуеті артады.
- 4) Жан-жақты дамуға қол жеткізеді.

Әдебиттер тізімі

1. Акиева Г.С. Педагогические основы развития и совершенствования системы охраны здоровья школьников.-Алматы, 1997 г
2. Жанпейісова М.М. Модульдік оқыту технологиясы оқушыны дамыту құралы ретінде.- Алматы.
3. Өстеміров К., Айтбаева А. Қазіргі білім беру технологиялары. - Алматы.
4. Сыздықова Ғ.С. Бала денсаулығына әсер етуші факторлардың әсері. //Қазіргі заман жағдайында денсаулық сақтаудың білім беру кеңістігін қалыптастыру. Республикалық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары. – Шымкент
5. Жумадилова Г.С. Жастардың салауатты өмір салтын қалыптастыру мәселелері. //Салауатты өмір салты: Әлеуметтік жаңарудың көрінісі ретінде. – Астана.

Т.ӘБДІК ПРОЗАСЫНДАҒЫ ТЕҢЕУДІҢ СТИЛЬДІК ҚЫЗМЕТІ

Салихова А.З.

ф.ғ.к.қауымдастырылған профессор м.а.

Қазақ тілі және әдебиеті кафедрасы.

Салимова Н.С.

лингвистика магистрі, аға оқытушы.

Қазақ тілі және әдебиеті кафедрасы.

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Аннотация: Мақалада жазушы тіліндегі теңеулерді қарастыра отырып, оның ассоциациялық тобы жүйеленді. Сонымен бірге теңеу мүшелерінің парадигмалық және синтагмалық аялары кеңеюімен байланыстырылды.

Аннотация: Учи́тывая сравнения в языке писателя, в статье систематизирована его ассоциативная группа. И это связано с расширением парадигматического ареала членов сравнения.

Abstract: Taking into account comparisons in the writers language, the article systematizes his associative group. And this is due to the expansion of the paradigmatic range of comparison members.

Тірек сөздер: ассоциация, теңеу, парадигма, стиль, семантикалық жүйе

Ключевые слова: ассоциация, сравнение, стиль, семантическая система

Keywords: assocition, comparison, style, semantic system

Кез келген халықтың көркем әдебиеті өзге ұлттың әдебиетінен сөз қолданысымен, образдардың жасалу ерекшелігімен, сөз бейнелеу тәсілімен айшықталады. Тілдің негізгі құралы әдебиет десек, кез келген көркем дүниеге ажар беріп тұратын нәр – тіл.

Автор тіл қолданысы арқылы сөзге экспрессивті бояу береді. Сол түршілдік ерекшеліктің бірі – теңеу категориясы. Теңеу - жалпы көркемдегіш құралдардың ішіндегі ең негізгі, пәрменді, өте басты құрал. Кез келген шығармада оның көркемдік қуаты, дәрежесі, образдардың сипаты, заман бейнесі, автор айтар ой ең алдымен, теңеу арқылы көрініп тұрады.

Теңеу – көркем ойлаудың ұлттық ерекшеліктері жинақталған, дүниетанымның ұлттық ерекшеліктері бас қосқан категориялардың бірі болып саналады. Теңеуді көп жағдайда, философияда танымдық (гносеологиялық) мақсатта қолданады.

Теңеуді жан-жақты қарастырып, егжей-тегжейлі сипаттау өзге халықтардың ғылымында дұрыс жолға қойылған. Мысалы, бір орыс тіл білімінде теңеу турасында, әдебиетті қоспағанның өзінде теңеуге арналған 100-дей еңбек бар[1]. Ал, бұл тұрғыдан келген кезде қазақ тіл ғылымында әлі де зерттеу қажет ететін тұстары жетерлік. Қазақ қаламгерлерінің шығармаларындағы теңеулердің стильдік қызметі, образ жасаудағы ерекшелігі, семантикасы, грамматикалық табиғаты, ұлттық-мәдени дүниетанымы айқындалған жоқ. Рас, кейбір әдеби-теориялық зерттеулерде (А. Байтұрсынов, Қ. Жұмалиев, З. Қабдолов, Р. Нұрғали, З. Ахметов) теңеулер турасында кішігірім анықтамалар мен шағын-шағын сипаттамалар болған. Бірақ, олардың ешқайсысы теңеуге арнайы тоқталып, зерттеуді мақсат тұтпаған.

Мақалада Т.Әбдік шығармаларындағы теңеулердің қолдану сипатын, ерекшелігін, стильдік мәнін айшықтау. Теңеулердің жасалуы, стильдік мәні туралы өзге қаламгерлердің шығармаларында айтылса да, әрбір қаламгердің теңеуді жасауы, қолдану мақсаты – әртүрлі. Сондықтан, Т. Әбдік шығармаларындағы теңеулерді жинастырып, оның стильдік мәнін айқындау ең басты мәселе. Біздің мақсатымыз осы олқылықты толтыру, теңеу секілді аса құнды көркемдік құралдың стильдік реңкін көркем шығармада теориялық әрі, танымдық тұрғыдан ашып көрсету. Осы орайда жазушы Төлен Әбдіков шығармашылығын қарастыра отырып, оны саралауды жөн санадық.

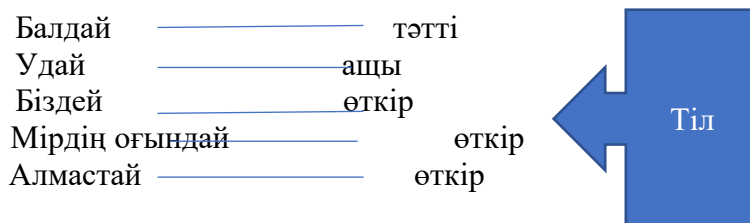
Кесте 1-Теңеудің құрылымын төмендегідей жіктейміз:

№	Құрылымы	Мысалдары:
1	Жалаң теңеулер	Өзі қолақпандай жігіт бола тұра, бірге жаяулаған Қарамұрынның арқасына асылуды ол ар көрді
2	Күрделі теңеулер	Әріректе ақ шағаладай шуылдасып әйелдер де суға түсіп жатыр
3	Толымды теңеулер	Жан жарынан айырылған еркектің сәбидей қорғансыз, сақау, саңыраудай бейшара боп қалатынын сонда ұқтым
4	Толымсыз теңеулер	Жүндес аюдың үлкендігі құнажын сиырдай деуге сыярлық
5	Бірыңғай теңеулер	Абажадай кеңсесінде ана бір қағаз тіркеуші жарты жаннан басқа тірі жан жоқ
6	Болымсыз теңеулер	Жастар жағы ұйқысы қанбаған сәбидей томсарулы

Сонымен, қазақ теңеулерінің семантикалық құрылымын белгілеу үшін былайша атаймыз:

- 1) теңеудің сипатталушы мүшесі немесе предметі
- 2) теңеудің сипаттаушы мүшесі немесе теңеудің образы
- 3) предмет пен образға ортақ қасиет немесе теңеудің белгісі [2, 89].

Ана тіліміздегі теңеулердің семантикалық топтарының бірін ассоциациялық топ деп алдық. Ассоциациялық ая деген ұғым шетел лингвистикасында да кеңінен таралған. Рас, аталмыш еңбектерде бұл ұғым белгілі бір сөздердің басқа бір сөздермен тіркесу мүмкіндігімен байланыстырылса, біз оны теңеу мүшелерінің парадигмалық және синтагмалық аяларының кеңеюімен байланыстырдық. Теңеу мүшелерінің парадигмалық және синтагмалық аяларының кеңеюі дегенді біз былайша түсінеміз. Суреттелміш предмет әртүрлі образдар арқылы сипатталады да, әлгі предметтің толып жатқан қасиеттері анықталады. Яғни, образдың сан алуан болуы нәтижесінде предметтің бұрыннан белгісіз болып келген сан қилы белгілері ашылады. Бұл жағдайда предмет біреу болады да, оны суреттейтін образдар мен одан туындайтын белгілердің саны өте көп болады. Оған мысал ретінде тіл сөзін және одан жасалатын теңеулерді төмендегідей схема арқылы көрсетуге болады.

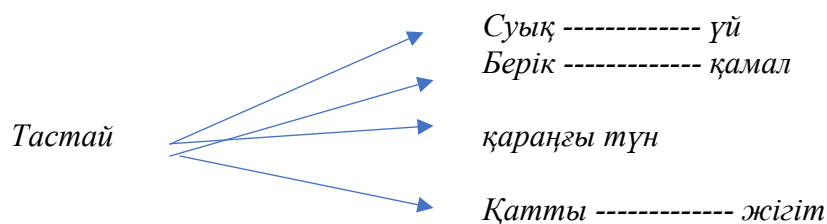

Сурет 1. тіл сөзін және одан жасалатын теңеулер

Т. Әбдіктің «Біз үшеу едік» пьесасында: Өмірбектің мына сөзін келтіруге болады: «Көп болар, аз болар, тірліктің түрпідей шындығын танып білу оңай шаруа емес. Жамандықты құр жек көре бергеннен жақсылыққа келер түк пайда жоқ... Әрекет керек. Ал, әрекет жасау үшін, жасауыңды зертте...»

Ал, келесі бір жағдайда бір образ бірнеше предметті сипаттайды. Мұнда әр түрлі предметтер бір-біріне қасиеттері жағынан ұқсайды да, ортақ белгілерге ие болады. Мысалы: тастай қатты ағаш, тастай қатты адам, тастай қатты тағдыр, тастай қатты күш, тастай қатты тәртіп, тастай қатты жұдырық т.б.

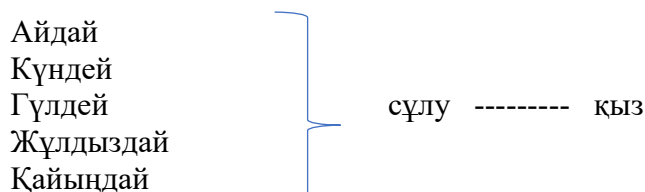
Кей кезде бір ғана образ әртүрлі предметтерді сипаттайды да, әрі сол предметтердің әрқайсының жеке-дара белгілерін анықтайды. Мысалы: тастай берік қамал, тастай суық үй, тастай қараңғы түн, тастай қатты жігіт.

Сурет 2. Тіл сөзін және одан жасалатын теңеулер

«Тозақ оттары жымындайды» повесінде: Бағанағы өлшеусіз бақыт, үміт, қуаныш су сепкендей басылып, арқанмен құзға салбыраған адамның қолынан соңғы түйін шығып бара жатқан сәтіндей қатерлі үрей өне-бойын билеп барады. Ол тіпті әлдеқашан ұмыт болған, сонау балалық шағында алғаш тәуіптік сапарға аттанардағы әкесінің үйреткен емін де есіне түсірмек болып тырысты. Ақыры өзі ешқашан да көңіл аударып көрмеген, өзін одан гөрі мәндірек, күрделірек кеселге лайық көргендіктен, қажет қылмаған мынау беймәлім дертке әлемді дүркіреткен гажайып данышпандығының да, атақ-даңқының да қажеті жоғын, бұған тек Ресифиде тұратын қатардағы дәрігердің ғана қажет екенін анық түсінді.

Осы мысалда қатерлі үрейді адамның қолынан шығып бара жатқан сәтке теңеу арқылы, сөзге үлкен образдылық дарытып тұр. Сондай-ақ, әр түрлі образдар бір ғана предметті сипаттайды. Солай бола тұра, бұлардың белгілері ортақ болады. Яғни, образдар да, предмет те ортақ белгіге бағынады. Мысалы: айдай сұлу қыз, күндей сұлу қыз, гүлдей сұлу қыз, жұлдыздай сұлу қыз, қайындай сұлу қыз. Бұлардың схемасы мынадай:

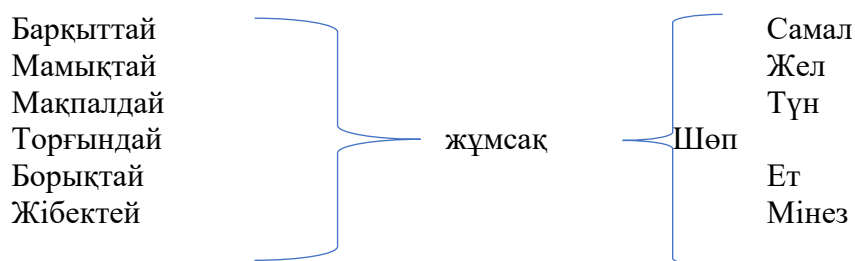

Сурет 3. Тіл сөзін және одан жасалатын теңеулер

«Қыз Бәтіш пен Ерсейіт» повесінде: «кәрі қойдың жасындай жасы қалғанда жалғыз ұлдан айырылып, қираған бәйтеректей отырған отырысы мынау зой. Бейшара. Құдай аясын!»

Осы мысалдағы кәрі қойдың жасындай сөзі осы схемаға дәлел бола алады. Кейде әр қилы образдар әртүрлі предметтерді сипаттайды да, образ да, предмет те ортақ белгіге ие болады. Мысалы: барқыттай жұмсақ самал, мамықтай жұмсақ жел, мақпалдай жұмсақ түн, торғындай жұмсақ шөп, борықтай жұмсақ ет, жібектей жұмсақ мінез т.б.

Сызбасы:

Сурет 4. Әр қилы образдар әртүрлі предметтерді сипаттауы

«Қожабек бір қолымен жер тіреп, қиықша көрпешенің үстінде әрең отыр. Әжім жүзінде енді қайтып қуанбастай, енді қайтып күлместей айықпас уайымның табы бар. Әлдекім артына жастық қойды»...

«Оралу» повесінде: «Әлі толысып бітпеген ай шетінен үзген шелпектей кеміс жарқырайды. Жетіқарақшы да Терістікке ауысып кеткен. Түпсіз тұңғиық бір кеңістікте жұлдыз біткен өріп жүргендей.....

Ант атқырдың қызы, жатысы иттің жатысындай ғой мұның, көрпені ашып тастағанын қарашы. Ауырып жатқан балаға жел тигізер мек екен,-деп Бәтиманың үстіне әкесінің ескі тұлыбын жапты.

Сонымен қазақ тіліндегі эмоциональды-экспрессивті теңеулер – қазақ теңеулерінің семантикалық табиғатынан келіп туатын әрі мағыналық, әрі стильдік топтың ең пәрменділерінің бірі. Бұл семантика-стилистикалық топтың өзінің жасалу әдістері, стильдік сипаты, мағыналық иіндері бар. Әр топқа тән эмоцияның түрі, соған орай эмоциональды экспрессивті екіпіннің орны, стильдік мақсаты болады. Эмоциональды экспрессивті екіпінді ажыратудың, эмоцияны түр-түрге бөлудің, әр эмоцияның өзіне ғана тән стильдік сипатын анықтаудың нақтылы критерийлері болады.

Демек, эмоциональды-экспрессивті теңеулердің дүниеге келуі белгілі бір заңдылыққа бағынады да, белгілі бір стильдік мақсатты мұрат етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Қоңыров Т. Қазақ теңеулері. Алматы : Мектеп, 1978
2. Р. Сыздықова, Б. Шалабаев. Көркем тексті лингвистикалық талдау. Алматы: 2004.
- 3.Әбдікұлы Т. Парасат майданы. Алматы: Раритет, 2012

ОҚУШЫЛАРДЫҢ СПОРТТЫҚ ОҚУ-ЖАТТЫҒУ ІС-ӘРЕКЕТІН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БАҚЫЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сапаров Е.Н.

Дене шынықтыру және бастапқы әскери дайындық
кафедрасының оқытушысы

Дене шынықтыру және спорт мамандығының магистрі
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Резюме : Педагогический контроль играет главную роль в управлении образовательным процессом. В педагогических работах широко упоминается о контроле учебного процесса и результатов. В представленной статье рассматриваются виды и особенности педагогического контроля физкультурно- спортивной тренировочной деятельности.

Ключевые слова: студент, спорт, тренировка, физическое воспитание, педагогический контроль, педагогический контроль тренировочной деятельности.

Елімізде адамның өмір сүру жағдайын жақсарту үшін жағдайлар барлық аспектілерде жасалуда десек қателік болмас. Солардың бірі - салауатты өмір сүру салтын қалыптастыру мақсатында, бұқаралық спортты жандандыруға бағытталған іс-шаралар. Оның бастауы мен құралы ретінде мектептерде дене тәрбиесі сабақтарының, спорт түрлері бойынша үйірмелердің ұйымдастырылуын айтуға болады. Әрбір елді мекенде спорт кешендері құрылысының бой көтеруі де соның айғағы.

Десекте, ақпарат жүйесіндегі мағлұматтар оқушылардың спорттық жарақат алу деректерінің орын алуын көрсетеді. Солардың бірі «Кошреіепх» сақтандыру компаниясы жүргізген мәліметтерге сүйене отырып, бірқатар деректерді келтіруге болады: ұлдардың қыздарға қарағанда 2-3 есе жиі жарақат алуы; жазғы уақытта 14 жасқа дейінгі балалардың (жасөспірімдердің) спорттық жарақатты 40% дейін алуы. Оның себебі ретінде «Бұл үрдіс ата-аналардың ұзақ жазғы демалыс кезінде баланы спорт секциясына жазып, оны денсаулыққа пайдасы тиетін ниетімен байланысты», - деп көрсетілген зерттеуде [1; 2]. Бұл ретте 14 жасқа дейінгі балалар алған жарақаттардың ең көп саны жауынгерлік өнермен (бокс, дзюдо, каратэ, самбо) айналысу кезінде тіркелгені - 37,8%. Екінші орында футбол (14%), одан кейін жеңіл атлетика және гимнастика (11%), жүзу (10,5%) құраған. Сондай-ақ, зерттеулерде барлық алған жарақаттардың жартысынан көбі аяққа (58,5%) келетіні, қолдар (17,6%) жарақаты аз болатыны, сынықтардың барлық жарақаттардың шамамен 14% мөлшерін құрайтыны

айтылған.

Мектептегі сабақтың ішінде дене шынықтыру ең қауіпті болып табылады. Кез- келген физикалық белсенділік ықтимал қауіп болып табылады. Әсіресе бастауыш сынып балалары үшін. Әрі қарай, жарақат дәрежесі бойынша - технология (көркем еңбек) сабақтары. Содан кейін физика және химия сияқты ғылым негіздері пәндері орын алады.

Ең жиі «мектеп» және «спорт» жарақаттарының рейтингісі зерттеулерге сәйкес төмендегіше анықталған [3]: қолдың жарақаты (42,8%) - білектің, қол мен шынтақтың жарақаты; аяқ жарақаттары (31,9%) - табанның шығуы, созылуы, сынуы, тізе, бұлшықет және сіңір жарақаттары; бастың жарақаты (13,8%) - көбінесе-түрлі ауырлықтағы шайқалу; іштің, төменгі арқаның, бел омыртқасының және жамбастың жарақаттары (4,2%) - жамбас буындарының, жамбастың және омыртқаның жарақаттары жиі кездеседі; кеуде жарақаты (2,7%); жарақаттанудың, уланудың және сыртқы себептердің әсер етуінің салдары (1,3%); мойын жарақаттары (1,2%).

Дене шынықтыру сабақтары кезінде болатын жазатайым оқиғалар ерекше назар аударуды талап етеді, өйткені бұл жарақаттардың туындауында «сақтандырудың» жеткіліксіз ұйымдастырылуы, әсіресе спорттық қондырғыларда және секіру кезінде үлкен рөл атқарады. Дене шынықтыру сабақтары мен мектептерде жарақат алудың алдын алу үшін балаларды құлау ережелеріне үйрету, гимнастикалық жаттығулар кезінде «сақтандыруды» ұйымдастыру, жас топтарын ескере отырып, мектептерді сапалы спорттық құрал-жабдықтармен қамтамасыз ету қажет [4].

Дұрыс ұйымдастырылған дене шынықтыру және спорттық оқу-жаттығу іс- әрекеттері оқушылардың спорттық дайындықтарын жетілдіруге бағыттталатынын көруге болады. Ол үшін спорттық дайындықты ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету қажет. Оның мақсаты спортшылардың функционалдық жай-күйі, дене шынықтыру, техникалық, тактикалық және психологиялық даярлық деңгейі, жарыстық және жаттығу қызметінің параметрлері туралы объективті ақпарат алудың заманауи ғылыми негізделген технологияларын қолдану, оқу процесін уақтылы түзету үшін ұсыныстар әзірлеу арқылы процесті басқарудың тиімділігін арттыру болып табылады. Спорттық дайындықты басқару бағдарлау, ұйымдастыру және бақылаудың өзара әрекеттесуінің кіріктірілген нәтижесі ретінде жүзеге асырылады, жүйелік сипатта болады және бірнеше ішкі жүйелерден тұрады (педагогикалық, медициналық-биологиялық, биомеханикалық және т.б.), ал спорттық жетістік (нәтиже) жүйелік-қалыптастырушы фактор ретінде әрекет етеді.

Спорттық дайындық түрлерін бақылау, оның ішінде күрес бойынша F.Худяров өзінің зерттеу жұмысында «Республикада жас балуандардың дайындығына педагогикалық бақылау жасау, күрестің әдістемесі мен теория мәселелерінде аз зеріттеліп жүрген тақырып» - дей келе, «Әдебиеттерді талдау және алдыңғы қатарлы спорттық тәжірибе көрсеткендей педагогикалық бақылаудың көбінесе әдістемелік негіздері жоқ болып келеді. Жас балуандар дайындығын әр қырынан қарағанда заман талаптары спорт ізбасарларын дайындау жүйесіне сай емес. Жас балуанның дене-күш дайындығы кезеңді бақылау мәселесі мен қажетті дене-күш даму деңгейін бағдарлау осы уақытқа дейін толық қаралмай келген іс» деп зерттеу қажет ететін аспектіні меңгейді. Бұл өз кезегінде ұйымдастырылатын спорттық оқу-жаттығу іс-әрекетін кешенді бақылау жасау мен ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етуді қажет етеді.

Қазіргі ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етуді ұйымдастыруда ең жаңа технологиялық әзірлемелерді қолдана отырып, оның тиімділігін бағалау үшін спортшыларды дайындаудың педагогикалық әдістерінің әртүрлі бақылау түрлерімен ажырамас байланысы маңызды болып табылады, бұл оқу процесін ұйымдастырудың көпжылдық жүйесін жетілдіруге мүмкіндік береді. Ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етудегі бақылау жүйесінің негізгі буыны педагогикалық бақылаудың ішкі жүйесі болып табылады, өйткені оның бақылау құралдары мен әдістерінің өзіндік үлкен арсеналы болғандықтан ғана емес, сонымен қатар басқа ішкі жүйелерде алынған деректерді педагогикалық бағалау әрдайым қажет .

Қазіргі жағдайда дене шынықтыру іс-әрекеттерін ұйымдастыру мен спортшыны даярлау процесінің тиімділігі көбінесе ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етудің негізі ретінде

кешенді бақылау құралдары мен әдістерін, сәйкесінше жаттықтырушы мен спортшы арасында кері байланыс орнатуға мүмкіндік беретін басқару құралын қолдануға және осы негізде оқушыларды даярлау кезінде басқару шешімдерінің деңгейін арттыруға байланысты.

Кешенді бақылау педагогикалық, психологиялық және физиологиялық бөлімдерді қамтиды және спортшыларды даярлаудың күшті және әлсіз жақтарын анықтауға және олардың жаттығу бағдарламасына тиісті түзетулер енгізуге бағытталған бірқатар ұйымдастырушылық және әдістемелік тәсілдерді қарастырады, жаттықтырушы-оқытушының қандай да бір шешімінің, оқу-жаттығу процесінің таңдалған бағытының тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді. Мамандар бақылау объектілері ретінде: жарыстық іс-әрекеттің тиімділігі, қозғалыс сапаларының даму деңгейі, техникалық-тактикалық шеберлік, психикалық және кіріктірілген даярлық; жеке жаттығулардың, оқу-жаттығу сабақтарының, микро, мезо және макроциклдердің жүктеме көрсеткіштері және т.б.; тиімді жарыстық іс-әрекетті қамтамасыз ететін жеке функционалды жүйелер мен механизмдердің мүмкіндіктері; ұсынылған жаттығу жүктемелеріне дененің реакциясы, шаршау және қалпына келтіру процестерінің ерекшеліктері сияқты параметрлерді ажыратады.

Спортшыларды даярлауды кешенді бақылау жүйесінде ғылыми негізделген педагогикалық бақылауға маңызды орын беріледі. Дене тәрбиесіндегі педагогикалық бақылау деп жаттығу әдістемесінің әртүрлі жақтарының дамуын негізделген басқару мақсатында оқушылардың жағдайын бағалауға мүмкіндік беретін құралдар, әдістер мен әдістемелік тәсілдердің жиынтығы түсініледі. Бұл жаттығулар мен спортпен шұғылданушылардың денесіне әсері туралы ақпарат алу процесі.

Педагогикалық бақылау қолданылатын дайындық құралдары мен әдістерінің, жаттығу жүктемелерінің (жаттығулардың), техникалық-тактикалық әрекеттердің тиімділігін, сондай-ақ жаттықтырушы-оқытушының педагог-зерттеушімен бірлесіп жүзеге асыратын спортшылардың спорттық нәтижелері мен мінез-құлқын бағалау жөніндегі параметрлер, құралдар, әдістер, алгоритмдер мен ұйымдастырушылық-әдістемелік іс-шаралар жиынтығын қамтиды.

Педагогикалық бақылаудың міндеттері:

- жаттығу және жарыс жүктемелерін есепке алу;
- спортшылардың дайындығының әртүрлі жақтарын анықтау;
- жоспарланған спорттық нәтижеге қол жеткізу мүмкіндіктерін анықтау;
- жарыстардағы спортшының мінез-құлқын бағалау.

Сонымен қатар, жаттықтырушы-оқытушы бақылаудың басқа түрлерінен алынған зерттеулердің деректерін бірыңғай (кіріктірілген) бағалауға жинақтайды. Спортшыларды даярлауды басқару жүйесіндегі педагогикалық бақылауды көптеген мамандар оның тиімділігін бағалау үшін оқу-жаттығу процесінің маңызды жақтары туралы ақпарат беру құралы ретінде қарастырады.

Педагогикалық бақылаудың мазмұны: сабаққа қатысуды бақылау; жаттығу жүктемелерін бақылау; қатысушылардың жағдайын бақылау; жаттығу техникасын бақылау; спорттық нәтижелерді есепке алу; жарыс кезіндегі мінез-құлықты бақылау.

Осылайша, спортшылардың дайындығын бақылау, ең алдымен, жаттығу және жарыстық жүктемелерді бағалауды қамтамасыз етуі керек, өйткені олар спорттық өнімділіктің дамуына әсер етудің негізгі факторы болып табылады; спортшылардың жағдайы, олардың дайындығы (физикалық, техникалық және т.б.), спортшылардың спорттық көрсеткіштері және олардың жарыстардағы мінез-құлқы.

Спорттық тәжірибеде бір күйден екінші күйге өту үшін қажетті кезеңнің ұзақтығына байланысты спортшы жағдайының үш түрін ажырату қабылданған:

- салыстырмалы түрде ұзақ сақталатын кезеңдік (тұрақты) жағдай - апталар немесе айлар;
- бір немесе бірнеше сабақтардың әсерінен өзгеретін және жақын маңдағы жаттығулардың сипаты мен жүктемелердің мөлшерін анықтайтын ағымдағы жағдай;

- дене жаттығуларын бір рет орындаудың әсерінен өзгертін жедел жағдай.

Жағдайдың үш түрін бөліп көрсету қажеттілігі олардың әрқайсысы үшін қолданылатын бақылау құралдары айтарлықтай ерекшеленетіндігімен анықталады. Осыған сәйкес В.Г. Никитушкин спортшының жағдайын бақылаудың үш негізгі түрін бөліп алған жөн деп санайды:

- кезеңдік бақылау - спортшының кезеңдік жағдайын (дайындығын) бағалау;
- ағымдық бақылау - спортшы жағдайындағы күнделікті (ағымдағы) тербелістерді

анықтау;

- жедел бақылау - қазіргі уақытта спортшының жағдайын жедел бағалау.

Ш.Б.Оразов, Ә.К.Әбіллаев өздерінің зерттеу жұмысында оқушылардың дене сапаларын анықтауда пайдаланылатын тесттердің түрлері жөнінде айтады. Дененің сапасын анықтауға ұсынылатын тесттердің түрлері:

- жылдамдық (100 м немесе 30 м жүгіру);
- координациялық (3x10м жүгіру, секіртпе жіппен секіру);
- жылдамдық-күштік (орында тұрып ұзындыққа секіру, 30 с кеудені көтеру);
- күштік (тартылу, денені көтеру);
- төзімділік (1000, 2000, 3000 м жүгіру);
- иілгіштік (кеудені ию).

О.Дүйсенов өзінің зерттеу жұмысында бақылау нәтижесінде оқушылардың, спорт түрлері бойынша шұғылданушыларды бағалау жүзеге асырылатынын айтады. Мәселен, волейболшының шешуші не күнтізбелік кездесуде орындау сапасын бағалау қажет. Бағалау үшін келесі компоненттер алынуы мүмкін:

- ойынға қатысы,
- шабуылдауда әрекеттің белсенділігі мен тиімділігі,
- қорғауда әрекеттің белсенділігі мен тиімділігі,
- өзін-өзі ұстау мен жеңіске ұмтылуы.

Соған сәйкес бес балдық бағалау жүйесін қолдануға болатынын ұсынады (5 - өте жақсы, 4 - жақсы, 3 - қанағат, 2 - нашар).

Өзбетінше спортпен немесе дене шынықтыру жаттығуларымен шұғылданушыларды Б.Мухамеджановтың зерттеу жұмысына сәйкес «жаттығумен өз бетінше шығылдану әдісін» орындауды түсіндіру, үйрету және оларды орындауда болатын жарақат түрлері мен олардың алдын алу туралы хабар ету және дағдыларын қалыптастыру қажет. Бұл олардың спорттық жарақат алудың алдын алады және өзіндік бақылау жасауға үйретеді.

Жаттығумен өз бетінше шұғылдану әдістері:

- жүру, жеңіл жүгіру;
- тартылу жаттығулары;
- аяққа арналған жаттығулар (отыру, екі аяққа кезекпен салмақ салу);
- кеуде бұлшық еттеріне арналған жаттығулар (алға, артқа, жанына иілулер,

айналмалы қозғалыстар);

- қол және иық белдеуіне арналған жаттығулар;
- аяқ пен қолдар үшін сермеу жаттығулары;
- қарын прессі бұлшық еттеріне, жамбас ұңғысы, жанама бұлшық еттерге арналған

жаттығулар;

- жүгіру, секірулер, секіртпелер;
- қорытынды жаттығулар.

Қорыта келе жоғарыдағы мазмұндауға сәйкес оқушылардың спорттық оқу- жаттығу іс-әрекетін педагогикалық бақылауды ерекшеліктеріне сәйкес орынды жүзеге асыру қажет деп білеміз. Олар:

- педагогикалық бақылаудың түрі;
- педагогикалық бақылаудың мазмұны;
- орындалатын оқу-жаттығу әдіс бойынша

Әдебиттер тізімі

1. Акиева Г.С. Педагогические основы развития и совершенствования системы охраны здоровья школьников. - Алматы, 1997 г
2. Жанпейісова М.М. Модульдік оқыту технологиясы оқушыны дамыту құралы ретінде. – Алматы.
3. Өстеміров К., Айтбаева А. Қазіргі білім беру технологиялары. - Алматы.
4. Сыздықова Ғ.С. Бала денсаулығына әсер етуші факторлардың әсері. //Қазіргі заман жағдайында денсаулық сақтаудың білім беру кеңістігін қалыптастыру. Республикалық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары. – Шымкент

ДАРЫНДЫ ОҚУШЫНЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ ДАМУЫНА ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТЫҢ ҮҚПАЛЫ

Сариева Ғ.М.

3.Серікқалиұлы атындағы мектеп – интернаты

Қазіргі білім беру жүйесінің басым міндеттерінің қатарында оқушының сыни және шығармашылық ойлауын дамыту, оны ақпараттық қоғамның жетістіктерімен таныстыру және өз білімін өз бетінше құра білуді қалыптастыру міндеті ерекше маңызға ие болды. Сондай-ақ білім беру саласында өзіне қажетті ақпаратты оның көптігі жағдайында таба алатын және ала алатын адамды дайындау, оны жаңа білім түрінде игеруге дағдыландыру мәселесі туындады. Ал мұндай жағдайда бойында дарындылығы мен креативтілігі байқалған балалар мәселе туындатпайды.

Дарындылық - бұл қабілеттердің шоғырлана көрінуі, адамның бір немесе бірнеше әрекет түрлерінде басқа адамдармен салыстырғанда жоғары жетістіктерге жету мүмкіндігін анықтайтын жүйелі, өмір сүру барысында дамитын психикалық қасиеті.

Дарындылық - баланың жеке әлемі мен оны қоршаған орта арасындағы өзара байланысты ықпал жүйесі. Қоршаған орта балаға тән қабілеттерді (интеллект, креативтілік, талант) оятып, дамытады. Осы арқылы баланың «Мені» беки түсіп, соның арқасында тәуекелге бел буады және әртүрлі іс-шараларға қатысуға белсенділігі оянып, қажырлық, шыдамдылық, табандылықтың арқасында жетістікке жетеді.

Психология, педагогикалық психология салаларында дарындылық ұғымына қатысты анықтамалар мен түсіндірмелер өте көп. Олардың ең алғашқысы ретінде 1869 жылы Ф. Гальтонның креативті адамдар туралы зерттеуінің нәтижесінде интеллект ұғымының пайда болуы тіркеледі. Кейіннен, 1950-1967 жж американдық психолог Джой Пол Гильфорд талантты ойлауды - креативтілік ұғымымен сәйкестендіріп, ақыл-ой әрекетінің үш өлшемді моделін ұсынады. Ал Пассау 1995 жылы дарындылықты қандай да бір саладан, ғылым, өнер, әлеуметтік көзқарастардан үлкен нәтижелерге жету деп анықтады [1].

Дарындылық феноменін зерттеу қазіргі таңда өте ауқымды жүргізілуде. Мұны зерттеуге Г. Мелхорн, Дж. Гильфорд, Т. Мейснер сынды шетел ғалымдары және А.М. Матюшкин, В.С. Юркевич, В.М. Теплов, В.Э. Чудновский, Ю.Д. Бабаева сынды орыс психологтары мен отандық У.Б. Жексенбаева, Л.М. Нарықбаева, П. Абдраманова сынды өзге де ғалымдар елеулі еңбек сіңірді.

Дарындылық көрсеткіштерінің формаларына ойлаудың жемістілігі, зейін мен есте сақтау қабілетінің жоғарылығы сынды қабілеттер жиынтығы жатады. Дарынды оқушыларды ерекшелейтін ең көп таралған белгілер - бұл есте сақтау қабілеті, ақпаратты жіктеу және тәжірибені санаттау қабілеті. Сондай-ақ дарынды балалар жинақталған білімді қолдану, сөздік қорының мол болуы, сөйлеуде күрделі синтаксистік құрылымдарды қолдану, жаңа сөздер ойлап табу, сөздіктер мен интеллектуалды ойындарды оқу сынды әрекеттерге бейім болып келеді. Кейбір балаларда оқуға деген қызығушылықты басатын математикалық қабілеттер басым. Дарынды балалардың зейіні жоғары, олар өздерін қызықтыратын салада нәтижеге

жетуге тырысады.

Ал белгілі қабілет зерттеушісі Лейтес Н. С. қабілетті балалардың үш категориясын ажыратуды ұсынады:

1) Интеллекті ерте дамыған оқушылар.

2) Жекелеген оқу бағдарламалары мен мектептен тыс қызмет түрлеріне қабілеттілігінің айқын көрінісі бар балалар.

3) Дарындылықтың ықтимал белгілері бар балалар [2].

Педагог-психолог дарынды балалардың өзін-өзі дамыту жұмыстарын жүргізуді төрт кезеңнен тұратын ұйымдастыру жұмыстарынан бастауы шарт:

1. Диагностика - дарынды балаларды анықтау: оқушының табыстары мен жетістіктеріне талдау жүргізу. Сондай-ақ бұл кезеңде балалардың әлеуеттік мүмкіндіктерін диагностикалау аса маңызды. Осы мақсатта бақылау, сараптамалық бағалау әдістері және А.И. Савенковтың ата-аналар мен педагогтерге арналған «Дарындылық картасы»; В. Шебеко, А.Булахтың ата-аналарға арналған сауалнамасы, Торренс және т.б. креативтілік тесті сынды психодиагностикалық тестілері қолданылады.

2. Дарынды балалардың өзін-өзі дамыту бағытын айқындауда педагогикалық-психологиялық қолдау жұмыстарын жүргізу:

-баланы дербес дамыту жоспарын құру;

- дарынды балалардың жан-жақты, эмоциялық және әлеуметтік дамуына көмектесетін қолайлы заттық-кеңістіктік дамытушы орта құру;

-дербес шығармашылық тапсырмаларды іске асыруға көмек беру

арқылы дарынды балалардың шығармашылық бағыттарын айқындауына көмек беру;

-зияткерлік ойындар мен конкурстарға қатысуына ықпал жасау;

-дарынды балаларды әртүрлі марапаттармен ынталандыру.

3. Дарынды балалардың ата-аналарымен жұмыс: дарынды бала, ата- ана, педагогпен бірлескен практикалық әрекеттер. Бұл кезеңде әңгіме, тренинг,

білім беру ұйымының мамандарымен жеке кеңес жұмыстары кеңінен жүргізіледі.

Сондай-ақ дарынды балалардың ата-аналарына қолдау көрсетіп, марапаттау қағазы және алғыс хаттармен ынталандыру жұмыстарын жүргізу өте маңызды. Ата- аналарға дарындылыққа қатысты психологиялық ақпараттандыру жұмыстары да жүргізіледі.

4. Педагогикалық ұйыммен жұмыс: дарынды балалармен жұмыс бойынша педагогтердің кәсіби және тұлғалық жетілуіне ықпал ету, дарында

балалардың өзін-өзі дамыту жұмыстары бойынша «Дарынды балалар: теориясы, мәселелері және оларды анықтау жолдары» тақырыбында оқыту семинары, «Дарындылық бала тұлғасының даму факторы ретінде», «Кіріктірілген оқу әдістерін қолданудың вариативтілігі» тақырыптарында кеңес беру жұмыстарын жүргізу.

5. Кітапхана қорына өзін-өзі дамытуға қажетті әдебиеттерді жинақтау

және іріктеу, жаңадан түскен әдебиеттерге жүйелі шолу, цифрлық мүмкіндіктерді пайдалану жұмыстарын жүргізу де өте маңызды.

Жалпы алғанда, дарынды оқушылардың дамуының келешегі олардың бір немесе бірнеше салалардағы, әсіресе интеллектуалдық, академиялық жетістіктер, шығармашыл немесе өнімді ойлау, қарым-қатынас және көшбасшылық, көркемөнер және психомоторлы қызмет жетістіктерінің деңгейімен анықталады.

Қазіргі тұлғаның жоғары жетістіктері мен тиімді қызметі, оның дамуы және кәсіби өзін-өзі жүзеге асыруы үшін көптеген әлеуметтік-психологиялық қасиеттер, соның ішінде "өзін-өзі дамытуға дайындық пен қабілет"ресурстық болып табылады.

Педагог-психолог нақты нәтижелер арқылы дарынды баланы анықтап алғаннан кейін, дарынды баланың өзін-өзі дамытуын қолдау, сүйемелдеу жұмыстарына кіріседі.

Өзін-өзі дамыту - бұл өзіндік жұмыс жасаулар мен жаттығудың негізінде жеке өсу, психикалық немесе физикалық дамуды қамтиды. Өзін-өзі дамыту барысында адам өзінің талантын, әлеуетін ашып, адами капиталды жинақтайды. Сондай-ақ бұл оның өмір сүру сапасын жақсартуға және оның ұмтылыстарын жүзеге асыруға ықпал ететін үздіксіз процесс

болып табылады.

Кейбір шетелдік зерттеушілер өзін-өзі дамытуды өзіне қатысты субъективті құзыреттілік сезімі, өмірлік міндеттерді жеңе білу қабілеті деп санайды және оны дарынды оқушыларда әртүрлі құзыреттер арқылы қалыптастырады, соның ішінде компьютерлік ойлауды дамыту және арнайы цифрлық орта мен адами капитал банкі қалыптастыру.

А. Маслоу, К. Роджерс, Г. Олпорттың пікірінше, өзін - өзі дамытуға дайындық-бұл оның ең жақсы қасиеттерінің қалыптасуы мен реттелуін анықтайтын жеке тұлғаның маңызды сипаттамасы. Өзін - өзі дамыту-бұл адамның өз өмірінің шынайы субъектісіне айналуының және болуының, өзінің өмірлік белсенділігін практикалық трансформация объектісіне айналдырудың негізгі қабілеті. "Өзін - өзі дамытуға дайындықтың" мәні туралы көптеген идеялар бар (Л.И. Анцыферова, С. А. Аракчеева, Л. Г. Астахова, И. В. Иванова және т. б.).

Дарынды оқушының өзін-өзі дамыту жұмысын ұйымдастыруда педагог- психолог Дарынды оқушылармен жұмыс істеу жүйесінің моделін басшылыққа алуы шарт. Оған сәйкес, дарынды оқушының өзін-өзі дамытуы бойынша жұмыс бағыттары, әдістері, түрлері, негізгі принциптері, болжамды нәтиже анықталады.

Дарынды балалардың өзін-өзі дамыту бойынша шығармашылық жұмыс:

- өзін-өзі дамытуға дайын екенін түсіну;
- өзін-өзі дамыту негіздерімен танысу;
- үздіксіз өзін-өзі тәрбиелеу жүйесінде өзін-өзі жетілдірудің ұзақ мерзімді бағдарламасын әзірлеу;

- өзінің жеке басына, өзінің болашақ кәсіби қызметіне қатысты одан әрі жетілдіру мен түзетуді және белсенді ұстанымды дамытуды талап ететін өзінің кәсіби-жеке қасиеттерін айқындау;

- өз бетімен жұмыс істеудің бастапқы дағдыларын қалыптастыру сынды дағдыларды қамтиды.

Оқушының жеке басын, оның әлеуетін зерттей отырып, оның негізгі қажеттіліктерін анықтай отырып, мұғалім оған өзін-өзі дамытудың жеке жоспарын таңдауға көмектеседі. Біріншіден, баланың дайындығына, оның мүдделерінің шеңберіне, әмбебап оқу әрекеттерінің қалыптасуына мониторинг жүргізіледі.

Қорыта айтқанда, педагог-психологтың дарынды оқушының өзін-өзі дамыту бойынша атқаратын жұмысы оның қабілеттерінің ашылуына үлкен мүмкіндік жасайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Төлешова Ұ.Б. Психологиялық-педагогикалық жеке адам диагностикасы: оқу құралы - Алматы: Қазақ университеті, 2019 - 142 б.
2. Психология одаренности детей и подростков / под ред. Н.С. Лейтеса. - М.: 2023 - 416 с.

ӘДЕБИЕТТІК ОҚУ САБАҒЫНДА СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУДЫ ДАМЫТАТЫН ӘДІСТЕР

Сарсенғалиева А.Б

№9 Ш.Уәлиханов атындағы мектептің бастауыш сынып мұғалімі

Резюме. В статье рассматриваются методы, развивающие критическое мышление в уроках литературного чтения, также анализируются научные концепции обучающие критическое мышление.

Ключевые слова: развитие критического мышления, конструктивные обучение, отношение, урок литературного чтения, активное действие,

«Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын іске асыру жағдайында жаңартылған білім беру бағдарламасында оқушылардың сын тұрғысынан ойлауын дамытуда конструктивтік оқуға мән беріліп, оқу үдерісінде белсенді әрекеттер ұйымдастыру арқылы жүзеге асыру көзделеді. Белсенді әрекеттерді ұйымдастыру арқылы оқушылардың білімді

өздігінен меңгеруіне жұмыстар жүргізіледі. Мұндай тәсіл пәндік білімді, әлеуметтік және коммуникативтік дағдыларды ғана емес, сонымен бірге, өзінің жеке мүдделері мен болашағын сезінуге, сындарлы шешімдер қабылдауына мүмкіндік беретін тұлғалық қасиеттерді де меңгеруге ықпал етеді [1,1].

Ғалымдардың сын тұрғысынан ойлауға берген бірнеше анықтамаға тоқталатын болсақ:

-сын тұрғысынан ойлау - ақпаратты қабылдаудан басталып, шешім қабылдаумен аяқталатын ойлаудың күрделі процесі. ...Сын тұрғысынан ойлау - оқушылардың мәтінмен жұмыс дағдыларын дамытуға ауызша және жазбаша тілдің барлық түрімен, қарым- қатынас дағдыларын меңгертуге бағытталған педагогикалық технология [2];

-сын тұрғысынан ойлау жазылғанның немесе айтылғанның барлығына сене бермеу дегенді білдіреді;

-сын тұрғысынан ойлау адамдардың өздері айтқан тұжырымдарын дәлелдеуін өтінуді білдіреді;

- сын тұрғысынан ойлау бір нәрсеге қатысты дәлелдер ұсынуды білдіреді;

- сын тұрғысынан ойлау өзіңіздің әлем туралы біліміңізді қалай құрастыратыңызды білдіреді; т.б. [3].

Шетелдік ғалым, профессор Дэвид Клустердің айтуы бойынша:

- сыни тұрғыдан ойлау - өзіндік, жеке ойлау. Ойлау өзіндік сипатқа ие болғанда ғана сыни тұрғыдан ойлағандық болып табылады. Өз бетінше жұмыс істеп, ең қиын деген мәселені өзі шеше алулары үшін оқушыларға жеткілікті түрде мүмкіндік берілуі керек;

- ақпарат сыни тұрғыдан ойлаудың соңғы емес, жіберілетін пункті болып табылады. Терең ойлау үшін фактілер мен идеялар, мәтіндер мен теориялар, мәліметтер мен тұжырымдамалар секілді ақпараттарды өңдеу қажет болады;

- сыни тұрғыдан ойлау сұрақтар қойып, шешімін табуды қажет ететін мәселені анықтаудан басталады. Нағыз таным процесі өзінің кез-келген кезеңінде мәселелерді шешу мен өзінің жеке қызығушылығы мен қажеттіліктерінен пайда болатын сұрақтарға жауап беруге деген талпынысымен сипатталады;

- сыни тұрғыдан ойлау көңілге қонымды дәлелге ұмтылады. Сыни тұрғыдан ойлайтын адам мәселені шешудің жолын өзі іздеп табады да, сол шешімдерді негізі бар, саналы дәлелдермен нақтылай түседі;

- сыни тұрғыдан ойлау әлеуметтік ойлау болып табылады. Барлық ойлар ортаға салынғанда ғана өткірілене түседі [4].

Бұдан ұғынатынымыз, оқушылардың сыни ойлауына берілетін мәтіндердегі мәселелер мен жағдаяттарды анықтап, оқушылардың мәселелік жағдаяттарды өздері тауып, шеше алатындай тапсырмалар ұйымдастырылуы керек. Сын тұрғысынан ойлауға бағытталған тапсырмаларды ұсынғанда мұғалімнің оқушылардан дәлелдеуді қажет ететіндей жақсы сұрақтар қоя білуі маңызды болып табылады. Себебі әрбір айтылған жауап белгілі бір дәлелдерге сүйенілуі қажет.

«Дәлелдеме» сын тұрғысынан ойлаудағы маңызды түсінік болып табылады. Егер біз біреуден бір нәрсені дәлелдеуді өтінетін болсақ, бұл одан өзінің тұжырымын дәлелді түрде қорғап шығуын сұрайтынымызды білдіреді. Әдетте, бұл сын тұрғысынан ойлаудағы жақсы ереже болып саналады, себебі сіз кез келген нәрсеге дәлелсіз сене бермейсіз [3, 13].

Мұндай жағдайда оқушылар нақты фактілерге сүйеніп, мәтіндегі айтылған ойларға пікірін білдіруге және оны дәлелдеуге үйренеді. Сондай-ақ, ойын еркін жеткізуі, сөйлеу, танымдық, шығармашылық дағдылары қалыптасады да, білім деңгейі, сыни ойлауы дамиды. Ғалымдар сын тұрғысынан ойлауды дамыту деген ұғымды кез келген жаңа идеяны сол күйінде қабылдау немесе оған түбегейлі сенім арту емес, ол идеялардың негізгі себептерін, жүзеге асыру жолдарын және нәтижесін білу, оларды өз ортаңа, өз мүмкіндігіңе, өз керегіңе, өз іс-әрекетіңе лайықты кіріктіру, талдау, ой елегінен өткізу, яғни мәселелік жағдаятқа сыни тұрғыдан қарап, өз мақсатына пайдалана білу дегенді айтады.

Бастауыш сынып оқушыларын сыни тұрғыдан оқу мен жазуға үйретуде әдебиеттік оқу пәнінің маңызы зор. «Әдебиеттік оқу» пәні - бастауыш сынып оқушыларының оқырмандық

және тілдік дағдыларын қалыптастыруға, олардың адамгершілік және әдеби- эстетикалық құндылықтар жөнінде түсініктерін кеңейтуге, сөйлеу мәдениетін қалыптастырып, сөз өнерін сезінуге, көркем шығарманы оқуға деген қызығушылығын арттыруға мүмкіндік беретін негізгі пәндердің бірі [1, 3]. Әдебиеттік оқу пәнін оқу барысында бастауыш сынып оқушылары әлем туралы, жалпы адамзат туралы білім алады. Оқулықта берілген шығармалар оқиғасына, кейіпкерлердің іс-әрекетіне, мінез- құлқына талдау жасай отырып, адамдардың жан-дүниесін түсінуді және оған өз көзқарасын білдіруді үйренеді. Әдебиеттік оқу пәнінің мақсаты - бастауыш сынып оқушыларының көркем шығарманы сезіммен қабылдауы, түсінуі, санасында қайта жаңғырта алуы және шығармадан қабылдағанын өзінің шығармашылық әрекетінде жүзеге асыруға ұмтылуы арқылы функционалдық сауаттылығын қалыптастыру [5, 4].

Оқу бағдарламасында айтылған мақсатқа сай, оқушылардың сыни тұрғыдан ойлау үдерісі бірнеше сатыдан тұратынын байқауға болады: сабақта шығарманы сезіммен қабылдау, саналы түсіну, ойлау нәтижесінде жаңғырту, шығармашылықпен ұластыру. Бағдарламада айтылған оқу мақсаты төмендегі міндеттер арқылы жүзеге асырылады:

- әдеби көркем шығармаларды оқыту арқылы қазақтың рухани қазынасын меңгерту;
- коммуникативтік (айтылым, тыңдалым, оқылым, жазылым) дағдыларын қалыптастыру;

- ауыз әдебиетінің, отандық және әлемдік балалар әдебиетінің озық үлгілерімен таныстыру арқылы оқушыларға адамдардың өзара түсінісуі, сыйластық, құрмет сезімдері, адамгершілік қасиеттері, өзінің және өзгенің іс-әрекетіне жауапкершілікпен қарай білуі сияқты ізгілікті қасиеттерді қалыптастыру;

- оқу сапасын (дұрыс, түсініп, шапшаң, мәнерлеп оқу) жетілдіру;
- оқушылардың оқырмандық мәдениетін қалыптастыра отырып, сөз әдеби нормаларын орынды қолдану дағдыларын меңгерту;

- сыни ойлауын жетілдіру;
- көркемдік-танымдық сипаттағы мәтіндерді өз мақсатына сай іріктеп, саралап, талдап, ой қорытындысын жасауға үйрету;

- алған білімін өмір жағдаяттарына байланысты қолданып, дұрыс шешім жасай білуге үйрету;

- оқылған шығарма сюжетінің ізімен немесе еркін тақырыпта ауызша, жазбаша шығармашылық жұмыс түрлерін (өлең, әңгіме құрастыру, мәтінді сахналау, мәтін бойынша сурет салу, мақала жазу, шағын үзіндіге киносценарий жазу, өзіндік ой қорытындысын жазу, т.б.) орындауға дағдыландыру [4]. Аталған мақсат-міндеттерге сай, әдебиеттік оқу сабағында оқушыларға берілетін оқу-тәрбие жұмыстары ұлттық тұрғыдан шешімін табуға тиіс деп санаймыз.

Әдебиеттік оқу сабағының негізгі материалы - көркем шығарма. Ғалым Қажым Жұмалиев өз еңбегінде көркем шығарманың құндылық маңызын: «Көркем шығарма - әдебиеттің құндылығы. Көркем шығарманы оқыту - оқушының сөз қадірін түсінерлік ойлау әрекетін дамыту, рухани дүниесін байыту, эстетикалық талғамын жетілдіру, адамгершілік қасиетін қалыптастыру», - деп көрсетеді [5].

Ғылыми еңбектерде көркем шығарманы оқушылардың жас ерекшелігі, даму мүмкіндігіне қарай талдау жұмыстарында сыни ойлауды жетілдіруге бағытталған бірнеше оқыту стратегиялары көрсетіледі. Бүгінде әдебиеттік оқу сабағында оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауын дамытуға негізделген «Білемін. Білгім келеді. Білдім», «дәлелдеу сұрақтары», «синквейн», «кластер», «концептуалдық шеңбер», **«ассоциативті қатар»**, «зигзаг», «рефлексивті сұрақтар», «кроссворд», «инсерт», «мәтінді аяқта», «семантикалық карта», т.б. әдіс-тәсілдер кеңінен қолданылып келеді.

Мәселен, «Білемін. Білгім келеді. Білдім» стратегиясы. Авторы - Чикаголық профессор Донна Огл. Стратегияның мақсаты - таным үдерісінде рефлексивтілікті дамыту. Оқушылар мұнда белгілі және жаңаны байланыстыруды және өздерінің танымдық қажеттіліктерін анықтауға үйренеді, оларды белгілі ақпаратпен негіздейді.

«Синквейн» әдісі - рефлексия сатысында қолданылатын әдіс, ол оқушылардың

шығармашылығын шыңдауға және зерттелетін құбылысқа, объектіге деген көзқарасын білдіруге мүмкіндік береді. Синквейн - бұл ақпарат пен материалды қысқа түрде топтастыруды қажет ететін өлең. Мұны бес жолдан тұратын өлең деп те атайды. Бұл әрбір ой толғау кезеңінде қолданылады. Синквейн жазу ережесі:

1. Бірінші қатарға бір сөзбен тақырып жазылады (зат есім түрінде).
2. Екінші қатарға тақырыпты екі сөзбен келтіруі (екі сын есім түрінде).
3. Үшінші қатарға үш сөзбен осы тақырып бойынша іс-әрекет жазылады (етістік).
4. Төртінші қатарға төрт сөзден тұратын осы тақырыпқа қатысты сөйлем немесе сөз тіркесі.
5. Соңғы қатарға тақырып мәнін сипаттайтын бір сөзден тұратын синоним (метафора) жазылады.

«Рефлексивті сұрақтар» әдісі - бұл сабақтың соңында рефлексия сатысында қоюға болатын сұрақтар жиынтығы.

«Сөйлемді аяқта» әдісі рефлексия сатысында қолданылады. Бұл әдіс оқушыларға зерттелетін объектіні бағалауға, өзіндік пікірлері мен көзқарастарын білдіруге мүмкіндік береді.

«Блум түймедағы» әдісі. Блум түймедағының алты күлтесі - сұрақтар типінің алты түрі:

1. Қарапайым сұрақтар. Оларға жауап бере отырып, болған жайттар туралы әңгімелеп беруге болады. Дәстүрлі бақылау жұмыстарында, терминологиялық диктанттарда, т.б. қолданылады.

2. Анықтаушы сұрақ. Әдетте, «Сонда сіз солай демекшісіз ғой ..?», «Менің түсінуімше, сіз ...», «Менің ...» деген сұрақтар болады. Бұл сұрақтар анықтау мақсатында жайдары көңілмен берілуі керек.

3. Интерпретациялық (түсіндіруші) сұрақ. «Неліктен жапырақтар күз мезгілінде сарғаяды?» деген сұрақтың жауабын оқушылар білетін болса, ол сұрақ жай сұраққа «айналады».

4. Шығармашылық сұрақтар: «егер», «болса», «қалай болар еді» деген сияқты сөздермен келеді.

5. Бағалау сұрақтары. «Неліктен бұл жақсы, басқасы жаман деген баға алды?», «Бір нәрсе екінші нәрседен несімен ерекшеленеді?» деген сұрақтар бағалау критерийлерін түсіндіруге бағытталған.

6. Тәжірибелік сұрақтар. «Күнделікті өмірде қай жерде байқайсыз?», «Кейіпкердің орында болсаңыз, не істер едіңіз?» деген сипаттағы сұрақтар теориялық білім мен практиканы ұштастырады. Мәселен,

7.

Кесте 1 - Тәжірибелік сұрақтар

Сұрақтар түрі	Сұрақтар ерекшелігі, мысалдар	Олар не үшін қажет?
Қарапайым	«Не?...», «Қашан?...», «Қайда?...», «Қалай?...» сұраулы сөйлемдерден басталады	Белгілі бір ақпаратты, мәліметті еске түсіру, анықтау үшін
Нақтылайтын	«Яғни сен...деп айтып тұрсың ғой?», «Егер мен дұрыс түсінсем,...?», «Мен қателесуім мүмкін, бірақ, меніңше, сендер ... деп айттыңдар?»	Хабарламада айтылмаған, бірақ соған меңзеліп тұрған мәліметті алу үшін
Түсіндірмелі	«Неліктен?...» сұрауынан басталады	Себеп-салдарлық байланыс орнату үшін

Шығармашылық	«Егер де...» шартты рай шылауының қатысуымен жасалады: «Егер де...не болады?», «Қалай ойлайсыңдар, егер де...қалай дамыр еді?»	Болжам жасау үшін, мәселені жан-жақты қатыстыру үшін
Бағалаушы	«Неліктен бір нәрсе жақсы, енді бір нәрсе жаман?», «Бір сабақтың екінші бір сабақтан айырмашылығы қандай?», «Бас кейіпкердің іс-әрекетіне қалай қарайсыңдар?»	Оқиғалар, фактілер мен құбылыстарды бағалау, критерилерін анықтау үшін
Қолданбалы	«...қалай қолдануға болады?» «...не жасауға болады?», «Өмірде қай жерде кездестіретін едіңдер?»	Теория мен практика арасында байланыс орнату үшін

Кесте 2 - «Әдебиет лотосы» әдісінде оқыған әдеби шығармалардағы кейіпкерлері туралы кестені толтырады.

Шығарма атауы	Авторы	Кейіпкері	Қандай?	Қандай жағымды қасиеттері мен іс-әрекеттері ұнайды?	Кейіпкерге ұқсағың келе ме, жоқ па? Себебін түсіндір.

«Болжам» стратегиясы. Оқиға мазмұны арқылы баланы қиялдату, ойын, сыни көзқарасын дамыту, проблемалық мәселе туғызу. Бұл бағытта әр топқа тапсырмалар бере отырып қиялдауына еркіндік беріледі. Оқушылар арасынан қиялы жүйрік бала дараланып шығатыны сөзсіз.

«Пікір алысу» стратегиясы. Оқушылар бір қорытындыға келетін мәселеге байланысты пікір таластырады, пайдалы, пайдасыз жақтарын шешеді. Белгілі тақырыпты алып, әлеуметтік өмірмен байланыстыру, өз көзқарасын дамыту, өзгені құрметтеуге үйретеді.

«Кластер» - бұл материалды графикалық жүйелеу әдісі. Бұл әдістің авторы - американдық Гудлат. Стратегияның мәні оқу материалын график түрінде жүйелеу, яғни мәтіннің маңызды бөлігін бөліп, график түрінде белгілі бір тәртіппен шоқ тәрізді орналастыру. Кез келген тақырып жайлы еркін ойлануға көмектеседі.

Әдіскерлер сыни ойлаудың стратегияларын тиімді қолдану барысында бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттері дамитындығын айтады:

- тақырыпты мазмұнына қарай жинақтау, арнаулы бір тақырыпқа пікірталас тудыру (ой қозғау, «инсерт»кестесі);
- берілген тапсырманы түрлендіру бағыттағы жұмыс (эссе, шығарма, сауаттылықты ашатын хаттар, т.б. стратегиялар);
- әңгіменің ұқсастығын салыстыру, бөліктерге бөлу, ат қойғызу, мәтіндегі ұқсастық пен айырмашылықты табуға (Венн диаграммасы, аялдамамен оқу стратегиясы);
- қиялдау арқылы сурет салғызу (сурет салу стратегиясы);
- кейіпкерге мінездеме беру, өз ойын жазғызу (авторға, кейіпкерге хат жазу стратегиясы);
- шығармада екі кейіпкердің қарама-қарсы элементтерін сипаттау (қарама-қайшы элементтер стратегиясы);
- өлең шумақтарын құрастыру (5 жолды өлең, Рафт стратегиясы).

Қорыта келе, әдебиеттік оқу сабақтарында сыни тұрғыдан ойлау стратегияларын оқу мақсаттарына сай шығармашылықпен қолданатын болсақ, оқушылар мәтін бойынша сұрақ қоюды үйреніп қана қоймай, сұраққа жауап беруде мәтіннен дәлелдер келтіріп, әр түрлі

мәселелік жағдаяттарды шеше білуге, автордың негізгі ойды түсініп, қорытынды тұжырымдар жасай білуге үйренеді. Түптеп келгенде, бастауыш сынып оқушыларын сын тұрғысынан ойлауға үйрету оқу жетістігіне, нәтижелі, сапалы білім алудың нақты қадамдардың бірі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1.Бастауыш білім беру деңгейінің 2-4-сыныптар үшін «Әдебиеттік оқу» пәні бойынша үлгілік оқу бағдарламасы. - Астана, 2016.

2.Бастауыш мектепте қазақ тілін оқытудың теориялық негіздері мен тәжірибесі. Профессор С.Р. Рахметованың 80 жылдығына арналған республикалық ғылыми-практикалық конф.материалдары. - Алматы, 2011.

3.Әдебиеттік оқу. Орта білім беру мазмұнын жаңарту аясында бастауыш мектепке (1-4 сыныптар) арналған оқу бағдарламасы.

ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ СОВРЕМЕННОГО УЧИТЕЛЯ

Сахуалина Г.К.

старший преподаватель

Кафедра русской филологии.

Атырауский университет имени Х.Досмухамедова

Аңдатпа:

Мақалада заманауи білім беру жағдайында педагогикалық кадрларды даярлауға қатысты өзекті мәселелер, мұғалімдерді даярлау процесіне әсер ететін негізгі міндеттер мен тенденциялар, оның ішінде білім беру стандарттарындағы өзгерістер, еңбек нарығының талаптары, технологиялық инновациялар және студенттердің өзгермелі қажеттіліктері қарастырылады. Сондай-ақ мақалада осы мәселелерді шешу үшін ұсынылған стратегиялар мен әдістер талданып, болашақта мұғалім білімін дамытудың келешегі көрсетілген.

Түйін сөздер: педагогикалық кадрлар, өзекті мәселелер, мұғалім, технологиялық инновациялар, әдістер, перспективалар

Аннотация:

В статье рассматриваются актуальные проблемы, связанные с подготовкой педагогических кадров в современном образовательном контексте, основные вызовы и тенденции, влияющие на процесс подготовки учителей, включая изменения в образовательных стандартах, требования рынка труда, технологические инновации и изменяющиеся потребности обучающихся. В статье также анализируются стратегии и методики, предлагаемые для решения данных проблем, выделяются перспективы развития педагогического образования в будущем.

Ключевые слова: педагогические кадры, актуальные проблемы, учитель, технологические инновации, методика, перспективы

Abstract:

The article examines current issues related to the preparation of teaching staff in the modern educational context, the main challenges and trends affecting the process of teacher training, including changes in educational standards, labor market requirements, technological innovations and the changing needs of students. The article also analyzes the strategies and methods proposed to solve these problems, and highlights the prospects for the development of teacher education in the future.

Keywords: teaching staff, current problems, teacher, technological innovation, methodology, prospects

Проблема профессиональной подготовки будущих учителей к самостоятельной, творческой, практической деятельности всегда была в центре внимания педагогической науки. Разработка этой проблемы велась в различных направлениях: исследовались сущности педагогической деятельности и ее структуры, определялись функции учителя, создавались профиограммы (В.А.Сластенин), изучалась личность учителя (А.А. Бодалев, В.А. Кан-Калик), выделялись основные компоненты педагогической деятельности (Н.В.Кузьмина) и на этой основе — основные группы педагогических умений, исследовались затруднения в педагогической деятельности учителей (Ю.К. Бабанский) [1].

По мнению А.И. Пискунова, главной функцией школьного учителя является «максимальное обеспечение развития всех сторон личности ребенка, подростка, юноши, нравственного, в самом широком его понимании, эстетического, физического, интеллектуального с учетом индивидуальных возможностей, интересов и склонностей, что в совокупности и составляет содержание понятия личностно-ориентированного воспитания, образования и обучения» [2, с. 41].

Выполнение этой главной профессиональной функции и должно стать сутью концепции подготовки будущего учителя. Только в результате успешной реализации общепедагогической подготовки произойдет профессиональное становление будущего учителя.

Подготовка квалифицированных педагогических кадров играет ключевую роль в развитии образования и формировании будущего общества. Однако, современная система подготовки педагогов сталкивается с рядом актуальных проблем, которые заслуживают внимания и решения.

1. Недостаточное качество профессиональной подготовки.

Многие выпускники педагогических учебных заведений не обладают достаточными знаниями и навыками для эффективного преподавания в современных условиях. Это приводит к недостаточному уровню образования и низкой успеваемости учащихся.

Решение: Необходимо улучшить качество образования в учебных заведениях, совершенствуя учебные планы и программы, внедряя инновационные методики обучения и предоставляя более широкий доступ к профессиональной переподготовке и повышению квалификации для педагогов.

2. Низкая привлекательность профессии.

Педагогическая профессия не всегда привлекательна для молодежи из-за недостаточной оплаты труда, недостатка социального признания и высокой нагрузки.

Решение: Необходимо повысить привлекательность профессии педагога путем увеличения заработной платы, предоставления социальных льгот и стимулирования профессионального роста.

3. Недостаток практического опыта.

Многие выпускники педагогических вузов имеют недостаточный практический опыт работы, что затрудняет адаптацию к реальным условиям преподавания.

Решение: Необходимо усилить практическую составляющую в процессе обучения студентов-педагогов, обеспечивая стажировки в школах и других образовательных учреждениях с современным оборудованием и методиками.

4. Неоднородное качество образования.

Различия в качестве образования между различными регионами Казахстана создают неравные возможности для получения качественного образования и развития учеников.

Решение: Необходимо улучшить доступ к высококачественному образованию во всех регионах страны, сосредотачивая усилия на сокращении разрыва в уровне образования между городскими и сельскими областями.

В целом, решение этих проблем требует комплексного подхода со стороны правительства, образовательных организаций и общественности для обеспечения качественного образования, и профессионального развития педагогических кадров в Казахстане.

Подготовка педагогических кадров в современном мире представляет собой комплексный процесс, охватывающий различные аспекты образования и требующий адаптации к быстро меняющимся условиям. Вот несколько ключевых аспектов этого процесса:

1. Инновационные подходы в образовании:

Современные педагогические кадры должны быть готовы к использованию инновационных методов обучения и технологий в учебном процессе. Это включает в себя применение интерактивных учебных платформ, онлайн-курсов, виртуальной и дополненной реальности и других инструментов, способствующих более эффективному обучению.

2. Инклюзивное образование:

Современные педагогические кадры должны быть готовы к работе с разнообразными группами учащихся, включая детей с особыми образовательными потребностями, мигрантов, детей из меньшинств и других. Это требует специальной подготовки и навыков работы с разнообразием потребностей, и способностей учащихся.

3. Подготовка к профессиональному развитию:

Педагогические кадры должны иметь возможность постоянного профессионального развития и повышения квалификации. Это включает в себя участие в семинарах, конференциях, курсах повышения квалификации, а также самостоятельное изучение современных тенденций в образовании.

4. Глобализация образования:

Современные педагогические кадры должны быть готовы к работе в условиях глобализации образования, что включает в себя сотрудничество с коллегами из других стран, использование международных образовательных стандартов и подготовку к работе в мультикультурной среде.

5. Развитие мягких навыков:

Помимо традиционных знаний и навыков, современные педагогические кадры должны развивать у учащихся мягкие навыки, такие как критическое мышление, коммуникацию, сотрудничество, решение проблем и т. д., которые являются ключевыми для успешной адаптации в современном обществе.

6. Подготовка к межкультурному общению:

Педагоги должны помогать учащимся понимать и ценить разнообразие культур и точек зрения.

7. Обеспечение поддержки молодым учителям:

Начинающие учителя часто сталкиваются с вызовами, связанными с управлением классом, профессиональной адаптацией и взаимодействием с родителями учеников. Эти проблемы являются актуальными для образования в современном мире и требуют внимания как со стороны учебных заведений, так и со стороны государственных органов, чтобы обеспечить качественную подготовку учителей для успешной работы в современных классах.

В целом, подготовка педагогических кадров в современном мире требует гибкости, открытости к инновациям и готовности к постоянному обучению и развитию. Только таким образом педагоги смогут эффективно реагировать на вызовы современного образования и обеспечить качественное обучение своим ученикам.

Это лишь несколько аспектов подготовки будущих педагогов в современном мире, но это динамичная область, требующая постоянного обновления и приспособления к новым вызовам.

Подготовка педагогических кадров является ключевым фактором в развитии образования и общества в целом. Для решения актуальных проблем необходимо уделить больше внимания привлекательности профессии, улучшить качество практической подготовки, обеспечить поддержку и развитие педагогических кадров, интегрировать технологии в образовательный процесс и учитывать многообразие потребностей обучающихся. Только таким образом можно обеспечить высокий уровень образования и подготовить кадры, способные эффективно реагировать на вызовы современного мира.

Список источников

1. [Электронный ресурс]:

https://www.rusnauka.com/5_SWMN_2012/Pedagogica/4_100517.doc.htm

2. Пискунов А.И. Педагогическое образование: концепция, содержание, структура // Педагогика. - № 3. – 2001. – С. 40-47.

3. Рогожникова, Л. В. Актуальные проблемы подготовки педагогических кадров в современной образовательной практике// «Вестник» Челябинского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки, 2017, 45(381), с. 197-200.

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ АТА-АНАЛАРЫНА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КӨМЕК

Сейткүл А.С.

«Әл-Фараби» атындағы мектеп лицейінің

Педагог – психологы

Аңдатпа

Бұл мақалада жасөспірімдердің ата-аналарына психологиялық көмек көрсету мәселесі қарастырылды. Жасөспірімдік шақ – бала тұлғасының психологиялық іргетасының негізгі компоненттері қалыптасатын уақыт. Ата -ананың балаға беретін махаббат витаминдерінің өз ерекшеліктері бар. «АА», «ТД», «ТТ» және «КВ»-витаминдері ұғымының мәні мен мазмұны ашылды.

Аннотация

В данной статье рассмотрена проблема оказания психологической помощи родителям, детей раннего возраста. Подростковый возраст – это время, когда формируются основные компоненты психологического фундамента личности ребенка. Витамины любви, которые родители дают своим детям, имеют свои особенности. Раскрыты смысл и содержание понятия витаминов- «АА», «ТД», «ТТ» и «КВ».

Annotation

This article discusses the problem of providing psychological support to parents and young children. Adolescence is the time when the main components of the psychological foundation of a child's personality are formed. The love vitamins that parents give to their children have their own characteristics. The meaning and content of the concept of vitamins - “AA”, “TD”, “TT” and “KB” are revealed.

Балалар мен жасөспірімдер организмнің өсу және даму заңдылықтары, олардың гигиеналық маңызы. Адам организмі толық ер жетіп, кемеліне келгенге дейін ұзақ өсіп, күрделі даму жолынан өтеді. Осыған байланысты адам өміріндегі 4 кезеңді айыруға болады: құрсақтағы даму, балалық шақ, ер жету және қартаю. Бұл түсінік бойынша өсу дегеніміз, тіндер мен органдардың сан жағынан ұлғаюы, ал, даму дегеніміз олардың сапалы түрде дифференциациялануы мен қызмет қаблетінің жетілуі болып табылады. Құрсақтағы даму мен балалық шақтағы дамуды бір кезеңге біріктіріп, ер жету кезеңі десе де болады, өйткені осы уақытта адамның жыныстық жетілуі, репродукцияға қаблеттілігі және әлеуметтік қызметтерді орындай алу мүмкіндігі қалыптасады.

Әрбір ата - ана өз тәжірибесінен біледі: бала дамуындағы жасөспірімдік кезеңнің басталуы оның физиологиясының, психикалық реакциялары мен мінез -құлқының айтарлықтай өзгеруімен байланысты болады. Көптеген жайттар жасөспірімнің оны қалай жеңуіне, ата-анасынан осындай қиын кезеңде қандай көмек алатындығына байланысты болады.

Әрбір ата-ананың міндеті – баласында болып жатқан өзгерістерге ден қою, оның ішкі уайымдарына мейірбандықпен қарау. Жасөспірімдік кезеңнің ерекшеліктері, баламен қарым – қатынаста болатын өкіндірерлік қателіктерді жасауы оңай, бірақ дұрысталуы қиынға соғатын қателіктерге ұрынбауға мүмкіндік беретін ережелермен танысу.

Жасөспірімдік шақ – бала тұлғасының психологиялық іргетасының негізгі компоненттері қалыптасатын уақыт. Оның өмірлік мақсаттарының, құндылықтарының, қызығушылықтарының бүкіл жүйесінің нәтижесінде оның болашақтағы жетістігін немесе жеңілістерін айқындайтын уақыт.

Жасөспірімдік кезең 10 – 14 жас аралығында басталады. Осы жас аралығында бала мен оның ата – анасының өміріндегі ең күрделі де жауапты кезең болып табылады. Себебі осы жас аралығында бала ағзасында гормондық және физиологиялық өзгерістер байқалады. Баланың бойында, салмағында, бұлшық еттерінде. Ішкі органдарында, сыртқы келбеті мен дене мүсінінің үйлесімсіздігі, қалыптаспаған жүру манері орақшолақ болып көрінуі, терідегі

майлылық мөлшерінің көбеюі, гормондардың әсерінен жүрек қан тамыр жүйесінде үлкен өзгерістер болады. Қан қысымы мен күрт тамыр қысымының деңгейлері, жүрек соғысының қатты жиелеуі сияқты өзгерістер болады. Әрбір ата -ана баланың бойындағы өзгерістерге аса зер салып, бала бойында туындап жатқан мәселелерге сабырлылық пен төзімділік танытып, көмек беруге дайын болуы керек. Мұндай өзгерістерге ата – аналар тарапынан баланың дұрыс тамақтануын, күн тәртібін сақтауын (ұйқы тәулігіне 10 сағаттан кем емес); таза ауада көбірек серуендеу, дене жаттығуларын жасауын немесе спортпен шұғылдануын қадағалау керек.

Сонымен қатар гормондық және физиологиялық өзгерістердің салдарынан баланың мінез - құлқы да өзгереді. Оның белгілері – қызбалық пен ашушаңдық, мазасыздық, жұмысқа қабілетінің төмендеуі, тілазарлы, дөрекілік, жанжалдық, ересектерге себепсіз қарсы шығу, өз құқығын қорғай отырып, өмірінің көптеген тұстарын ата – аналардың бақылауынан тыс ұстауы және олармен жиі жанжалдасуы, эмоциональдық тұрақсыздық көңіл – күйдің күрт ауытқуына әкеліп соғуы немесе қарама – қайшы реакциялар көрсетуі мүмкін.

Отбасы, туған үй жасөспірім үшін өзін қауіпсіздікте және қорғанышта, сүйіспеншілікте сезінетін орын болуы тиіс. Ал ата – аналар кез – келген сәтсіздікте оны түсінуге және қабылдауға шыдамы мен ақылы жеткілікті адамдар болуы қажет. Баламен жақсы байланыс – кез келген жастағы басты тәрбие құралы.

Баламен сөйлесуге әрдайым дайын болыңыз. Баланың өз еркі болмаса күштеп сөйлесуге мәжбүрлемейсіз. Бірақ әрқашан жанында болыңыз және онымен әңгімелескенде әрқашан ашық болыңыз. Бала үндемейма, ақтарылып сөйлеспей ма? Ренжімейсіз. Бірақ егер жасөспірім бір жағдаймен бөліскісі келсе, оны ықыласпен тыңдаңыз, сұрақтар қойыңыз, қолдау білдіріңіз. Балаға дауыс көтермей байсалды сөйлесіңіз, төзім мен ұстамдылық ұстауға тырысыңыз. Сыпайы болыңыз, жағымсыз эмоцияларға ерік бермеңіз, баланы балағаттамаңыз, ол мұны ұмытпайды. Үйіп – төгіп ақылды кеңестер беру, ұрысу, қорқыту және т.с.с. әрекеттер әрқашан оңай. Бірақ бұл әрекетіңізден бұдан былай балаңыз сізге ешқашан сырын сеніп, айтпайтын болады. Сондықтан баланы өзіңіздің ересек досыңызды тыңдағандай тыңдаңыз. Баламен сөйлесудің мәнісі дәл, нақты мәселені қозғайтындай ғана болуы керек. Бұл жағдайда баланың жеке тұлғасына сын жаудыруға («сенің қолыңнан түк келмейді» т.с.с.) деуге болмайды. Жанжалды жағдайларды шешкен кезде, баланың тек нақты әрекеттеріне ғана баға беріңіз. Ол сізге жеке тұлға ретінде емес, оның мінез – құлқы ғана ұнамайтындығын білуі тиіс.

Ержеткен балаңыздың қызығушылықтары мен дәм құмарлықтарын қабылдау – ата - ана үшін жалғыз дұрыс шешім. Балаңыздың ұнататын нәрселеріне қызығушылық танытыңыз, оның сүйікті компьютер ойындарын, фильмдерін, музыкалық топтарын біліп жүріңіз. Міндетті түрде сізге ұнататындарын айтып отырыңыз: бұл балаңызға ұнайды, оны таңқалдыратын болады, қуанып қалады. Баланың белгілі бір еркіндікке деген құқығын аяқасты етпеңіз: есік қақпай бөлмеге кірмеңіз, рұқсатсыз заттарын қозғамаңыз, оның айтмағында өз тәртібіңізді орнатпаңыз. Оның таңдау құқығын әрқашан жадыңыздан шығармаңыз, әрбір бала қадірлеуді қажет етеді – оның таланттарын бағалайтыныдығын, оның қабілеттері мен шеберліктерін мақтан тұтатындығын білгісі, көргісі және сезінгісі келеді. Мақтау сөзге сараң болмаңыз. Өз балаңызды мадақтап, шабыттандырып отырыңыз! Сіз балаңызды қаншалықты дәрежеде мақтасаңыз, оның өзіне деген сенімі соншалықты артады және ол сізбен өз істерімен қуана бөлісетін болады. Балаңызды көтермелейтін мейірімді сөздермен «Қандай ақылдысың өзің!», «Мен саған сенемін!» сондай – ақ еркелетіп құшақтау, жақын тарту арқылы қолдап отырыңыз. Өз мақтауларыңызда балаңызды оның жетістіктері үшін емес, балаңыз болғаны үшін жақсы көретіндігіңізді көрсете біліңіз. Өз балаңызды ешқашан айналадағылармен салыстыруға тырысыңыз, сонымен қатар өз балаңызды өзгелерден төмендетіп салыстыруға мүлде жол бермеңіз. Егер баланы отбасында қадірлемесе, ол ниеттестерін сырттан іздейтін болады және жаман ортаға тап болуы ғажап емес.

Отбасында әр түрлі жастағы балаларыңызбен әңгімелескен кезде олардың айырмашылықтарын айтпаңыз. Басқа балаңыз жасаса кешіре алмайтын қылықтарды жасаған өзге балаңызды бетімен жібермеңіз. Есіңізде болсын: өзінің есейгендігін білдіру үшін қызбалықпен мүлде ойламайтын нәрсенін – сізді жақсы көрмейтінін, жек көретінін және т.с.с.

айта салуы мүмкін. Бұның эмоциялардың әсерімен, қызбалықпен айтылғандығын ескеріңіз. Бұдан асығыс қорытынды шығармаңыз және байбалам салып дүрлікпеңіз. Байбалам салып қызбалыққа берілу мәселені ушықтыратынын айдан анық. Жасаған қате өмірлік сабақ. Егер шаралар балаға қателерін көрсетеді және өмір сүруге үйретеді. Барлық ата – аналардың ықпал ету әдістері әр түрлі. Ұрып – соғу арқылы жазалауға жол беруге болмайтындығы түсінікті. Бірақ жақсы ата – ана нақты осы балаға ненің ерекше тиімді әсер ететіндігі анық біледі. Алайда, қандай жағдай болса да жазалау шарасы есте қалуы керек. Алғашында бала ата – анасымен келіспеуі де мүмкін, бірақ есейгесін, бала оларды міндетті түрде түсінетін болады.

Біртіндеп баланы өзінің қиындықтарын өзі жеңуіне дағдыландырыңыз. Өзі мақсаттар қойсын және оған жету жолдарын өзі айқындасын. Балаңызға өз жолын өзі салуды үйретіңіз – оған мамандықтар әлемінде бағдар алуға көмектесіңіз. Болашақта немен айналысуды шешу – бұл жасөспірімдер ең қиын іс. Барлық мүмкіндіктерді көрсетуге тырысыңыз – оған әр түрлі мамандықтар туралы айтыңыз, өз достарыңыздан олардың қызмет салалары туралы ақпаратпен бөлісуін сұраңыз. Жасөспірімнен оның нені қалайтындығын айқын білуін талап етпеңіз. Бала тек онда таңдау болған жағдайда ғана шешім қабылдай алады.

Кішкентай келіспеушіліктер отбасындағы үлкен жанжалға ұласатын күнделікті тұрмыстағы жағдайлар ата – аналарда шыдамдылықтың, төзімділіктің, қамқорлықтың және әдептіліктің жетіспеушілігінен болады. Туындаған қиындықтарға мойымаңыз. Үмітіңізді үзбеңіз, балаға деген сүйіспеншілік пен сыйластықты жоғалтпаңыз. Себебі бала сіздердің өмірлеріңіздің мәні. Ал бала үшін ата – ана өмірінің сусыны. Өз балаларыңыздың жасөспірім шақты еш кедергісіз өтуі құрметті ата – аналар сіздердің қолдарыңызда.

Ата -ана бала беретін махаббат витаминдерінің өз ерекшеліктері бар:

АА-витамині бұл Ата – ана витамині 0-7 жас аралығында біз бар махаббатымыз , сүйіспеншілігімізді балаға беруіміз керек.

ТД және ТТ-витамині бұл бала туыстарынан алатын витамин 7-14 жас аралығында бала туысқандарынан бар сүйіспеншілікті, мейірімді алу керек.

14-21 жас аралығында бала ҚВ-витамині, яғни Құрдастар витамині.

21-28 жас аралығында жасөспірім ӨВ-витамині, бұл Өзіңді сүю витамині, яғни бала өзін махаббатпен толықтыру керек.

28-35 жас аралығында СВ-витамині сүйіктілер витамині. Адам екінші жартысына махаббат, сүйіспеншілік беру арқылы өзі махаббатқа тояды.

35-42 жас Т-витамині. Өзіне тәуелді адамдарға махаббат витаминін беру.

Отбасындағы сенімді қарым-қатынас. Адамдар арасындағы қарым-қатынаста сенім үлкен рөл ойнайды – бұл құрметті және сүйіспеншілікке негізделген қарым-қатынастың құндылығы мен негізі. Жасөспірімді тәрбиелеудегі сенімнің маңызы туралы әсіресе жасөспірім кезде бала өзін әлсіз сезінеді. Себебі, оның денесі тез және айтарлықтай өзгеретін жасөспірімдік кезеңді бастан өткереді, ал гормондардың әсерінен эмоционалды күй тұрақсыз болады. Гормоналды өзгерістерге бейімделе отырып, жасөспірім өзі үшін күшті және таныс емес эмоцияларды сезінеді. Көңіл күй жиі өзгеруі мүмкін, бұл жасөспірімге де, ата-анаға да абыржу, түсінбеу, сенімсіздік сезімін тудырады. Дәл осы кезеңде отбасындағы сенім мәселесінде қиындықтар туындауы мүмкін. Жасөспірім кезеңдегі балаларды тәрбиелеудің ең күрделі қателіктердің бірі – ересектердің сенімсіздік тудыруы. Жасөспірім ата-ананың шамадан тыс бақылауына қатты уайымдайды, ата-ана жаман нәрседен қауіптеніп, қатты күдіктенген кезде бала оларды «шектен шықты» деп қабылдауы мүмкін. Мысалы, кейбір ата-ана мұғалімге немесе сыныптастарына қоңырау шалып, баланың бұрын бөліскен ақпаратын қайта тексереді. Ата-ана мен бала арасындағы сенімді қарым-қатынасты сақтауға не көмектеседі? 1.Отбасындағы сенімді қарым-қатынасты сақтаудың маңызды шарты ерлі-зайыптылар, ата-аналар мен балалар арасындағы дұрыс, сенімді, тығыз, ашық қарым-қатынас және эмоционалды байланыс. Бірін-бірі түсіну және сезіну дегеніміз – отбасының әр мүшесінің басқа адамның сезімін құрметтеуі, қиын сәтте қабылдай және қолдай алуы, өз сезімдері туралы айта алуы. Мысалы, «Осылай болғаны өте өкінішті. Сені қатты қолдағым келеді» немесе «Дәл қазір қатты ренжіп тұрмын, себебі сен мені естімейтін сияқтысың». 2.

Сенімді қарым-қатынасты сақтауда шынайылық өте маңызды. Баланың және отбасының әрбір мүшесінің өмірінде не болып жатқанына шынайы қызығу керек. Шынайылық – өзара түсіністікті қалыптастыратын негізгі кірпіш. 3. Бір-бірін тыңдау және есту – сенімді қарым-қатынас пен жалпы сенімді сақтаудың маңызды шарты. Балаңыздың сізді тыңдайтынын түсіну үшін дұрыс сұрақтар қою арқылы оны тексеруді үйрену керек. Мысалы, «Осы мәселе туралы не ойлайсың», «Ойыңды білгім келеді». Балаңызды немесе жағдайды қалай түсінгеніңіз туралы балаңызға айту өте маңызды. Мысалы, «Дұрыс түсіндім бе?», – деп түсінгеніңіз туралы айтыңыз. Сөйлескен кезде телефонды ұстап тұрмаңыз, көзіне қараңыз, сабырлы және ашық болыңыз, түсінбегеніңізді қайталап сұраңыз. Баланың сөзіне, дене қимылына, екпіні мен көңіл-күйіне мұқият қараңыз. Әңгіме сізге шынымен қызық екенін көрсетіңіз. 4. Адалдық – сенімді қарым-қатынас орнатудың маңызды бөлігі. Балаңыздың алдында адал болсаңыз, сөзіңіз бен ісіңіз бір жерден шықса, балаңыз сізге сенеді. 5. Сенім мен сенімді қарым-қатынасты сақтау үшін бүкіл отбасы ұстанатын отбасылық дәстүрлер, пайдалы әдеттер үлкен рөл атқарады, мысалы: отбасылық дәстүрге мерекелер өткізу, демалыс күндері бірге уақыт өткізу, кино мен театрға бару, бүкіл отбасымен кітап оқу, ашық ауада демалу, тамақ дайындау, қолөнер және хобби, таңертең жүгіру, тауға немесе саңырауқұлақ теруге бару, балық аулау және отбасымен бірге айналысуға болатын басқа да қызықты істер кіреді; пайдалы әдетті қайырлы таң тілеуден бастауға болады. Отбасыңыз таңды жақсы сөз бен бірлескен таңғы астан бастаса, үстел басында сөйлесуге 15–20 минут арнап, сол күнді жақсы өткізуге тілек айтып жүрсе, сенімді нығайтасыз; бірлескен кешкі ас та пайдалы әдетке айналуы мүмкін, онда отбасының әрбір мүшесі сол күн туралы әсерімен бөлісе алады, жеңістері, қолынан келмеген іс туралы айтып береді. Ата-анаға арналған сұрақтар: Отбасыңызда қандай дәстүр мен пайдалы әдеттер бар? Отбасындағы сенімді қарым-қатынасты нығайтуға көмектесетін ерекше бір нәрсе бар ма? Бұл мәселелерді балалармен талқылау пайдалы.

Жасөспірімдердің қызығушылықтары мен тілектері. Жасөспірімдердің қызығушылықтары мен тілектері әртүрлі болуы мүмкін. Адам өсіп, есейіп келе жатқан кезде ол өзін барлық жағынан сынап көруге қызығады. Жасөспірім шығармашылыққа, нақты ғылымдарға ұмтыла алады немесе спортта кез келген жетістікке жетуге тырысады. Сол уақытта ата-ана бланы шектемеуі керек, олар әртүрлі болашақ пен мансапты баланың зерттеуі мен танысуына жол аша алады. Әртүрлі іс-әрекетті үйрену және әртүрлі кәсіпте өзін-өзі тексеруге тырысу балаңызға шабыт, мотивация және қуаныш табу үшін нені үйренуге, неге уақыт бөлуге қатысты саналы таңдау жасауға көмектеседі. Өзін-өзі көрсету кез келген адам өз ойын білдіруге құқылы. Өсу мен даму процесінде әркім осы әлемді және сол әлемдегі өзін білуге тырысады, кәсібі мен тағдырын тапқысы келеді. Жасөспірім кезінде қыздар мен ұлдар өздерін белсенді түрде көрсетеді. Олар хобби мен әуесқойлығына ғана емес, сонымен қатар сыртқы тұрпатынада тәжірибе жасайды, киім киюде, шаш қоюда және макияж жасауда әртүрлі стильдерді қолданады. Бұл уақытта олар көмек, кеңес алу және түсіністікке ие болу үшін құрдастарына немесе достарына жүгінуге тырысуы мүмкін.

Қорыта келе, ұлы ұстаз А. С. Макаренконьң: «Баламен шындап сөйлесу үшін орын мен уақыты таңдай біліңіз, кіре берістегі, жол – жөнекей айтылған сөз бала көңілінді керекті із қалдырмайды деген», - парасатты ойы бала тәрбиесіндегі әңгімелесу әдісінің көп міндет жүктейтіндігін білдіреді. Дәннің өсіп – өнуі топырағына, күтіміне байланысты болатыны сияқты, бала ақыл – есінің, мінезінің қалыптасуы да ортасына байланысты. Соны байқаған халық «Ұлың өссе – ұлы үлгілімен ақылдас бол», «Қарағайға қарап тал өссін, қатарына қарап бала өссін» деп, ұлағатты ой айтқан. Қателігін түсіне білетін, дұрыс жүріп, күтіне білетін, үлкенді сыйлап, кішіні сүйетін, білімді жинап, дүниені шолатындай балаларыңыз жақсы болсын десеңіз, өзіңізде оған үлгі болатындай болыңыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Неменко Б.А. Оспанова Г.К Балалар мен жасөспірімдер гигиенасы(Оқулық).- Алматы 2002.344б

2. Жасөспірімнің ата-анасына интернеттегі мінез-құлық туралы кеңестер.
<https://www.youtube.com/watch?v=0F9LgCXzZeI>
3. Нурбекова Ж. Оқушы тәрбиесі 8-2010. – 346.
4. Мухина В. С. Шестилетний ребенок в школе.- М.,1986.-1436

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЖАЗБАША СӨЙЛЕУ ӘРЕКЕТІН ТІЛДІК БІРЛІКТЕР АРҚЫЛЫ ДАМУЫ

Талапбекова Г.Т.

Педагог зерттеуші

Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі.

Нұржау жалпы орта мектебі

Бүгінгі күні еліміздегі білім жүйесі үлкен өзгерістерге толы екендігі баршаға белгілі. Жаңартылған білім беру бағдарламасына сай жекелеген пәндерді өткізуде де жаңашылдық, ерекшелік бар. Дегенмен қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі ретінде бізді кейбір оқушылардың төл тілінде таза сөйлемей, сөздік қорының аздығы, қазақтың көне сөздерінің мағынасын түсінбеуі, белгілі жыршы-жыраулар, ақын-жазушылар шығармаларында кездесетін кейбір сөздердің мағынасын аша алмауы, жазылым кезінде жұмыстарында айшықты сөздерді аз қолдануы немесе көркемдік тәсілдерді мүлдем қолданбауы қатты толғандырды. Өкінішке орай, алдымыздағы оқушыларымыз қысқа әрі ресми сөйлеумен шектеліп жүргенде, синонимдік қатарға бай, полисемиялы, плеоназмға толы, көркемдікпен көмкерілген ана тіліміздің әдемі иірімдерінен айырылып қаламыз ба деген қорқыныш та қылаң беретіні рас. Біздің зерттеуімізде тілдік бірліктер (сөздер, сөз тіркестері, көркемдегіш құралдар) арқылы оқушылардың жазылым дағдысын дамыту болып отыр. Ондағы көздегеніміз бір-ақ нәрсе болды: оқушылардың сөздік қорын байыту, жазылым жұмыстарының көркемдік сапасын, тіл шұрайлылығын арттыру.

Оқушылардың шығармашылық жұмыстарының көркем тілмен жазылмауының нақты себептері жетерлік. Оған қолдарынан түспейтін ұялы телефондарын, ондағы әлеуметтік желілерді, таусылмайтын арзан ақпараттарды т.б. дүниелерді мысал ретінде келтіре беруге болады. Ең бастысы ондағы ақпараттардың көбі дерлік оқушы ойына кесел, дамуына шектеу болып отыр. Ал өз бетімен көркем шығарманы оқитын, оны пайдасына жарататын оқушы аз.

Кәсіби даму мақсатымды күнделікті сабақтарымызда жүзеге асыру үшін біршама ізденуге тура келді. Біршама ғылыми-әдістемелік әдебиеттерге көз жүгірттік. Мәселен, Л.С.Выготский ауызша сөйлеуді нақтылығына байланысты сөйлеу арифметикасы десе, жазбаша сөйлеуді абстрактілігіне қарай сөйлеу алгебрасы ретінде атайды. Зерттеуші Р.Шаханованың жаттығу жұмыстары туралы пікірін жалпы жазба жұмыстарына қатысты қолдануға болады. Жазбаша сөйлеуді үйрету үшін жазбаша сөйлеудің стильдері мен жанрлары және олардың тілдік құралдары туралы білетіндерін естеріне түсірту қажет, әдетте, мектеп, жоғары оқу орны бағдарламасын орташа игерген адамда да қолданбалы стильдер мен олардың жанрлары туралы түсініктері болады. Сөйлеу стилі түрлі сөйлеу тәжірибесінде қандай да бір ойды, идеяны білдіру үшін тілдік құралдарды қолдану тәсілдерінің жиынтығы ретінде анықталатыны белгілі. Сөйлеудің стильдік бояуына оның материалды түрде жүзеге асырылу формасы да әсер етеді, біздің жағдайымызда бұл – жазу әрекеті [1, 56].

Жазбаша сөйлеуді үйретуге қатысты түрлі көзқарастармен қатар, тілдерді оқытып-үйретудің қазіргі әдістемесінде жазбаша сөйлеуді үйретуде қолданылатын әдіс-тәсілдер турасындағы пікірлер де әртүрлі. Е.Н.Соловова жазбаша сөйлеуді үйрету әдістерінің директивті, лингвистикалық және әрекеттік сияқты түрлерін көрсетеді. Жазылған жұмыстың грамматикалық тұрғыдан сауаттылығы директивті әдістің мақсаты болып саналады, мазмұндық жағына баса назар аударылмайды. Лингвистикалық әдісте жаттығу жұмыстарына көп уақыт бөлінеді. Осылардың ішінде қызығушылық тудыратыны – шығармашылық үдеріс

ретінде қарастырылатын әрекеттік немесе мазмұндық әдіс, бұл кезде білім алушы өз ойын жазбаша құруға ұмтылады. Бұл үдеріс жазбаша сөйлеуді үйретуді тұлғалық-әрекеттік тұрғыдан ұйымдастыруды көздейді. Бұл ретте оқытушының рөлі білім алушыларды шығармашылық жұмысқа ынталандырудан, жазбаша мәтін құрудың түрлерін үйретуден көрінеді. Шығармашылық жазба жұмыс тіл үйренушілердің осы кезге дейін меңгерген лексикалық және грамматикалық дағдыларын пайдалануына, өзіндік даралығын көрсетуіне, ұлттық ерекшеліктерді, мәдениетаралық айырмашылықтарды түсінуіне көмектеседі. Осылайша, тіл үйренуші белгілі дәрежеде түрлі формадағы (сипаттау, диалог, монолог т.б.) жазбаша көркем мәтін құрастырып шығарады. Қазақ тіл білімінің атасы А.Байтұрсынұлы мәтінді «шығарма сөз» деп атап: «Ауыз шығарған сөз болсын, жазып шығарған сөз болсын, бәрі шығарма болады» деп жазады. Ғалымның мәтіннің тақырыптан, ал мәтін мазмұнының үш мүшеден, яғни аңдату, мазмұндау, қорытудан тұратынын көрсетуінен қазір қазақстандық білім беру ісінде кең қолданылып жүрген жазбаша жұмыс – эссе құрылымын байқаймыз. Қ.Жұбанов та жазбаша мәтінге үлкен мән береді. Тілші ауызша сөйлеудің ерекшеліктерін айта келіп, «...Жазулы сөзде бұл кемшіліктердің бірі де жоқ. Кітаптың сөзі қисық болсын, дұрыс болсын, қалай жазылған болса, солай оқылады, қалай оқылса, солай түсініледі немесе түсініксіз күйімен қалып қояды... сондықтан, әсіресе, жазылатын сөздің қалай құру тетігін білу өте қажет» деп жазады. Белгілі орыс ғалымы Н.М.Шанский оқыту үдерісінде көркем мәтінді пайдаланудың білімдік және тәрбиелік мәнін атап көрсетеді. Ғалымның айтуынша, көркем мәтін объективті ақпараттың тасымалдаушысы және дереккөзі (кең мағынадағы мәдениет айнасы) ғана емес, нақты тілдік, интерлингвистикалық ақпаратты тасымалдаушы және дереккөзі, яғни ұлттық мәдениетті бейнелеудің және тіркеудің тілдік формасы. Қазақстандық ғалым Р.Шаханова мәтін бойынша жұмыстардың сұрақ-жауап құрастыру, мағыналық жақтан бөліп, оларға тақырып қою, жоспар құру, мәтінді толықтыру, жалғастыру, аяқтау сияқты түрлерін көрсетеді [2, 88].

Әр сабақта тілдік бірліктер арқылы оқушылардың жазылым дағдысын дамытуға көңіл бөлдік. Мысалы, 7-сыныпта «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» жырын өткен кезде «Қозы-Көрпеш-Баян Сұлу күмбезі» тақырыбындағы деректі фильмнен үзінді (09-1:39 мин.) көрсетіп, оқушылар «Түртіп алу» стратегиясы бойынша жұмыс жүргізді. Яғни, өздеріне ұнаған сөз тіркестерін жазып алып отырды. Нәтижесінде «Мәңгілік ғашықтар мекені» тақырыбында сипаттау мәтінін жазуды тапсырдық. Сол кезде оқушылар мынадай сөз тіркестерін өз жұмыстарында тәп-тәуір қолдана алды: қасқайып тұрған төр, іңкәр тандар, іңкар жандар, лағыл сезім, әсем алау, айлы түн, қызғалдақты қырлар, заңғар биік таулар т.б. Ал 9-сыныпта «Шортанбай Қанайұлының «Зар заман» өлеңіндегі дәуір шындығы» тақырыбын өткен кезде мынадай еркін сөз тіркестері мен тұрақты сөз тіркестері ұсынылды: заман шындығы, зар заман, еңсесі түскен, атпалдай азамат, қор болу, арам сулы бала, паракор би-болыс, ұрлықшыл бай, қорлықпен өткен күн, сақтап қойған сүріндей, бодандық қамыты, қорлықпен күн кешу, күні қараң болды, отарлық езгі, қайран қазақ баласы. Оқушылар өз ойларын «Попс формуласы» әдісі арқылы жазып шығулары керек болды. Оқушылардың басым бөлігі тапсырманы қызығушылықпен орындап, кері байланыс кезінде тапсырманы зор құлшыныспен орындағандарын жеткізді және келесі сабақтарда да ұсынылған тілдік бірліктер сөздік қорларының баюына сеп болғандықтарын айтты.

Тілдік бірліктерді орыс сыныптарындағы қазақ тілін (Т2) оқыту кезінде де тиімді қолдануға болады. Мәселен, 8-сыныпта (Т2) М. Шаханов «Отырар» поэмасын оқытуда «айлакер, безбүйрек, сұм, әдейі істеді, қасақана жасады, шал-шауқан, кемпір, жүкті әйел, ішін жарып өлтірді» деген сөздер мен сөз тіркестерін оқушылардың тақырыпқа байланысты күнделікті сабақта қолдануына мүмкіндік туғыздым. Оларды көркем шығармадағы кейіпкер бейнесін талдауға машықтандыру мақсатында қолдандым. Оны «Адасқан сөздер» әдісі арқылы жүзеге асырдым. Оқушылар кейіпкер бейнесіне қажетті сөздер мен сөз тіркестерін өздері іріктеп алып, кейіпкер бейнесін ашатын қысқа мәтін құрастырып шығарады.

Жалпы айтқанда, тілдік бірліктерді қолдану арқылы жоғарыда көтерілген мәселені түбегейлі шешпегенмен, біршама ілгерілеушілікке қол жеткізуге болады. Бұған күн сайынға

жеке тәжірибе арқылы анық көз жеткіздік. Белгілі бір шығарманы өткен кезде автордың сөз қолданысын оқушыларға меңгерту үшін түрлі тапсырмаларды, әдіс-тәсілдерді ұсынуға әбден болады. Ол мұғалімнің ізденімпаздығына тікелей қатысты. Мәселен, шығармадағы эпитеттерді, метафораларды, фразеологизмдерді, мақал-мәтелдерді, түйдекті тіркестерді оқушыларға ұсыну арқылы, оларды жаттату арқылы жазылым жұмыстарында қолдануларына толық жағдай жасауға болады. Осылай жасаған жағдайда жас ұрпақтың тілдік құзіреттілік дағдысы, оның ішінде жазылым дағдысы дами түсетіні айдан анық. Сонымен қатар жазу техникасы мен орфографияны жетілдіру үшін жазбаша жұмыстардың есту диктантаы, көру диктантаы, көру-есту диктантаы, өзіндік диктант сияқты түрлерін қолданған дұрыс деп есептеймін. Өйткені тәжірибемізде өзіндік диктантты жиі қолданудамыз, яғни тіл үйренушілер алдын ала жаттап келген мәтінді немесе өлең шумақтарын жатқа жазады. Бұл кезде диктанттың басқа түрлері сияқты орфография мен пунктуацияға басты назар аударылады.

Қорыта айтқанда, оқушылардың жазбаша сөйлеу әрекетін тілдік бірліктер арқылы дамытуда дайын түйдекті тіркестердің рөлі зор, сондай-ақ тұрақты сөз тіркестерін, мақал-мәтелдерді, өлең шумақтарын жаттатудың салмағы ауқымды. Сонымен қатар оқушылар көркемдік тәсілдерді, троптың түрлерін терең ұғынып, оларды қажетті жерінде қолдана алса, жазбаша сөйлеуі ілгерілей түсетіні сөзсіз. Мұғалімнің тек осыған әр түрлі тәсілдерді қолдана отырып жағдай туғыза алуы аса маңызды.

Әдебиеттер тізімі

1. Садықов Т.С., Әбілқасымова А.Е. Оқушылардың танымдық белсенділігін қалыптастырудың дидактикалық негіздері. Оқу құралы. – Астана, 2020. – 152 бет.
2. Исабаев Ә. Қазақ тілін оқытудың дидактикалық негіздері (Көмекші оқу құралы). – Алматы, «Қазақ университеті», 2019 – 160 б. (41, 104-108 беттер, 146-148 беттер).
3. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников. – М.: Педагогика, 2001 – 297с.

БІЛІМ БЕРУ МЕН ОҚЫТУДА ЖАҢА ӘДІС-ТӘСІЛДЕРДІ ҚОЛДАНУ

Тажгалива Б.М.

Химия пәні мұғалімі, педагог-шебер
Атырау облыстық дарынды балаларға арналған
интернатық мекемесі бар ұлттық гимназия

Білім беру мазмұнын жаңарту білім берудің қазіргі заманғы үрдістерін және қазақстандық білім берудің үздік практикасын кіріктіруге бағытталған. Білім беру мазмұнын жаңарту шеңберінде оқу бағдарламаларын әзірлеу кезінде қазақстандық педагог-практиктердің және ғалымдардың ұсыныстары ескеріліп жасалды.

Білім алушылар барлық пәндерді оқу кезінде АКТ қолдану дағдыларын дамытады. Ақпаратты іздеу және өңдеу барысында ұжымда идеялармен алмасады, өз жұмыстарын бағалайды және жетілдіреді, түрлі жабдықтар пен қосымшалардың кең ауқымын пайдаланады. АКТ білім алушы білімінің, оларды тиімді қолдану бойынша дағдыларының дамуына жәрдемдеседі.

Оқу бағдарламаларында оқу мақсаттарының жүйесі түрінде берілген күтілетін нәтижелер тұжырымдалған. Күнделікті білім беру үдерісі оқу мақсаттарына жетуге және оқушыларда алынған білім мен дағдыларды кез келген оқу және өмір жағдайында шығармашылық пайдалануға дайындығынқа Мен өзімнің іс тәжірибемде «Сын тұрғысынан ойлау технологиясын» пайдалана отырып, бағалаудың қалыптастырушы түрін кеңінен қолданамын. «Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлау» бағдарламасының стратегияларын ұтымды пайдалану білім алушылардың шығармашылық қасиетін анықтауда,

күшейтуде, оқытудың тиімділігін, сапасын арттыруда ерекше маңызды. Бұл бағдарламаның мақсаты – барлық жастағы, соның ішінде білім алушыларының кез келген мазмұн түсінікке сыни тұрғыдан қарап, ең керекті пікір, ұйғарым тандауға, шешім қабылдауға, өзін-өзі бағалауға, бірін-бірі бағалауға үйрету. Білім алушылардың білім деңгейін көтеруге, шығармашылыққа баулуға, ойларын еркін айтуға жетелеу. Сын тұрғысынан ойлау сынау емес, шындалған, бірін – бірі толықтырған ойлау. Ең бастысы жекелей, топта, білім алушылардың білім деңгейін көтеруге ретімен сұрыптап қолданған стратегиялардың қай – қайсысы болсын сабақтың сапасын арттыруда үлесі зор деп ойлаймын. Қазақстанда білімнің стратегиялық міндеттері ұлттық білім беру жүйесіндегі жетістіктерді сақтай отырып, оны әлемдік білім беру үрдісінің ең озық үлгілеріне сәйкестендіруге негізделеді.

Оқыту әдіс-тәсілдері:

Құндылықты-бағдарланған тәсіл– оқушының құндылықтар жүйесін қалыптастырушы оқу-тәрбиелік үдерістің сәйкесінше формалары арқылы тұлғаның өзін-өзі танытуы үшін алғышарттар құруды көздейді.

Орта білім беру құндылықтары: қазақстандық отансүйгіштік және азаматтық жауапкершілік; құрмет; ынтымақтастық; еңбек және шығармашылық; ашықтық; өмір бойы білім алу.

Тұлғалық-бағдарланған тәсіл— педагогтің назарын оқушы тұлғасының тұтастығына, оның тек ақылолы, азаматтық жауапкершілік сезімінің ғана емес, сондай-ақ эмоционалдық, эстетикалық, шығармашылық нышандары мен даму мүмкіндіктерімен қоса рухани дамуы туралы қамқорлыққа шоғырландыруды көздейді.

Жүйелік-әрекетті тәсіл— оқу-тәрбие үдерісінде оқушының өз бетінше білім алуына бағытталып, осы мақсатта оқытушы тиімді іс-әрекеттің түрлі формаларын қолдануын көздейді.

Коммуникативтік тәсіл–бірінші кезекте оқушылардың ауызша және жазбаша сөйлеу дағдыларын дамытуға, қарастырып отырған мәтін, қатысып отырған әңгіме мазмұнын түсініп, туындаған жағдаятқа сәйкес тілді қолданып үйренуге бағытталған.

Интегративтік тәсіл–оқу үдерісін жобалау және өткізу кезінде әр түрлі оқу пәндерінің мазмұнын өзара кіріктіру есебінен білім алушыларда әлемнің тұтас бейнесін қалыптастыруға жәрдемдеседі.

Бастауыш білім беру мазмұнына ортақ тақырыптарды енгізу әр түрлі пәндік салалардан білімдерді кіріктіруге және сол арқылы алынатын білімдердің функционалдығына қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Зерттеу тәсілі— зерттеушілік әрекет дағдыларын дамытуға, ғылыми таным әдістерімен танысуға жәрдемдеседі, білім алушыларда танымдық қызығушылық қалыптастырады.

Интербелсенді әдіс

Интербелсенді әдіс– үйретуші мен үйренушілердің өзара әрекеттесуін оқытудың негізі деп танытын және сондай қатынасқа жағдай жасайтын әдістер. (inter – аралық, бірнеше, action- әрекет дегенді білдіреді) Өзара әрекеттестік әдетте, белгілі бір мәселені шешу, ол шешімнің тиімділігі Біз оқытуды және білім беруді, егер сабақ барысында мұғалім мен оқушы арасында өзара әрекеттестіктің жоғары деңгейіне қол жеткізсе, «интерактивті» деп атаймыз. Интерактивті сөзі – ағылшын тілінен аударғанда туралы әңгімелесу, талқылау түрінде өтеді.

Ең бастысы, мұнда мәселені шешу процесі жауапқа қарағанда маңызды екендігін түсіну қажет. Бұл интерактивті әдістің мақсаты– тек ақпаратты беру ғана емес, оқушыларға жауаптарды өз бетінше табу дағдысын меңгерту екендігімен байланысты.

Интерактивті негізде оқу мақсаты – білу емес, үйрене білу

- өзіне деген сенімге тәрбиелейді
- шешендік өнерін жетілдіреді
- танымның мәнін түсінуге көмектеседі (яғни, кейде абсолютті шындық болмайтынын)

- сыни ойлау дағдыларын дамытады
- өз пікіріне деген құқығын түйсінуі артады

Интербелсенді оқыту- әрекетпен және әрекет арқылы оқыту, бұл ұстаным үлкен нәтижелерге жеткізетін тиімді жүйе деп есептелінеді, себебі адам санасында бірінші кезекте өзінің әрекеттері мен өз қолымен жасаған істер қалады. Кезінде көне қытай ғұламасы Конфуций (Күн-цзы) былай деген екен : «Маған айтып берсең – ұмытып қаламын, көрсетсең – есте сақтармын, ал өзіме жасатсаң – үйренемін!» деген пікірі дәлел бола алады. Сондықтан интербелсенді оқыту оқушылардың оқу үдерісіндегі белсенді әрекеттерін үйренудің негізгі құралдары ән тәсілдері ретінде танылады.

Интербелсенді әдісте оқушылар төмендегідей білім, білік, дағды, машықтарға үйренеді:

- терең ойлану, жеке рефлексиялық қабілеттерді дамыту;
- өз идеялары мен әрекеттерін талдау және оларға баға беру;
- ақпаратты өздігімен түсініп, жан-жақты талдап, таңдап алу;
- өздігімен жаңа түсінік пен білім құрастыру;
- пікірталастарға қатысып, өз ойы мен пікірін дәлелдеу;
- шешім қабылдау және қиын мәселелерді шешу;

Сол себепті интербелсенді оқытуда білім алушылар келесі әрекеттерді атқаруға дайын болу керек:

- бірлескен жұмыс;
- танымдық, коммуникативтік, әлеуметтік тұрғыдан белсенділік таныту.

Интербелсенді әдістемесінің жұмыс түрлері мен әрекеттері:

- бірлескен жұмыстар (жұптық, топтық, ұжымдық),
- рөлдік және іскерлік ойындар, пікірталастар,
- ақпараттың әртүрлі көздерімен жұмыс жасау (кітап, лекция, интернет,
- құжаттар, мұражай т.б.)
- презентациялар,
- тренингтер,
- интервью,
- сауалнама т.б.

Интерактивті әдістерді қолдануда кейбір ережелерді есте сақтау қажет:

- Бірінші ереже. Жұмысқа білім алушылар толығымен қатысуы керек.

Екінші ереже. білім алушыларды психологиялық тұрғыдан дайындау, сабақ барысында сергіту сәті, білім алушыларды белсенділігі үшін марапаттау, баланың өзін — өзі көрсетуіне жол беру.

- Үшінші ереже. Кабинет талапқа сай болуы қажет .

Төртінші ереже. Жұмыс орнына назар аудару қажет. Оқу орны ыңғайлы және жайлы болуы қажет. білім алушы өз пікірін, көзқарасын білдіріп, дәлелдеп беруге мүмкіндік жасалуы қажет.

- Бесінші ереже. Оқу барысында процедураға және регламентке назар аудару қажет.

Мысалы, белгіленген уақыттан асып кетпеу, бөгде кісінің пікірін сыйлау, сөзді бөлмеу, оның ар-ожданын сыйлау.

Алтыншы ереже. Білім алушыларды проблема шешу барысында топқа бөлуге мұқият қарау .

Интерактивтік әдістеме өзара қарым – қатынастың мол ауқымын қамтиды. Дегенмен, әдістемелік амал қандай болса да, білім алушылар өздерінің өмірлік тәжірибелерін білім берудің негізгі көзі саналады. Оқу процесінің барысында мынадай қарым – қатынасқа түседі:

- Оқытушымен (білім алушылар оқытушының сұрағына жауап берген кезде);
- Өзге балалармен (қосақталып жұмыс істеу барысында)
- Шағын топтармен (3-5 баламен);
- Балалардың үлкен тобымен (көбіне пікірталас, сынып болып әлдебір мәселені талқылау барысында);
- Балалардың тобымен және халықпен (топ әлеуметтік сауалнама жүргізеді);

- Кейбір техника түрлерімен (мысалға , компьютермен);

Оқыту мен оқудың бұл тәсілі оқытудың сындарлы тәсілімен тығыз байланысты, себебі оқушылар бірлесіп жұмыс істей отырып, пәндердің аралығындағы мәселелерді талқылайды, зерттейді. Оған дәлел: Ми неғұрлым белсенді жұмыс істеген сайын, оқу үдерісі соғұрлым қарқынды жүзеге асады деген Хэтти (2014)

Білім алушылар тек тыңдаумен айналыспай, білім алуда белсенді әрекет етуі керек екенін көрсетеді. Белсенді оқу аясында көңілді білім алады. Жаңарту және критериалды бағалау жүйесін енгізу тұрғысынан оқытушылар өз шеберлігін көрсетеді. Оқытушылар әр сабақ соңында білім алушыдан күтілетін нәтижелерін анықтайды, яғни бүгінгі тақырыпқа деген жаңаша түсінік пайда болды ма, немесе жоспар іске асты ма деген сияқты, т.б.

Интербелсенді әдістер қолданылған сабақтарда сыныпты екі немесе үш, төрт ұялы топтарға бөліп, барлығына бірдей бір тапсырма не әр ұялы топқа бөлек-бөлек тапсырма беруге болады.

Оқыту тәжірибесі барысы пікірталасқа негізделген және оқыту үдерісінде қолданылатын дидактикалық ойындар сияқты интербелсенді әдістерді пайдалану тиімді екенін көрсетеді. Соның ішінде дидактикалық ойындар білім алушылардың білім алуға деген ынтасын, белсенділігін арттырып, алған білімдерін тәжірибеде дұрыс қолдануына көмектеседі. Ойын барысында білім алушылардың бойында жағдаятты (ситуацияны) бағдарлау, яғни жағдайға талдау жасай білу, жағдаят (ситуация) кезінде өзінің атқаратын рөлін сезіну, әңгімеге қатысушы әріптестері арасында байланыс орнату, қарым-қатынас жасауда тілдік ұғымдарды дұрыс пайдалана білу сияқты қабілеттері жетілетіндігі байқалады.

Қорыта келе, мен мақаламды ақын Міржақып Дулатовтың «Жалғыз сүйеніш, жалғыз үміт – оқуда. Теңдікке жетсек те, жұрттығымызды сақтасақ та, дүниедегі сыбағалы орнымызды алсақ та, бір ғана оқудың арқасында аламыз. Жақсылыққа бастайтын жарқын жұлдыз – оқу. Надан жұрттың күні – қараң, келешегі — тұман» деген сөздерімен аяқтағым келіп отыр. ХХІ ғасыр – ғылым ғасыры. Мақсатты білім беру – тұлға дамуын жүзеге асыратын мәселе. Ал осы жалпыеуропалық стандартқа сай жаңа білім беру — жеке тұлғаның жан-жақты дамуына әкелетін бірден-бір жол.

Әдебиеттер тізімі

1. Ф.Ш.Оразбаева. Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі. Алматы: РБК, 2020. – 207 бет.
2. А.Әлімов. Интербелсенді әдістердің оқу орындарында қолдану. – Алматы, 2019. – 327 бет.
3. Н.А.Оразахынова. Сатылай кешенді талдау технологиясының ғылыми-әдістемелік негіздері (Монография). – Алматы: Дайыр, 2017. – 289 бет.
4. А.Алимов «Интербелсенді әдістемені мектепте қолдану», Алматы., 2020

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ МАЗМҰНЫ ЖАҒДАЙЫНДА ПЕДАГОГТІҢ КӘСІБИ ШЕБЕРЛІГІН ШЫҢДАУ

Темирбаева Г.С.

Тәрбиеші-модератор

З.Серікқалиұлы атындағы мектеп-интернаты

Ел болашағына бағыт-бағдар беретін бұл жолдауда «ХХІ ғасырдағы дамыған ел дегеніміз – белсенді, білімді және денсаулығы мықты азаматтар»- деген. Ал, дамудың негізі білім мен ғылымға келіп тірелетіні белгілі. Сондықтан да, дамыған елдердегідей Республикамызда білім беру жүйесі сапасын дамыту ең негізгі мәселелердің бірі болып отыр. Осыған орай, білім беру жүйесінде жастарға сапалы білім беріп, олардың тұлға ретінде қалыптасуына, үйлесімді дамуына ұстаздардың жалпы педагогикалық, ғылыми- теориялық, әдістемелік жаңалықтар

мен озық тәжірибені жетік меңгеруінің, кәсіби дамуының маңызы зор. Бұндай талапқа сай қызмет істеу үшін әрбір ұстаз үздіксіз ізденуі, сонымен бірге кәсіби білікті маман болуы тиіс.

Бүгінгі таңда білім беру мазмұнын жаңарту өте маңызды өзгерістердің сатысында тұр. Білім беру мазмұнын жаңарту-сапалы білім, жарқын болашаққа негіздеп, бірқатар жетістіктер формуласын ұсынған үлгі және оқу-тәрбиелік үрдісті жан-жақты жаңа әдіс-тәсілдермен ұштастыру болып табылады. Білім беру мазмұнын өзгерту не үшін қажет? Елімізде білім беру саясаты мен тәжірибеге ықпал ететін маңызды салаларда өзгерістер орын алды: -экономика;- адамдардың өзін-өзі басқаруы;-қарым-қатынас көлемі және жылдамдығы;-еңбек нарығының құрылымы;-шекарамыздың ашықтығы;-оқыту мен үйретудің нәтижелі тәсілдерінің анықталуы.

Тәуелсіздік жылдарында еліміз екі процесті – саяси реформа мен экономикалық жаңғыруды қатар жүргізіп, белгілі бір нәтижеге жетті, қазіргі уақытта жаңа тарихи кезеңге – қайта жаңғыру кезеңіне аяқ басты. Бізден ұлттық санамызды қалыптап, бәсекеге қабілетті болып, кез-келген мәселеге прагматистік тұрғыдан келуді, жалпы алғанда ұлттық бірегейлігімізді сақтай отырып дамуымызды талап етеді. Рухани жаңғырудың ең басты шарты – «білімді, көзі ашық, көкірегі ояу болуға ұмтылу» Өйткені, ҚР Президенті Қ.К.Тоқаевтің жаңа Қазақстан бағдарламалық мақаласында атап көрсеткендей, «табысты болудың ең іргелі басты факторы білім екенін әрқайсысымыз терең түсінуіміз керек... Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді». Бұл жерде әңгіме еліміздің болашағы туралы. Оның ертеңі – жас ұрпақтың қолында. Бүгінгі жас ұрпақ, болашақ маман Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңының 8-бабында көрсетілген міндеттер бойынша: «Ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарды игеріп, ғылым мен практика жетістіктеріне негізделген білім алулары керек». Ендеше, біздің ұстаздарымыз оқытудың жаңа технологияларын енгізіп, білім беруді ақпараттандырып, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу арқылы оқытуды сауатты, сапалы жүзеге асырып, мамандардың кәсіби құзіреттілігін қалыптастырғанда ғана қоғамымыздың дамуына елеулі үлес қоса алады. Бұл істердің барлығын жүзеге асыратын еліміздің ұстаздар қауымы.

Жаңартылған бағдарлама бойынша әлемдік білім беру жүйесі бәсекеге қабілеттілікке қарай білім алушыны баулу, қоғамнан өз орнын таба білетіндей сапалы маман болуына бағытталынған. Ал осы уақытқа дейін біздің елімізде жалпы білім беретін мектептерде білім алушылар күтілетін нәтижеге көз жеткізбей, түрлі әсер етуші факторлар ықпалымен мамандық таңдап, ақыр соңында сол оқыған мамандықтары бойынша жұмысқа тартыла алмай отырғаны бәрімізге белгілі.

Тіл білімінің атасы Ахмет Байтұрсынұлы: «Қоғамда өзгерісті қаласаң, ол үшін өзіңнен баста», - деген екен. Білім беру бағдарламасын жаңартудың өзектілігі аясында біз, мектепке дейінгі ұйым педагогтері де өз қызметімізді бастап кеттік. Зерделеу арқылы жаңартылған бағдарламаның құрылымын, мазмұнын және мақсаттарын біліп түсінумен қатар, жаңартылған білім беру бағдарламасына сәйкес педагогикалық тәсілдерді, оқу материалдарын қолдана білуді меңгердік.

Қазіргі кезеңде жүзеге асырылып жатқан жаңа бағдарламаның негізгі мақсаты - жылдам өзгеріп жатқан әлемде өзіне сенімді және табысты болуға мүмкіндік беретін дағдылары мен түсініктерін дамытуға, өмірлік жағдайларда өз білімдерін қолдануға ықпалын тигізетін сыни тұрғыдан ойлауға үйретуді қамтиды.

Оқу мен тәрбиенің егіз екенін бір сәт те естен шығармаған жөн, соның нәтижесінде ғана сапалы білім мен саналы тәрбиеге қол жеткізуге болады. Ол жайлы Әл-Фараби: «Адамға ең бірінші білім емес, рухани тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі»-деген.

Баланың ойында не бар, ол не істей алады, жасы өскен сайын ол қалай өзгеріп, нені үйреніп келеді дегенді анықтау, оған әсер ететін себептері іздестіру – тәрбиешінің міндеттерінің бірі.

Тәрбиешілер балалардың өздеріне тән жеке қасиеттерін анықтай түсу мақсатымен жылдың басында және аяғында театрландырылған жұмыстар арқылы «Құпия» сынақ

(эксперименталдық) ойындар өткізіп отыруы. Бұл ойындардың өн бойында музыканың тигізер әсері мол. Бұл ойындарда қабілеті бар деген балалар өздерін еркін ұстайтын, ал ұялшақ, ұяң балаларға жәй ролдер беріледі. Бұдан кейін өздерін тиісті ролдерде ойнай алатын қабілетті балаларды театрландырылған жұмысқа кіргізіп отыру. Осындай 5-6 баламен жекелей жұмыс жүргізу. Оларға қуыршақты қалай ұстау керектігін, мимика, дауыс ырғақтарын үйрету.

Театрландырылған ойындардың мазмұнына ерекше мән беру. Бұл - негізінен адамгершілік, достық, кішіпейілдік, ерлік, батылдық, адалдық, әділдік, шыншылдық қасиеттерді уағыздаудан тұрады. Мұндай интербелсенді тәсілдербаланың қоршаған ортаға бейімделуіне, ерте әлеуметтенуіне ықпал етеді. Интерактивті негізде оқу мақсаты – білу емес, үйрене білу.

Интербелсенді оқыту- әрекетпен және әрекет арқылы оқыту, бұл ұстаным үлкен нәтижелерге жеткізетін тиімді жүйе деп есептелінеді, себебі адам санасында бірінші кезекте өзінің әрекеттері мен өз қолымен жасаған істер қалады. Кезінде көне қытай ғұламасы Конфуций (Күн-цзы) былай деген екен : «Маған айтып берсең – ұмытып қаламын, көрсетсең – есте сақтармын, ал өзіме жасатсаң – үйренемін!» деген пікірі дәлел бола алады. Сондықтан интербелсенді оқыту оқушылардың оқу үдерісіндегі белсенді әрекеттерін үйренудің негізгі құралдары ән тәсілдері ретінде танылады

Жаңартылған білім берудің маңызы - оқушы бала, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау. Жаңартылған білім беру бағдарламасының ерекшелігі: спиральді қағидатпен берілуі. Жаңалық көп, тәсілдер ерекше. Тәрбиешіден талап етілетін мәселе – ізденіс және кәсіби шеберлікті үздіксіз жетілдіру.

Қорыта келе, Міржақып Дулатовтың «Жалғыз сүйеніш, жалғыз үміт – оқуда. Теңдікке жетсек те, жұрттығымызды сақтасақ та, дүниедегі сыбағалы орнымызды алсақ та, бір ғана оқудың арқасында аламыз. Жақсылыққа бастайтын жарқын жұлдыз – оқу. Надан жұрттың күні – қараң, келешегі – тұман». Өркениетті дамудың өзегі білім, ғылым, тәрбие екендігіне ешкімнің таласы жоқ. Кезінде ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлы: «Мұғалім қандай болса, мектеп һәм сондай болмақшы, яғни ұстаз білімді болса, ол мектептен балалар көбірек білім алып шықпақшы. Солай болған соң, ең әуелі мектепке керегі – білімді, педагогика, методикадан хабардар, жақсы оқыта білетін ұстаз» – деп айтқан болатын.

Нағыз өз ісінің шебері ғана жоғары жетістіктерге ие бола алады. Ал білікті маман болу үшін көп ізденіс керек екені даусыз.

Мен де өз әріптестеріммен қатар бала оқыту мен тәрбиелеу ісіне өз үлесімді қосып келемін. Сыныптарға сабақ беруде әр оқушының жүрегіне жол таба білу, оны қызықтыра білу, ойландырып сөйлете білу менің міндетім деп түсінемін. Оқушының ойлау қабілетін артыру, сол қабілетін белсенді ету - басты мақсатым. Ойланып, толғанған оқушы, әрине, сөйлей де біледі, тыңдай да біледі, тұжырымдап пікір де айта алады.Бүлдіршін жасынан бастап баланының білімге деген қызығушылығын туғызу – біздің міндетіміз.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2015 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, Астана, 2016 жыл
2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы, 2017 жылдың 27 шілдесі. Мектепке дейінгі тәрбие берудің Мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты.
3. Диваев А. Қазақ халық шығармашылығы. – Алтын кітап, 2017. – 316 б. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Ана тілі, 2020 – 160 б.
4. Жұмабекова Ф.Н. Өнер көзі халықта. Әдістемелік нұсқау – Астана , 2011.

ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР НЕГІЗІНДЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ ДҮНИЕТАНЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Теміров Ә.Б.

«Педагогика және психология» мамандығының 1 курс
магистранты

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Аңдатпа: Қазіргі таңда еліміздің көне заманнан келе жатқан мәдениеті, әдебиеті, салт дәстүрі, әдеп ғұрыпы және тағы басқа ұлттық құндылықтарымыздың ертені ол біз тәрбиелеп жатқан жас ұрпаққа тікелей байланысты. Сол себепті, бүгінгі таңда ұлттық құндылықтарымыз негізінде жас ұрпағымыздың дүниетанымын қалыптастыру ол өмір талабы, қоғам қажеттілігі.

Тірек сөздер: ұлттық құндылықтар, студент, тарих, тәрбие, мәдениет.

Отаншылдық сезім – ұлт рухының деңгейінің көрінісі, өлшемі. «Балаңды өз тәрбиеңмен тәрбиелеме, өз ұлтыңның тәрбиесімен тәрбиеле» деген екен дана халқымыз. Сондықтан да, ғасырлар бойы жинақталған ұлттық құндылықтарымызды оқу-тәрбие процесіне енгізу арқылы ұлттың тұнып тұрған асыл мұралық рухани байлығынан болашақта ел билейтін ұрпақтарды сусындатып, ұлтшылдық пен отаншылдыққа баулып, өз халқын, өз мемлекетін көздің қарашығындай қорғайтын, бойында ұлттық санасы қалыптасқан тұлғаларды тәрбиелеп шығару – жалпы ұлттың алдында тұрған ұлы міндет болып тұр. Қандай да бір елдің рухани мәдениеті, әдебиеті мен өнері, ғылым мен техникасы, әлеуметтік жағдайы, материалдық өндірісінің ең маңызды жетістіктері тәрбиесінен көрінуі арқылы оның ұлттық құндылықтарының мәніне ие болады және өскелең ұрпақтың азаматтығы мен отаншылдықты, рухани-адамгершілік жан-дүниесі қалыптасуына белсенді түрде ықпал етеді.

Қазақстан Республикасы Білім туралы заңында болашақ ұрпаққа жан-жақты білім мен тәрбие берудің мемлекеттік саясатының негізгі ұстанымдарын тағайындап береді. Олар мыналар: Қазақстан Республикасының барлық азаматы білім алуға тең құқылы, әрбір азамат өзінің интеллектуалды, психо-физиологиялық және басқа да басының ерекшеліктеріне қарамай халық үшін білімнің барлық түрлеріне кең жол ашылуы.

Яғни, білім заңында әрбір азаматтың білім алуға құқықтығын негізге ала отырып, студенттердің бойына ұлттық құндылық қасиеттерін қалыптастырып, құрметтеуге тәрбиелеуде дидактикалық шарттар яғни оқыту, тәрбиелеу, дамыту, қалыптастыру үрдісін жан-жақты қамту қажеттілігі туындайды.

Қай заманда болмасын, сол қоғамға сай азаматты тәрбиелеудің бірден-бір жолы рухани-адамгершілік құндылықтарымен тығыз байланысты болған. Құндылық бағдар жүйесі өздігінен кез келген қоғамның ішкі құрылысын ұйымдастырады және маңызды әлеуметтік жағдайды реттеуде ең маңызды екі сапаға ие: біріншісі тұрақтылық, екіншісі құбылмалылық. Құндылық бағдардың ауысплы, құбыламлы болуы сол қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық дағдарысты немесе қарқынды шапшаң дамуды байқатады деген белгілі француз әлеуметтанушысы Э.Дюркгейм [1].

Әрбір халықтың тарихи өмірінде қол жеткізген, рухани және адами қасиеттері, моральдық нормалары, ұлттық құндылықтары олар ең құнды дүниесі болып табылады. Ұлттық құндылықтар – қандай да бір этникалық қауым өкілдерінің өзіндік тарихи көрінісі бар рухани мұраттарының жиынтығы. Ұлттық құндылықтардың халықтың өмірінде алатын орны ерекше екені белгілі. Сондықтан да ұрпағымыз үшін мәнді тәрбие – ұлттық тұрғыдағы тәрбие үлгісі болып табылады. Өйткені, мұнда тәрбиенің негізі ғасырлар бойы қалыптасып келе жатқан рухани құндылықтар және биік адамгершілік пен моральдық тұрғысындағы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып жататын, адамның адамдық қасиетін нығайтып әрі асылдандыра түсетін, халықтың даналық өмір–салтынан туындап отыратын бұлжымас ережелер мен қағидалар құрайды. Қазақы дүниетаным, ақыл-ой, тағылымдық ұлағат ғасырлар бойы шыңдалып

қалыптасты. Сол сан ғасырлық ұлттық тәрбиенің негіздерін бір арнаға түсіріп тәрбие мәселесінде пайдалану бүгінгі таңда күн тәртібінде тұрған ең басты қажеттілік деп білемін.

Ұлттық отаншылдықты қалыптастыруда ата-бабаларымыздың ұлағатты ойлары мен тәлімдік тәрбиесінің атқаратын орны ерекше. Осы жерде қазақ халқының ұлы ақыны, ғалым М. Жұмабаевтың мына сөзі ойға оралады: «Ұлт тәрбиесі – баяғыдан бері сыналып, көп буын қолданып келе жатқан тақтақ жол болғандықтан, әрбір тәрбиеші сөз жоқ, ұлт тәрбиесімен таныс болуға тиіс. Және әр ұлттың баласы өз ұлтының арасында, өз ұлты үшін қызмет қылатын болғандықтан, тәрбиеші баланы сол ұлт тәрбиесі мен тәрбие қылуға міндетті».

Қазақтың ұлттық құндылықтарын жаңғырту бүгінгі мемлекеттен өзінің ішкі және сыртқы саясатын ұлттық сипатта жүргізуді талап етеді. Қазақи рухы биік ұлттық идеяның қалыптасуында ұлттық құндылықтардың маңызы зор. Ұлттық тәрбие туралы идея бүгінгі күн талабы мен өмірлік қажеттіліктен туындап отыр. Ұлттық сана-сезімі қалыптасқан, ұлттық мүдденің өркендеуіне үлес қоса алатын, ұлттық құндылықтар мен жалпыадамзаттық құндылықтарды өзара ұштастыра алатын толық кемелді, ұлтжанды тұлғаны тәрбиелеу ұлттық идеяның негізгі бағыты болып табылады. Ұлттық идея – қазақ халқы тудырған моральдық нормаларда және ұлттық құндылықтарда бекітілген патриоттық тәжірибені меңгеру, ұлттық этномәдени дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды тану, тарихты құрметтеу арқылы іске асырылады. Көрнекті ғалым, қоғам қайраткері Амангелді Айталы «Ұлттың рухани мұралары мен дәстүрлерін, қаһармандық ерлік салтын қастерлеу – ұлттық идеяның басты көзі болады, оның дүниежүзілік өркениеттер арасындағы өзіндік дербестігін нығайтады» - деп келтіреді. “Жас бала – жас бір шыбық, жас күнде қай түрде иіп тастасаң, есейгенде сол иілген күйінде қайтып алмақ” – деген тұжырым жасаған қазақ халқының ұлы ақыны ғалым М. Жұмабаев. Бүгінгі жас ұрпақты бала шақтан, яғни ерте жастан ұлт құндылықтарына сүйене отырып тәрбие жүргізу керек. Тәрбие ісі – мемлекеттік іс. Өйткені бүгінгі дұрыс тәрбие – болашақтағы жақсы елдікті танытар азаматтардың өсетінін танытады. Сол себептен де Елбасы өзінің мақаласында «Ұлттық салт-дәстүріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуы тиіс» – деп ой қорытады. Бүгінгі күн тұрғысынан қарайтын болсақ, егемен елдің бейбітшілігі мен бірлігін сақтайтын жас ұрпақтың бойына жастайынан ата-бабаларымыз негізін салған ерлік рухты, отаншылдық сезімді сіңіру кезек күттірмейтін мәселелердің бірі болып отыр. Ұлттық сезім мен ұлттық намыс, ұлттық рухты көтеру – бүгінгі таңның кезек күттірмес міндеті деп білемін. Яғни елдің туын көтеріп, тәуелсіздік талаптарын орындау ісіне батыл бетбұрыс жасаған бүгінгі таңда адамзаттық игіліктерді, халқымыздың ғасырлар бойы армандаған мәдени-рухани мұрағаттары мен ұлттық тәрбие саласында жұмыс жасау басты міндетіміз. Ұлтымыздың көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері Мұстафа Шоқай: «Ұлттық құндылықтардан жұрдай рухта тәрбиеленген ұрпақтан халқымыздың қажеті мен мүддесін жоқтайтын пайдалы азамат шықпайды»-деген болатын.

Қоғамдағы әрбір дағдарыс кейбір құндылықтар мен нормаларды құлдырауға әкелсе, енді біреулері бірінші орынға көтеріліп, жаңа бір әлеуметтік маңызға, жаңа дүниетанымның пайда болуына себепші болады. Құндылық бағдардың астарында мән, мағына, идеал, талап, тілек, қажеттіліктер мен мотивтер сияқты адамның әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері жатады.

Психологиялық сөздікте: «құндылық» түсінігі қоғам үшін әлеуметтік-тарихи маңызы бар, «жеке тұлға» өмірінің болмысын анықтайтын құбылыс деп анықтама берілген [2].

Ұлттық құндылықтар – ұлттық идеяның негізгі өзегі, ұлт қалыптасуының басты факторларының бірі. Осы ұлттық идеяны іске асыратын басты фактор мемлекет болып табылады. Сондықтан да осы мемлекеттік іске салғырт қарамай ұлттық идеяның негізгі бағыттарының тетіктерін жасау қажет. Ұлттық идея – туған жер, өскен орта әсерлерінен

қалыптасып, халықтың тілі, ауыз әдебиеті, салт-санасы, әдет-ғұрпы, ырымдары мен тыйымдары арқылы жүйеленген сезім. Ол – ұлттың болмысы, психологиялық өзіндік ерекшелігі. Ал, осы ұлттық идеологиямыз әлсіз болса барлық салаға өзінің кері ықпалын тигізетіні шүбәсіз.

Отаншылдық міндетті түрде тұлғаның жоғары әлеуметтік белсенділігін көрсетеді, өйткені, оның өзі еңбекте табыстарға жету үшін, қоғамға, ел жұртқа, халыққа қызмет ету үшін биік серпін болып табылады. Осы себепті, күрделі рухани және саяси-әлеуметтік құбылыс ретіндегі қазақстандық патриотизм Отанды қорғау, нығайту және гүлдендіру жолында онымен ажырамас тұтастығын саналы түрде ұғынатын тұлғаның руханилығы, азаматтығы және саяси-әлеуметтік белсенділігінің бірлігі болып табылады. Ал, бұл кез-келген мемлекеттің түбірлі саяси міндеті екендігі белгілі. Отаншылдыққа тәрбиелеудің негізгі көздеген мақсаты – өзінің бай тарихи тәжірибесіне сүйене отырып, келер ұрпақты еңбекке, өнер-білім машықтарын меңгеруге, отбасын, туған өлкесін, отанын сүйуге, ар-намысын қорғауға, және т.б. ізгі адамгершілік қасиеттерге баулу. Оның басты қағидасы Отанға, өзінің халқына, Атамекеніне деген сүйіспеншілік болып табылады. Бұл өз еңбегімен, жанкешті ерліктерімен елінің беделін арттырып, халқының абыройын асыратын қазақстандық азаматтардың күнделікті өмірінде пайда болады. Ол Отан мен Қазақстан халқына қауіп төнген сындарлы жағдайларда, әсіресе, айшықты әрі қарқынды түрде туындайды. Күнделікті тіршілікте ол азаматтардың өндірістегі, ғылымдағы, өнердегі, спорттағы, сондай-ақ, жауынгерлерді туған өлкені батыл қорғауға, өз халқының, елінің, Атамекенінің егемендігін, «құрмет көрсетіліп, қастерленуі» тиіс шекарамыздың бұзылмауын, қоғамдық құрылыстың мызғымастығын қамтамасыз етуге даярлайтын әскери қызметтегі жасампаз еңбегінен көрінеді.

«Ежелден ел тілегі – ер тілегі, адал ұл ер боп туса – ел тірегі» демекші әр баланың бойында адамгершілік, батылдық, шыдамдылық, төзімділік қасиеттерін дамытып, жеке тұлғаны қалыптастыруға үлес қосу болып табылады. Жас ұрпақты аға ұрпақтың лайықты мұрагері болу үшін жастарға халқымыздың Отан мүддесі жолында жасаған ерлік істерінің ұлылығын жете түсіндіре отыруымыз қажет. Осы жерде еліміздің тарихы жетекші орын алады. Қазақ елінің тарихын насихаттап, өскелең ұрпақты ұлтжанды етіп тәрбиелейтін, әрқашан мемлекеттік мүддені көздеп, мемлекеттік тәуелсіздігіміздің мәңгі баянды болуын насихаттау жолында аянбай еңбек етуіміз керек. Тарихты оқу арқылы отаншылдыққа, өз халқына, басқа халықтарға деген сүйіспеншілікке, жауынгерлікке, еңбек сүйгіштікке, Отаны үшін кез келген қиындыққа әзір тұруға, халықтар арасындағы достық пен ынтымақтастыққа, қоғам үшін, халық үшін, елі үшін қызмет етуге дайын болуға, адалдыққа, шыншылдыққа, тазалыққа, қарапайымдылыққа, кішіпейілділікке, өз мүддесін халық, Отан мүддесінен жоғары қою сияқты қасиеттерге тәрбиеленеді. Ал, университеттегі тарих сабақтарында ерлікке, жауынгерлікке тәрбиелеу күрделі міндет. Осы жерде ержүрек батырлар мен қолбасшылардың қаһармандығын, ерлігін көрсеткен шайқастары туралы толық нақтыланған материалдар болуы тиіс. «Атамекен, туған жер» ұғымы – әрдайым қастерлі де қасиетті ұғым. Бұл қасиеттер ұрпақ бойына оқумен, біліммен, үйренумен, талпынумен бітеді. Халық батыры Бауыржан Момышұлы былай деген екен: «Біздің тарихымыз батырға бай тарих, халқымыз батырлықты биік дәріптеп, азаматтық пен кісіліктің символы, үлгісі санаған. Батырлық деген, ерлік деген ұрпақтан ұрпаққа ата дәстүр болып қала бермек. Өткенін білмеген, тәлім – тәрбие, ғибрат алмаған халықтың ұрпағы – тұл, келешегі тұрлаусыз. Біздің қазақ халқы – батыр халық». Қазақ халқын құрып кету қаупінен сақтап қалған, жерін жауға бермей, ұлан байтақ өлкесін қазақ

еліне мәңгі қоныс ету мақсатында жарғақ құлағы жастыққа тимей, елім деп еңіреп өткен хас батырлар қаншама десеңізші! Бұлардың ерлігі кейінгі ұрпаққа қашан да болса өнеге болмақ.

Халқымыздың ауыз әдебиеті шығармашылығы ұрпақ тәрбиелеуге өлшеусіз үлес қосты және әлі де үлес қосып келеді. Сол бай құндылықтардың ішінде, отаншылдықты дәріптейтін мұра — батырлар жыры. Отанын сүйген, елін жаудан қорғау үшін қасық қаны қалғанша аянбай шайқасатын Қобыланды, Қамбар, Ер Тарғын, Алпамыс тұлғалары. Елін, жерін сырт жаулардан қорғаған Қабанбай, Бөгенбай, Наурызбай сияқты мыңдаған қазақ батырларына арналған көптеген дастандар, өз халқының мүддесі, арман-тілегі, туған жері үшін жан аямаған батырларға деген халықтың сүйіспеншілігі, азаматтарының рухани жан дүниесінің беріктігі, ерлігі мен отаншылдық қасиетін баяндайтын асыл қазыналары, ақын - жыраулардың, билердің татулыққа, адамгершілікке, елін сүйуге шақырған өлең жырлары, шешендік сөздері студенттердің бойында отаншылдық сезімді қалыптастыруда маңызы өте зор.

Отансүйгіштік рух — тәуелсіз еліміздің әлемдік өркениет көшіне қосылып, дүниежүзілік қауымдастықтан лайықты орнын алуына мүмкіндік беретін бірден-бір күш. Осы жерде жас ұрпақ ең басты отбасында асқақ отансүйгіштік сезімге тәрбиеленуі тиіс. Ұлы Абай: «Бала мінез үш алуан адамнан жұғады: біріншісі - ата — анасынан, екіншісі — ұстазынан, үшіншісі — құрбысынан» - деген екен. Отансүйгіштік сезімнің қалыптасуына ата-ана, ауыл аймағының ықпалы зор. «Отан отбасынан басталады»-дейді дана халқымыз, отанды сүйу — отбасынан басталатыны рас. Сондықтан да бала тәрбиесінде шешуші факторы — отбасы. Оның ер жетіп өсуі, бойындағы алғашқы адамгершілік белгілері отбасында қалыптасады.

Ойымның қорытындысын, Ұлы ағартушы Ахмет Байтұрсыновтың: «Балам деген жұрт болмаса, жұртым дейтін бала қайдан болсын» деген сөзімен аяқтағым келіп отыр. Сондықтан ел болып, жұрт болып ұрпақ тәрбиесін қолға алу басты шаруа. Тәрбие беруде ұлттық құндылықтарымыз арқылы жол көрсетер болсақ, жастарымыз қазақстан қоғамының әлеуметтік-мәдени өзгерістеріне жоғары мәдениетті деңгейде бейімделе алады деп айта аламын.

Қазақ мәдениеті -ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық мәдениет. Ол ұлттық тәлім-тәрбиенің негізінде дамып, қалыптасты. Ұлттық тәрбие сол ұлттың мәдениетін дамытудың қозғаушы күші болып табылады. Әрбір халықтың тарихи тіршілігі мен рухани тәжірибесі бар. Халықтың тұрмыс —тіршілігіндегі рухани тәжірибелері арқылы қалыптасқан тәрбиелік және дүниетанымдық көзқарастарын біз **халық педагогикасы** дейміз. Халық педагогикасы — халықтың мәдени мұрасы. Халық педагогикасы сол халықтың (ұлттық) этностық ерекшеліктеріне байланысты дамып, қалыптасқан.

Ал, ұлттық тәрбие мәселесі- адамзат тарихынан өнбойына ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан ұлы мақсат. Бүгінде адамзаттың өркениеттің өзгеше биігіне көтерілген, үшінші мыңжылдыққа қадам басқан кезеңінде де жас мемлекетіміз үшін рухани асыл мұрат болып Қазақстандық патриотизм, азаматтық парыз, тұлға бойындағы ұлттық құндылықтар мен ар тазалығы және тағы басқа қасиеттерді жатқызамыз.

Олай болса, қазіргі кезеңде оқу орындарында ел тарихын терең қозғап, тәрбие сағаттарында қазақ зиялы қауымының еңбектерін, қоғам дамуына қосқан үлесін айтып түсіндіру арқылы студенттердің адами құндылық қасиеттерін қалыптастыра аламыз. Сондай-ақ ұлттық салт-сананың өмірдегі қолданылмалы көріністері: рәсімдер, рәміздер, ырымдар, тыйымдар, жөн-жоралғылар, діни уағыздар, сенімдер, кісілік рәсімдері, перзенттік парыз, адамгершілік борыш, ұрпақтық міндет арқылы іске асырылып ұлттық қасиеттерге айналады.

Студенттердің **ұлттық қасиеттеріне** меймандостық, кісілік, сыйласымдылық, имандылық, кішіпейілділік, кеңпейілділік, салауаттылық, тіршілікке бейімділігі, өнерпаздық, шешендік, ақынжандылық, сыпайылығы, мәдениеттілігі т.б. қасиеттері арқылы ерекшеленеді.

Әрбір ұлттың **ұлттық қасиеттері** ұлттық тәрбиеге (халық педагогикасына) байланысты дамып, қалыптасқан. Халық педагогикасы ұлттық әдебиет пен сол ұлттың салт-дәстүрлерінен құралады. Әдебиет көркем шығармалар арқылы сан үйренуден бастап, шығарма кейіпкерлерінің тілін, ойын, іс-әрекеттерін, мінез-құлқын, ұлттық қасиеттерін үлгі ретінде әсерлі баяндап, содан соң көркемдеп көрсетіп үйрету арқылы жеке тұлғаның адамдық қасиеттерін қалыптастырып, кісілік сана сапасын арттырады. Ал ұлттық салт – дәстүрлер игі әдеттердің әдеп-ғұрыпқа (әдепті іс-әрекетке) айналып, одан әдеп (ұлттық мәдени көрніс), әдептен дәстүр (мәдени үрдістің ұлттық дәрежедегі көрнісі) дәстүрден салт (дәстүрдің ұлттық санаға сіңіп, сөзсіз қолданыста болуы) қалыптасқанын көрсетіп жеке тұлғаның ұлттық мәдени қасиеттерін қалыптастырады. Мысалы, қазақ халқының меймандостық дәстүрі әуелі игі әдет болған, одан көп қолданысқа әдет-ғұрыпқа айналған, әдет-ғұрып ұлттық қолданыста әдепке (ұлттық мәдени көрніске) айналып, ол ұлт өкілдерінің сөзсіз орындауында дәстүр деп аталады, ал дәстүр ұлттық заңдылыққа айналып, ол ұлт өкілдерінің сөзсіз орындауында дәстүр деп аталады, ал дәстүр ұлттық заңдылыққа айналып, ол салт болады. Салттың ұлттық санадағы көрнісі салт-сана деп аталады. Қазақ халқының аса бай ұлттық әдебиеті, қайырымды, әдепті салт-дәстүрлері оның этностық (ұлттық) ерекшеліктерін көрсетеді де, ол жеке тұлғалардың ұлттық қасиеттерін қалыптастырады.

Тұлғаның құндылық бағдар жүйесі оның жеке басының маңызды мінездемелерінің бірі және оның жеке тұлғасының қалыптасуының негізгі критериясы болып табылады. Тұлғаның құндылық бағдарының даму дәрежесі тұлғаның дамуының деңгейін, оның тұтастығы мен тұрақтылығы жайында ой қорытындылауға мүмкіндік береді.

Құндылық бағдар жүйесі адамның барлық өмір барысында тәрбие мен әлеуметтену процесінде қалыптасады. Тұлғаның құндылық бағдар жүйесінен қандай да бір әрекеттерді орындауға қажет саналы негіздеме болып саналатын іс-әрекет мотивациясы шығады. Әрбір адам белгілі бір қоғамда өмір сүре отырып, өзінің рухани, материалды, әлеуметтік, физикалық қажеттіліктерін қанағаттандыруға тырысады [3].

Қазіргі кезеңде жоғарғы оқу орнында білім берудің жаңашылдық бағытына сай, студенттердің құндылық бағдарын тереңдетіп, шығармашылық дербестігін қалыптастыру - кәсіптік білім берудің басты мақсаты. Өйткені қай елдің болмасын өсіп өркендеуі, әлемдік ортада алдыңғы шептен орын алуы оның ұлттық білім беру жүйесінің жаңа сипаты – жаңа оқыту технологияларын, оқу ақпараттарын ұтымды қолдану, шығармашылық оқыту түрлерін кеңінен пайдаланумен тығыз байланысты.

Біздің мақаламыздың **мақсаты** студент жастардың құндылық бағдарының ерекшеліктерін анықтау. Өйткені студент жастар қоғамдағы жаңашыл идеяны қуаттап, қоғамдағы рухани-мәдени құндылықтарды дамытуда ерекше орын алады. Борис Герасимович Ананьевтің ойынша, студенттік кезеңде жастардың құндылықтар жүйесі мен қатар мотивтік өрісінде кеңінен жаңаша өзгерістер пайда болады. Осы өзгерістер көптеген арнайы әлеуметтік қабілеттіліктердің пайда болуына себеп болады, мысалы, өмірдің мән-мағынасын іздеу, болашаққа жоспар құру, таңдаған мамандыққа байланысты терең білім алу, өзінің рухани-адамгершілік құндылықтар шеңберінде дүниетанымын кеңейту т.б. оларды жай ойландырып қана қоймай, белсенді әрекетке итермелейді [4].

Студенттердің бойына ұлттық құндылықтарды құрметтеуге, сақтауға тәрбиелеуде белгілі әлемдік, отандық ғалымдарымыздың еңбектеріне тоқталып, сараптап өтсек.

Белгілі педагог К.Д. Ушинский “Халықтың (этностың) тәжірибесінде педагог та жоқ, педагогика да жоқ” дейді. Ал, Аристотель “Біз бала тәрбиелеуде халық тәжірибесіне сүйенеміз” деп қарастырды.

Отандық ғалымдарымыздың бірі Қ.Б. Жарықбаев “Еліміз бен жеріміздің түпкілікті иегері-қазіргі қазақтардың психологиясында осы этносқа ғана тән біртұтас ұлттық ерекшелік бар деп айту қиын. Өйткені, қазақ этносының бүкіл тыныс-тіршілігінде, от басындағы әдеп-ғұрып пен салт-санасында кең байтақ өлкемізде мекендеген басқа халықтар мінездерінің нышандары көрніс беріп жүр. Бірақ, кейбіреулер айтып жүргендей, бұрын жылқы мінезді болып, енді қой мінезді болған жуас, намыссыз халық емеспіз” – тұжырымдайды.

Әрбір мәдениетті, білімді адам өзінің кәсіптік, дүниетанымдық деңгейін ұлттық мәдениетпен ұштастыра білуге міндетті. Мәдениетті болу үшін білімді болу – міндет. Білімді болғанмен ұлттық мәдениетті игермеген болса ондай тұлға ұлт алдында “мәңгүрт”, мәдениетсіз болып көрінеді де, халықтың наразылығына ұшырайды. Кәсіптік-мұрагерлік әдеп (мәдениет) сақталған жерде дамыған дарынның мәдени жемістері көрінеді.

Білім беру мен тәрбиелеудің мақсатын айқындау үшін қазақ білімпазы Жүсіпбек Аймауытовтың мына сөздерін еске алған жөн. “Университет бітіріп шыққан соң бала бүкіл әлемге, өзгенің және өзінің өміріне білім жүзімен ашылған саналы ақыл көзімен қарай білсе, міне, білімдендірудің көздейтін түпкі мақсаты осы. Университет осы бағытта баланың келешекте жетілуіне мықты негіз салуы керек” – деген екен.

Олай болса, студенттердің ұлттық құндылық қасиеттерін қалыптастыру негізінің бірден-бірі университет ішілік жүргізілетін тәрбиелік іс-шаралар. Адамның бойына жақсы адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуы, өнер-білімді игеруі – тәрбиеге, өскен ораға, үлгі-өнеге берер ұстазға байланысты. Осыны жақсы түсінген халқымыз “Ұстазы жақсының – ұстамы жақсы”, “Тәрбие басы – тал бесік” деп ұлағатты ұстаздың еңбегін текке кетпейтіндей өсиет еткен. Тәрбиенің түп қазығы үлгі берер ұстазда, “Ұстазға қарап шәкірт өсер” деп халқымыз ұстазға үлкен жүк артқан. Ұстаз үшін өз еңбегінің жемісін көруден артық бақыт жоқ.

Қазіргі таңда тәлімгер ұстаз студенттердің тәрбие жұмысын ұйымдастырушы болып табылады. Оған негізінен мынандай үш түрлі басты міндет жүктеледі:

- тәрбие жұмысын үйлестіріп отыру;
- студенттермен бүкіл тәрбие жұмысын ұйымдастырып, оған бағыт беру;
- университетпен отбасының байланысын жасау;

Тәлімгер ұстаздың жұмысы қиын, жауапты, өте күрделі. Сондықтан балаларға сүйіспеншілікпен қарап, барлық күш-жігерін салмаса, оны талапқа сай орындау қиын. Қазір студенттердің ақыл-ойының дамуын зерттеу т.б. мәліметтерді әр кезде біліп отыру, тестік әдісті қолдану университеттерде орын ала бастады.

Отаншылдық сезім – ұлт рухының деңгейінің айнасы, өлшемі. «Балаңды өз тәрбиеңмен тәрбиелеме, өз ұлтыңның тәрбиесімен тәрбиеле» деген екен дана халқымыз. Сондықтан да, сан ғасырлар бойы сұрыпталған ұлттық құндылықтарымызды оқу-тәрбие процесіне енгізу арқылы ұлттың тұнып тұрған асыл мұралық рухани байлығынан болашақта ел билейтін ұрпақтарды сусындатып, ұлтшылдық пен отаншылдыққа баулып, өз халқын, өз мемлекетін көздің қарашығындай қорғайтын, бойында ұлттық санасы қалыптасқан тұлғаларды тәрбиелеп шығару – жалпы ұлттың алдында тұрған ұлы міндет болып отыр. Қандай да бір елдің рухани мәдениеті, әдебиеті мен өнері, ғылым мен техникасы, әлеуметтік жағдайы, материалдық өндірісінің ең маңызды жетістіктері тәрбиесінен көрінуі арқылы оның ұлттық құндылықтарының мәніне ие болады және өскелең ұрпақтың азаматтығы мен отаншылдықты, рухани-адамгершілік жан-дүниесі қалыптасуына белсенді түрде ықпал етеді.

Әрбір халықтың тарихи өмірінде қол жеткізген ең құнды дүниелері – рухани және адами қасиеттері, моральдық нормалары, ұлттық құндылықтары бар. Ұлттық құндылықтар –

кандай да бір этникалық қауым өкілдерінің өзіндік тарихи көрінісі бар рухани мұраттарының жиынтығы. Ұлттық құндылықтардың әрбір халықтың өмірінде алатын орны өзгеше екені белгілі. Сондықтан да әрбір жаңа ұрпақ үшін мәнді тәрбие – ұлттық тұрғыдағы тәрбие үлгісі болып табылады. Өйткені, мұнда тәрбиенің негізі ғасырлар бойы қалыптасып келген асыл рухани құндылықтар және биік ізеттілік пен моралдық тұрғысындағы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып жататын, адамның адамдық қасиетін нығайтып әрі асылдандыра түсетін, халықтың даналық өмір–салтынан туындап отыратын бұлжымас ережелер мен қағидалар құрайды. Қазақы дүниетаным, ақыл-ой, тағылымдық ұлағат ғасырлар бойы шыңдалып қалыптасты. Сол сан ғасырлық ұлттық тәрбиенің негіздерін бір арнаға түсіріп тәрбие мәселесінде пайдалану бүгінгі таңда күн тәртібінде тұрған ең басты қажеттілік деп білемін.

Ұлттық отаншылдықты қалыптастыруда ата-бабаларымыздың ұлағатты ойлары мен тәлімдік тәрбиесінің атқаратын орны ерекше. Осы жерде қазақ халқының ұлы ақыны, ғалым М. Жұмабаевтың мына сөзі ойға оралады: «Ұлт тәрбиесі – баяғыдан бері сыналып, көп буын қолданып келе жатқан тақтақ жол болғандықтан, әрбір тәрбиеші сөз жоқ, ұлт тәрбиесімен таныс болуға тиіс. Және әр ұлттың баласы өз ұлтының арасында, өз ұлты үшін қызмет қылатын болғандықтан, тәрбиеші баланы сол ұлт тәрбиесі мен тәрбие қылуға міндетті».

Қазақтың ұлттық құндылықтарын жаңғырту бүгінгі мемлекеттен өзінің ішкі және сыртқы саясатын ұлттық сипатта жүргізуді талап етеді. Қазақи рухы биік ұлттық идеяның қалыптасуында ұлттық құндылықтардың маңызы зор. Ұлттық тәрбие туралы идея бүгінгі күн талабы мен өмірлік қажеттіліктен туындап отыр. Ұлттық сана-сезімі қалыптасқан, ұлттық мүдденің өркендеуіне үлес қоса алатын, ұлттық құндылықтар мен жалпыадамзаттық құндылықтарды өзара ұштастыра алатын толық кемелді, ұлтжанды тұлғаны тәрбиелеу ұлттық идеяның негізгі бағыты болып табылады. Ұлттық идея – қазақ халқы тудырған моральдық нормаларда және ұлттық құндылықтарда бекітілген патриоттық тәжірибені меңгеру, ұлттық этномәдени дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды тану, тарихты құрметтеу арқылы іске асырылады. Көрнекті ғалым, қоғам қайраткері Амангелді Айталы «Ұлттың рухани мұралары мен дәстүрлерін, қаһармандық ерлік салтын қастерлеу – ұлттық идеяның басты көзі болады, оның дүниежүзілік өркениеттер арасындағы өзіндік дербестігін нығайтады» - деп келтіреді. “Жас бала – жас бір шыбық, жас күнде қай түрде иіп тастасаң, есейгенде сол иілген күйінде қайтып алмақ” – деген тұжырым жасаған қазақ халқының ұлы ақыны ғалым М. Жұмабаев. Бүгінгі жас ұрпақты бала шақтан, яғни ерте жастан ұлт құндылықтарына сүйене отырып тәрбие жүргізу керек. Тәрбие ісі – мемлекеттік іс. Өйткені бүгінгі дұрыс тәрбие – болашақтағы жақсы елдікті танытар азаматтардың өсетінін танытады. Бүгінгі күн тұрғысынан қарайтын болсақ, егемен елдің бейбітшілігі мен бірлігін сақтайтын жас ұрпақтың бойына жастайынан ата-бабаларымыз негізін салған ерлік рухты, отаншылдық сезімді сіңіру кезек күттірмейтін мәселелердің бірі болып отыр. Ұлттық сезім мен ұлттық намыс, ұлттық рухты көтеру – бүгінгі таңның кезек күттірмес міндеті деп білемін. Яғни елдің туын көтеріп, тәуелсіздік талаптарын орындау ісіне батыл бетбұрыс жасаған бүгінгі таңда адамзаттық игіліктерді, халқымыздың ғасырлар бойы армандаған мәдени-рухани мұрағаттары мен ұлттық тәрбие саласында жұмыс жасау басты міндетіміз. Ұлтымыздың көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері Мұстафа Шоқай: «Ұлттық құндылықтардан жүрдай рухта тәрбиеленген ұрпақтан халқымыздың қажеті мен мүддесін жоқтайтын пайдалы азамат шықпайды»-деген болатын.

Ұлттық құндылықтар – ұлттық идеяның негізгі өзегі, ұлт қалыптасуының басты факторларының бірі. Осы ұлттық идеяны іске асыратын басты фактор мемлекет болып табылады. Сондықтан да осы мемлекеттік іске салғырт қарамай ұлттық идеяның негізгі бағыттарының тетіктерін жасау қажет. Ұлттық идея – туған жер, өскен орта әсерлерінен

қалыптасып, халықтың тілі, ауыз әдебиеті, салт-санасы, әдет-ғұрпы, ырымдары мен тыйымдары арқылы жүйеленген сезім. Ол – ұлттың болмысы, психологиялық өзіндік ерекшелігі. Ал, осы ұлттық идеологиямыз әлсіз болса барлық салаға өзінің кері ықпалын тигізетіні шүбәсіз.

Отаншылдық міндетті түрде тұлғаның жоғары әлеуметтік белсенділігін көрсетеді, өйткені, оның өзі еңбекте табыстарға жету үшін, қоғамға, ел жұртқа, халыққа қызмет ету үшін биік серпін болып табылады. Осы себепті, күрделі рухани және саяси-әлеуметтік құбылыс ретіндегі қазақстандық патриотизм Отанды қорғау, нығайту және гүлдендіру жолында онымен ажырамас тұтастығын саналы түрде ұғынатын тұлғаның руханилығы, азаматтығы және саяси-әлеуметтік белсенділігінің бірлігі болып табылады. Ал, бұл кез-келген мемлекеттің түбірлі саяси міндеті екендігі белгілі. Отаншылдыққа тәрбиелеудің негізгі көздеген мақсаты – өзінің бай тарихи тәжірибесіне сүйене отырып, келер ұрпақты еңбекке, өнер-білім машықтарын меңгеруге, отбасын, туған өлкесін, отанын сүйуге, ар-намысын қорғауға, және т.б. ізгі адамгершілік қасиеттерге баулу. Оның басты қағидасы Отанға, өзінің халқына, Атамекеніне деген сүйіспеншілік болып табылады. Бұл өз еңбегімен, жанкешті ерліктерімен елінің беделін арттырып, халқының абыройын асыратын қазақстандық азаматтардың күнделікті өмірінде пайда болады. Ол Отан мен Қазақстан халқына қауіп төнген сындарлы жағдайларда, әсіресе, айшықты әрі қарқынды түрде туындайды. Күнделікті тіршілікте ол азаматтардың өндірістегі, ғылымдағы, өнердегі, спорттағы, сондай-ақ, жауынгерлерді туған өлкені батыл қорғауға, өз халқының, елінің, Атамекенінің егемендігін, «құрмет көрсетіліп, қастерленуі» тиіс шекарамыздың бұзылмауын, қоғамдық құрылыстың мызғымастығын қамтамасыз етуге даярлайтын әскери қызметтегі жасампаз еңбегінен көрінеді.

«Ежелден ел тілегі – ер тілегі, адал ұл ер боп туса – ел тірегі» демекші әр студенттің бойында адамгершілік, батылдық, шыдамдылық, төзімділік қасиеттерін дамытып, жеке тұлғаны қалыптастыруға үлес қосу болып табылады. Жас ұрпақты аға ұрпақтың лайықты мұрагері болу үшін жастарға халқымыздың Отан мүддесі жолында жасаған ерлік істерінің ұлылығын жете түсіндіре отыруымыз қажет. Осы жерде еліміздің тарихы жетекші орын алады. Қазақ елінің тарихын насихаттап, өскелең ұрпақты ұлтжанды етіп тәрбиелейтін, әрқашан мемлекеттік мүддені көздеп, мемлекеттік тәуелсіздігіміздің мәңгі баянды болуын насихаттау жолында аянбай еңбек етуіміз керек. Тарихты оқу арқылы отаншылдыққа, өз халқына, басқа халықтарға деген сүйіспеншілікке, жауынгерлікке, еңбек сүйгіштікке, Отаны үшін кез келген қиындыққа әзір тұруға, халықтар арасындағы достық пен ынтымақтастыққа, қоғам үшін, халық үшін, елі үшін қызмет етуге дайын болуға, адалдыққа, шыншылдыққа, тазалыққа, қарапайымдылыққа, кішіпейілділікке, өз мүддесін халық, Отан мүддесінен жоғары қою сияқты қасиеттерге тәрбиеленеді. Ал, университеттегі тарих сабақтарында ерлікке, жауынгерлікке тәрбиелеу күрделі міндет. Осы жерде ержүрек батырлар мен қолбасшылардың қаһармандығын, ерлігін көрсеткен шайқастары туралы толық нақтыланған материалдар болуы тиіс. «Атамекен, туған жер» ұғымы – әрдайым қастерлі де қасиетті ұғым. Бұл қасиеттер ұрпақ бойына оқумен, біліммен, үйренумен, талпынумен бітеді. Халық батыры Бауыржан Момышұлы былай деген екен: «Біздің тарихымыз батырға бай тарих, халқымыз батырлықты биік дәріптеп, азаматтық пен кісіліктің символы, үлгісі санаған. Батырлық деген, ерлік деген ұрпақтан ұрпаққа ата дәстүр болып қала бермек. Өткенін білмеген, тәлім – тәрбие, ғибрат алмаған халықтың ұрпағы – тұл, келешегі тұрлаусыз. Біздің қазақ халқы – батыр халық». Қазақ халқын құрып кету қаупінен сақтап қалған, жерін жауға бермей, ұлан байтақ өлкесін қазақ

еліне мәңгі қоныс ету мақсатында жарғақ құлағы жастыққа тимей, елім деп еңіреп өткен хас батырлар қаншама десеңізші! Бұлардың ерлігі кейінгі ұрпаққа қашан да болса өнеге болмақ.

Халқымыздың ауыз әдебиеті шығармашылығы ұрпақ тәрбиелеуге өлшеусіз үлес қосты және әлі де үлес қосып келеді. Сол бай құндылықтардың ішінде, отаншылдықты дәріптейтін мұра — батырлар жыры. Отанын сүйген, елін жаудан қорғау үшін қасық қаны қалғанша аянбай шайқасатын Қобыланды, Қамбар, Ер Тарғын, Алпамыс тұлғалары. Елін, жерін сырт жаулардан қорғаған Қабанбай, Бөгенбай, Наурызбай сияқты мыңдаған қазақ батырларына арналған көптеген дастандар, өз халқының мүддесі, арман-тілегі, туған жері үшін жан аямаған батырларға деген халықтың сүйіспеншілігі, азаматтарының рухани жан дүниесінің беріктігі, ерлігі мен отаншылдық қасиетін баяндайтын асыл қазыналары, ақын - жыраулардың, билердің татулыққа, адамгершілікке, елін сүйуге шақырған өлең жырлары, шешендік сөздері студенттердің қанша басында отаншылдық сезімді қалыптастыруда маңызы өте зор.

Отансүйгіштік рух — тәуелсіз еліміздің әлемдік өркениет көшіне қосылып, дүниежүзілік қауымдастықтан лайықты орнын алуына мүмкіндік беретін бірден-бір күш. Осы жерде жас ұрпақ ең басты отбасында асқақ отансүйгіштік сезімге тәрбиеленуі тиіс. Ұлы Абай: «Бала мінез үш алуан адамнан жұғады: біріншісі - ата — анасынан, екіншісі — ұстазынан, үшіншісі — құрбысынан» - деген екен. Отансүйгіштік сезімнің қалыптасуына ата-ана, ауыл аймағының ықпалы зор. «Отан отбасынан басталады»-дейді дана халқымыз, отанды сүйу — отбасынан басталатыны рас. Сондықтан да бала тәрбиесінде шешуші факторы — отбасы. Оның ер жетіп өсуі, бойындағы алғашқы адамгершілік белгілері отбасында қалыптасады.

Ойымның қорытындысын, Ұлы ағартушы Ахмет Байтұрсыновтың: «Балам деген жұрт болмаса, жұртым дейтін бала қайдан болсын» деген сөзімен аяқтағым келіп отыр. Сондықтан ел болып, жұрт болып ұрпақ тәрбиесін қолға алу басты шаруа. Тәрбие беруде ұлттық құндылықтарымыз арқылы жол көрсетер болсақ, жастарымыз қазақстан қоғамының әлеуметтік-мәдени өзгерістеріне жоғары мәдениетті деңгейде бейімделе алады деп айта аламын.

. Күшті адам ол — рухани бай адам. Осындай мақсат тұтатын пенде туралы қазақ халқын зерттеуші Қ. Жарықбаев өз ойларын былай түсіндіреді: «Ақылы бар адам өзіндік ойы, өзіндік мақсаты, өзіндік бағыт-бағдары бар, кез келгеннің артынан еріп кетпейді. Салмақтылық, тұрақтылық, мінезділікке — адам ауадай зәру. «Қайда болсаң да өзінді тізгіндей білу», «Тұлға болу үшін батырлық пен қатар ақпейілдік те керек», «Сабырлық — жақсы қасиет»

Сайып келгенде, ХХІ ғасыр — жастардың ғасыры демекші, сол жастар да елдің құндылықтары үшін еңбек етуі керек. Рухани жаңғырып, Мәңгілік ел болу үшін құндылықтарымызды мәңгілік сақтап, өзімізден кейінгі ұрпақтарға мәңгілікке табыс етуіміз керек. Себебі ұлттық құндылықтар — ұлттың қазынасы.

Ұлттық құндылықтарымызды әлемдік деңгейге шығаруға қабілетті тұлға тәрбиелеу үшін:

- студенттердің ұлттық сана-сезімін қалыптастыру;
- жас ұрпақ санасына туған халқына деген құрмет, сүйіспеншілік, мақтаныш сезімдерін ұялату, ұлттық рухын дамыту;
- ана тілі мен дінін, оның тарихын, мәдениетін, өнерін, салт-дәстүрін, рухани-мәдени мұраларды қастерлеу;
- жас ұрпақ бойында жанашырлық, сенімділік, намысшылдық тәрізді ұлттық мінездерін қалыптастыру сияқты міндеттерді орындағанда ғана басты мақсатқа жетеміз.

Студент бойына ұлттық құндылықтарды дамытудағы негізгі құралдарға мыналарды жатқызуға болады:

- топтағы тәрбие сағаттары
- баспасөз және қабырға газеттері
- бұқаралық ақпарат құралдары

- тәрбие шаралары (пікірталас, әңгіме-сұхбат, дәріс, конференция, кездесулер, үйірмелер
- саяхат жасау
- кітап оқу
- шығармашылық жобалар

Өз ұлтын қадірлеп-қастерлеген, ұлт қадірін білген азаматтың бірі Ж.Аймауытов: «Мен халыққа кіндігіммен байланып қалғанмын. Оны үзе алмаймын. Ұзу қолымнан келмейді» – дейді. Сырым Датұлы: «Мен ағайынды екеумін: бірі -өзім, екіншісі-халқым» – дейді. “Ел болсам десең, бесігіңді түзе” – дейді ұлы жазушы Мұхтар Әуезов.

Әдебиеттер тізімі

1. Бөлесев Қ., Арзымбетова Ш. Қазақ этнопедагогикасы.–Алматы: Нұрлы әлем, 2001.-96 б.;
2. Әбілова З.Ә. Этнопедагогика.-Алматы, 1997.-232 б.;
3. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі.- Алматы: Санат, 1995.-352 б.;
4. Ұзақбаева С. А., Мұқанова Б. Қазақ этнопедагогикасы: тәлімдік тағылымдары .- Алматы: РБК, 1998.-112 б.; Қожахметова К.Ж., Этнопедагогика.- Атырау : Алматы: Ғылым, 1998.-317 с.;
5. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикас
6. Радугин, А. А. Социальная психология [Текст] : учебное пособие для высших учебных заведений //А. А. Радугин, О. А. Радугина. - М. : Библионика, 2006.
7. Человек как предмет познания. Санкт-Петербург, 2001.- 288с.

ҚАЗІРГІ АЙТЫСТЫҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДЕГІ АЛАТЫН ОРНЫ

Тлеубердина Г.Т.,
ф.ғ.к., қауымд.профессор
Бөкен Г.С.
PhD., қауымд.профессор,
Берикбол Т.,
п.ғ.м., лектор ассистенті

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті КеАҚ

Андатпа: Мақалада айтыс өнерінің дамуына, оның тыңдаушының зерделі ой-өрісін кеңейтуде, гуманистік-эстетикалық көзқарасын қалыптастыруда, ғасырлар бойы жалғасқан халықтың мәдени мұрасын қастерлеуде, ұлттық рухани дүниесін байыту жолындағы мән-маңызына шолу жасалады. Айтыстың эстетикалық тәрбие берудегі рөлін анықтау мақсатында шетелдік ғалым Э.Берннің айтыс мәтіндерін тарихи және контенттік-талдау нәтижесінде дәстүрлі айтыс, сыни айтыс, той айтысы, гендерлік айтыс, діни айтыс сынды сипаттық түр жіктемелері қазіргі айтыс ақындарының айтыстары негізінде негізінде талданады.

Тірек сөздер: айтыс, ақын, халық ауыз әдебиеті, тәрбие, эстетика

Аннотация: В статье рассматривается значение айтыс-искусства, его значение в расширении интеллектуального мышления слушателя, формировании гуманистической и эстетической перспективы, сохранении культурного наследия многовекового народа, обогащении национального духовного мира. С целью определения роли айтыса в эстетическом воспитании анализируется историко-контент-анализ текстов айтыс зарубежным ученым Э. Берном на основе айтысов современных айтысских поэтов, таких характеристик, как традиционные айтысы, критические айтысы, свадебные айтысы, гендерные айтысы, религиозные айтысы.

Ключевые слова: айтыс, поэт, народная литература, воспитание, эстетика

Abstract: The article discusses the importance of aitys art, its importance in expanding the intellectual thinking of the listener, the formation of a humanistic and aesthetic perspective, the preservation of the cultural heritage of a centuries-old people, and the enrichment of the national spiritual world. In order to determine the role of aitys in aesthetic education, the author analyzes the historical and content analysis of the texts of aitys by the foreign scholar E. Bern on the basis of

aitys of modern aitys poets, such characteristics as traditional aitys, critical aitys, wedding aitys, gender aitys, religious aitys.

Keywords: aitys, poet, folk literature, upbringing, aesthetics

Айтыста жазба поэзиядағыдай жатықтық, кітабилық, ұйқас, буын өлшемділігі табыла бермейтіндігі белгілі. Дүйім жұрттың алдында, санаулы уақыт шеңберінде қос айтыскердің өзара сұрақ-жауап алмасуы арқылы тарихи, қоғамдық, саяси-әлеуметтік, мәдени және басқа да өміршең мәселелерді тақырыптың өзектілігіне айналдыру, жұптас ақынның сыны мен сұрауына жедел жауап беру барысында өлеңнің сыртқы формасы мен мазмұнының ұтымды үйлестіруі мүмкін бола бермейді. Әрі түр жағынан алғанда, айтысты жазба өлеңмен теңестіру, дәл сондай көркемдік призмасынан қарау әділетсіз. Сондықтан да бүгінгі айтыс мәтініндегі ұйқастың кедір-бұдырсыз болуы жаттанды, алдын-ала дайындалған сөздер деп алуы да заңды сияқты.

Айтыс тек сөз тапқырлығының ғана жаршысы емес, ол халықтың рухани ауыз әдебиетімен қауыштырар көпірі. Жазба ақындардың туындысы оқырманын тауып, өз бағасын әділ алғанша біршама уақытты талап етсе, ал айтыс ақынының әрбір сөзі елдің алдында бірден айтылып, сөз талқысына түсіп, әлеуметтік және эстетикалық міндетін орындап отыратыны аян. Яғни жазба туынды түр мен мазмұн жағынан, уақыт пен оқырманның сын тезінен ай, жыл, тіпті ғасырларға үн қосса, айтыс өлеңі сол сәтте көпшілікті тәнті етеді де ғасырлармен жалғастық табады.

Сонау тұрмыс-салт жырларынан бастау алған ол, бүгінде кәсіби түрдегі ақындар айтысына дейін жалғасқан. Жалпы айтыс жанрын зерттеуде Ш.Уәлиханов, А.Байтұрсынов, Х.Досмұхамедұлы, М.Әуезов, С.Сейфуллин, С.Мұқанов, Е.Ысмайлов, М.Ғабдуллин, Ғ.Мүсірепов, Қ.Жұмалиев, Ә. Қоңыратбаев, Ә.Марғұлан, Б.Адамбаев, М.Дүйсенов, Н.Төреқұлов, Р.Бердібаев, Ә.Дербісәлин, Е.Тұрсынов, М.Жармұхамедұлы және басқа да зерттеуші ғалымдар үлес қосты. Аталған ғалымдардың қай-қайсысы да айтыс тек қана қазақ халқында ғана емес, туыстас қырғыз, қарақалпақ, алтай елдерінде кездесетінін атап өткен.

Айтыстың негізгі мәні мен түйіні өмір шындығын шынайы түрде көрсету болып саналады. Сөз додасында бетпе-бет келген екі ақын жеңудің сан алуан жолдарын, амал-тәсілдерін қарастыратыны анық. Айтыстағы ақынның қай-қайсысы да уәжін, көрнекті ойын бірден айта салмай, қарсыластың осал тұсы мен қателесуін күтеді. Оның алдын орайды және қисынды да уәжді сөзбен басым түседі [1,61]. «Indescribing the current state of any language, it is necessary to take into account its history and historical changes. Only then will we have the opportunity to get more information about the level of the current development of the language. From this point of view, the discussion of obsolete words in the language of folk aitys will help to learn the history of our people, the history of our language, and to determine the changes in the vocabulary of the literary language» [2,3], – дей келе, зерттеуші А.Назирова айтыс кез келген тілдің қазіргі жағдайын сипаттай отырып, оның тарихы мен тарихи өзгерістерін ескеретінін, қазіргі айтыс тіліндегі сөздер мен сөз тіркестерді талқылау халқымыздың тарихын, тіліміздің тарихын танып-білуге, әдеби тілдің сөздік қорындағы өзгерістерді анықтауға септігін тигізетінін тілге тиек етеді. Ал ғалым Мамаев В.: «In general, kazakh folklore is distinguished by the aitys tradition. This difference folklores might be related to the nomadic lifestyle of one nation and to the settled way of life of the other» [3,115], – дей келе, жалпы қазақ тіліндегі ауыз әдебиеті айтыс дәстүрімен ерекшеленетінін және ол тұтас халықтың салт-дәстүрін танытатынын атап өтеді. Кезінде дәл осындай тұжырымды шетелдік зерттеушілер А.Лопес [4,36] пен К.Абдуллаева [5,14] да айтқан болатын.

Шындықты айту арқылы айтыскер ақындарымыз еліміздегі кемшіліктерді көрсетеді. Батыл сөйлеу де – ақындардың бір қыры. Халық арасында осындай ащы шындықты айтып, өрелі мәселелерді көтеріп, әлеуметтік сауалдарды көтерген ақындар жұрт назарында болып, ұмытылмайды.

Айтыстан тапқырлықпен қатар, әдептілік, сыпайылық, тартымдылық сынды шарттар орындалуы абзал. Оған дөкірлік, тұрпайылық, қарсыласты жеңемін деген өктемділік, әдепсіздік дегендер жат. Тіпті жұптас ақынның әлсіз тұсын айтам деп, шектен тыс, жеке өмірі

мен болмысына мін тағу айтыстың шартын бұзады. Сөз сайысына нағыз табиғи төкпе өлеңге икемі бар санаулылар ғана түседі. Сөз ойнатамын, тіркес қуалаймын деп, логикалық жағынан үйлеспейтін қарадүрсін тіркестерді немесе жазба әдебиеттің арсеналынан ауысқан жолдар мен теңеулерді үйлесімсіз қолдану да айтыс шартына тән емес. Асылы, айтысқа қойылатын негізгі шарттар мен міндеттерді ақындардың ұстануы әрі өнерді әспеттеуі – ұлтымыздың осынау құндылығының ұрпақтан-ұрпаққа жалғасты табуына мүмкіндік беретіні айқын.

Айтыстың негізгі қызметі тыңдаушының зерделі ой-өрісін кеңейту, гуманистік-эстетикалық көзқарасын қалыптастыру, ғасырлар бойы жалғасқан халықтың мәдени мұрасын қастерлеуге баулу, ұлттық рухани дүниесін байыту әрі тарихи, әдеби, мәдени танымды дамыта түсу болып саналады.

Осыған орай, шетелдік ғалым Э.Берн айтыс мәтіндерін тарихи және контенттік-талдау нәтижесінде негізгі бес түрін көрсеткен болатын. Олар: дәстүрлі айтыс, сыни айтыс, той айтысы, гендерлік айтыс, діни айтыс[6,67].

1) Дәстүрлі айтыста тарихи-әлеуметтік, қоғамдық, мәдени мәселелер және халықтың өмірі мен қоғамдық қызметі, барлық тыныс-тіршілігіндегі оқиғалар суырыпсалмалық дәстүрмен жеткізіледі.

2) Сыни айтыс – бұл қайсыбір қоғамда заңдық, тарихи, саяси, моральдік, адамзаттық тұрғыдан қайшы, қоғамдық-әлеуметтік орта дұрыс деп таппай, наразылығын ашық түрде көрсететін, ақындардың көпшілікке ұтымды психотерапиялық әдістерді қолданатын сөз жарыс.

3) Той айтысы – кез келген жийында көпшіліктің көңілін көтеруге арналған жеңіл айтыс түрі. Кейде үйлену тойында қалыңдық пен күйеу жігіттің айтысы да орын алады.

4) Гендерлік айтыс – бұл ер мен әйел бір-бірімен әзіл-оспақ түрінде жарысатын айтыстың бір түрі. Бүгінгі таңда қыз бен жігіт, қайынаға мен келін және басқа да айтыс түрлері бар.

5) Діни айтыс – діни шарттар мен наным-сенімдерді насихаттайтын, шаманизм, зорластризм және басқа да діни сенімдерді жырлайтын айтыстың бір түрі. Бүгінгі таңда бұл бағыттағы айтыста қоғамдағы түрлі діни ағымдардың үрдісі жырланады.

Мәселен, қазіргі айтыс ақындары Мәлс Қосымбаев пен Мұхамеджан Тазабеков айтысын алсақ. Айтыс барысында қос айтыскер әлеуметтік ортадағы әділетсіздік пен кемшіл тұстарды көрсету мақсатында сыни айтыс сипатын ұстанады. Қоғамдағы ерекше қауіпті құбылыстардың зардабын әшкерелеу үшін ақындар ащы, зәрлі, кекесінді сөз оралымдарын қолданады. Мұндағы айтылар сын астарлы әзілмен беріледі. Айтылар ол ащы болса да, шынайы, боямасыз ұсынылады.

Айтыста Мәлс ақын «ар деген жазылмаған заң», «адамды адам қылған ар» деп арнамыс мәселесін тілге тиек етіп, айтыста да қарсыласқа ардан аттамай, мәдени түрде кезек беру керек дейді. Бұл сөзге қосылған Мұхамеджан:

Кей ақындар болады қара дүрсін,
...Байланған қараңғыда өгіз құсап,
Қағып кете жаздайды қарайғанды[7,12], – деп «сүбесін сұлу сөздің

сақтауды» жөн көреді. Немесе ақын:

Қасыққа май жаққандай қарсыласқа,
Жұмсайсың ақылменен бар айлаңды[7,12], – дейді. Ал заманның күйін Мәлс «шық бермес Шығайбайдай заманым бар» десе, Мұхамеджан:

Мамыражай отырған қазақ та жоқ,
Мәсісіне қолының майын сүртіп, – десе, ал әлі де кей тұста еріншекке салынуды ақын «Асан, Үсен секілді көште қалған» деп сынап өтеді. Мұнан кейін ащы сарказм тілінде Мәлс бүгінгі ұлтаралық некелесу мәселесінде қаузап өтеді:

Байлығың пісіп тұрған қауызыңда,
Кетпесін әрбір иттің ауызыңда[7,13], – десе кейін мұны ирониялы түрде:

Біреудің бізін сұрап, қызын алған,

Алдардың әрекеті керек деймін[7,13], – дейді. Ал Мұхамеджан қоғамдағы орынсыз айтылған пікірлер мен іс-әрекеттер туралы «серкесіз өрген қойдай қожырайды» десе, енді бірде:

Бұрын шыққан құлақтан кейде бірақ,
Мүйіз озып кетеді кейін шыққан[7,13]. Бұл ойға қосылған Мәліс:
«Сақалдың садақасын мұртқа айтқасын» деген келелі сын айтады.

Айтыс – ақынның өз қарсыласының пікірін құрметтеуге әрі жеке басына айтылған сарказм мен иронияны, сынды, әзілді түсіну дағдысын қалыптастырады. Айтыс барысында ақындар аргументтер мен дәлелдерді келтіреді, алайда толеранттылық пен ымыраға келу сияқты ұғымдарды жадында сақтайды. Сайып келгенде, сөз сайысы айтыс ақындарының сыни ойлауын дамытады. Көпшілік алдында ойын нақты әрі ұтымды жеткізу үшін ақын ақпаратты талдай білуі, негізгі ойларды бөліп көрсетуі, логикалық тізбектерді құруы және аргументтер мен фактілерді қолдана білуі керек. Бұл оларға күнделікті өмірден алатын ақпаратқа сыни және аналитикалық тұрғыдан қарауға көмектеседі. Әрі айтыскердің кез келген жағдайда өзін-өзі ұстауына, эмоциялық күйін басқара білуіне, орын алған мәселеге сыни, реалистік, еркін, субъективті әрі объективті түрде көзқарасын білдіруге тікелей әсер етеді.

Ал айтыста имандылық мәселесін көтерген Аманжол Әлтаев пен Жәкен Омаров айтысын діни сипаттағы айтыс үлгісі ретінде қарастыруға болады. Мәселен, Аманжол ақын бүгінгі қоғам жайын толғай келе:

Әзірге ісі оңға басар емес,
Жемқорлық жанымыздан қашар емес.
Бір өзі еңбек етіп мешіт салған,
Кешегі Құнанбайлар осал емес.
Бұл күннің қажысы мен қалмалысы,
Халқына ондай рахым жасар емес,
Халқының садақаға берген пұлы,
Мүфтидің айлығынан асар емес.
...Қазіргі кей қазаққа таң қаламын,

Меккеге барып келіп арақ ішкен [8,32], – дей келіп, әр адамның қажылыққа адал тапқан қаржыңмен баруды ескертіп өтеді:

Парамен, жемқорлықпен тапқан ақша,

Қажылық ырымына жарамайды [8,32]. Негізінен, айтыс – суырыпсалмалық түрде кез келген мәселені көпшілікке әнмен импровизациялаудың жарысы. Сөз жарыс көпшілік алдында өткендіктен, қарапайым көрермен әрі тыңдаушы, әрі сынаушы, әрі бағалаушы қызметін атқарады. Айтыс арқылы көрермен мен ақын арасында коммуникативтік, психологиялық, рухани байланыс орнайды. Сондықтан халықтың тарихы, саяси өмірі, әлеуметтік-қоғамдық жағдайы, мәдениеті, әдеби мұрасы, рухани құндылықтары ғана емес, ұлттық діни танымы, имандылық, ар-намыс мәселелері де айтыста қаузалып, оның адамзаттық мән-маңызы айқындалады.

Жалпы біз айтыста ер мен әйел бір-бірімен әзіл-оспақ түрінде жарысатын дәстүрлі қыз бен жігіт айтысын гендерлік сипатта зерделейтініміз белгілі.

Мәселен, Есенқұл Жақыпбеков пен Әселхан Қалыбекованың айтысы қыз бен жігіт айтысы үлгісінде өтеді. Айтыс басталғаннан-ақ Есенқұл қарсыласына әзіл-қалжың элементтерін қолданады:

Сүйем деп болам бірақ сарыуайым,

Сен – палуан, мен – қасында тарыдайын[8,7],– деп, оның шаршы топта көпшілік елестетер күресте белдескен балуыан емес, жастайынан өмірдің қиындығын жеңе білген қайсарлық қасиеттерін тілге тиек етеді. Айтыс барысында қос ақын әлеуметтік мәселелер, соның ішінде кейінгі жастардың отбасы құру және оған жауапкершілікпен қарау мәселесіндегі кемшіл тұстарды сынап өтеді. Мұны Әселханның мына бір жолдарынан байқаймыз:

Қыздарың қуыршақтай жылтыраған,

Ана боп, ұл өсіріп жарытпады, – деп ашынса, енді бірде:
Артына қалдыратын ұрпағы үшін,
Өмірін құрбан етер балық-тағы[8,7], – деп балық құрлы ұрпағы үшін жаны ашымайтын «көкек аналарды» параллель қойып, әшкерелейді. Сол сияқты шетелге еліктеген жастардың жеңіл өмірді аңсап, өмірдің мәні мен уаықттың қадірін бағаламағандарына налиды:

Қуғаны жастарыңның ресторан,
Ит бағып ермек етер жалыққаны[8,7].

Демек, жоғарыда атағанымыздай, айтыс табиғатын танып зерделеуде оның эстетикалық тәрбие беруде айтыстың өзіндік сипаты мен жырланатын орнына қарай топтастырылуын назардан тыс қалдырмау керек. Бұл айтысты ұйымдастыру мен ақындарды тануда да маңызды орын алатыны аян. Сонымен қатар қос ақынның айтыс барысында заман ағымына орай, қоғамдық-әлеуметтік мәселелерді қозғай алуы, көпшілікке сол көкейкесті жайты еш боямасыз реалистік тұрғыдан жеткізе білуінде де мән бар. Айтыс өнерінің эстетикасын ұғыну жолында айтыс ақындарының өзіне тән орындаушылық мақамы, дауыс ырғағы мен диапазоны, айту мәнері, сөз талғампаздығы, тіл мәдениеті, логикалық ой тұтастығы мен сөз ұқсастығы, аспапта ойнауы, жан-жақты танымы мен теориялық білімі ескерілуі керек.

Өткен ғасырда хан мен қарапайым халықтың, бүгінгі билік басындағы тұлға мен қоғамды өнер диалогын орнататын да айтыс. «Сөз сүйектен өтеді» демекші, көкейкесті мәселенің шешімін таба алмай, наразылық білдірген халықтың назын да жеткізуші ақындар. Айтыскердің әр айтқан ұтымды шумағы елдің жанын кіргізіп, ақиқат айқындалып, түйінді мәселенің шешу жолдары сөз магиясы арқылы жүзеге асады. Өйткені ақын тілінде сіз бен біз айта алмайтын ащы шындықты айтыскер мүдірместен жеткізе алады.

Айтыс тек сөз тапқырлығының ғана жаршысы емес, ол халықтың рухани ауыз әдебиетімен қауыштырар көпірі. Жазба ақындардың туындысы оқырманын тауып, өз бағасын әділ алғанша біршама уақытты талап етсе, ал айтыс ақынының әрбір сөзі елдің алдында бірден айтылып, сөз талқысына түсіп, әлеуметтік және эстетикалық міндетін орындап отыратыны аян. Яғни жазба туынды түр мен мазмұн жағынан, уақыт пен оқырманның сын тезінен ай, жыл, тіпті ғасырларға үн қосса, айтыс өлеңі сол сәтте көпшілікке психологиялық тұрғыдан әсер етіп, тәнті етеді де ғасырлармен жалғастық табады. Айтыста тапқырлықпен қатар, әдептілік, сыпайылық, тартымдылық сынды шарттар орындалып, тыңдарманның эмоционалдық күй мен экспрессивтік бағалау туындатуы да шарт. Сөз жарысқа тұрпайылық, қарсыласты жеңемін деген өктемділік, әдепсіздік дегендер жат. Тіпті жұптас ақынның әлсіз тұсын айтам деп, шектен тыс, жеке өмірі мен болмысына, психологиялық шекарасына өту, орынсыз мін тағу айтыстың шартын бұзады. Айтыс додасына нағыз табиғи төкпе өлеңге икемі бар санаулылар ғана түседі. Сөз ойнатамын, тіркес қуалаймын деп, логикалық жағынан үйлеспейтін, сөз бен факт қайшы келетін, тақырыптан тыс ой мен тіркестерді немесе жазба әдебиеттің арсеналынан дәл сол қалпы ауысқан жолдар мен теңеулерді үйлесімсіз қолдану да айтыс шартына тән емес. Сондықтан айтысқа қойылатын негізгі шарттар мен міндеттерді ақындардың ұстануы әрі өнерді әспеттеуі – ұлтымыздың осынау құндылығының ұрпақтан-ұрпаққа жалғасты табуына мүмкіндік беретіні айқын.

Бұл орайда, зерттеуші Т.Әлбеков «Жетісу ақындары» зерттеуінде, айтыс өз тыңдаушыларын ән мен әзілдер арқылы эмоциялық қозуларға алып келе алды деген пікірді келтіреді. Яғни айтыс өнері қашанда дәуірдің көрінісі, рухани қоғамның бір бөлігі. Онда елдің тұрмыс-салты, тыныс-тіршілігі, саяси-әлеуметтік жағдайлары көрініс табады. Себебі, «Қай дәуірде болмасын айтыстың ішкі мазмұны сол қоғамдағы халықтың тұрмыс-тіршілігіне, саяси-әлеуметтік жағдайына, кемшіліктері мен жетістіктеріне байланысты өрбіп, көркемдігі жағынан биік белестерге көтерілді. Сөйтіп, әдебиет тарихында дәстүрлі сөз өнерінің жалғасы ретінде жазылып қалды және халқымызбен мәңгі бірге жасай беретініне ешкімнің де күмәні жоқ» [9,57].

Айтыс барысында ақын суырыпсалмалық ақындығын, сөзге шешен тапқырлығын таныта білуі абзал. Жалпы ақындыққа төселудің, шаршы топта сөз додаға түсуді үйренудің, бойдағы дарындылықты шыңдау мен қалыптастырудың кезеңдері мен өсу сатылары болады. Мәселен, болашақ ақынның айтыскерлік жолға төселудің, айтыстың эстетикалық мәнін түсіну төмендегі сатылардан өтуі керек:

Біріншіден, аға буын айтыс өкілдерінің өнеріне әуестену, еліктеу, құмарлану;

Екіншіден, тарихи, мәдени, әдеби, рухани мұралар тану үшін теориялық тұрғыдан дереккөздерді іздеу, жаңа білім алуға талпыну;

Үшіншіден, бойындағы суырыпсалмалық өнерді шыңдау үшін ашық айтыстың сынына түсу;

Төртіншіден, ашық айтыс барысында әр алуан тақырыптарға өлең-жырларды шығарып айту;

Бесіншіден, тарихи кезеңнің, өз заманының күрделі оқиғаларын, даңқты адамдарын желілі жыр дәрежесіне түйіндеп жырлай білу;

Алтыншыдан, дәуір тынысын, қоғамдағы әлеуметтік мәселелерді жеткізуде этикалық әдеп нормаларын ұстану негізінде шынайы түрде сөз додаға қоса білу негізделеді.

Айтыс өнері заманның көрінісі болғандықтан, ондағы көтерілетін мәселелер тек әлеуметтік тақырыптарға байланысты ғана емес. Айтыста тіл тазалығына баса назар аударылуы керек. Еш ақиқатқа жанаспайтын, дәлелсіз ой айтылмайды. Жұптас ақынға моральдік тұрғыдан еш қысым жасалмай, субъективті көзқарастан гөрі, объективті ұстаным басшылыққа алынуы тиіс.

Өткен және бүгінгі айтыс ақындары шығармашылығының эстетикалық жүйесін байыптасақ, ақындар өлең сөздің идеялық-көркемдік сипаттарымен қоса, музыкалық архитектоникаға да көңіл аударады. Себебі, ақындарда музыкалық талғам жоғары болып келеді. Сөз додаға түскен қос ақын тек ұтымды ойларымен ғана емес, эстетикалық тұрғыдан әуенді де үндестікте орайластыра біледі. Мәселен, ұлттық тарихымыз бен өр тұлғалы батыр тұлғаларымыз турасында баян еткен айтыскер, әуенді де толғау түрінде жеткізеді.

Кеінде ғалым В.Г. Белинский: «Сезімнің әсемділігі адамгершіліктің құнды жағы. Онсыз, бұл сезімсіз, данышпан да, талант та, ой да, жоқ. Эстетикалық сезім – ізгілік негізі, адамгершілік негізі» [10,5] – дей келе, өнер адамының бойындағы осы бір сөз сұлулығы мен ой әдебін қастерлеудің мәнін ұғынуды неіздейді.

Айтыс өнері жас тыңдарманға эстетикалық тәрбие беруде, гуманистік көзқарас қалыптасуда, рухани танымдық кеңейюіне зор ықпал ететіні сөзсіз. Сонымен қатар айтыс өнері жастардың теріс әдеттен бойын алшақтатып, ұлттық тарихты бағалап, көркем әдебиетті оқуына, музыкалық шығармаларды түсінуіне негіз бола алады.

Айтыс өнері арқылы жастарға музыкалық-эстетикалық тәрбие берудің мәні де олардың бойында көркемдік талғамды жетілдіріп, өнерге тартып, суырыпсалмалық қабілет-қарымдарын дамыта түсуге мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда айтысты насихаттау арқылы біз жастардың бойында ұлтжандылық, ар-ұят, намыс, жігер, сөз талғампаздығын, ел мен жерді сүюді, рухани қазыналарымызды қастерлеуге тәрбиелейміз. Себебі айтыс барысында айтылатын тарихи, мәдени, рухани мән-маңызы мен өзектілігі зор тың тақырыптар көтерілуі арқылы әр жастағы тыңдарман бойында жоғарыдағы эстетикалық ізгі қасиеттер қалыптаса түсетіні анық.

Негізінен алғанда, айтыс – бұл сөз жарысқа түсуші ақынның қабілетін, бойындағы талантын, дарындылығын, шығармашылық «менін» қалыптастыратын, көпшілік алдында тосыннан келген сауалдарға мүдірмей жауап беруге дағдыландыратын өнер түрі. Сол сияқты

айтыс – дүйім жұртты диалог негізінде құрылған сөз жарысына қатыстыра отырып, негізгі әдеби кульминацияның шарықтауына тікелей күз ететін жанды сюжеті бар әдеби шығарма. Ал сөз суырыпсалмалық түрде жеткізілген әдеби шығарма – айтыста эстетикалық талғам пен талғампаздық болуы сөзсіз қажет.

Әдебиеттер тізімі

1. Tleuberdina G. et all. Value of loan words in the creation of the linguistic and literary world [Text]. //Astra Salvensis. p.59-65
2. Nasirova, A. The historical wordsin karakalpak folk aitys// European Scholar Journal (ESJ)Available. 4 No.10,October. p.3
3. Mamayev, Z. B. Kazakh-Uzbek Literary Relations: History and Specificity of Literary Translation. [Text]. // International Journal of Society, Culture & Language, 9(2).p.115
4. López, A. J. Comparative literature as transaction; or, doing business with the other. // Comparative Literature Studies, 57(1), 32–40.
5. Abdullayeva, K. Linguistic Picture of the World in the Poetry of M. Kopeev. [Text]. // Utopía y Praxis Latinoamericana, Universidad del Zulia, Venezuela.vol. 25, no. Esp.6.p.14
6. Bernee E. Transactional analysis. SPb, Publisher: Owl, 2004. 928 p.
7. Қазыналы Оңтүстік: Т 141. Айтыс: Ақындар айтысы/Екінші кітап/. – Алматы: «Нұрлы әлем», 2014. – 328 б.
8. Қазіргі айтыс. (Құрастырған: И.Нұрахметұлы, С.Дүйсенғазин). – Астана: «Күлтегін», 2004. – 1 кітап . – 312 б.\
9. Әлбеков Т. Жетісу ақындары. Зерттеулер. – Алматы: Әдебиет және өнер институты, 2012. – Б.220
10. Эстетические взгляды В.Г. Белинского // Труды Академии художеств СССР. Вып. 4. – Москва:Изобразительное искусство, 1987. — С. 179-202.

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ И ИХ ПРЕИМУЩЕСТВА

Тлеубаева Г.С.

Учитель информатики, педагог-исследователь
КГУ школа-лицей имени А.М.Горького

Необходимость реформирования образования как одного из «важнейших инструментов, позволяющих обеспечить реальную конкурентоспособность Казахстана», создание современной системы образования, как отмечал первый Президент РК, соответствующей потребностям экономической и общественной модернизации, ставит перед нами новые задачи – формирование педагогического корпуса новой формации. Школа 21 века требует от нас радикальных изменений, позволяющих адаптироваться к условиям быстро меняющегося мира, творчески реализовать себя в профессиональной деятельности, а также в умелой организации самостоятельной познавательной деятельности обучающегося, формировании творческого мышления, развития его потенциала способствовать развитию личностных качеств, позволяющих человеку быть успешным в обществе, уверенности в себе, напористости.

Обновленное содержание образования ориентировано на обеспечение самоопределения личности, создание условий для её самореализации. В связи с этим, в настоящее время возросла потребность в учителе, способном обновлять содержание своей деятельности посредством критического, творческого её освоения, применения достижений науки и педагогического опыта. Перед учителем встают проблемы ориентации и отбора информации, пересмотра своей «Я – концепции», обновления прежних форм и методов работы.

Цель подобного типа образования - обеспечить вхождение учащегося в социум в качестве адекватного ему члена. Образовательная ориентация «быть» означает другой тип образования, когда деятельность учащегося основана на реализации его личностного потенциала и приводит к созданию им образовательных продуктов, адекватных познаваемым областям. Такое образование изменяет (образовывает) внутреннюю субстанцию самого обучающегося и способствует появлению его собственного знания. Учащийся выступает субъектом своего образования, имеющим возможность выстраивать индивидуальный образовательный маршрут, ставить собственные образовательные цели, отбирать содержание и формы обучения.

Поэтому обновленное содержание образования предполагает интерактивный подход в обучении.

Интерактивный («Inter» - это взаимный, «act» - действовать) — означает взаимодействовать, находиться в режиме беседы, диалога с кем-либо. Другими словами, интерактивные методы ориентированы на более широкое взаимодействие учеников не только с учителем, но и друг с другом и на доминирование активности, учащихся в процессе обучения. Место учителя в интерактивных уроках сводится к направлению деятельности учащихся на *достижение целей урока*. Учитель планирует урок так, чтобы упражнения и задания, в ходе выполнения, в котором ученики самостоятельно изучают материал. Важное отличие интерактивных упражнений и заданий от обычных в том, что, выполняя их учащиеся не только и не столько закрепляют уже изученный материал, сколько изучают новый. В общем, интерактивный метод можно рассматривать как самую современную форму активных методов.

Основные требования успешного обучения в режиме интерактивного метода

1. Положительная взаимозависимость – члены группы должны понимать, что общая учебная деятельность приносит пользу каждому.
2. Непосредственное взаимодействие – члены группы должны находиться в тесном контакте друг с другом.
3. Индивидуальная ответственность – каждый ученик должен овладеть предложенным материалом, и каждый несёт ответственность за помощь другим. Более способные ученики не должны выполнять чужой работы.
4. Развитие навыков совместной работы – ученики должны освоить навыки межличностных отношений, необходимых для успешной работы, например, расспрашивание, распределение, планирование заданий.
5. Оценка работы – во время групповых собраний необходимо выделить специальное время для того, чтобы группа могла оценить, насколько успешно она работает.

Интерактивный метод позволяет в учебно-игровом поле ученикам проиграть разнообразные роли и освоить их, создавая будущую модель взаимодействия сверстников в учебном процессе. Применение интерактивных методов в обучении позволяет максимально приблизить ученика к условию учебного материала, включить в изучаемую ситуацию, побудить к активным действиям, переживать состояние успеха и соответственно мотивировать своё поведение. Каждый учитель может самостоятельно придумать новые активные формы работы с классом.

К интерактивным методам могут быть отнесены: стратегии критического мышления, дискуссия, эвристическая беседа, ролевые, «деловые» игры, кейс-метод, метод проектов, групповая работа с иллюстративным материалом и т.д. Перечисленные интерактивные методы способствуют достижению результатов современного образования. Если пассивные методы предполагали авторитарный стиль взаимодействия, то интерактивные, больше предполагают демократический стиль, основанный на субъект-субъектных отношениях между его участниками (обучающим и обучающимися). В таких отношениях обучающий является равноправным участником общения, учитывающим мнение и уровень индивидуального

развития обучающегося. Образовательный процесс протекает таким образом, что практически все обучающиеся оказываются вовлеченными в процесс познания.

Совместная деятельность учащихся в процессе освоения учебного материала означает, что каждый вносит свой индивидуальный вклад, идет обмен знаниями, идеями, способами деятельности. Групповой поиск истины стимулирует интеллектуальную активность участников педагогического процесса. Такое взаимодействие позволяет учащимся не только получать новое знание, но и развивать свои коммуникативные умения: умение выслушивать мнение другого, взвешивать и оценивать различные точки зрения, участвовать в дискуссии, вырабатывать совместное решение, толерантность и др.

Между учащимися в группе неизбежно возникают коллаборативные межличностные взаимоотношения; и от того, какими они будут, во многом зависит успешность их учебной деятельности. Умелая организация взаимодействия учащихся на основе учебного материала становится мощным фактором повышения эффективности учебной деятельности в целом.

Применяя интерактивные формы и методы обучения, учитель ставит перед собой ряд важнейших образовательных целей:

- стимулировать мотивацию и интерес в области изучаемого предмета и в общеобразовательном плане;
- повышать уровень активности и самостоятельности учащихся;
- развивать навыки анализа, критичности мышления, взаимодействия, коммуникации;
- изменение установок и социальных ценностей;
- саморазвитие и развитие благодаря активизации мыслительной деятельности и диалогическому взаимодействию с учителем и другими участниками образовательного процесса;

Кейс-метод (Case study), это техника обучения, использующая описание реальных экономических, социальных, бытовых или иных проблемных ситуаций (от англ. case – «случай»). При работе с кейсом обучающиеся осуществляют поиск, анализ дополнительной информации из различных областей знаний, в том числе связанных с будущей профессией.

«Суть его заключается в том, что учащимся предлагают осмыслить реальную жизненную ситуацию, описание которой отражает не только какую-нибудь практическую проблему, но и актуализирует определенный комплекс знаний, который необходимо усвоить при разрешении данной проблемы. При этом сама проблема не имеет однозначных решений».

Исследовательский метод – творческий подход к осуществлению деятельности, общенаучные умения, и, наравне с дискуссиями, играми и «мозговым штурмом» развивает коммуникативные качества личности, толерантность.

Рассмотренные интерактивные методы могут быть применимы при обучении различным дисциплинам образовательных учреждениях, как среднего, так и начального, и высшего профессионального образования для формирования компетенций. Современные интерактивные уроки, дают возможность сократить время на изучение материала за счет наглядности и быстроты выполнения работы, проверить знания в интерактивном режиме, что повышает эффективность обучения, помогает реализовать весь потенциал личности – познавательный, морально-нравственный, творческий, коммуникативный и эстетический, способствует развитию информационной культуры обучающихся, воспитанников.

Главный результат – это горящие глаза обучающихся, воспитанников, их готовность к творчеству, потребность в получении новых знаний и ощущение самостоятельности. Интерактивные методы в обучении позволяют делать уроки, не похожими друг на друга. Это чувство постоянной новизны способствует интересу к учению. Процент успеваемости и качества знаний растет вместе с интересом обучающихся, воспитанников к предмету.

Список источников

1. Мясоед Т.А. «Интерактивная технология обучения. Специальный семинар для учителей», М., 2022 – 151 с.
2. Суворова Н. «Интерактивное обучение: Новые подходы» М., 2022. -167 с.
3. Козина Е. Польза от интерактивного обучения/Е. Козина// Педагогика-2001.
4. Еделева Е.И. Интерактивные техники групповой работы/ Е.И. Еделева Е.И. школьный психолог. – 2023. №15.
5. Кашлев С.С., Технология интерактивного обучения./С.С.Кашлев – М.,2020г

ТАРИХ САБАҒЫНДА ЗАМАНАУИ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР МЕН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ТИІМДІ ҚОЛДАНУ

Тумин Е.Б.

тарих пәні мұғалімі, педагогика ғылымдарының магистрі
Химия-биология бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі

Тусупова Н.М.

тарих пәні мұғалімі, педагогика ғылымдарының магистрі
Әл-Фараби атындағы BINOM school мектеп-лицейі

Аннотация

Мақалада жаңаша әдіс-тәсілдер мен оқытудың ақпараттық технологияларын *тарих сабағында* қолдану арқылы оқушылардың қызығушылығын дамыту мәселелері және қолдану маңыздылығы қарастырылған.

В статье рассматриваются проблемы развития интереса учащихся и важность использования новых методов и информационных технологий обучения на уроке истории.

The article discusses the problems of developing students' interest and the importance of using new methods and information technologies in teaching in history lessons.

Тірек сөздер: заманауи әдіс-тәсілдер, топтық оқыту, метатану стратегиялары, бағдар картасы.

Ключевые слова: современные методы, групповое обучение, стратегии метапознания, карта ориентации.

Key words: modern methods, group learning, metacognition strategies, orientation map.

Әрбір уақыт кезеңінде адамдардың ақыл-ойы мен көзқарасы өзгеріп отыратыны – заңды құбылыс. Қоғамдық қарым-қатынастардың өзгеруі, жаңа білімнің жинақталуы, өндірістің жетілдірілуі, әлеуметтік үрдіс, педагог қызметінің мазмұндық сипатына да тікелей ықпал етеді.

Кез-келген елдің болашағы білім беру жүйесінің және зиялылар қауымының деңгейіне байланысты болғандықтан, Қазақтан халқына да әлемнің дамыған елдерімен тең дәрежеде білім беру қажеттілігі күмән тудырмайды. Әлемдік білім кеңестігіндегі оқытудың озық технологияларын қамтитын жаңа білім мазмұны шынайы жарыс, адал бәсеке қабілетті адам тәрбиелеудегі қамтамасыз етуі тиіс.

Қазіргі білім жүйесінің өзгешелігі — тек білімді ғана иемденіп қоймай, өздігінен білім алуды дамыта отырып, үздіксіз өз бетінше өрлеуіне қажеттілік тудыру. Жаһандану заманында өзекті болып отырған мәселе ізгілендіру процесі жас ұрпақты оқыту мен тәрбиелеудің кейбір бағыттарын өзгертуді талап етіп отыр. Білім беру ісінің талаптарының бірі болып оқушының өзіне қажетті мәліметті өзі іздеп табуына үйретіп, олардың өз оқу бағыттарын өзінің таңдай білуі деп есептеледі. Білім беру саласына еніп отырған жаңа технологиялардың ерекшелігі – өсіп келе жатқан жеке тұлғаны жан – жақты дамыту. Жаһандану үрдісінде, шығармашылық ізденістегі, әр баланың ақыл-ой еңбегінің дамуына ықпал жасайтын негізгі тұлғаның бірі-

оқушының ұстазы. Сондықтан да ұстаз алдына қойылатын міндеттің жүгі ауыр. Мұғалім сабақты әр түрлі тәсілде өткізіп, оқушылардың қызығушылығын арттыруы қажет.[1.6 33]

Соңғы уақыттары сабақтарды ақпараттық технология мен инновациялық оқыту технологиясын байланыстыра өту өте тиімді нәтиже береді. Инновациялық технологияларды білу, күнделікті сабақта қолдану кезінде мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани азаматтық және де басқа көптеген адами қабілетінің қалыптасуына өз әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытады, оқу-тәрбие жүйесін тиімді ұйымдастыруына түрткі жасайды.

Оқыту барысында жаңа технологиялық әдістерді пайдалану шәкірттердің ойлана білу қабілеттерін дамытады, олардың білім сапасын жақсартады, ой өрісін кеңейтеді, есте сақтау қабілеттерін өсіреді. Оқыту мен дамыту әдістерінің екеуі де жеке тұлғаның қалыптасуына үлкен ықпал ететін маңызды айғақтар болып саналады. Оқушы бұрын тек тыңдаушы болса, енді ізденуші, ойланушы, өз ойын дәлелдеуші болып отыр, ал мұғалім осы әрекетке бағыттауда, оқуды ұйымдастыруда жетекші рөл атқарады. Дәстүрлі оқыту жүйесіндегідей мұғалім тақырыпты түсіндіріп оқып бермейді.

Есте сақтау қабілетін шыңдауда, білімге қызығушылықты арттыруда, танымдық құзыреттілікті қалыптастыруда сабақта қолданылатын әдіс-тәсілдердің жүйелі болуының маңызы зор. Оқушылардың танымдық құзыреттілігін қалыптастыру, шығармашылық қабілеттерін арттыру, алған білімдерін тиянақты болуын қадағалау үшін әдіс-тәсілдер ұтымды болуы керек, нәтижесінде пәнге қызығушылығы артады, пәнаралық байланыс нығаяды. Осы орайда оқушылардың шығармашылық ізденісін, тапқырлығын, зеректігін, ойлауға икемділігін, өмірге деген көзқарасын дамытуға бағыттау-аса маңызды мәселе.

Тәжірибеде оқытудың көптеген түрлері қолданылуда. Мұғалімдер барлық пайдалы оқыту түрлерінен бас тартпай, жақсыларын жаңа жүйеге бағыттап тәжірибеге енгізеді. Топтық оқыту, өзін-өзі оқыту — оқушы белгілі бір өздік жұмысты (оқылатын объектімен, оқулық, зерттеу жұмысы) орындап, оның нәтижелері туралы жазбаша есеп береді. Топтық жұмыс-білім алушыларды оқу тапсырмасын бірлесіп орындау үшін бірнеше жұмыс топтарын (5-6 адамнан артық емес) құру арқылы ұйымдастыру нысаны. Бұл бірін де сырт қалдырмай барлық оқушыларға жұмысқа қатысып, ынтымақтастық, басқа адаммен қарым-қатынас жасау дағдыларын қолдануға мүмкіндік береді. Өзара оқыту (жұптық оқыту) — оқушылар тұрақты жұпта немесе құрамы өзгеретін жұпта жұмыс істейді де, қандай да бір мәселені бір-біріне түсіндіріп, өз тақырыптарын қорғап, жұбының жұмысының нәтижесін бағалайды. Таныстырылым- алдында берілген тапсырма негізінде орындалған жұмыс туралы есепті басқаға көпшілікке ұсыну үрдісі. Таныстырылым мақсаты-аудиторияға таныстырылатын объекті туралы ақпаратты ыңғайлы түрде жеткізу. Таныстырылым белгілі бір ортаға сәйкес ұйымдастырылған мәтін, гипермәтіндік сілтемелер, компьютерлік анимацияларға, графиктер, бейне жазбадан тұруы мүмкін. Сонымен қатар ақпаратты оңай қабылдау үшін таныстырылымның сюжеті, сценарийі және құрылымы болады. Метатану стратегиялары-білім алушының оқу үдерісін өзіндік бақылауына бағытталған басқару түріндегі әдістер (мысалы, оқу үдерісін өз бетінше жоспарлай білу, мақсат қою, өзінің оқу үдерісін бағалап, оның мониторингін жүргізу қабілеті). Миға шабуыл әдісі-белгілі бір проблеманы қарқынды талқылау-шығармашылық белсенділікті ынталандыру жолы. Бұл тәсіл кезінде қатысушылардың ойлау үдерісі белгілі бір мәселені шешу жөнінде түрлі идеяларды талқылауға және ойлап табуға бағытталған. Бағдар картасы- белгілі бір тапсырма, сондай-ақ жалпы сабақ көлеміндегі оқудың соңғы нәтижесіне жетуге бағытталған және оқушыларға арналған қадамдап көрсетілген нұсқаулық; оқушылардың өз бетімен жұмыс істеу қабілетін

дамытады, оқушылардың шығармашылықпен шыңдауға бағыттайды, тапсырмаларды орындауда қолданылатын креативті тәсілдерді дамытады.[2. б 37]

Тарих ұлттық өзіндік сана — сезімді және адамгершілік этикалық нормаларды қалыптастыра отырып, оқытудың дүниетанымдық негізін қалыптастырады. Тарихқа деген қызығушылығын арттыру үшін сапалы білім берудің тиімді жолдарын таңдау, тарихи және мәдени мұралармен таныстыру, қосымша элементтерді пайдалану мен тарихи деректерді оқып білім алып шығармашылықпен айналысуына жағдай жасау сияқты жаңа педагогикалық технологиялармен инновациялық бағыттарды, әдістер мен тәсілдерді енгізу қажет. Заманауи әдіс-тәсілдер сабақ барысында шәкірттердің сыни тұрғыдан ойлау қабілеттерін жетілдіруге, дамытуға арналған оқыту технологиясы оларға еркін ойлауға, баяндалған мазмұнынан тәуелсіз пайымдамалар жасауға мүмкіндік береді, шығармашылық белсенділігі жоғарылайды, ұжымдық ойласу, ұжымдық тұжырымдар жасауға белсене атсалысады, ұжымдық қорытындыда өз үлесі бар екенін сезініп, қуаттана марқаяды, келесі мәселелердің түйінін шешуге еркін араласады, өз ойын жасқанбай айтуға үйренеді. Тақырыптың негізгі өзегін, бағытын, мән-мағынасын түсінеді, тіл байлығын жетілдіріп, өз ойын қысқа, мазмұнды, мағыналы, дәлелді баяндауға дағдыланады, пәнге қызығушылығы артады, ғылым негіздерін игеру әдістерін меңгереді, сөйтіп өзін келесе мәселені талдауға дайындайды.[3.б 1]

Тарих сабағын оқыта отырып, жаңа иновациялық технологияларды тиімді пайдаланып, өзіндік жұмыс және тарихи диктант, тірек сызбалар, кластерлер, хронологиялық таблицалар, пікірталас сынақ осы тәрізді әдіс-тәсілдерді білім сапасын арттыру мақсатында түрлендіре отырып қолданған тиімді. Бұл жұмыстар оқушылармен тығыз байланыста болуға, оқушы бойындағы табиғи мүмкіндіктерді ашуға, оқушының танымдық іс-әрекеттерін қалыптастыруға, оқушы тарапынан белсенділік танытып, дербестік көрсетуіне, өзіне деген сенімділігін қалыптастыруға көмектеседі. Оқушылардың алған білімдерін кеңейтіп, логикалық ойлау жүйесін дамытып, тиянақты білім алуына жол ашады. Сабақта оқушының жеткен жетістігін баса көрсетіп, оның пәнге деген қызығушылығын арттырып, оқушыларды өз бетімен ізденіп жұмыс істеуге баулу, шығармашылық қабілеттерін шыңдайды. Бірақ шамадан тыс тапсырмалар беруден сақтану керек, ең басты оқиғалар мен фактілерді ғана білуі керектігін ескеріп, нақты тапсырмалар берген жөн. Сондай-ақ, күнделікті сабақта оқушылардың білімін бағалауға да тигізер көмегі көп.

Күнделікті тарих сабағында, сабақ барысында диалогтық әдісті қолдану оқушылардың жоғары деңгейдегі ойлау қабілеттерінің өрістеуіне және зияткерлік қырларының дамуына ықпалын тигізері байқалады. Жеңілден ауырға қарай бағытталған сұрақтарды қоя отырып, олардың ойлау дағдыларын, тіл байлығын дамытуға, өткен сабақты байланыстырып түсіндіруге мүмкіндік болатынын білдім. Жаңа тақырыпта сұхбаттасу, бір-біріне сұрақ қойып, оған жауап алу өзара ынтымақтастықты қарым-қатынасты көрсетті. Топқа бөліп оқытуда оқушылар бір-біріне сұрақтар қояды, пікірлерін тыңдайды, талқылайды, тақырып бойынша пікір-талас болады, зерттеу жұмыстарын жүргізеді. Оқушылар бір-бірін оқытты, топта талқылады, сұрақтар қойып, жауап берді. Өзара оқыту арқылы дарынды балалар өз сыныптастарына көмектесті. Оқушылар ақпараттар ағынынан тапсырмаға орай қажетін тандап, оқып танысып, оны сараптамада өңдеп, көрнекі түрде ұсына білді. Топ мүшелерінің барлығы сабаққа белсенді қатысып, өзінің қабілеттерін дамыта білді. Барлық сабақтарымда оқушылардың үлкен қызығушылығын тудыратын ақпараттық-коммуникациялық технологияларды сабақта тиімді қолдану білімді меңгерудің сапасын арттыратындығын түсіндім. Бір сабағымнан мысал келтірсем, «Кіші жүздің Ресей империясына қосылуы» тақырыбындағы сабағым. Оқушылардың суреттерді таңдауы бойынша топқа бөлінді. Бұл сабақта пікір-талас әдісін қолдандым. Ең бірінші сабақ Әбілқайыр хан туралы болғаннан кейін Әбілқайыр хан туралы сұрақтар қойдым. «Әбілқайыр ханды кім деп білесіңдер?», «Оның тарихтағы орны қандай» деген сұрақтар болды. Оқушылар жеке жауап берді. Топтық тапсырма пікірталас ретінде өтті. Бір топ Әбілқайырдың Ресейге қосылуын қолдаса, екінші

топ бұл пікірге қарсы шықты. Үшінші топ екі жақтың пікірін тыңдап, қорытындылады. Топтық тапсырма болғаннан кейін оқушылар бірігіп, ойланып өз ойларын дәлелдерін айтты. Менің байқағаным: осы сабақта оқушылар өз ойларын еркін жеткізді. Тағы бір оқыту-рөлге бөліп оқыту болды. Әр топтың оқушысы бір-бір рөлді бөліп алып, өздеріне берілген тапсырма бойынша рөлдік оқытуды ойдағыдай орындады. Тапсырманы орындаған сайын формативті бағалап отырдым. «1867-1868 жылдардағы реформалар» тақырыбындағы сабақта «Кең ауқымды лекция» стратегиясы арқылы реформаның мәнін, мазмұнын, сипатын әңгімеледі. Оқушылар бір топ реформаның мәнін талқылап, тиімді, тиімсіз жақтарын саралап айтса, екінші топ мазмұнын, реформаны қабылдаудағы негізгі мақсатын айтып, бірін-бірі толықтырып отырды. Үшінші топ реформаның сипаты туралы әңгімеледі. Түрткі сұрақтар ретінде 1 топқа «Қазақ жерін неге 3 генерал-губернаторлыққа бөлді?», 2 топқа «Денсаулық саласындағы өзгерістер халыққа пайдасын тигіздіме?», 3 топқа «Қазақстанда жерді пайдалану саласына неліктен өзгеріс енгізді?» деген сұрақтар қойылды. Осы сұрақтарға жауап беруде, топ болып таныстылым жұмыс қорғады. Сабақты қорытындылау мақсатында «Соңғы сөзді маған қалдыр» стратегиясы арқылы әр топтан бір оқушыдан сабақты қорытындылады.

Оқушыларды сыни ойлауға үйрету мұғалімді шығармашылық ізденістерге ұмтылдыратыны анық. Тарих сабағы сұрақ-жауапсыз өтпейді, алайда сұрақ қойғанда: оқулықтағы теорияға сәйкес әр сабақты баланың өзіндік жеке сыни ойлауы, сыни тұрғыдан ойландыратын сұрақтар қойып үйренуге және оқулықтағы тақырыпты сөзбе-сөз жаттап айтып беру емес, терең ойлау арқылы өзіндік көзқарас қалыптастырып, жаңа идеялар ойлап табуға үйретуді мақсат етіп, проблемалық ғылыми тұрғыда, жаңа тақырыпты қазіргі кездегі қоғамдағы өзгерістермен байланыстыратын сұрақтар беріп отырған тиімді. Және ең маңыздысы сабақ барысында орта мерзімдік жоспардағы әр бағанды толтыру кезінде, күнтізбелік жоспардағы әр тақырыпты оқушыларға жан-жақты жеткізу мақсатында сабақ барысында берілетін әр тапсырманы, әдіс-тәсілдерді таңдауда оқушылардың жас ерекшеліктеріне үлкен мән берілуі керек. Өз сабақтарымызда жаңаша әдіс-тәсілдерін қолдану барысында түсінгенім оқушылардың бірін - бірі тыңдап, құрметтеуіне үйретуі, бұрын үндемей отыратын балалардың сабақ барысында қызу араласуы сабақтың ерекше, олардың еркін сөйлеп, ойларын ашық жеткізуге мүмкіншілік туғызады.

Қорыта айтқанда, оқушыларды шығармашылыққа, өз бетімен іс-әрекет етуге бағытталған тапсырмалар ұтымды болғанда ғана, өз пікірін айта алатын, оны дәлелдей білетін, өмірге деген өзіндік көзқарасы қалыптасқан, үнемі ізденіс үстінде болатын, қоғам дамуына үлес қоса алатын, жан-жақты жетілген жас ұрпақ өкілдерін дайындай аламыз. Демек, жаңа технологиялық әдіс – тәсілдерді пайдалану білім сапасын арттырудың бірден – бір жолы.

Әдебиеттер тізімі

1. История-Тарих. –республиканский научно-методический журнал. № 5(11) 2011 ж. 23-6.
2. Педагогикалық шеберлік орталығы біліктілік арттыру курстарының бағдарламасы. Оқу-әдістемелік журнал. Глоссарий. 2012 ж. 37-45 б.
3. <https://daryn.online/article/342>

ЗЕРТТЕУ САБАҚТАРЫНАН KEЙІНГІ РЕФЛЕКСИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Турганова Р.С.

бастауыш сынып мұғалімі, педагог-шебер

Альдешова Э.Б.

бастауыш сынып мұғалімі, педагог-зерттеуші

Жалпы білім беретін № 43 орта мектебі

Андатпа. Сындарлы оқыту теориясы – оқыту теорияларының ішінде өмірлік маңызы бар, алған білімді өмірде қолдануға тәрбиелейтін теория. Мектептің, оқушының және мұғалімнің мүмкіндіктерін ескере отырып, нәтижеге қол жеткізу үшін қолжетімді, тиімді қадамдар жасауға болатынына көз жеткіздік.

Тірек сөздер: зерттеу сабағы, білім беру, оқыту, рефлексиялық талдау.

Аннотация. Теория критического обучения-это теория, имеющая жизненно важное значение среди теорий обучения, которая поощряет применение полученных знаний в жизни. Учитывая возможности школы, ученика и учителя, мы убедились, что можно предпринять доступные и эффективные шаги для достижения результатов.

Ключевые слова: урок исследования, образование, обучение, рефлексивный анализ.

Annotation. Critical learning theory is a theory of vital importance among learning theories that encourages the application of acquired knowledge in life. Given the capabilities of the school, the student and the teacher, we have made sure that affordable and effective steps can be taken to achieve results.

Keywords: research lesson, education, training, reflexive analysis.

Еліміздің болашағы – бүгінгі жас ұрпақтың қолында, ал жас ұрпақтың болашағы – ұстаздардың қолында. Олай болса, еліміз дамыған 30 елдің қатарына ену үшін шығыспен шынайы, батыспен байыпты, түстікпен түсінікті тіл табыса алатын, өзіндік пікірі қалыптасқан, жан-жақты жетілген тұлға қалыптастыру ұстаздар қауымының еншісінде екені айтпаса да түсінікті.

Ел мен елді, халықпен халықты теңестіретін нәрсе, ол – білім» -деп ұлы тұлға М. Әуезов айтып кеткендей, білім – бұл қоғамның ең жауапты, ең қастерлі саласы.

Сындарлы оқыту теориясы – оқыту теорияларының ішінде өмірлік маңызы бар, алған білімді өмірде қолдануға тәрбиелейтін теория.

Бұл бағдарламаның бір ыңғайлы және тиімді жері – жасалынған іс-әрекеттің қатып қалған қағидасы жоқ. Бағдарламаның негізгі идеясын түсініп, мектептің, оқушының және мұғалімнің мүмкіндіктерін ескере отырып, нәтижеге қол жеткізу үшін қолжетімді, тиімді қадамдар жасауға болатынына көз жеткіздік.

Теория бойынша, Лессон Стади зерттеу сабағы оқушының оқуына, мұғалімнің кәсіби тәжірибесінің артуына ықпал ететін педагогикалық тәсіл, яғни оқушылардың сабаққа қызығушылығын оятып, білім сапасын арттыруда тиімді тәсіл екенімен танысқаннан кейін, рефлексивтік-практик ретінде осы зерттеу сабағын тәжірибеге енгізсек, өзіміздегі өзекті проблеманың шешуін табады екенбіз деген ойға келдік.

«Ойлау оңай, әрекет қиын, ал ойды әрекетке айналдырған қиынның қиыны» – деп, неміс халқының ақын-жазушысы Иоганн Гете айтқандай, зерттеу сабағын тәжірибеге енгізу барысында, біраз қиындықтар болды. Бірақ «қиын болды» деп ісімізді аяқсыз қалдырмадық. Қиындық туғызған проблеманы бірлесе, ақылдаса отырып шешуге тырыстық. Соның нәтижесінде өткізген зерттеу сабақтарымыз біршама нәтиже берді.

Lesson Study – дың басты мақсаты: Оқушыларға білім алуға көмектесу;

топ мүшелерінің кәсіби дамуына ықпал ету. Осы мақсатпен 2 «Ә» сыныбына зерттеу сабағын жүргіздік. Зерттеу сабағымыздың тақырыбы: 2 сынып оқушыларының қазақ тілі сабағында айтылым дағдыларын қалай арттырамыз? болды.

Зерттеу сабағын жүргізу үшін:

– LS зерттеу тобын құрдық. Зерттеу тобында модератор мен бірге алғанда жеті адам болды.

– Зерттейтін сыныпты таңдауда, 2 «Ә» сыныбының пәндер бойынша сапасының көтерілуіне мұрындық болу еді және соның ішінде қазақ тілі пәнінде оқушылардың айтылым дағдыларын арттыру болды.

– Келесі қадам – осы сыныптағы проблеманы анықтау болды. Осы мақсатта осы сыныптың лас сабақғына қатыса отырып, сабақтағы проблемаларын анықтадық. Одан кейін зерттеуші топтың отырысы болды. Бұл отырыста осы бірнеше проблемадан ортақ проблема шығарылды. Сол арқылы алғашқы циклдің жұмыс жоспарын құрдық.

– Зерттелетін пәннің сынып жетекшісімен бірігіп, бақыланатын оқушыларды анықтадық. Мұнда А оқушысы – сабақты жақсы оқиды, бірақ өзіндегі ақпаратпен бөліспейді. В оқушысы – сабақта үлгерімі ортадан жоғары, мінезі тұйық, бірақ ұқыпты, белсенділік танытпайды, тек сұрағанда ғана жауап беретін оқушы. Ал С оқушысы – сабаққа қызығушылығы жоқ, өзімен өзі болады.

– Сынып жетекшінің көмегімен 2 «Ә» сынып оқушыларының айтылым дағдыларының деңгейін анықтайтын сауалнама құрастырылып, алынды.

Сауалнама қорытындысында:

Ережені түгел жаттайсың ба? деген сұраққа 20 оқушының 5-ы ешқашан деп, жаттығудағы мәтінді ережемен байланыстыра айта аласың ба? дегенде 10 оқушы, үй тапсырмасын орындауда 5 оқушы үлкендердің көмегіне сүйенетінін байқадық. Демек, оқушылардың мәтінді айтылым дағдысының қалыптасуына ықпал ету керек екенін түсіндік.

– Оқушы үнін ескеру мақсатында олардан сұхбат алынды.

– Проблеманы шешу үшін «Оқушылардың айтылым дағдысын қалай қалыптастыруға болады?», «Ол үшін қалай жұмыс жасаймыз?», «Қандай әдіс-тәсілді қолданамыз?» – деген сұрақтар айналасында талқылау жасалынды. Осы талқылаудағы ұсыныстарды және оқушы үнін ескере отырып, қазақ тілі пәнінің мұғалімі Қуанова Г. №1 зерттеу сабағының жоспарын жасап келді.

– Қазақ тілі пәнінің мұғалімі Г.Қуанованың №1 зерттеу сабағының жоспарын талқыладық та, талқылау барысында тағы да ұсыныстар айтылды. Осы ұсыныстарды ескеріп, қайта жоспарладық. Біз бұнда айтылым дағдысын қалыптастыруды басты назарда ұстадық.

– Осы соңғы жоспар бойынша сабақ өтілді, оқушыларға бақылау жүргізілді.

– Зерттеу сабағының оқушыларға әсерін білу үшін, бақылаудағы оқушылардан сұхбат алынды.

– №1 зерттеу сабағыны талдау жүргізілді, бақылаудағы оқушылардың іс-әрекеті талданып, сабақтың сәтті, сәтсіз тұстарын анықтадық та, сәтсіз тұстары бойынша қайта жоспарлап, зерттелетін 2-ші пән бойынша №2 зерттеу сабағының жоспарын бірлесе құрдық. Әрине, мұнда «оқушы үні» ескеріп отырдық. Ал оқушыларды бақылауда мұғалімдердің бақылауында үш деңгейлі оқушылар жіті қадағаланып, бақылау картасы мен уақыт белдеуі бойынша айтылым дағдысының қаншалықты жүзеге асатындығы қадағаланды.

– Осы қадамдар бойынша №3 зерттеу сабағын да бірлесе жоспарлап, №2 зерттеу сабағының сәтсіз тұстарын ескеріп, қайта жоспарлап өткіздік.

№1 зерттеу сабағы қазақ тілі сабағында: Сабақтың тақырыбы: «Өзіңді тексер» болды. Оқушыларға семантикалық карта таратылды, тапсырмада сөйлемнің түрлерін ажыратып, «Дауыстап оқу» әдісі арқылы сөйлемнің айтылу ырғағын салыстыру болды. Нәтижеде, А оқушысы – өз деңгейінде жауап берді, ал В оқушысы – ережені айтқанымен, сөйлемдерді салыстыра алмады. С оқушысы – өз ойын, түсінігін жаза алмады. Сабақтан кейін, бақылаудағы оқушыларлардың сұхбаттарының «Дауыстап оқу» әдісінде қобалжып, өз ойларын білдіре алмағанын байқадық, келесі сабақта оқушыларды орнында отырып жауап беретіндей әдіс таңдау қажеттігін білдік. Сөйтіп, «Микрофон» әдісін қолдануды жоспарладық.

№2 зерттеу сабағына тоқталсақ, сабақтың тақырыбы: «Лепті сөйлем» болды. Жоспарды зерттеу тобында тағы да талқылап, сабақты өткізілді. Оқушылар бақыланды. Жоспарлағанымыздай оқушылар орнында отырып жауап бергендіктен, оқушыларды қобалжу болмады. Бұл сабақта жаңа тақырып аз бөліктерден жұптарға бөлініп берілді. Жұптағы 1-ші оқушы сурет бойынша жазып келген әңгімесін оқып, жұбына: «Сен қалай ойлайсың, әңгімем

не туралы айтып тұр?» сұрақтар қой, ал 2-ші оқушы түсінгенін өз сөзімен айтты, ал 1-ші оқушы 2-шіге «Өте жақсы түсініпсің, жарайсың!», «Жақсы, бірақ, түсінгенінді өз сөзіңмен айтып үйрен!» деген сияқты кері байланыстар берді. Сабақта оқушылар бірін-бірі тыңдап, қызығушылықпен жұмыс жасады. Бұл сабақта оқушыларда ой еркіндігі пайда болып, ойларын дұрыс тұжырымдар айтуға тырысты. Мәтінмен жұмыс жасағанда «Микрофон» әдісінің тиімділігін байқадық. А оқушысы – жұбымен ынтымақтаса жұмыс жасаса, В оқушысында белсенділік пайда болып, қолын көтеріп сабаққа қызыға қатыса бастағанын байқадық. Сол сияқты С оқушысының да сабаққа қызығушылығы оянып, сабаққа қатыса бастағаны сабағымыздың сәтті жағы болса, сәтсіз тұстарына кей жұптардың (деңгейлері әртүрлі) деңгейі жоғары оқушы көшбасшылықты өз қолына алып кеткені, С оқушысы ойын жеткізе алмағанын айтуға болады. Осы сәтсіз жақтарын келесі сабақта қарастыру қажеттігін білдік.

№3 зерттеу сабағындағы сабақтың тақырыбы: «Өзіңді тексер». Бұл сабақта «Қарлы кесек», «Жағдаяттан шығып көр», «Байланысқан оқу», «Иә, жоқ» әдістерін қолдандық. Оқушылар тапсырмаларды орындау барысында алдыңғы сабақтарға қарағанда белсенділіктің көп артқанын байқадық. Себебі, әр тапсырманы орындау кезінде жаттығулардағы негізгі тұстарын ережемен байланыстыра, айтылым дағдылары арқылы өздері тұжырымдады. Сабақты бекіткенде, «иә, жоқ» әдісі оқушылардың қызығушылығын арттырдық. А оқушысы – жұпта жұмыс жасап, өзіндегі ақпаратпен бөлісуді үйренді. В оқушысында белсенділік пайда болып, ойын қысылмай еркін айтуға үйренді. Ал С оқушысының сабаққа қызығушылығы оянып, жалпы, осы үш сабақты қорытындыласақ, сабақтардан байқағанымыз оқушыға жай ғана мәтінді оқу тапсырмасын беріп қана қоймай, айтылым дағдысын қалыптастыратын әдістерді таңдай білу қажеттігін түсіндік. «Әр бала – жұлдыз» – демекші әр оқушыға өз деңгейінде білім қалыптастыру үшін бір циклмен шектелмей, келесі циклдарды ұйымдастыру қажеттігін түсіндік.

Сонымен, LS зерттеу сабағының тиімділігі:

- Мұғалімдер арасында кәсіби диалогты қалыптастырып, дамытады.
- Ұжымдық мәдениетті қалыптастырады.
- Мұғалімдердің назарын оқушылардың білім қажеттіліктеріне аударады.
- Бағдарламаны, ғылыми тұжырымдамаларды терең түсінуге көмектеседі.
- Мұғалімдер кәсіби педагогикалық білімін дамытады.
- Мұғалімдер сабақты бақылау және кері байланыс беру дағдыларын қалыптастырады.

Мұғалімдер білімнің ғылыми мағынасына түсінеді және зерттеушілерге айналады.

- Оқушының оқуы жақсарады.
- Функционалдық сауаттылығы дамиды.
- Қоғамға қажетті тұлға болып қалыптасады.

Біздің бұрынғы тәжірибемізде сабақ жоспарын бірігіп құру, сабақты бірігіп зерттеу, проблемаларды бірігіп шешу деген болмаған еді. Лессон Стади мұғалімдердің кәсіби біліктілігін көтерудің, білімін жетілдірудің, тәжірибе алмасудың оңтайлы әдісі екеніне көз жеткіздік. Оқушы сабақты жақсы меңгеруі үшін бірнеше сабақ бойы түрлі әдістерді қолданып, бақылап, зерттеп, соңында тиімді әдісті анықтау арқылы жетістікке жетуге болатынын түсіндік.

Лессон Стади оқушыға саналы білім беруді көздеген, бір мақсатқа жұмылған ұстаздар шеберханасы деп айтсақ, артық айтпаған болар едік. Бұл жерде оқушымен бірге мұғалім өзгерісін де байқадық.

К. Ушинский: «Мұғалім – өзінің білімін үздіксіз жетілдіріп отырғанда ғана мұғалім, ал оқуды, ізденуді тоқтатқанда, оның мұғалімдігі де жойылады» дегендей ізденісімізді тоқтатпайық.

Әдебиеттер тізімі

1. Мұғалімге арналған нұсқаулық, 2019 жыл
2. Бастауыш сынып журналы, №10, 11, 12, 2023 жыл

3. Педагогикалық шеберлік орталығының кітапханасы, LESSON STUDY: теориясы мен қолдану тәсілдері, Астана, 2013 жыл

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ НЕГІЗІНДЕ БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚҚА ДАЙЫНДАУ ЖОЛДАРЫ

Тулеуов Д.А.

Бейнелеу өнері және дизайн кафедрасының аға оқытушысы,
техника ғылымдарының магистрі.

Х.Досмұхамедов атыдағы Атырау университеті

Аннотация: Еліміздегі зияткерлік және шығармашылық тұлғаны жасау мәселесі, ұлттың бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату заманауи қазақ қоғамының өзекті міндеттерінің бірі. Қазіргі уақытта «педагогикалық технология» ұғымы әр түрлі түсіндіріледі. Педагогикалық білім берудің заманауи тенденциясы болашақ мұғалімдердің іс-әрекеттерін қалыптастыруға үлкен талаптар қояды. Мұғалімдердің инновациялық іс-әрекетінің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі -маңызды мәселелердің бірі деп қарастырылады.

Кілт сөздер: Кәсіби біліктілік, педагогикалық іс-әрекет, жаңашылдық, жаңа технологиялар, нарық.

Аннотация: Проблема формирования в нашей стране интеллектуальной и творческой личности, повышения конкурентоспособности нации является одной из актуальных задач современного казахстанского общества. В настоящее время понятие «педагогическая технология» трактуется по-разному. Современное направление педагогического образования предъявляет большие требования к формированию деятельности будущих учителей. Овладение научно- педагогическими основами инновационной деятельности педагогов считается одним из важных вопросов. инновационной деятельности педагогов считается одним из важных вопросов.

Ключевые слова: профессиональные навыки, педагогическая деятельность, инновации, новые технологии, рынок.

Бүгінгі күні еліміздің әлемдік біртұтас білім кеңістігіне ену жағдайында мамандар дайындау сапасын арттыру білім беру жүйесінің ең маңызды міндеттерінің бірі болып табылуда. Қоғамдағы үдемелі өзгерістер педагогикалық білім беру жүйесінде болашақ мұғалімдерге жаңа кәсіби ойлауды қалыптастыруды көздейді [1]. Заманауи қоғам бәсекеге қабілетті, шығармашыл, жаңа өзгермелі жағдайларға тез бейімделуге дайын, өзін-өзі дамытатын, өз бетінше шешім қабылдай білетін азаматтарды тәрбиелеуге қабілетті, кәсібилігі жоғары мұғалімдерді қажет етеді. Осы қоғамдық сұранысқа сәйкес лайықты маман дайындауда ең бастысы олардың кәсіби шыңдалуына басымдық берілуде. Жоғары педагогикалық білім берудің маңызды құрамдас бөлігі - болашақ мұғалімдердің инновациялық технологиялар негізінде кәсіби білігін арттыру болып табылады. Қоғамның саяси, әлеуметтік-экономикалық, техникалық және мәдени дамуында білім беру жүйесінің рөлі өте жоғары екені белгілі. Тек осы білімділік қуаты ғана мемлекетіміздің лайықты бейнесін және әлемдік қауымдастықтағы орнын қамтамасыз етеді, қоғамдағы әрбір адамның және халықтың әлемдегі статусын анықтайды. Ал, жоғары мектеп интеллекттік, ғылыми және мамандық қуаттың басты қозғаушы күші болып табылады. Еліміздегі зияткерлік және шығармашылық тұлғаны жасау мәселесі, ұлттың бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату заманауи қазақ қоғамының өзекті міндеттерінің бірі болып отыр. Осы тұрғыдан келгенде болашақ мұғалімдердің іс-әрекетін қалыптастыру мазмұны ең алдымен іс-әрекет негізінде толықтырылумен байланысты деуімізге болады[2]. Бұл әсіресе бүгінгі күнгі нарық заманындағы өте өзекті мәселеге айналып отыр. Педагогикалық іс-әрекет - мақсатты бағытталған адам іс-әрекетінің ерекше түрі, себебі мұғалім өзінің алдына белгілі бір мақсат қоймауы мүмкін емес. Кең мағынада педагогикалық іс-әрекет жинақталған адамзат тәжірибесін болашақ ересектерге беру мәңгі әлеуметтік функциясын орындауға бағытталған. Осыдан шығатыны педагогикалық іс-әрекет адам баласын қоғамдық өмірге кірістіру бойынша ерекше, әлеуметтік және тұлғалық детерминацияланған іс- әрекет. Бүгінгі білімгер - ертең білімді ұстаз, тағылымды тәрбиеші, басқадан ойы озық тәлімгер болуы маман болып

калыптасудың баспалдақтарында басталады.Еліміздің тәуелсіздік алғаннан кейінгі білім саласындағы туындаған қиындықтар ұстаздар қауымын тығырыққа тіреп, дағдарысқа әкелді.

Бұл дағдарыстан шығу үшін педагогтар бас қосып, қиыншылықтан шығу мәселелерін біріге қарастырды. Республикамыздағы белсенді, ізденіс үстіндегі оқытушылар өз қолдаушыларымен бір ұжым болып, ынтымақтастық педагогикасының аясында біріге қызмет етуге ынта білдірді. Олардың ерекшеліктері: біріншіден, жаңашылдық жолындағы авторлық курстар мен ғылыми- әдістемелік семинарлар, конференциялар ұымдастыру арқылы білім беру мазмұнын тереңдетумен айналысатын даму деңгейі жоғары дәрежедегі топ. Екіншіден, өзін-өзі жетілдіруші, қалыптастырушы, басқарушы жаңашыл жүйе. Үшіншіден, әр аймақтан ерікті түрде жаңашылдық ілімін қолдаушы, сыннан өткізуші, таратушы креативті оқытушылар тобы - жаңа үдерісті толық іске асырушы жаңашыл топ. Педагогикалық білім берудің заманауи тенденциясы болашақ мұғалімдердің іс- әрекеттерін қалыптастыруға үлкен талаптар қояды[3].Алайда болашақ мұғалімдерді қалыптастыру процесінің өзгермейтінділігі - жоғарғы мектепке қойылатын басты міндеттердің бірі, өйткені, бүгінгі күнгі педагог жан-жақты, инновациялық білімдермен қаруланған болуы тиіс. Мұндай сипаттағы білім тұлғаның бүкіл өміріндегі қоршаған ортамен ақпарат алмасуымен жүретін тұлға қалыптастырудың үнемі жалғасын тауып отыратын процесі болып табылады. Бүгінгі күнгі іс-әрекеті қалыптасқан мұғалім дегеніміз мұғалімдердің өздерінің шығармашылық ғұмырында жасайтын әрбір іс-әрекетінің «акме» деңгейінде болуын айта аламыз.Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіз мемлекет екендігін бүкіл әлемге дәлелдеді. Ендігі басты мақсат - осы мемлекеттің өркендеп өсуі, халықтық әлеуметтік, экономикалық жағынан кемелденуі болып табылады.

Мемлекеттің әлеуметтік, экономикалық өсіп-өркендеуінің түпқазығы - білім мен ғылым екендігі даусыз. Бүгінгі заманда жаңа компьютерлік технологияларды енгізумен бірге «технология» деген ұғым жиі кездеседі. XX ғасырдың 90-шы жылдарындағы АҚШ пен Англияда пайда болып, содан бұл термин өмір қажеттілігіне байланысты дүниежүзіне таралып кетті. Педагогикада бұл ұғым оқушылардың аз ғана күш жұмсап, ең жақсы жоғарғы нәтижеге жетудің тиімді принциптері мен әдістерін анықтауға бағытталған. Егер материалдық өндіріс саласында еңбек затын бірте-бірте терең меңгеру негізінде еңбек өнімінің өсуіне әкелетін жаңа технологиялар жасалса, ол білім беру саласында басқаша, технологиялар ұстаз іс-әрекетінің жеке жақтарына сай жасанды, қолдан істелген конструкциялар ретінде жасалынады.«Технология»деген термин гректің түп тамыры «Тесне» - өнер, шеберлік, кәсіп және «Иодоз» - ғылым, білім деген сөздерінен шыққан. Екі түп тамырының бірлігін шеберлік туралы ғылым немесе білімді беретін деген сөзді құрайды. Ол өндірістік үдерістерді жүргізудің тәсілдері мен құралдары туралы білімдер жиынтығы.Қазіргі уақытта «педагогикалық технология» ұғымы әр түрлі түсіндіріледі. Жаңа педагогикалық технология деген не? Ол үшін алдымен «техника», «технология» терминдерінің мағынасын түсініп, тереңінде не жатыр, соны ақылмен аңғаруымыз қажет. Ол үшін әлемдік педагогикалық тәжірибеде «технология» ұғымының тарихына көз жүгірткеніміз жөн.

«Техника» терминінің екі мағынасы бар екені айқын:

- біріншісі - өндіріс құралдарының жиынтығы;

- екіншісі - бір істі орындағанда қолданылатын тәсілдер жинағы. «Технология» термині сол тәсілдер жүйесі (ілім) деген мағынаны білдіреді .

Бүкіл дүниежүзілік білім беру кеңістігіне кіру мақсатында қазіргі кезде Қазақстанда білімнің жаңа жүйесі құрылуда. Бұл үрдіс педагогика теориясы мен оқу- тәрбие үрдісіне нақты өзгерістер енгізумен қатар елімізде болып жатқан түрлі бағыттағы білім беру қызметіне жаңаша қарауды, қол жеткен табыстарды сын көзбен бағалай отырып, саралауды, жастардың шығармашылық әулетін дамытуды, мұғалім іс-әрекетін жаңаша тұрғыда ұйымдастыруды талап етеді.Келер ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруде мұғалімдердің инновациялық іс- әрекетінің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі -маңызды мәселелердің бірі.Қазіргі кезде егемен елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Бұл педагогика теориясы мен оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр: білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің

жаңа мазмұны пайда болды[4,144-б].Қазіргі қазақстандық білім беру кеңістігіндегі түбегейлі өзгерістер - тарихи объективті процес. Білім беру саласын реформалаудағы мақсат - білім беру жүйесін қайта қарап, оқушылардың шығармашылық бейімделуіне қарай бағдарлы, сатылы білім алуларына жағдай жасау болып табылады.

Бүгінгі таңда оқушының білім сапасын бұрынғыдай білім, білігі және дағдысымен өлшеу жеткіліксіз. Қазіргі талап - білім сапасы оқушының алған білімін жеке басын әрі қарай дамытуына, тұлға ретінде қоғамның өркендеуіне пайдалана білуімен өлшенеді деп тұжырымдалады. Инновация дегеніміз (латын сөзі *іп - в, поиз - жаңа*) - жаңа мазмұнды ұйымдастыру, ал жаңалық енгізу дегеніміз - тек қана жаңалық енгізу, ұйымдастыру, яғни, инновациялық процесті мазмұнды дамыту, жаңаны ұйымдастыру, қалыптастыруды анықтайды, ал «жаңаша» деп жаңаның мазмұны, оны енгізудің әдіс-тәсілі мен технологиясын қамтитын құбылысты түсінеміз. Инновациялық технологияларды тиімді қолдану - болашақ мұғалімдердің шығармашылық іс-әрекетін қалыптастыруға негіз болады. Бүгінде болашақ мұғалімдердің шығармашылық іс-әрекетін қалыптастыруда көптеген инновациялық технологиялар бар, оларға: миға шабуыл, ТРИЗ, жобалау технологиясы, ойын технологиясы, кейс-стади және т.б. технологиялар жатады [5,208-б]. Болашақ мұғалімдердің шығармашылық іс-әрекетін қалыптастырудың бір көрінісі - сабақтарда оқытудың технологияларын тиімді қолдана білуі.

Осылайша, жоғарыда аталған технологияларды пайдалану арқылы болашақ мұғалімдердің шығармашылық іс-әрекетін қалыптастыруға мүмкіндік аламыз. Болашақ мұғалімдердің іс-әрекетін қалыптастыру мәселелерін шешу, психологиялық-педагогикалық ғылымдардың озық жетістіктерін қолдану, оның ішінде инновациялық технологияларды қолдану, болашақ мұғалімдердің білім беру тәжірибесіне инновациялық оқыту технологиясын ендірудің тиімділігін жоғарылатуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

- 1.Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы Астана, Ақорда, 2007 жылғы шілденің 27-сі. № 319-ІІІ ҚРЗ
- 2.Таубаева Ш. Введение в методологию и методику педагогического исследования: учебное пособие. - Түркістан: «Тұран» баспасы, 2017. - 190 с.
- 3.Тұрғынбаева Б.А. Ұстаздық шығармашылық. - Алматы, 2020. - 236 .
- 4.Өстеміров К. Қазіргі педагогикалық технологиялар мен оқыту құралдары: Оқу құралы: -Алматы: ЖШС «КАЗПРОФТЕХ», 2017. -144 б.
- 5.Еркибаева Г.Ғ., Оқыту үрдісіндегі жаңа технологиялар: теория мен практика: Оқу әдістемелік құрал. -Алматы: гигатрэйд, 2022. - 208 б.

РАБОТА ПО ФОРМИРОВАНИЮ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Тухтарова А.С.

Учитель русского языка и литературы
Общая средняя школа им.М. Ауэзова
Атырауская область, Курмангазинский район

*«Мои ученики будут узнавать
новое не только от меня; они
будут открывать это новое
сами».*

(И. Г.Песталоцци)

В современном мире, где основным увлечением детей являются игры на компьютере, телефоны, комиксы, совсем не остаётся места для чтения, и школьники не стыдятся признаться, что они не любят читать и им это неинтересно. Во многих семьях уходят в прошлое семейные традиции вечернего чтения, обсуждения прочитанного, и в большинстве семей таких традиций и вовсе не было. Данный факт вызывает печальный осадок. Ведь в результате нежелания читать, у школьников падает грамотность, наблюдается сложность в выражении своих мыслей, снижается общий уровень культурного развития, отсутствует необходимый словарный запас

Глобальные процессы информатизации общества – увеличение с каждым годом в геометрической прогрессии количества текстовой информации, предъявление новых требований к её анализу. Систематизации и скорости её переработки - поставили современное образование перед необходимостью разработки новых подходов к обучению чтению. Работа с информацией является составной частью всех учебных предметов. Именно поэтому формирование читательской компетенции и читательской самостоятельности школьника, осознание себя как грамотного читателя, способного к творческой деятельности, дать учащимся возможность делать выбор, уметь аргументировать свою точку зрения - основная цель современного учителя.[1] Это очень трудоёмкая, но важная и привлекательная, в первую очередь для учащихся, работа.

Одна из важнейших задач школы в данное время – формирование функционально грамотных людей. Что такое «функциональная грамотность»? Функциональная грамотность – способность человека вступать в отношения с внешней средой, быстро адаптироваться и функционировать в ней. Основы функциональной грамотности закладываются и развиваются в школе, где идёт интенсивное обучение различным видам речевой деятельности – письму и чтению, говорению и слушанию.

Преимущества работы в данном направлении для учителя и учащихся: выслушивается мнение каждого учащегося; осуществляется стимулирующее и развивающее обучение с помощью тщательно подобранных заданий и видов деятельности; моделирование стратегий решения проблемы на примерах, понятных учащимся, поощрение исследовательской деятельности и активного обучения, основанных на исследованиях и творчестве.[4]

Предполагаемые результаты:

- у учащихся будут сформированы умения, целиком основанные на тексте, умения извлекать из текста информацию и строить на её основании свои суждения;
- умения, основанные на собственных размышлениях о прочитанном;
- устанавливать связи, которые не высказаны автором напрямую;
- интерпретировать их, соотнеся с общей идеей текста;
- реконструировать авторский замысел, опираясь не только на содержащуюся в тексте информацию, но и на формальные элементы текста (жанр, структуру, язык)

Словосочетание «читательская грамотность» появилось в контексте международного тестирования в 1991 г. В исследовании PISA «читательская грамотность» - это способность человека понимать и использовать письменные тексты, размышлять о них и заниматься чтением для того, чтобы достигать своих целей, расширять свои знания и возможности, участвовать в социальной жизни». Словом, под читательской под читательской компетентностью понимается совокупность знаний, умений и навыков, позволяющих человеку отбирать, понимать, организовывать информацию, представленную в звуко-буквенной форме, и успешно её использовать в личных и общественных целях.[2]

Раскрыв понятие «читательская грамотность», можно сделать вывод, что для того, чтобы опереться на чтение как основной вид учебной деятельности в школе, у выпускников школы должны быть сформированы читательские умения. И цель учителя сформировать у своих учащихся непосредственно следующие умения навыки:

- осмысленно читать и воспринимать на слух, а также продуцировать тексты разных типов (литературные тексты информационного и прикладного характера);
- умения извлекать информацию из разных источников и формулировать простые непосредственные выводы;
- уметь находить и критически оценивать информацию из СМИ и Интернета;
- уметь пользоваться источниками и ссылаться на них;
- уметь читать таблицы, диаграммы, схемы, условные обозначения и уметь применять их при подготовке собственных текстов;
- устанавливать связи, которые не высказаны автором напрямую;
- реконструировать авторский замысел, опираясь не только на содержащуюся в тексте информацию, но и на формальные элементы текста (жанр, структуру, язык)

Педагоги для формирования читательской грамотности и воспитания гармонично - нравственной личности должны использовать самые современные технологии, применяя разнообразные методы и приемы, обеспечивающие успешное решение данной проблемы. Такой подход позволяет учащимся свободно излагать свои мысли, своё мнение, точку зрения, а также проводить связь с жизнью.

Учитель, стремящийся научить детей работе с текстом, должен быть знаком с технологией формирования у детей типа правильной читательской деятельности. Данная технология представляет собой трёхступенчатый процесс целенаправленного осмысления (до чтения, в процессе чтения, после чтения) текста.

1 этап – работа с текстом до чтения (стадия ВЫЗОВА)

Здесь проводится постановка целей урока с учётом общей готовности учащихся к уроку. Работа направлена на развитие антиципации (предвосхищение содержания текста по заглавию, иллюстрации, группе ключевых слов). Приёмы: прогноз по названию, прогноз по ключевым словам, прогноз по прослушанной музыкальной композиции или просмотренному видеоролику, мозговой штурм, батарея вопросов

2 этап - работа с текстом во время чтения (ОСМЫСЛЕНИЕ)

1. В этот период урока проходит первичное чтение текста. После чтения ставятся вопросы на выявление настроения, впечатлений от первого восприятия: Какое настроение возникло после прочтения произведения? Что понравилось? Что не понравилось? О чем подумали?

2. Перечитывание текста или повторное чтение по абзацам, микротемам с комментариями по ходу чтения. Вопросы к тексту (учителя и учеников) – это вопросы к самому автору. Ответы на эти вопросы учащиеся ищут в прочитанной части текста. Попутно они представляют картины, героев, их поступки и внешний вид, дают им характеристику, делятся ощущениями и переживаниями. В этом состоит суть процесса «вчитывания».

3. Анализ текста - звучат уточняющие вопросы на понимание прочитанного эпизода, фрагмента

4. Беседа. Звучат вопросы: Что понравилось? Что не понравилось? О чем подумали?

5. Выразительное чтение Здесь используются приёмы: чтение с пометками (ИНСЕРТ), чтение про себя с вопросами, комментированное чтение, диалог с автором, выделение ключевых слов, двойной дневник)

3 этап Работа с текстом после чтения. (РЕФЛЕКСИЯ). Проникновение в подтекст, уяснение скрытого смысла (чтение между строк), помогает определить ведущую идею произведения. Используются такие виды работ:

1 Концептуальная (смысловая) беседа по тексту. Учитель формулирует основополагающий вопрос к тексту в целом. Далее следуют ответы детей. Свои ответы дети подтверждают словами из текста, обращаются к другим произведениям, аналогичным ситуациям в жизни

2. Знакомство с писателем. Беседа по биографии писателя позволит глубже понять замысел автора, его мировоззрение, жизненные ценности и идеалы.

3 Соотнесение видения художника с читательским представлением (работа с иллюстрациями)

4.Творческие и письменные задания

Используются приёмы: синквейн, фишбоун, проверочный лист, кластер, различные виды таблиц, стратегия «Мой фильм», «Кроссенс»

Очень важно начало урока. От того, как учитель начнёт урок, во многом будет зависеть не только ход урока, но и конечный результат. Поэтому для включения ребят в урок, необходимо создать необычную атмосферу: пробудить любопытство, вызвать удивление (эпиграф, загадка, музыкальная заставка, видеофрагмент, слайд презентации с позитивным рисунком, создающим положительный настрой на работу и др.) Например, на уроке по теме «К Мырзалиев «Красная книга» урок начался с просмотра видеоролика «Вы их жалеете, люди!...», на уроке по трагедии У.Шекспира «Ромео и Джульетта» звучит музыкальная заставка «Спящая красавица» Чайковского.

Приём «Чтение с остановками» Чтение с остановками – методический приём по организации чтения текста с использованием различных типов вопросов работает на стадии осмысления содержания. При применении данного приёма соблюдаются следующие условия: текст не должен быть знаком учащимся, он заранее делится учителем на части: помечается «первая остановка», «вторая остановка» и т.д. Части по объёму могут быть разными, важно смысловое единство внутри каждого отрывка. Остановок не должно быть много, чтобы учащиеся могли увидеть произведение в его целостно Для формирования читательской компетентности школьников необходимо применение современных образовательных технологий, которые могут быть представлены через систему методов, средств и приёмов, способствующих достижению качества образования. Приоритетной целью, по моему мнению, выделяется формирование читательской компетентности школьников, владения различными техниками чтения, приёмами понимания прочитанного и прослушанного произведения, знанием книг и умением их самостоятельно выбирать, сформированностью духовной потребности в книге, как средства познания мира и самопознания.

Читательская компетентность школьников является также способностью к творческому чтению, освоению литературного произведения на личностном уровне; умению вступать в диалог «автор- читатель», погружаться в переживания героев; понимать специфику языка художественного произведения

Среди многообразия путей и средств формирования читательской компетентности наиболее значимыми для школьников являются следующие: увлеченное преподавание, интересное изложение материала учителем, новизна учебного материала, использование инновационных форм и методов обучения, создание ситуации успеха на уроке.

Перечисленные средства находят свою реализацию при внедрении в процесс обучения новых методических приемов работы с текстом.

Думаю, что на уроках литературы для формирования читательской компетенции школьников целесообразно внедрение и дальнейшее использование в практике учителя следующих современных технологий и методов обучения: технология продуктивного чтения,

цель которой – формирование правильной читательской деятельности учащихся, начиная с работы с текстом до чтения (узнавание литературного произведения по названию, автору, либо ключевым словам), дальнейшая работа с текстом непосредственно во время чтения (само чтение литературного произведения, анализ текста, постановка вопросов к тексту, выразительное чтение), работа с текстом после его прочтения (беседа по прочитанному произведению, формулировка основной идеи текста, обсуждение смысла названия литературного произведения, творческие задания к тексту) технология проблемного обучения, при использовании которого учитель и ученик становятся равноправными участниками совместной учебной деятельности. Применение данной технологии позволяет обеспечить более прочное усвоение знаний младшими школьниками. Способствует развитию аналитического, логического мышления, ориентирует на комплексное использование знаний.

Практика показывает, что любовь к книге не даётся с рождения, не бывает таких ситуаций, что, научившись читать и придя в школу, каждый ребенок полюбил книгу настолько, что она бы вошла в его жизнь, а самостоятельное чтение стало бы интересным. Современные дети в гораздо большей степени зрители, чем читатели и слушатели, что подтверждается следующим - чтение книг заменяется многочасовым сидением перед телевизором, компьютером. А ведь формирование читательской компетенции школьников в первую очередь направлено на приобретение детьми определенных знаний. Умений и навыков, позволяющих свободно ориентироваться в разнообразии книг, развивать свою библиографическую грамотность, формировать позитивное отношение к чтению, накапливать словарный запас для выражения своих мыслей.

Результативность опыта. Результатом использования описанных методов и приёмов могут служить достижения учащихся – успеваемость и качественные стабильные знания. Уроки проходят живо. Учащиеся подходят к выполнению заданий по тексту творчески, учатся нестандартно мыслить, применяют гибкое оригинальное мышление.

Главная идея результативности опыта работы заключается в создании на уроках педагогических условий для использования на уроках русского языка и литературы различных методов и приёмов по формированию «читательской грамотности школьников», позволяет научить учащихся искать закономерности. Рассуждать по аналогии, что, несомненно, повышает мотивацию к обучению, учащиеся больше читают, учатся контролировать свои результаты. Учатся сотрудничать, самостоятельно находить ответы на вопросы путём логических рассуждений, чувствовать ответственность за поведение себя и других, аргументировать свою точку зрения. Выслушивать собеседника и вести диалог. Такие приёмы работы позволяют активизировать творческую деятельность учащихся, выработать активную жизненную позицию, сформировать творческую личность.

Применение методов и приёмов по формированию читательской компетенции даёт возможность:

- целенаправленно развивать системное мышление, творческое воображение;
- формировать познавательную активность, открытость мышления;
- развивать личность творческую, креативную;
- обучать способам решения творческих задач;
- подготовить призёров олимпиад и творческих конкурсов.

Эффективность данной работы, прежде всего, зависит от педагога. Задача которого, выступая организатором учебной деятельности, стать заинтересованным и интересным соучастником этого процесса. Тогда он уверенно может сказать: «Мои ученики будут узнавать новое не только от меня; они будут открывать это новое сами»

Список источников

1. Утёмов В В., Зиновкина М М «Структура креативного урока по развитию творческой личности учащихся в педагогической системе НФТМ-ТРИЗ»\Концепт.-2013
2. О В Грезнева «Инновационные технологии на уроках русского языка и литературы» Саратовская область

ПРОЕКТНО-ТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

Уразова М.Б.

д.п.н.

Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами,

С обретением Республикой Узбекистан государственного суверенитета возникла необходимость реорганизации структуры и содержания подготовки кадров, обусловившая утверждение Национальной программы по подготовке кадров, соответствующей положениям Закона Республики Узбекистан «Об образовании», ориентированного на «кардинальное улучшение кадрового потенциала системы образования, повышение престижа профессии воспитателя, учителя, преподавателя и научного работника» [3, с. 45].

Высокий профессионализм педагогических кадров во многом зависит от потенциала, полученного в высших образовательных учреждениях, от степени удовлетворения образовательных потребностей и профессиональной подготовки. В этом контексте четко обусловлена необходимость «коренным образом пересмотреть всю систему нашего образования, расширить возможность для овладения профессиональными знаниями, усилить ориентацию на подготовку специалистов, способных работать в новых условиях, на новых, современных технологиях» [4, с. 329].

Следовательно, с особой остротой встает вопрос технологизации совершенствования системы высшего образования четкими, научно обоснованными образовательными процессами, ориентированными на диагностично-заданные цели, конструируемыми из отдельных технологических операций, алгоритмичными, гарантирующими определенный результат. В этой связи необходима «приоритетная подготовка педагогических кадров высшей квалификации для системы профессионального образования в области передовых педагогических технологий» [4, с. 329].

Потребность в подготовке преподавателя нового типа, владеющего инновационными технологиями, позволяющими педагогически грамотно, технологично строить образовательный процесс, нашла свое подтверждение в Указе Президента РУз «О коренном реформировании системы образования и подготовки кадров, воспитании совершенного поколения» от 10 июня 1997 г., № УП-1869; Постановлении Кабинета Министров РУз «О разработке и внедрении государственных образовательных стандартов для системы непрерывного образования» от 5 января 1998 г., № 5; Постановлении Президента РУз «О государственной Программе «Год гармонично развитого поколения» от 27 января 2010 г. № ПП-1271.

В условиях модернизации образования переход от теории к практике требует от будущих педагогов подготовки к деятельности особого типа. Такой деятельностью является проектирование, и его главная концептуальная составляющая – проект. Приоритетность проектировочной деятельности в сфере образования обусловлена необходимостью развития профессионализма современного педагога, качественным показателем которого выступают такие умения, как: планирование, прогнозирование, моделирование, проектирование не только самого педагогического процесса, но и его результатов, перспектив развития, что обеспечит высокий уровень качества профессионального образования.

В силу этого в процессе современной подготовки педагогических кадров все большее признание в педагогической науке получает разработка и внедрение альтернативных инновационных проектов, которые ориентированы на развитие интересов, потребностей,

возможностей личности, а также на организацию образовательного процесса, создающего условия для достижения высокого уровня профессиональной подготовки.

В последние годы помимо ролевых и организационно-деятельностных игр, педагогических тренингов, различных практикумов появилась новая перспективная форма организации учебного процесса – занятие-концепт, который наряду с другими может составлять основу обучения и активизировать профессионально-творческую подготовку будущего учителя.

Рассматривая подготовку будущего учителя, следует выделить педагогические дисциплины как ведущее звено в становлении будущего педагога, выполняющее управляющие функции не только в организации целостного акта его учебной деятельности в высших образовательных учреждениях, но и в личностно-профессиональном формировании специалиста. Кроме того, педагогические дисциплины нацелены на подготовку творческой личности педагога с новым, более высоким уровнем сознания и мышления.

Существует три обязательных модуля, входящих в этот блок: ориентирующий, теоретико-методологический, деятельностный. Каждый модуль содержит в себе специальные педагогические и психологические дисциплины. Изучение дисциплин каждого модуля является логическим продолжением предыдущего. Однако каждый модуль имеет свои цели, задачи и особенности. Будущие педагоги профессионального образования начинают изучение педагогических дисциплин с ориентирующего модуля. Он представлен дисциплиной «Теория и практика общей педагогики», который изучается на первом уровне бакалавриата. Особенностью его изучения является ориентационная направленность, поэтому данный этап овладения педагогическими знаниями предполагает опору на понятие ориентации как базовое и системообразующее. Образовательно-профессиональная ориентация понимается здесь как «интегративное личностное качество, представляющее взаимосвязь сущности педагогического образования и педагогической профессии с реально мотивированным жизненным выбором, реализуемым в активной образовательной и педагогической деятельности» [2]. На основании этого понятия можно сформулировать основные задачи, решаемые в данном модуле. Во-первых, в ходе изучения курса данного модуля будущим педагогам профессионального образования необходимо составить представление о педагогике как области человеческой культуры и гуманитарной науке, а также как о практической деятельности, требующей определенного искусства и мастерства; понять сущность педагогической деятельности, педагогической профессии и соотнести их особенности с реально-мотивированным жизненным выбором; рассматривая основные идеи курса, будущие педагоги профессионального образования учатся отличать обобщенные суждения и толкования от научно-педагогических; выделять в окружающем мире те или иные проблемы и подвергать их первичному педагогическому анализу. Второй блок задач обращен к включению будущих педагогов профессионального образования в процесс самопознания и формирования групповых и личностных образовательно-профессиональных ориентаций. Рассмотрение такой темы, как «Личностные ориентации и выбор образовательно-профессионального пути», является исходным элементом для решения задач третьей группы – актуализации знаний и умений, необходимых для эффективного обучения в университете, создания залога успеха всего дальнейшего продвижения по университетским образовательным маршрутам. Проанализируем программу дисциплины «Теория и практика общей педагогики» с точки зрения возможностей подготовки будущего педагога профессионального образования к педагогическому проектированию. Задачи курса следует дополнить задачами овладения знаниями и умениями по основам инновационной педагогики, педагогического проектирования, развития мотивации на освоение педагогических новшеств, рефлексивно-творческой направленности учебно-педагогической деятельности будущих педагогов профессионального образования.

Подготовка будущих педагогов продолжается в деятельностном модуле, представленном дисциплинами «Педагогические технологии» и «Профессиональная педагогика», которые дают возможность систематизировать знания проектирования

технологического и педагогического процессов, что способствует развитию проектировочных умений. Задача формирования творческой направленности педагогической деятельности предусматривает создание условий для проявления оценочных суждений, ценностных ориентаций в создании проектов инновационных технологий. По нашему мнению, в содержании курса происходят изменения за счет расширения знаний педагогических технологий, современных, отечественных и зарубежных технологий. Умения педагогические расширяются за счет формирования умений педагогического проектирования технологий, создания «банка» инновационного «инструментария» (форм, методов, проектов и т. п.).

Данные дисциплины включают лекции, семинарско-практические занятия (проблемный семинар, практикум, занятие-консультацию по решению педагогических задач будущими педагогами, семинар-дискуссию, позиционную игру и т. д.), самостоятельную исследовательскую работу над индивидуальной технологией – «проектирование».

С точки зрения В. И. Панова: «Важно не только материал, но и та форма, в которой он дается» [6]. Следуя мысли ученого, мы выбрали нетрадиционную форму – занятие-концепт «педагогическая задача». Название происходит от «conceptus» (суждение, понятие, представление о предмете). М. В. Пименова исследовала разные определения концепта [5]. Это общее представление о предмете (А. Д. Васильев); это «представление о фрагменте мира» (З. Д. Попова); это понятие (Н. Д. Арутюнова, В. И. Даль); концепт – это образ, идея, символ, осложнённый признаками индивидуального представления; это единица мышления (мысленное образование). И ещё определение: концепт – это «весь потенциал значения слова, включающий в себя, помимо основного смысла, комплекс ассоциативных приращений, реализующихся в речи при определенном наборе слов в контексте» [5, с. 25].

Следует отметить, что впервые занятие-концепт было представлено М. Н. Ахметовой [1, с. 170–171]. Работа над технологией составления концепта предполагала освоение содержательного образа посредством личностно-ориентированной деятельности, которая предусматривала приоритет субъективно-смыслового обучения, ситуативное проектирование, знаково-символические решения. Общей идеей, смыслообразующим ядром была идея составителя концепта – студента (в соответствии с темой его исследования). В концепте определялись:

- 1) тема, её значимость, актуальность и философские основы;
- 2) называлась проблема, основные идеи и понятия. Формулировались мысли учёных, «находки» учителей-практиков;
- 3) рисунок, тезисы, символы представляли «образ темы», ставились во-просы изучения проблемы;
- 4) представлялись прогностические положения, а также технологические решения. Намечался результат, к которому надо стремиться [1, с. 171].

Групповые формы обучения мы проводим на занятиях педагогических дисциплин: «Теория и практика общей педагогики», «Педагогические технологии», направленных на решение педагогических задач поиска определения особенностей опытных педагогов; характеристики их действий и поступков; отношения опытного педагога к ситуации и учащимся. Концепт подводит исследователя к поиску смыслов, т. е. ответов на вопросы. Таким образом, проводимое нами занятие-концепт «педагогическая задача» – это проектируемая коллективная деятельность студентов, направленная на их совместную творческую активность и общение, в процессе которых происходит саморазвитие личности и зарождение новой мысли в пространстве образовательной ситуации. Это ситуация насыщения знаковыми и эмоциональными текстами, размышлениями и проблемно-версионными идеями, тяготеющими к метафорическим формам. В нашем понимании занятие-концепт «педагогическая задача» – пространство ас-социативное, представленное в виде схемы-образа в процессе коллективной работы в условиях образовательной ситуации. Таким образом, нами представлен педагогический концепт как самостоятельное творческое решение педагогической задачи – как процесс и как практические действия обучающихся. Содержание концепта варьируется, поскольку его технологическая направленность взаимосвязана с

решаемой проблемой. В этом – особенность педагогического концепта как самостоятельного и творческого решения педагогической задачи.

Особенность групповой формы обучения занятия-концепт «педагогические задачи» состоит в том, что акцент делается на содержательном аспекте коллективной работы. Коллективная работа студентов содержит три фактора по Рут Кон: «Я» (каждая участвующая личность), «Мы» (группа), «Тема» (общий учебный материал).

Эти три точки коллективной работы равноценны, таким образом, создается сопричастность каждого группе и идеям, ориентациям группы к личности каждого [7].

Коллективная группа – это коммуникативная среда, где каждый участник может показать свои способности и узнать то, что до взаимнообмена мнениями он не знал.

Коммуникативная группа – это то место, где участники могут показать свои способности и свои слабости. Чем лучше участники понимают себя и других, тем интенсивнее происходит обмен идеями, точками зрения, сопоставление позиций. Доверительность в отношениях только сплачивает группу. Эффект «узнавания» собственной проблемы и трудностей другими участниками приводит к исчезновению чувства изоляции и становится основой солидарных действий. Поддержка и помощь другим членам группы укрепляет веру в себя.

Рассматривая подготовку будущего педагога профессионального образования, следует выделить педагогические дисциплины как ведущее звено в становлении будущего педагога, выполняющее управляющие функции не только в организации целостного акта его учебной деятельности в высших образовательных учреждениях, но и в личностно-профессиональном формировании специалиста. Кроме того, педагогические дисциплины, проводимые с помощью нетрадиционной формы занятия-концепт, нацелены на подготовку творческой личности педагога с новым, более высоким уровнем сознания и мышления.

Список источников

1. Ахметова М. Н. Педагогическое проектирование в профессиональной подготовке / М. Н. Ахметова. – Новосибирск: Наука, 2020. – 308 с.
2. Зеленко Н. В. Взаимосвязь проектирования и самопроектирования методических компетенций в системе общетехнической и методической подготовки учителя технологии: Автореф. дис. ... докт. пед. наук / Н. В. Зеленко. – Астрахань: АГПУ, 2017. – 48 с.
3. Каримов И. А. Гармонично развитое поколение – основа прогресса Узбекистана. Речь Президента на IX сессии Олий Мажлиса Республики Узбекистан, август 1997 года / И. А. Каримов. – Ташкент: Шарк, 1998.
4. Каримов И. А. Мыслить и работать по-новому – требование времени. В 20-ти т. / И. А. Каримов. – Ташкент: Узбекистан. – 2018 – Т. 5.
5. Концептуальные и семантико-грамматические исследования. – М.: ИЯРАН, 2011. – 828 с.
6. Панов В. И. От развивающего обучения к развивающей образовательной среде / В. И. Панов. – М.: МГУП, 2020. – 80 с.
7. Хоффманн Г. Рут Кон. Интеракция (взаимодействие), сконцентрированное на темах / Г. Хоффманн // Университет. – 2011. – № 11. – С. 1–12.

ОРТА СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫ ҮШІН АҒЫЛШЫН ТІЛІН ҮЙРЕНУДЕ ОНЛАЙН ПЛАТФОРМАЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ БОЙЫНША САНДЫҚ ЗЕРТТЕУДІҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Урахова А.Б.

Тәрбиеші-модератор

3.Серікқалиев атындағы мектеп-интернаты

Түйіндеме: орта сынып оқушылары үшін ағылшын тілін үйренуде онлайн платформаларды пайдалану бойынша сандық зерттеу үшін әртүрлі цифрлық құралдарды пайдалануды талдау және оларды қолдану арқылы ағылшын тілі сабағын ұйымдастырудың ерекшеліктерін сипаттау.

Кілт сөздер: орта сынып оқушылары, сандық зерттеу, онлайн платформа, мектеп, сынып.

Қазақстан Республикасының білім беру заңында: «XXI ғасырда ақпараттық қоғам қажеттілігін қанағаттандыру үшін білім беру саласында келесідей міндеттерді шешу керектігі атап көрсетілген: компьютерлік техниканы, интернет, телекоммуникациялық желі, электрондық құралдар, мультимедиялық оқулықтар мен құралдарды оқу үрдісіне тиімді пайдалану арқылы білім сапасын арттыру. Тәуелсіз еліміздің болашағы - жарқын, білімді, парасатты, өз ана тілімен бірге шетел тілі, яғни қазіргі заман талабы болып отырған - ағылшын тілінде еркін сөйлей алатын, өз ойын анық және ашық жеткізе алатын жастардың қолында екенін есте сақтаған жөн [1].

Ағылшын тілі - бүгінгі таңда даму мен жетілудің көзі, компьютер технологиясының кілті екені белгілі. Оқудың дәстүрлі түрінде инновациялық технологияны енгізу мұғалімдер мен оқушыларға дәстүрлі формаларды және әдістерді жетілдіруге мүмкіндік береді [2]. Қазіргі таңда озық ақпараттық- коммуникациялық технологиялар дамыған кезеңде орта сынып оқушылары үшін ағылшын тілін оқытуда және де дәстүрлі сабақтардан тыс оқу іс-шараларын өткізуге, яғни онлайн-оқыту жүйесі үшін тамаша мүмкіндіктер жасалған. Ағылшын тілін оқытуда ақпараттық технологиялар сыныптарда орта сынып оқушыларының тілдік дағдыларын қалыптастырып, дамыту үшін онлайн-оқытулардан бастап, көптеген блогтар, веб-сайттар және онлайн-платформаларды ұсынады.

Соңғы жылдары ақпараттық технологиялардың даму әсерінен білім беру бағдарламалары көптеген өзгерістерге ұшырауда. Білім беру бағдарламалары дәстүрлі оқыту түрлеріне жаңаша сипат енгізіп, білім беру жүйесінің дамуына септігін тигізуде. Білім беру саласында соңғы кезде ЖАОК (МООС - тазз^е ореп опііпе соигзе) - бұл жаппай ашық онлайн курстары, электронды оқыту технологиялары қолданылатын, жаппай интерактивті қатысу үшін интернет арқылы қолжетімді оқыту курстары пайда болды [3]. Бұл жақында ғана пайда болғанына қарамастан, қазіргі уақытта бүкіл әлемге танымал интернет жүйесінің бөлігі болып отыр. Бұл терминді алғаш рет Д. Кормье және Б.Александр деген ғалымдар енгізген. Алғаш қашықтықтан оқыту жүйесі бойынша қарастырылып, зерттеліп, кейінен 2012 жылы оқу жүйесіне енгізіліп, кеңінен қолданыла бастады.

Орта сынып оқушылары үшін ағылшын тілін үйренуде онлайн платформаларды пайдалану бойынша сандық зерттеудің басты айырмашылығы - қашықтықтан білім алудың мүмкіндігі мен уақыттың тиімділігінде. Орта сынып оқушылары үшін ағылшын тілін үйренуде онлайн платформаларды пайдалану объективті түрде бар шындықты көрсетеді. Кез-келген онлайн платформаларды пайдаланудың әртүрлі жақтарының немесе өзара әрекеттесуі орта сынып оқушылары үшін ағылшын тілін үйренуде сандық зерттеудің әртүрлі сипатын қарастырып, онлайн платформалардың көп түрлілігіне байланысты жүзеге асады. Сәйкесінше олардың өзгеру қарқыны мен заңдылықтары әртүрлі. Онлайн платформаларды пайдалану орта сынып оқушыларының ағылшын тілін үйренуде сандық зерттеудің жасалуына негіз болады. Яғни, орта сынып оқушылары үшін ағылшын тілін үйренуде онлайн платформаларды пайдалану бойынша сандық зерттеудің негізгі, тұрақты, материалдық және құрылымдық негізі болып табылады. Жаңа онлайн платформаларды пайдалану ешқашан тоқтамайды, тіпті

сандық зерттеудің жүйесін қарастырсақ та - «онлайн платформаларды пайдалану үнемі жаңарып отырады. Жаңа мәліметтер қосылады, сандық зерттеудің нәтижесі өзгереді [4].

Орта сынып оқушылары үшін ағылшын тілін үйренудің бірінші кезектегі міндеті - онлайн платформаларды пайдалануды меңгеру, басқаша айтқанда, сандық зерттеудегі құзыреттілікке ие болу. Мектептерде де, қосымша білім беру аясында да оқу үдерісін онлайн платформаға сүйене отырып, көптеген ағылшын тілін үйренушілер уақытының көп бөлігін грамматиканы оқуға арнап, ал сандық зерттеуге оншалық мән бермей кететінін атап өтеміз. Бұл - түбегейлі қате көзқарас. Ағылшын тілін оның грамматикалық ерекшеліктерін зерттемей елестету мүмкін емес. Әрине, грамматика тіл үйренудің маңызды аспектісі болып табылады. Бірақ сандық зерттеуді білмей, кез-келген адам өз пікірін тұжырымдай алмайды. Тілдің грамматикасын білу сияқты сандық зерттеуді білу де сондай қажет.

«Сандық зерттеудегі құзыреттілік» ұғымына не кіреді? Анықтама негізінде А.Н.Шамова, «Сандық зерттеудегі құзыреттілік лексикалық білімге, дағдыға, сондай-ақ жеке тіл мен сөйлеу тәжірибесіне, адамның сөздің контекстік мағынасын анықтауға, оның екі тілдегі мағынасының көлемін салыстыруға, сөздің құрылымын түсінуге негізделген» деп сөздің мағынасын ашып көрсетеді.

Ағылшын тілін үйренуде орта сынып оқушыларының онлайн платформаларды пайдалану процесі ағылшын тілі сөйлеуінің өзара байланысты және өзара тәуелді бірлігін, сандық зерттеу мүмкіншілігін болжайды. Сонымен, онлайн платформаларды пайдалану ағылшын тілінің сөздік құрамын білумен қатар, сандық зерттеу жүргізуді қолдана білуді де білдіреді [4, с.3022;].

ЖАОК (немесе MOOK) - бұл жаппай ашық онлайн курстары, жаһандық білім беру саласындағы білім алудың ең танымал және перспективті үрдістерінің бірі. ЖАОК кез-келген пәнді тегін, өзіңізге ыңғайлы уақытта және сіз үшін қолайлы қарқында зерттеуге мүмкіндік береді. Курстар Стэнфорд, Гарвард, МТИ, Джон Хопкинс университеті және жүздеген басқа әлемдік жетекші жоғары оқу орындарымен ұсынылады. Ең танымал ЖАОК платформалары: Соигзга, Ес!, Шасіу, Еиигеіеагп, Кһап АсаСету, Аіізоп, ЕсСету, Орепіеатіпд, 'МапіогсС опііпе, Сапсач Уаіе, Оепііз Епдіізһ және т.б. ЖАОК онлайн білім беру қолжетімді түрде және әр түрлі бағыттарда ұсынылады: өнер, гуманитарлық ғылымдар, бизнес және менеджмент, компьютерлік технологиялар, биологиялық ғылым, психология, физика, математика және логика, инженерлік ғылымдар, әлеуметтану, демек, әр адам жер шарының кез-келген жерінен әлемнің жетекші университеттерінің оқытушыларының, мұғалімдердің, қосымша білім беру педагогтарының үздік тәжірибелермен және кәсіби қоғамдастық бизнес-жаттықтырушылардың әзірлеген курстары бойынша білім алуға мүмкіндігі бар.

ЖАОК емтихандарға дайындалуға, қайта даярлау курсынан өтуге, біліктілігін арттыруға немесе жай ғана қызығушылықты қанағаттандыруға, жалпы жаңаша білім алуға мүмкіндік береді. Олар оқушыларға, студенттерге, ұстаздарға, мамандарға және барлық, өз бетінше білім алумен шұғылданатын адамдарға бірдей қызықты. Кейбір университеттер қазіргі таңда, курстан өтілгенін растау ретінде сертификаттарды қабылдай бастады. Онлайн-платформалар үйренушілер үшін дәстүрлі емес оқу жүйесінде қарастырылады. Енді кез-келген адам онлайн-платформалардың сайттарына тіркеліп, білім беру саласындағы соңғы жаңалықтармен танысып, өзін қызықтырған салада білімін жетілдіре алады. Жаппай ашық онлайн курстары көптеген адамдар, соның ішінде дамушы елдерде жоғары білімге қол жеткізуге мүмкіндік беріп, соған сәйкес адамдардың өмір сүру сапасын жақсартады. ЖАОК әлемдік білім берудің ең танымал және басым тенденцияларының бірі болып саналады. Бұл білім беру форматы шетелдік жетекші университеттердің оқытушыларымен оқылатын онлайн-режимде бейне дәрістерді тыңдауға мүмкіндік береді. Қолжетімді технологиялардың арқасында әлемге әйгілі оқу орындары мен мұғалімдердің тіл үйрететін онлайн-платформаларға деген сұраныс саны артып келеді. Жаппай ашық онлайн курстары ашық білім беру формасы түрінде онлайн-платформаларды ұсынады. ЖАОК негізгі идеологиясы кең аудиторияға ашық түрде сапалы білім беру болып табылады. Онлайн-платформалар - интернет

технологияларын қолданатын оқыту және үйрену мақсаттарына негізделіп, арнайы жасалған платформа.

Ағылшын тілінде онлайн платформада білім берудің артықшылықтары төмендегідей:

- Өзекті ақпараттар мен мәліметтер;
- Онлайн-курстарындағы ерекше білім мазмұны;
- Қолайлы сабақ кестесі;
- Сертификат алу мүмкіндігі;
- Үй тапсырмалардың аз көлемде берілуі;
- Ағылшын тілін дамыту.

Онлайн платформаларды қолдану барысында оқу бағдарламасының мақсаттарына сәйкес оқушылар үшін кез-келген курсты құру мүмкіндігі пайда болады. Кез-келген оқыту кезеңінде оқушы үлгеріміне сәйкес курстарды өзгертіп немесе толықтырып отырудың мүмкіншілігі зор. Мәселен, мұғалім оқушының белгілі бір тақырыпты жоспарланған мерзімінен бұрын үйренгенін түсінсе, қалған уақытты меңгерілген тақырыпқа жұмсамай жаңаша контент таңдауына арнайды. Сондай-ақ онлайн платформалар бейне сабақтарды сақтауға және көруге мүмкіндіктер береді. Бір жағынан, бұл оқушыға өткізілген тақырыпқа қайта оралуға және берілген білімді қайталауға мүмкіндік туғызады. Ал, екінші жағынан әдіскер мұғалімнің жұмысын көре алады. Оны бағалап, жұмыс бойынша ұсыныстар немесе түзетулер енгізеді. Видеодан басқа, онлайн платформа оқушының жұмысына толық талдау жасайды: оның сабақта сөйлеуі, реакция жылдамдығы, сөйлеу қарқыны, сөйлеу кезіндегі психоэмоциялық жай-күйі, тілдің түрлі аспектілерінде сөйлеу дағдыларының қалыптасуы және тағы басқалар. Онлайн платформаларда тапсырмалардың дұрыс жауаптарын өзі береді. Оқытушыға тек эссе секілді жазба жұмыстарды тексеру ғана қалады. Онлайн платформа жоғарыда аталған барлық пункттерге қарамастан қарапайым және ыңғайлы болуы тиіс. Оқушыларға қосымша ақпараттар берілгенімен, олар оқу бағдарламасынан ауытқымау және басқа заттарға назарларын аудармау керек.

Жалпы айтқанда, ағылшын тілін оқытуда онлайн платформаларды қолдану мынадай ерекшеліктермен сипатталады:

- екі жақты қарым-қатынастың мүмкін болуы (үйренуші мен оқытушы);
- ауқымы кең түрдегі әр түрлі тілдік және тілдік емес ақпарат көздеріне кең түрде қол жеткізу мүмкіншілігі.

Сондай-ақ, онлайн платформалар арқылы ағылшын тілінде сөйлеу дағдыларын кешенді түрде қалыптастыру, яғни:

- сөздерді айту (дыбысталуы),
- жазу,
- интонация,
- лексикалық
- грамматикалық дағдыларды қалыптастыру жүзеге асырылады.

Білім берудің кез-келген саласында онлайн-платформаларды пайдалану орта сынып оқушыларының танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, ойлау жүйесін қалыптастыруға, шығармашылықпен еңбек етулеріне жағдайлар жасайды. Онлайн платформаларды дұрыс қолдану барысында дәстүрлі типтегі сабақтармен салыстырғанда келесі ерекшеліктер қамтылады:

- мұғалімнің де, оқушының де шығармашылық потенциалы артады;
- оқу уақытын дұрыс пайдалану тиімділігі артады;
- коммуникациялық әдістер өзгерістерге себепші болады;
- ақпарат алмасу тез жылдамдықпен жүзеге асады;
- оқушы тек тыңдаушы емес, белсенді қатысушыға айналады;
- тақырыпты ашуға, оқу материалының мазмұндық-мәндік маңызын жете меңгеруге мүмкіндік туады;
- дидактикалық материалдардың әр түрлі формалары кеңінен қолданылады;
- оқу материалдарын меңгеруде оқушылардың есте сақтау қабілеті арта түседі;

- анимация, аудио және видео материалдарды қолдану арқылы оқушыларға эмоционалдық-психологиялық әсер береді.

«Платформа» метафорасы ежелден әр түрлі тәсілдермен қолданылып келеді. Оқу жұмыстары мен кейбір іскерлік кітаптарда бұл термин көбінесе бизнес парк сияқты сандық емес матчерлерді қосады. Түнгі клубқа, сондай-ақ функциясы негізінен операцияларды қолдауға жатпайтын басқа ұйымдарға беріледі. Платформаның авторы Алекс Моазед «платформалар өндіріс құралдарына ие емес, олар байланыс құралдарын жасайды» деп түсіндіреді. Платформа зерттеушілері профессор Карлис Ю.Болдуин және доктор Джейсон Вудард платформаның жалпыланған анықтамасын ұсынды: «жүйеде әртүрлілік пен эволюцияға қолдау көрсететін тұрақты компоненттер жиынтығы басқа компоненттер арасындағы байланыстар». Вудард пен Болдуин абстракцияның жоғары деңгейінде барлық онлайн платформалардың архитектурасы бірдей деп мәлімдеді: жүйенің әртүрлілігі төмен негізгі компоненттер жиынтығына және әртүрлілігі жоғары перифериялық компоненттердің толықтырушы жиынтығына бөлінеді.

Орта сынып оқушылары үшін ағылшын тілін үйренудегі онлайн платформаларды пайдалану бойынша сандық зерттеудегі құзыреттілік жүйе ретінде 5 компонентті қамтиды: мотивация, когнитив, практикалық әрекет, рефлексия, мінез-құлық компоненті. Мотивациялық компонент оқудың мақсаттары мен мотивтерін анықтайды, сонымен қатар студенттерді сөздік қорын оқуға ынталандырады. Когнитивтік компонент - лексикалық бірліктер, олардың практикада қолданылуы туралы қалыптасқан білім. Практикалық компонент коммуникация процесінде лексикалық бірліктерді қолдану және қабылдау қабілетіне жауап береді. Рефлексиялық компонент меңгерілген лексикалық бірліктерді сөйлеуде меңгеру деңгейін және дұрыс қолданылуын талдауға итермелейді. Мінез- құлық компоненті лексикалық бірліктермен өз бетінше жұмыс істей білуді қамтиды.

Орта сынып оқушылары үшін ағылшын тілін үйренуде онлайн платформаларды пайдалану бойынша сандық зерттеуде «Лексикалық шеберлік» маңызды сипатқа ие. «Лексикалық бірлікті таңдаудың автоматтандырылған әрекеті ойға және оның өнімді сөйлеудегі (сөйлеу және жазу) басқа бірліктермен дұрыс үйлесуі және рецептивті сөйлеудегі (тыңдау және оқу) автоматтандырылған қабылдау мен мағынамен байланыстыруға бара-бар» [6, с.19;].

Орта сынып оқушылары үшін онлайн платформаларды пайдалану бойынша сандық зерттеу ағылшын тілін үйренудің қазіргі әдістемесіндегі ең өзекті тақырыптардың бірі болып табылады. Өйткені онлайн платформаларды пайдалану бойынша сандық зерттеуді нақты қарастырмай, ағылшын тілінде қарым-қатынасты елестету мүмкін емес. Орта сынып оқушылары үшін онлайн платформаларды пайдалану бойынша сандық зерттеу қашықтықтан немесе аралас оқыту жағдайында, сондай-ақ жүйелі сабақтарда жаңа ақпараттық технологиялардың көмегімен зерттеу қазіргі әдістеменің өзекті мәселесі болып табылады. Қазір онлайн құралдарды пайдалану орта сынып оқушыларының сөздік қорын жетілдіруге тамаша және мүмкін қажет әдісі ретінде пайда болуда. Орта сынып оқушылары үшін сандық зерттеуді дамытуда онлайн-қызметтердің жеткілікті мөлшері бар. Оларды пайдалану сыныптан тыс жағдайда: оқушылар үйде, тіпті мектепке барар жолда онлайн құралдарды пайдалана алады. Сол арқылы сандық зерттеу элементтерін оқуды жалғастырады. Сондықтан зерттеу тақырыбы бұрынғыдан да өзекті.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының білім беру Заңы. - Астана. 2020.29.06. № 351-ҰІ
2. Қазақстан Республикасының «Ақпараттандыру туралы» Заңы. - Астана, Ақорда, 2022.
3. Беуу Э. Бе88оп8 Беагпей Ггот РайісіраГінд іп а Соппесііүй Маккіуе Опііпе Ореп Сошье (МООС), (2011).

4. Храброва, В.Е. Формирование лексической компетенции при изучении английского языка посредством интенсивной работы над текстом // Фундаментальные исследования. - М, 2020. № 10 (часть 13) - С.3022

5. Вепрева Т.Б. Лексика в обучении иностранным языкам // Фундаментальные исследования. - М, 2023. 80 с.

6. Шамов, А.Н. Лексические навыки устной речи и чтения - основа семантической компетенции обучаемых // Иностранные языки в школе. - Санкт-Петербург, 2017. № 4. С.125

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ОЙЛАУЫ ЖӘНЕ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА БИ ӨНЕРІНІҢ РӨЛІ МЕН МАҢЫЗЫ

Хамроева Х.Х.

Өнер теориясы мен тарихы кафедрасының доценті,
филология ғылымдарының докторы (PhD)
Өзбекстан мемлекеттік хореография академиясы

Аннотация: В данной статье исследуются вопросы формирования у обучающихся творческого мышления и коммуникативной компетенции средствами танцевального искусства. Национальный танец является одним из компонентов, связывающих национальное искусство и пространство, узами дружбы, средством передачи и сохранения культурных ценностей новым поколениям. Как универсальное явление этот вид искусства находит отражение у всех народов, но, исходя из специфических особенностей восприятия и выражения, проявляется по-разному.

Ключевые слова: танцевальное образование, общение, детские игры, духовность, эстетический вкус, пять важных инициатив, творческая среда, студенческое сообщество, национальная ценность.

Тамырлары көнеден келе жатқан, таза ұлттық құндылықтарға ұласып, тартымды музыкамен ұштасып жатқан халық билері балалардың дамуына қажетті белсенділік, қатысу, қарым-қатынас, ұжымдық, өзара түсіністік, қолдау сезімін қалыптастырады. Бұл үдерісте шығармашылық ойлау қабілеті бар, өмірдің кез келген сынағына төтеп бере алатын, қиындықты жеңе алатын тұлғалар тәрбиеленеді.

Балалардың топпен орындайтын «Лазги», «Андижан полькасы» сияқты билері, «Бойчечак», «Чағоллоқ», «Сибизға» сияқты би композициялары жас ұрпақтың ынта-жігерімен психикасына тез әсер етеді. Ұлттық би - ұлттық өнер мен кеңістікті, достық қатынастарды байланыстыратын құрамдас бөліктердің бірі, мәдени құндылықтарды жаңа ұрпаққа жеткізу және сақтау құралы. Әмбебап құбылыс ретінде өнердің бұл түрі барлық халықтарда көрініс тапқанымен, қабылдау мен бейнелеудің өзіндік ерекшеліктеріне сүйене отырып, әр түрлі көрініс береді. Өйткені, «Өзбек билері мүлдем қайталанбас, теңдесі жоқ, сондықтан да оны барлық жерде бұрын-соңды болмаған өнер ретінде, барлық жерде бірдей ықыласпен, ынтамен қабылдайды» [1, с.27].

Өзбекстан Республикасы Президентінің алға қойған бес маңызды бастамасы жас ұрпақтың кемел адам болып өсуіне зор мүмкіндіктер дәуірін бастады. Жастарды мәдениетке, өнерге, дене шынықтыру мен спортқа кеңінен тарту, кітап оқуды насихаттау мемлекеттік саясат деңгейіне көтерілді.

Алғашқы бастама жастарды музыкаға, сурет салуға, әдебиетке, театрға және басқа да өнер түрлеріне қызықтырып, талантын ашуға қызмет етеді. Тамырын ойыннан алатын балалар билері өнердің басқа түрлерінен танымалдығымен ерекшеленеді. Өйткені, ойын - қайталанбас құбылыс, жалпыадамзаттық мәдениеттің ең биік шыңы. Әсіресе балалар өздерінің психофизиологиялық және интеллектуалдық резервтерін ойындағыдай көрсете бермейді. Ойындар - балалардың бастамасымен жүзеге асатын еркін және тәуелсіз әрекет. Балалардың қызығушылықтары, сезімдері мен эмоциялары олардың билеу процесіне толығымен қатысады.

Жасыратыны жоқ, кейбір жасөспірімдердің өтпелі кезеңде шамадан тыс ашушандық, жұмысқа қабілеттілігі мен көңіл-күйінің төмендеуі, ата-аналармен және құрдастарымен араласуға құлықсыздығы, шамадан тыс психикалық күйзеліс байқалады. Осы күрделі үрдісте оларға деген көңіл-күйді арттыру, дүниетанымына бейімдеу, түрлі үйірмелерге баулу, әсіресе, би мен музыка өнеріне деген қызығушылықты арттыру оң нәтиже береді. Өзбекстан Республикасының Президенті Ш.Мирзиёев өте орынды атап өткендей, «Ұйымдастырылмаған жастар қабатымен жұмыс жасап, олардың мұң-мұхтажын тындап, оларды шешуге іс жүзіндегі көмек көрсетуде, тәуелсіз өмірге қадам басып жатқан жас жігіттер мен қыздарды, жас отбасыларды қолдауда бәріміздің - мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың әлі де атқарар істері көп» [2, с.5]. Ол үшін елді мекендерде би үйірмелерін ұйымдастырып, белсенді жастардың қатысуымен іс-шаралар бағдарламасын әзірлеу қажет. Жасөспірімдердің орындауына арналған жұмыстарда олардың жас ерекшеліктері, қызығушылықтары мен орындаушылық мүмкіндіктері ескеріледі. Балалардың би қимылдарын тез қабылдауы да олардың үлкен қызығушылығын көрсетеді. Биді үйрену процесі жасөспірімдердің бір-бірімен қарым-қатынас жасауына қолайлы орта болып табылады және келесі мақсаттарға қол жеткізуге болады:

- әрбір би жасөспірімдердің эмоциясын оятатын деңгейде болуы керек;
- іс-әрекет арқылы ойлауға дағдылану, сөзге тапқырлылығына бейімделу;
- үлкенді-кішілі мәселелерді құрбыларымен бірге шешуге, оның шешімін табуға үйрету;
- ұлттық билерде бейнеленген қайталанбас құндылықтардың, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың мәнін, рөлі мен маңыздылығын толық түсіну;
- жолдастарын сыйлау, басқа адамдардың сезімін түсіну және бағалау;
- мұғалімдер, ата-аналар және жасөспірімдер арасында өзара ынтымақтастық орнату;
- жасөспірімдердің ішкі дарынын жүзеге асыруына жағдай жасау;
- жасөспірімдерде дербес, еркін және шығармашылық ойлау дағдыларын қалыптастыру;

Өздері жақсы көретін би өнерімен айналысу жастардың белсенділігін, қызығушылығын, білім, дағды, қарым-қатынас, дағдыларды игерудегі шығармашылық дербестігін қалыптастырады. Әсіресе, би сайысында жеткіншектер көтеріңкі көңіл-күймен жарысып қана қоймай, ұжымшылдық, бауырмалдық рухын шыңдайды. Белгілі бір тақырыпқа арналған би шығармаларын дайындау балалардың бірлескен ойлауына, бір-бірінің пікірін тыңдауға, өз пікірін анық жеткізуге, өз көзқарасын қорғауға көмектеседі және кез келген қиын жағдайдан тез және дұрыс шыға білу сияқты қасиеттерді тәрбиелейді. Белгілі ресейлік өнертанушы Н.А.Володкинаның айтуынша, «Би жаттығулары балалардың жан-жақты дамуына үлкен әсер етеді. Жаттығу кезінде интуиция, қабылдау, ойлау, елестету, есте сақтау, зейін, ерік, эмоция сияқты психикалық процестер белсендіріледі» [3, с.15].

Біз аудандарда тойланатын дәстүрлі Наурыз мерекелерін көп көрдік. Өзбекстан Республикасы Мәдениет министрлігіне қарасты «Өзбекконцерт» мемлекеттік мекемесі жанынан ұйымдастырылған балет шеберлері кеңесінің мүшесі, Сырдария облысы, Гулистон қаласындағы №1 музыка және өнер мектебінің би сыныбының мұғалімі Барнохан Халиқова Гулистон қаласындағы «Шодлик» ықшам тұрғын үй алабында ұйымдаспаған жастарды тартып, «Шодлик» жастар би үйірмесін құрды. Үйірменің «Сұмалақ сайлы» би композициясын дайындау үдерісіне қатысып, топтағы қарқынды шығармашылық атмосфераны байқадық.

Оқытуды шартты түрде бірнеше кезеңге бөлуге болады. Бірінші кезеңде хореограф оларға ұлттық құндылықтар, салт-дәстүр, сұмалақ жасау мәдениеті туралы түсінік береді. Екінші кезеңде жасөспірімдер екі топқа бөлініп, өз пікірлерін, ұсыныстарын айтады.

Бұл шығармашылық үдерісте жасөспірімдер бір-бірімен араласып, ішкі қиялына, қиял әлеміне ерік береді. Олардың жасырын армандары, үміттері мен армандары тірі әрекет түрінде болады. Дүниетанымы кеңейеді, өмірге деген терең көзқарасын тәрбиелейді. Оның рухы мен жүрегі ашылады, ол әрбір іс-әрекетті міндеттерге байланысты күйзеліспен емес,

қызығушылықпен, шабытпен және ләззатпен жасайды. Болашаққа деген сенім артады. «Сумалақ сайлы», «Қонақ - қонақ», «Шағоллоқ», «Алти халфа» сынды би композициялары жасөспірімдердің рухы мен дүниетанымына, олардың жасына, түсінігіне сай келеді. Әрине, бұл үдерісте балетмейстер-педагог үнемі ізденіп, жасөспірімдердің психикасын түсініп, балалармен жұмыс жасау тәжірибесі мен қиялы бай болуы керек.

Өсіп келе жатқан ағзаның дамуы мен денсаулығына тұрмыс жағдайы, отбасылық орта, білім, еңбек тәрбиесімен қатар би жаттығуларының қалай әсер ететінін зерттеу және осыны негізге ала отырып, жас ұрпақтың, әсіресе ұйымдаспаған жасөспірімдердің қоғамның белсенді мүшесі болып қалыптасуына қолдау көрсету маңызды.

Жас ұрпаққа көркемдік, эстетикалық, идеялық тәрбие беруде мектептерде, аудандарда ұйымдастырылған балалар биінің, би үйірмелерінің рөлі мен маңызы орасан зор.

Әдебиеттер тізімі

1. Мирзиёев Ш. Ёшлар - бизнинг келажимиз. Ёшларга донолар угити. Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт - матбаа ижодий уйи, 2018.

2. Авдеева Л. Мукаррама Турғунбоеваннг ракси. Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989.

3. Володькина Н.А. Урок народно-сценического танца. Санкт-Петербург, изд. Планета музыки, 2019.

ЖАҢА БІЛІМ МАЗМҰНЫ АЯСЫНДА БІЛІМ МЕН ТӘРБИЕ БЕРУ ЖОЛДАРЫ

Хилимова М.С.

З.Серікқалиев атындағы мектеп-интернатының тәрбиешісі

Қазіргі өзекті мәселелердің бірі - жаңартылған білім мазмұнын жүзеге асыру болып отырғандығы айтыс тудырмайтын мәселе екендігі белгілі. Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаев.Қазақстанды әлем елдерінің қатарына жеткізетін, терезесін тең ететін - білім. Қазіргі заманда жастарға ақпаратты техникамен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет» деген [1]. Жаңартылған білім беру бағдарламасының негізгі мақсаты – оқушыларды сындарлы оқытуға үйрету, әлемдік білім кеңістігіне қол жеткізу, инновациялық білім негіздерін терең меңгерту. Тәуелсіздігіміздің тұғырлы болуына, еліміздің дамуына, жеріміздің көркеюіне өз үлестерін қосып жүрген белді азаматтардың барлығы да ауыл мектептерінен білім алып, ауылда тәрбиеленгендер.

Қоғамның дамуына байланысты ауылдарымыз да күннен-күнге жаңарып, жақсарып жатыр. Соның бірі – ауыл мектептерінің жағдайы. Ғылым мен технологияның дамыған заманында білім беру саласы да қарқынды дамуда. Қазіргі таңда ауыл мектептері жаңа технология құралдарымен жабдықталып, ұстаздар білім берудің жаңа әдіс-тәсілдері бойынша білімдерін жетілдіру үстінде. Ендеше заманына қарай амалы, демекші бұрынғы кездегідей қарапайым дәстүрлі сабақтың мәні де сәні де кеткен уақыт [2]. «Білімді ұрпақ – болашақтың кепілі», -деп дана халқымыз айтқандай, бүгінгідей ел болашағы – жас буынды заманына сай лайықты жеке тұлға ретінде қалыптастыру ісі мемлекетіміз үшін маңызды болса, мұғалімдер қауымына артылар жүк ауыр екені баршаға мәлім. Қоғамның дамуындағы ең маңызды мәселе білім беру жүйесі. Қазіргі таңдағы негізгі мақсат – жан-жақты білімді, өмір сүруге бейім, ой-тұлғасы бар, адамгершілігі жоғары, қабілетті жеке тұлғаны яғни еліміздің патриотын қалыптастыру.

Оқып үйрену мен тәрбие ісінде оқу орындарының жаппай заманауи технологияларды қолдануға көшу процесінде мұғалімнің кәсіби шеберлігін арттыру - қоғамның басты мәселесі. Мұғалімдердің кәсіби даму үдерісін дамыту барысында мектептің даму жоспарында желілік қоғамдастық, тәлімгерлік инновациялық, интерактивті әдістерді пайдалану арқылы білім

сапасын арттыру, интернет жүйесімен байланысты жандандыру, жаңа ақпаратты технологияны меңгеру, жан-жақты ұстаздар қауымымен пікір алмасу қарастырылған.

Ал мұғалім үнемі ізденіп, білім қорымен өзінің іс- тәжірибесін таратып, өзгенің жаңалығын үйреніп отырса, оның сабақтары да қызықты, бала үшін тиімді болмақ. Ал бұл жағдай бүгінгі күні ауыл мектептері аталатын шалғайдағы ауылдар үшін де тиімді.

Кәсіби тұрғыда жаңа сатыға қадам басып, білім жүйесіне енген жаңалықтың қыр – сырын зерттей бастаған сәтімде арнайы курсқа баруым бағдарлама туралы туындаған сұрақтарымның жауабын табуға берілген мүмкіндік секілді көрінді.

Әр күн жаңалықтарға толы болып, курс тыңдаушылары жаңартылған білім беру бағдарламасы, АКТ әлеуеті жайлы пікір алмасып және ауыл мектептерінің жоғары сапалы білім беруді қолжетімді ету үшін ақпараттық-білімдік ресурстарының қазіргі жағдайын талдадық [3].

Заман талабына сай жабдықталған әр ұстаздардың осы талапқа сай жұмыстануға бетбұрыстары айқын көрініс тауып жатыр. Бүгінгі мұғалімнің еңбегі, тынымсыз ізденуді, үздіксіз кәсіби дамуды талап етеді. Қоғамның сұранысына лайықты ақпараттық - коммуникативтік технологияларды меңгерген мұғалім болып, өз бетінше білім алып, шешім қабылдай алатын, болашаққа жан-жақты көзқарасы бар, ой-өрісі жоғары дамыған, зерделі, жан-жақты тұлғаны қалыптастыруда.

XXI ғасыр жедел өзгеріп жатқан заманға бейімделуге мүмкіндік беретін түбегейлі өзгерістер енгізуді, өз кәсіби шығармашылығымызды шыңдауды талап етеді. Ойы жүйрік, ақылы жетік, бәсекеге қабілетті, өзгерістерге бейім жеке тұлғаны тек қана жаңа тұрпатты педагог қалыптастырады. Негізінен жаңартылған білім жүйесі құзыреттілікке және сапаға бағытталған бағдарлама. Жаңартылған білім берудің маңыздылығы – оқушы тұлғасының үйлесімді қолайлы білім беру ортасын құра отырып сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау, АКТ –ны қолдану, коммуникативті қарым-қатынасқа түсу, жеке, жұппен, топта жұмыс жасай білу, функционалды сауаттылықты, шығармашылықты қолдана білуді және оны тиімді жүзеге асыру үшін қажетті тиімді оқыту әдіс-тәсілдерді (бірлескен оқу, модельдеу, бағалау жүйесі, бағалаудың тиімді стратегиялары) курс барысында ұғындық. Жаңартылған білім беру бағдарламасының ерекшелігі спиральді қағидатпен берілуі. Оған оқу мақсаттары зерделей отыра тапсырмаларды ықшамсабақтарды құрастыру барысында көз жеткіздік [2].

Бағдарлама оқушының төрт тілдік дағдысын: тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым жетілдіруге бағытталған. Бұл төрт дағды оқу жоспарында «Шиыршық әдісімен» орналастырылған және бір –бірімен тығыз байланысты. Бүгінгі күні барлық елдер жоғары сапалы білім жүйесімен жұмыс істеуде. Өйткені қазіргі заманда елдің бәсекеге қабілеттілігі оның азаматтарының парасаттылығымен анықталады, сондықтан білім беру жүйесі болашақтың талабына сәйкес дамуы тиіс. Оқушыларды заманауи әдіс –тәсілдермен оқытып, ой –өрісі кең, саналы, еркін азамат етіп тәрбиелеу қажеттілігі де осы себептен туындап отыр. Зерттеулік білік пен дағдылар адамға тек ғылыми жұмыспен айналысқанда ғана емес, сонымен бірге оның басқа да қызмет аясында қажет. Шығармашыл - зерттеушілік ізденіс кез-келген кәсіптің ажырамас бөлігі болып табылуда. Баланы зерттеушілік іс-әрекетке дайындау, зерттеулік ізденістің біліктері мен дағдыларына үйрету қазіргі кезде білім берудің маңызды міндеті болып отыр.

Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаев «Дамыған,бәсекеге қабілетті мемлекет болу үшін, біз жоғары білімді ұлт болуымыз керек» дей келе, өскелең ұрпақтың функционалдық сауаттылығына аса назар аударуды талап етіп отыр.К.Ушинский: «Мұғалім - өзінің білімін үздіксіз көтеріп отырғанда ғана мұғалім, ал оқуды, ізденуді тоқтатқанда, оның мұғалімдігі де жойылады», - деген екен. Бүгінгі күн- білім беру мазмұнына, оқушы мен педагог тұлғасына және қызметіне деген көзқарастардың түбегейлі өзгеріске бет бұрып отырған кезең. Бұл жөнінде мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаев өз сөзінде: «Біз қазір «білім-ғылым-инновация» атты үштік үстемдік құратын жоғары индустриялық әлемге қарай бағыт алып барамыз», - деген еді. Қазақстанның әлемдік үрдістерге кіруі, дамыған елдердің стандарттарына деген ұмтылысы

білім беру жүйесінің жаңа сапалық деңгейге өту қажеттілігін арттыруда [4]. Біліктілікті арттыру жүйесінде мұғалімдердің функционалдық сауаттылығы – қазіргі білім беру деңгейі және нақты жағдайға икемделу дегенді білдіреді. Осыған орай, қазіргі кезде білім беру жүйесінде жасалып жатқан реформалар барлық деңгейлердегі білім мазмұнын жаңартуға және өсуден тұрақты даму кезеңіне өтуге бағытталған.

Білім беру әдісі өзгереді, білім беру мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас, жаңаша қарым-қатынас пайда болады. Жаңартылған Бағдарлама жаңашыл ой тудырды. Себебі әр жаңашылдық, біріншіден, стандартты іске асыруда мұғалімнен кәсібилік, екіншіден, одан әрі сапалы нәтиже алу мақсатында жігерлі іс-әрекеттерді талап етеді. Білім беру мазмұнын жаңартудағы мұғалімнің атқаратын маңызды рөлін ескере отырып, педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттыру бойынша жұмыстар атқарылды.

Білім мазмұнын жаңғырту – сапалы білім, жарқын болашаққа негізделген.

Білім беру бағдарламасының негізгі мақсаты-білім мазмұнының жаңаруымен қатар, критериялды бағалау жүйесін енгізу және оқытудың әдіс-тәсілдері мен әртүрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды талап етеді.

Қорыта айтқанда, аталмыш бағдарламаның мәні, баланың функционалды сауаттылығын қалыптастыру. Сол үшін де бұл бағдарламаның негізі «Өмірмен байланыс» ұғымына құрылған. Ұстаздарға үлкен жауапкершілік міндеттелді. Оқушылардың бойына ХХІ ғасырда өмірдің барлық салаларында табысты болу үшін, қажетті дағдыларды дарыту үшін, мұғалімдер тынымсыз еңбектену керек. Жаңартылған оқу бағдарламасы аясында тек өз пәнін, өз мамандығын шексіз сүйегін, бала үшін ұстаз ғұмырын құдіретті деп санайтын білімді мұғалімдер ғана жұмыс істей алады.

«Білімдіден не пайда, білгенін көпке айтпаса, үйреткеннен не пайда, қайырымы қайтпаса» деген екен А.Байтұрсынов. Сондықтан үнемі кәсіби біліктілігін артып, жаңашылдыққа ұмтылған педагог қана шығармашылықпен, зор қуатпен еңбектенеді. Себебі, әлем таныған елде рухани бай және интеллектуалды тұлғалар мекендеу қажет.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.
2. ҚР орта білім мазмұнын жаңарту еңбегінде қазақ тілінде оқытатын мектептердегі бастауыш сынып пәндері бойынша педагогика кадрларының біліктілігін арттыру курсының білім беру бағдарламасы. 2022ж
3. «Тәжірибедегі рефлексия» жалпы білім беретін мектептердегі педагогика кадрларының кәсіби даму бағдарламасы Тренерге арналған нұсқаулық. 2022ж
4. Білім технологиялары» №3, 2023

СУЩНОСТЬ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В СИСТЕМЕ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Чалданбаева Н.К.

Международный языковой центр
КГУ им. И. Арабаева
Кыргызстан

Резюме: В данной статье раскрывается сущность образовательного процесса в системе дополнительного образования. Под образовательным процессом понимается система построения взаимодействия обучения и учения, воспитания и самовоспитания, обеспечивающая развитие личности как индивидуальности. Эта система во многом зависит от специфики организаций, ведущих педагогических технологий, используемых ими. Особенности дополнительного образования, такие, как добровольность участия обучающегося, отсутствие образовательных стандартов, вариативность содержания образования, многообразие форм учебных занятий, субъектные отношения педагога и учащегося определяют специфику образовательного процесса в дополнительном образовании и делают социально-педагогическую поддержку его ведущей технологией.

Образовательный процесс в организации дополнительного образования осуществляется посредством реализации социально-педагогической поддержки как одной из основных педагогических технологий дополнительного образования.

Ключевые слова: дополнительное образование, образовательный процесс, воспитание, обучение, развитие.

Түйіндеме: бұл мақалада қосымша білім беру жүйесіндегі білім беру процесінің мәні ашылады. Білім беру процесі деп жеке тұлғаның жеке тұлға ретінде дамуын қамтамасыз ететін оқыту мен оқытудың, тәрбиелеу мен өзін-өзі тәрбиелеудің өзара әрекеттесуін құру жүйесі түсініледі. Бұл жүйе көбінесе олар қолданатын педагогикалық технологияларды жүргізетін ұйымдардың ерекшеліктеріне байланысты. Қосымша білім берудің ерекшеліктері, мысалы, оқушының еріктілігі, білім беру стандарттарының болмауы, білім беру мазмұнының өзгергіштігі, оқу сабақтарының алуан түрлілігі, мұғалім мен оқушының субъективті қарым-қатынасы қосымша білім берудегі білім беру процесінің ерекшелігін анықтайды және әлеуметтік-педагогикалық қолдауды оның жетекші технологиясына айналдырады.

Қосымша білім беру ұйымындағы білім беру процесі қосымша білім берудің негізгі педагогикалық технологияларының бірі ретінде әлеуметтік-педагогикалық қолдауды іске асыру арқылы жүзеге асырылады.

Түйінді сөздер: қосымша білім беру, білім беру процесі, тәрбие, оқыту, дамыту.

Актуальность темы: Организации дополнительного образования дают возможность для реализации вариативного образования, предполагающего свободный выбор обучающимся содержания, путей, форм обучения и развития через индивидуализацию и дифференциацию образования. Дополнительное образование предлагает реальную возможность развития способностей обучающегося, выбора им индивидуального образовательного пути, реализует на практике идеи свободного образования. Организации дополнительного образования рассматриваются современными исследователями в качестве многоуровневой социокультурной и психолого-педагогической системы [2]. В основу ее функционирования положена идея организаций дополнительного образования как системы развивающей среды, призванной обеспечить оптимальные условия для реализации разнообразных способностей учащегося. Дополнительное образование компенсирует отсутствие в основном образовании некоторых учебных курсов и тем самым способствует определению жизненных планов, реализации профессионального выбора учащихся, помогает овладеть различными способами деятельности. Кроме того, включая обучающихся в интересующие их творческие виды деятельности, в ходе которых происходит формирование нравственных, духовных, культурных, социальных ориентиров, реализует огромный воспитательный потенциал [1].

Цель: Отметить сущность и эффективность образовательного процесса в дополнительном образовании и проанализировать формирование и развитие творческих способностей, привитие культуры общения и профессиональное ориентирование обучающихся. А также отметить создание условий для самореализации и развития талантов обучающихся, а также воспитание высоконравственной, гармонично развитой и социально ответственной личности.

Исходя из цели, поставим задачи исследования в данной статье: создать целостное представление о системе, специфике работы в организациях дополнительного образования, которые определяют основной своей целью социально-педагогическую поддержку учащегося в процессе его социального самоопределения, творческого и личностного развития, являются приоритетно важным фактором формирования учащегося, его возможности раскрыть и реализовать свой потенциал; формируют гуманистические ценностные ориентации, дают возможность значительного расширения сферы общения с вечными ценностями, накопленными человечеством, помогают реальному взаимодействию и взаимообогащению культур, позволяют овладеть навыками общения со сверстниками и взрослыми, оптимизируют процессы социализации, социальной адаптации личности, тем самым способствуют формированию социально- педагогической компетентности личности [5].

Основная часть: В настоящее время формирование самосознания и социализация личности ребенка и подростка являются серьезной государственной проблемой, решение которой во многом может быть предопределено в системе организаций дополнительного образования.

1) Созданные на основе современных достижений науки и культуры, организация дополнительного образования соединяет учебную и воспитательную деятельность в единый технологический процесс, включая непосредственную среду обитания ребенка - семью, школу, микрорайон.

2) Социальная отчужденность, свойственная нынешнему поколению, достаточно быстро уступает место творческому росту, ускоренному интеллектуальному и эмоциональному взрослению, освоению общечеловеческих и этнокультурных ценностей, как следствие социализации личности ребенка и подростка.

3) Принципиальным положением деятельности организаций дополнительного образования является то, что образовательная часть программы предусматривает получение детьми четкого, конкретного круга знаний, навыков, умений и представлений, обусловленных соотношением теоретических или практических занятий и их тематикой.

4) Основная педагогическая концепция - переход от традиционной педагогики преподавания знаний, умений и навыков к педагогике сотрудничества и развития творческой активности личности.

5) В отличие от современной общеобразовательной школы, организация дополнительного образования ориентирует обучающихся на комплексное восприятие различных дисциплин и предметов [4].

Для дополнительного образования основной функцией является интеллектуальное, духовное и физическое развитие детей, подростков и юношества, использование свободного времени и досуга учащихся для формирования творческих интересов и потребностей. Обобщенным показателем реализации функций могут выступать уровень социальной адаптации к условиям внешкольной организации, совпадение объективных и субъективных целей образовательной работы с детьми, самоутверждение в педагогическом коллективе его членов, объединение их в коллектив единомышленников, уровень развития самоуправления и самостоятельности детей в коллективной деятельности. Допуская возможность разных подходов к определению функций дополнительного образования учащихся, возможно дополнить вышеперечисленные функции функциями саморазвития, самоактуализации, самоопределения, самореализации. Саморазвитие, самоактуализация, самореализация связаны с феноменом потребности человека в самосовершенствовании, личностном росте, развитии. По смыслу эти понятия описывают очень близкие явления: полную реализацию наших подлинных возможностей, стремление человека к выражению и развитию своих возможностей и способностей, стать тем, кем он может стать. Саморазвитие детерминирует самоопределение личности. Самоопределение трактуется как выявление и утверждение индивидуальной позиции в проблемных ситуациях; этап социализации, сущность которого заключается в осознании цели и смысла жизни, готовности к самостоятельной жизнедеятельности; процесс и результат выбора личностью собственной позиции, целей, средств самосовершенствования в конкретных обстоятельствах жизни; механизм обретения и проявления человеком внутренней свободы. Самоопределение инициирует процесс самореализации, которая определяется как стремление к совершенствованию, т.е. Одна из высших потребностей личности, направленная не только на реализацию человеком своих сил и способностей, но и на постоянный рост своих возможностей, повышение качества своей деятельности, в основе которой лежат высшие человеческие ценности. Различие интерпретации терминов «самореализация» и «самоактуализация» связано с акцентами на субъективном, внутреннем, или объективном, внешнем плане существования личности. Понятие «самоактуализация» отражает данный процесс во внутреннем плане личности, а «самореализация» - во внешнем. Однако как самоактуализация - это актуализация своего внутреннего потенциала, своей истинной природы вовне, так самореализация - это всегда реализация себя в деятельности. Самоактуализация в данном случае предполагает подготовку к самореализации [5]. К особенностям дополнительного образования детей мы относим: 1.направленность деятельности образовательной организации на саморазвитие, самоопределение и самореализацию ребенка; 2. Наличие особой педагогической

деятельности, ориентированной на самореализацию ребенка; 3. Вариативность образования, проявляющаяся в возможности выбора педагога, содержания, форм образования; 4. компетентность педагогов в вопросах развития индивидуальности, субъектности, самоопределения, самореализации; 5. Создание творческой среды образовательной организации.

В дополнительном образовании часть этих условий существует изначально, что значительно облегчает решение проблемы самореализации. Развитие индивидуальности, самоопределение, самореализация ребенка - приоритеты дополнительного образования, поэтому вся система работает на их реализацию. Дополнительное образование выступает как средство формирования мотивации личности к познанию, творчеству и самосовершенствованию; способствует формированию гуманистических ценностных ориентаций, дает возможность значительного расширения сферы общения с вечными ценностями, накопленными человечеством, способствует реальному взаимодействию и взаимообогащению культуры; предоставляет реальную возможность развития способностей ребенка, выбора им индивидуального образовательного пути; увеличивает пространство, в котором может развиваться личность, обеспечивая тем самым ситуацию успеха для каждого ребенка и реализуя на практике идеи образования по выбору; компенсирует отсутствие в основном образовании некоторых учебных курсов, способствуя определению жизненных планов, реализации профессионального выбора школьников; помогает овладеть разными способами деятельности; включает детей в интересующие их творческие виды деятельности, в ходе которых происходит формирование нравственных, духовных, культурных и социальных ориентиров.

Дополнительное образование менее регламентировано, более гибко и способно к реализации идей вариативного образования, созданию развивающей среды, формированию диалогических, субъект-субъектных отношений между педагогами и детьми, созданию ситуации выбора и успеха для каждого ребенка. Поисковый режим образования может быть в полной мере реализован именно в дополнительном образовании, призванном обеспечить личностный рост ребенка, жизненное самоопределение, раскрытие творческого потенциала, совершенствование результатов образования [3]. Дополнительное образование располагает особыми условиями, способствующими саморазвитию и самореализации, такими, как субъект-субъектное взаимодействие педагога и ребенка, вариативное образование, ситуация успеха для каждого, многоуровневая социокультурная, психолого-педагогическая среда. Субъект-субъектное взаимодействие предполагает равноправное, активное общение педагога и ребенка в образовательном процессе. Безусловно, педагог обладает большими знаниями и опытом, чем старшеклассник, и в этом смысле они не могут быть равны. Однако образовательный процесс они творят вместе, выступая субъектами совместной деятельности, самоопределяясь, реализуясь и, как следствие, развиваясь в творчестве. Субъект-субъектное взаимодействие состоит в осознании субъектами (педагогом и ребенком) целей совместной деятельности, определении ее содержания, методов и средств, адекватном оценивании результатов [2].

Заключение: Таким образом, дополнительное образование представляет собой тип образования, объединяющий воспитание, обучение и развитие в единый процесс с целью удовлетворения и развития познавательных интересов, творческого потенциала ребенка, способствующих самоопределению, самореализации и социализации личности и опирающихся на свободный выбор ребенком видов деятельности [3]. Дополнительное образование - это процесс свободно избранного учащимся освоения знаний, способов деятельности, ценностных ориентаций, направленный на удовлетворение интересов личности, ее предпочтений, склонностей, способностей и содействующий ее самореализации и культурной (в том числе и социальной) адаптации; сфера, направленная на создание единого образовательного пространства и формирование у учащихся целостного восприятия мира, на гармонизацию требований по реализации образовательного стандарта и создание условий для развития индивидуальных способностей и потребностей личности [1].

Список источников

1. Буйлова Л.Н., Кленова Н.В. Концепция развития дополнительного образования детей: от замысла до реализации: Методическое пособие. - М., 2020.
2. Голованов В. П. Методика и технология работы педагога дополнительного образования: учебное пособие. - М., 2022.
3. Горский В.А., Попова Г.Н. Дополнительное образование детей как социально-культурное явление. - М., 2004
4. Иванченко В.Н. Взаимодействие общего и дополнительного образования детей: новые подходы: Практическое пособие. - Ростов н/Д., 2017.
5. Соколова Н.А. Педагогика дополнительного образования детей: учеб. Пособие для студ. Пед. Вузов / Н.А. Соколова. - Челябинск: Изд-во Челяб. Гос. Пед. Ун-та, 2019. - 224с

ВОСПИТАНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ПРОЦЕССА ЭТНИЧЕСКОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ ПОДРОСТКОВ

Черняева Т.Н.

к.п.н., профессор

ФГБОУ ВО «Саратовский национальный исследовательский университет
имени Н.Г. Чернышевского», г. Саратов, РФ

Лукашин Ю.В.

к.п.н., старший преподаватель

ФГБОУ ВО «Саратовский ГМУ им. В.И. Разумовского Минздрава России»,
г. Саратов, РФ

Түйіндемe: Мақалада этностық әлеуметтену процесінің құрамдас бөлігі ретінде жасөспірімдердегі толеранттылыққа тәрбиелеу проблемасын теориялық талдау нәтижелері келтірілген. Қолданбалы аспектіде толеранттылыққа тәрбиелеу тәжірибесі, әлеуметтік-педагогикалық және психологиялық дамыту және жүзеге асыру бағдарламаларында, әр түрлі білім беру мекемелерінің оқушыларының этникалық әлеуметтену процесін қолдау бағдарламаларында жүзеге асырылуы мүмкін.

Кілттік сөздер: толеранттылық, білім беру, әлеуметтену, этникалық әлеуметтену, этникалық модификация.

Проблема толерантности была актуальна всегда, но в последние годы она приобретает особенно большую значимость. В российском обществе, (в силу различных причин) наблюдается рост агрессивности, насилия и экстремизма. Сильное воздействие на человеческое сознание оказывают различные формы конфронтации на этнической и религиозной почвах. Не обошли эти тенденции и школу. Миграция, эмиграция населения привела к тому, что многие общеобразовательные учреждения становятся своего рода микроскопом культурного многообразия, нередко превращаясь не только в пространство этнического диалога, монолога, но и, к сожалению, конфликтных ситуаций.

В «Декларации принципов толерантности» [1], подчеркивается, что одним из наиболее эффективных путей достижения согласия является как можно раннее формирование толерантной личности. Дети копируют поведение близких им людей, в первую очередь родителей и именно в семье закладывается такое качество, как толерантность личности. При этом в общеобразовательном учреждении может и должна осуществляться целенаправленная социально-педагогическая деятельность по формированию толерантности. В связи с этим, межкультурному взаимопониманию, примирению нужно учить и это сегодня является одной из важнейших задач воспитания в РФ. Доказательством этого служит принятый в июле 2020 года ФЗ «О внесении изменений в ФЗ «Об образовании в Российской Федерации» по вопросам воспитания обучающихся» в котором четко обозначено, что «воспитание - деятельность, направленная на развитие личности, создание условий для самоопределения и самореализации обучающихся на основе социокультурных, духовно-нравственных ценностей и принятых в российском обществе правил и норм поведения в интересах человека, семьи, общества и

государства, формирования у обучающихся чувства патриотизма, гражданственности, уважения к памяти защитников Отечества и подвигам Героев Отечества, закону и правопорядку, человеку труда и старшему поколению, взаимного уважения, бережного отношения к культурному наследию и традициям многонационального народа Российской Федерации, природе и окружающей среде» [2].

Как видно из данного определения принятие, взаимное уважение и отношение есть не что иное, как собственно толерантность как обязательная составляющая современного воспитания и условие успешной социализации подрастающего поколения.

Многолетняя терминологическая дискуссия в отношении понятия «толерантность» закончилась смысловым ее принятием как сформированной способности человека снижать уровень эмоционального реагирования на неблагоприятные факторы межличностного взаимодействия, терпимо или снисходительно (в позитивном смысле слова) относиться к другому, к его инакодействию/инакомыслию. Среди различных видов толерантности (моральная, естественная, нравственная, социальная, расовая, религиозная, гендерная и др.) стабильно значимой выступает этническая толерантность. Сегодня она понимается как «... социально-психологическая характеристика, проявляющаяся в степени принятия/непринятия представителей других этнических групп» [3, с. 99], а также способность человека проявлять терпимость к малознакомому образу жизни представителей других этнических общностей, их поведению, национальным традициям, обычаям, чувствам, мнениям идеям, верованиям и т.д.

Антитезой толерантности является интолерантность - поведение, построенное на убежденности в превосходстве мнения, взглядов, образа жизни одной этнической группы над другой. Это неприятие другого только за то, что он выглядит, думает, поступает иначе, что он иначе существует. Нетерпимость достаточно консервативна, она стремится подавлять все, что не вписывается в установленные рамки. Диапазон ее результатов достаточно широкий: обычная невежливость, пренебрежительное отношение к окружающим, умышленное унижение людей. Деление на толерантную и интолерантную личность достаточно условно, однако склонность проявлять себя так или иначе может со временем стать устойчивой чертой характера человека [4, с. 77].

Именно поэтому, воспитание, как целенаправленная организация позитивного, (преодоление негативного) опыта толерантного диалога, создания пространства прямого и/или опосредованного взаимодействия с другими, иными по взглядам или поведению людьми, их сообществами является наиболее эффективным средством предупреждения интолерантности.

Вместе с тем воспитание есть составляющая более глобального, во всех отношениях, социализации личности и поэтому воспитание толерантности можно и нужно решать под призмой именно этого процесса. Социализация личности, становление человека как носителя духовных и материальных ценностей, норм, правил, отношений, возникновение и развитие субъектности происходят под влияние социальных обстоятельств. Процесс социализации личности - основной, ведущий и определяющий в ее появлении, формировании и развитии. В этом процессе возникают соответствующие отношения человека к социальным фактам и в целом к окружающему миру, избирательность в восприятии и оценке фактов и событий, складывается субъектность, проявляющаяся в активном, избирательном и целенаправленном взаимодействии со средой, проявлении себя в ней, совершенствование духовного и физического потенциала. Через социализацию, ее механизмы (психологические, социально-психологические, социально- педагогические) человек овладевает социальным опытом, начинает понимать смысл окружающего его мира, происходит осознание себя в нем: складываются системы смысловых образований личности. Этот процесс начинается в семье, продолжается в дошкольных общеразвивательных учреждениях, школе, вузе, на производстве, через средства массовой информации, самообразование, интернет-ресурсы [5, с. 10].

Социализация протекает во взаимодействии детей, подростков с огромным количеством разнообразных условий или факторов объединенных по степени глубины и силе влияния на личность в четыре группы: мега, макро, мезо и микрофакторы. В контексте

формирования толерантности колоссальную роль прямо или опосредованно играет такой мезофактор, как этнос, который через семью, соседство, сверстников, воспитательные организации, различные общественные, государственные, конфессиональные и этнические организации, микросоциум придает социализации этнический контекст и самобытность.

Не случайно сегодня в отдельное направление научного и практического исследования выделилась этническая социализация как «... система знаний, образ мира соответствующего народа, этноса, который является вполне осознаваемым и определяемым ... она регулирует характер повседневной деятельности, отношений, следования традициям и носит всеобъемлющий характер» [6, с. 8].

Максимально продуктивным и вместе с тем не лишенным проблем возрастным этапом этнической социализации и соответственно воспитания толерантности выступает подростковый, когда формируется взрослость, сознание и самосознание достигают определенного уровня, в рамках самоопределения, (через освоение различных социальных ролей), идет активное становление идентичности, в том числе и этнической идентичности [7].

В последнее время статистика, к сожалению, констатирует рост всевозможных форм девиантного поведения в подростковой среде. И нередко многие из них (агрессивность, жестокость, вандализм и др.) приобретают этническую окраску, что напрямую связано с несформированностью толерантности как важнейшего качества личности. Подогревается негатив и существующими на бытовательском уровне предрассудками по отношению к чужим культурам, (да и к своей собственной) возникающими, как правило, из-за незнания традиций, истории, культуры народов многонациональной страны - РФ. Добавим к этому и то, что детский, подростковый мир, нередко живет по своим правилам, отличным, (как в позитив, так и в негатив) от мира взрослых. Явление моббинга (форма психического насилия одного человека группой), буллинга (систематическая травля группой отдельного ребенка) или «дедовщины» в детско-школьной среде, в том числе и на этнической почве, хотя и в различной степени, но имеет место быть.

В формировании толерантности как важнейшего качества личности принимают участие родители, ближайшее окружение, друзья, микросоциум. Данный процесс носит комплексный характер и предполагает усилия со стороны педагогического коллектива образовательного учреждения - воспитателей, учителей, педагога-психолога, тьютора, администрации. Сегодня значительным потенциалом в плане этнической социализации обладает социальный педагог, как уникальный специалист, сопровождающий ребенка в общем процессе социализации, оказывающий ему и его ближайшему окружению помощь, поддержку, защиту при возникновении различного рода сложностей, барьеров, в том числе и имеющих национальную окраску. Именно социальный педагог, находясь в клубке различных детских проблем, наиболее явно видит те из них, которые корнями уходят в интолерантность, как нетерпимого поведения и отношений, построенных на противопоставлении «Мы - Они». Он ориентируется в своей деятельности на формирование у подрастающего поколения опыта построения доброжелательных, уважительных взаимоотношений с окружающими на принципах сотрудничества, взаимопонимания, культурного и межнационального диалога; стимулирует интерес к «инаковости» - иной культуре, традициям, быту, обрядам и т.п.

Обратимся к конкретному опыту работы социального педагога одного из общеобразовательных учреждений города Саратова выбор, которого был связан с многонациональностью состава обучающихся (русские, украинцы, казахи, татары, армяне, чеченцы, калмыки, евреи, немцы и др.).

Деятельность социального педагога вообще, в том числе и в плане этнической социализации реализуется по следующим основным направлениям: работа с обучающимися; педагогическим коллективом (образовательное партнерство); родителями (законными представителями) и ближайшим социальным окружением ребенка; социальное партнерство за пределами образовательного учреждения. Каждое из этих направлений обязательно предполагало реализацию диагностического, просветительского, профилактического и коррекционно-развивающего модуля.

Диагностический решал задачу определение уровня сформированности толерантности у подростков посредством комплекса специально отобранных методик - экспресс - опросника «Индекс толерантности» [8], методики «Тип этнической идентичности» (Г.У. Солдатова и С.В. Рыжова) [там же]. Эмпирическое исследование было построено на пропорциональной выборке обучающихся подросткового возраста женского и мужского пола (12 - 14 лет) (N=64) - представителей русского, казахского, армянского и украинского этносов, (как самых многочисленных из общего состава обучающихся). Выборка данного исследования представлена Результаты эмпирики были обработаны с применением приложения Мисгозой Excei Log Мисгозой ойісе ХР.

Индивидуальная оценка уровня толерантности без учета градации по группам этнической принадлежности показала, что для N = 60 низкий уровень соответствовал 15% от общего числа респондентов, средний - 55% и, высокий - 30%. Наблюдается выраженность средних значений, что лишний раз доказывает, что в разных ситуациях подростки могут вести себя как толерантно, так и интолерантно, проявляя как уважительное отношение к представителям других национальностей, так и равнодушие или пренебрежение, ущемление прав «другого». В отношении критерия «терпимость к чужому мнению» распределение составило - 40% высокий уровень, 45% подростков со средним и у 15% был выявлен низкий уровень терпимости. В выборке представителей конкретного этноса распределение по уровням сформированности толерантности как качества и личности и позиции открытости к чужому мнению высокие уровни субъективно-позитивной этнической толерантности преобладали у подростков идентифицировавших себя как «русские» и «казахи», что связано, на наш взгляд, с объективной доминантой этих народов на территории Саратовской области. Большие колебания в сторону средних показателей наблюдались у подростков, не являющихся этническими «аборигенами» (армяне, украинцы), хотя семьи некоторых из них проживают на территории РФ в течение одного-двух и даже более поколений. Таким образом, полученные значения по уровням толерантности балансировали на уровне показателей средних показателей, что лишний раз подтверждает актуальность воспитания толерантности у подростков.

Обратимся к рассмотрению типов идентичности с различным качеством и степенью выраженности этнической толерантности на основе широкого диапазона шкал этноцентризма, (начиная от «отрицания» идентичности, когда фиксируется негативизм и нетерпимость по отношению к собственной этнической группе, и заканчивая национальным фанатизмом - апофеозом нетерпимости и высшей степенью негативизма по отношению к другим этническим группам) зафиксированных с помощью методики «Тип этнической идентичности» (Г.У. Солдатова и С.В. Рыжова). В качестве классификации типов идентичности выступили соответствующие шкалы - этническая индифферентность, норма (позитивная этническая идентичность), этноэгоизм, этноизоляционизм, этнофанатизм.

Таблица 1 - Типы этнической идентичности у представителей разных этногрупп (N=60)

Тип этнической идентичности	этногруппа			
	русские	армяне	казахи	украинцы
Норма	20	35	32	23
Этническая индифферентность	35	5	25	27
Этнофанатизм	2	6	0	4
Этноэгоизм	5	6	3	8
Этноизоляционизм	2	12	4	2

Сравнительный анализ данных (см. Таблицу) свидетельствует, что доминирующая выраженность в выборке подростков, представителей казахского и армянского этносов соответствует позитивной этнической идентичности; в группе «русские», «украинцы» - шкала «этническая индифферентность» доминировала над шкалой «норма». Что касается ярко

выраженных интолерантных характеристик, через типы: «этнофанатизм», «этноизоляционизм» и этноэгоизм, то за исключение представителей казахского этноса (0 данные), они в той или иной соотношении присутствуют у всех других этногрупп (русские, армяне, украинцы). Следовательно, реальный социальный риск интолерантности имеет место быть у части подростков, что в купе с объективными кризисными явлениями данного возраста может выразиться в различных формах делинквентного и даже криминального поведения.

Просветительский, профилактический и коррекционно-развивающий модули предполагали активное включение образовательных и социальных партнеров в контексте воспитания толерантности и этнической социализации подростков.

Так, непосредственное взаимодействие с педагогическим коллективом в этом плане показало единодушие в понимании и оценке значимости целенаправленной работы по формированию толерантности школьников. Вместе с тем, были зафиксированы разночтения в оценке вопроса «Кто конкретно в школе должен отвечать за формирование толерантности?». В основном звучали ответы - заместитель директора по воспитательной работе, социальный педагог, педагог-психолог, классные руководители и учителя гуманитарного цикла. Полагаем, что в том числе и в этом в определенной мере заключается проблема и одновременно противоречие реализации задач по созданию толерантно-развивающей образовательной среды и этнической социализации обучающихся. Не случайно в реальной практике, лидерскую пару в этом плане образуют заместитель директора по воспитательной работе и социальный педагог школы.

Направление работы с родителями (законными представителями) априори требует максимальной корректности и терпимости в силу более осознанного и нередко болезненного восприятия вопросов национальной идентичности, этнического, как образовательного, так и бытового комфорта и благополучия. И именно здесь 70

востребованной является работа (просветительская, профилактическая, действенная) социального педагога не только как посредника в решении возникающих проблем, но и как организатора этнокультурного диалога в триаде «педагоги - обучающиеся - родители» (дни национальных культур; конкурс национальных деликатесов; «Бессмертный полк», «Горжусь своей Родиной» и др.). Внедряя принцип дублерства в рамках общешкольной недели «Фестиваля культур» («День этнокультурного дублера») социальный педагог позволяет подросткам погрузиться в культуру и историю другого народа, его фольклор, национальный колорит, «примерить» на себя характерные манеры общения, поведения, понять уникальность, самобытность и значимость каждого жителя многонациональной Родины.

Социальный педагог, используя механизмы образовательного и социального партнерства («Детская школа искусств», МУДО «Цент детского творчества», «Саратовский областной музей краеведения», Армянская община Саратовской области «Крунк», Саратовская ООО «Культурный центр «Казахстан», ОО Саратовская региональная общественная организация Украинский национально-культурный центр Свитанок (Рассвет)» и др.) открывает возможности для совершенствования, обогащения социального и личностного опыта этнической коммуникации подростков с новыми, незнакомыми до этого субъектами взаимодействия.

Таким образом, воспитание толерантности представляет собой сложный социально-педагогический феномен, предполагающий с одной стороны целенаправленную работу специалистов (учителя, педагоги-психологи, социального педагога, тьютора) непосредственно в среде образовательного учреждения (организации), а с другой за ее пределами, при пролонгированном взаимодействии подростка с социумом, в процессе этнической социализации.

Список источников

1. Декларация принципов толерантности // [Электронный ресурс]: ЦКЪ: <http://www.unicef.org/tolerance/101eg-cleklagacIya.plip> (дата обращения: 04.02.2019).

2. Федеральный закон «О внесении изменений в Федеральный закон «Об образовании в Российской Федерации» по вопросам воспитания обучающихся // [Электронный ресурс]: ИКІ.: Ііірд/Дохсксііііа.доо.ги (дата обращения: 04.12.2020).
3. Колесниченко М.Б, Серова В.В. Этническая толерантность: опыт разведывательного исследования// Вестник ПНИПУ. Социально-экономические науки. 2018. № 4. С.98 - 106.
4. Безюлева Г.В., Шеламова Г.М. Толерантность: взгляд, поиск, решение. М.: Вербум-М, 2005. 168 с.
5. Вульф В.З. Воспитание толерантности: сущность и средства //Внешкольник, 2008. №6. С. 12-16.
6. Шамионов Р.М. Этническая социализация и ее эффекты в мире изменений // Ученые записки. 2008. Т. 1. Сер. Психология. Педагогика. № 1-2. С 3 - 11.
7. Бочарова Е.Е. Этническая и гражданская идентичность личности представителей разных этногрупп //Изв. Саратов ун-та. Нов сер. Сер. Акмеология образования. Психология развития. 2013, Т.3., вып. 3. С. 277-281
8. Солдатова Г.У. Толерантность и интолерантность - две грани межатнических взаимодействий. Век толерантности. Научно-публицистический вестник. М.: МГУ, 2001. 386 с.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА ЕҢБЕК ТӘРБИЕСІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Шайхаденова А.Е.

Ақкөл жалпы орта мектебінің бастауыш сынып мұғалімі.

Педагог – зерттуші.

Аннотация

Бұл мақалада қазіргі еліміздің халыққа білім беру жүйесінде еңбек тәрбиесінің рөлі мен алатын орны жан-жақты талданып, сарапталды. Келешек ұрпақ үшін еңбек тәрбиесінің мән-мағынасы, қажеттілігі айқын мысалдармен келтірілді. Еңбектің ең алдымен отбасында, мектепте, мектептен тыс мекемелерде жүзеге асырылудағы мақсаты ашылды. Сонымен қатар еңбек тәрбиесі мектепте оқу еңбегімен тығыз байланыста жүзеге асырылу алғышарттары айқындалды. Еңбек тәрбиесін халық педагогикасы құралдары арқылы жүзеге асыру жолдары барынша түсінікті ашылды. Жан-жақты дамыған, қоғам мүшесі тәрбиелеу міндетін жалпы білім беретін мектептерде жүргізілетін «Еңбекке баулу» пәнінде жүзеге асырудың мүмкіндігін бағдарлама мазмұнымен түсіндірілді. Бастауыш сыныптардағы «еңбекке баулу» пәні барысында еңбек тәрбиесін жүзеге асыру мүмкіндіктері жан-жақты қарастырылған. Мақалада 1-4 сыныптардағы еңбекке баулу пәнінде атқарылатын ұлттық тәрбиеге байланысты орындалатын бұйым түрлерімен, орындалатын тапсырмаларға, берілген сағаттарына жеке-жеке тоқталған. Өскелең ұрпақты еңбекке тәрбиелеу халық ауыз әдебиетінің өзекті мәселелері ретінде жан-жақты ашып көрсетілді.

Кілт сөздер: халық, еңбек, тәрбие, бұйым

Резюме

В этой статье обсуждается и оценивается сегодняшняя роль воспитания трудового обучения в начальных классах. В статье приводятся явные примеры о необходимости важности и смысла трудового обучения для будущего поколения. В последние годы приобрел актуальность еще один важный пласт народной мудрости в области трудового воспитания. Народная педагогика направлена на формирование у молодого поколения таких морально- Духовных качеств как благородство, героизм, патриотизм, человечность, милосердие, мужество, гармония тела и духа. В данной статье обсуждается об исполняющихся задач и работ по трудовому обучению 1-4 классах. Данная статья полностью доказала важность трудового обучения в народной педагогике для растущего поколения.

Ключевые слова: народ, труд, воспитание, продукт

Болашақта цифрландыру заманы, роботтехникасын дамыту кезеңі келе жатыр. Қазіргі еңбек - оқу, іздену, нақты жобалар бойынша жұмыс істеу. Сондықтан жастарды сала-сала бойынша алдын ала бағыттаудың, еңбекке бейімдеудің маңызы өте зор. Осы орайда баланы ерте бастан еңбекке араластыру жөн секілді. Мектептегі мұғалімдер оқушыларды еңбек етуге баулығаны маңызды. Дүние жүзінде экономикасы ең дамыған алғашқы үштікке кіретін Жапонияда бастауыш сынып оқушыларынан бастап, бүкіл мектеп балалары өздері оқитын сыныптарын өздері жуып-жинап, таза ұстайды екен. Оларды еңбекқор етіп тәрбиелеу бұл

елдің оқу орындарының басты тақырыбы болып табылады. Тұңғыш Президент - Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев жеті жыл бұрын жарық көрген «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» бағдарламалық мақаласын «Әлемнің әміршісі - еңбек. Тек еңбекпен ғана жеміс өнбек, тек еңбек қана бар қиындықты жеңбек» деп бастаған еді[4]. Қоғамның қазіргі қажеттіліктерін арқау етіп, әрбір қазақстандықтың көкейіндегі ойын дөп басқан бұл бағдарламаның уақыт өткен сайын өзектілігі артып отыр. Қазақ халқы әрдайым болашақ ұрпақтың бірнеше кәсіпті игеріп, «жігітке жетпіс өнер де аздық етеді» деп, олардың әрқайсысы бірнеше кәсіпті меңгеретініне сенімді болды. Тарих біз үшін жас ұрпақты түрлі еңбек дағдыларымен қаруландырудың баға жетпес тәжірибесін сақтап қалды. Егер халықтың еңбек тәрбиесіне деген көзқарасын қазіргі заманғы тұжырыммен тұжырымдайтын болсақ, онда олар жалпыға бірдей еңбек тәрбиесін, адал, жүйелі және ақылға қонымды қоғамдық пайдалы еңбекті қалайды деп айтуға болады. Барлық халықтардың ең үздік салт-дәстүрлері еңбек аумағында орын алды. Қашанда ең үздікті алып жүруші, ең кереметті, ең ұлыны жасаушы еңбекші халық болды. Жаңа технология заманы көз алдымызда қарыштап дамып келеді. Елбасы 2018 жылғы 10 қаңтардағы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Жолдауында біз сондай ғаламат өзгерістерге дайын болуымыз керек деген еді. Біз соған әзірміз бе? Сол секілді 2030 жылдары 186 жаңа мамандық түрі пайда болады екен. Олардың атының өзі адамды ойлануға мәжбүр етеді. 31)-'жобалаушы, IT-дәрігер, кибертехник, инженер-косможолшы, дирижабель жобалаушы, ситифермер сияқты болып, күрделеніп жалғаса береді. Бұған біздің балаларымыз мектеп қабырғасында дайындала ма? Жас ұрпақты айтылған салаларға бағыттап, даярлайтын мұғалімдер жеткілікті ме? Жоғары оқу орындарында жаңа мамандықтарға баулитын факультеттер ашылды ма, білікті оқытушылар бар ма? Осы мәселелер әлі де болса өзекті күйде қалып отыр. Он жыл деген көзді ашып-жұмғанша өте шығады. Сондықтан да жоғарыда айтылғандарды назарда ұстау керек.

Абай атамыз «Сен де бір кірпіш дүниеге, кетігін тап та бар қалан» деген. Сол сияқты әр адам өзінің қалаған мамандығын таба білсе, еңбегі жанады, сол жолда бақытқа, құрметке бөленеді, еңбегінің жемісін жейді. Қазақ халқы педагогикасында еңбекшілердің тарихи дамуының түрлі кезеңдерінгі өмірлік, әлеуметтік тарихи тәжірибесі, олардың еңбек және жас ұрпақты еңбекке тәрбиелеу жөніндегі идеялары, ұғымдары, көзқарастары көрініс тапты. Қазіргі дамыған еліміздің халыққа білім беру жүйесінде еңбек тәрбиесі ең алдымен отбасында, мектепте, мектептен тыс мекемелерде жүзеге асырылады. Бала кішкене кезінен бастап отбасында еңбек түрлерін орындауға әрекет жасайды. Сонымен қатар еңбек тәрбиесі мектепте оқу еңбегімен тығыз байланыста жүзеге асырылады. Оқу еңбегінің барысында балада жауапкершілік, еңбек ету дағдысы қалыптасады. Адамның жан-жақты және үйлесімді дамуында еңбек шешуші факторлардың бірі. Оқушылардың жас ерекшеліктеріне қарай оқу процесінде өзіне-өзі қызмет ету, оқу құралдарын дайындау, мектеп ауласындағы жұмыс түрлері, табиғатты қорғау, т.б. қоғамдық пайдалы жұмысқа қатынасуы олардың ой-өрісінің кеңеюіне, қабілеттіліктерінің, бейімділіктерінің дамуына барынша мүмкіндік жасайды[1]. Халық педагогикасында еңбек тәрбиесінің маңызы зор болғандықтан тәрбие жүйесінің күре тамыры деп қарастырады. Балаларды еңбек тәрбиесіне баулу бүкіл қоғамның ең негізгі міндеттерінің бірі болған. Халық еңбекті асыл мұрат деңгейінде қарады. Сол себептен де баланы ерте бастан еңбекке ертеден тәрбиелеу жанұяның қасиетті борышы. Өскелең ұрпақты еңбекке тәрбиелеу халық ауыз әдебиетінің өзекті мәселелері ретінде де қарастырылды. Халқымыз болашақ жастарды жалпы еңбекқорлыққа тәрбиелей отырып, "он саусағынан өнер тамған" нақты кәсіп иесі болуды көздеген. Бұл туралы да көптеген қанатты сөздер, мақал-мәтелдер, жыр-шумақтар да жетерлік. «Еңбектің наны тәтті, жалқаудың жаны тәтті», «Еңбек етсең емерсің», "Еңбекке үйренем десең, ерінбе, өнерге үйренем десең жиренбе", "Еңбек елдің көркі",- деп халық мақалдарынан да еңбектің маңыздылығын көреміз. Қай кезеңдерде қоғамның ең басты талаптарының бірі адамзатты қоғамдық байлықты еселей түсуге үлесін қосуы, адал еңбекке саналы қатынасу, қоғамның өмір салтының алғышарты болып табылады. Ол үшін әрбір адамды еңбекке лайықты тәрбиелеу керек, мектептегі еңбекке тәрбиелеу -

тәрбиенің жалпы жүйесінің құрамды бөлігі. Мектепте оқушыларды еңбекке тәрбиелеудің басты міндеті- еңбекке сүйіспеншілік пен және еңбек адамдарына құрметпен қарауға баулу. Екіншіден, оқушыларды еңбекке тәрбиелеудің жалпы міндеттерін ұғындыру және алуан түрлі және жеке міндеттерді орындау, қазіргі қоғамдағы халық шаруашылығының әртүрлі салаларындағы атқарылатын еңбек түрлерімен таныстыру: балаларды еңбекке психологиялық және практикалық тұрғыдан даярлау, оқушылардың еңбек дағдыларын қалыптастыру, оқушылардың еңбекке ынтасы мен қабілетін дамыту[2]. Оқушыларды еңбекке психологиялық, практикалық тұрғыдан дайындау - бұл қоғам үшін оқушылардың пайдалы еңбекке даярлығын және талаптануын қалыптастырып тәрбиелеу және еңбекті өз бетімен, өз еркімен ынталанып орындай білуге үйрету. Ең бастысы балаларды еңбекке даярлауды 1-сыныптан, ал отбасында балалық шақтан бастау, оларды еңбек түрлеріне қатыстыра отырып еңбектің адамды қайратты және бақытты ететіндігіне сенімін күшейту, қалыптастыру. Еңбектің мәні, еңбектің рөлі, еңбексіз ешнәрсе өздігінен істелінбейтіндігі туралы халық мақал-мәтелдері арқылы әрбір сөз мағынасына ұғындыру. "Ердің атын еңбек шығарар", "Еңбегің қатты болса, татқаның тәтті болады", "Еңбек етте, міндет ет", "Еңбек еткен емеді, еңбексіз не өнеді", "Жалқауға жан жуымас, жалқауға мал құралмас", "Еңбексіз тапқан мал есепсіз кетеді", "Ексең егін, ішерсің тегін", "Еріншектің ертеңі бітпес", "Жалқау жыламсақ келеді", т.б. еңбек туралы мақал-мәтелдер мен нақыл сөздер көнеден келе жатса, бұл айтылған мақал-мәтелдеріміздің кейбіреулері бүгінгі тіршілігімізге сай келмесе де еңбектің мәні жойылмағанын нықтап айтуымызға болады. Бұл міндеттерді жалпы білім беретін мектептерде жүргізілетін «Еңбекке баулу» пәнінде жүзеге асырудың мүмкіндігі зор. Бастауыш сыныптардағы еңбекке баулу пәні - оқушылардың еңбекке ынтасын, сабаққа ықыласын арттыруда, оқушылардың ойлау қабілеттерін дамытуда орасан зор негіз болып табылады. Қазіргі таңда заман талабына қарай бастауыш сынып мұғалімдеріне де балалардың эстетикалық талғамдарын қалыптастырумен қатар, экономикалық, дене, ақыл-ой, адамгершілік тәрбиелерін өзара сабақтастықта жүзеге асыру міндеттері жүктеледі. Бастауыш сыныптардағы өтілетін еңбекке баулу сабағында оқушылар еңбек етудің алғы шарттарын үйрену арқылы оқушыны жеке тұлға ретінде тәрбиелеу мақсаты көзделсе, одан ары қарай жоғары сыныптарда жалғасын табады. Халық педагогикасы арқылы балаларға ұлттық тәрбие беру, текті ұрпақ тәрбиелеу мәселелері шешімін табады. Аталған мәселе төңірегіндегі кері тәрбиеден аулақ болуы үшін халқымыздың салт-дәстүрлерінің, әдет-ғұрыптарының қоғамдық мәдени сатысындағы озық үлгілерін мектептің оқу-тәрбие ісіне кеңінен пайдалану жолын қарастыру, уақыт талабы деп білуіміз керек. Бүгінгі таңда қоғамның ұлттық тұрғыда кемелденуі жас ұрпақты халқының рухани қазынасымен тәрбиенің озық, өнегелі дәстүрлерімен тереңірек таныстырып, соның негізінде жеке тұлғаны қалыптастыруға, тұлғаның рухани мүмкіндіктерін дамытуға байланысты тәрбие мен білім беру, мұғалімнің кәсіби даярлығын қамтамасыз етуді міндеттейді. Осы тұрғыдан бастауыш сыныптарда еңбекке баулу пәнінің мазмұнын қарастыруды жөн көрдік. Бастауыш сыныптарда «Еңбекке баулу» пәнінің оқу мазмұнында:

еңбекті жоспарлау және ұйымдастыру дағдыларының дамуы мен алғашқы технологиялық білімдердің қалыптастыруға;

- пәнаралық интеграция арқылы пәндік білімдерді қалыптастыруға;
- түрлі бұйымдарды модельдеу арқылы құрастырушылық білімдер мен дағдылардың негіздерін қалыптастыруға;

көрсету, эксперимент жүргізу, бақылау арқылы зерттеу дағдыларын дамыту;

сәндік-қолданбалы өнер бұйымдарымен таныстыру арқылы рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруға;

көркем-эстетикалық талғамын, шығармашылық, кеңістіктік қиялын, өнердің визуалды және тактильді тілдері арқылы қоршаған әлемге өз көзқарасын білдіру қажеттілігін қалыптастыруға;

оқушыларды қазіргі ауылшаруашылық және өнеркәсіптік өндірістің, көлік пен құрылыстың негіздерімен таныстыруға;

- оқушылардың визуалдық және эстетикалық қабылдауының, сын тұрғысынан ойлау қабілетінің дамуы үшін өнер жанрлары туралы білімдерін қолдануға;
- техникалық-технологиялық терминдерді пайдалану арқылы оқушылардың сөздік қорын кеңейтуге;
- танымдық, коммуникативтік, ұйымдастырушылық және адамгершілік сипаттағы түрлі міндеттерді дербес шешу тәжірибесін қалыптастыруға;
- өзінің көркем жұмысын орындау үшін ақпарат түрлерімен жұмыс жасай алу (табу, іріктеу, жинақтау) біліктілігін дамытуға;
- табиғи және жасанды материалдармен түрлі практикалық жұмыстар жасау арқылы оқушылардың көз мөлшерін, қолдың ұсақ моторикасын дамытуға;
- бірлескен шығармашылық жұмысты орындау барысында ұжыммен және топпен жұмыс істеу арқылы коммуникативтік және тілдік дағдыларын меңгеруге бағытталған[3].

Яғни пәнді оқып үйрену арқылы оқушылар:

- табиғи, жасанды материалдардың қасиеттерін, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын, қасиеттердің үйлесімділігін, сондай-ақ бұйым дайындаудың түрлі техникалары мен технологияларын зерделейді және талдау;
- өз жұмысын дербес ұйымдастыруға тырысады: мақсатын анықтайды, жұмыс кезеңдерін айқындайды, қажетті материалдар мен құралдарды табады және тандайды, өз жұмысының нәтижесін бақылайды және бағалайды;
- шығармашылық зерттеу, эксперимент жүргізу барысында әр түрлі оқу ресурстарын, сонымен қатар АКТ құралдарын қолданады;
- шығармашылық жұмыстарды орындау үшін түрлі материалдар мен құралдарды дербес және сенімді қолданады, материалдың қасиеттері және олардың жұмыс нәтижесіндегі байланысын түсінеді;
- алған тәжірибесінің негізінде бұйымдарды дайындауда түрлі техникалар мен технологияларды дербес қолданады;
- өз идеясын түсіндіреді және дәлелдейді, сонымен қатар бұйымдарды жақсарту үшін конструктивті ұсыныстар жасайды;
- бұйымды жасауда тиімді және бірегей шешімдер табады;
- тұрмыстық іс-әрекет негіздерін зерделеп, киім, аяқ киім, жануарлар, өсімдіктерді күтудің қарапайым тәсілдерін көрсетеді;
- қауіпсіздік ережелерін сақтаудың маңызын түйсінеді және түсінеді, жеңіл жарақаттар алғанда алғашқы медициналық көмек көрсету, материалдар мен құралдарды мақсатқа сай қолдану дағдыларын көрсетеді.

Негізгі тұрмыс қызметі бөлімінде еңбекке тәрбиелеу мүмкіндіктерін төмендегіше көрсетуге болады:

Өсімдіктерді күтіп-баптау бөлімінде

- 1- сынып Бөлме өсімдіктерін күту барысында қарапайым іс-әрекеттерді жасау;
- 2- сынып Арнайы құралдарды пайдалана отырып, өсімдіктерді күту, жерді өңдеу барысында қарапайым іс-әрекеттерді жасау;
- 3- сынып Өсімдіктерді күтіп-баптау талаптарын есепке ала отырып, өсімдік өсіру тәсілдерін пайдалану;
- 4- сынып Жер өңдеу мен өсімдіктерді күтуге арналған арнайы құралдарды пайдалана отырып, өсімдік өсіру бойынша қарапайым эксперименттер жүргізу.

Жануарларды күтіп-баптау

- 1- сынып Үй жануарларының түрлеріне қарай күтіп-баптаудың негізгі ережелерін түсіндіру;
- 2- сынып Дәстүрлі емес материалдардан құстар мен жануарларға арналған жемсалғыштар жасау;

Киім мен аяқ киімді күту

- 1- сынып Киім мен аяқ киім күту бойынша негізгі іс-әрекеттерді көрсету;
- 2- сынып Киім мен аяқ киімді күтуге арналған арнайы заттарды пайдалану;

3- сынып Киім мен аяқ киім күтімінің негізгі түрлері мен тәсілдерін дербестікпен пайдалану;

4- сынып Киім мен аяқ киімге ұсақ жөндеу жүргізудің қарапайым тәсілдерін қолдану. Тұрмыстық техниканы пайдалану ережелері

1-сынып Үйдегі тұрмыстық техниканы пайдалану ережелерін түсіндіру;

2-сынып Тұрмыстық электр техникасын қосып, өшіре алу;

3- сынып Тұрмыстық электр техникасын пайдалануда іс-әрекеттердің реттілігін түсіндіру;

4- сынып Үйдегі тұрмыстық техниканы пайдалану ережелерін құрастыру.

Отбасы жағдайындағы өзіне өзі қызмет ету және қызмет көрсету еңбегіне үйрету, мәселен ол мыналардан тұрады:

өзін күтуге тұрғын жайды таза және жылы ұстауға, өз киімдерін күтіп ұстай білуге дағдыландыру;

ас әзірлеу, нан және ұннан жасалатын өзге тағамдар пісіру, азық-түлік тағамдарын сақтай білуге үйрету;

киім жамау, тоқу, әшекейлеу, пішу, іс тіге білуге машықтандыру;

отбасындағы жасы кішілерді күту, оларды жұбату, тамақтандыру, ұйықтауға жатқызу, ойната алуға үйрету;

ауланы жинақы ұстау, қақпа, сарай, қора-қопсыны жөндеуге үйрету;

отын даярлау, оларды үйге жеткізу мен оларға аулада орын әзірлей білуге баулу[3]; еңбекке сүйіспеншілікке баулу, еңбек мәдениетіне тәрбиелеу.

Өзіне - өзі қызмет ету бөлімі мазмұнын айтатын болсақ:

1. Киімді күту, жөндеу (жамау)

2. Бөлмені, сыныпты тазалау.

Ауылшаруашылық еңбек мазмұнына:

1. Сыныпта атқарылатын жұмыстар.

2. Тәжірибе үлесімінде атқарылатын жұмыстар.

3. Тірі табиғат бұрышында атқарылатын жұмыстар.

4. Мектеп фермасында өткізілетін жұмыстар

Техникалық еңбек:

1. Қағаз және қатырма қағазбен жұмыс.

2. Құрастыру, техникалық үлгілеу.

3. Ағашпен жұмыс.

4. Металлмен жұмыс.

Көркем еңбек:

1. Ермексаз және сазбалшықпен жұмыс.

2. Матамен жұмыс.

3. Қолданбалы қолөнер.

Қазақ халқында ағаштан үй жасауды, жүннен жіп иіруді, иірілген жіптерден маталар тоқуды, жүннен текемет, киіздерді басуды, мал терілерінен былғары илеуді, ағаш, метал материалдарынан ыдыс- аяқтарды жасай білуді, кілем, алаша, басқұр тоқуды, ши тоқуды, ол бұйымдардың тұрмыста түрлі қажеттілікті өтей білуге ол бұйымдарды өз қолдарымен жасай біліп, өз балаларын аталған іс-әрекеттерге араластырып отырды. Мұндай іс-әрекеттерге қатысып отыруда ұл-балалары да, қыз-балаларыда ерте бастан ұлттық бұйымдарымыздың өмір сүруге қажеттілігін түсініп ұлттық тәрбие негіздері бірнеше ғасырлар өтсе де, қазақ қолөнерінің өзіндік құндылықтарын төмен түсірмей еліміздің әрбір өңірінде өзіндік ерекшеліктері мен ұзақ уақыт бойы сақталып, қоғам өзгерген сайын қайта жаңарып, өркендеп дамып отырды. Еліміздің бүгінгі және ертеңгі жас ұрпақтың бойына еңбек тәрбиесін ерте бастан қалыптастыру мен сіңіру басты міндетіміз болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Народная педагогика: педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана. А. Э. Измайлов 2020ж.
2. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Педагогика / Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын - Павлодар: "ЭКО" ҒӨФ. 2016. - 482б.
3. Еңбекке баулу оқу бағдарламасы, 1-4 сыныптар. Алматы 2018.

КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІ

Шалапиева Г.Т.

Биология пәні мұғалімі

Педагог-сарапшы

Ы.Алтынсарин атындағы орта мектеп

Қазақстанда жалпы білім беретін мектептерде жаңа критериалды бағалау жүйесінің енгізілуі білім алушыны дамыту, оның оқуға қызығушылығы мен мотивациясын арттыруға бағытталады. Ұлы педагог Ы.Алтынсарин «Оқытушы бағалағанда олардың іске қатысы жоқ сөздеріне қарап емес, олардың егістерінің бетіне шыққан жемістеріне, яғни оқушыларына қарай бағалау керек» деп айтқандай, оқушы жетістігін нақты бағалау мәселесі-білім беру жүйесіндегі өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Критериалды бағалау жүйесінің мазмұны бағалау стандарттарымен, процестерімен, құралдарымен және нәтижелерімен анықталады сондай-ақ бірқатар нормативтік және әдістемелік-нұсқаулық құжаттармен реттеледі.

Қазіргі білім беру жүйесінің ерекшелігі – білім алушылардың білім нәтижелерін бағалау оқыту үдерісінің маңызды бөлігі болып табылады. Оқыту үдерісін басқару-бағалауда.

Бұрынғы оқытуда оқушы жетістігі басқа білім алушылармен салыстырмалы түрде бағаланып келді. «Бағалау» термині «жақын отыру» латын тіліндегі мағынада-бағалаудың негізгі сипаты бір адам басқа адамның не айтып, не істегенін немесе өзін-өзі бақылау жағдайында өзінің дербес ойлауын, түсінігін немесе тәртібін мұқият бақылауы болып табылады.

Критериалды бағалауды енгізудің мақсаты, ең бірінші мектепте оқыту сапасын жоғарылату, мектеп бітірушілердің білімін халықаралық стандартқа сәйкестендіру. Критерий арқылы бағалаудың оқыту үшін маңызы неде? деген сұраққа жауап беретін болсақ, оқушы өзін-өзі талдау мен рефлексия жасау тәжірибесін үйренуі, оқу үдерісі ғана емес, бағалау үдерісінің де белсенді қатысушысы болуы керек. Бұл жағдайда өзін-өзі бағалауға баса назар аударылады.

Білім сапасын бағалау жүйесіндегі жаңарту мәселесіне тоқталсақ, бес балдық жүйенің қазіргі заманға сай білім жүйесін қанағаттандыра алмауы, екіншіден оқушы танымындағы өзгерістер мен білім саласындағы қалыптасқан қайшылықтар, үшіншіден заман ағымына қарай әлеуметтік сұраныстардың өзгеруі себеп болып отыр.

Бағалау жүйесінің негізгі ұстанымдары, олар:

1. Бағамен білім алушылардың жұмысы бағаланады.
2. Дескрипторлар білім алушыға алдын-ала белгілі болуы шартты.
3. Білім алушы өз білім деңгейін анықтай алуы қажет.
4. Нақты білімділік мақсатты бағалауы қажет.

Критериалды бағалаудың басты ерекшелігіне тоқталсақ, алдын-ала ұсынылған бағалау шкаласы болуы шартты, олар әр білім алушыға түсінікті, анық, айқын болуы, бағаның әділдігі, өзін-өзі бағалауға мүмкіндіктің берілуі тиіс.

Сабақта критерий арқылы бағалауды қолданғанда мына тұстарға назар аударған жөн:

- сабақтың мақсаты критерий құрудың негізі болып табылады.
- сабақтың/бөлімнің басында оқу мақсатын түсіндіру.

- алдын-ала критерийлердің үлгісін дайындау, оқу мақсаттарына сай келуін қарау.
- критерийлерді білім алушының тіліне аудару, оларға түсінікті болу үшін өздеріне құрғызу (немесе) бірге құру.
- критерийлерді тақтаға немесе оқушы, студенттердің дәптерлеріне жаздырту.
- белгіленген критерийлерді білім алушылардың барлығы бірдей түсінгеніне көз жеткізу.
- оқушы/студенттерге өз жұмысын құрылымдауға көмек беру үшін жоспарлауға, жазуға арналған ережелер.

Критериалды бағалаудың қағидаттары айқындалған. Критериалды бағалау төмендегідей қағидаттарға (принциптерге) сәйкес жүзеге асырылады, оқыту мен бағалаудың өзара байланысы, бағалау оқытудың ажырамас бір бөлігі болып табылады, ол оқу бағдарламасындағы мақсаттармен, күтілетін нәтижелермен тікелей байланысты. Шынайылық, сенімділік және валидтілік. Бағалау дәл және сенімді ақпаратты ұсынады. Қолданылатын критерийлердің, құралдардың оқу мақсаттарына жетуге, күтілетін нәтижелерді бағалайтынына сенімділігі болады. Ашықтық және қолжетімділік. Бағалау түсінікті, айқын ақпараттарды ұсынады, сондай-ақ, барлық оқу үдерісіне қатысушылардың қызығушылығын, жауапкершілігін арттырады.

Үздіксіздік. Бағалау білім алушылардың оқу жетістігінің ілгерілеуін дер кезінде және жүйелі қадағалап отыруға мүмкіндік беретін үздіксіз үдеріс болып табылады. Дамуға бағыттау. Бағалау нәтижелері білім алушылардың, мұғалімдердің, мектептің, білім беру саласының даму бағытын анықтайды және ынталандырады.

Критерийлер – оқытудың міндеттерін жүзеге асыратын өлшемдер. Критериалды бағалау дегеніміз оқушылар жұмыс барысында орындалатын іс-әрекеттер тізбесі және білімнің мақсаты мен мазмұнына сәйкес келетін, оқушылардың оқу-танымдық біліктілігін қалыптастыруға себепші болатын, айқын анықталған, ұжыммен шығарылған білім процесінің барлық қатысушыларына алдын ала белгілі критерийлермен оқушылардың оқу жетістіктерін салыстыруға негізделген процесс.

Критерий арқылы бағалау мұғалімдерге сапалы нәтиже алуды қамтамасыз ететін критерийлерді құруға, өз жұмысын талдау және жоспарлау үшін ақпарат алуға, оқу үрдісінің сапасын жақсартуға, әрбір

оқушының жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқытудың траекториясын құруға мүмкіндік береді. Критерий арқылы бағалау оқушыларға нәтижені талдау үшін бағалау критерийлерін білу және түсінуге, критерийлерді білу арқылы қате жібермеу, сапалы нәтиже беруге, рефлексияға қатысу, яғни өзін және өз достарын бағалауға, бағалау үрдісіне қатысу арқылы білімін тереңдетуге, нақты білімдерін қолдану, өз ойларын еркін жеткізе білу, сын тұрғысынан ойлай білуге мүмкіндіктер береді.

Ата-аналарға баланың білім деңгейлерін бақылай алуға, оқу үрдісін бақылай алуға, оқу үрдісі кезінде қолдау көрсетуге мүмкіндік береді.

Критериалды бағалаудың құрылымына келер болсақ, білім алушының оқу жылындағы үлгерімі және оқудағы жетістіктері туралы деректерді жинау үшін бағалаудың екі түрі, яғни формативті бағалау (қалыптастырушы) және жиынтық бағалау (суммативті) іске асырылады. Жиынтық бағалау, өз кезегінде, бөлім/ортақ тақырыпты, тоқсанды және орта білім деңгейін жиынтық бағалаудан тұрады. Жиынтық бағалау тоқсан соңындағы білім алушының білімінің жетістігін көрсетеді.

Формативті бағалау оқыту процесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Формативті бағалау балл және баға қойылмастан, білім алушылар мен мұғалім арасында үздіксіз байланысты қамтамасыз етеді. Формативті бағалауда білім алушы қателесу және оны түзетуге болады. Бұл білім алушының мүмкіндігін анықтау, анағұрлым жақсы нәтижелерге қол жеткізу, оқу процесін дер кезінде түзетуде көмектесуге мүмкіндік береді. Формативті бағалау оқудағы жетістіктердің өсуіне және дамуына тікелей ықпал ететін және мұғалім мен білім алушылар арасында кері байланысты қамтамасыз ететін процесс. Формативті бағалау оқытудың ажырамас бөлігі болуы тиіс, ол қосымша жаттығулар немесе тест ретінде

қарастырылмауы қажет. Оқыту мақсаттары мен оқу бағдарламасының әрбір бөлімі бойынша күтілетін нәтижелер формативті бағалау практикасының мазмұнын анықтайды. Мұғалім формативті бағалау процесінде оқу бағдарламасының барлық оқыту мақсаттарын қамтуы қажет. Мұғалім білім алушылардың жеке ерекшеліктері және оқыту мәнмәтінін ескере отырып тапсырмаларды дайындайды немесе таңдайды. Әрбір тапсырмаға дескрипторлар анықталады. Дескриптор – жетістік деңгейінің сипаттамасы. Сабаққа жоспар жасау кезінде әрбір орындалатын тапсырманың тұсына критерийлер қойып, дескрипторлар шығарып, ұпаймен көрсетіп отырса бағалау әділ болады. Дескрипторларды білім алушылармен бірлесе отырып жасауға да болады.

Бағалауда мұғалімнің шешімі шынайы болатындай тапсырмалардың дескрипторлары анық және нақты болуы тиіс. Бұл білім алушылар мен ата-аналарға сындарлы кері байланыс жасауына ықпал етеді. Білім алушылар өзін-өзі, өзара, топтық өзара бағалау әдістерін қолданса, әр студент немесе оқушы өзін-өзі реттей отырып, өз білім деңгейін анықтайды, өз білімін деңгейін анықтауды үйренеді. Қате кеткен жерлерін түсініп, әділ бағалауды үйренеді, дағдыланады. Критериалды бағалау нәтижесінде бала жауапкершілікті сезінеді, өз білімін жетілдіру қажеттігін түсінеді, талдау жасауды, өз білімін басқалармен салыстыруды, білім алу барысында шешімдерді қабылдай білуге үйренеді, дағдыланады.

Ұпай жинау оқу жетістіктерін бағалауды жүзеге асыруға, білім, білік дағдыларын қабілеттеріне қарай тереңдетуге мүмкіндік береді. Қазіргі барлық дамыған елдер, Еуропа елдері, Балтық жағалауы елдері мен Беларусь 12 балдық жүйеге көшкен.

Сонымен, білім алушылардың оқу жетістіктерін әділ және шынайы бағалау жүйесі, білім беру мазмұнының ажырамас бөлігі болып саналады. Бағалаудың жаңа жүйесі білім беру үрдісіндегі мұғалімнің өзінің де рөлі өзгеріп отырғанына ықпал етеді. Тұлғалық-бағдарлы технологиялар оқу үрдісін субъектілер арасындағы әріптестік (бірлескен қызмет) негізінде жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Мұғалім мен білім алушылардың өзара әрекеттесуі үзілмей, оған қоса, көтермелеумен қолдау тауып отырады. Бағалау үздіксіз жүреді, сапалы нәтижеге қозғалыс үрдісінің өзі бағаланады. Білім алушылар өзінің біліміндегі ақаулықтарын өз бетінше және саналы анықтап, мұғаліммен бірге оларды жою бойынша жұмыс жүргізеді, бұл бастауыш мектепте әсіресе маңызды.

Қорыта келгенде, критериалды бағалау – белгіленген критерийлер негізінде білім алушылардың нақты қол жеткізген нәтижелерін оқытудың күтілетін нәтижелерімен сәйкестендіру үдерісі. (Роберт Юджин Глейзер (1963).

Критериалды бағалау білім алушылардың жетістіктерін бір-бірімен салыстырмайды және бір-біріне тәуелді етпейді, сонымен қатар әр білім алушының құзыреттілік деңгейі туралы ақпарат беруге бағытталады.

Әрине білім беруде қалыптасып қалған бағалау жүйесін өзгерту оңай емес. Бүгінгі таңда бағалауға деген көзқарасымызды өзгертсек, сабақтарымызға критерий арқылы бағалауды енгізіп, білім алушыларымыздың тұлғалық бағытын белсенді позицияға бағыттасақ, тұлғаны өзіндік жауапкершілікке, нәтижеге жеткізу, ал білім алушы әр сабақта белгілі бір нәтижеге жету барысында еңбектенсе, оқушы немесе студентте, мұғалім де өз еңбектерінің табысын көре алатынына сенеміз.

Әдебиеттер тізімі

1. Мұғалімге арналған нұсқаулық. www.cpm.kz
2. Оқытудың нәтижелерін бағалаудың әдістемесі (әдістемелік құрал), Алматы қаласы 2023ж.
3. Критериалды бағалаудың кіріктірілген моделі (әдістемелік ұсыныстар құралы), Астана қаласы 2022ж.
4. 2022-2023 оқу жылына арналған әдістемелік нұсқау хат.

БІЛІМ БЕРУДЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ НЕГІЗІ

Шаменова С.К.

Математика пәні мұғалімі, педагог-зерттеуші
№10 С.Мұқанов атындағы жалпы орта мектебі

Бүгінгі білім беру реформасының басты мәселелердің бірі жаңартылған білім беруді орта мектепте инновациялық технологияларды ұтымды пайдаланудан тұрады. Осыған орай оқытудың әртүрлі технологиялары жасалып, мектеп тәжірибесіне енгізілуде. Яғни, оқушыға деген көзқарас пен оны объект деп қарамай, дамушы тұлға ретінде қабылдап, балалармен жүргізілетін оқу-тәрбие жұмысы да осыған лайық өзгерістерге ұшырап, қазіргі педагогикадағы тұлғаны қалыптастыруға бағытталған жаңа технологияны енгізудің қажеттілігі туып отыр. Ал, жаңа технологияны пайдаланудың мақсаты - міндетті деңгейдегі білімді қалыптастыра отырып, мүмкіндік деңгейге жету. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде: «Технология – бұл қандайда болсын істе, шеберлікте, өнерде қолданылатын амалдардың жиынтығы» деген анықтаманы негізге алуға болады. Педагогикалық технологияға алғаш анықтама берген ғалымдардың бірі – КСРО ғалымы В.П.Беспалько болатын. Оның жеке аспектілері мен түрлері В.М.Монахов, М.В.Кларин, Б.Т.Лихачев, М.А.Чошанов, т.б. ғалымдардың еңбектерінде қарастырылады. Профессор В.П.Беспальконың пікірінше: «Педагогикалық технология – практикада жүзеге асатынын нақты педагогикалық жүйе, жоба» деп келтіреді [1,47].

Демек, педагогикалық жүйе тұлғаны қалыптастыруға ықпал ететін арнайы ұйымдастырылған, мақсатты, бір-бірімен тығыз байланыстағы әдіс-тәсілдер деп қарастырады. Ал, В.М.Монаховтың ойынша: «Педагогикалық технологиялар – оқыту үдерісін жобалау, ұйымдастыруға арналған модель» деп көрсетеді. Демек, педагогикалық технологияларды оқу үдерісінде қолдану оқушылардың еркін және жан-жақты білім алуға, шығармашылықпен жұмыс жасауға мүмкіндік береді. Бүгінгі орта мектепте қолданылатын педагогикалық технологиялардың атқаратын қызметіне, мақсат-міндетіне байланысты бірнеше топқа бөліп қарастыруға болады.

Модульдық оқыту технологиясы. Авторы Ресей ғалымы В.М.Монахов. Оқытудың тұтас технологиясын жобалау, алға қойған мақсатқа жетуді көздейтін педагогикалық үдеріс. Сондай-ақ оқушылармен жүргізетін жұмыстардың қиындығын алдын-алу және бағыттау жұмысының жүйесін жасаудан тұрады. Бұл мұғалімнің бүкіл оқу жылына пайдаланатын әдістерді жоспарлауына көмектеседі. Технология жобасында негізгі нысана – оқу тақырыптары, дидактикалық модуль.

Әдетте, оқушылар әр сатыға жоғарылаған сайын олардың білімді қабылдауы өзгеріп оқитын пәндер жүйесі күнделеніп түседі сондықтан оқушылардың жас ерекшеліктерін, әр кезеңдегі қабылдау мүмкіндіктерін ескере отырып аталған технологияларды тиімді пайдалануға болады [2,123].

Ойын арқылы оқыту технологиясы. Дидактикалық, тәрбиелік, дамытушылық мақсаттарға жету. Ойын іс-әрекетінің психологиялық механизмі жеке бастың өзіндік талап-талғамдарына сүйенеді. Оқушының бойындағы білімділік, танымдық, шығармашылық қасиеттерін аша түседі. Негізінен қазіргі жаңартылған білім беру бағдарламасында кеңінен қолданылады. [3, 64].

Проблемалық оқыту технологиясы. Оқушыны өз бетімен ізденуге үйрету, олардың танымдық және шығармашылық икемділігін дамыту. Атап айтқанда:

- оқушының белсенділігін арттыру;
- оқу материалында оқушыны қызықтыратындай мәселе туғызу және жағдай жасау т.б.

Тірек белгілері арқылы оқыту технологиясы (В.Ф. Шаталов). Мұндай оқыту технологиясы төмендегідей мақсатты көздейді:

- білім,білік,дағдыны қалыптастыру;
- барлық оқушыны оқыту;
- оқытуды жеделдету;

Үнемі қайталау,блокпен оқыту,тірек қолдану; жеке бағдарлы қарым-қатынастан тұарыды.

«Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту» жобасы. Авторлары АҚШ ғалымдары Джина Стилль, Чарлз Темпель. Аталмыш жоба үш деңгейден тұратын оқыту мен үйретудің моделі. Сын тұғысынан ойлау жобасы қызығушылықты ояту, мағынаны ашу және ой-толғаныс кезеңдерінен тұрады. Жоба студенттердің дербес ойлауын, белсенділігін қалыптастырып, өзара жауапкершілікке, ұжымдық ізденіске жетектейді.

Сонымен қатар, орта мектептің оқу-тәрбие үдерісінде педагогикалық технологияларды пайдалануда өзіндік сипаттамаларына сәйкес қолдану мүмкіндіктеріне тоқталамыз:

Бастауыш саты – оқушылардың интеллектуалдық дамуының іргетасы, оқу әрекетінің қалыптасуын қуатты кезеңі. Олардың есте сақтау қабілеті мықты болғанымен қабылдауы тұрақсыз келеді, не нәрсені болсада білуге құмар қолымен ұстап көзбен көргенді ұнатады. Сондықтан сабақта көрнекілік ойын элементтерін қолданып оқу үрдісін қызықты ұйымдастыру қажет.

Бастауыш сыныпта қолданылатын технологиялар «Ойын арқылы оқыту технологиясы», «Модульдік оқыту технологиясы», «Білім беру ізгілендіру технологиясы».

Орта сыныптағы саты – бұл кезеңде барлық пәндер оқытылатындықтан оқу материалдары күрделі болып келеді. Оқушылардың білі алуында көрнекілік, өз бетіне жұмыс жасау, т.б. әдіс-тәсілдерін қолдануға мүмкіндігі зор. Бұл кезеңде «Проблемалық оқыту технологиясы», «Дамыта оқыту технологиясы», «Оқытудың ақпараттық технологиясы» т.б. қолданған жөн.

Жоғары сыныптағы саты - өз бетімен оқу дағдыларын игеруге бейім өзіндік көзқарасқа ие және барлық пәндерден хабары бар саналы азаматтар. Осы ерекшеліктер негізінде оларға мынадай технологияларды пайдалануға болады: «Сын тұрғысынан дамыту», «Деңгейлік оқыту технологиясы», «Проблемалық оқыту технологиясы», «ақпараттық оқыту технологиясы» т.б.

Жалпы «Технологиялық білім» термині ХХ ғасырдың 40-50 жылдары пайда болды. Негізгі деректерге келетін болсақ: «Технологиялық білім» ұғымы тұрмыстық құрал-жабдықтарға (ұнтаспа, теледидар т.б.) сол сияқты оқу үрдісінде техникалық құрал-жабдықтарға байланысты қолданылып келген болатын. Ал 1950-60 жылдарда «Технологиялық білім» термині бағдарламалық оқыту идеясын тарату мақсатында педагогикалық үрдісте әдіс-тәсіл жиынтығы ретінде қолданылған [4, 63-б.].

Қазіргі уақытта «Педагогикалық технология» түсінігінің жаңа даму кезеңі жүріп жатыр, бұл түсінік 1980 жылдары арнайы компьютерлер арқылы жан-жақты ақпараттық бағдарлама жүйесінде оқыту пайда болған кезден дамыған. Оның жан-жақтылығы сандық жүйені әр түрлі шолып байқау арқылы анықталып, оқудың жаңа мүмкіндіктері пайда болды. «Педагогикалық технология» анықтамасы келесі негізгі белгілерді қамтып көрсетеді: мұғалім мен оқушы іс-әрекетінің ортақтығы, адам мен техниканың бірлігі. Осы белгілерді негізге ала отырып, мынандай анықтама беруге болады. Педагогикалық сөздікте: «Педагогикалық технология» – бұл мұғалім мен оқушының іс-әрекеттерінің біріккен жүйесі арқылы іске асатын, ақпаратты білім беру нәтижесі және рефлексия негізінде білім алуға бағытталған, бір үлгідегі педагогикалық жүйе», - деп сипаттама береді [5, 213-б.].

Жаңартылған білім беру аясында технологиялық оқыту білім берудің, жеке тұлғаны жан-жақты дамытудың жаңа ізденістерін талап етеді. Оны біз педагогикалық жүйе ретінде баланың білім алу, даму т.б. іс-әрекеттерін мақсатты түрде ұйымдастыра білу, оған басшылық ету, білімді өз белсенділіктері мен білім алуларына түрткі жасау технологияның басты белгілері болып табылады. Педагогикалық жүйенің негізгі құрылымына мыналар жатады:

▪ Оқу және тәрбиелеу мақсатында нақты жүйелі дидактикалық, педагогикалық зерттеу жүргізу;

- Оқушы меңгеруге тиісті ақпарат мазмұнын толықтыра отырып, жүйелеу;
- Қажетті дидактикалық, техникалық оқу құралдарын кешенді қолдану және оны дұрыс қолдануын қадағалап отыру;
- Тәрбиелеу және диагностикалық оқыту жүйесін дамыту;
- Оқушыға жоғары деңгейде сапалы білім беруге кепілдеме беру.

Педагогикалық жүйеде оқушыға білім дайын күйінде берілмейді, олар өздері жан-жақты іздену арқылы қабылдайды, яғни зерттеу жұмыстарын, шығармашылық жұмыстарды жүргізе отырып қажетті білімді қабылдайды. Оқушының білім-білігін, дағдыларын қалыптастыру арқылы, оның өз бетімен жұмыс жүргізе білуіне және алдына мақсат қоя білуінде.

Қорыта айтқанда, жаңартылған білім беруде педагогикалық технологияларды жалпы білім беретін орта мектептің тұтас педагогикалық үрдісінде ұтымды қолдану уақыт талабы.

Әдебиеттер тізімі

1. Беспалко В.П. Слагаемые педагогической технологии. – Москва: «Просвещение», 2021. – 268 с.
2. Монахов В.М. Технологические основы проектирования и конструирования учебного процесса. – Волгоград, 2020. – 200 с.
3. Селевко Г.К. Дифференциация обучения. – Ярославль, 2017. – 312 с.
4. Харламов И.Ф. Педагогика: Учебник. – Минск, 2022. – 560 с.
5. Педагогический энциклопедический словарь. Научно изд. – Москва: «Большая Российская энциклопедия», 2013. – 528 с.

АКСИОЛОГИЯЛЫҚ БАҒДАРЛЫ ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ЕЛЖАНДЫЛЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУ

Шарипова А.Н.

№9 Ш.Уәлиханов атындағы мектептің
бастауыш сынып мұғалімі

Резюме. Статья посвящена научным основам патриотического воспитания учеников начальных классов методом аксиологического линейного обучения. В статье рассматривается важность национальных ценностей.

Ключевые слова. Аксиология, линейное обучение, ученики начальных классов, патриотическое воспитание, ценность, национальный, родной край, культурное наследие, национальное воспитание.

Ғаламдану үрдісінде ұлттық құндылықтарды сақтау мен өзінің бет-бейнесін, ізгі дәстүрін сақтау жолындағы күрес ұлттың сананы сақтау күресі екенін түсіну, яғни, ұлттық сана-сезімі мен мінез құлқының ана тілінде, ата тарихын, төл мәдениетін және ұлттық салт-дәстүрді меңгеруі негізінде қалыптасқан жеке тұлғаны тәрбиелеу міндетін айтамыз. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті - ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған сапалы білім үшін қажетті жағдайлар жасау; жеке адамның шығармашылық, рухани және күш-қуат мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, даралықты дамыту үшін жағдай жасау арқылы ой-өрісін байыту» деп атап көрсетілген. Әр халықтың өзіне тән, тарихи-әлеуметтік даму ерекшеліктері мен өмір-тіршілігіне, тұрмыс-салтына, дәстүрлеріне байланысты дүниетанымдық, рухани-материалдық, мәдени құндылықтары қалыптасады [1].

Бастауыш сынып оқушысы үшін оқу әрекеті жетекші рөл атқаратындықтан, сабақ мазмұнындағы оқушыларға берілетін құндылық бағдардың әсері мол. Әлеуметтік мәні зор ұлттық құндылықтардың мән-мағынасын ұғындыру, оны баланың санасына, сезіміне, мінез-құлқына әсер ететіндей дәрежеде жеткізу мұғалімнен шеберлікті талап етеді. Оқушылар

бастауыш сыныптан бастап халқымыздың әлеуметтік, тұрмыстық дәстүрлерін танып білу арқылы туған елінің, ұлтымыздың өзіндік ерекшеліктерін, халқымыздың мәдени мұраларын қастерлеп сақтай білуге оқып үйренеді. Ғылыми еңбектерде мәдени құндылықтарға құлықтылық және эстетикалық идеалдар, өзін ұстаудың нормалары мен үлгілері, тілдер, жергілікті тіл ерекшеліктері мен сөйленістер, ұлттық дәстүрлер мен әдет- ғұрыптар, тарихи жер аттары, ауыз әдебиеті, көркемдік кәсіп пен қолөнер, мәдениет пен өнер шығармалары, тарихи-мәдени маңызы зор мәдениет қызметінің ғылыми зерттеу тәсілдері мен нәтижелері, аумақтың тарихи-мәдени қатынасында ғажайып болып табылатын ғимараттар, құрылыстар кіретінін айтады.

Елжандылық құндылықтарының нысаны мен қайнар көзіне «Отанды» алсақ, оның мазмұнына туған жер, табиғат, оның байлықтары, тіл, дәстүр, тарихи ескерткіштер, туған өлкедегі тамаша киелі орындар жатады. Олардың адам көкірегіне жылылық, жақындық, туыскандық сезімдерді ұялатып, ізгі де ерлік істердің қайнар көзіне айналуы - елжандылыққа тәрбиелеудің арқауы. Елін, туған жерін қастерлеп, қадірлеуге үйрететін қасиетті қалыптастыруға әсер ететін негізгі факторлар - ұлттық сезім, ұлттық мақтаныш, ұлттық сана, ұлттық игі дәстүрлер, ұлттық парыз, бірлік және міндет. Бұл адамзаттық құндылықтарды бастауыш сынып оқушыларының бойына оқылатын пәндерді аксиологиялық бағдарлы оқыту арқылы дарытуға болады. Әдебиеттік оқу, қазақ тілі, математика, дүниетану, саз, бейнелеу өнері т.б. пәндерді аксиологиялық бағдарлы оқытудың басты мақсаты - оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастырып қана қоймай, олардың рухани дүниесін байыту, ізгілікті-елжанды дара тұлға тәрбиелеу. Аксиология ұғымына түсінік беретін болсақ, шетел сөздерінің сөздігі аксиологияны ахиоз - құнды + логия - құндылықтар туралы философиялық ілім (гр. аχία - құндылық және Ιοδος - ілім, сөз) деп түсіндіреді [2].

Құндылықтар проблемасын зерттейтін ілім аксиология деп аталады. Онда құндылықтар теориясы қарастырылады. Ғылыми еңбектерде былайша түсіндіріледі: Аксиология құндылықтар табиғаты, олардың реалдықтағы орны және құндылық - әлемінің құрылысы, немесе түрліше құндылықтардың өзара әлеуметтік және мәдени факторлармен, жеке тұлғаның құрылысымен байланысы туралы философиялық ілім. Әрбір мәдени дәуірдің өзіне тән құндылықтары, яғни белгілі бір аса құрметтелетін қасиеттер, құбылыстар жүйесі болды. Осы рухани абсолюттер ауысқан уақытта басқа дәуір басталады. «Құндылық» ұғымы мәдениеттің ерекшелігін түсінуге көмектеседі. Адам өзі үшін не нәрсе маңызды екенін өзі анықтайды. Көптеген рухани абсолюттер көп адамдарға ортақ. Мысалы, тіршілік ету, өмірді сүю, ата-ананы қадірлеу, құрметтеу. Бұл - барлық адамдарға қымбат, ортақ рухани абсолюттер. Бұлжымайтын, асыл өмірлік бейімделуді философия құндылық деп атады. «Құндылық» дегеніміз - адамның өмірін мәнді, сәнді ететін түсініктер жүйесі. Адам баласының тарихында қандай қиындықтар болса да адамды адам етіп қалдыратын рухани тіректер қалыптасты. Осы рухани тіректер бірте-бірте құндылықтарға айналды. Құндылықтар шындықты реттейді, оған мән, мағына, маңыз береді. Адам өмірінің мәні - құндылықтар жүйесінің тұлғалық интеграциясы.

А.Т. Москаленко мен В.Ф. Сержантов құндылықтар жүйесін былай түсіндіреді: «Құндылық дегеніміз - адам қажеттілігінің бейнесі. Ол зат немесе идея болуы мүмкін. Сондықтан құндылықтар материалдық немесе идеалдық деп екіге бөлінеді. Материалдық құндылықтар - еңбек құралдары мен тікелей тұтынатын заттар. Рухани құндылықтар - философиялық, діни, эстетикалық, моральдық, құқықтық, саяси, идеялар». Құндылық бағдар - (француз тілінен *orientation*) субъектінің қоршаған шындық дүниені идеологиялық және онда бағдар алуы, бейімделуі мен индивидтің объектілерді олардың жіктеу тәсілі. Құндылық бағдар әлеуметтік тәжірибені меңгеруде

және мақсаттарда, мұрат-армандарда, сенімдерде, қызығушылықтарда, жеке адамдардың басқа да көріністерінде байқалады. Адамның іс-әрекет құрылысында құндылық бағдар оның танымдық және еріктік жақтарымен тығыз байланысты [3].

Құндылық бағдар жүйесі оның шындық дүниеге қатынасының мазмұндық жағын қалыптастырады. Адамдардың топтағы қарым-қатынасын анықтайтын біріккен іс-әрекет

процесінде топтың құндылық бағдары қалыптасады. Құндылықтар өзіне тән ерекшеліктерге ие. Олардың кейбірі тарихтың қай кезеңінде де өз маңызын жоймайды. Мысалы, ежелгі дүниенің тарих сахнасында өшкенімен, онда мұрат етілген эстетикалық құндылықтар әлі күнге дейін өз маңызын жоғалтқан жоқ. Ортағасырлық ағару (просвещение) дәуіріндегі гуманистік, демократиялық идеялар бүгінгі заман қызметіне жарауда. Қоғамдағы құндылықты қатынастардың аса маңызды элементтерінің бірі - құндылықты бағыт-бағдар. Құндылықты бағыт-бағдар - бұл стратегиялық өмір мұраттары және жалпы дүниетанымдық алғы шарт ретінде танылған құндылықтардың адам санасында бейнеленуі. Қалыптасқан, тұрақты құндылықтар бағыттарының жиынтығы тұлға тұрақтылығын, қажеттер мен қызығулар бағдарында көрінген әрекет-қылық және іс- әрекет типтерінің өзара байланыса, ұштасуын қамтамасыз етеді. Осыдан, құндылықты бағыт тұлға сеп-түрткілеріне (мотивтеріне) себепші, реттеуші маңызды жағдаят (фактор) ретінде іске қосылады. Құндылықты бағыт-бағдарлардың негізгі мазмұны - адамның саяси, философиялық (дүниетанымдық), адамгершілік наным-сенімдері, терең әрі тұрақты бейімділіктері, қылық-әрекет, мінез принциптері. Осыдан, қай қоғамда да тұлғаның құндылықты бағыт-бағдары тәрбие және мақсатты ықпал жасау нысаны ретінде қарастырылады. Олар арқылы еріктік күш салу, зейін, ой-өріс бағдарлары анықталады. Құндылықты бағдардың дамуы - тұлға кемелінің белгісі, оның әлеуметтенуінің көрсеткіші, құндылықты бағыттардың тұрақты бірлігі тұлғаның келесідей сапаларының дамып, орнығуына себепші болады: тұлғаның тұтастығы мен сенімділігі, белгілі мұраттар мен принциптерге адалдық, осы мұраттар мен принциптерді іске асыру жолында ерік күшін аямауға қабілеттілік, өмірлік ұстанымдарға орай белсенділік, мақсатқа жетуде табандылық пен өжеттік. Құндылықты бағыттар арасындағы қайшылықтар әрекет-қылық пен мінездегі тұрақсыздықты туындатады. Құндылықты бағыт-бағдардың мешеуленуі адамның селқостығы мен енжарлығына себепші болады [4].

Бүгінгі күнде әлем елдерінде әрқилы құндылықтар жүйесі қабылданған. Осы заманғы гуманистік педагогика олардың арасында жалпы адамзаттық келесідей құндылықтарды аса маңыздылар қатарында алға тартады: адам құқы, адамды ең жоғары құндылық ретінде тану, бала тұлғасы мен оның қадіріне құрмет; бала еркіндігі мен даму құқын қорғау; білім және тәрбиедегі демократиялық принциптерді берік ұстану. Адам құқы және еркі - жалпы адамзаттық құндылық, себебі олар адамзаттың жалпы мүдделерін танытады, әрқилы халықтардың, діндер мен дәуірлердің рухани мұраттарын жақындатады әрі туыстырады. Барша халықтар туындыларын сыйлауға, бағалау мен қорғауға үйрену - бұл ұлттық және ұлтаралық ынтымақтың белгісі ретінде қабылданған жалпы адамзаттық құндылықтарды сезіну және қабылдау нышаны. Бүгінгі Қазақстандық қоғамда құндылықты бағыттар қатарында ұлтжандылық, отаншылдық сезімдері, яғни өз халқымызды, оның салт-дәстүрін, тілін, мәдениетін, әдеттерін, туған ел табиғатын құрметтеп білу жоғары маңызға ие болып отыр. Сонымен бірге, әрбір адам үшін жоғары құндылық - бұл өмір, тіршілікке болған қамқорлық, гуманистік қатынастар негізі - әр адамның өз басын сыйлауы, өз адамгершілік сапаларына болған құндылықты қатынас; ата-ананы, туған-туысқанды, отбасы, бала-шағаны ардақ тұту, табиғатты аялау және ең жоғары инабатты құндылық ретінде еңбекті қадір ету. Жалпы адамзаттық құндылықтар арасында ұлттық құндылықтар шегерілмейді. Керісінше, осы ұлттық құндылықтар арқылы көрінеді. Алғашқыда осы ұлттық формада көзге түскен қайталанбас соны жетістіктер уақыт өте жалпы адамзаттық құндылыққа өтеді.

Құндылықтар - тәрбие мен оқытудағы адамгершілікке бағытталған мұраттар, ол шынайы болады, ол адамға тәуелді емес, дегенмен ол адам санасында орын алады. Құндылықтар сезім арқылы қабылданады, ал сана арқылы оны түсініуге болады, соның нәтижесінде тұлға құндылықты игереді, соған сай әрекет етеді. Нақтырақ айтатын болсақ, ана тілі мен ұлттық дәстүрді құрметтейтін, дүниетанымы, ақыл-ой парасаттылығы қалыптасқан, мақсат қоя алатын, сол мақсатқа жету жолында жауапкершілігі мол, мінез құлқы, айналадағы адамдарға қарым - қатынас мәдениеті жоғары, Отанын сүйетін, күрделі жағдайда нақты шешім қабылдай алатын, салауатты тұлға. Ал «Елін сүю», «елжандылық» деген ұғымдар мектепке, отбасына, жақынына, туған қаласына (ауылына) деген сүйіспеншіліктен басталады.

«Елдің елдігін оның тарихы, әдебиеті, салт - дәстүрі сақтайды» деген ұғымды бастау етіп алатын болсақ, елжандылыққа тәрбиелеу үрдісін шартты түрде мынандай іс- шараларға бөлуге болады:

- тілді құрметтеу;
- ұлттық салт-дәстүрді зерделеу;
- елдің тарихы мен мәдениетін оқып зерттеу;
- ата-бабалар өсиетін орындау;
- жер байлығы мен табиғатты қастерлеу.

Бастауыш мектепте әдебиеттік оқу сабағында оқушылардың өз еліне, туған жеріне деген сүйіспеншілігін оятып, оны қорғауға, қастерлеуге баулу бағытында сонау Абылай бабамыздан бастап кешегі желтоқсанға дейін азаттық үшін күрескен ұлы тұлғалардың ел тәуелсіздігі жолындағы ерлік істерін ұғындыру мақсатында елтану материалдарын, белгілі қоғам қайраткерлерінің өмір деректерін көптеп қолдану елжандық сезімдерін тереңдетені сөзсіз. Оқушылардың бойында елжандылық, азаматтық, жоғары ізгілік пен адамгершілік сезімдері оқу-тәрбие үрдісінде жан-жақты жетілгенде ғана асқақтай түседі. Отан от басынан басталады, Отан туралы ұғым туған өлке, туған жер тарихымен тығыз байланысты болады. Туған жеріне деген сүйіспеншілік әрбір азаматты сол туған жерін қорғауға, оны дамытуға жетелейді. Ондай адамдарды «патриот», «отаншыл», «елжанды» деп атауға болады. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде: «патриот» өз Отанын, халқын, жері мен суын шынайы сүйетін, халық мүддесі үшін бар күш-жігерін, қабілетін аямайтын адам. Ал «патриотизм» өз Отанын, халқын шексіз сүйушілік, барша күш-қуатын Отан мүддесіне арналған адамға тән терең сезім [5]. Қазіргі философиялық, педагогикалық әдебиеттерде «патриотизм» сөзі (грек тілінде рагіз - Отан) Отан, өз халқына деген сүйіспеншілік деп түсіндірілсе, үлкен энциклопедияда, «патриотизм - Отанға деген сүйіспеншілік, оған берілгендік, өзінің іс-әрекеттерімен оның мүддесі үшін қызмет етуге ұмтылу» деп анықтама берілген [5]. Бұл ұғымдардың барлығы да еліне, халқына, ұлтына сүйіспеншілікпен, құрметпен қарау деген сөз.

Ал «Қазақстандық патриотизм» дегеніміз осы елде тұрып, тіршілік етуші барлық халықтарға деген достық қатынасқа тәрбиелеу болып табылады. Оқушыларға «елжандылық» дегеннің адамның бойына туа біткен биологиялық қасиет емес, ол - элеуметтік, тарихи тұрғыда отбасы, ауыл-аймақ, білім және тәрбие беретін мектебі арқылы жастардың бойына біртіндеп қалыптастырылатын сүйіспеншілік сезім екендігіне көздерін жеткізуге болады. Балаларда патриоттық сезімді, елжандылықты қалыптастыру мынадай бірізділікпен жүзеге асады: алдымен ата-анасын, жанұясын, бауырларын, сыныптастарын, көршілерін және бүкіл адамзатты сүйуге, сосын отбасын, балалар бақшасын, мектебін, ауылын, қаласын, бүкіл елді сүйуге тәрбиелеу.

Өз қаласы, не ауылына деген сүйіспеншілікті тәрбиелеуде - кішіден үлкенге өту принципін сақтап қолдану қажет. Оқушылар қаласының, ауылының орманының, көлінің, даласының - Отанның бір бөлшегі екенін түсінулері керек. Оқушылардың, қалада қандай заводтар, фабрикалар бар екенін, қаланың немесе еліміздің атағын ерең еңбектерімен шығарған құрметті қандай азаматтар бар екенін білгендері жөн. Оқушыларды туған қаласымен, ауылымен таныстыру кезінде олардың назарын қаланың қонақжай жерлеріне, ескерткіштерге, музейге аудару керек, осы кезде бұл музейлерде болуға, тарихи ескерткіштерді көруге, құрбан болған ерлерге тағзым етуге адамдардың басқа қалалар мен ауылдардан келетіндерін айта кету керек. Туған қаласының, ауылының бәріне қызықты және қымбатты екенін сезіну, өз өлкесі үшін мақтаныш сезімін тудырады. Бастауыш сынып оқушыларына ұлттық мәдени құндылықтарды дарытуда пәндік сабақтардағы өлкетану шығармалары мен сабақтан тыс саяхат сабақтар, тағылымдық шаралар және «Мен елімді қалай таныстырамын» жобалық сайыстар өткізіліп, қорытындысында «Менің Оралым», «Менің өлкем», «Туған жерімнің көрікті жерлері», «Елімнің атақты адамдары» т.б. тақырыбында шығарма, сурет жаздыруға болады. Орал қаласын таныстыру бағытында жоба, сайыстар ұйымдастыруға болады. Ақындардың шығармаларынан «Мәнерлеп оқу» сайысын, жарыстар жүргізуге болады. Мәселен, өлкеміздегі танымал адамдар Сырымның шешендік

сөздерін, Махамбеттің өршіл жырларын, Қадыр Мырзалиевтің балаларға арналған өлеңдерін, Ж.Молдағалиевтің отансүйгіштік жырларын, Құрманғазы, Дина күйлерін, Ғарифолла әндерін оқушыларға тыңдатып, насихаттап, сайыстар өткізсек, қазақ халқының осындай дәріптеуге, қастерлеуге, дамытуға тұрарлық ұлттық рухани және материалдық құндылықтары туралы ұлағатты, құнды ойларын халық игілігіне, келешек ұрпақты, ел-жұртқа ие болар азаматтарды тәрбиелеуге қолданудың тәрбиелік маңызы зор. Бұл жұмыстардан күтілетін нәтиже оқушыларды туған жерін, елін, Отанын, отбасын сүйуге, құрметтеуге, мақтан тұтуға шақырамыз.

Бұл ұлттық тәрбиенің қажеттілігі - ұлтжанды азамат тәрбиелеу және қазақ қоғамында орын алып отырған қайғылы қасіреттер мен құбылыстар: ана тілін, ата тарихын, төл мәдениетін, ұлттық салт-дәстүрлерін және дінін білмейтін жастарды, тәрбиесіз қыз бен ұлды, тастанды жетім балаларды, қарттар үйлерінде жылап отырған әжелер мен аталарды, отбасын құрмаған және ажырасқан жастарды, қаулаған қылмысты, темекі шегетін, наша тартатын, ішкілік ішетін жастарды, жезөкшелікті, жұмыссызды дағдарысты т.б. алдын алып болдырмаудың, олардан құтылудың бірден-бірі кепілі деп есептейміз. Сондықтан бастауыш сынып мұғалімдері оқу-тәрбие үдерісінде ата-бабалар салған жолмен, ата-бабалар мұрасын кеңінен сабақта пайдаланғаны жөн. Бұл тұжырымдар ғалымдардың ғылыми еңбектерінде жан-жақты талданады. Қазақ оқымыстылары Ы.Алтынсарин, А.Байтұрсынов, Ж.Аймауытов, М.Дулатовтың т.б. ұлағатты сөздері, педагогикалық мұралары халық педагогикасында үлкен орын алады. Оларды қазіргі қазақ халқының ұлттық мәдениеті мен салт-дәстүрінің қайта жаңарту кезеңінде кең мағынада насихаттау арқылы әрбір мұғалім, әрбір сынып жетекшісі бала бойына тәрбиенің ұрығын егеді деп білемін.

Қазақ мектебінің ұлттық дәрежеге жетуіне шетелдік тәжірибелерден гөрі өз ұлтымыздың қанға сіңген салт-дәстүрлерін пайдаланып, осы бағытта жұмыс жүргізіп жүрген педагог-ғалымдарымыздың іс-тәжірибелерін іске асыра алсақ ұтылмас едік. Мәселен, ұлттық мектеп үлгісін жасуға талпынып, алғаш рет экспериментальды мектеп ашқан қайраткер әдіскер-ұстаз Алма Қыраубаеваның осы жолда атқарған еңбектерін үлгі етуге болады.

Сонымен, аксиологиялық бағдарлы оқыту арқылы бастауыш сынып оқушыларына жалпы адамзаттық құндылықтарды, сондай-ақ, ұлттық мәдени құндылықтарды дарытуда олардың бойында елжандылық ерекшеліктері айқындалса, өз өлкесі туралы құнды мәліметтер бойынша тағылымдық-саяхат сабақтары жүйелі ұйымдастырылса, онда оқушылардың ұлттық сана-сезімін, отансүйгіштік, ұлтжандылық, ұлтаралық қатынастар мәдениетін, ұлттық мәдени құндылықтарды қалыптастыруға болады, өйткені мұндай жағдайда қарастырылып отырған үдерістің тиімділігі қамтамасыз етіліп, оқушылар ұлттық менталдыққа тәрбиеленеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі білім беру тұжырымдамасы. Қазақстан жоғары мектебі. - Алматы, 2021. №1.
2. Есіркепова Г.К., Философия. - Шымкент, 2018.
3. Москаленко А.Т., Сержантов В.Ф. Личность как предмет философского познания. - Н., 2018.
4. Мустаева Ф. А. Социальная педагогика. - М., 2023.
5. Қазақ тілінің сөздігі. - Алматы, 1999.

БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫН ЖЕТЕЛДІРЕТІН ЗАМАНАУИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Шәріп Е.Ж.

Бейнелеу өнері және дизайн кафедрасының аға оқытушысы,
педагогика ғылымдарының магистрі
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Әлемдік білім беру кеңістігіне кіру мақсатында Қазақстан Республикасы отандық білім берудің озық дәстүрлері мен стандарттарын сақтай отырып, әлемдік білім беру тәжірибесіне бағытталған стратегиялық курсың тандады.

Білім мен ақпарат үстемдік құрған қоғамда Білім беру жүйесі инновациялық экономиканың негізгі бөлігі болып табылады. Қатаң талаптары қалыптасып келе жатқан инновациялық экономика қай салада болса да, бүгінгі маманның құзыреттілігін, яғни өз саласы бойынша ой-пікірінің қалыптасуын, кәсібилігін, өмірдің өзгермелі жағдайына бейімділігін, оған сай өз білімін пайдалану ғана емес, оны қажеттілікке қарай толықтырып отыруды талап етеді. Осындай қоғамда келешек ұрпақты қалай оқытқан тиімді?

Қазіргі таңда мектепке дейінгі ұйымдарда да тәрбие үрдісін жетілдіру үшін жаңа педагогикалық технологияларды пайдаланудың тиімділігін өмірдің өзі дәлелдеп отыр. Қазақстанда тәрбие мен білім берудің өзіндік ұлттық үлгісі қалыптасуда. Қазіргі білім және тәрбие технологиясында жеке тұлға ретінде тәрбиешінің орны ерекше. «Жеке тұлға» - бұл адамның психикалық, рухани мәні, ол әртүрлі жинақталған қасиеттер жүйесіне тән:

- адамның әлеуметтік маңызды қасиеттерінің жиынтығы;
- өзіне және өзімен-өзінің, дүниеге және дүниемен қатынастарының жүйесі;
- іс жүзінде асырылып жүрген әлеуметтік рөлдер қызметінің жүйесі, мінез-құлық әрекетінің жиынтығы;
- айналадағы қоршаған әлемді және онда өзін-өзі жете түсінуі;
- қажеттілік жүйесі;
- шығармашылық мүмкіндігі мен қабілеттерінің жиынтығы.

Жаңа технологиялар - педагогтың мүмкіндігін күшейтетін құрал, бірақ ол тәрбиешіні алмастыра алмайды.

Педагогикалық технологиялар мақсатқа талпыну, мақсатқа бағытталу сияқты сапаларымен сипатталады. Соның әсерінен олар белгілі бір мақсаттарға қызмет атқарады. Ал мақсатқа қол жеткізу әрекеттерінің вариативтілігі оларды икемді ете түседі.

«Технология» дегеніміз – қандай да болсын істегі, шеберліктегі, өнердегі амалдардың немесе әдістемелік құралдардың жүйелі жиынтығы», - деп түсіндіреді В.Кларин.

Мұғалім сабақта әдіс-тәсілдерді пайдалана отырып, балалардың ұсыныс-пікірлерін еркін айтқызып, ойларын ұштауға және өздеріне деген сенімін арттыруға мүмкіндік туғызылуы қажет. Инновациялық әдіс-тәсілдер арқылы өткізілген әр сабақ балалардың ойлауына және қиялына негізделіп келеді, баланың тереңде жатқан ойын дамытып, оларды бейнелеуге үйретеді. Түрлі әдістемелік тәсілдер пайдалану арқылы қабілеті әр түрлі балалардың ортасынан қабілеті жоғары баланы іздеп, онымен жұмыс жасау, оны жан-жақты тануды ойлап, балалардың шығармашылық деңгейін бақылап отыру- әрбір мұғалімнің негізгі міндеті.

Технология - ғылыми жетістіктерді енгізудің тәсілі мен нәтижесі ретінде, ғылымда қол жеткізілген деңгейдің жинақталған көрінісі ретінде анықталады.

Білім беру жүйесінде соңғы жылдары “білім берудің инновациялық технологиялары” ұғымы жиі қолданыла бастады, педагогикалық қызметтің жан-жақтылық сипатына орай, бұл ұғымды бір жақты түсіну мүмкін емес. Энциклопедиялық сөздікте: “Білім берудің инновациялық технологиясы-бірыңғай мақсатпен біріккен және оқыту мен тәрбиелеудегі инновациялық технологияларды қамтыған, оқыту, тәрбиелеу және басқару түрлерінің, әдістері мен оқу құралдарының жиынтығы”- деген анықтама берілген. Ол әрқашанда даму

жағдайында жүзеге асырылады, инновациялық технология шығармашылық ізденісті талап етеді, туындаған инновациялық жағдаятқа сай, әртүрлі тәсілдерді қолдануды көздейді.

Еліміздің болашақ маман кадрлары білікті де білімді, іскер де тәрбиелі, саналы да сауатты, ойы жүйрік, ақылы жетік, бәсекеге қабілетті, өзгерістерге бейім болып қалыптасуы оқу-тәрбие процесінің нәтижелі, сапалы ұйымдастырылуымен және жаңа тұрпатты оқытушылар құзыреттіліктеріне байланысты.

Жаңа мазмұндағы білім жүйесін енгізуде тәрбиеші педагогикалық, психологиялық, физиологиялық ғылым салаларының тиімді зерттеу идеяларын басшылыққа алады. Ғалымдардың ойынша, білім беру технологиясын өзгерту қажеттігі Қазақстанның жаңаруына себеп болмақ. Осының бәрі оқытушылар білім беруде, білім алушыларды жан-жақты дамыту мәселесінде инновациялық технологиялар мен білім парадигмаларын бірлікте қарастыруға негіз болып табылады.

Ю.Г.Фокиннің пікірінше: “Педагогикалық технология, бәрінен бұрын, іс-әрекеттің жоғарғы нәтижелігі. Кәсіптілік жоғары көрсеткіш: жүйелілік, бірізділік, ғылымилық принциптерімен қатар, сенімділік. Кәсіби біліктілік - бұл қателер мен кемшіліктер жібермеу, шығармашылық қатынас жасау”. Сонымен қатар, шығармашылық-мамандықтың шынайы компоненті, күш және іс-әрекеттің жеке даралық стилі болып табылады. “Құзыреттілік” білім беру саласында тұлғаның субъектілік тәжірибиесіне ерекше көңіл аудару нәтижесінде ендіріліп отырған ұғым. “Құзыреттілік” латынның “компете” лайықтымын, “компетекс” қабілетті деген сөзінен алынған. “Құз” адамның меңгерген білімін әртүрлі өмірдегі жағдайда қолдана білу қабілеттілігі туады. Белгілі бір сала бойынша жан-жақты хабардар, білгір деген мағынаны қамти отыра, кез келген сұрақтар төңірегінде қызметті өзектендіре орындау қабілеті.

Бұл мақсатты жүзеге асыруда теориялық білімді іс-әрекетте пайдалану жолдарын үйретудің орны ерекше. Өйткені тәжірибе-ақиқаттың негізі, әрі дәлелі болып табылады. Болашақ маманның кәсіптік даярлығы жүйесінде базалық білімі мен практикалық іскерлік, дағдысының өзара үйлесімді ұштасуының маңызы зор. “Кез келген білім бағдарламасының табысты орындалуы оқытушыға байланысты. Оның кәсіби шеберлігі нысаналы бағдарламаны да, оқу жоспарын да биік деңгейде жүзеге асыруға ықпал ете алады, ал кәсіби дәрменсіздігі істі құлдыратады” делінген Қазақстан Республикасы білім беру жүйесі дамуының Мемлекеттік тұжырымдамасында.

Мұғалім мен оқушылардың арасында өзара ынтымақтастықты жетілдіре отырып, өзін-өзі тану, өзін-өзі анықтау, өзін-өзі басқару, өзін-өзі жүзеге асыру үрдісінің тиімділігін арттыруға, педагогикалық және әлеуметтік-мәдени қызметін тиімді ұйымдастыруға бағытталады.

Тәжірибе жүзінде дәлелденгендей, ақпараттық-коммуникациялық технологияны оқу-тәрбие процесіне пайдалану оның келесі педагогикалық мүмкіндіктерді жүзеге асыруға мүмкіндік береді:

- ✓ баланың дайындық деңгейін, ынтасын және қабылдау жылдамдығын ескеру арқылы жаңа материалды меңгертуге байланысты оқытуды ұйымдастыру және оқыту процесіне жаңа ақпараттық технологияның мүмкіндіктерін пайдалану;

- ✓ оқытудың жаңа әдістері мен формаларын (проблемалық, ұйымдастырушылық-іс-әрекеттік компьютерлік және т.б.);

- ✓ проблемалық, зерттеу, аналитикалық және модельдеу әдістерін қолдану арқылы классикалық әдістерді жетілдіру;

- ✓ жаңа ақпараттық технология құралдарын (жаңа типті компьютерлер, телекоммуникация, виртуальды орта және мультимедиа-технология) пайдалану арқылы оқу процесінің материалдық-техникалық базасын жетілдіру.

Қорыта келгенде, оқу-тәрбие үрдісіне ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану танымдық, шығармашылық қабілеттерін дамытып, белсенділігін арттыратын, жан-жақты шығармашылық тәрбиелеуге бағытталған әдіс деп қарастырылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Аймауытов Ж. Кешенді оқыту (Мұғалімдерге, қайталама курстарға, тәрбие техникумдарына көмек). – Алматы: Қазақ баспасы, 1929.
2. Бартенева Т.П., Ремонтова А.П. Использование информационных компьютерных технологий [Ақпараттық компьютерлік технологияларды пайдалану]. 2022
3. Білім беру деңгейлеріне сәйкес келетін мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 23 тамыздағы № 1080 қаулысы.
4. Барманқұлова Б., Қастеев Әбілхан. – А.: «Өнер», 2018.
5. Васильева М.А., Гербова В.В., Т.С. Комарова. Программа воспитания и обучения в детском саду [Балабақшада тәрбиелеу және оқыту бағдарламасы]. – М.: Мозаика-Синтез, 2023.

ПЕДАГОГТАРДЫҢ ИННОВАЦИЯЛАРДЫ МЕНГЕРУІ МЕН ҚАБЫЛДАУДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КЕДЕРГІЛЕРІ МЕН ҚИЫНДЫҚТАРЫ

Шыныбекова А.О.

Педагогика және психология пәні оқытушысы
Қ.Дүтбаева атындағы Атырау гуманитарлық колледжі

Аннотация: В данной статье рассматриваются психологические препятствия и трудности педагогов в обучении и принятии нововведений. В статье рассмотрены внешние и внутренние препятствия, препятствующие осуществлению инновационной деятельности. Такими препятствиями являются нежелание, страх, недоверие и т.д.

Жаңа идеяны, жоба мен технологияны білім беру үдерісінде енгізу түрлі кедергілерге тап болады, олар анти инновациялық кедергілер деп аталады.

Анти инновациялық кедергілер (франц. Baïtiег-бөгет. кедергі) - инновациялық қызметті жүзеге асыруға бөгет жасайтын сыртқы және ішкі кедергілер.

Сыртқы кедергілерге жатады:

- әлеуметтік кедергілер (жаңаның қолда бар тәжірибе мен құндылықтарымен үйлеспеушілігі, педагогикалық қауымдастық ойлауының стереотиптері). Ұйымдастырушылық кедергілер (білім басқармасы органдарының жаңалықтарды енгізуге қарсылығы, педагогикалық инновацияларды әзірлеу мен енгізу бойынша үйлестіру орталықтарының жоқтығы);
- әдістемелік кедергілер (енгізілген жаңалықтарды әдістемелік қамтамасыз етудің жоқтығы, педагогикалық инновация саласындағы жеткіліксіз ақпараттылық);
- материалдық-техникалық кедергілер (педагогтарды жүктеу, тұрмыстық жағдай, еңбекақы деңгейі). Ішкі кедергілерге психологиялық жеке кедергілер жатады, олар терең жеке-кәсіби мәселелерді жасырады.

Психологиялық кедергілер - педагогтың сәйкес емес немқұрайлығы көрінетін психикалық жағдай, ол инновациялық қызметті жүзеге асыруға кедергі жасайды.

Жаңалықтарды енгізуге қарсы болу - кең таралған құбылыс. Ол инновациялық қызметке қатысуға тікелей қарсы болу түрінде (жаңалық оң нәтиже бермейді деген пікірді белсенді білдіру) болуы мүмкін.

Психологиялық кедергілер кәсіби міндетті шешудің қалыпты амалдарының шегінен шығу қажеттілігі туындаған жағдайда пайда болады. Олар ішкі кедергілер түрінде болады (қаламау, қорқу, сенімсіздік және т.б.) олар адамға нақты бір әрекетті жасауға кедергі келтіреді. [1]

Адам оларды өзін-өзі қорғау үшін пайдалана отырып, өзінің ішкі жағдайына әсер етпейтін ақпаратты ғана игеруі мүмкін. Мұндай сақтану шығармашылық үрдіске, жаңаны түсіну, пайдалану мен насихаттауға бөгет болады.

Жеке кедергі әлеуметтік-психологиялық білім болып табылады, оның өлшемдері кеңістік пен уақыт, жаңалықты енгізудің түрлі кезеңдерінде, түрлі ұйымдарды, түрлі

категориялы қызметкерлерде өзгеріп тұрады.

Психологиялық кедергілер:

1) жаңалықпен енгізілген қызметкерлердің теріс психикалық жағдайлары түрінде инновация жағдайында ұжымның әлеуметтік-психологиялық климатын көрсету түрі;

2) қызметкерлердің теріс психикалық жағдайлар жасырын немесе анық түрде саналы немесе санасыз кейіпте көрінетін әрекеттерді, пайымдары, түсініктері мен эмоционалды қайғыруларының жиынтығы.

Жаңа мен белгісіз нәрселер адамдардың үнемі қорқыныш пен үрей тудыратын еді. Қалыптасқан өмір салтын бұзатын инновациялар, адамдардың әдеттері патологиялық және адекватты емес жауапты тудыратын еді. Инновацияларға деген теріс психикалық жауаптардың бірі-фрустрация.

Фрустрация (лат. frustratio - алдау, бос үміттер) - адам үшін маңызды міндеттерді шешудегі күрделі қиындықтармен туындаған психикалық жағдай.

Мұндай жағдай инновацияны жиі, тез немесе перманентті түрде енгізу салдарынан туындауы мүмкін. Бұндай салдарлар масштабты жүйелі және балама емес инновацияларды енгізуде де болуы мүмкін. [2]

Егер адамның қорғану тетігінде қызмет моделінің терең ауытқулары болмаса, тұлғаның тұрақтану кезеңі келеді, теріс эмоциялардың-қорқыныш, үрей, ар азабын болдырмау немесе жоюдан көрінеді. Тұлғаны психологиялық қорғау түрлерінің ортақ ерекшелігі (сәйкестендіру, қарсы болуы, рационализациялау, катарис және т.б.) олардың саналығы болып табылады, сондықтан қорғаныс механизмдері жұмысының сыртқы көріністерін ғана байқауға болады. Бұл жағдайда адамның қалыпты құлығы өзгереді, мұны өзіне деген сенімсіздігі дәлелдейді.

Педагогикалық жаңалықтарды қабылдау әлеуметтік ортаға, педагогикалық қауымдастыққа байланысты. Психологиялық кедергілер педагогтың жеке ерекшеліктермен ғана емес, сонымен бірге қоғамның әлеуметтік-психологиялық сипаттарымен де шартталады. Кедергілер қорғаным сөздерінен байқалады, олар қоғамдағы жиі кездесетін нақты инновацияларға қатысты стереотиптерді білдіреді. Анти инновациялық стереотиптер келесі қисынды сызба бойынша жасалады: «Ия,бірақ...», олардың төмендегідей модифициялары бар:

1. «Бұл бізде бар». Ұсынылып отырған жаңалыққа ұқсас мысал келтіріледі.
2. «Бұл біздің қолымыздан кемейді». Бұл көзқарастың дәлелі ретінде түрлі себептер келтіріледі, олар оппоненттердің пікірінше, жаңалықтарды енгізудің мүмкіндігін жоққа шығарады.
3. «Бұл біздің мәселелерімізді шешпейді». Мұндай позицияны радикалды жаңалықтардың жақтастары ұсынады. Дегенмен мәселелерді басты және қосалқы деп бөлу субъективті болып табылады, сондықтан мұндай сын қажетті және құнды жаңалықты енгізуге жол бермейді.
4. «Бұл топтастыруды қажет етеді». Кемшіліктер мен жаңалықтарды анықтап, оларды қолдануға әлі де дайын еместігіне сендіреді.
5. «Басқа да ұсыныстар бар». Жаңалықтарға парапар балама ұсынылады, мұның мақсаты назарды өзара әрекеттерге, қарсы идеялар авторларының саясатына аудару болып табылады.

Мұндай инновацияға қарсы сан мен мінез құлық жаңалықты қабылдау кезеңінде басталады. Оны меңгеру кезеңінде қарсыластар әдістерінің басқа жүйелерін қолданады. Осы жағдайда кең жайылған әдістер:

-нақтылаушы құжаттар әдісі (жаңалықтарды түрлі нұсқаулықтармен, тапсырмалар мен қолдауды қарастырады, олар жаңалықты біртұтас мазмұнын қабылдауға деструктивті түрде ықпал етеді, оны жүзеге асыру мен тарату үрдісін күрделендіреді);

-ықшамдап енгізу әдісі (барлық жұмыс жаңалықты бір ғана элементін енгізумен шектеледі);

-мәңгілік эксперимент әдісі (жаңалықты енгізуді эксперименталды кезінде жасанды түрде бөгеу);

- құжаттық енгізу әдісі (жаңалықты енгізудің оппоненттері оны енгізу туралы

құжаттармен ғана шектеледі, оны өзгертуге ат үсті қарайды);

-параллельді енгізу әдісі (жаңалықтың элементтерінің оны ауыстыра алатын элементтермен бірге болуы);

Жаңалыққа қарсы шығу өзінің біліктілігінің төмендігін, қолынан келмейтіндігін көрсетіп алу қорқынышымен, өзін-өзі бағаламау немесе асыра бағалауымен және т.б. байланыста болады. [3]

Инновациялық педагогикалық қызметті шығармашылық кедергілер, яғни шығармашылық қызметтің тұлғалық көрінуіне кедергі жасайтын бөгеттер болдырмайды. Оқыту мен тәрбиелеу саласында олар келесідегідей көрінеді:

-конформизмге бейімділік (басқа адамдарға ұқсауға, олардың ерекшеленбеуге талпыну);

-«ақ қарға» болып көрінуден, өз ойын білдіру кезінде ақымақ болып көрінуден қорқу;

-басқалардың ойын сынауда экстравагантты болып көрінуден қорқу;

-педагогикалық қызметті жүзеге асырудың жаңа амалдары мен формаларын іске асыра алмау;

-жеке педагогтардың жеке шығармашылық әлеуетінің жеткілікті дамымағандығы;

-жаңалықты енгізу қажеттілігінің болмауы;

-позициясы сынға ұшыраған адамның кегінен қорқу;

-өзіне деген сенімсіздік, теріс қабылдау («Мен-тұжырымдамасы»), бұл тұлғаның өзін-өзі төмен бағалауымен, өз идеяларын білдіруге қарсы болуымен байланысты;

-ойлаудың бір бағыттылығы (икемсіздігі).

Педагогтың инновациялық қызметіндегі кедергілерді жеңу мақсатында әлеуметтік-психологиялық әдістерді қолданады, соның ішінде жеке және топтық психотехнологияларды пайдаланады. Әлеуметтік психология саласындағы зерттеулер, өмірлік практика топ тұлғаға әлеуметтік-психологиялық ықпал етудің тиімді құралы болып табылатынын көрсетті. Белгілі болғандай, басқалардың болуы әр қатысушының құлықтық нақты бір нормалары мен қағидаларын, стратегиялары мен стилін меңгеруін уәждейді, шешімдердің жеке репертуарларын байытады, сәйкес қисынды шешімдерді қабылдауға көмектеседі. Топтағы өзара әрекеттестік коммуникативті дағдыларды дамытуға, өзін бағалауды арттыруға, ашушандықты басуға, құлықтың оң уәждігін күшейтуге көмектеседі. Ол үшін топта бір қалыпты, жылы атмосфера қалыптасуы қажет, онда әр индивид психологиялық қозғалыс көзін сезінуі тиіс. Осындай жағдайда сананы дамыту психологиялық қорғаныс кедергілерінің үздіксіз төмендеуі салдарынан болады. Жеке жалғандық сезімі төмендейді, өйткені әрбір қатысушы оның топ жұмысына кедергі жасайтынын біледі. [4]

Топтың тұлғаға оң ықпал етуі келесіні қамтамасыз етеді:

-кері байланыстың болуы (топтағы өзара әрекеттесу әр қатысушының өзінің және басқаның құлығының ақаулық көріністерін көруі және түсінуі үшін оңтайлы жағдай жасайды);

-топтық жұмыс барысында өзі мен басқалары жайлы алынған жаңа мәліметтерді эмоционалды сезіну ол «Мен-тұжырымдаманы» қайта ұғынуға ықпал ететін күшті серпінді тудырады. Өз мәселелерін түсінудің негізгі топтағы басқа қатысушылардың осындай жағдайларын танып-білу болып табылады;

-жағдайды тудырушы, топтағы үрдістердің катализаторы, топтық өзара қарым- қатынас қатысушылардың жақтасы немесе оппоненті болатын жүргізушінің ролі.

Педагогтың инновациялық қызметіндегі психологиялық кедергілерді жеңуде түрлі топтық сабақтар тиімді болып табылады. В.Байрон, А.К.Райс, Г.Райоштың «қалай үйрену қажеттілігіне үйрету» қағидасын пайдаланады. Мұндай жұмыс өзіндік презентацияны, кері байланыста, экспериментті қамтиды. Сабақтың қатысушылары құлықты суреттеу, сезімдерді беру, белсенді тыңдалым, конфронтация секілді коммуникативті дағдыларды дамытуға көмек алады. Сабақты жүргізуші бұл жағдайда пассивті ұстанымда болады. [5]

Топтық сабақтардың қатысушыларына келесі жаттығулар ұсынылады:

1. «Мен кімін?». Бұл жаттығудың мақсаты -топтық өзара әрекеттесуге қатысушыларды

таныстыру. Олардың әрқайсысы «Мен кімін?» сұрағына 10 жауап беруі қажет, кез-келген жеке сипаттарды, эмоцияларды, мінездемелерді қолдануы қажет. Кейін қатысушылар мінездемелерді бір-біріне оқиды, оларды қажетінше түсіндіреді. Осының бәріне 30 минут уақыт бөлінеді.

2. «Кеме апатынан зардап шеккендер». Мұндай сабақ кезінде шамамен бір жарым сағат уақыт қатысушылар топта консенсус іздеу үрдісінде тиімді құлық дағдыларын меңгереді. Одан кейін олардың әрқайсысы тізімде көрсетілген барлық заттарды аман алып қалу үшін қажетті маңыздылық бойынша орналастырады, топ консенсусқа келу арқылы барлығы үшін ортақ шешім қабылдайды.

Шет ел психологтары мен психотерапевтері А.Хилл мен М.Наумбергтің пікірі бойынша қатысушылар еркін ассоциацияларға олардың туындыларын (сурет салу, пластилиннен жасау) мазмұндау итермелейді. Ол үшін оларға келесі практикалық жаттығулар ұсынылады:

1. «Жеке бейнелеу». Бұл сабақтың мақсаты - топқа қатысушылардың шығармашылық бастамасын ояту, оларға өз эмоцияларын түсінуге көмектесу. Олар қалам және бояулар арқылы өз жағдайы мен сезімдерін қағазға түсіреді, кейін өздерінің және басқалардың жұмыстары туралы әсерлерін айтады, бірақ бағаламайды. Сабақ шамамен 1 сағатқа созылады.

2. «Жұптық бейнелеу». Бұл сабақ кезіндегі жұмыс тұлғалық қатынастар мен топтағы жанжалдардың сипатын зерттеуге мүмкіндік береді. Әр қатысушы өзіне жақынырақ танысқысы келетін және қатынастарын анықтағысы келетін серіктесті таңдайды. Қағаз ортақ шығармашылық үшін кеңістік болады. Қарым-қатынас тек фигуралар мен түстер арқылы ғана жүзеге асырылады. Сабақ шамамен 1 сағатқа созылады.

3. «Топтық бейнелеу». Бұл сабақтан кейін топтағы рөлдік өзара қатынастардың нақты суреті, әр қатысушының басқалардың жеке тәжірибесіне ықпалы анықталады. Барлығы шеңбер түрінде отырады, әрқайсысы не салғысы келсе, соны бейнелейді. Жүргізушінің белгісі бойынша, суреттер сол жақтағы көршіге беріледі, ал оң жақтағы көршіден алынған суреттер одан әрі бейнелейді. Сурет салу әрқайсысы өзі бастаған суретті алғанда аяқталады. Кейін қатысушылар әсерлерімен бөліседі. Сабақ шамамен 1 сағатқа созылады.

4. «Пластилин әлемі». Әр қатысушы көзін жұмып, пластилиннен топпен жасалатын әлемде нені көрсеткісі келсе, соны бейнелейді. Жұмыстарды талдау тұлғаның құндылықты бағыттарын көрсетеді.

Инновациялық педагогикалық қызмет кедергілерінің көрініс ерекшеліктерін анықтауға педагогтың өзін-өзі дамытуға қабілеттерін зерттеудің түрлі амалдарын қолдану да көмектеседі.

Әдебиеттер тізімі

1. Венгер Л.А. Диагностика умственного развития дошкольников. -М. 2020
2. Изотова Е.И. Психологическая служба в образовательном учреждении. -М.2017 ж.
3. Исратова О.А. Справочник психолога средней школы. Ростов-на Дону. 2018ж.
4. Овчарова Р.В. Практическая психология образования. -М.2023 ж.
5. Романов С.Е., Г.Графические методы в практической психологии, СПб, 2017.

МҰҒАЛІМДЕГІ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Шыныбекова А.О.

Педагогика және психология пәні оқытушысы
Қ.Дүтбаева атындағы Атырау гуманитарлық колледжі

Түйіндемe: Мұғалімдердің білім берудегі рөлі әртүрлі қабілеттерді қажет етеді. Солардың бірі қазіргі әлемдегі іргелі қабілеттер эмоционалды интеллект. Мұғалімдердегі эмоцияларды басқару өте маңызды. Бұл стресстің алдын алады және оқушыларға әсер етпестен сыныптағы қиын жағдайларды жеңуге көмектеседі. Оқыту - бұл эмоционалды әрекет, ал мұғалімдердің жұмысы сезімталдықты және эмоцияларды қалай басқаруға және реттеуге, тұлғааралық қарым-қатынастардың сапасын жеңілдетуге және оңтайландыруға, сондай-ақ мұғалім-оқушы қарым-қатынасында туындайтын қақтығыстарды басқаруға қатысты маңызды эмоционалды жүктемені қамтиды. Демек, мұғалімдердің қызметі эмоцияларды қабылдау, түсіну және басқару стратегияларын жүзеге асыруға шақырады, өйткені тәртіп, оқушылармен қақтығыс және дәйекті беделдің жоғалуы мұғалімдерді қарсыласу шегіне жеткізді. Қазіргі уақытта мұғалімдер қатты эмоционалды тозуға ұшырайды, бұл тек өздеріне ғана емес (мысалы, психологиялық әл-ауқаттың төмендеуі, әлеуметтік қатынастардың әлсіреуі), мысалы, мектеп ұйымы (мысалы, сабаққа келмеу), сонымен қатар оқушыларға да әсер етеді.

Кілт сөздер: эмоционалды интеллект, мұғалім, проблемалар, болжам, оқушы, қақтығыс, эмоция, қабылдау, түсіну, тәжірибе.

Мұғалімдердегі эмоцияларды басқару өте маңызды. Бұл стресстің алдын алады және оқушыларға әсер етпестен сыныптағы қиын жағдайларды жеңуге көмектеседі. Күн сайын мектептерде қорқыту (буллинг) жағдайлары көбейіп келеді. Мұғалімдерді осы зорлық-зомбылық жағдайларына кім дайындайды? Олардың ешқайсысында проблемалық топтарды эмоционалды басқару тәжірибесі жоқ. Алайда, басым көпшілігі осындай жағдайды бастан өткерді. Проблемалық топты эмоционалды басқару мұғалімнің өз эмоцияларын басқарудан басталады. Мұғалімдер сыныпқа кірген кезде машиналарға айналмайды және эмоцияларын есік алдында қалдырмайды. Олар өз армандарын басшылыққа ала отырып, сонымен қатар өз уайымдарымен қосқа балаларға сабақ үйретеді. Екінші жағынан, көптеген оқушылар мұғалімдерінің ынта-жігерін жоғалтқаны үшін мектепті тастап кетеді. Мұғалімдер оқушыларға шынымен әсер ете алады, сондықтан мұғалімдер жақсы жаққа өзгерсе, оқушылар пайда көре алады. Сондықтан мұғалімдер үшін эмоционалды интеллект өте маңызды.

Әр түрлі зерттеулер эмоционалды интеллект пен қақтығыстарды басқару арасындағы оң байланысты көрсетті. Дегенмен, мұғалімдердің эмоционалды интеллектісі сыныптағы қақтығыстарды басқаруға қалай әсер ететіні туралы зерттеулердің жетіспеушілігі бар. Мұғалімдердің эмоционалды дағдылары сыныптағы тәжірибемен қалай байланысты екендігі туралы көбірек білу қажет болғандықтан, бұл зерттеу мұғалімдердің эмоционалды интеллектісі сыныптағы қақтығыстарды басқаруға қалай әсер ететінін зерттеуге бағытталған. Осылайша, эмоционалды интеллект білім беруді зерттеудің жаңа тақырыбы болып табылады, өйткені мұғалімдер мен оқушылар арасындағы эмоционалды қарым-қатынас оқыту мен оқу процесінің маңызды бөлігі болып табылады.

Жанжалдардың жиі анықталатын себептеріне эмоционалды интеллектің болмауы, жеке қасиеттер, жұмыс ортасының әртүрлі аспектілері, рөлдердің екіұштылығы, нашар қарым-қатынас және әріптестердің немесе басшылықтың қолдауының болмауы жатады. Сонымен қатар Леунг жоғары эмоционалды коэффициент проблемаларды шешуде жоғары жетістікке байланысты деп тұжырымдады. Олар эмоционалды интеллект қақтығысты басқарудың маңызды айнаымалысы екенін айтты, өйткені бұл келіссөзге қатысушыны қарсыластың мүдделері туралы аландауға итермелейді. Жағымсыз эмоциялар жұмыс орнындағы қақтығыс тәжірибесімен байланысты екенін ескере отырып, Риспенс пен Демерути эмоционалды интеллект пен мектеп қақтығысы арасындағы байланысты зерттеу маңызды екенін көрсетті. Осы тұрғыдан алғанда, осы зерттеудің өзектілігі, сондай-ақ мұғалімдердің эмоционалды интеллектпен сыныптағы қақтығыстарды басқару арасындағы байланыс туралы есеп беретін зерттеулердің жоқтығын ескере отырып, мұғалім-оқушы қарым-қатынасындағы осы екі құрылымды зерттеудегі бар олқылықты жоюға көмектесетін эмпирикалық дәлелдер беру

болып табылады.

Майер мен Саловой эмоционалды интеллект - эмоцияларды дұрыс қабылдау, бағалау және білдіру, ойлауды жеңілдету үшін сезімдерді қалыптастыру қабілеттерін қамтитын қабілеттер жиынтығы ретінде анықтады; эмоциялар мен эмоционалды білімді түсіну және жеке және интеллектуалды өсуге ықпал ету үшін эмоцияларды реттеу. Бұл төрт қабілет иерархияны, эмоционалды дағдылардың өсіп келе жатқан күрделілігін көрсететін төрт тармақ моделінің деңгейлерін құрайды, олар интеграция дәрежесіне сәйкес эмоционалды интеллекттің бірінші деңгейден төртінші деңгейге дейін, қабылдаудан эмоцияны басқаруға дейін маңызды. Яғни, эмоционалды интеллект ең негізгі психологиялық процесс ретінде қабылдаудан бастап, ең жетілдірілген және күрделі процесс ретінде тиімді эмоционалды реттеуге дейін даму процесіне сәйкес келеді. Эмоционалды компоненттердің когнитивті компонентпен интеграциясы көптеген зерттеушілер эмоционалды интеллектінің ең қолайлы және қолайлы теориялық моделі ретінде қарастыратын мінез-құлықты рационализациялаудағы сезімдер мен эмоциялардың үлкен маңыздылығына сәйкес айқын көрінеді.

Эмоционалды интеллекттің үш онжылдыққа жуық ғылыми өмір сүруінде ол өзін әртүрлі салаларда, әсіресе білім беруде нәтижелі зерттеу саласы ретінде көрсетті. Сыныпта мұғалімдер оқушылардың негізгі эмоционалды көшбасшылары болып табылады, ал эмоцияларды қабылдау, түсіну және реттеу қабілеті сыныптың эмоционалды тепе-теңдігінің ең жақсы көрсеткіші болып табылады. Осылайша, эмоцияларды қабылдай алатын және білдіре алатын мұғалімдер эмоциялар мен олардың мазмұнын анықтай алады. Мысал ретінде, мұғалімдер оқушылардың бет-әлпетіндегі көңілсіздікті көргенде, мимика туралы ақпаратты ашқаннан кейін, олар тақырыпты түсіндіруді неғұрлым түсінікті ету үшін мысал келтіре отырып, сабақтың қарқынын өзгертеді.

Екінші қабілет, ойлауды эмоционалды жеңілдету, ойлау мен әрекетті жеңілдету үшін эмоцияларды қолдануды білдіреді. Оқушыларының эмоционалды жағдайын тудыратын мұғалімдер шығармашылық және инновациялық ойлауды күшейтеді, мысалы, поэзия жазу немесе көркемдік іс-әрекеттерді орындау сияқты шығармашылық әрекеттерді дамытуда қолайлы эмоционалды жағдай жасау үшін сыныпқа музыка енгізу. Өз кезегінде, эмоционалды түсіну эмоцияларды когнитивті өңдеуді қамтиды, эмоцияларды ажырату, сондай-ақ күрделі сезімдерді түсіну қабілетіне сілтеме жасай отырып. Мұғалім оқушылардың сезімдерін қабылдау, тану және тану және оларға осы түсінікті білдіру үшін оқушыларға эмпатикалық мінез-құлықты дамыту керек. Бұл оқыту мен оқудың сапасына қажетті сүйіспеншілік қатынастарымен тығыз байланысты қамтамасыз етеді. Студенттерде осы эмпатия дағдыларын дамыту оларға ұқсас жағдайларда және бір адамдарға қатысты бәріміз бірдей сезінбейтінімізді, даралықтың біздің өмірімізді басқаратынын және әр адамның әртүрлі қажеттіліктері, қорқыныштары, тілектері мен жеккөрушіліктерін сезінетінін үйретуді білдіреді.

Соңғы қабілетке келетін болсақ, ол эмоционалды интеллект қабілеттерінің иерархиясының ең жоғары деңгейін білдіреді және оң немесе теріс болсын, шиеленіскен жағдайларға эмоционалды реакцияларыңызды бәсеңдету немесе Басқару қабілетін білдіреді. Эмоционалды реттеу жағымды да, жағымсыз да сезімдерге ашық болу және олардың пайдалылығына сәйкес олармен бірге жүретін ақпаратты алып тастау немесе пайдалану арқылы олар туралы ойлау қабілетін қамтиды. Ол өзінің және басқа адамдардың эмоцияларын бақылау және реттеу, жағымсыз эмоцияларды жұмсарту және позитивті күшейту қабілетін қамтиды. Оқыту ең эмоционалды стресстік жұмыстардың бірі болып саналады, сондықтан эмоционалды реттеуді қолдану өте маңызды және мазасыздық пен депрессиядан аулақ болғысы келетіндерге ұсынылады. Осылайша, мұғалімдердің эмоционалды реттеу қабілетін дамыту олардың тұлғааралық және кәсіби қарым-қатынастарын жақсартудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Эмоционалды процестер сыныпта айқын көрінеді, мұнда тұлғааралық қатынастар мұғалім мен оқушылардың жағымды дамуына, сондай-ақ тозуы мен азап шегуіне ықпал етіп, оқыту мен оқу процесіне нұқсан келтіреді. Мұғалімдердің эмоционалды интеллект рөлі өте маңызды, өйткені ол мұғалімге оқушылардың өз сезімдері мен сезімдерін тұжырымдауға, анықтауға, түсінуге және бағалауға мүмкіндік беретін көптеген ауызша және вербалды емес құзыреттерді қамтиды. Осылайша, эмоционалды интеллект мұғалімнің сезімін бақылауға ықпал етеді және оқушылардың эмоцияларын дұрыс басқарады.

Оқыту - бұл эмоционалды әрекет, ал мұғалімдердің жұмысы сезімталдықты және эмоцияларды қалай басқаруға және реттеуге, тұлғааралық қарым-қатынастардың сапасын жеңілдетуге және оңтайландыруға, сондай-ақ мұғалім-оқушы қарым-қатынасында туындайтын

қақтығыстарды басқаруға қатысты маңызды эмоционалды жүктемені қамтиды. Демек, мұғалімдердің қызметі эмоцияларды қабылдау, түсіну және басқару стратегияларын жүзеге асыруға шақырады, өйткені тәртіп, оқушылармен қақтығыс және дәйекті беделдің жоғалуы мұғалімдерді қарсыласу шегіне жеткізді. Қазіргі уақытта мұғалімдер қатты эмоционалды тозуға ұшырайды, бұл тек өздеріне ғана емес (мысалы, психологиялық әл-ауқаттың төмендеуі, әлеуметтік қатынастардың әлсіреуі), мысалы, мектеп ұйымы (мысалы, сабаққа келмеу), сонымен қатар оқушыларға да әсер етеді.

Адам жағдайының басқасымен, өзімен және мекемесімен ажырамас қақтығысы білім беру қатынастарының негізінде, оның себептері мәдениеттегі, жеке басындағы, құндылықтарындағы, қажеттіліктеріндегі, мүдделеріндегі айырмашылықтарға. Осылайша, қақтығыс жағдайлары болмайтын мектепті елестету мүмкін емес, сондықтан қақтығыстың болуы күнделікті өмірдің бір бөлігі болып табылады, ол әлеуметтік қақтығыстың айнасында көрінеді және осылайша қақтығыстардың пайда болуына ықпал етеді.

Мектеп қақтығысы жеке адамдар немесе топтар арасындағы мектеп қоғамдастығындағы идеяларға, мүдделерге, принциптер мен құндылықтарға қатысты келіспеушілік ретінде анықталады, онда тараптар өздерінің мүдделерін жоққа шығарады деп санайды, бірақ олар болмауы мүмкін Сильва мен Дота айтқандай, "қақтығыс эпизодтары кез-келген мектептің күнделікті өмірінің бір бөлігі болып табылады, бұл мұғалімдерді оған қарсы емес, жанжалмен жұмыс істеуге мәжбүр етеді". Қажетті дағдылар болмаған жағдайда, жанжалды жағдайларды шеше алмайтын және басқара алмайтын мұғалімдер оқушыларды оқытуда қолданылуы керек уақытты жоғалтудың маңызды мәселелерінің біріне тап болады.

Мектептегі ең көп кездесетін қақтығыстар оқушылар мен оқушы мұғалімдер арасында болады. Осылайша оқушылардың сабаққа қатыспау, құрдастарына зиян келтіру және зорлық-зомбылық жағдайлары (мысалы, ауызша: құрдастарын қорлау; және физикалық: мектеп бөлмелері мен жабдықтарын, сондай-ақ құрдастарының материалдарын бұзу) сияқты орынсыз мінез-құлықтардың кең ауқымын қамтитын қарама-қайшы көзқарастарына назар аударды.. Мұғалім мен оқушы арасындағы қақтығыстарға келетін болсақ, Гексой мен Аргон келесі себептерді атап өтті: а) қарым-қатынастағы сәтсіздік (мысалы, немқұрайлылық, құрметсіздік, жеке пайымдау, табандылық, түсінбеушілік); (б) жеке шығу тегі (мысалы, қажетсіз шағымдар, шамадан тыс үміттер /амбициялар, алалаушылық және мәдени- экономикалық айырмашылықтар); (с) саяси/идеологиялық (мысалы, әртүрлі идеяларды менсінбеу, жеке пайымдауларға төзбеушілік және табандылық); және (с!) ұйымдастырушылық себептер (мысалы, ережелерді сақтамау, міндеттерді елемей, әлеуметтік ортаның, оқу бағдарламасының теріс әсері, оқыта алмау және тапсырмаларды бөлудің жосықсыз тәжірибесі).

Қақтығыстардың нәтижелері жеке адамдарға әсер етеді және тұлғааралық қақтығыстарды басқару нәтижелері оң немесе теріс болатынын анықтайды. Осылайша, Моррис-Ротшильд және Брассард қақтығыстарды басқарудың сындарлы стратегиялары сыныптағы жағымды атмосфераны сақтау үшін маңызды екенін көрсетті, бірақ мұғалімдердің осы стратегияларды оқушылармен пайдалануына байланысты тұлғааралық немесе мектеп айнымалылары туралы аз мәлімет бар. Басқа авторлар да білім беру ортасында мұндай зерттеулердің жоқтығын растады (Хопкинс және Йонкер, 2015; Риспенс және Демерути, 2016).

Қақтығыстарды басқару көптеген стратегиялар мен әртүрлі тәжірибелерді ұсынады. Қақтығыстарды басқару стратегиялары-бұл жанжал аясында қабылданатын мінез-құлық түрлері. Бұл тараптар өз мүдделерін үйлесімсіз деп санайтын жағдайды басқарудың негізгі стратегиялары. Рахимнің пікірінше, егер оны қолдану жанжалды тиімді шешуге әкелсе, стратегия орынды деп саналады. Рахим мен Бономаның көзқарасына сүйене отырып, тараптар қақтығысты шешу үшін қолданатын стратегиялар екі айнымалының қиылысуы тұрғысынан жіктеледі: (а) контрагенттің мүдделерін қанағаттандыруға деген ұмтылыс (басқаларға қамқорлық жасау, жеке адам басқалардың мүдделерін қанағаттандыруға және олармен жағымды қарым-қатынасты сақтауға тырысады) және (б) қанағаттандыруға деген ұмтылыс өзінің жеке мақсаттарына жетуге тырысып, өзін-өзі күту арқылы өз мүдделері. Осы екі аспектінің, жеке мүдделерінің және екіншісінің мүдделерінің әртүрлі тұжырымдары қақтығыстарды басқарудың бес стратегиясын тудырды: интеграция, үстемдік, мәжбүрлеу, болдырмау және компаға келу.

Эмоционалды интеллект тақырыбына байланысты түрлі әдебиеттер негізінде келесі болжамдар қалыптасты: Болжам (1) мұғалімдердің жынысы мен эмоционалды интеллект

арасындағы оң және статистикалық маңызды байланыс болжанады; Болжам (2) мұғалімдердің академиялық дайындығы мен эмоционалды интеллект арасындағы оң және статистикалық маңызды байланыс болжанады; Болжам (3) теріс және статистикалық маңызды байланыс мұғалімдердің оқыту тәжірибесі мен эмоционалды интеллект арасындағы байланыс болжанады; Болжам (4) мұғалімдердің эмоционалды интеллекті мен интеграция стратегиясы арасында оң және статистикалық маңызды байланыс күтіледі; Болжам (5) мұғалімдердің эмоционалды интеллекті мен компаға келу стратегиясы арасындағы оң және статистикалық маңызды байланыс күтіледі; Болжам (6) мұғалімдердің эмоционалды интеллекті мен мәжбүрлеу стратегиясы арасындағы теріс және статистикалық маңызды байланыс күтіледі; Болжам (7) мұғалімдердің эмоционалды интеллекті мен үстемдік стратегиясы арасындағы теріс және статистикалық маңызды байланыс күтіледі және болжам (8) теріс және статистикалық маңызды мұғалімдердің эмоционалды интеллекті мен болдырмау стратегиясы арасындағы мағыналы байланыс.

Мұғалімдердің эмоционалды интеллектісін жақсартудың негізгі дағдылары. Эмоционалды интеллектуалды адамдарда бес негізгі дағды бар. Олардың әрқайсысын сипаттау үшін біз осы дағдыларды келесі ретпен ұйымдастырған Саловейдің жұмысынан шабыт алдық:

1. Өзін-өзі тану: өз эмоцияларымызды және олардың біздің ойларымыз бен әрекеттерімізбен байланысын білу бізге өзін-өзі тануға мүмкіндік береді.
2. Эмоционалды бақылау: бұл сыныптағы стресстік немесе хаотикалық жағдайларда туындауы мүмкін импульсивтілікті басуға мүмкіндік береді.
3. Мотивация қабілеті: бұл мұғалімдерге өздерін қалай ынталандыру керектігін түсінуге көмектеседі, содан кейін оларға оқушыларын ынталандыруға мүмкіндік береді.
4. Эмпатия: бұл мұғалімдерге оқушылармен қарым-қатынас жасауға және оларды түсінуге көмектеседі. Мүмкін, сабақта өз кітабын ашпайтын студент ата-анасының ажырасуының ортасында болуы мүмкін және олар оларға көп көңіл бөлмейді.
5. Әлеуметтік және көшбасшылық дағдылар: олар студенттермен тиімді қарым-қатынас жасауға және беделін жоғалтпай жасауға мүмкіндік береді.

Эмоционалды интеллект мұғалімдерге олардың әрекеттері оқушылардың оқуы мен әлауқатына әсер етуі мүмкін белгілі бір стресстік жағдайларға тап болуға көмектеседі. Сонымен қатар, бұл оларға оқушылардың проблемалық топтарына, толып жатқан сыныптарға немесе мотивацияның болмауына байланысты туындайтын жаңа қиындықтарды жеңуге көмектеседі. Біз қоғамда өмір сүріп жатырмыз онда білім беру құндылықтары маңызды және оқушылардың мәселелеріне түсіністікпен қарау тіптен маңызды мәселе. Мұғалім болу оңай емес. Тым көп сабақ, тым көп оқушы және мазасыздық мұғалімнің күнделікті өмірін анықтайды. Алайда, біз бірнеше жыл бұрын студент болғанымызды ұмыта алмаймыз. Бізде өз проблемаларымыз болды және "мені ешкім түсінбейді"деп ойлауға дағдыланғанбыз. Мұғалімнің жұмсақ көзқарастарының орнына сабақтың соңында біздің ерекше екенімізді және олар бізді қолдайтынын көрсететін сөз естісек, қандай керемет болар еді?

Әдебиеттер тізімі

1. Гришанова Н.А. Компетентностный подход в профессиональном обучении взрослых: Методическое пособие. - М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2017.
2. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. - М.: АСТ, 2018.
3. Деревянко С.П. Развитие эмоционального интеллекта в тренинго-вых группах // Психологический журнал. - 2018. - №2.
4. Ба/агі.18. К.8.. & Гоіктап, 8. (1984). 8ПГС88. аррғаіаі апгі соріпд. №\ұ Үогк: Зргіпдег.
5. Андреева И.Н. (2016). Эмоциональный интеллект: исследования феномена. Вопросы психологии. № 3, с.78-86.

СЕКЦИЯ 4 ЖАҢАҢДАНУ ҮРДІСІНДЕГІ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ

СЕКЦИЯ 4 ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

SECTION 4 NATURAL SCIENCES IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

БӨЛШЕК РЕТТІ ТУЫНДЫ ДЕГЕНІМІЗ НЕ?

Абиров А.Қ.

ф.-м.ғ.к.қауымдастырылған профессор
Математика және математиканы оқыту әдістемесі кафедрасы
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Аннотация: мақалада бөлшек ретті туындының бар болу және оны есептеу мәселесі қарастырылады.

Тірек сөздер: туынды, дифференциалдық теңдеулер, бөлшек ретті туынды, гамма-функция, Л. Эйлер, Лежандр, Гаусстың көбейту формуласы, Эйлердің толықтауыш формуласы, дифференциалдаудың жалпы ережесі, Риман–Лиувиллдің анықтамасы, фрактал, Фурье–бейнесі, Физика, механика, биология.

Бұл жұмыстың өзектілігі көптеген физикалық процестер дифференциалдық теңдеулер, соның ішінде бөлшек ретті туындылары бар дифференциалдық теңдеулер арқылы сипатталуында. Бөлшектік есептеу деп аталатын және бөлшек (нақты немесе күрделі) ретті туындылар мен интегралдарды зерттеуге және қолдануға арналған математикалық талдау саласы ұзақ тарихы мен бай мазмұны бар. Бөлшек есептеу мәселесі математиканың сан алуан салаларымен терең байланыста: функциялар теориясымен, интегралдық және дифференциалдық теңдеулермен және т.б.

Дифференциалдаудың $d^p f(t)/dt^p$ жапы ережесін p -нің бөлшек мәндеріне жалпылау идеясы дифференциалдық есептеудің пайда болуымен бір мезгілде дерлік пайда болды. Бұл бағыттағы алғашқы қадамдарды Лопитал, Лейбниц, Абел, Л.Эйлер, П.Лаплас және Дж.Фурье жасады. Бөлшек есептеудің нақты тарихын 19 ғасырдың 30-жылдарында пайда болған Н.Х.Абель мен Дж.Лиувиллдің еңбектерінен бастау керек. Дж.Лиувиллдің еңбектерінің қасында бөлшек интегралдаудың құрылымына келген Б.Риманның еңбектерін маңызды орынға қою керек, ол содан бері бөлшек интегралдаудың негізгі нысандарының бірі қызметін атқарып келеді және оның атымен аталған. Бөлшек туындылар әртүрлі тәсілдермен анықталады. Ең көп тараған анықтама – Риман–Лиувиллдің келесі анықтамасы [4]:

$$\frac{d^\alpha f(x)}{dx^\alpha} = \frac{1}{\Gamma(1-\alpha)} \frac{d}{dx} \int_{\alpha}^x \frac{f(t)dt}{(x-t)^\alpha}$$

және x^n дәрежелік функциясының бүтін туындысын қорытуға негізделген мына анықтама [5]:

$$\frac{d^n(x^k)}{dx^n} = \frac{\Gamma(k+1)}{\Gamma(k-n+1)} x^{k-n}$$

Мұнда $\Gamma(z)$ – гамма-функция, Леонард Эйлер енгізген математикалық функция және оның белгіленуі Лежандрге тиісті.

Бұл жағдайда Эйлердің бастапқы анықтамасы (1730) келесі түрде болды:

$$\Gamma(z) = \int_0^1 (-\ln x)^{z-1} dx,$$

гамма-функцияның негізгі қасиеттерінің бірі осыдан тікелей шығады:

$$\Gamma(z + 1) = z\Gamma(z)$$

Бұл функция үшін Эйлердің толықтауыш формуласы да орындалады

$$\Gamma(1 - z)\Gamma(z) = \frac{\pi}{\sin \pi z},$$

және Гаусстың көбейту формуласы

$$\Gamma(z)\Gamma\left(z + \frac{1}{n}\right) \cdot \dots \cdot \Gamma\left(z + \frac{n-1}{n}\right) = n^{\frac{1}{2}-nz} \cdot (2\pi)^{\frac{n-1}{2}} \cdot \Gamma(nz)$$

және оның ерекше жағдайы 2 үшін, оны Лежандр алған.

Осы жұмыстың аясында Эйлер, Гаусс және Лежандрдің егжей-тегжейлі зерттеу нысаны болған гамма функциясының келесі мәндері ең құнды болады:

$$\Gamma(1) = 0! = 1$$

$$\Gamma(2) = 1! = 1$$

$$\Gamma(3) = 2! = 2$$

$$\Gamma(4) = 3! = 6$$

$$\Gamma(5) = 4! = 24$$

$$\Gamma(3) = 2! = 2$$

$$\Gamma(4) = 3! = 6$$

$$\Gamma(5) = 4! = 24$$

$$\Gamma\left(\frac{1}{2}\right) = \sqrt{\pi}$$

$$\Gamma\left(\frac{3}{2}\right) = \frac{1}{2}\sqrt{\pi}.$$

$$\Gamma\left(\frac{5}{2}\right) = \frac{3}{4}\sqrt{\pi}.$$

$$\Gamma\left(\frac{7}{2}\right) = \frac{15}{8}\sqrt{\pi}.$$

$$\Gamma\left(-\frac{1}{2}\right) = -2\sqrt{\pi}.$$

$$\Gamma\left(-\frac{3}{2}\right) = \frac{4}{3}\sqrt{\pi}.$$

$$\Gamma\left(\frac{1}{2} + n\right) = \frac{(2n)!}{4^n n!} \sqrt{\pi} = \frac{(2n-1)!!}{2^n} \sqrt{\pi}.$$

$$\Gamma\left(\frac{1}{2} - n\right) = \frac{(-4)^n n!}{(2n)!} \sqrt{\pi} = \frac{(-2)^n}{(2n-1)!!} \sqrt{\pi}.$$

Енді осы мәселеге, яғни бөлшек ретті туындыны қалайша алуға болатынына тоқталалық. Алдымен нақты санды 4-ші дәрежеге қалайша шығаруға болатынын қарастыралық. Алдымен санды квадраттаймыз, содан кейін оны тағы екі рет квадраттаймыз, яғни берілген нақты санды 8-ші дәрежеге шығарамыз, соңғы нәтижені тағы 1/2 дәрежелейміз. Бұлайша санды 4-ші дәрежеге шығаруда ешқандай қайшылық жоқ.

Туынды үшін осындай амалдарды орындауға болады: функцияның екінші туындысын дифференциалдау операциясын тізбектей екі рет қолдану арқылы алуға болады.

Бір $f(x)$ функциясына екі рет қолданғанда, кәдімгі $f'(x)$ туындысына тен болатындай $\mathcal{D}$ операторы табылама, яғни $\mathcal{D}(\mathcal{D}(f(x))) = f'(x)$ болатындай $\mathcal{D}$ операторы табылама деген мәселе пайда болады?

Мұндай оператордың бар болатыны жалпы жағдайда тереңдетілген математикалық талау курсына дәлелденгеніні белгілі.

Мәселенің шешімі бар екенін көрсету үшін мысалға $f(x) = \sin(ax + b)$ функциясын қарастыралық. Сонда

$$f'(x) = a \cos(ax + b) = a \sin\left(ax + b + \frac{\pi}{2}\right).$$

$$f''(x) = a^2 \sin\left(ax + b + 2 \cdot \frac{\pi}{2}\right).$$

$$f^{(n)}(x) = a^n \sin\left(ax + b + \frac{\pi n}{2}\right).$$

Сонымен $f(x) = \sin(ax + b)$ функция үшін n -ші ретті туындының жалпы формуласын таптық.

Ал енді математикада жиі қолданылатын жалпы жағдайдан жеке жағдайға көшелік, яғни n -нің орнына $1/2$ санын қоялық. Сонда:

$$n = \frac{1}{2} \Rightarrow f^{\frac{1}{2}}(x) = \sqrt{a} \sin\left(ax + b + \frac{\pi}{4}\right).$$

Кез келген оқырман, бұл жасанды құрылымның бір түрі деп айтуы мүмкін. Осыған жауап ретінде мен бөлшек туындыны есептеу операциясын тағы бір рет қолданамын:

$$f^{\frac{1}{2}}\left(f^{\frac{1}{2}}(x)\right) = \sqrt{a}\sqrt{a} \sin\left(ax + b + \frac{\pi}{4} + \frac{\pi}{4}\right) =$$

$$= a \sin \left(ax + b + \frac{\pi}{2} \right) = a \cos(ax + b) = f'(x).$$

Біз ізделінген $\mathcal{D}$ операторын таптық, ол функцияға екі рет қолданылғанда оның туындысын береді. Бұл операторды *жартылай туынды немесе бөлшек ретті туынды* деп атаймыз.

Әрине, бұл жағдайды $1/n$ ретті туынды үшін жалпылауға болады.

Бөлшек туындыны бізге мектептен таныс операцияның жалпыланған жағдайы ретінде қолданудың бастаушылары математиктер Лопитал, Лейбниц және Абел болып табылады.

Бұл операция пайдасыз емес, бірақ оның толыққанды туынды сияқты айқын физикалық мағынасын сипаттау оңай мәселе емес.

Бөлшек туынды метеорологияда, химияда көптеген практикалық есептерде кездеседі, сұйықтық ағындарының қозғалысын моделдеуде, күрделі акустикалық тербелістердің таралуында және, әрине, ғылымның ең алдыңғы қатарында – кванттық физикада қолданылады.

Әрине, менің айтқандарым ешқандай математикалық қатаңдықты көрсетпейді, өйткені бөлшек туынды туралы айту үшін мектептегі математика курсынан сәл артық білу керек. Мысалға,

$$f^{\frac{1}{2}}(x) = 2 \cdot \frac{\sqrt{x}}{\sqrt{\pi}}$$

Демек, x -тің жартылай туындысы математикалық талдау курсынағы x -тің жартылай туындысынан өзгеше болатынын көріп тұрмыз. Басқа жағдай үшін де жартылай туындының формулалылары математикалық талдау курсынағыдан өзгеше, яғни олардан мүлдем өзгеше болуы мүмкін.

Нақты мысалдарды қарастыралық.

І-ші мысал. $f(x) = x^k$ болсын. Сонда осы функцияның бірінші туындысы $f'(x) = \frac{d}{dx} x^k = kx^{k-1}$, бұны жалғастырырып мынаны аламыз:

$$f^{(n)}(x) = \frac{d^n}{dx^n} x^k = \frac{k!}{(k-n)!} x^{k-n}.$$

Факториалды гамма-функциялармен алмастырып, келесіні аламыз

$$\frac{d^n}{dx^n} x^k = \frac{\Gamma(k+1)}{\Gamma(k-n+1)} x^{k-n}.$$

Бұдан жартылай туынды мына түрде болады:

$$\frac{d^{1/2}}{dx^{1/2}} x = \frac{\Gamma(1+1)}{\Gamma(1-1/2+1)} x^{1-1/2} = \frac{\Gamma(2)}{\Gamma(3/2)} x^{1/2} = 2\pi^{-1/2} x^{1/2} = 2\sqrt{\frac{x}{\pi}}.$$

Бұл операцияны қайталап, келесіні аламыз:

$$\begin{aligned} \frac{d^{1/2}}{dx^{1/2}} 2\pi^{-1/2} x^{1/2} &= 2\pi^{-1/2} \frac{\Gamma(1+1/2)}{\Gamma(1/2-1/2+1)} x^{1/2-1/2} = \\ &= 2\pi^{-1/2} \frac{\Gamma(3/2)}{\Gamma(1)} x^0 = \frac{1}{\Gamma(1)} = 1 \end{aligned}$$

Бұл нәтиже жартылай туындыны негіздеу боллады, өйткені

$$\frac{d^{1/2}}{dx^{1/2}} \left(\frac{d^{1/2}}{dx^{1/2}} x \right) = \frac{d}{dx} x = 1.$$

2-ші мысал. $f(x) = \sin(ax + b)$ болсын.

$$f^{(n)}(x) = \frac{d^n}{dx^n} \sin(ax + b) = a^n \sin \left(ax + b + \frac{\pi}{2} n \right),$$

Болғандықтан, $n = 1/2$ деп алсақ, онда

$$\frac{d^{1/2}}{dx^{1/2}} \sin(ax + b) = \sqrt{a} \sin \left(ax + b + \frac{\pi}{4} \right).$$

Жалпы жағдайда бөлшек туындылардың мәндерін алу үшін [2]-де берілген формуланы және, мысалы, комплекс сандармен жұмыс істеуге мүмкіндік беретін Maple-17 математикалық пакетін қолдануға болады:

$$\frac{d^{1+\varepsilon}}{dx^{1+\varepsilon}} f(x) = \frac{1}{2} \int_{-\infty}^{\infty} (ik)^{1+\varepsilon} \cdot e^{ikx} \cdot f_k dk$$

мұндағы f_k – көрсетілген интеграл бар $f(x)$ функциясының Фурье-бейнесі және ε – кез келген теріс емес сан.

мұндағы f_k – көрсетілген интеграл бар $f(x)$ функциясының Фурье-бейнесі және ε – кез келген теріс емес сан.

мұндағы f_k – көрсетілген интеграл бар $f(x)$ функциясының Фурье-бейнесі және ε – кез келген теріс емес сан.

мұндағы f_k – көрсетілген интеграл бар $f(x)$ функциясының Фурье-бейнесі және ε – кез келген теріс емес сан.

3-ші мысал. $f(x) = \sin ax$ болсын. Сонда Maple-17 пакетін қолданып, келесіні аламыз:

$$\frac{d^{1+\varepsilon}}{dx^{1+\varepsilon}} \sin ax = \frac{a}{2} \left((ai)^{\varepsilon} \cdot e^{iax} + (-ai)^{\varepsilon} \cdot e^{-iax} \right).$$

Бұл жазылу өте ерекше, өйткені онда комплекс сандар да бар. Алайда, $\varepsilon=0$ үшін Коши формулаларын қолданып, біз әдеттегі $\sin ax$ туындысына келеміз, яғни $f'(x) = a \cos ax$. Егер $\varepsilon = 1$ деп алсақ, онда $\sin ax$ үшін екінші туындысының өрнекгіне келеміз, яғни $f''(x) = -a^2 \sin ax$. Кез келген бүтін $\varepsilon = 1, 2, 3, 4, \dots$ үшін сәйкес ретті әдеттегі туындылар алынатынын тексеруге болады.

4-ші мысал. $f(x) = \sin ax$ болсын. Сонда Maple-17 пакетін қолданып, мынаны аламыз:

$$\frac{d^{1+\varepsilon}}{dx^{1+\varepsilon}} \cos ax = \frac{ia}{2} \left((ai)^{\varepsilon} \cdot e^{iax} - (-ai)^{\varepsilon} \cdot e^{-iax} \right).$$

Осыдан 3-мысалдағыдай барлық $\varepsilon = 1, 2, 3, 4, \dots$ натурал сандары үшін $\cos ax$ сәйкес туындылары үшін ақиқат өрнектерді аламыз.

$f(x) = e^{-x^2}$ сияқты күрделі функциялардың бөлшек туындыларын есептеу, [2] мақалада және Maple-17 пакетінде $CylinderD(a, x)$, параболалық цилиндр функциясының

көмегімен жүзеге асырылады, бұны мектеп курсында және төменгі курс студенттері үшін түсіндіру өте қиын [4].

Бұл жазба өте ерекше, өйткені онда күрделі сандар да бар. Бұл жазба өте ерекше, өйткені онда күрделі сандар да бар.

Бүтін ретті емес, ерікті туындылар мен интегралдар жасау, зерттеу және қолдану оның физика, химия, биология, басқару теориясы, механика, оның ішінде серпімділік теориясында кеңінен қолданылуына байланысты. Фрактал теориясының механикаға ең маңызды қолданылуы тұтқыр серпімділіктің сызықтық теориясындағы бөлшек (фракталдық) ретті дифференциалдық операторлар болып табылады. Физика, механика, биология және басқа салаларда көбінесе фракталдар ретінде жақсы түсіндірілетін орталар мен жүйелер бар. Фракталдардың (немесе фракталдық орталардың) мысалдарына кеуекті орталар және бөлшек броундық қозғалыс жатады. Фракталды құрылымдар көптеген процестер мен құбылыстардың салдары болып табылады, мысалы, диффузия, агрегация, деструкция, динамикалық хаос, еру және т.б. [1 – 4].

Әдебиеттер тізімі

1. Боброва И.А., Бугримов А.Л. Кузнецов В.С. О применении дробных производных в физических моделях. // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Физика-Математика. – 2017, № 3.
2. Гладков С.О., Богданова С.Б. К вопросу о дробном дифференцировании. // Вестник Самарского университета. Естественно-научная серия. Том 24, №3, 2018.
3. Мандельброт Б. Фрактальная геометрия природы. Ижевск.: РХД, 2002. 665 с.
4. Сургуладзе Т. А. О некоторых применениях операторов дробного порядка в вязкоупругости. Диссертация на соискание ученой степени доктора физико-математических наук. М., 2002. – 174 с.
5. Риман Б. Опыт обобщения действий интегрирования и дифференцирования // Риман Б. Сочинения / пер с нем. под ред. В.Л. Гончарова, М.; Л.: Государственное издательство теоретико-технической литературы, 1948. С. 262–275.
6. Самко С.Г., Килбас А.А., Маричев О.И. Интегралы и производные дробного порядка и некоторые их приложения. – Минск, 1987.
7. Нахушев А. М. Дробное исчисление и его применение. – Москва: ФИЗМАТЛИТ, 2003. – 272
8. Нигматуллин Р.Р. Дробный интеграл и его физическая интерпретация // Теоретическая и математическая физика. – 1992 – Т. 20, № 3.

НЕГІЗГІ МЕКТЕПТЕ БӨЛІНГІШТІККЕ БЕРІЛГЕН ЕСЕПТЕРДІ ШЕШУ МЕН ДӘЛЕЛДЕУ МӘСЕЛЕСІ

Абиров А.Қ.,

ф.–м.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Сайдолқызы Ж.

магистр, аға оқытушы

Математика және математиканы оқыту әдістемесі кафедрасы

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Алдамұратованың 2004 жылғы 5 не 6 сыныпқа арналған «математика» [1] оқулығынан алынған $7x - x^2 = 10$ теңдеуінің натурал шешімдерін табыңдар деген есеп кезінде мұғалімдер қауымының арасында дау туғызған болатын. Олар бұл квадраттық теңдеу, ал ны шеуге қажет формула 5 не 6 сыныпта оқылмайтындықтан оған қарсылық білдірді. Бұдан біріншіден мұғалімдер арасында негізгі сыныптарда тек алгоритмі көрсетілген есептерді беру

керек деген ойдың қалыптасқанын байқаймыз. Екіншіден көптеген есептер жинақтарында бөлінгіштікке берілген есептер математикалық индукция тақырыбына арналған бөлімде беріледі. Үшіншіден бөлінгіштікке берілген есептерді шығаруға арналған мақалаларда оны шығару үшін тағы математикалық индукцияны пайдалану ұсынылады.

Кейбір квадраттық теңдеуді шешуді ежелгі адамдардың XVI ғасырға дейін білгенін және 5 және 6 сынып оқушылары натурал санды көбейгіштерге жіктеуді білетінін ескіріп, бұл есепті шешудің қарапайым әдістемесін ұсынамыз: $7x - x^2 = 10 \Leftrightarrow x(x - 7) = 10 \Leftrightarrow 10 : x \Leftrightarrow x = 1, 2, 5, 10$. $x = 1, x = 2, x = 5, x = 10$ мәндерін берілген теңдеуге қойып, $x = 2, x = 5$ теңдеудің шешімі болатынын аламыз.

5 және 6 сынып оқушыларына бұл алгоритм оларға квадраттық теңдеуді шешудің қарапайым әдісін береді

1 Бөлінгіштік және қалдықтар

Бүтін санды есептерді шешу кезінде келесілерді білу қажет:

1) кез келген натурал санды (көбейткіштердің орындарын ауыстыруға дейінгі дәлдікпен) жай сандардың көбейтіндісі ретінде бімәнді жазуға болады

2) p натурал санын q натурал санына бөлгенде әр түрлі дәл q қалдықтар: $0, 1, 2, \dots, q - 1$ шығады. Кейде теріс бүтін сандарды қарастырған ыңғайлы. Мысалы, 15-ті 8-ге бөлгендегі қалдық ретінде, 7-ні немесе -1 -ді пайдалануға болады.

Натурал сандардың бөлінгіштік белгілерін есте сақтауда пайдалы:

1) натурал санды 5 пен 10-ға бөлгенде, натурал сан оның соңғы цифрымен бірдей қалдықты береді;

2) натурал санды 4, 25, 50 және 100-ге бөлгенде, натурал сан оның соңғы екі цифрында жазылған санмен бірдей қалдықты береді;

3) натурал санды 3 пен 9-ға бөлгенде, натурал сан оның цифрларының қосындысымен бірдей қалдық береді. Демек, егер цифрлардың қосындысы 3-ке немесе 9-ға бөлінсе, онда санның өзі де 3 немесе 9-ға бөлінеді.

Сандардың бөлінгіштігін зерттеген кезде сандардың өзімен емес, осы сандарды бөлудің қалдықтарымен жұмыс жасау жеткілікті екенін ескеру керек. Бөлуден басқа қалдықтармен жүргізілетін барлық арифметикалық амалдар сандармен жүргізілетін амалдарды қайталайды, атап айтқанда: сандарды қосқанда қалдықтар қосылады, дәрежегенде қалдықтарда дәрежеленеді және т.б.

Натурал n санына тәуелді қандай да бір өрнектің берілген натурал n санына бөлінетінін немесе бөлінбейтінін анықтау қажет болатын есептерде көбінесе келесі факт қолданылады: тізбектес k натурал сандардың көбейтіндісі натурал k санына бөлінеді.

Енді бөлінгіштіктің осы қасиеттерінің кейбіреуінің есептерді шешуде қолданылуын көрсетелік.

І есеп. $1 + 2 + 3 + \dots + 2020 + 2021$ қосындысы 2021-ге бөліне ме?

Шешуі. Бұндай есептерді 8–9 сынып оқушылары арифметикалық прогрессияның қосындысының формуласынсыз шығара алады. дегенмен, мұны 5–7 сынып оқушылары бала Гаустың 1–ден 100–ге дейінгі сандары қосуда қолданған әдісімен шығарамыз, яғни қосындыны алдымен берілгендей, сосын оның астына кері қарай жазамыз:

$$S = 1 + 2 + 3 + \dots + 2019 + 2020 + 2021$$

$$S = 2021 + 2020 + 2019 + \dots + 3 + 2 + 1$$

Екі қосындыны реттерін сақтай отырып, мүшелеп қосамыз:

$$\begin{aligned} 2S &= (1 + 2021) + (2 + 2020) + (3 + 2021) + \dots + \\ &+ (2019 + 3) + (2020 + 2) + (2021 + 1) = 2022 \cdot 2021. \end{aligned}$$

$$2S = 2022 \cdot 2021 \Leftrightarrow S = (2022 \cdot 2021) : 2021.$$

Жауабы: бөлінеді.

Қосындыны есептеудің бұл әдісін кейде қосындыны есептеуге арналған әдебиеттерде «ілгері-кейін» немесе «телескоптық» әдіс депте атайды.

Әрине бұл әдісті сабақта оқушыларды алдымен шағын қосындыларды есептеуге машықтандыру керек, ал сыныптан тыс жұмыстарда алғыр оқушыларға күрделі қосындыларды есептеуге мысалдар беру керек. Оларды математикалық олимпиадаға дайындыққа 5–11 сыныптарға арналған әдебиеттерде және интернеттен алуға немесе соларға ұқсас есептерді мұғалімнің өзі құрастыруы керек.

2 есеп. $x^2 + 3x = 10$ теңдеуінің натурал шешімдерін табыңдар.

Шешуі. Бұл есеп енді шығару жолы көрсетілгендіктен стандартты болып табылады. Сонда

$$x^2 + 3x = 10 \Leftrightarrow x(x + 3) = 10 \Leftrightarrow 10 : x \Leftrightarrow x = 1, 2, 5, 10.$$

$x = 1, x = 2, x = 5, x = 10$ мәндерін берілген теңдеуге қойып, $x = 2$ теңдеудің шешімі болатынын аламыз: $2^2 + 3 \cdot 2 = 4 + 6 = 10$.

Жауабы: $x = 2$.

3 есеп. $1 + 2 + 2^2 + 2^3 + 2^4 + \dots + 2^{2019} + 2^{2020} + 2^{2021}$ саны 7-ге бөліне ме?

Шешуі. $1 + 2 + 2^2 = 7$ және қосылғыштар саны $2022 = 3 \cdot 674$ екенін ескеріп, қосындыны үш үштен топтаймыз. Сонда

$$\begin{aligned} & 1 + 2 + 2^2 + 2^3 + 2^4 + \dots + 2^{2019} + 2^{2020} + 2^{2021} = \\ &= (1 + 2 + 2^2) + (2^3 + 2^4 + 2^5) + \dots + (2^{2019} + 2^{2020} + 2^{2021}) = \\ &= (1 + 2 + 2^2) + 2^3(1 + 2 + 2^2) + \dots + 2^{2019}(1 + 2 + 2^2) = \\ &= (1 + 2 + 2^2)(1 + 2^3 + \dots + 2^{2019}) = 7(1 + 2^3 + \dots + 2^{2019}) : 7. \end{aligned}$$

Жауабы: бөлінеді.

4 есеп. Екі санының тізбектес үш натурал дәрежесінің қосындысы он төртке бөлінетіндігін дәлелдендер.

Дәлелдеуі. $n \geq 2$ үшін мынаны аламыз:

$$2^n + 2^{n+1} + 2^{n+2} = 2^n(1 + 2 + 2^2) = 2^{n-1} \cdot 2 \cdot 7 = 14 \cdot 2^{n-1} : 14.$$

Ескерту. $n = 1$ үшін $1 + 2 + 2^2 = 7 \nmid 14$.

Демек есептің шарты мына түрде берілуі керек: екі санының бірден үлкен үш натурал дәрежесінің қосындысы он төртке бөлінетіндігін дәлелдендер.

5 есеп. Екі тақ санның жұп дәрежелерінің айырымы сегізге бөлінетіндігін дәлелдендер.

Дәлелдеуі. Алдымен екі тақ натурал санның квадратының айырымы сегізге бөлінетіндігін дәлелделік. Тақ натурал сан $a = 2q - 1$ түрінде жазылады. Екі тақ натурал сан $a = 2q - 1$ және $b = 2s - 1$ берілсін. Сонда

$$\begin{aligned} a^2 - b^2 &= (a - b)(a + b) = (2q - 1 - 2s + 1)(2q - 1 + 2s - 1) = \\ &= (2q - 2s)(2q + 2s - 2) = 4(q - s)(q + s - 1) : 8. \end{aligned}$$

Кез келген натурал q, s үшін $(q - s)$ пен $(q + s - 1)$ -тің жұптылықтары әртүрлі, яғни олардың біреуі жұп болады.

Жалпы жағдайда мынаны аламыз:

$$a^{2k} - b^{2k} = (a^2)^k - (b^2)^k = (a^2 - b^2)M : 8.$$

б – есеп. m мен n сандарын 3-ке бөлгеннен кейінгі қалдықтар сәйкесінше 1 және 2-ге тең болсын. Мыналарды 3-ке бөлгеннен кейінгі қалдықтар қандай болады:

- а) $m + n$ қосындысын;
- ә) mn көбейтіндісін?

Шешуі. Есеп шарты бойынша $m = 3k + 1$, ал $n = 3l + 2$ болғандықтан

$$m + n = (3k + 1) + (3l + 2) = 3k + 3l + 3 = 3(k + l + 1) : 3.$$

Сонымен, $m + n$ қосындысы 3-ке қалдықсыз бөлінеді.

Енді mn көбейтіндісін қарастыралық

$$mn = (3k + 1)(3l + 2) = 9kl + 3l + 6k + 2 = 3(3kl + l + 2k) + 2,$$

яғни mn көбейтіндісін 3-ке бөлігендегі қалдық 2-ге тең.

Жауабы: а) 0, ә) 2.

7 – есеп. Барлық натурал n үшін $n^3 + 3n^2 + 2n$ өрнегінің 6-ға бөлінетінін дәлелде.

Дәлелдеуі. $n^3 + 3n^2 + 2n = n(n^2 + 3n + 2) = n(n + 1)(n + 2)$ қатар тұрған үш натурал санның көбейтіндісі ретінде 2-ге және 3-ке бөлінеді. Олай болса $n^3 + 3n^2 + 2n$ өрнегі 6-ға бөлінеді.

8 – есеп. 2^{2024} саны берілген. Табыңдар:

- а) осы санның соңғы цифрын;
- ә) осы санды 7-ге бөлгендегі қалдықты.

Шешуі. а) берілген санды мына түрде жазамыз

$$2^{2024} = 2^{4 \cdot 505 + 4} = (2^4)^{505} \cdot 2^4 = 16^{505} \cdot 16 \equiv 6 \cdot 2 \equiv 2,$$

мұнда $\equiv$ таңбасы «соңғы цифр» дегенді білдіреді және кез келген n үшін 16^n санының соңғы цифры 6 мен аяқталатыны пайдаланылды.

Демек 2^{2024} санының соңғы цифры 2 болады.

ә) 2^n санын 7-ге бөлгендегі қалдықтарды қарастырамыз

- 1) 2^1 санын 7-ге бөлгендегі қалдық 2-ге тең,
- 2) 2^2 санын 7-ге бөлгендегі қалдық 4-ге тең,
- 3) 2^3 санын 7-ге бөлгендегі қалдық 1-ге тең.

Бұл қалдықтар $T = 3$ периодымен циклді қайталанады. $2024 = 3 \cdot 674 + 2$ болғандықтан, 2^{2024} санын 7-ге бөлгендегі қалдық 4-ке тең

Жауабы: а) 2, ә) 4.

2.2. Бүтін санды теңдеулер

Бүтін санды теңдеулерді шешудің негізгі әдістерін келтірелік.

1. Теңдеуді көбейгіштерге жіктеп мүмкін барлық нұсқаларды қарастыру.

1 – есеп. $2xy = x^2 + 2y$ теңдеуін натурал сандарда шешіңіз.

Шешуі.

$$2xy = x^2 + 2y \Leftrightarrow y^2 - 2y = (x - y)^2 \Leftrightarrow (y - 1)^2 - (x - y)^2 = 1 \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow (2y - x - 1)(x - 1) = 1 \Rightarrow 2y - x - 1 = 1, x - 1 = 1 \Rightarrow x = y = 2$$

Жауабы: (2;2).

2 – есеп. $2^x + 1 = y^2$ теңдеуін бүтін сандарда шешіңіз.

Шешуі. Егер $x < 0$ болса, онда $0 < 2^x < 1$ болады және $y^2 \notin \mathbb{Z}$.

Егер $x = 0$ болса, онда да $y \notin \mathbb{Z}$.

Егер $x > 0$ болса, онда $2^x = (|y| - 1)(|y| + 1)$.

а) $|y| - 1 = 2^p$ деп алсақ, онда $|y| + 1 = 2^q$ және $0 \leq p < q$.

Сонда $2^q - 2^p = 2$, $2^p(2^{q-p} - 1) = 2$ болады.

а) $2^p = 2$, $2^{q-p} - 1 = 1$ болса, онда $p = 1$, $q - p = 1$. Бұдан $p = 1$, $q = 2$ болып, $y = \pm 3$ және $x = 3$.

ә) $2^p = 1$, $2^{q-p} - 1 = 2$ болса, онда $2^{q-p} = 3$. Бүтін шешім жоқ.

Жауабы: (3;3), (3;-3).

2. Бөлінгіштікті қолдану.

3 – есеп. $y^2 - 5x^2 = 4x^2 + 6$ теңдеуінің бүтін сандарда шешімдері жоқ екенін дәлелдендер.

Шешуі. Теңдеуді $(y - x)(y + x) = 4x^2 + 6$ түрінде жазамыз. Сонда $y - x$ және $y + x$ қосындыларының біреуі жұп болуы керек. Егер $y - x$ жұп болса, онда $(y + x)$ -те жұп болады. Олай болса $(y - x)(y + x)$ көбейтіндісі 4-ке бөлінеді. Ал $4x^2 + 6$ өрнегін 4-ке бөлгендегі қалдық 2-ге тең, яғни 4-ке бөлінбейді. Бұл қайшылықтан берілген теңдеудің бүтін санды шешімдері жоқ екені шығады.

3. Кейін мүмкін мәндерді іріктеуді қолдану үшін бағалауды пайдалану.

4 – есеп. $2xy + 4z = zx^2 + 4y^2z$ теңдеуін натурал сандармен шешіңіз.

Шешуі. z -ті жақша сыртына шығарамыз $z(x^2 + 4y^2 - 4) = 2xy$. Бұдан $2xy \neq 0$.

Сонда $z \in \mathbb{N}$ болғандықтан $z \geq 1$ және

$$z = \frac{2xy}{x^2 + 4y^2 - 4} \geq 1 \Leftrightarrow x^2 + 4y^2 - 4 - 2xy \leq 0 \Leftrightarrow (x - y)^2 + 3y^2 \leq 4.$$

Бұдан y -тің 1-ден үлкен бола алмайтындығы шығады, ал $y = 1$ болса, онда $(x - y)^2 \leq$

1. Демек $y = 1$, $x = 1$ және $y = 1$, $x = 2$.

Жауабы: (1;1;2), (2;1;1).

4. Қалдықтарды қарастыру.

5 – есеп. $11x + 7y = 3$ теңдеуін бүтін сандар жиынында шешіңіз.

Шешуі. y -ті x арқылы өрнектейміз

$$y = \frac{3 - 11x}{7}.$$

x -ті келесі түрде жазамыз: $x = 7k + r$, $k \in \mathbb{Z}$, $r = 0, 1, \dots, 6$.

Сонда

$$y = -11k + \frac{3 - 11r}{7}.$$

y бүтін сан болуы үшін $(3 - 11r)$ саны 7- бқлінуі керек. $r = 0, 1, \dots, 6$ мәндерін қойып, $r = 6$ болатынын аламыз. Демек, $x = 7k + 6$, $k \in \mathbb{Z}$, $y = -11k - 9$.

Жауабы: $(7k + 6, -11k - 9)$, $k \in \mathbb{Z}$.

1.3. Бөлінгіштікті пайдаланатын аралас есептер

Аралас есептерді шығарған кезде алдыңғы бөлімдерде берілген бүтін сандарға арналған есептерді шығару әдістері мен тәсілдері пайдалы болады, атап айтқанда: көбейгіштерге жіктеп, мүмкін нұсқаларды іріктеу, бүтін сандардың бөлінгіштігін қолдану, қалдықтарды қарастыру, бағалауды қолданып мүмкін мәндерді іріктеу.

Сонымен қатар, бұл бөлімге $a(n)/b(n)$, $n \in \mathbb{N}$ түріндегі бөлшектерді қысқартуды зерттеуге байланысты мәселелер де кіреді. Мұндай мәселелерді шешудің бірнеше әдісі бар.

1. Бөлшек q , $q \neq 1$ натурал санына қысқарады деп болжанылады. Бұл факт бөлгішпен бөлінгіш үшін екі теңдік ретінде қайта жазылады. Содан кейін бастапқы n айнымалысы шығарылып тасталады және q үшін теңдік алынады, одан q -дің мүмкін мәндері табылады.

2. Берілген $a(n)/b(n)$ бөлшегін келесі түрде жазамыз

$$\frac{a(n)}{b(n)} = c(n) + \frac{d(n)}{b(n)},$$

мұндағы $a(n)$, $b(n)$, $c(n)$, $d(n)$ өрнектері бүтін мәндерді қабылдайды.

k натурал саны $a(n)$ және $b(n)$ өрнектерінің ортақ бөлгіші болады, сонда, тек қана сонда, егер k натурал саны $d(n)$ және $b(n)$ өрнектерінің ортақ бөлгіші болса ғана, бастапқы бөлшектің қысқару мүмкіндігі туралы мәселе $d(n)/b(n)$, бөлшегінің қысқаруын зерттеуге келтіріледі. Бастапқы бөлшектің жазылуы бүтін бөлікті бөліп алу болған жағдайда немесе $d(n)$ өрнегі n -ге тәуелді болмаған (яғни, бүтін сан болған) жағдайда, жаңа $d(n)/b(n)$ бөлшегін қысқартуды зерттеу, әдетте, бастапқы $a(n)/b(n)$ бөлшегін қысқартуды зерттеуге қарағанда аз уақытты алады.

Егер a және b сандары жай көбейткіштердің көбейтіндісі

$$a = p_1^{n_1} \cdot p_2^{n_2} \cdot \dots \cdot p_l^{n_l}, b = p_1^{m_1} \cdot p_2^{m_2} \cdot \dots \cdot p_l^{m_l}$$

ретінде ұсынылса, онда осы сандардың ең үлкен ортақ бөлгіші (ЕҮОБ) және ең кіші ортақ еселігі (ЕКОЕ) келесідей есептеледі:

$$\text{ЕҮОБ}(a, b) = p_1^{\min(n_1+m_1)} \cdot p_2^{\min(n_2+m_2)} \cdot \dots \cdot p_l^{\min(n_l+m_l)},$$

$$\text{ЕКОЕ}(a, b) = p_1^{\max(n_1+m_1)} \cdot p_2^{\max(n_2+m_2)} \cdot \dots \cdot p_l^{\max(n_l+m_l)}.$$

Сонда бұдан $\text{ЕҮОБ}(a, b) \cdot \text{ЕКОЕ}(a, b) = a \cdot b$.

1 – мысал. Қандай $n \in \mathbb{Z}$ үшін $(3n + 2)/(n - 1)$ өрнегі бүтін сан болады?

Шешуі. $(3n + 2)/(n - 1)$ өрнегін мына түрде жазамыз

$$\frac{3n + 2}{n - 1} = \frac{3n - 3 + 5}{n - 1} = 3 + \frac{5}{n - 1}.$$

Сонда бастапқы бөлшек бүтін сан болуы үшін $5/(n - 1)$ өрнегі бүтін сан болуы керек. Бұл тек $n - 1 = \pm 5, \pm 1$ болғанда ғана орындалуы мүмкін.

Жауабы: $n = -4; 0; 2; 6$.

2 – мысал. $(n^2 - n + 1)/(n^2 + 1)$ бөлшегі кез келген бүтін n үшін қысқартылмайтынын дәлелде.

Дәлелдеуі. Берілген бөлшекті түрлендіреміз

$$\frac{n^2 - n + 1}{n^2 + 1} = 1 - \frac{1}{n^2 + 1}.$$

Егер $(n^2 - n + 1)/(n^2 + 1)$ бөлшегі қысқарса, онда $1/(n^2 + 1)$ бөлшегі де қысқарады. Бұл мүмкін емес, өйткені барлық бүтін n үшін $n^2 + 1 \geq 1$. Демек, берілген бөлшек қысқармайды.

3 – мысал. Қандай $n \in \mathbb{N}$ үшін $n^4 + 4$ – жай сан болады?

Шешуі. Өрнекті түрлендіреміз

$$n^4 + 4 = n^4 + 4n^2 + 4 - 4n^2 = (n^2 + 2)^2 - (2n)^2 =$$

$$= (n^2 + 2 - 2n)(n^2 + 2 + 2n) = [(n - 1)^2 + 1][(n + 1)^2 + 1].$$

$n \in \mathbb{N}$ үшін $(n + 1)^2 + 1 \geq 5$ болатындықтан $(n - 1)^2 + 1 = 1$ болуы керек. Бұдан $n = 1$. Сонда $n^4 + 4 = 5$ – жай сан.

Жауабы: $n=1$.

3 – мысал. $M = \underbrace{11 \dots 1}_{2n} - \underbrace{22 \dots 2}_n$ саны дәл квадрат бола ма?

Шешуі. Мына теңдікті пайдаланамыз

$$\underbrace{11 \dots 1}_n = \frac{10^n - 1}{9}.$$

Сонда

$$M = \underbrace{11 \dots 1}_{2n} - \underbrace{22 \dots 2}_n = \frac{10^{2n} - 1}{9} - 2 \frac{10^n - 1}{9} =$$

$$= \frac{10^{2n} - 2 \cdot 10^n + 1}{9} = \left(\frac{10^n - 1}{3} \right)^2.$$

$10^n - 1$ саны 3-ке бөлінетіндіктен берілген сан дәл квадрат болады.

Жауабы: иә.

3 есеп. $\overline{875a}$ саны 6-ға бөлінетіндей барлық a цифрын табындар.

Шешуі. $\overline{875a}$ саны 6-ға бөлінетіндіктен, бұл сан 2-ге және 3-ке бөлінеді. 3-ке бөлінетіндей a цифрын табу үшін берілген санның цифрларының қосындысын табамыз: $8 + 7 + 5 + a = 20 + a$. $(20 + a) : 3$ шартынан $a = 1, 4, 7$ болатыны шығады. Енді 2-ге бөлінгіштік шартынан a цифрының жұп болатындығын, тек $a = 4$ қанағаттандырады.

Жауабы: 8754.

4 есеп. 43 санының сол және оң жағына бір және бір цифрды шыққан төрт орынды сан 45-ке бөлінетіндей етіп тіркеңдер. Барлық шешімді табындар.

Шешуі. Бұл цифрларды a және b деп белгілелік. Сонда төрт орынды сан $\overline{a43b}$ түрінде болады. Бұл санның 5-ке бөлінетіндігінен $b = 0$ немесе $b = 5$. Екі жағдайды да қарастыралық.

1) $b = 0$ болсын.

Сонда $\overline{a430}$ саны 9-ға бөлінеді сонда тек қана, сонда егер оның цифрларының қосындысы $a + 7$ саны 9-ға бөлінсе. Бұдан $a = 2$.

2) $b = 5$ болсын.

1) жағдайды қайталап, $a = 6$ болатынын табамыз.

Жауабы: 2430 немесе 6435.

5 есеп. АПЕЛЬСИН – СПАНИЕЛЬ = 2024 ребусының шешімі жоқ екенін дәлелдендер.

Дәлелдеуі. Азайғыш пен азайтқыш бірдей цифрлардан құралғандықтан, олардың айырмасы 9-ке бөлінеді, ал 2024 саны 9-ға бөлінбейді. Демек ребусының шешімі жоқ.

6 есеп. $8 \cdot 10^n + 7$ саны натурал n үшін 3-ке бөлінеді ме? Ал 9-ға бөлінеді ме

Шешуі. $8 \cdot 10^n + 7$ санының цифрларының қосындысы 15-ке тең. Олай болса $8 \cdot 10^n + 7$ саны 3-ке бөлінеді, ал 9-ға бөлінбейді.

Жауабы: 3-ке бөлінеді, 9-ға бөлінбейді.

7 есеп. Егер үш орынды санның ортадағы цифры шеткі цифрлардың қосындысына тең болса, онда сан 11-ге бөлінетінін дәлелде.

Дәлелдеуі. Үш орынды сан $\overline{abc}$ болсын. Сонда есеп шарты бойынша $b = a + c$ болады. Демек

$$\begin{aligned}\overline{abc} &= 100a + 10b + c = 100a + 10(a + c) + c = 110a + 11c = \\ &= 11(10a + c) = 11\overline{ac} : 11.\end{aligned}$$

8 есеп. Кез келген бүтін a саны үшін $a^3 + 2021a$ қосындысы 3-ке бөлінеді деген рас па?

Шешуі. Осы түрдегі есептер сабақтантыс жұмыстарға арналған әдебиеттер мен бөлінгіштікке арналған мақалаларда жиі кездеседі және оны шешуде көбінесе математикалық индукцияны пайдалану ұсынылады. Жалпы осы түрдегі есептерді немесе оған келтірілетін есептерді шешуде $(a^3 - a) : 3$ бөлінгіштігін пайдалану тиімді және оны бөлінгіштік ұғымын қарастырғаннан кейін алғыр оқушыларға ұсынуға болады. Демек $a^3 + 2021a$ қосындысына a -ны азайтып және қосып, оны түрлендіреміз:

$$a^3 + 2021a = (a^3 - a) + 2022a.$$

Алынған қосындының әрбір қосылғышы кез келген бүтін a саны үшін 3-ке бөлінеді. Олай болса қосындыда 3-ке бөлінеді.

Берілген өрнек 6-ға бөлінеді, өйткені $a^3 - a = (a - 1)a(a + 1)$ саны кез келген бүтін a үшін тізбектес үш бүтін санның көбейтіндісі ретінде 6-ға бөлінеді.

Жауабы: дұрыс.

8 есеп. Кез келген a, b, c бүтін сандары үшін $a + b + c$ қосындысы 3-ке бөлінетін болса, онда $a^3 + b^3 + c^3$ қосындысы да 3-ке бөлінетінін дәлелде.

Дәлелдеуі. Соңғы қосындыны мына түрде түрлендірелік:

$$a^3 + b^3 + c^3 = (a^3 - a) + (b^3 - b) + (c^3 - c) + a + b + c.$$

Төрт қосылғыштың әрқайсысы 3-ке бөлінеді, олай болса барлық қосынды 3-ке бөлінеді.

9 есеп. Неліктен кез келген a, b бүтін сандары үшін $a + b$ қосындысының 3-ке бөлінетіндігінен $a^5 + b^7$ қосындысының 3-ке бөлінетіндігі шығады?

Шешуі. $a^5 + b^7$ қосындысын келесі түрде жазалық:

$$a^5 + b^7 = (a^5 - a) + (b^7 - b) + a + b.$$

$(a^5 - a) : 3$ және $(b^7 - b) : 3$ болатынын көрсетелік. Шынында

$$a^5 - a = a(a^4 - 1) = a(a^2 - 1)(a^2 + 1) = (a^3 - a)(a^2 + 1) : 3,$$

$$b^7 - b = b(b^6 - 1) = b(b^2 - 1)(b^4 + b^2 + 1) = (b^3 - b)(b^4 + b^2 + 1) : 3.$$

Үш қосылғыштың әрқайсысы 3-ке бөлінетіндіктен, олардың қосындысы да 3-ке бөлінеді.

10 есеп. Бүтін x және y үшін $x^2 + y^2 = 3^{2024}$ теңдеуінің шешімі бар ма?

Шешуі. Егер $(x^2 + y^2) : 3$ болса, онда $x : 3$ және $y : 3$. Онда $x^2 + y^2$ қосындысы $9 = 3^2$ -на бөлінеді. 2024 саны 9-ға бөлінбейтіндіктен $x^2 + y^2$ қосындысы 3^{2022} -не тең бола алмайды.

Жауабы: жоқ.

11 есеп. $(7a + b - 2c + 1)(3a - 5b + 4c + 10)$ көбейтіндісі 2-ге бөліне ме, мұндағы a, b, c – кез келген бүтін сандар?

Шешуі. Мұндай есептерді шешуде оқушылар a, b және c сандарының жұп немесе тақ болуына байланысты барлық мүмкін 8 жағдайды қарастырады, бірақ басқаша жасау оңайырақ. Ол үшін көбейгіштерді қосамыз, сонда

$$(7a + b - 2c + 1) + (3a - 5b + 4c + 10) = 10a - 4b + 2c + 11.$$

Алынған қосынды тақ болғандықтан, берілген көбейгіштерді бірі жұп, ал екіншісі тақ. Сондықтан көбейтінді жұп, яғни ол 2-ге бөлінеді.

Жауабы: бөлінеді.

12 есеп. $a_1, a_2, a_3, \dots, a_{2024}$ – бүтін сандар, ал $b_1, b_2, b_3, \dots, b_{2024}$ – басқа ретпен алынған сол сандар болсын. Мына көбейтіндінің 2-ге бөлінетінін дәлелдендер

$$(a_1 - b_1)(a_2 - b_2)(a_3 - b_3) \cdot \dots \cdot (a_{2021} - b_{2021}).$$

Дәлелдеуі. 2024 $a_1 - b_1, a_2 - b_2, a_3 - b_3, \dots, a_{2024} - b_{2024}$ көбейгіштердің қосындысы нөлге тең

$$(a_1 - b_1) + (a_2 - b_2) + (a_3 - b_3) + \dots + (a_{2021} - b_{2021}) = 0.$$

Демек олардың ішінде кем дегенде біреуі жұп сан болады. Олай болса, көбейтінді жұп, яғни ол 2-ге бөлінеді.

Жауабы: бөлінеді.

Енді бөлінгіштіктің осы қасиеттерінің кейбіреуінің есептерді шешуде қолданылуын көрсетелік.

1 есеп. Мына көбейтіндінің 2024-ке бөлінетінін көрсетіңдер:

$$\left(1 + \frac{1}{1}\right) \left(1 + \frac{1}{2}\right) \left(1 + \frac{1}{3}\right) \left(1 + \frac{1}{4}\right) \cdot \dots \cdot \left(1 + \frac{1}{2021}\right) \left(1 + \frac{1}{2022}\right) \left(1 + \frac{1}{2023}\right).$$

Шешуі. Көбейтіндідегі жақшаларды есептейміз. Сонда

$$\begin{aligned} \left(1 + \frac{1}{1}\right) \left(1 + \frac{1}{2}\right) \left(1 + \frac{1}{3}\right) \left(1 + \frac{1}{4}\right) \cdot \dots \cdot \left(1 + \frac{1}{2021}\right) \left(1 + \frac{1}{2022}\right) \left(1 + \frac{1}{2023}\right) = \\ = \frac{2}{1} \cdot \frac{3}{2} \cdot \frac{4}{3} \cdot \frac{5}{4} \cdot \dots \cdot \frac{2022}{2021} \cdot \frac{2023}{2022} \cdot \frac{2024}{2023} = 2024 : 2024. \end{aligned}$$

Жауабы: бөлінеді.

2 есеп. $1 \cdot 3 \cdot 5 \cdot \dots \cdot 2015 \cdot 2017 \cdot 2019 + 2 \cdot 4 \cdot 6 \cdot \dots \cdot 2016 \cdot 2018 \cdot 2020$ қосындысы 2021-ге бөліне ме?

Шешуі. $2021 = 2025 - 4 = 45^2 - 2^2 = 43 \cdot 47$ болады. Бірінші көбейтіндіде 43 пен 47 тақ сандары және екінші көбейтіндіде $43 \cdot 2 = 86$ мен $47 \cdot 2 = 94$ жұп сандары бар. Демек қосылғыштарды екеуі де 2021-ге бөлінеді. Олай болса, онда берілген қосынды да 2021-ге бөлінеді.

Жауабы: бөлінеді.

10 есеп. n -нің кез келген натурал мәндерінде $n^3 + 17n$ саны 6-ға бөлінетінін дәлелдендер.

Дәлелдеуі. $n^3 + 17n$ өрнегін келесі түрде түрлендіреміз:

$$n^3 + 17n = (n^3 - n) + 18n = (n - 1)n(n + 1) + 18n : 6.$$

Сонда $(n - 1)n(n + 1)$ – тізбекті үш натурал санның көбейтіндісі ретінде 6-ға бөлінеді, себебі олардың кем дегенде біреуі жұп сан, олай болса, 2-ге бөлінеді және біреуі 3-ке бөлінеді. Ендеше $n^3 + 17n$ саны n -нің кез келген натурал мәндерінде 6-ға бөлінеді.

11 есеп. 2-ге, 3-ке, 4-ке, 5-ке, 6-ға, 7-ге, 8-ге, 9-ға және 10-ға бөлгенде сәйкесінше 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 қалдықтарын беретін ең кіші натурал санды табыңдар.

Шешуі. Изделінді санды 2-ге, 3-ке, 4-ке, 5-ке, 6-ға, 7-ге, 8-ге, 9-ға және 10-ға бөлгенде бөлгішке қарағанда бірге кем қалдықтар шығуы тиіс екенін ескереміз. Олай болса изделінді сан 2,3,4,5,6,7,8,9,10 сандарының ең кіші ортақ еселігінен 1-ді кеміткенге тең болады, яғни $2^3 \cdot 3^2 \cdot 5 \cdot 7 - 1 = 2519$.

Жауабы: 2519.

12 есеп. a -ның кез келген бүтін мәндерінде $a^2 + a - 1$ өрнегі 25-ке бөлінбейтінін дәлелдендер.

Дәлелдеуі. Берілген өрнектен $a^2 + a - 1 = (a - 2)(a + 3) + 5$ болатынын аламыз. Егер $(a - 2)$ көбейткіші 5-ке еселік болса, онда мына теңдіктен $a + 3 = (a - 2) + 5$ өрнегі 5-ке еселік болады, яғни бірінші қосылғыш 25-ке бөлінеді, ал екінші қосылғышта, сонымен бірге барлық қосынды да 25-ке бөлінбейді. Егер $(a - 2)$ көбейткіші 5-ке бөлінбейтін болса, онда бірінші қосылғыш 5-ке бөлінбейді, ал екінші қосылғыш 5-ке бөлінеді, барлық қосылғыш 25-ке бөлінбейді. Сонымен, есептің тұжырымы дәлелденді.

13 есеп. $n^2 + 1$ өрнегі $(n + 1)$ -ге бөлінетіндей барлық натурал n -ді табыңдар.

Шешуі. $n^2 + 1 = n^2 + n - n + 1 = n(n + 1) - (n - 1)$ болғандықтан $n^2 + 1$ өрнегі $(n + 1)$ -ге бөліну үшін $(n - 1)$ өрнегі $(n + 1)$ -ге бөлінуі қажет. Ол тек $n - 1 = 0$ болғанда ғана орындалады, сонда $n = 1$.

Жауабы: $n = 1$.

14 есеп. $43^{23} + 23^{43}$ қосындысының 66-ға бөлінетіндігін дәлелдендер.

Дәлелдеуі. Берілген санды $N = (43^{23} + 1) + (23^{43} - 1)$ түрінде жазуға болады. $43^{23} + 1$ саны $43 + 1 = 4 \cdot 11$ санына бөлінеді және $23^{43} - 1$ саны $23 - 1 = 2 \cdot 11$ санына бөлінеді, олай болса, $N : 11$. Енді N санының 6-ға бөлінетінін дәлелдеу керек. Берілген санды $N = (43^{23} - 1) + (23^{43} + 1)$ түрінде жазайық. Бұдан $43^{23} - 1$ саны $43 - 1 = 42 = 6 \cdot 7$ санына және $23^{43} + 1$ саны $23 + 1 = 24 = 4 \cdot 6$ санына бөлінеді, олай болса, $N : 6$. Сонымен, $N : 66$.

15 есеп. n -нің кез келген натурал мәндерінде $10^n + 18n - 1$ санының 27-ге бөлінетінін дәлелдендер.

Дәлелдеуі. $10^n - 1 = \underbrace{99 \dots 9}_{n \text{ рет}} = 9 \cdot \underbrace{11 \dots 1}_{n \text{ рет}}$ екенін ескереміз. Сондықтан

$$10^n + 18n - 1 = 9 \left(\underbrace{11 \dots 1}_{n \text{ рет}} + 2n \right).$$

Жақша ішінде тұрған санның 3-ке бөлінетінін көрсетейік. Ол үшін берілген санның цифрларының қосындысын 3-ке бөлгенде шығатын қалдықтың сол санның өзін 3-ке бөлгендегі қалдыққа тең болатынын пайдаланамыз. Айталық санын 3-ке бөлгенде қалдық r , яғни $n = 3k + r$ болсын. Сонда $\underbrace{11 \dots 1}_{n \text{ рет}}$ санының цифрларының қосындысын n -ге тең болатындықтан, $\underbrace{11 \dots 1}_{n \text{ рет}} = 3l + r$. Сондықтан

$$\underbrace{11 \dots 1}_{n \text{ рет}} + 2n = (3l + r) + 2(3k + r) = 3(l + k + r) : 3.$$

16 есеп. $\overline{abcabc}$ түріндегі сандардың 13-ке бөлінетінін дәлелдендер.

Дәлелдеуі. $\overline{abcabc}$ саны $\overline{abc}$ санын 1001-ге көбейту арқылы шығатынын көрсету жеткілікті.

$$\begin{aligned}\overline{abcabc} &= 10^5a + 10^4b + 10^3c + 10^2a + 10b + c = \\ &= 10^2a(10^3 + 1) + 10b(10^3 + 1) + c(10^3 + 1) = \\ &= (10^3 + 1)(10^2a + 10b + c) = 1001\overline{abc} : 13.\end{aligned}$$

17 есеп. $2021^{2021} + 2022^{2022}$ қосындысы жай сан бола ма?

Шешуі. 2021^{2021} саны 1 мен аяқталады. 2022^{2022} саны қандай цифрмен аяқталатынын білу үшін оны $(2022^4)^{505+2}$ түрінде жазамыз. 2022^4 саны 6 мен аяқталады. Сонда $2022^{2022} = (2022^4)^{505} \cdot 2022^2 \equiv 1 \cdot 4 = 4$, яғни 2022^{2022} саны 4-пен аяқталады. аяқталады.

18 есеп. Егер $6a + 11b$ бүтін саны 31-ге бөлінсе, онда $a + 7b$ бүтін саны 31-ге бөлінетіндігін көрсетіндер.

Шешуі. Егер $6a + 11b$ бүтін саны 31-ге бөлінсе, онда $6a + 11b = 31x$ болатын бүтін x саны табылады. Сонда

$$6(a + 7b) = 6a + 42b = (31x - 11b) + 42b = 31x - 31b = 31(x - b).$$

$$(6,31) = 1 \text{ болатынан } (a + 7b) : 31.$$

19 есеп. Мына теңдіктерді қанағаттандыратын a, b, c, d бүтін сандары табылмайтындығын көрсетіндер:

$$abcd - a = \underbrace{33 \dots 3}_{2021},$$

$$abcd - b = \underbrace{33 \dots 3}_{2022},$$

$$abcd - c = \underbrace{33 \dots 3}_{2023},$$

$$abcd - d = \underbrace{33 \dots 3}_{2024}.$$

Шешуі. Берілген теңдіктердің сол жағын түрлендіріп келесіні аламыз:

$$a(bcd - 1) = \underbrace{33 \dots 3}_{2021},$$

$$b(acd - 1) = \underbrace{33 \dots 3}_{2022},$$

$$c(abd - 1) = \underbrace{33 \dots 3}_{2023},$$

$$d(abc - 1) = \underbrace{33 \dots 3}_{2024}.$$

Бұдан a, b, c, d бүтін сандарының тақ болатыны шығады. Сонда берілген теңдіктердің сол жағы жұп, он жағы тақ болады. Олай болса ешқандай бүтін a, b, c, d сандары үшін берілген теңдіктер орындалмайды.

20 есеп. $(a, b) = 5$ және $[a, b] = 105$ болатын a және b натурал сандарын табыңдар.

Шешуі. $(a, b) = 5$ шартынан $a = 5x$, $b = 5y$ және $(x, y) = 1$.

Енді жоғарыдағы $(a, b)[a, b] = ab$ формуласын пайдаланып, келесіні аламыз:

$$5x \cdot 5y = 5 \cdot 105 \Leftrightarrow xy = 21.$$

x және y өзара жай сан болатындықтан $x = 3$, $y = 7$.

Бұдан $a = 15$, $b = 35$.

Бұл айтылғандардан 5 – 9 сынып оқушыларына бөлінгіштік өткеннен кейін жоғарыдағыдай есептерді ұсынып, шешуін сабақтан тыс уақытта талдау жасап, шешу жолын көрсетсе оқушылардың математикаға деген қызығушылығының артатына сенім білдіреміз. Сонымен қатар 5 – 9 сынып оқушыларымен мұндай есептерді талдау кейін математикадан олимпиадаға дайындыққа негіз болатыны түсінікті. Жұмыстағы 2021,..., 2024 сандары оқу жылына байланысты алынғанын көреміз. Аздаған өзгерістермен есептерді келесі оқу жылдарында пайдалануға болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Алдамұратова Т.А., Байшоланова Қ.С., Байшоланов Е.С. Жалпы білім беретін мектептің 5-сыныбына арналған «Математика» оқулығы. – Алматы: Атамұра, 2004. – 208 бет.
2. Баймұханов Б.Б., Е.Ө. Медеуов Е.Ө. Алгебра-7. Алматы: Атамұра.2003. – 208 бет.
3. М.Л. Галицкий, А.М. Гольдман, Л.И. Звавич. Сборник задач по алгебре: учебное пособие для 8 – 9 классов с углубленным изучением математики. 7–е изд. – М.: Просвещение, 2001. – 271 с.
4. Оразбаев Б. Сандар теориясы. Алматы: Мектеп. 1976. 393 б.
5. <http://matol.kz>

ҚИСЫНСЫЗ, БІРАҚ АҚИҚАТ АЛГЕБРАЛЫҚ ӨРНЕКТЕР

Абиров А.Қ.,

ф.–м.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Сайдолқызы Ж.

магистр, аға оқытушы

Математика және математиканы оқыту әдістемесі кафедрасы

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Мақала математика тұрғысынан қисынсыз бірақ таңғажайып қасиеттері бар кезінде математикалық олимпиада сиректе болса кездескен алгебралық өрнектерді қарастырамыз[5]. Мысалға келесі бөлшек берілсін

$$\frac{16}{24}$$

Бөлшектің алымы 16–мен бөлімі 64–тің екеуін де 16–ға бөлуге болады:

$$\frac{16}{64} = \frac{16:16}{64:16} = \frac{1}{4}$$

16 саны бөлшектің алымы 16–мен бөлімі 64–тің ең үлкен ортақ бөлгіші [4]. Сонымен, бөлшекті қысқарту дегеніміз, бөлшектің алымы мен бөлімін олардың ең үлкен ортақ бөлгішіне бөлу болып табылады.

Бұл бөлшектен бөлшектің алымы 16–мен бөлімі 64–те 6–тыны алып тастағанда бөлшектің мәні өзгермейтінін байқаймыз

$$\frac{16}{64}$$

, яғни бөлшекті 6–ға қысқартуға болады ма? деген сұрақ ойға келеді. Мұндай таңғажайып жолмен «қысқартуға» болатын бөлшектер бар екені белгілі: мысалға олар мыналар [4,5]:

$$\frac{16}{64}, \frac{19}{95}, \frac{26}{65}, \frac{49}{98}$$

таңғажайып жолмен «қысқартудан» кейін мынаны аламыз:

$$\frac{\cancel{16}}{\cancel{64}} = \frac{1}{4}; \quad \frac{\cancel{19}}{\cancel{95}} = \frac{1}{5}; \quad \frac{\cancel{26}}{\cancel{65}} = \frac{2}{5}; \quad \frac{\cancel{49}}{\cancel{98}} = \frac{4}{8}$$

Әрбір осындай бөлшектің таңғажайып қасиеті сақталатын бөлшектердің шексіз тізбегін құруға болады, мысалы:

$$\frac{16}{64} = \frac{1616}{6464} = \frac{161616}{646464} \text{ және т. б.}$$

немесе

$$\frac{16}{64} = \frac{16016}{64064} = \frac{1600016}{6400064}$$

(бұнда нөлдерді де қысқартуға болады).

$$\frac{3544}{7531} = \frac{344}{731}; \quad \frac{143185}{17018560} = \frac{1435}{170560}$$

$$\frac{4251935343}{91819355185} = \frac{425343}{9185185}$$

Олар сонымен қатар санның сызылған бөлігін қайталауға мүмкіндік береді. мысалға

$$\frac{355544}{755531} = \frac{344}{731}$$

Міне, тағы бірнеше мысал:

$$\frac{2199978}{8799912} = \frac{21978}{87912} = \frac{2178}{8712}$$

$$\frac{3299967}{7699923} = \frac{32967}{76923} = \frac{3267}{7623}$$

$$\frac{4399956}{6599934} = \frac{43956}{65934} = \frac{4356}{6534}$$

$$\frac{1099989}{9899901} = \frac{10989}{98901} = \frac{1089}{9801}$$

Бұл мысалдар бір-біріне қатысты «айналы» болғандықтан да қызықты: әрбір бөлшектің бөлімі алымнан оның цифрларын кері ретпен қайта жазу арқылы алынады.

Айтпақшы, алымдағы немесе бөлімдегі кез келген санды («артық» тоғыздарға азайтқаннан кейін) 1089-ды 2, 3, 4, 6, 7, 8 және 9-ға көбейту арқылы алуға болады.

$$2178 = 1089 \times 2;$$

$$3267 = 1089 \times 3;$$

$$4356 = 1089 \times 4 \text{ және т.б.}$$

Бұлар таңғажайып қасиеті бар сандарды толықтыратын бөлшектерді алуға мүмкіндік беретін сандар. Таңғажайып қысқарту қасиеті бар басқада сандардың көп екеніне сенуге болады. Олардың бірнешеуін табыңдар.

P.S. Дегенмен, бұл ереже тек осындай ерекше бөлшектер үшін жұмыс істейтінін ескеріңіз; бұл ереже барлық басқа бөлшектерге қолданылмайды!

2. «Таңғажайып қисынсыз» өрнектердің мысалдары мұнымен аяқалмайды. Келесі бөлшекті қарастыралық:

$$\frac{43^3 + 17^3}{43^3 + 26^3} = \frac{43 + 17}{43 + 26} = \frac{60}{69} = \frac{20}{23}.$$

Бұл бөлшекте қызылмен боялған дәрежелерді «таңғажайып қисынсыз» қысқартудан кейін «ақиқат теңдікті» аламыз. Мұндай қысқарту тек қана бір жағдай емес екендігінің мынадай мысалдарды келтіруге болады:

$$\frac{9^3 + 1^3}{9^3 + 8^3} = \frac{9 + 1}{9 + 8} = \frac{10}{17}.$$

$$\frac{25^3 + 7^3}{25^3 + 18^3} = \frac{25 + 7}{25 + 18} = \frac{32}{43}.$$

$$\frac{a^3 + b^3}{a^3 + (a - b)^3} = \frac{a + b}{a + (a - b)} = \frac{a + b}{2a - b}.$$

3. «Таңғажайып қисынсыз» өрнектердің басқа мысалдары

$$\frac{18}{3} - \frac{98}{7} = \frac{18 - 98}{3 + 7} = \frac{-80}{10} = -8.$$

$$\ln\left(4 + \frac{4}{3}\right) = \ln 4 + \ln \frac{4}{3}$$

$$\ln\left(\frac{9}{2}\right) - \ln 3 = \ln\left(\frac{9}{2} : 3\right)$$

$$\frac{4 - 25}{2 + 5} = \frac{4}{2} - \frac{25}{5} = 2 - 5 = -3.$$

4. «Таңғажайып қисынсыз» өрнектердің тағы бір басқа мысалдары

$$\sqrt{49} = 4 + \sqrt{9}$$

$$\sqrt{64} = 6 + \sqrt{4}$$

$$\sqrt{81} = 8 + \sqrt{1}$$

Әдебиеттер тізімі

1. Алдамұратова Т.А., Байшоланова Қ.С., Байшоланов Е.С. Жалпы білім беретін мектептің 5-сыныбына арналған «Математика» оқулығы. – Алматы: Атамұра, 2004. – 208 бет.
2. Баймұханов Б.Б., Е.Ө. Медеуов Е.Ө. Алгебра-7. Алматы: Атамұра.2003. – 208 бет.
3. М.Л. Галицкий, А.М. Гольдман, Л.И. Звавич. Сборник задач по алгебре: учебное пособие для 8 – 9 классов с углубленным изучением математики. 7-е изд. – М.: Просвещение, 2001. – 271 с.
4. <http://matol.kz>
5. <http://matol.ru>

АРИФМЕТИКАЛЫҚ ТУЫНДЫ

Абиров А.Қ.

ф.-м.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Математика және математиканы оқыту әдістемесі кафедрасы
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Орта мектепте және жоғарғы оқу орындарында кездесетін туынды ұғымының әртүрлі, жалпылаулары, мысалға бөлшек ретті туынды ұғымы қолданбалы есептерді шешуде қолданылатыны белгілі [1, 9 бет]. Математикада бұдан басқада туынды ұғымдары кездесіп отырылады. Бұл мақалада сондай ұғымдардың бірі – арифметикалық туынды ұғымымен танысамыз.

Анықтама. Бүтін сандар жиынын бүтін сандар жиынына $\mathcal{A}: \mathbb{Z} \rightarrow \mathbb{Z}$ бейнелеуін *арифметикалық туындыны* деп айтамыз, егер мына шарттар орындалса:

- 1) $\mathcal{A}(0) = \mathcal{A}(1) = 0$;
- 2) $\mathcal{A}(p) = 1$, мұнда p – жай сан;
- 3) $\mathcal{A}(mn) = \mathcal{A}(m) \cdot n + m \cdot \mathcal{A}(n)$
- 4) $\mathcal{A}(-n) = -\mathcal{A}(n)$

Екінші және үшінші шарттардан кез келген арифметикалық туындыны қандай да бір жолмен табу дегеніміз факторизация – жай көбейгіштерге жіктеу деп қорытынды жасауға болатынын байқаймыз.

Мысалға $\mathcal{A}(18) = \mathcal{A}(9 \cdot 2) = \mathcal{A}(9) \cdot 2 + 9 \cdot \mathcal{A}(2) = 2 \cdot (3 \cdot \mathcal{A}(3) + 3 \cdot \mathcal{A}(3)) + 9 \cdot 1 = 12 + 9 = 21$

Сонымен $(18)' = 21$

Арифметикалық туындыны классикалық туындыға ұқсас ететін басқа қасиеттер бар ма? Деген сұрақтың туындайтыны анық дәрежелік өрнектің арифметикалық туындысы қалай есептелетінін қарастыралық :

$$\mathcal{A}(16) = \mathcal{A}(8 \cdot 2) = 8 \cdot \mathcal{A}(2) + 2 \cdot \mathcal{A}(8) = 8 \cdot 1 + 2 \cdot \mathcal{A}(4 \cdot 2) =$$

$$\begin{aligned}
&= 8 + 2 \cdot (4 \cdot \mathcal{A}(2) + 2 \cdot \mathcal{A}(4)) = 8 + 2 \cdot (4 \cdot 1 + 2 \cdot \mathcal{A}(2 \cdot 2)) = \\
&= 8 + 2 \cdot (4 + 2(2 \cdot \mathcal{A}(2) + 2 \cdot \mathcal{A}(2))) = 8 + \\
&+ 2(4 + 2 \cdot (2 \cdot 1 + 2 \cdot 1)) = 8 + 24 = 32.
\end{aligned}$$

Енді классикалық формуланы қолданып көрейік:

$$\mathcal{A}(16) = \mathcal{A}(2^4) = 4 \cdot 2^3 = 4 \cdot 8 = 32.$$

$$\mathcal{A}(m^n) = n \cdot m^{n-1}.$$

Әрине, жалпы жағдайда бұл ұйғарым дәлелдеуді қажет етеді, оны мысалға математикалық индукцияны пайдаланып, дәлелдеуге болады. Рационал бөлшектің арифметикалық туындысын туралы не деуге болады?

$$\begin{aligned}
\mathcal{A}\left(\frac{m}{n}\right) &= \mathcal{A}(m \cdot n^{-1}) = \mathcal{A}(m) \cdot n^{-1} + m \cdot \mathcal{A}(n^{-1}) = \\
&= \mathcal{A}(m) \cdot n^{-1} + m \cdot (-1) \cdot n^{-2} \cdot \mathcal{A}(n) = \\
&= \frac{\mathcal{A}(m) \cdot n - m \cdot \mathcal{A}(n)}{n^2}.
\end{aligned}$$

$$\mathcal{A}\left(\frac{16}{4}\right) = \frac{\mathcal{A}(16) \cdot 4 - 16 \cdot \mathcal{A}(4)}{4^2} = \frac{32 \cdot 4 - 16 \cdot 4}{16} = 4.$$

$$\mathcal{A}\left(\frac{4}{5}\right) = \frac{\mathcal{A}(4) \cdot 5 - 4 \cdot \mathcal{A}(5)}{25} = \frac{4 \cdot 5 - 4 \cdot 1}{25} = \left(\frac{4}{5}\right)^2.$$

Арифметикалық туындының практикалық қолдануларын табу өте күрделі мәселе болды және бұл мәселе әзірге ашық күйінде қалып отыр. Дегенмен сандар теориясының кейбір есептерін, мысалға егіз жай сандар мәселесін немесе голдбах гипотезасын қайта тұжырымдаған кезде арифметикалық туындыны қолдану пайдалы болуы мүмкін деп ойлаймын.

Әдебиеттер тізімі

1. Нахушев, А. М. Дробное исчисление и его применение / А. М. Нахушев. М.: Физматлит, 2003. 149–151с.

КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНЫҢ ИНДИКАТОРЫ РЕТІНДЕ ЗООБЕНТОС ТІРШІЛІКТЕРІНІҢ ТАКСОНОМИЯЛЫҚ ТОПТАРЫНЫҢ БИОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН, БАЛЫҚТАРҒА ҚОРЕК РЕТІНДЕ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫН ЗЕРТТЕУ

Аскарова Д.А

«Микробиология негізіндегі биология» мамандығының 1 курс магистранты

Бисенов Ө.К.

биология және ауылшаруашылық пәндері кафедрасының
аға оқытушысы, б.ғ.к

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Аннотация: Бұл мақалада зообентос тіршіліктерінің таксономиялық топтарындағы биологиялық ерекшеліктері, түрлері, балықтарға қорек болатын су түбі жануаларын анықтап, оларға шолу жасау.

This article discusses the biological features of the taxonomic groups of the inhabitants of zoobenthos, species, definition and overview of bottom burns that serve as food for fish.

Кілттік сөздер: гидробиология, зообентос, гидробионт

Ключевые слова: гидробиология, зообентос, гидробионт

Keywords: hydrobiology, zoobenthos, hydrobiont

Гидробиология – суқоймаларында тіршілік ететін жануарларды зерттейтін ғылым. Негізінде гидробиологияның зерттейтін нысандары – омыртқасыз жануарлар, ал ихтиология балықтарды зерттейтін бөлім болып табылады.

Топырақтың беткі не ішкі қабатындағы және су түбінде (придонный) қабатында тіршілік ететін су жануарларының қауымдастығын зообентос деп айтады. Гидробионттардың мінез-құлығына байланысты бұл қауым нағыз зообентос, нектобентос және сиртон деп бөлінеді.

Зообентосты жинау құралдары сапалық және сандық мөлшерін анықтауға бөлінеді. Су бентофаунасының құрамын және ұзындық биомассасының сипаттамасын анықтау үшін сапалық аулау құралдары: ебелектер, қырғыштар, драгалар, торлар, су тырмасы, тас алғыштар және әр түрлі түпожаулар (дночерпатель) қолданылады. Бұл құралдармен зерттелетін суқоймалардың әр түрлі биотоптарында зообентос пробалары жиналады.

Түпожаулармен жұмыс істеу барысында станциялардан грунттың екі қазбасынан кем болмайтындай етіп жиналуы ұсынылады. Қазылып алынған грунтты түпожаумен бірге үлкен ыдысқа салып, оны ашып, грунттан босатамыз. Қабырғасында қалған грунт қалдықтарын пробаның ішіне шайып құяды. Алынған пробадағы жануарлар грунтпен бірге капронды тордан жасалған сүзгіш ебелекте шайылады, тордың көздері эвтрофты және мезотрофты суқоймаларына, ал олиготрофты суқоймаларына арналған.

Құмды грунтты үлкен ыдыста шайқап жібереді. Осы кезде грунттағы бүкіл органикалық қалқымалы заттармен бірге гидробионттар да су қабатына көтеріледі, сосын оны сүзгіш ебелегінен шайып өткізеді. Пробадағы өсімдіктерді бірнеше рет ыдыста жуып, кейін суды сүзгіш арқылы сүзіп алады.

Грунттардың түрі көзбен шолу арқылы бағаланады:

- тасты - судың түбі басымдық таспен қапталған;
- тасты – құмды - тастардың арасында құм грунттар телімі бар;
- құмды - құм басым болады, тастар сирек кездеседі;
- құмды - лайлы – құм түгел не бірен-саран лаймен қапталған;
- лайлы - құмды – лай басым болады, бірақ уқалағанда саусақтардың арасында құм сезіледі.
- лайлы – уқалағанда құм сезілмейді. [1]

Бентосты организмдер мол кездесетін болса, оған қалқу (флотация) әдісін пайдаланады. Ол үшін пробаны бірнеше бөлікке бөліп алып, ас тұзы қаныққан ерітіндісіне құяды. Моллюскалардан басқа өсімдік қалдықтарында оралып қалған организмдер судың бетіне қалқып шығады және оларды капронды тордан жасалған кішкентай ебелекпен сүзіп алады.

Далалық жағдайда әр шайылған пробадан жануарларды теріп алу керек. Ол үшін шайылған грунттың шағын үлесін алып, Петри табақшасына не ақ кюветкаларға құйып жіңішке қысқышпен барлық жануарларды теріп алады.

Жиналған организмдер 4%-тік формалинмен фиксирленеді және этикеткамен жабдықталады. Моллюскаларды және шаянтәрізділерді 70%-к спиртке фиксирленгені дұрыс, өйткені формалин олардың бақалшағын және сыртқы қабатын бұзады.

Этикеткада суқоймасы, станция нөмірі, жиналған уақыты жазылуы тиіс. Этикетканы пермаганатты немесе қатты қағазға жәй жұмсақ қарындашпен жазады және ол флаконның ішіне салынады немесе сыртынан жапсыруға да болады.

Бір мезгілде далалық журналға проба алған жердегі барлық гидрологиялық бақылау: судың тереңдігі, температурасы, мөлдірлігі және грунт түрі енгізіледі.

Зообентос – бұл су түбі грунттың жоғарғы немесе ішкі қабатында тіршілік ететін организмдер. Континентальды суқоймаларының бенталында омыртқасыздардың келесі топтары мекендейді: құрттардан - негізінен азқылтандылар (*Oligochaeta*) мен көпқылтандылар (*Polychaeta*), моллюскалар (*Mollusca*), шаянтәрізділер (*Crustacea*), насекомдардың дернәсілдері (*Insecta*). Олар мөлшеріне қарай макрозообентос – 2,0-3,0 мм астам, мезо- немесе мейобентос – 0,1-ден 2,0-3,0 мм дейін және микробентос 0,1 мм кіші болатын топтарға бөлінеді. Макрозообентосқа олигохет және полихет құрттарының жынысты жетілген даралары, моллюскалар, жоғарғы сатыдағы шаянтәрізділер, насекомдардың дернәсілдері жатады. Мезозообентосқа негізінен, жануарлардың жынысты жетілген кезінде макрозообентос құрамына өтетін шабақтар кіреді. Бұл ұсақ олигохеттер, жоғарғы сатыдағы шаянтәрізділер, сонымен қатар нематодтар, су түбі коловраткалары және төменгі сатыдағы шаянтәрізділерден (бұтақмұрттылар, ескекаяқтылар, остракодалар) тұрады. Микробентос көбінесе, қарапайымдылардан, коловраткалардан және бауыр кірпікшелі құрттардан тұрады.

Суқоймасының қоректік тізбегінде су түбі жануарлары маңызды рөл атқарады. Зообентос көптеген балықтардың және суқоймасындағы гидробионттардың жоғарғы калориялы азығы болып табылады. Шіріген өсімдіктермен және жануарлармен қоректеніп отырып, бұл организмдер судың өздігінен тазару құбылысында маңызы зор, су түбі мен су қабаты арасындағы қоректік заттардың алмасуына себебін тигізді. Сонымен қатар, тақтажелбезекті моллюскалардың бақалшақтарының құрылысының сипаттамасына тоқталып кетсек: Моллюскалар теңізде, тұщы суқоймаларында, біразы құрлықта тіршілік етеді, оның 110 мыңан астам түрі белгілі. Моллюскалардың ішіндегі түрге өте бай құрсақаяқтылар - *Gastropoda* класы, 90 мың жуық түрлері бар, қосжақтаулы моллюскалардың - *Bivalvia* класына жалпы саны 20 мыңнан астам түрлер жатады.

Моллюскалардың денесі үш бөлімнен тұрады: бас, тұлға, аяқ. Денесінің жабын қабаты тек моллюскаларға тән мантия деп аталатын тері қатпарлары болады. Мантия мен дененің арасында мантия қуысы орналасады да, ішінде желбезектер орналасады және артқы ішектің, зәр шығару мен жыныс жүйесінің тесіктері ашылады. Дененің арқа жағында мантия бөліп шығаратын қорғаныш бақалшағы болады. Бақалшақтардың қабырғасы үш қабаттан тұрады, сыртқы қабаты органикалық заттан – конхиолиннен, ортаңғы – қалың қабаты известі немесе фарфор тәрізді, ішкі – жұқа інжу қабатынан тұрады, ішкі қабаты болмауы да мүмкін.

Көпшілік тақтажелбезектілерде бақалшағы екі біркелкі дамыған жақтаулардан тұрады. Моллюскалардың бақалшақтары денені бүйірінен жабады және пішіні әртүрлі болады - домалақ, доғал, төртбұрышты немесе үшбұрышты жақтаулармен қосылады.

Жақтаулар арқа жағында бір-бірімен созылғыш бау – лигамент арқылы байланысқан, қарама-қарсы жағын төменгі не құрсақ жағы деп атайды. Лигамент екі жақтауды байланыстырады. Бекіткіш бұлшық еттері босағанда, жақтауларды ашып тұрады. Бақалшақтарының ішкі бетінде бұлшық еттерінің бекінген жерлерінде таңбалар қалады. [2]

Қосжақтаулылардың бақалшағының үш жағы сәл алдыға қарай жақындап тұрады, ең ескірген жағы, бақалшақтың сыртында шеңбер тәрізді «өсу сызықтары бар». Үш жағының орналасуына қарай жақтауларының алдыңғы немесе артқы бөліктерін сипаттауға болады. Үш жағынан құрсақ жиегінің аралығын бақалшақтың биіктігі деп атайды. Оны әдетте көлденең біліктілікке перпендикуляр бойынша өлшейді. Көлденең біліктіліктің бойындағы алдыңғы және артқы жиектерінің аралығын бақалшақтың ұзындығы деп, ал жақтаулардың айқасу жалпақтығынан шегініп жатқан нүкте аралықтарын – бақалшақтың дөңесі деп атайды.

Көп түрлерінің бақалшақтарының арқа шетінің ішкі беті қалыңдаған және ерекше өсінділер – тістері болады, ол қарама-қарсы жақтаудың ойықтарына кіріп тұрады; екі жақтаулардың тістері бақалшақтың “құлпын” құрайды. Тіссіз моллюскалардың бақалшақтарының арқа жағындағы ішкі қабаты тегіс болады (Anodonta – “тіссіз” деп аталуы соған байланысты).

Тұщы су формаларында бақалшақтылар құлыптарының гетеродонтты не схизодонтты түрлерін ажыратуға болады. Гетеродонтты құлып үш топ тістерден тұрады, үш жағының астында кардинальды тістері, ал арқа жағынан алдыңғы және артқы ұштарында алдыңғы және артқы латеральды тістері орналасады. Схизодонтты құлыпта барлық тістері пішіндеріне қарамастан арқа жағынан желпуіштәрізді таралған, соған сәйкес алдыңғы және артқы тістер деп ғана бөледі. Бір жақтауындағы әр тісіне екіншісінде сәйкес келетін ойыстары болады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Березина Н.А. Практикум по гидробиологии.- М., “Агропромиздат”, 1989. 208 с.
2. Жадин В.И. Методы гидробиологических исследований. М.: 1960. 189с.

ЖАНАМА ӘДІСІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕМЕСІ

Ахмурзина Т.Н.

жаратылыс ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
Математика және математиканы оқыту әдістемесі кафедрасы
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Аннотация: мақалада бөлшек ретті туындының бар болу және оны есептеу мәселесі қарастырылады. Функция графигіне жанаманы қалай табады және мұнда функцияның жанама түзуден айырмашылығы, функцияда нүктеде шексіз көп жанамалар жүргізуге болуы мүмкін екені көрсетіледі. Сондықтан, жанама таңдауда теңсіздікті дәлелдеуді талап ететін шарт ескеріледі. Сондықтан жанама түзудің ерекше қасиеттері мен мәнделес функциялардың анықтамасы қарастырылады.

Тірек сөздер: жанама, екінші ретті туынды, функция, үзіліссіз функция графигі, Йенсен теңсіздігі, көпмүшелік.

Ключевые слова: касательная, производная второго порядка, функция, график непрерывной функции, неравенства Йенсена, многочлен.

Key words: tangent, second-order derivative, function, graph of a continuous function, Jensen's inequalities, polynomial.

Барлық жанама түзулердің ерекше қасиеті: егер функция үзіліссіз екі рет дифференциалданатын және оның x_0 нүктесіндегі екінші ретті туындысы нөлден өзгеше болса, онда функция графигі x_0 нүктесінде жүргізілген жанама түзуінің бір жағында жататындай x_0 нүктесінің аймағы бар болады. Яғни, егер, функцияның x_0 нүктесіндегі екінші ретті туындысы оң болса, онда екінші ретті туындының үзіліссіздігінен, екінші ретті туындысы оң болатындай x_0 нүктесінің аймағы бар болады, бұл функция графигінің төменге дөңестігін білдіреді. Демек, мұндай функцияның графигі x_0 нүктесінің аймағында жанама кесіндісінен төмен емес жатады.[2,3]

Теңсіздіктерді дәлелдеуге берілген көптеген есептердегі функциялар айтылған қасиеттерге ие. Сонымен бірге, кейбір дөңес және сол сияқты дөңес емес функцияларда бүкіл анықталу облысында жанама түзуге қарағанда бір жағында жатады, ал кейбірі жанама түзуге қарағанда бір жағында жатпаса да Йенсен теңсіздігін қанағаттандырады. [5 – 9]

Бірақ, мысалға $f_1(x) = x^4$ және $f_2(x) = x^3$ сияқты функциялардың $x_0 = 0$ нүктесіндегі екінші ретті туындысы 0 – мен беттесетін жағдайда, функция графигінің жанаманың бір жағында жататынындай, дәл солай жатпауы да мүмкін екенін көрсетуге болатындығын атап өту қажет.

Және ең қызығы, мұнда кейбір нүктелерде Йенсен теңсіздігінің орындалуын қамтамасыз ететін негізгі шарт, функция графигінің функцияның дөңес, дөңес еместігіне байланыссыз, айнымалылар шартынан анықталатын қисықтың бір жағында орналасу шарты болып табылады. Осыған байланысты жанама түзуге келесі түрде анықтама береміз.

I – анықтама. Кейбір I аралығында анықталған f сандық функциясы берілсін. $g: I \rightarrow R$ функциясы $x_0 \in I$ нүктесінде f функциясы графигіне жанама деп аталады, егер $f(x_0) = g(x_0)$ және келесі шарттардың бірі орындалатындай $\delta > 0$ бар болса:

- 1) кез-келген $x \in I \cap (x_0 - \delta; x_0 + \delta)$ үшін $f(x) \geq g(x)$ теңсіздігі ақиқат;
- 2) кез-келген $x \in I \cap (x_0 - \delta; x_0 + \delta)$ үшін $f(x) \leq g(x)$ теңсіздігі ақиқат.

Жоғарыда айтылғандар бойынша, егер функция екі рет үзіліссіз дифференциалданатын болса және f функциясының x_0 нүктесіндегі екінші ретті туындысы 0–ден өзгеше болса, онда жанама түзу осы анықтаманы қанағаттандырады. Жалпы жағдайда жанама түзудің бірінші анықтаманы қашан қанағаттандыратынын айту қиын. Соғұрлым $f_2(x) = x^3$ функциясы үшін $x_0 = 0$ жанасу нүктесіндегі жанама түзу мысалы жанама түзудің 1 – анықтаманы қанағаттандырмауы да мүмкін екенін көрсетеді.

Функция графигіне жанаманы қалай табуға болады деген сұрақ туады және, мұнда функцияның жанама түзуден айырмашылығы, функцияда нүктеде шексіз көп жанамалар жүргізуге болуы мүмкін екенін атап айту қажет. Сондықтан, жанама таңдауда теңсіздікті дәлелдеуді талап ететін шартты ескеру қажет, ал жанасу нүктесін осы нүктеде теңсіздік теңдікке айналатындай алу қажет. Келесі ұйғарымда жанама түзудің ерекше қасиеттерін қарастырамыз, ол үшін бізге мәндес функциялардың анықтамасы қажет болады.

2 – анықтама. E сандық жиынында анықталған f_1 және f_2 сандық функциялары берілсін. f_1 және f_2 функциялары мәндес деп аталады, егер келесі шарттар орындалса:

1. $\{x \in E: f_1(x) > 0\} = \{x \in E: f_2(x) > 0\};$
2. $\{x \in E: f_1(x) < 0\} = \{x \in E: f_2(x) < 0\}.$

Алға қарай анықталу облысы нөлдік ұзындықтағы аралық болып табылатын функцияларды ғана қарастырамыз.

I – Теорема. I аралығында P, Q, g көпмүшеліктері және $x_0 \in I$ нүктесі беріліп, кез-келген $x \in I$ үшін $Q(x) > 0$ және $g(x_0) = P(x_0)/Q(x_0)$ шарттары орындалсын. Сонда кез-келген $x \in (x_0 - \delta; x_0 + \delta)$ үшін $f(x) \geq g(x)$, теңсіздігі орындалатындай $\delta > 0$ табылып, $f(x) = P(x)/Q(x)$ болса, онда мына шарт орындалады $f'(x_0) = g'(x_0)$.

Дәлелдеу. $g'(x_0) \neq f'(x_0) = (P'(x_0)Q(x_0) - P(x_0)Q'(x_0))/(Q^2(x_0))$ деп алалық және анықтылық үшін $g'(x_0) > f'(x_0)$ болсын. Тейлор формуласы бойынша, кез-келген көпмүшелікті

$$P(x) = \sum_{k=0}^n \frac{P^{(k)}(x_0)}{k!} (x - x_0)^k$$

түрінде жазуға болады. Бұдан, P, Q, g көпмүшеліктерін мына түрде жазуға болады:

$$P(x) = P(x_0) + P'(x_0)(x - x_0) + P_1(x)(x - x_0)^2$$

$$Q(x) = Q(x_0) + Q'(x_0)(x - x_0) + Q_1(x)(x - x_0)^2$$

$$g(x) = \frac{P(x_0)}{Q(x_0)} + g_1(x)(x - x_0),$$

мұндағы P_1, Q_1, g - көпмүшеліктер. Демек,

$$\begin{aligned} f(x) - g(x) &= \frac{P(x)}{Q(x)} - \frac{P(x_0)}{Q(x_0)} - g_1(x)(x - x_0) = \\ &= \frac{(x-x_0)(P'(x_0)Q(x_0) - P(x_0)Q'(x_0) - g_1(x)Q(x)Q(x_0) + (x-x_0)(P_1(x)Q(x_0) - P(x_0)Q_1(x_0)))}{Q(x)Q(x_0)} \end{aligned} \quad (1)$$

$$\begin{aligned} M(x) &= (P'(x_0)Q(x_0) - P(x_0)Q'(x_0) - g_1(x)Q(x)Q(x_0) \\ &\quad + (x - x_0)(P_1(x)Q(x_0) - P(x_0)Q_1(x_0))) \end{aligned}$$

функциясының көпмүшелік болып табылатынын байқаймыз және

$$M(x_0) = Q^2(x_0)(f'(x_0) - g_1(x_0)) = Q^2(x_0)(f'(x_0) - g'(x_0)) < 0.$$

Көпмүшелік неғұрлым барлық жерде үзіліссіз функция болып табылатындықтан, онда кез-келген $x \in (x_0 - \varepsilon; x_0 + \varepsilon)$ үшін $M(x) < 0$ орындалатындай $\varepsilon > 0$ бар болады. Демек, егер $x_0 < x < x_0 + \varepsilon$ болса, онда $f(x) < g(x)$, ал бұл теореманың шартына қайшы. Сондықтан $f'(x_0) = g'(x_0)$. Осылайша, 1 – теорема дәлелденді.

2 – Теорема. P, Q және g көпмүшелері, I аралығы, $f(x_0) = g(x_0)$, $f'(x_0) = g'(x_0)$ болатындай $x_0 \in I$ нүктесі берілсін, мұндағы $f(x) = P(x_0)/Q(x_0)$. Сонымен қатар кез-келген $x \in I$ үшін $Q(x) > 0$ теңсіздігі орындалсын. Сонда, $h(x) = f(x) - g(x)$ функциясы $(x - x_0)^2 T(x)$ түріндегі функциясына эквивалентті, мұндағы T – кейбір көпмүшелік.

Дәлелдеуі. 1 – теореманың дәлелдемесіндегі $f(x) - g(x)$ өрнегінің түрлендіруін қайталап (1) қатысты аламыз. Әрі қарай, $f'(x_0) = g'(x_0)$ теңдігінен $g_1(x) = f'(x_0) + g_2(x)(x - x_0)$ шығады, мұндағы g_2 – көпмүшелік болып табылады. Демек,

$$\begin{aligned} f(x) - g(x) &= \frac{(x - x_0)^2 [(P_1(x)Q(x_0) - P(x_0)Q_1(x_0)) - f'(x_0)Q(x_0)(Q'(x_0) + Q_1(x)(x - x_0)) - g_2(x)Q(x)Q(x_0)]}{Q(x)Q^2(x_0)}. \end{aligned}$$

Q көпмүшелігі мәнінің оң болуына байланысты

$$(1) \quad (x - x_0)^2 T(x)$$

функциясына эквивалентті, мұндағы

$$\begin{aligned} T(x) &= P_1(x)Q(x_0) - P(x_0)Q_1(x_0) - f'(x_0)Q(x_0)(Q'(x_0) + Q_1(x)(x - x_0)) - \\ &\quad - g_2(x)Q(x)Q(x_0). \end{aligned}$$

I – салдар. P және Q екі көпмүшелігі, I аралық, $x_0 \in I$ нүктесі берілсін. Кез-келген $x \in I$ үшін $Q(x) > 0$ теңсіздігі орындалсын. Онда,

$$f(x) - (f(x_0) + f'(x)(x - x_0))$$

функциясы $(x - x_0)^2 T(x)$ түріндегі функциясына эквивалентті, мұндағы $f(x) = P(x_0)/Q(x_0)$ және T – кейбір көпмүшелік.

3 – Теорема. I аралығында анықталған f және l сандық функциялары берілсін. $x_0 \in I$ нүктесінде f дифференциалданатын функция болсын. Егер, әрбір $x \in I$ үшін $f(x) \geq k \cdot l(x) + m$ теңсіздігі орындалады, мұндағы

$$k = \begin{cases} 0, \text{ егер } l'(x_0) = 0 \\ \frac{f'(x_0)}{l'(x_0)}, \text{ егер } l'(x_0) \neq 0 \end{cases} \quad m = f(x_0) - k \cdot l(x_0),$$

онда

$$\sum_{j=1}^n f(x_j) \geq n f(x_0)$$

теңсіздігі ақиқат, мұндағы $x_1, x_2, \dots, x_n \in I$, $\sum_{j=1}^n l(x_j) = n \cdot l(x_0)$.

Дәлелдеу. 3 – теореманың дәлелдемесі үш жақты: теорема шартына байланысты аламыз:

$$\begin{aligned} \sum_{j=1}^n f(x_j) &\geq \sum_{j=1}^n (k \cdot l(x_j) + m) = \\ &= k \sum_{j=1}^n l(x_j) + mn = n(k \cdot l(x_0) + m) = n f(x_0) \end{aligned}$$

Ескерту 2. Егер, $l(x) = x$ және I аралығында f функциясы дөңес болса, онда функцияның графигі кез-келген $x_0 \in I$ нүктесінде жүргізілген жанама түзуінің бір жағында жатады, яғни $f(x) \geq kx + m$ теңсіздігі ақиқат, мұндағы k және m сандары 3 – : теорема шартындағы сияқты анықталады. Демек,

3 – : теорема бойынша, кез-келген дөңес функция үшін Йенсен теңсіздігі ақиқат. Йенсен теңсіздігі x_0 нүктесінде кез-келген дөңес функциялар сияқты графигі x_0 нүктесінде жүргізілген жанама түзудің бір жағында жататындай дөңес емес функциялар үшін де ақиқат болатынын байқауға болады.

Сонымен қатар, жанама нүктесі x_0 ретінде қажетті теңсіздікті теңдікке айналдыратын нүктені алу керек.

3 – теореманы келесі түрде жалпылауға болады.

4 – Теорема. I аралығында анықталған f және l сандық функциялары және G жиыны берілсін. f функциясы x_0 нүктесінде дифференциалданатын болсын және ол G мен I жиындарында ең кіші мәніне жетеді. Егер,

$$\min_G f + (n - 1) \min_I f \geq n f(x_0)$$

және әрбір $x \in I/G$ үшін $f(x) \geq k \cdot l(x) + m$

теңсіздігі орындалса, мұндағы

$$k = \begin{cases} 0, \text{ егер } l'(x_0) = 0 \\ \frac{f'(x_0)}{l'(x_0)}, \text{ егер } l'(x_0) \neq 0 \end{cases} \quad m = f(x_0) - k \cdot l(x_0), \quad x_0 \in \frac{I}{G},$$

онда

$$\sum_{j=1}^n f(x_j) \geq nf(x_0)$$

теңсіздігі ақиқат, мұндағы $x_1, x_2, \dots, x_n \in I$,

$$\sum_{j=1}^n l(x_j) = n \cdot l(x_0).$$

Дәлелдеу. Егер $x_1, x_2, \dots, x_n \in I/G$, онда үшінші теореманың дәлелдемесіндегідей талдай отырып,

$$\sum_{j=1}^n f(x_j) = nf(x_0)$$

аламыз.

Енді $x_1 \in I/G$ жиынында жатпасын, яғни $x_1 \in G$, функцияның ең кіші мәнінің анықтамасы бойынша

$$f(x_1) \geq \min_G f, f(x_2) \geq \min_I f, f(x_3) \geq \min_I f, \dots, f(x_n) \geq \min_I f.$$

Алынған теңсіздіктерді қосып, теорема шарты бойынша, қажетті теңсіздікті аламыз.

5 – Теорема. $\alpha \in \mathbb{R}$, $x_0 \in \mathbb{R}^+$ және $n \geq 2$, $n \in \mathbb{N}$ болсын. Барлық оң сандар жиынында анықталған және x_0 нүктесінде барлық туындылары бар f функциясы берілсін. Егер $(\alpha - 1) \cdot f'(x_0) \leq 0$ және $x^\alpha < nx_0^\alpha$ болатындай кез-келген оң x саны үшін $f(x) \geq f(x_0) + f'(x)(x - x_0)$ орындалса, онда

$$\sum_{j=1}^n f(x_j) = nf(x_0), \quad (2)$$

мұндағы $x_1, x_2, \dots, x_n > 0$ және $c_\alpha(x_1, x_2, \dots, x_n) = x_0$.

Дәлелдеу. $\alpha \neq 0$ болсын. Егер $x_1, x_2, \dots, x_n > 0$ оң сандары үшін $c_\alpha(x_1, x_2, \dots, x_n) = x_0$ орындалса, онда әрбір $k = 1, 2, \dots, n$ үшін α санының оң болу - болмауына байланыссыз $x_k^\alpha < nx_0^\alpha$ теңсіздігі орындалады. Егер де $\alpha = 0$ болса, көрсетілген теңсіздікте орындалады.

$\alpha < 1$ болсын. Онда $f'(x_0) \geq 0$. Орташа дәреженің монотондылығы туралы теорема бойынша ([4], 21 – бет) келесі теңсіздікті аламыз:

$$\begin{aligned} \sum_{j=1}^n f(x_j) &\geq \sum_{j=1}^n \left(f(x_0) + f'(x_0)(x_j - x_0) \right) = \\ &= nf(x_0) + nf'(x_0)(c_1(x_1, x_2, \dots, x_n) - x_0) \geq \\ &\geq nf(x_0) + nf'(x_0)(c_\alpha(x_1, x_2, \dots, x_n) - x_0) = nf(x_0). \end{aligned}$$

$\alpha > 1$ жағдай алдыңғы тәрізді. Ал, $\alpha = 1$ жағдайда теңдік орындалады.

5 – теоремадан маңызды практикада қолдануға қажетті тұжырымдама шығады. Егер есеп шартында шектеу бар болса, мысалы, квадраттар қосындысына, онда жанама ретінде

түзуді қарастырудың мағынасы болады, тек егер сәйкес функция туындысы жанау нүктесінде теріс болса. Егер де, мысалы, айнымалылардың көбейтіндісі тұрақты болса, онда функцияның туындысы жанау нүктесінде оң болуы керек.

6 – Теорема. $\mathbb{R} \ni \alpha \neq 0, x_0 \in \mathbb{R}^+$ және $n \geq 2, n \in \mathbb{N}$ болсын. Барлық оң сандар жиынында анықталған және x_0 нүктесінде дифференциалданатын f функциясы берілсін. Егер $(\alpha - 1) \cdot f'(x_0) \geq 0$ және $x < nx_0$ болатындай кез-келген оң x саны үшін $f(x) \geq \frac{f'(x_0)}{\alpha \cdot x_0^{\alpha-1}}(x^\alpha - x_0^\alpha) + f(x_0)$ орындалса, онда

$$\sum_{j=1}^n f(x_j) \geq nf(x_0), \quad (2)$$

мұндағы $x_1, x_2, \dots, x_n > 0$ және $x_1 + x_2 + \dots + x_n = nx_0$.

6 – теореманың дәлелдемесі 5 – теореманың дәлелдемесін қайталайды.

Әдебиеттер тізімі

1 Абиров А.Қ., Абирова К.Қ., Жұмағалиева М.Н. Олимпиадалық есептердегі алмастыру әдісінің орны. // Жаратылыстану, физика – математикалық ғылымдар, экология мен ақпараттық технологиялардың өзекті проблемалары. Республикалық ғылыми – тәжірибелік конференциясының материалдар жинағы. Атырау – 2010. 103 – 105 беттер.

2 Беккенбах Э., Беллман Р. Введение в неравенства. М.: Мир, 1965. – 166 с

3 Беккенбах Э., Беллман Р. Неравенства. М.: КомКнига, 2007. – 280 с

4 Ахмурзина Т.Н., Абиров А.Қ., Абирова К.Қ. Олимпиадалық теңсіздіктерді дәлелдеуде бірдей реттелген теңсіздіктердің қолданылуы // Қазақстан білім қоғамы жолында: білім жүйесін жаңғырту-университетінің 15 жылдығына арналған білім қоғамының басты бағыты. Республикалық ғылыми-практикалық конференцияның материалдар жинағы. Жетісай, 19-20 қазан, 2013. 538 – 540 б.

5 Ахмурзина Т.Н. «Мажорлау әдісінің қолданылуы туралы» // «Физика-математика ғылымдарының қазіргі білім беру кеңістігіндегі рөлі» IV халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдар жинағы (I том). Атырау, 24-25 сәуір, 2014ж. 31-32 б.

6 Ахмурзина Т.Н., Абиров А.Қ. Теңсіздікті дәлелдеуде жанаманы қолдану. // «Х.Досмұхамедов атындағы АМУ ХАБАРШЫСЫ» ғылыми журналы. Х.Досмұхамедов атындағы АтМУ баспасы. Атырау қаласы, желтоқсан, 2014ж. - №4(35) шығарылым.

7 Ахмурзина Т.Н. Бірдей монотонды тізбектердің құрылымы мен қолданылулары // «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации». I Международная научно – практическая интернет – конференция. Переяслав – Хмельницкий, 21 – 22 февраля 2015г. 113-117 б.

8 Ахмурзина Т.Н. Об одном применении транснеравенство // Сборник статей студентов, магистрантов по приоритетным отраслям наук ФГБОУ ВПО «Калмыцкий государственный университет». Республика Калмыкия, город Элиста, февраль 2015 г.

9 Ахмурзина Т.Н. Иенсен теңсіздігін пайдаланып теңсіздіктерді дәлелдеу // «XXI ғасыр: ғылым мен инновациялар» атты IV республикалық студенттік ғылыми – практикалық конференциясының материалдар жинағы. Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, Атырау. 8 сәуір, 2015ж.

ОБЗОР ОБЛАСТЕЙ ПРИМЕНЕНИЯ СЕМАНТИЧЕСКОЙ СЕГМЕНТАЦИИ ИЗОБРАЖЕНИЙ

Аканова А.С.

Профессор кафедры "Computer Science",
Торайгыров университет, г. Павлодар

Немлиенко Д. В.

Магистрант кафедры "Computer Science"
Торайгыров университет, г. Павлодар

Аннотация: Мақалада суреттегі әрбір пиксельді дәл анықтау және жіктеу үшін терең оқыту мен нейрондық желілерге негізделген технологияның семантикалық кескін сегментациясына шолу жасалады. Оның әртүрлі салаларда, соның ішінде медицинада, автомобиль өнеркәсібінде, бейнебақылауда және басқаларында қолданылуы қарастырылады. Тау-кен өнеркәсібіндегі қауіпсіздікті арттыру, қалалардағы экологиялық мониторинг және қала құрылысын басқару сияқты семантикалық сегменттеуді пайдаланудың артықшылықтары талданды. Деректерді дәл белгілеу қажеттілігі және алгоритмдердің есептеу күрделілігі сияқты қоңыраулар талқыланады. Waymo, Tesla және Zipline сияқты сәтті қолдану мысалдары келтірілген. Қорытынды әртүрлі салалардағы күрделі мәселелерді шешу үшін семантикалық сегменттеуді түсіну мен қолданудың маңыздылығын көрсетеді.

Статья представляет обзор семантической сегментации изображений, технологии, опирающейся на глубокое обучение и нейронные сети для точного выделения и классификации каждого пикселя на изображении. Рассматриваются ее применения в различных областях, включая медицину, автомобильную промышленность, видеонаблюдение и другие. Проанализированы преимущества использования семантической сегментации, такие как повышение безопасности в горнодобывающей промышленности, экологический мониторинг в городах и управление градостроительством. Обсуждаются вызовы, такие как необходимость точной разметки данных и вычислительная сложность алгоритмов. Представлены примеры успешного применения, включая Waymo, Tesla и Zipline. Заключение подчеркивает важность понимания и применения семантической сегментации для решения сложных задач в различных отраслях.

The article provides an overview of semantic image segmentation, a technology based on deep learning and neural networks to accurately identify and classify each pixel in an image. Its applications in various fields are considered, including medicine, the automotive industry, video surveillance and others. The advantages of using semantic segmentation are analyzed, such as improving safety in the mining industry, environmental monitoring in cities and urban planning management. Challenges such as the need for accurate data markup and computational complexity of algorithms are discussed. Examples of successful applications are presented, including Waymo, Tesla and Zipline. The conclusion emphasizes the importance of understanding and applying semantic segmentation to solve complex problems in various industries.

Ключевые слова: нейронные сети, компьютерное зрение, машинное обучение, семантическая сегментация, искусственный интеллект.

На сегодняшний момент наблюдается значительное увеличение популярности искусственного интеллекта и нейронных сетей. Даже те, кто не обладает глубокими знаниями в области компьютерных технологий, сталкивается с их использованием или, по меньшей мере, слышал о них. Среди многих задач, решаемых этими технологиями, выделяется направление, известное как компьютерное зрение. В рамках компьютерного зрения существует важное подразделение, а именно семантическая сегментация. Эта технология, опирающаяся на глубокое обучение и нейронные сети, позволяет компьютерам не только распознавать объекты на изображениях, но и точно выделять и классифицировать каждый пиксель в соответствии с его семантическим значением.

Цель данного исследования заключается в рассмотрении возможных применений семантической сегментации изображений в различных областях и оценке преимуществ ее использования.

В данной статье мы рассмотрим ключевые аспекты семантической сегментации изображений и ее практическое применение. Рассмотрим примеры успешного внедрения в различные сферы деятельности.

Семантическая сегментация изображений имеет широкий спектр применений, начиная от медицинской диагностики, где точное выделение опухолей или патологических изменений

на изображениях могут спасти жизни пациентов, до автомобильной промышленности, где автономные транспортные средства должны точно распознавать и классифицировать объекты вокруг себя для безопасного перемещения. Видеонаблюдение также является одним из ключевых применений семантической сегментации, позволяя автоматически анализировать видеопотоки и выявлять подозрительные объекты или действия.

Однако, несмотря на значительные успехи в этой области, семантическая сегментация изображений все еще сталкивается с рядом вызовов. Одним из них является необходимость точной разметки обучающих данных, которая может быть трудоемкой и дорогостоящей. Также важно учитывать вычислительную сложность алгоритмов сегментации, особенно при их применении в реальном времени [2].

В данной статье мы рассмотрим текущие тенденции и перспективы семантической сегментации изображений, сосредоточившись исключительно на ее сферах применения. Мы изучим возможности применения этой технологии в различных областях, таких как медицина, автомобильная промышленность, видеонаблюдение и другие. Рассмотрим конкретные примеры [3] успешного внедрения семантической сегментации в эти сферы и ее влияние на улучшение процессов и результатов в каждой из них.

Семантическая сегментация изображений представляет собой мощный инструмент с широким спектром применений и огромным потенциалом для развития. Понимание основных принципов и методов этой технологии, а также ее практическое применение, являются ключевыми шагами в освоении этой захватывающей области компьютерного зрения и искусственного интеллекта.

Научившись понимать и интерпретировать окружающий мир через призму семантической сегментации изображений, исследователи и инженеры обнаруживают бесчисленные области, где эта технология может принести значительные пользы. Различные применения в разнообразных отраслях говорят о широком спектре возможностей этого инструмента.

1. **Безопасность в горнодобывающей промышленности:** Применение семантической сегментации для автоматического выявления опасных зон и условий на шахтных территориях становится критическим элементом в улучшении безопасности работников. Алгоритмы сегментации могут эффективно выявлять и классифицировать риски, предоставляя оперативную информацию для принятия мер по предотвращению аварий и обеспечению безопасности труда.

2. **Экологический мониторинг в городах:** Семантическая сегментация в анализе изображений урбанистической среды предоставляет инструмент для выявления и оценки зеленых зон, а также обеспечивает соблюдение экологических норм. Это позволяет городам эффективно управлять своими ресурсами, создавать устойчивые городские зоны и повышать качество окружающей среды для жителей.

3. **Управление градостроительством:** Анализ городской застройки с использованием семантической сегментации помогает предсказывать возможные изменения, оптимизируя процессы управления градостроительными проектами. Это важно для развития городов с учетом потребностей населения и обеспечения устойчивого градостроительства.

4. **Городское планирование и управление транспортом:** В городском планировании семантическая сегментация используется для анализа городской инфраструктуры, такой как дороги, тротуары, зеленые зоны и здания. Это может помочь в улучшении транспортной инфраструктуры, планировании общественного транспорта и т.д.

5. **Медицинская диагностика:** В медицинских областях семантическая сегментация используется для анализа медицинских изображений, таких как снимки МРТ, КТ и рентгенограмм. Например, это может быть использовано для автоматического выделения и анализа опухолей, органов или аномалий на изображениях.

6. **Обнаружение и анализ объектов в космических данных:** В аэрокосмической индустрии семантическая сегментация на спутниковых снимках используется для выявления и классификации объектов. Это не только способствует мониторингу изменений на

поверхности Земли, но также играет важную роль в обеспечении глобальной безопасности и управлении ресурсами.

7. Робототехника и автономные системы: Семантическая сегментация в робототехнике помогает роботам лучше воспринимать окружающую среду, идентифицировать препятствия и эффективно взаимодействовать с окружающим миром. Это существенно для создания более умных и безопасных автономных систем, включая роботов, автомобили и дроны.

8. Автомобильная промышленность: В автомобильной промышленности семантическая сегментация применяется для разработки систем обнаружения пешеходов, обнаружения и классификации объектов на дороге, таких как автомобили, знаки дорожного движения, полосы движения и т. д. Это важно для систем помощи водителю и автономного вождения.

9. Прогнозирование и анализ климатических изменений: Семантическая сегментация спутниковых изображений природных ландшафтов важна для анализа и мониторинга климатических изменений. Отслеживание изменений в растительности, почвенном составе и распределении водных ресурсов становится ключевым элементом прогнозирования и борьбы с изменениями в окружающей среде.

10. Безопасность и видеонаблюдение: Сегментация изображений также может использоваться для анализа видеопотоков с камер видеонаблюдения с целью обнаружения и классификации аномального поведения людей или объектов.

Эти примеры подчеркивают неисчерпаемые возможности семантической сегментации в различных областях и подчеркивают ее роль в решении сложных задач, повышении эффективности и улучшении качества жизни.

На сегодняшний день семантическая сегментация изображений уже используется крупными компаниями в коммерческих целях, они помогают автоматизировать некоторые процессы в работе и позволяют делать меньше затрат, чем обычно.

Известные примеры использования семантической сегментации изображений:

1. Waymo (подразделение Alphabet Inc.): Waymo использует семантическую сегментацию для обучения своих автономных автомобилей распознавать и классифицировать объекты на дороге, такие как пешеходы, велосипедисты, автомобили и дорожные знаки, что помогает им принимать решения в реальном времени при автономном вождении.

2. Tesla: Tesla также использует семантическую сегментацию в своих автопилотах и системах самоуправляемых автомобилей для обнаружения и классификации объектов на дороге.

3. Zipline: Компания Zipline, специализирующаяся на доставке медицинских препаратов и крови с помощью дронов, использует семантическую сегментацию для анализа изображений с камер на их дронах, чтобы точно определять местоположение посадки и контролировать безопасность полета.

4. Bayer Crop Science: Bayer Crop Science использует семантическую сегментацию изображений, чтобы помочь сельскохозяйственным производителям управлять урожаем и растениями более эффективно. Это включает в себя выделение сорняков и оценку состояния растений на полях.

5. NVIDIA: Компания NVIDIA предлагает решения для автоматической сегментации изображений с использованием своих графических процессоров и программного обеспечения, которое может быть применено в различных отраслях, включая автомобильную промышленность, медицину, агротехнологии и робототехнику.

6. DeepMind (подразделение Alphabet Inc.): DeepMind использовала семантическую сегментацию для анализа изображений с медицинских сканов с целью помощи в диагностике исследований в области здравоохранения, таких как распознавание опухолей или других патологий на изображениях.

В заключение, семантическая сегментация изображений является важным инструментом в современных технологиях компьютерного зрения. Ее практическое

применение охватывает множество отраслей, включая медицину, автомобильную промышленность, робототехнику, видеонаблюдение и многие другие. Эта технология позволяет компьютерам точно выделять и классифицировать каждый пиксель на изображении в соответствии с его семантическим значением.

Реальные примеры использования семантической сегментации в крупных компаниях, таких как Waymo, Tesla и Google, демонстрируют ее значимость и эффективность в различных сферах деятельности. Она уже помогает улучшать качество услуг и продуктов, повышать безопасность и автоматизировать процессы.

Список источников

1. СЕМАНТИЧЕСКАЯ СЕГМЕНТАЦИЯ ИЗОБРАЖЕНИЙ В ПРОЕКТЕ «DUCKIETOWN» // CYBERLENINKA URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/semanticheskaya-segmentatsiya-izobrazheniy-v-proekte-duckietown> (дата обращения: 06.03.2024).
2. H. Zhao, X. Qi, X. Shen, J. Shi, J. Jia. ICNet for real-time semantic segmentation on high-resolution images // Proceedings of the European Conference on Computer Vision (ECCV). - 2018. - С. 405-420.
3. Csurka G., Volpi R., Chidlovskii B. Semantic Image Segmentation: Two Decades of Research // Foundations and Trends in Computer Graphics and Vision. - 2022. - №14. - С. 1-2.
4. Druki, A.A., Spitsyn, V.G., Arkalykov, E.U. АЛГОРИТМЫ СЕМАНТИЧЕСКОЙ СЕГМЕНТАЦИИ СНИМКОВ ЗЕМНОЙ ПОВЕРХНОСТИ НА ОСНОВЕ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ // Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta - Upravlenie, Vychislitel'naya Tekhnika i Informatik. - 2020. - С. 51.
5. AI & Robotics // AI & Robotics | Tesla URL: <https://www.tesla.com/AI> (дата обращения: 06.03.2024).
6. Image Segmentation Using DIGITS 5 // NVIDIA Developer Technical Blog URL: <https://developer.nvidia.com/blog/image-segmentation-using-digits-5/> (дата обращения: 06.03.2024).
7. Alphabet Inc. // Wikipedia URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Alphabet_Inc. (дата обращения: 06.03.2024).
8. ADAS // Wikipedia URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/ADAS> (дата обращения: 06.03.2024).

«КАЗБИОСИЛ» ОТАНДЫҚ БИОЛОГИЯЛЫҚ ПРЕПАРАТТАРЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ ЖӘНЕ ОНЫ ЖЕМШӨП ПІШЕНДЕМЕ ДАЙЫНДАУ ҮШІН ПАЙДАЛАҢУ

Имашева Ө.А.

«Микробиология негізіндегі биология» мамандығының 1 курс магистранты

Бисенов Ө.К.

«Биология және ауылшаруашылық пәндері» кафедрасының аға оқытушысы, б.ғ.к

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Аннотация: Бұл мақалада сүрлем мен жемшөп дайындаудың технологиясы қарастырылған. Мал азығы ресурстарының сапасын жақсарту үшін ауыл шаруашылығында биологиялық препарат сипатталған.

This article deals with the technology of making silage and fodder. Biological preparation in agriculture to improve the quality of animal feed resources is described.

Кілттік сөздер: жемдік сүрлем, тыңайтқыш, десте

Ключевые слова: кормовой силос, удобрение, стеллаж

Keywords: feed silage, fertilizer, shelf

Қоғамдық малдың өнімділігін арттыру Қазақстан малшыларының аса маңызды міндеті. Ең алдымен жемшөп, пішендеменің берік базасын жасау, мал азығын дайындау технологиясын жақсарту арқылы болады.

Казбиосил – ауыл шаруашылығында өнімділікті арттыру және өсімдіктерді аурулардан қорғау үшін қолданылатын биологиялық препарат. Оның құрамында топырақ флорасы мен фаунасын жақсартуға, сондай-ақ өсімдіктердің иммунитетін нығайтуға көмектесетін пайдалы микроорганизмдер бар. Казбиосилді қолдану қоршаған ортаға және адам денсаулығына пайдалы әсер ететін химиялық тыңайтқыштар мен пестицидтерді пайдалануды азайтуға мүмкіндік береді. Бұл препараттың негізгі мақсаты азықтардың сақталу уақытын арттыру және азықтардың өмір сүруін ұзартуға көмек көрсету.

Жемшөп-малды азықтандыру үшін пайдаланылатын өнімдер. Олар өсімдіктекті, жануартекті және минералдық болады. Оның құрамында сіңімді қоректік заттар көп. Көк азыққа табиғи жайылым мен екпе (мәдени) жайылым өсімдіктерінің мал жейтін бөлігі жатады. Жайылым мен шабындықта өсетін өсімдіктер түрінің көп болуы көк азық химиялық толықтырып, қоректілігін жоғарылатады. Орташа табиғи жайылым көгінің құрамында 65-85% су мен 15-35%, оның 20-25% протеин, 4-5 % жасұнық, 35-50% азотсыз тұнба заттар, 9-11% күл үлесіне тиетін қорытылуы 70% шамасындағы құрғақ зат болады. 1 кг-ның қоректілігі 0,15-0,25 азық өлшемі. Көмірсуларында жеңіл қорытылатын крахмал мен қанттары басым келеді. [1]

Сүрлем-балғын азық. Органикалық қышқылдарының болуы арқасында ас қорыту органдарының қызметіне жақсы әсер етеді, ас қорытатын шырынның көбірек бөлінуіне көмектеседі. Соның нәтижесінде қоректік заттар малдың организміне жақсы сіңетін болады. Өсімдіктің сүрлеуге жарамдылығы ең алдымен оның құрамындағы қантты заттың мөлшерімен байланысты.

Сүрлеуге оңай өсімдіктер құрамындағы нақты қант мөлшері қажет етілетін өсімдіктер болып табылады. Мұндай дақылдарға: жүгері, екпе бидайық, күнбағыс, сұлы, арпа, ноқат, атбас бұршақтар, т.б. жатады.

Соңғы жылдары жемшөп өндірісінде мал азығының жаңа формасы-пішеннен жасалған сүрлем, яғни сенаж кеңінен өндірілуде.

Сенаж дегеніміз-алдын ала дестеде жатып 40% ылғалдыққа дейін сорықтырылған, содан соң ауа-су өтпейтін арнаулы қоймаларда туралған күйде консервіленген көк шөпті балауса. Сенаж дайындаған кезде өсімдік шикізатының азайтылған ылғалдығы консервілеуші фактор болып есептеледі.

Сүрлем дайындауға да, сенаж дайындауға да ортақ нәрсе-көгеріп шіруді болдырмау үшін анаэробтық жағдайдың жасалуы. Дұрыс дайындалған сенаждың сүрлемнен бірсыпыра артықшылықтары бар. Мәселен, сенажда ашу процесінің болмайтынына, яғни қанттың сүт және сіркесу қышқылына айналмайтынына байланысты, онда қоректік заттар мен энергия шығыны едәуір азаяды. Сенажда қоректік заттар сүрлемдегіден екі есе көп. Сенаж қантқа да бай, оның негидролизді белогы да көбірек. Ылғалдығы 50% 100 кг сенажда-38, ал ылғалдығы 40% сенажда – 45 азық өлшемі бар.

Қазіргі уақытта малды азықтандырған кезде азық пен рациондағы протеин қатынасына, яғни азықтағы барлық азотсыз сіңімді заттарға шаққанда сіңімді протеин үлесіне ерекше назар аударады.

Витаминді сүрлемді үстеме азық әзірлеу үшін бұршақ тұқымдас дақылдардың шөп өсімдіктерін, сәбізді, сары етті асқабақты, кейде қызылша сабағын пайдаланады.

Беденің, сондай-ақ басқа да бұршақты шөптердің алғашқы шабылғанын пайдаланған жөн. Оны туралған күйде, іші беттелген орларда немесе шұңқырларды, 1:5 пропорциялы суға езілген 2 процент мелясса қосып сүрлеу керек. Беде, сәбіз, қызылша және басқа компоненттерден құрама сүрлем жасауға болады. Витаминді сүрлем мал басына шаққанда тәулік сайын: 3 айдан 6 айға дейінгі бұзауларға -0,200-0,350 кг, 6 айдан 9 айға дейінгі бұзауларға -0,5-0,7 кг, 2 айдан 4 айға дейінгі қозыларға 0,2-0,4 кг, тауықтарға-25-50 г, күрке тауықтарға-100 г дейін беріледі.

Жүгері-атбас бұршақ немесе жүгері сүрлемін ұнтағышта немесе паста әзірлегіште майдалап турап, қалайыланған немесе эмальданған ыдысқа салады да, 2 кг азыққа 1,5 л есебімен қайнаған ыстық (80°C) су құяды.

Сүрлем салынған ыдысты ыстық (80⁰С) су құйылған қазанға батырып,30 минут пастеризациялайды,ол кезде қоспаны оқтын-оқтын араластырып тұрады.Пастеризацияланған қошқыл көк малманы түбінде торы бар таза жәшікке аударады,тордың астына тұнба сарқылып ағатын ыдыс қояды.Жәшікте қалған массаны әбден сығып,сосын оны ірі қараға береді.Сүрлем тұнбасына 1 л тұнбаға 1 г есебімен тұз қосып,жылы күйінде ауыл шаруашылық малдарының марка төлдеріне ішкізеді.

Республиканың жемшөп балансында табиғи және қолдан өсірілетін шөптердің пішені едәуір үлес алады.Пішенге орылған шөптерді далада кептірген жағдайда қоректік заттары көп ысырап болып,кейде тіпті 30-70 пайызға дейін барады.Шөптердің пішенге айналуы-аса күрделі биологиялық процесс.Ол процесс шабылған шөптердің клеткалары әлі тіршілікте болатын аштай алмасу кезеңінен және өсімдік клеткалары тіршілігін тоқтатқаннан кейінгі кезеңнен тұрады.

Бірінші кезеңде синтезден гөрі ыдырау процесі басым болады.Сол кезеңде тыныстау процесіне байланысты органикалық заттар ысырабы көбейеді,ал өсімдік құрамындағы су 40-50 пайызға дейін төмендегенше тыныстау жүре береді.Осындай ылғалдықта ғана өсімдік клеткалары тіршілігін тоқтатады.Бұл кезеңде өсімдіктегі су транспирация жолымен буланып ұшып кетеді.

Өсімдіктердің тыныстау процесінде негізінен ерігіш көмірсулар мен крахмал жойылады.Нақ сол кезде белокты заттардың протеолизі жүреді,соның нәтижесінде шөпте амидтер,ал әбден ашыққанда-аммиак қосылыстары көбейеді.Ол кезеңде органикалық заттардың жоғалуы ауаның температурасына,ылғалдығына,кебудің ұзақтығына байланысты.

Кебудің екінші кезеңінде,өсімдік клеткалары өлгеннен кейін,кепкен көк балаусаның құрамындағы өзгерістер,қоректік заттардың жоғалуы ферменттердің қызметі мен фотохимиялық процестердің күшеюі салдарынан болады.

Шөпті дестеде және салмағы 100 кг дейін шөмеледе,ал жекелеген ретте-кермеге салып кептіреді.Онша көп емес пішенді кептіру үшін,бастырмаларды,бос жайларды,сарайларды,үй шатырларын,т.с. пайдаланған жөн.Осындай жолмен кептірілген пішенде каротин-3-4 есе,протеин мен минерал заттар-екі есе көп болады.Сонымен қатар көк шөптердің қоректік заттарын кептіру арқылы консервілеу тәсілін де кеңінен қолдану керек.Машиналы техниканы пайдалану пішенді өте тез(8-10 минут ішінде) кептіруге,сөйтіп қоректілігі жоғары,биологиялық жағынан кемелді мал азығын алуға мүмкіндік береді.

Пішенді соңына дейін кептірудің бұл тәсілі Қазақстанның климат жағдайларына байланысты табиғи кептіру тәсілін пайдалануға болмайтын орманды-шалғынды,орманды-далалы және таулы аймақтарында қолданылады.Ол үшін рейкадан,металл мүйістер мен металл шыбықтардан ауа таратқыш канал жасайды,оның формасы-үш бұрышты,тік бұрышты немесе трапеция тәріздес ұзынша қорап.Қорапты алаңға немесе сарайға орнатып,үстіне тобарсыған және тіпті жас шөптің өзін қабат-қабат етіп салады.Осындай тәсілмен шөпті ақырына дейін кептіріп,пішенге айналдырып,содан соң ені 5 метрден аспайтын етіп күделейді немесе ені 8 метрден аспайтын жабық орынға жинайды.Пішен салынған каналдың ұзындығы ауа бір жағынан берілген ретте 15-20 м,ал екі жағынан бірдей желдетілсе – 40 м болуы мүмкін.Ол ретте каналдың ортасынан ауа өтпейтін қалқан орнатады.Шөптің кеуіп кетуіне жол бермеу керек,өйткені пішеннің сапасы кемиді.Сонымен бірге ылғалдылығы әлі тым көп солған шөпті түпкілікті кептіру де қиынға түседі.Ондай ретте еңбек өнімділігі төмендейді,электр энергиясы көп жұмсалады.

Қазақстанның солтүстік және солтүстік-батыс аудандарында шабылған шөпті шабындықта 50-60% ылғалдыққа дейін солдырып сорықтыру ұсынылады,әдетте оған 5-6 сағат кетеді.Содан соң шөпті дестеге салып,45 % ылғалдыққа дейін кептіреді. [2]

Ауа райы ашық құрғақ кезде шөпті солдырып сорықтыру процесі бір жарым тәуліктен аспайды.Ал еліміздің оңтүстік және оңтүстік-шығыс аудандарында шабылған шөпті шабындықта 3-4 сағат жатқызса жетіп жатыр.Содан соң шөпті тырмамен дестеге салып,сол күні кешке қарай-ақ желдетіп кептіретін орынға апарып жайғастырады.Пішенді дұрыстап күшті желдету жоғары сапалы кемелді мал азығын дайындауға мүмкіндік береді.

Жоғары сапалы пішен алу үшін шөпті өсімдіктерді күшті желдету тәсілін барлық шаруашылықтарда, әсіресе жауын-шашын көп болатын аудандарда енгізуге әбден болады.

Сөз соңында мал азығын дайындау технологиясын жақсарту арқылы жемшөп, пішен, сүрлемдердің жақсы сапасын ала аламыз. Қазбиосил препараты арқылы химиялық пестицидтермен емес, табиғи жолмен азықтардың сапасын жоғарылата алатын жалпы жағдайды жақсартуға көмектесетін көптеген пайдалы қасиеттерге ие.

Әдебиеттер тізімі

1. Омаркожаулы Н., Қажғалиев Н., Салыков Д., Титанов Ж. «Етті мүйізді ірі қара мал өсіру жетекшілігі» 2019ж.-57 б.
2. Құсайынов.Қ, Росляков.А.К. «Азықты малға беруге әзірлеу» 1971 ж. -7 б.

ГЕОГРАФИЯ САБАҚТАРЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Кумисбаева А.А.

Куанова М.А.

Әл-Фараби атындағы BINOM SCHOOL
мектеп - лицейінің география пәні мұғалімдері

Аннотация

Қазіргі заманда білім беру ісінде талап деңгейінен шығу мұғалімнің іздену шеберлігіне тіреледі. Бүгінгі талап оқушыға білім берумен бірге оны білікті түрде қолдана алуына, оны дағдыға жеткізіп қана қоймай баланың ақыл-ойын, қабілетін дамытуға, әрекет нәтижесінде белгілі тұжырым жасай алуға үйретуге негізделеді. Әрине, оқытудың барлық әдістері баланы дамытуға бағытталған. Бүгінгі оқыту оқушы қабілеті, оны жан-жақты дамыту, даму әрекеттерін ұйымдастырудың қажеттігін дәлелдеп отыр. Жаңа технологияның басты мақсаттарының бірі — баланы оқыта отырып, оның еркіндігін, белсенділігін қалыптастыру, өз бетінше шешім қабылдауға дағдыландыру.

Аннотация

В наше время выход за рамки уровня требований в образовании зависит от поисковых способностей учителя. Сегодняшний запрос основан на том, чтобы наряду с обучением учащегося уметь грамотно пользоваться им, не только доводить его до навыка, но и развивать ум и способности ребенка, уметь делать определенные выводы в результате действий. Конечно, все методы обучения направлены на развитие ребенка. Сегодняшнее преподавание доказывает необходимость организации способностей ученика, его всестороннего развития, развивающей деятельности. Одна из основных целей новой технологии – обучение ребенка, формирование его свободы, активности, самостоятельного принятия решений.

Annotation

Nowadays, going beyond the level of requirements in education depends on the search abilities of the teacher. Today's request is based on the fact that, along with teaching the student, be able to use it competently, not only bring it to the skill, but also develop the child's mind and abilities, and be able to draw certain conclusions as a result of actions. Of course, all teaching methods are aimed at the development of the child. Today's teaching proves the need to organize the student's abilities, his comprehensive development, and developmental activities. One of the main goals of the new technology is to educate the child, develop his freedom, activity, and independent decision-making.

Тірек-сөздер: инновация, технологиялар, экологиялық мәселелер, руханият, картографиялық материалдар.

География сабақтарында инновациялық технологияларды қолдану: білім алушылардың танымдық іс-әрекетін жандандыруға, бір мезгілде әртүрлі мүмкіндіктері мен қабілеттері бар балаларды ұйымдастыруға; білім беру әсерін күшейтуге, жоғары эстетикалық деңгейде сабақтар өткізуге, білім алушылардың қоршаған әлемнің ақпараттық ағымдарында бағдарлану қабілеттерін дамытуға, оқуға дайындығы әртүрлі деңгейдегі оқушыларға сараланған тәсілді жүзеге асыруға, материалды игеру сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Оқытудың инновациялық технологияларын қолдану танымдық іс-әрекеттің жандануына әкеледі, білімді байытады, жүйелейді және бекітеді, оларды саналы түрде қолдануға ықпал етеді.

Сабақтарымда мен балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, келесі технологияларды немесе олардың элементтерін қолданамын: бейімделу және пропедевтикалық технология, проблемалық оқыту технологиясы, жоба әдісі, акт, ойын технологиясы.

Инновациялық технологияны қолдану балалардың өзіндік ойлауын дамытуға жаңа мүмкіндіктер ашады, бұл сайып келгенде оқытудың жоғары сапасына әкеледі. Олар географияны оқытуда көрнекіліктің күшті құралы болып табылады. География сабақтарында ақпараттық компьютерлік технологияларды қолдану оқу материалын игеруді жеңілдетіп қана қоймай, білім алушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға жаңа мүмкіндіктер ұсынады. Мультимедиялық презентациялар жасау арқылы географияға қызығушылықты арттыруға болады. Компьютерлік презентацияларды қолдану сабақты көрнекі және мәнерлі етуге, оқу материалын бейнелі қабылдау арқылы тереңірек есте сақтауға, оның эмоционалды әсерін арттыруға мүмкіндік береді. Мультимедиялық презентация сабақтарының айқын артықшылығы — оқушының географияға оқу пәні ретінде қатынасы сапалы түрде өзгереді. Сабақта білім алушылардың оқу белсенділігі артады.

Ойын әрекеті жаңа материалды сәтті игеру, оның оқу мотивациясының деңгейін арттыру үшін өте маңызды болуы мүмкін. Ойын технологиясын қолдана отырып сабақ өткізу формалары әр түрлі болуы мүмкін: сабақ-ойын, сабақ-викторина, сабақ-саяхат. Ойын технологиялары оқу процесін жандандырады, білім алушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытады: ойлау, пайымдау және өз көзқарасын қорғай білу.

Оқытудың сәттілігі көбінесе сабақта оқытудың тиімді формалары мен әдістерін таңдауға ғана емес, сонымен қатар пән бойынша сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастыруға да байланысты. Көбінесе пәнге қызығушылық, мамандықты таңдау сыныптан тыс жұмыстың әсерінен болады.

Білім беруді ақпараттандыру процесінде мұғалімнің негізгі міндеті оқушылардың жеке басының даму процесін қолдау және бағыттау, олардың шығармашылық ізденісі, бірлескен жұмысты ұйымдастыру болып табылады. Мұндай жағдайда бүгінгі таңда қалыптасқан оқу жұмысының ұйымдастырушылық нысандарын қайта қарау сөзсіз: Тәуелсіздіктің, жеке және топтық жұмыстың ұлғаюы, дәстүрлі оқытудан алшақтау, іздестіру және зерттеу сипатындағы практикалық, зертханалық жұмыстардың көлемінің өсуі. Интернетті пайдалану балалардың танымдық белсенділігін арттырады, оқу қызметін ерекше және қызықты етеді. АКТ білім беру процесіне енгізілуімен карта тікелей сабақта модельденген кезде картографиялық материалды құру мен пайдаланудың жаңа мүмкіндігі пайда болады. Карта географиялық ойлауды дамытады. Оны мәтінмен де, тірі сөзбен де алмастыруға болмайды. Көптеген географиялық зерттеулер картадан басталып, аяқталады. Компьютерлік технологияларды қолданудың арқасында білім мен дағдыларды игерудің жеке қарқыны, күрделілік деңгейі, қызығушылықтары ескеріледі. Компьютермен жұмыс істеу оқушылардың қызығушылығын арттырады және оқу мотивациясын арттырады.

Оқытушы тек мамандық емес, өмір салты. Оқытушылар — сана мен руханияттың жоғары деңгейіне жеткен жердегі адамдар. Өйткені жас ұрпақтың білімін дамытудың жан-жақтылығы, оның сенімі, дүниетанымы, адамгершілік қасиеттері оның еңбегіне байланысты. Мен өз жұмысымда әрқашан өсиетті ұстанамын: ешқашан жаман көңіл-күйде тәрбиелеуге араласпаңыз; баладан не қалайтыныңызды анық анықтаңыз, сонымен қатар оның бұл туралы не ойлайтынын біліңіз; мүмкін тәуелсіздік беріңіз; көмек көрсетіңіз, бірақ дайын шешімді ұсынбаңыз; сәттілік жағдайын жасаңыз. География сабақтарындағы инновациялық технологияларды қолдану мақсатында 10 сыныпқа ашық сабақ өткізілді.

Кесте 1 - География пәнінен сабақ жоспары

Бөлім	Бөлім 3. Табиғатты пайдалану және геоэкология 3.2 Геоэкологиялық зерттеулер негіздері			
Педагогтың аты-жөні	Кумисбаева А.А. Куанова М.А.			
Күні	13.12.2023			
Сынып	Қатысушылар саны	Қатыспағандар саны		
Сабақтың тақырыбы	§ 24. Экологиялық мәселелерді шешудегі инновациялық технологиялар			
Осы сабақта қол жеткізілетін оқу мақсаттары (оқу бағдарламасына сілтеме)	10.3.2.10 экологиялық проблемаларды шешудегі инновациялық технологиялардың рөлін анықтау			
Сабақтың мақсаты	Экологиялық мәселелерді шешуде инновациялық технологиялардың мүмкіндіктерін анықтайды.			
Бағалау критерииі	- Елдердің экологиялық мәселелерді шешуде инновациялық технологиялардың маңыздылығына баға береді. - Елімізде «жасыл экономиканы» пайдалану мүмкіндіктерін анықтайды.			
Сабақтың кезеңі/ уақыты	Мұғалімнің әрекеті	Оқушының әрекеті	Бағалау	Ресурстар
Басы	Ұйымдастыру: Мұғалім қолайлы психологиялық климат орнату мақсатында оқушылар арасында сергіту сәті ұйымдастырылып, топқа бөлінеді. Үй тапсырмасы. Өткен тақырып «Ғаламдық экологиялық мәселелерді шешудегі әлемдік тәжірибе». LearningApps платформасы арқылы «Ой қозғау» әдісімен пысықтау. 1. Шаруашылықтың қоршаған ортаға зиянды әсерін азайту мақсатында қандай шаралар жүргізілуі қажет? 2. Экологиялық саясат қандай факторға тәуелді? 3. Жоғары дамыған елдердің экологиялық талаптары қандай болды? 4. Тұрақты даму концепциясы дегеніміз не? 5. Тұрақты даму концепциясы қай жылы қабылданды? 6. Тұрақты даму концепциясының тұжырымдарын ата.	Сергіту сәтіне қатысып, топқа бөлінеді Қойылған сұрақтарға жауап береді Сабақтың тақырыбын болжайды	Оқушылардың көңіл күйі бақылан ады Мұғалім тарапын ан бағалау	Ресурс Learning-Apps платформасы

	 Мозайкамен ашылған сурет арқылы сабақтың тақырыбын болжауды сұрайды. Тақырып ашылғаннан кейін, сабақтың мақсаты, бағалау критерийі таныстырылады.							
Ортасы	Топтық жұмыс Тапсырма: «Галерияны шарлау» әдісі арқылы мәтінмен жұмыс жасай отырып, берілген суреттердегі елдердің озық экологиялық инновациялық технологияларды қолдану тәжірибесін сипаттаңыз. Дескриптор -Берілген елді анықтайды; -Экологиялық мәселелерді шешуде инновациялық технологиялардың маңыздылығына баға береді. Жұптық жұмыс Тапсырма: «Т» кестесіне қазіргі кездегі экологиялық мәселелерді және оларды шешудегі тиімді инновациялық технологияларды жазыңыз <table border="1"> <tr> <td>Қазіргі кездегі экологиялық мәселелер</td> </tr> <tr> <td> </td> </tr> <tr> <td> </td> </tr> <tr> <td> </td> </tr> </table> Дескриптор - Қазіргі кездегі экологиялық мәселелерді анықтайды. - Аталған экологиялық мәселелерді шешуде қолданылатын	Қазіргі кездегі экологиялық мәселелер				Слайдта көрсетілген ресурстарды талқылайды	Топтар бір-бірін бағалайды Жұптар бірін-бірі бағалайды	Карта, суреттер, оқулық Карта
Қазіргі кездегі экологиялық мәселелер								

	инновациялық технологияларға баға береді Жеке жұмыс Тапсырма: Карта бойынша елімізде «жасыл экономиканы» пайдалану мүмкіндіктерін анықтаңыз Баламалы энергия көздері Дескриптор: - Баламалы энергия көздерін жазады; - Олардың географиялық орнын анықтайды.			
Сабақтың соңы	Сабақты бекіту: quizizz.com Кері байланыс https://www.menti.com/	Бүгінгі сабақтан түйген ойлары мен тұжырымдарына байланысты кері байланыс жасайды.		https://quizzzz.com/join?gc=667815 https://www.menti.com/algsgawtxvug

АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНА ОТЫРЫП ХИМИЯНЫ ОҚЫТУДЫҢ ЗАМАНАУИ ӘДІСТЕРІ

Медетова А.Б.

«Химия» білім бағдарламасының 1 курс магистранты

Калиманова Д.Ж.

б.ғ.к., қауымд. профессор м.а.

Химия және химиялық технологиялар кафедрасы

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті КеАҚ

Алтай Қ.

жаратылыстану ғылымдарының магистрі,

Әл-Фараби атындағы BINOM SCHOOL

мектеп - лицейінің химия пәні мұғалімі

Түйіндеме

Бүгінгі күні компьютерді пайдалану сабақты тартымды және есте қаларлық етеді, сондықтан мұғалімдер оқу процесінде цифрлық білім беру ресурстарын көбірек пайдаланады. Мақалада химия сабақтарын оқытудың тиімділігін арттыру үшін цифрлық білім беру ресурстарын пайдалану қарастырылады. Оқытудағы цифрлық білім беру ресурстарының оқушылардың шығармашылық, теориялық ойлауын дамытуға оң әсері байқалады. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану және оларды химияны оқуға ынталандыруды арттыру және қолдау үшін әртүрлі сабақ түрлерінде қолдануды сипаттайды.

Кілттік сөздер: ақпараттық-коммуникациялық технологиялар; химияны оқытуды ынталандыру; химияны оқытудың ақпараттық-коммуникациялық технологиялары (АКТ).

Аннотация

Сегодня использование компьютера делает урок более привлекательным и запоминающимся, поэтому учителя используют больше цифровых образовательных ресурсов в процессе обучения. В статье рассматривается использование цифровых образовательных ресурсов для повышения эффективности преподавания уроков химии. Отмечается положительное влияние цифровых образовательных ресурсов в обучении на развитие творческого, теоретического мышления учащихся. Описывает использование информационных и коммуникационных технологий и их использование в различных типах уроков для повышения и поддержки мотивации к изучению химии.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии; стимулирование преподавания химии; информационно-коммуникационные технологии обучения химии (ИКТ).

Resume

Today, using a computer makes the lesson more attractive and memorable, so teachers use more digital educational resources in the learning process. The article discusses the use of digital educational resources to improve the effectiveness of teaching chemistry lessons. The positive influence of digital educational resources in teaching on the development of creative, theoretical thinking of students is noted. Describes the use of information and communication technologies and their use in various types of lessons to increase and support motivation to study chemistry.

Keys words: information and communication technologies; stimulation of chemistry teaching; information and communication technologies of chemistry teaching (ICT).

Қазіргі қоғамда дамыған ақпараттық мәдениеті бар ақпараттық білім беру ұйымы ерекше маңызға ие, оның қажеттілігі өмірдің өзіне байланысты. Сонымен қатар, біздің уақытымыз оқу мотивациясының, ең алдымен оқушылардың оқу-танымдық мотивтерінің төмендеуімен сипатталады. Химияны оқуға деген мотивация да ерекшелік емес. мотивациясының деңгейін арттыру және қолдау мәселесін шешуде химия сабақтарында Заманауи ақпараттық технологияларды қолдану арқылы айтарлықтай нәтижеге қол жеткізуге болады. Оқыту мен оқу процесінде әдетте оқытуды қолдау үшін құралдар мен жабдықтар қолданылады. Жақсы құрастырылған оқыту құралдары оқу процесін байытады, оқуды жақсартады. Технологияның дамуы білім беру мен оқытуда қолданылатын құралдар мен жабдықтарды өзгертті, бірақ дәстүрлі әдістермен қолдау көрсетілетін химияны оқытудың орнына анимация мен аналогия қолданылатын интерактивті компьютерлік және негізделген оқытуды құрды. [1,6.107].

Мектепте ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданудың мақсаттары әртүрлі, бірақ олардың бастысы — мұғалімнің жұмысын жан-жақты жеңілдету болса, ақпараттық технологияларды оқу үрдісінде пайдалану оны қызықты, білімді, әсерлі, дербес етеді, сол арқылы балалардың жеке дара оқытуға мүмкіндік береді, сонымен бірге оның басты міндеті қазіргі заман талап ететін оқыту сапасының жаңа деңгейіне шығуға көмектесу болып табылады. Ақпараттық технологиялар иллюстрациялық материал жасау үшін жаңа мүмкіндіктер ашты: бейнефильмдер, слайдтар, слайд-фильмдер[2,6.74].

Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды химияны зерттеуде қолдану мындай мүмкіндіктер береді:

- оқу материалын динамикалық суреттермен сүйемелдеу, яғни зерттелетін химиялық құбылыстарды әртүрлі аспектілерден және әртүрлі деңгейлерден қарастыру;
- аудиовизуалды құралдарды кеңінен қолдану, бұл химия бойынша зерттелетін материалдың мазмұнын көрнекі, түсінікті, қызықты етеді;
- оқушыларды тез және тиімді тестілеуді жүргізу;
- модельдеу және қалыпты жағдайда қайталанбайтын заңдылықтарды зерттеу;
- күрделі химиялық эксперименттерді жаңғырту (жарылғыш немесе улы заттармен, сирек немесе қымбат реактивтермен реакциялар, тым баяу жүретін процестер және т. б.);
- оқушылардың өзіндік жұмысын ұйымдастыру, үйрету (оларды химия бойынша анықтамалық материалмен жұмыс істеуге);
- компьютердің есептеу, модельдеу және басқа да мүмкіндіктерін пайдалану арқылы білім беру мазмұнына енгізілуі мүмкін оқу міндеттерінің ауқымын кеңейтеді;
- химияны оқытудың жеке бағытын жүзеге асыру, жеке тұлғаларды ескере отырып, оқушылар үшін қолайлы жағдайлар жасау психологиялық ерекшеліктері (қабылдау, ойлау, есте сақтау) және жеке жұмыс қарқыны;

- оқу зертханаларында эксперименттер, мүмкін болмайтын процестер мен құбылыстардың компьютерлік модельдерін қолдану арқылы оқу экспериментінің мүмкіндігі мен құрамын, сондай-ақ процестерді динамикалық ұсыну арқылы дерексіз ақпаратты имитациялау және визуализациялау мүмкіндігін арттырады;

- ақпараттық мәдениетті, заманауи ақпараттандыру және телекоммуникация құралдарымен жұмыс істеу дағдыларын дамытуға ықпал ету.

Химия бойынша бағдарламалық өнімдерді пайдалану ғылыми, көрнекілік, қолжетімділік, белсенділік және дербестік сияқты оқыту принциптерін іске асыруды қамтамасыз етеді. Химия сабақтарының дәстүрлі жүйесі бұрыннан қалыптасқан, оны оқытудың ақпараттық технологиясымен (АКТ) толықтыруға тырысайық. Қолданылатын құралдар мен жабдықтар сабақтың түрін, оның мақсатын, ең алдымен химия сабақтарында оқушылардың мотивациялық саласын белсендіруге бағытталған кезеңдерді ескере отырып таңдалуы керек. АКТ қолданатын химия сабақтары дәстүрлі оқыту жүйесінен түбегейлі ерекшеленеді. Қазіргі заманғы электронды химия оқулықтарын, виртуалды химия зертханаларын және интернетті қолдану арқылы жүзеге асыруға болады. Химия мұғалімінің міндеті – бұл оқыту құралдарын химия пәнінің оқу материалының мазмұнына, оқушылардың жас және психологиялық ерекшеліктеріне, сондай-ақ олардың жеке компьютерді оқу мақсатында пайдалану қабілеттеріне сәйкес таңдау.

Компьютерлерді білім беруде қолдану тәсілдерінің арасында ең көп назар аударатын және ең көп зерттелген компьютерлік оқыту (АКТ) белгілі бір пәндерді оқытуды қолдау үшін пайдаланылды. Шын мәнінде, компьютерлік білім технологияны оқу ортасы ретінде пайдаланатын, оқу процесі мен оқушылардың мотивациясын күшейтетін оқыту әдісі ретінде анықталды, оқушы өзінің оқу жылдамдығына сәйкес пайда көре алады және өзін-өзі оқыту принциптерін қолдана алады. АКТ-ны оқушылар жүйеде компьютердің оқу процесі кезінде компьютерде бағдарламаланған курстармен өзара әрекеттесетін әрекет ретінде анықтауға болады, мұғалім басшылық рөлін атқарады, ал компьютер қоршаған орта рөлін атқарады. [3,6.255].

Цифрлық оқыту құралдарын жіктеу олардың құрамының әртүрлілігіне, функционалдығына, ақпаратты ұсыну тәсілдеріне байланысты күрделі болып келеді. Ғылыми әдебиеттерде цифрлық оқыту құралдарының әр түрлі жіктелуі ұсынылған, әр түрлі мұғалімдер жіктеудің өзіндік нұсқаларын ұсынады. Мақсаты бойынша цифрлық оқыту құралдары символдық-графикалық, демонстрациялық-зертханалық, мультимедиялық болып бөлінеді.

Символдық-графикалық цифрлық оқу құралдары зерттеу объектілерінің сыртқы түрі туралы ақпаратты, олардың мәтіндік-графикалық нысандағы түсіндірмелері бар конструктивтік ерекшеліктерін, сондай-ақ қадағалау нысанында (көрнекі стендтер, көрнекі және аудиовизуалды аппаратура) беру үшін қолданылады. Демонстрациялық цифрлық оқу құралдары құрылғының жұмысын (жұмыс істеуін) көрсетуге мүмкіндік береді, яғни олар қолданыстағы техникалық объектілер түрінде орындалады, бұл техникалық процестерді (қолданыстағы модельдер және т.б.) бақылау үшін көрнекілікке ықпал етеді.

Зертханалық цифрлық оқыту құралдары зертханалық жұмыстарды жүргізу шеңберінде әртүрлі оқу эксперименттерін жүргізуге мүмкіндік береді. Мысалы, зертханалық-цифрлық оқыту құралы бұл әртүрлі процестердің модельдерін (химиялық, физикалық және т. б.) жүзеге асыратын әртүрлі бағдарламалық құралдар эксперименттік нәтижелер алу үшін модель параметрлерін өзгертуге мүмкіндік береді.

Мультимедиялық-цифрлық оқыту құралдары компьютерлер мен ұйымдастыру техникасының көмегімен ақпаратты мультимедиялық түрде беру арқылы ақпаратты қабылдау арналарының максималды санын пайдалануға мүмкіндік береді, осылайша оқытудың тиімділігін едәуір арттырады. Аудиовизуалды құралдар ретінде әртүрлі сезім мүшелеріне әсер етуі мүмкін цифрлық оқу құралдарын қолдану қажеттілігі сөзсіз. Бұл оқу объектілерінің едәуір күрделілігіне байланысты – күрделі техникалық құрылғыны, чипті немесе технологиялық процесті тек ауызша құралдармен және бор мен тақтаның көмегімен көрсету мүмкін емес. Оқу-тәрбие процесіне жаңа технологияларды енгізу педагог қызметінің сипатының түбегейлі

өзгеруіне әкеледі – ол негізінен зерттеушінің, бағдарламашының, ұйымдастырушының, кеңесшінің кәсіби қызметіне жақындайды. Цифрлық оқу құралдары оқу процесінің тиімділігі мен өнімділігін арттырады, егер олар әдістемелік тұрғыдан сауатты қолданылса, яғни мұғалім, тәрбиеші оларды қолданудың психологиялық негіздерін жақсы түсінеді.

Осылайша, білім беруде компьютерлер мен басқа да цифрлық технологияларды қолдану химияны оқыту бойынша оқу процесінің мазмұнына, әдістеріне және ұйымдастырылуына айтарлықтай әсер етеді. Цифрлық оқыту құралдарын пайдалану кезінде мұғалім мен оқушының өзара әрекеттесу процесі қайта қарауды қажет етеді, ал мұғалімнің рөлі біршама өзгереді: ол алынған білімнің тікелей көзінен гөрі "үйлестіруші" және "тәлімгер" болады. Орта мектептегі оқу процесіне цифрлық оқыту құралдарын енгізу және қолдану оқушылардың жеке қасиеттерін қалыптастырудың маңызды дидактикалық шарты болып табылады. Бұл мұғалімге педагогикалық еңбектің тиімді құралын алуға мүмкіндік береді, бұл оның функцияларын іске асыруды күшейтеді, оқушыларды болашақ оқуға дайындауға мүмкіндік береді, орта мектептерде оқушылардың бойында жоғары моральдық ерік-жігер мен іскерлік қасиеттерді қалыптастырады.

Химия көбінесе күрделі пән ретінде қабылданады. Химия бойынша оқу материалы басқа пәндермен салыстырғанда ерекшеліктерге ие, олардың арасында оны игеру қиынға соғатындарды ажыратуға болады. Атап айтқанда: символдық жазбалар мен дерексіз көріністерді қолдану қажеттілігі, көптеген заңдар, принциптер, схемалар, диаграммалар, салыстырмалы кестелер. Сондықтан химияны оқытуда АКТ енгізудің орындылығы мәселелері өте өткір және педагогикалық тұрғыдан тексерілген тәсілді қажет етеді.

Қазіргі химия пәні мұғалімдерінің қандай бағдарламалық құралдары бар екенін қарастыратын болсақ, негізгі орынды пәннің бөлімдері немесе толық оқу курсы материалдарының едәуір көлемін қамтитын педагогикалық бағдарламалық құралдар алады. Олар оқытудың нақты мақсаттарына қол жеткізуге арналған компьютерлік бағдарламалардың жиынтығы болып табылады және идеалды жағдайда әдістемелік және дидактикалық қолдауды қамтитын бағдарламалық-әдістемелік кешендердің негізгі бөлігіне айналады.

Сабақ кезеңінде ақпараттық-коммуникациялық технологиялар бізге мынадай мүмкіндіктер береді:

- уақытты үнемдейміз;
- материалды түрлі түсті етіп жасауымызға көптеген мүмкіндіктер бар;
- оқытудың эмоционалды, эстетикалық, ғылыми сенімділігін арттыруға септігін тигізеді;
- әр түрлі анализаторларға әсер ету арқылы білімді игеру процесін оңтайландырады;
- оқытуды жекелендіреді;
- сабақтың маңызды бөлігіне айрықша назар аудара аласыз;
- кез келген уақытта материалға кері орала аласыз;
- оқушылардың оқу материалын өз бетінше пайдалануына көмегін көрсетеді.

Гипермәтіндік технологияның дамуы дискілерде әртүрлі электронды басылымдарды: оқулықтарды, анықтамалықтарды, сөздіктерді, энциклопедияларды көбейтуге мүмкіндік берді. Сонымен қатар, егер бұрын бұндай ресурстарды мақсаты, құрамы, құрылымы мен мазмұны бойынша жіктеуге болатын болса (энциклопедияларда қуатты іздеу жүйесі, оқулықтарда көптеген мәтіндік және иллюстрациялық материалдар болған), енді оларды ажырату қиындай түсуде. Қазіргі заманғы химиялық электронды оқулықтардың әрқайсысында дерлік: көрнекілік құралдарының кітапханасы (фотосуреттер, суреттер, диаграммалар, кестелер, интерактивті өзара әрекеттесу объектілері және т. б.); ақпарат іздеу жүйесі мен глоссарийі бар анықтамалық немесе энциклопедия; білімді тексеруге арналған тест жүйелері; Имитациялық жұмыстардың элементтері және т. б. [4,б.148].

Химия материалының презентациялар арқылы көрсету уақытты үнемдеп қана қоймай химияны оқыту процесін оңтайландырады, материалды құрылымдайды және анимацияны пайдалану оны оқушылардың қабылдауы мен түсінуіне қол жетімді етеді.

Жобаланған компьютерлік кескінді интерактивті немесе ақылды тақта арқылы көрсетуге, өңдеуге, сүйреуге, шертуге немесе көшіруге болады. Пайдаланушылар кейінірек пайдалану үшін қолмен жазылған жазбаларды жазып, сақтай алады. Олар оқушыларға өткен сабақты кері қайталауға қолданылады. АКТ оқушылардың жоғары белсенділігі мен білімін жетілдіруін қамтамасыз ете алады. Мұндай интерактивтілік күрделі ұғымдарды жақсы түсінуге және есте сақтауға ықпал етеді. Технология арқылы оқыту оқушылар қатыса алатын, тәжірибе жасай алатын және зерттей алатын қызықты саяхатқа айналады.

Зертханалық сабақ. Бірқатар себептерге байланысты химиялық эксперимент жүргізу мүмкіндігі әрдайым бола бермейді. Бұндай жағдайдан виртуалды химиялық зертханалар мұғалімге көп көмегін тигізеді.

Бейне тәжірибелерді көрсету: интерактивті кешенді пайдалана отырып, әртүрлі тақырыптар бойынша зертханалық тәжірибелерді, соның ішінде оқушылардың денсаулығына қауіп төндіретін немесе химия кабинеті жағдайында орындау қиындығына байланысты сабақта жасауға болмайтын тәжірибелерді көрсетуге болады. Бейне материалдар арқылы тәжірибелерді көрсету оқушылардың денсаулығын сақтап қана қоймай химиялық реактивтердің немесе қажетті химиялық жабдықтың болмауын да ескереді. [5,6.2].

Ақпараттық технологияларды зерделеп, кәсіби қызметімізде қолдана отырып, материалды жүйелілік, түсінікті ету, бірте-бірте күрделеу және оқушының кәсіби бағыттылығының дидактикалық принциптерін ескеру қажет екеніне көзіміз жетті. Сабақта ақпараттық технологияларды пайдалану шынымен пайдалы болуы үшін оқытушысы ретінде мен үшін өте маңызды:

- компьютерлік технология бойынша білімімізді үнемі жетілдіреміз, біз техника мен техниканың қарқынды дамып жатқан кезеңінде өмір сүріп жатырмыз. Ал біз ақпарат берудің жаңа әдістерін үнемі үйреніп, заман ағымына ілесуге дайын болуымыз керек.

- ақпараттық технологиямен шектен тыс алданып қалмау, компьютерлік технологияны пайдалану өз алдына мақсат болмауы керек, оқытудағы тиімділікке тек осы жағдайда компьютерлік технологияны қолдану орынды және негізделген жағдайда ғана қол жеткізуге болады.

Пәнге деген қызығушылық қызықты сабақтан басталатына сөзсіз. Бейнежазбалар мен презентациялар ғана емес, сабақты қызықты өткізуге экранда бүкіл сыныпқа көрсетуге болатын сабақ барысында тікелей орындалатын эксперименттер де көмектеседі.

Білім сапасын арттырудың тағы бір маңызды тұсы – әр сабақта, әр сыныпта жүргізілетін білімді бақылау.

Оқу пәндері бойынша білім сапасын бақылау ассимиляцияның жеке сипаты мен мәселелерін анықтауға, әрбір оқушыға жеке көзқарасты ескере отырып, оларды жеңудің ұтымды жолдарын белгілеуге мүмкіндік береді. Қол жеткізілген оқу нәтижелерінің сапасын білу мұғалімнің табысты жұмысының таптырмас шарты болып табылады, әйтпесе оның жұмысы мәнін жоғалтады. [6].

Мұғалім білімді бақылау кезеңінде ақпараттық коммуникациялық технологияларды пайдалануға дайын болуы керек. Қазіргі таңда тестілік бақылау оқушылардың білімін бағалаудың ең объективті түрі ретінде ерекше орын алады.

Тесттік бақылау – білімді меңгеру сапасын жылдам тексеру, қателерді дереу түзету және олқылықтарды толтыру. Тесттік бақылау оқушылардың идеялары мен тұжырымдамаларының қалыптасу деңгейін жылдам тексеруге және олардың оқудағы жетістіктерін анықтауға көмектеседі. Бақылау жұмыстары оқушылардың білім деңгейін ғана емес, есте сақтау қабілетінің, зейінінің, еңбекке деген көзқарасының даму дәрежесін де анықтайды. Сынып бойынша тест нәтижелерін талдау кезінде сапа және үлгерім пайызы есептеліп, әр оқушының тақырыпты меңгеру нәтижелері ескеріледі. Тест нәтижелері берілген сыныптағы жұмыстың ерекшеліктерін ескере отырып, қорытынды қайталауды дұрыс ұйымдастыруға көмектеседі.

Білімді тексеру үшін мен videouroki.net, Educaplay, Google форма, EdApp, Quizlet сайттарынан өзім жасаған және жариялаған онлайн тесттерді де пайдаланамын. Олар

оқушыларға жаңа материалды меңгеруде, тақырыптар мен бөлімдерді қайталауда, бақылау жұмыстарына дайындалғанда өзін-өзі бақылауға көмектеседі. Сонымен қатар, мұғалім бағдарламада қателерді қарау функциясы бар тесттерді құрастыруына мүмкіндік бар. Оқушылардың нәтижелерін жиынтық кестеде көруге болады, жұмысты орындауға қажетті уақыт және оқушылардың сұрақтарға жауаптары туралы деректер бар. Жұмыстың бағасы сынақтан өткеннен кейін автоматты түрде қойылады.

Табысты оқудың басты шарты – мұғалімнің заманауи сабақты үнемі жетілдіріп отыруы, оқушыларды оқытудың жаңа тәсілдері мен әдістерін табуы, олардың оқытылатын пәнге танымдық қызығушылығын арттыруға және оқушылардың білім сапасын арттыруға мүмкіндік беруі.

Әрбір оқушының табысты болуы үшін ең кішкентай табыс пен ілгерілеуді ерекше атап өту керек. Ең бастысы, оқушылардың көзіндегі оқу қуанышының ұшқыны байқалуы.

Компьютердің көмегімен анимация мен химиялық модельдеуді кеңінен қолдану оқуды көрнекі, түсінікті және есте қаларлық етеді. Мұғалім тестілеу жүйесі арқылы оқушының білімін тексеріп қана қоймай, оқушының өзі материалды меңгеру дәрежесін бақылай алады. Осы мақсатта біз симуляторларды қолдана аламыз.

Виртуалды экскурсияларды пайдалану оқушының ой-өрісін айтарлықтай кеңейтеді және химиялық өндірістің мәнін түсінуді жеңілдетеді. Химия сабағында компьютерді жобалаудың басты артықшылығы – жарылыс және өрт қауіпті процестерді, улы және радиоактивті заттардың қатысуымен болатын реакцияларды, яғни оқушының денсаулығына тікелей қауіп төндіретін барлық нәрселерді қарастыру кезінде пайдалану.

Химияны оқыту кезінде компьютерлік технологияны қолдану жаңа материалды меңгеру сабақтарында (дәріске арналған презентациялар), дағдыларды жаттықтыру кезінде (тренингтік тестілеу), сондай-ақ химиялық практикум кезінде тиімді.

Қорытындылай келе, химия пәнін оқытуда ақпараттық-коммуникациялық технологиялар оқушының қызығушылығы мен ізденімпаздығын ынталандыратын арнайы ақпараттық орта жасайды. Бұл интеллектуалдық сипаттағы көптеген мәселелерді түсіну мен шешуді жеңілдетеді, әр оқушының танымдық, шығармашылық бастамашылық және тұлғалық дамуының өзіне тән әлеуеттері мен қабілеттерін табиғаты бойынша ашуға ықпал етеді.

Жаңа ақпараттық технологияларды оқу үдерісіне мақсатты түрде енгізу оқыту мен тәрбиелеудің мазмұнын, нысандары мен әдістерін үнемі қарқынды жаңартуға ықпал етеді және мұғалімге сапалы жаңа білім беру бағдарламалық өнімдерін әзірлеу және пайдаланумен байланысты мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

Химия пәнін зерттеуде цифрлық оқыту құралдарын пайдаланудың теориялық негіздерін зерттеу негізінде келесі тұжырымдарды келтіруге болады:

- цифрлық оқыту құралдарын қолдану мектеп білімінде оқушылардың белсенділігін арттырады;

- цифрлық оқыту құралдары оларды ұтымды пайдаланған кезде оқу-тәрбие процесінің қарқындылығына алып келеді, оқушыларды қалыптасып келе жатқан ақпараттық жағдайда жұмысқа және өмірге дайындауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Вербина В.Д. ЭОР как ведущий компонент методической системы работы учителя химии. «Парад педагогических идей и реализованных замыслов» - «БНП»: <http://vashabnp.info/load/104-1-0-1866>, 2013.

2. David Hawkridge Білім берудегі жаңа ақпараттық технологиялар - Taylor & Francis – 154 бет Толығырақ: <http://surl.li/sadku>

3. Введение в информационную педагогику / М. И. Дронь. – Минск:РИВШ, 2020. – 320 бет

4. Ахромускина И. М., Валуева Т. Н. Методика обучения химии. Directmedia, 2016. 136 с.

5. Жалпы орта білім беру мекемелеріндегі электрондық оқыту жүйесі үшін цифрлық білімдік ресурстарды дайындау стандарты (www.nci.kz)

6. Роберт И. В. Теория и методика информатизации образования (психолого-педагогический и технологический аспекты). 3-е изд., доп. -М.: ИИО РАО, 2010. -356с.

БІЛІМ БЕРУДЕ STEAM ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ

Ниетуллаева А. А

7M01505-Білім берудегі биология 1-курс магистранты

Биология және балық шаруашылығы кафедрасы

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Аңдатпа. Мақалада қазіргі білім беру - STEM (ғылым, технология, инженерия, математика) маңыздылығы білім алушылардың негізгі құзыреттіліктері мен дағдыларын қалыптастырудың тиімді құралы ретінде қарастырылады. Білім беру процесіне STEM тәсілін енгізудің артықшылықтарын, сондай-ақ оның сыни ойлауды, шығармашылық белсенділікті дамытуға және технологиялық қоғамның болашақ сын-қатерлеріне дайындалуға әсерін талқылайды.

Кілтті сөздер: білім беру, бағдарлама тұжырымдамасы, STEAM, дамыту, дағдылар.

Аннотация. В статье рассматривается значение современного образования – STEM (наука, технология, инженерия, математика) как эффективного средства формирования основных компетенций и навыков учащихся. Обсуждаются преимущества внедрения STEM-подхода в образовательный процесс, а также его влияние на развитие критического мышления, творческой активности и подготовку к будущим вызовам технологического общества.

Ключевые слова: образование, программа концепции, STEAM, развитие, навыки.

Annotation. The article examines the importance of modern education - STEM (science, technology, engineering, mathematics) as an effective means of developing students' core competencies and skills. The advantages of introducing a STEM approach into the educational process are discussed, as well as its impact on the development of critical thinking, creative activity and preparation for future challenges of a technological society.

Keywords: education, program concept, STEM, development, skills.

STEM білім берудің пайда болуына американдық бактериолог Р.Колвелл енгізген. Ол 1990 жылдары болған. «STEM» аббревиатурасын ұсынды және Америка Құрама Штаттарының Ұлттық ғылыми қоры (NSF) аббревиатураны жаратылыстану, технология, инженерия және математиканы біріктіретін термин ретінде белсенді түрде қолдана бастады.

Мектеп оқушыларына жаратылыстану пәндерін оқытуға бюджеттен. «STEM білім беру» ұғымының өзі педагогика ғылымында жақында АҚШ-та айтылды, ал «STEM» аббревиатурасын 1990 жылдары американдық бактериолог Р.Колуэлл жарнамалаған. XX ғасырда және АҚШ-тың Ұлттық ғылыми қоры (NSF) аббревиатураны белсенді түрде қолдана бастады. Олардың пікірінше, аббревиатура жаратылыстану, технология, инженерия және математиканы біріктіреді. STEM XXI ғасырдың басында, АҚШ билігі білімге басымдық беретінін жариялаған кезде басталды. Жоғары технологиялар саласындағы білім беру білім беру саласындағы мемлекеттік басымдыққа айналды.

Жаратылыстану, технология, инженерлік және математикалық сабақтарды біріктіретін оқу бағдарламасы STEM деп аталады, кейде «А» әрпі қосылады - өнер, гуманитарлық ғылымдар бағытында. Тәсіл теориялық және қолданбалы дағдылардың жиынтығына негізделген. Мұнда бірден бірнеше білім салалары қамтылған, яғни ақпаратты пайдалану, фактілерді тексеру. STEM білім беру пәндер арасында тұрақты логикалық байланыстар жасайды, бұл оқушыларға әлемге жаһандық көзқараспен қарауға, әртүрлі салалардағы заңдылықтар мен ұқсастықтарды байқауға көмектеседі, мысалы, технология мұғалімі. Табысты маман болу үшін өнертапқыштың, ғалымның, менеджердің, психологтың және т. б.

дағдыларын біріктіру және дамыту қажет. Белгілі бір мәселені шешу үшін студенттер интеллект пен тапқырлыққа бағытталады. [1, б. 41].

STEAM моделі

STEAM-ке саяхат өте қызықты, бірақ STEAM концепциясында да, оны жүзеге асыруда да нені білдіретінін түсінбестен қауіпті болуы мүмкін. Өзінің алдындағы STEM сияқты, STEAM бірнеше негізгі компоненттерсіз ең жақсы нәтижелерге қол жеткізе алмайды:

1) STEAM – стандарттар, бағалаулар және сабақты жобалау/енгізу арасындағы әдейі байланыстарды талап ететін оқытудың интеграцияланған тәсілі.

2) Шынайы STEAM тәжірибесі екі немесе одан да көп ғылым, технология, инженерия, математика және өнер стандарттарын қамтиды, олар бір-бірімен үйретілуі және бағалануы керек.

3) STEAM тәсілі зерттеуге, ынтымақтастыққа және процеске негізделген оқытуға баса назар аударуға негізделген.

4) Шынайы STEAM бастамасы үшін өнердің тұтастығын пайдалану және жақсарту өте маңызды.

STEM білім беру технологиясы жаңа емес, бірақ, қазіргі таңда оқу орындары STEM технологиясына деген көзқарастарын өзгертуде. Технологияға негізделген оқу жоспары көптеген дағдыларды оқытуға бағытталған, оқушыларға белгілі бір дағдыларды игеруге, ойлауды дамытуға көмектеседі, және бұл дағдылар бұл оны тез өзгертін әлемге және болашақтың жұмыс процестеріне дайындайды. STEM білім беруді дамыту перспективаларының арасында білім беруді жекелендірудің үш негізгі бағыты бар, жобалық ойлауға және топтық жұмысқа, оқытудың аралас форматына назар аударылады. Ұзақ мерзімді перспективада STEM университеттердің білім беру бағдарламаларының бөлігі ғана емес, сонымен қатар мектептер де болуы керек. Бұл бірыңғай дайындық жүйесін құруға, бүкіл білім беру жүйесінің тиімділігін арттыруға, отандық ғылым мен өнеркәсіптің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға көмектеседі [2, б. 82].

Мақсаты STEM оқытудағы білімнің пайдасын әдеби деректері бойынша сипаттау.

Биологиядағы зерттеушілік оқыту оқушылардың фактілерді есте сақтап қана қоймай, үлгілерді өз бетінше ашуға, эксперименттер жүргізуге және қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бұл стереотиптерге күмән келтіретін және қызығушылықты ынталандыратын белсенді процесс. Биология сабақтарында зерттеу дағдыларын қалыптастыру оқушыларды болашақ қиындықтар мен еңбек нарығының талаптарына дайындаудың негізгі элементі болып табылады. Зерттеу қабілеттерін сәтті қалыптастыру үшін ынталандырушы оқу ортасын құру қажет. Биология мұғалімдері интерактивті дәрістер, зертханалық жұмыстар, жобалар және далалық зерттеулер сияқты әртүрлі әдістерді қолдана алады. Дегенмен, басты фактор-оқушыларды жеке зерттеу әрекеттерін ынталандыру [3, б.306-309].

STEM технологиясының көмегімен балалар құбылыстардың логикасына еніп, олардың мән-мәтінін түсініп, қызығушылықты, техникалық ойлау стилін және командада жұмыс істеу дағдыларын ынталандыру үшін әлемді жүйелі түрде зерттей алады. Әлемнің әртүрлі елдерінде жаңа технологияларды қолдану тәжірибесі мектептегі практикалық сабақтардың теориялық сияқты маңызды екенін көрсетеді. Сыныптағы классикалық оқытудың тез өзгертін әлеммен қатар жүруге уақыты жоқ. Осылайша, бұл технологиялардың ерекшелігі-білім алушылар өздерінің ақыл-ойы арқылы ғана емес, сонымен қатар, өз қолдарында осы білімді өз бетінше игере отырып, әртүрлі пәндерді оқу әлеміне енеді. Әдістемелік деңгейде теориялық дағдыларды игеруден және техникалық мәселелерді шешуден басқа, STEM технология сонымен қатар мыналарды қамтиды:

- топтық жұмыс дағдылары;
- сындарлы түрде сынай білу және өзіндік пікір;
- тілдік дағдыларды меңгеру;
- әр түрлі қызмет салаларында технологияны қолданудың шығармашылық әлеуеті.

Сондықтан, дәстүрлі мектеп жүйесімен салыстырғанда, STEM білім беру эксперименттер жүргізуге, модельдер құруға, шығармашылық жұмыстарды өз бетінше құруға және өз идеяларын шындыққа айналдыруға бағытталған.

Жобалық іс-әрекет барысында оқушылар модельдерді жобалау мен бағдарламалаудың алғашқы дағдыларын алады. Білім берудің STEM элементтерін оқу процесіне енгізе отырып, педагогтер білім алушылардың дағдыларын көрсету және дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасайды. Сонымен қатар, STEM білімі дарынды балаларды анықтауға мүмкіндік береді және оларды одан әрі дамыту үшін қажетті жағдайлар тудырады. STEM-білім берудің арнайы оқыту жүйесі ретіндегі мақсаттарының бірі оқушыларда ойлаудың жаңа түрін қалыптастыру. STEM білімі дәстүрлі мектептегі білім беру жүйесінен түбегейлі ерекшеленеді. Білім алушылардың аналитикалық және шығармашылық қабілеттерін дамытуға және жетілдіруге жағдай жасайды, балаларға топтық жұмыста өздерін сынап көруге мүмкіндік береді және жаңа білім алу үшін дербестікті дамытады [4, б. 48-50; 5, б. 18-25].

STEM технологиялары (ғылым, технология, инженерия және математика) мектепте биологияны зерттеуде шешуші рөл атқарады, бұл оқушыларға пәнге интерактивті және терең білімге мүмкіндік береді. STEM технологиялары виртуалды зертханалар мен модельдеулерді құруға мүмкіндік береді, мұнда студенттер қауіпсіз ортада эксперименттер мен зерттеулер жүргізе алады. Бұл әсіресе нақты зертханаларға қол жетімділік шектеулі жағдайларда пайдалы. 3D модельдері мен бейнелеуді қолдану да STEM технологиясын қолдану өте көп пайдасын тигізеді. Мысалы: STEM технологиясы жасушалардың, мүшелердің, молекулалардың және басқа биологиялық құрылымдардың үш өлшемді модельдерін жасауға мүмкіндік береді. Бұл материалды қабылдауды жақсартады және студенттерге күрделі биологиялық ұғымдарды жақсы түсінуге көмектеседі. STEM технологияларын қолдана отырып, студенттер қазіргі биологияның маңызды аспектісі болып табылатын биологиялық деректерді талдау дағдыларын игере алады. Олар геномдарды зерттей алады, биоинформатикалық зерттеулер жүргізе алады және арнайы бағдарламаларды қолдана отырып нәтижелерді талдай алады. Сонымен қатар, биологиялық зерттеулер шеңберінде нақты уақыттағы деректерді жинау үшін заманауи датчиктер мен жабдықтарды пайдалануға болады. Бұл студенттерге сабақтың ішінде және сыртында бақылаулар, өлшеулер мен эксперименттер жүргізуге мүмкіндік береді. Биологиялық білім берудегі STEM технологиялары цифрлық және ақпараттық дағдыларды дамытуға ықпал етеді. Білім алушылар биологиялық ақпаратты қалай тиімді іздеу, талдау және ұсыну керектігін үйренеді [6, б. 89-90; 7, б. 51-55].

Арнайы жобаланған білім беру мектеп ортасы химия, физика, биология, география, кабинеттеріне бөлмей, STEM тұжырымдамасын жүзеге асыру үшін төрт оқу аудиториясын пайдалануды көздейді:

- * 7-11 сынып оқушыларына зертханалық зерттеулер жүргізу үшін (900 ш. м. мегалаб);
- * әр түрлі аспаптар мен модельдер жасау үшін, практикалық жұмыстарды жүргізу үшін және 5-6 сынып оқушыларының демонстрациялары (250 шаршы метр эксперимент);
- * * CNC станоктары мен аддитивті технологияларды (300 шаршы метрге 3D принтерлері бар FabLab) пайдалана отырып, жаратылыстану жобаларын іске асыру үшін;
- * қондырғылар мен ғылыми жобалар үшін, деректерді жинаудың бағдарламаланатын жүйелерін қолдана отырып (180 шаршы метрге арналған робототехника, электроника және бағдарламалау шеберханасы). Мектептегі STEM стратегиясын жобалау мен іске асырудың барлық аспектілері осы білім беру ұйымын бұқаралық мектептен ерекшелендіретін қолданылатын тәсілдің өзіндік ерекшелігі туралы айтуға мүмкіндік береді. Негізгі айырмашылық мынада: мұнда мақсат физика, химия, биология, физикалық география, астрономия курстарынан оқу материалын жүйелі түрде игеруге емес, осы пәндерден, сондай-ақ математикадан, технологиядан, информатикадан білімді пайдалануды көздейтін әртүрлі "проблемалық сипаттағы практикалық мәселелерді" шешу төңірегінде оқу процесін ұйымдастыруға арналған.

Биология саласында STEM технологиялары зерттеу, диагностика және емдеу әдістерін түрлендіретін көптеген әдістерді ұсынады. Геномика негізгі сала ретінде генетикалық

ақпаратты талдау және дәл медицинаның негізін құру үшін ДНҚ секвенирлеу әдістерін қолданады. Биотехнология және гендік инженерия геномды өзгерту және жаңа биологиялық терапияларды құру үшін CRISPR-Cas9 сияқты құралдарды пайдаланады. Нейротехнология ойлау мен есте сақтау құпияларын ашатын ми мен нейрондық желілерді терең зерттеу үшін қолданылады. Қоршаған ортаны қорғау мен экожүйені басқаруда сенсорлар мен дрондарды қоса алғанда, бақылау технологиялары маңызды рөл атқарады. Үлкен деректерді өңдеу (Big Data) тенденциялар мен қатынастарды анықтауға мүмкіндік беретін биологиялық зерттеулердің ажырамас бөлігі болды. Бұл әдістердің барлығы ғылыми зерттеулер мен күрделі биологиялық мәселелерді шешудің жаңа көкжиектерін қамтамасыз ететін қуатты құралдар жиынтығын құрайды.

STEM (ғылым, технология, инженерия және математика) саласындағы заманауи технологиялар биологияны өзгертуде іргелі рөл атқарады, зерттеу, диагностика және емдеудің жаңа көкжиектерін ашады. Технология мен биология арасындағы бұл симбиотикалық байланыс ғылыми жаңалықтарды жеделдету және денсаулық пен қоршаған ортаның күрделі мәселелерін шешу арқылы күшті әсер етеді. Геномика STEAM технологиялары үлкен әсер ететін негізгі салалардың біріне айналды. ДНҚ секвенциясы мен генетикалық ақпаратты талдаудың дамуымен зерттеушілер емдеуді пациенттің жеке генетикалық сипаттамаларына бейімдеу мүмкіндігіне ие болды, бұл дәл медицинаға жол ашты. Биотехнология және гендік инженерия организмдердің жаңа түрлерін жасау, биологиялық препараттар мен терапияларды әзірлеу үшін қолданылады. CRISPR-Cas9 сияқты құралдар зерттеушілерге биологиялық жүйелерді зерттеуге және өзгертуге бірегей мүмкіндіктер беру арқылы геномды өзгертуге мүмкіндік береді.

Неврология саласында нейротехнологияның айтарлықтай әсері байқалады. Олар ми мен нейрондық желілерді тереңірек зерттеуге мүмкіндік береді, ойлау, оқу және есте сақтау механизмдерін түсінудің жаңа перспективаларын ашады. Бұл неврологиялық ауруларды емдеудің инновациялық әдістерінің дамуына әкелуі мүмкін.

Технология қоршаған ортаны қорғауда да маңызды рөл атқарады. Датчиктер, ұшқышсыз аппараттар және жасанды интеллект жүйелері экожүйелерді бақылау және басқару үшін пайдаланылады, бұл табиғатты қорғаудың тиімді әдістерін қамтамасыз етеді.

Үлкен деректерді өңдеу (Big Data) биологиялық зерттеулердің ажырамас бөлігі болды. Деректердің үлкен көлемін талдау тенденцияларды анықтауға, қарым-қатынастарды табуға және болжам жасауға мүмкіндік береді, бұл биологиядағы ғылыми жаңалықтардың қарқынын едәуір жеделдетеді.

STEM технологиялары мен биологияның синтезі адамзат үшін бірегей мүмкіндіктер ашатын ғылым мен технологияның дамуындағы қызықты жолды білдіреді. Бұл өзара әрекеттесу медициналық зерттеулерден бастап қоршаған ортаны қорғауға дейінгі әртүрлі салаларда айтарлықтай жетістіктерге әкеледі.

Үлкен деректерді қарқынды талдаумен қамтамасыз етілген Геномика, Биотехнология және нейротехнология жаңа емдеу әдістерінің, биологиялық инновацияларды құрудың және тірі организмдердің күрделі жүйелерін түсінудің өзегіне айналады. Дәл медицина, гендік инженерия және миды зерттеу биология мен STEM технологиялары кездесетін салалардың бірнеше мысалдары ғана, бұл өмір сапасының жақсаруына және адам танымының шекарасының кеңеюіне әкеледі.

Алайда, осы ерекше мүмкіндіктермен жауапкершілік туындайды. Технологияны биологияға енгізу этикалық және қауіпсіз аспектілерге мұқият қарауды қажет етеді. Зерттеушілер, қоғам және реттеушілер арасындағы тұрақты өзара әрекеттесу тұрақты дамуды қамтамасыз ету және ықтимал қауіптерден қорғау үшін қажет.

Осылайша, STEM мен биологияны біріктіру бізге инновацияның сарқылмас көзін ашады, ол дұрыс пайдаланылған кезде ғылымда, медицинада және қоршаған ортада өзгермелі өзгерістерге әкелуі мүмкін. Адамзат үшін теңдестірілген және тұрақты болашаққа ұмтыла отырып, осы симбиозды сақтауды және дамытуды жалғастыру маңызды. STEM білімі инновациялық педагогика, арт-педагогика және заманауи педагогикалық технологиялар

элементтерін біріктіретін ХХІ ғасырдағы ең тартымды инновациялардың бірі болып табылады. Бұл тәсілдің тиімділігі білім беру процесінде әртүрлі білім салалары арасындағы синергияны нақты жүзеге асырумен байланысты [8. б, 92].

Қорытындылай келе, оқытушы, мұғалімдер STEM білім беру аясында жобаларға негізделген оқу жоспарларын жүзеге асыра алады. Технология заманауи оқу материалдары ретінде білім алушылардың еңбек нарығы жағдайында кәсіби өзін-өзі анықтауына ықпал етеді, оларды ғылыми-техникалық қызметті жобалауға және зерттеуге бағыттайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Авдеева Т.И. STEM-образование: история и современность // Наука и инновации – современные концепции: сборник научных статей по итогам работы Международного научного форума. – 2019. – Б. 41-46
2. Агарагимова В.К. Педагогика: вчера, сегодня, завтра / В.К. Агарагимова Г.М., Алиева М.А., Арипов [и др.]. – Москва: Московский институт государственного управления и права, 2016. – 203 с. – ISBN 978-5-9908438-0-6.
3. Брыксина О.Ф., Тараканова Е.Н. STEM-образование: дань моде или необходимость? // Инфо-стратегия 2016: общество, государство, образование: сборник материалов VIII международной научно-практической конференции. – Самара, 2016., с. 306-309.
4. Буеракова М.А., Ламанова Л.Л. Внедрение элементов «STEM-образования» в начальной школе // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2019. – № 1-4 (45). – с. 48-50
5. Восторгова Е.В. Модель и технологии организации проектной деятельности, учащихся в условиях образовательного технопарка / Е.В. Восторгова, А.Е. Васильева, Д.А. Махотин, В.В. Михайлов, Д.С. Смирнова, В.В. Черников. Интерактивное образование. – 2017. – №3. – с. 18-25
6. Дикой А.А., Дикая И.В. Возможности использования STEAM-технологий в образовательной робототехнике // Методический поиск: проблемы и решения. – 2018. – № 2 (26). – с. 88-94
7. Осипенко Л.Е., Лесин С.М. Технологическая насыщенность в проектировании образовательной среды на основе STEM-технологий / Л.Е. Осипенко, С.М. Лесин. Интерактивное образование. – 2017. – №3. – с. 51-55
8. Пахомова, Н.Ю. Метод учебного проекта в образовательном учреждении / Н.Ю. Пахомова. – М.: Аркти, 2013. – 112 с.

БИОЛОГИЯ САБАҒЫНДА ТАБИҒАТҚА БАЙЛАНЫСТЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ОЙЛАУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Нурышева Э.А.

Биология – химия пәні мұғалімі

З.Серікқалиев атындағы мектеп-интернаты

Аннотация

Мақалада биология сабағында оқушыларға экологиялық білім беру арқылы оқушылардың ой-өрісінің саналы дамуына экологиялық білімдерін қалыптастыру сипатында баяндалған.

Аннотация

В статье раскрывается сущность формирования экологических знаний для осознанного развития мышления учащихся путем проведения экологического воспитания учащихся на уроке биологии.

Кілт сөздер: тірі организмдер, биоценоз, өсімдіктер, микроорганизмдер, саңырауқұлақтар

Қазақстан Республикасының «Білім беру туралы» заңында ұлттық және жалпы азаматтық құқықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жекеадамдарды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға тәриеге бағытталған білім беру және жекеадамның шығармашылық, рухани күш-қуатын жетілдіру, жеке тұлғаның жан-жақты

толысуына жағдай жасай отып, зерделіазамат даярлау міндеті көзделген.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының басты мақсаты - зияткерлік, дене бітімі және рухани дамыған азаматын қалыптастыру, тез өзгеретін әлемде оның табысты болуын қамтамасыз ететін білім алудағы қажеттілігін қанағаттандыру болып табылады. Осы орайда биология пәнінің негізгі мазмұны тірі ағзалардың құрылысы мен тіршілік әрекеттерінің ерекшеліктері туралы алғашқы көзқарасты дамыту, тірі организмдердің жасушалық құрылысының негізге алынатын түсініктері туралы, организм және биоценоз тіршілік деңгейінің негізгі формалары екендігі туралы көзқарас қалыптастыру, өсімдіктерді жүйелеп жіктеу туралы ұғым қалыптастыру, тірі организмдердің өзара және тіршілік ортасымен қарым-қатынасын, өсімдіктер, микроорганизмдер, саңырауқұлақтар дүниесінің ерекшеліктерін, олардың табиғаттағы, адам өміріндегі және жалпы тіршіліктегі жоғары мәні туралы білімнің құндылығын ұғынуға бағытталады.

Экологиялық білім беру қазіргі таңда әлемдік деңгейде қарастырылуда. Экологиялық өзгерістер мен экологиялық апаттардың алдын алу мақсатында экологиялық білім беру жүйесінгізілді. Жалпы айтқанда, экологиялық білім мен тәрбие беру - ең қиын педагогикалық процесс. Экологиялық тәрбиенің мақсаты - адам бойындағы ізгі қасиеттерді, ұлттық салт-дәстүрлерді дарыту арқылы адам мен табиғат арасындағы толық үйлесімділікті қалыптастыру және дамыту.

Білім беру процесінің сапасы мен қолжетімділігі, оның ішінде биологияның заманауи әдістері мен тенденциялар прогрессінде дамуы керек. Жұртшылық ХХІ ғасырды экология мен биология ғасыры деп сипаттайды. Білім сапасын арттырудың негізгі және басым тетігі - заманауи білім беру технологияларын жетілдіру екенісөзсіз.

«Адамғаең бірінші білім емес, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім - адамзаттың қас жауы, келешекте оның барлық өмірінеапат әкеледі», - деген болатын Әл-Фараби бабамыз. Бүгінгі таңда жас ұрпақтың саналы, тәрбиелі болып өсуі тәрбие жұмысының азаматтық, патриоттық, саяси, еңбек, денсаулық, адамгершілік, эстетикалық, экологиялық, құқықтық, жанұялық түрлеріарқылы іскеасырылады.

Сыртқы орта тірі организмдерге және олардың бірлестігіне әсер етушілердің жиынтығынан тұрады. Тірі организмдер мен оларды қоршап тұрған орта арасындағы өзара әсер және организмдердің үнемі меңгеріп отыратын тіршілік жағдайларына бейімделуі жалпы жер бетіндегі тіршілікті қамтамасыз етеді. Осындай өзара әсерді зерттеу экологияның негізгі міндетіне жатады.

Экологиялық білім беруді ұйымдастыру әдістерінің біріоршаған орта мен табиғат, жергілікті жердің экологиясы мен өсімдіктерін, жануарларын, Қазақстанда қалыптасып отырған экологиялық жағдайлар мен оларды шешудің оңтайлы жолдарын жан-жақты қарастыру негізінде ұрпаққа үздіксіз экологиялық білім мен тәрбие беру болып табылады.

Экологиялық білім беруді ұйымдастыру әдістерін келесідей міндеттерге бөліп қарастырсақ болады:

- Экологиялық тәрбие мен білім беруді жергілікті жердің табиғатын қорғау міндетімен ұштастыру;
- Оқушыларға экологиялық білім мен тәрбие беру мәселелерінің теориялық жағынан негіздеу;
- Қоршаған ортаны қорғауға деген жоғарғы адамгершілік сезімі мен жауапкершілікке тәрбиелеу;
- Өзінің туған өлкесін сүйуге, табиғи ортасын аялауға, туған өлкесіне жанашырлық сезіммен қарауға үйрету;
- Оқушылардың ізденімпаздық қасиеттерін қалыптастыру, шығармашылыққа жетелеу;
- Оқушылардың танымдық және интеллектуалдық дағдыларын қалыптастыру;
- Алған білімдерін дүние жүзінде болып жатқан ғаламдық проблемалармен байланыстыра отырып, ол жөнінде өз ойларын, пікірлерін айта білуге үйрету
- Өздік жұмыс жасауына ықпал жасау;

- Оқушылардың пәнге деген қызығушылығын экологиядағы ғаламдық проблемалық сұрақтарды шешу арқылы пәнге деген түсіністіктерін арттыру;
- Экологиялық әдебиеттерден қажетті мәліметтерді жинай білуге дағдыландыру;
- Дүние танымдық қабілеттерін, шығармашылық қабілеттерін дамыта отырып, олардың құзырлығын арттыру.

Балалар мен ересектер бірінші қауіп экологиялық аумақта ұзақ уақыт өмір сүрген жергілікті экологияның әсерінен туындап отыр. Бала денсаулығына әсер ететін факторлардың бірі — *экологиялық фактор*. Қазіргі уақытта адам денсаулығына қоршаған орта факторларының (климат, ауа-райы, электромагниттік сәулелер, экологиялық ахуал) әсерін дәлелдейтін ғылыми материалдар жеткілікті.

Оқушының оқытудағы білім жетістіктерін бағалаудың жаңа критерийлеріне сәйкес саралап, деңгейлеп оқытудың маңызы зор. Себебі оқытудың формасы мен әдістері оқушының жеке қабілеттері мен қызығушылықтарына негізделеді. Ол үшін оқыту үрдісінде топтық жұмыс ұйымдастырылады. Қарым-қатынас жасауға қолайлы жағдай туады. Экологиялық білім алуда өзара қарым-қатынас нәтижесінде ұжымдық қатынастың қалыптасуына, жауапкершілікті сезіне білуге үйретеді. Сонымен бірге оқушылардың өзін-өзі бағалау, бақылауда тиімді әдіс болып табылады.

Экологиялық білім берудің тиімділігі неде?

Оқытудың дамытушылық сипатын қамтамасыз ету үшін жаттығулар мөлшерін көбейтуге болады;

Оқушы өзі ізденіп жауап береді, мұғалім ұйымдастырушы, бағыт, бағдар беруші;

Әр оқушыға тапсырманы таңдап алуда еркіндік беріледі;

Әр оқушы өз біліміне сай нақты бағаланады.

Экологиялық проблемаларды сабақта тиімді қолдану үшін не керек? -оқушылардың жеке қабілеттері мен оқу мүмкіндіктерін білу;

- оқушылардың қабілеттері мен білім,білік дағдыларын жекелеме,топпен жұмыста қолдану;

-оқушылардың жұмыстарын жүйелі түрде талдау;

-оқушылардың өз бетімен жұмыс істей білу дағдыларын,жеке оқу үрдісін басқара білу біліктерін жоспарлау;

-сабақта кері байланысты жүзеге асыру;

Бүгінгі таңдагемендіеліміздің білім беру саласындағы ең басты міндеті өскелең ұрпақтың ұлттық дүниетанымын шыңдауға қызмет ететін білім беру жүйесін қалыптастыру. Өйткені, білім болашаққа қызмет етеді, білім жүйесі жоғары дәрежеде қоғамның әлеуметтік-экономикалық прогресіне ықпал етеді. Сондықтан білім беру жүйесі әрбір халықтың төл ұлттық болмысымен санасу арқылы жүзегеасырылуы тиіс. Қоғамның ертеңгі болашағы - бүгінгі кішкентай бүлдіршіндерді ұлттық менталитеті бар, жаңа көзқарастағы жеке тұлғаөтіп тәрбиелеу қажеттігі туып отыр. Бұл міндеттііскеасыруда оқушыларға оқу-тәрбие үрдісінде бүгінгі таңда әлемде қалыптасып отырған саяси, экономикалық өзгерістердіескере отырып, өз халқының ұлттық-мәдени тарихын, экономикалық, экологиялық, әлеуметтік жағдайын саналы түсінуге, олардың ұлттық дүниетанымын қалыптастыруғаерекше назараударылуы тиіс.

Мектеп білім мен тәрбиенің балабақшадан кейінгі баспалдағы. Баланың жеке бас қасиеттерінің, оның адамгершілігінің, белсенділігінің қалыптасуы қоршаған ортасы туралы көзқарасы мектептен бастау алады. Оқушылардың шығармашылық қабілетінің, жалпы мүмкіндіктерінің ашылар кезі. Құнарлы жерде өскен мәуеліағаш тамыры секілді бұл жастағы балалар иілгіш келеді. Осы жаста берілген ұлттық тәрбиенің сөлі мен нәрін бойынасіңіріп, қуат алып өскен баланың өмірге деген бейімділігі деанағұрлым жоғары тұрмақ. Сондықтан, бастауыш мектеп - оқушы дамуының іргетасы, білім негіздері қаланатын кезең.

Экологиялық білім берудің нәтижесіДе:

-Оқушыларды биологияның іргелі ұғымдары мен аумағы бойынша өз білімдерін тереңдетеді және жүйелейді. Экологиялық білімін табиғатқа қамқорлық жасауға дағдыландыру жолдарын көрсетеді;

- Оқушылардың жергілікті жер табиғатын қамқор болуына;
- Оқушылардың коммуникативтік (тілдік) ойлау қабілетін, өзіндік танымдық іс-әрекеті мен шығармашылық бейімдерін артады;

Экологиялық білім беруде оқушылардың білім, білік дағдыларына қойылатын талаптар:

- Экология ғылымының негізгі ұғымдары мен түсініктерін;
- Экология ғылымының мақсаты мен міндеттерін;
- Қазіргі кезеңдегі зерттеу бағыттарын қалыптасу кезеңдері мен құрылымын;
- Географиялық қабық экологиясының оның негізгі ластаушы көздерін;
- Экологиялық апаттардың жалпы сипатын, зардаптарын;
- Адам мен табиғаттың өзара байланыстарының салдарын;
- Қазақстанның экологиялық апат аймақтарын;
- Қазіргі кездегі экологиялық мәселелерді шешу жолдарын біліп шығу қажет;

Мұғалімнің мерейін тасытып, абыройын асқақтатын, әрине оқушылар екені сөзсіз. Жаңартылған білім мазмұны бойынша білім алып жатқан оқушыларымыздың жақсы жетістіктерге жетіп, шығармашылықтың биік шыңына жетуінің бірден бір себеп - сабақ үдерісінде тиімді әдіс-тәсілдер мен қалыптастырушы бағалау жұмыстарын орындату мен генетика есептерді шығаруды тиімді пайдаланып, сабақты табысты ұйымдастыра білуімен деп ойлаймын. Оқушылар да жаңалыққа тез үйреніп, өздерінің жаңашылдыққа жаны құмар екенін байқатты.

Қазіргі кезде білім беру саласында жаратылыстану пәндері бойынша жаңартылған бағдарламалар енгізіліп, оқушыға берілетін білім, іскерлік және дағдылар жүйесіне қатысты көзқарастар түбегейлі өзгерістерге ұшырап отыр. Осыған сәйкес, оқушылардың білімін бағалауда экологиялық білім беруде критериялы бағалау жүйесін қолдану және оқу мақсаттарына толыққанды жетуде белсенді оқыту стратегияларын пайдалану негізгі міндеттердің біріне айналып отыр. Жаһандану, жаңа технологияларды енгізу, қарқынды нарықтық қатынастар, алдыңғы қатарлы елдер арасындағы бәсекелестік, саяси және экологиялық мәселелер - осылардың барлығы оқушыларға ХХІ ғасырда қажетті білім, іскерлік және дағдыларды дамытуды талап етеді.

Оқыту нәтижесінде оқушылардың негізгі білетініне және түсінетініне көз жеткізу үшін әр түрлі мәліметтерге терең талдау жүргізу процесі болып табылады. Экология пәнін оқытудың мақсаты - оқыту барысында мұғалім мен оқушы қызметіне жөндеулер енгізу болып табылады. Жөндеулер мұғалім мен оқушы бірлесе оқытуды жақсарту үшін ендіріледі. Мұғалімге оқушының оқу мақсаттарына жету үрдісін бақылауға, оқу процесіне өзгерістер енгізуге мүмкіндік береді, ал оқушыға - өзінің білімі үшін жауапты екенін сезінуге итермелейді. Осыдан келіп экология тарауының биология сабағында қаншалықты тиімді екенін көруге болады. Өз басым сабақ үдерісі кезінде қалыптастырушы бағалау жұмыстарын үнемі орындатып тұрамын. Мұндағы негізгі мақсатым - оқушылардың білімін жақсарту ғана емес, сонымен қатар оқушылардың шығармашылығын дамытып, қай тұсы ақсап жатқанын анықтап, жіберілген қателіктер бойынша жұмыс жасап, өз білімдерін болашақта пайдалана білетін шәкірттерді оқытып шығару. Сабақ беру үдерісінде экологиялық проблемаларды сабақ үдерісінде жиі пайдалану кезінде мынандай нәтижелерді жиі көріп жүрмін. Атап айтсақ, оқушылар тест тапсырмалары мен жағдаяттар бойынша жиі қалыптастырушы бағалау жұмысын орындайтын болғандықтан, олардың бойында олимпиадалық тапсырмаларға шеберлік пен дағды қалыптасты. Сонымен қатар оқушылар бір - біріне ұсыныстар айтып, әділ бағалау жүргізе алатын болды. Бұл мен үшін жаңашылдыққа ұмтылған ұстаз үшін үлкен жетістік деп ойлаймын. Ал оқушылар үшін бәсекеге қабілеттіліктің биік белестеріне шығатұғын қадамдардың бірі десем дұрыс болар.

Әдебиеттер тізімі

1. Мамедов Н. М. Теоретические основы экологического образования // Экологическое образование и устойчивое развитие. - М., 1995. 131-132бб

2. Торманов Н.Т. Биологияны оқыту әдісі, Алматы, 2022 ж.
3. Чильдебаев Ж. Экологияны оқыту әдістері Алматы баспасы 2022 ж.
4. Комисаров Б.Д., Мягков П. Методика обучения общей биологии. 2023 ж

ГЕОГРАФИЯ САБАҒЫНДА ЗЕРТТЕУ СҰРАҚТАРЫНЫҢ ДҰРЫС БЕРІЛУІ

Озғанбаева Г.О.

Тулекова А.Г.

География пәні мұғалімдері.

Әл-Фараби атындағы BINOM SCHOOL

мектеп-лицейі

Аннотация

Оқу-бұл білім алушылардың танымдық белсенділігін қалыптастыруға, пәнге деген қызығушылық негізінде олардың қабілеттерін дамытуға бағытталған білім беру технологиясы. Инновациялық зерттеу технологиясын қолдану бізге басты мақсатқа жетуге көмектеседі - оқушыны алдымен оқу материалымен, содан кейін басқа ақпарат көздерімен мағыналы және өз бетінше жұмыс істеуге үйрету.

Аннотация

Обучение – образовательная технология, направленная на формирование познавательной деятельности обучающихся, развитие их способностей на основе интереса к предмету. Использование инновационных исследовательских технологий помогает нам достичь главной цели – научить студента осмысленно и самостоятельно работать сначала с учебным материалом, а затем и с другими источниками информации.

Annotation

Training is an educational technology aimed at shaping the cognitive activity of students, developing their abilities based on interest in the subject. The use of innovative research technologies helps us achieve our main goal - to teach students to work meaningfully and independently, first with educational material, and then with other sources of information.

Мақсаты - оқушыларымыздың зерттеу қабілеттерін дамыту.

Сабақтарымызда және сабақтан тыс уақытта біз оқушыларымыздың зерттеу дағдыларын қалыптастыру үшін жұмыс істейміз:

- проблемаларды қарау;
- сұрақтар қою;
- гипотеза жасау;
- логикалық әрекеттерді орындау (ұғымдарға анықтама беру, жіктеу, пайымдаулар мен

тұжырымдарды тұжырымдау, жалпылау) ;

- байқау;
- эксперимент жүргізу.

Мақсаттарға жету жолдары:

- ✓ оқушыларды ғылыми таным әдістерімен таныстыру;
- ✓ оқу-тәрбие процесін ұйымдастыру кезінде ынтымақтастық педагогикасы, тұлғаға бағытталған оқыту қағидаттарын іске асыру.
- ✓ сабақта ұжымдық және жеке топтық зерттеулерді ұйымдастыру;
- ✓ зерттеу және шығармашылық сипаттағы үй тапсырмасы жүйесін әзірлеу;

Осылайша, зерттеушілік оқыту-бұл баланың қоршаған әлемді өз бетінше зерттеуге деген табиғи ұмтылысы негізінде құрылған оқытудың ерекше тәсілі, нәтижесінде оқушының адамзат мәдениетінің кез-келген саласында іс-әрекеттің жаңа тәсілдерін өз бетінше, шығармашылықпен игеруге және қайта құруға дайындығы мен қабілеті қалыптасады.

Зерттеушілік оқыту оқушының ғылыми ізденіс дағдыларын дамытуға бағытталған. Зерттеу қызметінің бірінші кезеңі-зерттеу дағдыларын қалыптастыру. Зерттеу дағдыларын дамыту үшін оқушылар жаңа білімді өз бетінше іздеу және "ашу" процесіне қатысатын оқу процесін ұйымдастыру қажет. Мұндай оқыту іздеу, түсіну, қабылдау, жаңасын есте сақтау стратегияларын тиімді пайдалану үшін ішкі жағдайлар жасауға ықпал етеді. Мұғалім тек зерттеу бағытын белгілеуі керек, ал оны жүзеге асыру оқушының өзіне берілуі керек.

"Зерттеу дағдылары"терминінің әртүрлі түсіндірмелері бар. Міне, олардың кейбіреулері:

- зерттеу міндеттерін шешу процесінде алынған тәуелсіз бақылаулар, тәжірибелер қабілеті;
- зерттеу дағдылары-бұл мәселені немесе зерттеу тапсырмасын шешуде белгілі бір зерттеу әдісін қолдану дағдылары.
- оқу еңбегінің барлық түрлерінде танымдық іс-әрекетке қажетті психологиялық және практикалық іс-әрекеттердің күрделі жүйесін меңгеру;
- тұлғаның негізгі компоненттері, оның кәсіби қалыптасу процесінің жетекші сипаттамаларын білдіретін, оның сыртқы әлеммен байланысының әмбебаптығын көрсететін, шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыру қабілетін бастайтын, танымдық және практикалық қызметтің кез-келген саласына танымдық іс-әрекеттің тиімділігін анықтайтын. [4]

Осылайша, зерттеу дағдылары арқылы біз оқушылардың жеке басына жүйелі білім беруді, оның ішінде мақсатқа сәйкес дәлелді, саналы, интеграцияланған зерттеу қызметіне дайындықты түсінеміз.

Зерттеу дағдылары екі негізгі компонентті қамтиды:

- жаңа қызмет мақсаттарының әсерінен қалыптасатын мотивациялық;
- адамда бұрыннан бар дағдылар мен дағдылар жүйесін қамтитын мазмұнды.
- Зерттеу дағдылары әдетте мыналарды қамтиды:
- қарама қайшылықтарды қараңыз
- зерттеу объектісі мен объектісін белгілеу
- зерттеу мәселесін, мақсаты мен міндеттерін тұжырымдау
- кезеңдер бойынша қызметті өз бетінше жоспарлау
- аралық нәтижелерді бағалаңыз және әрекеттеріңізді реттеу
- ақпаратты жинау және талдау
- жалпы ғылыми және жеке ғылыми әдістерді қолдану
- шығармашылық жетістіктердің нәтижелерін рәсімдеу
- өз көзқарасыңызды негіздеу
- өз қызметін бағалау, рефлексия

Зерттеу дағдылары студенттерді ғылыми-зерттеу қызметіне қосудың негізі болып табылады, нәтижесінде әлемді, өзінің "менін" және осы өзгермелі әлемде өзін-өзі тану процесі жүзеге асырылады.

Зерттеуді жақтаушылар атап өткендей, оқу процесі ғылыми зерттеу процесін, жаңа білім іздеуді модельдеуі керек. Ең жалпыланған түрде, зерттеушілік оқыту студент шешілуі керек мәселені қояды, осы мәселе бойынша әдебиеттермен танысады, жиналған материалды талдайды, гипотеза жасайды – мәселенің ықтимал шешімдерін ұсынады, оны тексереді, алынған мәліметтер негізінде қорытынды жасайды және жалпылайды. [1]

7-сыныпта оқушылар зерттеу қызметінің негіздерімен таныс, бірақ зерттеу әдістерін білмейді, көбінесе зерттеу тақырыбын нақты ажырата алмайды. Бұл мәселені шешу үшін тәжірибе бәрін шешеді. География сабақтарында бұл әрекетті қалыпты қолдану оң нәтиже береді, жиі қолдану керісінше. Зерттеу жұмыстары уақыт бойынша қысқа болуы мүмкін немесе керісінше, жыл бойына жалғасып, ғылыми – практикалық конференцияларда жүзеге асырылуы мүмкін. Бірінші нұсқа барлық оқушыларды қамтиды, сондықтан мен үшін әлі де бірінші орында.

Тарихи-географиялық зерттеу жобасы.

"Птоломей картасын қарастырыңыз және географиялық ортаның немесе әлемнің кез келген компоненттері туралы түсініктерді талдаңыз: теңіздер мен мұхиттар, ішкі сулар, құрлық таулары, теңіздер мен аралдар, Африка, Еуропа, Азия.»

"Африка-Джованни М. Контарини картасындағы ескі әлемнің бөлігі" оқу жобасы

Картаны талдай отырып, жетінші сынып оқушылары:

- 15 ғасырдың аяғы мен 16 ғасырдың басында еуропалықтарға Африканың географиялық жағдайы қандай болғанын айтыңыз.

- Африканың нақты географиялық орнын 16 ғасырдың басындағы көріністермен салыстырыңыз.

- Африканың конфигурациясын анықтаңыз

- Дәрежелік желінің суретін талдаңыз-мысалы, параллельдер қанша градустан өтеді. Африканың солтүстіктен оңтүстікке дейінгі ұзындығын есептеңіз және нәтижелерді қазіргі деректермен салыстырыңыз.

- Птоломей заманынан бері Африканың пішіні мен географиялық орналасуы туралы идеялардың қалай өзгергенін айту [3].

Еуразия бойынша зерттеу жобалары:

- "Өзендер қайдан келеді?", "Еуропа бойынша жүгіру", "үш елге серуендеу" және т.б. бұл тек география бойынша ғылыми жобалардың толық емес тізімі (мұғалімнің бастамасымен), сонымен қатар студенттер тақырыпты өз бетінше таңдай алады.

- Айта кету керек, қысқа ғылыми жобалар мен ұзақ мерзімді оқушылардың толық қамтуы мен оқу жылындағы зерттеу тақырыптарының әртүрлілігі арасындағы айырмашылық. География бойынша қызықты сабақтар оны қызықты әрі қызықты етеді.

География сабақтарында бұл әрекетті қалыпты қолдану оң нәтиже береді, жиі қолдану керісінше. Зерттеу жұмыстары уақыт бойынша қысқа болуы мүмкін немесе керісінше, жыл бойына жалғасып, ғылыми – практикалық конференцияларда жүзеге асырылуы мүмкін. Осы бағытта жоғары сынып оқушыларының зерттеушілік қабілеттерін сабақтар барысында ашу мақсатында жүргізілген сабақ жоспарын ұсынамыз:

https://docs.google.com/document/d/1NkVSsIw2JBR-b7U1ZDYEJoBoN_wKyt6G/edit?usp=sharing&ouid=106386906474909741508&rtpof=true&sd=tr

це

Қорытынды

Қазіргі жағдайда "География" мектеп пәнінің рөлі артып келеді, ол халықаралық деңгейде философиямен, тарихпен, шет тілдерімен қатар негізгі жалпы білім беретін пәндердің бірі болып табылады. Тек география сабақтарында оқушылар адамдардың өмірі мен іс-әрекетінің кеңістіктік әртүрлілігін, адам мен адамзаттың географиялық ортадағы рөлін, адамдардың әлемдік өркениеттің дамуына қосқан үлесін, яғни оның барлық алуан түрлілігіндегі өмірді зерттейді.

Сондықтан мектеп географиясының маңызды міндеттерінің қатарына оқушылардың географиялық мәдениетін дамыту және қалыптастыру міндеті – адамның жалпы мәдениетінің құрамдас бөлігі жатады.

Зерттеу тәсілін қолдана отырып географияны оқыту нәтижесінде студенттер келесі Дағдылар мен дағдыларды игереді:

- қажетті мәліметтерді алу үшін әртүрлі географиялық ақпарат көздерімен жұмыс істеу;

- жер табиғатының жекелеген компоненттерінің пайда болуы мен дамуының негізгі заңдылықтарын атаңыз, осының негізінде олардың одан әрі дамуы туралы қарапайым болжамдар жасаңыз;

- қоғамның және жекелеген аумақтардың экономикалық және әлеуметтік мәселелерін шешуде географиялық білімнің рөлі мен маңыздылығын белгілеу;

- табиғат пен экономиканың жекелеген компоненттерін, табиғаттың кеңістіктік ұйымдастырылуын, белгілі бір аумақтың немесе елдің халқы мен шаруашылығын сипаттаңыз;

- табиғи кешеннің жекелеген компоненттері арасында байланыс орнату;

- табиғи жағдайлардың адам қызметіне әсерін болжау және керісінше; жекелеген аумақтардың экологиялық проблемаларының мәнін және табиғатты ұтымды пайдалану мен қоршаған ортаны қорғаудың негізгі принциптерін баяндау;

- статистикалық деректерді талдаудың қарапайым әдістерін қолданыңыз, алынған көрсеткіштерді салыстырыңыз, олардың уақыт бойынша өзгеруін қарастырыңыз, олардың

негізінде табиғи, экономикалық және әлеуметтік проблемалардың дамуына қарапайым болжамдар жасаңыз;

- картаны пайдалану (карта бойынша және жер бедерінде бағдарлау, қозғалыс маршруттарын әзірлеу, карта бойынша қашықтықты өлшеу, карта бойынша бейнеленген объектілер мен процестердің сандық және сапалық сипаттамаларын анықтау, әртүрлі географиялық объектілерді табу, оқиғалардың дамуын болжау, қарапайым өндірістік және тұрмыстық міндеттерді шешу үшін картографиялық көздерді пайдалану, карта номенклатурасын білу) [1].

Экологиялық үйірме аясында біздің мектеп оқушылары Чурапча ауылының географиялық заңдылықтарын, сондай-ақ ауылдың экологиялық мәселелерін зерттейді. Зерттеу нәтижелері негізінде мектепте география кабинетінде мұражай экспозициясы жасалады.

Географиялық білімнің кеңдігі мен оқушылардың мүдделерінің жан-жақтылығына байланысты география пәні аясында зерттеулер жоспарлануда. Бұл бағытта оқушылар "менің мектебімнің Этногеографиясы", "Олимпиада ойындарының географиясы", "менің балалық шағымның көшесі", "мектеп маңындағы құрылыс экологиясы" және т.б. сияқты жобалық-зерттеу жұмыстарын орындайды.

Мақсаты - инновациялық педагогикалық ғылым жетістіктерінің баланың жеке басының шығармашылық дамуына әсері-мектепте жаңа білім беру ортасын қалыптастыратын оқушылардың зерттеу қызметі. Мектепте жаңа педагогикалық қарым – қатынас қалыптасуда-мұғалімдер мен оқушылардың шығармашылық ынтымақтастығы, рухани жақындық пен ынтымақтастық атмосферасы.

Біз В. А. Сухомлинскийдің сөздеріне тоқталамыз: "менің алдымда педагогикалық шеберліктің таңғажайып бай, сарқылмас қыры – балаларды ойлауға үйрету мүмкіндігі ашылды. Бұл жаңалық мені шабыттандырды, мен шығармашылықтың ерекше бақытын бастан өткердім". [5]

Әдебиеттер тізімі

1. Гафитулин, М.С. "Зерттеуші"Жобасы. Оқушылардың зерттеу қызметін ұйымдастыру әдістемесі / м. с. Гафитулин // педагогикалық техника. 2005. — № 3. — 21-26 ББ.
2. Гузеев, в. в. "жобалар әдісі" интегралды оқыту технологиясының ерекше жағдайы ретінде // "мектеп директоры", -1995.-№ 6. — Б.10-12.
3. Корабев, г. г. Миасса қаласы мен оның айналасындағы аумақтың экологиялық жағдайын геохимиялық бағалау // Ильмен мемлекеттік қорығындағы экологиялық зерттеулер: мақалалар жинағы. — Миасс: ИГЗ УрО РАН, 1994 ж. — 148-177 ББ.
4. Қысқаша психологиялық сөздік / жалпы редакциялаған Н. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. М.: Политиздат, 1985.- Б. 13.
5. Осипова, Г.И. оқушылардың зерттеу қызметін ұйымдастыру тәжірибесі: "Кіші Ғылым Академиясы" / автор. - құрамы. Г. И Осипова-Волгоград: Мұғалім, 2007. — 103 б.

БЕКІРЕ БАЛЫҚ ШАБАҚТАРЫНЫҢ ҚОРЕГІНІҢ ҚҰРАМ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сағындықова С.З.

б.ғ.д., профессор

«Биотехнология» ғылыми зерттеу орталығы

Нұрғалиева А.

PhD докторы

Сапарова Г.Ә.

б.ғ.к.,

Биология және балық шаруашылығы кафедрасы

Түйіндеме:

Мақалада бекіре және басқа да балық шабақтарының қоректену ерекшеліктері, әртүрлі жемдердің құрамы қарастырылады. Балық жемдері бойынша ғалымдардың зерттеулеріне шолу жасалған.

Кілт сөздер: бекіре балығы, балық жемі, тірі балық жемі, калифорниялық қызыл құрттар, артемия

Аннотация:

В статье рассмотрены особенности питания молоди осетровых и других рыб, а также состав различных кормов. Обзор исследований некоторых ученых по кормам для рыб.

Ключевые слова: осетр, корм для рыб, живой корм для рыб, калифорнийские красные черви, артемия.

Abstract:

The article deals with the peculiarities of nutrition of young sturgeons and other fish, as well as the composition of various feeds. The research of some scientists on fish feeds is reviewed.

Keywords: sturgeon, fish feed, live fish feed, California red worms, artemia

Бекіре және басқа да балықтарды сақтау және көбейту практикалық балық шаруашылығының өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Бұл мәселе бекіре және басқа да балық түрлері өсетін және ішкі және халықаралық нарықта бекіре балықтарын дүние жүзінің түкпір түкпіріне жеткізуші Қазақстан ерекше маңызға ие. Экологиялық таза балық өнімдерін, оның ішінде емдік қасиеттері бар өнімдерді тұтыну дұрыс шешім. Балық өнімдерін үнемі тұтыну витаминдердің мазмұнын жақсартады және неврологиялық ауруларға, ұйқының бұзылуына, кенеттен жүйке қозуларына өте пайдалы.

Балық өсіру саласындағы балықтың тірі жемі ретінде калифорниялық қызыл құрт (*Eisenia foecida*) – жауын құртының жаңа түрі жиі қолданылады. Ол 1959 жылы Калифорния университетіне жауын құртының бірнеше түрін гибридизациялау нәтижесінде алынған. Құрттарды жерсіндіру Батыс Еуропада, Шығыс Еуропаның бірқатар елдерінде (Венгрия, Польша), АҚШ, Жапония, Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінде кеңінен таралған. Онда жеткілікті түрде көптеген ұсақ және орташа кәсіпорындар әуесқой балықшылық пен үй жануарларына жем үшін, сонымен қатар бақша жеріне «вермикопаст» органикалық тыңайтқыш үшін жауын құрттарын өсіреді. Дегенмен, біздің елімізде калифорниялық құрттарды жерсіндіру технологиясы кең қолданысқа әлі де болса ие емес. Құрттар органикалық қалдықтардың көлемін 50%-ға азайта отырып пайдаланады, сонымен қатар құнарлықты да жоғарылатады. Құрттарды қоректендіру үшін әртүрлі қоспа пайдаланған жөн: жануарлардың көңі, целлюлоза, древесина, өсімдіктердің жапырақтары мен бұтақтары, тамақ және тоқыма өндірістерінің қалдықтары, шырын өндірісінен қалған сығындылар, мақтаның өндірістегі қалдықтары. Калифорниялық құрттардың тиімді қорегі жайылатын малдардың (жылқының, сиырдың) көңі болып есептеледі. Тірі жер құрттары мен биогумус балықтар үшін жоғары сапалы жем болып табылады. Уатылған соя бұршақтары мен бидай ұнымен қоректендіргенде балықтың шығымы 721,7 кг құрады, жаға биосірінді мен тірі құрттардың 15 пайызы бар қоспамен қоректендіргенде – 883,8 кг, яғни 33,5% пайызға артты. Тірі балықтың саны 24,6 пайызға жоғарылады. Осы себептен, калифорниялық құрттың биомассасы жануарлардың барлық топтары үшін керемет қоспа болып табылады. Атырау облысында балық өсіру зауаттары құрғақ жеммен бірге тірі жемдерді де қолданады. Оларды әдейі балық қорегі ретінде өсіреді. Атырау бекіре балық өсіру зауыты 1998 жылы Жайық өзенінің

сағасында тұрғызылып, іске қосылды. Атырау бекіре балық өсіру зауытының жобасы «Казгипрорыбхоз» (Алматы қ.) институтымен 1996 жылы жасақталған. Объект АҚ «Қазақстанкаспийшельфтин» өтемақы құралдары арқылы «Главболгарстрой» (София қ.) құрылыс компаниясы салған. Зауыттың негізгі қызметінің мақсаты Каспий теңізінде бекіре тұқымдас балықтарының қорларын сақтау үшін жасанды әдіспен олардың жас шабақтарын өсіріп, Жайық өзеніне жіберу. Зауыт Жайық өзені арнасының оң жақ жағасында Каспий теңізінен 7 шақырым, ал Атырау қаласынан 10 шақырым қашықтық жерде орналасқан. Зауыт бекіре тұқымдас қорытпа, бекіре, пілмай және шоқыр балықтарының жас шабақтарын 3 грамм стандартты (қалыпты) салмаққа дейін өсіру. 1998-2014 жылдар аралығында Жайық-Каспий бассейніне 71,4 млн. дана тіршілікке төзімді жас шабақтары өсіріліп жіберіледі.

Қазіргі заманғы аквакультура өсірудің негізгі міндеттерінің бірі бекіре тұқымдас балықтарды және асыл тұқымды аквакультура қорының жалпы физиологиялық жағдайын сақтау, жақсарту үшін биологиялық жоғары сапалы құрама жемдерді әзірлеуде соңғы әдістер мен қарқынды технологияларды қолдану болып табылады.

Жемнің негізгі құрамы ретінде бекіре тұқымдас балықтарды өсіруге арналған өндірістік жем ОТ-6 және СТС-1 пайдаланылды, оның құрамында: балық ұны – 50%, соя ұны – 9%, Витазар (бидай ұрықтары ұны) – 20%, азықтық ашытқы. - 10%, бидай - 4%, балық майы - 6%, ПФ-2В-1% премикс болады. Ұсынылған жемде 8% соя ұнтағы және 1% мия сығындысы (*Glycyrrhiza glabra*) 9% ноқат ұнына (*Cicer arietinum*) ауыстырылды. Жүргізілген зерттеулер жабық сумен жабдықтау қондырғысы жүйесінде ұсынылған құрама жемді 5 жасар шип балығын (*Acipenser nudiiventris*) өсіру кезінде пайдаланудың тиімділігі расталды.

Балықтың өсу қарқыны, тіршілік ету қарқыны және жемдік конверсиясы ноқат қосылған жемнің жоғары тиімділігін орнатуға мүмкіндік береді. Жемнің физикалық қасиеттері (суға төзімділігі, ұнтақтағыштығы) бұл жемді бекіре балықтарын азықтандыруға арналған RAS жүйесінде пайдалануға мүмкіндік береді, бұл гидрохимиялық талдау көрсеткіштерімен расталады. Тәжірибелердің нәтижесінде ноқат ұны қосылған толық жемнің жоғары тиімділігі 5 жастағы шип балығы мысалында дәлелденді, бұл массаның жинақталуының және жемнің конверсиясының жоғары қарқынын алуға мүмкіндік берді (СС = 1.32), сондай-ақ гидрохимиялық RAS жүйесінде осы жемді пайдаланған кезде көрсеткіштер белгіленген стандарттарға сәйкес келеді (ОСТ-15.372-87 бойынша қоса алғанда).

Сірке жыланбалық құрттарының (*Turbatrix aceti*) (орысша - уксусная угрица) әртүрлі жастағысын әртүрлі жағдайларда өсіріледі. Нематодтарды өсірудің абиотикалық жағдайларын бақылау сыртқы датчигі бар электронды гигрометр-термометр көмегімен жүзеге асырылады. Нематодтарды өсіру кезінде келесі ішкі параметрлер сақталады: ауа температурасы - 23-26,7 ° С, ылғалдылық - 56-79%. Сірке жыланбалығын өсіру технологиясы арнайы әдіс бойынша жүзеге асырылады [2, 3].

Балық әртүрлі аурулармен ауырады, олардың ауруларын емдеу және алдын алу үшін табиғи жағдайда шұбат микрофлорасынан оқшауланып алынған *Aeromonas hydrophila*-ға, яғни балық аэромоназының қоздырғыштарына жоғары антагонистік белсенділігі бар *Lactobacillus acidophilus* 05ch сүт қышқылы бактерияларының штамдары қолданылады. Төлемісова Ж.Қ. т.б., ауылшаруашылық жануарларының, құстардың және балықтардың ауруларының алдын алу және емдеу үшін майсыздандырылып стерильденген сүтте ұйығанша сүт қышқылды бактерияларды пайдаланды, оның ерекшелігі *Lactobacillus acidophilus* B-RKM-0511 штаммы 24 сағат бойы өсірілген, облепиха сығындысы қосылып, лиофилдейді. Бұл жағдайда компоненттер келесі қатынаста алынады, масса. %: - майсыздандырылған сүт - 97,0 - бастапқы дақыл - 0,003 – облепиха сығындысы - 2,997. [4, 5, 6].

Артемия шаян тәрізділерінің цисталарын дайындау және өңдеудің жетілдірілген әдісі балық үшін тірі азық дайындауға қатысты. Оны *Artemia* шаян тәрізділерінің цисталарын дайындау, өңдеу және сақтау кезінде қолдануға болады. Зерттеу нәтижесінде келесіге қол жеткізілген:

- шаян тәрізділер *Artemia* цисталары таза және сапалы өнім алуға мүмкіндік беретін арнайы балық аулау құралдарының көмегімен жиналады;

- жиналған цисталар тұзды сумен жуылады, сусыздандырып, төмен температурада белсендіріледі. Сусыздандыру процесі мен төмен температурада белсендірудің бастапқы кезеңі біріктіріліп, No Frost жүйесі бар тоңазытқыш қондырғысында бір уақытта жүзеге асырылатындықтан, осы процестерді біріктіру арқылы энергия шығындарының төмендеуіне қол жеткізіледі;

- инкубация кезінде цисталардың шығу пайызын арттыру үшін климаттық маусымдық циклдерге сәйкес «күз-қыс-көктем» режимінде имитацияланған төмен температуралық белсендіру жүргізіледі;

- төмен температурада белсендіруден кейін цисталарды тұщы сумен жуады және 10-15 минут бойы центрифугада сығып шығарады, содан кейін цисталарды кептіру камерасында 5-8% ылғалдылыққа дейін кептіреді. Содан кейін цисталар қоспаларды кетіру үшін виброелектен өтеді;

- кептіруден кейін 10 күн өткесін кейін цисталардың инкубациялық тиімділігін арттыру үшін пероксидті қосылыстар класынан (мысалы, CaO_2) атомдық оттегінің тасымалдаушылары химиялық заттармен белсендіріледі;

- шаянтәрізділер *Artemia* цисталарын жинау және өңдеу әдісінің үшінші, соңғы кезеңі – арнайы ыдыстарға салып, орайды.

- инкубация кезінде цисталардың инкубациялануын жоғарылату үшін су ортасында табиғиға ұқсас микроэлементтердің сулы құрамын жасау қажет. Ол үшін көктемгі су тасқыны кезінде артемия су қоймасынан су алынып, буландырылады. Алынған микроэлементтері бар тұз қалдығы тығыздалған капсулаларға дозаланып салынады және Артемия цисталары бар пакеттермен бірге сулы инкубациялық ортада еріту үшін беріледі. Бұл адаптивті гидрохимиялық белсендіру арқылы инкубация кезінде циста инкубациясының тиімділігін арттыруға қол жеткізеді.

Жемнің функционалдығы мен тиімділігін кеңейту үшін Ким Д.Н. бағалы балық түрлеріне жем ретінде 5-85% декапсулирленген тұзды асшаян жұмыртқасын алды, содан кейін оған қосымша, %: балық ұны - 23-41; соя ұны - 32; гидролитикалық ашытқы - 6; ұнтақталған бидай немесе ұн - 5-7; балық майы - 5-7; премикс - 1 қосылды. 1 кг жемге 4200-5200 ккал метаболикалық энергияға және 61% дейін шикі ақуызға ие. Декапсулирленген тұзды асшаяндардың (Артемия) жұмыртқалары бағалы балық түрлері үшін жемнің тиімділігін жақсартып алады, ал басқа компоненттерді қосу тұзды асшаяндардың жұмыртқаларынан жемнің функционалдығын кеңейтуге мүмкіндік береді [7, 8, 9].

Тірі жемді тұқы, ақ балық, бекіре балықтарының дернәсілдері мен шабақтарын өнеркәсіптік өсіруде, сондай-ақ тоғандардың табиғи қоректік қорын ұлғайту үшін пайдалануға болады және «*Turbatrix aceti*» микроқұрты өндірістің қалдықтарын тиімді жоюға бағытталған. Бұл мақсатқа «*Daphnia magna* Straus» планктондық шаянды өсіру әдісінде шаянтәрізділерді қоректік ортаға орналастыру және оған жемдік субстратты мезгіл-мезгіл қосу арқылы қол жеткізіледі. Кейінгі культивация және оны жою – «*Turbatrix aceti*» микроқұртын өсіргеннен кейін жұмсалған қоректік субстрат ретінде күнделікті 50-80 г/м³ мөлшерінде суспензия түрінде қосады. Бұл ретте культивация 16-23°C, оттегі мөлшері 3-5,3 мг/л және тәуліктік су алмасуы 20-50% болғанда жүргізіледі.

Бекіре тұқымдас балықтарға арналған жем құрамында: балық ұны, соя ұны, майсыздандырылған сүт ұнтағы, бидай дәні, жүгері глютені және премикс бар. Сонымен бірге, оның құрамында қосымша альбумин, балық майы, жем ашытқысы, тұщы су балығын өңдеу қалдықтарынан алынған гидролизат және жемдік қоспа бар. «Гуминобиотик» келесі құрамдас бөліктердің арақатынасы, масс. %: балық ұны – 20,00; соя ұны - 26,85; майсыздандырылған сүт ұнтағы - 5,00; бидай дәні - 9,00; жүгері глютені - 5,00; премикс - 1,00; альбумин - 5,00; азықтық ашытқы - 5,00; тұщы су балығын өңдеу қалдықтарынан алынған гидролизат – 13,00; балық майы - 10,00; «Гуминобиотик» азық қоспасы -0,15. Ұсынылған рецепттің негізі - жануарлардан алынатын шикізат, атап айтқанда балық ұны. Бұл шикізат толық белок пен витаминдердің негізгі көзі болып табылады, минералды заттарға бай және оның ақуызының құрылымына кіретін амин қышқылдарының сіңімділігі жоғары. Оның құрамында көптеген

ақуыздар мен маңызды аминқышқылдары бар, В дәрумендері мен микроэлементтерге бай. Бұл өнім балық жемінің құнды құрамдас бөлігі болып табылады. Өсімдік шикізаты рецептте құрамында белоктар, көмірсулар, липидтер, минералдар мен аминқышқылдары бар құнды жем өнімі болып табылатын соя ұнымен ұсынылған. Шикі ақуыздың мөлшері шамамен 44% құрайды, онда маңызды аминқышқылдарының үлесі 51% -ға дейін жетеді. Соя протеині биологиялық қасиеттері бойынша жануарлардан алынатын ақуыздарға жақын.

Майсыздандырылған құрғақ сүт балық азығында, атап айтқанда бекіре тұқымдас балықтар үшін құнды құрамдас болып табылады. Қоректік заттар мен биологиялық белсенді заттар балықпен оңай сіңеді, сонымен қатар ол антиоксикалық әсерге ие; Тұщы су балықтарының өңдеу қалдықтарынан алынған гидролизат (қабыршықтарды, сүйек қаңқасын, ішек-қарындарын және сапасыз балықты қоса) полипептидтерді, пептидтерді және бос аминқышқылдарын алу үшін осы шикізаттың гидролизінің өнімі болып табылады және балықтардың өсуі мен метаболизм процестерінің тиімді стимуляторы екені белгілі. Оның құрамында 61,07% шикі ақуыз, 96,4% құрғақ зат, ылғалдылығы 3,6%. Бұл өнімдегі аминқышқылдарының мөлшері балық ұнындағы аминқышқылдарының құрамына жақын. Мұндай гидролизаттың бөлігі ретінде олар оңай сіңімді түрде болады. Ол лизин мөлшері бойынша балық ұнынан 2 есе, лейцин мөлшері бойынша 1,6 есе артық. Ал балық майы бекіре тұқымдас балықтар жемінің құнды құрамдас бөлігі болып табылады. Ол олеин қышқылына (30% дейін), фосфорға, йодқа және бромға бай. Сонымен қатар, май энергияны жеткізуші болып табылады, жасуша мембраналарының құрылымдық және рецепторлық құрамдас бөлігі ретінде қызмет етеді және биологиялық сигналдарды таратушы болып табылады. Премикс, белгілі болғандай, биологиялық белсенді заттардың қоспасы (дәрумендер, микроэлементтер, антибиотиктер, кокцидиостаттар, сулы-сілтілі ортада жоғары шымтезек тотығуының өнімі болып табылады және метаболизмді жақсарту үшін қолданылады. Сондай-ақ құрамында гуминдік және фульвоқышқылдар, фенолдық қосылыстар, қышқылдық полисахаридтер, бірқатар макро- және микроэлементтер болады. Иммуностимуляциялаушы, вирусқа қарсы, гепатопротекторлық, интерфероногендік және өсуді жақсартатын әсерлері бар. Экструзия лигноцеллюлозды кешеннің модификациясы нәтижесінде жеңіл гидролизденетін көмірсулардың бұзылуына оң әсер етеді, бұл жемнің өсімдік компоненттерінің сіңімділігін арттырады және жалпы олардың сіңімділігін арттырады. Бұл тағамның суға төзімділігі 60 минутқа дейін жетеді. Бекіре тұқымдас балықтардың барлығы дерлік су қоймасының түбінен қоректеніп, көбіне су түбінде тіршілік етеді. Сондықтан бекіре балықтарына арналған барлық жем суға төзімділігі жоғары болуы керек [10,11, 12].

Біздің зерттеу жұмысымыз осы бекіре тұқымдас балықтардың олардың шабақтарының тоғанда қоректенуіне арналған. Зерттеу жұмысы жалғасуда.

Әдебиеттер тізімі

1. Патент KZ № 20160908. 2017г. Способ получения живого корма для молоди рыб/ Ермаханов З.К., Ким А.И., Калымбетова М. Т., Ермаханова Ж. З.
2. Патент KZ №20170814. 2018г. Продукционный комбикорм для осетровых рыб в установках замкнутого водоснабжения. /Сергалиев Н., Туменов А.Н., Сариев Б.Т., Шадьяров Т.М., Бакиев С.С.
3. Патент KZ. № 20181206. 2019г. Способ культивирования уксусной угрицы (*Turbatrix acetii*) как стартового корма для молоди рыб / Болатбекова З.Т, Булавина Н.Б., Койшыбаева С.К., Асылбекова С.Ж.
- 4.Кияшко В.В.//Технология культивирования живых кормов: краткий курс лекций для студентов. Спец."Водные биоресурсы и аквакультура". ФГБОУ ВО "Саратовский ГАУ. - Саратов, 2016. - 26 с.
- 5.Патент KZ. № 20190429. 2019г. Штамм бактерии *lactobacillus acidophilus* 05ch, используемый для лечения и профилактики заболеваний рыб / Тулемисова Ж.К., Ибажанова А.С., Хусаинов Д. М. и др.

6. Патент KZ. № 20211223. 2022г. Способ получения пробиотика для профилактики и лечения болезней сельскохозяйственных животных / Тулемисова Ж.К., Касенова Г.Т., Хусаинов Д.М. и др.
7. Патент KZ № 20210809. 2021г. Способ заготовки и переработки цист рачка / Artemia. Исбеков К.Б., Ким А.И
8. Патент РФ № 0002718639 от 10.04.2020 г. Способ заготовки и переработки цист рачка artemia(Туркин А. Н., Яковенко Д. В.
9. Патент KZ. № 14245. 2004.Способ получения живых декапсулированных цист / Ким Даниль Николаевич
10. Патент ВУ №19990825. 2004. Способ культивирования планктонного рачка *Daphnia magna* Straus / Ус Василий Владимирович. Республиканское унитарное предприятие "Институт рыбного хозяйства Национальной академии наук Беларуси" (ВУ)
11. Патент ВУ №20201130. 2022г. Комбикорм для осетровых рыб. Агеев В.Ю., Кошак Ж.В., Кошак А.Э., и др.
12. Скляр В.Я., Гамыгин Е.А., Рыжков Л.П. Справочник по кормлению рыб. - М.: Легкая и пищевая промышленность, 1984, с. 9, с. 62.

ЖОБАЛЫҚ ОҚЫТУДЫ БИОЛОГИЯ ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯ КУРСЫНДА ҚОЛДАНУДЫҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ДАҒДЫНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ТИІМДІЛІГІ

Сәлімжанқызы А.

2 курс магистранты,

7М01505-Білім берудегі биология,

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Summary

The article examines the effectiveness of using project-based learning in a biology and ecology course for the development of students' research skills, analyzes the results of using this teaching method and its impact on the development of educational achievements and educational motivation of students. As a result of the study, conclusions were drawn about the importance of project-based learning in the formation of competencies necessary for successful work in the field of biology and ecology, and recommendations were given for optimizing this method in the educational process.

Резюме

В статье рассматривается эффективность использования проектного обучения в курсе биологии и экологии для развития исследовательских умений, анализируются результаты применения этого метода обучения и его влияние на развитие учебных достижений и учебной мотивации учеников. В результате исследования сделаны выводы о значении проектного обучения в формировании компетенций, необходимых для успешной работы в области биологии и экологии, и даны рекомендации по оптимизации данного метода в образовательном процессе.

Кілттік сөздер: жобалық оқыту, зерттеушілік дағды

Ключевые слова: проектное обучение, исследовательские навыки

Keywords: project learning, research skills

Жаңа заман қарқынына ілесу адамның тәжірибелі мамандармен ғана емес, жасанды мамандармен де бәсекеге қабілетті болуын талап етеді. Ол үшін шығармашылық жұмыс күші керек, атап айтқанда, мәселені жаңаша шешуге дайын, өз қабілетін үнемі дамытатын, жаңа талаптарға, бағалау нормаларына, критерийлерге, қоғамның қажеттілігіне тез бейімделетін адамдар қажет кезде өздерінің кәсіптік қызметтерін де өзгертуге тәуекел жасайды. Өйткені, ғылым мен техниканың қарқынды дамуы кезінде салалардың өзгеріске ұшырауы айтарлықтай жылдам жүруде.

Қазіргі уақытта елімізде білім берудің өзіндік жоспары, ұлттық үлгісі қалыптасуда. Солардың бірі оқушының тұлғалық дамуына бағытталған жаңа оқыту технологиясы- жобалық оқыту.

Жобалық оқытудың негізгі мақсаты- жобалау іс-әрекетіне қызығушылықты ояту арқылы жаратылыстану циклінің оқу бағдарламасын меңгеру сапасын және техникалық қабілеттерін арттыру.

Жобалық оқыту технологиясы білімнің дамуына едәуір көмегін тигізуде. Себебі, жоба арқылы білім алушылардың ізденуіне, талаптануына мүмкіндік көбейеді, әрі қарай дамып, білімнің жоғары деңгейіне көтерілуіне септігін тигізеді.

Жобалық оқыту оқушыларды өз бетінше зерттеу сұрақтарын құрастыруға, ақпаратты іздеуге, мәліметтерді талдауға және нәтижесі бойынша қорытынды жасауға дағдыландырады.

Жобалар биология мен экология ғана емес, география, химия, математика, ақпараттық технологиялар сынды басқа да салаларды қамтуы мүмкін, бұл оқушыларға әртүрлі ғылымдар арасындағы байланысты көруге және алған білімдерін әртүрлі контекстте қолдануға мүмкіндік береді.

Жобалық оқыту технологиясы проблемалық, коммуникативтік, іздеу, зерттеу, рефлексивті және презентативті әдістердің жиынтығы. Бұл оқыту технологиясы оқушы қызметінің нәтижесін бағалауға дағдыландырады [3].

Жобалық оқыту қазіргі педагогика мен білім беруде төмендегі себептерге байланысты негізгі рөл атқарады. Ең алдымен топта жұмыс істеу дағдыларын дамытуда маңызды. Жобада топ болып жұмыс жасау тиімді қарым-қатынас жасауға, жауапкершілікті бөлуге және ортақ мақсатқа жету үшін бірлесіп жұмыс істеуге үйретеді. Жобаға негізделген оқыту креативті ойларды дамытуды қолдайды, өз бетінше ізденуге және мәселелерді шешуге ынталандырады. Қызығушылығына қарай жоба тақырыбын таңдай білу оқушының оқуға деген ынтасын арттырады. Жобалық оқыту өзгермелі әлемге сәтті бейімделу және кәсіби табысқа жету үшін қажетті құзыреттерді дамытуда маңызды рөл атқарады [1].

Жобалық оқытудың мақсаты: жоба жұмысына қатысушының өзіне сенімділігін нығайтуға ықпал ету;

- оқушыға өзін қабілетті, танымды адам ретінде бағалауға мүмкіндік беру;
- оқушылардың топта жұмыс жасау, ынтымақтастық қабілеттерін дамыту;
- білім алушылардың сыни ойлау дағдысын дамыту, мәселені шешудің жолын іздей білуіне мүмкіндік беру.

- Жобалық оқытудың міндеттері:
- шешімін зерттеуді талап ететін мәселенің болуы;
- күтілетін нәтиженің практикалық, теориялық, танымдық маңыздылығы;
- зерттеу әдістерін пайдалану, одан туындайтын мәселелерді анықтау, оларды шешу жолдарын ұсыну.

Жобалық оқыту технологиясы әрқашан белгілі бір уақыт аралығында орындайтын оқушылардың жеке, жұптасқан, топтық дербес әрекетіне бағытталған. Жоба жұмысы кіші немесе ауқымды болуы мүмкін, бірақ шектеулі уақыты болады, яғни белгілі бір уақытта ғана орындалады. Жобаға қатысушы білімді шын мәнінде өзіне қажетті, маңызы бар жоба ретінде қабылдауы үшін, зерттеу нысаны шынайы өмірден алынған болуы маңызды. Әр жобаның міндетті түрде аяқталған нәтижесі болуы керек.

Жобалық оқыту технологиясын өз тәжірибемде қолданып, нәтижелі жобаларды жүзеге асыруда жетекшілік етіп келемін. 2021-2022 оқу жылдары жоғары сынып оқушыларынан құралған эковолонтерлар командасы «ЕКО-МЕКТЕП» жобасы аясында жұмыс жасады. Жобаны ұйымдастырудағы мақсат: білім алушылардың экологиялық мәдениетін қалыптастыру, экологиялық сауаттылығын арттыру. Оқушыларды жобаға тарту, бірге жұмыс жасау маған және әріптесім Г.Моташеваға тапсырылды. Мектепте жобаға арнайы бұрыш жасақталды. Жоспар бойынша іске кіріскен оқушылар мектеп ауласындағы құстарды тамақтандыруға арналған астаушаларды ағаш бұтағына орналастыру, қоқыс қалдықтардан тұрмыста кәдеге жарайтын бұйымдар жасау, бөлме гүлдерін, мектеп ауласына жеміс ағаштарын отырғызу секілді бірқатар істерді атқарды. Жоба аясында 9-10 сынып оқушылары эко-шоппер тіксе, 4-сынып оқушылары экологиялық сауаттылығын жетілдіру мақсатында ғылыми жоба қорғады. «Second hand», яғни ескі киімдерге екінші өмір сыйлау, «ECO Fashion

show» атты оқушылар арасында сән қойылымы ұйымдастырылды. Командада мұғалімдермен бірге оқушылардан құралған 11 эковолонтер бірлесе жұмыс жасады. Белсенді эоканашырлар өз жасаған шараларын, жадынама тарату, шараларды ұйымдастыру, экологиялық кеш өткізу, киімдерді «Мейірім» орталығына тапсыру, сенбіліктер жасау, т.б атқарылған іс-шараларын инстаграм әлеуметтік желісінде @eco.mekter__ аккаунтында жоба парақшасында жариялады

Сурет 1. Мектепішілік «ЕКОМЕКТЕР» жобасының эковолонтерлары

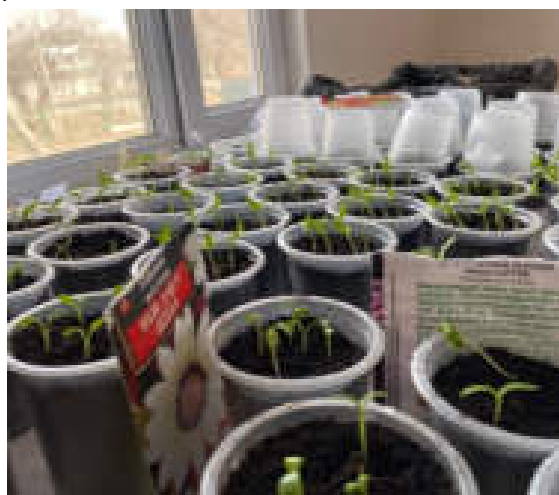
Осы жобаның жалғасы ретінде 2022-2023 оқу жылында шәкірттерім «ЕКО МЕКТЕП» командасы «NXplorers: Жасыл ұрпақ бәйгесі 2.0» жобалар байқауына қатысып, жеңімпаз атанды. Жобамыздың идеясы- мектебіміздің жанына шағын жылыжай салу. Жобаның мақсаты оқушыларға өз мектебіндегі, жергілікті жердегі мәселерді шешу жолдарын ұсынуға мүмкіндік беру, су, жарық, тамақ, тұрмыстық қалдықтармен жұмысты тиімді шешу жолдарын ұсыну болатын. Жоба барысында оқушылар командалық жұмысқа дағдыланды, өз жобаларын ұсыну үшін көпшілік алдында сөйлеуге машықтанды, тәуекелдер мен мүмкіндіктерді жан-жақты саралап, шешім қабылдауға үйренді.

Жылыжай мектеп оқушылары үшін тәжірибе орталығы болып қана қоймайды, жобаның экологиялық тиімділігі: тамшылап суару жүйесі арқылы көкөніс түсімі 50%-ға артады. Бұл арамшөптердің өсуін, топырақ эрозиясын азайтады. Су шығынын 80%-ға дейін үнемдейді. Электр энергиясын үнемдеу үшін диодты лампалар қолданамыз. Бұл экологиялық, экономикалық тиімді жағдайлар арқылы көкөністің түсімі артып, өнімді тұтынушыға ұсына алады. Жобаны жүзеге асыруға қажетті барлық шығынды тәжірибелі кәсіпкермен ақылдаса отырып жоспарлады, жылыжайдың 3D моделін және макетін жасады. Осы жұмыстардың нәтижесінде жоба байқауының жеңімпазы атанып, 700 мың теңге көлемінде грант ұтып алды.

Сурет 2. Облыстық «NXplorers: Жасыл ұрпақ бәйгесі 2.0» жобалар байқауының жеңімпаздары «ЕСО МЕКТЕП» командасы

Мектептің оқу ғимаратын жаңа ғимаратқа ауыстыру жұмыстарына байланысты жоба жұмысын жүзеге асырудың уақыты келісімшарт бойынша ұзартылды. Дегенмен, ескі мектеп ғимаратында көшеттер отырғызылып, күтіп-бапталған дайын көшеттер мектеп ауласына егілді. Қажетті құрал-жабдықтар мен материалдар толық алынды. Қазіргі уақытта жылыжайдың құрылыс жұмыстары аяқталды, шағын жылыжай толық өз жұмысын бастап жатыр.

Сурет 3. Көшеттерді күтіп-баптау

Сурет 4. Мектеп жанындағы жылыжай

«Shell-NXplorers» инновациялық білім беру бағдарламасы креативті идеяға толы жастардың тың жобаларын жүзеге асыруға мүмкіндік жасады. Жоба жетекшісі ретінде алдымен мұғалімдерге арналған онлайн конференциялар ұйымдастырып, NXplorers-тің 12 әдістемелік құралы таныстырылды. 12 әдістемелік құралдың ішінен өз жобамызға қолданған тиімді әдістерге тоқтала кетейін.

Байланыстар шеңбері әдісі- зерттелетін мәселеге қатысты адамдар, ресурстар немесе оқиғалар арасындағы байланысты анықтауға көмектеседі. Үлкен шеңбер сызылып, шеңбердің сыртында зерттелетін мәселеге қатысты барлық негізгі факторлар, адамдар, ресурстар және оқиғалар жазылады.

- Ресурстарды байланыстыратын сызықтарды сала отырып, анықталған өзара байланыстар бейнеленеді;

- Ресурстар арасындағы байланыс сипатын көрсету үшін көрсеткіш сызықтар мен «+» және «-» белгілерін пайдалануға болады;

- Қандай ресурсқа көп көрсеткіш сызық салынғанына назар аударып, сол арқылы күш-жігер салу нүктелері анықтап алынады.

Жүзеге асыру құйғысы әдісі- жүзеге асуы мүмкін идеяларды анықтауға көмектеседі. Сізде әртүрлі көзқарас болуы үшін, қанша адамды жинай алсаңыз, сонша адамды тартып, идеялар жиынтығын қалыптастырыңыз.

- Құйғының суреті салынады;

- Әртүрлі туындаған идеяларды жазып қоямыз;

- Әр идеяны жобаға қатысты сұрақтар жиынтығымен қайта тексереміз:

Идеяның бізге қолжетімді мерзімдер ішінде жүзеге асуы мүмкін бе?

Идеяны енгізуге жұмсалатын шығындарды жаба аламыз ба?

Бізге қажетті білім мен тәжірибені пайдалана аламыз ба?

Идеямыз одан әрі кеңейеді ме?

Басқа адамдарды бізге қосылуға сендіру мүмкіндігі бар ма?

Жүзеге асыру құйғысы арқылы бір немесе екі идея ғана өтуі мүмкін. Жүзеге асыру ықтималдығы ең жоғары идеяны таңдаймыз. Бұл әдіс бізге өзгерісті жүзеге асыру үшін мүмкіндіктерді талдауға және жетістікке әкелу ықтималдығы жоғары идеяларды таңдауға көмектеседі.

Сендіру пирамидасы әдісі- идеяларды шешім қабылдаушыларға тиімді жеткізуге көмектеседі.

- Пирамиданы салып, оны төрт көлденең бөлікке бөлеміз;

- Жоғарғы бөлікке хабарламамыздың мәнін білдіретін ұранды жазамыз;

- Екінші бөлікте жедел таныстырылымды дайындаймыз. Онда неге және неліктен қол жеткізгіңіз келетіні туралы айтылады;

- Үшінші бөлікте адамдарың кейбір әсерлі әрі қызықты оқиғаларын біріктіреміз. Жақсы оқиғалар сезім мен сананы баурап, адамдарды әрекет жасауға ынталандырады. Шынайы адамдар туралы оқиғалар әсерлі болады, сондықтан жеке, эмоция тудыратын және есте қалатын оқиғаларды жазған жөн.

Сендіру пирамидасы ықтимал демеушілер мен жақтастар тарапынан қажет болатын қолдау түрін анықтауға көмектеседі және жоспарыңызды қарастыруға тұрарлығына басқаларды сендіру тәсілдерін іздестіру барысында өз болжамдарыңызды түсінуді қамтамасыз етеді [7].

Жоғарыда аталған әдістерді пайдалана отырып, 2023-2024 оқу жылында «Jaғrup bolashaq» жастар қоғамдық бірлестігі ұйымдастырған «Эко-life» экологиялық бағыттағы жобалар байқауына оқушым Нұрғалиұлы Бекарыс «Қоршаулы қоқыс жәшігі- тазалық кепілі» тақырыбындағы жоба жұмысымен қатысып, 1 орынға және 70 мың теңгелік сертификатқа ие болды. Жобаның мақсаты: Махамбет ауылдық округіндегі көше тазалығын сақтау үшін қоқыс жәшіктеріне қоршау орнату арқылы қоқыстың желмен таралуына, сиыр малының жол кептелісін тудырмауына, үй жануарларының күмәнді заттармен қоректенуіне жол бермеу.

Жобаны жүзеге асыру смета шығыны есептеліп ұсынылды. Жоба жұмысы тапсырыс беруші Махамбет аудандық тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығы, жолаушылар көлігі, автомобиль жолдары бөліміне ұсыныс ретінде тапсырылды.

Сурет 5. Нұрғалиұлы Бекарыс «Эко-life» жоба байқауының жеңімпазы

Жоба жұмыстарымен айналысудағы жинақталған тәжірибе бойынша қолданылған әдістерді тек жоба қорғауда ғана емес, күнделікті сабақ барысында қолданудың тиімділігіне көзім жетті. Биология сабағында жобалық оқытуды пайдалану пәнге деген қызығушылықты оятып, оқушылардың түсінігін тереңдетуге және практикалық дағдыларын дамыту үшін өте тиімді әдіс бола алады. Мысалы, 10-сыныпта биология пәні бойынша «Қанды жасанды жолмен тазарту», диализ механизмін түсіндіру оқу мақсаты бойынша сабағымда сыныпты топқа бөліп, әр топқа NXplorers әдістерін қолдана отырып түсіндіруге тапсырма берілді.

Сурет 6. NXplorers әдістемесі биология сабағында

1-топ: («Байланыс шеңбері» әдісі арқылы)
Дескриптор:

- Бүйрек жетіспеушілігіне қатысты факторларды және қанды жасанды тазартуға қажетті әдістерді жазады;
- Бүйрек жетіспеушілігіне қатысты факторлардың және қанды жасанды тазартуға қажетті әдістердің байланысын анықтайды;
- Диализ механизмін түсіндіреді.

2-топ: («Компас» әдісі арқылы)

Дескриптор:

- Бүйрек жетіспеушілігінің орнын толтыру үшін қандай әдіс қолданылатынын жазады;
- Жасанды қан тазарту әдістері туралы ақпарат жазады;
- Диализ әдісіндегі кедергілерді жазады;
- Диализ механизмін түсіндіреді.

3- топ: Сценарий квадранты

Дескриптор:

- Диализ әдісінің мүмкіндіктерін жазады;
- Диализ әдісінің тәуекелдерін жазады;
- Диализ механизмін түсіндіреді.

Оқушылар дескриптор бойынша еркін сөйлеп, әдістеменің бағдарына орай пікірлерін жүйелі жеткізе алды. Сабақ жүргізілген сыныпта жоба жұмысына қатысушы оқушылар қалған оқушыларға қарағанда оқ бойы озық тұрды десек болады. Бұл нәтижелі жұмыстың көрінісі. Бұдан оқушыларды жобаға тарту, бірлескен жұмысқа машықтандыру оң әсерін беретіні көрінді. Жоба жұмысын қорғауда тағы бір басты назарда ұстайтын жағдай визуалды нысандардың болуы. «Jasyl fest» байқауында біздің команда «Ең жақсы стенд» номинациясы бойынша ақшалай сыйлық ұтып алды. Жобаның 3D моделі, макетін келушілерге таныстырып, өз идеяларын түсінікті жеткізе білді [2].

Қорытынды:

Жоғарыда айтылған ой-пікірлерімді тұжырымдай келе, жобалық оқыту-бұл білім алушылар арасында белсенді және практикалық әрекеттерге баса назар аударатын оқыту әдісі. Мұғалім оқушыларға білім мен ақпарат беретін дәстүрлі оқытудан айырмашылығы, жобалық оқыту оқушылардың өз бетінше жұмыс істеу, ынтымақтастық, сыни тұрғыдан ойлау және мәселелерді шешу дағдыларын дамытуға бағытталған.

Жобалық оқыту оқушыларға пән бойынша білімдерін тереңдетіп қана қоймайды, сонымен қатар сыни ойлау, зерттеу дағдыларын, коммуникация және презентация дағдыларын дамытуға жол ашады. Жаңа практикалық дағдыларды игере отырып, құралдар мен технологияларды меңгеруді, уақытты басқару дағдылары дамиды [4].

Оқушылардың зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың перспективалық әдістерінің бірі жобалау әдісі екеніне көз жеткізіп келемін. Жобалық әдістеме педагогикалық идеяны жүзеге асыруға мүмкіндік береді, балаларды өзгермелі жағдайларға тез және икемді әрекет ете алатындай етіп, жаңа мәселелер мен міндеттерді анықтауға, олардың шешу жолдарын табуға қабілетті болатындай етіп тәрбиелейді.

Жобалау қазіргі заманғы білім берудің ең өткір мәселелерінің бірі-мотивация мәселесін шешуге мүмкіндік береді. Жоба жұмыстарына тек дарынды оқушылар ғана емес үлгерімі төмен оқушылар да қызығушылық танытуы мүмкін. Сондықтан оқушылардың әрқайсысы қызықты әрі маңызды мәселені ұсына білуі керек. Жобаларды жүзеге асыра отырып, оқушылар бұрын алған білімді интеграциялау және қолдану, ақпаратты өз бетімен іздеу және талдауды үйренеді. Нәтижесінде олардың зияткерлік және шығармашылық қабілеті, жауапкершілігі, дербестігі дамиды, жоспарлау және шешім қабылдау іскерліктері қалыптасады. Жоба жұмысын сәтті аяқтау қатысушылардың өз жұмысының нәтижесін көріп, мақсатқа жету қабілетін білетіндіктен, олардың өзіне деген сенімділік деңгейін арттырады. Сондай-ақ жобалар қатысушылардың кәсіби дамуына, олардың кәсіби білімдерін кеңейтуге және мансаптық өсуге қажетті дағдыларды дамытуға көмектесе алады [5].

Әдебиеттер тізімі

1. Ахметова Г., Мурзалинова А. «Преимущества и перспективы STEM-образования» \\«Білімді ел» №41 (102) 7 қараша 2017 ж
2. Дуйсебекова А.М., Серікбай Ж.Қ. «Жоба әдісін биология курсында қолданудың тиімділігі» мақала, 9-12б.
3. Интернет ресурс: <https://kk.wikipedia.org>
4. Поливанова К.Н. «Проектная деятельность школьников: пособие для учителя. М. Просвещение- 192б.
5. Сторожева Н.В. «О возможности использования на уроках биологии метода учебных проектов// №2 62-67б.
6. Тяглова Е.В. «Исследовательская и проектная деятельность учащихся по биологии» Глобус. 255б.
7. «12 инструментов Nxploers» жинағы

ХИМИЯ САБАҒЫН ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ АРҚЫЛЫ ӨТКІЗУДІҢ МАҢЫЗЫ

Сембай О.С.

7M01506 – Химия ББ 1 курс магистранты

Калиманова Д.Ж.

б.ғ.к., қауымд. профессор м.а.

Химия және химиялық технологиялар кафедрасы

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті КеАҚ

Түйіндеме:

Бұл жұмыста химия сабағында оқушылардың танымдық белсенділігін дамытуға ойын технологияларын қолданудың әсері қарастырылған. Авторлар оқу процесіне ойын элементтерін енгізу әдістемесін сипаттайды, нәтижелерді талдайды және студенттердің химияны оқуға деген ынтасы мен қызығушылығын арттыру туралы қорытынды жасайды. Сабақты интерактивті және тиімді етуге ұмтылатын химия мұғалімдері үшін бұл жұмыстың практикалық маңызы зор.

Кілт сөздер: ойын технологиялары, танымдық белсенділік, химия сабақтары, мотивация, қызығушылық, оқу, өзара әрекеттесу, тиімділік, әдістеме, нәтижелер, оқу-тәрбие процесі.

Аннотация:

В данной работе исследуется влияние использования игровых технологий на развитие познавательной активности учащихся на уроках химии. Авторы описывают методику внедрения игровых элементов в учебный процесс, проводят анализ результатов и делают выводы о повышении мотивации и интереса учащихся к изучению химии. Работа представляет практическую значимость для преподавателей химии, стремящихся сделать уроки более интерактивными и эффективными.

Ключевые слово: игровые технологии, познавательная активность, уроки химии, мотивация, интерес, обучение, взаимодействие, эффективность, методика, результаты, учебный процесс.

Resume:

This paper examines the influence of the use of gaming technologies on the development of students' cognitive activity in chemistry lessons. The authors describe the methodology for introducing game elements into the educational process, analyze the results and draw conclusions about increasing the motivation and interest of students in studying chemistry. The work is of practical importance for chemistry teachers seeking to make lessons more interactive and effective

Keys words: gaming technologies, cognitive activity, chemistry lessons, motivation, interest, learning, interaction, efficiency, methodology, results, educational process.

Ойын технологиялары педагогикалық технологиялардың ажырамас бөлігі болып табылады. Педагогикалық теория мен практикада білім беру процесінде ойын технологияларын қолдану мәселесі жаңа емес. Л. С. Выготский, А. Н. Леонтьев, Д. Б. Эльконин және т. Б. ойын теориясын, оның әдіснамалық негіздерін, оның әлеуметтік табиғатын, оқушының отандық педагогикада дамуы үшін маңыздылығын түсіндірумен айналысты. «Технология» сөзі гректің «techne» - өнер, шеберлік, шеберлік және «logos» - ғылым, заң сөздерінен шыққан. Сөзбе-сөз айтқанда, «технология» - шеберлік туралы ғылым.

.Қазіргі уақытта ойын технологиялары тәрбиешілер үшін үлкен қызығушылық тудырады. Ойынның ғылыми жіктелуіне және оны қандай да бір толық тұжырымдамамен анықтауға бірнеше рет әрекет жасалды, бірақ қазіргі уақытта тек ойын мен адам мәдениеті арасындағы байланыстар ғылыми түрде анықталды. Ойынның бала мен ересек адамның жеке басының дамуына тигізетін мәні нақтыланды, ойынның биологиялық табиғаты және оның психологиялық және әлеуметтік факторлармен шарттылығы эмпирикалық түрде анықталды. Сонымен қатар, ойын технологиялары ресейлік білім беру жүйесінде «инновациялық» болып қала береді. Кейбір инноваторлар ойынды панацея деп жариялап, бірақ отандық ғалымдардың тәжірибесін елемей, шетелге ойын технологияларын үйренуге барады, оны сөзсіз бедел деп санайды. Басқалары ойынды мүлдем қабылдамайды, оны педагогикадағы ерекше немесе тәуелсіз бағыт деп санамайды немесе ойынға ешқандай қатысы жоқ оның формаларымен келіседі. Ойындағы адамның өзін-өзі тану функциясы. Бұл ойынның негізгі ерекшеліктерінің бірі. Адам үшін ойын өзін тұлға ретінде жүзеге асыру саласы ретінде маңызды. Дәл осы тұрғыдан алғанда, ол ойын процесінің өзі үшін маңызды, оның нәтижесі, бәсекелестік немесе кез-келген мақсатқа жету емес. Ойын процесі-бұл өзін-өзі жүзеге асыру кеңістігі. Адамның тәжірибесі адамның мүмкін немесе тіпті бар мәселелерін ашып, оларды алып тастауды модельдеу үшін ойын жағдайына үнемі енгізіліп отырады.

Қарым-қатынас ойыны. Ойын – бұл коммуникативті әрекет, дегенмен ол таза ойын ережелеріне сәйкес ерекше. Ол студентті ең күрделі адами қарым-қатынастардың нақты контекстімен таныстырады. Кез келген ойын қоғамы – бұл ұйым ретінде әр ойыншыға қатысты әрекет ететін ұжым және көптеген коммуникативті байланыстары бар коммуникативті принцип. Ойын адамдар арасындағы қарым-қатынастың бір түрі болса, онда өзара әрекеттесу, өзара түсіністік, өзара жеңілдік байланыстары болмаса, олардың арасында ойын да болуы мүмкін емес.

Ойынның диагностикалық функциясы. Диагностика-тану қабілеті, диагноз қою процесі. Ойынның болжамдылығы бар; ол адамның кез-келген іс-әрекетіне қарағанда диагностикалық, біріншіден, жеке адам ойында өзін максималды көріністе ұстайды (интеллект, шығармашылық); екіншіден, ойынның өзі ерекше «өзін – өзі көрсету өрісі» болып табылады.

Ойын іс-әрекетінің негізгі принциптері:

- Мақсаты мен мазмұны оқытуға сәйкес келуі;
- Технологиясы көрнекі және құрылысы қарапайым болуы;
- Түсінікті болуы;
- Жүйелі түрде қолдану және түрлі кезеңдерде қиындату;
- Ойын іс-әрекетінің әр қилылығы;
- Сыныптан сыныпқа берілуі;
- Ойын мазмұнын әрқашан байыта түсуі;
- Ойынды әдістемелік қамтамасыз ету, құралдар мен әдістемелерді тиімді үйлестіре білу;
- Қатынасты,ынтымақтастықты дамыту және эмоциялық климатты қамтамасыз ету;
- Ойынды ұйымдастыру мен жүргізуде оның сценарийін алдын ала дайындау және оқушыларды белсенділікке тарту.

Ойын арқылы оқыту технологиясының компоненттері

Ойын технологиясының компоненті	Ойынның құрылымдық элементтері
Мотивациялық	Бағыт сілтейтін элемент, оқу жағдаяты
Бағдарлы мақсатты	Ойын мақсаты
Мазмұнды операциялық	Ойын ережесі, ойын әрекеті
Құндылықты жігерлі	
Бағалау	Ойын нәтижесі

Дидактикалық ойындардың оқыту процесінің эффективтілігін арттыру әсерін қарастырғанда олардың үш функциясын ажырата білген жөн: білімділік, тәрбиелік және дамытушылық. Сонымен қатар ойынға тән қызықтырушылық қасиеті мен оқушылардың құзіреттілігін қалыптастыруды да атап өтеміз.

Дидактикалық ойындарды жүргізуге қойылатын талаптар.

1. Ойын тақырыбының сабақтың мақсаты мен тақырыбына сәйкес келуі.
2. Ойынның мақсаты мен бағыттылығының нақтылығы мен анықталғандығы.
3. Ойын нәтижесінің қатысушылар мен ұйымдастырушылар үшін маңыздылығы.
4. Ойын мазмұнының шешілетін мәселенің сипатымен сәйкес келуі.
5. Ойында қолданылатын әрекеттердің түрлері, күрделілік сипаты бойынша күшті болуы.
6. Ойынға қатысушының ойы мен пікірінің қол жетімділігі және түсініктілігі.
7. Ойынның стимулдық сипаты.
8. Ойын ережелерінің шектеулерінің нақтылығы мен біртектілігі.
9. Оқушының ойын іс-әрекетінің нәтижесін бағалау критерийлерінің әділеттілігі.
10. Ойын барысы мен нәтижесін реттеу мен бағалаудың ортақ тәсілдері
11. Қарым-қатынастың жағымды психологиялық климаты.
12. Жекелік белсенділік пен шығармашылық үшін кеңістік.
13. Ойын қатысушыларының арасындағы жарысқа деген белсенділік элементінің міндетті болуы.

Ойын технологиясын ұйымдастыру: Кез келген ойынның нәтижелігі ойын ұйымдастырылуына байланысты. Ойын арқылы оқыту технологиясы бір-бірімен байланысқан үш кезеңнен тұрады: дайындық, ойынды жүргізу, қорытынды кезеңдер.

Бірінші кезең. Ойынға дайындық. Ойынға дайындалу логикасы ойын компоненттеріне байланысты: мотивациялық, бағдарлық, мақсаттық, мазмұнды-операциялық, құндылықты жігерлі, бағалау. Олар дайындықтың жүйелілігін анықтайды. Оқушылардың ойынға дайындығы 3-4 апта бұрын басталады. Осы кезеңде мұғалім оқушылардың өзіндік жұмысын ұйымдастырады. Тақырыбын, жоспарын, қажетті әдебиеттерді. Ойын шартын, қарастыратын проблемалар шөңберін айтады. Рөлдерді бөледі, кеңес беруді ұйымдастырады. РӨЛДІ ойындар, жарыс ойындар, қозғалуды қажет ететін ойындарды ұйымдастырғанда оқушыларды көбірек тарту қажет. Кей жағдайларда топтар құру керек. Ойынға дайындықтың бірден бір элементті кеңес болып табылады. Кеңес беру оқушылардың ойынға дұрыс психологиялық қарым-қатынасын қалыптастыруына, өзінің мүмкіндіктеріне сенімділікпен қарауына көмектеседі. Әдетте мұғалімнің кеңес беруі екі бөліктен тұрады: ойынның мазмұны бойынша әңгіме, ойын ерекшеліктері мен методикасына байланысты нұсқау беру. [1]

Екінші кезең. Ойынды өткізу. Ойынды жүргізудің қажетті элементі эмоционалдық екпін және ойынға қызығушылықтың болуы. Осыған орай ойын өтетін бөлмені мұқият безендіру (және әр түрлі оқытудың техниканы қалық құралдарын пайдалану ерекше жағдай тударады. Ойын барысында проблемалық жағдаят шешімін табу керек. Мұнда пікірталас және диалог сияқты тәсілдерді жиі пайдаланған абзал. Ойынның жалпы элементі мұғалімнің бастама сөзі болып табылады. Мұғалімнің сөзі оқушыны белсенділікке және шығармашылық түрдегі танымдық әрекеттерге бағыттайды. Мұғалім өз сөзінде ойынның мақсатын, ережелерін тағы қайталайды, эмоционалды іс-әрекетке бағыттайды. Оқушылардың белсенділігі мұғалім мен оқушылардың бірлесіп өткен әрекетіне тығыз байланысты.

Үшінші кезең. Ойын қорытындысын шығару. Мұнда оқушылардың тақырыпты меңгеру деңгейіне, өзіндік шығармашылық ойлауына, сенімнің қалыптасуына басты назар аудару керек. Мұғалім ойынның нәтижесінде жеткен жетістіктермен қатар байқалған кемшіліктерді де атап өткен жөн. Сонымен қатар, ойынға баға беріп, марапаттау да оқушыларды іс-әрекетке жұмылдыруға дем береді.

Мұндай технологияның мысалы ойын технологиясының бір түрі ретінде квест технологиясы болып табылады.

Бала дамуындағы ойынның рөлі туралы әр кезде де педагогика ғылымының майталмандары үнемі көрсетіп отырған. Ойын арқылы балалар әлем есігін ашады, шығармашылық қабілеттері артады. Ұлы ойшыл, қытай философы Конфуций «Естігенді ұмытамын, көргенді есте сақтаймын, ал өз ақыл-ойыммен істеген ісімді түсінемін» дейді. Ұлы педагог В.А.Сухомлинский «Ойын ойнамай бала толыққанды дамымайды» деп жазған. Психология тұрғысынан ойынды зерттеуге Л.С.Выготский, С.Л.Рубинштейн, Д.Б.Эльконин,

Б.Г.Ананьев, А.Н.Леонтьев секілді ғалымдар ат салысты. С.Л.Рубинштейннің пікірінше «Ойын негізінде адамның барлық психикалық қабілеттері қалыптасады, баланы ересек өмірге дайындайды. Ойын арқылы бала қоршаған ортамен қарым-қатынас жасайды». Психологтар ойынның мынадай тізбесін дәлелдеген: Қажеттілік → мотив → мақсат → ойын іс-әрекеті → нәтиже.

Егер химия сабағында: ойын элементтері жиі және жүйелі пайдаланса; берілген уақытты тиімді пайдаланса, тапсырма әр оқушының мүмкіндігіне қарай берілсе, күтілетін нәтиже: сабақта тұрақты белсенділік, қызығушылық пайда болады. Оқушы тұлға ретінде өзін көрсете біледі, оның іс-әрекеті өзінің қабілеті мен деңгейіне байланысты болады. Ойын арқылы бір-бірімен тез тіл табысады, жақсы ұғысады, бір-бірінен ептілікті сергектікті үйренеді. Оқушылардың химия пәніне қабілеттіліктері айқындалады. Химияны білу тек сабақта және оқулықта талқыланатын фактілер мен теорияларды білу ғана емес, сонымен бірге қоршаған өмірдегі химиялық құбылыстарды түсіндіре білу. Мұғалімнің пәнге деген қызығушылығын оята білуі – табысты оқудың шарттарының бірі. А.В.Луначарский ойын «көбінесе бүкіл адамзат мәдениетінің негізі болып табылады» деп жазды. Дәл ойында бала белсенді ойлайды, сезінеді, еркін жасайды.

Ойын әрекеті балалардың өмірінің алғашқы күндерінен бастап – ақ маңызы зор. А.С.Макаренко былай деп жазды: «Бала өмірінде ойынның маңызы зор, ересек адам үшін еңбектің, жұмыстың, қызметтің қандай маңызы болса, нақ сондай маңызы бар. Бала ойында қандай болса, өскен соң жұмыста да көп жағынан сондай болады». Қазақтың ұлттық ойындары отбасы тәрбиесінен бастап, химия пәнін оқыту барысында («Сақина тастау», «Ақ сүйек», «Теңге алу», «Көрші-көрші» т.б.), баланың сол пәнге қызығушылығын, ынтасын арттыру үшін пайдалануға болады.[2]

Материалдар және әдістер

Сынып: 8 «В»

Сабақтың тақырыбы: сутектің алынуы, қасиеттері және қолданылуы.

Сабақтың мақсаты: Сутекті алу және оның қасиеттерін зерттейді

Сутектің тотықсыздандырғыш ретіндегі қасиетін сипаттайды

Оқулықтан тыс берілген қосымша тапсырмалады орындайды, тақырып бойынша қосымша мәліметтер мен дәлелдер келтіре алады.

Сабақтың ұйымдастыру: 5-8 минут оқушыларды үш топқа бөліп, үй тапсырмасын «колесо» әдісі арқылы тексереді.

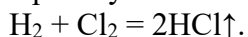
Сабақтың барысы: Кәдімгі жағдайда сутегі тұрақты зат, ал қыздырғанда кейбір жай заттармен реакцияға түседі. Сутегі оттегінде көзге көрінбейтін жалынмен су түзе жанады. Бұл үдеріс баяу жүреді.

Жай заттардан күрделі зат олардың тікелей әрекеттесуі арқылы алынса синтез деп аталады.

Бұл реакцияны жүргізу үшін калың қабырғалы сынауық алып, оны үшке бөліп сыртынан белгілеп алып, 1 бөлік O_2 , және 2 бөлік H_2 жинап аламыз да (суды ығыстыру арқылы) оны орамалмен ораймыз. Сынауықтың аузына жанған шырпы апарғанда қопарылыс бере реакция жүреді. Сутегі оттегімен шабытты әрекеттеседі, нәтижесінде су түзіліп, жылу бөлінеді.

$V(H_2): V(O_2) = 2:1$ болғанда ғана олар қопарылыс береді, сондықтан осындай қатынаста алынған газ қоспасын «күркіреуік газ» деп атайды. Сутегі хлормен реакцияласқанда өткір иісті хлорлы сутек газын береді.

Қыздырылған күкірт арқылы сутегін өткізсек, жағымсыз иісті күкіртті сутек газы түзіледі:

Сутектің алынуы 1776 жылы сутекті Г.Кавендиш алды. Француз ғалымы А. Лавуазье сутектің жай зат екенін анықтап, оған “гидрогениум” деп ат берген. Латынша бұл “су тудырушы” дегенді білдіреді.

Өнеркәсіпте алынуы

■ Жер бетінде су кең тарағандықтан өнеркәсіпте сутекті алудың негізгі әдісі – суды тұрақты электр тогының көмегімен айыру болып табылады.

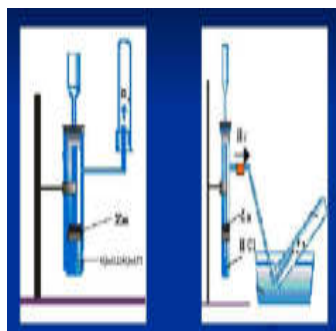
Зертханада алынуы

■ Сынауыққа 1-2 түйір мырыш салып, үстіне сұйытылған тұз немесе күкірт қышқылын құяды. Реакцияның жүре бастағанын сұйықтың бетінде газ көпіршіктерінің пайда болуынан байқауға болады. Ол – сутек газы.

Зертханаларда сутегін және басқа да газдарды (CO_2 , H_2S , т.б.) қажеттілігіне қарай дүркін-дүркін алып тұру үшін арнайы құрылғы қолданылады, ол «Кипп аппараты» деп аталады.[3]

Өнеркәсіпте сутек метанда конвергенциялау немесе суды электролиздеу арқылы ашылады. Мұнай және химия өнеркәсібінде қосымша өнім ретінде сутек бөлінеді. Лабораторияда сутекті сұйытылған тұз немесе күкірт (H_2SO_4) қышқылдарына мырышпен әсер етіп алады. Дүние жүзінде жылына шамамен $350 \cdot 10^9$ тонна сутек өндіріледі. Сутек, аммиак, тұз қышқылы, жасанды сұйық отын алуда, майларды гидрогenezациялауда, металдарды сутек-оттек жалынында кесуде, мұнай фракцияларын гидротазалау мен гидрокрекингісінде, тағыда басқа қолданылады. Атом энергетикасында изотоптары маңызды орын алады. Сутекті экологиялық таза орын ретінде қолданудың болашағы зор. [4,5]

Сутектің қолданылуы, оның жанғанда көп жылу бөлінетіндігіне негізделген. Әсіресе экологиялық таза отын ретінде сутектің болашағы зор. Себебі сутек жанғанда түзілетін өнім – су ауаны ластамайды. Әзірше сутекті көп мөлшерде метан мен судан алу қымбатқа түседі. Сутектің тиімдіракета отыны болатыны туралы кезінде Ц.Е.Циолковский де айтқан. Қазіргі кездегі негізгі энергия көзі – табиғи газ, мұнай, таскөмір. Жер қыртысындағы олардың қоры да шектеулі. Оның үстіне бұл аталған шикізаттарды пайдалануды сыртқы ортаның ластануына жол беріледі.

Сурет 1. Тәжірибе көрінісі

№5 Зертханалық тәжірибе:

Мақсаты :Сутекті алу және қасиеттің бақылау.

Реактивтер :сынауық,газ өткізгіш түтік,су толтырылған ыдыс, штатив,спирт шам.

3-4 мырыш түйірі, тұз қышқылы.

Жұмыс барысы :

1-Тапсырма. «Жасырын ұяшықтар». Ұяшық ішіндегі сутектің алынуы қасиеттері және қолданылуына байланысты сұрақтарға ауызша топпен жұмыс. . (Бұл жерде мұғалім сыныптың білім деңгейіне байланысты постер немесе слайд тағы басқа тапсырмалар беруге болады)

2-Тапсырма.Жұптық жұмыс.

1.Массасы 50 г сутегінің зат мөлшерін мен молекула санын табыңыз?

2.массасы 44.6 г қорғасын оксидін тотықсыздандыру үшін қанша сутегі керек?

3.массасы 160 г темір тұз қышқылымен әрекеттескенде түзілетін сутегінің мөлшерін есептендер.

Сергіту сәті: «Шындық» «Жалған» ойыны. Сутекке байланысты ақпараттар айтылады. Оқушылар парта шетіне шығып, Ақпарат дұрыс болса алға, жалған болса артқа секіреді.

Сабақ соңы: Микрофон әдісі арқылы рефлексия жасайды. Бағалау парағы арқылы өздерін жеке бағалайды және мұғалімнің бағалауы. [6]

Қорытынды:

Қазіргі таңда оқушылардың пәнге деген қызығушылығын, назарын аудару үшін пән мұғалімі бар күшін салады. Оқушылардың назарын аударту үшін үнемі жаңашылдықпен болу тиіс. Әрбір өткен сабағы бір-біріне ұқсамайтындай. Бірақ мұғалім алдында отырған отыз оқушының қызығушылығын арттыру үшін сабағын ойын түрінде, ойын технологиялары арқылы өткізсе, оқушыларға пән жеңіл көріне бастайды. Түрлі ойындарды өткізу сөзсіз сабақтарды жанжандырып, қызығушылығын арттырады. Ойын баланың басқа тілде сөйлеу кезінде пайда болатын қысылу, ұялу секілді сезімдерін жояды. Оқушылардың жеңуге деген құштарлығын арттырады. Осылайша ойын түрлері баланың дұрыс сөйлеуімен тілін дамытуда жетістікке жеткізер жолдың бірі болып табылады. Ойын оқуға оң мотивацияны қалыптастыруға өте маңызды әсер етеді:

- оқушылардың дербестігін, шығармашылық қабілеттерін дамытады,
- танымдық белсенділікті белсендіреді,
- білімді бекітуге және тереңдетуге ықпал етеді,
- логикалық ойлауын дамытады,
- студенттерді ортақ мүдделерге байланысты достық ұжымдарға біріктіреді,
- кәсіби қызығушылық тудырады,
- болашақ мамандығын саналы түрде таңдауға жағдай жасайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Михайленко, Т. М. Игровые технологии как вид педагогических технологий // Педагогика: традиции и инновации : I Междунар. науч. конф. (г. Челябинск, октябрь 2011 г.). — Т. 1. — Челябинск : Два комсомольца, 2011. 1
2. М.Қ.Құрманәлиев «Химияны оқытудың қазіргі технологиялары», Алматы, 2009ж [198 б, 200-203 б, 204 б]
3. Федулова Ю.А. Использование квест-технологий при изучении химии/ Ю.А. Федулова, Л.П. Петрищева, Е.Е. Попова // Наука и Образование. -2019.-No2. [С. 183.]
4. <https://kk.wikipedia.org/wiki/Сутегі>
5. <https://multiurok.ru/files/okushylardyn-khimii-p-nine-degen-kyzygushylygyn-a.html>
6. https://ust.kz/word/himiya_panin_oqytyda_oyn_tehnologiyasyn_qoldany-238845.html

ПЕРСПЕКТИВА РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ И ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ПРОИЗВОДСТВА ВНЕШНИХ ОБЪЕКТОВ ТОО «ТЕНГИЗШЕВРОЙЛ»

Тауова Н.Р.

Есенаманова М. С.

Кафедра экология

Атырауский университет имени Х. Досмухамедова

Аннотация: В статье представлен перспектива развития предприятия и технологического производства внешних объектов ТОО «Тенгизшевройл» и удельный выброс загрязняющих веществ, проходки на окружающую среду на месторождении «Тенгиз». Автоматическое программное обеспечение, внедренное на заводе КТЛ, позволяет обеспечить своевременное реагирование в случае остановки установки серы и снизить вероятность и объемы сжигания кислого газа на факелах. Компанией новейших технологий в своей деятельности, направленных на снижение воздействия на окружающую среду.

Аннотация: Мақалада ЖШС "Теңізшевройл" сыртқы объектілерінің кәсіпорны мен технологиялық өндірісін дамыту перспективасы және "Теңіз" кен орнында қоршаған ортаға ластанушы заттардың, ұңғымалардың үлестік шығарылуы ұсынылған. КТЛ зауытында енгізілген автоматты бағдарламалық қамтамасыз ету күкірт қондырғысы тоқтаған жағдайда уақтылы әрекет етуді қамтамасыз етуге және Алаудағы қышқыл газды жағу

ықтималдығы мен көлемін азайтуға мүмкіндік береді. Компания өз қызметінде қоршаған ортаға әсерді азайтуға бағытталған жаңа технологияларды ұсынады.

Annatation: The article presents the prospects for the development of the enterprise and technological production of external facilities of Tengizchevroil LLP and the specific emission of pollutants, penetration into the environment at the Tengiz field. The automatic software implemented at the KTL plant allows for timely response in the event of a sulfur plant shutdown and reduces the likelihood and volume of acid gas flaring. The company uses the latest technologies in its activities aimed at reducing environmental impact.

Ключевые слова: удельный выброс, загрязняющих веществ, добычи нефти, сжигания газа, переработки отходов.

ВВЕДЕНИЕ

ТОО «Тенгизшевройл» (ТШО), осуществляющее с 1993 г. добычу нефти на гигантском Тенгизском и Королевском месторождениях в Атырауской области, в западном Казахстане, является крупным мировым производителем и поставщиком углеводородного сырья. В 2008 г. на предприятии был успешно завершён проект расширения основных мощностей и запущены в промышленное производство Завод второго поколения и комплекс Закачки сырого газа. В результате среднесуточный объём добычи превысил 75 тысяч тонн (600 тыс. баррелей). Помимо нефти, предприятие производит сжиженный углеводородный газ (СУГ), бутан, пропан и элементарную серу. ТШО неизменно следует задачам поддержания высочайшего уровня безопасности производства и защиты окружающей среды, а также заботы о благосостоянии населения региона, в котором осуществляет свою деятельность. Верное принятым обязательствам предприятие продолжает уделять первостепенное внимание вопросам экологической безопасности производства и строго соблюдает природоохранное законодательство, промышленные нормы и правила РК, а также требования международных стандартов. [1]

Охрана окружающей среды является приоритетным направлением для ТОО «Тенгизшевройл» (ТШО). Уделяя постоянное повышенное внимание оптимизации производственно-технологических процессов, ТШО старается добиться лучших результатов по вопросам охраны окружающей среды и держать курс на сохранение ресурсов пресной воды и соответствие практики сброса сточных вод действующим требованиям, сокращение выбросов в атмосферу, уменьшение образования отходов при увеличении их переработки и повторного использования. Значительные успехи достигнуты в снижении выбросов путем реализации крупных экологических проектов на Тенгизе. Примером плодотворных усилий предприятия в этом направлении является снижение удельных выбросов в килограммах на тонну добытой нефти только за период с 2000 по 2013 гг.

В 2009 году устранено рутинное сжигание попутного газа. Увеличен объём утилизации газа на более чем 99%. За десятилетний период сокращены общие объёмы сжигания газа на 93%. Все эти показатели были достигнуты, наряду с увеличением объёмов добычи на 158% за аналогичный период. В 2012 году ТШО был признан мировым лидером в области сокращения сжигания газа Глобальным партнерством по сокращению сжигания попутного газа Всемирного банка. Планомерное сокращение выбросов загрязняющих веществ в атмосферу достигнуто в результате последовательного выполнения стратегии ТШО по охране окружающей среды, путем реализации следующих проектов:

- Расширение мощностей по переработке газа (2001 г.);
- Увеличение мощности газового трубопровода (2002 г.);
- Новый трубопровод товарного газа (2005 г.);
- Замена факельных оголовников (2007 г.);
- Объединенные проекты по нефти (2008 г.);
- Проект утилизации газа (2009 г.);
- Проект по сокращению сжигания кислого газа на факеле (2012 г.);

Проекты отвода жидкости и продувки системы ЗСГ (2013 г.) [2]

ТШО является лидером и в области управления водными ресурсами. Сохранение пресной воды за счет практики повторного использования и переработки является ключевым элементом плана ТШО по управлению водными ресурсами, направленного на эффективные

методы управления водными ресурсами для выполнения производственных задач и экологических требований.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

В выполненном исследовании применялся следующий комплекс методов: стратегии управления водными ресурсами (СУВР) будут определены варианты технических возможностей по разработке альтернативного способа водоснабжения, что позволило бы сократить потребление пресной воды из трубопровода. В 2013 году ТШО ввел в эксплуатацию новые канализационно-очистные сооружения (КОС), обладающие возможностью очистки 6000 м³ сточных вод в сутки. Это сооружение использует технологию последовательного реактора периодического действия для переработки бытовых сточных вод и является одним из крупнейших канализационно-очистных сооружений в РК. На новой строящейся установке повторного использования воды (ПИВ) будет проходить доочистка до 5000 м³ воды из КОС для получения качественной технической воды с помощью установки обратного осмоса. На ней для производственных нужд ТШО будет производиться до 3600 м³ оборотной воды в сутки. Ожидается, что возвратная вода из установки ПИВ повысит ежегодный объем оборотной воды до отметки выше 30%. Это позволит сократить расход технической воды на 1,3 млн. м³ в год от текущих показателей. Современные технологии применяются ТШО для снижения воздействия на окружающую среду и оптимизации использования природных ресурсов, а также переработки отходов: [3]

В рамках реализации инициатив «Зеленой экономики» ТШО уделяет большое внимание повторному использованию отходов. На нашем комплексном объекте управления отходами мы не только ограничиваемся наличием бытовых и промышленных полигонов мирового класса с надежной изоляционной системой, предотвращающей загрязнение почв и грунтовых вод. Весь фильтрат (свалочные воды) собирается в специальные отстойники и испаряется. На объекте организована переработка и обработка нескольких других видов отходов.

Отходы бетона измельчаются в щековой дробилке, и готовый материал повторно используется для строительства дорог и обваловок ячеек на полигонах. С начала эксплуатации установки (август 2009 г.) было переработано для производства щебня 27 тыс. тонн отходов бетона. Для снижения объемов образуемых отходов картона и пластика повышенной плотности, а также подготовки отходов к вывозу на переработку используется тюковочный пресс. Медицинские отходы обрабатываются и обеззараживаются на установке Newster 10, находящейся на Комплексном объекте управления отходами ТШО. Процесс обработки включает измельчение отходов путем применения тепла и пара, затем производится дезинфекция гипохлоритом натрия для стерилизации отходов, уменьшая класс опасности до уровня V. [4]

Рисунок 1. Обеззараживание медицинских отходов на установке Newster 10

Для обработки бурового шлама, который извлекается с буровым раствором на нефтяной основе, в ТШО применяется технология процесса термомеханической десорбции (ТСС). Дизель-фракция извлекается из бурового шлама, а затем повторно используется в

процессе приготовления буровых растворов, и полученные твердые вещества отправляются за пределы участка третьим лицам для биологической очистки. [5]

Рисунок 2. Удельный выброс загрязняющих веществ

С целью увеличения доли переработки отходов и уменьшения потребления природных ресурсов, ТШО стимулирует развитие сегмента рынка Республики Казахстан по переработке отходов. ТШО в настоящее время привлекает 9 компаний-переработчиков отходов и направляет на утилизацию более 20 видов отходов. Что касается дальнейшего сокращения факельного сжигания, ТШО стал первой компанией в РК, обладающей лицензией на использование программного обеспечения «YOKOGAWA Exapilot», предназначенного для снижения объемов сжигания газа. Это автоматическое программное обеспечение, внедренное на заводе КТЛ, позволяет обеспечить своевременное реагирование в случае остановки установки серы и снизить вероятность и объемы сжигания кислого газа на факелах.

Компанией новейших технологий в своей деятельности, направленных на снижение воздействия на окружающую среду: [6]

Проведение работ по озеленению имеет важный экологический эффект, включающий предотвращение эрозийных процессов, улучшение среды обитания животного мира и положительное влияние на поддержание биоразнообразия. ТШО осуществил озеленение на участках СЗЗ на Тенгизе на площади более 100 га, включая посадку на площади более 25 га за последние 3 года. Указанные работы способствовали сокращению процессов дефляции и техногенного опустынивания и поддержке существующих экосистем. Посадочный материал, в основном, представлен такими видами, как саксаул и черный тамариск.

Учитывая высокую степень аридности, засоление, карбонатность, малую мощность пустынных почв, посадка и уход за растениями требуют особого внимания. Нынешний уровень приживаемости – приемлемый в существующих условиях. С целью повышения уровня приживаемости саженцев в местных суровых почвенных и климатических условиях, в 2012 году был создан питомник для выращивания саженцев саксаула с целью акклиматизации и последующей пересадки на пригодные участки. [8]

В 2011 году ТШО инициировал реализацию проекта «Изучение возможностей озеленения Жылыойского района». Цель проекта – улучшение состояния окружающей среды и увеличение эстетической ценности в населенных пунктах Жылыойского района Атырауской области. В 2013 году в рамках данного проекта, в ТШО стартовал пилотный проект по озеленению Жылыойского района. В городе были посажены 2000 саженцев вяза, клена и ясеня на определенных акиматами Жылыойского района и г. Кульсары участках, включая парк «Достык» в г. Кульсары, который стал излюбленным местом отдыха и досуга для жителей и предметом особой гордости для ТШО.

Специалисты продолжают тщательно изучать возможности повышения приживаемости зеленых насаждений в условиях повышенной солености почвы и жаркого климата.

Сезонные работы по уходу и поливу деревьев, замене саженцев осуществляются ТШО при помощи подрядных организаций, специализирующихся в этой области. Результаты инвентаризации деревьев весной 2014 года показали достаточно высокую приживаемость деревьев. [8]

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

В период нормирования выбросов (2019-2021 гг.) на ТОО «Тенгизшевройл» объемы производства продукции существенно не меняются. Основные планируемые производственные показатели по объемам выпускаемой продукции приведены в таблице 1.

Таблица 1 - Прогноз основных производственных показателей ТОО "Тенгизшевройл" на 2019 - 2021 годы

Показатели	2019 г.	2020 г.	2021 г.
Товарная нефть, тонн	28 914 120	28 237 974	31 170 401
Сера, тонн	2 552 919	2 540 829	2 616 030
Товарный газ, тыс. м3	8 825 195	8 690 121	9 027 908
Пропан, тыс. Тонн	889 975	877 299	911 982
Бутан, тыс. Тонн	506 546	505 914	520 866

Основная перспектива развития предприятия связана с проектом будущего расширения (ПБР) ТОО «Тенгизшевройл». Целью Проекта будущего развития ТШО является расширение производственных мощностей и достижение более высокого коэффициента нефтеотдачи. В этой связи будут пробурены новые скважины, введены в эксплуатацию ГЗУ-54 и ГЗУ-55, а также в 2019 году будет запущена новая буровая установка. [9]

Реализации проекта будущего расширения (ПБР) объем добычи нефти на Тенгизском месторождении, составляющий в настоящий момент 25,9 млн метрических тонн (207 млн баррелей), возрастет еще на 12 млн тонн — до 38 млн тонн в год. Объекты ПБР будут возведены на контрактной территории месторождения к югу от действующего завода второго поколения (ЗВП). В частности, там будут построены такие объекты, как:

1. система нефтесбора ПБР, включая добывающие скважины, замерные установки, сборные коллекторы;
2. система повышения давления (входные сепараторы, насосная установка, компрессорная установка);
3. завод по переработке нефти и подготовке газа для закачки в пласт, системы выработки электроэнергии;
4. компрессорная станция обратной закачки сырого газа в пласт (ЗСГ-2).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Строительство планируется осуществлять так называемым модульным методом. Если в предыдущем проекте ЗВП и закачки сырого газа (ЗСГ) оборудование ввозилось на Тенгиз и собиралось на месте, то по причине уникальности оборудования ПБР оно будет собираться непосредственно у производителя в большие модули, которые будут транспортироваться до места назначения. Проектными решениями, в соответствии с существующими нормативными требованиями и природоохранным законодательством, предусмотрены необходимые технологические решения, комплекс организационных мер, которые позволят снизить до минимума негативное воздействие на природную среду, рационально использовать природные ресурсы региона. Значительные успехи достигнуты в снижении выбросов путем реализации крупных экологических проектов на Тенгизе. Примером плодотворных усилий предприятия в этом направлении является снижение удельных выбросов в килограммах на тонну добытой нефти только за период с 2000 по 2021 гг. Охрана окружающей среды является приоритетным направлением для ТОО «Тенгизшевройл» (ТШО). Уделяя постоянное повышенное внимание оптимизации производственно-технологических процессов, ТШО старается добиться лучших результатов по вопросам охраны окружающей среды и держать

курс на сохранение ресурсов пресной воды и соответствие практики сброса сточных вод действующим требованиям, сокращение выбросов в атмосферу, уменьшение образования отходов при увеличении их переработки и повторного использования.

Список источников

- [1] Асима Г. Кошим, Айгуль М. Сергеева, Асет Егизбаева (2022) Влияние нефтяного месторождения Тенгиз на состояние почвенного покрова. Географические вопросы, 41(2), <https://doi.org/10.2478/quageo-2022-0022>
- [2] Мохаммад Мохсен Вазириана, Тибо В.Дж. Шарпантьера, Моника де Оливейра Пеннаб, Энн Невилл (2016) Образование поверхностных неорганических отложений в нефтегазовой промышленности: процессы адгезии и осаждения. Журнал нефтяной науки и техники 137 22-32
- [3] В.Контрерас, П.Пас, Т.А.Нетто (2022) Экспериментальный анализ отложения неорганической накипи в трубах: разработка мезомасштабного контура потока и тематическое исследование. Журнал нефтяной науки и техники, 209, <https://doi.org/10.1016/j.petrol.2021.109776>
- [4] Сурия, Наранцогт Нацагдорж, Аоригеле, Хайцзюнь Чжоу, Сачурила (2022) Пространственно-временные изменения характеристик загрязнения воздуха и влияющих факторов в Улан-Баторе с 2016 по 2019 год. Атмосфера. 13(6), 990; <https://doi.org/10.3390/atmos13060990>
- [5] Томаш Данек, Эльжбета Веглинска и Матеуш Зареба (2022) Влияние метеорологических факторов и рельефа местности на концентрацию загрязнения воздуха и миграцию: геостатистическое тематическое исследование из Кракова, Польша. Научные отчеты. 12:11050. <https://doi.org/10.1038/s41598-022-15160-3>
- [6] Вэйцзе Лю, Яо Мао, Тяньпэн Ху, Цзяцюань Чжан, Юань Чжан, Шаофэй Конг, Шихуа Ци, Синьли Син (2022). Различия в источниках загрязнения и воздействии загрязнения воздуха на здоровье до и во время пандемии COVID-19 в Линфене, равнина Фенвэй. Экологические исследования. Том 213, 113719.
- [7] Есенаманова М., Есенаманова З., Тлепбергенова А., Батырбаева Г. (2021) Анализ содержания сероводорода в воздухе города Атырау. Международный журнал устойчивого развития и планирования. 16(3): 479-483.
- [8] Есенаманова М. С., Дюсупов Е. Е., Есенаманова Ж. С., Тлепбергенова А. Е., Дюсекенова А. Е., Темирбеков Т. Т. (2019). Мониторинг атмосферного воздуха на территории Атырауского нефтеперерабатывающего завода. Достижения современного естествознания, 3 (1): 46-50, (на русском языке).
- [9] Тис Аусма, Луит Дж. Де Кок (2019) Атмосферный H₂S: влияние на функционирование растений. Рубежи в науке о растениях. <https://doi.org/10.3389/fpls.2019.00743>

ГЕОГРАФИЯ САБАҒЫНДА КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Тұрарбекова А.

«ALASH» мектеп гимназиясының география пәні мұғалімі
Педагог-сарапшы

Білім берудің қазіргі заман талабы – шығармашылықпен жұмыс жасайтын, бәсекеге қабілетті, кәсіптік тұлғаны тәрбиелеу. Оқыту – мұғалімдердің оқушыларға жасаған сыйы емес, бұл кәсіптіктер білім алу үшін оқушылардың өздері де оқу үдерісіне белсенді қатысуын талап етеді. Мұғалімдер, өз кезегінде, өзінің сабақ беруіне емес, оқушылардың оқу ептілігін дамытуға назар аударуы тиіс. Осыған байланысты оқушылар арасында өзара

түсіністік және ұжымдық қарым-қатынасты орнатып, оқушылардың сенімсіздіктерін жойып, мүмкіндіктерін арттыруға жол ашатын критерияларды бағалау болып табылады.

Критерийлер – оқытудың міндеттерін жүзеге асыратын өлшемдер, атап айтқанда, оқушылар жұмыс барысында орындайтын іс-әрекеттер тізбесі. Критерияларды бағалау – бұл білімнің мақсаты мен мазмұнына сәйкес келетін, оқушылардың оқу-танымдық біліктілігін қалыптастыруға себепші болатын, айқын анықталған, ұжыммен шығарылған, білім процесінің барлық қатысушыларына алдын ала белгілі критериялармен оқушылардың оқу жетістіктерін салыстыруға негізделген процесс.

Сыныптағы бағалау тек қана техникалық тәсіл емес. Мұғалімдер жазбаша немесе ауызша түрде баға қою арқылы бағалайды. Олар қолданатын кез келген нысананың артында тек қана объективті немесе жеткілікті дәрежеде объективті емес нормалар мен стандарттар ғана емес, сондай-ақ баланың дамуы, оқуы және ынтасы туралы түсінік, сонымен қатар өзін өзі бағалау, қабілеттілік және күш-жігер сияқты ұғымдарға қатысты құндылықтар жатыр.

Бағалау – оқу дәлелдері жоспарлы және жүйелі жинақталатын және де оқу сапасы туралы қорытынды қабылдау үшін қолданылатын кез келген қызметті сипаттайтын ұғым. Бұл ұғым екі аспектіні көздейді: оқуды бағалау және оқу үшін бағалау. Бағалаудың түрлі нысандары олардың оқуды жақсарту әлеуеті тұрғысынан сипатталған және бағытталған. Оқуды критерияларды бағалауды зерделеуге бағытталған. «Бағалау» термині «жақын отыру» деген сөзді білдіреді. Бір адам басқа адамның не айтып, не істегенін немесе өзін өзі бақылау жағдайында өзінің дербес ойлауын, түсінігін, тәртібін мұқият бақылауы болып табылады. Бұл ресми тестілер, емтихандардан бастап, мұғалімдер күніне жүз рет өткізетін бейресми бағалауға дейінгі бүкіл бағалау түрлерін қамтиды. Бір тестілер қолдағы қарындаш пен қаламның көмегімен жүргізілсе, басқалары сыныптағы әдеттегі сөйлесу кезінде сұрақ қоюға негізделеді. Бағалаудың барлық түрлеріне жалпы сипаттамалар тән және олар төмендегілерді қамтиды:

- ☐ қадағалау;
- ☐ алынған мәліметтер интерпретациясы;
- ☐ бұдан арғы іс-әрекеттерді анықтауға бағытталған қорытынды.
- ☐ Мұғалімнің бағалаудағы ролі;
- ☐ Мұғалім тәлімгер ретінде – кері байланысты және әр оқушыға қолдау көрсетуді

қамтамасыз етеді;

- ☐ Мұғалім жетекші ретінде – топтағы ағымдағы жұмыс үдерісіне алып жүру үшін диагностикалық ақпарат жинастырушы;

- ☐ Мұғалім есепке алу маманы ретінде – оқушылардың өсуі мен жетістіктері туралы жазу;

- ☐ Мұғалім баяндамашы ретінде – оқушылардың өсуіне қатысты ата-аналарына, оқушыларға және мектеп әкімшілігіне баяндау.

- ☐ Оқу үшін бағалаудың негізгі сипаттамалары:
- ☐ оқыту мақсатымен бөлісу.
- ☐ алда не күтіп тұрғанын оқушылардың білуіне көмектесу.
- ☐ өзін-өзі және құрбыларын бағалау.
- ☐ оқушылардың жақсарту үшін не қажет екендігіне көмек беретін пікірлермен

қамтамасыз ету.

- ☐ оқушылардың өздерін жетілдіре алатынына сенімділігін дамыту.

- ☐ өзара бірлесіп бағалау туралы ақпаратты талдау және ойластыру.

Қадағалауды өткізу үшін оқушылардың нені білетіндігін және не істей алатындығын, сонымен қатар олардың қандай қиындықпен кездесуі мүмкін екендігін анықтау қажет. Сыныптағы әдеттегі іс-әрекетті, балалардың өзара әңгімесін тыңдап, тапсырманы орындап отырған оқушыларды қадағалау.

Оқушының сұрақтарға берген жауаптары бақылануы керек. Бағалайтын тұлға алынған мәліметтердің мәнін анықтай білуі қажет. Интерпретация қызығушылық тудыратын мәселелерге, ерекше дағдылар, көзқарастар немесе оқыту түрлеріне қатысты жүргізіледі.

Мұндай өлшемдерді көбінесе критерий деп атап, оларды оқу мақсаттарына немесе міндеттеріне жатқызады. Мұғалім жоспарланбаған өзара әрекеттесушілікті, нәтижелерді бағалайды және өткенге шолу өлшемдерін қолданады. Интерпритацияның көмегімен мінез-құлықты сипаттауға немесе түсіндіруге талпындыруға болады, логикалық қорытынды шығарылады. Мысалы, бала айтқан нәрсе оның миында болып жатқан құбылыстың нәтижесі болып табылады. Мәліметтерді интерпретациялау негізінді қорытынды жасалады, ол бағалауды көздейді. Бұл кезеңде бағалау үдерісі туралы мақсаттарға және алынған ақпарат қолданылатын міндеттерге байланысты әр түрлі нысанда жүруі мүмкін. Оқу үшін бағалауға қарағанды, оқуды бағалаудың мақсаты, керісінше, оқушы қазіргі уақытта не оқып білгенін жинақтау болып табылады. Оқуды бағалау кезінде бір оқушының жетістіктерінің белгіленген нормаларымен немесе бірдей жастағы оқушылардың қол жеткізген деңгеймен ара-қатынасы салыстырылған соң қорытынды жасалады. Мұндай қорытындылар стандартқа немесе деңгей түрінде келтірілген межелікке сәйкес немесе сәйкес емес деген нысанда жасалады.

Оқу үшін бағалау кезінде қолданылатын қадағалау, интерпретация және өлшемдер оқуды бағалау кезінде қолданылатын өлшемдерге ұқсас болуы мүмкін, бірақ олардан туатын қорытынды мен шешім басқа сипатта болады.

Оқу үшін бағалау – бұл білім алушылар өздерінің оқудың қандай сатысында тұрғанын, қандай бағытта даму керек және қажетті деңгейге қалай жету керек екендігін анықтау үшін оқушылар мен олардың мұғалімдері қолданатын мәліметтерді іздеу және түсіндіру үдерісі.

Оқушы жетістіктерін критериалды бағалау жүйесі төменде қарастырылған міндеттерді шешеді:

- ☐ Әрбір оқушының сабақ үдерісіндегі әр кезеңіндегі дайындық деңгейін анықтау;
- ☐ Білімді меңгерудің жыл аяғындағы ғана емес, күнделікті білім алудың даму динамикасын айқындауы;
- ☐ Оқушының сабаққа қызығушылығын, белсенділігін арттыруы. Бағаға қарсы теріс көзқарастың болмауы;
- ☐ Оқушы білімінің жүйеленуі, тереңдеуі, есте сақтауы. Оқушыны табандылық пен шыдамдылыққа тәрбиелеуі;
- ☐ Білім алу барысындағы қиындықты, қателікті, білім олқылықтарын және оның себептерін дер кезінде анықтауы;
- ☐ Оқушының білім алу үдерісін қадағалап, дәл және жедел түрде сапалы білім алғаны жөнінде кері байланыс ақпаратын алуы;
- ☐ Оқушының барлық жұмыс түрлерін бағалауы. (өзіндік жұмыс, ағымдағы бағалау, қорытынды бақылау, тренинг, үй жұмысы, шығармашылық т.б.)
- ☐ Оқушының білімін ағымдық және қорытынды бағалау;
- ☐ Критериалды бағалау жүйесі оқушының белсенділігін арттыруды, оқу үдерісінде жарыса, бәсекелесе білім алуға қол жеткізеді.
- ☐ Тәжірибелік маңыздылығы:
- ☐ жеке тұлға емес, оқушының жұмысы бағаланады;
- ☐ оқушы жұмысы алдын-ала белгілі критерийлер бойынша бағаланады;
- ☐ бағалау критерийлері нақты оқыту мақсаттарын айқындайды, сондықтан оқушыларға баға оқып, зерделенген материал бойынша ғана қойылады;
- ☐ өзінің оқу жетістіктерінің деңгейін анықтау үшін және ата-аналарына осы ақпараттарды жеткізу үшін оқушыға нақты бағалау алгоритмі белгілі болады;
- ☐ оқушының оқуға және өзін-өзі бағалауға ынтасы артады;
- ☐ Мұғалімдерге:
- ☐ Сапалы нәтиже алуға бағытталған критерийлер әзірлеуге;
- ☐ Өзінің іс-әрекетін жоспарлауға және талдауға жедел түрде ақпарат алуға;
- ☐ Білім беру сапасын арттыруға;
- ☐ Оқытудың сапасын жақсартуға;
- ☐ Әр оқушының жеке ерекшеліктері мен қабілеттерін ескере отырып, жеке оқыту траекториясын құруға;

□ Бағалаудың түрлі тәсілдері мен құралдарын қолдануға;

Оқушыларға:

1. Өзінің түсінігі мен қабілетін көрсету үшін оқытудың түрлі әдістерін және ойлау әрекетінің типтерін қолдануға;

2. Өз нәтижелерін болжау арқылы табысқа жету үшін бағалау критерийлерін білуге және түсінуге;

3. Өзінің және өз құрдастарының жетістіктерін бағалап, рефлексияға қатысуға;

4. Шынайы міндеттерді шешу үшін өз білімдерін қолдануға, түрлі көзқарастарды білдіруге, сын тұрғысынан ойлауға мүмкіндік береді.

Ата-аналарға:

1. Өз баласының оқытылу деңгейі туралы нақты дәлелдер алуға;

2. Баланың оқудағы жетістігін қадағалауға;

3. Оқу үдерісінде оқушыға қолдау көрсетуге;

4. Мектеп әкімшілігімен, мұғалімдермен кері байланыс орнатуға;

5. Баласының мектепте және сыныпта жайлы сезінуіне сенімді болуына мүмкіндік береді.

Біздің ойымызша, мұндай бағалау жүйесінде география сабағында балаларды оқытуда жеке жұмыс, топтық жұмыс, ой қозғау, ББҮ кестесі (INSERT), топтастыру, рефлексия сияқты бірнеше әдістерді қолдануға мүмкіндігі зор. Осы әдістерді қолдана отырып оқушылардың география пәніне деген ынтасының, қызығушылығының арттыруға болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Аубакирова Р., Нұрбекова М. Педагогикалық зерттеулер әдістемесі. Оқу құралы. – Астана: Фолиант, 2019. – 128 б.

2. Бейсенбаева А.А. Пәнаралық байланыс негізінде оқу процесін ұйымдастыру: Оқу құралы. – Алматы: Республикалық баспа кабинеті, 2015. – 156 б.

3. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении. – М.: Педагогика, 2010. – 423 с.

4. Педагогика: теории, системы, технологии: учебник для студ. высш. и сред. учеб. заведений. / Под ред. С. А. Смирнова. 7-е изд. – М.: Издательский центр «Академия», 2017. – 515 с.

ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ

Тулегенов С.Е.

магистрант,

Актюбинский региональный университет им.К.Жубанова

Байганова А.М.,

к.п.н, доцент

Актюбинский региональный университет им.К.Жубанова

Аннотация: Современное образование ставит перед собой задачу не только предоставления учащимся знаний, но и развития функциональной грамотности — способности эффективно применять полученные знания и навыки в разнообразных жизненных ситуациях. В контексте этой цели особую актуальность приобретают инновационные образовательные технологии, способствующие формированию критического мышления, умения решать проблемы, а также коммуникативных и цифровых навыков среди учащихся.

В статье рассматриваются ключевые технологии обучения, направленные на развитие функциональной грамотности, включая проектное обучение, игровые технологии, кейс-метод, использование информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), а также методы обратной связи и рефлексии. Особое внимание уделяется вопросам интеграции этих технологий в образовательный процесс, разработке учебных программ, организации учебной деятельности и оценке результатов обучения.

Анализ русскоязычной и международной литературы позволяет выделить эффективные практики и методики, способствующие повышению уровня функциональной грамотности учащихся. В статье представлены конкретные примеры успешного применения образовательных технологий в различных образовательных

контекстах, а также обсуждаются вызовы и перспективы развития данного направления в современной педагогике.

Статья будет полезна педагогам, методистам, разработчикам учебных программ и всем, кто интересуется вопросами современного образования и стремится обеспечить учащимся качественное и актуальное образование, отвечающее требованиям времени.

Ключевые слова: функциональная грамотность, образовательные технологии, проектное обучение, ИКТ.

Введение

Функциональная грамотность является фундаментальным аспектом современного образования, обеспечивая основу для успешной адаптации и продуктивной жизнедеятельности в обществе. Она включает в себя не только умение читать и писать, но и способность аналитически мыслить, критически оценивать информацию, использовать и применять знания в различных жизненных ситуациях.

Определение функциональной грамотности

Функциональная грамотность определяется как комплекс компетенций, необходимых для эффективного участия в жизни общества, включая трудовую деятельность, социальное взаимодействие и личностное развитие. Это означает, что функционально грамотный человек способен не только читать и писать, но и использовать эти умения для решения конкретных задач, а также применять математические и информационно-коммуникационные технологии в повседневной жизни.

Ключевые аспекты функциональной грамотности включают:

- Информационная грамотность: способность находить, оценивать, использовать и создавать информацию в различных формах.
- Компьютерная и цифровая грамотность: умение эффективно использовать информационные и коммуникационные технологии для достижения конкретных целей.
- Социокультурная грамотность: понимание и уважение культурного и социального многообразия, способность эффективно взаимодействовать в многообразном мире.
- Финансовая грамотность: знание и понимание финансовых принципов, необходимых для управления личными финансами и участия в экономической жизни общества.

Значение функциональной грамотности в современном мире

В современном мире значение функциональной грамотности неуклонно растет. Быстрые технологические изменения, глобализация и эволюция рынка труда требуют от людей постоянного развития и адаптации. Функциональная грамотность обеспечивает необходимый фундамент для пожизненного обучения, профессионального развития и полноценного участия в общественной жизни.

Основное значение функциональной грамотности заключается в:

- Адаптации к изменениям: способности быстро адаптироваться к новым условиям и требованиям в профессиональной и личной жизни.
- Решении проблем: умении применять знания и навыки для решения разнообразных задач и проблем.
- Принятии решений: способности к анализу информации и принятию обоснованных решений.
- Коммуникации: умении эффективно общаться в различных ситуациях, включая цифровую среду.

Таким образом, развитие функциональной грамотности играет ключевую роль в подготовке индивидов к успешной жизни в динамично меняющемся мире, обеспечивая необходимые знания и навыки для эффективного взаимодействия с окружающей средой и реализации личного потенциала.

Технологии обучения функциональной грамотности

Проектное обучение

Проектное обучение — это подход, который вовлекает учащихся в исследование значимых, сложных вопросов или проблем на протяжении продолжительного времени, чтобы создать ответ или продукт для реальной аудитории. Этот метод способствует развитию критического мышления, умения работать в команде и навыков решения проблем [1, с. 34-56].

Проектное обучение (Project-Based Learning, PBL) является одной из ключевых технологий обучения, нацеленной на развитие функциональной грамотности. Оно позволяет учащимся не только усвоить академические знания, но и приобрести жизненно важные навыки, такие как решение проблем, критическое мышление, коммуникация и сотрудничество. Рассмотрим этот подход более подробно.

Особенности проектного обучения

- **Интеграция предметов:** Проектное обучение часто включает интеграцию нескольких учебных предметов, что позволяет учащимся видеть связи между различными областями знаний и понимать их применение в реальной жизни.

- **Фокус на процессе:** Важность придается не только конечному результату проекта, но и процессу его выполнения. Учащиеся учатся планировать свою работу, исследовать, анализировать информацию, работать в команде и преодолевать трудности.

- **Работа над реальными проблемами:** Проекты часто основаны на реальных проблемах или вопросах, актуальных для учащихся и общества. Это повышает мотивацию и вовлеченность учащихся, а также их понимание важности изучаемых вопросов.

- **Самостоятельность и ответственность:** Учащиеся получают возможность самостоятельно принимать решения относительно хода работы над проектом, что развивает их самостоятельность и ответственность за собственное обучение.

- **Критическое мышление и решение проблем:** В процессе работы над проектами учащиеся сталкиваются с задачами, требующими аналитического подхода и принятия обоснованных решений, что способствует развитию критического мышления.

- **Коммуникационные навыки и работа в команде:** Проектное обучение часто предполагает коллективную работу, что помогает развить у учащихся навыки эффективной коммуникации и способность к сотрудничеству.

Игровые технологии

Игровые технологии в образовании используют игровые принципы и игровой дизайн для улучшения обучения и мотивации. Образовательные игры и симуляции могут облегчать понимание сложных концепций и улучшать удержание информации [2, с. 78-102].

Кейс-метод

Кейс-метод обучения предполагает анализ реальных ситуаций (кейсов) и разработку стратегий решения возникающих проблем. Этот метод развивает аналитические навыки и умение принимать обоснованные решения [3, с. 12-19].

Информационно-коммуникационные технологии (ИКТ)

Использование ИКТ в образовании расширяет доступ к информационным ресурсам, способствует развитию информационной грамотности и навыков работы с цифровыми инструментами. Это включает в себя обучение через интернет-ресурсы, мультимедиа и виртуальные среды [4, с. 45-67].

Обратная связь и рефлексия

Обратная связь и рефлексия являются ключевыми аспектами обучения, позволяя учащимся осмысливать свои достижения и области для улучшения. Регулярная и конструктивная обратная связь от учителей и сверстников способствует глубокому обучению [5, с. 81-112].

Интерактивные методы обучения

Интерактивные методы, такие как дискуссии, мозговые штурмы и ролевые игры, стимулируют активное участие учащихся в обучении, развивают коммуникативные навыки и способность к командной работе [5, с. 22-48]. Эти методы обучения занимают важное место в

современной образовательной практике, поскольку они направлены на активное вовлечение учащихся в учебный процесс, стимулируют их критическое мышление, коммуникативные навыки и способность к командной работе. Они предполагают двустороннее общение между учителем и учениками, а также между самими учениками, что существенно повышает эффективность обучения по сравнению с традиционными лекционными формами. Давайте рассмотрим некоторые из наиболее эффективных интерактивных методов обучения.

Дискуссии

Дискуссии позволяют учащимся обсудить различные аспекты учебного материала, выразить свои мнения, аргументировать свою точку зрения и выслушать и учесть мнения других. Это способствует развитию умения анализировать информацию, критически мыслить и аргументировать свою позицию.

Мозговой штурм

Мозговой штурм или брейнсторминг — это групповая техника по генерации идей, которая используется для решения конкретной проблемы или задачи. Участники мозгового штурма предлагают любые идеи, которые приходят им в голову, без критики со стороны других. Это способствует стимулированию творческого мышления и нахождению нестандартных решений.

Ролевые игры

Ролевые игры предполагают вживание учащихся в определенные роли для моделирования реальных ситуаций или процессов. Такой метод позволяет учащимся лучше понять мотивы и действия различных людей, развивает эмпатию и коммуникативные навыки, а также способствует усвоению учебного материала на практике.

Кейс-метод

Кейс-метод — это метод обучения, предполагающий анализ конкретных практических ситуаций (кейсов) и поиск наилучших решений. Этот метод развивает аналитические навыки, умение работать с информацией и принимать решения в условиях неопределенности.

Использование интерактивных досок и технологий

Современные технологии, такие как интерактивные доски, планшеты и образовательное программное обеспечение, позволяют организовывать интерактивное взаимодействие в классе, делая обучение более наглядным и динамичным.

Интерактивные методы обучения делают процесс обучения не только более эффективным, но и более интересным и мотивирующим для учащихся. Их применение способствует формированию у учащихся необходимых жизненных навыков, таких как умение работать в команде, коммуникативные навыки, критическое мышление и способность к решению проблем.

Внедрение новых образовательных технологий в учебный процесс сопряжено с рядом проблем и вызовов, которые требуют комплексного подхода к их решению. Рассмотрим некоторые из наиболее значимых проблем, с которыми сталкиваются образовательные учреждения при внедрении технологий в обучение.

Недостаточное финансирование

Одной из основных проблем является недостаток финансовых ресурсов для приобретения современного оборудования и лицензионного программного обеспечения. Кроме того, требуются средства на обучение и повышение квалификации педагогов для работы с новыми технологиями.

Отсутствие квалифицированных специалистов

Дефицит квалифицированных учителей и методистов, способных эффективно интегрировать технологии в образовательный процесс, остается значительной проблемой. Педагоги нуждаются в дополнительном обучении и поддержке для адаптации к новым образовательным методикам и технологиям.

Сопротивление изменениям

Сопротивление изменениям со стороны как учителей, так и учащихся может замедлять процесс интеграции новых технологий. Некоторые педагоги могут чувствовать неуверенность

в своих способностях эффективно использовать новые инструменты, в то время как ученики могут испытывать трудности с адаптацией к новым методам обучения.

Технические проблемы

Проблемы с оборудованием, такие как нестабильное интернет-соединение, отсутствие или устаревание компьютерного парка, могут существенно ограничивать возможности использования образовательных технологий. Также важным аспектом является обеспечение информационной безопасности и защиты данных.

Отсутствие адаптированного контента

Недостаток качественного образовательного контента, адаптированного под специфику учебной программы и потребности учащихся, также является значимой проблемой. Создание и адаптация учебных материалов требуют значительных временных и ресурсных затрат.

Оценка и мониторинг

Разработка эффективных методов оценки и мониторинга результатов обучения в условиях применения новых технологий представляет собой сложную задачу. Необходимо обеспечить объективность и справедливость оценки, учитывая индивидуальные особенности и возможности каждого ученика.

Решение этих проблем требует комплексного подхода, включая государственную поддержку в виде финансирования и разработки нормативной базы, профессиональное развитие педагогов, техническое оснащение школ и разработку адаптированных учебных ресурсов. Только так можно обеспечить успешную интеграцию и эффективное использование образовательных технологий в процессе обучения.

В контексте технологий обучения и развития функциональной грамотности в современном образовании существует множество возможностей для дальнейшего развития. Эти возможности открывают пути для улучшения образовательного процесса, адаптации к изменяющимся требованиям времени и обеспечения более глубокого и эффективного обучения учащихся. Рассмотрим некоторые ключевые направления для дальнейшего развития.

Интеграция ИКТ в учебный процесс

Продолжающаяся интеграция информационно-коммуникационных технологий в образование предлагает новые инструменты и подходы к обучению, делая его более интерактивным, доступным и индивидуализированным. Развитие облачных технологий, искусственного интеллекта и машинного обучения открывает перед образовательным процессом новые горизонты.

Проектное и исследовательское обучение

Расширение применения проектного и исследовательского обучения способствует развитию критического мышления, творческих способностей и навыков командной работы у учащихся. Реализация реальных проектов с привлечением экспертов из различных областей может стать мощным стимулом для глубокого погружения в предмет.

Персонализация обучения

Развитие адаптивных образовательных систем и платформ, способных анализировать индивидуальные потребности и успехи каждого учащегося, позволяет персонализировать образовательный процесс. Это способствует более эффективному усвоению материала и развитию индивидуальных талантов и способностей.

Вовлечение и мотивация учащихся

Использование игровых технологий, элементов геймификации и интерактивного контента может повысить мотивацию учащихся и их вовлеченность в учебный процесс. Создание образовательной среды, где обучение воспринимается как увлекательное приключение, может значительно улучшить результаты обучения.

Профессиональное развитие педагогов

Постоянное профессиональное развитие учителей и обучение новым педагогическим технологиям и методикам являются ключевыми для успешной интеграции инноваций в

образование. Создание систем поддержки и мотивации педагогов для непрерывного обучения и экспериментирования важно для поддержания динамики развития образовательного процесса.

Сотрудничество и партнерство

Развитие партнерских отношений между образовательными учреждениями, бизнесом, научными организациями и общественными институтами может способствовать обмену знаниями, ресурсами и опытом. Такое сотрудничество позволяет обогатить учебный процесс реальными кейсами и проектами, а также обеспечить учащимся доступ к передовым технологиям и исследованиям.

Важно отметить, что успех в реализации этих возможностей зависит от создания гибкой и адаптируемой образовательной среды, способной быстро реагировать на изменения в обществе и технологиях. В центре внимания должны быть интересы и потребности учащихся, а также цели устойчивого развития и формирования компетентного, креативного и социально ответственного человека.

В новой образовательной среде, которая активно интегрирует современные технологии и методы обучения, роль учителя претерпевает значительные изменения. От традиционной роли проводника знаний учитель трансформируется в наставника, модератора и фасилитатора учебного процесса. Эта трансформация подразумевает пересмотр подходов к обучению, коммуникации с учащимися и оценке их достижений. Давайте подробнее рассмотрим основные аспекты роли учителя в новой образовательной среде.

Фасилитатор и наставник

Учителя активно используют индивидуальный подход к каждому ученику, способствуя развитию его уникальных способностей и интересов. Они выступают как наставники, поддерживающие исследовательский дух и критическое мышление, а также помогают ученикам устанавливать и достигать личных образовательных целей.

Модератор обучения

В новой образовательной среде учителя выступают модераторами, создающими благоприятные условия для обучения и взаимодействия в классе. Они организуют групповые проекты, дискуссии и семинары, стимулируя учащихся к активному участию и сотрудничеству.

Интегратор технологий

Учителя владеют навыками использования образовательных технологий и способны интегрировать их в учебный процесс. Они постоянно исследуют и применяют новые инструменты и ресурсы для улучшения качества обучения, делая его более интерактивным и эффективным.

Постоянное профессиональное развитие

В условиях быстро меняющегося мира учителя постоянно совершенствуют свои знания и навыки через профессиональное обучение и самообразование. Это включает изучение новых педагогических стратегий, образовательных технологий и методик оценки.

Оценщик и аналитик

Учителя разрабатывают и применяют комплексные системы оценки, которые отражают не только академические достижения учащихся, но и их личностное развитие, креативность, умение работать в команде и принимать решения. Они используют данные для анализа эффективности учебного процесса и его корректировки.

Создание инклюзивной образовательной среды

Учителя обеспечивают создание инклюзивной и поддерживающей среды, где каждый ученик чувствует себя ценным и может реализовать свой потенциал. Они уделяют внимание эмоциональному благополучию учащихся и развитию социальных навыков.

В новой образовательной среде учителя становятся ключевыми фигурами в подготовке учащихся к успешной жизни в современном мире, обеспечивая им не только знания, но и навыки, необходимые для навигации в быстро меняющемся обществе.

Инновации в образовании играют критическую роль в развитии функциональной грамотности учащихся, подготавливая их к успешной жизни и карьере в современном, быстро меняющемся мире. Функциональная грамотность охватывает широкий спектр компетенций, включая не только базовые навыки чтения, письма и арифметики, но и умения, необходимые для эффективного решения различных жизненных задач, такие как критическое мышление, решение проблем, информационная и цифровая грамотность, а также способность к непрерывному обучению.

Содействие глубокому пониманию материала

Инновационные образовательные подходы, такие как проектное обучение, игровые методы и кейс-методы, способствуют глубокому пониманию учебного материала. Учащиеся учатся применять знания на практике, решать реальные задачи и развивать навыки, которые будут полезны им в будущем. Это помогает переходу от поверхностного запоминания информации к ее пониманию и умению использовать в различных контекстах.

Развитие критического мышления

Инновационные методы обучения часто включают элементы анализа, оценки и критики, что способствует развитию критического мышления. Учащиеся учатся не принимать информацию на веру, а анализировать ее, задавать вопросы и делать обоснованные выводы.

Поддержка непрерывного обучения

В современном мире знания быстро устаревают, и появляется потребность в непрерывном обучении. Инновационные образовательные технологии, такие как онлайн-курсы, вебинары и образовательные платформы, обеспечивают доступ к актуальным знаниям и способствуют формированию навыков самообразования и саморазвития.

Улучшение информационной и цифровой грамотности

Использование информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в образовательном процессе напрямую способствует развитию информационной и цифровой грамотности. Учащиеся учатся эффективно искать, анализировать и использовать информацию из различных источников, а также безопасно и эффективно работать с цифровыми технологиями.

Способствование социальной адаптации и коммуникативным навыкам

Современные образовательные подходы часто подразумевают коллаборативную работу и коммуникацию, что способствует развитию социальных навыков, умения работать в команде и взаимодействовать с другими людьми. Эти навыки крайне важны для успешной социальной адаптации и профессионального взаимодействия в будущем.

Таким образом, инновации в образовании не только повышают качество и доступность образовательного процесса, но и играют ключевую роль в развитии функциональной грамотности, подготавливая учащихся к эффективному функционированию и успешной жизни в условиях современного общества.

В заключение статьи подведём итоги обсуждения важности технологий обучения и развития функциональной грамотности в современном образовании. Инновационные подходы и технологии играют ключевую роль в подготовке учащихся к жизни и работе в динамично меняющемся мире, где функциональная грамотность становится необходимым условием успешной социальной адаптации и профессионального самоопределения.

Мы рассмотрели различные технологии обучения, такие как проектное обучение, игровые технологии, кейс-метод, использование ИКТ, а также методы обратной связи и рефлексии. Эти подходы способствуют развитию критического мышления, решению проблем, информационной и цифровой грамотности, а также многим другим компетенциям, которые формируют функциональную грамотность учащихся.

Применение данных технологий в образовательном процессе требует от учителей не только профессиональных знаний и умений, но и готовности к непрерывному обучению, адаптации к новым условиям и внедрению инновационных методик работы. Важную роль в этом процессе играет поддержка со стороны государства и общества в целом, включая обеспечение доступа к современным образовательным ресурсам и технологиям,

финансирование исследований в области образования и разработку политик, направленных на повышение качества образования.

Следует отметить, что внедрение инноваций в образование также сопряжено с рядом вызовов, включая необходимость обновления учебных программ, обучения и переподготовки педагогических кадров, преодоления сопротивления изменениям и обеспечения технической и методической поддержки учебного процесса. Однако потенциальные преимущества инновационных образовательных технологий и методов, направленных на развитие функциональной грамотности, безусловно, перевешивают эти трудности, открывая новые возможности для обучения и развития каждого учащегося.

В заключение, инновации в образовании и развитие функциональной грамотности являются ключевыми факторами в подготовке молодого поколения к эффективному участию в жизни общества, способствуя их личностному росту, социальной адаптации и успешной профессиональной деятельности. В этом контексте образовательная система и педагоги играют ведущую роль в формировании основ для построения знаниевой экономики и развития устойчивого общества.

Список источников

1. Thomas, J. W. (2000). *A Review of Research on Project-Based Learning*.
2. Prensky, M. (2001). *Digital Game-Based Learning*. McGraw-Hill.
3. Herreid, C. F. (1997). *What is a Case?* Journal of College Science Teaching.
4. Bates, A. W. (2005). *Technology, e-learning and Distance Education*. Routledge.
5. Hattie, J., & Timperley, H. (2007). *The Power of Feedback*. Review of Educational Research.

ЖАСӨСПІРІМ ҚЫЗДАРДЫ БОЛАШАҚ АНА БОЛУҒА ДАЙЫНДАУ: ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘСІЛДЕР ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ АСПЕКТІЛЕР

Улықбек Д.Е.

магистрант 2 курс

Бисенов У.К.

б.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Жаратылыстану және ауылшарушылық ғылымдары факультеті
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Аннотация: Ана денсаулығы мен мінез-құлқының баланың дамуына оң әсер етуі мүмкін аспектілерін түсінуге деген ұмтылыс қазіргі педагогиканың негізгі бағыты болып табылады. Бұл мақалада біз осы әсерді зерттеу мақсатында өткізілетін педагогикалық іс-шараларға назар аударамыз, сонымен қатар жасөспірім қыздарды болашақ аналыққа тиімді дайындау үшін маңызды ғылыми аспектілерді қарастырамыз.

Кілт сөздер: ғылыми аспектілер, жатырішілік қалыптасу, болашақ ана, жасөспірім қыздар.

Аннотация: Стремление понять аспекты материнского здоровья и поведения, которые могут положительно повлиять на развитие ребенка, является основным направлением современной педагогики. В этой статье мы сосредоточимся на педагогических мероприятиях, проводимых с целью изучения этого эффекта, а также рассмотрим научные аспекты, которые важны для эффективной подготовки девочек-подростков к будущему материнству.

Ключевые слова: научные аспекты, внутриутробное формирование, будущая мама, девочки-подростки.

Abstract: The desire to understand aspects of maternal health and behavior that can positively influence a child's development is a key focus of modern pedagogy. In this article, we will concentrate on pedagogical measures aimed at studying this effect, as well as explore scientific aspects crucial for the effective preparation of teenage girls for future motherhood.

Keywords: scientific aspects, intrauterine development, expectant mother, teenage girls.

Қазіргі қоғам педагогикалық қоғамдастықтың алдына көптеген қиындықтар мен міндеттер қояды, олардың бірі жасөспірім қыздарды болашақ ана болуға дайындау болып

табылады өйткені олар жаңа ұрпақтың болашақ құрылысшылары болып саналады. Бұл процестің маңызды аспектілерінің бірі – жатырішілік қалыптасу кезеңінде ана ағзасының баланың дамуына тікелей әсерін зерттеу. Осы саладағы ғылыми зерттеулер болашақ аналарды даярлау әдістемесін едәуір байыта алатын бірегей педагогикалық тәсілдерді ұсынады. Бұл тұрғыда ана ағзасының болашақ баланың қалыптасуына тікелей әсер етуімен байланысты зерттеулер ерекше маңызға ие болады.

Біздің қоғам жастарды ана болуға даярлауға жүйелі көзқарасты талап ететін сын-қатерлерге тап болады және бұл ретте педагогтар шешуші рөл атқарады. Аналықтың физиологиялық және психологиялық аспектілерінің болашақ ұрпаққа әсерін түсіну тиімді бағдарламалар мен әдістерді әзірлеудегі қажетті қадам болып табылады.

Зерттеу мақсаты: адамның жатырішілік дамуы кезінде ана ағзасының баланың дамуына әсерін зерттеуге бағытталған негізгі педагогикалық іс-шаралардың маңызын талдау және шолу.

Жасөспірім қыздардың репродуктивті денсаулығының медициналық-әлеуметтік сипаттамалары, сондай-ақ олардың ана болу қатынастары зерттеушілердің назарын аударуда, соның ішінде медициналық мекемелердегі жасөспірім аналардың әлеуметтік қолдауын талдау аса маңызға ие [1, 106 б.]. Өйткені, жасөспірімдік жүктілік және ерте ана болу көбінесе әлеуметтік, функционалды және жеке жетілмегендікпен байланысты, бұл эмоционалды-ерікті дамудың, құндылық-семантикалық бағдарлардың және аналық мінез-құлықтың қалыптасуының әртүрлі салаларына әсер етуі мүмкін.

Осы уақытқа дейін жасөспірім ананың жаңа әлеуметтік рөлге, болашақ балаға және жалпы ана ұғымына жеке көзқарасының эволюциясының ерекшеліктері жеткілікті зерттелмеген. Аналыққа деген қарым-қатынастың жетілуі мен өзін-өзі қабылдау жүйесінің, ата-аналық көзқарастың және баламен өзара әрекеттесудің болжамды стильдерінің дамуы арасындағы байланыс жеткілікті зерттелмеген. Мұндай зерттеудің қажеттілігі тәжірибеге деген қызығушылықтың үнемі артуына және ана мен балалық шаққа байланысты психологиялық проблемалардың артуына байланысты. Бұл проблемаларға демографиялық жағдайдың нашарлауы, әлеуметтік жетімдіктің өсуі, ерте неке және жасөспірім ана болу жатады.

Бүгінгі таңда психологиялық тәжірибе жасөспірім аналарға жаңа әлеуметтік рөлдің адекватты бейімделу тетіктерін қалыптастыруға көмектесу үшін өсіп келе жатқан әлеуметтік сұранысты қанағаттандыру үшін қажетті теориялық, әдістемелік және ұйымдастырушылық қолдаудың жетіспеушілігімен бетпе-бет келеді. Жасөспірім ана болу маңызды сынақ болғандықтан және функционалды да, психологиялық та жетілмеген жағдайда болатындықтан, жасөспірім ана болуды анықтайтын психологиялық процестер мен механизмдерге ғылыми талдау жүргізу қажет.

Аналыққа субъективті көзқарас – бұл өзінің құрылымы мен қалыптасуының ерекше логикасы бар көп деңгейлі психологиялық құбылыс. Ол әйел психикасының баланың туылуына және қабылдауына дайындығын сипаттайды, оның эмоционалды әл-ауқатын, сондай-ақ ананың жеке басының жетілуін қамтамасыз етеді. Аналық қатынастың дамуы біртіндеп жүреді және модальділік, қарқындылық, ендік, тұрақтылық дәрежесі және т. б. сияқты әртүрлі аспектілерді қамтиды. Аналыққа субъективті көзқарастың даму деңгейін доминанттылық, когеренттілік, эмоционалдылық, жалпылау, принциптілік, белсенділік және сана дәрежесі сияқты әртүрлі сипаттамалар бойынша бағалауға болады. Аналық қатынастың қалыптасуы әлеуетті ананың онтогенезі процесінде осы сипаттамалардың барлығының дәйекті дамуын қамтиды. Осылайша, жүкті әйелдегі аналыққа деген қарым-қатынастың жетілу деңгейі дамудың нақты дәйектілігі мен құрылымдық компоненттер арасында нақты шекаралары жоқ күрделі психологиялық құбылыс болып табылады. Теориялық талдау аналыққа субъективті көзқарас әйелдің жеке жетілуіне байланысты дамиды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді [2, 53 б.].

Тиімді ана болуды қалыптастыру процесі сезімдерді дамытумен, адамдармен ерекше қарым-қатынас орнатумен, әлеуметтік рөлді қабылдаумен және жүзеге асырумен байланысты.

Құзыретті және жетілген ананың қалыптасуы біртіндеп жүреді және тұлғаның психологиялық қасиеттерінің жүйесі, балаға қамқорлық жасау қабілеті және жеке қасиеттерінің эволюциясы болып табылады. Аналыққа субъективті көзқарастың даму деңгейі әйелдің баланы барабар қабылдау қабілетін анықтайды және оның үйлесімді дамуына негіз болады. Жасөспірім ана болу маңызды сынақ болып табылады және функционалды, психологиялық және әлеуметтік жетілмегендік жағдайында болады. Бұл процесс жылдам бейімделу реакциясының мүмкін жетістігімен байланысты, бұл рөлдің шамадан тыс жүктелуіне әкеледі және ата-аналық функцияларды тиімді орындауды қиындатады.

Қазіргі педагогикадағы ана болуды зерттеуде екі негізгі бағыт бар: жастарда ана болудың құндылық қатынасын қалыптастыру және балалар мен жасөспірімдерде ана болуға дайындықты қалыптастыру жағдайларын зерттеу. Отбасының тәрбиелік әлеуетін дамыту және жауапты ата-ананың (ана мен әкенің) мінез-құлқын қалыптастыру әлеуметтік педагогика шеңберінде белсенді зерттелуде, бұл ата-аналарды, әсіресе болашақ аналарды даярлау үшін маңызды болып саналады [3, 320 б.].

Философия, әлеуметтану, медицина, психология және педагогика сияқты әртүрлі салалардағы ғылыми дереккөздерді талдау және педагогикалық тәжірибені зерттеу арқылы жүргізілген зерттеу жасөспірім қыздарда жауапты ана болуды қалыптастыруға тиімді көмектесетін педагогикалық әдістер жиынтығын іздеу, таңдау және негіздеу мәселесінің әлеуметтік-педагогикалық маңыздылығын нақтылауға мүмкіндік берді. Зерттеу барысында ана болу физиологиялық, эволюциялық, мәдени және жеке аспектілерді қамтитын күрделі құбылыс ретінде қарастырылатыны анықталды. Ол әйелдің жеке саласының бөлігі және оның баланың дамуына жағдай жасаудағы қызметі ретінде түсіндіріледі [4, 160 б.]. Осының негізінде аналықтың тұжырымдамалық сипаттамасы жасалды, оның биологиялық және психологиялық негіздері, онтогенезі және баланың дамуына әсері сипатталды. Бұл тұрғыда ерте ана болу проблемалары, соның ішінде жүктілік және 18 жасқа дейінгі қыздарда бала туу ерекше педагогикалық назар мен сүйемелдеуді қажет ететін жағдайлар ретінде қарастырылады.

Әдебиеттерге шолу көрсеткендей, жасөспірімдердің жүктілігі мен ерте аналығы әлеуметтік, функционалды және жеке жетілмегендік жағдайында жүреді, бұл эмоционалды-еріктік саланың дамуында, құндылық бағдарларында және кәмелетке толмаған қыздарда жыныстық және аналық мінез-құлықтың қалыптасуында деструктивті өзгерістерге әкеледі. Қазіргі заманғы жасөспірімдерді ана болуға даярлау зерттеудің екі негізгі бағытын ретінде қарастырылады: жастар (оқушылар мен студенттер) арасында ана болудың құндылық қатынасын қалыптастыру және балалар мен жасөспірімдерде ана болуға дайындықты қалыптастыру шарттары.

Қазіргі педагогика ғылымында отбасының тәрбиелік әлеуетін дамыту және жауапты ата-аналық мінез-құлықты қалыптастыру мәселелері Әлеуметтік педагогика аясында зерттеледі. Ата-аналарды, әсіресе болашақ аналар мен сәбилердің аналарын ата-ана функцияларын саналы түрде орындауға дайындауды ұйымдастырудың ғылыми-практикалық негіздері әзірленді және сыналды. Жасөспірім қыздардың аналығын қолдаудың әлеуметтік-педагогикалық әдістерін таңдау екі негізгі міндетке негізделген: жасөспірім ананың жеке және психикалық дамуына жағдай жасау және жас ананың жауапты аналық мінез-құлқын қалыптастыру арқылы баланың қауіпсіз толыққанды дамуына жағдай жасау. Жасөспірім ана жағдайындағы әлеуметтік-педагогикалық қызметтің отандық және шетелдік тәжірибесін салыстырмалы талдау осы құбылыстың өзіндік ерекшеліктерін, ерте ана болудың әлеуметтік жағдайларын, себептері мен әлеуметтік салдарын анықтауға мүмкіндік берді. Әлеуметтанушылардың пікірінше, көп жағдайда жасөспірім ана болу қолайсыз, қоршаған ортаның маргиналдылығымен, әлеуметтік тәуекелдермен және девиантты мінез-құлықпен байланысты [5, 344 б.].

Жетілген аналық қатынас жоғары және туынды деңгейдегі сипаттамалардың жоғары даму дәрежесімен, оң және берік бастапқы модальділігімен, ана мен бала арасындағы байланыстардың белсенді дамуымен, өзара әрекеттесу тәсілдерінің тұрақтылығы мен әртүрлілігімен, аналықтың басқа маңызды қатынастармен үйлесімді үйлесімімен, эмоционалды ашықтығымен және ананың мінез-құлқының тірек түрімен сипатталады. Ол ана болудың мәдени үлгілеріне сүйенеді, ана болудың терең түсінігі мен құндылығына ие, баланың дамуы мен тәрбиесіне белсенді қатысады, саналы дайындықтан және бала үшін жоғары жауапкершіліктен туындайды.

Аналыққа жетілген көзқарас жасөспірімдер арасында сирек кездесетін құбылыс болып табылады және ол әдетте әлеуметтік-мәдени факторларға, отбасылық динамикаға және жасөспірім ананың жеке жетілуіне байланысты. Жетілмеген аналық қатынас аналықты түсіну мен анықтаудағы қиындықтармен, аналық рөлдің нақты моделінің болмауымен, моральдық және моральдық аспектілердің дамымауымен, бала туралы шектеулі түсінікпен, аналық қатынастың сипаттамаларының негізгі деңгейімен (мысалы, оң бастапқы модальділік, дамудың қалыпты динамикасы, өзара әрекеттесудің кең ауқымы), сондай-ақ ана ретінде өзіне деген көзқарастың белгісіздігімен, жеткіліксіз

ана болу және балаларды тәрбиелеу, басқалардың пікіріне және сыртқы бақылауға тәуелділік туралы білім, сондай-ақ өз бетінше шешім қабылдау және болашақты жоспарлау мүмкіндігі шектеулі. Аффективті жетілмеген аналық көзқарас теріс эмоционалды көзқарас, ана рөлінен бас тарту, балаға теріс көзқарас, үмітсіздік пен үмітсіздік сезімі, агрессия мен қатыгездік және болашақтың шектеулі перспективалары арқылы көрінеді.

Жасөспірім қыздардың жауапты аналығын қалыптастырудың әлеуметтік-педагогикалық аспектілері олардың жеке және психикалық дамуына жағдай жасауға, сондай-ақ жас аналардың жауапты аналық мінез-құлқын қалыптастыру арқылы баланың қауіпсіз толыққанды дамуын қамтамасыз етуге байланысты. Негізгі ғылыми аспектілерді қарастыру және жасөспірім қыздардың болашақ аналығы тақырыбы бойынша практикалық ұсыныстарды бөліп көрсету мақсатында келесі аспектілер мен тиісті ұсыныстарды атап көрсетуге болады [6, 328 б.]:

- Физикалық және эмоционалды денсаулық:

- Аспект: физикалық денсаулықты қолдау үшін дұрыс тамақтану және тұрақты медициналық көмек көрсету. Жасөспірімдердің физикалық және эмоционалды денсаулығын қамтамасыз ету болашақ анаға сәтті дайындалуда шешуші рөл атқарады. Бұл салауатты өмір салтына жағдай жасауды қамтиды, оның маңыздылығын тәрбиешілер үйретеді және көрсетеді. Репродуктивті денсаулық пен эмоционалды қолдау туралы ақпаратқа қол жеткізу жасөспірімдерге ана болу мәселелеріне саналы түрде қарауға көмектеседі.

- Ұсыныс: салауатты өмір салты бағдарламаларын әзірлеу және дене шынықтыру сабақтарын өткізу.

- Әлеуметтік және мәдени аспектілер:

- Аспект: әлеуметтік-мәдени контекстті және оның жасөспірімдерге әсерін зерттеу. Педагогикалық іс-шаралар жасөспірімдер өздерінің әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерін талқылап, бөлісе алатын инклюзивті кеңістіктер құруы керек. Мәдени айырмашылықтарды түсінумен және құрметтеумен жұмыс жасөспірімдерде толеранттылық пен кең дүниетанымның қалыптасуына ықпал етеді.

- Ұсыныс: мәдени мен әлеуметтік стереотиптердің әртүрлілігі туралы білім беру іс-шараларын ұйымдастыру.

- Психологиялық жағдайы:

- Аспект: жасөспірім ана болудың психологиялық аспектілерін түсіну. Бұл жасөспірімдердің психологиялық әл-ауқаты олардың эмоционалды тұрақтылығын дамытумен және өздерінің жеке басын түсінумен байланысты. Педагогикалық іс-шаралар жасөспірімдер өздерінің эмоционалды күйлерін талқылай алатын және стрессті басқарудың тиімді стратегияларын таба алатын қолдау ортасын құруға бағытталуы керек.

- Ұсыныс: өзін-өзі бағалауды нығайту және жеңу тетіктерін дамыту үшін психологиялық тренингтер өткізу. Психологиялық тренингтер оларға эмоцияларды басқару дағдыларын дамытуға және психологиялық әл-ауқатын жақсартуға көмектеседі.

- Білім беру және ақпараттандыру:

- Аспект: жауапты ана болуды қалыптастырудағы білімнің рөлі. Педагогикалық іс-шаралар білім беру мен репродуктивті денсаулық туралы ақпараттандырудың маңыздылығына баса назар аударуы керек. Жасөспірімдер жүктілік, босану және сәбилерге күтім жасау туралы өзекті және сенімді ақпаратқа қол жеткізуі керек. Репродуктивті денсаулық саласында ақпараттандырылған шешім қабылдау дағдыларын үйрету оларға болашақ анаға саналы түрде дайындалуға көмектеседі.

- Ұсыныс: репродуктивті денсаулық және отбасын жоспарлау туралы білім беру бағдарламаларын құру.

- Отбасылық қолдаудың маңызын арттыру:

- Аспект: отбасылық ортаның ана рөлдеріне әсері. Жауапты ана болуды қалыптастырудағы отбасылық қолдаудың маңыздылығы даусыз. Педагогикалық іс-шаралар ұқыпты ата-ана болу мәселелері талқыланып жатқан жасөспірімдер мен олардың отбасылары арасында ашық диалог құруға ықпал етуі тиіс. Отбасын қолдау жағымды жағдай туғызады және жасөспірімдерге болашақ ата-аналық рөлдеріне сенімді болуға мүмкіндік береді.

- Ұсыныс: қолдау көрсететін отбасылық жағдай жасау үшін ата-аналарға семинарлар мен кеңестер ұйымдастыру.

- Әлеуметтік бейімделу:

- Аспект: қоғамға қосылу және әлеуметтік оқшауланудың алдын алу. Ана болуға дайындық сонымен қатар әлеуметтік бейімделуді үйретуді қамтиды. Педагогикалық іс-шаралар жасөспірімдерге қоғамға сәтті қатысу және тұрақты әлеуметтік байланыстар орнату үшін қажетті әлеуметтік

дағдыларды дамытуға көмектесуі керек. Бұл жасөспірімдердің тұрақты өмір салтын қалыптастыруға ықпал етеді және олардың ата-ана рөліне дайын болуын қамтамасыз етеді.

- Ұсыныс: өмірлік жағдайлары ұқсас жасөспірімдерге арналған әлеуметтік топтар мен жобаларды қалыптастыру.

- Кәсіби перспективалар:

- Аспект: болашақ ана рөлі мен кәсіби дамуына дайындық. Жасөспірімдерге кәсіби тұрғыдан түсіністік пен қолдау көрсету де маңызды. Педагогикалық бағдарламалар жасөспірімдерге өздерінің әлеуетті мансаптық мүмкіндіктерін түсінуге және кәсіби қызметті ата-аналық міндеттермен үйлестіруге көмектесетін элементтерді қамтуы керек. Бұл оларға болашақ отбасылық өмір үшін тұрақты негіз құруға көмектеседі.

- Ұсыныс: мансаптық кеңес беру және білім беру бағдарламаларын ұйымдастыру.

Бұл аталған аспектілер мен ұсыныстар жасөспірім қыздарды болашақ аналыққа дайындауда жан-жақты зерттеу мен қолдауды қамтамасыз етеді. Жасөспірім қыздармен жұмыс жасайтын кез-келген маман (мұғалім, психолог немесе сынып жетекшісі/куратор) осы аспектілерді негізге ала отырып жұмыс жасайтын болса, болашақ «сауатты» аналарды дайындауда үлкен жетістікке жетері анық.

Қорытынды: Ана болу, әсіресе жасөспірімдерде, қазіргі қоғамда төмен әлеуметтік мәртебеге тап болады, бұл жасөспірім ананың уәждері мен перспективаларының бұрмалануына әкеледі. Жүктілік кезінде жас қыздар ата-аналарына толығымен тәуелді болатын жағдайға тап болады, әлеуметтік оқшаулануға тап болады, құрдастарымен әдеттегі қарым-қатынастан айырылады, олардың жеке дамуы, отбасылық өмірі, білімі және кәсіби болашағы күмән тудырады, бұл ананың да, баланың да үйлесімді дамуын қиындатады. Алайда, кәмелетке толмаған ана болудың өзі ерекше проблема емес екенін атап өткен жөн. Мәселе қоршаған ортаның маргиналдылығы және жас аналарды психологиялық қолдаудың жеткіліксіздігі болып табылады, бұл олардың бейімделуіне және өздері үшін және туылмаған баласы үшін қолайлы жағдай жасауға кедергі келтіреді. Осыған байланысты, жасөспірім ана мен оның баласы арасындағы қарым-қатынастың сапасын оңтайландыру үшін олардың когнитивті және эмоционалды аспектілерін ескере отырып, олардың аналыққа деген көзқарасының ерекшеліктерін одан әрі зерттеу маңызды.

Әдебиеттер тізімі

1. Краснаярова, М.В. Педагогика и раннее материнство: проблемы и решения / М.В. Краснаярова// Педагогика-XXI: материалы междунар. науч.конф. - Караганда: Центр гуманитарных исследований, 2010. Т.2. - С. 106-111.
2. Батуев, А.С. Возникновение психики в дородовой период: краткий обзор современных исследований Текст. / А.С.Батуев // Психол. журнал. 2000. -Т.21. №6. - С. 51-56.
3. Немов, Р. С. Практическая психология: пособие для учителей / Р. С. Немов. -М.: ВЛАДОС, 2001. - 320 с.
4. Зверева, О.Л., Семейная педагогика и домашнее воспитание/ О.Л.Зверева, А.Н.Ганичева. - М.: Академия, 2000. - 160 с.
5. Зимняя, И. А. Педагогическая психология: учебник для студ. вузов / И. А. Зимняя. - 2 изд., доп., испр. и перераб. - М.: Логос, 2008. -344 с.
6. Краснаярова, М.В. Практика социально-педагогической поддержки материнства девочек-подростков / М.В. Краснаярова // Социально-педагогическая поддержка ребёнка: материалы междунар. науч. конф./ под общ. ред. А.В. Иванова. - М.: АПК и ППРО, 2009. - С. 327-331

СЕКЦИЯ 5
ЗАМАНАУИ ҚОҒАМДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ
ҚҰҚЫҚТЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ

СЕКЦИЯ 5
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ И ПРАВОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ
СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

SECTION 5
SOCIO-ECONOMIC AND LEGAL TRANSFORMATION OF MODERN
SOCIETY

STRATEGIC DEVELOPMENT OF THE ORGANIZATION AS A WAY TO IMPROVE
THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE

Abuzyarova Zh.

master of economic sciences,
senior lecturer at the Department of Management,
Kh. Dosmukhamedov Atyrau University

Abstract: In modern conditions, in the process of transition to a market economy model, inconsistencies in the technological, production, organizational potential of enterprises, as well as consumer demand in the market, have been revealed. These inconsistencies served as the basis for the introduction of the restructuring process at the enterprises, and accordingly the organizational structure of the enterprises. Therefore, the creation of an effective mechanism for the company's adaptation to market conditions is an urgent problem until enterprises become effective subjects of the market economy

The condition for applying the chosen strategy of optimal adaptation of the organization to external operating conditions is the most rational definition of a strategically effective organizational management structure. Performance assessment is necessary not only for the actual organizational structure, but also for comparing the various options for its improvement.

The purpose of this article is the theoretical foundations and practical aspects of improving the organizational management structures of an organization in a modern market economy.

Key words: economy, entrepreneurship, organizational structure, strategy, management structure, efficiency

Аңдатпа: Қазіргі жағдайда нарықтық экономика моделіне көшу процесінде кәсіпорындардың технологиялық, өндірістік, ұйымдастырушылық әлеуетіндегі, сондай-ақ нарықтағы тұтынушылық сұраныстағы сәйкессіздіктер анықталды. Бұл сәйкессіздіктер кәсіпорындарда қайта құрылымдау процесін, сәйкесінше кәсіпорындардың ұйымдық құрылымын енгізуге негіз болды. Сондықтан, кәсіпорынның нарықтық жағдайларға бейімделуінің тиімді тетігін құру кәсіпорындар нарықтық экономиканың тиімді субъектілері болғанға дейін өзекті мәселе болып табылады

Ұйымның сыртқы жұмыс жағдайларына оңтайлы бейімделуінің таңдалған стратегиясын қолдану шарты стратегиялық тиімді ұйымдастырушылық басқару құрылымының ең ұтымды анықтамасы болып табылады. Тиімділікті бағалау нақты ұйымдық құрылым үшін ғана емес, сонымен қатар оны жетілдірудің әртүрлі нұсқаларын салыстыру үшін де қажет.

Бұл мақаланың мақсаты-қазіргі нарықтық экономика жағдайында ұйымның ұйымдық басқару құрылымын жетілдірудің теориялық негіздері мен практикалық аспектілері.

Түйінді сөздер: экономика, кәсіпкерлік, ұйымдық құрылым, стратегия, басқару құрылымы, тиімділік.

Аннотация: В современных условиях, в процессе перехода к рыночной модели экономики, были выявлены несоответствия в технологическом, производственном, организационном потенциале предприятий, а также потребительском спросе на рынке. Эти несоответствия послужили основой для внедрения процесса реструктуризации на предприятиях и, соответственно, организационной структуры предприятий. Поэтому создание эффективного механизма адаптации компании к рыночным условиям является актуальной проблемой до тех пор, пока предприятия не станут эффективными субъектами рыночной экономики

Условием применения выбранной стратегии оптимальной адаптации организации к внешним условиям функционирования является наиболее рациональное определение стратегически эффективной организационной

структуры управления. Оценка эффективности необходима не только для фактической организационной структуры, но и для сравнения различных вариантов ее совершенствования.

Целью данной статьи является рассмотрение теоретических основ и практических аспектов совершенствования организационных структур управления организацией в условиях современной рыночной экономики.

Ключевые слова: экономика, предпринимательство, организационная структура, стратегия, структура управления, эффективность

In the context of constant changes in the external environment, there is a certain need to ensure and maintain competitiveness in determining the goals, means and directions of organizational improvement. The fundamental tool for implementing stabilization measures in the transition period can be called effective management based on the use of progressive organizational systems and structures. Issues related to the organization and improvement of organizational structures of management, assessment of their effectiveness also require further elaboration [1, p. 10].

The problem of assessing the effectiveness of the organizational structure of management is contained in the scientific works of many scientists. However, given the possible influence of factors in the external and internal environment of the organization, the issues of forming an effective management structure are still not sufficiently open. Therefore, it has become the main problem of this article.

To solve the problem, it is necessary to reform the organizational structure of the organization. Therefore, improving the organization's activities is necessary to carry out its activities in the following areas:

First of all, the formation of an organizational culture that contributes to the organization of a powerful potential for self-development. This is a very long process that requires considerable effort. As a result, the values formed and adopted by the members of the organization take the form of traditions and, above all, contribute to improving the work of the organization without significant costs;

Secondly, the organization of an effective, integrated management mechanism. This management mechanism includes a mechanism for stimulating and stimulating the labor of employees, technology for managing final results, human-machine technologies in making optimal decisions, improving the professional level of managers in the field of management, etc.;

Thirdly, the search for the most adequate market niche for the resources currently available and the development of a strategy for functioning. This strategy can give a powerful increase in efficiency, achieving the necessary limitation, which is determined by the depletion of the existing production and technological capabilities of the organization. This increase in efficiency reaches an average of 20-35% (from 15 to 65%);

Fourth, structural changes as a result of reducing the share of virtually inefficient technologies and low-cost types of products. These changes can serve as the basis for increasing the efficiency of the necessary excesses, which are determined by the exhaustion of the capabilities of existing technologies and are estimated at 45-65%;

Fifth-elimination of unprofitable production structures, which can lead to an increase in the load on the main production by transferring ownership of unused fixed assets;

The sixth direction is the formation of new types of products, services and technologies that require more specific attention to the innovative potential of the organization;

So, the implementation of management accounting and the organization of a control system for the optimal acquisition, placement and use of the necessary resources, thus, involves not only effective management of production costs, but also the full provision of effective functioning of the services and departments of the management system when interacting with target installations with minimal costs for their maintenance.

The organizational structure implements specific goals that determine the purpose and activities of the management object. Folded hierarchical structures are primarily based on functional specialization and authority, where employees expect solutions from above, cannot adequately respond to any changes, and immediately adapt to the current situation. Functional barriers, task orientation, a specific process segment, a stage management hierarchy, constant regulation and

control, and poor response to events can ultimately hinder successful competition in a rapidly changing business environment. Therefore, in order to achieve variable goals, it is necessary to urgently restructure structural elements.

In the modern economy, the ways of transition to horizontal corporations are of particular interest, since with their development the main trends in the formation of the future are determined. In this case, it is a team that becomes the necessary "construction" block of the organization, which is a smooth hierarchy. In this case, the formation of the organizational structure is carried out around the process, reducing the activity within it [2, p. 304].

The next point that I would like to focus on is the increasing importance of the infrastructure of the organization's production sphere. We know that infrastructure is not only the entire production area, but also the culture of the external environment and the requirements for the quality of infrastructure are growing much faster than the growth of our own production.

The organization and rational management of information and material flows is carried out in the conditions of a created and organized infrastructure. Special structures are created, on the basis of which the control of the flow of material with the functions of supply, production and sale is carried out. There is a constant improvement in the quality of products or services. Thus, there was a need to organize a general quality management system in which all employees who have access to information and can independently analyze the current situation participate in the decision-making process.

There is a real need for the development of intra-enterprise entrepreneurship. This type of entrepreneurship is associated with unified information networks, certain financial systems and entrepreneurial culture, and in order to increase competition, it is necessary to create repeating units. In the context of a computerized environment directly related to the revolution in information technology, modern organizations require special attention to the activities of the personnel of firms.

It is necessary to reconsider the importance of the priorities of production activities in favor of increasing the timing and volume of Service services, in which the main indicator of success will not be profitability, but the maximum satisfaction of the needs of consumers themselves.

A prerequisite for improving the management system is the introduction of organizational innovation, that is, a set of measures to streamline the system, which includes global and local innovation for a given organization. Consequently, organizational innovation becomes a consciously organized process for the implementation of certain innovations. If we introduce global organizational improvement, then the entire organizational structure as a whole will be covered, and Local - its subsystems and elements.

Within the framework of existing functions, it is necessary to carry out organizational rationalization, which implies a certain regulation of the system, which is directly aimed at maintaining stability. This rationalization should be carried out by improving the organization of management processes without changing their composition and production structure [3, p. 160].

I believe that it is necessary to carry out organizational development as the next stage of improving the organizational structure, which is understood as the concept of organizational improvement of the system. The main purpose of this concept is to streamline it, that is, to bring the organizational structure in line with the specific goals of management. This is a rather complex, complex and long-term process of organizational change. The essence of the current innovation process lies in the continuous modernization of the technical and economic and organizational and economic spheres of the organization, covering all structures. Thus, the process of transforming the system should be considered as organizational innovation.

Such interrelated processes as the organizational impact of management and the process of self-organization are a prerequisite for improving the organization, which includes local structural changes in subsystems and elements of the system and the restructuring of the organizational structure as a whole. The organizational effect of management is necessary to create optimal conditions for stimulating the corresponding processes of self-organization. The effectiveness of improving the organization is manifested not only in increasing the potential for its future development, but also in improving the performance indicators of the system itself.

There are three main directions for improving the management structure [4, p.34]:

The first direction provides for the improvement of mechanical structures as a result of the use of internal simplifications or modifications. This direction can be implemented by combining, dividing, reconquering, reducing the number of levels of government.

The second direction is the organization of a complex structure by connecting organic structures, such as innovative departments, development units, to a working mechanical structure. These selected structures solve certain tasks that are difficult to enter into the traditional linear-functional structure. This direction is one of the main conditions for ensuring the effectiveness of management structures in the transition period.

Another way to improve is to replace the mechanical structure with an adaptive type of structure. To carry out this type of restructuring of structures, you need a bright and competent leader with a team of like-minded people, as well as a strong organizational culture.

Among all the above options, the third most optimal option for Print Club Atyrau LLC, which we analyzed, since it implies the replacement of the existing structure of the mechanical type with an adaptive one. This situation can be explained as follows.

Improving the structure of Print Club Atyrau LLP through internal simplifications or changes will only slightly improve the management structure of this organization. The reason for this is that the shortcomings of the organization are not comprehensive, i.e. system character. In turn, the introduction of simplifications in the organizational structure can add a number of other problems to the existing ones. If any changes are made, they will eliminate some shortcomings, but at the same time they can become the eyes of others.

Print Club Atyrau LLC has eight structural divisions and a small organization of 35 people. Therefore, it is wrong to create a complex structure as a result of adding an organic structure to an existing mechanical structure, since this organization is too small. At the same time, all the main activities of the organization are closely interconnected and interdependent. Accordingly, there is no way to single out the most promising area and form an organic structure on its basis as an experiment within the framework of "Print Club Atyrau."

The creation of such a structure may require a significant expansion of the staff, which in principle "Print Club Atyrau" LLP cannot afford.

Thus, we consider the mechanical control structure acceptable for Print Club Atyrau LLP to be a complete replacement with the most optimal organic, that is, adaptive structure. And if we add to this the strong leadership qualities of the CEO, a competent team of like-minded middle managers and a certain organizational culture that has developed over the years, we will get a good result.

Another reason for changing the organizational structure of the management of "Print Club Atyrau" LLP to an organic one is the specifics of the organization's business. In modern conditions, many organizations must respond to changes in the external environment quickly, efficiently and reliably, with minimal costs.

As we know, there are several types of adaptive structures - this is a matrix or, as it is also called, cross-functional and design, i.e. brigade structure. The basis of these management structures is the organization of work in working groups.

The basic principles of such an organization of management include:

- independent work of working groups;
- independent decision - making and horizontal coordination of activities;
- replacement of bureaucratic-type rigid managerial ties with more flexible ones;
- the need to attract some employees from other departments to develop and solve some problems.

These principles violate the strict division of employees into production, engineering, economic and managerial activities, which are characteristic of hierarchical structures. Such services are isolated systems with their own clear goals and interests [5, p.192].

Organizations based on these principles may or may not have functional divisions. In the first case, that is, employees with a functional unit are subject to two – way subordination-administrative and functional. This form of organization is called cross-functional, in some respects it is close to the

matrix structure. In the second case, according to the principle, there are no functional units, it is called a brigade, which is often used in the organization of Project Management.

As a result of the introduction of these structures, there was a certain need to simultaneously change the relationship between the units of this organization.

In our case, a mixed form from a cross-functional and design structure is ideal for Print Club Atyrau LLP. This is primarily due to the fact that the organization cannot hire additional employees, that is, the highest paid workers, for example, a project manager. The reason for this is that the costs and costs must necessarily be reduced, since they are unreasonably high, and calling high-paying employees can significantly increase the already high costs. Therefore, to fill the positions of project managers, it is necessary to choose the most professional managers from those who work in the company. In the future, project managers or directions and an established team of employees organize the organizational structure of the project. Administrative managers and employee groups in secondary activities represent a cross-functional structure because these employee groups are also subordinate to project managers.

Improving the organizational structure of management, as we know, is quite closely related to the reform of the organization, or rather, the elimination of unprofitable production structures and less profitable types of products and services [6, p.14].

In our example, they include the Department of souvenirs and souvenirs. But as we know, souvenir products are a kind of related product in the direction of the development of corporate identity, image advertising and the preparation of Representative materials. It is for this reason that it is not necessary to completely reduce the development and production of souvenirs. We believe that the souvenir department should be simply reduced as a structural unit and the production of souvenirs should be transferred directly to the Department for the development of corporate identity, image advertising.

For Print Club Atyrau LLC, this event increases the main efficiency by about 15-20%. Thus, at the moment, the main activities of Print Club Atyrau LLC include the following areas:

development of corporate identity, image advertising and representative materials, including souvenirs;

promotional offers;

printing design.

We analyze the regularity and interdependence of the structural units of the organization, based on the matrices of conformity.

Table 1 - matrix of compliance with the main areas of activity

	Print and interior design	Advertising	Representative materials	Corporate identity and image advertising
Print design	×	According to	Indivisible	Indivisible
Advertising	According to	×	According to	Indivisible
Representative materials	Indivisible	According to	×	Indivisible
Corporate identity and image advertising	Indivisible	Indivisible	Indivisible	×

Note: Compiled by the author

According to Table 1, we see that not only the fundamental areas of activity of Print Club Atyrau LLP overlap, but also some areas are interconnected, that is, inseparable from each other. For example, representative materials and corporate identity and image advertising are areas that are completely interconnected. And such areas as the development of a graphic trademark and logo are

an integral part of creating a corporate identity, being the basis of Representative materials.

The matrix of consistency and interdependence of individual structural divisions of Print Club Atyrau LLC in the context of its main activities is presented in Table 2. In this case, the functional and linear divisions are interconnected, that is, coordinated. And interdependent sections include linear sections due to the fact that the action of one cannot be completed without the work of the other.

Table 2 - matrix of consistency and interdependence of structural units

Structural unit	Print design	Advertising	Representative materials	Corporate identity and image advertising
Linear				
printing department	+	+	+	+
Design Bureau	+	-	+	+
Souvenir Department	-	+	-	-
Placement department	-	+	-	-
Advertising department	+	+	+	+
Functional				
Commercial department	+	+	+	+
Accounting	+	+	+	+
Human resources department	+	+	+	+
Note: Compiled by the author				

In accordance with the above, we can say that Print Club Atyrau LLC is a single form of management. The main areas of its activity are fully consistent with each other and are inseparable. Each of these areas is carried out by a number of linear divisions of the organization. Consequently, the relationship between them is interdependent and corresponds to the functional units of this organization.

From a certain number of applicants, it is necessary to select highly qualified specialists with good organizational skills for the position of head of the Directorate for the development of the organization's corporate identity, image advertising and representative materials, including souvenirs [7, p.23].

An applicant for this position must be an outsider, have work experience, be a professional in their field, have good leadership qualities and high motivation. Rather, the candidate may be an employee of the organization itself or another department. When choosing candidates for this position, special attention should be paid to the following qualities: a rational formulation of the concept of Project Management, optimal distribution of tasks among team members, an accurate definition of priorities and resources, a constructive approach to conflict resolution.

I believe that the director of the advertising department is best suited for the position of head of the direction of advertising proposals, since he works in this area and has a lot of effective work experience.

The chief designer would be most suitable for the position of head of print design, since he has been working in this area for a long time and has significant experience in productive work.

As a result of the appointment of these managers to the positions of Project Managers, their responsibility is expanded, since in addition to the group of employees of the main service, who were previously subordinate to them, groups of employees of functional units are added.

The advertising placement department itself should be directed under the supervision of the head of the Directorate of advertising proposals, in accordance with which the position of editor-in-chief should be reduced.

In addition to their main activities, the heads of the direction will also perform strategic planning functions. Thus, a new strategy department is being opened under Print Club Atyrau LLP. Consequently, the new organizational structure fully corresponds to the formation of not only operational and current, but also Strategic Management in the structure.

For Strategic Planning, first of all, it is necessary to take into account various options for the structural support of Strategic Management. Based on the chosen strategic direction, each unit develops its own strategy. Each unit determines its goal with a general strategic direction, for which a specific person or group is responsible.

The next direction in Print Club Atyrau LLP should be to strengthen the commercial block. To strengthen the commercial block, it is necessary to change the entire marketing system. For the analyzed organization "Print Club Atyrau", it is necessary to have at least two marketers in the staffing table. To this end, it is necessary to completely change the job description of the marketer, in particular the requirements for the level of his professional knowledge and qualifications, as well as the remuneration system.

For effective work, I want to recommend one marketer for each project. The marketer will be directly subordinate to the project manager and commercial director. The tasks of the marketers team include market research and market forecasting - each in its own field. So, for example, one marketer is engaged in the development of the corporate identity of the organization, image advertising and representative materials; under the responsibility of another - advertising proposals; the third is engaged in printing design [8, p.175].

A similar situation develops in relation to active sales managers, i.e. each of them carries out activities that are clearly spelled out in his job description and position on the organizational structure of the organization.

For the most effective development of the activities of the Personnel Management Department, it is advisable to recruit one head of the Personnel Management Department to the staff of the organization. These managers report both to the director of the personnel department and to the heads of a particular industry. Each direction needs to have its own HR manager.

Therefore, measures to improve the organizational structure of Print Club Atyrau LLP include:

- * large-scale organizational innovation, that is, the optimal design and matrix organizational structure of management;
- * inclusion in the staffing table of new positions in the following areas – head of the corporate identity development department, head of the advertising proposals department and head of print design;
- * formation of a strategic Department, the main direction of which is strategic planning;
- * reduce the positions of the head of the souvenir Department and the editor-in-chief and transfer the souvenir and placement department to one Management;
- * introduction of a new position of director of the Personnel Management Department in the staffing table of the organization;
- * hire multiple additional marketers, human resources manager.

The strategic goals of the organization are achieved if all of the above improvement measures are implemented and implemented. The long – term strategic goal of Print Club Atyrau LLP is to lead the market of modern advertising services, and increasing the profitability of the organization's activities is already a short-term strategic goal. All of the above activities on the organizational development of the organization reflect the rationality of tactical actions in accordance with the strategy for diversifying services.

The main goal of the organic type of management structure is the personal responsibility of each employee for the overall result. This structure includes a high level of horizontal integration between personnel, a clear orientation of the culture of interaction to cooperation, the possession of complete information, that is, the formation of a general knowledge system that contributes to the quick and effective solution of the organization's problems and self-education [9, p.740].

Another type of organizational structure, such as a flexible organizational structure, can be

ineffective for an organization for several reasons:

if the previously worked planning, control, resource allocation systems remain unchanged, when improved conditions for material incentives for participants are introduced, the leadership style does not change, and the desire of employees for self-expression and self-development is not preserved. Thus, Print Club Atyrau LLC should completely revise the entire planning system, including the system of strategic planning, control, resource allocation, and it is required to create a new system of employee motivation, their labor motivation. It is necessary to focus the terms of remuneration, first of all, on stimulating cost-effective cooperation and increasing interest in the growth of profits and profits. In groups, it is necessary to implement flexible systems that ensure a close relationship between the salary level of each member of the group and the overall results [10, p.361].

In the process of joint activities, mutual assistance, mutual exchange, individual responsibility of each employee, orientation to the needs of consumers in project groups and matrix management groups of the rational organizational structure of Print Club Atyrau LLP are necessary, which will undoubtedly motivate. In addition, management in groups must necessarily be of the nature of consultations and, if possible, rely on solving Group problems.

Any change in the management structure must necessarily be based on the achievement of its goals.

In modern conditions of a steadily developing economy, any transformation is often aimed at improving the functioning of the organization through improving the management system. The main indicators of improving the organization's work include reducing costs, increasing profits, improving the quality of service, a more flexible management style, improving technical development, cooperation in making and implementing management decisions, etc. The most correct and ideal structure is the one that allows managers to work as a team.

The proposed measures to improve the organizational structure in an organic, adaptive form are to involve an increase in the number of employees, including non-management personnel, in the process of identifying and solving organizational problems. Improving the organizational structure of management, increasing the level of socio-economic efficiency of measures for its compliance with the strategic goals of the organization determine the expediency of their implementation in Print Club Atyrau LLP.

List of sources

1. Abzhanova A. T. , Information support of the strategic management report on the strategic development of enterprises in Kazakhstan / Voprosy ekonomiki i upravleniya. - 2017. - No. 1.1 (8.1). – 12 p.
2. Management report: Erzhanova A. K., Aitanaeva A.K., Imataeva A.E. Educational tool. — Almaty: 2009. — 450 p.
3. Alzhanova N. Sh. Investment planning: A textbook. — Almaty: Legal literature, 2007. — 206 p.
4. Kaldiyarov D. A. About methods of assessment of investment projects and innovation efficiency // Bulletin of KazNU. Economics ser. — 2011. — No. 6. — 45 p.
5. Novikov S. Business plan or how to increase the profitability of your enterprise - M.: Ankil, 2019 - 302 p.
6. Active strategy of "Print Club Atyrau" LLP - A.: 2021, 25 p.
7. The data of the Statistics Committee of the Republic of Kazakhstan were used. "Economics" Series. No. 1(65)/2018, 30 p.
8. Sabden O. Competitiveness of the national economy: evaluation criteria and ways of growth, Almaty: Economy, 2007. – 227 p.
9. V. Morgunov, Competitive management based on modern forms and methods of management of enterprises / - M.: Dashkov and K, 2014 – 952 p.
10. Hamel G., Prahalad K., Thomas G. Strategic flexibility: Translated from English - St. Petersburg: Peter, 2015. – 482 p.

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМНЫҢ ЖАЛПЫАДАМЗАТТЫҚ РУХАНИ- АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

Аймұратов С.Б.

Философия ғылымдарының кандидаты
Жуналистика және қоғаммен байланыс кафедрасы
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Резюме: среди духовных ценностей наиболее важными считаются добродетельные ценности: это нравственные и эстетические идеалы, смысл и счастье жизни, доброта, долг, ответственность, принципы и модели поведения. Добродетель считается идеалом человеческой личности, а идеал общественной структуры- сущностью. Поскольку люди по своей природе равны, между ними существует» естественное равенство", на основе которого они стремятся к социальному равенству, борьбе за справедливость. Именно благодаря этим нравственным ценностям формируется идеал справедливости, который имеет большое значение. Понятия ценности и принципа имеют разные значения. Ценность- это абстрактное, общее понятие, а принцип - это основной принцип или правила поведения в определенных ситуациях.

Ключевые слова: общечеловеческая ценность. Мир. Вечный. Цивилизация. Культура.

Есімі әлемге әйгілі, ұлы ғұлама Әл-Фараби өзінің ғылыми еңбектерінде «адамға ең бірінші білім емес, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілетін білім - адамзаттың қас жауы, онын барлық өміріне апат әкеледі» десе, Демокрит «тәрбие дегеніміз - бақытқа бөлеу және бақытсыздықтан сақтау» деген. Сократ болса, «өнерден асқан жақсы нәрсе, білімнен асқан биік, ұяттан асқан сұлулық, қызғаншақтықтан асқан дұшпан жоқ» деген екен.

Рухани құндылықтар ішінде ең маңызды болып ізгілік құндылықтар саналады: олар адамгершілік және эстетикалық идеалдар, өмірдің мәні мен бақыты, мейірімділік, парыз, жауапкершілік, мінез-құлық қағидалары мен үлгілері. Ізгілік адам тұлғасының идеалы болып саналады әрі қоғамдық құрылым идеалы мәні болып та есептеледі. Адамдар табиғатынан тең болғандықтан, олардың арасында «табиғи теңдік» қалыптасқан, осының негізінде олар әлеуметтік теңдікке, әділдік үшін күреске ұмтылады. Дәл осы адамгершілік құндылықтары арқасында жоғары мәнге ие әділдік идеалы қалыптасады. Құндылық және қағида ұғымдары әртүрлі мағына береді. Құндылық - бұл абстрактілі, жалпы ұғым, ал қағида - белгілі бір жағдайлардағы мінез-құлықтың басты ұстанымы немесе ережелері. Қоғамда қалыптасқан құндылықтар жүйесі маңызды мәнге ие, олар қағидалардың маңызына ықпал етеді. Сонымен қатар қағидалар құндылықтарға да әсерін тигізеді, сондықтан құндылықтар жүйесін қоғамда қалыптасқан қағидалар бойынша бағалауға болады.

Құндылықтар жүйесі қоғамда кең таралған ұғым, ол бойынша ненің жақсы, дұрыс және қажетті екені анықталады. Қандай да бір қоғамдағы құндылықтар жүйесінің көрінісі болып онда қалыптасқан қағидалар (мінез-құлық ережелері мен принциптері) саналады.

Жалпыадамзаттық құндылық. Жалпыадамзаттық құндылық деп тікелей тарихпен, болмаса қоғамның нақты тарихи даму кезеңімен байланысты болған немесе қандай да бір этникалық дәстүрмен байланысып қалыптасқан қандай да бір мәдени құндылықтар түрін айтамыз. Кейде бұл жалпы құндылықтар «мәңгілік» немесе «әмбебап» деп те аталады. Құндылық жалпыға бірдей немесе көпшілік адамдар үшін маңызды болса, онда ол жалпыадамзаттыққа айналады.

Жалпыадамзаттық құндылық моральдік, эстетикалық маңыздылықтан, адамдық сипаттан құралады. Жалпыадамзаттық құндылық сан қилы тарихи дәуірлер мен әртүрлі әлеуметтік-экономикалық жүйеде өмір сүрген бүкіл адамзаттың мүддесін қамтиды.

Бүкіладамзаттық құндылықтың жан-жақтылығы мен тұрақтылығы адамдардың жалпы сипатынан керініс табады, ал олардың антропологиялық ерекшеліктерінің, тегінің, этникасының, дінінің, мәдениеті мен қауымының, шыққан тегінің, саяси ұстанымы мен ұлтының, сондай-ақ білім деңгейі мен табысының оған қатысы жоқ.

Адамзаттың басым бөлігі үшін құнды болған бірқатар жалпыадамзаттық құндылықтар бүгінгі адамзаттық өркениеттің даму кезеңінде де үлкен маңызға ие болуда. Олардың

бірқатары 1948 жылы БҰҰ-ның адам құқығы туралы Декларациясынан көрініс тапты. Жалпыадамзаттық құндылықтарға, адамның өмірі (ең бірінші және басты құндылық), бостандық пен тәуелсіздік (құлдық пен тұтқында ұстау, жауыздық деп қабылданады), рухани еркіндік (барлық мәдениетте рухани құндылықтарға, әсіресе дінге шабуыл жасау қатаң айыпталады) теңдік пен бауырмалдық, әлеуметтік әділдік (әрине, әрбір қоғамның әлеуметтік әділдік және әлеуметтік тәртіп туралы өз ұстанымы бар), бейбітшілік (отбасындағы және қауымдағы бейбітшілік, бүкіл әлемдегі бейбітшілік), достық пен өзара қарым- қатынас (жалғыздық, қуғын-сүргін, әлеуметтік қудалаулар барлық мәдениетте жағымсыз қабылданады), махаббат, отбасы, балалар және баспана, берекелі өмір (ешқандай мәдениет жоқшылықты құндылық деп есептемейді), денсаулық («кедей әрі науқас болғанша, дені сау әрі бай болған жақсы»), қауіпсіздік (жеке, отбасы және қауым, біздің заманымызда ұлттық), жақындарына қамқорлық, ақылдылық, табыс, шығармашылық, әлеуметтік тану, рақат, көңілділік, өзін-өзі сыйлау және ішкі үйлесім (өзімен-өзі тұйықталған адам, көбінесе қоғамнан тыс қалады), ішкі тәртіп (қай қоғамда болмасын, өзін дұрыс ұстайтын адам сыйлы болады), адалдық, ниеттестік, (өз отбасына, қауымына және т.б. адалдық), міндет (парыз), сұлулықты сезіну, кешірім секілді маңызды құндылықтар жатады.

Жалпыадамзаттық құндылықтардың қалыптасуы. Адамзат жалпыадамзаттық құндылықтарды бағалауға бірден жеткен жоқ. Өйткені өркениет, мәдениет және этностар арасында өзара айырмашылықтар бар, олардың арасындағы осы айырмашылықтар құндылықтар жүйесі арқылы анықталады. Мысалы, кейбір қоғамдарда отбасылық құндылықтар, үлкенді сыйлау мен тыңдау, қонақжайлылық заңы міндетті болып келеді, ал басқа қоғамдарда ол кездеспейді немесе міндетті адамгершілік талаптары (императив) болып саналмайды. Әлемдегі адамзаттың шыққан тегі мен адам табиғаты бір екенін, сонымен қатар құндылықтар бәріне ортақ екенін түсіндіру үшін аса үлкен қажыр-қайрат пен орасан зор ерік-жігер жұмсалды.

Философия мен дін, құқық пен саясат, әдебиет пен өнер, экономика мен дипломатия адамзат қоғамының үйлесіміне және олардың арасындағы бейбіт қатынастарды қалыптастыруға қызмет етті. Ірі этникалық-философиялық ілімдер мен әлемдік діндердің пайда болуы, осы ілімдер мен діндер аясында белгілі бір адамгершілік құндылықтар жүйесі мен этникалық қағидаттардың қалыптасуына ықпал етті. Сондай-ақ адамзаттың өзара жақындасуы мен жалпыадамзаттық құндылықтар жүйесінің қалыптасуы үрдісін жеделдетті.

«Адамгершіліктің алтын қағидасы». Тарих алға жылжыған сайын қоғам мен мәдениет бір-бірімен тығыз байланысқа түсіп, адамның табиғаты, ақыл-ойы және эмпатиясы (ортақ уайымы) және жалпы адамгершілік идеалдары ортақ екенін түсініп өзара жақындаса берді. Әрине, түрлі діндер мен ілімдердегі адамгершілік кодекстерде өзара ортақ сипаттар да кездесті: олар өмірді, денсаулықты, өзінің ғана емес өзгенің де жекетұлғасын және ар-намысын құрметтеу.

Көптеген діндерде конфуцийлік және ежелгі замандағы философияның негізінде, адамгершіліктің алтын қағидасы» жатты. «Өзіңе адамдар қалай қатынас жасауды қаласаң, адамдармен де солай қатынас жаса»

Мейірімділікке негізделген мұндай жағымды тұжырымдаманың бұл ережесі «ізгілік ережесі» деп те аталады. Адамгершіліктің тың қағидасы әлемдік этикалық ұстанымның негізін салушы болып есептелінсе де, ол әртүрлі мәдениетте түрліше бағаланады. Алтын қағиданың өзара байланыс принципі табиғат әлеміне де кең таралған: мысалы, үнді ілімі джайнизм бойынша адамның ешбір жан-жануарды, тіршілік иесін өлтіруіне, қинап, азаптауына болмайды. Адамгершілік қағидасын зиялы гуманитарлық формаға француз философы Ж.П. Сартр: «Біз нені таңдасақ та оның барлығы игілік болып есептелінеді. Алайда көпшіліктің игілігіне айналмаған нәрсе біз үшін де игілік бола алмайды» деп тұжырымдады.

Тарихи оқиғалар желісіндегі құндылықтардың трансформациясы. Жалпыадамзаттық құндылықтарды адам мен адамзат қоғамы тудырды. Тіпті үңгірдегі адамдардың өздері де, қазіргі замандағы адамдар секілді жастық қуат пен денсаулықты, рақат өмір мен қауіпсіздікті ұнатты. Бүгінгі таңдағы кейбір басты құндылықтар ерте заманда ондай мәнге ие емес еді.

Мысалы, бүгінгі таңда ең басты құндылық саналатын адам өмірі адамзаттың алғашқы кезеңдерінде түкке тұрғысыз, құнсыз болатын. Индуизм дінінде адам өмірден өткен соң жаны басқа жануарларға қонады деген ұғым болса, өзге діндер өмір құдайдың сыйлығы («құдай береді, құдай алды») деп, адамдарды өмір мен өлімге байыппен қарауға үндеді. Антикалық философияға дейін ізгілік ұғымы қалыптаспаған еді. Антикалық философия, христиандық этика, Қайта өрлеу дәуірінің гуманизмі және Жаңа заманның рационализмі, Канттың категориялық императивті этикасы, индустриалдық қоғамның дамып, қауымдық шегаралар жойылып, индивидуалдық маңыздың артуы, өмірге деген көзқарасты және сонау ерте замандағы қоғамнан жалғасып келе жатқан жалпыадамзаттық құндылықтарды өзгеріске ұшыратты. Мысалы еркіндік, теңдік және бауырмалдық деген құндылықтарды алайық.

Теңсіздік, қауымдық, таптық немесе иерархиялық бөлініс - қоғам мен мәдениетке тән көріністер болып саналады. Мысалы, үнділік қоғамның варна мен кастаға бөлінуі, ондағы адамдардың туылғаннан теңсіздікке ұшырауы, құқықтары мен мүмкіндіктерінің тең болмауы. сол қоғамдық құрылымның әуел бастағы негізінен басталған. Немесе дәстүрлі қазақ қоғамының «аксүйек» және «қара халық» болып бөлінуін айтуға болады. Жаңа заманға дейін француз қоғамы да басқа аграрлық қоғамдар секілді, қауымдық және иерархиялық болып бөлінді, мұнда феодалдар мен шаруалардың теңдігі мүлдем болмады. Тек ағарту идеясымен қанаттанған. Ұлы Француз революциясы қана «бостандық, теңдік, бауырмалдық» ұранын өздерінің басты ұстанымы етті. Жаңа буржуазиялық тәртіп адамдарды теңестіруге ұмтылып, барлық «азаматтардың басын қосты әрі біртұтас азаматтық қоғам қалыптастыруды қолға алды. Әлемде мындаған жылдар бойы құлдық үстемдік етті, шаруалар басыбайлы болды, адамдарды жекебас бостандығынан айыратын құлдықтың талай сұмдық түрлері пайда болды.

АҚШ пен Латын Америкасындағы мемлекеттерде құл иеленушілік ХІХ ғасырға дейін болды. Ресейдегі шаруаларды басыбайлылықтан босату қозғалысы мен Америкадағы құлдыққа қарсы күрес адамзаттың ізгілік жолындағы маңызды қадамдары болды. Осындай ізгілікті қадамдарға қарамастан, нәсілшілдік пен кемсітушілік, ұлттық бөлінушілік, кешегі құлдықтың сарқыншағы ретінде ұзақ уақыт бойы сақталып қалды. Адамдарды жаппай бас еркінен айырудың әртүрлі формалары мен экономикадан тыс (зорлықпен) еңбекке жету ХХ ғасырда да кездесті, мысалы, сталиндік ГУЛАГ, фашистік концлагерьлер, маоистік және полноттық еңбек лагерьлері осының нақты айғағы болды. Тарихтың өне бойында адамдар өзара жауласып соғыс жүргізді, олар тек қорғанып қана қойған жоқ, шабуыл жасады, бірін-бірі аяусыз қырды, тонады, тұтқынға алды, бір-біріне азап көрсетті.

Тіршілік үшін күресіп, қанды шайқастарда өзін (отбасын және қауымын) қорғап, бостандық пен қауіпсіздік үшін соғысса да, адам баласы бәрібір бейбітшілік пен әділеттілікті аңсады. Негізінен, соғыс қандай да бір игіліктер үшін, әсіресе жер үшін болатын. Жерді иелену адамдарды босып кетуден және аштықтан сақтады, бұл отбасы мен қауымның амандығының, алаңсыз тіршілік кешуінің кепілі болды. Тарихта жалпыадамзаттық құндылықтарды жекелеген жоққа шығару мен осы құндылықтарды әлеуметтік топтарға, этностарға, ұлттар мен өркениеттерге (мысалы, христиандық) таңу әрекеттері көптеп кездесті. Индустриалды дәуірде ұлттық мемлекеттердің қалыптасуы ұлттық құндылықтар мәселесін алға шығарды. Этноұлттық негіздегі ұлттық мемлекеттердің құрылуы, ондағы азаматтықты қалыптастырған ұлттардың басым бөлігінің бір этнос өкілдерінен болуы алғашқы кезекке этникалық құндылықтарды шығарды.

ХХ ғасырдың алғашқы кезеңінде болған екі дүниежүзілік соғыс адамзат тарихындағы аса ірі трагедия саналады, осы қасірет жалпыадамзаттық құндылықтың маңызы қаншалықты қымбат екенін айқындап берді. Жаппай қырып-жоятын ядролық қарудың пайда болуы бірінші кезекте соғыстың алдын алу мәселесін шығарды. Идеялық саяси күрес барысында бірқатар дәстүрлі құндылықтар жалпыадамзаттық құндылық ретінде әлемдік деңгейге көтерілді. Олардың ішінде, әсіресе бейбіт қарсылық таныту (жамандыққа ізгілікпен жауап беру) тұжырымын атауға болады, мұндай қадамды үнділердің ұлт-азаттық қозғалысының көсемі Махатма Ганди өз күрес тәсілі ретінде қолданды. Бейбіт қарсылық басқа аймақтарға тарады, миллиондаған жүректерге жетті, әлемдік адамгершілік климатына оң әсерін тигізді.

Алайда әлемде әлі де бұрынғысынша түрлі халықтардың құндылықтар жүйесі мен маңызды моральдық жүйелер арасында қарама-қайшылықтар кездеседі, олардың адамзатты бөлуден гөрі біріктірудегі маңызы жоғары.

Қорыта келе Қожа Ахмет Иассауидың «Диуани хикмет» еңбегінде: «... адамға адами міндеттерді түсіндіру, өмірге келгендегі мақсатын айқындау оның - жүрегі мен рухына көңіл бөлу», - деген. Бұның түпкі тамыры руханилық пен адамгершілікте екені түсінікті.

Әдебиеттер тізімі

1. Р.Р.Қайырбекова, С.В.Тимченко, З.А.Джандосова. Дүниежүзі тарихы. Жалпы білім беретін мектептің қоғамдық - гуманитарлық бағытындағы 10 - сыныбына арналған оқулық. 1 -2 Бөлім. - Алматы: Мектеп, 2019
2. Білім берудегі менеджмент. №4. 2022 ж.

ЛИЧНАЯ СВОБОДА ФОРМИРОВАНИЯ И ИННОВАЦИОННОЕ ПОВЕДЕНИЕ

Абдурахмонов Х. И.

в.б.доцент,

PhD кафедры общественных наук
Ташкентский фармацевтический институт
г. Ташкент, Узбекистан

Резюме: Данная статья раскрывает задачи формирования инновационного поведения молодежи. Институтами общества является интеграция общества в целом, проявляющаяся в создании условий для совместной деятельности молодых людей, направленной на удовлетворение потребностей личности (группы), укрепление и распространение ценностей, задач и норм общества. функционирование свободного и равного общества.

Ключевые слова: инновация, актуальность, интеграция общества, концепция, образование, экономика

С точки зрения социально-педагогической науки, личная ценность воспитания социально ответственного и инновационного поведения заключается в стремлении удовлетворить интересы и потребности молодежи. И его социальная значимость отчетливо проявляется в необходимости сохранения и развития идеалов и ценностей общества. Влияние государства на инновационную деятельность проявляется главным образом в регулировании инициативных действий граждан, признании педагогического, социального, экономического и гражданского воздействия социальных инициатив.

Формирование инновационного поведения подразумевает соблюдение принципа личной свободы, реализация которого означает:

- ориентация социально ответственной деятельности на удовлетворение потребностей и интересов конкретного человека (группы) ;
- обеспечение социальной значимости инновации индивида (группы) в его собственных глазах и в глазах других;
- регулярность и системный характер социально-педагогической оценки достигнутых результатов;
- самосовершенствование для каждого предпринимателя, предоставляющее возможности для личной карьеры.

Формирование государством инновационного поведения предполагает соблюдение принципа свободы, который отражает естественную взаимозависимость социальной политики и состояния экономики. Реализация этого принципа означает:

- отсутствие бюрократических барьеров между инициаторами (инициативными группами) и государственными учреждениями;
- готовность государственных органов взаимодействовать с общественными объединениями, действующими в рамках закона, независимо от идеологических или

политических платформ;

- создание местных ресурсных центров и фондов развития, которые обеспечивают институты гражданского общества необходимыми ресурсами на конкурсной основе;
- Организация консультирования, открытой системы повышения профессиональной квалификации преподавателей в государственном секторе, проведение обучающих семинаров для государственных служащих, работающих с общественными объединениями;
- разработка и распространение системы социальных заказов, размещение грантов на конкурсной основе, объявление конкурса социальных проектов.

Соблюдение государством принципа открытости, отражающего закон формирования инновационного поведения, включает:

- активное участие институтов гражданского общества в принятии и корректировке правительственных решений;
- сохранение независимости в определении содержания, форм, методов, средств управления социальным развитием;
- налаживание межсекторального сотрудничества;
- использование возможностей средств массовой информации для создания положительного имиджа деятельности социальной инициативы.

Ведущей функцией самообразования и формирования у группы инновационного поведения является способность осуществлять социально значимые изменения на основе творчества, волевых усилий и усвоения богатства материальной и духовной культуры, проявляющегося в общении.

Ведущей задачей формирования инновационного поведения молодежи институтами общества является интеграция общества в целом, проявляющаяся в создании условий для совместной деятельности молодых людей, направленной на удовлетворение потребностей личности (группы), укрепление и распространение ценностей, задач и норм общества. функционирование свободного и равного общества.

Ведущая функция государственных институтов заключается в регулировании и предусматривает процесс формирования нормированного характера с учетом наличия четко определенных правил, условий и обусловленности.

Исходя из выше упомянутых функций самообразования, образовательной инициативы в групповых, общественных и государственных учреждениях, мы можем представить основные задачи формирования инновационного поведения социальными образовательными учреждениями следующим образом.

- 1) добиться интеграции трех секторов (межотраслевое социальное партнерство) для поддержки деятельности социальных инициатив;
- 2) формирование чувствительной к инновациям среды:

Фактом реализации инновационного поведения является социальность, то есть особое место в этом процессе занимает учет мнения других людей. Поэтому возрасту, присущему инновационному поведению, придется ломать систему противоречий, трудностей и устоявшихся отношений. Для того чтобы у вас были новые успехи, вам придется достойно отстаивать свои идеи и полагаться на поддержку друзей, спонсоров в их продвижении.

Инновационное поведение - это двустороннее явление. С одной стороны, это средство преобразования общества, с другой - процесс постоянного развития взаимодействия, степень его сформированности.

Для успешного проявления инновационных качеств молодые люди должны сосредоточиться на постоянном творческом саморазвитии, видеть и быстро использовать возможности других членов группы, желание объективно оценивать себя и других, умение находить конструктивные решения конфликтных ситуаций, быть готовыми к позитивному восприятию перспективы и положительная толерантность.

Формирование инновационного и социально ответственного поведения включает в себя:

- формирование личностного интеллектуального ресурса, обеспечивающего развитие

социально-ответственного образа жизни молодежи, обеспечивающего преобладание инновационных ценностей как эффективного инструмента реализации их потенциала;

- формирование семейных ресурсов, направленных на создание условий для интеллектуальной, творческой деятельности;

- внедрение инновационных социально-образовательных технологий в образовательную среду, обеспечивающее развитие социальных ценностей;

- анализ инновационных и образовательных потребностей регионов.

Ну, во-первых, специфика феномена инновации, исходя из него, будет ориентирована, во-первых, на инновацию, а значит, она будет направлена в будущее культуры, а во-вторых, она будет отражать настоящее культуры как социокультурного феномена. Во-вторых, она формируется посредством взаимодействия творческо-теоретической и предметно-практической деятельности субъекта инновации. В-третьих, инновация рассматривается как основной источник диалектического развития деятельности. В-четвертых, инновация - это сложное социокультурное явление, оно требует определения, обоснования, вытекающего из положения своего времени. В-пятых, инновация как социокультурный феномен воплощает в себе все тенденции современной культуры, и как феномен, ориентированный на инновации, она несет с собой будущее культуры. В-шестых, инновация определяется как социокультурная модель объективации нового постиндустриального этапа развития.

Список источников

1. Мирзиёев Ш.М. Узбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.- Т.: “Узбекистон” НМИУ, 2022- Б. 19-20.

2. Рудаков П.Г. Социально-философские основания процесса формирования инновационной личности: диссертация ... кандидата философских наук.: - Москва, 2020. - 170 с.

3. Кубаева Ш.Т. Уйин ва инновацион тафаккур (онтологик ва гносеологик таълил). Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. - Самарқанд 2023. -Б.17

БАТЫС КҮЙЛЕРІНДЕГІ ТАРИХИ КОНТЕНТ

Амангелді Ә.Қ.

Журналистика және қоғаммен байланыс кафедрасы,
1 курс студенті

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Құрақ Г.А.

Ә.ғ.м., оқытушы

«Журналистика және қоғаммен байланыс» кафедрасы

Х. Досмұхамбетов атындағы Атырау университеті

Аннотация: Ұлттық музыка саласының ең бай түрінің бірі – күй өнері. Күйшілік өнер де басқа өнер салалары іспетті тақырыптық, мазмұндық және орындаушылық ерекшеліктеріне қарай әр түрлі бағытта дамып, жетіліп, өркендеді. Ғасырлар бойы қасиетті тұмардай, көзінің қарасындай сақталып, бүгінгі күнге жеткен халық күйлері, музыкалық мәдениеті, күйлердің түп-тамыры, ежелгі салт-санамен астасып, ұғым-түсінікпен ұштасып жатыр. Халқымыздың мұңы мен зары, қуанышы мен күйініші, қайғысы мен қасіреті, аңсаған арманы, іздеген мұраты сол киелі домбыраның қос ішегінен күй болып төгіледі. Осы құдіретті жоғалтпай, бар нәрімен бүгінгі күнге жеткізген екі құдіретті күш бар. Бірі – киелі асыпөтасыған аспап – домбыра, екіншісі – сол домбыраны сөйлетіп қана қоймай, уақыт шежіресін күй ғып жазған, сол арқылы халқына рухани қуат берген күйші композиторларымыз. Тылсым тарих қойнауынан күйші бабалар арқылы бүгінгі ұрпаққа жеткен құдіретті күй –ұлттық мақтанышымыз, ортаймас асыл қазынамыз. Әсіресе Батыс өңірінің күй өнері мен дарабоз күйшілері рухани қорға ортаймас дүниелерін қалдырып кетті. Олар – орындаушылық және композиторлық қасиеттерді тел иемденген аға ұрпақ өкілдері. Домбыра дәстүрінің дамуы XIX ғасырда өзінің шарықтау шыңына жетті. Мәдениетіміздің дәстүрінде кәсіби күйші-композиторлар қалыптасып, күйшілік дәстүр көптеген мектептерге бөлінді. Бұл күйші-композиторлар

өзіндік стильдік ерекшелігімен, қағыс техникасымен, музыкалық тілімен, орындау шеберлігімен оқшауланып, өнерімізде жарқын із қалдырды.

Тірек сөздер: күй, күйші, өнер, симфония, қағыс түрлері, тарих, рухани мұра, музыка, домбыра, аспап, көне сарындар, композитор, әуен, дәстүр, мәдениет, дәуір, саяси езгі, стиль, жанр, төкпе күй, батыс өңірі, фольклор, ұлттық код, эстетика, монография, «Кішкентай», «Сарыарқа», «Балбырауын», Құрманғазы, Дәулеткерей, «Жігер», «Шолтақ», «Топан», Махамбет, «Жайық асуы», «Жұмыр қылыш», «Нарын», Есір, «Қос айырған», «Манатау», «Ақжарма», «Көктөбе», Тоғыз түйеші», Абыл, «Ақжелкен», «Нарату», «Әрәнжанның шалқымасы», «Кеңес».

Елді ел ететін, халықты халық қылатын – оның ұлттық құндылығы, ұлттық коды және мәдениеті. Соның ішінде асқан саздылығымен, нәзік сезімталдығымен, эстетикалық рухының кеңдігімен, философиялық, тарихи мазмұнымен ерекшеленетін, заманының өмір-тіршілгін әуенмен бейнелеп, дәуір кейіпкерлерінің болмысын суреттейтін, қазаққа ғана тән – күй өнері. Қазақтың қай аймағын алып қарасаңыз да, қойнауы өнерге, тылсым құбылысқа толы. Еліміздің Батысындағы Бөкей Ордасы қазақ халқының ұғымындағы сондай қастерлі тарихи орындардың бірі. Бұл орданың қарамағындағы аймақ ежелгі өркениеттің бастамасы болған жәдігерлерімен, өткен ғасырдағы тарихи оқиғаларымен, рухани мұраларымен, күй өнерімен кімді де болса елең еткізетіні жасырын емес.

Күйшілік өркен жайып, ерекше дамыған бұл өлкеде XVIII-XIX ғасырларда аса қуатты домбырашылық дәстүр қалыптасты. Мұндағы күйшілік дәстүрдің қалыптасуына мұрындық болған – Ұзақ күйші. «Сол Ұзақтың қанжардай тілінен саулаған өткір сынынан Ордада қылыштай қылпылдаған өнердің шыны туды. Домбыра бауырына тиген оң қолдағы қара қағыс, сүйретпе қағыс, теріс қағыс, түйдек қағыс, бұрма қағыс, төре қағыс, ілме қағыс, сипай қағыс, орама қағыс, шәлдіріс қағыс, саулама қағыс, тентек қағыс, қақпалы қағыс, бөгеме қағыс, бұқтырма қағыс және т.б қағыс түрлерінің өзі өнер қонған зерек адам болмаса, бейсауыт жанды ақылынан адастыратындай тоқсан түрленетін күйлердегі екпінінің де жылдам, жігерлі, адуынды, жеңіл байсалды, толғанта, ойлы болып келетін мінездемесі әр кезде әрқалай құбылып, тыңдаушысын арбап алатын күшке ие» [1,782-б]. Бұл күйлерде бірінші тыңдаушының назарын аударатыны – қайрат-өрлік, сергектік, өмірге құштарлық.

Күйші домбыраның орындау әдістерін, аспаптың дыбыстық және техникалық бай мүмкіндіктерін мейлінше ұтымды қолдана білген. Құрманғазы күйлеріндегі тағы бір ерекшелік – композитор күйдің шарықтау шегі, яғни кіші саға мен үлкен сағаның дамып, жазыла түсуінің арқасында домбыра диапазонын өне бойында ауытқымай сақтап отырады» [5]. Құрманғазы күйлері қазақ қоғамының тілсіз жанашыры, азаткерлік рухының ұраншысы іспетті. Ұлттық тарихымыздың әуен тілінде жазылған ұлы эпопеясы деуге болатындай. «Күйші шығармашылығындағы өзекті мәселелер — халықтың азаттығы мен жеке тұлға бостандығы. Өз туындыларында XIX ғасырдың 30-жылдары Исатай Тайманұлы бастаған ұлт-азаттық көтеріліске ерекше назар аударған. Құрманғазы бұл көтеріліске өзінің алғашқы туындыларының бірі «Кішкентай» күйін арнаған. Одан кейінгі «Ақбай», «Ақсақ киік», «Түрмеден қашқан», «Адай» күйлерінде ол халықтың азаттықты көксеген арманын, әділетсіздікке қарсылықты, қоғамдық мүдделердің өзара қақтығысын білдіреді» [6].

А. Сейдімбектің алты томдық шығармалар жинағының үшінші томына «Қазақтың күй өнері» атты монографиялық еңбегі берілген болатын. Монографияда Құрманғазы күйінің ерекшелігі, тарихи мазмұн мен саздың стиліне қатысты керемет теңеу мен пікірін білдірді. «Құрманғазы – күрескер күйші... Алдамшы билік, өткінші саясат жолындағы пендешіл даудамай да ол үшін тым қораш, тым күйкі тірлік. Керек десеңіз, ханның қорлығы мен патшаның зорлығы да оның құдірет рухының алдында тайдың тулағанындай, масаның шаққанындай ғана бірдеңе болатын. Құрманғазының өршіл рухы заманалық құбылыстармен үндес. Бір ғана саясаттың қалауы, бір ғана ұлттың аңсары емес, байтақ құрлық төсіндегі тарихи-әлеуметтік ұлы сілкіністер, дәуірлік толғақтар ғана Құрманғазы сияқты ұлыларды дүниеге келтіре алды... Сондықтан да оның күйлері өз кезеңінің, өз ортасының, өз заманының көріністерін тілге тиек еткенімен, сол күйлердің өн бойындағы өршіл рух заманық құбылыстарды меңзеп, дәуірлік өзгестерді толғап, Тәңірдің үніндей болып естіледі» [2,434-б].

Өлемдік өредегі алып композитор Құрманғазы Сағырбайұлының шығармашылығы Махамбеттің орындаушылық дәстүрінің даму шыңы болып қалыптасты. Құрманғазы

Сағырбайұлы – 1823 жылы Бөкей хандығы, қазіргі Батыс Қазақстан облысы, Жаңақала ауданына қарасты Жиделі деген жерде дүниеге келген. Күй атасының түрлі оқиғаға байланысты туындаған күйлері бүкіл түркі дүниесінің мақтанышына айналды. Құрманғазының ғұмыр кешкен уақыты күрделі кезеңдермен тұспа-тұс келді. Бұл кезең, патшалық Ресей жүргізген отаршыл саясаттың ең бір қарқын алған, әбден құныққан, шектен шыға бастаған кезі болатын. Қазақ халқы өзінің саяси-әлеуметтік дербестігінен айырылып, әкімшілік құрылымы өзгеріп, руаралық бірлік бұзылып, көшпелілердің біртұтас этникалық санасы көлеңкеленіп, елі іші ара-дара күй кешкен уақыт еді. Сол кездегі тарихи оқиғалар Құрманғазының өмір-тіршілікке әсерін тигізгендіктен оның шығармашылығы сол кездің тарихи оқиғасына, өмірбаяндық негізге құрылған. Мысалы, танымал «Сарыарқа» күйі арқылы қазақ халқының ең бір күрделенген тағдырын, әлсіреген болмысын көрсетеді.

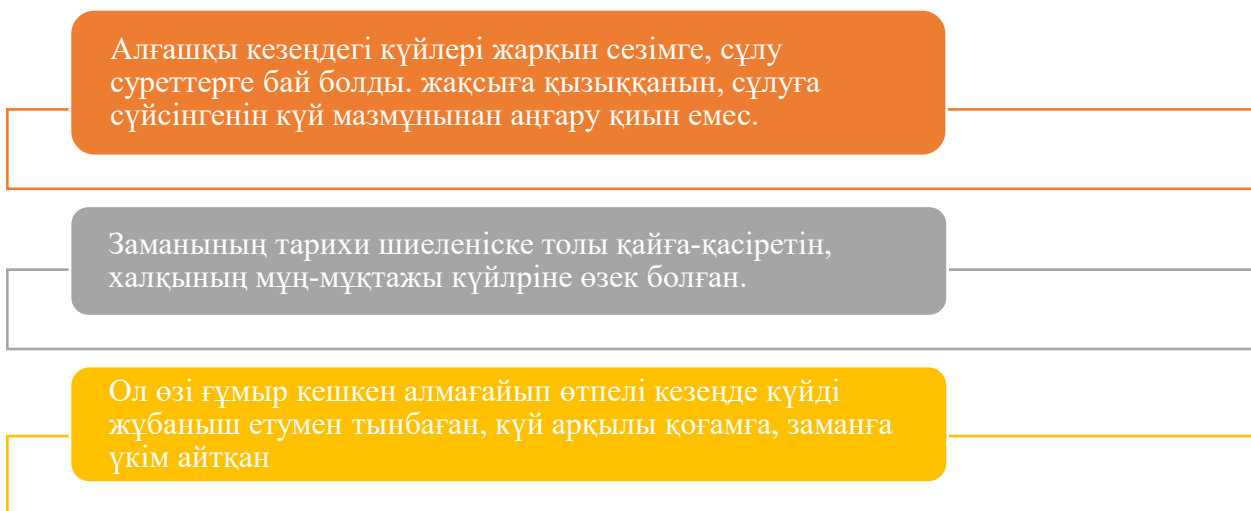
Қазақ даласында XIX ғасырдың екінші жартысында болған тарихи, Қытай мен Ресей алпауыттары екі көшпелі ел – қазақ пен қалмақтарды айдап салу арқылы, екі ел бірін-бірі оңдырмай қансыратты. Міне осындай қаһарлы ғасырдың қанды шайқасы осы күйдің өзегі болды. Күйлердің мазмұнында халықтың азаттығы мен бостандығы туралы терең ой-толғамы бейнеленген. Оның «Адай», «Төремұрат», «Серпер», «Балбырауын», «Сарыарқа» және т.б. күйлері рухты асқақтататын шоқтығы биік туындылары ретінде отандық сахыналарда ғана емес, әлем сахыналарында да орын алған жауһарлар. «Құрманғазы күйлерінен қазақ жерінің тіршілік тынысын, шексіз кең даланы, тұлпардың шабысын сезініп, халқымыздың күш-қуатын, сырын ұғамыз.

Бөкей Ордасының күйшілік дәстүріндегі өзіндік қолтаңбасымен ерекшеленетін тағы бір рухты күйші Дәулеткерей. Мұндағы күйлердің тартылу мәнеріне және әуендік құрылымына байланыстыел арасында «төре күйлері», «төре тартыс», «төре қағыс» деген ұғым қалыптасқан.

Кез келген суреткер, ең алдымен, өзі ғұмыр кешкен заманының перзенті. Оның айтары да, аңсары сол елінің тағдыры, мұң-мұқтажы, тарихи шиеленіскен тағдыры. Бұндай оқиғаларды жырлауда Дәулеткерей де шет емес. Бұған күйшінің 60-шы жылдары жылдардан кейінгі шығарған күйлері айғақ бола алады. Дәулеткерейдің ең бір драмалық шиеленіске толы күйлері осы кезде туады. «Тартыс», «Шолтақ», «Топан», «Жігер» сияқты күйлері арқылы өзі куә болған өмірдің тарихи шындығын нақышына келтіре отырып, сол заманның суреткері ретінде өз үкімін айтады.

А. Жұбанов «Қазақ композиторларының өмірі мен творчествосы» деген еңбегінде Дәулеткерейдің «Жігер» күйін ең жоғарғы шыңы, кульминациялық пункты деп баға берген. «...Бетховеннің «Тоғызыншы симфониясы», Чайковскийдің «Алтыншы симфониясы» тағы осы сияқты әрқайсысының кульминациялық пункті бар. Осы сияқты Дәулеткерейдің де өзінің құлашына қарай, өзінің өсу, даму жолдарына, жағдайларына қарай шығармаларының кульминациялық пункті бар. Ол – «Жігер» күйі» [3,52,53-6].

«Жігер» - Дәулеткерейдің әбден толысып, оң-солын танып, дүниенің ащы дәмін татқанда шығарған күйі. Күйдің он бойында тереңнен көсіліп тепсінген дүмпу бар. Ол дүмпу сабырдан гөрі ширығуға, бітімнен гөрі наразылыққа бағытталғандай. Бұлай болуының себебі де жоқ емес. Себеп – 14 жыл бойы халықтың мұңын мұңдап, жоғын жоқтап, азаттық туын желбіреткен Сырым Датұлының көтерілісі, сол көтерілістің санаға сіңген азатшыл рухы. «Затаевич «Жігерді» Чайковскийдің «Патетикалық симфониясының» төртінші бөліміне теңесе, француз жазушысы, тарихшы, музыка зерттеушісі, драматург, қоғам қайраткері, Нобель сыйлығының лауреаты Р. Роллан күйдің тегеурінді қуатында тәнті болды.

Сурет 1. Дәулеткерей күйлерінің мазмұндық ерекшеліктері.

Ішкі Бөкей Ордасының қайраткері, көрнекті өкілі, батыр, әрі жауынгер күйші Махамбетті айтпай кетпеске болмас. Махамбет әлемін оның жеке басына таңырқау арқылы тану, жеке басын марапаттау арқылы түсіну мүмкін емес. Керек десеніз, Махамбет болмысын танып-түсіну үшін тек өзі өмір сүрген заман мен қоғамды саралаумен шектелуге болмайды. Өйткені ол – тұтас бір дәуір толғағы дүниеге әкелген тұлға. Махамбеттің өскен ортасы – Ішкі Бөкей Ордасыөзінің табиғи орналасуы жағынан ғана емес, саяси-әлеуметтік ахуалы жөнінен де сол кездегі қазақ қоғамынан өзіндік ерекшелігі бар еді. Егер бұл ерекшелікті түйіндеп айтар болсақ, Алтай мен Атырау арасында көсіліп жатқан байтақ қазақ даласын жедел түрде отарлауды мақсат еткен Ресей патшалығы үшін Ішкі Бөкей Ордасы мейлінше ұрымтал сынақ алаңы болды. Осындай саяси езгінің, даланың қатал талабын өз күйлеріне арқау еткен. Оған дарабоз күйшінің «Ақжелкең», «Жайық асуы», «Жорық», «Жұмыр қылыш», «Исатайдың Ақтабаны-ай», «Қайран Нарын», «Қиыл қырғыны», «Нарын», «Өкініш», «Тарлан» т.б дәлел бола алады.

Тақырыптарының өзін қарап отырсақ, тарихи мазмұнды әрі сұрапыл соғыс суреттелген сарабал туынды ретінде көруге болады. Қазақтың эстетикалық көркемдікке толы қазақ күй өнерінің жілігін шағып, майын ішкен тұлғалардың бірі Ақселей Сейдімбек: «Махамбет күйлері адуын мінезімен, асқақ сезімімен дараланады. Кібіртігі жоқ, ішкі толғаныстың тегеуріні күрсінісі көп көкіректен лактырып ақтарылғандай. Ең ғажабы, осының бәрінен өзгеде жоқ әуен-сазбен өрнектеп отырады» деп баға береді. Шынымен де, Махамбет күйлерін тыңдап отырсаңыз, ішіңіздегі ұйықтап жатқан рухты оятып, жаныңызға жалын жағатыны сөзсіз. Қос ішектен төгілген сазды әуеннің күй керуені ешқашан бітпейтіндей әсер қалдырады.

«Басынан қанша бұлт ауса, төсінен сонша жұрт ауған» қасиетті Маңғыстау Қазақстанның қиыр оңтүстік батыс бөлігінде орналасқан. Арғысы сақтар, бергісі оғыздар, қыпшақтар мекендеген бұл аймақ көп ұлттар мен ұлыстардың ежелгі құтты қонысы.

Маңғыстаудың мұралары Батыс Қазақстанның басқа күйшілік мектептеріндегідей төкпе дәстүрінде келгенімен, өзіндік ерекшеліктері бар бөлек арна. Бұл өлкеде аңыз-әңгімелермен баяндалатын көне күй үлгілері, тартыс, тармақты, тарихи күйлер мол сақталған. Ерте замандардан тамыр тартқан көне күйлердің бірі – Кетбұғаның «Ақсақ құлан, Жошы хан» күйі. Бұл күй Мұрат Өскінбаевтың орындауында «Құлан сарыны», «Естірту», «Айдаһармен арбасу» деп саналып келді. Сол сияқты аңыз-әңгімесімен жеткен халық күйлерінің бірі – «Нар идірген». Шалдың, жігіттің, баланың тартқаны болып келетін осы үш күй «Өрелі мая» деп те аталады. Ақселеу Сейдімбек өз монографиясында осы күйдің шығу тегін халық ауызында таралған ең танымал түрін қағазға түсірген. Аңыз бойынша: «Ертеде бір кедей шал мен оның ақылына көркі сай жалғыз қызы болады. Кедейліктен басқа міні жоқ, ұжымдары жарасқан, төңірегіне сыйлы жандар екен. Жар дегенде жалғыз нарын сауып тамақ, мініп көлік етсе керек. Соның арқасында ешкімге көзін сүзіп тіленбей, барды қанағат етіп күн көреді. Күндердің күнінде сауып отырған бекбатша нардың жас ботасы қос кіндік болып ауырып өледі. Ботасын жоқтап сарнаған нар

сүртін бойына тартып имейтін болады... «Маған ақ батаңызды беріңіз де, халқыңызға хабар салыңыз. Біздің бекбатша нар тек ботасындай боздатып күй тартқан адамның алдында июге тиісті. Кімде-кім өнерін асырып, нарды иіте алса, мені өнерпазға қосыңыз, – депті... Қарт күйші екі ішекті бауырына басып, шерткенде алыс бір қиырдан ботаның боздаған үні естілгендей болды. Алғашқыда елестей елең еткізген сарын бірте-бірте айқындалып, енді бір сәтте ботаның өзі үкідей үлпілдеп, баладай елпілдеп келіп қалғандай әсер берді. Сонда ұзын мелшиіп тұрған нардың тұла бойын шымырлап, алпыс екі тамыры босап, омырауы дертіп қоя береді» [3,205-б]. Біз күйдегі екі ерекшелікті байқадық – бірі, сол замандағы қазақ халқының жоқшылықта күн кешкен тарихи оқиғаның баяндалғанын, екінші күйдің құдіреті.

Маңғыстау күйшілік дәстүрінде тармақты болып келетін топтама күйлер де кең орын алады. Осы өңірде өмір сүрген айтулы күйшілердің бірі Есір Айшуақұлы өз шығармашылығында қомақты орын алатын «Қос айырған», «Тоғыз түйеші», «Көктөбе», «Ақжарма», «Манатау» атты цикльді күйлерінде ел тарихының елеулі кезеңдерін күй тілінде сөйлеткен. Сол кездегі ахуалды, басынан кешкен тарихи сәтті, хроникалық тұрғыда күйінің мазмұнына тиік еткен. Ресей Империясының Орта Азияны отарлауы, әсіресе, XIX ғасырда қарқынды болғаны аян. «Әгілі Хиуа хандығына 1714-1917 жылдары А. Бекович-Черкасский жасаған экспедицияның, одан кейін 1839-1940 жылдары генерал-адъютант В.А. Перовский жасаған жорықтың ақыры, 1873 жылы генерал К.П. Кауфманның басып алуымен аяқталғаны тарихтан белгілі. К.П. Кауфманның әскері Маңғыстаудың Қаратау болысында соңғы қамданыстарын жасап аттанған. Бұл жерден қосымша 51 түйе алып, оларға бас-көз болып жүру үшін 9 қазақты жалдаған. Сол 9 қазақтың бірі Есір болады. Әрине жорықтың аты жорық. Елден бөлініп, қосын айырып, қауіп-қатері мол сапарға аттанып бара жатқан Есір үлкен толғаныспен «Тоғыз түйеші», «Қос айырған күйлерін тартқан» [2,776-б]. Батыс өңірінің қай күйшісін алып қарамаңыз, күйлерінде сол заманның қасіреті, саяси зардап көрген халықтың мұң-мұқтажын, қатал тағдырын жырға қосып отырған.

«Орыс әскері қанша өңмендегенмен бола ма, хиуалықтар табан тіреп қарсылық көрсетеді. Әсіресе Көктөбе бекінісінде қырғын шайқас болады. Осынау қанды қырғынды Есір «Көктөбе» атты күйімен бедерлеген. Хиуа орыс әскеріне берілген соң, Маңғыстаудың 9 жігіті азаттық алады. Туған жерге аман-есен жету үшін асыға аттанады. «Олжаның үлкені – басымыздың амандығы», – деп қуаныштарын бөліседі. Есірдің «Ақжарма» күйі – осынау қуанышты көңіл-күйдің айғағы. Елге келгенде Есір немере ағасы Манатаудың дүние салғанын естиді. Бұл хабар Есірді қатты қайғыртады. Әкесі Айшуақ ертерек қайтыс болып, Есір әкесінің ағасы Манатаудың қамқорлығын көріп өссе керек. Әке орнына әке болған қимас жанға арнап «Манатау» күйін арнайды» [2,776-б]. Есірдің күйлері бөлек-бөлек емес, бүтін бір тарихи оқиғаға негізделген сериялық туынды. Бұл күйлер – өзінің әлеуметтік үнінің айқындығымен ғана назар аударып қоймайды, сонымен бірге Есірдің күйшілік қолтаңбасын біржолата даралап, оны қазақ күйшілерінің алдыңғы легіне шығарған туындылар.

XIX ғасырда қазақ даласында болған рухани ұлы сілкіністің бір айғағы – әйгілі күйші Абыл Тарақұлы. Абыл 62 тармақты «Ақжелкенді» игерген санаулы күйшілердің бірі. Оның домбырашылығыөз төңірегін ұйытып қана қоймаған, сонымен бірге көршілес түркімен, қарақалпақ арасында да кеңінен танымал болған. Бүгінгі күнге дейін Абылдың «Ақжелкен», «Нарату», «Ақсақ құла», «Кеңес», «Әрәнжанның шалқымасы», «Абыл» сияқты күйлері жеткен. Абылдың кейбір күйлері Кетбұғаның күйлерімен аттас болғанымен сарыны мүлде бөлек. Абыл «Нартау» күйін Сырым Датұлы көтерілісіне қатысқан Адай Зілғара батырдың ерлігіне сүйсініп шығарса керек. Ал «Ақсақ құла» күйі бір кедейдің жұрт мазақ қылған ақсақ құла аты бәйгеден келіп, иесінің мерейін өсірген сәтін бейнелеген екен. «Әрәнжанның шалқымасы» болса, Әрәнжан батырдың жауды жеңіп қайтып келе жатқандағы көңіл-күйіне арналыпты деген сөз айтылады.

Осы аймақтың зерттелу мәселелеріне келсек, кезінде белгілі ғалым А.В. Затаевич Маңғыстау күйлерін алғаш тындап: «күйлерден қазақтың оркестірлік-симфонизмдік элементі ерекше айқын көрінеді» [Затаевич А., 1931] – деп баға берген. Одан кейін академик А. Жұбанов

1975 жылы жарық көрген өзінің «Ғасырлар пернесі» атты еңбегінде бұл аймақтағы күйшілердің өмірінен алғашқы болып құнды деректер жазған.

Қорытынды

Батыс күй өнерінің сарыны да, мазмұны да тарихи оқиғаларға толы. Сол заманның шынайы бейнесі, қасіретке толы қайғылы жайттары әр күйшінің туындысынан сезіледі. Күйдің өн бойынан рух, ерлік, жігер мен қайрат иісі сезіліп отырады. Әйгілі Маңқы бидің «Ұлы жүзге қамшы бер де малға қой, Орта жүзге қалам бер де дауға қой, Кіші жүзге найза бер де жауға қой» деген нақыл сөзінің өзі батыстың бойына біткен жауынгерлік қырын поэзиясынан да, прозасынан да, музыкасынан аңғару қиын емес. Құрманғазы, Дәулеткерей, Махамбет, Абыл, Есір сияқты ұлы күйшілеріміз кейінгі ұрпаққа сарқылмас қазына, мәңгі өлмес рухани мұра қалдырды. Батыс өкелсінен туған күй өнері қазақ музыкасына, ұлттық өркениетке әкелген ұлы рухани сілкініс болды. Бөкей Ордасының, Маңғыстау өңірінің күйлері рухани қорға салып кеткен қазынасы ешқашан таусылмайтыны, мәңгі өшпейтінін сеніммен айтқам келді. Сөзімді қорытындылай келе, күй күдіретін тамаша суреттеген, күйдің сұлулығын суреттей білген І.Жансүгіровтың «Күй» поэмасының үзіндісімен аяқтағым келіп тұр:

«Кейде күй талмаураған, толықсыған,
Кейде өжет, кейде долы, албыртсынған.
Кейде паң, кейде дархан, кейде сергек,
Шаршы өрге кейде шаншып шауып тынған.

Күй күшті тауды, тасты бұзатұғын,
Орнына өз өрнегін сызатұғын.
Талқандап тас кереңді үн оятып,
Дүкені дүниенің қызатұғын» [4,221-б].

Әдебиеттер тізімі

1. Ұлы даланың көне сарындары: Антология. Үш томдық. – Т.2: Аспаптық көне сарындар. Дәстүрлі күй өнері / Жауапты редактор Қазтуғанова А.Ж. – Алматы: «Brand Book», 2020. – 1184 б.
2. Сейдінбек А. Шығармалары. Алты томдық. – Т.3. Қазақтың күй өнері. – Астана: Фолиант, 2010. – 832 б.
3. Жұбанов А. Қазақ композиторларының өмірі мен творчествосы. – Алматы: «Қазақтың біріккен мемлекеттік баспасы», 1942. – 234 б.
4. Жансүгіров І. Өлеңдер мен поэмалары. – Алматы: «Атамұра», 2003. – 360 б
5. https://massaget.kz/mangilik_el/sikyirlyi_saz/kuy/27955/
6. <https://oqu-zaman.kz/?p=5977>

Н. МУФТАХ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Байтекенова С.

журналистика мамандығының 4 курс студенті

Мажитова Л.Қ.

аға оқытушы

Журналистика және қоғаммен байланыс кафедрасы

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Андатпа: Мақалада қазақ сатирасының майталманы, белгілі қаламгер Н. Муфтах шығармашылығының ерекшелігі жан-жақты талданады. Жазу стиліндегі өзіндік даралығын көрсетіп, әдіс-тәсілді сараланады.

Тірек сөздер: сатира, фельетон, заң, құқық, мағыналық реңк, жемқор, көкейкесті, журналистік зерттеу

Бүгінгі күні Қазақстандағы демократиялық реформалардың жүзеге асырылуы көп жағдайда БАҚ бостандығын қамтамасыз етуге байланысты. Қазіргі таңда халық белгілі дәрежеде баспасөз арқылы үкіметке өз ой-пікірін еркін білдіре алатын болды. Билік пен халықтың баспасөз арқылы мұндай қарым-қатынасы мемлекетті демократиялық негізде өркендетуге тән құбылыс. Осындай демократиялық негізді құрып, билік пен халық арасындағы алтын көпірді ұстап отырған БАҚ өкілдері өздерінің «төртінші билік» иелері екендігін мойындату үшін бар күш-жігерін аямауда.

Баспасөз саласындағы белгілі зерттеуші, ғалымдардың айтуынша, бұқаралық ақпарат құралдарының «төртінші билік» екендігіне жұртты тегіс сендіру үшін бірнеше шарттары мен жолдары болатынын атап көрсетеді. Алдымен, бізге талдауға құрылған дәлелді, ешкімге қиянат жасамайтын нақты, әділетті сын қажет. Оған шағымданушы, «айда сотқа жүр» деушілер де табылар. Бірақ, әділ сынасаң одан жасқанудың қажеті жоқ. Одан соң журналистердің ерінбей ізденуіне, Конституция мен БАҚ туралы заңда көрсетілгендей, «заң жүзінде тыйым салынбаған кез-келген тәсілмен еркін ақпарат алуына және таратуына оларды терең зерттеп, ықпалы, әсері күшті материалдар жазуына мүмкіндік болуы тиіс» [1, 25]. Және де пікір таласына, теориялық, практикалық айтыстарға батыл да жиі бару-бұл ақпарат құралдарының айбынын арттырудың, шындыққа жетудің, қате-кемшіліктердің бетін ашудың, берілетін материал хабарларды қызықты, тартымды етудің жолы. Сонымен қатар, үкімет тарапынан, тиісті орындар тарапынан ақпарат құралдарына қолдау көрсетіп, қамқорлық жасап отыру. Олардың әрбір сыни ескертпе, хабарларына назар аударып, мән беріп, қорытынды шығаруды әдет- дағдыға айналдыру.

Барлық даму-өсу жолында кездесетін қателіктерден ешкім де тыс қала алмайды. Мұндайда кейде сын айтамыз деп іштен ірітетін әңгімеге дейін бару, билік басындағыларға реніш білдіреміз деп елдің болашағына күмән келтіру, демократия атын жамылып қоғамдық құбылысты жамандау-етек алып бара жатқан құбылыс емес пе? Тағы да сол дамыған елдер тәжірибесіне сүйенсек, Америка Құрама Штаттарында жеке басшыға сын қанша айтылғанымен, мемлекеттік мүддеге қылаудай көлеңке түсірмей сөйлейді. Қоғам мүддесін көздің қарашығындай қорғайды. Баспасөзде жазылған сан алуан мақалалар мен сұхбаттарды нысанаға ала отырып, оның түпкі мәнін ашып көрсету басты ой болып табылмақ. Сондықтан, біздің үніміздің кейде жетер жеріне жетпей, нысанаға тимей жатуының бір себебі де осында. Шыны керек, қазіргі басылымдардағы мақалалардың көбісі көтерген мәселені жалпылама түрде айтады. Өзіне тікелей сөз келіп жатпаған соң, жайбарақаттыққа берілу де осыдан шығады. Бұл орайда «Егемен Қазақстан», «Ана тілі», «Түркістан», «Жас алаш» тағы басқа да газеттерінде соңғы кездері батыл қолға алынып келе жатқан, турасын айтып, нақты жауапты жанның атын атап жазуы жақсы нәтиже беруде.

Қалай дегенде де, бүгінгі қазақ баспасөзінің басты мақсаты- жылт еткен жаңалықты жеткізіп қана қоймай, Ұлттық идеологияның, мемлекеттік мүдденің насихатшысы болып, сол жолда белгілі бір материалдық тұрғыда өзін-өзі құрбандыққа шалғандай болып отырғаны да бекер емес еді [2, 58]. Қазақстандық бұқаралық ақпарат құралдары түрлі мәселе тақырыбында талай таласты ой-пікірлердің өрістеуіне шын мәніндегі демократиялық талапқа сай ықпал етті.

Бұл орайда ұлттық мүддені бұра тартуға тырысып, жұртшылық арасында алауыздық туғызып, ой-пікір адасушылығына басылымдар да, ұлттық мүддені жоғары қойған басылымдар да бар. Бұл демократиялық дамудың табиғи заңдылығы да еді. «Саяси демократия тәуелсіз БАҚ-сыз ақылға сыйымсыз болар еді. Сонымен бірге олардың объективсіздік пен теріс пиғылдың бұлдіруші әрі тұрақсыздандырушы күшін сезінуі, әлеуметтік жауапкершілігі болуы тиіс. Нақ сондықтан да оларға бағдар ұстана отырып, мемлекеттік үкімет құрылымдары қоғамдық пікірді зерттейді және өзінің іс-қимылын соған сәйкес түзетіп отырады»- деген ҚР Президенті бұл орайдағы билік позициясын анықтап атады.

Сатира саласында қалам суытпай еңбек еткен ұзақ жолды, өткір тілді Фельетондарды дүниеге әкелген қаламгерлердің шеберлігін айтпай кету мүмкін емес. «Журналист-әділетті жақтаушы» деген ұғымға кір келтірмей, өзінің тура сөзді бірбеткей, табандылығымен қоғамдағы арсыздықпен өмір бойы күресіп биік ардың адамы Нури Муфтах (Нүреден Муфтахов) мықты фельетонист, танымал журналист. Ол ой-санасын, қаламның қарымын ел-жұртты мазалаған көкейкесті, мән-маңызы зор мәселелерді зерделі ізденіспен жазуға арнаған қаламгер.

Нүреден Лұқпанұлы Муфтах 1936 жылы 3 қазанда Атырау облысы Исатай ауданындағы Манаш ауылында дүниеге келген. Орта мектепті бітірген соң комсомолдық жолдамамен Қарағандыда алты жыл шахтер болып жұмыс істейді. 1958 жылы ҚазМУ-дың журналистика факультетіне оқуға түсіп, 1963 жылы Атырау облыстық «Коммунистік еңбек» яғни, қазіргі «Атырау» газетінде журналистік еңбек жолын бастады. Осы басылымда тілші, бөлім меңгерушісі болып он бес жыл жұмыс істеген ол 1978 жылы «Социалистік Қазақстан» газетіне жұмысқа шақырылды. Он жеті жыл бойы осы басылымда фельетон бөлімін басқарды. Ол 1994 - 1995 жылдары Шымкент облыстық сотының «Заң және заман» газетінің бас редакторы, ал 1995 - 1998 жылдары Қазақстан Республикасы Бас прокурорының баспасөз жөніндегі аға көмекшісі болып, осы ұжымнан зейнет демалысына шықты. Одан кейінгі жылдары «Ана тілі», «21- ғасыр» және басқа басылымдарда, ал өмірінің соңғы кездері «Алтын ғасыр» газетінің бас редакторы, «Азат» газетінің бас жазушысы болып жұмыс істейді[3, 201]. Бір мезгілде екі-үш басылымда бірнеше мақаласы қатар шығып үлгеретін журналисттің құнды, әрі татымды дүниелері оның еш уақытты қаза етпейтін ізденімпаз екендігін, өз кәсібіне деген сүйіспеншілігінің зор екендігін аңғарта түседі. Нүреден екі тілде де жетік жазды. Осынау ұзақ жолда Нүреден өзін қаламын қалт-құлт етіп зорға ұстап жүрген қалбағай журналист емес, азуы алты қарыс, адуынды да айбарлы журналист ретінде таныта білді. Жалтақтыққа жаны қас, жарамсақтану қолынан келмейтін ол жымысқы жылпостар мен алаяқ жемқорлардың, қиянатшыл пайдакүнемдер мен тоңмойын тоғышарлардың талайын тәубеге келтіріп, сабасына түсірген. Әрине, оны журналист ретінде қалыптастырып, түлетіп ұшырған облыстық «Коммунистік еңбек» («Атырау») газетінің редакциясы. Оның аталған басылымның 60-жылдарында жарық көрген «Айғыр атқан Әзербайжан», «Жоспарды жаңбыр бұзып», «Ағайлар ауылда болмапты» және басқа да көптеген фельетондары мен сын мақалалары оқырмандардың жадында сақтаулы.

Н.Муфтах шығармашылығының ең бір шырайлы кезеңі қазақ баспасөзінің қара шаңырағы – «Егемен Қазақстан» газетінің редакциясында істеген жылдары. Ол редакцияның хат және құқық бөлімдеріне жетекшілік ете жүріп, республикалық газеттің мазмұндылығы мен ықпалдылығын арттыруға лайықты үлес қосты.

Ұзақ жылдар облыстық «Коммунистік еңбек» газетінде бірге әріптес болған, талантты журналист Құмарғали Ғабдешов өз естелігінде (біз жазып алған) былай дейді: «Нүреден жұмысқа ерте келетін. Жазайын деп жүрген мақаласының ұзын ырғасын жолшыбай ойша таразылап, көкірегінде «пісіріп» әкеледі де, бірден машинкаға отырады. Сөйтіп, оның бұрқырата жазған шығармалары бірінен кейін бірі оқырман қауымға жол тауып жатады. Ол автор материалдарының жоғары деңгейде дайындалуын да естен шығармайтын». Міне, бұдан Н. Муфтахтың тағы бір журналистік қырын аңғарамыз.

Н. Муфтах көбіне-көп заң тақырыбына қалам тартқан журналист. Оның заңды жетік білетіндігін басылым бетінде жарық көрген құнды дүниелері айғақтайды. Қайсыбір заңгерлер қажетті баптарды кітаптан іздеп жатса, Нуреден оны жатқа соғады, - дейді оны білетіндер.

Әлбетте, өркениетті мемлекеттің азаматтарының бағынатын, бас иетін, сыйынатын бір күдіреті бар. Ол – заң. Құқықтық мемлекет құруды мақсат тұтып отырған қазақ елінде де заңымыз қара қылды қақ жарып, іске асып жатса, бәлкім, ешкім де әділетке қиянат жасауға, заңды бұзуға батылы баратын мықтылардың қолтығы астына паналамас еді[20]. Өкінішке орай, кейбір заңдарымыз жарық дүниеге кемтар, шалажансар күйінде туады да, өмірге араласпастан мүгедектер қатарына қосылатыны бекер емес. Екінші бір заңдарымыз жалы күдірейіп туғанымен астанадан ауылға жеткенше арыны басылып, жүні жығылып, сүлдесі ғана қалады. Иә, мұны күнделікті өмірден көріп те жүрміз. Нури Муфтахтың әр кезде «Азғындар», «Аңқау ел мен арамза молда», «Ғалимов не істеп қойыпты?», «Заң және рәкет» және басқа да көптеген фельетондары осындай белден басып, заңды бұзушылықты әшкерелеуге арналған.

«Тек ақиқатқа жүгініп, ақиқатын айту – сөз өнеріне қойылар түйінді талап. Шындыққа неғұрлым жақындай түссең, оқырман жүрегіне де соғұрлым жақындай түсесің. Ақиқаттан алыстау оқырманнан қашықтау деген сөз. Шындық – журналистің басты қаруы. Шындықтың шырағданы өшсе, әділетсіздіктің түні басады» деп аталған естелігінде журналист Құмарғали Ғабдешов көрсеткеніндей Нури Муфтах әділдік пен адалдық мұраты үшін, шындық мәртебесі үшін, тіршілік майданында да, ақпарат майданында да қатыр күресе білген өз кезеңінің айтулы шырағданы іспетті. Ол талай мәрте журналистік іздену, шығармашылық азабына түсіп, соның нәтижесінде дүниеге келген өткір де айбарлы, әрі азулы туындыларымен қоғамның талай көлеңкелі тұстарын жарыққа бөледі.

Н. Муфтахтың ең бағалы қырларының бірі – оның болмысына жасандылық жат. Өмірлік принципі мен өмірдегі мінезі айна-қатесіз айна-қатесіз ұқсайтын журналистердің бірі. Өмірдегі талапшылдығы-шығармада тұтынар берік кредосы. Н. Муфтахтың әрбір фельетоны алдымен сыншылдығымен, талапшылдығымен назар аудартады. Белгілі бір қоғамдағы келеңсіздіктерді нысанаға алғанда оның жігілігіне, аңғарымпаздығына еріксіз тәнті боласың.

Нури Муфтахтың ең көп қалам тербеген жанры — фельетон дедік. Фельетон демекші, ол кез-келген журналистке жалын ұстата бермейтін тентек жанр. Сондай-ақ, өмір тіршілігіміздегі, моральдық - этикалық әдет - дағдымыздағы жағымсыз жайларды уақтылы көретін, жамандыққа бой ұрушыларды көптің алдына жалғанның жарығына сүйреп шығаратын жанр[4, 192]. Ол осындай күрделі де күрмеуі мол, фельетон жанрын жанына қалап алды. Және жанрдың өзіндік шарттары ерекшеліктерін сақтай отырып, қоғамдағы әділетсіздікке, «әттеген-ай» дегізерлік жағымсыз жайттарға, сондай-ақ алдамшы істерге төзбестікпен қарап, аяусыз сынады. Оның қаламынан шыққан әрбір туындылары, яғни, Фельетондары аса дәлдікпен, нақты цифрлармен ернектелген. Нуреден шығармасының мықтылығы, ерекшелігі – болмысымен үйлесіп, үндесіп кететіндігі, қиналып қиыстырғандай, жамау жамағандай жасандылығы жоқ табиғилығы, әрі аса қуаттылығы басым. Журналист Н.Муфтах материалдарынан аңғарғанымыз, оның әр сөз бен сөз тұлғасына ерекше назар аударатындығы. Мұны автордың стильдік өзіндік даралығы деп қабылдауға болады. Сонымен, ұлттық танымдық мақсаттағы сөздердің мағынасын ашып көрсетуде, көне сөз мағыналарының беретін ұғымын беруде көркем әдебиет шығармаларының тілінің, соны жазған тілдік тұлға ретіндегі жазушы тілінің де маңызы зор.

Өз кезіндегі қоғамдық өмірдің әр түрлі сұрықсыз жақтарын, ұнамды, ұнамсыз кейіпкерлердің іс-әрекетін, мінезін ашық, айқын, әсерлі көрсетуде Н.Муфтахтың өзіне тән сөз мәнерлері, сөз қолданыстары өте көп және ерекше. Оның өзіне тән сөз қолданысын айтар болсақ, әр түрлі жолдармен сөз жаңартуын, көптеген сөздерді өз мағынасында қолданылуымен қатар, ауыстыру мағынасында да, жеке сөздерге жаңа мағыналық реңк бере қолданылуы. Кейбір сөздерді жаңаша құрап, тіркесе түсіруін, сондай-ақ жаңа сөз тіркестерін тудыруын немесе кейбір тіркестерді тілде бұрын бола тұрса да нақ біз әңгімелеп отырған автор шығармаларында басқаша мағынаға ие болуы да ерекшелігінің белгісі.

Әдебиеттер тізімі

1. Б. Белғара «Баспасөз және мемлекеттік тіл мәселесі» Астана: «Елорда» 2001ж.
2. Т. Амандосов, Ш. Елеукенов, Т. Қожакеев, Т. Ыдырысов «Газет жанрлары» 1964 ж.
3. Т.Қожакеев «Сатира негіздері» «Санат» баспасы, 1996 ж.
4. А. Тоқмағамбетов «Сатиралық шығармалары»

СТИВЕН ХОКИНГ & СЕРІКБОЛ ҚОНДЫБАЙ: УАҚЫТТЫҢ БАСТАУЫН ІЗДЕУ

Бекежан Ө.Қ.

Философия ғылымдарының докторы,
Журналистика және қоғаммен байланыс
кафедрасының меңгерушісі,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Аннотация

Мақалада Стивен Хокинг пен Серікбол Қондыбайдың уақыттың бастауына, әлемнің жаратылысына қатысты көзқарастары теориялық физика мен лингво-мифологиялық таным тұрғысынан берілген. Екі ғалымның ғылыми дүниетанымы мен тағдыр ұқсастығы өмірмәндік-экзистенциалдық және интеллектуалдық ізденіс жағынан қарастырылады.

Тірек сөздер: Стивен Хокинг, Серікбол Қондыбай, ғалам, уақыт, сингулярлық нүкте, миф, әлемнің тілдік бейнесі

*«Разум, однажды расширивший свои границы,
никогда не вернется в прежние».
Альберт Эйнштейн*

*«Человек - самая слабая в природе тростинка,
но это тростинка мыслящая».
Блез Паскаль*

Блез Паскаль – адамзат ғылыми ойына үлес қосқан, өзінің экзистенциалдық – философиялық тосын ойларымен аты шыққан ойшыл. Жасынан аурушаң болған Паскаль математикаға (Паскаль теоремасы) үлкен үлес қосты, есептеу машинасын ойлап тапты. Соған қарамастан өзінің ғаламның шексіздігінен үрейін жасырмады: «это вечное молчание безграничных пространств ужасает меня». Адамның құдіреті оның ақыл ойында деген тұжырымға келіп, өмірінің ақырында құдайға құлшылық етіп 1662 жылдың 19 тамызында дүниеден озды, ол бар болғаны 39 жаста еді.

Стивен Уильям Хокинг 1942 жылы 8 қаңтарда дүниеге келіп, 2018 жылы 14 наурызда дүниеден өткен ағылшын физик-теоретигі, астрофизик. Оксфордты бітірген. 1960 жылдан мотор нейроны ауруы деген диагноз қойылып, 1963 жылы бір-екі жыл өмірі қалды деген қатал диагнозға қарамастан ұзақ өмір сүрді. Денесінің бәрі жансызданған оның ең соңында оң қолының сұқ саусағы ғана қимылдайтын болған, соның өзі мүгедек креслосы мен дауысынан айырылған оның орнына сөйлейтін компьютерді басқаруға жараған. Соған қарамастан ол әлемдік ғылымға тың ойлар әкеліп, бірнеше, соның ішінде «Уақыттың қысқаша тарихы» аталатын атақты кітабын жазып және үш балаға әке болып, екі рет үйленіп үлгерді. Әлемнің меңіреу тыныштығы Паскальда үрей шақырса, Хокингті керісінше ғаламның негізгі сыры, тылсымы- оның пайда болуы, басталуы қызықтырды.

Оның бүкіл өмірі кез-келген сәтте тап келетін өлімді күтумен өтті. Бұл Ясперсше шекаралық жағдайдағы қыл үстіндегі өмір еді, бірақ өлімнің өзі ақыры оны бір сәтте емес, тәнін біртіндеп алып қана жеңді, дегенмен оның алапат миы көп жылғы жау шабуылына төтеп беріп, ең соңынан құлаған қорғанға ұқсайтын еді. Сондықтан оның өзі: «Мен өмірімнің көп

бөлігін ерте келер өлімді күтіп өткіздім, сондықтан уақыт мен үшін қымбат еді»-деген екен. Осыдан болар «уақыт» ол үшін тек физикалық немесе астрофизикалық қана емес, экзистенциалдық мәні бар ұғым еді. Дегенмен ол осы мерзімді ғаламның уақытын бағамдауға жұмсады. Осындай күйге түскен жай пенде тек экзистенциалдық дәрменсіздік пен үмітсіз өлімді күтумен өтер ме еді, кім білсін. Ал Хокинг шипасыз аурумен алысқан өмірін ондай ұсақ-түйекке емес, шексіз ғаламның сырын, уақыттың бастауын табуға жұмсады.

«Қолымның қозғалысын, ептілігін жоғалтқандықтан мен оның (әлемнің) қалай тіршілік етуін көруге тырысып, әлемді өз ақылыммен шарлауға мәжбүр болдым». Тағы бір жерде ол былай дейді: «Менің теориялық физиканы таңдауымнан да жолым болды, себебі ол түгелімен басыма сиятын еді. Сондықтан менің дене дәрменсіздігім ондай маңызды минус болмады». Осыдан келіп ол өзінің мақсатын да анық қояды: «Менің –мақсатым Ғаламды толықтай түсінуге жету, неге ол осындай, қазіргі күйіндегідей және неге ол жалпы өмір сүруде». Ең қызығы, нағыз ғалым ретінде ол барлық нәрсеге әлдебір ғаламдық өлшемдерді қолданды. Өзінің мүгедектігіне де осы тұрғыдан қарады: «Адам нәсілінің Ғаламмен салыстырғанда түкке тұрмайтыны сондай, мүгедектік үлкен космостық мәнге ие емес».

Оның тұжырымдауынша, бүкіл ғаламның бастауы-сингулярлық нүкте. Сингулярлықтығыз, шексіз масса мен гравитациядан құралған, әлемді сыйғызған құйттай нүкте. Қазіргі физикадағы үлкен жарылыс теориясына сүйенсек осы бір бөлшектің жарылысынан осынау ғалам пайда құралған. Демек ғалам әуелгі осы бөлшектен пайда болған. Сондықтан Үлкен Жарылысты уақыттың бастауы деуге болады. Ал одан бұрынғы уақытты айқындау мүмкін емес. Оның өзі 14 миллиард жылдай бұрын болған деп жорамалданады. Хокинг уақытты Үлкен Жарылыстан бастайды.

Қазіргі философияның түсінігінше, сингулярлық деген бүкіл ғаламды бойына жинаған, әлемнің бастауы болып табылатын нүкте. Демек, ол нүкте ғаламның бастауы болса тіршіліктің де бастауы болғаны. Хокинг атеист ғалым ретінде құдайдың әу бастағы жаратушылығын мойындамайды: «Құдай Ғаламды жеті күнде жаратуы мүмкін емес еді, себебі оның уақыты болған жоқ, үйткені Үлкен жарылысқа дейін уақыт деген болмаған». Демек, ештеңе болмаса, уақытта, кеңістікте жоқ. Ал ғаламның жаратылуының себебі оның өзінде: «Гравитация сияқты күштің болуы себепті Ғалам өзін өзі жаратуға да мүмкіндігі болды. Өз бетімен жаратылыс - ғаламның болуының, біздің тіршілік етуіміздің себебі болып табылады. От «тұтатып», Әлемге жұмыс істету үшін Құдайға деген ешқандай мұқтаждық жоқ». Сингулярлық күйінен шыққан ғалам кеңейе бастайды. Одан әрі ғалым «қара құрдым», «кеңеюші ғалам» сияқты идеяларды таратады.

Стивен Хокинг 50 жылдай арбаға таңылып, Лондонның ортасында, Вестминстер аббаттығында, кітабында өзі «коварный, желчный» атаған, бірақ ұлылығын мойындап, тіпті содан қолған кафедраны басқарған Исаак Ньютон мен Чарльз Дарвин сияқты екі ғұламаның бейттері ортасынан мәңгілік мекен тапты.

Философиямен жақсы таныс болған Хокинг өзінің қазіргі философтарға көзқарасын сыни, тіпті олардың тарапынан ренгіш туғызардай түрде білдіреді: «Философы же, чья работа в том и состоит, чтобы задавать вопрос «почему», не могут угнаться за развитием научных теорий. В XVIII в. философы считали всё человеческое знание, в том числе и науку, полем своей деятельности и занимались обсуждением вопросов типа: было ли у Вселенной начало? Но расчёты и математический аппарат науки XIX и XX вв. стали слишком сложны для философов и вообще для всех, кроме специалистов. Философы настолько сузили круг своих запросов, что самый известный философ нашего века Витгенштейн по этому поводу сказал: «Единственное, что ещё остаётся философии, — это анализ языка». Какое унижение для философии с её великими традициями от Аристотеля до Канта!»

Міне, философ болмаса да тілдік анализді өзінің ғаламды игеру ізденісінің негізіне айналдырған адамның бірі қазақ мифологі Серікбол Қондыбай болды. Оның философтарға қаратып айтқан осы бір сыни сөзі Қондыбайға да қатысты болып көрінеді. Бірақ олардың арасында ұқсастық та аз емес еді. Біріншісі, арбаға таңылған тағдыр ұқсастығы мен дәрменсіз тәні, екіншісі, ізденіс ұқсастығы, үшіншісі, алапат ақылдың шексіз ғаламның сырын игеруге

ұмтылысы, төртінші, шексіз әлемді дәл сондай шексіз ақыл-оймен игеруі, бесіншіден, мұқалмайтын жігер мен рух, алтыншыдан, ғаламдық уақыттың бастауын іздеуі.

Қондыбай Ғаламның жаралуы туралы мифтің бірін, тілдік-мифтік вариантын ұсынды. Оның теориясының қатаң ғылыми теория тұрғысынан ақиқат немесе жалғандығына қарамастан ол ғалам жаратылысын өз бетінше түсіндіргісі келген ғажап ақыл иелерінің бірі болып қала береді. Ғалам жаратылысы жайлы көп болжамның немесе мифтің бірі Серікбол арқасында дей-түріктің тарихқа ие болып шықты.

Серікбол Әділбекұлы Қондыбай Маңғыстаудың Қарақия ауданы, Құрық кентінде 1968 жылы 14 наурызда дүниеге келіп, 2004 жылдың 24 тамызында қайтыс болды. Қазіргі әл-Фараби атындағы Қазұудың география факультетін бітірген. Өзінің 36 жыл өмірінің 9 жылын төсекке, креслоға таңулы өткізіп, 16 том кітап жазды. С.Қондыбай өзінің тағдырын, мойнына түскен ауыртпалықты өзіне берілген ерекше миссия ретінде түсінді: «Осы жұмысымды атқару үшін Алла тағала мені әдейілеп осылай арбаға таңып қойды. Әйтпесе, кәдімгі денім сау адам болсам, мұны атқаруға менің уақытым да, құлқым да болмас еді». Тіршіліктегі кәдімгі пенденің өмірінің көбін жұтып қоятын тұрмыстық Сизиф жазасынан құтылған ол қалған 9 жыл қысқа өмірін ғылымға бағыштады. Екеуі де ғаламның жаралу тарихын өздерінің дәрменсіз тәніне қарамастан алапат миы, тегеурінді ақылымен шешкісі келді. Екеуі де ғаламның жаралуы, уақыттың бастауын іздеу бақыты бұйырғандардың сапынан еді. Қондыбай өз концепциясында жаратушының немесе Нұрдың ғаламның бастауы болғанына сеніммен қарады. Сондықтан оның түсіндірмесінде ғаламның тарихы символдар арқылы беріліп, «көресін» және «көрілмес» түрінде бөлінеді. Дүниені бейнелеудегі универсал символдарды нүкте мен шеңберді алады. Нүкте- абсолют, принцип. «Нұр- құдайдың бұйрығының келбеті, жасампаздық қаракетіне пайдаланған ілкі материал» -дейді. Ол өзінің эклектикалық көзқарасында– «интегралдық дәстүршілдік» бағытының негізін салушы Р.Генонға көп сүйенеді.

Әу баста ғаламда ештеңе болмаған. Нүкте-ғаламның түп нұсқасы, яғни, ол- протокосмос. Ғалам нүктеден шығады, тарайды. Нүктені ол «ештеңе» деген сөзбен шендестіреді. Ең-ғалам, космос. Ең-ғалам- «ештен» жаратылады. Еш (ЕҢТ)-ғаламның бастапқы, ілкі нүктелік күй, көрілмесі. Демек, ЕҢТ-жаратушы, Ең- жаралған, көрінетін әлем. Нүкте (Ент) мен шеңбер (Ең). Олардың айырмашылығы- «т» праформасында-дейді ғалым. Ол бағытты, қозғалысты білдіретін «универсал септік жалғауы». Оны үнді еуропа тілдеріндегі «ent» түбірімен байланыстырады. Бірақ ол түбірдің өзі дей-түркілік «ең»-түбірі мен «т» жалғауынан шығады. Автордың ойынша осы екеуінде байырғы «ғалам жаралу оқиғасы» ақпараты астарланған. Ол әлемнің нүктеден шығуын тілден іздейді. Ғаламның жаратылуы жайлы ақпарат тек тілде ғана сақталған, сондықтан тіл(дерден) сол ізді іздеу керек деп санайды. Дей-түркілік прото түбірден ол үндіеуропа тілдеріне тараған. Әлемдегі тілдер қанша өзгерсе де сонау бағзы, алғашқы уақыттағы ақпаратты ішіне бүгіп келген. Демек, оның нүктесі-Хокингтің сингулярлық нүктесінің алғашқы бейнеленуі. Ол нүкте туралы адамзат ғылым шарықтап дамыған соңғы ғасырда біліп жатырса, тіл ол туралы ақпаратты ғасырлар бойы кодтап өзі бойынша сақтап келген. Мүмкін, Хокинг немесе одан бұрынғы физик ғалымдар бұл ақпаратты лингвистикадан іздесе ертерек ашар ма еді кім білсін? Бірақ, жоғарыда оның тілдік зерттеу жөніндегі теріс пікірін көрдік. Сондықтан белгілі физик пен лириктің антиподы жайлы әзілде жайдан жай шықпаған шығар деген оймен шектелеміз. Бірақ С.Қондыбай бұл идеяға мүлдем әзілсіз, нық сеніммен қарайды және тілдегі жасырын ишараны физикамен дәйектеуге тырысты. «1995 жылы апатқа ұшырап, үш-төрт ай ауруханада, тағы үш ай Ақтауда жаттым. Ол уақыт жөнінде ойыма алғым да, жазғым да келмейді. Ауруханада жатып, өзімнің сол кездегі 27 жасыма дейін не істеп, не істемегендерімді есіме алдым. Құрған отау жоқ, артта қалар ұрпақ та жоқ. Дерт дертімен, енді бұл жалғаннан осылайша жатып-жатып кете бермекпін бе?- деген ой мазалай бастаған еді... Міне, сол кездерде өлім туралы ойлай бастадым. “Көпірден құлап, ес-түсімді білмей жатқанымда, құдайым алып кетпей, неліктен мынадай күйге түсіріп кетті екен” деген ой жетегінде болып, барлық болмысқа кіжінеген сәттерім көбейе түсті. Ең болмаса осы жаз бойына азаппен жағаласа отырып,

мифологиямды жазып, қолжазбасын қалдырайын, күндердің күні, жылдардың жылында жарық көрер, содан кейін осылай өзімді де, өзгені де азапқа сала бергенше 1997-нің басталуын күтпей тезірек өліп кетейін» деп ойлап, қаптаған жараның үстінде отырып білгендерімді, тапқаным мен түсінгенімді қағазға түсіре бастадым»

С.Қондыбайға құдай қозғалу, жүру мүмкіндігінен айырғаннан кейін басқа бақыт сыйлады. Ол ойлау, қиял, шабыт, талмай ізденіс, ғылыми таным бақыты. Кемістік феномені, шектеулі дене мүмкіндігі шексіз ақыл қызметіне импульс берді. Адамның дене күші ақылға жиналғанда ол энергияның тығыздалуы мен қызуы, қысымы, рухани жарылыс сияқты интеллектуалдық құбылысқа әкелді.

Бұл дүниеде адам мен адам кездесуі болжам, ықтимал нәрсе ғана, ал оймен ойдың кездесуі ешбір талас немесе таңданыс тудырмаса керекті. Әлемді шарлаған гипермәтіннің шексіз кеңістігінде Шетпенің арбаға таңылып, дүниенің тылсымын ашуды өзіне ермек еткен, осы дүниеде қашан дәмі таусыларын күткен баласы Хокингтің идеясына тап болады. Тап болғанда тікелей емес. Құдайдың өз идеясына, ғаламның жаратылысына қатысына күмәндана қараған, атеист ағылшынның көзқарасы оған ислам діні арқылы жанамалай жетеді. Жеткенде қазақтың ғылым мен дінді ұштастыруға талпынған ғалымы, техника ғылымдарының докторы, профессор Саят Ыбыраевтің бір мақаласы арқылы жетеді. («Шапағат нұр» ислам тану журналы, №11, 2001 ж.) Қондыбай осы мақаладағы Саят баяндаған Хокингтің пікіріне сілтеме жасайды. Онда Ыбыраев Хокинг жайлы мәлімет беріп, оның қазіргі мықты ғалым екенін, оның арбада көп жылдар таңылып отырғанын да айта кетеді. «1979 жылы сэр Иссак Ньютонның кафедрасын сыйға алған Стивен Хокинг 21 жасынан бастап қимыл-қозғалыстан мүлдем қалып, мүгедекке айналған. Сөйтсе де өмірге құштарлықтың үлгісін танытқан бірегей ғалым айналасындағы қол-аяғы сау адамдардың бәрін өзінің өмір сүргіш оптимизмімен жігерлендіріп отырады екен». Қондыбай алыстағы ағылшын ғалымының тағдыры да өзіне ұқсас екендігі жөнінде еңтеңе айтпайды. Тек Ыбыраевтің Хокинг идеясы жайлы сөздерін сөзбе-сөз келтіріп кетеді. Сүйтіп ағылшын физигінің де әлем жаралғанда бір нүктеден бастау алғанын және үлкен жарылыстың себебімен әлемнің таралғанын айтқанын, оған дейін «ештеңе» болмағаны жайлы сөзін өзінің нүкте жайлы болжамына дәлелге келтіреді. Ал Ыбыраев осы уақыттың бастауы болғанын, одан бұрынғының адамға беймәлім екенін айтып, құранның сөздеріне сілтеме жасайды. Әлем құдайдың кішкентай нұрынан кеңейіп жаралған деген идея мақаланың негізі болып келеді. Уақыт нүктедегі үлкен жарылыстан басталса, тілде ол нүкте өзінің тілдік бастауын алады, уақыттың одан әрі тарауы тілден көрініс таба береді. Біз тілдің құпиясына енген сайын уақыттың тарихын бағамдай аламыз. Осылайша Қондыбай танымындағы әлемнің тілдік нүктесі Хокингтің сингулярлығымен тоқайласады. Дәрменсіз арбаға таңылған, бірақ сол тағдырын өмірмәндік ізденіске айналдырған екі ақыл иесі осылайша әлдебір рухани сингулярлық нүктеде кездеседі. С.Қондыбай тілдік-мифтік теориясында Ғаламның жаратылысына тілдік талдау арқылы жеткісі келді. Соның арқасында біз ғаламның тылсымы мен тілдің уақытты жеңген құдіретіне бір қадам жақындай түстік деуге болады

Осылайша шетпенің интеллектуалы алғаш рет Хокинг атын естиді және өзінің теориясына дәйектемеге алады. Бұл да бір тылсым кездесу еді, 3 жылдан соң Серікбол бақилық болып, өзі сырын тіл құдіреті арқылы ашқысы келген Ғаламға мәңгі сапарға аттанды. Ал тура 10 жылдан кейін тағдыры ұқсас екі ғалымды табыстырған С.Ыбыраев жазықсыз сотталып кетті.

Зерттеуші Қойшығара Салғараұлы өз мақаласында мынандай таңданыс сұрақ қояды: «Мәселе – әлемдік өркениеттен тысқары, шалғай жерде өмір сүріп, тым қысқа ғұмыр кешкеніне қарамай, қыруар іс тындыра алған осы бір ғажайып жанның жан дүниесіне үңіліп, оның арман-аңсарын, көздеген мақсат-мүддесін танып білуде, тағдыр тауқыметінің тар қыспағында, бір тірлігі біреуге тәуелді болып, ертеңінің не боларына сенім арта алмай белгісіз күй кешкен дәрменсіз ауру жанның тіршілік иесі ретінде емделіп, жазылудың жолын іздеп, бар мүмкіндігін тән саулығын түзетуге жұмсаудың орнына, үлкен қалада, төрт құбыласы түгел, сау адамдардың өзінің батылы барып, білімі жетіп тәуекел ете алмайтын соныға түрен

салып, өз еркімен, жанкешті азапты тірлікке өлермендікпен жегілуінің себебін ашуда». Әлемдік өркениеттен тыс деген не тәйірі, жердің тартылысынан, уақыт пен кеңістіктің шегінен шығып ғаламның тылсым құпиясын білгісі келген адамға! Тіпті анығына келгенде әлемдік өркениеттің өз байланыс жолы, әлдебір ақпараттық, ментальдық кеңістігі бар, бірақ оған кіру немесе қосылу үшін жеті мүшесі сау болуы шартта емес. Жеті мүшесі сауға көбіне басқа кеңістікте жүру бұйырған сияқты, оның міндеті мен миссиясы басқалау әрі қарапайым да түсінікті пендеуи сипаттағы нәрсе. Сондықтан біреуі әлемдік ғылымның тарихына сүйенген, біреуі әлемдік тіл мен мифтік қорына сүйенген екі жан әлемдік рухани кеңістікте ортақ нүктеде кездесті. Бұл өлермендіктің құны тәні сау мыңдағандардың дәрменсіз немесе мәнсіз тіршілігімен салыстырғанда ғана айқындалуы мүмкін.

Осы эссені жазу үстінде менің ойыма Борхес киліге берді, мен көпке дейін оның неге ойымнан кетпей тұрғанын түсінбедім. Міне, мәтінді тәмамдай келе Борхестің неге киліккенін түсіндім. «Слепота-это дар» - бұл өмірінің соңына қарай жанары мүлдем көруден қалған Хорхе Луис Борхестің «Зағиптық» аталатын лекциясында кездесетін сөз. Өзіне берілген сый ретінде білген тілдерін, оқыған әдебиетін, жазған кітаптарын тізе келе ол: «Она (*загиптық*) должна стать одним из многих удивительных орудий, посланных нам судьбой или случаем» - дей келе көптеген белгілі зағип жазушыларды мысалға келтіреді..

Әдебиеттер тізімі

1. Стивен Хокинг. Краткая история времени: От Большого Взрыва до черных дыр. Издательство: Амфора, Год: 2008.-231 С.
2. Қондыбай С. Арғықазақ мифологиясы.-Алматы: Дайк-Пресс, 2004.512 б.
3. Саят Ыбыраев. «Шапағат нұр» ислам тану журналы, №11, 2001 ж.

МІНДЕТТІ ӘЛЕУМЕТТІК МЕДИЦИНАЛЫҚ САҚТАНДЫРУ НАРЫҒЫНЫҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ МЕН КЕМШІЛІКТЕРІ

Жаңбырбаева А., Узакова Ж.

4 курс білім алушылары

«Құқықтану» білім беру бағдарламасы

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Мұханова А.Т.

З.Ғ.М., аға оқытушы

Азаматтық құқықтық пәндер кафедрасы

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Аңдатпа. Мақалада қазіргі таңдағы ауқымды тақырыптардың бірі - міндетті әлеуметтік медициналық сақтандырудың дамуы мен кем тұстары туралы сөз қозғалады. Сақтандыру медицинасы халықты мемлекеттік қорғаудың бір түрі ретінде сақтандыру әдісіне негізделген медициналық көмектің белгілі бір ұйымдастырушылық жүйесі болып табылады. Қазақстанда 2015 жылғы "Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру туралы" Заңның қабылдануы және 2018 жылы медициналық сақтандыру қорына міндетті жарналардың енгізілуіне байланысты бұл тақырыптың өзектілігі орасан зор.

Кілт сөздер: Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру, медициналық көмек, пациент құқығы, сақтандыру қоры

Аннотация. В статье речь пойдет о развитии и недостатках обязательного социального медицинского страхования, одной из самых широких тем на сегодняшний день. Страховая медицина как форма государственной защиты населения представляет собой определенную организационную систему медицинской помощи, основанную на методе страхования. В связи с принятием в Казахстане закона 2015 года "Об обязательном социальном медицинском страховании" и введением в 2018 году обязательных взносов в Фонд медицинского страхования актуальность данной темы огромна.

Ключевые слова: обязательное социальное медицинское страхование, медицинская помощь, права пациентов, страховой фонд

Annotation. The article will focus on one of the current large - scale topics-the development and disadvantages of compulsory social health insurance. Insurance medicine as a form of state protection of the population is a certain organizational system of medical care based on the insurance method. In connection with the adoption in Kazakhstan of the law "on compulsory social health insurance" in 2015 and the introduction of mandatory contributions to the health insurance fund in 2018, the relevance of this topic is enormous.

Keywords: compulsory social health insurance, medical care, patient rights, Insurance Fund

Нарықтық экономика жағдайында медициналық сақтандыру денсаулық сақтау жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Елімізде денсаулық сақтау саласының бағытын жақсарту мақсатымен «Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру» жүйесі енгізілді. 2015 жылы 16 қарашада «Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру» туралы Қазақстан Республикасының заңы¹ қабылданды. Содан бері осы жүйені жетілдіру жұмыстары қарқын алып келеді. Біздің елімізде 2018 жылдан бастап медициналық сақтандыру жүйесі енгізілу керек еді. Бірақ жүйеге бірқатар өзгерістер енгізу мақсатында 2020 жылға дейін шегерілген болатын.

2020 жылдан бастап Қазақстан Республикасының халқы медициналық көмекке және міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру (МӘМС) жүйесі арқылы денсаулық сақтау ұйымын таңдау құқығына ие болды. Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру (МӘМС)²- әлеуметтік медициналық сақтандыру қорының активтері есебінен медициналық қызметтерді тұтынушыларға медициналық көмек көрсету жөніндегі экономикалық, құқықтық және ұйымдастырушылық шаралар кешені. Медициналық сақтандыру – халқымыздың денсаулығын қорғайтын жүйе болып саналады. Дамыған елдердің басым көпшілігі оны денсаулық сақтау саласында қолданып, өз нәтижелерін көріп отыр. Бұл арқылы арнайы қорға жиналған қаражат есебінен тегін медициналық көмек алуға болады.

Орыс филологы, тарихшы В. В. Шаховтың оқулығында медициналық сақтандыру ұғымына мемлекеттік жауапкершілік тұрғысынан анықтама берілген: "Міндетті медициналық сақтандыру – бұл мемлекеттік әлеуметтік сақтандырудың құрамдас бөлігі, ол барлық азаматтарға міндетті медициналық сақтандыру бағдарламаларына сәйкес келетін көлемде және шарттарда міндетті медициналық сақтандыру қаражаты есебінен ұсынылатын медициналық және дәрілік көмек алу мүмкіндігін қамтамасыз етеді" [6, 295-бет]. Яғни, бұл – міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру Қазақстанның барлық сақтандырылған азаматтарына, жынысына, жасына, әлеуметтік мәртебесіне, тұратын жеріне және табыстарына қарамастан медициналық және дәрілік көмекке тең қолжеткізуге кепілдік береді дегенді білдіреді.

Жалпы, міндетті медициналық сақтандыру жүйесін әлемнің көптеген елі қолданады. Әлемде медицина саласын дамытуға бағытталған үш модель бар. Оның біріншісі – нарықтық экономика принциптеріне негізделген жекеменшік жүйе. Медициналық сақтандырудың бұл түрі Америкада қолданылады.

Медицина саласының екінші моделі – мемлекеттік сақтандыру жүйесі, яғни медицина бюджет есебінен қаржыландырылады. Қазіргі нарықтық жағдайда бұл жүйе тиімсіз. Себебі, медицина жүйесін түгел мемлекет қаржыландырса, бюджетке салмақ түседі. Қаржы қанша жеткілікті бөлінгенімен, медицинаның емдеу тәсілдері мен технологиясы күннен күнге қымбаттап барады. Ғимараттарды ұстап тұру, оларды заманауи құрылғылармен жабдықтау, ескісін ауыстыру, жаңасын алу, одан қала берді жүрек, бауыр ауыстыру секілді қымбат операциялардың құнын төлеу – үлкен шығын. Сондықтан, бюджетке қарап отырған медицинамен сапаны жақсарту, осы салада қордаланып қалған түйткілді шешу мүмкін емес. Денсаулыққа дем беретін қосымша қаражат керек.

Медицина саласын дамытудың үшінші моделі – қоғамдық сақтандыру жүйесі. Қазақстан сақтандырудың осы түрін таңдап алды. Оның ерекшелігі, әлеуметтік жағдайы әлжуаз топтарды мемлекет өз қамқорлығына алып, олар үшін жарна төлейді. Мұндай азаматтар 15 санатқа бөлінген. Олардың жалпы саны 10 миллионнан асады, яғни Қазақстан халқының

жартысынан астамын құрайды. Мемлекет жарнадан босатылған азаматтар үшін 2018 жылдың 1 қаңтарынан жарна төлей бастады.

Қазақстан таңдаған әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесі – қоғамға бейімделген, ұзақ жылдар бойы сұрыптаудан өтіп, тиімділігін дәлелдеген жүйе. Сақтандырудың дәл осындай нұсқасы Германия, Франция, Бельгия, Литва секілді елдерде қолданылады екен.

Зерттеудің мақсаты: экономиканың дамуын қамтамасыз ететін қаржы нарығы мен медициналық сақтандыру саласындағы инновациялардың маңызды құрамдас бөлігі ретінде ҚР экономикасының сақтандыру секторының жай-күйін зерделеу және қаржы нарығының тұрақтылығын нығайту; халықты қорғау үшін жағдай жасауға бағдарланған дамудың жаңа бағыттарын әзірлеу; міндетті медициналық сақтандырудың жаңа жүйесіне талдау жасау. Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандырудың алғашқы жетістіктерін анықтау және кемшіліктері мен оның шешу жолдарын зерттеу. Медициналық сақтандырудың әлемдік практикасын зерделеу және Қазақстанда әлеуметтік медициналық сақтандыруды енгізудің модельдерін, мақсаттарын, міндеттері мен қағидаттарын айқындау бойынша жұмыстар жүргізу.

Зерттеу барысында Қазақстан экономикасының бірқатар жылдардағы сақтандыру қызметінің даму үрдістері ұсынылды және тәжірибеде талданды. ҚР экономикасындағы міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру нарығының рөлі мен орнын зерттеу мақсатында қазақстандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері, әртүрлі электрондық ресурстағы ақпараттар пайдаланылып, талданды. Зерттеу жүргізу үшін тақырып бойынша ресми ақпарат көздерін табу және оларды орынды қолданып, тұжырымдау. Халықтың ойын анықтау мақсатында сауалнама жүргізу және нәтижесін талдау, сенімді әрі сапалы мәлімет жинақтау және нәтижесін талдау.

Медицинасы дамыған елдердің тәжірибесіне сүйенсек, онда елдің дені сау ұлт болып қалыптасуына үш топ жауапты. Оның біріншісі – мемлекет болса, екіншісі – жұмыс берушілер, ал үшіншісі – халық. Осы үш топтың күші біріккенде ғана денсаулық саласындағы қордаланған мәселелерді оңынан шешіп, саланы дамытуға болады. Мысалы, әрбір мемлекет өзінің азаматтарына қол ұшын беріп, денсаулығын сақтандыруға кепілдік береді. Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесі 2020 жылғы 1 қаңтарда іске қосылды. Оны енгізудің арқасында денсаулық сақтау саласын қаржыландыру 2 есе өсті. МӘМС жүйесі іске қосылғанға дейін, 2019 жылы тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлеміне шамамен 1 трлн теңге бөлінді. Ал 2023 жылы халыққа көрсетілетін медициналық көмекті қаржыландыруға 2,5 трлн теңгеден астам, оның ішінде ТМҚКК бойынша – 1,4 трлн, МӘМС бойынша – 1 трлн ³теңгеден астам қаражат қарастырылған. МӘМС есебінен денсаулық сақтауды қаржыландырудың айтарлықтай өсуі медициналық көмектің қолжетімділігін жақсартуға мүмкіндік берді.[2] Мысалы, 2019 жылы тар мамандардың 20 миллионға жуық консультациясы мен диагностикалық зерттеу көрсетілсе, өткен жылы бұл сан 142 миллионға дейін өсті, бұл 7 есе көп. Яғни, дәрігерлік қабылдаулардың, зертханалық талдаулардың және аспаптық диагностиканың қолжетімділігі 7 есеге артты.

Қазақстан міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесін енгізу арқылы ең алдымен медицина саласына бөлінетін қаржыны көбейтуді көздеп отыр. Қаржы көбейсе, денсаулық саласындағы бірталай мәселе шешіліп, қызмет көрсетудің сапасы артады деген үміт бар. Айталық, қазіргі таңда мемлекеттік медициналық мекемелерде кезек мәселесі, дәрігерлердің жетіспеушілігі, мамандардың кәсіби деңгейінің төмендігі мен олардың науқастарға деген дөрекі қарым-қатынасы жиі сынға ұшырап жатады. Медициналық сақтандыру жүйесі осындай проблемаларды шешуге өзек болмақ. «Әлеуметтік медициналық сақтандыру қоры» КЕАҚ басқарушы директоры Ерік Байжүнісовтің айтуынша, сақтандыру жүйесі дәрігерлердің арасында, емдеу ұйымдарының ортасында бәсекелестік туғызады. Қай маманға адам көп қаралса немесе қай емхана мен ауруханаға халық көбірек жүгінсе, соған аударылатын қаражат көлемі де ұлғаяды. Әлеуметтік медициналық сақтандыру қоры өздерімен келісімшарт жасасқан ауруханалар мен емханаларға тиісті қаржыны аударады да, оның мақсатты жұмсалуды қадағалап отырады.

Өйткені сақтандыру қоры мемлекеттік мекеме емес, өз алдына дербес ұйым болғандықтан оның әрі қарайғы дамуы қордағы жинақталған қаражатқа тікелей байланысты. Сондықтан олар әрбір тиынын босқа шашпауға мүдделі. Қордың басы-қасына ел алдында мойындалған, беделді, тәжірибесі толысқан дәрігерлер сарапшы болып, тексерулер жүргізетін болады. Егер қандай да бір дәрігер немесе клиника өз міндетін дұрыс атқармаса, онда оларға бөлінетін қаражат азаяды немесе мүлде берілмейді. Қаржыны көбірек алу үшін әрбір емдеу ұйымы науқасқа жоғары медициналық көмек көрсетуге ұмтылады деген үміт бар.

МӘМС енгізу нәтижелері туралы айта келе, сақтандыру медицинасының жұмыс уақыты ішінде 2019 жылдан бастап өмір сүру ұзақтығы 73,1 жастан 74,4 жасқа дейін ұлғайғанын атап өткен жөн. Жалпы өлім 6,1%-ға төмендеді. Нәрестелер мен аналар өлімі, қатерлі аурулардан болатын өлім айтарлықтай төмендеді. Пандемияға қарамастан, 2022 жылдың қорытындысы бойынша медициналық-демографиялық көрсеткіштер пандемия кезеңіне дейінгі нәтижелерден асып түсті. Бұдан басқа, халықтың МӘМС жүйесіне тартылуын арттыру мақсатында 12 ай бұрын жарналарды төлеу арқылы дербес төлеушілер үшін МӘМС жүйесіне кірудің балама тетігі енгізілді. 2023 жылғы 1 мамырдан бастап еңбек мигранттары мен студенттері үшін есептелген медициналық сақтандыру енгізілді, оның шеңберінде сақтандыру компанияларымен 8 497 шарт жасалды.

Дамыған мемлекеттердің көпшілігі денсаулық сақтау саласында міндетті сақтандыру жүйесін қолданады. Қазақстанға міндетті медициналық сақтандыруды енгізу туралы заң жобасы да қызу талқыға түскен еді. Біреулер міндетті медициналық сақтандыру қажет десе, біреулер «Қазақстан әлі дайын емес» деген пікір білдірген. Алайда әлемдік тәжірибеге сүйенсек, міндетті медициналық сақтандырудың жақсы жақтары көп байқалады.

Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру (МӘМС) жүйесін енгізудің тиімділігі әлемдік тәжірибемен дәлелденген. Қазіргі кезде әлем бойынша негізгі үш денсаулық сақтау жүйесі жұмыс жасайтынын айтып өттік. Әлем бойынша міндетті медициналық сақтандыруды тиімді пайдаланған мемлекеттердегі, оның ішінде, АҚШ, Германия, Ұлыбритания, Франция сияқты елдердің сақтандыру медицинасының жағдайына қысқаша тоқтала кеткенді жөн көрдік.

АҚШ-тан бас-қа ақылы медицина мен жеке ерікті сақтандыру жүйесі басым келетін мемлекет жоқ. Мысалы, мемлекеттік денсаулық сақтау жүйесі бар елдердің өзінде жеке ерікті сақтандырумен айналысатын ұйымдар жұмыс істейді. Денсаулық сақтаудағы мемлекеттік басқару жүйесі мемлекеттік әлеуметтік саясатын күшейту барысында жүзеге асқан. Нәтижесінде, мемлекет тарапынан медициналық мекемелер әрекетін қадағалау күшейді.

Әлемде ең үздік мемлекет қадағалайтын денсаулық сақтау жүйесі Ұлыбританияда мемлекет басқаратын денсаулық сақтау жүйесі басқа елдерден ерекшеленеді. Денсаулық сақтау саласын мемлекетпен басқару жүйесіндегі Ұлыбритания тәжірибесі тиімділігі мен қолжетімділікті көрсетті. Мемлекеттік басқару жүйесінде денсаулық сақтау саласына қаражат мемлекет бюджетінен түседі. Қаржыландырудың орталықтан жүргізілуі емдеу ақысын өсуіне тосқауыл болады.

1883 жылы Германияда алғаш рет міндетті медициналық сақтандыру туралы заң («Бисмарк заңы») қабылданған. Бұл заң қазіргі танымал «кассалық медицинаның» бастауы болды. Белгілі бір салада еңбек ететін жұмысшылар заңда белгіленгендей өздерін ауру жағдайына сақтандыруға міндетті болатын. Сақтандыру фондтарында қаржы жұмысшылардың және олардың жұмыс берушілердің міндетті сақтандыру салымдары арқылы жиналатын. Сол уақытта Бисмарк үкіметі қабылдаған бірнеше заңнамалар сақтандыру тарихында әлеуметтік сақтандыру жүйесін, оның ішінде медициналық сақтандыруды қалыптастыруға ерекше үлес қосты.

Қазіргі уақытта Германияда міндетті медициналық сақтандыру жүйесі халықтың 90%-ын қамтиды, 8% жеке медициналық сақтандыруды қаласа, қалған 2 % кедей халыққа мемлекет төлейді. Бұл жүйе науқастанған жағдайда барлық сақтандырылған азаматтарға медициналық көмек көрсетілуін қамтамасыз етеді.

Францияда заңнама бойынша сақтандырудың бірыңғай тәртібі белгіленген. Француз халқының 80% міндетті сақтандырумен қамтылған. Құрамына 90 сақтандыру компаниясы кіретін сақтандыру жүйесі ортақ ұлттық ұйыммен қадағаланады. Әлеуметтік сақтандыру қорлары ұлттық деңгейде құрылып, денсаулықты сақтандыру бағдарламаларын міндетті қаржыландыру жүзеге асырады. Қаржы сақтандыру салықтары арқылы толтырылады, бұл қор көлемінің 90% құрайды. Сонымен қатар Францияда міндетті мемлекеттік сақтандырумен қатар қосымша сақтандыру мен жергілікті сақтандыру қорлары да бар. Жергілікті сақтандыру қорлары арқылы медициналық көмекті сақтандырылмаған азаматтар алады. Францияда ондай азаматтар халықтың бар-жоғы 2%-ын ғана құрайды.

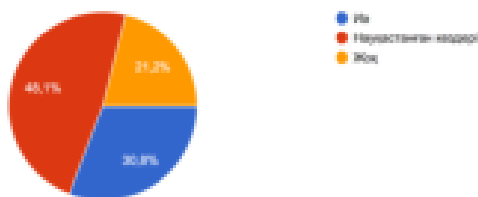
Қазақстанда әлеуметтік медициналық сақтандыру моделін әзірлеу үшін мамандар әлемдік тәжірибенің ең үздігін іріктеп алды. Міндетті медициналық сақтандырудың германдық моделі негізге алынды, өйткені ол біздің жергілікті жағдайымызға барынша жақындайды - бұл денсаулық сақтау жүйесін қаржыландыру мемлекет, жұмыс берушілер мен қызметкердің міндетті жарналары есебінен жүргізілетін бюджеттік-сақтандыру медицинасы деп аталады.

Қазақстан қазір медициналық көмектің сапасын арттыруға кедергі келтіретін бірқатар проблемаларды бастан кешуде: елімізде алғашқы медициналық-санитарлық көмек желісі жеткілікті дамымаған; денсаулық сақтау саясаты саласындағы негізгі басымдық ретінде медициналық қызметтердің сапасына жеткілікті көңіл бөлінбейді; денсаулық сақтау менеджерлері статистикалық ақпаратты жақсы білмейді және оны нашар пайдаланады. Бұдан басқа, денсаулық сақтаудың маңызды міндеті денсаулық сақтау қызметтеріне әділ қолжетімділікті қамтамасыз ету болып табылады.

Медициналық сақтандыру ең алдымен адамның өз денсаулығына жауапкершілігін арттырады. Сонымен қатар, сақтандыру қорына жарна төлеу арқылы азаматтар қалаған аурухана мен емханадағы дәрігеріне барып, емделуге мүмкіндік алады. Әлеуметтік медициналық сақтандыру қорында ақшасы бар азаматтардың емдеу ақысы дәрігерлерге сол қордан төленеді. Ал медициналық қызмет үшін жасалатын төлемдер қордағы ақшадан алынатын болғандықтан, енді емдеу мекемелері арасында бәсекелестіктің басталатыны да сөзсіз. Өз кезегінде бәсекелестік медициналық қызмет көрсетудің сапасын арттырады.

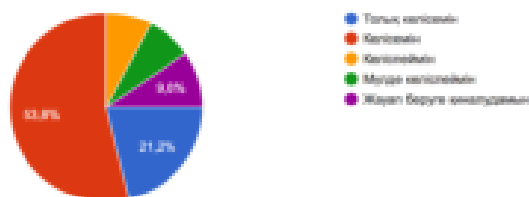
Осы орайда МӘМС-ке халықтың көңілі тола ма? Жалпы бұл жүйе керек пе? Осы сұрақтарға жауап алу мақсатында университет қабырғасындағы оқытушылары арасында сауалнама жүргізген болатынбыз.

СІЗ МЕДИЦИНАЛЫҚ КӨМЕК АЛУ ҮШІН ЖЕКЕ КЛИНИКАЛАРҒА ЖИІ ЖҮГІНЕСІЗ БЕ?
52 сұрақта

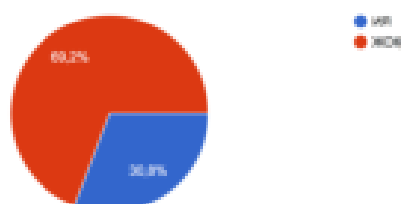
Сурет 1. «Сіз медициналық көмек алу үшін жеке клиникаға жиі жүгінесіз бе?» атты сауалнама қорытындысы

МІНДЕТТІ ӘЛЕУМЕТТІК МЕДИЦИНАЛЫҚ САҚТАНДЫРУ ЖҮЙЕСІН ЕНГІЗУ ТҰРҒЫНДАРДЫҢ
ӨМІР СҮРУ САПАСЫН АРТТЫРУҒА МҮМКІНДІК БЕРЕТІНІНЕ КЕЛІСЕСІЗ БЕ?
52 сұрақта

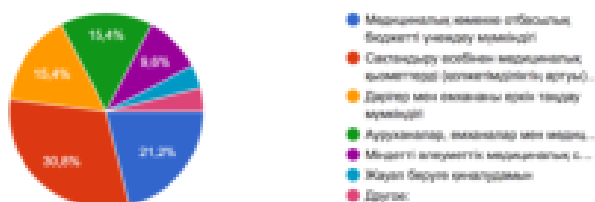
Сурет 2. «Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесін енгізу тұрғындардың өмір сүру сапасын арттыруға мүмкіндік беретініне келісесіз бе?» атты сауалнама қорытындысы

МӘМС ЖҮЙЕСІ НЕГІЗІНДЕ, СІЗГЕ ҚАЖЕТТІ МЕДИЦИНАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН ҚОЛДАНЫП
КӨРДІҢІЗ БЕ?
52 сұрақта

Сурет 3. «МӘМС жүйесі негізінде, сізге қажетті медициналық қызметін қолданып көрдіңіз бе?» атты сауалнама қорытындысы

МІНДЕТТІ ӘЛЕУМЕТТІК МЕДИЦИНАЛЫҚ САҚТАНДЫРУ ЖҮЙЕСІ ЕНГІЗІЛГЕННЕН СІЗ КҮТЕТІН
НӘТИЖЕЛЕР ҚАНДАЙ?
52 сұрақта

Сурет 4. «Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесі енгізілгеннен сіз күтетін нәтижелер қандай?» атты сауалнама қорытындысы

Жоғарыдағы сауалнама қорытындыларына сүйене отырып, ондағы қатысушылардың басым көпшілігі мемлекеттік емханадан гөрі, жеке клиникаларға қаралатынын және МӘМС жүйесін қолданып көрмегендігін байқауға болады. Дегенмен, халқымыз медицинадағы бірқатар кемшіліктері жойылса, МӘМС жүйесін қолданады деген сенім бар. Айтылған жайттарды қорытындылай келе, Қазақстандағы медициналық сақтандырудың бірқатар даму перспективаларына тоқталатын болсақ:

Амбулаториялық деңгейде дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етуді тегін алуға мүмкіндік беретін әлеуметтік аурулардың тізімі анықталды, 47 ауру қарастырылған.

1. Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру қорына жарналардан 18 жасқа дейінгі балалар, бітіргеннен кейін 6 айға дейінгі оқу орындарының студенттері мен түлектері, сондай-ақ халықтың қорғалмаған топтары босатылды. Ресурстарды аз мұқтаждардан көп мұқтаждарға қайта бөлу кезінде ынтымақтастықты қамтамасыз ету.

2. Әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесі жағдайында медициналық қызмет көрсетуге арналған конкурсқа медицина қызметкерлерінің саны, медициналық көмекті ұйымдастырудың техникалық жарақтандырылуы мен құрылымы белгіленген ең төменгі талаптарға (стандарттарға) сәйкес келетін медициналық ұйымдар ғана қатыса алады.
3. Медицина қызметкерлерінің жалақысын ел экономикасында кемінде орта деңгейге дейін кезең-кезеңімен арттыру жоспарлануда. 2030 жылға дейін медицина қызметкерлерінің (дәрігерлердің) жалақысы республика бойынша орташа жалақыдан 2 есе асуы тиіс. Бұл жоғары білікті медицина қызметкерлеріне өз қызметін тек жеке ұйымдарда ғана емес, мемлекеттік ұйымдарда да жүзеге асыруға мүмкіндік береді.
4. Медициналық техниканы сатып алу жөніндегі тұжырымдамаға сәйкес 500000 теңгеге дейін медициналық ұйым қажетті медициналық жабдықты дербес сатып ала алады, 500000-нан 1000000 теңгеге дейін медициналық жабдықты "Қазмедтех" АҚ арқылы лизингке сатып алуға болады (лизингтік төлемдерді өтей отырып), Ал 10000000 теңгеден астам сатып алу Мемлекеттік бюджет қаражаты есебінен орталықтандырылған түрде жүзеге асырылатын болады. Бұдан басқа, медициналық жабдықты медициналық жабдықты жеткізушілерден жалға алу көзделеді.

Медициналық сақтандыру-бұл әлеуметтік сақтандырудың ең маңызды түрлерінің бірі және медициналық сақтандыру жүйесін енгізудің пайдасы да жағымсыз жақтары да баршылық. МӘМС жүйесінің мүмкіндіктері мен артықшылықтары туралы халықтың хабардарлығын арттыру жөніндегі жұмыстар жүргізіліп отыру қажет. Сонымен қатар, ғылыми-зерттеу жұмысы барысында Қазақстанда міндетті медициналық сақтандырудың күшті және әлсіз жақтары анықталды.

Қазақстанда міндетті медициналық сақтандыруды іске асыру кезінде кепілдіктердің болмауы бойынша мынадай негізгі тәуекелдер анықталды: төлеушілердің жеткіліктілігіне. Статистика көрсеткендей, Қазақстанның 17400000 тұрғынының 6000000-ы жұмыс жасаушы халық, 2900000 – ы өзін - өзі жұмыспен қамтыған халық, 8400000-ы әлеуметтік осал халық. Азаматтарды медициналық сақтандыруды сатып алуға ынталандыратын дайын мемлекеттік бағдарлама жоқ; міндетті медициналық сақтандыру қоры активтерінің сақталуына және оның шығыстарының орындылығына. Қордың активтерін басқару Ұлттық банкке сеніп тапсырылады; міндетті медициналық сақтандыру қоры мен қызмет көрсетушілер арасындағы қаржылық операциялардың ашықтығына. Елдегі сыбайлас жемқорлықтың жоғары деңгейі; тұтынушының жоғары білікті медициналық көмек алуына. Медициналық сақтандыруды енгізу кезінде денсаулық сақтау жүйесі қайта ұйымдастырылуы тиіс.

Сонымен қатар Қазақстанда міндетті медициналық сақтандыруды іске асыру жаңа мүмкіндіктерді енгізуді көздейді: дәріханаларда дәрігердің рецепті бойынша тегін дәрі-дәрмектер тізбесін ұлғайту бойынша; бүгінгі күні ақылы негізде ұсынылатын тегін медициналық оңалтуды енгізу бойынша; пациент пен дәрігер арасындағы делдалды енгізу бойынша, оның міндеттеріне сақтандырылушының құқықтарын қамтамасыз ету, медициналық қызметтердің көлемі мен сапасын бақылау кіреді.

Жүргізілген зерттеулердің нәтижесінде Қазақстанда міндетті медициналық сақтандыру жинақталған қаражат есебінен медициналық көмек алудың сақтандыру жағдайы туындаған кезде азаматтар үшін негізгі кепілге айналатыны анықталды, бұл ғылыми-зерттеу жұмысының гипотезасын дәлелдейді.

Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру – халықаралық тәжірибеде бар үрдіс. Дегенмен, әр елде оның іске асу процесі мен құны әр түрлі. Елімізде бұл жүйе енді қалыптасып келе жатқандықтан, сын мен мін бар. Болашақта науқастар дәрігердің алдына сезікпен емес, сеніммен, күдікпен емес үмітпен барса игі.

Әдебиеттер тізімі

1. Медицинское страхование и защита здоровья населения / Т.А. Федорова // Финансы.. – №10. – 2008. – с. 48-51.

2. Сложности в развитии рынка страховых услуг // Финансы и кредит, 2005. - №7. Сембеков А.
3. Шахов В.В. Страхование: учебник для студентов, обучающихся по специальности «Финансы и кредит», «Бухгалтерский учет, анализ и аудит». М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. 511
4. <https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm/activities/281?lang=kk>
5. <https://egov.kz/cms/kk/articles/osms>

ЕҢБЕК НАРЫҒЫНДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Жумагалиева М.Ю.

э.ғ.м, аға оқытушы

Баудиярова Э.Н.

э.ғ.м, аға оқытушы

Бизнес, басқару және туризм БББ

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті

Аңдатпа

Мақалада қазіргі нарықтық жағдайдағы жастардың бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыру проблемалары талданады. Жас мамандардың бәсекеге қабілеттілігінің қалыптасуына әсер ететін негізгі себептердің бірі жұмыссыздықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайы баяндалады. Еңбек нарығында жастардың бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыру ғылыми деректермен толықтырылса, екіншіден, жастардың бәсекеге қабілеттілігін анықтаудағы негізгі факторлар көрсетілді. Қазақстандық жастардың бәсекеге қабілеттілігін көтеру мен олардың еңбек потенциалын оңтайлы пайдалануды дамытудың механизмдері ұсынылды.

Аннотация

В статье анализируются проблемы формирования конкурентоспособности молодежи в современных рыночных условиях. Одной из основных причин, влияющих на формирование конкурентоспособности молодых специалистов, является социально-экономическая ситуация с безработицей. Формирование конкурентоспособности молодежи на рынке труда дополнить научными данными, то, во-вторых, показаны основные факторы, определяющие конкурентоспособность молодежи. Предложены механизмы повышения конкурентоспособности казахстанской молодежи и развития оптимального использования ее трудового потенциала.

Annotation

The article analyzes the problems of developing youth competitiveness in modern market conditions. One of the main reasons influencing the formation of the competitiveness of young specialists is the socio-economic situation with unemployment. The formation of youth competitiveness in the labor market is supplemented with scientific data, then, secondly, the main factors determining the competitiveness of youth are shown. Mechanisms for increasing the competitiveness of Kazakhstani youth and developing the optimal use of their labor potential are proposed.

Тірек сөздер: еңбек нарығы, жастар жұмыссыздығы, бәсекеге қабілеттілік, тәжірибе, білім деңгейі

Ключевые слова: рынок труда, безработица среди молодежи, конкурентоспособность, опыт, уровень образования

Keywords: labor market, youth unemployment, competitiveness, experience, level of education

Қазіргі жаһандану заманында адамзат алдында бұрын болмаған жаңа әлеуметтік мәселе қойылып отыр. Ол әлемдік бәсекеге төтеп бере алатындай қызмет жасап, бәсекеге қабілетті өмір сүру, бәсекеге қабілетті маман болу. Мұны нарықтық экономиканың құралы деп түсінуіміз керек. Қоғамымыздың қарыштап даму кезінде адамдардың жай қабілеті мен біліктілігі әлемдік бәсекелестікте жарыса озып шығуға жеткіліксіз екені белгілі.

Қоғамға да ең басты керегі – елдің ертеңіне деген сенім мен үміт. Сол тірек нық та берік, сенімді болуы үшін бәсекеге қабілетті жастарды тәрбиелеу керек. Қазақстандағы әрбір ұрпақтың ертеңге күні дүниенің төрт түкпірінде өзінің қалаған, ұнатқан және қоғамға пайда ойлар мақсатта еркін еңбек ете алатындай болуын Мемлекет Басшысы жастарға арнап айтқан болатын [1].

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жастар саясаты туралы тұжырымдамасына сәйкес жастар дегеніміз - Қазақстан Республикасының он төрт жастан жиырма тоғыз жасқа дейінгі азаматтары. Халықтың үштен бірін құрайтын жастар - қоғамның жарқын болашағын қалыптастыратын капиталы, бүгінгі стратегиялық мақсаттарды ертеңгі жүзеге асырушы [2]. Сондықтан да жастардың білімді, дәстүрмен қатар заманның озық құндылықтарын меңгерген, бәсекеге қабілетті болғаны дұрыс.

Нарықтық экономика жағдайында болашақ маман еңбек рыногының конъюктурасын ескере отырып, өзінің мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне сәйкес тиімді түрде бәсекеге түсіп, өз әлеуетін іске асыра алатындай сапалар мен қасиеттер кешенін зерттеуге және айқындауға негіз береді. Бұл мақсатқа білім беру процессінде тар кәсібилік пен әмбебаптық қасиеттерді біріктіруге деген кешенді жеке тұлғалық сұраныс саналы түрде қалыптасып дамығанда ғана қол жеткізуге болады.

Бәсекеге қабілеттілік ұғымы отандық ғылымда зерттелмеген салалардың бірі. Кез келген тауардың бәсекеге қабілеттілігі үш топ элементтен тұрады: техникалық, экономикалық және әлеуметтік- ұйымдастырушылық. Егер бұл элементтерді болашақ маман тұлғасына қатысты алатын болсақ, біз төмендегідей параметрлерді аламыз:

- техникалық –мамандық және мамандану, сағат, пән, модуль, дайындау деңгейі, стандартқа сәйкестігі өлшеміндегі игерілген бағдарлама көлемі; қолданылу аймағы мен шекаралары; нәтижеде алынатын құжат, т.б.(бұл ең қатаң параметрлер)
- экономикалық – бүкіл шығындарды есептегендегі маман дайындауға кететін қаржы;
- әлеуметтік-ұйымдастырушылық – пайдаланушылардың әлеуметтік құрылымын (түлектердің өздері мен жұмыс берушілер); өндірісті ұйымдастыруда ұлттық және аймақтық ерекшеліктерді ескерту, яғни түлектерді дайындау, жұмысқа орналастыру және болашақ мамандарды жарнамалау.

Болашақ маманның бәсекеге қабілеттілігін көп жағдайда ЖОО –ның бәсекеге қабілеттілігімен де анықтайды.

Оқу мекемелеріне қатысты алғанда, өндірушіге бәсекелестік үстемдік жағдай жасайтын жалпы басқару факторлары да назар аударарлық:

- 1) барлық және әрбір қызметкердің бастаған істі жалғастыруға ұмтылуы;
- 2) мекеменің клиентке жақындығы;
- 3) өндіріс орнында автономиялық және шығармашылық атмосфераның құрылуы;
- 4) адамдардың қабілеті мен олардың жұмысқа деген ынтасын пайдалана отырып өнімділікті арттыру;
- 5) өндіріс ұйымы үшін маңызды жалпы құндылықтарды жариялап отыру;
- 6) өз дегенінде нық тұру;
- 7) ұйымдастырудың қарапайымдылығы, қызметшілер мен басқару деңгейлерінің мейлінше азайтылуы;
- 8) бір мезгілде әрі жұмсақ, әрі қатал бола білу. Ең маңызды проблемаларды қатаң бақылауда ұстай отырып, қол астындағыларға мәні төмендеу мәселелерді беріп отыру.

Осылайша болашақ маманның бәсекеге қабілеттілігі ұғымы күрделі проблемаға келіп тіреледі. Маманның бәсекеге қабілетті ұғымы, біздің ойымызша, жеткілікті дәрежедегі конструктивтік функциясына ие және бүкіл білім берушілік іс әрекетін жобалаудың негізі бола алады.

Көптеген авторлардың пікірінше, маманның бәсекеге қабілеттілігі ассоциациялық тұрғыда ғана емес, жеке тұлғалық сфералардағы да жетістіктермен бейнеленеді.

Жаһанданудың қарқынды ықпалынан жастар арасындағы қылмыс, нашақорлық, алкоголизм, суицид, жұмыссыздық көлемінің артуы мен жастардың рухани құндылықтарының төмендеуі немесе еңбекке қатысты жастар қатынасының деформациясы, нигилизмнің етек алуы көрініс тауып отыр [3]. Жастардың жеке өмірге бағдарлануында құндылықтар жүйесінде - ақша, материалдық сәттілік бірінші I орында тұрғандығы баршамызға белгілі. Дегенмен, жастардың 62 пайызы өздерінің еңбегімен материалдық

игілілікке жетуге болады деген тоқтамға келген. Ал 38 пайыз жастар еңбектен гөрі, статусты «ақшалы» мамандықтарды материалдық игілікке бастар жол ретінде көрсетеді. Сонымен қатар, мансап жасау, жұмыстағы сәттілік секілді бүгінгі жастардың бойында индивидуалистік қасиеттер басым.

Қазіргі заманғы жастар алдыңғы буынға қарағанда өте күрделі кезеңде өсіп жетіліп келеді. Сондықтан жастарға бағытталған мемлекеттік саясат біріншіден, қоғамдық өмірдің маңызды салаларын: денсаулық, білім беру және тәрбие салаларын қамтуы керек. Бұл бағытта мемлекеттік жастар саясаты жүйелі жұмыстар атқаруы керек.

Біздің алдымызда Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 30 елдің қатарына кіру стратегиясы тұр. Экономиканың аса маңызды басымды дамуының бірі бұл – мемлекет Басшысының «Жұмыспен қамтуды тұрақтандыру саясаты ең пәрменді саясаты болған және болып қалады» деп анықтаған қазіргі тұрақты саясат болып табылады. Барлық бағыттар бойынша бізде бағдарламалар бар, олар қозғалыссыз емес: біз халықаралық тәжірибені енгізіп және жаңа беталыстарға сәйкес, алға қойған міндеттерге жетуді жалғастыруда. Қазір әлем елдерінің әлеуметтік әлеуеті, жалпы хал-ахуалы ондағы халықтың жұмыспен қаншалықты қамтылғандығымен де өлшенетіні белгілі. Себебі экономикалық өсуге жұмыссыздықтың тигізер әсері айтарлықтай зор. Осыған орай жұмыссыздықпен күрес әрбір мемлекеттің қашанда басты міндеттерінің бірі болып табылады.

Жалпы еңбек нарығындағы жастардың бәсекеге қабілеттілігін анықтайтын бірден бір фактор –олардың білімі. Егер білім сапалы берілсе, маманның да бәсекеге қабілетті болуы сөзсіз.

Елімізде сауаттылық деңгейі жоғары көрсеткіштерге ие екені белгілі. Халықтың 99,5 пайызы сауатты, осы көрсеткіш бойынша Қазақстан 177 елдің ішінен 14-орынды алады. Қазақстан соңғы 12 жылда адамның даму индексінің орнықты артуы нәтижесінде 20 тұғырға алға басып, әлем бойынша 73-орында тұр. Ал білімді сипаттайтын жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексінің 11 құрамдас бөлігінің тек бір ғана «Жоғары оқу орындарына қабылданған студенттер саны» индикаторы бойынша еліміз елу үздік ел қатарына кіріп отыр. Бір парадокс бар. Философия ғылымдарының докторы, профессор Ғарифолла Есім айтқандай, «еліміздегі адамдардың сауаттылық деңгейі экономикаға, әлеуметтік жағдайға, рухани өмірге әсер етпей отыр». Салыстыру үшін, Түркияда сауаттылық көлемі 0,1 пайызға артса, жалпы өнім бір пайызға артады екен. Түркияда халықтың 76 пайызы ғана сауатты. Ал американдықтардың 52,5 ғана жоғары толық білім алса, 27,3 пайызының бакалавр дәрежесінде ғана білімі бар. Ал Қазақстанда жоғары білімді адамдар көп болғанымен, әлі күнге дейін техникалық, медициналық салаларды айтпағанның өзінде, барлық салаларда кәсіби, білікті мамандар тапшылығы айқын білінеді. Демек, мақсатсыз бағдарланған түрде сапалы білім алу бүгінгі жастар алдындағы негізгі міндеттердің біріне айналып отыр.

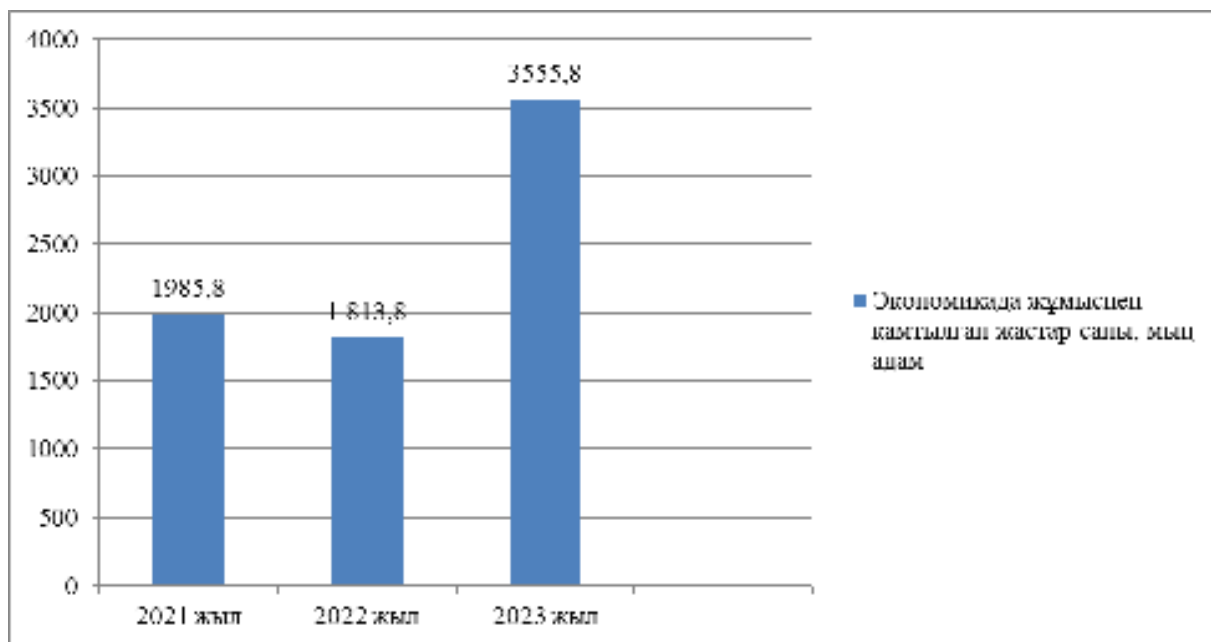
Жастар жұмыссыздығы - қоғамның маңызды проблемаларының бірі. Жас азаматтардың дағдылары немесе тәжірибесі төменірек, сондықтан еңбек нарығында интеграциялау мүмкіндігі өте төмен.

Әлем бойынша 2023 жылы жұмыссыз жастар 74,5 млн адамды құрайды, жалпы жұмыссыздар ішінде 30% келесідей мемлекеттер құрайды екен. Дамушы елдерде жастар арасындағы жұмыссыздық Солтүстік Африкада 26,6%, Таяу Шығыста 24,0%, Оңтүстік Шығыс Еуропада және пост – кеңестік елдерде 22,6%- ды құрап отыр.

Қазақстанда 2023 жылы жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі (15-34 жас) 3,4% - ды құрады. Осы жас тобындағы өзін-өзі жұмыспен қамту экономикалық белсенді жастардың жалпы санының 49% -ын құрайды.

Қазақстандағы жұмыссыз азаматтар, жұмыспен қамту орталығында тиісті мәртебеге тіркелген азаматтар ғана екені түсінікті. Ресми жұмыспен қамтылмаған және табысы жоғары азаматтардың басым бөлігі статистикаға өзін-өзі жұмыспен қамтығандар ретінде кіреді. Жоғарыда айтылғандар жастардың жұмыссыздық деңгейі нақты 3,8% -дан жоғары екенін көрсетеді.

Енді Қазақстан бойынша жастар арасындағы жұмыссыздық пен жұмыспен қамтылғандарға экономикалық талдау жасасақ, 2023 жылдың қорытындысы бойынша жалпы еңбекке қабілетті жастардың саны – 3555,8 мың адамды құрап отыр. Республикамыздағы еңбекке қабілетті жастарды келесі суреттен көруімізге болады [4].

Сурет 1. Қазақстандағы жұмыспен қамтылған жастар саны, мың адам

Суреттен көріп отырғанымыздай, республикадағы белсенді жастар саны 2023 жылы – 3555,8 мың адамды құраса, бұл көрсеткішті 2021 жылмен салыстырғанда – 179,1% құраған. Ал, жұмыспен қамтылған санын 2022 жылмен салыстырғанда – 196,04% құрап отыр.

Бұл көрсеткіштерден жастардың еңбек нарығында сұранысқа ие болу және бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін нарық талабына сай икемделіп келе жатқанын байқауға болады.

Қазақстан Республикасының өңірлердегі жастардың жұмыспен қамтылу деңгейі мен жұмыссыздық көрсеткіштері әртүрлі. Республика өңірлерінде жастар жұмыссыздығы 1 кестеде көрсетілген

Кесте 1 - Өңірлердегі 15-34 жастағы жастардың жұмыссыздық көрсеткіштері, мың адам

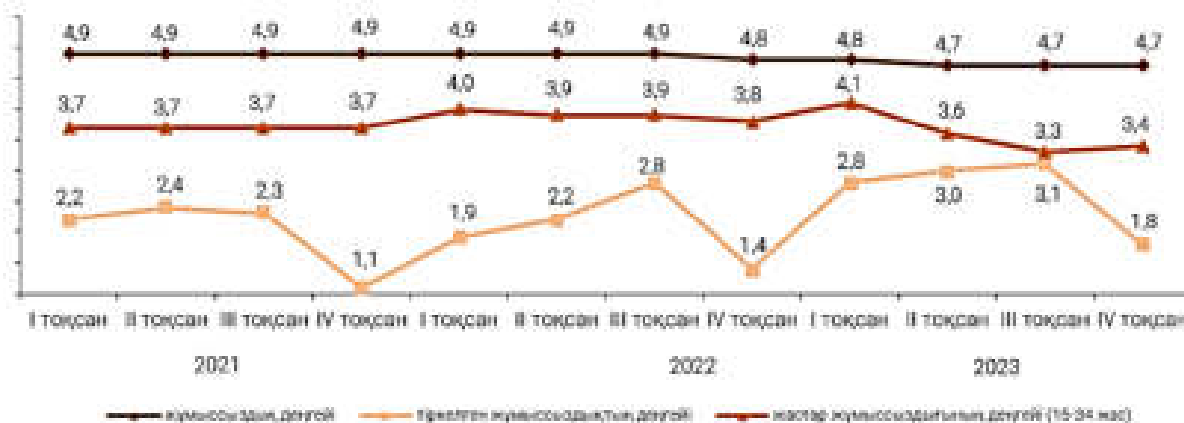
Өңірлер	Жылдар			2023ж/2021ж өзгерісі, %-бен
	2021	2022	2023	
Қазақстан Республикасы	3,8	3,8	3,5	92,1
Абай	-	2,9	2,7	-
Ақмола	3,1	3,0	3,3	106,5
Ақтөбе	2,8	2,8	2,5	89,3
Алматы	3,4	3,3	3,1	91,2
Атырау	2,4	2,4	2,6	108,3
Батыс-Қазақстан	3,9	4,0	3,8	97,4
Жамбыл	2,8	3,0	3,1	110,7
Жетісу	-	4,2	3,8	-
Қарағанды	4,7	4,5	3,0	63,8
Қостанай	3,0	2,8	3,1	103,3
Қызылорда	4,1	4,0	3,5	85,4

Маңғыстау	3,7	3,4	4,1	110,8
Павлодар	2,8	2,7	2,6	92,9
Солтүстік-Қазақстан	2,9	3,6	4,8	165,5
Түркістан	3,6	3,9	2,8	77,8
Ұлытау	-	4,3	3,7	-
Шығыс-Қазақстан	3,0	3,9	3,4	113,3
Астана қаласы	4,6	4,6	4,0	87,0
Алматы қаласы	5,8	5,5	5,2	89,7
Шымкент қаласы	3,7	3,7	3,7	100,0

Кестеден көріп отырғанымыздай, жастардың көп шоғырланған жері Алматы облысы, Алматы қаласы, Астана қаласы, Түркістан, Маңғыстау облыстары болып отыр. Жұмыспен қамтылғандардың ішінде барлық облыстар бойынша көрсеткіштер жоғары. Жұмыссыздар саны бойынша төмен көрсеткішті Абай облысы мен Ақтөбе облыстары көрсетіп отыр. Жұмыссыздық деңгейі бойынша төмен көрсеткіштерді Павлодар облысы – 2,6% және Ақтөбе облысы – 2,5%, Атырау облысы-2,6% құрап отырғандығын байқауға болады.

Соңғы жылдары жастардың жұмысқа орналасу белсенділігі артуының нәтижесінде жұмыссыздық деңгейі де төмендеп келеді. 2 суретте республикадағы жұмыссыздық деңгейі жастар жұмыссыздық деңгейі берілген. Қазақстан Республикасында 2023 жылдың қорытындысы бойынша жастар жұмыссыздығының деңгейі 3,4% құрады. Айта кету керек, республикамыздағы жұмыссыздықтың жалпы деңгейі 4,7% құраған болса, 2024 жылдың қорытындысы бойынша бұл көрсеткіштенде төмен болады деп болжануда. Жалпы жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі 2021 жылмен салыстырғанда - 0,3% азайғандығын көруімізге болады. Жастар арасындағы жұмыссыздар саны 2023 жылдың қорытындысы бойынша республикада тіркелген жұмыссыздық деңгейі – 1,8% құрап отыр. Ал жұмыссыздық деңгейі - 4,7% құрап отыр.

Қазақстан Республикасының еңбекке қабілетті белсенді жастардың саны уақыт өте келе азайып бара жатыр (2 сурет). Сонымен қатар жұмыспен қамтылған жастардың саны да азаюда.

Сурет 2. Жұмыссыздық деңгейі мен жастар жұмыссыздық деңгейінің көрсеткіштері, %-бен

Бәрімізге белгілі, жастар жалпы халықтың әлеуметтік-экономикалық белсенді бөлігі болып табылады. Олардың тәжірибесі кәсіби қызмет саласында жеткіліксіз болғанымен инновациялық және шығармашылық әлеуетті иеленеді.

Сол себептен Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатында жұмыспен қамту мәселелері, еңбек нарығындағы жастардың бәсекеге қабілеттілігін кәсіби дамыту және қолдау өзекті, әрі стратегиялық басымдыққа ие. Ұлттық экономикада жастардың бәсекеге қабілеттілігін қалыптастырушы фактор олардың жоғарғы біліктілігі мен еңбек нарығында

сұранысқа ие болуы. Еңбек нарығы әлеуметтік саланың негізі ретінде жұмыссыздықпен күреске бағытталған халықтың жұмысбастылығының тиімді механизміне ие.

Кесте 2 - Еңбек нарығындағы жастардың білім деңгейінің көрсеткіштері

Көрсеткіштер атауы	2021 жыл		2022 жыл		2023 жыл		2023/2021жж.	
	саны, мың адам	үлесі, % -бен	саны, мың адам	үлесі, % -бен	саны, мың адам	үлесі, % -бен	өзгерісі, +/-	ауытқуы, % -бен
Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім	867,3	42,0	895,1	47,5	1808,8	49,1	941,5	208,6
Техникалық және кәсіптік білім	892,6	43,3	847,1	44,9	1623,9	44,1	731,3	181,9
Бастауыш, негізгі, жалпы орта білім	303,4	14,7	143,4	7,6	253,0	6,9	-50,4	83,4
Білімі бар жастар, барлығы	2063,4	100	1885,7	100	3685,7	100	1 622,3	178,6

Дегенмен ҚР білім деңгейі бойынша халықтың жұмыссыздық құрылымының үлес салмағы жоғары білім мен арнайы орта білімде көбею тенденциялары байқалады.

Егер 2021 жылы білімді жастардың саны 2063,4 мың адам болса, 2022 жылы -1885,7 мың адамды құрап, 2023 жылы - 3685,7 мың адам болып, 178,6 % құрап отыр. Олардың жалпы жұмыссыздар санындағы үлесі шамамен 27,8-36,3% аралығын құрайды. Бұндай жұмысшылар көбіне арнайы мамандығы жоқ, еңбек нарығында бәсекеге қабілеттілігі төмен болып есептелінеді.

Айта кететін жайт, жастар арасында жұмыссыздық көрсеткіші орта кәсіптік білімі бар жасқа қарағанда жоғары білімі бар түлектердің саны көп. Бұл ЖОО бітірген жастар көбіне жұмысқа орналасарда талаптары жоғары, әсіресе жалақы деңгейіне, әлеуметтік жағдайға сәйкес және мансаптық өсуде. Сол себептен жұмыс берушілер тәжірибесі бар адамдарды жұмысқа алуды жөн көреді. Қазіргі кезде жұмыс жағдайына колледж түлектерінің талаптары аз екенін тәжірибе көрсетіп отыр және қысқа мерзімде экономиканың кез келген саласынан жұмыс тауып жатады.

Сондықтан жастарды жұмыспен қамтамасыз етуді жүзеге асыру үшін таңдаған мамандықтары бойынша практикалық дағдыларын қалыптастыру мен кадр ретінде дайындау үшін кешендік жұмыс жүргізу керек. Ол үшін кадр даярлаудың жоспарлы жүйесін, сондайақ, білім беру деңгейін ұлттық экономика құрылымына және ерекшеліктерін ескере отырып енгізу керек. Шетелдің жұмыспен қамту тәжірибесін белсенді пайдаланып, мемлекеттік жекеменшік серіктестігінің жастарды даярлау мен жұмысқа орналастыру процесінде ролін күшейту қажет.

Еліміздің ірі бизнес-ұйымы білікті маман дайындау мәселесін шешуді қолға алды, бұл бағытта қандай жұмыстар атқарылмақ, ең бірінші қандай мамандарды дайындауымыз қажет, мамандар қалай оқытылады деген сұрақ туады. Бәсекеге қабілетті экономика бәсекеге қабілетті адам капиталын қажет ететіні анық. Экономикамыздың дамуына тежеуіш болып отырған салмақты фактордың бірі жоғары білікті маман тапшылығы екені рас. Отандық өнеркәсіптің талабына жауап беретін мамандарсыз еліміздің басты өнеркәсіптік бағдарламасының жүзеге асуы мүмкін емес.

Сараптама қорытындысы бойынша, ресми тіркелген жұмыссыздардың төрттен бірі ЖОО түлектері болса, үштен бірі – колледж бітіргендер. Тиісінше, тұрғындардың еңбекпен қамтылу мәселесі мен экономиканың түрлі саласына қажет мамандар тапшылығы шешімін таппай тұр.

Мамандарды даярлауда сөзсіз нарық талабын ескеру қажет. Дегенмен, кадр мәселесін шешуде кәсіпкерлердің өздері де кәсіби және техникалық білім беру үдерісіне қатысуы шарт. Бұл үшін болашақ мамандардың кәсіпорындарда өндірістік жұмыс дағдысына оқу мерзімінде-ақ қалыптасуы үшін кәсіпорындарда дуальді оқу тәжірибесін енгізіп, оны барынша дамытуды жоспарға қою қажет. Бұл тәжірибенің артықшылығы – жұмыссыздық мәселесі шешіледі, жастарымыз мамандық игеріп, жұмысқа тұрады, ал кәсіпорындар білікті мамандармен қамтамасыз етіледі.

Жастардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру және еңбек нарығында олардың дағдыларын дамыту үшін ғылыми тағылымдамаға келер болсақ, әлемдік тәжірибеде жастардың кәсіптік дағдыларының бәсекеге қабілеттілігін жоғарылатудың кең таралған жолы - тәжірибе ұйымдастыру және өткізу.

Қазақстандық жастардың еңбек нарығында бәсекеге қабілеттілігін, олардың білімі мен біліктілігі айқындайды. Дегенмен бәсекелестік қабілеттілік адам бойында бірден пайда болатын дүние емес екені де белгілі. Әрбір азамат маман ретінде өзінің қоғамға қажет екенін білуі шарт. Ол үшін алдымен еңбек етеді, тәжірибе жинақтайды, тұлға ретінде қалыптасуға тырысады. Әрине, бұл барлық жас маманның қызмет баспалдағында кездеседі. Қазақстан жастары сауатты, бұл көрсеткіш - 99,5%. Еңбек нарығында жастарымыз жедел ойлап, кәсіби шеберлігін шындай білсе бәсекеге қабілетті бола алады. Бәсеке бар жерде сапа болады. Сапалы өнім мен қызмет экономиканы тұрақтандырады.

Әдебиеттер тізімі

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың "Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары" атты Қазақстан халқына 2023 жылғы Жолдауы: adilet.zan.kz
2. Қазақстан Республикасы мемлекеттік жастар саясатының 2023 - 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 247 қаулысы <https://adilet.zan.kz>
3. Сейдахметов А.С. Проблемы трудоустройства молодежи на рынке труда Казахстана Вестник КазНУ Алматы 2016
4. Еңбек нарығындағы жағдай - Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы [//stat.gov.kz](https://stat.gov.kz)

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК КӘСІПКЕРЛІК: ӘЛЕУМЕТТІК ЖОБАЛАРДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДАҒЫ КОММЕРЦИЯЛЫҚ ЕМЕС ҰЙЫМДАРДЫҢ РӨЛІ

Избасарова Л.Б.

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор м.а.,

«Экономика» кафедрасы,

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Жантелеуова Г.М.

3 курс докторанты,

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті

Аннотация: «Әлеуметтік кәсіпкерлік» терминінің пайда болуы әлеуметтік мақсаттарға жету жолдарын іздестіру, экономикалық қатынастарды қайта құру бағыттарын анықтау, «әлеуметтік жобаларды іске асыру» сияқты жаңа терминдердің пайда болуына әкелді. Халықты әлеуметтік қолдау мен тұрмыс ахуалын жақсарту осы жүйені терең зерттеуді талап етеді.

Аннотация: Появление термина «социальное предпринимательство» привело к появлению таких новых терминов, как поиск путей достижения социальных целей, определение направлений реконструкции

экономических отношений, «реализация социальных проектов». Социальная поддержка населения и улучшение условий жизни требуют глубокого изучения этой системы.

Abstract: The emergence of the term “social entrepreneurship” led to the emergence of such new terms as the search for ways to achieve social goals, determination of directions for the reconstruction of economic relations, “implementation of social projects.” Social support of the population and improvement of living conditions require an in-depth study of this system.

Тірек сөздер: әлеуметтік сала, әлеуметтік жоба, қаржылаудыру көздері, коммерциялық емес ұйымдар

Экономика саласындағы заманауи зерттеулерде әлеуметтік кәсіпкерлік белсенді зерттелетін салалардың бірі болып табылады. «Әлеуметтік жобалар» қаржыландырудың жаңа жүйесін дамытуды жүзеге асыра алады. Сондай - ақ әлеуметтік жобаларды қаржыландыру - қоғамның өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал етіп, табиғи, мәдени, рухани ортаны сақтауға мүмкіндік берді. Ғылыми мақаланың негізгі мақсаты – Қазақстандағы әлеуметтік жобаларды қаржыландырудың инвестициялық көздерінің бірі ретінде коммерциялық емес ұйымдардың қызметін анықтау мен экономикалық ролін айқындау. Қазақстандағы әлеуметтік жобалардың ағымдағы жай-күйін бағалау және әлеуметтік жобаларды қаржыландырудағы негізгі проблемаларды анықтау үшін зерттеудің жалпы ғылыми әдістері, деректерді статистикалық, себеп-салдарлық және салыстырмалы талдаудың сандық әдістері пайдаланылды. Зерттеу нәтижелері Қазақстанның «Samruk-Kazyna Trust» Әлеуметтік жобаларды дамыту қорының қызметін талдау көрсетілді. Сондай-ақ, әлеуметтік жобалардың Қазақстан облыстары бойынша белсенді дамуы мен коммерциялық емес ұйымдардың қызметінің нәтижелері талданады. Бұл мақалада әлеуметтік кәсіпкерлік тұжырымдамасы, мәні және Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерлікті дамытудың негізгі алғышарттарына талдаулар берілген. Мақалада Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпорындардың ерекшеліктері мен сипаттамалары қарастырылған. Мақаланың негізгі мақсаты – Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерліктің дамуын нақты мысалдармен талдай отырып, оның экономиканы дамытудағы маңыздылығын айқындау. Осы саланың ел экономикасына тигізетін ролі мен оны жетілдіруге қажетті факторларды анықтау.

Әлеуметтік кәсіпкерлік тұжырымдамасы әлі де толық зерттелмегендіктен, осы саланы терең зерттеуді қажет етеді. Әлеуметтік кәсіпкерліктің дәстүрлі кәсіпкерліктен ерекшелендіретін негізгі факторлары - бұл кәсіпкерлердің экономикалық ресурстарды пайдалу мен әлеуметтік мүмкіндіктерді шешуі. Талдау нәтижесінде әлеуметтік кәсіпкерліктің негізгі ұғымдары нақтыланып, Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерліктің белгілері, ерекшеліктері, ролі айқындалып, функцияларына талдау жасалған.

Ел дамуының инновациялық-әлеуметтік бағдарланған моделіне көшу қажеттілігі, әлеуметтік көмекке мұқтаж адамдар санының күрт артуымен, сондай-ақ бизнес-ортаны экологияландыру процестері Қазақстан Республикасында әлеуметтік кәсіпкерліктің дамуына себеп болды. Әлеуметтік кәсіпкерлік, әдетте, халықтың әлеуметтік осал топтарын – мүгедек адамдарды, бұрынғы сотталғандарды, балалар үйінің түлектерін, жалғызбасты аналарды, көп балалы аналарды жұмысқа орналастырумен байланысты. Қазақстан Республикасының әлеуметтік кәсіпкерлік туралы Заңына сәйкес әлеуметтік кәсіпкерлікке мүгедектігі бар адамдарға арналған тауарлар өндіретін, сондай-ақ тауарлардың осы санаттарын сатуға жәрдемдесетін кәсіпорындар да жатады [1].

Мақсат Қазақстан Республикасында әлеуметтік жобаларды дамыту мәселелерін зерттеу болып табылады. Зерттеудің теориялық және әдістемелік негізі әлеуметтік жобаларды дамыту мәселелеріне арналған отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері болып табылады. Зерттеуде ғылыми әдебиеттерге шолу жасалды, экономикалық талдау, статистикалық әдіс, әлеуметтік сауалнамалық әдіс қолданылды. Зерттеу әдістемесі зерттелетін құбылыстар мен процестердің негізгі сипаттамаларын, олардың өзара байланыстарын анықтауға, қарастырылып отырған жобалардың қалыптасуы мен дамуының негізгі тенденцияларын анықтауға мүмкіндік беретін негізгі принциптеріне сүйенеді. Қазіргі кезеңде әлеуметтік кәсіпкерлік барған сайын танымал бола бастады. Ғылыми қоғамдастықтың «әлеуметтік кәсіпкерлік» феноменіне деген жоғары қызығушылығына қарамастан, осы феноменді түсіндіруге, демек, терминді түсіндіруге қатысты бүгінгі күнге дейін консенсус

жоқ. «Әлеуметтік кәсіпкерлік» термині ғылыми әдебиеттерде өткен ғасырдың 60-70-жылдарында қолданыла бастады және 1980-1990 жылдары кеңінен тарады. XX ғасырдың 90-шы жылдарының соңына қарай әлеуметтік кәсіпкерлік бойынша біршама практикалық тәжірибе мен теориялық материалдар жинақталды. Әлеуметтік кәсіпкерлік саласындағы алғашқы іргелі еңбектер Г.Дис, Р.Дарт, С.Шейн, С.Венкатараман, Г.С.Морт, Дж.Вервардена, А.М. Передо, М.Маклин, Дж.Мэйр және И.Марти, А.Гуклу, Ф.Перрини және К.Вурро, Дж.Мэйр және О.Шоэн, К.Соммеррок, В.Грассль.

Әлеуметтік жобаларды жүзеге асырудағы тұрақтылық пен қауіпсіздік адамдардың өмір сүруіне қажетті әлеуметтік-экономикалық факторларға тікелей әсер етеді. Қазақстандағы әлеуметтік жобаларға ғылыми зерттеулер жүргізе отырып, оны дамытудың және тиімді ұйымдастырудың негізгі тетіктерін ұсыну, қазіргі жай-күйін талдау мақсатында статистикалық-экономикалық, талдамалық, салыстырмалы талдау әдістері қолданылу мақаланың негізгі мақсаттарының бірі болып табылады.

Сурет 1. Әлеуметтік кәсіпкерлік саласындағы жобалардың тұжырымдамалық моделі

Әлеуметтік маңызы бар жобаларды зерттей отырып, қоғамның осал топ өкілдерінің қажеттіліктерін шешудің мүмкін жолдары қарастырылды. Әлеуметтік жобалардың өңірлердегі мамандану деңгейін ескере отырып, мемлекет тарапынан қолдау жұмысын нығайту маңызды. Бұл ұсыныс елімізде бірнеше проблемаларды шешуге мүмкіндік береді.

Әлеуметтік жоба – әлеуметтік қызметтің басқа түрлерінен ерекшеленетін ерекше жүйе. Осы ерекшеліктердің бір бөлігі ретінде: мақсатқа жетуге бағытталу (адам ресурстарының әлеуметтік дамуы; халыққа әлеуметтік қызмет көрсету; халықты әлеуметтік қорғау); өнімнің, қызметтің немесе нәтиженің бірегейлігі; шектеулі уақыт; шектеулі ресурстар; нақты ұйымдық құрылым; дәйекті даму; өзара байланысты әрекеттерді келісілген орындау; жұмыс барысында кең тілді нақтылау; белгісіздіктің болуы; жобаның нәтижесін бағалаудың кешенді тәсілі; уақытында кешіктірілген әсер; мақсатты әлеуметтік топтар үшін оң әсердің және басқа әлеуметтік топтар үшін нөлдік немесе теріс әсердің болуы. Бұл белгілер жүйесі әлеуметтік жобаларды бастау кезінде олардың өміршеңдігін, тиімділігін және тиімділігін бағалау тұрғысынан өзекті болып табылады.

Әлеуметтік жоба – бұл өзекті әлеуметтік мәселені шешу үшін мақсатқа жету, міндеттерді орындау және алдын ала жоспарланған нәтижелерді алуға бағытталған әрекеттер мен іс-шаралар кешені болып табылады. Әлеуметтік жобаларды жүзеге асырушы –

коммерциялық емес ұйымдар болып табылатындықтан, коммерциялық емес сектор әлемдік экономикаға айтарлықтай үлес қосуда.

Коммерциялық емес ұйым ұғымы (КЕҰ) жалпы әлеуметтік қызмет көрсету жүйесінің жұмыс істеу тиімділігін арттырумен қоғамдық және саяси тұрақтылықты қамтамасыз етумен, бизнесті қолдау, халықты жұмыспен қамту, еңбек өнімділігін арттыру және инновацияларды ынталандыру сияқты әлеуметтік-экономикалық міндеттерді шешуде бұл ұйымдардың үлкен әлеуетін көрсетуде.

Коммерциялық емес ұйым ұғымы - кіріс түсіру негізгі мақсаты болып табылмайтын және алынған таза кірісті қатысушылар арасында бөлмейтін заңды тұлға коммерциялық емес ұйым деп танылады [1].

Коммерциялық емес сектор халықтың нарықтық бағамен қанағаттандыра алмайтын қажеттіліктер түрлерін қанағаттандыруға дайындығымен және мемлекет үшін шығынды қажет ететін қызметпен айналысатын әлеуметтік қызметтердің басым секторы. Мысалы, АҚШ - та жүздеген қоғамдық ұйымдардан басқа күндізгі бала күтімі орталықтарының, бастауыш және орта мектептердің 90% - ы, колледждер мен университеттердің 50% - ы, әлеуметтік қызмет көрсету орталықтарының 2/3-і, клиникалар мен аурухана кешендерінің 60% - дан астамы және басқа да коммерциялық емес ұйымдар бар [2, б.89, 3, б.42].

Коммерциялық емес ұйымдар әлеуметтік, мәдени, ғылыми, білім беру, қайырымдылық, басқару мақсаттарына қол жеткізу; азаматтардың және ұйымдардың құқықтарын, заңды мүдделерін қорғау; даулар мен жанжалдарды шешу; азаматтардың рухани және өзге қажеттіліктерін қанағаттандыру; азаматтардың денсаулығын сақтау, қоршаған ортаны қорғау, дене шынықтыру мен спортты дамыту заң көмегін көрсету үшін, сондай-ақ қоғамдық игіліктерді және өз мүшелерінің (қатысушылардың) игіліктерін қамтамасыз етуге бағытталған басқа да мақсаттарда құрылуы мүмкін. Коммерциялық емес ұйымдар қызметінің мақсаттары құрылтай құжаттармен айқындалады [4].

Әлеуметтік кәсіпорындар нарығы өте кең болғанымен, өзін әлеуметтік кәсіпорын деп санайтын ұйымдардың нақты қоры тар. Әлеуметтік кәсіпкерлік дәстүрлі кәсіпкерлік пен қайырымдылық салалары арасындағы аралық буын болып табылады. Осыған байланысты, ең алдымен, пайда алуды көздейтін қызметті коммерциялық емес қызметпен біріктіретін «гибридті» ұйымдарды атаған жөн. Ең жалпы айырмашылықтар 1-кестеде келтірілген.

Кесте 1 - Әр түрлі типтегі ұйымдардың ерекшеліктері

Критерийлері	Тек қайырымдылық ұйымдар	Аралас ұйымдар («гибрид»)	Тек коммерциялық ұйымдар
Мотивтері	Жақсы ниет	Аралас мотивтер	Жеке пайда
Әдістері	Берілген тапсырмаларға байланысты	Тендестірілген, яғни қойылған міндеттер мен нарықтық ортаға байланысты	Нарықтық ортаға байланысты
Мақсаттары	Әлеуметтік құндылықтарды құру	Әлеуметтік және экономикалық құндылықтарды құру	Экономикалық құндылықтарды құру
Кірістердің/пайданың бөлуі	Ұйымның мақсаттарына сәйкес бөлінеді	Компанияға қойылған міндеттерді іске асыруға, операциялық шығыстарға қайта инвестицияланады немесе бизнесті кеңейту және оны дамыту үшін жинақталады	Акционерлер мен меншік иелері арасында бөлінеді
Ескерту – Автормен құрастырылған			

Коммерциялық емес сектор әлеуметтік инновациялар мен жобалардың негізгі жүзеге асырушы көзі болып табылады. Көптеген білім беру, басқару және ақпараттық технологияларды, әлеуметтік жұмыстың заманауи әдістері мен жобалық негіздерін алдымен коммерциялық емес ұйымдар енгізді. Содан кейін мемлекеттік және муниципалдық саясаттың бір бөлігіне айналды (әлеуметтік және білім беру жобаларының конкурстары, зорлық-зомбылық құрбандарына арналған дағдарыс орталықтары және т.б.). Коммерциялық емес секторды – халықты жұмыспен және өзін-өзі жұмыспен қамтуды қамтамасыз ететін сала ретінде қарастыруға болады. Коммерциялық емес сектор шағын бизнеске ұқсас, бірақ өз қызметтерін халықтың әлеуметтік осал бөлігін (мүгедектерді, мүгедек балалардың ата-аналары, егде жастағы жұмыссыз әйелдер және т.б.) волонтерлік, қайырымдылық, әлеуметтік-психологиялық қолдау форматында ұсынады.

Дамыған елдерде коммерциялық емес секторды қаржыландыру көздері тек мемлекеттік бюджет есебінен ғана емес, сондай – ақ жеке және корпоративтік қорлар арқылы қаржыландырылады. ЕО пен АҚШ-та білім, денсаулық сақтау, әлеуметтік көмек және ғылым және қоршаған орта саласындағы жобаларды қаржыландыратын 10 000-нан астам жеке және корпоративтік қорлар бар.

КЕҰ құру мақсаттары:

- Әлеуметтік;
- Қайырымдылық;
- Мәдени;
- Білім беру;
- Ғылыми және басқарушылық;
- Азаматтардың денсаулығын қорғау;
- Дене шынықтыру мен спортты дамыту;
- Азаматтардың рухани және өзге де материалдық емес қажеттіліктерін

қанағаттандыру;

- Азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын, заңды мүдделерін қорғау;
- Даулар мен жанжалдарды шешу;
- Заң көмегін көрсету;
- Қоғамдық игіліктерге қол жеткізуге бағытталған өзге де мақсаттарда [5, б.7].

«Коммерциялық емес ұйым» ұғымы қызметтерін қазіргі уақытта қайта қарау маңызды. Оның себебі, азаматтардың саяси-экономикалық, әлеуметтік белсенділіктерін арттыруға осы коммерциялық емес ұйымдар қызметтері арқылы жұмыстану болып табылады [6, б.90, 7, б.380].

Әлеуметтік кәсіпкерлік тұжырымдамасын пайдалану экономиканың коммерциялық емес секторының дамуына жаңа серпін бере алады. Бұл секторға негізгі ақша ағындары, әдетте, гранттар есебінен қамтамасыз етілді. Соңғы уақытта оларға мемлекеттік субсидиялар (гранттар), мемлекеттік және муниципалдық тапсырыстар қосылды [8, б.53].

Аралас ұйымдар ретінде әлеуметтік кәсіпорындардың екі ерекшелігін атап өтуге болады. Бір жағынан, әлеуметтік өзгерістерге қол жеткізу көбінесе олардың инновациялық және кәсіпкерлік қызметімен байланысты. Екінші жағынан, ұйымның тұрақты даму стратегиясын іске асыру және оған қызмет көрсету үшін оның қаржылық ағындарын әртараптандыру және өз кірістерін алу қажеттілігі болып табылады.

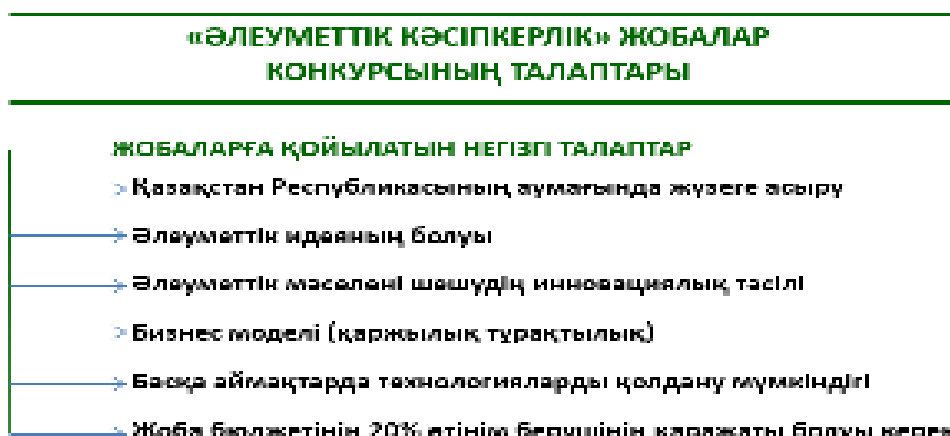
Әлеуметтік кәсіпорындарды басқару моделі әлдеқайда күшті бейімделуді көрсетіп, қоғамның талаптарына және кепілді пайданы неғұрлым жауапты бөлуге мүдделі. Әлеуметтік кәсіпкерлер әлеуметтік мәселелерімізді шешудің инновациялық тәсілдерін жасай отырып, ресурстар мен адамдарды пайдаланудың жаңа тәсілдерін тапты. Әлеуметтік кәсіпкерлер өз бизнесін алға жылжыту арқылы нарыққа маңызды өзгерістер енгіуде. Әлеуметтік кәсіпкерлікті зерттеудің теориясы мен тәжірибесінде ең танымал және кеңінен қолданылатыны К.Альтер классификациясы болып табылады. Бұл классификацияның бір нұсқасы 2-суретте көрсетілген [9, б.124]. Ол дәстүрлі коммерциялық емес ұйымдар мен дәстүрлі коммерциялық ұйымдар арасында аралық болатын ұйымдарды анықтау үшін «гибридтік» терминін қолданады.

Тұрақтылық балансы					
Әлеуметтік тұрақтылық			Экономикалық тұрақтылық		
Экономиканың коммерциялық емес секторы			Экономиканың коммерциялық секторы		
Дәстүрлі КЕҰ	Тұрақты кіріспен жұмыс істейтін КЕҰ	Әлеуметтік кәсіпорындар немесе әртүрлі меншік нысанындағы субъектілер	Әлеуметтік жауапты бизнес	Әлеуметтік жауапкершілікті жүзеге асыратын компаниялар	Дәстүрлі табысты ұйымдар
Шығындарды өтеу үшін бір реттік, тұрақты емес кіріс	Әлеуметтік функцияларды қолдау үшін тұрақты кірісі бар қызмет	Әлеуметтік мәселелер мен қаржылық тұрақтылықты шешудің инновациялық шешімдерін біріктіретін бизнес- жоспардың және бизнесті басқарудың болуы	Қоғам пайдасына бизнес-жоба немесе оның бір бөлігі түріндегі пайда үлесінен ішінара бас тарту, КЕҰ немесе қайырымдылық қорларды тікелей қолдау немесе өз қорларын құру	Қоғам құндылықтарын жасауға қатысу жанама, яғни үлестес емес қайырымдылық қорлар арқылы немесе басқа нысанда болады	Пайда бизнесті дамытудың негізі ретінде
	Жобаның бизнес циклін басқарудың сипаттамалары				
	Жобаның бизнес циклін тікелей бақылау		Бизнес циклді тікелей бақылау немесе қаражатты мақсатқа бөлу	Бизнес циклге бақылаудың жоқтығы және мақсатты пайдаланылуына жанама бақылау	
	Мақсатты топтардың алғашқы әлеуметтік әсерді иелену сипаты				
КЕҰ-нан заттай жеңілдіктер	КЕҰ-нан жалақы немесе заттай жәрдемақы түрінде	Еңбекке қатысуға сәйкес жалақы немесе кәсіпорын табысының бір бөлігі түрінде	Натуралды нысанда (жеңілдікпен немесе ақысыз қызметтер/тауарлар). Жалақы түрінде	Қайырымдылық қорлары қаржыландыратын КЕҰ арқылы заттай жәрдемақы түрінде	-
Мақсат: Тұрақты негізде әлеуметтік құндылықты жасау			Мақсат: Тұрақты негізде экономикалық құндылық жасау		
Ресурстар көздері: мемлекеттік бюджет, қайырымдылық	Тұрақты даму стратегиясы: Әлеуметтік бағдарламаларды қолдаудың коммерциялық әдістері немесе әлеуметтік құндылықтарға негізделген коммерциялық әдістер. Ресурстарды әртараптандыру		Тұрақты даму стратегиясы: Нарық тұрақтылығы басқалармен қатар, әлеуметтік инвестициялар арқылы қамтамасыз етіледі. Әлеуметтік инвестициялар фирманың нарықтық тұрақтылығының факторларының бірі болып табылады		Ресурстар көздері: Нарық

Сурет 2. Әлеуметтік кәсіпкерлік саласындағы ұйымдардың жіктелуі және олардың стратегиялары.
Ескерту - Автор бастапқы материалдарды пайдалана отырып құрастырған [9, б. 124]

Мұндай қаржыландыру құрылымының негізгі кемшілігі ұзақ мерзімді қаржылық жоспарларды қалыптастыру мүмкін еместігі және соның салдарынан ұйымдық және кадрлық дамуды үнемі жеткіліксіз қаржыландыру, коммерциялық емес ұйымдардың (КЕҰ) ықтимал төмен көрсеткіштері болып табылады. Мұндай жағдайда әлеуметтік кәсіпкерлік коммерциялық емес секторға тұрақты қаражат ағымын қамтамасыз ететін құралға айналуы мүмкін.

Әлеуметтік миссиясы бар көптеген жобалар пайда болып, елде әлеуметтік кәсіпкерлерге қаржылық қолдау көрсететін бірқатар қорлар бар. Өңірлерде әлеуметтік кәсіпкерліктің мамандандырылған инфрақұрылымы қалыптасуда, атап айтқанда, міндеттеріне әлеуметтік кәсіпкерлерді оқыту және консультациялық қолдау кіретін әлеуметтік инновациялық орталықтар құрылуда. Дегенмен, әлеуметтік кәсіпкерлік - бизнестің басқа түрлерінен ерекшелендіретін бірқатар іргелі белгілерімен айқындалады [10, б.15].

Сурет 3. «Әлеуметтік кәсіпкерлік» жобалар конкурсының талаптары

Қазақстанда 2010-2015 жылдар аралығында «Самұрық-Қазына» АҚ компаниялар тобы әр түрлі әлеуметтік маңызды салаларда қайырымдылық және демеушілік жобаларды Бірыңғай оператор – «СК-Астана» арқылы қолдаған болатын. 2016 жылы қаңтарда «Самұрық-Қазына» АҚ компаниялар тобы бизнесті трансформациялау бағдарламасының аясында Бірыңғай оператор – «СК-Астана» «Samruk-Kazyna Trust» Әлеуметтік жобаларды дамыту қоры болып қайта құрылды.

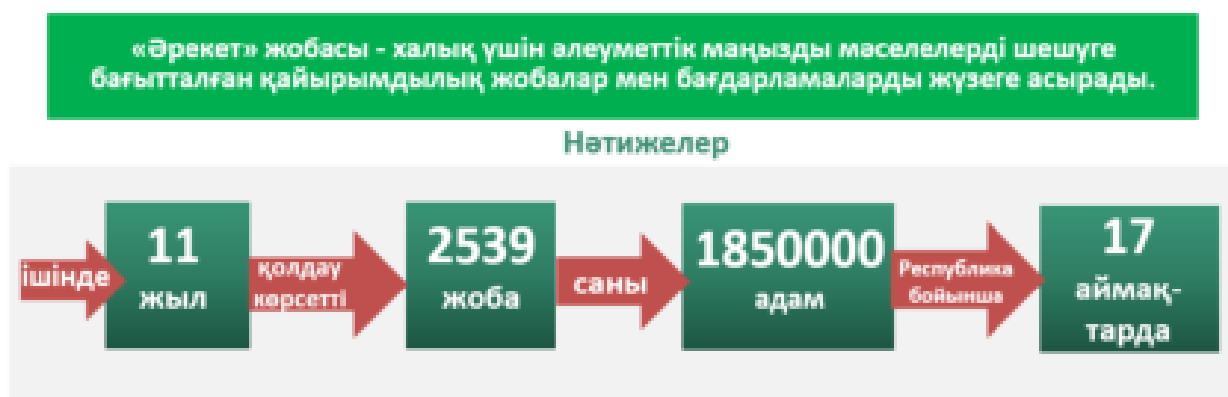
Сурет 4. Қазақстандағы әлеуметтік бизнесті құрудың кезеңдері

Қазақстанда 2010-2015 жылдар аралығында «Самұрық-Қазына» АҚ компаниялар тобы әр түрлі әлеуметтік маңызды салаларда қайырымдылық және демеушілік жобаларды Бірыңғай оператор – «СК-Астана» арқылы қолдаған болатын. 2016 жылы қаңтарда «Самұрық-Қазына» АҚ компаниялар тобы бизнесті трансформациялау бағдарламасының аясында Бірыңғай оператор – «СК-Астана» «Samruk-Kazyna Trust» Әлеуметтік жобаларды дамыту қоры болып қайта құрылды.

Сурет 5. Әлеуметтік кәсіпкерлік зертханасы

«Samruk-Kazyna Trust» Әлеуметтік жобаларды дамыту қоры «Самұрық-Қазына» АҚ-ң барлық компаниялар тобының атынан тұрғылықты халық үшін әлеуметтік маңызды мәселелерді шешуге бағытталған қайырымдылық жобалар мен бағдарламаларды жүзеге асырады. Қордың қызметі мемлекеттік органдармен, ҚР Үкіметімен, қоғамдық және әлеуметтік саясат саласындағы сарапшылардың қатысумен жүзеге асырылады. «Samruk-Kazyna Trust» байқау негізінде үздік республикалық қоғамдық ұйымдарды анықтап, оларға қайырымдылық жобаларын жүзеге асыру үшін қаражат бөледі [11].

Сурет 6. «Әрекет» жобасының жүзеге асырылу нәтижелері

Әлеуметтік кәсіпкерлікті қолдаудың негізгі қаржылық нысандарына стартаптарды немесе әлеуметтік кәсіпкерлік бағыты бойынша қолданыстағы жобаларды қаржыландырудың қайтарымды және қайтарымсыз нысандары, кредиттер бойынша пайыздық мөлшерлемелерді қаржыландыру, әлеуметтік кәсіпкерлердің мемлекеттік тапсырысқа қол жеткізуін жеңілдету,

микроқаржыландыру орталықтарын дамыту, мемлекеттік-жекешелік әріптестік сияқты дәстүрлі тетіктерді жатқызуға болады.

Әлеуметтік кәсіпкерлікті қолдай отырып, әлеуметтік жобаларды жүзеге асырудағы коммерциялық емес ұйымдардың қазақстандық тәжірибесін қалыптастыру мен дамыту, нәтижесінде жергілікті мәселелерді шешудің негізгі құралдары болып отырғаны айқын. Алайда «коммерциялық емес ұйым» ұғымын, оның негізгі мақсаттарын зерттеуде ғылыми-теориялық ойлар әлі де аз. Осы мақсатта коммерциялық емес ұйымдар туралы отандық заңнамаларды жетілдіру қажет. Осы саладағы заңнаманың халықаралық және шетелдік тәжірибелерін енгізудің басты себептерінің бірі азаматтық қоғамды қалыптастыру мен дамытуға бағытталған мемлекеттік саясат іске асыру болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам предпринимательства, социального предпринимательства и обязательного социального медицинского страхования». Нур-Султан, Ақорда, 24 июня 2021 года. № 52-VII ЗРК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000052>
2. Шлихтер А. Некоммерческий сектор США: ресурсы, области деятельности и эффективность // МЭ и МО. – 2006. – №8. – С. 89-97.
3. Шлихтер А. Общественные блага в США: распределение и финансирование // МЭ и МО. – 2014. – №5. – С. 42-53.
4. Коммерциялық емес ұйымдар туралы Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 16 қаңтардағы № 142 Заңы. Коммерциялық емес ұйымдар туралы - "Әділет" АҚЖ (zan.kz)
5. Как создать некоммерческую организацию: учеб.-практич. пособие / сост.: А.Г. Дыганов, С.В. Салмина, О.А. Минуллина и др. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2019. – С.7.
6. Авдеев С.В. Основа бизнеса: пособие для сдачи экзамена/ Авдеев С.В., Замедлина Е.А. – Москва: Юрайт, 2005. – С. 90-94.
7. Организация добровольческой (волонтерской) деятельности и взаимодействие с социально ориентированными НКО: учебник / А.П. Метелев, Ю.С. Белановский, Н.И. Горлова и др.; отв. ред. И. В. Мерсиянова; Нац. исслед. университет «Высшая школа экономики». — М.: НИУ ВШЭ, 2022. — С. 380-382.
8. Сафаров С. М. Основы социального предпринимательства: учебное пособие. Иваново: Издательство «Роща», 2021. — С. 53.
9. Alter K. Social enterprise Typology. – Wilmington: Virtue Ventures LLC, 2007. – 124 p.
10. Социальное предпринимательство в России и в мире: практика исследования / отв. ред. А. А. Москвская. М. : ИД Высшей школы экономики, 2011. С. 15—16.
11. «Samruk-Kazyna Trust» Әлеуметтік жобаларды дамыту қоры. Әлеуметтік жобаларды дамыту қоры - Samruk-Kazyna Trust (sk-trust.kz)

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ТНК В КАЗАХСТАНЕ: ОБЗОР И ПРОБЛЕМЫ

Кенжегалиева З.Ж.

Доктор PhD, и.о. ассоц. профессора

Кафедра «Финансы и учет»,

Атырауский университет имени Х.Досмухамедова,

Жаңбырбаева Н.Н.

Магистрант 1 курса ОП 7М04105 «Финансовая экономика»

Атырауский университет им. Х.Досмухамедова

Аннотация. Статья посвящена теоретическому обзору понятия, экономической сущности и признаков категории «транснациональные корпорации». Исследована деятельность ТНК в Казахстане, особенности функционирования и роль в формировании экономического роста страны. Авторы попытались обозначить проблемы специфической деятельности ТНК в Казахстане в условиях формирования новой экономической модели.

Ключевые слова: транснациональная корпорация, глобализация, прямые инвестиции, иностранные инвестиции, инвестиционный проект.

Андатпа. Мақала «трансұлттық корпорациялар» категориясының түсінігіне, экономикалық мәніне және сипаттамаларына теориялық шолу жасауға арналған. Қазақстандағы ТҰК қызметі, олардың қызмет ету ерекшеліктері және елдің экономикалық өсімін қалыптастырудағы рөлі зерттелді. Авторлар жаңа экономикалық модельді қалыптастыру жағдайында Қазақстандағы ТҰК қызметінің нақты мәселелерін анықтауға тырысты.

Кілт сөздер: трансұлттық корпорация, жаһандану, тікелей инвестиция, шетелдік инвестиция, инвестициялық жоба.

Annotation. The article is devoted to a theoretical review of the concept, economic essence and characteristics of the category “transnational corporations”. The activities of TNCs in Kazakhstan, the peculiarities of their functioning and their role in shaping the economic growth of the country have been studied. The authors tried to identify the problems of the specific activities of TNCs in Kazakhstan in the context of the formation of a new economic model.

Key words: transnational corporation, globalization, direct investment, foreign investment, investment project.

В экономической истории существуют различные версии происхождения первых транснациональных корпораций (далее ТНК), так считается, что древнейшие корпорации впервые появились в Месопотамии, Древнем Риме. В 17-19 в.в. прототипами ТНК были торговые Ост-Индские компании и Вест-Индские компании. В конце 19 в. появились современные ТНК, хотя отечественными и зарубежными учеными-экономистами ТНК как экономический термин подробно разъясняется во 2-й половине 20 в. [1, с. 24].

Наиболее активно тема ТНК стала находить отражение в научных исследованиях с 80-х годов прошлого столетия в трудах известных экономистов К. Шмиттгоффа, Л. А. Лунца, М. И. Кулагина (таблица 1):

Таблица 1 - Определение ТНК учеными-экономистами

№	ФИО ученых	Определение ТНК
1	К. Шмиттгофф	Группа компаний, созданной лицами различной национальности и связанные между собой в вопросах владения ценными бумагами, в данном случае акциями, а также управления компанией и принятия решений [2, с.28].
2	Л. А. Лунц	Конгломерат юридических лиц, по происхождению являющиеся представителями различных национальностей. При этом каждый из входящих в данную систему может быть юридическим лицом со своим личным статусом, которому предоставляется право в зависимости от полноты владения акциями корпорации [3, с.14].
3	М. И. Кулагин	1) Деятельность ТНК осуществляется на территории нескольких стран в форме прямых инвестиций, при этом на иностранной территории создаются предприятия, подконтрольные материнскому капиталу; 2) ТНК подчиняются чаще одной стране и очень редко - двум или нескольким странам;

		3) созданием ТНК определяется экономическая зависимость участников посредством системы участия отношения между материнской компанией и зарубежными участниками; 4) ТНК характерна специфическое свойство объединения монополистического капитала [4, с.73-78].
Примечание: составлено авторами на основе источников [2, 3, 4].		

Таким образом, можно обобщить, что ТНК представляет собой корпорацию, которая создала в двух и более государствах систему из экономически зависимых обособленных структурных подразделений юридических лиц, характеризующееся наличием одного или нескольких руководящих центров, которые контролируют других участников корпорации в зависимости от владения акциями на стадии заключения договора [5, с.33].

В современном мире ТНК представляет собой международный комплекс предприятий производственного, торгового или финансового назначения с филиалами в странах-партнерах, при этом единый центр принятия управленческих решений сфокусирован в стране базирования. Право собственности над акционерным капиталом принадлежит только представителям страны- учредителя, а филиалы и дочерние предприятия могут быть смешанными, как правило с национальным участием. ТНК сочетает централизованное руководство с определенной степенью самостоятельности входящих в нее и находящихся в разных странах предприятий и структурных подразделений (филиалов, представительств), что является его основной характерной чертой.

В современной мировой экономике считается, что причиной глобализации явилось формирование ТНК, а с другой стороны именно условия глобализации способствует росту ТНК. В данное время половину мирового промышленного производства обеспечивают транснациональные компании. Вопрос привлечения иностранных инвестиций никогда не терял актуальности для развивающихся стран и ТНК всегда входили в число приоритетных иностранных инвесторов, при этом не выделяясь в отдельный класс экономическими ведомствами. ТНК формируют показатели экономического роста развивающихся стран с помощью вложения капитала в виде прямых иностранных инвестиций.

В условиях глобализации мировой экономики ТНК стали главными субъектами международных экономических отношений, ведь благодаря своим глобальным стратегиям они хозяйствуют как на внутренних, региональных и мировых рынках. В последние десятилетия изменились условия функционирования ТНК и их деятельность осуществляется в новых условиях быстрого развития информационного-коммуникационных технологий, цифровизации и внедрения инноваций в производственные процессы.

Сегодня глобальные транснациональные корпорации становятся важнейшим и наиболее эффективным инструментом международного разделения труда, а экономические успехи конкретных стран во многом зависят от того, какое место в этом разделении труда, в мировых технологических цепочках, контролируемых этими корпорациями, им удастся занять.

Активное внедрение ТНК в экономику Казахстана началось в 1994-1997 годах, когда руководство страны сделало главный акцент на привлечение иностранных инвесторов — крупных транснациональных корпораций. На сегодня в Казахстане действуют порядка 30 проектов с участием ТНК и такие компании, как Danone, Lotte Group, BTM, Coca-Cola открыли новые производства. Такие компании как Samsung, LG Electronics, General Electric, Volkswagen и другие открыли свои представительства и производства, но в основном пока по части оказания поддержки развитию местного общества через различные программы инициатив, крупно- или мелкоузловой сборке, без локализации производства готовой продукции или каких-либо компонентов в Казахстане [6].

Концентрация производства в Казахстане чрезвычайно высока. В настоящее время в экономике страны функционируют почти шестнадцать тысяч предприятий, из которых 1,6 % производит более 77 % всей казахстанской продукции, а крупнейшая корпорация республики «Испат-Кармет» дает 7-10 % всего ВВП страны.

Роль ТНК в Казахстане существенна уже потому, что они владеют ведущими предприятиями государства. По некоторым экспертным оценкам, более 80% производственного потенциала республики ныне находится в руках дочерних фирм крупных ТНК [7].

Международные корпорации значительно изменили ситуацию на мировом рынке и усложнили регулирование отечественной экономики. Представим, что правительство страны желает уменьшить экономическую активность с помощью мер монетарной политики, направленных на сокращение расходов на промышленное строительство и оборудование. Однако действиями такого рода ослабляется возможность транснациональных корпораций использовать иностранные кредиты для инвестиций на внутреннем рынке. Наоборот, стимулирование отечественной экономики через меры монетарной политики может привести к займам, способствующим развитию производства в других странах. Таким образом, эффективность национальной экономической политики снижается, и скоординация монетарной политики между различными странами затруднительна из-за различий в их экономических потребностях: то, что подходит для одной страны, может быть вредным для другой.

В течение многих десятилетий крупнейшие транснациональные корпорации, играющие ключевую роль в глобальной экономике, являются важным источником технологического прогресса. Они обладают глубокими знаниями в области научно-технических разработок, имеют взгляд на будущие тенденции, их реализации и практических результатах. Мы считаем, что развитие технологических проектов будущего в Казахстане невозможно без участия зарубежных профильных инвесторов.

Иностранные инвестиции сыграли важную роль в экономическом и технологическом развитии стран Юго-Восточной Азии. Они не только приносят финансовые ресурсы, но и передовые технологии, эффективные методы, опыт, прозрачность, передовую практику управления проектами, бизнес-стандарты и многое другое. Эти факторы существенны для формирования конкурентоспособных и продуктивных секторов экономики, производящих продукцию с высокой добавленной стоимостью.

Инвестиции от мировых лидеров обладают потенциалом изменить экономику Казахстана. Другие методы не смогут достичь того же эффекта, необходимого для перевода страны в технологическое и высокопроизводительное будущее, создание новых технологических предприятий, улучшение качества жизни населения и развитие локальных промышленных отраслей для мировых лидеров в области технологий.

Некоторые страны, в большинстве случаев, добились технологического развития самостоятельно. Однако для большинства стран-исследователей технологический прогресс достигается благодаря приходу ведущих транснациональных компаний с передовыми знаниями и опытом.

В Казахстане большая часть прямых иностранных инвестиций приходится на отрасли, связанные с нефтью и газом. В рейтинге стран в добыче нефти лидируют американские инвесторы. В 2022 году было добыто 84,2 миллиона тонн нефти. Наибольшая часть нефтяного сырья была добыта НК "Казмунайгазом" - 22,5 миллиона тонн, что составляет 26,7% общего объема добычи. На втором месте - Chevron (16,6 миллиона тонн) с долей 19,7%. На третьем месте располагается ExxonMobil (9,4 миллиона тонн) с долей 11,2% (рисунок 1).

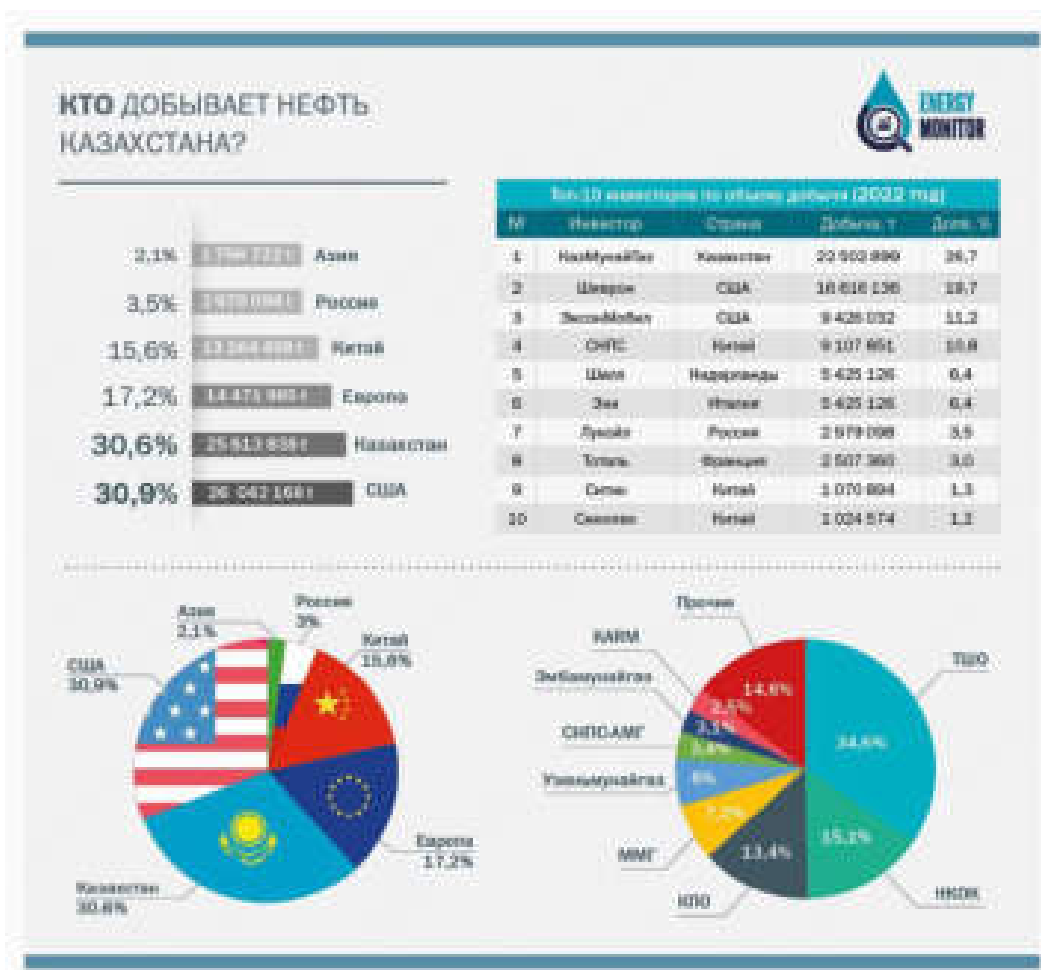

Рисунок 1. Кто добывает нефть Казахстана?

Лидерство в добыче нефти принадлежит США с долей в 31%, за ними следуют казахстанские инвесторы с 30,6% (КМГ и частные компании). Китайские инвесторы занимают третье место с 15,6%. В нефтедобыче Казахстана участвуют инвесторы из 14 стран, а общее число компаний, занимающихся добычей, превышает 90. Проекты Тенгиз, Кашаган и Карашаганак приносят 63% всей нефти, добываемой в Казахстане.

Дефицит персонала с высокими квалификациями заметен в базовых отраслях, но в технологичных сферах либо отсутствует, либо минимален. Транснациональные корпорации существенно влияют на структуру мирового рынка, конкурентоспособность товаров и услуг, а также на международное движение капиталов и передачу технологий.

Большинство таких корпораций являются олигополистическими или монополистическими фирмами с диверсифицированной интеграцией производства и сбыта товаров и услуг на мировом рынке. Их многонациональная структура функционирует как единое целое, руководимое стратегией головной компании. Они воспринимают мир как единый рынок и принимают решения о выходе на него с новыми продуктами или услугами, игнорируя государственные границы.

Проблему оптимальной структуры управления транснациональные корпорации решают, исходя из ассортимента продукции, представленной на мировом рынке. Корпорации, специализирующиеся на однородных продуктах, обычно используют географический принцип управления, в то время как управление производством и сбытом многопрофильных корпораций реализуется по товарному принципу.

Для объединения научного потенциала, совместного производства и минимизации рисков при выходе на рынок капиталоемкой и наукоемкой продукции транснациональные корпорации активно используют международные стратегические альянсы. Основным

драйвером прямых иностранных инвестиций ТНК в Казахстан и другие страны с переходной экономикой является расширение рынков сбыта. Иностранные ТНК в настоящее время концентрируют свою деятельность в Казахстане в нескольких регионах с высокоразвитой инфраструктурой - Алматы, Астане, а также в преимущественно горнодобывающих районах - в Павлодарской, Костанайской областях и Атырау. Производство и оказание услуг в Казахстане осуществляют в основном иностранные ТНК, специализирующиеся в сфере ТЭК, торговли, пищевой промышленности, ЖКХ, табачного производства и др. услуг, различных отраслей сферы услуг и обрабатывающей промышленности.

В Казахстане в своей речи в 2023 году президент объявил о новом экономическом направлении для справедливого Казахстана и поставил цель удвоить размер национальной экономики к 2029 году до 450 миллиардов долларов. Одно из направлений достижения этой цели определяется привлечением инвестиций, способных «ускорить» экономику и создать новые точки роста [8]. Реализацию этой задачи в стране осуществляет Совет по продвижению инвестиций, обладающий широкими полномочиями в области улучшения инвестиционного климата и реализации качественных инвестиционных проектов [9].

В заключение отметим, что в мировой экономике Казахстан представляет интерес для инвесторов за счет привлечения прямых иностранных инвестиций с точки зрения географического положения страны, а также ее финансовых резервов. Природные ресурсы имеют важное значение для экономического развития страны. В рамках транснационального производственного контура наша страна накопила большой опыт управления и особенно научно-технического прогресса, что важно для развивающейся страны.

Список источников

1. <https://bigenc.ru/c/transnatsional-naia-korporatsiia-d7ed73>
2. Schmitthoff C. The multinational enterprise in the United Kingdom // Nationalism and the multinational enterprise: legal, economic and managerial aspects. Leiden, 1973. P. 24.
3. Лунц Л. А. Курс международного частного права. Особенная часть. - М., 2005. - С. 389. 6
4. Кулагин М. И. Государственно-монополистический капитализм и юридическое лицо // URL:<http://civil.consultant.ru/elib/books/>.
5. Шуралева С.Б. К вопросу о некоторых аспектах правового регулирования транснациональных корпораций // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право. Выпуск № 5 (181), 2010. – С. 73- 77.
6. <https://kpfu.ru/portal/docs/F1001979507/lekcii.MEiMEO.pdf>
7. Н. У. Багаева, А. К. Арыстанова, А. Ж. Мусаханова // Влияние инвестиционной деятельности ТНК на экономический рост стран с развивающейся экономикой, том 17, № 1 (2022), <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-1-171-184>
8. Информационно-аналитический канал по вопросам энергетической отрасли Казахстана Телеграм-канал Energy Monitor
9. <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskij-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588>
10. <https://invest.gov.kz/ru/invest-guide/relations>

МАРКЕТИНГОВЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Кушалиев Е.С.

обучающийся 2 курса ОП 6В04107-Маркетинг

научный руководитель –

Дингазиева М.Д.

м.э.н., ст. преподаватель

Кафедра «Экономика»

Атырауский Университет имени Х.Досмухамедова

Аннотация: В статье описан искусственный интеллект (ИИ), который становится неотъемлемой частью маркетинга, предлагая инструменты для анализа данных, персонализации контента, автоматизации процессов и прогнозирования поведения потребителей. Рассмотрены анализ эффективности кампаний, улучшение клиентского опыта и оптимизация рекламы, как основные преимущества использования ИИ в маркетинге. Изучены набор технологий и алгоритмов, направленных на улучшение эффективности маркетинговых стратегий.

Ключевые слова: нейромаркетинг, искусственный интеллект, использование ИИ, алгоритмы нейромаркетинга.

Маркетинговые инструменты искусственного интеллекта (ИИ) включают в себя программные решения и технологии, которые используют алгоритмы машинного обучения, анализ данных и автоматизацию процессов для оптимизации маркетинговых стратегий, взаимодействия с клиентами и принятия решений в реальном времени.

Использование искусственного интеллекта в маркетинге имеет стратегическое значение в современном бизнесе. Это позволяет компаниям:

- Автоматизировать процессы анализа данных и выявления тенденций, что помогает принимать более обоснованные и эффективные маркетинговые решения.
- Улучшить персонализацию коммуникаций с клиентами, предлагая им релевантный контент и предложения.
- Оптимизировать рекламные кампании и адаптировать их под конкретные потребности и поведение аудитории.
- Снизить затраты и повысить эффективность маркетинговых усилий за счет точного таргетирования и оптимизации бюджетов.

Актуальность использования ИИ в маркетинге объясняется ростом объемов данных, возможностями анализа больших данных, развитием алгоритмов машинного обучения и повышением требований к персонализации и эффективности маркетинговых стратегий в цифровой экономике.

Преимущества маркетинговых инструментов ИИ

1. Автоматизация процессов анализа данных и прогнозирования тенденций

Маркетинговые инструменты на основе ИИ позволяют автоматизировать процессы сбора, анализа и интерпретации данных. Это значительно сокращает время, необходимое для выявления ключевых тенденций и позволяет быстро реагировать на изменения в рыночной среде.

2. Повышение точности таргетирования аудитории и персонализации коммуникаций

Использование ИИ позволяет более точно определять характеристики и поведение целевой аудитории. Это позволяет создавать персонализированный контент и предложения, что увеличивает эффективность коммуникаций и повышает вероятность привлечения клиентов.

3. Улучшение качества обслуживания клиентов через чат-боты и виртуальных помощников

ИИ позволяет создавать чат-ботов и виртуальных помощников, способных автоматически отвечать на запросы клиентов, предоставлять информацию о продуктах или услугах, а также решать простые задачи без участия операторов. Это улучшает качество обслуживания клиентов и снижает время ожидания ответа.

4. Оптимизация рекламных кампаний и управление рекламными бюджетами

Использование ИИ в рекламных кампаниях позволяет оптимизировать таргетирование, выбирать наиболее эффективные каналы и форматы рекламы, а также управлять бюджетами с учетом результатов и метрик эффективности. Это помогает достигать лучших результатов при меньших затратах на маркетинг.

Персонализация и таргетирование являются ключевыми стратегиями в современном маркетинге, а роль искусственного интеллекта (ИИ) в этих процессах непрерывно увеличивается:

1. Роль ИИ в персонализации маркетинговых предложений:

Анализ поведения потребителей: ИИ позволяет анализировать данные о поведении потребителей, их предпочтениях и интересах для создания более точного профиля каждого потребителя.

Динамическая настройка контента: С использованием ИИ можно динамически настраивать контент и рекомендации на основе индивидуальных характеристик каждого пользователя, что создает более персонализированный опыт.

2. Таргетирование рекламы с использованием алгоритмов ИИ:

Анализ данных для целевой аудитории: ИИ помогает анализировать огромные объемы данных о потребителях и определять наиболее подходящие целевые аудитории для рекламных кампаний.

Оптимизация рекламных бюджетов: С помощью алгоритмов ИИ можно оптимизировать распределение рекламных бюджетов, направляя их на наиболее эффективные каналы и аудитории.

Использование ИИ в персонализации и таргетировании помогает компаниям создавать более значимые и релевантные маркетинговые предложения для каждого потребителя, что в свою очередь повышает конверсию и уровень удовлетворенности клиентов.

Основные виды маркетинговых инструментов ИИ

1. Аналитика данных и машинное обучение для прогнозирования рыночных трендов и поведения потребителей

Маркетинговая аналитика на основе ИИ позволяет компаниям анализировать большие объемы данных о поведении клиентов, тенденциях рынка и конкурентной среде. Машинное обучение позволяет строить прогнозы и моделировать различные сценарии, что помогает принимать более обоснованные решения в маркетинговой стратегии.

2. Рекомендательные системы для персонализации контента и предложений

Использование рекомендательных систем на основе ИИ позволяет предлагать клиентам персонализированный контент, товары или услуги на основе их предпочтений, истории покупок и поведенческих данных. Это значительно улучшает опыт пользователей и повышает вероятность совершения покупки.

3. Чат-боты и виртуальные ассистенты для автоматизации общения с клиентами

Чат-боты и виртуальные ассистенты, основанные на ИИ, позволяют компаниям автоматизировать общение с клиентами через различные каналы связи, такие как веб-сайты, мессенджеры или социальные сети. Они могут отвечать на часто задаваемые вопросы, предоставлять информацию о продуктах и услугах, а также помогать в совершении покупок.

4. Автоматизированные рекламные платформы для оптимизации рекламных кампаний

Использование автоматизированных рекламных платформ на основе ИИ позволяет оптимизировать рекламные кампании, выбирать наиболее эффективные каналы и аудитории для таргетирования, а также управлять рекламными бюджетами с учетом результатов и метрик эффективности. Это помогает компаниям достигать лучших результатов при меньших затратах на маркетинг.

Будущее маркетинга с применением искусственного интеллекта представляет собой интересную динамику, охватывающую несколько ключевых аспектов:

1. Тенденции развития ИИ в маркетинге:

Улучшение персонализации: ИИ будет все более использоваться для создания более глубокого и индивидуализированного опыта для потребителей, что в свою очередь повысит эффективность маркетинговых кампаний.

Рост автоматизации: Благодаря ИИ будет достигнута более высокая степень автоматизации процессов, начиная от анализа данных и заканчивая управлением рекламными кампаниями.

Интеграция с IoT и Big Data: ИИ будет все более интегрироваться с интернетом вещей (IoT) и анализом больших данных (Big Data), что позволит более точно прогнозировать потребительское поведение и реагировать на него.

Развитие голосового и визуального поиска: Технологии ИИ, такие как голосовой поиск и распознавание изображений, будут активно применяться в маркетинге для улучшения пользовательского опыта.

2. Роль этики и безопасности данных

Прозрачность в использовании данных: Компании будут более ответственно относиться к сбору и использованию данных, обеспечивая прозрачность и защиту приватности потребителей.

Этическое использование ИИ: С ростом применения ИИ в маркетинге станет все важнее обеспечивать этическое поведение при создании и запуске маркетинговых решений, чтобы избежать негативных последствий и недовольства пользователей. Безопасность данных: Защита данных от угроз и нарушений безопасности станет одним из приоритетов, особенно учитывая увеличение объема данных, с которыми работает ИИ.

Эти аспекты будут играть ключевую роль в формировании будущего маркетинга с применением искусственного интеллекта, обеспечивая баланс между инновациями, этическими нормами и защитой интересов потребителей.

Оценка эффективности и аналитика с использованием искусственного интеллекта (ИИ) играют важную роль в улучшении маркетинговых стратегий. Вот как ИИ используется в этой области:

1. Использование ИИ для анализа результатов маркетинговых кампаний и KPI:

Анализ больших данных: ИИ позволяет анализировать большие объемы данных, собранных в результате маркетинговых кампаний, чтобы определить их эффективность.

Прогнозирование результатов: Алгоритмы машинного обучения могут прогнозировать результаты кампаний на основе исторических данных и внешних факторов, что помогает улучшить планирование и оптимизацию.

2. Создание отчетов и дашбордов с использованием алгоритмов ИИ:

Визуализация данных: ИИ используется для создания дашбордов и отчетов с визуализацией данных, что делает аналитику более понятной и доступной для принятия решений.

Принятие стратегических решений: Алгоритмы ИИ помогают выявлять ключевые тренды, паттерны и важные инсайты из данных, что помогает принимать более обоснованные и эффективные стратегические решения в маркетинге.

Использование ИИ в оценке эффективности и аналитике позволяет компаниям быстрее и точнее анализировать результаты своих маркетинговых усилий, выявлять успешные стратегии и оптимизировать процессы для достижения

Персонализация и таргетирование играют важную роль в современных маркетинговых стратегиях, а искусственный интеллект (ИИ) значительно улучшает эти процессы:

1. Роль ИИ в персонализации маркетинговых предложений:

Анализ данных: ИИ анализирует данные о предпочтениях, поведении и интересах каждого потребителя, что позволяет создавать более точные и персонализированные маркетинговые предложения.

Динамическая настройка контента: Используя алгоритмы ИИ, можно динамически настраивать контент и рекомендации в реальном времени, чтобы каждый потребитель получал уникальный опыт.

2. Таргетирование рекламы с использованием алгоритмов ИИ:

Сегментация аудитории: ИИ помогает выделить и классифицировать различные сегменты аудитории на основе их поведения, интересов и характеристик, что улучшает точность таргетирования.

Оптимизация рекламных кампаний: Алгоритмы ИИ используются для оптимизации расходов на рекламу, направляя ресурсы на наиболее перспективные сегменты аудитории и каналы коммуникации.

Использование ИИ в персонализации и таргетировании помогает компаниям создавать более значимые и релевантные маркетинговые предложения, повышая уровень удовлетворенности клиентов и эффективность рекламных кампаний.

Примеры успешного применения маркетинговых инструментов ИИ в странах СНГ:

1. **Использование аналитики данных для оптимизации контента и увеличения конверсии на сайте:** Примером может быть российская компания Wildberries, крупнейший онлайн-ритейлер в России и СНГ. Они активно используют аналитику данных и ИИ для анализа поведения пользователей на своем сайте, оптимизации контента и предложений, что способствует увеличению конверсии и удержанию клиентов.

2. **Внедрение чат-ботов для улучшения обслуживания клиентов и сокращения времени ответа на запросы:** Казахстанская компания Kaspi Bank применяет чат-ботов на своем онлайн-платформе для улучшения обслуживания клиентов. Чат-боты помогают быстро отвечать на вопросы клиентов, предоставлять информацию о банковских услугах и операциях, что сокращает время ответа и повышает удовлетворенность клиентов.

3. **Персонализация рекламных предложений на основе данных о поведении потребителей:** Белорусская компания Wargaming, разработчик популярных онлайн-игр, использует персонализацию рекламных предложений с помощью ИИ. Они анализируют данные о поведении игроков, исследуют их предпочтения и интересы, чтобы создавать персонализированные предложения и рекламные кампании, что способствует увеличению уровня вовлеченности игроков и конверсии в покупки в играх.

Эти примеры демонстрируют успешное применение маркетинговых инструментов ИИ в различных компаниях СНГ, что помогает им повышать эффективность маркетинговых стратегий и улучшать обслуживание клиентов.

Вызовы и перспективы использования маркетинговых инструментов ИИ

1. **Необходимость обеспечения защиты данных и соблюдения приватности пользователей.** С ростом использования ИИ в маркетинге возникает важный вызов по обеспечению безопасности данных и защите приватности пользователей. Компании должны активно работать над разработкой и внедрением мер по защите данных, соблюдению регуляторных требований (таких как GDPR в Европе) и установлению прозрачных политик в отношении использования данных клиентов.

2. **Развитие новых технологий, таких как распознавание образов и голосовых команд.** С развитием технологий распознавания образов, голосовых команд и нейронных сетей, маркетинговые инструменты ИИ получают новые возможности. Например, распознавание образов позволяет улучшить опыт покупателей в онлайн-магазинах через визуальный поиск или распознавание товаров на изображениях. Голосовые команды могут использоваться для интерактивных рекламных кампаний или обслуживания клиентов через голосовых ассистентов.

3. **Интеграция ИИ в маркетинговые стратегии как основа для будущего развития бизнеса.** Перспективы использования маркетинговых инструментов ИИ очень обширны. ИИ может стать ключевой составляющей в развитии бизнеса, обеспечивая более эффективную аналитику, персонализацию, автоматизацию и оптимизацию маркетинговых процессов. Интеграция ИИ в маркетинговые стратегии позволит компаниям быть более конкурентоспособными, адаптивными к изменениям рынка и успешно развивать свой бизнес в будущем.

Заключение

Использование маркетинговых инструментов искусственного интеллекта (ИИ) в современной практике становится неотъемлемой частью успешной маркетинговой стратегии. Рассмотрим ключевые моменты по эффективности и потенциалу маркетинговых инструментов ИИ, а также рекомендации по их использованию для достижения конкурентных преимуществ.

Эффективность и потенциал маркетинговых инструментов ИИ:

Улучшенная персонализация: Маркетинговые инструменты ИИ позволяют создавать персонализированный контент, предложения и обслуживание, что увеличивает удовлетворенность клиентов и конверсию.

Автоматизация и оптимизация: Использование ИИ позволяет автоматизировать многие процессы в маркетинге, что снижает затраты на человеческий труд и повышает эффективность кампаний.

Аналитика и прогнозирование: ИИ обеспечивает точный анализ данных, прогнозирование трендов и поведения клиентов, что помогает принимать обоснованные решения и адаптироваться к изменениям на рынке.

Рекомендации по использованию ИИ в маркетинговых стратегиях:

1. Интеграция существующих данных: Используйте собранные данные для обучения систем ИИ и создания более точных моделей поведения клиентов и анализа рынка.

2. Обеспечение безопасности и прозрачности: Гарантируйте защиту данных клиентов и соблюдение правил конфиденциальности, чтобы укрепить доверие и лояльность аудитории.

3. Контроль и обучение системы: Регулярно контролируйте работу систем ИИ, обновляйте их алгоритмы и обучайте новым данным для достижения максимальной эффективности.

4. Использование в различных областях: Рассмотрите возможности применения ИИ не только в маркетинге, но и в продажах, обслуживании клиентов, аналитике и других сферах деятельности.

Искусственный интеллект становится неотъемлемой частью современного маркетинга, обеспечивая компаниям инновационные инструменты для эффективной работы с данными, повышения вовлеченности клиентов и достижения конкурентных преимуществ на рынке.

Список источников

1. Хачатурян, К. С. Искусственный интеллект в маркетинге как новая концепция и бизнес-возможность для повышения эффективности компаний / К. С. Хачатурян, С. В. Пономарева, Н. В. Корюшов // Вестник евразийской науки. — 2023. — Т. 15. — № 3. — URL: <https://esj.today/PDF/55ECVN323.pdf>

2. Rosário, A. Industry 4.0 and Marketing: Towards an Integrated Future Research Agenda / Rosário A., Dias J. DOI <https://doi.org/10.3390/jsan11030030> // Journal of Sensor and Actuator Networks. — 2022. — № 11. — P. 1–20.

3. Shaily, S. Integration of Artificial Intelligence Marketing to Get Brand Recognition for Social Business / Shaily S., Emma N. DOI 10.32479/irmm.11542 // International Review of Management and Marketing. — 2021. — № 11. — P. 29–37. URL: <https://econjournals.com/index.php/irmm/article/view/11542>

4. Timokhovich A.N., Bulycheva O.S. (2020) Название. Digital sociology. Vol. 3, no 4, pp. 19-24. DOI: 10.26425/2658-347X-2020-3-4-19-24

ЖУРНАЛИСТІК ЗЕРТТЕУДІҢ ТАРИХЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ

Құрақ Г.А.

Ә.Ғ.М., оқытушы

«Журналистика және қоғаммен байланыс» кафедрасы

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Аннотация: Мемлекет дамып, сөз бостандығы бекінген сайын, халық саны артып, қылмыс белең алған сайын журналистік зерттеудің қажеттілігі де, сұранысы да артатыны анық. Осындай жаңа қоғамның тағы бір қадам басуына, әділдік пен ақиқаттың орнауы мұрындық болатын – журналистік зерттеу.

Мақаланың мақсаты – қазіргі қазақтілді бұқаралық ақпарат құралдарындағы журналистік зерттеудің маңыздылығын қарастыру, олардың деңгейін анықтау, қылмыстық істерді әшкерелеудегі журналистік зерттеудің маңыздылығын талдау.

Тірек сөздер: журналистік зерттеу, демократия, әдіс, ақпарат, интернет, БАҚ

Қоғамдағы өзекті мәселелер, шешімін таппаған оқиғалар, құпияға толы қылмыстар қатары көбеймесе, азаяр емес. Осындай қауіпті ортаның ақиқатын ашып, жауабын табатын – журналистік зерттеу мамандары. Әлемдегі ең қауіпті мамандықтардың көшін бастап тұрған бұл сала – батылдықты, білімді, еңбекқорлықты, жауапкершілікті басты талаптарының біріне айналдырды. Журналистік зерттеу деген не? Ол немен айналысады? Салалық әріптестерінен қандай айырмашылығы бар? Бұл әдістің пайда болуына не себеп? деген көкейкесті сұрақтар қарапайым халықтың ойында жүруі мүмкін. Журналистік зерттеудің тарихы мен тәжірибесіне тоқталмастан бұрын осы сауалдарға жауап іздеп көрейік.

Біріншіден, журналистік зерттеу – демократияның айқын көрінісі. Өйткені, сөз бостандығы, халық билігі жоқ елде журналистік зерттеудің де болмайтынын естен шығармау керек. Оған шетелдік, әсіресе, америкалық, еуропалық бұқаралық ақпарат құралдары айқын дәлел болып жүр. Екіншіден, жай ғана сараптамалық ақпарат беру емес, күмән туғызған мәселелерді зерттеп, деректерді іздеу, ең бастысы, басынды қатерге тігіп, дәлелдер табу. Осындай қауіпті оқиғаларды қоғам үшін, адам үшін әшкерелеу. Үшіншіден, басқа салалас мамандықтарға қарағанда басты айырмашылығы – ол шешімінің болуы. Қылмыстың бетін ашып қана қоймай, оның шешімін тауып, түбіріне дейін жойып, енді қайталанбайтынына кепілдік беру. Құқық қорғау органдарының өз қызметін адал атқарғанына дейін, қылмыскердің әділ жазасын алғанына дейін куә болу. Міне, жауапкершіліктің ауыр жүгі осында жатыр.

1990 жылдары журналистік зерттеу өз жалғасын тапты. Сол кезде аты танымал емес Мэтт Драдждің 1998 жылы редакцияда АҚШ Президенті Билл Клинтон мен «Ақ үйде» тәжірибелік сынақтан өтіп жүрген Моника Левинскидің арасындағы қарым-қатынасты дәлелдейтін құжаттарды көріп қалады. Алайда, «сенсациялық» ақпаратты әшкерелеуге ешкімнің батылы бармады. Тек Драдждің ғана өзінің сайтында бұл жаңалықты, басқа бұқаралық ақпарат құралдарының қолына жетпей тұрғанда жариялап жібереді. Айта кету керек, 1995 жылдан бастаған бұл сайттың атауы әлі күнге дейін «Drudge Report» (Драдждің баяндамасы) деп аталады. Міне бір ғана журналистік зерттеудің нәтижесі бұқаралық ақпарат құралына қанша жетістік, атақ-даңқ әкелетінін осыдан көруге болады [1,280-б].

Журналистің зерттеу – сараптамалық жанр бола тұра, бұл әдіс мақаланың, хат-хабарлардың, эксперименттің, сараптамалық репортаждың ерекшеліктері қамтылып жасалады. Оның ерекшелігі көбінесе ақпараттың жасырындылығымен, құпиялылығымен, оның көздерін құпия сақтау қажеттілігімен, журналистің танымдық іс-әрекеті тап болатын қауіпті жағдайлармен және зерттеуші журналистің абсолютті тәуелсіздігімен анықталады[2]. Неге абсолютті тәуелсіздік? Өйткені, журналист белгілі бір ұйымға, немесе оның іс-әрекетіне шектеу қойып отыратын бұқаралық ақпарат құралына тәуелді болса, оның зерттеу жұмысы 100 пайыз оң нәтиже бермейді немесе деректі 100 пайыз бермейді. Журналист өзіне толық жауапкершілікті алып, абсолютті тәуелсіз болса ғана, қоғамның кез келген саласындағы ірі оқиғалардың бетін ашып, түбіне жете алады.

Осы тұста кеңестік және ресейлік филолог, журналист, журналистиканың шығармашылық мәселелері жөніндегі маманы А. А. Тertychnый журналистік зерттеуді оның тақырыптық саласына байланысты төмендегідей етіп жіктейді:

- Саяси қылмыстарды зерттеу;
- Сыбайлас жемқорлықты зерттеу;
- Экономикалық қылмыстарды зерттеу;
- Экология саласындағы қылмыстарды зерттеу;
- Әлеуметтік-тұрмыстық қылмыстарды зерттеу [3,384-б].

Жақсы журналист зерттеуші болу үшін не қажет, сапалы журналистік зерттеу жасау үшін не істеу керек? Шетелдік тәжірибеде бұл сұрақтар журналистер арасында да, бұл салаға қызығушылық танытып жүрген адамдар арасында да қызу талқыға түсіп жүр. Қай елде де журналистік зерттеудің мақсаты бір болғандықтан, шетелдік тәжірибемен бөліскенді жөн көріп отырмын:

- сапалы ақпарат көздерін іздеу үшін «Кеңейтілген іздеу» функциясын қолданған жөн. Журналистік зерттеу жазған кезде, өз жұмысымыздың сенімділігін, салмаған көрсету кезінде дәлелденген және сенімді ақпарат көздеріне сілтемелер беру керек. Алайда, мұндай жағдайларда іздеу жүйесі көбінесе расталмаған жарияланымдарға сілтемелер береді. Бұл жағдайда кеңейтілген іздеу функциясы сізге көмектеседі. Іздеу жолына filetype қосу арқылы құжаттарды белгілі бір форматта іздеуге болады – мысалы, PDF немесе Excel. Мысалы, егер біз кедейлік статистикасын іздесек, «filetype:xls кедейлік статистикасын» теруге болады. Бұл біздің іздеу тақырыбымызға қатысы жоқ нәтижелерді тексеруге уақыт жұмсамай, қажетті файлдарды тез табуға көмектеседі.

Әрине интернеттің қарыштап дамып тұрған кезінде, орнынан тұрмай-ақ, зерттеулер жүргізіп, ақпарат іздеп, электронды статистикалармен шектеліп жатамыз. Алайда жоғарыдағы мен айтқан әдісді пайдаланбай-ақ керемет журналистік зерттеу жүргізген Жанболат Аупбаевтың «Ана тілі» газетінде жарияланған «Солженицынның Мойынқұмдағы күндері» атты зерттеу мақаласын үздік деп бағалауға болады. Аты көпке танымал журналист ұзақ сапар жасап, Солженицынның айдауда болған күндерін зерттеп, сол оқиғаға куә болған жандармен бетпе-бет кездесіп, ақпарат жинағаны нағыз журналистік зерттеу емес пе?[4].

«Азаттық радиосы» да үнемі журналистік зерттеу жұмыстарымен оқырмандарын қуанытып жүрген басылымдардың бірі. «Заң қатайды, қылмыс азаймады. Қазақстанда педофилиямен күрес неге нәтиже бермейді?» тақырыбында қоғамның ірі мәселесі – әлеуметтік тұрмыстық қылмыс төңірегінде көлемді зерттеу жүргізген болатын. Зерттеу барысында Орал қаласында орын алған өкей әкесінен зорлық көрген 13 жасар Карина анасымен сұхбаттасқан. Журналист өз зерттеуінде соттың шешімін, Карина мен оның анасының жағдайымен, сондай-ақ осы қылмысқа қатысты заңдағы өзгерістерімен, әртүрлі статистикалармен бөліскен. Журналистік зерттеуді әртүрлі тақырыпшалармен бөліп, кең талдау жасалған. Өйткені, екінші орай қоғамда мұндай оқиға тек Каринаның ғана басынан өтпеді. Өгей әкесінің тарапынан зәбір көрген кәмілет жасына жетпеген балалар қаншама. Шығыс Қазақстан облыстық «Дидар» газетінде осыған ұқсас «Педофилия: азғындық па, ауру ма?» атты көлемді журналистік зерттеу жарияланды. Ол жерде педофил болудың себебі, әр жылдардағы статистикалық деректер, ғалымдардың зерттеулерінен мысал, педофильдік психологиялық мінез-құлқына зерттеулер келтірген. Бұл зерттеуде де ақпарат әртүрлі тақырыпшалармен берілген. Біріншіден, ол оқуға оңай, екіншіден, нақтылықты көрсетеді[5].

- тексеріңіз және қайта тексеріңіз. Тергеу барысында біз әрдайым нақты емес және шындықты көрсетпейтін мәліметтермен, мәлімдемелермен, суреттермен және құжаттармен бетпе-бет келеміз. Сондықтан ақпаратты зерттеудің басында да, соңында да тексеру өте маңызды. Егер біз күдікті болып көрінетін сөз тіркесін көріп, оның бұрын жарияланғанын тексергіміз келсе, осы сөз тіркесін тырнақшаға салу арқылы іздеуге болады. Бұл фраза басқа жерде кездесетінін көрсетеді. Мысалы, егер біз Шерлок Холмстың «қарапайым, менің қымбатты Уотсоным» дегенін тексергіміз келсе, Google Books-те іздеу үшін тырнақшаға

салынған сөйлемді қолдануға болады. Іздеу жүйесі Артур Конан Дойлдың барлық кітаптарын қарап шығады, және сіз бұл фразаның авторында жоқ екенін көресіз.

- жаңа ақпарат алу үшін ескертулер қойған жөн. Біз зерттеп отырған тақырып бойынша жаңа ақпаратты жіберіп алмау өте маңызды. Бұған бізге Google Alerts құралы көмектеседі, ол берілген кілт сөздерді іздеу үшін желідегі әр жарияланымды сканерлейді және сізге күнделікті, аптасына бір рет немесе жаңа ақпаратты тапқаннан кейін бірден ескертулер жібереді. Электрондық пошталарда қысқаша анықтама мен сілтемелер болады. Бұл құрал белгілі бір адамдардың мәлімдемелерін немесе белгілі бір тақырыптағы жарияланымдарды бақылай алады және біздің тергеуіміздің соңына дейін сіз авторлар белгілі бір дереккөзге сілтеме жасайтын жаңа мазмұн туралы хабардар боласыз.

- «Айсберг теориясын» есте сақтаңыз. Ұзақ зерттеуден кейін біз жинақталған материалдардың бір бөлігін ғана пайдаланамыз. Бұл дайын материалды орташа оқырман үшін тартымды, қарапайым және түсінікті етуге көмектеседі. Эрнест Хемингуэй тұжырымдайтын «Айсберг теориясы» зерттеу аяқталғаннан кейін табылған ақпараттың тек 25 пайызы дайын материалға енетінін айтады: бұл айсбергтің үстіңгі жағына ұқсайды, ал оның көп бөлігі су астында жасырылған, яғни қысқа ақпарат болса да, оның астарында үлкен мәселе, сұрақтарыңызға жауап жатуы тиіс. Материалдардың қай бөлігін «су астында қалдырамыз» және оқырмандарымызға көруге мүмкіндік береміз, бұл біздің журналистика өлшемдерімізге байланысты. Осы мәселені шеше отырып, біз қоғамдық пікірталасқа қандай элементтер жаңа ақпарат қосатынын ғана емес, сонымен қатар қоғам үшін қандай перспективалар ең өзекті екенін де ескеретін боламыз[6].

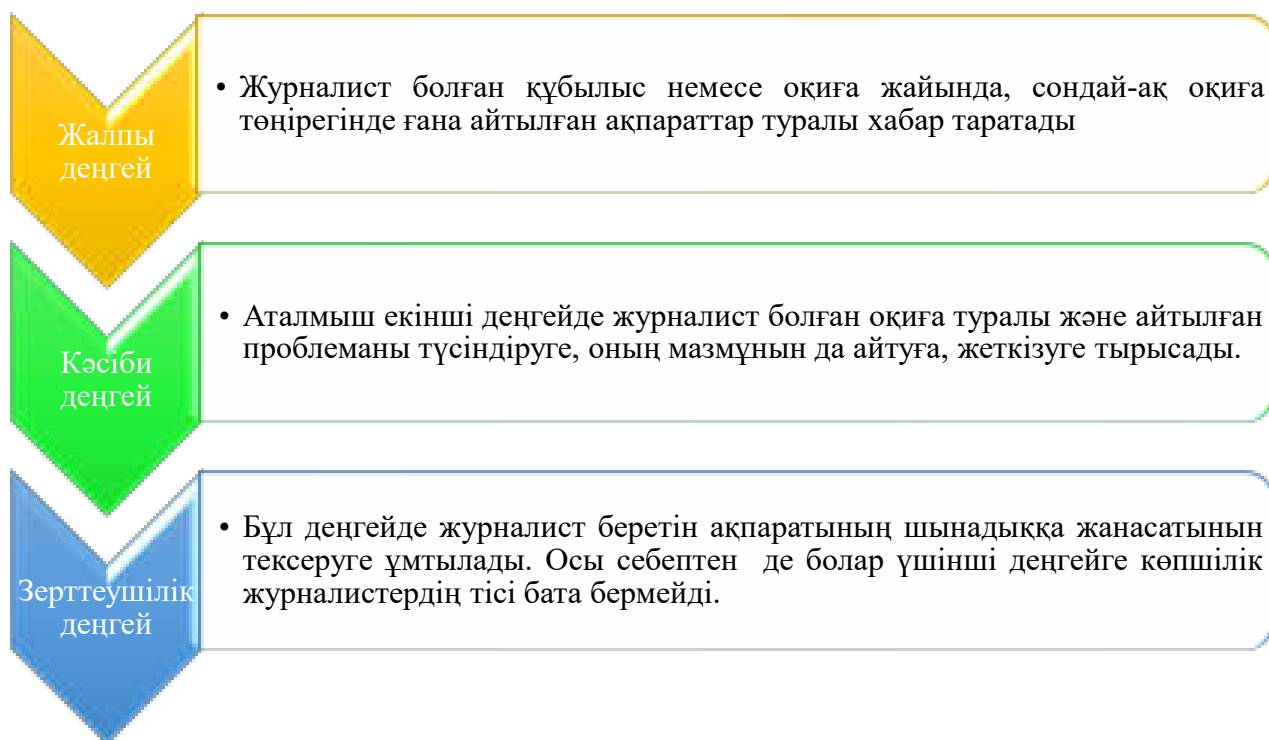
Шетелдік ғалымдардың айтуынша, журналистік зерттеу материалдарының тақырыптары төмендегі үш негізгі факторды өз бойында сақтайтындығымен ерекшеленеді. Олар:

- ✓ оқырман, көреремен немесе тыңдармандардың қажеттіліктеріне сай болу қажет;
- ✓ қоғамдық маңызға ие, тұтынушының психологиялық қабілетіне ықпал ететіндей қасиетінің болуы шарт;
- ✓ журналистік ұсынып отырған материалы жеке тұлғаның немесе мекеменің халыққа маңызды ақпаратын жасырған құпия деректі әшкерелеген болғаны абзал.

Жоғарыда аталған факторлардың қайбірі болмаса, ол ақпарат журналистік зерттеуге өзек бола алмайды. Жоғарыда аталған факторлар ескерілгенде ғана журналист өз мақсатына жетті, миссиясын орындады дейді батыстық мамандар. Өйткені бұл факторлар журналистік зерттеудің толық ашылуына ықпал етеді. Ресейлік ғалым Л. З. Чиликина атап өткендей, СНГ елдерінде журналистикалық зерттеу XX ғасырдың 70-ші жылдарында белсенді дами бастады. «Литературная газета» басылымында зерттеу бөлімі құрылып, «ЛГ эксперименттері», «Мораль және құқық», «Жаңа тарих» айдарымен сыбайлас жемқорлық туралы материалдар жарияланып отырған. 90-шы жылдары журналистикалық зерттеулер мемлекеттік институттардың қызметін әлеуметтік бақылаудың қуатты құралдарының бірі ретінде қарастырыла бастады, сондықтан жасырын ақпарат алуға қабілетті журналистерге сұраныс пайда болды.

Көптеген ғалымдар мен мамандар журналистік зерттеуді ақпаратты ұсынудың әдісі, жанр, кез келген ақпараттың стилистикасына орай келтіріп ұсынуға болады деп есептейді. Жиналған материалдарды негізге ала отырып ақпарат жазуға да үйреніп маңызды. Дегенмен ақпараттардың көзін анықтаудан бастап, ақпараттарды іздеу барысында кездесіп қалуы мүмкін деген заңдық мәселелерден өзін сақтандырып, фактілерді тексеру мен саралауға дейінгі процестерде журналист өзін сергек, суыққанды ұстауға үйрету керек.

Осыған орай журналистік зерттеуді ауқымдылығына, маңыздылығына қарай реттеуге де болатын сияқты. Мысалы, ағылшын зерттеушісі Дэвид Спарк «Журналистік зерттеу: техниканы үйрену» (Investigative reporting: A study in technique) атты еңбегінде журналистиканы үш деңгейге бөліп қарастырады [7,42-6].

Сурет 1. Журналистканың үш деңгейі

Журналистік зерттеумен айналысар алдында, көптеген журналистер зерттеу үшін қандай мәселені, тақырыпты көтерсем екен деп сұрақ қойып жатады. Әрине тақырып табу да оңай шаруалардың бірі емес, бірақ шетелдік журналитер айтқандай материал – әржерде. Мәселе оны көре алуда. Сондықтан да осы немесе басқа тақырыптың өзекті екенін анықтайтын бірнеше тәсіл бар.

Осындай тәсілдердің бірі – медиа-картиналарды іздестіру. Негізінен, қазіргі уақытта болып жатқан оқиғалар дамуының сценарийлерін көру үшін қандай да бір салада не болып жатқанын бақылау дұрыс, соның арқасында ерекше бір құбылыс немесе оқиға қашан болатынын бірден түсінуге болады. Егер сіз материалды аяқтап, өзіңізден неге бұлай болды? деп сұрасаңыз, зерттейтін нәрсенің бар екенін аңғарасыз.

Тағы бір тәсілі – өзіңіздің қоршаған ортаңыздағы өзгерістерге назар аудару және айналаңыздағы оқиғаларды болуы тиіс деп қабылдамаңыз. Бельгиялық ұлы журналист Крис де Ступ әйел саудасына қатысты кезеңдік зерттеуін ол өзі қызмет жасап жүрген қаланың сол аймағындағы бельгиялық жезөкшелер шетелдіктерге жұмыстарын берген екен. Осыған орай өз зерттеуін «неге бұлай болды» деген сұрақ қойғаннан кейін бастаған.

Соңғы тәсіл – халықтың шағымын тыңдау. Неліктен бұл оқиға болды? Бұған қарсы қандай бір әрекет жасауға болмайды ма? Халық көп жиналатын кез келген жерде: ауыл базарларында, интернет-форумдарда, әлеуметтік желілерде кешкі астарда сізге біртүрлі, таңқаларлық немесе қызықты болып көрінетін әңгімелерді естисіз.

Екінші кеңес – тақырыпты іздеу барысында заң бұзушылықтар мен теріс қылықтарды білдіретін нәрселерге ғана назар аудармау керек. Кей кезде, барлық ережелер мен нормаларға сәйкес жүзеге асырылған оқиғаны әшкерелеу әлдеқайда қиын екенін естен шығармау керек. Мысалы, жаңа талантты адамды, мақсаттарға сәтті жеткен даму жобасын немесе кірістер мен жұмыс орындарын құратын компанияны бағалау керек болады. Басқалар, «озық тәжірибелер» деп аталатын сәтті мысалдарды анықтау сіздің аудиторияңыз үшін құнды ақпарат болып есептеледі.

Есіңізде болсын: әсіресе зерттеу басында, сіз жұмысқа кіріскен кезде, маңызды емес немес ұсақ зерттеулер болмайды. Алыстағы ықшам ауылдардағы зерттеу жүргізу үшін қажет тәжірибелер – кейінірек бас қалаларда жұмыс істеу үшін қажет тәжірибелер. Бұл теория емес, бұл шетелдің тәжірибеде мойындалған құбылыс. Осы тәжірибені дамытуды бастау үшін

қазіргі уақытта өз тұрғылықты жеріңізде пайда болатын тақырыптарды қолданыңыз. Күтіп жоқ сәттен бастап, сіз қызығатын боласыз тергеу жүргізуге, онда картаға қойылған барлық мимоходом барысында оқуға қажетті заттарға. Журналистік зерттеуді жоғары деңгейде жүргізетін сәтті күтпеңіз. Сізге қажетті дағдар мен тәжірибелерді зерттеу басырысында үйренесіз.

Соңғы кеңес ол дегеніміз бірінші тәсіл – өз қызметіңізге қызығушылықпен қараңыз. Бұр принциптің екі аспектісі бар:

Бірінші аспект – «сынған аяқ синдромы» деп аталады. Марк Ли Хантердің айтуынша, бұл принциптің бұл аталуының себебі бар. Ол – өз аяғыңды жоғалтпайынша, айналаңдағылардың қаншасы ақсақ екенін аңғармайсың. Негізінен біз өзімізге қатысы жоқ мәселелерді байқамайтынымыз табиғатымыздан жазылған. Сондықтан өзіңіздің қызығушылығыңызда басқалар назарын аударып бермейтін тақырыптарға аударыңыз.

Екінші аспект – егер тақырып сізді қызықтырмаса, оны зерттеуге деген құлшынысыңыз болмаса немесе қысқаша айтанда, сізді тартпаса, оны басқа маманға ұсынғаныңыз абзал. Егер сіз редактор болсаңыз, журналистің зерттеуге қатардағы қарапайым қызметкер ретінде қарамауын қадағалаңыз. Егер осындай оқиға орын алатын болса, ол тапсырманы сол журналистен алып, басқасына тапсырыңыз. Өйткені ол шикі журналистік зерттеу болып қалуы әбден мүмкін.

Не үшін? Есіңізде болсын, журналистік зерттеу қосымша еңбекті аталп етеді. Егер тақырыпқы деген талпынысыңыз болмаса, онда еңбектің нәтижесін де көре алмайсыз деген сөз. Әрине, жұмыс жасау кезінде, кретикалық ойлауды іске асыру қажет болады, әрине, қандай жағдайда да сіздің іс-әрекетіңіз кәсіби деңгейде сақталуы керек. Алайда, тақырыбыңызға іштей құмарлықпен қарамасыңыз, қандай жағдайда да оң нәтижеге жете алмайсыз.

Билік өкілдері әртүрлі шешімдер қабылдайды, қоғамға қатысты заңдарды жүзеге асырады. Сондықтан да билік басындағылардың өз әрекеттері үшін жауапқа тарта алатындай қоғамның әдіс-тәсілі болуға тиіс. Бұл белігілі бір таңда балансты сақтап тұруға көмектеседі. Билік өкілдері ғана емес, адам құқығын бұзған, салықтан жалтарған компанияларға да, қарапайым адамға да қатысты. Ал журналистік зерттеу – қылмыстың бетін ашып, заң бұзған билік өкілдерін, компания қызметкерлерін немесе қоғам мүшелерін жауапқа тартудың ең оңтайлы әрі нәтижелі тәсілі. Журналистік зерттеудің, сыни репортаждар мен мақалалардың арқасында қоғам тарихына маңызды іс-әрекеттер мәлім болады.

Міне журналистік зерттеудің маңызын, қоғамға қажет екенін, салмағын ұғынбай толық демократиялы елміз деп айта алмаймыз. Неге біздің елімізде батыстық, америкалық журналистік зерттеулер сынды жұмыстар жоқтың қасы? Мендегі жауап біреу ғана – сол елдердегідей журналист беделінің болмауы. Халықтың көпшілігі журналистерді басқа қоғам белсенділері сынды марапатпен қарамауында. Журналисін көтермелейтін халқы, журналистерді қорғайтын жөнді заң, журналистерге сенім болмағасын, қоғамды «дүр сілкіндіретін» журналистік зерттеулер болмайтыны айдан анық.

Әдебиеттер тізімі

1. Robert B. Downs. Books that Changed America. – New York : The Macmillan Company, 1970. – 280 p.
2. Уллмен Дж. Журналистские расследования: современные методы и техника / пер. с англ. - М. : Ви-оланта, 1998. – 224 с.
3. Тертычный А. А. Расследовательская журналистика. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 384 с.
4. Ауыбаев Ж. Солженицынның Мойынқұмдағы күндері. // Ана тілі, 02.09.2020. №35
5. Тілеубайқызы Л. Педофилия: азғындық па? Ауру ма? // Дидар, 20.09.17.
6. Anderson, D., & Benjaminson, P. (1976). Investigative reporting. Bloomington: Indiana University Press.

ІШКІ КРАУДСОРСИНГ МҰНАЙ-ГАЗ КОМПАНИЯЛАРЫН ТИІМДІ БАСҚАРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Лукпанов А.А.

аға оқытушы

Журналистика және қоғаммен байланыс кафедрасы,

Х. Досмухамедов атындағы Атырау университеті

Аннотация

Мақалада краудсорсингті қызметкерлерді тарту құралы ретінде пайдалану мүмкіндіктері қарастырылады. «Қызметкерлерінің қатысуы» мен «қызметкерлерді тарту» ұғымдары мен нысан салыстырылып талданады. Персоналдың қатысуы қызметкерлер арасында ұйымдық мәселелерді шешуге тұрақты қызығушылық пен ұйымның мақсаттары мен құндылықтарына қосымша эмоционалды байланысты тудыратын іс-шаралар жиынтығы ретінде түсініледі. Краудсорсингтің мәні айқындалып, оны жүзеге асыру схемасы сипатталып, краудсорсинг жобаларының классификациясы берілген. Компания қызметкерлері жүзеге асыратын ішкі краудсорсингті пайдаланудың артықшылықтары ұйым үшін де, қызметкерлер үшін де атап өтіледі. Ұйымдық мәселелерді шешу және қызметкерлерді тарту үшін осы технологияны қолдану мысалдары өз қызметіне ішкі краудсорсингті енгізген мұнай-газ компанияларының мысалында қарастырылады.

Аннотация

В статье рассмотрены возможности использования краудсорсинга как инструмента вовлечения персонала. Проанализирована сущность и сопоставлены понятия «вовлеченность персонала». Вовлечение персонала понимается как комплекс мероприятий, который формирует у работников устойчивый интерес к решению организационных задач, дополнительную эмоциональную привязанность к целям и ценностям организации. Определена суть краудсорсинга, описана схема его проведения, представлена классификация краудсорсинговых проектов. Выделены преимущества использования внутреннего краудсорсинга, реализуемого силами персонала компании, как для организации, так и для работников. Рассмотрены примеры использования данной технологии для решения организационных задач и вовлечения персонала на примере нефтегазовых компании, которые внедрили внутренний краудсорсинг в свою деятельность.

Annotation

The article discusses the possibilities of using crowdsourcing as a tool for staff involvement. The essence is analyzed and the concepts of “personnel involvement” are compared. Personnel involvement is understood as a set of activities that creates among employees a sustainable interest in solving organizational problems and an additional emotional attachment to the goals and values of the organization. The essence of crowdsourcing is defined, the scheme of its implementation is described, and the classification of crowdsourcing projects is presented. The advantages of using internal crowdsourcing, implemented by the company’s personnel, are highlighted, both for the organization and for the employees. Examples of using this technology to solve organizational problems and involve personnel are considered using the example of oil and gas companies that have introduced internal crowdsourcing into their activities.

Түйінді сөздер: краудсорсинг, әлеуметтік, қызметкер тарту, ұйым, еңбек ресурстары, адами капитал, еңбек тиімділігін арттыру

Қазақстанда посткеңестік даму кезеңінде болған әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістер қоғамның әлеуметтік құрылымын елеулі түрде өзгертті, бұрын болғаннан өзгеше әлеуметтік процестерді өмірге әкелді және жаңа қоғамдастықтың дамуына ең алдымен әлеуметтік және еңбек қатынастары негіз болды. Мұнай-газ саласы нарықтық экономикаға негізделген қоғамға тән әлеуметтік-еңбек қатынастарының дамуы, ең алдымен жұмыс берушілер, шетелдік мамандар, штаттық қызметкерлер, мұнай сервисі кәсіпорындарының жұмысшылары мен мердігерлері арасындағы қатынастар, мұнай-газ секторына қызмет көрсете отырып, олардың мазмұнындағы, ерекшелігі мен мінез-құлық үлгілеріндегі өзгерістерді анықтады. Олардың әлеуметтік шығу тегіне, жасына, тұрмыс жағдайына, еңбек жағдайына, ақыл-ойына, көңіл-күйіне, ертеңгі күнге деген сеніміне, әлеуметтік мінез-құлқына әсер ететін

жалақы деңгейі бойынша ерекшеленеді. Жоғарыда аталған әлеуметтік факторлар кәсіпорын ішінде және жалпы аймақта әлеуметтік шиеленіс пен әлеуметтік қақтығыстар әкеліп соқтырған күрделі дағдарыстар мен еңбек дауларын туғызды. Оның үстіне мұндай шиеленіс пен қақтығыстар Атырау облысының аумағында вахталық поселкелерде (Теңіз, Қарабатан) және көршілес Маңғыстау облысында (Жаңаөзен) болды. Бұл қазіргі қазақстандық қоғамның әлеуметтік-экономикалық жағдайларына сәйкес келетін әлеуметтік-еңбек қатынастарын өзгертудің негізгі тенденциялары мен нысандарын анықтаудың өзектілігі мен қажеттілігін анықтайды.

Екінші жағынан, интернеттің қарқынды дамуы және ақпараттық технологиялардың өмірдің барлық саласына енуі барлық негізгі салаларды дерлік сенімді түрде басып ала бастаған жаңа құрал – краудсорсингтің пайда болуына және қарқынды дамуына жағдай жасады. Осылайша, краудсорсинг қызметкерлерді еңбек қызметіне тартудың жаңа құралдарының біріне айналды.

Краудсорсинг технологиясы 20 ғасырдың аяғында пайда болды және бұл құрал қазіргі қоғамға, бизнеске және мемлекетке беретін маңызды артықшылықтардың арқасында әлемнің барлық елдерінде танымал болуды жалғастыруда: білім мен құзыреттерді кеңейту, транзакциялық шығындарды азайту, компанияны ұлғайту, бренд туралы хабардар болу, халықты әлеуметтік маңызды мәселелерді шешетін іс-шараларға тарту және т.б. Бұл тұжырымдаманы Марк Робинсон мен Джефф Хоу 2006 жылдың маусымында енгізді. Джефф Хоу өзінің «Краудсорсинг» кітабында осы құбылыстың мәнін ашып, краудсорсингті адамдардың интеллектісі мен шығармашылық әлеуетін пайдалану мақсатында кәсіби қызметтің әртүрлі салаларында жұмыс істейтін компаниялардың жұмыс істеуге дайын адамдардың еңбегін пайдалану тәсілі ретінде анықтайды. Осылайша, краудсорсинг экономикалық қатынастардың жеке саласында пайда болды, содан кейін саясат, әлеуметтану, менеджмент және т.б. сияқты ғылыми білімнің аралас салаларына тарады [1, 288 б].

Бұл мақалада ашылып жатқан жаңа мүмкіндіктерді толық пайдалану, экономикалық және әлеуметтік салаларда тиімділік пен тепе-теңдікті қамтамасыз ету үшін оның табиғатын зерттеуге және құрылымдауға талпыныс жасалған.

Жақында осы тақырыпта көптеген қызықты ғылыми еңбектер пайда болды. Оларды шартты түрде жеті негізгі топқа бөлуге болады:

- 1) краудсорсинг күрделі мәселелер мен тапсырмаларды шешу құралы ретінде;
- 2) краудсорсинг еңбекті ұйымдастырудың жаңа түрі ретінде немесе жұмыспен қамту нысаны;
- 3) краудсорсинг креативтілік пен инновацияны, бірлескен шығармашылық пен өндірісті қалыптастыру құралы ретінде;
- 4) ұйымдар үшін инновациялық бизнес үлгісі ретінде краудсорсинг;
- 5) краудсорсинг үлкен деректерді іздеу, жинау және мінез-құлық зерттеулерін жүргізу құралы ретінде;
- 6) краудсорсинг қауымдастықтар құру құралы ретінде;
- 7) краудсорсинг азаматтық қатысудың және ашық үкіметтің әлеуметтік технологиясы ретінде.

Краудсорсинг идеясы ұжымдық интеллектті пайдалану болып табылады, өйткені бір идеяға біріктірілген көптеген адамдардың бірлескен жұмысы тіпті бір тамаша адамға қарағанда әлдеқайда өнімді. Краудсорсинг компанияларға олардың орналасқан жеріне қарамастан жобаға қатысқысы келетін адамдардың білімі мен дағдыларын пайдалануға және сонымен бірге ақшаны үнемдеуге мүмкіндік береді. Кәсіби мамандардан бірдей шешімдерге тапсырыс беру әлдеқайда қымбат болуы мүмкін және нәтиже ұқсас миға шабуыл сессиясынан гөрі нашар болуы мүмкін [2].

Осы жұмыстың контекстінде ұйымның көзқарасы бойынша краудсорсингтің қолдану аясын анықтау әрекеті жасалды, содан кейін оны көптеген қызметкерлердің интеллектісі мен тәжірибесін пайдалану ретінде анықтауға болады, сонымен қатар кәсіпорындағы еңбекті ұйымдастыру тиімділігін арттыру үшін жаңа идеяларды іздеуге мүдделі қоғам.

Ұйымның қажеттіліктері үшін краудсорсингті пайдалануға қатысты әр түрлі түрлерін ажыратуға болады. Краудсорсинг жобасына қатысушы ретінде кім қатыса алатыны маңызды. Осыны ескере отырып, қатысушыларды тарту әдісіне (шарттарына) байланысты краудсорсингтің үш түрін қарастыруды ұсынамыз:

- жаппай – бұл краудсорсинг жобаға қатысушылардың максималды мүмкін санын қамтиды, олардың құрамы дербестендірілмеген;

- ашық - краудсорсингтің бұл түріне белгілі бір мақсатты аудитория белсенді түрде шақырылады, бірақ басқа қатысушылардың қолжетімділігі шектелмейді. Жобаны тиімді жүзеге асыру үшін мақсатты аудитория өкілдерінің белгілі бір санының қатысуы қажет (тақырыптың күрделілігіне, қарастырылатын салаға және т.б. байланысты);

- жабық - краудсорсинг жобасына қолжетімділік мамандандырылған іріктеуден өткен жекелендірілген қатысушылардың шектеулі санына беріледі.

Келесі маңызды критерий краудсорсингті қолданудың сипаты мен ұзақтығын анықтайды: ол бір реттік жүзеге асырылуы мүмкін, нақты мәселелерді шешу үшін немесе тұрақты негізде жүзеге асырылуы және ұйымдық басқару процестеріне интеграциялануын қамтуы мүмкін. Осы критерийді ескере отырып, құрамдас мазмұны мен ұзақтығы бойынша краудсорсинг екі түрлі болуы мүмкін:

- тұрақты - 2-3 айдан астам мерзімге ашық, ортақ бағытқа қатысты әртүрлі жобаларды жүзеге асыру, мысалы, ұйым бөлімшелерінің қызметін жақсарту, бизнес және қолдау процестерін жақсарту бойынша қатысушылардан ұсыныстар жинау;

- мақсатты – тақырыптық байланысты емес, 2-3 айдан аспайтын мерзімге бір реттік жобаларды жүзеге асыру, оларға нормативтік құжаттарды пысықтау жобалары, түрлі конкурстар, қатысушыларды бірлескен іс-шараларға тарту шаралары және т.б.

Сонымен қатар, краудсорсинг қатысушыларының аудиториясы арасында (тапсырыс берушіге қатысты ішкі/сыртқы ортаның өкілдері) сияқты негізде бөлуге болады. Мысалы, егер компания қойған нақты мәселе шешілсе, краудсорсинг жобасының аудиториясы ұйымның қызметкерлері немесе оған сыртқы қатысушылар – клиенттер, мүдделі жұртшылық болуы мүмкін. Осыны ескере отырып, «аудитория» критерийі бойынша краудсорсингтің екі түрін бөлуді ұсынамыз:

- сыртқы – барлық мүмкін аудиториялардың – қызметкерлердің, клиенттердің, серіктестердің, мүдделі жұртшылықтың қатысуымен. Біз бұрын бизнес үшін маңызды мәселелерді шешу үшін сыртқы краудсорсингті пайдалану мүмкіндіктерін талқылаған болатынбыз [3, 173 б];

- ішкі - қатысушылар ретінде ұйымның қызметкерлері ғана тартылуы мүмкін. Мұндай краудсорсингтің қажеттілігі мәселенің құпиялылығын сақтау қажеттілігінен немесе белгілі бір ұйымның өкілдері ғана иеленетін арнайы білімнің қажеттілігінен туындауы мүмкін.

Осылайша, краудсорсинг операцияларды оңтайландыру тәсілі ретінде компанияларға даусыз артықшылықтар әкеледі:

1. Жұмыс істеуді дамыту немесе оңтайландыру үшін қымбат емес құрал;
2. Іске асырудың қарапайымдылығы (веб-сайтты немесе әлеуметтік желілерді пайдалану);
3. Жаһандық өнімді құру мүмкіндігі;
4. Шектеусіз аудиторияға жұмыс нәтижелеріне қол жеткізу;
5. Компанияны, брендті, өнімді тану бар;
6. Дарынды кадрларды пайдалану;
7. Инновациялық идеялардың стандартты емес көздерін пайдалану;
8. Беделді сарапшыларды тарту;
9. Адамдардың шексіз санының идеялары мен ақпаратын пайдалану;
10. Қызметкерлердің тапсырмаларын көп адамдарға беру [4, 129 б].

Краудсорсинг кәсіпорынды дамытудың салыстырмалы түрде жаңа құралы болып табылады, бірақ ол өзін мақсаттарға жетудің тиімді құралы ретінде танытты. Бұл жаңа құралды краудсорсинг ресурстарының – көптеген идеялар мен ұсыныстарды жинау және талдау үшін

құрылған интернет-платформалардың пайда болуының арқасында пайдалану мүмкін болды. Мұндай сайттар Батыста да, Ресейде де бар [5].

Бұл мақаланың зерттеу нысаны компания қызметкерлері жүзеге асыратын ішкі краудсорсинг болып табылады. Ұйым оны пайдаланса, қандай жеңілдіктер алады? Біріншіден, ішкі краудсорсинг әрбір қызметкерге ұйымда қабылданған шешімдер мен процестерге әсер ету мүмкіндігін береді. Екіншіден, бұл оңтайлы шешімді табуға мүмкіндік береді немесе қате шешім қабылдау ықтималдығын азайтады, бұл уақыт пен қаржылық ресурстарды ысырап етуді білдіреді, өйткені краудсорсингке қатысушылардың білімі мен тәжірибесінің жалпы көлемі кез келген сарапшы немесе жұмыс тобымен салыстырғанда салыстыруға келмейтіндей жоғары. Ақырында, үшіншіден, ұйымда краудсорсингті қолдану трансформация жылдамдығын айтарлықтай арттырады, өйткені ол өзгерістер процесіне қызметкерлер мен клиенттердің қатысуына тікелей байланысты. Осылайша, компания тәжірибесінде краудсорсингті қолдану оның қызметкерлерін тарту деңгейіне тікелей әсер етуі мүмкін. Қызметкерлерді тарту деген не екенін және компанияда краудсорсингті пайдалану оған қалай әсер ететінін қарастырайық. Ең алдымен, «қызметкерлердің қатысуы» мен «қызметкерлерді тарту» ұғымдарын ажыратып алайық. Адам ресурстарын басқару тәжірибесінде персоналды тарту деп олардың жұмысына әсер ететін шешімдер мен әрекеттерге әсер ету мүмкіндігін беру арқылы ұйымды басқаруға қызметкерлерді тартуға байланысты іс-шаралар кешені түсініледі. Басқаша айтқанда, ол ұйымның қызметкерлерге әсер етуінің сыртқы жағын сипаттайды және қызметкерлер арасында тұрақты мінез-құлық қатынасын қалыптастыру мен қызметкерлердің қатысуын арттыру түріндегі жауапқа әкелуі мүмкін. Персоналды тарту, өз кезегінде, қызметкерлердің ұйымға және ондағы атқарылатын еңбек қызметіне деген ерекше көзқарасын көрсетеді. Біздің көзқарасымыз бойынша, қызметкерлердің жұмысқа тартылуы - бұл қызметкердің ұйымға қосымша пайда әкелетін мәселелерді шешуге ұзақ мерзімді шоғырлануын қамтитын тұрақты мінез-құлық, ол қызметкердің мақсаттары мен құндылықтарына ұйымның қосымша эмоционалды үйірленуінде көрінеді.

С.Верба атап өткендей, персоналды тарту – бұл, ең алдымен, адамның белгілі бір еңбек әрекетіне қатысуға бейімділігі, ол үш құрамдас бөліктен тұрады: білім, қызығушылық және өнімділік [6]. Қызметкер атқаратын жұмыс туралы білім тенденцияларды түсінуге, жаңалықтардан хабардар болуға және оның жұмысының айқын тиімділігіне ұмтылумен біріктіріліп, оның қатысуын қалыптастырады. Қызметкерлердің қатысуын бағалау және басқарудың ең танымал тәсілдерінің бірі Gallup зерттеу институтының қызметкерлерді тарту тұжырымдамасы болып табылады. Ол 12 мәлімдемені қамтитын Q12 сауалнамасын (бастапқыда «The Gallup Workplace Audit» немесе «GWA» деп аталады) пайдалануды қамтиды. 12-тоқсандағы әрбір мәлімдеме қызметкерлердің жұмысқа қатысуының жалпы деңгейіне әсер ететін бірқатар факторларды қарастырады. Бұл факторлар қызметкердің жұмысында қаншалықты көп болса, оның компаниядағы жұмысқа қатысуы соғұрлым күшті болады. Сонымен қатар, зерттеулер көрсеткендей, егер ұйым өз персоналына кәсіби дағдыларды жүзеге асыру үшін жағдай жасаса, жұмысшылардың дербестігін арттырса, кері байланыс жүйесін пайдаланса және т.б., олардың қатысуы артады [7]. Дәл краудсорсинг көмегімен қатысу деңгейін арттыру үшін бұл шарттарды жүзеге асыруға болады. Ішкі краудсорсинг - бұл компанияда қолдану қызметкерлердің енгізіліп жатқан өзгерістерге қатысуына мүмкіндік беретін құрал деп үлкен сеніммен айтуға болады.

Бір жағынан, краудсорсингке қатысу қызметкерлер арасында қатысуды тудыратынын, бірақ екінші жағынан, қазірдің өзінде тартылған қызметкерлер ең алдымен краудсорсингке қосылатынын түсіндірейік. Краудсорсинг - бұл келісімді қалыптастырудың ғана емес, сонымен қатар оны жүзеге асырудың құралы. Сондай-ақ, краудсорсингке қатысу қызметкерлерге өндірістік процестерді жақсарту үшін өз таланттарын қолдануға, компанияда енгізіліп жатқан өзгерістерге қатысуын жүзеге асыруға мүмкіндік береді және оның қызметкерлер алдында тартымдылығын арттыруға әкеледі.

HR функциясын табысты жүзеге асыру үшін қызметті жетілдіру бойынша ұсыныстарды әзірлеу және енгізу арқылы «Персоналдың қатысуы» қағидатын іске асырудың заманауи тәсілі

ретінде қарастыруға болатын ішкі краудсорсингті қолдану қажет. Краудсорсингтің бұл түрі бұқаралық ақпарат құралдарының, арнайы краудсорсинг ресурстарының және интернет-қауымдастықтың қатысуын көздейтін әдеттегі модельден айтарлықтай ерекшеленеді. Ішкі краудсорсинг қарапайым және күрделі мәселелерді шешу үшін пікірталасқа шектеулі адамдар тобын тартуды қамтиды.

Жүйе әрбір қызметкерге өз идеясын ұсынуға, тәжірибесімен бөлісуге және өндірістік мәселелерді шешуде жедел көмек сұрауға мүмкіндік береді. Жоба компанияларға әрбір қатысушының авторлығын сақтай отырып, кез келген қызметкерден үздіксіз идеялар ағынын қамтамасыз етуге, оларды жылдам бағалауға және жүзеге асыру үшін ең жақсы шешімді таңдауға мүмкіндік береді.

Ішкі краудсорсинг жұмысшылардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту мақсатында мұнай-газ өнеркәсібі кәсіпорындарында әлеуметтік саясатты тиімдірек жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Атап айтқанда: қызметкерлердің тиімді жұмыс істеуіне, олардың кәсіби өсуіне жағдай жасау, жақсы табыс табу және өндірістік мәдениетті дамыту үшін жағдай жасау, тұрғын үй жағдайын жақсарту, жұмысшылардың денсаулығына қамқорлық жасау, әлеуметтік қорғау шараларының кешенін құру, олардың білім деңгейін арттыру, қызметкерлер, мәдени жұмысты, корпоративтік демалыс ұйымдарын ерекше атап өтті, бұл әрбір қызметкерге қауіпсіздік пен болашаққа деген сенімділік сезімін береді.

Осылайша, краудсорсинг қағидаттарын енгізу мұнай компаниясын басқарудың оның персоналымен кері байланыс жүйесін белсендірек пайдалануға, оларды түпкілікті өнімді жасау процесіне тартуға және кәсіпорын қызметінен қосымша пайда алуға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, осы мақаладағы зерттеудің негізгі бағыты компания қызметкерлері жүзеге асыратын ішкі краудсорсинг екенін айтқым келеді. Оны пайдалану мүмкіндіктері әртүрлі, бірақ біріншіден, краудсорсинг компаниядағы еңбек қызметіне қызметкерлерді тарту құралы болып табылады. Сонымен қатар, ішкі краудсорсингті пайдалана отырып, компаниялар өз қызметін жақсартуға, персоналды өзгерістер процесіне тартуға, еңбек қатынастарының барлық қатысушылары арасында тиімді өзара әрекеттесу мәдениетін құруға мүмкіндік алады. Өкінішке орай, краудсорсинг қазақстандық мұнай компаниялары арасында әлі кең тараған жоқ. Ішкі краудсорсинг әдістерін қолдануды өз құрылымында мыңдаған қызметкерлерді біріктіретін, жасырын әлеуеті әлі де пайдаланылмайтын кез келген ірі мұнай-газ компаниясы жүзеге асыра алады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Хау Дж. Краудсорсинг: Коллективный разум как инструмент развития бизнеса: пер. с англ. М.: «Альпина Паблишер», 2012. 288с. Хау Д.
2. Сафиуллин М.Р., Бурганов Р.Т., Бурганова А.Р. Краудсорсинг как новый драйвер цифровой экономики и инструмент гармонизации интересов участников // Вестник Санкт-Петербургского университета Т. 38. Вып. 1 Экономика, 2022.
3. Долженко Р.А. Новые формы трудовых отношений: уточнение понятий // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. 2014. № 1(111). С. 168-173.
4. Долженко Р.А. Формирование стратегии организации с использованием краудсорсинга // Проблемы теории и практики управления. 2014. № 4. С. 125-129.
5. Котляров И.Д. Внутренний краудсорсинг: попытка политэкономического анализа // Многоуровневое общественное воспроизводство: вопросы теории и практики: сб. науч. тр. / под ред. Б.Д. Бабаева, Е.Е. Николаевой. Иваново: Иванов. гос. ун-т, 2015. Вып. 9 (25).
6. Сивакс А.Н. Краудсорсинг как средство повышения эффективности деятельности предприятий. // Материалы 13-ой Международной научно-практической конференции «Проблемы развития предприятий: теория и практика». Самара: Изд-во Самар. гос. экон. ун-та, 2014.
7. Официальный блог краудсорсинг-провайдера, компании «Witology» [Электронный ресурс]. - Режим доступа: URL: <http://www.blog.witology.com>

МҮНАЙ ӨНЕРКӘСІБІ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК СТРАТИФИКАЦИЯСЫН ЗЕРТТЕУДЕ ДЖ.ГОЛДТОРП ПЕН Д.ЛОКВУД ІЛІМДЕРІ

Лукпанов А.А.

аға оқытушы

Журналистика және қоғаммен байланыс кафедрасы,
Х. Досмухамедов атындағы Атырау университеті

Аннотация

Британдық әлеуметтануда Веберлік көзқарас тұрғысынан әлеуметтік стратификацияны зерттеу бойынша пікірталастар мен эмпирикалық жұмыстар жоғары деңгейде болды және болып қала береді. Британдық неовеберистер мектебінің қазіргі өкілдері әлеуметтік стратификацияны қоғамдағы материалдық байлық, бедел және саяси билік сияқты шектеулі ресурстар үшін күрестің нәтижесі деп санайды. Олар өздерінің тұжырымдамасын өндірістік қоғамдардағы еңбек қатынастары мен жеке адамдардың жұмыспен қамтылу жағдайына негіздеді. Әлеуметтік стратификация саласында Дж.Голдторп пен Д.Локвуд көрнекті тұлғалар болып табылады. Мақалада 1960 жылдан қазіргі уақытқа дейінгі ғалымдардың кәсіби бедел, әлеуметтік мобильділік және тап туралы еңбектері қарастырылады.

Аннотация

Дискуссии и эмпирические работы по изучению социальной стратификации с веберовской точки зрения находились и продолжают находиться на высоком уровне в британской социологии. Современные представители британской неовеберовской школы считают, что социальное расслоение является результатом борьбы за ограниченные ресурсы общества, такие как материальные блага, престиж и политическая власть. В основу своей концепции они положили трудовые отношения в индустриальных обществах и условия занятости отдельных лиц. Дж. Голдторп и Д. Локвуд являются видными деятелями в области социальной стратификации. В статье рассмотрены работы ученых с 1960-х годов по настоящее время о профессиональной репутации, социальной мобильности и классовой принадлежности.

Annotation

Discussions and empirical work on the study of social stratification from a Weberian point of view have been and continue to be at a high level in British sociology. Modern representatives of the British neo-Weberian school believe that social stratification is the result of the struggle for limited resources of society, such as material wealth, prestige and political power. They based their concept on labor relations in industrial societies and the conditions of employment of individuals. J. Goldthorpe and D. Lockwood are prominent figures in the field of social stratification. The article examines the work of scientists from the 1960s to the present on professional reputation, social mobility and class.

Түйінді сөздер: әлеуметтік стратификация, қоғам, табыс, жұмыссыздық, орта тап, еңбек ресурстары, еңбек шарттары, ұжымдық қарым-қатынас, кәсіби бірегейлік, әлеуметтік статус.

Дж. Голдторптың моделі бойынша еңбекке деген көзқарасқа көбінесе жұмысшылардың өздерінің жұмысқа қатынасы әсер етеді. Бұл тұжырымдаманы ол өзінің «Бай жұмысшы» еңбегінде ұсынған және еңбек қатынасы арқылы адамның жұмысқа, оның рөлдері мен мәртебелеріне тұрақты бағдарын, белгілі бір әрекеттерге дайындығын түсінеді. Оның зерттеуінің мақсаты жақсы жалақы алатын және жоғары мобильді жұмысшылардың дүниетанымы мен бағдарындағы өзгерістерді зерттеу болды (Лутондағы (Ұлыбритания) автокөлік шығаратын зауыттың мысалын пайдалану). Ол барлығы 229 жұмысшыдан сұхбат алып, салыстыру үшін «ақ жағалардың» 54 өкілі алынды. Олар экономикалық (табыс деңгейі, «экономикалық қауіпсіздік», яғни жұмыскерді жұмыссыздық тәуекелінен қорғау дәрежесі және «өсу перспективалары») және экономикалық емес ресурстардың (біліктілік, білім, «Өндіріс процесін басқару және билік жүйесі»). Көптеген жұмысшылар Лутонға жақсы төленетін жұмыс іздеп келді және басқалармен салыстырғанда олар персоналдың негізгі бөлігінен әлдеқайда көп алды[1].

Голдторп жұмысшының жағдайын екі негізгі фактордың негізінде анықтады: «нарық жағдайы» және «еңбек шарттары».

Белгілі бір адам үшін «нарық жағдайы» жалақы деңгейін, оның жұмысын сақтау кепілдіктерін және жоғарылату перспективаларын анықтайды; материалдық марапаттарға және жалпы өмірлік мүмкіндіктерге баса назар аудара отырыды. Ал «жұмыс жағдайы» кәсіп ішіндегі бақылау, билік және билікпен байланысты; белгілі бір адам үшін еңбек жағдайы

жұмыс орнындағы дербестік дәрежесімен және қызметкерге әсер ететін жалпы бақылау қатынастарымен анықталады. Дж. Голдторп өз ілімінде жұмысшылардың он бір категориясын сипаттайды, олар төрт таптық деңгейге топтастырылған: «қызметкерлер», «орта тап», «жұмысшылар табы», «меншік иелерінің таптары».

Голдторп өз зерттеулерінде монотонды, шашыраңқы және біліктілігін жоғалтатын конвейер жұмысы жұмысшыларға қанағаттанбағанымен, олар оны одан күтпейді деп болжайды. Олар үшін еңбек салыстырмалы түрде жақсы жалақы алу құралы болып табылады, бұл оларға кәсіпорыннан тыс өмірден ләззат алуға мүмкіндік береді. Олар бос уақытында кәсіпорынның басқа мүшелерімен бірікпейді және мансап сатысымен көтерілуге құштар емес. Ақша, әдетте, белгілі бір тауарларды немесе мүлікті сатып алу мақсатында табылды. Мұндай жағдайды Атырау облысының мұнай кәсіпорындарында байқауға болады, яғни көп жұмысшылар ақша алып, көлік сатып алу, диплом алу, дүкен ашу мақсатында 2-3 вахта ауыспай жұмыс жасайды, өйткені оларда болашаққа сенім жоқ және олар өздерін уақытша жұмысшы ретінде сезінеді. Яғни, еңбек - бұл мақсатқа жетудің қарапайым құралы болып табылады. Голдторп еңбекке деген мұндай қатынасты «инструментализм» деп атады.

Кесте 1 - Инструментализмнен басқа, Голдторп еңбек қатынасының тағы екі түрін - бюрократизм мен солидаризм деп анықтады.

Еңбекті орнату	Басымдық бағдар (құндылық)	Әлеуметтік тап
Инструментализм	Жалақы	Жаңа жұмысшы табы
Бюрократизм	Мансап	Орта тап
Солидаризм	Ұжымдағы қарым-қатынастар	Дәстүрлі (ескі) жұмысшы табы

Бюрократизм еңбек қатынасы ретінде тек материалдық сыйақыға ғана емес, сонымен қатар қызметкердің мансаптық өсуіне айырбас ретінде ұйымға қызмет ретінде жұмысқа деген көзқарасты болжайды. Инструментализм еңбек қатынасы жағдайында үстемдік ететін материалдық есептеуден басқа, бюрократизм қызметкердің ұйымға, оның ішінде оның алдындағы моральдық міндеттемелерге қатысуының әлдеқайда жоғары деңгейін болжайды. Еңбекке деген мұндай қатынас негізінен орта тап өкілдеріне тән. Голдторптың пікірінше, аралық тап басқару саласында күнделікті қол емес еңбекпен айналысады. Бұл топқа кәсіпқойлар мен менеджерлер кіреді[2].

Еңбек қатынасы ретінде солидаризм қызметкердің еңбек ұжымымен өзін-өзі сәйкестендіруі бірінші орынға шыққан кезде топтық әрекет ретінде жұмыстың құндылығын көрсетеді. Бұл жағдайда жұмыс көбінесе адам өмірінің мәні ретінде қарастырылады. Еңбекке деген мұндай қатынас, әдетте, дәстүрлі жұмысшы табының өкілдеріне тән.

Голдторп зерттеулерінің маңыздылығы оның еңбек қатынасының тек еңбек пен өндірістік қатынастардың ғана емес, сонымен бірге адамның кеңірек әлеуметтік ортасының әсерінен қалыптасатынын анық көрсетуінде. Жұмыс орны жабық жүйе емес, оған сыртқы, әсіресе жеке және отбасы, жағдайлар, құрылымдар мен күтулер әсер етеді.

Дж.Голдторптың зерттеуінің бір ерекшелігі, ол еңбекшілердің ішкі дифференциациясын шарттық қатынастардың тең емес нысандары тұрғысынан қарастырады. Ең артықшылықты топтар - «қызмет көрсету келісім-шарттарын» жасайтындар. Бұл жоғары табыспен қатар кепілдендірілген жұмысқа, зейнетақы құқықтарын қорғауға және мансаптық өсуге құқығы бар жоғары білікті мамандар, жоғары басқарушы әкімшілер, топ-менеджерлер кіреді. «Аралас жұмыспен қамту» жоғары және нашар білімі бар қарапайым жұмысшыларға және қол еңбегін бақылаушыларға тән. «Еңбек шартын» қала мен ауылдағы әр түрлі біліктіліктегі жұмысшылар жасайды. Ақырында, жұмысшылардың ерекше тобын ұсақ меншік иелері мен жеке кәсіппен айналысатындар құрайды. Олардың еңбек ету нысаны қызмет

көрсету шартына да, аралас еңбек нысанына да, еңбек шартына да ұқсамайды. Таптардың мәртебесі олардың жұмыспен қамту құрылымындағы орнымен анықталады[3].

Осы мәселеге қатысты кейінгі зерттеулер еңбек қатынасында гендерлік айырмашылықтар бар екенін, сондай-ақ толық және толық емес жұмыс күнімен жұмыс істейтін әйелдердің арасындағы айырмашылықтарды көрсетті. Ерлер, әдетте, жалақы мен мансаптық өсуге артықшылық береді. Толық уақытты жұмыс істейтін әйелдер келесі артықшылықтарға ие: жалақы, техникалық қызмет көрсету және ұжымдағы қарым-қатынас. Толық емес жұмыс күнімен айналысатын әйелдер жұмыстың ыңғайлылығын бірінші орынға қояды (үйге жақындық, икемді жұмыс уақыты және т.б.).

Дж.Голдторптың пікірінше, төмен жалақыға қарамастан, кеңсе және басқа да осыған ұқсас жұмысшылар: 1) жұмыс орнын қамтамасыз етудің жоғары дәрежесі; 2) штаттық қызметкерлердің мәртебесі; 3) орта таптың жоғары қабаттарының өкілдерімен функционалдық байланысты. Голдторптың пікірінше, олар жұмысшы табынан гөрі жаңа аралық таптың маңызды бөлігін құрады. Өйткені, оларда жұмысшы табына тән күшті топтық сәйкестік бірігейлігі жоқ, өйткені олар жиі көлденең - еңбек нарығындағы ұқсас позициялар арасында жылжиды, сондықтан кәсіби мәдениетті дамытуға мүмкіндігі жоқ. Сонымен қатар, көптеген кеңсе қызметкерлері толық емес жұмыс күнімен айналысатын әйелдер болып табылады, бұл олардың таптық өзіндік бірігейлігімен дамытуға кедергі келтіреді.

Қорыта келгенде, Голдторп үлгісіне сүйене отырып, біз бүгінгі күні жұмысшы табы ішіндегі стратификация тек кәсіби айырмашылықтармен, тұтыну және өмір салтындағы айырмашылықтармен ғана емес, сонымен қатар құндылық бағдарларындағы айырмашылықтармен және кәсіпорынмен сәйкестендірумен анықталады деген қорытындыға келе аламыз.

Кәсіпорындардағы әлеуметтік стратификацияны зерттеудегі Веберлік көзқарас тұрғысынан бізге Дэвид Локвудтың моделі тәнті болды. Д.Локвуд әлеуметтік стратификацияны зерттеуді әлеуметтанудағы зерттеулердің негізгі бағыты деп санайды, өйткені қоғамдағы игіліктер мен биліктің тең емес бөлінуі әлеуметтік қайшылықтардың айнымас көзі болып табылады. Бүгінгі күні Локвуд британдық әлеуметтану үшін ең беделді ғылыми еңбектердің үлкен санының авторы болып табылады. Осылайша, ол «Біліктілігі жоқ жұмысшы. Таптық сананы зерттеу» және жұмысшы табының ерекшеліктері «Қоғам туралы жұмысшы табының ой-пікірлеріндегі айырмашылықтардың қайнар көздері» шығармасын ерекше атап айтуға болады.

Локвуд еңбек ресурстарының әртүрлі топтары арасындағы бөлуді сипаттау кезінде Вебердің әлеуметтік стратификация теориясына сүйенді, «Тізбектің ең әлсіз буыны» кітабында құрылым-саналы-әрекет үлгісін («SCA-тәсіл») пайдалана отырып, орта және жұмысшы таптарды қарастыруға деген көзқарасын ұсынды. Алғаш рет 1958 жылы жарияланған «Біліктілігі жоқ жұмысшы. Таптық сананы зерттеу» Локвуд Ұлыбританиядағы ерекше өмір салтын және таптық сананың күшті сезімін дамытуға негіз бола алатын қол жұмысының түрін анықтап, сипаттады. Бұл жұмысшы түрін ол жұмысшы табында үстемдік етпейтін және ешқашан ондай болуы екіталай пролетариаттық дәстүршіл деп атады. Бірыңғай кәсіптік топпен, күшті әлеуметтік байланыс желілерімен, басқа өндіріс түрлерінен аумақтық оқшауланумен, географиялық және әлеуметтік мобильділіктің төмен деңгейімен сипатталатын өндірістің жекелеген салаларына ғана тән. Осындай жағдайларда ғана жұмысшыларда күшті қауымдастық бірігейлігі, эмоционалды байланыс және ынтымақтастық сезімі пайда болуы мүмкін. Және олардың салдары ретінде ұжымшылдық, қазіргіге назар аудару, фатализм және болашақта емес, қазіргі уақытта шұғыл қажеттіліктерді қанағаттандыруға баса назар аудару сияқты қасиеттер пайда болуы мүмкін[4].

Локвуд «Тізбектің ең әлсіз буыны» атты еңбегінде өзінің «құрылым - сана - әрекет» үлгісіне сәйкес екі топтың әлеуметтік құрылымы мен таптық жүйесі (қоғам бейнелері мен тап бейнелері) туралы жалпы идеяларды салыстырып қоғамның қабаттары - жұмысшы табы мен орта тап сипаттады. Нәтижесінде британдық әлеуметтанушы орта таптың субмәдениетіне өмірге саналы көзқараспен, өз тағдырын бақылаумен, оқиғалардың барысына әсер ету мен

жағдайларды жақсартуға деген күшті ұмтылыс тән екенін атап көрсетті. Осыған байланысты болашақ бағдарға баса назар аудару және «кешіктірілген сыйақы және қанағаттану» идеясын қабылдау болып табылады.

Жұмысшы табының өкілдері көбінесе қоғамдық тәртіпті «біз» және «олар» деп анық бөледі. Бір жағында билікті басқаратын бастықтар, менеджерлер және қолмен жұмыс істемейтін жұмысшылар; екінші жағында салыстырмалы түрде әлсіз қол жұмысшылары. Локвуд қоғам туралы бұл көзқарасты қуат үлгісі деп атады және ол шын мәнінде дәстүрлі жұмысшылардың айтарлықтай саны ұстанатын қоғамның тұрақты бейнесіне ең жақын болып шықты. Локвуд, тағы да салыстыру үшін, орта таптың қоғам туралы идеялары иерархиялық схема деп аталатын нәрсемен байланысты екенін атап өтті: кәсіби статус пен өмір салтына байланысты әртүрлі қабаттар немесе деңгейлер бар. Қабілет пен амбицияға ие болған орта тап өкілдері әлеуметтік баспалдақпен көтерілуге мүмкіндік береді. Локвуд әлеуметтік тәртіптің бұл көрінісін беделді модель деп атады[5].

Сонымен, Локвуд әртүрлі әлеуметтік топтар өкілдерінің таптық жағдайды қабылдауының үш аспектісі бар деп ұсынды:

1) нарықтық жағдай - еңбекақы, жұмысты қамтамасыз ету және жоғарылату сияқты факторлар;

2) еңбек жағдайы - жұмыстың қаншалықты мұқият қадағаланатынына байланысты жұмыс берушілер, басшылар және кіші қызметкерлер арасындағы жұмыстағы әлеуметтік қатынастар;

3) мәртебелік жағдай - еңбекшілердің белгілі бір топтарының қоғамдағы беделінің дәрежесін білдіреді.

Көрсетілген параметрлерге сүйене отырып, Локвуд ерекше өмір салты мен күшті топтық ынтымақтастығы бар пролетарлық дәстүршілердің өмір сүру фактісінің өзі Маркстің болашақта жұмысшы табы мүмкін болады деген көзқарасымен толық сәйкес келетінін орынды көрсетті. Дегенмен, Локвуд қазіргі қоғамдағы бірқатар әлеуметтік өзгерістерді анықтады, бұл, керісінше, олардың орта тапқа өтуіне байланысты дәстүрлі жұмысшылар үлесінің қысқаруына, жұмысшы табының ішкі бытыраңқылығына және шығынға әкеліп соқтырады. Ол осындай өзгерістердің қатарына мыналарды жатқызады:

1) қол еңбегімен жұмыс істейтіндер нарықтық экономикасы бар дамыған қоғамдардың жұмыспен қамтылған халқының барған сайын аз үлесін құрайды;

2) дәстүршілер жұмыс істейтін жұмыс орындарының саны күрт қысқаруда;

3) жұмысшы табынан орта тапқа қарай жоғары әлеуметтік ұтқырлық үшін мүмкіндіктер тудырған, жұмысшылардың таптық бірегейлігін әлсірететін қол емес еңбекті пайдаланатын жұмыс түрлері кеңейіп жатыр;

4) жалпы халықтың өмір сүру деңгейі айтарлықтай өсті, жұмысшы табын айтарлықтай жоғары өмір сүру деңгейімен қамтамасыз етті, оның әлеуметтік қанағаттанбау деңгейін төмендетті.

Нарықтық жағдайда, Локвуд атап өткендей, орта таптың (мысалы, күнделікті еңбектің физикалық емес түрлерін орындайтындар) кем дегенде бір бөлігінің пролетарлануының айқын белгілері жоқ. Бір жағынан, төменгі орта таптың жалақысы іс жүзінде төмендеді. Сонымен бірге, социологиялық зерттеулер барысында әлеуметтік ұтқырлық және қол еңбегі жұмысшыларының қабаттары мен қол еңбегі емес жұмысшылардың төменгі санаттары арасындағы өзара алмасулар ауқымының айтарлықтай өсуі тіркелді.

Бірақ, екінші жағынан, күнделікті физикалық емес еңбектегі жұмысшылар әлі де бірқатар параметрлер бойынша қолмен жұмыс істейтіндерге қарағанда айтарлықтай артықшылықтарға ие:

- оларда еңбек қауіпсіздігі жоғары; оларды қысқарту немесе жұмыстан шығару мүмкіндігі аз;

- олар аз уақыт жұмыс істейді; олардың жоғарылау мүмкіндігі жоғары; - оларда еңбекті ынталандыру жүйесі жақсырақ;

- олар салыстырмалы түрде шағын топтарда жұмыс істейді;

- олар менеджерлермен тығыз байланыста болады;
- олардың жұмысы әртүрлі және аз стандартталған[6].

Осылайша, Локвуд әлеуметтік тапты талдаудың жаңа тәсілін ұсынды, ол жұмысшылар арасындағы таптық сананың дамуы мен өзгеруі олардың экономикалық жағдайындағы, еңбек қатынастарындағы және әлеуметтік жағдайындағы өзгерістерді қалай көрсететінін көрсетті. Мұндай зерттеулер Локвуд жұмысын Ұлыбританияда 30-40 жыл бұрын болған әлеуметтік құбылыстар мен процестерді бағалау тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар олардың қазіргі заманғы ұқсас әлеуметтік сипаттамаларды зерттеудегі әдістемелік маңыздылығы тұрғысынан да пайдалы етеді.

Осылайша, Дж. Голдторп пен Д.Локвуд әлеуметтік тапты талдаудың жаңа тәсілдерін ұсынды, олар жұмысшылар арасындағы таптық сананың дамуы мен түрленуі (құндылықтар мен идентификацияның өзгеруі) олардың экономикалық жағдайындағы, әлеуметтік статус және еңбек қатынастарындағы өзгерістерді көрсетті. Біздің ойымызша, Дж.Голдторп моделін де, Д.Локвуд моделін де зерттеу мұнай-газ саласы жұмысшыларының әлеуметтік-кәсіби стратификациясын зерттеу үшін әдістемелік маңыздылығы тұрғысынан пайдалы болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Chan T. W., Goldthorpe J. H. (2004) Is There a Status Order in Contemporary British Society. Evidence from the Occupational Structure of Friendship. *European Sociological Review*, vol. 20, no 5, pp. 383-401.
2. Chan T. W., Goldthorpe J. H. (2007) Class and Status: The Conceptual Distinction and Its Empirical Relevance. *American Sociological Review*, vol. 72, no 4, pp. 512–532.
3. Goldthorpe J.H. (1981) the class schema of 'social mobility and class structure in modern Britain': a reply to Penn. URL:
4. Гидденс Э. Социология. М. Эдиториал УРСС, 1999. Глава 7. Стратификация и классовая структура. С.196-232.
5. Lockwood, D. Social Integration and System Integration / D. Lockwood // *Explorations in Social Change* / eds. George K. Zollschan and Walter Hirsch. -L. : Routledge, 1964. - P. 244-257.
6. Анипкин М.А. Теория социальной и системной интеграции: истоки и развитие //Социология и социальные технологии, М. 2009 №2

ҒАЛЫМ , ПЕДАГОГ, ПУБЛИЦИСТ

Мажитова Л.Қ.

аға оқытушы

Журналистика және қоғаммен байланыс кафедрасы
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Андатпа: Бұл мақалада Т. С. Аманосовтың публицистикалық шығармаларының терең мазмұндылығы мен көркемдік деңгейі қарастырылады. Жанр мәселесіне арнайы еңбек арнап, оны жетілдіру жолында көп еңбек сіңірген ғалым еңбектері жайлы айтылған.

Кілт сөздер: публицистика, очерк , жанр, форма, шеберлік, тілші хаттары.

Қазақ публицистикасы теориясының негізін салушылардың бірі, қазіргі әл-Фараби атындағы Ұлттық университетіндегі алғашқы журналистика факультетінің, еліміздегі журналистік білім беру жүйесінің нық қалыптасып, дамуына үлес қосқан да профессор Т.Амандосов. Ол өзінің бүкіл саналы ғұмырын шәкірт тәрбиелеуге арнады. Олардың қатарында қазір мемлекетті басқарып отырған қайраткерлер, танымал ақын – жазушылар, публицистер бар.

Журналистикада жанрды жетілдіру мен оның түрлерін қалыптастыруда қаламгердің шығармалары қалай айтуға да тұрады. Бұларда тақырып пен идея, форма мен мазмұн, көркемдік бейнелеу құралдары жаңа қырынан көрінді. Көркемдік пен шеберлік қатар

ұштасты. Өмірдің әр алуан құбылысы тартымды да, қызықты тұрғыда суреттеліп берілетін болды. Сюжет пен композиция очерк пен жолжазбаларда мықтап орнықты. Соның үлгісін де нақтылап, көрсетіп берген – Тауман Салықбайұлы, ғалым публицистиканың көлемді түрлерін де айқындап берді. Қазақ публицистикасында жаңа бетбұрыс жасалғанын баса айтты.

Ғалым – ұстаз Т.Амандосовтың ерен еңбегі публицистиканың, журналистиканың қалыптасуында үлкен із қалдырды. Журналистика жанрларының дамуы әдебиет пен публицистиканың синтезі қазақ сөз өнеріндегі жаңа әдіс-тәсілдің пайда болғанын көрсетті. Қаламгер Т.Амандосов Қазақстанның әр аймағында болып, өндіріс ошақтарын көріп, ауылдарды аралап талай-талай публицистикалық материалдар мен очерктер жазған. Өмірдің алға тартқан сансыз проблемаларын тақырып етіп алып, халықтың кезек күттірмес мұң-мұқтажына асқан шеберлікпен қалам тартқан.

Т.Амандосов зерттеуінде жанр мәселесіне қатысты Шоқан Уәлихановтың публицистік тұлғасын танытатын қазіргі таңда жолсапар очеркі деп атап жүрген “Жоңғария очерктері”, “Қырғыздар туралы жазбалар”, “Ыстықкөл сапарының күнделіктері” еңбектерін тілге тиек еткен. Т.Амандосов айтқандай бүгінде сол Шоқан нақты жазып кеткендей, жолсапар очеркінің түрін тәуелсіз Қазақстан журналистері одан әрі дамытып, лайықты жалғастыруда. Себебі ХХ ғасыр соңында өз қолымыз өзімізге жетіп, журналистер шетелдерге тікелей, еркін шыға алатын болды. Түрлі делегациялар құрамында да, жекелей де, Елбасы сапарлары кезінде де публицист – журналистер жер жүзінің көптеген елдерінен барып келу кездерінде жолсапар очерктерін жазып, елге таныстырып келеді.

Қазіргі журналистикада очерктің өзге түрлері бұрынғы кезеңдерге қарағанда біршама азайғанмен, жолсапар очерктері көбеюде. Оның мысалы ретінде баспасөз беттерінде жарияланып жатқан очерктері. Жолсапар очерктері көлемі ұлғайып, сериялы түрде жазылуы – жанр өрісін танытады. Іс сапар кездерінен туған мұндай публицистикалық шығармалардың барған сайын мазмұны тереңдеп, көркемдік дәрежесі де артып келеді. Танымдық сипаты зор. Мұның өзі атап айтқанда газет – журналдардың да оқырманын көбейтіп, талғамды жоғарылатады. Осындай еңбекпен келген жанрлық материалдар барысында ұстаз Тауман Салықбайұлының еңбегі ерекше. Жанр мәселесіне арнайы еңбек арнап, оны жетілдіру жолында көп еңбек сіңірген ғалым еңбектері құнды. Ол жанр мәселесіне арнайы тоқталып оны жетілдіру, толықтыру жолында көп тер төккелі белгілі ғалымның журналистика саласына арнаған еңбектерінде әр жанрды саралап, өзіндік ой айтып, жаңа толғамдармен байытқан.

Осындай аса күрделі толғаныстар нәтижесінде халықтардың материалдық және рухани өндіріс саласында әртүрлі байланыстар жасау мүмкіндіктерінің кеңеюі журналистиканың дамуына, оның жаңа мән-мазмұн алуына, демократиялық бағыттың қалыптасып, өркен жаюына жағдай туғызды. Газет-журнал беттерінде жарияланған хабар, мақала, очерк, ғылыми зерттеулер журналистикадағы кең адым болды.

Бұл да Т.Амандосов теориясының нәтижесі.

Әр іс әрекеттің ақиқат құбылысын тануда, әлеуметтік тегін тануда да бұқаралық ақпарат құралдарының алатын орны мен қызметі ерекше. Ұстаз-ғалым осындай мүмкіндіктерді кеңінен пайдалануды өз еңбектерінде баса айтып көрсеткен. Оның ғылыми еңбектері, публицистикасы осы бағытта көптеген сілтемелер жасаған. Белгілі орыс ғалымы В.Ученлова: “Публицистиканың жедел жәрдеміне жүгінсе қоғамдық қарбаластарға толы кезеңде күшейе түседі. Мұндай кездерде саяси әдебиеттердің мейлінше кемел үлгілері дүниеге келіп отырған”- деп пікір білдіруі Т.Амандосов еңбектеріне де қатысты.

Алуан тақырыптарды қозғаған әдеби-публицистикалық сарындағы ғалым шығармаларының дүниеге келуі заңды құбылыс. Олай болса, “публицистиканың жедел жәрдеміне жүгіну” әлеуметтік-экономикалық және рухани-мәдени реформаларды басынан кешіріп жатқан тәуелсіз Қазақстанның да қоғамдық тәртібіне етене еніп, халықты рухани жағынан тәрбиелеп, саяси тұрғыдан сауатты ететін әдеби-көркем туындыларында көрініс табары – аксиома.

Қазіргі таңда қазақ елінің ақпарат кеңістігі мен ғылым әлемінде жаңаша көзқарастар, пайым-түсініктер қалыптасып, оның оңды нәтижелері өмірде қолданылуда. Соның ішінде Т.Амандосов еңбектерінен бастау алған жанр ерекшеліктері кең көлемде пайдаланылуда. Дәлірек айтсақ, “Қазақ ақын – жазушылары шығармаларындағы публицистикалық сипат”, “Қазақ публицистикасының бастау көздері” деген тақырыптардағы кандидаттық, докторлық еңбектердің зерттелуі. Сондай-ақ мұндай еңбектердің көбеюінің өзі де қоғам өміріне қатысты публицистикалық шығармалар салмағының арта түскендігін аңғартса керек. Солардың көшбасында ғалым, журналист, ұстаз Тауман Салықбайұлы Амандосов тұр.

Облыстық «Социалистік құрылыс» газетінің бетінде жарияланған журналист Т.Амандосовтың әр хабары мен корреспонденцияларынан, очерктерінен облыс еңбекшілерінің жанқиярлық еңбек үлгілерін, Ұлы Жеңісті жақындатуға баға жетпес үлес қосқанын анық аңғарасың.

Қашанда газет жұмысының нәтижелігі ауыл-село тілшілерімен қарым-қатынаста болу. Олармен үнемі байланыста болу – редакцияның басты шарты. Т.Амандосовтың газет бетінде жариялаған материалдарының арасында тілшілермен арадағы қатысты жақсарту, тілші хаттарында көрсетілген сын-ескертпелердің аяқсыз қалмауын ескерткен тілші хаттарына шолулары да бар. «Тілші хаттары газеттің мазмұнын байытады, нөмірдің ажарын келтіреді. Бұл хаттардан біздің адамдарымыздың ой-дәрежесі, саналылығының көрінісі байқалады. ... Еңбекші хаттары – қоғамдық пікір білдірудің, төменнен көтерілген сынды өрістетудің ең бір ебдейлі құралы» деп жазады кейін профессор Т.Амандосов. «Социалистік құрылыс» газетінің 1944 жыл 27 қазандағы санында жарияланған «Мектептердегі оқу-тәрбие жұмысының дәрежесін көтеру керек» атты шолуында автор хат жазған тілшілер хаттарындағы кемшіліктерді орынды пайдаланып, былай дейді: «Облысымыздың оқу-ағарту жұмысы туралы ауыл-селодағы тілшілеріміз жиі жазып тұрады. Олар биылғы оқу жылының өткен жылдардан біркелкі тәуір басталғанын айта келіп, әлде де оқу-тәрбие жұмысында болып отырған кемшіліктер туралы дабыл қағуда.

Бақсай ауданының «Қызыл үй» орта мектебіндегі оқу-тәрбие жұмысы туралы тілші Ашықбаев жолдас былай дейді: «мектеп үйі оқу жылы басталмастан бірнеше күн бұрын толық оңдаудан өтті. Оқу құралдары мен класс мүліктері даяр болды. Оқуға тиісті балалар мектепке түгел тартылды. Мектеп маман оқытушылармен толық қамтамасыз етілді, оған керекті отын толық даяр болды.

...Маңғыстау ауданындағы «Қарашағыр», «Ортаеспе», «Тұщыбек» мектептерінде әскери істі үйрету сабағын оқыту ойдағыдай емес. «Қарашағыр» мектебіндегі әскери кабинет тәртіпке келтірілмеген. Сабақ мезгілінде пайдалануға тиісті құралдар жеткіліксіз.

Тілші Алиев жолдас: «Тайсойған» орталау мектебі (Қызықоға ауданы) оқу жылын нашар әзірлікпен қарсы алды. Оқуға тиісті балалар мектепке тегіс тартылмады. Жақсы оқытушы кадрлар толық жеткілікті емес. Мектеп төңірегіндегі колхоздар оған еш қандай қамқорлық көрсетпей отыр. Мектептен ауылы алыс оқушыларды көлікпен қамту ісі де тәртіпке келтірілген жоқ. Орын алған кемшіліктер мектептегі оқу-тәрбие жұмысының жақсаруына едәуір кеселдік келтіріп отыр» дейді.

...Мектептегі оқу-тәрбие жұмысының сапасын арттыру мақсатында, оларға жергілікті өнеркәсіп пен колхоздар үнемі көмектесуге міндетті. Бірақ, Қызықоға, Маңғыстау аудандарында бұл жұмыс қолға алынбай отыр. Мекемелер мен колхоздардың басшылары мектепке барлық жағынан да үнемі жәрдемдесіп, жас ұрпақтарды тәрбиелеу ісіне көмектесуді өздерінің құрметті борышы деп түсінуі тиіс. Оқу-ағарту жұмысының дәрежесін көтеруге, жас ұрпақтардың сапалы оқып, саналы тәрбие алуына барлық жағдай туғызылсын» деп қорытындылайды.

Тауман Амандосов қазақ публицистикасын ғылыми негізде саралап, талдаушылардың көш басында тұрған ғалым. Әіресе, баспасөз жанрларының ара-жігін ажыратып, әрбіреуін өз орнына қоюға өлшеусіз зор еңбек сіңірді. Осы жолда ҚазМУ-де дәріс бере жүріп «Верныйдағы тұңғыш қазақ газеті», «Қазақ совет баспасөзінің жанрлары», «Публицистика - дәуір үні», «Совет журналистикасының теориясы мен практикасы» деген ірі ғылыми еңбектер жазып,

баспадан шығарды. Оның үстіне журналистикаға қатысты кітаптардың, басқа да ұжымдық жинақтардың дүниеге келуіне мұрындық болды, сан-сапат ғылыми мақалалар жазды, түрлі бас қосуларда баяндамалар жасады. Солардың ішінде оның Ш. Елеукенов, Т. Қожекеев, Т. Ыдырысов төртеуі бірігіп жазған «Газет жанрлары» атты кітап журналистер мен бұқаралық ақпарат құралдарында қызмет етуге бел буған болашақ мамандардың - студенттердің қолдарынан тастамайтын, ыңғайлы шағын оқулығына айналды.

Әдебиеттер тізімі

1. Амандосов Т.С. Совет журналистикасының теориясы мен практикасы. А: Мектеп, 1978
2. Ворошилов В.В. Журналистика. Оқулық. СПб.;1999
3. Прохоров Е.П. Введение в теорию журналистики. М.:МГУ.,1995
4. Корконосенко С.Г. Введение в журналистику. Оқу құралы Кишинев,1990

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАНК ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Нығметова Ғ.

Қаржы және аналитика ББ

Сүлейменова Г.Н.

э.ғ.к., қауымд.проф.м.а.

Қаржы және есеп кафедрасы

Х.Досмұхамедов атындағы

Атырау университеті

Андатпа

Мақалада Қазақстанның банк жүйесін қалыптастыру негіздерін қарастыра отырып, банктердің даму кезеңдері ұсынылған, буржуазия кезеңіндегі банктерге, Кеңес Одағы кезеңіндегі банк жүйесіне сипаттама берілген, КСРО ыдырағаннан және Тәуелсіздік алғаннан кейінгі банк жүйесінің қалыптасу кезеңдері сипатталған. Жылдар динамикасы бойындағы банктердің жай-күйі талданған, банктердің саны пайда болған кезден бастап қазіргі уақытқа дейін есептелді, сондай-ақ, банк жүйесін қалыптастыру мен қызмет етуінің заңнамалық негіздері талқыланған.

Аннотация

В статье рассматриваются основы формирования банковской системы Казахстана, представлены этапы развития банков, дается характеристика банкам в период буржуазии, банковской системе в период Советского Союза, описываются периоды становления банковской системы после распада СССР и получения независимости. Проанализированы состояние банков в течении динамики лет, просчитаны количество банков с начала зарождения и по настоящее время, также законодательные основы формирования и функционирования банковской системы.

Annotation

The article examines the foundations of the formation of the banking system of Kazakhstan, presents the stages of development of banks, characterizes banks during the bourgeoisie, the banking system during the Soviet Union, describes the periods of formation of the banking system after the collapse of the USSR and independence. The state of banks over the years has been analyzed, the number of banks has been calculated from the beginning of its inception to the present, as well as the legislative foundations for the formation and functioning of the banking system.

Түйін сөз

Банк, жүйе, акционерлік, мемлекеттік, ипотекалық, несие, реформа, салымдар, қаржыландыру, клиринг, ломбард

Ключевые слова

Банк, система, акционерный, государственный, ипотечный, кредитный, реформа, вклады, финансирование, клиринг, ломбард

Keywords

Bank, system, joint-stock, state, mortgage, credit, reform, deposits, financing, clearing, pawnshop

Кеңес өкіметі кезінде Қазақстанның өз банк жүйесі болған жоқ, өйткені республика аумағында КСРО-ның орталықтандырылған несие жүйесінің филиалдары мен бөлімшелері жұмыс істеді. Осыған байланысты банк жүйесінің тарихы КСРО мен революцияға дейінгі Ресейдің тарихымен тығыз байланысты. Ескі Ресейдің банк жүйесіне мыналар кірді: мемлекеттік банк, акционерлік банктер, ипотекалық банктер, өзара несие қоғамдары, қалалық банктер және басқа несиелік мекемелер. Ресей Мемлекеттік банкі (өз қызметін 1860 жылы бастаған) бүкіл несие жүйесінің орталық банкі болды. Оған тиесілі болды қағаз ақшаны айналымға шығаруға монополиялық құқық. Ресей Мемлекеттік банкі 1914 жылы депозиттер мен ағымдағы шоттардың жартысынан көбін, барлық Акционерлік Коммерциялық банктердің несиелік операцияларының 1/3 бөлігін тартты. Басқа елдердің орталық эмиссиялық банктерінен айырмашылығы, Ресейдің Мемлекеттік банкі тек банктерге ғана емес, өнеркәсіпке, саудаға және дайындамаларға да несие берді. 1914 жылға қарай оның 10 кеңсесі, 124 филиалы және 791 мемлекеттік қазынашылық кассасы болды. Акционерлік Коммерциялық банктер (743 филиалы бар 47 банк) несиелік капитал нарығында үстем жағдайға ие болды және 1914 жылға қарай шоғырланудың жоғары деңгейіне жетті. Орта және ұсақ буржуазияға қызмет көрсету үшін шағын несиелік мекемелер жұмыс істеді: өзара несие қоғамдары (11081), қалалық қоғамдық банктер. Ипотекалық несие жүйесі мемлекеттік асыл жер Банкі мен мемлекеттік жер банкінен, 10 акционерлік жер банкінен, 36 қалалық несие банкінен және басқа ипотекалық несие банктерінен тұрды. Басқа несиелік мекемелердің арасында ауылдың ауқатты аймақтарына қызмет көрсететін несиелік кооперация кең таралған. Ол несиелік және жинақ кассалары мен несиелік серіктестіктерден тұрды. 1917 жылғы Қазан төңкерісінен кейін елде банк ісін ұйымдастырудың мемлекеттік монополиясы қағидаты жүзеге асырылды, содан кейін жеке, коммерциялық және басқа банктерді - мемлекетке тиесілі салалық және аумақтық банктерді ұлттандыру нәтижесінде мемлекеттік банк құрылды. Банк жүйесінің бір буыны-мемлекеттік жинақ кассалары. Мемлекеттік банктермен бір мезгілде Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында мемлекеттік емес кредиттік мекемелер құрылады: кооперативті, жеке, мемлекеттік - капиталистік, оның ішінде шетелдік капиталдың қатысуымен. 1922 жылы несиелік және несиелік-жинақ серіктестіктері мен олардың кәсіподақтары ұйымдастырыла бастады, олардың міндеті ауыл мен қолөнер өнеркәсібін жандандыру болды. 1924 жылы ауылшаруашылық кооперациясына депозиттерді қабылдау, несие беру және есеп айырысу медиациясы түрінде несиелік операцияларды жүргізуге рұқсат етілді. 1926 жылы 1 сәуірде КСРО - да 16185 серіктестік болды, оның 2426-сы несиелік және несиелік - жинақ және 12424-і несиелік функциялары бар ауылшаруашылық серіктестіктері болды. 1922 жылдан бастап жеке саудаға, өнеркәсіпке, сондай-ақ мемлекеттік-капиталистік акционерлік Оңтүстік-Шығыс банкіне және шетелдік капиталдың қатысуымен ресейлік коммерциялық банкке несие беру үшін өзара несие қоғамдары құрылды. Экономиканың Социалистік секторы дамыған сайын кооперативтік және жеке несиелік органдар маңыздылығын жоғалтып, өмір сүруін тоқтатты. Ауыл шаруашылығын ұжымдастыру 1931 жылы жойылған несиелік кооперацияны қажетсіз етті. Сауда және өнеркәсіп салаларынан жеке секторды есестіру несие қоғамының құлдырауына әкелді. Басқа несиелік органдардың функциялары мемлекеттік салалық банктерге ауысады: Промбанк, Цekomбанк, Всекобанк, орталық ауылшаруашылық банкі және басқалары, олар 1922-1925 жылдары құрылған. 1930-1932 жылдары КСРО-да несие реформасын жүргізу нәтижесінде жаңа принциптер бойынша салалық банктер ұйымдастырылды. Күрделі салымдарды қаржыландыру және кредиттеу бойынша 4 арнайы банк құрылды:

- Өнеркәсіп пен электр шаруашылығының ұзақ мерзімді кредиттеу банкінен қайта құрылған өнеркәсіп пен электр шаруашылығының күрделі құрылысын қаржыландыру банкі (Промбанк). Ол 1959 жылы КСРО құрылыс банкі болып қайта құрылды;
- Социалистік егіншілікті қаржыландыру банкі (КСРО ауылшаруашылық Банкі) көптеген несиелік серіктестіктер мен республикалық ауылшаруашылық банктерінің орнына ұйымдастырылды (1959 жылы жойылды, оның функциялары мемлекеттік банк пен КСРО құрылыс банкі арасында бөлінді);

- Бүкілресейлік кооперативтік банктің негізінде құрылған кооперацияның күрделі құрылысын қаржыландыру банкі (Бүкілқабанк) (1959 жылы Бүкілқабанк таратылып, оның активтері мен міндеттемелері 1959 жылы таратылған КСРО ұйымдасқан сауда Банкіне берілді);

- Коммуналдық және тұрғын үй құрылысын қаржыландыру Банкі (Цекомбанк); 1959 жылы таратылды және оның функциялары Мемлекеттік банк пен құрылыс банкі арасында бөлінді.

Барлық салалық банктер саланы қаржыландырумен және ұзақ мерзімді несиелеумен айналысты. Ал КСРО Мемлекеттік Банкінде халық шаруашылығының барлық салаларына қысқа мерзімді кредит беру шоғырландырылды. КСРО Мемлекеттік банкінің бүкіл несие жүйесінің орталық және жетекші буыны ретіндегі рөлі артты. Барлық кәсіпорындар мен ұйымдардың есеп айырысу және ағымдағы шоттары КСРО Мемлекеттік Банкінде шоғырланған. Барлық одақтас республикаларда, оның ішінде Қазақстанда барлық банктердің республикалық мекемелері ұйымдастырылды. Бұл ретте банк ісін орталықтандыру қағидаты, банк мекемелерінің банктердің жоғары тұрған органдарына бағынуы, қандай да бір жергілікті ережелерді белгілеуге жол берілмеуі сақталды. КСРО-да банктік реформа 1987-1988 жылдары жүргізілді. нәтижесінде КСРО Мемлекеттік банкі мен КСРО құрылыс банкі мекемелерінің негізінде: Промстройбанк, Агропромбанк және Жилсоцбанк құрылды. КСРО Мемлекеттік банкінің құрамына кіретін жинақ кассалары жүйесі негізінде жинақ банкі құрылды, ал Внешторгбанк негізінде Внешэкономбанк құрылды. КСРО Мемлекеттік банкі кәсіпорындар мен ұйымдарға кассалық және кредиттік-есептік қызмет көрсетуді жүзеге асыруды тоқтатты. Ол елдің орталық банкі болып жарияланды. Мамандандырылған банктердің құрылымы әкімшілік-аумақтық қағидат бойынша салынды. Одақтас республикалардың республикалық банктері және өңірлер мен облыстардағы банктер басқармасы ұйымдастырылған. Аудан немесе қала деңгейінде банктердің өз мекемелері болды. олар келесі қағида бойынша құрылды: ауданда, әдетте, клиенттері осы ауданда басым болатын мамандандырылған банктердің бірінің бір мекемесі. Ерекшелік КСРО Сбербанкі болды, оның мекемелері әр ауданда, колхозда немесе совхозда ұсынылды. Мемлекеттік банктен бөлінген коммерциялық банктер, әдетте, мамандандырылған ретінде жұмыс істеді, әр банктің белгілі бір салада (өнеркәсіп, құрылыс, ауыл шаруашылығы, сыртқы сауда) монополиясы болды. Олар өз кәсіпорындарын өздері тағайындағандай қаржыландырды және несиелендірді, көбінесе бұл кәсіпорындардың дұрыстығын, өміршеңдігін және кірістілігін ескермей, өте төмен пайызбен. Бұл банктердің активтерінде шығынды Мемлекеттік кәсіпорындардың сапасыз мерзімі өткен несиелері басым болды. Тұтастай алғанда, банктерді мамандандыру идеясы банк жүйесінің жұмысына шатасулар әкелді, ол монополиядан босатылмады, несие механизміне түбегейлі өзгеріс енгізбеді, бірақ, мүмкін, одан да күрделі болды және көп буындылықпен сипатталды, айқын шығынды сипатта болды, бастапқы буындар әлсіреген кезде жоғарғы деңгейдегі бюрократиялық аппарат өсті. КСРО ыдырап, 1991 жылы Қазақстан егемен мемлекет мәртебесін алғаннан кейін республиканың банк жүйесін одан әрі реформалау, оның құқықтық негізін құру, банк қызметін реттейтін жаңа заңнамалық актілерді қабылдау қажеттілігі туындады. Бұл жағдай 1993 жылғы 13 сәуірде "Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы" Қазақстан Республикасының Заңын және 1993 жылғы 14 сәуірде "Қазақстан Республикасындағы банктер туралы" Қазақстан Республикасының Заңын қабылдауды ұйғарды. Аталған нормативтік актілерді қабылдау екі деңгейлі банк жүйесін бекітіп, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің екінші деңгейдегі банктермен өзара қарым-қатынас тәртібін айқындады. Бұдан басқа, бұл Қазақстанда Екінші деңгейдегі көптеген (екі жүзге жуық) банктердің құрылуына ықпал етті, бұл экономикалық реформалардың бастапқы кезеңінде нарықтық қатынастарды дамыту және қолайлы бәсекелестік макроэкономикалық ортаны қалыптастыру талаптарына жауап берді. Бұдан әрі, мемлекетте Президент пен Үкімет атынан орталық атқарушы билік органдарының рөлін күшейтуге, елді терең экономикалық дағдарыстан шығару және егемендіктің маңызды атрибутын алу жөніндегі талаптарды - 1993 жылғы 15 қарашада ұлттық валюта - қазақстандық теңгені енгізуге, сондай-ақ 1995 жылғы 01

наурыздан бастап Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексін қолданысқа енгізуге байланысты (Жалпы бөлім), қажеттілік туындады және жаңа банк заңнамасы қабылданды. 30 наурыз 1995 ж "Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы" Заң күші бар Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы, ал 1995 жылғы 31 Тамызда "Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы" Заң күші бар Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы қабылданды.

"Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы" Жарлықты қабылдаудың негізгі мақсаты Ұлттық банктің ақша-кредит саясатын жүзеге асырудағы рөлін неғұрлым толық көрсету және заңды халықаралық стандарттарға бейімдеу болды. Ұлттық Банктің Қазақстан Президенті мен республиканың жоғары өкілді органдары алдында заңнамалық белгіленген есеп беру тетігінің болмауы құқық қолдану практикасында проблемалар туғызды, осыған байланысты "Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы" Жарлықта Ұлттық Банктің Президентпен және Парламентпен өзара іс-қимыл жасау тәртібі нақты және егжей-тегжейлі баяндалды. Атап айтқанда, Ұлттық Банктің Қазақстан Республикасының Президентіне ғана есеп беруі айқындалды, оның келісімімен және тапсырмасы бойынша Ұлттық банктің қызметін тексеру жүзеге асырылуы мүмкін. "Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы" Жарлықтың "Қазақстан Республикасындағы банктер туралы" ҚР ескі Заңынан айтарлықтай айырмашылықтары бар: екінші деңгейдегі банктердің түрлері анықталды - мемлекеттік, депозиттік, инвестициялық, шетелдік қатысуы бар банктер, мемлекетаралық банктер; мемлекеттік банктерден басқа барлық банктер тек Акционерлік қоғамдар нысанында құрылады; рұқсат етілген банктер қауымдастықтарын (одақтарын) құру; алғаш рет "банк" болып табылмайтын, бірақ Ұлттық Банктің лицензиясы негізінде банк операцияларының жекелеген түрлерін жүргізуге құқылы банктік емес қаржы мекемесі ұғымы берілді; банктерді құру, қайта ұйымдастыру және тарату тәртібі неғұрлым егжей - тегжейлі және нақты баяндалды; Ұлттық банктің шешімі бойынша мәжбүрлеу іс-шараларын жүргізуді білдіретін "банктерді консервациялау" деген жаңа ұғым енгізілді банктің қаржылық жағдайын сауықтыру және жұмыс сапасын жақсарту мақсатында оған қатысты рәсімдер; банк операцияларының жаңа түрлері көзделген - клирингтік, ломбардтық, төлем карточкаларын шығару және басқалар; банкте басшылық лауазымдарды атқаратын қызметкерлерге белгілі бір талаптар белгіленді; Банкпен ерекше қатынастармен байланысты тұлғаларға жеңілдікті шарттар беруге тыйым салынды. Банк саласында жаңа заңнамалық актілерді қабылдау, ҚР Ұлттық Банкі тарапынан Екінші деңгейдегі банктерді құруға және олардың жұмыс істеуіне бақылау мен талаптарды қатаңдату-1995 жылғы 15 сәуірден бастап валюталық операцияларды жүргізуге, халықтың салымдарын тартуға және филиалдар ашуға лицензия алатын банктер үшін 1,5 млн.; ҚР Ұлттық Банкі Басқармасының 1996 жылғы 09 ақпандағы Қазақстан Республикасында банктерді тарату туралы ережені, банкті құруға, қайта ұйымдастыруға рұқсатты, банк операцияларын және өзге де банк қызметін жүргізуге лицензияны беру, кері қайтарып алу, олардың күшін жою және тоқтата тұру, беру, кері қайтарып алу, филиалдарды ашуға, біріктіруге келісім беру қағидаларын (одан әрі өзгерістермен және толықтырулармен) бекітуі 1996 жылғы 29 ақпандағы банк өкілдіктерінің ашылуы, 1996 жылғы 29 ақпандағы пруденциалдық нормативтер туралы ереже, 1996 жылғы 29 ақпандағы Қазақстан Республикасындағы банктерді консервациялау туралы ереже., 1996 жылғы 28 наурыздағы инвестициялық банктер қызметінің және банктердің бағалы қағаздармен операцияларының негізгі шарттары туралы ережелер, 1996 жылғы 28 наурыздағы банкті бақылау құқығын сатып алу және жүзеге асыру шарттары туралы ережелер, 1996 жылғы 10 мамырдағы Екінші деңгейдегі банктердің халықаралық стандарттарға көшу тәртібі туралы ережелер (1996 жылғы 12 желтоқсандағы жаңа редакцияда). Капиталдың теріс мөлшері бар банктің акцияларын мәжбүрлеп сатып алу және сату тәртібі туралы 1996 жылғы 31 желтоқсандағы ережелер - мұның бәрі мемлекеттің банк секторын бақылауды күшейтуге деген ұмтылысын растады және Қазақстандағы банктер санының қысқаруына әкелді. Егер 1995 жылғы 01 наурыздағы жағдай бойынша республикадағы екінші деңгейдегі банктердің жалпы саны - 178 (Ұлттық Банктің Жаршысы 28.04.1995 ж. N 1), 1995 жылғы 01 қыркүйекке - 147 (ҰҚК 15.09.1995 ж. N 9), 1996

жылғы 20 сәуірге - 117 (ҰҚК 30.04.1996 ж. N 24) болса, содан кейін 1996 жылғы 17 қыркүйекте Қазақстанда банктер саны 102-ге дейін, ал 1.03.2001 ж. жағдай бойынша қысқарды. Екінші деңгейдегі банктердің саны 47 құрады (2001 жылдың басында-48, 2000 жылдың басында – 55), оның ішінде 100% мемлекет қатысатын 1 банк. Банктерді таратудың себептері, Ұлттық Банк басшылығының пікірінше, әр жағдайда әр түрлі, бірақ көбінесе олар Ұлттық банк белгілеген пруденциалдық нормативтерді орындамау немесе кейбір банктерді басқалармен біріктіру немесе сатып алу болып табылады. Осы шаралардың барлығы, мемлекеттің пікірінше, екінші деңгейдегі неғұрлым орнықты және ірі банктерді құруға (сақтауға), Қазақстандағы ақша-кредит жүйесін тұрақтандыруға және оны стратегиялық болжау (реттеу) мүмкіндігіне алып келуі тиіс. Қаржы жүйесінің негізгі элементі ретінде мемлекеттің белгілі бір мағынада артықшылықты, банктік ортаға деген ерекше қатынасы банк саласында жаңа заңнамалық актілерді қабылдаумен қатар, 1995 жылғы 07 қыркүйекте өнерге қосымша қабылданғандығымен расталады. 3 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім), оған сәйкес банктерді құруға, олардың қызметіне, қайта ұйымдастырылуына, банкроттығына және таратылуына, банктердің қызметін есептілікке және аудиторлық тексеруге, банк операцияларының жекелеген түрлерін лицензиялауға байланысты қатынастар қолданыстағы банк заңнамасына қайшы келмейтін бөлігінде ғана Кодекспен реттеледі. Бұл үрдіс 1996 жылы 07 желтоқсанда енгізілген кезде де жалғасты. "Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы", "Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы", "Шаруашылық серіктестіктер туралы", "Бағалы қағаздар және қор биржасы туралы" Заң күші бар Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім) және Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлықтарына бірқатар өзгерістер мен толықтырулар енгізілді", оларға сәйкес банктердің және банктік емес қаржы мекемелерінің акцияларын мәжбүрлеп сатып алу мүмкіндігі мен негіздері, оларда капиталдың теріс мөлшері болған жағдайда көзделеді. Аталған шешімді Ұлттық Банк Үкіметпен келісім бойынша "Екінші деңгейдегі банктердің кредиторларының мүдделерін күшейту және республиканың банк жүйесінің орнықтылығын қамтамасыз ету мақсатында" сатып алынған акцияларды жаңа инвесторларға кейіннен міндетті түрде дереу сату шарттарында қабылдай алады. Сол кездегі Қазақстан банктерінің тұрақсыз қаржылық жағдайы Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі мен орталық билік органдарын дағдарыстан шығу жолдарын іздеу мақсатында жоғарыда көрсетілген банктік ортаға араласуды жүзеге асыруға мәжбүр етті. 1996 жылғы 04 қазанда республиканың ірі банкі - "Крамдс Банк" ААҚ таратылды, 1997 жылғы 15 Қаңтарда ірі және кең филиалдар желісі бар - "Тұранбанк" ААҚ (1991 жылға дейін - Промстройбанк) және "Әлем Қазақстан Банкі" ААҚ (1991 жылға дейін - Внешэкономбанк) акцияларды мәжбүрлеп сатып алумен және оларды Қазақстан Республикасының Үкіметіне Қаржы министрлігі атынан 100% сатумен бір банкке (барлық аталған банктер дағдарыс жағдайында болды және теңгемен миллиардтаған теріс капитал сомасы болды); төлемге қабілетсіз кәсіпорындарды мемлекеттік оңалту банкіне қызмет көрсетуге беру (кәсіпорындарды іріктеуді ведомствоаралық комиссия және республика Үкіметі жүргізеді Қазақстан Кәсіпорындарды қайта ұйымдастыру агенттігі қалыптастырған төлемге қабілетсіз кәсіпорындар тізбесінен); қолданыстағы банктік және азаматтық заңнаманың өзгеруі-мұның бәрі, бір жағынан, меншік иелерінің құқықтарын шектеу тұрғысынан белгілі бір алаңдаушылық туғызады, ал екінші жағынан – Қазақстан Республикасының банк жүйесін және тиісінше, тұтастай алғанда республикамыздың бүкіл экономикасын одан әрі дамытуға және нығайтуға оң әсер етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. "ҚР-ғы Ұлттық банк туралы" ҚР заңы 30.03.1995ж.
2. "ҚР-ғы банктер және банктік қызмет туралы" ҚР заңы / 31.08.1995ж.
3. Мақыш С.Б., Ілияс А.Ә. Банк ісі: Оқу құралы. Алматы. Қазақ университеті 2004ж.
4. Мақыш С.Б. Ақша айналысы және несие: Оқу құралы. Алматы. Издат-маркет. 2004ж.
5. Мақыш С.Б. Коммерциялық банктердің операциялары: Оқу құралы. Алматы. Издат-маркет. 2004ж.

6. Банковская система Казахстана: Учебное пособие Сейткасимов. Г., Бекболатулы Ж., Каримжонов С.– 2016г.
7. Гамза, В. А. Основы банковского дела: безопасность банковской деятельности : учебник для среднего профессионального образования / В. А. Гамза, И. Б. Ткачук, И. М. Жилкин. – 5-е изд., перераб. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2021г.
8. Хасянова С.Ю. Банковские риски: международные подходы к оценке и управлению : учебник / С.Ю. Хасянова. – Москва : ИНФРА-М, 2020г.
9. Вайн, С. Оптимизация ресурсов современного банка / Саймон Вайн. – 2-е изд., доп. и перераб. – Москва : Альпина Паблишер, 2020г.

ҚОЖА АХМЕД ЯССАУИДЫҢ ПОЭЗИЯСЫНЫҢ СОПЫЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНЕ ЫҚПАЛЫ

Нысанова С.К.

Т.ғ.к.

Наурызова В.К.

аға оқытушы, з.ғ.м.

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Аңдатпа

Қазақ ислам мәдениетіне сопылық ілімнің ықпалы айтарлықтай болды. Мұндай әсер етудің әртүрлі аспектілерін анықтау өзекті ғылыми міндет болып табылады. Яссауи тариқасының қазақ ислам мәдениетіне ықпалының алуан түрлілігін түсіну үшін сопы Ахмет Яссауидің тұлғасын, оның негізгі еңбектерін және Яссауи тариқатының дәстүрлі зікірлерін зерттеу қажет. Сопылық туралы көптеген жаңа зерттеулер түркі сопылық тарихына қарама-қайшы мәліметтерді енгізіп, зерттеу аясын айтарлықтай кеңейтеді. Түрлі ғасырларда қазақ даласында орныққан негізгі тариқалар – Қожа Ахмет Яссауиға қатысты. Осы тариғатты зерттегенде туындайтын негізгі ғылыми мәселелердің қатарында идеология мен қазақ мәдениетінің байланысы, зікірлердің ерекшеліктері, дәстүрлі тамырлардың ортақтығы мен «силсила» жатады. Яссауи тариқасының ерекшеліктерін зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, оның дәстүрлерінің қазақ және көптеген түркі халқының мәдениетіне терең енуі айқындалады; суфизмнің қазақ даласының әлеуметтік және мәдени өмірінің әртүрлі аспектілеріне - фольклорына, әдебиетіне, өнеріне ықпалы анықталды; сопылықтың түркі әдебиетінің дамуындағы маңызды рөлі атап өтті. Яссауи тариқасының ортағасырлық түркі мемлекеттерінің сопылық шейхтер мен ғалымдардың мемлекеттік және қоғамдық білім беру құрылымдарына кеңінен енуі түсіндіріледі. Түркілердің ислам мәдениетіне сопылық ілімнің ықпалы айтарлықтай болды. Мұндай әсер етудің әртүрлі аспектілерін анықтау өзекті ғылыми міндет болып табылады. Сопылық поэзия басылымдарының тақырыптық тобы ерекшеленетін рухани мазмұннан тұрады. Егер діни түркітідес әдебиеттің көпшілігі, оның ішінде қазақ тілінде ислам дінінің негізін қалаушы, оның ізбасарлары мен серіктестерінің өмірі туралы әңгімелер, исламның таралу тарихынан, әсіресе исламның жеңісі туралы әртүрлі оқиғалардың сипаттамасына арналған, белгілі мұсылман аңыздары мен ертегілерінің сюжеттері мен мотивтері, сопылық поэзиясының жазбалары исламның маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Қожа Ахмет Яссауидің сопылық ілімінің қазақ мәдениетіне ықпалының әсеріне дәлел ретінде қазақ тіліндегі мұсылман рухани әдебиеті XIX ғасырдың бірінші жартысында басталды. Орта ғасырдағы «түріктердің» немесе «Шағатай» (Шағатай) тілінде жарияланған алғашқы еңбектердің арасында ортағасырлық суфи ақындары Қожа Ахмет Яссауидің және оның оқушысы әрі ізбасары Сүлейман Бақырғанидің кітаптары болды.

Тірек сөздер: сопылық ілім, силсила, тариқат, ислам мәдениеті, Яссауи мұрасы, сопылық поэзия

Abstract

The influence of Sufism on Kazakh Islamic culture was significant. Determining various aspects of such impact is an urgent scientific task. To understand the diversity of influence of the Yassawi Tariqat on Kazakh Islamic culture, it is necessary to study the personality of the Sufi Akhmet Yassawi, his main works and the traditional dhikrs of the Yassawi Tariqat. Many new studies of Sufism introduce contradictory information into the history of Turkic Sufism and significantly expand the scope of research. The main tariqas that developed in the Kazakh steppe in different centuries are associated with Khoja Akhmet Yasawi. Among the main scientific problems that arise when studying this tradition is the connection between ideology and Kazakh culture, the features of dhikr, the commonality of traditional roots and “silsila”. Based on the results of studying the characteristics of the Yassau tariqa, it was determined that its traditions are deeply rooted in the culture of the Kazakh and many Turkic peoples; the influence of Sufism on various aspects of the social and cultural life of the Kazakh steppe - folklore, literature, art; noted the important role of Sufism in the

development of Turkish literature. The widespread introduction of the Yassawi tariqa into the state and public educational structures of Sufi sheikhs and scientists of medieval Turkic states is explained. The influence of Sufi teaching on the Islamic culture of the Turks was significant. Determining various aspects of such impact is an urgent scientific task. The thematic group of Sufi poetic publications has a unique spiritual content. If most of the religious Turkic literature, including stories about the life of the founder of Islam, his followers and associates in the Kazakh language, the history of the spread of Islam, especially the plots and motifs of famous Muslim legends and tales of the victory of Islam, the works of Sufi poetry are important for Islam. - one of the directions. Muslim spiritual literature in the Kazakh language arose in the first half of the 19th century as proof of the influence of the Sufi teachings of Khoja Akhmet Yassawi on Kazakh culture. Among the first works published in the medieval "Turkic" or "Chagatai" (Chagatai) language were the books of the medieval Sufi poets Khoja Akhmet Yasawi and his student and follower Suleiman Bakyrghani.

Keywords: Sufi teaching, silsila, tariqa, Islamic culture, Yasawi heritage, Sufi poetry

Кіріспе. Яссауи тариқасының қазақ ислам мәдениетіне ықпалының алуан түрлілігін түсіну үшін сопы Ахмет Яссауидің тұлғасын, оның негізгі еңбектерін және Яссауи тариқатының дәстүрлі зікірлерін зерттеу қажет. Соңғы онжылдықтарда әртүрлі елдерде А. Яссауи тұлғасы мен қызметі туралы көптеген зерттеулер пайда болды - бұл шейхтің өзінің өмірі, оның тариқасы, ілімінің көптеген халықтардың мәдениетіне әсері туралы мақалалар мен кітаптар. Дегенмен, олардың көпшілігі осы сопының ғылыми бейнесіне қарама-қайшылықтар енгізеді, ғалымдардың пікірлері полярлық қарама-қайшылықтан ерекшеленеді. Жаңа тарихи дереккөздер мен мұрағат материалдары ашылуда. Сондықтан бұл тақырып бойынша сенімді дереккөздерді жүйелеп, түбегейлі академиялық зерттеулер жүргізу қажет. Тақырып бойынша әдебиеттерге шолу қазіргі қазақ, татар, ортаазиялық, түрік, ағылшын және басқа да көптеген дереккөздерді қамтуы мүмкін.

Қожа Ахмет Яссауи (1103–1166) – Түркістан шейхы, тұңғыш түркі тариқасының негізін салушы, ақын. А.Яссауи ілімінің таралу аумағы орасан зор және түріктердің әртүрлі этникалық топтарын қамтиды. Оның тариқасының түркі халықтарының ислам мәдениетіне әсері исламға дейінгі кезеңдегі халықтық наным-сенімдердің, дәстүрлі исламның және Яссауи тариқасының ережелерінің ерекше «қорытпасының» жасалуынан көрінді. Қазіргі ізбасарлар көбінесе бұл «қорытпаның» шекарасын ажырата бермейді, сондықтан исламның дәстүрлі көзқарастары мен күнделікті өмірде осы тариқаның салт-дәстүр мәдениеті терең тамыр жайған. Орта ғасырлардағы көшпенділердің материалдық және рухани мәдениеті қазақ даласының оңтүстік аймақтарында исламның таралуымен және Орталық Азия мұсылмандарының рухани орталықтарының ең маңыздысы - көне замандарда да, қазіргі заманның да көрнекті қалаларының бірі болып табылатын, Түркістан қаласының дамуымен тығыз байланысты.

Қожа Ахмет Яссауи қайтыс болғаннан кейін, оны жерлеген кесенесі мұсылмандар зиярат, қажылық ететін ортаға айналып, бұл қала қасиетті мәртебеге ие болды.

Орта ғасырдың билеушісі Әмір Темірдің тапсырмасы бойынша, Яссауи қабірінің үстінен арнайы салынған күмбезді сағана ортағасырлық көрнекті архитектуралық ескерткіш болып табылады.

Негізгі бөлім. Яссауи мұрасын зерттеудегі басты мәселелердің бірі – Яссауи мен Нақшбанди сопылық дәстүрлерінің өзара байланысы. Олардың сопылық шежірелерінің тізбегіндегі негізгі буынды сопы әл-Хамадани тұлғасынан табамыз. А.Хисматуллин «мұғалім-шәкірт» деңгейіндегі әртүрлі тариқат басшыларының ықпалының шекарасын айқын көрсетеді: «Орталық» силсиланың жазбалары Ходжағанның, шейхтардың бейбіт қатар өмір сүруі туралы түсінік береді. Соңғысын ортақ баба әл-Хамаданимен байланыстыра отыратын, Яссауидан көресіз» [1, б. 28].

Зерттеулерде келтірілген көптеген түркі деректеріне сәйкес, Ахмет Яссауидің рухани силсиласына үш негізгі сопы әртүрлі тармақтар ретінде кіреді - Арслан-Баба, Юсуф әл-Хамадани және Шихаб ад-дин ас-Сухраварди. Ясауидің балалық шақтағы тұлғалық даму кезеңі Арслан-Бабтың басшылығымен өтеді, кейін ол үшінші халифа Қожа Юсуф Хамадани болады. Оқуын бітіріп, Түркістанда өзінің сопылық ілімін құрған А. Яссауи басшылықты және оның барлық серіктерін (асхабын) хазірет Абд әл-Халик Гиждуваниге тапсырады (кейін ол Хожаған-Нақшбанди желісінің негізін қалады)[2, б. 153].

А. Яссауи ілімі ханафи мәзһабындағы сунниттік исламға негізделген, зерттеушілердің пікірінше, ол ирандық сопылық бағытын жалғастырады [3, б. 152]. Сопылық тарихшы Хасан Камил Йылмаз Яссауидің муридтік ерекшеліктері туралы былай деп жазады:

Жергілікті мәдениеттің Исламды қабылдауы және олардың дәстүрлерін исламның рухани құндылықтарымен байыту көшпелі әдет-ғұрыптың, дүниетанымның және өмір салтының өзгеруіне әкелді. Сонымен бірге, сақ дәуірінің символдық мағынасын сақтай отырып, қазандар діни рәсімдерде, исламмен байланысты қоғамдық іс-шараларда нақты мақсаттар үшін пайдаланылды. Тарихи дереккөздер Амир Темір жаулап алынған жерлерден көлөнершілерді әкеліп, жалдағанын айтады. Амир Тимур басқарған үлкен аумақтарды, көптеген елдер мен халықтарды біріктіру бірқатар дәстүрлі мектептердің металл өңдеу дағдылары мен тәжірибесімен алмасуға ықпал етті. Ең таңқаларлығы, Ясауи сопылық ілімдері, егер олар басқа мәдени кеңістіктен болса да, шеберлерді ортақ іске тартуға айтарлықтай әсер етеді. Бұл олардың жұмыстары жергілікті құндылықтарға, рәміздерге және архетиптерге негізделгенін көрсетеді. Рухани ілімнің күші-ол ғасырлық адамгершілік құндылықтарды жандандырды, оларды мағынаға толтырды, адамдарды ортақ мақсатқа жұмылдырды. Руханилықтың әмбебаптығының жарқын мысалы-адамгершілік біліммен байытылған кәсіби дағдыларын қолдана отырып, әртүрлі мәдениеттердің өкілдері болып табылатын шеберлердің жалпы адамзаттық рухани маңызы бар туындылар жасау қабілеті. «Мәдениет – құндылықтар мен мағыналар әлемі, өйткені символизация процесі – адамзат мәдениетінің табиғи байланысы, оның дамуы мен түсінігін ашатын көкжиек», - деді А. Я. Гуревич. Бұл сонымен қатар адам санасын анықтайтын категориялар. Бұл кеңістік, уақыт, өзгеріс және себептілік, тағдыр, сананың жоғары сезімдерге қатынасы, жеке және әлеуметтік қатынастар сияқты шындық ұғымы мен формасын қабылдау туралы. Мұнда автор санаттарды мәдениеттің маңызды семантикалық «түгендеу» бөлігін жасаушылар ретінде қарастырады.

«Мурид тариқаға кірген кезде оның ақыл-парасаты, шейхқа қызмет етудегі тиімділігі, шыншылдығы мен үнсіздігіне мән беріледі» [4, б. 209–210].

Тариқаның негізгі постулаттары көптеген дереккөздерде келтірілген, сопылық ақиқаттардың көмегімен өз халқын рухани-адамгершілікке тәрбиелеуде Қожа Ахмет Яссауи (1103–1166) – Түркістан шейхы, тұңғыш түркі тариқасының негізін салушы, ақын. А.Яссауи ілімінің таралу аумағы орасан зор және түріктердің әртүрлі этникалық топтарын қамтиды. Оның тариқасының түркі халықтарының ислам мәдениетіне әсері исламға дейінгі кезеңдегі халықтық наным-сенімдердің, дәстүрлі исламның және Яссауи тариқасының ережелерінің ерекше «қорытпасының» жасалуынан көрінді. Қазіргі ізбасарлар көбінесе бұл «қорытпаның» шекарасын ажырата бермейді, сондықтан исламның дәстүрлі көзқарастары мен күнделікті өмірде осы тариқаның салт-дәстүр мәдениеті терең тамыр жайған. Орта ғасырлардағы көшпенділердің материалдық және рухани мәдениеті қазақ даласының оңтүстік аймақтарында исламның таралуымен және Орталық Азия мұсылмандарының рухани орталықтарының ең маңыздысы - көне замандарда да, қазіргі заманның да көрнекті қалаларының бірі болып табылатын, Түркістан қаласының дамуымен тығыз байланысты[5, б. 155-156].

Қожа Ахмет Яссауи қайтыс болғаннан кейін, оны жерлеген кесенесі мұсылмандар зиярат, қажылық ететін ортаға айналып, бұл қала қасиетті мәртебеге ие болды.

Орта ғасырдың билеушісі Әмір Темірдің тапсырмасы бойынша, Яссауи қабірінің үстінен арнайы салынған күмбезді сағана ортағасырлық көрнекті архитектуралық ескерткіш болып табылады.

Әдебиетке шолу. Зерттеулерде келтірілген көптеген түркі деректеріне сәйкес, Ахмет Яссауидің рухани силсиласына үш негізгі сопы әртүрлі тармақтар ретінде кіреді - Арслан-Баба, Юсуф әл-Хамадани және Шихаб ад-дин ас-Сухраварди. Ясауидің балалық шақтағы тұлғалық даму кезеңі Арслан-Бабтың басшылығымен өтеді, кейін ол үшінші халифа Қожа Юсуф Хамадани болады. Оқуын бітіріп, Түркістанда өзінің сопылық ілімін құрған А. Яссауи басшылықты және оның барлық серіктерін (асхабын) хазірет Абд әл-Халик Гиждуваниге тапсырады (кейін ол Хожаған-Нақшбанди желісінің негізін қалады).

Тариканың негізгі постулаттары көптеген дереккөздерде келтірілген, сопылық ақиқаттардың көмегімен өз халқын рухани-адамгершілікке тәрбиелеуде қазақ даласына жақын болған тұстарды ерекше атап өту қажет. Йасауи зікірлерінің формулалары бүгінде қазақ халқының діндарларға арналған танымал кітаптарында қабылданған. «Йасауи тарикасының кодексі мынаны ұсынады: аяғыңды астыңа қысып отыр, өзгені өзіңнен артық сана, шейх пен басқалардың алдында әдепті сақта, сырды ашпа» [6, б. 45].

Маңызды мәліметтер шейх Тарикат Йасауи Қожа Ысхак ибн Исмаил-ата ат-Түркістани әл-Қазықуртидің (Оңтүстік Қазақстан) «Хадиқат әл-‘арифин» атты еңбегінде берілген. Ол Йасауидың сопылық бауырластығының ілімдері мен амалдарының негіздерін көрсетуге арналған. Бұл еңбекте ықпалды түркі тайпаларының пірлері атаған 24 мұсылман әулиелерінің ішінде Қыпшақ тайпасының әулиесі Бахшайыш-шайх) аталды [7, б. 156–157].

Зерттеушілер Йасауи сопылық ілімінің басты ерекшелігін түркі тайпаларының төл диалектілеріндегі уағыздар арқылы қарапайым халық арасында кеңінен таратып, мұсылмандық-сопылық білім беру жүйесін тез енгізуге мүмкіндік туғызғанын айтады. Көптеген түркілер үшін жаңалық болып табылатын араб тілін үйрену білімнің міндетті бөлігіне айналуға, бұл халықтың көпшілігіне сауат ашуға ғана емес, қасиетті Құран Кәрімді түпнұсқада оқуға мүмкіндік береді. Білім беру мекемелері мемлекеттік қорлар мен меценаттардың қайыр-садақалары есебінен қолдау тапты, сондықтан исламдық білім беруде сопылық шейхтердің рөлі жоғары екені сөзсіз[8].

Сопылық ғұрыптарды жергілікті диалектілерде жүргізу түркі тілінің дамуына негіз болады. А.Йасауидің «Хикметтер», Жүсіп Баласағұнидің «Құтадғу білік». Ғылыми-философиялық ойдың, поэзияның, әулие-әмбиелер өмірбаянының дамуы, діни оқулықтардың жасалуы да басталады.

А.Йасауи ілімінің түркі халықтары мәдениетіне тигізген ерекше маңызды әсерлерінің қатарында ислам дінінің қабылдануы, ғылымның, жазудың жандануы, мемлекеттіліктің нығаюы бар. Йасауи тарикатында болған басқару құрылымы бүкіл Өзбекхан мемлекетін қамтыды. З. Жандарбек былай деп жазады: «Жошы Ұлысының мемлекеттік құрылымы Йасауи тарикасының құрылымын дәлме-дәл қайталады, бірақ тармақталған түрде. Жошы Ұлысының мемлекеттік билігінің құрылымы төрт деңгейден тұрды: ру – тайфа – жүз – тарика. Бұл құрылымдар орта ғасырлар тіліне аударылса, онда мынаны аламыз: үшінші кезеңдегі бектер; екінші кезеңдегі бектер; ұлыс бектері; бектребегілер. Бұл үшінші дәрежедегі бек – пір немесе белгілі бір түрдегі рухани басшы тайпаның рухани басшысына бағынды дегенді білдіреді. Тайпаның рухани басшысы силсила басшысына, силсиланың рухани басшысы – ұлыс бегі тарикат басшысына бағынды» [9, б. 177].

Рухани тәлімгер-шейхтер төңірегінде билікті мұндай орталықтандыру кейінгі ғасырларда әртүрлі ислам елдерінде жалғасын тауып, күшейе түсті. Жоғарғы шейхтер рухани ықпалды өз қолдарына шоғырландырып қана қоймай, егемендерге, бас қазиларға, мүфтилерге кеңесші, тәлімгер қызметін атқарды, мәдениет саласында олар атакты ақындар, ғалымдар мен ойшылдар болды.

Мұсылман түркілер арасында Ханафи мәзһабымен қатар дәстүрлі ислам туралы білім кешенін тарататын діни білім беретін мектеп-медреселер жүйесі кең өріс алуда. Түріктер арасында балаларды оқытудың бейресми түрлері сопылық топтар болды. «Оқу процесі дәстүрлі түрде ұйымдастырылады мұғалімдер шақырады. Білім сапасы мен оқыту әдістемесін тиімді бақылауды шейх әл-Ислам жүзеге асыруы керек еді» [10, б. 165].

Талқылаулар. Қожа Ахмет Йасауидың сопылық ілімінің қазақ мәдениетіне ықпалының әсеріне дәлел ретінде қазақ тіліндегі мұсылман рухани әдебиеті ХІХ ғасырдың бірінші жартысында басталды. Орта ғасырдағы «түріктердің» немесе «Шағатай» (Чағатай) тілінде жарияланған алғашқы еңбектердің арасында ортағасырлық суфи ақындары Қожа Ахмет Йасауидің және оның оқушысы әрі ізбасары Сүлейман Бақырғанидің кітаптары болды. ХІ-ХІІ ғасырларда Орта Азия мен оңтүстік Қазақстан аумағында суфизмді оқыту кеңінен тараған. Құдай туралы шынайы білімге, күрделі сыртқы рәсімдерден бас тартуға негізделген Исламдағы бұл мистикалық аскеттік үрдіс қазақ көшпенділеріне өте жақын болды. Ілімнің

таралуының ерекшелігі поэтикалық түрде баяндалған суфийлік тұжырымдамалардың аллегориялық көрінісі болды[11, б. 165].

Түркістан қаласы деп аталған, Ясы қаласынан шыққан Яссауи, сол заманда керемет танымал болған «Диуани Хикмет» сөздер жинағының авторы. Жалпы дәстүрлі сопылық рух пен Қожа Ахмет Яссауи дүниетанымы, оның ілімінің мәні мен мазмұны «Диуани Хикмет», «Мират-ул Қулуб», «Пақырнама» сияқты мұраларынан көрінеді[12].

Яссауидың поэзиясының сопылық дәстүрлерін Сүлеймен Бақырғани проза түрінде жалғастырған. Сүлеймен Бақырғани немесе Хакім ата («Даналық әке») Түркістан қаласында дүниеге келіп, Хорезмде өмір сүріп және сол жерде қайтыс болды (1186). С. Бақырғани белгілі түркі шейхтеріне жатады - ол Қожа Ахмет Яссауидың төрт ізбасарларының төртінші мұрагері (төрт мұрагерлері - Мансұр-Ата, Саид-Ата, Сүлейман-Ата және Хакім-ата). Алғашқы үш мұрагерден кейін Бақырғани көп жылдар бойы халыққа сабақ және тәлім берді. Соңғы қоныстанған жері Хорезм болды, онда ол Ақ-Қорған деп аталатын жерде қайтыс болды. Мұсылмандардың арасында Сүлейман Бақырғанидің өмірі туралы мынадай аңыз қалыптасқан болатын: «Хакім ата балалық шағында, мектепке барғанда, барлық ұл балалар Құранды мойнына іліп жүреді екен, бірақ Хакім Қожа Құранды басына көтеріп жүреді екен. Және тағы да: олар медреседен қайтқанда, беттерін мұғалімге, ал жауырын жақтарын - үйлеріне (және осындай тәртіппен) оралған екен. Сол кезде оның есімі «Сүлейман» болатын[13, б. 165].

Бақырғанидың сопылық мазмұндағы хикмет-өлеңдері мазмұндағы хикмет-өлеңдері, кезінде ұлан-ғайыр Қыпшық даласы мен Орталық Азияның түркі тілдес халықтарының арасында кеңінен таралғаны жөнінді тарихтан жақсы белгілі болғанымен, ақын мұрасы тек 19 ғасырда ғана толық жинақталып, Қазан және Ыстамбұл баспаларынан “Бақырғани кітабы” деген атпен бірнеше рет (1846, 1877, 1882, 1898 жылдары) басылып шықты. “Бақырғани кітабы” бес бөлімнен тұрады. Бірінші бөліміне көңіл-күй жырлары енсе, екінші бөліміне сопылық идеясын насихаттауға арналған дидактикалық философиялық хикмет өлеңдері, үшінші бөліміне Алланы мадақтауға арналған жырлар, төртінші бөліміне «Ақыр заман көріністері» атты дастаны, бесінші бөліміне «Бибі Мариям» толғауы енген [14].

Бақырғанның «Ақыр заман», «Хаким ата», «Бақырғани кітабы» еңбектері, Яссауидың өлеңдеріне ұқсас, қарапайым, ортақ тілде жазылған. Оның кітаптарының алғашқы басылымдары 1846 жылы Қазан университетінің баспаханасында жарық көрді. Қазақ тіліндегі еңбектері 1897 және 1906 жылдары жарық көрді. 1906 жылы кітап екі түрлі басылымдарда жарық көрді, алдымен «Каримов ағайындылары» баспаханасында (2000 дана), кейін Қазан университетінің баспаханасында (3000 дана). Жұмыстың бірінші қазақстандық басылымы көлем (96 б.), бірақ оның айналымдық тиражы өте аз - 150 дана болды. 1906 жылы бұл басылымдар көпшілік оқырмандар үшін қысқартылған нұсқасында - әрқайсысың 16 беттен ғана басып шығарылады.

Кейбір мәліметтерге сәйкес, Бақырғани 1856 жылы Қазан университетінің баспасында шыққан «Тақи ғажап» атты басқа кітаптың авторы. Бірақ бұл мүлдем солай емес. Халық арасында «Ақыр Заман» кітабы «Тақи ғажап» деген атаумен танымал еді, себебі кітаптің әрбір 49 шумақтың соңында «Тақи ғажап» деген сөздер қайталана беретін [15].

XIX ғасырдың аяғында «Ақыр заман кітабы - Әлемнің өлімі туралы Мұхаммедтің доктринасы» («Кітап соңғы уақыт немесе әлемнің ақыры туралы»), Қазан: 1897. - 100 бет. Оның авторы протоиерей Евфимий Малов, еңбектің мазмұнын 25 бетті аударып: мәтіндер түрік тілінде және орыс тіліндегі аудармасымен қатар жазылған, аудармашының ескертулері де көрсетілген. Шығарманы зерттей келе, Е. Малов алдымен кітаптың басылымдары туралы ақпарат береді: «Ақыр Заман кітабы» мұсылмандардың айтуынша, өте ертеде жазылған. Оның алғашқы басылымдары 1847 жылы Қазанда басылған. Бұл кітаптың Мұхаммед дінін ұстанушылар арасында таралуы туралы, 10 жыл бойы, 1855 жылдан 1864 жылға дейін бұл кітап 9 600 данадан басылғанын куәландырады. Бұдан біз кітаптың мазмұнды да, сыртқы нұсқасын да осындай ұзақ қолданысқа ие болып, кең таралуға лайық екендігін қорытындылай айта аламыз» [16, 39 б.]. Кітапқа деген оқырманның тұрақты қызығушылығын түсіндіре отырып, Е. Малов былай жазады: «Бұл кітаптың мазмұны эхотологиялық, яғни, ол өмірдің

соңы туралы, осы ақыр заманның белгілері туралы, адамзаттың қайта тірілу туралы, ақірет күнінен кейінгі жазалау туралы айтады, бұл кітап негізінен мұхаммед дініндегілерді болашақ өмірде қандай тағдыр күтетіні, Мұхаммед пайғамбар тарапынан қандай шапағат алатыны туралы айтады. [17, 40 б.]. Зерттеу авторының айтуынша, шығарманың тіліне келетін болсақ, ол, әдеттегідей, мұхаммед дінін ұстанушылардікі сияқты, араб және парсы тілдерімен аралас. Редактордың ескерту жазбасында: «Кітаптың татар тіліндегі нұсқасының өзі таза емес: бұл жерде ортазиялық, түрік және басқалардың түрлерінің бар екендігі, бұл кітап бастапқыда түркі тілінің ортаазиялық диалектісінде жазылған (шағатай) және ол тілді, кейінірек жазбашылар, тіпті Қазан баспаларының өзінде де бұрмалаған» [18].

Кітаптың алғашқы басылымы шағатай тілінде, автордың аты-жөнімен «Бақырғани кітабы» (немесе «Бақырғаннан шыққан Сулейманның кітабы») (Қазан, 1846) деген танымал атаумен жарық көрді. Жинақта, көптеген қазақ руларының ата-бабалары өмір сүрген Сырдария мен Қаратау өңірлерін мекен еткен тайпалардың тарихы туралы ақпарат бар. Көптеген ғасырлар бойы Бақырғанидың бұл кітабы Орталық Азиядағы және Қазақстанның оңтүстік өңірлеріндегі барлық діни мектептерде, медреселерде оқу құралы болды. Қазақ тілінде «Бақырғани» кітабы Қазан баспа үйлерінде алты рет қайта басылып шықты. Жарты ғасырдан астам уақыт бойы 1846 жылдан 1901 жылға дейін, Бақырғанидің «Хаким ата» («Дана ата» немесе дана әке Сүлеймен Бақырғани туралы әңгіме) кітабы жарыққа шығып отырды [19].

Сопылық поэзиясының негізін қалаушылардың бірі және Бақырғанидің ұстазы болған, Яссауидің өз кітаптары көп кейінірек жарыққа шыға бастады.

Қазақ тіліндегі «Дивани хикмет» сөздерінің жинағы үш рет басылып шықты (1896, 1901, 1912). 1896 жылы шыққан басылым және ол басқа шығармалармен салыстырғанда толықтырылып шығарылған. Мысалы, татар тілінің үшінші басылымында 134 сөзбен 262 бет болса, ал 1896 жылы шыққан кітап 148 сөзден тұратын 277 бетті құрастырған және 10 000 дана таралыммен жарық көрді. 1901 басылымы 135 бетке дейін қысқарды. Яссауидың айтқан нақыл сөздерін қазақ ақыны М.Тыныштықұлы қазақ тіліне тәржімелеген. Яссауи сөздерінің соңғы басылымы 262 бет көлемінде және 3600 дана таралыммен университеттің баспа басылымында жарияланды. Н.Ф. Катанов ақын туралы мынадай мәлімет береді: «Бұл жинақтың авторы – ортаазиялық мұсылман әулиесі 1166 жылы қайтыс болған, Түркістан маңындағы Ясы қаласына жерленген. Оның есімі - Қожа Ахмед, Ибрагимнің ұлы, Махмудтың немересі, Ифтихардың шөбересі Яссауи. Жинақтың мазмұны моральдық және тәрбиелік сипатқа ие. Әдетте Қожа Ахмет Яссауидің айтқан сөздерін дервиш ордені мәжілістерінде (Іле аймағы) жариялайды. Бұрынғы басылымдардың бірін бұқаралық Қожа Шейх - Сүлейман - Ефенди 1881 жылы Константинополда қайта басып шығарды [20].

Қорытынды. Осылайша, сопылық тарикаттардың қауымдық құрылымының әртүрлі мемлекеттік институттармен тығыз қосылуы бірнеше ғасырлар бойы көптеген түркі халықтарының (соның ішінде қазақтардың) мұсылмандық мәдениетінің өзінің идеологиясы мен моральдық құндылықтарымен сусындаған шын мәнінде сопылыққа айналуына әкелді. Сопылық ілім білгірлері мұндай әсердің белгілерін сөзбе-сөз бүкіл қазақ мәдени мұрасынан көреді. Бұл әсерді байыпты, жан-жақты талдауды болашақ түрлі мамандықтағы ғалымдар – тарихшылар, филологтар, этнографтар, мәдениеттанушылар, дінтанушылар, өнертанушылар және т.б.

Әдебиеттер тізімі

1 Хисматуллин А. От составителя //Суфизм в Центральной Азии (зарубежные исследования): сб.ст.памяти Фритца Майера (1912–1998)/ сост. иотв. редактор А.А. Хисматуллин. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2001. – С. 7–33.

2 Алсабеков М-Х.У., Мажитов С.Ф. XIX ғасыр мен XX ғасырдың басындағы қазақ баспасындағы сопылық поэзиясы // Қазақстанның ғылымы мен өмірі.- 2019.- № 2, .-152–157 бб.

3 Камаладдини С.Б. Туркестанский старец и его мистический путь // Суфизм в Иранеи Центральной Азии: сборник статей. – Алматы, 2006. – С. 40–49.

- 4 Йылмаз, Хасан Камиль. Тасаввиф и тарикаты: пер. с турец. – М.: ООО «Издательская группа «САД», 2007. – 300 с.
- 5 Алсабеков М-Х.У., Мажитов С.Ф. XIX ғасыр мен XX ғасырдың басындағы қазақ баспасындағы сопылық поэзиясы // Қазақстанның ғылымы мен өмірі.- 2019.- № 2, .-152–157 бб.
- 6 Девин ДиУис. Маша'их-и турк и Хваджаган: переосмысление связей между суфийскими традициями Иасавийа и Накшбандийа // Суфизм в Центральной Азии (зарубежные исследования): сб. ст. памяти Фритца Майера (1912–1998) / сост. и отв. ред. А.А. Хисматулин. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2001. – С. 211–243.
- 7 Мехти, Санан. Путь Ясави и его роль в развитии ислама в Центральной Азии // Вестник Челябинского государственного университета. – 2007. – Вып. 23. – С. 150–159.
- 8 Бородовская Л.З. Исследования традиции суфийского тариката Ясавия в аспекте его влияния на татарскую исламскую культуру // Вестник Казанского Государственного Университета. – 2016. – № 3. – С. 101–115.
- 9 Жандарбек З.З. Ходжа Ахмет Ясави и возрождение тюркской государственности // Суфизм Ирана и Центральной Азии: сборник статей. – Алматы, 2006. – С. 171–178.
- 10 Алсабеков Мухаммад-Хусайнхаджи Усманович. Ходжа Ахмед Ясави и распространение суфийского направления ислама в Казахстане // Вестник Академии знаний. – 2013. – № 3 (6). – С. 72–80.
- 11 Исламов Р.Ф. Ахмед Ясеви: Жизнь и творческая деятельность (к вопросу изучения) // Вестник КазГУКИ. – 2012. – № 3, ч. 2. – С. 59–60.
- 12 Муминов А.К. Родословное древо Мухтара Ауэзова. – Алматы: Жибекжолы, 2011. – 304 с.
- 13 Нугман Б.Г. Ходжа Ахмед Ясави – великий среднеазиатский поэт-суфий и религиозный проповедник. – Караганда, 2014. – 14 с.
- 14 Хисматуллин А. От составителя // Суфизм в Центральной Азии (зарубежные исследования): сб. ст. памяти Фритца Майера (1912–1998) / сост. и отв. редактор А.А. Хисматулин. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2001. – С. 7–33.
- 15 Тулибаева Ж.М. Духовная культура народов центральной Азии: агиографические сочинения // Фундаментальные и инновационные проблемы востоковедного образования и науки. – Алматы, 2011. – Электронный источник: <http://articlekz.com/article/4988>.
- 16 Малов Е. «Ахыр заман китабы = Мухаммеданское учение о кончине мира» («Книга о последнем времени или о кончине мира»). Казань: Типолитогрфия ун-та, 1897, 40 б
- 17 Малов Е. «Ахыр заман китабы = Мухаммеданское учение о кончине мира» («Книга о последнем времени или о кончине мира»). Казань: Типолитогрфия ун-та, 1897, 39 б
- 18 Катанов Н.Ф. Восточная библиография // Деятель. Казань: 1897, № 5. – С. 11–17.
- 19 Алсабеков М-Х.У., Мажитов С.Ф. XIX ғасыр мен XX ғасырдың басындағы қазақ баспасындағы сопылық поэзиясы // Қазақстанның ғылымы мен өмірі.- 2019.- № 2, .-152–157 бб.
- 20 Муминов А.К. Кокандская версия исламизации Туркестана // Подвижники ислама: культ святых и суфизм в Средней Азии и на Кавказе. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2003. – С. 117–153.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЕҢБЕК ҚАУІПСІЗДІГІ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

Сабирова Р.К.

э.ғ.к., профессор

Мугауина Р.У.

PhD., қауымдастырылған профессор м.а

Экономика кафедрасы,

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Аннотация: Бұл мақалада заманауи ғылыми әзірлемелер, технологияларды енгізу, сондай-ақ өндірісті жаңғырту түрлі қауіп факторларының, жазатайым оқиғалардың, кәсіптік аурулардың әсерін болдырмауға кепілдік бере алмайтыны көрсетілді. Сонымен бірге, еңбекті қорғаудың негізгі мақсаты-әлеуметтік-экономикалық, техникалық және ұйымдастырушылық шараларды жүзеге асырудың құқықтық негізін анықтау, демек, заңда белгіленген талаптарды орындау, үйлестіру және бақылауды қамтамасыз ету керектігі қарастырылды. Олардың жұмыс ортасында жұмысшылар қауіпті жағдайларға, физикалық, эргономикалық, химиялық және биологиялық факторлардың қауіпті әсеріне ұшырайтыны, қазіргі ғылыми әзірлемелер әртүрлі қауіп факторларының, жазатайым оқиғалардың, кәсіптік аурулардың әсерін болдырмауға кепілдік бермейтіндігі және жеке бизнес деңгейлердегі еңбекті қорғаудың нақты және тиімді жүйесі қызметкерлерге қауіпсіз және салауатты еңбек жағдайларын қамтамасыз етілетіндігі сипатталды.

Тірек сөздер: еңбек, кәсіпорын, өндіріс, сақтандыру

Аннотация: В данной статье было показано, что современные научные разработки, внедрение технологий, а также модернизация производства не могут гарантировать предотвращение воздействия различных факторов риска, несчастных случаев, профессиональных заболеваний. Вместе с тем, основной целью охраны труда было определение правовой основы осуществления социально-экономических, технических и организационных мероприятий и, следовательно, обеспечение выполнения, координации и контроля требований, установленных законом. В их рабочей среде было описано, что рабочие подвергаются опасному воздействию опасных условий, физических, эргономических, химических и биологических факторов, что современные научные разработки не гарантируют предотвращения воздействия различных факторов риска, несчастных случаев, профессиональных заболеваний, а четкая и эффективная система охраны труда на уровне частного бизнеса обеспечивает работникам безопасные и здоровые условия труда.

Ключевые слова: труд, предприятие, производство, страхование

Аннотация: In this article, it was shown that modern scientific developments, the introduction of technologies, as well as the modernization of production cannot guarantee the prevention of exposure to various risk factors, accidents, and occupational diseases. At the same time, the main purpose of labor protection was to determine the legal basis for the implementation of socio-economic, technical and organizational measures and, consequently, to ensure compliance, coordination and control of the requirements established by law.

In their working environment, it was described that workers are exposed to dangerous conditions, physical, ergonomic, chemical and biological factors, that modern scientific developments do not guarantee the prevention of exposure to various risk factors, accidents, occupational diseases, and a clear and effective occupational safety system at the private business level provides workers with safe and healthy working conditions.

Keywords: labor, enterprise, production, insurance

Еңбек қауіпсіздігі-еңбек қызметі процесінде қызметкерлерге зиянды және (немесе) қауіпті өндірістік факторлардың әсерін болдырмайтын іс-шаралар кешенімен қамтамасыз етілген қызметкерлердің қорғалу жағдайы. Кәсіпорындағы еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау шарттары ҚР Еңбек кодексімен реттелген.

Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексіне сәйкес, еңбекті қорғау – бұл құқықтық, әлеуметтік-экономикалық, ұйымдастырушылық-техникалық, санитарлық-эпидемиологиялық, емдеу-профилактикалық, оңалту және басқа да шаралар мен құралдар кіретін еңбек қызмет процесіндегі жұмыскерлердің өмірі мен денсаулық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесі [1].

«Сақтандыру жағдайының» заңнамалық анықтамасы зиянды немесе қауіпті өндірістік фактордың әсерінен қызметкерлердің қызметтік міндеттерін орындау кезінде жарақат алатын кез келген жазатайым оқиғаны қамтиды, бұл жұмысқа байланысты жарақаттарға, денсаулығының кенеттен нашарлауына немесе улануға әкеледі, ақыр аяғында кәсіптік еңбекке қабілеттілігін жоғалтады, кәсіптік ауруға ұшырайды немесе тіпті өлімге дейін апарады.

Қызметкерлерді жазатайым оқиғалардан сақтандыру «қызметкерлердің мүлдіктік мүдделерін де, еңбек (қызметтік міндеттерін) орындау кезінде зиян келтірілген кез келген қызметкердің өмірі мен денсаулығын қорғау туралы келісім» ретінде де анықталуы мүмкін. Өкінішке орай, заңнамалық немесе басқа ерекшеліктерге қарамастан, қызметкерлерді жазатайым оқиғалардан сақтандыру белгісіз болып қалады. Сол сияқты, 2019 жылғы 26 желтоқсандағы "Міндетті әлеуметтік сақтандыру туралы" № 286-VI Қазақстан Заңында ол көзделмеген [2].

Халықаралық еңбек ұйымының мәліметі бойынша, жыл сайын бұрынғы Кеңес Одағы елдерінде өндірістегі жазатайым оқиғалардың салдарынан 12000-нан астам жұмысшы қайтыс болады. Талдау Қазақстан Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі ұсынған статистикалық деректерді талдау Қазақстанның әртүрлі өңірлерінде еңбек заңнамасы нормаларының бұзылғанын анықтады. Бір мысал ретінде: "Солтүстік Қазақстан облысында 2022 жылдың алғашқы тоғыз айында 30 адамның қатысуымен өндірісте 24 жазатайым оқиға болды". Еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау Департаментінің инспекторлары Қазақстанның қолданыстағы еңбек заңнамасының 319 бұзушылығын анықтады, оның ішінде 186-сы Еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғаумен байланысты, 133-і еңбек қатынастарына қатысты. Осы бұзушылықтардың нәтижесінде осы бұзушылықтарға жол берген жұмыс берушілер заңға сәйкес 141 міндетті түзету туралы бұйрық алды.

Бүгінде экономикалық даму, әлеуметтік-экономикалық реформалардың модельдері және өңірлік көшбасшылық үшін бәсекелестік түсініксіз болып қалатын немесе тұйыққа тірелген Қазақстан мен Орталық Азия елдерінде өндірістегі жазатайым оқиғалардан әлеуметтік сақтандыру мәселесі (азаматтық жауапкершілікті жабу деп те аталады), сондай-ақ әлеуметтік жауапкершілікке жауапты лауазымды тұлғалардың құқықтық жауапкершілігін белгілейтін жалпы нормаларды әзірлеу жұмыс орнындағы сақтандыру орталық болып қала береді.

Ұлттық заңнаманы талдау осыған қатысты олқылықты көрсетеді, бұл оны жою үшін қолданыстағы заңнамаға өзгерістер енгізу туралы мәселені қарастыруды талап етеді. Мұндай өзгерістер Қазақстанның жұмыс орнындағы әлеуметтік сақтандыру саласындағы жетістіктерін халықаралық ауқымда тануға көмектеседі және дамыған Еуропа елдерімен және әлемнің басқа елдерімен білім беруді жеңілдетеді; сонымен қатар, Қазақстанда халықаралық тәжірибе мен озық тәжірибелерді ескере отырып, осы саладағы заңнаманы жетілдіруге шұғыл қажеттілік бар деп санаймыз.

Жаңа әлеуметтік келісімшарт (social agreement) контекстінде үкімет әртүрлі бағдарламалар мен құралдар арқылы жұмыс берушілерге жаңа жұмыс орындарын ашуға мүмкіндік беретін шарттарды қамтамасыз етеді.

Өндірістік жарақаттанудың және кәсіптік сырқаттанушылықтың алдын алу мақсатында сақтанушылардың экономикалық мүдделілігі шараларының кешені пайдаланылады, олардың бірі-қызметкерлердің өндірістік жарақаттануы мен кәсіптік ауруларын қысқарту жөніндегі алдын алу шараларын қаржылық қамтамасыз ету.

Сыртқы себептерден (жазатайым оқиғалардан, жарақаттардан, уланулардан және т. б.) өлім-жітім біздің елімізде ең маңызды болып қала береді, сондықтан өндірістегі жазатайым оқиғалардан және кәсіптік аурулардан міндетті әлеуметтік сақтандыру Қазақстандағы әлеуметтік саясаттың маңызды элементтерінің бірі болып табылады.

Өндірістегі жазатайым оқиғалар әр түрлі елдерде әр түрлі бағаланатын бизнес үшін үлкен қауіп болып табылады.

Қазақстан Республикасының жекелеген субъектілерінде өндірістік жарақаттануды және кәсіптік сырқаттанушылықты қысқарту жөніндегі алдын алу шараларын қаржылық қамтамасыз етудің қазіргі заманғы тенденциялары Қазақстан Республикасындағы қауіпсіз еңбек тұжырымдамасында 2030 жылға дейін қаралды. Тұжырымдама әлеуметтік әріптестік және әлеуметтік және еңбек қатынастарын реттеу жөніндегі республикалық үшжақты комиссияның 2022 жылғы 20 қаңтардағы шешімімен бекітілген.

Өндірістегі жазатайым оқиғалардың негізгі себептері-еңбекті қанағаттанарлықсыз

ұйымдастыру және кәсіпорын қызметкерлерінің абайсыз әрекеттері. Жалпы, алғаш рет анықталған кәсіптік аурулар санының азаюын атап өткен жөн, бұл ретте кәсіптік аурулар жағдайларын тергеу жөніндегі рәсімнің ұзақтығын ескеру қажет.

Өндірістік жарақаттанудың және кәсіптік сырқаттанушылықтың алдын алу мақсатында сақтанушылардың экономикалық мүдделілігі шараларының кешені пайдаланылады, олардың бірі-қызметкерлердің өндірістік жарақаттануы мен кәсіптік ауруларын қысқарту жөніндегі алдын алу шараларын қаржылық қамтамасыз ету.

Мерзімді медициналық тексерулер (бұдан әрі – ПМО) зиянды өндірістік факторлардың, оның ішінде кәсіптік аурулардың әсерінен туындайтын денсаулықтың бұзылуын ерте анықтаудың маңызды шарты болып табылады. Зиянды және (немесе) қауіпті өндірістік факторлары бар жұмыстарда жұмыс істейтін қызметкерлердің МТҚ жүргізуге бөлінетін жалпы сомасы алдын алу шараларын қаржыландыру шеңберіндегі шығыстардың едәуір үлесін құрайды және соңғы бірнеше жыл ішінде тұрақты өсіп келеді. Алдын алу шараларын қаржыландыру шеңберінде МҚБ-да қаражатты пайдаланатын сақтанушылар санының да, тиісті сомалық көрсеткіштердің де өсуін атап өткен жөн. Сол сияқты, алдын алу шараларын қаржыландыру шеңберінде ПМО-дан өтетін жұмысшылар санының өсуі байқалады. Жеке қорғаныс құралдары (ЖҚК) – қызметкерлерді кәсіптік аурулар мен жарақаттардан қорғайтын негізгі кедергілердің бірі. Әлеуметтік сақтандыру қоры жыл сайын белгіленетін (өндірістік жарақаттану деңгейіне және кәсіптік аурушандыққа, сондай-ақ кәсіпорындағы еңбек жағдайларына байланысты) сақтандыру тарифіне жеңілдіктер мен үстемеақылар есебінен сақтанушылардың өндірістік жарақаттану мен кәсіптік сырқаттану деңгейін төмендетуге экономикалық мүдделілігіне ықпал етудің құқықтық құралдарын пайдаланады.

Қызметкердің кәсіптік еңбекке қабілеттілігінен айрылу дәрежесін бір жыл және одан да көп мерзімге белгілеуге байланысты табысынан (табысынан) айырылуына байланысты зиянды өтеу ретінде тиесілі сақтандыру төлемі қызметкердің пайдасына аннуитеттік төлемдер түрінде қызметкердің кәсіптік еңбекке қабілеттілігінен айрылу дәрежесін белгілеу не ұзарту (қайта куәландыру) мерзіміне тең мерзім ішінде жұмыскердің пайдасына аннуитеттік төлемдер түрінде жүзеге асырылады. Осы Заңның 23-бабына сәйкес сақтанушымен жасалған, бірақ қызметкердің зейнеткерлік жасқа толу мерзімінен аспайтын аннуитет шартымен, Қазақстан Республикасының зейнетақымен қамсыздандыру туралы заңнамасында белгіленген [3].

Ескерту шараларын жұмыс берушілер әрбір жұмыс орнында қызметкердің өмірі мен денсаулығына төнетін қауіп-қатерлерді алдын ала анықтау, сондай-ақ еңбек жағдайларына сенімді бағалау жүргізу, осы тәуекелдерді азайту мақсатында денсаулық жағдайының динамикасын қадағалау үшін қабылдайды. Осыған байланысты ЖОМС сақтандыру сыйлықақыларын жинаумен және зардап шеккендерге "post factum" төлеумен айналысатын жүйеден жазатайым оқиғаның алдын алудың алдын алу жүйесіне қайта бағдарлау және өндірістік жарақаттанудың және кәсіптік аурулардың алдын алудың, сондай-ақ өндірісте зардап шеккен қызметкерлерді оңалтудың міндетті бағдарламаларын енгізуге еңбекке жарамсыздық кезеңінде зардап шеккен қызметкерді сүйемелдеу қажет.

Сондай-ақ, өндірістік жарақаттанудың алдын алу және деңгейін төмендету жөніндегі алдын алу шараларын қаржыландыруға қажеттілікті айқындау кезінде негізгі шараларын төмендегідей жіктейміз:

-кәсіптік тәуекелдерді бағалауды жүргізу, сондай-ақ оның нәтижелерін кәсіптік тәуекелдерді басқарудың орталықтандырылған цифрлық жүйесіне интеграциялау (басқарудың барлық деңгейлерінде (кәсіпорын/ өңір/ республика) кәсіптік тәуекелдің ықтимал жоғары деңгейі бар кәсіпорындарды анықтау мақсатында мемлекеттік бақылау және еңбек жағдайларын мониторингілеу шеңберінде ұсынылатын шара), кейіннен кәсіптік тәуекелдерді басқарудың барлық деңгейлерінде (кәсіпорын / өңір / республика) тексерулер жүргізу бойынша ұсынымдар әзірлеу орындарында).

- еңбек қауіпсіздігі мен еңбекті қорғауды қамтамасыз етуге жауапты басшылар мен тұлғаларды оқыту, сондай-ақ олардың алған білімінің сапасын тексеру (еңбек жағдайларын

мемлекеттік бақылау және мониторингілеу шеңберінде ұсынылатын шара).

Кәсіпорындарда еңбекті қорғау іс-шараларына шығындар өте жоғары болуы мүмкін (әсіресе ірі кәсіпорындарда) және бұл еңбекті қорғаудың тиімді жүйесіне техникалық қызмет көрсетуге кедергі келтіретін негізгі факторлардың бірі болып табылады.

Кәсіпорынның жалпы шығындарын (және еңбекті қорғау шығындарын) азайту үшін қосымша шығындар мен шығындарды тудыратын факторларды анықтауға назар аудару қажет. Шетелдік ғалымдар С.Г. Гендлер, А. М. Гришина, Е.А. Кочеткова атап өткендей, 1920 жылы зерттеуші Х.В. Генрих "Айсберг теориясы" деп аталатын нәрсені жасады, оған сәйкес ол өндірістегі жазатайым оқиғаларға байланысты бизнес шығындарын екі санатқа бөлді: тікелей және жанама. Ол жанама шығындарды жұмыс емес кезеңдегі жалақыға немесе медициналық шығындарға енгізді (мысалы, зардап шеккендерді ауруханаға жеткізу, медициналық мақсаттағы материалдар және т.б.) [4].

Оның айтуынша, жанама шығындар қызметкерлерді ауыстыру шығындары, еңбек өнімділігінің төмендеуі, айыппұлдар, компанияның шығындары, компанияның беделі және т. б. Х. В. Хайнрих жанама шығындардың жасырын шығындар екендігіне назар аударды және зерттеу барысында ол тікелей және жанама шығындардың арақатынасын есептеді: тікелей шығындардың әрбір еурасы компания тіпті білмейтін қосымша 4 еуро жанама шығындарға әкеледі [5].

Американдық зерттеушілер ұсынған бұндай бөлу бүгінде қолданылуы үмкін. Шетелдік зерттеушілер К. Бхаттачарья және Р.М. Гупта қарастырғандай, Р. Броуди 1:0,83 қатысты көрсетіп, нәтижеге кәсіпорынның сипатына, зардап шеккендердің сапасына, жарақаттардың ауырлығы мен салдарына, шығындарды анықтауға және қолданылатын зерттеу әдістеріне байланысты осы қатынас әсер етеді деген қорытындыға келді [6].

Жоғарыда аталған Р. Бродидің пікірінен басқа, Х. В. Хайнрих сонымен қатар шығындар тобының арақатынасы тұрақты емес және әр нақты жағдайға байланысты өзгереді деп санайды.

Тікелей және жанама шығындар арасындағы байланысты зерттеуде Х. В. Хайнрих ұсынған корреляция айсберг метафорасын кеңінен қолдануға әкелді. Айсбергтің ұшы ғана көрінеді, яғни тікелей шығындар. Қалғанының бәрі оның астында жасырылған жанама шығындар. Зерттеуші Х. В. Хайнрихтің дәстүрлерінде бірнеше авторлар тікелей және жанама шығындар арасындағы байланысты анықтау үшін зерттеулер жүргізді.

Көптеген қатынастар табылды және олардың көпшілігі Х.В. Хайнрихтің 1:4 қатынасы туралы тұжырымдарын растамады. Тікелей / сақтандырылған және жанама/сақтандырылмаған шығындар арасындағы қатынас айтарлықтай өзгертінді көрсетілген. Р.Броуди сақтандырылған және сақтандырылмаған шығыстар арасында 1:0,83 арақатынасын анықтады. Бұл арақатынасқа әсер ететін факторлар зерттелетін сала, компанияның сипаттамалары, зардап шеккен адам, жарақат салдарының ауырлығы, шығындарды анықтау және қолданылатын зерттеу әдістері және медициналық сақтандыру қызметкерлерінің еңбекақысын қалпына келтіру жүйесінің құрылымы болып көрінеді.

Х.В. Хайнрих енгізген сызықтық коэффициенттерді жазатайым оқиғалардың жиілігі мен жазатайым оқиғалардың жалпы құны арасындағы төмен корреляцияға байланысты сақтау мүмкін емес. Сақтандыру шығындары медициналық емдеу құнымен және қызметкердің болмау дәрежесімен анықталады. Сақтандырылмаған шығындар персоналдың болмауының ұйымның қалған бөлігіне әсерімен анықталады [7].

Оның орнына авторлар сақтандырылмаған және сақтандырылған шығындар арасындағы логарифмдік байланысты ұсынады. Көптеген кәсіпорындарда қауіпсіздік мәселелері мен еңбекті қорғау аспектілерін қолданыстағы заңнамамен үйлестіру дағдылары жоқ.

Бұл алдын алу шараларын енгізуге және адам ресурстарына салауатты жұмыс ортасын қамтамасыз етуге ұзақ мерзімді инвестицияларға емес, қысқа мерзімді экономикалық пайдаға көбірек көңіл бөлетін жиі жағдайларға әкеледі. Тікелей функцияларынан басқа – өндіріс немесе қызмет көрсету – компания оның жұмысына және нәтижелеріне әр түрлі әсер ететін

ортада жұмыс істеуге мәжбүр [8, 9].

Еңбек инспекциясы және мониторингі еңбек саясатының тұрақты іске асырылуын қамтамасыз ету, кері байланысты қамтамасыз ету және қажет болған жағдайда осы саясатты түзету мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін кез келген мекеме мен еңбек ресурстарын басқару жүйесінің негізгі элементтері болып табылады. Еңбекті қорғау өте шектеулі және оның мақсаты жұмыс ортасында болатын қауіп факторларын мүмкіндігінше ертерек анықтау және мұндай факторлардың әсерін болдырмау немесе азайту болып табылады. Қызметкерлердің қауіпсіздігі мен денсаулығына жұмыс ортасындағы қауіп факторлары ғана емес, сонымен қатар жұмыс әдістері, еңбекті ұйымдастыру, қызметкерлердің кәсіби дайындығы және жоғарыда аталған факторлардың өзара әрекеттесуі де қауіп төндіруі мүмкін.

Кәсіпорын орынсыз еңбек жағдайларына байланысты туындауы мүмкін шығыстар мен шығындарды екі үлкен топқа бөлуге болады: әртүрлі жазатайым оқиғалар мен оқиғаларға байланысты ықтимал шығындар және еңбекті дұрыс ұйымдастырмау, жабдықтың тиімсіздігі, оқытудың жеткіліксіздігі, жұмыс орнын жоспарлау және т. б. [10]. Олар қызметкерге, демек, бүкіл кәсіпорынның жұмысына әсер етеді. Кәсіпорын өскен сайын жыл сайын біртіндеп өсіп келе жатқан еңбекті қорғау іс-шараларына жыл сайынғы шығындардан басқа, еңбекті дұрыс ұйымдастырмауға тікелей немесе жанама түрде байланысты басқа да шығындар бар [11]. Шағын және орта кәсіпорындар (ШОБ) еңбекті қорғауды зерттеу мен тәжірибенің ұмытылған секторы болып табылады және көптеген экономикаларда үстемдік еткеніне қарамастан, осы типтегі компанияларда еңбекті қорғау шараларын экономикалық бағалау жоқ. Шағын және орта бизнес ерекше назар аударуды қажет етеді, өйткені олардың білімі мен іс-шараларды өткізуге арналған қаржылық ресурстары шектеулі. Сонымен қатар, шағын және орта бизнеске үлкен ұйымдар қолданатын стратегияларды енгізу және қабылдау қиынға соғады [12].

Осылайша, еңбекті қорғау мәселесінің жай-күйін талдау негізінде Қазақстан Республикасындағы еңбекті қорғау қызметінің түбегейлі және жан-жақты заңнамалық қамтамасыз етілуі мен қолдауы бар екендігі анықталды. Осыған қарамастан, кәсіпорындарда, әсіресе өз тектес ұйымдарда еңбекті қорғаудың шешілмеген мәселелері орын алады. Осыған сәйкес зерттеу еңбекті қорғаудың негізгі ережелеріне тән бұзушылықтарды көрсетеді, кәсіпорында еңбекті қорғау қызметі сияқты бұзушылықтардың алдын алу үшін не істеу керектігін көрсетеді, еңбекті қорғаудың негізгі бағыттары және жұмысшылардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің кейбір жолдары атап өтіледі, кәсіпорындарда Еңбекті қорғау қызметінің қызметін бақылаушы органдар көрсетілген.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі. Электронды ресурс. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>
2. Абрамов С.В., Куделина Л.А., Мелехин А.И. Германская модель социального страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний. // Вестник ФСС, 2001. - № 3.
3. Збышко Б.Г. Пути совершенствования страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний // Справочник специалиста по охране труда. – 2003, № 11.
4. Обязательное социальное страхование от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний. Учебное пособие /Под ред. В.Н. Говоркова. –М.: НЦ ЭНАС, 2003. -160 с.
5. Фильев В.И. Социальное страхование в России и зарубежных странах. Практическое пособие. –М.: Интел-Синтез, 1997. -176 с. Авторы статьи: Шевченко Леонид Андреевич -докт. техн. наук, проф., зав..каф. аэрологии, охраны труда и природы Туринова Татьяна Ивановна - аспирант каф. аэрологии, охраны труда и природ
6. Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі қауіпсіз еңбек Тұжырымдамасы. Электронды ресурс. <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/documents/details/285862?lang=kk>

7. Шевченко Л.А., Туринов Т.И. Зарубежный опыт социального страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний// Экология и охрана труда. С.91-95

8. Профессиональный риск: методология оценки и управления / С. П. Левашов, Р. В. Шкрабак, Н. К. Смирнова и др. / Под общ. ред. В. С. Шкрабака. - СПб. : Проспект Науки, 2020. - 288 с.7

9. Рахимова Г.А., Баяндин М.А., Есенова Г.Ж., Жаншуакова Р.М. Страхование от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний: опыт Норвегии. Вестник университета «Туран». 2022;(3):48-59. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-3-48-59>

10. "Қызметкерлерді қызметтік міндеттерін атқару кезінде болған жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру туралы" Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 7 ақпандағы № 30-III Заңы

11. Сактаганова И.С. Некоторые вопросы страховых выплат от несчастных случаев и профессиональных заболеваний //«ІІТ Жаршысы», 2022.№1 (48), Тараз, С.138-144. (КазБЦ).

ОҚУШЫЛАРҒА ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Баймұқатов Айбол

7M01101 – Педагогика және психология мамандығының
1 курс магистранты Х.Досмұхамедов атындағы атырау университеті

Аннотация. Мақалада оқушыларға эстетикалық тәрбие берудің ерекшеліктері туралы айтылады. Эстетикалық тәрбие дегеніміз – қоршаған дүниенің, өнердің сұлулығын баланың көру және сұлулыққа талпыну қабілетін дамыту мақсатымен оның жеке басына ықпал етуге бағытталған, жүйелі үрдіс. Балаларды өнер құралдарымен тәрбиелеу – көркемдік тәрбие пәнін құрайды. Мұғалім баланы сұлулықты қабылдауға, оған эмоциялық ықпал білдіруге, сондай-ақ, эстетикалық ұғым, эстетикалық пікір, эстетикалық баға беру қасиетін қалыптастыруға жасау керек. Эстетикалық тәрбиенің мақсаты – баланың бойына эстетикалық құндылықтарды сіңіруді қажетсіну, оған деген қызығушылығын, эстетикалық талғамын дамыту, эстетикалық іскерлік пен дағдысын қалыптастыру. Баланың сезіміне әсер ету – шексіз жұмыс және тәрбие жұмысының күрделі саласы болып табылады.

Кілт сөздер: философия, эстетикалық тәрбие, педагогика, білім, шығармашылық, мектеп.

Эстетикалық сезім әлеміне қатысы бар құбылыстарды зерттейтін философияның бір саласы болса, эстетикалық тәрбие көбінесе адамның сезіміне тәрбиелеу арқылы санасына әсер етіп, іс-әрекетіне бағыт-бағдар беруді көздейді. Жүріс-тұрыс адамдар арасындағы қарым-қатынас талаптарын түсініп, сезіну оның эстетикалық жағын қамтиды. Этика мен эстетика іс-әрекет, жүріс-тұрыс, мінез-құлық көріністері арқылы бір-бірімен байланысып жатады. Әр нәрсенің мөлшері мен өлшемін білу эстетикалық жақтан сезіну арқылы келеді. Эстетикалық тәрбиенің басты мәселесі – сезім әлеміне әсер ету, оны дамыту, қалыптастыру. Сезім мен дағдылар арқылы сұлулықты түсіне-сезіне білуге тәрбиелеу баланың дара қасиеттерін, барлық мүмкіндіктерін қалыптастырады. Адамдардың эстетикалық сезімдері олардың өмірлік қажеттіліктері мен мұраттарынан туындайды. Қазіргі кезде эстетикалық көзқарастарды тәрбиелеу – тәрбие барысының зейін салуды, күн санап өсіруді талап ететін мәселелердің біріне айналып отыр. Біздің қазіргі кездегі жаңа қоғам адамына тек қана өнердің ғана емес, еңбек, қоғамдық қатынастар, қоршаған орта, тәртіп пен тұрмыс, табиғаттың да әсемдік жақтары ықпал етеді. Эстетикалық көзқарастар адамның шындыққа қатынасын анықтайды. Эстетика адамның өмірі, іс-әрекеті, тәжірибесімен органикалық байланыста. Сондықтан тұлғаның жан-жақты үйлесімді дамуында әрбір адамның өз өмірін «әдемілік заңы» бойынша құруға тырысуы қажет. «Эстетика» грек сөзі, ол сезім, түйсік деген мағынаны білдіреді. Олай болса эстетика – өмірді сезім арқылы танып, білудің негізгі жолы. Эстетикалық талғамы биік, сезімтал адам еңбектегі әдемілікті, табиғатты, өнердегі сұлулықты танып, оны сүйе, қастерлей білетін болады.

Эстетикалық тәрбие беру мектепте ең алдымен сабақта жеке пәндерді оқыту жүйесінде іске асады. Жекеленген пәндерді оқу арқылы оқушылар өзін қоршаған табиғатты адамдардың қарым-қатынасындағы, өнердегі әсемдіктің негіздерімен танысады. К.Д.Ушинский оқытудың тәрбиелік сипатта болу принципіні ерекше мән берді. Бұл жөнінде ол: «Адам сезімін қамтымайтын оқу жақсы оқу емес. Мұғалім оқу арқылы бала жанына ұрық беру үшін барлық кезеңді де пайдалануы қажет. Бұл жағдай барлық ғылым саласында да мүмкін», - деді. Сабақта эстетикалық тәрбие беруде балалардың жас ерекшеліктерін ескеріп отыру керек. Мәселен, бастауыш сынып оқушылары сыртқы ортаның әсеріне өте сезімтал келеді. Бұл кезеңде қоршаған ортадағы әртүрлі тітіркендіргіштердің әсері орасан зор. Әрине, бұл бала психологиясына тән заңдылық. Олардың эстетикалық даму дәрежесінің айырмашылығын ескеру қажет. Бұл кезеңдегі бала сезіміне табиғат сұлулығының көрнекі түрлерінің ерекше әсері бар. Ол жасөспірімдік шақта эстетикалық құбылыстарды дұрыс бағалай білуге үйренеді, өзін қоршаған дүниедегі жақсы мен жаманды айыра біледі. Бірінші орынға дұрыс эстетикалық талғамды дамыту міндеттері қойылады. Ал, жоғары сыныптарда оқушылардың дүниетаным көзқарасының қалыптасуы аяқталады. Олардың идеялық көзқарасы, қажеттіліктері мен мұраттары жетіледі. Сөйтіп, дүниеге көзқарасы жан-жақты дами түседі. Синтетикалық өнер эстетикасы. Өнердің өзге түрлерінің тоғысуынан жасалған өнер синтетикалық (синтез – қосылу, ұштасу, құралу дегенді білдіреді) деп аталады. Оларға кино мен театр жатады. Театрда өмірдегі сияқты, тек қана сыртқы әрекеттер ғана болып қоймайды, сонымен бірге онша байқала бермейтін және көрермендерге паш ету үшін сөз көмектеседі. Театр пьесадан басталады, ал артист пьесаға негізделе отырып сахналық образ жасайды. Басқа өнер түрлерімен салыстырғанда актерлік өнердің өзгешелігі сонда, ол бір уақыттың өзінде әрі жаратушы, әрі шығармашылық үшін материал [1].

Суретші бояулармен жазады, образды композитор дыбыстармен, скульптор – тастан немесе ағаштан, ал артист өзінен-өзі жасайды. Оның өзі - денесі, дауысы, ойлары, сезімдері, оның физиологиялық және психикалық құрылымы – оның өзі көркем образ жасап шығаратын материалы болып саналады. Жасөспірімдер онымен бірге күледі, бірге жылайды. Дүниеге дұрыс көзқарас артист жасап отырған образ арқылы ұсақ, күн көрістік, нәрселерден үлкен қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Кино өнері театр өнеріне өте жақын. Кинода адамның ішкі әлеміне үңілу мүмкіндіктері мол. Ол тек нәтижені емес, сонымен бірге процесті де көрсетеді, құбылысты суреттеп қана қоймайды, оған талдау жасайды. Бұл талдау көрермендер қатысымен жасалады. Мұнда оқушылар болып жатқан құбылысты ұғыну процесіне қызығу тартылады. Кино жасөспірімнің потенциалдық мүмкіндіктерін ашуға мәжбүр етеді. Ол шығармашылық адам болуға үйретеді. Еңбек эстетикасы. Еңбек процесі үстінде адамның өзі шыңдалып шықты, оның әсімдік сезімі, «сұлулық заңдылықтарымен» туындылар жасау қабілеті қалыптасты. Еңбек процесінің, сондай-ақ оның нәтижесінің сұлулығы, өндірісте істейтін адамның сұлулығы – еңбектің эстетикалық жағын құрайтын міне осылар. Ақыл-ой, білім, тәжірибе, қажыр-қайрат барлығы еңбек үстіндегі жан рахатымен ұштасқанда ғана еңбек шын мәнінде сұлу бола алады. Оқушылар түп-тұтас тұлғаға, жан-жақты жарасым тапқан жанға айналады. Небір қиын деген жұмыстың қисыны табылып жатады. Еңбек процесінің үстіндегі эстетикалық сезімнің ең басты ерекшелігі сол, онда жасөспірімдер еңбекті дайын нәтиже ретінде тамашаламай, сұлулықты «өндіру» процесіне белсене араласады. Сол сұлулықтың негізін қалап, жасайды. Сондықтан оның эстетикалық сезімдері – қуанышы, мақтанышы кеуде кернеп, шектен тыс тасылып, төгіліп жатады. Мінез-құлық пен тұрмыс эстетикасы. Өмір тек еңбек жайлы ойлаумен шектелмейді. Еңбек қаншалықты қызық болғанмен, арасында демалуға бос уақыт болуы қажет. Ол үйде, мектепте, достарының арасында немесе үлкен коллективте сан алуан қарым-қатынас ортасында. Мұның бәрі тұрмыс эстетикасы болып табылады. Ал, мектеп оқушыларының өзге адамдармен және өзі өмір сүріп отырған қоғам жөніндегі қарекет-қылығын – мінез-құлық деп атаймыз. Әрине мінез-құлықты дербес ғылым зерттейді, сонымен қатар оны эстетика да қарастырады. Егер, этиканың негізгі ұғымы – жақсылық болса, ал эстетиканың ұғымы – сұлулық. Егер еңбектен пайда мен сұлулықтың тұтастығын іздесек, онда өсіп келе жатқан жас ұрпақ әрекетінен, оның бет-бейнесінен жақсылық пен сұлулықтың, яғни

этикалық және эстетикалық қасиеттердің сайма-сай келуін қалыптастыруға тырысамыз. Олардың мінез-құлқы неғұрлым қалтықсыз қалыптасса, ол эстетикалық ләззат әкеледі, эстетика – бұл болашақтың этикасы екенін есте сақтағанымыз дұрыс. Жасөспірімдердің үлкендермен, дос-жолдастарымен қарым-қатынаста сыпайы, әдепті, байыпты болулары абзал. Сыпайылық – ішкі мәдениеттің сыртқа шығуы. Ол ұстамды болудан, өзіне-өзі шек қоя білуден. Шыдамдылықтан, өзгелердің бейімі мен талғамын құрметтей білуден көрінеді. Сыпайылықтың әртүрлі сезімдік түстері болады. Жайдары сыпайы (мұны қатты бағалаймыз), ізетті сыпайы (мысалы, үлкендер жөнінде) немесе ұстамды әрі талап қойғыш сыпайы болуға болады. Ал, әдептілік – көпшілік арасында өзінді ұстай білетінді дәлелдейтін, шартты түрде қабылданған мінез-құлық қағидалары. Мәселен, сөйлесіп отырған кісінің сөзін бөлу, қолыңды артыңа айқастырып немесе қалтаңа салып тұрып сөйлеу, қолды сілтеп сөйлеу, аяқты алшайтып отыру – әдептілік емес. Сонымен қатар, біреуге тесірейе қарау, көпшілік ортасында, сабақ барысында біреулермен сыбырласу, болмаса біреуден бір нәрсені қайта-қайта сұрай беру бұл да анайылық, әдепсіздік [2].

Байыптылық – байқампаздықпен, сергектікпен, ілтипатпен, қарым-қатынас жасауға негізделген, өз шамасынан, өз өлшемінен ғана шықпай, өзгелердің де өлшем-шамасынан шыға білуге негізделген мінез-құлықтың сезім-түйсігі, өзін өзгелердің орнында қоя білу қабілеті. Ол – өте күрделі қасиет, өйткені адамның мінез-құлық сұлулығы мен мәдениетінің ішкі мәні. Міне, осы қасиеттердің бәрі мектеп оқушыларына эстетикалық тәрбие берудегі негізгі көзі болып табылады. Қазақ халқының салт-дәстүрлері тәрбиесі бойынша соңғы 20–30 жылда бірнеше ғылыми – көпшілік және ғылыми - әдістемелік әдебиеттер жарық көрді. С.Қалиевтің «Халық педагогикасының ауыз әдебиетіндегі көрінісі» кітабының «Халық педагогикасындағы семьялық тәрбие мен оның ауыз әдебиетінде алатын орны» атты екінші бөлімі – «Баланы тәрбиелеудегі отбасының рөлі, қазақ халқының баланы сүюі, анаға қамқорлық, халқымыздың балаға деген қамқорлығы, тілектестігі және туыстық қарым – қатынастардың мәні» сөз болды. «Бала тәрбиесіндегі халықтық педагогика» оқу - әдістемелік құралының (авторы Р.Төлеубекова) ІІІ тарауында «Қазіргі отбасы және балаларды халықтық педагогика арқылы тәрбиелеудің мүмкіндіктері» қарастырылған. Ә.Табылдиевтің «Қазақ этнопедагогикасы» атты оқу құралында қазақ этнопедагогикасының қайнар бұлақтарына, дамып – қалыптасу жолдарына қысқаша сипаттама беріп, зерттеу барысында шолу жасап, ол ғылымның теориялық негіздерін айқын ашты. Ал, А.Жүнісовтың «Фәниден бақиға дейін» деген кітабында ұлттық салт – дәстүрлерге кеңінен мән берген. С.Қалиев, М.Оразбаев, М.Смайлованың «Қазақ халқының салт-дәстүрлері» атты кітабында бала тәрбиесіндегі барлық қыр-сырлары кеңінен ашылып, көрсетілген. Қ.Оразбекова «Иман және инабат» атты оқу құралында халқымыз жақсы мінез-құлқымен, өнегелі ісімен көзге түскен жастарды әдепті бала екен дейтін, әдептілік барлық адамдарға жарасатын қасиет, бұл адамның бала жасынан алған тәрбиесіне, өскен ортасына, төңірегіндегі адамдармен қарым-қатынасына байланысты делінген. Б.Әлімқұлов пен Е.Әбдірахмановтың «Күйеу келтір, қыз ұзат» атты еңбегінде қазақ отбасында қыз баланы үй құты деп бағалап, оған ерекше сый-құрмет көрсететіні айтылған. Бұдан басқа қыз бала тәрбиесі туралы З.Мейірханованың «Қыздың жолы жіңішке», З.Башпаеваның «Қыздар сұлу көрінер», «Қызым, саған айтам», «Қызға қырық үйден тыю», С.Дорженовтың «Инабаттылық ірімдері» деген кітаптар да бар. С.Кенжеахметұлының «Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары» атты еңбегінде қазақтың әдеп-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері ашып айтылған. Адам сезімін тәрбиелеу мәселесі көп жақты фактормен шешімін табады, оның ішінде өнер басты рөл атқарады. Өнер арқылы адам өзінің шынайы көңіл-күйін білдіреді, өнердің өзінен үйрене отырып, оның қиын күрделі тілін түсіне білуге ұмтылады, рухани жан дүниесін эстетикалық талап тұрғысынан тәрбиелейді. Нағыз әсем өнер ғана адам жанына рухани азық болады, адамның адамгершілік сезімін молайтады. Өнердің бастау бұлағы – сурет салу өнері. Тамыры тереңге кеткен өнер атаулы өзінің нәрін сурет өнерінен алады. Сондықтан сурет салуды үйрену үшін – жас ұрпақтың танымдық ой-өрісінің кеңеюіне, өнер әлемін тануына апарар жол. Адам мен әлемдегі әсемдік пен сұлулық туралы қазақ халқының ұлттық көркем мәдениетін зерттейтін философиялық пән эстетика термині

ежелгі грек тілінен «сезінуші», сезімді қабылдау деп аударылады. Қазақ халқының қалыптасу барысындағы эстетикалық ой-пікірлердің дамуы бірнеше кезеңдерден өткен. Қазақ эстетикасының бір арнасы Қазақстан жерін мекендеген түрік тілдес ұлыстардың өзіндік мәдениеті, жазуы мен өрнегі болған. Көне түрік жазуындағы Қожа Ахмет Ясауидың «Даналық кітабында» Ахмет Йүгинекидің «Ақыл сыйында», т.б. эстетикалық мәдениет пен мұраттың түбегейлі мәселелері көркем суреттелген [3].

Эстетикалық тәрбиелеу мәні, оның міндеттері мен мақсаттары туралы ұғымдар Платон мен Аристотельден бастап, бүгінгі күнге дейін өзгеріп кетті. Қоршаған дүниеге қарым-қатынас пен оны көркемдік қабылдауға деген саналы қатынас Ежелгі шығыс өркениетінде атап көрсетілген. Бірақ та халықтың діни және эстетикалық санасының бөлінбеуі өнерді тәрбие құралы ретінде анықтады. Қытайда, б.з.бұрынғы 3-2 мыңжылдықты табиғатта, еңбекте қолөнерде, тілде және араласу ережелерінде эстетикалық бағдарларға оқыту дәстүрі болды. Оқытуда да, араласуда да ерекше назар жораларға, рәсімдерге, басқа да өнерлерге, табиғаттағы әртүрлілікті бақылауға аударылды. Қытайда бұл идеялар эстетикалық тәрбие негізінде әр ғасырда өз бейнесін иеленіп, көп дәуір бойы сақталды. Ежелгі және өзіндік ерекшелігі бар мәдениет Индияның эстетикалық тәрбиесі дәстүрін бойына сіңдірген. Ежелгі индиялық ілімдерде (брахманизм және т.б.) адамның табиғат дүниесімен тығыз байланысын, оның көңіл-күйінің күш-қуатын, қабілеті мен сезінуін дамытудың ерекше маңызы болды. Жапониядағы мәдениет пен білім синтоизммен - бастапқы діни жоралармен және елдің ұлттық ерекшеліктерімен байланысқан. 7 ғасырда буддалық діннің, мәдениеттің, сәулет өнерінің Қытайлық жазудың, әдебиеттің қалыптасу үрдісі жүрді, шеттен алынған емес, кескіндемеде, киім мен рәсімдерде қайталанбас көркемдік жүйені қалыптастыру жүрді. Жапон оқушыларының эстетикалық санасына табиғат пен адам жаратылысына деген нәзік мәнер, әсерленіп қабылдау, шыдамдылық пен анықтылықты таңдау тән. Ислам дүниесінде әдетте өнерде діни тақырыптарды жаңғыртуға, сенімнен алыстатын шындықпен адамдарды бейнелеуге деген жағымсыз қатынас бар. Сонымен қатар, эстетикалық сезімдерге бай кітап миниатюрасы, сәулет өнері мен сәндік өнер ықпал етті. Осы көркемдік дәстүрлерді көрсету қазіргі кездегі мұсылман мектептерінде жалғасуда, онда сұлулық туралы ұғымдардың, мәнерлердің, бағалаудың, идеалдардың, эстетикалық сананың ерекшеліктері қалыптасқан; кейбір мектептерде көркемдік білімнің ұлттық үлгілерімен қатар батыс үлгілері қатар өмір сүреді. Еуропалық білім мен мәдениеттегі эстетикалық тәрбиелеудің теориясы мен практикасының негізгі мақсаттардың тамыры ежелгі дәуір кезеңінде жатыр. Одан үш бірлікті: шындықты, жақсылық пен әдемілікті сипаттайтын «каллокабатия» түсінігінде берілген мүлтіксіз адамды тәрбиелеу идеясы туындаған. Сонымен қатар ол, ғылымдардың бірдей пайда болғанын көрсетеді. Орта ғасырдағы діни христиандық тәрбие аскетизм мен ғажайып рухани идеалдарға бағдар алған эстетикалық тәрбие сипатына өз таңбасын салды. Канондық діни өнердің әр түрі мен жанры (діни мүсін өнері, иконаларды бейнелеу, т.б.) көркемдік бейнеліліктің әсерленушілік ықпал етуін қолданды. Батыс еуропалық мектептерде, көркем қолөнерде, фольклорда, тағы да басқа халық өнері формаларында дәуірдің дүниені бейнелік – сезімдік көруі бейнеленді. Өнер аясы эстетикалық тәрбиенің іс жүзіндегі негізгі бастамасы болды.

Баланың көркемдік-эстетикалық дамуы сәтті болу үшін тәрбиеші, педагог жас ерекшелігіне сай әртүрлі ойындар, сабақтардың түрлерін қызықты, әрі танымды өткізеді. Танымдық ықпалдар эстетикалық қобалжулармен неғұрлым байланыста болса, соғұрлым нәтижесі де, әсер етуі де жақсарады. Педагогтың балалар қажеттіліктерін, мүмкіндіктерін, қызығушылықтарын ескере отырып, әр біреуімен жұмыс жасауы, бала тұлғасының дербестігін көркемдік шығармашылық арқылы айқындауы, баланың өзін-өзі көрсетуіне мүмкіндік береді. Балаларға жағымды жағдай жасайтын болсақ, олар көркемдік-эстетикалық түсініктерді еркін меңгереді. Оқыту мен тәрбиелеу арқылы оларға білім беріп қана қоймай, тұлғалық дамуына жағдай жасай отырып, әрекеттілік қабілетін (интеллектуалды, эмоционалды, еңбектік, ерікті) дамыту керек. Бала адекватты, өнімді және нәтижелі дамиды. Осыған орай көркемдік-эстетикалық тәрбиенің мектеп алды мекемелерге қоятын міндеттері:

- Баланың қиялын, эстетикалық сезімін, қабылдауын жүйелі және биік мақсатқа бағытталған түрде дамыту; өнердің барлық түрі қажеттілік сияқты сезімдерді тудырады;

- Баланы өнер саласындағы әрекетке, алғашқы көркемдік білімді игеруге және көркемдік деңгейді бағалауға баулу.

- Балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту.

Көркемдік-эстетикалық тәрбие жұмысын нақты, нәтижелі ұйымдастыру үшін, оның мазмұнын әрбір жас ерекшелік талаптарын анықтап алу қажет. Адамдардың эстетикалық сезімдері олардың күнделікті өмірінде зор рөл атқарады. Әсемдікті көріп, түсіне, бағалай білу адамның рухани өмірін байытады, қызғылықты етеді, одан ең жоғары рухани ләззат алуға мүмкіндік береді. Біз әр адамның адамгершілік, тұлғалық келбетін жан-жақты дамытуға ұмтыламыз, сондықтан әр баланың сезім нәзіктігін, көркемдікті, әсем нәрсені сүйетіндей етіп дамытуымыз керек. Адамның әсемдік пен жексұрындықты, адамгершілік пен ұждансыздықты, қуаныш пен қайғыны т.б. түсінуіне байланысты, оның саналы тәртібі мен мінез-құлқы айқындалады. Осыдан келіп адамның әсемділікке шынайы көзқарасы мен мұраттары болуы керек екендігі шығады. Қазіргі кезде эстетикалық көзқарасты тәрбиелеу – тәрбие барысында тұрақты зейін салуды, күн сайын талапты күшейтетін мәселе. Біздің қоғам адамына тек қана өнердің ғана емес, сондай-ақ еңбек, қоғамдық қатынастар, қоршаған орта, тәртіп, тұрмыс, табиғаттың да әсемдік жақтары да ықпал етеді. Эстетикалық көзқарастар адамның шындыққа деген бағамын анықтайды [4].

Адам өмірінде эстетикалық көзқарас әрдайым қуатты рухани күш ретінде көрінеді. Балаға балғын бөбектік кезеңінен бастап, әсемділікке ұмтылу тән нәрсе. Ол әрдайым бойларында әсемдік құндылықтары бар қатар – құрбыларына, ересектерге еліктейді. Балалардың өз еңбек іс-әрекеті тиімді және сапалы болуы үшін оның ұйымдастырылуы толысып, тамаша нәрсені оң қабылдау деңгейіне жеткені жөн. Балаға сонымен қатар жасампаздықтың да әсемдігі ашылады. Еңбек әсемдігін қабылдауды үйретіп, қоғамдық іс-әрекет әсемділігіне сезімталдығын тәрбиелеп, мұғалім балалардың еңбек белсенділігін кеңейтуге дем береді. Эстетикалық көзқарасты тәрбиелеудің экономикалық мәселелерге әрі тікелей, әрі жанама қатынасы бар. Бұл біздің қоғамдағы қоғамдық өндіріс адамдардың өскелең рухани және материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталғандығынан туындайды. Сонымен оқушылардың эстетикалық көзқарасын тәрбиелеу – дамыған әсемдік сана мен талғамды, оны қабылдау және бағалау қабілетін қалыптастырудың мақсатқа бағыттала ұйымдастырылған үрдісі. Эстетикалық көзқарасты тәрбиелеу оқушыны жан- жақты үйлесімді дамытудың жалпы жүйесінде, ең алдымен өзіне тән қызмет атқарады. Ол іс-әрекеттің барлық түрлеріндегі әсемдік нышанын анықтап, оны оқушының әсемдікке көзқарасының даму, білім алу, қалыптасуы құралына айналдырады. Кең ой-өрістілік сөйлеу, іс-әрекетінің мазмұнынан сөз өнерін, ақыл-ой еңбегін, шындықтың объективтік жақтарын, көркем сөз сұлулығын, бөліп қарайды. Оқушыны әсемдікке тәрбиелеудің, жан-жақты және үйлесімді дамытудың жалпы жүйесінде жанама қызмет те бар. Әсемдіктің адам үшін зор тартымды күші бола отырып, сонымен бірге оның іс-әрекетінің белсенді және тиімді дем берушісі де болады. Оқушы өнегелігінің әсемдігі, оның жан дүниесінің байлығы, шешендігі оны басқа адамдарға тартымды етеді. Оқушылар алдында ашық көрініс берген еңбек әсемдігі, оның еңбегін тартымды етеді және еңбек іс-әрекетінің үрдісін жеңілдетеді. Ерлік пен шын азаматтық әсемдігі адамдарды қоғамдық тәртіп және құқықтық әрекеттерін орындауға жетелейді. Баланың эстетикалық көзқарасын тәрбиелеу, әсемділік қасиеттері бар әртүрлі өмірдегі қатынастар мен әсерлер ықпалымен жүзеге асырылады. Кіші мектеп жасындағы балалардың эстетикалық көзқарасы үздіксіз дамиды. Оған себеп болатын нәрсе – оқу, қоғамдық және тұрмыстық еңбектің жаңа жүйе деңгейіне көтерілуі.

Эстетикалық көзқарасты тәрбиелеудің негізгі құралы – өнер. Ол шындықты көркем, сезімді қабылданылатын бейнелер арқылы бере отырып және осылар арқылы адам сезімі мен санасына әсер етіп, оның өмірлік көзқарасын қалыптастыруға жәрдем етеді. Педагогикада эстетикалық көзқарасты тәрбиелеу тәрбиенің басқа салаларымен тығыз байланыста қаралады. Балалардың ақыл-ой тәрбиесін, зерттелген құбылыстар әсемдігін ашпай жүзеге асыру мүмкін

емес. Еңбекке тәрбиелеу – адамдардағы әсемдікті, еңбек мазмұны мен үрдісін танымай саналы тәртіп пен мінез құлықты тәрбиелеу мүмкін емес. Сондай-ақ, әсемдікке көзқарасты тәрбиелеуді өмірден, белсенді іс-әрекеттен және мұраттарға жету жолындағы күрестен оқшау қарауға болмайды. Мектеп оқушыны әсемдікті өмірден, адамдар қылықтарынан, еңбек іс-әрекетінен, еңбек нәтижесінен көруді және ләззат алуды үйреніп қана қоймайды, күнделікті өмірде осы әсемдікті жасау ынтасы мен талпынысын тәрбиелейді. Сонымен эстетикалық тәрбие – табиғаттағы, өнердегі, еңбектегі, өмірдегі ең жақсыны қабылдау, одан ләззат алу. Эстетикалық тәрбие адамды дүниедегі әдемілік атаулыны бағалай білуге үйретеді. Өнер шығармаларын тануға, қастерлеуге баулиды. Эстетикалық тәрбиенің өзіне тән міндеттері бар. Олардың бірі – эстетикалық сезімді және эстетикалық қабылдауды тәрбиелеу. Өмірдегі, өнердегі әдемілікті сезу және көру адамдарда әртүрлі болады. Біреулер әдемілікке үңіле қарап, оның сырын білуге тырысады, ал, кейбіреулер оған онша мән бермейді, қалай болса солай қарап, жанынан өте шығады, әдемілікті сезу үшін, оны түсіну үшін ең алдымен бейнелеу өнері, музыка және ән саласы бойынша әрбір адамда түсінік, білім болуы қажет. Білім адамды әдеміліктің объективтік критерилерімен қаруландырады. Білімді адам сұлулықты бағалай біледі, түсінеді. Айналадағы дүниеге сезімталдық, эстетикалық қабылдау қырағылығы, ықыластылық, қамқорлық баланың эстетикалық дамуының негізі болады.

Эстетикалық ұғымды, пайымдауды, баға беруді қалыптастыру – эстетикалық тәрбиенің тағы да бір міндеті. Әдемілікті сүю, оған түсіну үшін балаға негізінен көмектесетін білім. Сондықтан бала бейнелеу өнері саласындағы ырғақ, үндестік, музыка мен әндегі дыбыстарды және өнер әдістері туралы білімді игеруі қажет. Осыған байланысты ол эстетикалық терең түсінуге тырысады, пайымдай және бағалай алады. Көркемдікке және сұлулыққа баға беру үшін эстетикалық танымның маңызы өте зор. Эстетикалық таным – бұл өмірдегі, еңбектегі және табиғаттағы сыртқы әдемілік пен нағыз сұлулықтың аражігін ажырата білу, өнер шығармаларына жоғары талап қою. Қазіргі жағдайда біздің қоғамдық өміріміздегі қажетті мәселелердің бірі баланың эстетикалық белсенділігін тәрбиелеу. Ол әдемілікті сезіп және оның заңдарын түсініп қана қоймай, осы заңдар бойынша өзін қоршаған айналага өзгеріс жасауы қажет. Өмірге кіріккен эстетика (еңбек, табиғат эстетикасы, адамдар қатынасы және жай-жағдай эстетикасы) адамды сүйсіндіреді. Адам белсенді түрде өмірдегі әдемілікке, көркемдікке өз үлесін қосып, оны көріксіздіктен, ұсқынсыздықтан қорғауы қажет. Балаларды эстетикалық белсенділікке тәрбиелей отырып, оларды өздігінен ілтипатты оқырман, қайырымды көрермен, сезімтал тыңдаушы болуға баулу керек. Балалар әдебиетті оқуға, кинофильмді, теледидарды, спектакльді көруге, музыканы тыңдауға өте ынталы болады. Әртүрлі әдеби, музыкалық шығармалардағы іс-әрекеттің оқиға желісін дұрыс түсіну үшін балаларды көп ізденуге үйрету, бағыт беру ұстаздардың басты міндеті.

Эстетикалық тәрбиенің маңызы міндеті – өнер және әдебиет салаларында балалардың қабілетін, ынтасын және бейімділігін дамыту. Осыған орай, мектепте оқушылардың ықтимал мүмкіндіктерін және қабілетін барынша анықтау керек. Эстетикалық тәрбиенің негізгі құралдары – әдебиет және өнер. Олар зор идеялық тәрбиелік роль атқарады. Әдебиет пен өнер адамдарды қуанышқа бөлейді, жігерлендіреді, олардың идеялық жағынан баюына игі әсер етеді. Сонымен өнер және әдебиет шындықты түсінудің және танудың бірдең-бір құралы. Өнер мен әдебиет адам дамуының және рухани өсуінің басты шарттарының бірі болып табылады. Әдемілікті сезуде, эстетикалық көзқарасты қалыптастыруда табиғат зор роль атқарады. Табиғат адамды қуанышқа бөлейді, сезімін дамытады, эстетикалық түсінігін байытады. Адам табиғаттағы бақылаушы ғана емес, ол тұтынушы, сұлулықты жасаушы шығармашылық тұлға. Сондықтан өзінің күшін, қабілетін адамдар бақыты үшін табиғатқа өзгеріс жасауға жұмсауы керек. Мысалы, қала мен селоны, тұрғын жерлерді көгалдандыру, бақ және гулдер өсіру, мәдениет және демалыс орындарын безендіру – бұл маңызы зор эстетикалық шаралар.

Мектеп оқушыларының эстетикалық түсініктері, олардың еңбекке әсемдік тұрғысынан қатынасы, өзіндік белсенді іс-әрекетімен байланысты екенін көрсетеді. Мәселен өзі шешу мүмкіндігі болғанда ғана оның әрі мінез-құлықты, әрі әсемдік көңіл-күйі жай табады.

Оқушылардың оқу еңбегіне талғампаздық көзқарасын дамыту, білімдегі оқудың қозғаушы күші, дем берушісі ретінде пайдалану үшін балалардың өзіндік белсенді іс-әрекетін ұйымдастыру, көркемдік ләззат және құлықтық әсер алуды қамтамасыз ететін еңбектің нәтижесіне жетуіне көмектесу қажет. Қорыта айтқанда, шындық пен өнерге деген баланың эстетикалық қарым-қатынасын қалыптастырудан басқа, эстетикалық тәрбиелеу, олардың жан-жақты дамуына да үлес қосады. Эстетикалық тәрбиелеу адамның адамгершілігін қалыптастыруға ықпал етеді. Оның қоғам, табиғат, дүние туралы танымдарын кеңейтеді. Балалардың әр түрлі шығармашылық еңбектері олардың ойлауы мен елестетуін, еркі, табандылығы, ұйымдасқандығы мен тәртіптілігін дамытуға ықпал етеді [5].

Әдебиеттер тізімі:

1. Выготский, Л.С. Психология развития ребенка / Л.С. Выготский. – М.: Эксмо, 2015. – 507 б.
2. Екжанова, Е.А. Коррекционно-развивающее обучение и воспитание: программа дошкольных образовательных учреждений компенсирующего вида для детей с нарушением интеллекта / Е.А. Екжанова, Е. А. Стребелева. – М.: Просвещение, 2017. – 268 б.
3. Хаджимуратова А. Д., Мусханова И. В. О некоторых аспектах влияния искусства на психологическое развитие личности // Экономические и гуманитарные исследования регионов. – 2018. – № 6. – 134-140 бб.
4. Кабакова Е.П., Николаева Е.Н. Идея разностороннего развития детей как современная педагогическая проблема. Мир науки, культуры, образования. 2022; № 5 (96) - 195–197 бб.
5. Зайцева А.А. Экспериментальные исследования взаимосвязи самоактуализации и профессиональной идентичности личности. Мир науки, культуры, образования. 2022; № 2 (93) - 26–29 бб.

ҰЛТТЫҚ СПОРТ АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІ ОТАНСҮЙГІШТІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНА ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Теміржанов А.А.

Психология және педагогика
білім беру бағдарламасы мамандығының
магистранты

Аннотация. Мақалада дене тәрбиесінің мұғалімдері шәкірттерге спорттық дайындықпен қоса өз елін мақтан тұта білетіндей, отансүйгіштік тәрбие беріп, жеңіске жету жолдарын баяндайды. Сонымен қатар дене тәрбиесі сабағының тиімділігін көтеру мақсатында пән ұстазының шеберлігін шыңдау жолдары көрсетіледі. Дене тәрбиесі арқылы адамгершілік, өнегелі бағыттағы тәрбие міндеттерін шеше отырып, салауатты өмір салты жағдайында жан-жақты дамыған елжанды жеке тұлғаның қалыптасуына игі ықпалын тигізері сөзсіз.

Кілт сөздер: дене тәрбиесі, спорт, ұлттық, салауатты, денсаулық, батылдық, халықтық педагогика, әдіс-тәсілдер, елжандылық.

Жаңа Қазақстанда қоғам өмірінің жаңарып-жаңғыруы, демократиялық өзгерістерге бет бұруы жастарға тәрбие мен білім беру процесін халықтың өткен тарихымен, рухани-мәдени мұраларымен, өмірлік бай тәжірибесімен тығыз байланысты ұйымдастырып, ұштастыра жүргізуді қажет етеді. Жас жеткіншектердің дене шынықтыру жүйесінде қазақ этнопедагогикасы материалдарын пайдалану арқылы жастарды жан-жақты дамыған отансүйгіш жеке тұлға ретінде тәрбиелеуді жүзеге асырып, олардың бірегей дүние танымын, саналы көз қарасын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Қазақ этнопедагогикасы құралдарын меңгеру халықтың рухани мәдениетін, зердемен ой елегінен өткізіп, оны қазіргі заман құндылықтарымен байланыстыра білуге машықтандырады.

Қазіргі таңда жоғары оқу орындарында жастардың денсаулығын сақтау, дене тәрбиесі мен спортты жетілдіру міндеті қойылып отыр. Бұл рухани бай, ары таза, ой еңбегіне-бой еңбегі сай, сегіз қырлы-бір сырлы, елжанды азаматтарды тәрбиелеуді талап етуде. Мұндай жан-жақты үлесімді жетілген, жасампаз жастарды тәрбиелеу, әрине, дене тәрбиесі жоғары оқу

орындарын бітірген кәсіби мамандар үлесіне тиетіні анық. Міне, сондықтан кәсіби мамандар дайындауға жаңа сұраныс пайда болды. Дене тәрбиесі саласындағы қимыл-қозғалыс пен жаттығулар жастарды батылдыққа бастап, сымбатын сомдап, денені ептілікке баулу, сонымен қатар тазалық, демалып көңілін көтеру, бой жазу, ой еңбек барысындағы шаршағанын басу, жұмсалған күш-қайратты толықтыра білу тәрізді мәселелерді көздейді.

«Еліміздің ертеңі-бүгінгі жас ұрпақтың қолында, ал жас ұрпақтың тағдыры – ұстаздың қолында» – деп мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаев айтқандай білімді, жан-жақты қабілетті ұрпақты тәрбиелеуде ұстаздар еңбегі зор. Ал, қазақ халқының ұлттық тәжірибелері мен тағылымдарының мол қазынасы – халықтық педагогика. Бүгінгі қазақ мектептерінің алдында тұрған басты міндет – оқушының ұлттық сана-сезімін оятып, тәрбиелеп қана қоймай, оның бойына халықтық педагогиканы, ғасырлар бойы қалыптасқан тіл, дін, тәрбие, ұлттық салт-дәстүр, үлгі-өнегені сіңірту, яғни тәрбие беру мен оқыту әдістемелерінің түрлері көп.

Еліміз жас ұрпақты жас кезінен ұлттық рухы мықты дене күштері мен рухани күштері сай жетіліп, шынығып өсетіндей етіп тәрбиелеу ісін қамтамасыз етуді дене тәрбиесі саласының аса маңызды міндеттерінің бірі деп санайды. Жан-жақты үйлесімді дамыған азамат тәрбиелеудің негізі мектеп қабырғасында, әртүрлі оқу орындарында дене тәрбие ісін жақсартудан, маңызын халықтық тәрбиемен ұштастырудан қаланады. Халықтық тәрбие, ол ұлт болып қалыптасумен бірге туып, бірге дамып келе жатқан тарихи көне үрдіске жатады. Ондай тәрбие жүйесінің халықтық педагогикамен тығыз жүргізілуі тиіс. Халықтық педагогика деп ұлттар мен ұлыстардың әлденеше ғасырға созылған ұрпақ тәрбиесіндегі ұлттық салт-дәстүрлері мен мәдени ойлау үрдісінің озық үлгілерінің жиынтығы деп түсінеміз. Бүкіл дүниенің табиғи тұтастығы бүгінгі күні апат-алқымға жетіп тұр. Ол табиғи тұтастықтың бұзылуы, адам бойындағы тұтастықты қалыптастыруға қатысты деп санаймыз. Сонда ғана адамзаттың өз бойында ішкі және сыртқы күш қасиеті толықтырып, қанағаттандырып отырса, керісінше сыртқы күшті ішкі қасиеттер қуаттайтындай үйлесімдік болса, жеке тұлғаның нағыз толық тұтастығы сонда қалыптасатын болады. Ішкі күшке: ақыл-ой, жүрек, қайрат, қуат, тазалық, тағы басқалар жатады. Ал сыртқы күшке жататындар – ол бүкіл дененің қимыл қозғалысы, бұлшық ет күші, қол, аяқ, иық, бас. Дене тәрбиесі функциясын кеңірек қарағанымыздағы дене тәрбиесі мен спорт қозғалысының түрлерін таңдағанымызда, сол мамандарды тек белгілі бір бағытта ғана, белгілі бір модельдің сапасы сияқты қолданғанымызбен түсіндіруге болады. Білімді интеграциялаудың үлгісі ретінде, басқа да оқу сабақтарынан алынған нәтижеге сәйкес қарастырады. Егер ұстаздардың осындай мүмкіншіліктері болмаса, әлде істегілері келмесе, студенттердің өздері белгілі бір жағдайда, ұйымдастыру – әдістемелік технологиясының нақты сабағы бойынша білімнің интегралданбайтыны анық. Сондықтан дербес пәндерден алған білімді бір жүйеге келтіре шоғырландырып, басын біріктіру мүмкіндігі тумайды. Дәстүр бойынша, консервативтік көзқарас жоғары оқу орындарындағы мамандарды дайындаудың ұйымдастырушылық пен әдістеме тәсілдерінің сипатына байланысты болады. Бүгінгі таңдағы білім деңгейі "Білімнің – бүкіл өмірің" деген ұғымды "Білімнің бүкіл өмірің" сияқты түсіну болса керек.

Біздің мақсатымыз жас ұрпақты жастардың салауатты өмір салтын ұстану үшін, дене тәрбиесін жүйесіне жетілдіру арқылы болашақ өркениетті қоғамның ерікті, өз бас бостандығын қорғай алатын, бүкіл адамзат құндылығын бағалайтын, адамгершілік, имандылық, ізгілік мінезі қалыптасқан, іскерлігі жоғары, дені сау, ой еңбегі мен дене еңбегіне бірдей қабілетті, күші ақылына, ақылы күшіне сай жастарды тәрбиелеу. Озық, өнегелі, рухани дәстүрді жалғастыру арқылы ұрпақтар сабақтастығының тарихи процесі жүріп отыруы тиіс. Мұндай процессіз қоғамымыздың өркениетті елдер деңгейіне жетуі мүмкін емес. Осындай жан-жақты үйлесімді дамыған жастарды тәрбиелеу ісі тек біздің бүгінгі қозғап отырған мәселе емес. Дене тәрбиесі деңгейінде дамыған білім студент жастарға қажетті, әсіресе оның болашақ мамандығына байланысты, барлық ақпаратты жинақтап, бір жүйеге келтіріп, ең алдымен адам өз бойындағы бар абзал қасиетті тани білуге, соларға ие болуға және соны дамытуы керектігін анықтап берді. Денені жетілдіру – денсаулыққа тіреледі. Егер денің сау болса, оны сақта және нығайтуға жағдай жаса. Денсаулығың жоқ болса, оны іздеп табуға көмектесу керектігін

түсініп, соған ұмтыл. Осыған орай дене тәрбиесіне арналған оқу орындарында осы саланың кәсіби мамандарын дайындаудың маңызы зор. Сол оқу орнында алған білімді әрі қарай жалғастырып, өзінің шебер маман екендігін жұмыс орында дәлелдей білуің керек.

Кәсіби маман тұрғысындағы оқу-ағарту жұмысының процесі оның жоғары оқу орындарын бітіруімен шектелмейді. Кәсіби мамандық қасиеті, іскерлігі анық жоғары оқу орнынан кейінгі еңбек жолында жалғастырып, алған білімін жетілдіріп, жақсартуды талап етеді. Оған ерекше мән беріледі. Сонымен қоса, тағы мынадай ой-пікірлер келтіруге болады. Сенің әріптес немесе қызметтес адамдармен, ғалымдармен бейресми қарым-қатынаста болу мүмкіншілігің, әдеби жұмыстарға құштарлығың, алған білімді дамыту мақсатындағы өз білім деңгейіңді жақсартып көтере білуің, кәсіби дайындығың оның негізгі құралы ретінде мамандық шеберлігін айқындайды..

Кәсіби білім алу деңгейі жоғары оқу орындарында дәріс алып жүрген жастық шақтағы оқумен шектелмейтіні анық. Бұл бүкіл тіршілік өміріндегі шексіз бір процестің мәңгі жалғасы тәріздес жұмыс болғандықтан оның құрылымы мен кәсіби қызметі технологиясының өзгерістеріне қажетті сол маманның әрқашан жоғары сатыда көрінуіне арналған құбылыс. Бұдан шығатын пікір-ой: оқу үрдісінде студенттің шығармашылық көзқарасын анықтап тәрбиелеудің маңызы өте зор. Дене тәрбиесінің бүгінгі кезеңдегі концепцияларында негізгі сапа принциптерінің бірі болып "іс-әрекет принципі" ұсынылып отырғаны белгілі. Дене құрылысының шынығып жетілуі бағытындағы жеке тұлғаның белсенділік қасиетін дәріптеу қажет. Өзінің болашақтағы кәсіби мамандығымен жоғары оқу орнын бітіргелі отырғандар педагогикалық міндеттердің шешімін табуда бір сарынды, үйреншікті жағдайға қарамай, дене тәрбиесінің шығармашылық сипаты мен көпқырлы мүмкіндіктерін пайдаланғаны жөн. Олардың жеке бас ерекшеліктерін ескере отырып, педагогикалық үрдісті өткізуге толық жағдай жасау керек.

Студенттердің дене тәрбиесі жұмыстарын өз талап-тілегіне сай ұйымдастыруына бағытталған арнайы шешімсіз, олардың педагогикалық процеске қатысу еркіндігі де болмайтыны түсінікті. Арнайы кәсіби білім алдында тұрған міндеттерді шешудің бұдан басқа жолы жоқ. Дене тәрбиесі сабағына деген қызығушылық сезімдерінің қалыптасу проблемаларына ой жіберуіміздің себебі – олардың бірімен-бірі тығыз байланыста болмағанын дәлелдеу. Міне, соның нәтижесінде қоғамымызда ақылына қарағанда күші басым азаматтарды, ақылы мен ойлаған ойын өмірде қолдана алмайтындарды, осы кезге дейін жігерсіз, толық адам тұлғасында, ой-өрісі биік деңгейде көрінбеген пендені тәрбиелеумен болдық. Дене тәрбиесі мамандығы бойынша педагогика саласының кадрларын дайындау барысында, бүгінгі күні әртүрлі қайшылықтар мен кемістіктердің барлығы белгілі. Қоғамымыз оқу мекемелерінің қажетті мамандар дайындау ісіне көңілдері толмайтынын атауда. Оқу орындарын бітірген көптеген мамандар өз дәрежесінен төмен, әлеуметтік сұраныс деңгейіне қайшы келіп отыр. Көптеген жылдар бойы дене тәрбиесіне қатысты, жоғары оқу орындарын бітіргендер туралы, біздің сана-сезімімізде басқа оқу мекемелерін бітірген мамандар деңгейіндегі түсінік ұғымында болдық.

Мамандарды дайындаудағы технократтық көзқарас, кәсіби білім алу үрдісінде танымдық ой белсенділігі, дербес қабілеті, қалауымен білім алуы сияқты түсініктерді жоққа шығарды. Ал, білім – адамзаттың тарихи қоғамдық іс-тәжірибенің негізінде жинақталған қоршаған орта, өмір, қоғам, ғылым мен техника, рухани мәдениет, адамгершілік туралы түсініктерінің жиынтығы. Педагогика аясындағы білім жүйелі екі бағытта жүргізіледі. Бірінші бағыт – дидактикалық негізде құрылған түсініктер жүйесі. Оған нақтылы бір оқу пәні бойынша ғылыми тұрғыдан пайымдалған ғылым негізі жатады. Екінші бағыт – өмірлік маңызы бар мәселелерді оқу барысында қабілеті орташа оқушылардың санасына сіңіру. Дене тәрбиесінің маңызы мен мәнін түсіну және ол туралы білімді тереңдету табыс кепілі. Дене тәрбиесі туралы ілім жалпы дене мүшелерінің дамуы туралы жинақталған білім жүйесі. Дене мүшелерінің қимыл-қозғалысы жөніндегі заңдылықтарды, дене жаттығулары мен белгілі бір қимылдарды орындау тәсілдері, оның ережелері туралы білім негізі мен әдістемелік нұсқауларды меңгермей дене тәрбиесімен айналысу мүмкін емес. Бұл заңдылықтарды тосын

жағдайларда қолдана білу үшін де білім қажет. Сондай – ақ ұжымдық қарым-қатынас нормалары мен дене шынықтыру қызметінің қоғамдық маңызы туралы ілімді жете білмейінше, жеке адамның өзін-өзі ұстауы, мінез- құлқын тәрбиелеуге ұмтылуы, өмір тәжірибесіне сүйенбейінше дұрыс шешім қабылдауы мүмкін емес. Дене тәрбиесінің кәсіби проблемаларының біріне жалпы білім жүйесінде орын алып, ұзақ жылдар бойы жалғасып отырған өзара функционалды қарым-қатынастың, қайсыбір жекелеген кезеңдегі немқұрайлық әлсіздігі болса керек. Жоғары білім алу процесі кезеңіндегі арнайы кәсіби білім алу мақсаты жолындағы эмоционалды-сезімнің жан толғанысының көрінісі сияқты жағдай. Арнайы дайындық үрдісін қайталап жүргізу тәртібесі жұмыс секілді. Студент жастардың танымдылық белсенділігіне жағдай жасау бағытындағы белгілі бір жағымды методикалық шешімдері мен оқу әдістері тиімді қолданылмайды. Арнайы мамандарды дайындау процесінде студенттердің білім деңгейін шектеп, олардың іскерлік, ептілік шеберліктеріне де шектеу қоюға жол берілмейді. Бұл басқаша айтқанда, маңызды болғанына қарамастан, керексіз, қажетсіз шаруашылық сияқты жағдай. Әдетте оның алдында, сол жастардың өмірге деген көзқарастарын қалыптастыра отырып, өздерінің жетіліп өсуі бағытындағы мүмкіндіктеріне тұтас ойларын нақтылы жағдайда жақсартып көтеру мәселесі тұрады. Дене мүшелерінің қасиеттері мен ерекшеліктері жайында толық мағлұмат алған студент жастар ғана өзінің ағзасын жан-жақты дамытып, жетілдіруге ұмтылатыны ақиқат

Дене тәрбиесі туралы ілім – белсенді ойлау қабілетінің негізінде талдау, салыстыру, жинақтау, жүйелеу және т.б. қасиеті арқылы игеріледі. Үйренушілердің санасындағы елестер мен түсініктер арқылы қалыптасады. Мамандардың дене тәрбиесі көлеміндегі кәсіби білімі экономикалық, әдістемелік, педагогикалық интеграциялау негізінде қол жетіп, сонымен қоса сол кезеңдегі және сол кеңістіктегі әртүрлі факторларға байланысты жағдай болып табылады. Сондықтан мамандарға дегені тиімді сұраныс көптеген факторлармен анықталынып, көбінесе педагогикалық үрдістердің кейбір тепе – теңдігіне сай іске асырылып отырылады. Басқа жағынан қарағанда, экономикалық жағдай мен әлеуметтік ахуалдың белгілі бір түріне бағыттап дәлелдеу арқылы жетіп, потенциалды (әлеуметті) талапкерлердің сапасы мен санын реттеп, олардың ынта-жігерін ашуға көмектеседі. Бүгінгі білім үрдісіндегі ең басты ой – дамып жетілу идеясы. Білімнің негізгі құнды мақсаттары деп мынаны айтуға болады.

- жеке тұлғаның өркендеп жетілуіне қажетті жағдай жасау;
- білім жүйесінің өздігінен даму жолы мен жетілу механизмін қосу;
- білімнің қоғамымыздың дамып жетілуіндегі пәрменді факторын анықтау.

Осы мақсатымызға жетіп, оны өмірге асыру бағытындағы білім үрдісіне қатысқандардың әрқайсысының субъекті сипаттағы сол мүдделерін іске асыруды қамтамасыз ету деп білеміз. Білімді реформалаудың түп негізінде бүгінгі кезең сұранысына сай оның басты он принципі аталған. Оған кейіннен бүгінгі өскелең өмір талабы мен сұранысына орай өзгерістер енгізілген. Білімді демократияландыру дегеніміз, бұл педагогтардың шығармашылық құқықтарын сақтай отырып, білім орындарының өз биліктеріне қажетті міндеттеріне жол ашу дегеніміз.

Дене тәрбиесі сабағының тиімділігін көтеру, ол пән ұстазының тек дене жүктемесінің орындалу деңгейі ғана емес, сонымен қатар студент сабақта қандай білім, тәрбие және дағды алды, оны күнделікті өмірінде нақтылы жағдайда пайдалана алды ма? Өзге іс – әрекеттерінде алған білімін жүзеге асыра алды ма? деген ойлардың толғандыруы. Білімнің жалғасып даму жолы – сол білімді тандап, оның қыр-сырын, сипатын білуге ұмтылыс танытқан жеке адамға байланысты. Өзінің кәсіби қабілетін дамытып, белгілі бір саладағы жұмысынан екінші басқа бағыттағы жұмысқа араласып, оны үйреніп алып кетуі, тіптен дамыта отырып жақсартып білу мүмкіндігіне, әсіресе оның жеке басының қасиетіне, өмірден алған іс тәжірибесіне тікелей қатысты.

Міне, осы талаптарға сай оқу орындарының ұстаздар ұжымының бүгінгі қызметі аса маңызды болып табылады. Сол дені сау, рухани құндылықтардың иесі-адамды дайындауға және әлеуметтік міндеттерді шешуге бағытталған. Оқу орындарындағы дене тәрбиесі пәні – ол дүниетанудың қалыптасу негізі. Сенімділікті қалыптастыруда ұстаздың еңбегі ерекше,

сипаты өте зор. Оқу орындарында оқытушы-педагогтардың беретін ғылыми білімдері, ол дүниетанымның қалыптасу негізі. Педагогтың оқытып, үйрену және білім беру міндеттерін жүзеге асыру жолымен еңбекке араласып жұмыс істеу, Отанын сүйгіштік, адамгершілік, өнегелі бағыттағы тәрбие міндеттерін шеше отырып, салауатты өмір салты жағдайында жан – жақты дамыған жеке тұлғаның қалыптасуына игі ықпалын тигізуі, әрине, сөзсіз.

Оқу орындарындағы оқу үрдісінде жеке тұлғаның педагогикалық – кәсіби бағытындағы құндылығы анықталынып өсу жолында белгілі болатыны анық. Сөйтіп оның кәсіби қызмет сапасы өзінің өмір жолында жалғасын табады. Бұл оның өз өмірі бағытындағы сұранысының керекті ізденіс- талпынысымен шектелмейтін басты бұлағы мен оның қозғаушы күші – сол маман адамның шығармашылық мамандық қасиетімен жалғасып жатады.

Әдебиеттер тізімі:

1. И.Ф.Харламов Педагогика. Минск, Университетское, 2015
2. А.Е.Кондратенков Труд и талант учителя.Москва, Просвещение, 2019
3. Қазақстан Республикасында Дене шынықтыру және спортты дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы. //Астана, 2020 ж. 29 желтоқсан №231 жарлығы.
4. Кульназаров А.К. Формирование здорового образа жизни подрастающего поколения и молодежи средствами физической культурой// Президентские тесты: формирование здорового образа жизни средствами физической культуры и спорта: Сборник научных статей // Комитет туризма и спорта РК, КазГАСТ, 2019.- С. 3.

ӘДЕБИЕТТАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Жұбанғалиева Э.

қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі
М.Әуезов атындағы жалпы орта мектебі

Профессор Х.Досмұхамедовтың әдебиеттану саласындағы ізденістерін 3 түрлі бағытқа бөлеміз:

1. Халық ауыз әдебиетінің үлгілерін жинауға ерекше ақылас қылды;
2. Халық әдебиетін ғылыми саралау, оны зерттеудің теориялық-әдістемелік мәселелеріне зор көңіл бөлді;
3. Түркі тілдес халықтарға ортақ көне мұраларды әдеби һәм тілі жағынан сабақтастыра зерттеді;

Халел Қазақстанның батыс өлкесінің Атырау, Маңғыстау, Орал аймағындағы халық ауыз әдебиетінің інжу-маржанын жазып алумен ертеден-ақ шұғылдана бастаған. Оның дәлелі атадан балаға мирас боп келген жырлары мен айтыстары, шежірелері мен әпсаналары.

Ауыз әдебиеті фольклортану ғылымымен байланысты. Х.Досмұхамедов өлең-жырға, аңыз-әңгімелерге махаббаты жастайынан оянған. Оның маман ретінде фольклор саласына ерекше зейін қылып, зер салуына Ташкентте тұрып, қазақтың этнографиясы мен ауыз әдебиетіне қатысты құнды дүниені жинауға бағысштаған Әбубәкір Диваевтың ықпалы аз тиген жоқ. Осы Диваевпен Х.Досмұхамедов арасында өзара сыйластық, достық орнап, халқымыздың баға жетпес фольклорлық байлығын шашпай-төкпей хатқа түсіру хақында әңгімелер жиі-жиі болып тұрған. Осындай достықтың белгісі ретінде Ә.Диваев қазақтың білімдар азаматы Халелге сирек те, бағалы еңбек – Е.А.Алекторовтың «Указатель книг, журнальных и газетных статей и заметок о киргизах» (казань, 1900) атты көрсеткіш кітабын тарту етеді. Бұл ескерткіш кітап қазіргі күнде Ұлттық ғылым академиясының ғылыми кітапханасындағы сирек кітаптар мен қолжазбалар бөлімінде сақталып тұр. Х.Досмұхамедов өзінің «қазақ ауыз әдебиеті» атты зерттеуіне «қазақ халық әдебиеті үлгілерін 45 жыл бойы ерінбей-жалықпай жинаған Әбубәкір Ахметжанұлы Диваевқа арналды»-деп беташар сөз

жазып, бастайды. 1928 очерк болып басылды. Мұнда ол ауыз әдебиетінің түрлерін жіктеуді мақсат еткен. Халел фольклорды жалаң сөз өнері деп танып қана қоймай, оның әдет-ғұрып, наным-сеніммен байланысты, этнографиялық мәліметтерден бөліп жарымай қарау керектігін жақсы сезінген ғалым.

Ауыз әдебиетінің тағы бір шоқтығы биік танымдық тағылымы «Мұрат ақынның сөздері» жинағы (1924 ж. Ташкентте). Мұрат творчествосы – тек сол кездің заман айнасы емес, сонау ноғайлы дәуірінен бері келе жатқан ғасыр үнін, шежіре сырын жырлаған көркем туындыларының, әдебиетіміздің қорына қойылып, лайықты орын алуы Х.Досмұхамедов сіңірген еңбегі.

Себебі Атыраудың Қарабау өңірінде ғұмыр кешкен даңқты жыршының алмастай өткір толғауларын Х.Досмұхамедов балалық шақтан-ақ зердесіне тоқып өскен, әрі осындай сөз асылдарын хатқа түсіріп, кейінгі ұрпаққа аманат қылуды өзінің азаматтық борышы санаған.

Сонымен қатар Мұрат ақынның «Үш қиян», «Сарыарқа» өлеңдеріне алғы сөз жазып, оларда кездесетін түсініксіз сөздердің мағыналарын ашып беріп отырған.

Фольклортануға қосқан үлесін жинаушылық, баспагерлік, зерттеушілік деген 3 арнада қарастырған дұрыс.

Жинаушылық жұмыстарының ішінде әсіресе «Мұрат ақын сөздері» (1924), «Аламан» (1926) және «Исатай-Махамбет» (1925) осы үш кітабын ерекше айтуға болады.

«Исатай-Махамбет». Міне Махамбет Өтемісұлының ереуіл толғауларының жоғалып кетпей бүгінгі күні қолымызға жетуіне Х.Досмұхамедовтың үлесі зор. Әйтпесе, өлең-жырлары ел жадынан шығып, іздеушісін таппай ұмтылған қазақтың ақын-жыраулары, шешен-ділмарлары қаншама?

Х.Досмұхамедов Мұрат Мөңкеұлының шәкірті. Ығылман Шөрекұлы сияқты ақын аузынан естіген нұсқаларды баспа бетіне ұсынып отырған.

1925ж. «Исатай-Махамбет» атты жинақтан соң Махамбеттің дауылпаз жырлары сан мәрте оқырмандарға жол тартты. Ел басына түскен сын сағатта халқының рухын асқақта көтеріп, қол бастаған Исатай мен Махамбет сынды есімдерін ең алғаш рет ардақ тұтып, сөзден ескерткіш орнату, сол арқылы күллі қазақ оқырмандарына таныстырудың абыройлы үлесі де Х.Досмұхамедовтың еншісіне тиді.

Халел туралы оның туыстарының бірі Бимұқан Мәмбетжанұлының есінде қалған әңгімесіне құлақ түрелік: «Халел, - дейді ақсақал, - Ташкент қаласынан жазғы демалысқа келгенде арнайы үй тіктіріп, жақын жердегі сөз білетін қарттарды тегіс шақыртатын. Сөйтіп осы ақсақалдар іріктеле келе Х.Досмұхамедов қасында Ығылман Шөрекұлы сияқты ақындар қалды».

Х.Досмұхамедов зерттеушілік қабілетін басқа қырынан ашатын «Шернияз шешен» (1925), «Бұхарадағы Көгілташ медресесін алу туралы әпсана» (1927), «Самарқан қаласындағы «Тіллә-қари» мен «Шердор» медреселерін салғызған Жалаңтөс батыр шежіресі» (1928) мақалаларын атап айтуға болады. Осы еңбектерінде фольклорлық аңыздар мен тарихи, этнографиялық деректерді шендестіре қарағаны көрінеді.

«Аламан» (1926) – Аламан архаизм сөз, бұл сөзді байырғы поэзия жырларында жиі кездеседі («Аламан» жинағында ел аузынан жазып алынған «Қармыс батыр», «Байбоз-Жанбоз», «Балуанияз», «Даусым саған не болды?»)

Бұл жинақтағы өлеңдер – Х.Досмұхамедовтың ел аузынан жазып алғандар. Жинақ 1926ж. Ташкент қаласында басылған. Аламан жинағында ел аузынан жинап алынған «Қармыс батыр», «Байбоз-Жанбоз», «Балуанияз», «Даусым саған не болды?», «Жиенбет батырдың ашуы», «Қалмақтың қарғысы», «Адай Абыл ақынның сөздерінен қалған бір жұрнақ» деген өлең-жырларын зерттей отырып, халқымыздың салтына орай санасының, тұрмысына қарай туғызған мінезі – аламандығын дәлелдейді.

Сонымен қатар Халелдің тікелей редакторлығымен Ташкентте шығып тұрған «Сана», «Шолпан» журналдарының беттерінде ауыз әдебиеті үлгілерін жариялауға көп көңіл бөлді.

Соңғы ғылыми мақаласында ол Самарқанды билеп тұрған кезінде сәулет өнерінің жауһары Тіллә-Қари мен Шердор медреселерін салдырған, Кіші жүздегі әлім-төртқара руынан

шыққан тарихи тұлға – Әмір Жалаңтөс батырдың еркін істері мен ата-тегінен мол мағұлмат береді. Бұл еңбектерінде тарихи аңыздар мен этнографиялық деректерді шендестіре қарап, халқымыздың көне тарихын зерттеуде өзінше тың жолмен сүрлеу салды. Ал, Шолпан журналының 1923 жылғы №67 санында «Диуани лұғат ат-түрік» атты мақаласында туған халқын әдеби, тілдік жағынан аса құнды көне жәдігермен таныстыруды ойға алады. Онда түрік халықтарына ортақ көне ескерткіш, рухани мұрасы, туған халқына алғаш таныстырумен қатар, ондағы әдеби, тілдік тарихи деректерге назар аударған.

Алтынның сынығындай осы еңбегінде Х.Досмұхамедов шығыс тілдері мен әдебиетін терең меңгерген білімпаздығы желдей есіліп һәм көне жәдігерлерден хабары жолдығы аңғарылады. Оның «Құтадғу білік», «Жамиғат ат-тауарих», «Кодекс Куманикус», «Китаб ал-инсаб», «Саясатнама», «Китаб ал-курани», «Густан» т.б. ескерткіштер туралы сөз етуі көп білгеннің айғағы.

Бәрімізге белгілі бүгінгі таңда көне мұраға деген көзқарас түбегейлі өзгерді, бір кезде болмайды деген жәйттар көнені жаңғырту мақсатында күн тәртібіне қайта енді. Ұзақ уақыт белгілі себептермен ғылыми айналымға түспеген аталған еңбектің өз кезеңі тұрғынан бағалы ғана емес, әлі де фольклористер үшін ескеретін тұстары баршылық. Тағы бір айта кететін жәйт «Сана» атты ғылыми-көпшілік, әдеби журналдың 1924 жылғы №2-3 сандарында «Аруақпен айтысу» атты мақаласын жариялады. «Қазақ жұрты өліктерін өте сыйлайды. Там салу, ас беру, өліктің аруағына сиыну секілді ырымдар қазақтың бұрынғы әдетінен келе жатқан ырымдар. Моладағы кісіден жауап алады. Іштегі шерін шығарып, мауқын басады. Өлік зарлаушыға жауап береді. Мола басында айтыс болады. Аруақпен айтысу – жоқтаудың бір түрі... ».

Міне осы жоқтау түрі фольклор зерттеуші, әдебиеттанушы ғалымдардың назарынан тыс қалып келгенін несіне жасырамыз.

Қорыта келе, Х.Досмұхамедов әдебиетіміздің дамуына үлес қосып, өзіндік қолжазбасын қалдырған. Х.Досмұхамедов артында қалған мол мұрасын әлі де жалғастырып игі шараларды өткізу ұрпақ еншісінде. Х.Досмұхамедов отызыншы жылдары жазып бітірген, бірақ бастыруға үлгермеген «Түркі халықтарындағы және қазақтардағы атау есімдердің шығуы», «Қазақ оқушысының дене тәрбиесі» және «Қазақ ғашықтық өлеңдері» атты еңбектерін іздеп тауып, жариялау да зерттеудегі ғалымдардың еншісінде.

МАЗМҰНЫ

Қоянғалиев Е.С. <i>Методологические подходы используемые в подготовке будущих педагогов художественного труда и черчения.....</i>	413
Құбайдолла С.Қ. <i>Педагогикалық білім беруді жаңғырту.....</i>	417
Қуандықова Э.Қ. <i>Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінен қолданылатын әдіс-тәсілдер.....</i>	421
Мадиева Н.С. <i>Қазақ әдебиетін құндылықтарға негіздеп оқыту жолдары.....</i>	423
Мажитов М.И. <i>Жаңа Қазақстан жағдайында білімге – жаңаша көзқарас.....</i>	429
Махметова Э.М. <i>Жаңа Қазақстанда білім беруді жаңарту - заман талабы.....</i>	431
Мәдениетова З.А. <i>Мектепшілік бақылау - білім беру орнын басқару жүйесінің бөлігі ретінде.....</i>	434
Мекебаева А.Т., Казиев К.О. <i>Медиа білім беру үрдісінде оқушылардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастыру.....</i>	442
Мисисян С.С., Анумян К.С. <i>Проблема оценки эффективности образовательного процесса (в условиях дистанционного обучения).....</i>	446
Мурзагалиева Г.А. <i>Мәтінмен жұмыс жасау арқылы төрт тілдік дағды әрекеттерін дамыту.....</i>	449
Мурзагалива С.А. <i>Қазақстандық патриотизмді қалыптастыруда дене тәрбиесінің ролі.....</i>	454
Муханова М.К. <i>Болашақ мамандардың кәсіби мотивациясын қалыптастырудың психологиялық ерекшеліктері.....</i>	455
Муханова А.Т. <i>Инновациялық технология негізінде болашақ мұғалімдердің шығармашылық іс-әрекетін қалыптастыру.....</i>	461
Мухамбеталиев А.К. <i>«Мәдениет» ұғымының мәні мен мазмұны.....</i>	464
Мустажапова А.Б. <i>Жаңа Қазақстанда білім мазмұнын жаңарту-заман талабы.....</i>	467
Мусаева Ә.Е. <i>Жаңартылған білім беру мазмұнында педагогтың инновациялық қызметі.....</i>	470
Насипуллаев Е.Б. <i>Орта мектептерде көркем еңбек пәнін оқытуда жаңаша әдіс-тәсілдерді қолдану.....</i>	472
Нүреденова Ж.С. <i>Бастауыш сыныпта математика пәнін оқытуда жаңартылған білім мазмұнының ерекшелігі.....</i>	475
Нұрсұлтанова Г.Ж. <i>Педагогтың кәсіби шеберлігі – білім сапасының кілті.....</i>	478
Омарова Г.Р. <i>Жоғары оқу орнында болашақ педагогтің өзіндік стилін қалыптастыру.....</i>	484
Оразова Г. <i>Мектепалды топ балаларының адамгершілік мінез-құлқын қалыптастырудың педагогикалық мәні.....</i>	487
Орынбасар Ә. <i>Құзіреттілікті қалыптастырудың негізгі субъектісі – білім алушылардың өз бетінше жұмысын тиімді ұйымдастыру.....</i>	491
Өтебай А.Қ. <i>Болашақ педагогтардың цифрлық құзыреттілігін дамыту жолдары.....</i>	494
Өтепова А.Т. <i>Қазіргі педагогика ғылымының негізгі парадигмалары.....</i>	497
Позднякова О.К. <i>Аксиологические основания нравственного воспитания обучающихся.....</i>	501
Сабирова Ж.Н., Ергалиева Ж.А. <i>Soft Skills-ті дамытудың маңызы.....</i>	505
Салменова Г.Т. <i>Дене шынықтыру пәнінде жаңа инновациялық технологияларды пайдалану тәсілдері.....</i>	508
Салихова А.З., Салимова Н.С. <i>Т.Әбдік прозасындағы теңеудің стильдік қызметі.....</i>	511
Сапаров. Е.Н. <i>Оқушылардың спорттық оқу-жаттығу іс-әрекетін педагогикалық бақылау ерекшеліктері.....</i>	514
Сариева Г.М. <i>Дарынды оқушының өзін-өзі дамытуына педагог-психологтың ықпалы.....</i>	518

Сарсенғалиева А.Б. Әдебиеттік оқу сабағында сын тұрғысынан ойлауды дамытатын әдістер.....	520
Сахуалина Г.К. Проблемы подготовки современного учителя.....	525
Сейтқұл А.С. Жасөспірімдердің ата-аналарына психологиялық көмек.....	528
Талапбекова Г.Т. Оқушылардың жазбаша сөйлеу әрекетін тілдік бірліктер арқылы дамыту.....	532
Тажғалива Б.М. Білім беру мен оқытуда жаңа әдіс-тәсілдерді қолдану.....	534
Темирбаева Г.С. Жаңартылған білім мазмұны жағдайында педагогтің кәсіби шеберлігін шыңдау.....	537
Теміров Ә.Б. Ұлттық құндылықтар негізінде студенттердің дүниетанымын қалыптастыру.....	540
Тлеубердина Г.Т., Бөкен Г.С., Берикбол Т. Қазіргі айтыстың эстетикалық тәрбие берудегі алатын орны.....	549
Тлеубаева Г.С. Интерактивные методы обучения и их преимущества.....	555
Тумин Е.Б., Тусупова Н.М. Тарих сабағында заманауи әдіс-тәсілдер мен педагогикалық технологияларды тиімді қолдану.....	558
Турганова Р.С., Альдешова Э.Б. Зерттеу сабақтарынан кейінгі рефлексиялық талдау.....	562
Түлеуов Д.А. Инновациялық технология негізінде болашақ мұғалімдерді шығармашылыққа дайындау жолдары.....	565
Тухтарова А.С. Работа по формированию читательской грамотности на уроках русского языка и литературы.....	568
Уразова М.Б. Проектно-творческая деятельность в подготовке будущего учителя.....	572
Урахова А.Б. Орта сынып оқушылары үшін ағылшын тілін үйренуде онлайн платформаларды пайдалану бойынша сандық зерттеудің әдіснамалық негіздері.....	576
Хамроева Х.Х. Білім алушылардың шығармашылық ойлауы және коммуникациялық құзыреттілігін қалыптастыруда би өнерінің рөлі мен маңызы.....	580
Хилимова М.С. Жаңа білім мазмұны аясында білім мен тәрбие беру жолдары.....	582
Чалданбаева Н.К. Сущность образовательного процесса в системе дополнительного образования.....	584
Черняева Т.Н., Лукашин Ю.В. Воспитание толерантности в контексте процесса этнической социализации подростков.....	588
Шайхаденова А.Е. Бастауыш сыныптарда еңбек тәрбиесін жүзеге асыру мүмкіндіктері.....	593
Шалапиева Г.Т. Критериалды бағалау жүйесінің тиімділігі.....	598
Шаменова С.К. Білім беруде педагогикалық технологияларды қолданудың дидактикалық негізі.....	601
Шарипова А.Н. Аксиологиялық бағдарлы оқыту арқылы бастауыш сынып оқушыларын елжандылыққа тәрбиелеу.....	603
Шәріп Е.Ж. Білім беру ортасын жетелдіретін заманауи технологиялар.....	608
Шыныбекова А.О. Педагогтардың инновацияларды меңгеруі мен қабылдаудағы психологиялық кедергілері мен қиындықтары.....	610
Шыныбекова А.О. Мұғалімдегі эмоционалды интеллекттің маңыздылығы.....	614

СЕКЦИЯ 4

ЖАҢАҢДАНУ ҮРДІСІНДЕГІ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ

ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

NATURAL SCIENCES IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Абиров А.Қ. <i>Бөлішек ретті туынды дегеніміз не?</i>	618
Абиров А.Қ., Сайдолқызы Ж. <i>Негізгі мектепте бөлінгіштікке берілген есептерді шешу мен дәлелдеу мәселесі</i>	623
Абиров А.Қ., Сайдолқызы Ж. <i>Қисынсыз, бірақ ақиқат алгебралық өрнектер</i>	634
Абиров А.Қ. <i>Арифметикалық туынды</i>	637
Аскарова Д.А., Бисенов Ө.К. <i>Каспий теңізінің экологиялық жағдайының индикаторы ретінде зообентос тіршіліктерінің таксономиялық топтарының биологиялық ерекшеліктерін, балықтарға қорек ретінде маңыздылығын зерттеу</i>	639
Ахмурзина Т.Н. <i>Жанама әдісінің теориялық негіздемесі</i>	641
Аканова А.С., Немлиенко Д.В. <i>Обзор областей применения семантической сегментации изображений</i>	647
Имашева Ө.А., Бисенов Ө.К. <i>«Казбиосил» биологиялық препарат алу жолдары және оны жемісөп пішендеме дайындау үшін пайдалану</i>	650
Кумисбаева А.А., Куанова М.А. <i>География сабақтарындағы инновациялық технологияларды қолдану</i>	653
Медетова А.Б., Калиманова Д.Ж., Алтай Қ. <i>Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдана отырып химияны оқытудың заманауи әдістері</i>	657
Ниетуллаева А. А. <i>Білім беруде STEAM инновациялық технология</i>	663
Нурышева Э.А. <i>Биология сабағында табиғатқа байланысты оқушылардың экологиялық ойлауын қалыптастыру</i>	667
Озғанбаева Г.О., Тулекова А.Г. <i>География сабағында зерттеу сұрақтарының дұрыс берілуі</i>	671
Сағындықова С.З., Нұрғалиева А., Сапарова Г.Ә. <i>Бекіре балық шабақтарының қорегінің құрам ерекшеліктері</i>	675
Сәлімжанқызы А. <i>Жобалық оқытуды биология және экология курсына қолданудың зерттеушілік дағдыны қалыптастырудағы тиімділігі</i>	679
Сембай О.С., Калиманова Д.Ж. <i>Химия сабағын ойын технологиялары арқылы өткізудің маңызы</i>	686
Тауова Н.Р., Есенаманова М. С. <i>Перспектива развития предприятия и технологического производства внешних объектов ТОО «Тенгизшевройл»</i>	691
Тұрарбекова А. <i>География сабағында критериялды бағалаудың дидактикалық аспектілері</i>	696
Түлегенов С.Е., Байганова А.М. <i>Технологии обучения функциональной грамотности</i>	699
Улықбек Д.Е., Бисенов У.К. <i>Жасөспірім қыздарды болашақ ана болуға дайындау: педагогикалық тәсілдер және ғылыми аспектілер</i>	706

СЕКЦИЯ 5

ЗАМАНАУИ ҚОҒАМДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ И ПРАВОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

SOCIO-ECONOMIC AND LEGAL TRANSFORMATION OF MODERN SOCIETY

Abuzyarova Zh. <i>Strategic development of the organization as a way to improve the organizational structure</i>	711
Аймұратов С.Б. <i>Қазіргі қоғамның жалпыадамзаттық рухани-адамгершілік құндылықтары</i>	719
Абдурахмонов Х. И. <i>Личная свобода формирования и инновационное поведение</i>	722
Амангелді Ә.Қ., Құрақ Г.А. <i>Батыс күйлеріндегі тарихи контент</i>	724
Байтекенова С., Мажитова Л.Қ. Н. <i>Муфтах шығармашылығының ерекшелігі</i>	730
Бекежан Ө.Қ. <i>Стивен Хокинг & Серікбол Қондыбай: уақыттың бастауын іздеу</i>	733
Жаңбырбаева А., Узакова Ж., Мұханова А.Т. <i>Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру нарығының даму перспективалары мен кемшіліктері</i>	737
Жумағалиева М.Ю., Баудиярова Э.Н. <i>Еңбек нарығындағы жастардың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың жолдары</i>	744
Избасарова Л.Б., Жантелеуова Г.М. <i>Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерлік: әлеуметтік жобаларды жүзеге асырудағы коммерциялық емес ұйымдардың ролі</i>	750
Кенжеғалиева З.Ж., Жаңбырбаева Н.Н. <i>Деятельность ТНК в Казахстане: обзор и проблемы</i>	759
Кушалиев Е.С., Дингазиева М.Д. <i>Маркетинговые инструменты искусственного интеллекта</i>	764
Құрақ Г.А. <i>Журналистік зерттеудің тарихы мен тәжірибесі</i>	769
Лукпанов А.А. <i>Ішкі краудсорсинг мұнай-газ компанияларын тиімді басқару құралы ретінде</i>	774
Лукпанов А.А. <i>Мұнай өнеркәсібі қызметкерлерінің әлеуметтік стратификациясын зерттеуде Дж.Голдторп пен Д.Локеуд ілімдері</i>	779
Мажитова Л.Қ. <i>Ғалым, педагог, публицист</i>	783
Нығметова Ғ., Сулейменова Г.Н. <i>Қазақстандағы банк жүйесінің қалыптасуы</i>	786
Нысанова С.К., Наурызова В.К. <i>Қожа Ахмед Яссауидың поэзиясының сопылық дәстүрлерінің қазақ мәдениетіне ықпалы</i>	791
Сабирова Р.К., Мугауина Р.У. <i>Қазақстандағы еңбек қауіпсіздігі жүйесін жетілдіру</i>	798
Баймұқатов А. <i>Оқушыларға эстетикалық тәрбие берудің ерекшеліктері</i>	803
Теміржанов А.А. <i>Ұлттық спорт арқылы студенттерді отансүйгіштік құндылықтарына қалыптастыру</i>	809
Жұбанғалиева Э. <i>Әдебиеттану мәселелері</i>	813

«ДОСМҰХАМЕДОВ ОҚУЛАРЫ» АЯСЫНДА ҚАЗАҚ КСР ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ
АКАДЕМИГІ ҚАНЫШ ИМАНТАЙҰЛЫ СӘТБАЕВТЫҢ 125-ЖЫЛДЫҒЫНА ОРАЙ,
«Қ.И.СӘТБАЕВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҒЫЛЫМ» АТТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРИБЕЛІК КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛДАР
ЖИНАҒЫ

СБОРНИК
МАТЕРИАЛОВ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«**К.И.САТПАЕВ И КАЗАХСТАНСКАЯ НАУКА**», ПОСВЯЩЕННАЯ 125-ЛЕТИЮ
АКАДЕМИКА АКАДЕМИИ НАУК КАЗАХСКОЙ ССР КАНЫША ИМАНТАЕВИЧА
САТПАЕВА В РАМКАХ «ДОСМУХАМЕДОВСКИХ ЧТЕНИЙ»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE "**K. SATPAYEV AND
KAZAKHSTANI SCIENCE**" DEDICATED TO THE 125TH ANNIVERSARY OF
ACADEMICIAN OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE KAZAKH USSR KANYSH
SATPAYEV WITHIN THE FRAMEWORK OF "DOSMUKHAMEDOV'S READINGS"
PROCEEDINGS

“SvetoCopy” қағазы. Пішімі А4. Көлемі 102,5 б.т.

Таралымы 100 дана

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің
баспа орталығында басып шығарылды.

Техникалық редакторы: Батыргалиева Салтанат
Мұхабасын жасағандар: Батыров Галымжан
Түптеген: Жамбылов Маркс